ἘΠΕΤΗΡΊΣ

ἙΤΑΙΡΕΊΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩ͂Ν ΣΠΟΥΔΩ͂Ν

ἜΤΟΣ ΚΖ΄

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1957

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
(ὁδὸς Μασσαλίας 4)

Διαχειριστὴς ὁ ὑφηγητὴς ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ
Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως:

Τῶν τόμων Α′ – ΙΒ′ : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» ΙΓ′ – ΙΗ′ : Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ. Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΗ′ : Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ′ – ΚΒ′ : Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΚΓ′ – ΚΖ′ : Ν. Β. Τωμαδάκης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α′ – Ι′ : Ε. Γ. Κριαρᾶς

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται πρὸς τὸν διευθυντήν, ὡς καὶ τὰ χειρόγραφα.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μιχαὴλ (Δούκας, Κομνηνός), Ἄγγελος, νόθος υἱὸς τοῦ σεβαστοκράτορος τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας Ἰωάννου, μὴ ὑποταγεὶς εἰς τοὺς καταλαβόντας τῷ 1204 τὴν Κωνσταντινούπολιν Φράγκους, ἔφυγεν εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὅπου καὶ ἐπεβλήθη, τὸ μὲν ἀφήσας αὐτὰς ἀνεπηρεάστους ἐκ τοῦ τυφῶνος, τὸ δὲ προστατεύσας πολυαρίθμους πρόσφυγας ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ ἄλλων πόλεων καταφυγόντας ἐκεῖ.

Ὁ Μιχαὴλ ἵδρυσε τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, πρωτεύουσαν ἔχων τὴν Ἄρταν, πόλιν ἐκκλησιαστικῶς ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν Ναυπάκτου, καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐλευθέρας ἐπαρχίας τοῦ κράτους του ὅσον ἠδύνατο. Τοῦτον δολοφονηθέντα διεδέχθη ὁ πολλῷ ἱκανώτερος ἀδελφός του Θεόδωρος, διατελέσας τὸ πρὶν ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Α′ Λάσκαριν εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀνὴρ πολεμικὸς καὶ ἀκατάβλητος, ὁ ὁποῖος, ὑποκινούμενος πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν λογίων καὶ πατριωτῶν ὧν προεῖχεν ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, προέθετο τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐδάφους ἀπό τε τῶν Φράγκων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Βουλγάρων, καὶ τὸν παραμερισμὸν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ὥστε πρῶτος νὰ φθάσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐγκαταστήσῃ ἐν αὐτῇ τὴν ἰδίαν του δυναστείαν. Ἀφοῦ κατέλυσε τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ἐστέφθη ὁ Θεόδωρος Α′ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος Δημητρίου, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος εἶχε φροντίσει διὰ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου νὰ ὑψώσῃ εἰς ἄρχοντα τῶν βορείων τοῦ κράτους του ἐπαρχιῶν. Ἡ πρᾶξις αὕτη, ἐπακολουθήσασα σειρὰν ἀντικανονικῶν χειροτονιῶν ἐπισκόπων εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας, ὅπου ἡ κοσμικὴ ἐξουσία (ἀπὸ συμφώνου μὲ τὸν προκαθήμενον ἐκκλησιαστικῶς τοῦ δεσποτάτου Ἰωάννην Ναυπάκτου) ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τοὺς ἐν Νικαίᾳ διαχείρισιν τῶν κρατικῶν τοῦ δεσποτάτου ζητημάτων, προεκάλεσεν ὀξεῖαν τὴν ἀντίθεσιν τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἑδρεύοντος Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἡ μακρὰ διαμάχη, ἡ ἀντίθεσις τῶν δυτικῶν ὅπως μετάσχουν εἰς συνεννοήσεις μὲ τὸν Πάπαν περὶ ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν (συνεννοήσεις αἵτινες ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τῆς ὥρας τῶν ἐν Νικαίᾳ), δὲν κατέληξεν εἰς διάσπασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος, διότι οὔτε οἱ δυτικοὶ ἔπαυον τὸ μνημόσυνον τοῦ πατριάρχου (δικαιολογοῦντες τὰ γενόμενα ὡς κατ' οἰκονομίαν τελεσθέντα), οὔτε οἱ ἀνατολικοὶ ἀπέκοπτον τοὺς προβάντας εἰς καινοτομίας. Ἀλλ' ἡ τροπὴ τῶν

πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων ἐπηρέασε καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά. Ὁ Θεόδωρος Α´ ἡττήθη παρὰ τὴν Κλοκοτνίκαν (1230) ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος Ἀσάν, συνελήφθη, ἐτυφλώθη καὶ ὁ διάδοχός του Μανουὴλ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πλέον τὰς φιλοδοξίας του. Τότε ἦλθεν ἡ ὥρα τῶν τριῶν μεγάλων ὑποκινητῶν καὶ ὑπαιτίων τοῦ διχασμοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Νίκαια ἐστράφη κατὰ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ καὶ Γεωργίου Βαρδάνη. Ὁ τελευταῖος εἶχε χειροτονηθῆ Κερκύρας διὰ ν' ἀντιμετωπίζῃ ἐκεῖ τὴν ἰταλικὴν προπαγάνδαν. Ὁ πρῶτος, ὁ Ἀπόκαυκος, ἦτο πλέον γέρων καὶ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐξωσθῇ. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ μονάσῃ ἐν στερήσει. Ὁ δεύτερος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος, εἶδε τὰς ὑποκειμένας αὐτῷ ἐπισκοπὰς ἐλαττουμένας, ἄλλως διευθετούμενα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς Βαλκανικῆς, καὶ τὴν περὶ αὐτονομίας θεωρίαν του ἐξασθενοῦσαν. Τέλος ὁ Ἄρτης ὁ ὁποῖος εἶχεν ὄρεξιν νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸν Ναυπάκτου, περιωρίσθη. Ταῦτα ἐπετεύχθησαν διὰ τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας ἡ ὁποία τὴν 6 Αὐγούστου 1232 ἀνετέθη εἰς τὸν μητροπολίτην Ἀγκύρας Χριστόφορον, ἐλθόντα ἐν συνεχείᾳ μετὰ πλήρους ἐξουσίας εἰς Θεσσαλονίκην, ἔχοντα δὲ τὴν ἀναγκαστικὴν συμπαράστασιν τοῦ Μανουὴλ Ἀγγέλου.

Περὶ τῶν πραγμάτων τούτων ἐλάχιστα ἦσαν γνωστὰ μέχρις οὗ, ὑπὸ τοῦ Ρώσου ἱστορικοῦ Βασιλιέφσκη, ἐδημοσιεύθη μέρος τῆς ἀλληλογραφίας μεταξὺ Θεοδώρου καὶ τῆς συζύγου του Μαρίας, τοῦ Ἀποκαύκου καὶ ἄλλων τινῶν προσωπικοτήτων. Μὲ τὴν παρέμβασιν τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, δημοσιεύσαντος μίαν δεκαπεντάδα πραγματειῶν μετὰ πολλῶν κειμένων, τὸ ὅλον θέμα ἐπλουτίσθη καὶ ἐφωτίσθη ἱκανῶς. Ἑπόμενον δ' ἦτο ὅτι θ' ἀπησχόλει τὸ φροντιστήριον τοῦ Μονάχου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξῆλθον αἱ περὶ Ἀποκαύκου, Βαρδάνη καὶ Χριστοφόρου Ἀγκύρας μελέται τοῦ Wellnhofer καὶ τοῦ Kurtz, καὶ τοὺς Ἕλληνας βυζαντινολόγους ἐκ τῶν ὁποίων ὁ νῦν καθηγητὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχιμ. Παρθένιος Πολάκης ἐδημοσίευσε καλὴν μονογραφίαν, ὁ δὲ καθηγητὴς Ν. Α. Βέης ἐρευνητικώτερον, ἐκ παραλλήλου πρὸς ἄλλα, ἐπελήφθη τοῦ θέματος. Παρὰ ταῦτα μέχρι σήμερον δὲν ἔχομεν α´) μίαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ θέμα, ἢ τοὐλάχιστον μίαν συναγωγὴν αὐτῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ, πρᾶγμα ὅπερ θὰ μᾶς ἦτο χρησιμώτατον. β´) βιογραφίας ἐξαντλητικὰς τῶν τριῶν προσωπικοτήτων, Ἀποκαύκου, Βαρδάνη, Χωματιανοῦ καὶ γ´) ἱστορικὴν διαπραγμάτευσιν περὶ τῆς ἱδρύσεως, τῶν θεσμῶν, τῆς ἐκκλησίας, τῶν πολιτικῶν καὶ διπλωματικῶν ἐνεργειῶν, τῶν βλέψεων καὶ τῶν πραγματώσεων τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, τοῦ ἐξελιχθέντος εἰς βασίλειον Θεσσαλονίκης, διὰ τὰς τρεῖς πρώτας δεκαετίας του. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀείμνηστος Μηλιαράκης οὐδ' ὅλον τὸ ὑλικὸν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του οὔτε καὶ ἔγραψεν ἀνεπηρέαστος, διότι ἔβλεπε τὰ πράγματα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς Νικαίας.

Μολονότι μὲ συγκινεῖ ἡ ἑλλαδικὴ ὑπόστασις τοῦ Ἠπειρωτικοῦ δεσποτάτου, δὲν εἶναι μόνον τοῦτο ὅπερ μὲ παρεκίνησεν εἰς τὸ ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὸ θέμα. Γνωρίζοντες κάπως τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τὸν Εὐστάθιον καὶ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν Μ. Χωνιάτην, ἔπρεπε νὰ μάθωμεν καὶ τὴν Κέρκυραν ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖον Γ. Βαρδάνην, καὶ τὴν Στερεὰν καὶ Ἤπειρον, τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας ἀπὸ τὸν Ἀπόκαυκον καὶ τὸν Χωματιανόν. Ἐπὶ πλέον, πέραν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τὰς τρεῖς αὐτὰς μορφὰς εἶδον ὡς λογίους ἄνδρας, μορφωμένους μὲ τὴν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν παιδείαν, Ἕλληνας ἑαυτοὺς ὁμολογοῦντας, καὶ ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καταλείψαντας δὲ φιλολογικὰ μνημεῖα οὐ τὰ τυχόντα. Βεβαίως ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βαρδάνη καὶ δὴ τοῦ Χωματιανοῦ ἡ φθάσασα μέχρις ἡμῶν δὲν εἶναι τόση ὥστε νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ περὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς πνευματικῆς των δράσεως γνῶσιν, ὁ Χωματιανὸς δὲ ἰδίᾳ καὶ ὁ Ἀπόκαυκος ἔπειτα γνωρίζονται κυρίως ὡς χειρισταὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, νομοδιδάσκαλοι καὶ δικασταὶ ἀξιόλογοι. Ἀλλ' οἱ ὀλίγοι στίχοι τοῦ Ἀποκαύκου καὶ δεκάδες τινὲς ἐπιστολῶν δεικνύουν αὐτὸν τοὐλάχιστον ὡς ἄνδρα οὐ μόνον σώφρονα, μὴ σχολαστικόν, ἔχοντα πολιτικὸν αἰσθητήριον, ἀλλὰ καὶ γλαφυρὸν λόγιον γράφοντα ἀψόγως μετὰ χάριτος πολλῆς, προσωπικοῦ ὕφους, παρρησίας καὶ θάρρους, λογιότητος δὲ καὶ γνώσεως τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, τῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱστορίας οὐ τῆς τυχούσης. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης κρίνω τὸν ἄνδρα οὐχὶ δεύτερον τοῦ Μιχ. Χωνιάτου, τοῦ ὁποίου προέχει μήκιστον ὅσον εἰς τὰς πολιτικὰς πρωτοβουλίας (ὡς γνωστὸν ὁ Ἀθηνῶν δὲν ἐτόλμησεν οὔτε εἰς τὴν Νίκαιαν οὔτε εἰς τὴν Ἄρταν νὰ καταφύγῃ ἀλλὰ ἔζησε μετὰ τὸ 1204 ὑπὸ τοὺς Φράγκους καὶ ἀπέθανε δοῦλος αὐτῶν!). Διὰ τοῦτο κατέγραψα τὰς ἐκ χειρὸς τοῦ Ἀποκαύκου ἐπιστολὰς καὶ τὰ ἄλλα ἔγγραφα καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀλληλογραφίαν, καὶ τοῦτο ἔπραξα κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους δύο, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι οὕτω διευκολύνω τὴν ὑπὸ ἄλλου τινὸς συναγωγὴν (ἐπιβαλλομένην κατ' ἐμὲ) τῶν ἐν λόγῳ κειμένων.

Ὡς βλέπει δὲ ὁ ἀναγνώστης ἐπρόσεξα καὶ ὡρισμένας ψυχογραφικὰς πλευρὰς τῶν λογίων τούτων ἱεραρχῶν καὶ διαφευγούσας τοὺς συνήθεις μελετητὰς ἀποχρώσεις τῶν σκέψεων αὐτῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (καὶ συντομογραφίαι)

Λάμπρος = Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ Σωζόμενα ὑπὸ Σπυρίδωνος Λάμπρου, τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1880 (ἰδίᾳ σσ. 281 - 282, 330 - 333, 339 - 346, 350 - 351 κ.ἀλλ.).
= *V. G. Vasiljevskij, Κατάλογος ἐπιστολῶν Ἀποκαύκου. Ἐν τῷ Δ' Παραρτήματι τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Δημοσίας Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πετρουπόλεως διὰ τὸ ἔτος 1883 (πρβλ. Ν. Βέην, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 141, σημ. 2).

ΔΙΕΕ 3 = Περὶ συνοικισμοῦ τῶν Ἰωαννίνων μετὰ τὴν φραγκικὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ΔΙΕΕ 3, 1891, σσ. 451 - 455 [σσ. 451 - 455 Σημείωμα περὶ οἰκήσεως τύπου... τοῦ Ἀπ.].

ΑΙΣ = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Ἁγ. Πετρούπολις, τόμος Β', 1894, σσ. 361 - 362, τόμος Δ', 1897, σσ. 119 - 121 [κείμενα Ἀπ.].

VVr III = V. G. Vasilievsky, Epirotica sæculi X, VVr (Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετρουπόλεως) III, 1896, σσ. 233 - 299 [ἀλληλογραφία Ἀποκ. κ.ἄ. ἔγγραφα].

Μηλιαράκης = Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (1204 - 1261) ὑπὸ Ἀ. Μηλιαράκη, ἐν Ἀθήναις 1898, 8°, σσ. (8) + 676.

Ἁρμονία 3 = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀθηναϊκά, « Ἁρμονία » 3, 1902, σσ. 285 - 292. Διορθώσεις αὐτόθι, σσ. 507 - 511.

Ἀθηνᾶ ΙΕ' = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἐπιγράμματα Ἰωάννου Ἀποκαύκου, « Ἀθηνᾶ » ΙΕ', 1903, σσ. 462 - 478.

VVr. XI = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Παρατηρήσεις εἰς τὰ Epirotica Sæculi XIII, VVr. XI, 1905, σσ. 849 - 866.

Δυρραχηνά = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Δυρραχηνά, BZ 14, 1905, σσ. 568 - 574 [κείμενα Ἀπ.].

Συμβολὴ Ἀχρ. = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Recueil de mémoires en l'honneur de l'academicien B.J. Lamanskij, S. Peterburg 1907, I, σσ. 227 - 250. [Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ ἀνάτυπον, 1905, σσ. 1 - 24].

Kurtz = Ed. Kurtz, Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II, BZ 16, 1906, σσ. 120 - 142.

Κερκυραϊκά = Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Κερκυραϊκά. Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Γεώργιος Βαρδάνης, VVr XIII, 1906, σσ. 334 - 351.
= Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Γαβριὴλ 1ος οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἰασίτης μητροπολίτης Ἐφέσου, Rome 1906 (= περ. Bessarione, serie II, vol. IX, anno X, fasc. 87, σσ. 295 - 298).

ΕΦ 4 = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Κανονικαὶ πράξεις Γεωργίου Βαρδάνη καὶ Ἰωάννου Ἀποκαύκου περὶ κληρονομικῆς ὑποθέσεως Θεοδώρου Διαβατηνοῦ, « Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος » Ἀλεξανδρείας 4, 1908, σσ. 62 - 67.

Τεσσ. Κόντου = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ

Νικήτας Χωνιάτης. « Τεσσαρακονταετηρὶς τοῦ καθηγητοῦ Κ. Σ. Κόντου », ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 373 - 382.

Βυζαντὶς Α' = Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συνοδικὰ γράμματα [11] Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου μητροπολίτου Ναυπάκτου « Βυζαντίς » Α', 1909, σσ. 3 - 30.

Pétridès = Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits, par Sophrone Pétridès, des Augustius de l'Assomption, ἐν « Bulletin de l'Institut archéologique Russe à Constantinople » XIV, 1909, σσ. 69 - 100 (Sofia). Καὶ εἰς ἀνάτυπον σσ. 1 - 32.

Λαγοπάτης = Γερμανὸς Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως - Νικαίας (1222 - 1240), Βίος, συγγράμματα καὶ διδασκαλία αὐτοῦ. Ἀνέκδοτοι ὁμιλίαι καὶ ἐπιστολαὶ τὸ πρῶτον ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Σπ. Ν. Λαγοπάτη, διδάκτορος τῆς Θεολογίας. Ἐν Τριπόλει 1913, 8°, σσ. ις' + 363.

Wellnhofer = Dr. Matthias Wellnhofer, Johannes Apokaukos Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155 - 1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos. von —, Freising 1913, 8°, σσ. (8) + 69 (+ 3). [βασικὴ μελέτη].

NP = A. Papadopoulos - Kerameus, Noctes Petropolitanæ. (Κείμενα τοῦ XII - XIII αἰ.) S. Peterburg 1913 (1914), 8°, σσ. (4) + 302 (+ 2).

Πολάκης = Διαχ. Παρθενίου Πολάκη, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μητροπολίτης Ναυπάκτου. Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923, 8°, σσ. 144 (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περ. « Νέα Σιών »). [βασικὴ μελέτη].
L. Petit, Jean Apocaucos, DTC VIII, 1924, στ. 645 - 646.

Βέης ΕΕΒΣ = Ν. Α. Βέης, Λέων - Μανουὴλ Μακρός, ἐπίσκοπος Βελλᾶς. Καλοστίπης μητροπολίτης Λαρίσης. Χρυσοβέργης, μητροπολίτης Κορίνθου. ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 122 - 148.

Βέης ΒΝJ = Νίκου Α. Βέη (Bees), Ἡ μονὴ τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότης τῆς Παναγίας τῆς Ναυπακτιωτίσσης, ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος BNJ 11, 1934, σσ. 179 - 192 δ (ἰδίᾳ σσ. 185, 188 - 191).
= Κ. Γ. Μ[πόνης], Ἀπόκαυκος Ἰωάννης, ΘΧΕ 1, 1936, στ. 1345.

AD Alb. = Acta et Diplomata res Albaniæ mediæ ætatis illustrantia. collegerunt... L. de Thallóczy, C. Jireček. Emil. de Sufflay, vol. I, Vindobonnæ 1913.
= Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Οἱ λόγιοι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου Ἰω. Ἀπόκαυκος, Γ. Βαρδάνης, Δημ. Χωματιανὸς ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 3 ἑξ. [σ. 24 ἑξ. τὰ incipit καὶ desinit τῆς ἀλληλογραφίας Ἀποκαύκου κλπ.].

1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ
μητροπολίτης Ναυπάκτου

ΒΙΟΣ. **1. Ὄνομα - καταγωγή.** Ἐκ τῆς οἰκογενείας Ἀποκαύκων εἶναι γνωστοὶ διάφοροι ἄνδρες, ἰδίᾳ τοῦ ιδʹ αἰ. Ὁ πρὸς ὃν ἀλληλογραφεῖ Ν. ὁ Χοῦμνος κουβικουλάριος *Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος*, ἀποδέκτης καὶ ἐπιστολῆς Θεοδώρου τοῦ Ὑρτακηνοῦ[1]. *Μανουὴλ Δισύπατος ὁ Ἀπόκαυκος*[2]. Πρεσβύτερος *Κωνσταντῖνος ὁ Ἀπόκαυκος*[3]. *Γεώργιος ὁ Ἀπόκαυκος* τοῦ ιγʹ αἰ.[4]. Ὁ ἰατρὸς *Ἀλέξιος ὁ Ἀπόκαυκος*, γράψας στίχους εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ν. Γρηγορᾶ[5], ὁ γνωστὸς ὡς *Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος ὁ Παρακοιμώμενος*[6]. Τέλος ὁ ἐν τῇ διαθήκῃ Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου ἀναφερόμενος ζωγράφος *Ἀλέξιος ὁ Ἀπόκαυκος* (περὶ τὸ 1430 - 1440)[7]. Οὗτοι πάντες ἦσαν μεταγενέστεροί του. Οὐδὲ τὴν πατρίδα του γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, διότι περὶ αὐτῆς δὲν κάμνει λόγον ὁ ἴδιος. Ὑποθέτομεν δ' ὅτι ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις.

2. Σπουδαί. Γράφων πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (ἐν Νικαίᾳ) Μανουὴλ (Χαριτόπουλον) ὁμιλεῖ περί τινος κοινοῦ αὐτῶν διδασκά-

---

[1] Πρβλ. Krumb. - Σωτηρ. Βʹ, σ. 146. Πιθανῶς ὁ παρακοιμώμενος.
[2] Πρβλ. ΝΕ 13, 1916, σ. 143 (ἐξ ἁγιορ. κώδικος Μ. Λαύρας).
[3] Miklosich - Müller, Acta et Dipl. II, σ. 21.
[4] Ἐν εὐαγγελίῳ ιγʹ αἰ., ἀποκειμένῳ ἐν Παναγίᾳ Χάλκης, φ. 228μ:

Ἡ βίβλος ἥδε...
σπουδῇ κατέστη καὶ πόθῳ καὶ δαπάνῃ
Γεωργίου μάλιστα τοῦ Ἀποκαύκου (ἀπὸ καύκου cod.)
ἄρχοντος ἀνδρὸς νουνεχοῦς καὶ κοσμίου,
λαμπροῦ, προσηνοῦς, εὐγενοῦς, θαυμασίου,
ἀνακτόρων οἴκοις τε διαιτωμένου
φίλου κρατούντων ἀσφαλοῦς καὶ γνησίου,
δῶρον δοθεῖσα τῷ ναῷ τῆς Παρθένου...
τῷ ἐν Βλαχέρναις...

Πρβλ. Αἰμ. Τσακοπούλου, Περιγραφικὸς Κατάλογος, Ἰσταμποὺλ 1956, σ. 7.
[5] Πρβλ. Ἀντ. Κ. Σταμούλη, Ἀλεξίου Ἀποκαύκου εἰκών, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. 588 - 589, Γρηγορᾶς (Bonn), σσ. 1256 - 1257.
[6] Krumb. - Σωτηρ. Βʹ, σ. 416 καὶ Γʹ, σσ. 502 - 503. Οὗτος ἐδολοφονήθη τὴν 11 Ἰουνίου 1345, ἐχρημάτισε δὲ καὶ μέγας δούξ.
[7] Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Varia Græca Sacra, 1909, σσ. 295 - 296.

λου Ψελλοῦ, ἄλλου βεβαίως ἀπὸ τὸν γνωστόν: « μεμνημένος μὲν καὶ πολλῶν ἑτέρων συνουσιῶν μετὰ τῆς σῆς ἁγιότητος, ἀλλὰ δὴ καὶ τῆς κοινωνίας τῶν αὐτῶν παιδευμάτων, ὅτε τῆς Κωνσταντινουπόλεως ηὔγει ὁ λύχνος, καὶ σὺ καὶ ἡμεῖς τῷ φιλοσόφῳ ἐκείνῳ ἐμαθητεύσαμεν τῷ Ψελλῷ »[1]. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς ζωῆς του γράφων πρὸς τὸν Δ. Χωματιανὸν λέγει: « ἐγὼ δ' ἐφ' ἅπαξ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκκρουσθεὶς καὶ ἀπὸ μητροπολίτου εἰς χωρεπίσκοπον καταβάς, ἐν παροικίᾳ ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν ποιοῦμαι τὴν δίαιταν, καὶ σύνειμι χωρικοῖς καὶ παρὰ βόας ἔχω καὶ βῶλον καὶ ἄροτρον, καὶ ποιοῦμαι περὶ ὑδραγωγούς, καὶ ὀρχάτους ἀποκαθαίρω φυτῶν, καὶ δίκας δικάζω ὁ μητροπολίτης, ὁ γνώριμος ἐν Ἑῴᾳ, ὁ ἐν Ἑσπερίᾳ μὴ ἄγνωστος, *ὁ ἐν τῇ βασιλευούσῃ πάλαι ὑποβλεπόμενος*, ὡς οἱ πολλοὶ μὴ ὀρθῶς δοξάζουσιν ὁ ἐλλόγιμος, ὅσας κλοπὴ συνίστησιν ἁμαξῶν...[2]. Ταῦτα τὰ κρίματά μου, *τοῦ ποτὲ τὰ κρίματα τῆς περιβλέπτου συνόδου χειρογραφοῦντος εἰς ⟨εὐ⟩στοχίαν*, ὥσπου ἐλέγετο...[3]. Ἀλλ' ὅτε τῆς Κωνσταντίνου ηὔγει ὁ λύχνος καὶ τὸ σεβαστὸν τῆς Σοφίας μέγα τέμενος ηὔγαζε, περὶ χοροὺς φιλοσόφων, περὶ ῥητόρων ξυλλογὰς ἐστρεφόμεθα καὶ ὑπ' αὐτῶν περιελαλούμεθα, καὶ πλέον ἢ φοιτῶντες ἐς διδασκάλων αἰτίκα ἐδιδασκόμεθα, ἄλλου ἄλλο προβαλλομένου θεώρημά τε καὶ ζήτημα ἐπιστήμης ἀφ' ἑκατέρας ταύτης καὶ τέχνης· ὅτε δὲ εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἁψῖδα ἀναβεβήκαμεν καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐπιστήμης κατέστημεν (ἐπιστήμην δὲ καλοῦσιν οἱ Πατέρες τὰ δόγματα), τότε δὴ τότε τῶν ἀνάρθρων ἐκείνων καὶ φιλοσόφων φωνῶν τὰς ἀνάρθρους τῶν ζώων τὰς ἀσημάντους ἀντηλλαξάμεθα... »[4]. Εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1204 ἐποχὴν ἀνάγεται ἡ φιλία του μὲ τὸν μητροπ. Ἐφέσου Ἰασίτην πρὸς ὃν γράφει: « Ἀλλ', ὦ φίλε καὶ πάλαι καὶ νῦν, μικρὸν ἐκ τῆς περιωπῆς τοῦ θρόνου ἐπίκυπτε καὶ πρὸς τοὺς δυτικοὺς ἐξ Ἑῴας τοῖς προσρητικοῖς περίλαμπε γράμμασι, μεμνημένους τῆς σῆς ἁγιότητος, ἤπερ τινὸς ἑτέρου *τῶν πάλαι συνήθων* καὶ τὰ φιλικὰ διασῴζοντος »[5]. Καὶ πρὸς τὸν Καστορίας Κωνσταντῖνον, πρωτόθρονον Βουλγαρίας, γράφων λέγει: « Πρόφασιν δὲ στερροτέραν τοῦ γράμμασιν ἡμῖν προσλαλεῖν ἄλλην τινὰ ζητεῖς, *τῆς παλαιᾶς ἐκείνης φιλίας καὶ συνουσίας*, ἡνίκα τὸ πατριαρχικὸν πατῶν ἔδαφος ἐκεῖνο τὸ περιμαρμάρεον καθ' ἑβδοματικὰς περιόδους γνησίως τε προσεφύου μοι τῷ σῷ Ἰωάννῃ, καὶ περιπλεκόμενος ὥσπερ ἐλευθέρᾳ τῇ γλώσσῃ ἐλευθέρῳ τῷ πνεύματι προσελάλοις τὰ φιλικά· ἀλλὰ καὶ προβαίνων εἰς ἱερέα καὶ τὸ τῶν ὑπὸ σοῦ φιλουμένων ἐκλόγιον προσκαλούμενος, κἀμὲ διὰ φιλίαν ἐποιήσω συλλειτουργόν. Μείζονα τούτων αἰτίαν, πρό-

---

[1] VVr 3, 1896, 265,9-12.
[2] Συμβολὴ Ἀχρ. 20,17-24.
[3] Συμβολὴ Ἀχρ. 21,4-6.
[4] Συμβολὴ Ἀχρ. 22,2-11.
[5] Bessarione IX, 1905, σ. 296.

φασιν, ἀφορμὴν μήτ' αὐτὸς ζήτει, μήθ' ἡμᾶς ἀπαίτει διδόναι, ἀλλὰ τὰ φιλικὰ συντηρῶν ἐπαυξηθέντα τῷ χρόνῳ καὶ εἰς πνευματικὴν ἀδελφότητα, τὴν ἱερὰν κίνει χεῖρα καὶ ὀξυγράφει μοι τὰ προσρητικά, νῦν μᾶλλον, ὅτε καὶ νόσοις καὶ συμφοραῖς πολυειδέσι κακούμεθα »[1]. Ἀναφέρεται δ' ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος *πατριαρχικὸς νοτάριος* ἐν κώδικι Σινᾶ 482 (1117)[2]. « Ἦν ποτε νεοταγὴς ἐν τοῖς τοῦ πατριάρχου *ὑπογραφεῦσιν* »[3] πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ ἴδιος· πατριάρχης δ' ἦτο Νικήτας ὁ Β' (1187 - 1190). Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐγνώριζεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸν Χωματιανόν. Ἐκεῖ ἐσχετίσθη μὲ τὸν Εὐθύμιον Τορνίκην, διάκονον τῆς τοῦ Θεοῦ Ἁγίας Σοφίας, ἀναχωρήσαντα μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς Χαλκίδα καὶ φιλοξενηθέντα κατόπιν ἐν Ναυπάκτῳ ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου[4]. Ἦτο δ' ὁ Εὐθύμιος αὐτάδελφος τοῦ Ἐφέσου Γεωργίου Τορνίκη[5] καὶ εἶχεν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Μ. Χωνιάτην[6]. Ὁ Ἰωάννης ἦτο ἀνεψιὸς Κωνσταντίνου Μανασσῆ, μητροπολίτου Ναυπάκτου[7], ὁ ὁποῖος καὶ ἐχειροτόνησεν αὐτὸν διάκονον[8] ἴσως δ' εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν περίφημον μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου τῆς Φωκίδος[9]. Τοῦτο ἐγένετο περὶ τὸ 1180, ὅτε ὁ Ἰωάννης θὰ εἶχε περίπου τὴν ἡλικίαν τῶν 25 ἐτῶν[10]. Ἑπομένως ἡ ὑπηρεσία του εἰς τὴν πατριαρχικὴν γραφειοκρατείαν ἦτο μεταγενεστέρα. Ἡ παλαιοτέρα μνεία εἶναι εἰς πρακτικὰ τοῦ 1187 « μηνὶ μαΐῳ ε', ἡμέρᾳ ϛ', ἰνδικτιῶνος ε' », ἐπὶ πατριαρχείας Βασιλείου Καματηροῦ (1183 - 1187), ἐξηκολούθει δὲ διατελῶν καὶ ἐπὶ πατριάρχου Γεωργίου Ξιφιλίνου (μετὰ τὴν 13ην Σεπτ. 1191) καὶ ἐπὶ Ἰωάννου Καματηροῦ (1199 - 15 Φεβρ. 1206)[11], ὅτε καὶ πρέπει ν' ἀνήχθη εἰς τὴν μητρόπολιν Ναυπάκτου, πρὸ τῶν γεγονότων τῆς τετάρτης σταυροφορίας χρόνον ἱκανόν, ὥστε νὰ προλάβη νὰ ἔχη ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν ἕδραν του. Συμπεραίνομεν δ' ὅτι συναισθηματικῶς εἱλκύσθη πρὸς τὴν ἐκ νεότητός του γνώριμον Ναύπακτον, μολονότι ἠδύνατο

---

[1] Συμβολὴ Ἀχρ. 23,14-26.

[2] Benevič, Catalogus I, σ. 290.

[3] VVr 13, 1907, σ. 342 ἑξ.

[4] Λάμπρος, Β', σσ. 608, 637, 281,24-26.

[5] Τὸν ἴδιον τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου ἀναφερόμενον ὡς *μαΐστορα τῶν ῥητόρων*, Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 470.

[6] Πρὸς αὐτὸν ἐστάλησαν αἱ ἐπιστολαὶ ηζ', ηη', ρβ', ρη', ριβ', ρλδ', ρμζ', ρνζ' καὶ ρο' ὑπὸ τοῦ Χωνιάτου.

[7] N. A. Bees, Manassis, der Metropolit von Naupactos, ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis, BNJ 7, 1930, σσ. 119 - 130.

[8] Βέης, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 130. Wellnhofer, σσ. 7, 119, 129. Βέης, BNJ 11, 1934, σ. 190.

[9] Βέης, BNJ 11, 1934, σ. 190.

[10] Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του θέτει ὁ μὲν Petit τὸ 1260, ὁ Πολάκης (σ. 18) μεταξὺ τοῦ 1153 - 1158 καὶ ὁ Wellnhofer περὶ τὸ 1155.

[11] Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 132.

νὰ καταλάβη μεγαλυτέραν καὶ πλέον προσοδοφόρον μητρόπολιν ἐκ τῶν τῆς Μακεδονίας· διότι γράφων πρὸς τὸν Γ. Βαρδάνην λέγει ὅτι αἱ ἐπισκοπαὶ Βουλγαρίας ἦσαν πλούσιαι καὶ εἰς ὡραῖα μέρη, καὶ αἱ μεγαλώνυμοι πολλάκις οὐδέ τι ἄλλο εἶναι ἢ ψιλὰ ὀνόματα, « ὡς καὶ πολλοὺς τῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τροφίμων *καὶ σὺν ἐκείνοις κἀμέ, εἰ μὴ τὸ φιλοδοξεῖν διεκώλυσεν,* ἐρᾶν ἐπιβῆναι θρόνου βουλγαρικοῦ »[1]. Εὐτυχῶς ὅμως διὰ τὸ Ἔθνος προὐτίμησε τὴν Ναύπακτον.

3. Ἡ Ναύπακτος[2] ἦτο πρωτεύουσα θέματος καὶ μητρόπολις λϛ' θέσιν κατέχουσα ὑπὸ τὸν οἰκουμ. θρόνον. Ὑπέκειντο δ' ὑπ' αὐτὴν αἱ ἐπισκοπαὶ Ἄρτης, Ἀχελῴου, Βονδίτζης, Ἀετοῦ, Ἰωαννίνων, Βελλᾶς Βουθρωτοῦ, Δρυϊνουπόλεως, Φωτικῆς καὶ Χιμάρας[3]. Τὸ ὅτι ὑπήγετο ὑπ' αὐτὴν ὁ Ἄρτης ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀπόκαυκον ἰδιάζουσαν θέσιν, διότι κατέστησεν αὐτὸν πρωτόθρονον τοῦ δεσποτάτου. Καὶ τίς μὲν ὁ ρόλος αὐτοῦ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ἀφ' ἧς ὅμως τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Ἄγγελος, ἡ προσωπικότης τοῦ πρεσβύτου ἀρχιερέως ἀρχίζει νὰ διαγράφεται. Φαίνεται ὁ ἐμπνευστὴς καὶ ὁ ἐπίκουρος ὅλων τῶν σχεδίων τοῦ νέου δεσπότου. Καί, ὡς εἰκός, προθυμοποιεῖται νὰ τὸν ὑπηρετήση διὰ τῆς Ἐκκλησίας, προβαίνων εἰς τὰς ἀρεστὰς τῇ πολιτικῇ ἐξουσίᾳ ἐκλογὰς ἀρχιερέων, χειροτονίας αὐτῶν, ἢ καὶ ἐνεργῶν ὥστε νὰ ἐκλεγοῦν οὗτοι ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ὑπὸ μητροπολίτας συνόδων. Οὕτως ἀποφεύγεται ἡ ζήτησις ἀρχιεπισκόπων (ἄνευ ὑπ' αὐτοὺς συνόδων) καὶ μητροπολιτῶν ἀπὸ τὴν Νίκαιαν, ὄχι βεβαίως διὰ τὸ δυσχερὲς τῶν περιστάσεων, τοὺς πειρατὰς καὶ τοὺς μεταξὺ τῶν δύο ἑλληνικῶν κρατῶν μεσολαβοῦντας Λατίνους, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ ἐπηρεάσουν οἱ ἐξ Ἀνατολῆς τὰ πράγματα τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου πολιτικῶς ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας. Οἱ ἐν Ἑλλάδι, ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς ἱκανωτέρους καὶ καταλληλοτέρους νὰ φθάσουν πρῶτοι καὶ ν' ἀνακτήσουν τὴν βασιλεύουσαν. Ἡ τοιαύτη *ἀντικανονικὴ* πολιτική, τὴν ὁποίαν μετήρχετο ἀνὴρ ἐμπειρότατος περὶ τοὺς *κανόνας*, ὀχυρούμενος εἰς τὴν περὶ τῆς *οἰκονομίας* διδασκαλίαν τῶν Πατέρων, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐγένετο μετὰ μεγάλης πολιτικότητος καὶ χωρὶς νὰ ἐξωθῇ τὰ πράγματα εἰς

---

[1] VVr 3, 1891, 251,35 - 252,1-2.

[2] Περὶ τῆς Ναυπάκτου ἐκκλησιαστικῶς πρβλ. Γερασίμου Κονιδάρη, Α' Περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μητροπ. Β. Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀρχιεπ. Ἀχριδῶν κατὰ τὸν Θ', Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα. Β' Παλαιὰ καὶ Νέα Ἤπειρος, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μητροπ. Νικοπόλεως - Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου, « Πεπραγμένα Θ' Διεθν. Βυζαντ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης » Β', Ἀθ. 1955, σσ. 150 - 205.

Πρβλ. ὁμοίως Γ. Ἀθανασιάδη - Νόβα, Ἡ Ναύπακτος ὡς λιμὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, Ἔνθ' ἀνωτ., Β', 1955, σσ. 289 - 295.

[3] Πρβλ. Κονιδάρην, Ἔνθ' ἀνωτ., Πολάκην, σ. 20.

τὰ ἄκρα. Ὁ Ἀπόκαυκος, ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δεσποτάτου, δὲν ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζῃ τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχην, πρὸς ὃν ἔγραφε μὲν εὐθαρσῶς ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ τυπικοῦ σεβασμοῦ τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὸν προκαθήμενον[1].

4. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Δ. Χωματιανοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος ἢ Βουλγαρίας[2] εἶναι ἓν σημαντικὸν γεγονός. Ὀφείλεται δ' αὕτη εἰς δύο παράγοντας. Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀφ' ἑνὸς ὁ ὁποῖος διέγνω τὰς μεγάλας ἱκανότητας τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἐπήρειαν τὴν ὁποίαν ἤσκει ἐπὶ τῶν βορείων (Μακεδονικῶν) ἐπαρχιῶν τοῦ δεσποτάτου. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν βαθεῖαν ἐκτίμησιν τὴν ὁποίαν ἔτρεφε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀπόκαυκος καὶ τὴν ἱκανότητα τὴν ὁποίαν ἔσχε νὰ δώσῃ νομοφάνειαν εἰς τὴν ἐκλογήν, ἡ ὁποία ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ λάβῃ χώραν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐὰν ἡ βασιλεύουσα ἦτο ἐλευθέρα. Οὕτως, διὰ τῆς πληρώσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, τὸ Δεσποτᾶτον ἀπέκτα αὐτόνομον ἀρχιερέα, δυνάμενον, ἐπὶ τῇ ἐπικλήσει παλαιῶν (;) προνομιῶν καὶ πατριαρχικῶν δικαιωμάτων, ν' ἀγνοήσῃ τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχην, πρᾶγμα ὅπερ μόνον μέχρι τινὸς ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Ἀπόκαυκος.

5. Ἡ στεφηφορία τοῦ Θεοδώρου τυπικῶς μὲν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Χωματιανοῦ, κατελθόντος πρὸς τοῦτο εἰς Θεσσαλονίκην, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχιερεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἠθέλησε νὰ προβῇ εἰς χρίσιν τοῦ νέου βασιλέως καὶ ἢ ἐξωρίσθη ἐκεῖθεν ἢ ἔφυγεν. Ἰδοὺ πῶς διηγεῖται, ἀπὸ σκοπιᾶς τῆς Νικαίας, τὰ πράγματα ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης: « Ὁ δὲ Κομνηνὸς Θεόδωρος, ὃν πρὸ μικροῦ ὁ λόγος ἱστόρησε, μὴ θέλων μένειν ἐν τῇ οἰκείᾳ τάξει ἀλλὰ τὰ τῆς βασιλείας σφετερισάμενος, ἐπειδὴ τῆς Θεσσαλονίκης γέγονεν ἐγκρατὴς πολλήν τε χώραν τῆς Ῥωμαΐδος ἐκ τῆς κεκρατημένης παρὰ τῶν Ἰταλῶν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιήσατο, ἔτι δὲ καὶ τῆς παρὰ τῶν Βουλγάρων κεχειρωμένης, πορφυρίδα τε ὑπενδύεται καὶ ἐρυθρὰ περιβάλλεται πέδιλα, ἀντιστάντος αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ στερρότατα τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου τοῦ Μεσοποταμίτου, ὃν καὶ πολλαῖς κακουχίαις καὶ ἐξορίαις διὰ ταῦτα ὑπέβαλε τῶν κανονικῶν ἐθῶν ἀντεχόμενον. ὁ δὲ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος Δημήτριος τὸ βασιλικὸν περιδιδύσκει τοῦτον διάδημα, ὡς ἔφασκεν, αὐτόνομος ὢν καὶ μηδενὶ εὐθύνας ὀφείλειν δοῦναι, καὶ διὰ ταῦτα ἐξουσίαν ἔχειν βασιλέας χρίειν οὕς τε καὶ ὅπου καὶ ὅτε βούλοιτο »[3].

---

[1] Πρβλ. Σπ. Λαγοπάτην, σσ. 10-11, Μηλιαράκην, 105-107, Πολάκην, 41-50.

[2] Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου *Βουλγαρία* ἐν τῷ τίτλῳ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, μὴ ἐχούσης γεωγραφικὴν ἢ ἐθνικὴν ἔννοιαν, πρβλ. Μηλιαράκην, 195-197.

[3] Χρον. Συγγρ. (Heissenberg) σ. 33-34.

Πρὸ τῆς στέψεως ὁ Ἀπόκαυκος εἶχε παροτρύνει τὸν Θεόδωρον, δεσπότην ὄντα, εἰς τὸ ἐγχείρημα « γένοιντό σου τῇ βασιλείᾳ οἱ χρόνοι μακροὶ καὶ ὄψονταί ⟨σε⟩ λαοὶ καὶ εὐφρανθήσονται *ἐπὶ θρόνου κατὰ πόλιν τὴν μεγάλην καθήμενον τοῦ βασιλικοῦ* »[1]. Πρὸ δὲ τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ἔγραφεν « καὶ Θεσσαλονικεῖς ἀναγκάσει τῇ σῇ ἀρχῇ προστεθήσεσθαι..., καὶ *μεγαλυνεῖ σε Θεὸς καὶ κραταιώσει σε ἐπὶ πλέον καὶ τὸ βασιλικὸν καὶ πάτριον ὑποδήσει σε πέδιλον* »[2]. Κατ' ἀρχὰς ἐγένετο σκέψις νὰ γίνῃ ἡ στέψις εἰς τὰ Σκόπια, ἀλλ' ὕστερον ὁ Ἀπόκαυκος ἔγραψεν ὑποδεικνύων τὴν Θεσσαλονίκην[3]. Συνηντήθη δὲ μὲ τὸν μέλλοντα βασιλέα ἐν Ἄρτῃ, ὅπου ἔμαθεν τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεσσαλονίκης[4]. Ἐκεῖ προσέβαλε τὸν Ἀπόκαυκον ποδοκάκη, δυσχεραίνουσα τὴν μετακίνησίν του: « ἐμὲ δέ, γράφει, καὶ ἡ τοῦ Μαρτίου τρισκαιδεκάτη εἶδε κατὰ τὴν Ἄρταν τῇ κλίνῃ προσηλωμένον... καὶ ἀξιωθείην καὶ ἐπιζῆσαι καὶ ἐμοῦ *σοῦ βασιλέως αὖθις κατατρυφῆσαι, μηδ' εἰς τοσοῦτον ἐλάσαι τὸ δυστύχημα ὡς ἐκ τῆς σῆς στεφηφορίας ἀπολειφθῆναί με καὶ χρίσεως, ὦ καλὲ βασιλεῦ...* »[5]. Ἀνέρρωσεν ὅμως καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὸν Θερμαϊκόν. Ἐκ τοῦ Κίτρους ἐγράφη ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν διαμένοντα ἤδη ἐν Θεσσαλονίκῃ Θεόδωρον, περὶ τῆς ἑτοιμασίας ἐκεῖ καταλύματος[6]. Ὁ Ἰωάννης Ναυπάκτου ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην, συνέταξε τὸ ἔγγραφον τῆς ἀνακηρύξεως[7] καὶ μετέσχε τῆς χρίσεως. Ταῦτα ἐγένοντο μετὰ τὸ Πάσχα[8] τοῦ 1224 ἢ 1225[9]. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δικαιολογία τῆς ἀναγορεύσεως ἐν τῷ συνταχθέντι ἐγγράφῳ. Ὁ Θεόδωρος « ἐγένετο ῥύστης μετὰ Θεὸν καὶ σωτὴρ ἡμέτερος καὶ αὐτοτελὴς σωτηρία, πολλοὺς μὲν πόνους ὑπομείνας ἕνεκα τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, πολλοὺς δὲ ἱδρῶτας κενώσας ὑπὲρ ἡμῶν καὶ (τὸ τοῦ ποιητοῦ ἐγκαίρως εἰπεῖν) ' νύκτας ἀΰπνους ἰαύων ' καὶ

---

[1] ΝΡ 274,18-20.

[2] ΝΡ 268,6-7, μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Προσάκου.

[3] VVr 3, 1896, 280,8-11.

[4] « ἡ ἐν Ἄρτῃ κατὰ τοῦ Θεσσαλονίκης ὀργὴ » ΝΡ 283,24.

[5] ΝΡ 284,4-12.

[6] Ἡ 204, ΝΡ 284-285.

[7] ΝΡ 258-259.

[8] Πολάκης, σ. 56.

[9] Ἡ ἅλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ἐτίθετο ἄλλοτε εἰς τὸ ἔτος 1223 (πρβλ. Μηλιαράκην, σ. 161, Πολάκην, σ. 51). Ὁ Βέης BNZ 11, 1934, σ. 188 θεωρεῖ τὴν στέψιν ὡς γενομένην τὸ ἔαρ τοῦ 1224. Ὁ J. Longnon, La reprise de Salonique par les Grecs en 1224, Actes du VIe Congrès d'Études Byzantines (Paris 1948), vol. I, 1950, σσ. 141-146, δέχεται τὴν ἅλωσιν ὡς τὸ 1224 γενομένην καὶ μάλιστα περὶ τὸ τέλος, ὅτε ἡ στεφηφορία τοῦ Θεοδώρου ἠκολούθησε τὸ ἔαρ τοῦ 1225. Πρβλ. καὶ Αἰκατ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἐν Ἀθήναις 1956, σσ. 177-180, ἰδίᾳ σ. 177, σημ. 1.

'ἤματα' διαμετρῶν 'αἱματόεντα'[1] ἐκ τῶν πολεμικῶν ἀγώνων καὶ συμπλοκῶν ὑπὲρ ἀφανισμοῦ μὲν τελείου τῶν καταπολεμησάντων ἡμᾶς ἀθέων Λατίνων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐκ τοῦ Αἵμου Σκυθῶν (= Βουλγάρων!)»[2]. Περαιτέρω ἐπαινεῖ αὐτὸν διότι ἀποκατέστησεν εἰς τὴν «ἀρχαίαν χριστιανικὴν διαγωγὴν καὶ κατάστασιν... πολλοὺς μὲν καὶ δυσαρίθμους ἀνακαθάρας ὄχλους λατινικοὺς τε καὶ σκυθικούς, πολλὰ δὲ ἐπισκοπεῖα Θεοῦ καὶ ἱερὰ μοναστήρια τῆς λατινικῆς καὶ σκυθικῆς λυτρωσάμενος μιαρίας...»[3]. Διὰ ταῦτα ὁ Θεόδωρος «τὴν τῆς βασιλείας ἀντιμισθίαν ἀντέλαβεν *ἐπισκοπικαῖς ὁμολογίαις καὶ λοιπῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ στρατιωτῶν ἐπικρίσεσι καὶ πάντων τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν*»[4], δηλαδὴ θελήματι κλήρου, στρατοῦ καὶ λαοῦ! Ἐνῷ δ' ἤρχισε τὸ ἔγγραφον ὁ Ἀπόκαυκος μὲ τὸν Δαβὶδ καὶ τὸν Παῦλον δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἀναφέρῃ ἐντὸς αὐτοῦ στίχους τοῦ Ὁμήρου!

6. Αἱ σχέσεις τοῦ Ἀποκαύκου μετὰ τῶν συγχρόνων του δυτικῶν ὀρθοδόξων ἀρχιερέων εἶναι ἄξιαι μελέτης. Πέραν τῶν σχέσεων αὐτοῦ μὲ τὸν Χωματιανόν, τὸν Βαρδάνην, τὸν ἐφησυχάζοντα Ἀθηνῶν Χωνιάτην, ἐνδιαφέρον ἔχουν πάντοτε ζητήματα ἐγερθέντα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ ἐπισκόπων, μὲ τοὺς ὁποίους συνήθως διετέλει εἰς ἀγαθὴν κοινωνίαν. Ἰδίᾳ εἰς σύγκρουσιν ἦλθε μὲ τὸν Ἄρτης Ἰωάννην, ὃν ἀποκαλεῖ «ἀνεπισκόπητον ἐπίσκοπον»[5], γράφων δὲ πρὸς τὸν βασιλέα Θεόδωρον περὶ αὐτοῦ λέγει: «εἴ ποτε δέ τις καὶ ψιλὴν προσκύνησιν ἀπονέμει μοι, ὅδε θανατᾷ ἐκ τοῦ παραυτὰ κακούμενος, ζημιούμενος, ἀφοριζόμενος, διωκόμενος· οὔτε πατριάρχου ὄνομα ἐν τῇ Ἄρτῃ οὔτε μητροπολίτου θέλει ἀκούεσθαι, ἀεὶ δὲ καιροφυλακεῖ καὶ *τὴν αὐτοκεφαλίαν φαντάζεται*»[6].

Ἡ ἐν Ναυπάκτῳ σύνοδος ἀνέδειξε κανονικῶς ἐπίσκοπον Βελλᾶς τὸν χαρτοφύλακα Ἀχρίδος Μανουὴλ Μακρόν[7]. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Θεόδωρος ὑπεδείκνυεν ἕτερον, ἀγράμματον δέ. Ὁ Ἀπόκαυκος δὲν ἐδίστασεν ἀλλὰ τοῦ ἔγραψεν: «Χθὲς ἐποίησα ἐξ ὁρισμοῦ σου Ἰωαννίνων ἐπίσκοπον καὶ σήμερον πάλιν περὶ ἑαυτὴν ἡ βασιλεία σου ταύτην[8] ἕλκει τὴν ἐκκλησίαν· ἔοικε δέ, ὡς

---

[1] *ὣς καὶ ἐγὼ πολλὰς μὲν ἀΰπνους νύκτας ἴαυον | ἤματα δ' αἱματόεντα διέπρησσον πολεμίζων* Ἰλιὰς Ι 325 - 326.

[2] NP 258,16-22.

[3] 258,26-29.

[4] NP 259,6-8.

[5] Βυζαντὶς Α', 25.

[6] NP 274,10-14. Πρβλ. καὶ Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων Ε', 1855, σσ. 106 - 109 ὅπου ὁ πατρχ. Γερμανὸς γράφει διὰ μοναστήρια τοῦ Ἄρτης κατεχόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου.

[7] Συμβολὴ Ἀχρ. σσ. 11 - 12, σ. 2 καὶ σημ. 3. Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 124 - 125.

[8] Τῆς Βελλᾶς δηλονότι.

παντελῶς με ἀναλφάβητον ἔχεις καὶ διὰ τοῦτο τοιούτους μοι διαπέμπεις, ὡς φίλον εἶναι τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον· ταῦτα ὡς ἀστεϊσματι· πληροφορήθητι δέ, ὡς εἰσὶ καὶ ἕτεροι τοῦ ἱερέως σου κρείττονες κατὰ γνῶσιν τέως[1]... Τοῦτο μόνον ἀντιγράφω πρὸς τὸ παρόν, ὅτι ἐβράδυνεν ἡ ἐνθύμησις, εὐτρεπισθέντος ἑτέρου πρὸς τὴν αὐτῆς ἐπισκόπησιν»[2]. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δεικνύει τὸ θάρρος καὶ τὴν οἰκειότητα τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς τὸν βασιλέα ὁ Ναυπάκτου. Κάποτε ὅμως αἱ ὑποθέσεις ἐξετραχύνοντο καὶ εἶχον μεγαλυτέρας συνεπείας[3].

7. Ἡ ἔρις Ἀποκαύκου καὶ Κωνσταντίνου Δούκα, ἐγκατασταθέντος εἰς Ναύπακτον καὶ ἐξώσαντος τὸν μητροπολίτην ἐκ τοῦ ἐπισκοπείου αὐτοῦ καὶ πολυειδῶς ταπεινώσαντος καὶ ζημιώσαντος εἶναι γνωστή[4]. Μεταγράφω ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου, ὧν ἡ πρώτη πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον: «ἐξεφωνήθη γὰρ τοῖς πᾶσι δεσποτικὸν ἐπιτίμιον, ὅσοις ῥάκος καὶ κουρὰ τριχῶν τὸν βίον διίστησι καὶ ὅσοις πατητὸν τὸ πολίτευμα, μὴ προσαγορείαις ἀξιοῦσθαι τὸν μητροπολίτην μηδὲ προσόψεως. καὶ φέρω τὴν ἐπιτίμησιν ἄχρι καὶ τῆς εἰκοστῆς τοῦ τρέχοντος Αὐγούστου μηνὸς καὶ εἰμὶ ὡς μὴ ὤν, πρᾶγμα τοῖς φιλοσόφοις ἀπορηθέν... τὰ ἐμὰ ὑποζύγια καὶ ἄσαρκα καὶ καταπλῆγα[5] ἐκ τῆς ὁδοιπορίας γενόμενα πολλάκις τῆς ἐν Ναυπάκτῳ νομῆς ἐδιώχθησαν, κατὰ συγχώρησιν δὲ τῶν ἱπποκόμων καὶ ἔλεον, ἀλλ' οὐ κατὰ[6] δεσποτικὴν εὐσπλαγχνίαν συνεχωρήθησαν νέμεσθαι»[7]. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ ἐγράφη εἰς δημωδέστερον ὕφος πρὸς τὴν σύζυγον τοῦ δεσπότου Μαρίαν τὴν Δούκαιναν καὶ δυστυχῶς δὲν ἐσώθη ὁλόκληρος. Μεταφέρω τὸ σωθὲν τμῆμα: «...ἄνθρωπος καὶ παραγειτονεύει αὐτῷ, μῆνα ἕνα οὐ μή τον ὑπομείνῃ· καὶ τούτων ἐχόντων οὕτως εἰς τὴν ἐλεημοσύνην σου ἀπέμεινε, ποῦ νὰ καθίσω, ποῦ νὰ ζήσω. ὁ Χορταΐτης[8] δὲ ἀπὸ τὸν νοῦν μου οὐκ εὐγαίνει οὔτε ἡμέραν οὔτε νύκτα. καὶ προκρίνω δύσβατον ὄρος, χάσμα, κρημνόν, θάλασσαν, ποταμὸν παρασύροντα ἢ τὴν μετὰ τοῦ ἀνδραδέλφου σου πλησιότητα· καὶ λύτρωσαί με ἀπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπανθρωπίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναισχυντίας καὶ δριμύτητος τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ, ὧν πάντων τῆς κακίας λυτρώσαιτό

---

[1] Τέως = τοὐλάχιστον. Πρβλ. Κ. Ἄμαντον, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς, ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 277 - 278.

[2] NP 285,25-26, 29-33.

[3] Πρβλ. λεπτομερῶς τὰ τῆς ἔριδος τοῦ Ναυπάκτου καὶ τοῦ Ἄρτης περὶ τῶν ἀδελῶν Σημαδευμένων κ.ἄ. αἰτιῶν παρὰ Πολάκῃ, σσ. 108 - 114.

[4] Πολάκης, σσ. 85 - 100. Τὴν ἔριδα ὁ Πολάκης θεωρεῖ ἐκραγεῖσαν τὸ 1220 (ὅπερ θεωρεῖ ἔτος θανάτου τοῦ Χωνιάτου, ἀντὶ τοῦ 1222), βλ. σ. 95, ἀλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι αὕτη δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ 1228 ὅτε ἐπῆλθεν ὁ συμβιβασμός.

[5] καταπλῆγμα Kerameus.

[6] κακὰ Kerameus.

[7] NP 281,25-34.

[8] Ὁ Χορτιάτης τὸ παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην βουνόν.

με ὁ Θεὸς φρουρῶν καὶ σκέπων τὴν βασιλείαν ἡμῶν»[1]. Ἡ τρίτη πρὸς τὸν Χωνιάτην (;): «Ἀνθρώπῳ προσέκυρσα πονηρῷ... καί, ὡς ἡ θεία Γραφή, ἀδίκῳ καὶ πονηροτάτῳ παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν· ὑφ' οὗ καὶ τοῦ ἐπισκοπείου συνόλως ἐκβέβλημαι καὶ τέως[2] περὶ σκηνὰς στενός εἰμι καὶ ἀμφίβολος, μὴ ἔχων ἕως καὶ δεῦρο ὅπῃ πόδα ἐρείσω καὶ κεφαλὴν εἰσαγάγω»[3]. Εἶναι γνωστὸν ὅτι συνεφιλιώθησαν ἐν τέλει ὁ Ἀπόκαυκος καὶ ὁ δύστροπος Κωνσταντῖνος, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς ἔγραψε λόγους κολακευτικοὺς διὰ τὸν περιθάλψαντα αὐτὸν ἀσθενήσαντα τέως διώκτην του[4]: «ἅπαν ἐγένετό μοι καλόν, κηδεμών, νοσοκόμος, ἰατρός, δάκρυα πρὸς Χριστὸν χεάμενος, πρὸς τὴν Θεομήτορα, σπείρας εἰς ἐνδεεῖς γαστέρας χρυσόν, κρέατος ἀποχὴν κατὰ τρίτην ἑκάστην τῇ Θεοτόκῳ εὐξάμενος, ὡς ὁ Ναυπάκτου ἀνακλιθῇ»[5]. Ἐπέτυχεν ὅμως ἀργότερον (1228) ὁ Ἀπόκαυκος χρυσόβουλλον ὑπὲρ τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ τῶν κτήσεών της, τὸ ὁποῖον τὸν ἀπήλλασσεν εἰς τὸ μέλλον τοιούτων, ὡς ἡ τοῦ Κωνστ. Δούκα, ὀχλήσεων[6].

8. Τὰ προνόμια ὑπὲρ τῆς Ναυπάκτου οὐσιαστικῶς δὲν ἦσαν πρὸς κάρπωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν φορολογιῶν καὶ τῶν πιέσεων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Χαρακτηριστικὰ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀποκαύκου εἶναι τὰ ἑπόμενα ἀποσπάσματα ἐξ ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἀπευθυνομένων πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Δούκαν: «Κελεύεις δὲ ταῦτα, ἵνα ἡμᾶς πτωχεύσῃς; Ἀλλ' ἡμεῖς καὶ ἄρτον φαγόμεθα καὶ ἱμάτιον περιβαλούμεθα καὶ μητροπολῖται ἀκούσωμεν, εἰ καὶ μὴ πράγματι, τέως[7] ὀνόματι ἀληθείας ἐρήμῳ· οἱ δὲ ἀναστεναγμοὶ τῶν πενήντων, αἱ δὲ βάσανοι τούτων, ἡ βαρεῖα λεηλασία, ὁ ἄντικρυς στεναγμός, ὁ ὀλοφυρμός, ἡ στενοχωρία, ἡ ἀκόλουθος γυμνητεία, ἡ ἀπεμπόλησις τῶν προσόντων, ἡ ἄδικος ἀπαίτησις καὶ ἀνάφορμος, ὑπολαμβάνεις ὡς οὐκ ἀναβήσεται πρὸς Θεὸν μετὰ τῶν ἡμετέρων δακρύων; οὐκ ἔσται κρίσις; οὐκ ἔσται τῶν πραττομένων ἀπόδοσις;... Δέομαί σου, ὦ αὐθέντα ἡμέτερε, ἄφες τὴν πρᾶξιν ταύτην... ἀπέστωσαν τοῦ σοῦ γαζοφυλακίου αἱ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν τοιαῦται προσαγωγαί»[8]. Πράγματι ἐζητοῦντο χίλια χρυσᾶ νομίσματα ὡς φόρος ἐκ τῆς Ναυπάκτου, ὁ δὲ Ἀπόκαυκος εἶχε κατορθώσει νὰ δώσῃ 343 καὶ νὰ συμπληρώσῃ διὰ τῆς ἀξίας ζῴων τὸ ποσὸν μέχρι 500. Καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης ἐβιάζετο ὁ ἴδιος· ἀλλ' οἱ ὑποκείμενοι, τὸ ποίμνιον, ὑπέμενον βανανιστήρια: «Ἐγὼ δὲ ποίοις ὀφθαλμοῖς, εἰκάζεις, ὄψομαι ταλανιζομένους ἀνθρώπους διωκομένους καὶ ἐν λεηλασίᾳ βαρβαρικῇ καὶ τοὺς μὲν κατωκάρα ᾐωρημένους, ἄλλους δὲ χειροδέτους, καὶ ῥαβδιζομένους ἑτέρους, καὶ μυρία πάσχοντας δεινά, ὡς τὸν ὑμῖν ποθούμενον χρυσὸν ἐξεμέσωσιν, οἱ μηδ' ἄρτον εὐποροῦντες τοῦ ἐκ κέγχρου, τοῦ ἐξ ὀλύρας; *Καίτοι ἐὰν ἐγὼ τῇ ἐξουσίᾳ προσκέκρουκα, ἐγὼ μαστίζεσθαι ἄξιος·* ἀντ' ἐμοῦ δὲ οἱ πένητες διατί; ἢ οὐδὲ οὗτοι, ἀλλὰ ἡ τούτων ἄρχουσα[1] Θεοτόκος»[2].

1 ΝΡ 288,4-12.
2 Τέως = ὅμως.
3 Ἁρμονία 3, 1902, 287.
4 Πολάκης, σ. 97.
5 Petridès, σ. 96.
6 ΝΡ 250-254.
7 Τοὐλάχιστον.
8 Petridès, 80 (ἐπιστ. IX 11-22).

18-4-1957

Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπέτυχεν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς διατάξεις τοῦ χρυσοβούλλου, δι' ὧν ἐλευθεροῦνται οὐ μόνον ἡ πόλις τῆς Ναυπάκτου ἀλλὰ καὶ ἡ περίοικος χώρα: «μηδὲ τοὺς ἐν τῇ περιχώρῳ τῆς Ναυπάκτου παροίκους αὐτῆς ἢ ἀγγαρείαν ἢ ζημίαν ἢ ὁποιονδήποτε ἑλκυσμόν... ὑπομένειν, μὴ τοὺς κληρικούς, μὴ τὰ ὑποζύγια τούτων, μὴ τοὺς ἐνοίκους, μὴ τὰ βοσκήματα τούτων, μηδὲ εἰς πλωϊμολογίαν ἕλκεσθαι τοὺς ἁλιεῖς αὐτῆς καὶ τοὺς ἑτέρως αὐτῇ διαφέροντας, μηδὲ τῆς εἰς θάλασσαν τῶν ἰχθύων ἄγρας κωλύειν αὐτοὺς μὴ τοὺς ὑπὸ τὴν μητρόπολιν χειροτέχνας τῶν ὑφασμάτων, μὴ τοὺς σκυτεῖς, μὴ τοὺς ῥάπτας, μὴ τοὺς ἀτέχνους ἐνοίκους παρὰ τοῦ αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου ἀγγαρεύεσθαι ἢ μερικῶς ἢ καθόλου κακοῦσθαι παρ' αὐτοῦ καὶ ἕλκεσθαι, ἡ βασιλεία μου διορίζεται!»[3].

9. Τὸ γῆρας καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἀποκαύκου συνέπεσαν μὲ τραγικὰς μεταπτώσεις εἰς τὴν Βαλκανικήν. Τὸ 1230 ὁ Θεόδωρος ἡττήθη παρὰ τὴν Κλοκοτνίκαν, τὸ νῦν Semidsche, κείμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Φιλιππούπολιν. Ἡ διάδοχος κατάστασις εἶναι ὑποχρεωμένη τὸ μὲν νὰ παραιτηθῇ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δὲ νὰ συμβιβασθῇ καὶ πρὸς τὴν Νίκαιαν. Ἀπαραίτητον διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐκκλησιαστικὴ ἑνότης. Παλαιότερον ἡ Μ. Ἐκκλησία καὶ δι' εἰδικοῦ ἀκόμη ἀπεσταλμένου, τοῦ Κωνστ. Αὐληνοῦ[4] εἶχε διαμαρτυρηθῆ διὰ τὰς ἐκθέσμους ἐκλογὰς ἢ χειροτονίας μητροπολιτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου, ἐπιλαμβανομένου ξένων δικαιωμάτων διὰ νὰ ἐκλέγῃ τὸν Δυρραχείου, τὸν Ἀχρίδος, Ν. Πατρῶν, Λαρίσης ἢ τὸν Κερκύρας ἢ νὰ ὑποκινῇ χειροτονίας ὑπὸ τοῦ Λευκάδος κ.ἄ. μὴ ὑπαγομένων εἰς αὐτὸν ἐπισκόπων. Διὰ νὰ ἐπέλθῃ ἡ προσέγγισις ἐχρειάζετο ν' ἀρθῇ ἐκ τοῦ μέσου τὸ ὄργανον τῶν παραβάσεων. Οὕτω τὸ 1232 ὁ Ἰωάννης παρῃτήθη τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου, ἐμόνασεν καὶ ἀπεσύρθη τῆς σκηνῆς τοῦ δημοσίου βίου[5]: «ὡς εἰ καὶ νέος ἤμην καὶ

1 Προστάτις τῆς Ναυπάκτου.
2 Petridès, 84 (ἐπιστ. X, Πρὸς Ν. Γοριανίτην 15-21).
3 ΝΡ 253,4-13.
4 VVr 3, 1896, σ. 268.
5 Πολάκης, σ. 80.

εὐσθενὴς καὶ τοὺς μακρὰν ἐκτοπισμοὺς ἡγούμην τρυφήν, οὐδ' οὕτως κατεβαλόμην ἂν τὸ τυχόν, ὡς ἀγοράσαι τὸ ἡσυχάζειν» ἔγραφεν[1]. Ὡς ἡσυχαστήριον ἐξέλεξε μικρὸν μοναστήριον τῆς Ἠπείρου. «Ζῶ καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ διάγων ἐν τῇ Κοζύλῃ καὶ ὑπομένω τὰς ἐξαρχικὰς ἀπειλάς»[2]. Τώρα ἦτο γέρων πλέον. Τὴν 6ην Αὐγούστου 1232 ἀπεφασίσθη συνοδικῶς ἡ ἀποστολὴ τοῦ μητροπ. Ἀγκύρας Χριστοφόρου ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας (Βαλκανικήν)[3]. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους 1233 ὁ Ἀπόκαυκος ἀποθνήσκει[4]. Εἶχεν ἤδη προβλέψει τὸ τοιοῦτον τέλος: «Ἀλλ', ὦ θεὲ ἄναξ (ἔγραφε πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον 4 ἢ 5 ἔτη ἐνωρίτερον), ψυχοκράτορ Χριστέ, θάνοιμι ῥακενδύτης καὶ μὴ ἐπίσκοπος, ὡς κερδανῶ τὸ ἀσκύλευτον, καὶ κατέλθοιμι πρὸς τὸν Ἅδην δίχα παρακρουσμάτων καὶ τῆς ᾧδε κἀκεῖσε ἀπερισκέπτου πορορριπτήσεως»[5]. Ἐσκέφθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Λουκᾶ: «οὕτως ἐπὶ τὴν πνευματικήν μοι γειναμένην τοῦ Στειρίου μονὴν ἀφίξομαι, τὸν χοῦν ἐκεῖσε τῷ χοῒ ἀποδώσων»[6]. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἐγκατεστημένοι Φράγκοι καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ. Ἡ πικρία εἶχε πληρώσει τὴν ψυχήν του «τὰ δ' ἐμὰ ὅπως ἕξει μετὰ βραχύ, θρὶξ ἡ λευκοβαφὴς προμαντεύεται· τεθνήξομαι γὰρ καὶ λείψω φίλοις μετάμελον, οὐχ ὅτι δίκαιος, ἀλλ' ὅτι φίλος ὀρθότατος καὶ πιστότατος»[7]. Εἰς τὸν θρόνον τῆς Ναυπάκτου ἐξελέγη τώρα Νικήτας Χωνιάτης, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιστοῦ διαμείναντος μέχρι τέλους Μιχαὴλ τοῦ Ἀθηνῶν, πρόσωπον οἰκεῖον τοῦ Ἀποκαύκου.

Ὁ δεσπότης Μανουὴλ διὰ πιττακίου ἀπευθυνθέντος πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχην Γερμανὸν Β' ἐζήτησε νὰ συμφιλιώσῃ αὐτὸν ὁ πατριάρχης μὲ τὸν Ἰωάννην Βατάτζην καὶ ν' ἀποστείλῃ ἔξαρχον εἰς τὴν Δύσιν διὰ τὰς χειροτονίας. Ἐπέσειε δὲ τοὺς ἐκ θαλάσσης κινδύνους τῶν πειρατῶν κ.ἄ. δεινὰ καὶ τῶν ἀποστάσεων καὶ τῶν συγκοινωνιῶν τὴν δυσκολίαν[8]. Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ Γερμανός, ὅτι ὁ ἐκ τῆς θαλάσσης κίνδυνος ὑπῆρχε πάντοτε καὶ ὅτι πρὸ τοῦ 1204 ὁ Ναυπάκτου Τζῖρος[9] ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν πειρατῶν καὶ ἐξηγοράσθη ἀντὶ 500 χρυσίνων, ἀλλ' ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι κοινὸς τοῖς τε δυτικοῖς καὶ τοῖς ἑῴοις καὶ ὅτι ἀποστέλλει ἔξαρχον τὸν Ἀγκύρας[10]. Κρίνων

[1] NP 271,23-5.

[2] Kurtz, σ. 140, Πολάκης, 83-84.

[3] Miklosich-Müller, Acta et Dipl. III, 1865, σ. 65.

[4] Πολάκης, σ. 84 καὶ 140.

[5] Petridès, 72 (ἐπιστ. II, 19-22).

[6] Βέης, BNJ 11, 1934, σ. 190.

[7] Petridès, 99 (ἐπιστ. XXXIII, 17-19 πρὸς Γοριανίτην).

[8] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata III, 1865, σσ. 59-62.

[9] Αὐτόθι, σσ. 62-65. Τὸ ἔνταλμα τῆς ἐξαρχίας, αὐτόθι, σ. 65.

[10] Οἱ μητροπολῖται ἀναφέρονται διὰ τῶν ἐπιθέτων των (Τζῖρος, Ἰασίτης, Μεσοποταμίτης, Χρυσοβέργης, Καλοσπίτης κλπ.) διότι, ὡς ἄγαμοι κληρικοί, συχνὰ προαγόμενοι ἤλλασσον ὀνόματα.

ὁ Γερμανὸς ὡς «προφάσεις σχισμάτων» τὰ περὶ κινδύνων ἐκ πειρατῶν, προσθέτει καὶ τὰ ἑπόμενα δι' ὧν ὑπονοεῖ τόν, μοναχὸν πλέον, Ἰω. Ἀπόκαυκον: «ὁ δὲ μετ' αὐτὸν (τὸν Τζῖρον) οὐκ ἔτι, ἀλλ' εὔθετα πάντα ἐκείνῳ καὶ ὁμαλά, καὶ βίον εὐδαίμονα καὶ πολυχρόνιον ἐξανύσας μετὰ λιπαροῦ γήρως ἔτι τῇ τοῦ βίου θαλάσσῃ ἐμπλέειν ἐπιφημίζεται καὶ σοφὸς ὢν[1] καὶ φρένα περιβεβλημένος βαθεῖαν τε καὶ ἔλλογον, καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῷ ἀερίῳ ἐλλιμνασμῷ νηχομένων κατασοφίζεται πειρατῶν, *καὶ τὸ μέλαν τῶν μοναχικῶν ἀμφιαμάτων καθυποδύεται,* ὥστερ τινὰ νύκτα βαθεῖαν εἰς φῶς ἀνέσπερον παραπέμπουσαν, τὰ πάναγρα τῶν ἀερίων πνευμάτων διαδρᾶναι πραγματευόμενος»[2].

10. Ἡ ἠθικὴ ἐπιβολὴ τοῦ Ἀποκαύκου ὑπῆρξε μεγάλη. Τοῦτο δείκνυται καὶ ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν διωκομένων ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Ἰωαννιτῶν προσφύγων, τοὺς ὁποίους ὁ δεσπότης Μιχαὴλ Ἄγγελος ἐγκατέστησεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ πηχθὲν κάστρον τοῦ πολίσματος. Προφανῶς μετὰ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ Θεοδώρου, κρατουμένου τυφλοῦ αἰχμαλώτου ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, οἱ ἐντόπιοι Ἰωαννῖται εὗρον εὐκαιρίαν νὰ ἐξώσουν τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς τὸ κάστρον ἐπήλυδας καὶ τοὺς ἀπογόνους των, ἢ νὰ ἀπορρίψουν καὶ αὐτὰ τὰ ὀστᾶ των ἐκεῖθεν. Οἱ δοκιμαζόμενοι προσέφυγον εἰς τὸν Ἰωάννην Ἀπόκαυκον, διατελοῦντα ἔτι μητροπολίτην Ναυπάκτου, καὶ ἐπέτυχον τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ βασιλικοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Θεοδώρου[3] τοῦ ἐπιβεβαιώσαντος τὰ προνόμια τῶν προσφύγων. Ὁ ἐκδοὺς τὸ ἔγγραφον Ἀθ. Π. Κεραμεὺς[4] ἐκυμάνθη περὶ τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ μεταξὺ τοῦ 1232 καὶ 1217, θεὶς τὸ τελευταῖον ἔτος ἐν τῷ κειμένῳ. Ἀλλὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μακρὰν ἀπεῖχεν ὁ Θεόδωρος νὰ εἶναι *βασιλεύς,* ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ ἐγγράφῳ. Προφανῶς τὸ ἔγγραφον ἐγράφη μετὰ τὸ 1224, ἰνδικτιῶνι ιε' (=1227), ὅτε ὁ Θεόδωρος ἦτο βασιλεὺς καὶ ἀπουσίαζεν ἐξ Ἠπείρου[5]. Ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ κοινωνικὴ αὕτη ταραχὴ ἐξέσπασε τὸ 1232[6], μοὶ φαίνεται ἀδύνατος, διότι τὸ ἔτος ἐκεῖνο

[1] *σοφῶς ὢν* ἐν τῇ ἐκδόσει MM.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 63. Τὰ τελευταῖα οὐχὶ ἄνευ εἰρωνείας.

[3] Μὴ διασωθέντος μέχρις ἡμῶν.

[4] ΔΙΕΕ 3, 1891, σ. 454-555. Ἐν ἀρχῇ τῆς σ. 452 λέγει τὸ ἔγγραφον ὡς τοῦ 1432 !

[5] Καλὴ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου δίδεται ὑπὸ τοῦ καθ. Μ. Δένδια ἐν τῇ ἀνακοινώσει του: Διενέξεις μεταξὺ αὐτοχθόνων καὶ προσφύγων ἐν Ἠπείρῳ μετὰ τὸ 1204 καὶ ἡ ἀκολουθηθεῖσα ἀποικιστικὴ πολιτική, SBN VIII, 1953, Roma, σσ. 302-306 (ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Βυζ. Συνέδριον Palermo 1951).

[6] Δένδιας, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 305.

ἦτο ὅλως ἀπρόσφορον διὰ τοιαύτην ἐπέμβασιν τοῦ ὑπὸ δυσμένειαν, ἀσθενοῦς, παραιτηθέντος καὶ θανόντος μικρὸν μετ' αὐτὸ 'Αποκαύκου.

ΕΡΓΟΝ. **1.** Δὲν γνωρίζομεν μέχρι σήμερον ἐὰν ὁ 'Απόκαυκος ἔγραψε θεολογικὰ ἢ ρητορικὰ ἔργα, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον θὰ μοῦ ἐφαίνετο ὅλως ἀπίθανον. Πάντως τὰ σωζόμενα ἔργα του εἶναι δυνατὸν νὰ διαιρεθοῦν εἰς τρεῖς κατηγορίας:

1) *Ποιήματα* εἰς ἰαμβικοὺς στίχους (λόγια μέτρα).

2) *'Αλληλογραφία* ἐπὶ ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων θεμάτων. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ κυριώτερον τῶν ἔργων τοῦ 'Αποκαύκου· καὶ

3) Δημοσίου χαρακτῆρος *ἔγγραφα*, ὡς διατύπωσις χρυσοβούλλων, συνοδικῶν πράξεων κλπ. καὶ γνωμοδοτήσεις νομικοῦ περιεχομένου [1].

Σημειωτέον ὅτι οὐδὲν τῶν σωζομένων γραπτῶν τοῦ 'Αποκαύκου ἀνατρέχει εἰς περίοδον προγενεστέραν τοῦ 1215 (ἐκτὸς πιθανώτατα τῶν στίχων) [2], ἡ δὲ διάσωσις τῶν μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην ὀφείλεται εἰς τὸν πολιτικὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισεν ὁ ἀνὴρ καὶ εἰς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος μεταξὺ τῶν δύο ὀρθοδόξων ἑλληνικῶν κρατῶν.

2. Τὰ ποιήματα τοῦ 'Αποκαύκου [3] δεικνύουν μίαν εὐαισθησίαν καὶ πλαστικὴν ἱκανότητα οὐ τὴν τυχοῦσαν. Πρὸς ἀπόδειξιν φέρω τὸ γραφὲν *ὡς ἐκ προσώπου* ζωγράφου τινός, ζωγραφήσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς ὀφθαλμικῆς του παθήσεως τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, παρακαλοῦντος δὲ τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Χριστόν, ὅπως τῷ ἐπαναδώσουν τὸ φῶς, διὰ νὰ βλέπῃ καὶ διὰ νὰ μετανοῇ ἐπὶ ταῖς κακίαις του. Οἱ στίχοι αὐτοί, τοὺς ὁποίους παραθέτω περαιτέρω, διατηροῦν ὅλην τὴν συγκίνησιν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀγαπῶντος τὸ φῶς, ὅπερ κατὰ τὸν 'Απόκαυκον:

Τὸ φῶς διαυγές, πλὴν ἐν ὀστράκῳ μένον,
καὶ μαρμαρύσσει τῶν ὁρώντων τὰς κόρας·
Θεὸς μὲν οὖν φῶς καὶ μένει παρ' ὀστράκῳ
τὸ δ' ὄστρακον ποῦ καὶ τὸ σαρκίον βλέπεις...
ὅτι φυσικῶς ἀποβάλλει τὸ βλέπειν
ὁ ταῖς ὑπὲρ δύναμιν αὐγαῖς ἐμβλέπων.

(Εἰς Μεταμόρφωσιν 1-4, 12-13) [4].

---

[1] Πρβλ. Πολάκην, σσ. 115-126.

[2] Ὧν στίχων οἱ ἔσχατοι ἐγράφησαν (πιθανῶς τὸ 1219, πρβλ. Πολάκην, σ. 218) ἐν Ναυπάκτῳ, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἄλλοι ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τοῦ 1204 (πρβλ. 'Αθηνᾶ Ε', 1903, σσ. 470-473, ποιήματα 8-10).

[3] Πρβλ. περὶ αὐτῶν Πολάκην, σσ. 126-133.

[4] 'Αθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 469.

Περὶ δὲ τοῦ ζωγράφου γενικῶς λέγει ἀλλαχοῦ ὁ 'Απόκαυκος:

τυραννικὸν πέφυκε πρᾶγμα ζωγράφος
τῶν πνευμάτων τὸ κοῦφον εἰς βρῖθος φέρων
καὶ φιλονεικῶν τὴν ἄϋλίαν γράφειν [1].

'Ιδοὺ τὸ ποίημα περὶ τοῦ ὁποίου πραγματευόμεθα:

Εἰς εἰκόνα Χαιρετισμόν, ἱστορηθεῖσαν καὶ κοσμηθεῖσαν παρά τινος, οὗ ὁ ὀφθαλμὸς ἔπαθε λευκώματι.

'Ο ὀφθαλμός ἐστιν ἥλιος τῆς ἡμέρας,
νυκτὸς σελήνη, νὺξ δὲ καὶ βροτῶν βίος.
καὶ τὴν Σελήνην εὗρον, ἣν ἔγραψά Σε,
πολλῶν ῥυσαμένην με τῶν προσκομμάτων
εἰς τὸν σκοτεινὸν τοῦτον ὃν τρέχω βίον.
πλὴν ἀντὶ πασῶν σῶν, Σελήνη, λαμπάδων
γράφω Σε καὶ κοσμῶ Σε καὶ τίθημί Σε
εἰς νυκτὸς ἀρχὰς τῆς ἐμῆς ὀφθαλμίας·
τὸν Ἄγγελον δὲ πρὸ προσώπου Σου γράφω
τὴν σύνοδον δηλοῦντά Σοι τοῦ Φωσφόρου.
Ἥλιε Χριστὲ καὶ Σελήνη Παρθένε,
ἀκτῖνα διπλῆν ἐξαναλάμψατέ μοι
ὄμματος εἰς φῶς, εἰς μετανοίας λύχνον [2].

Εἰς τὸν ναὸν τοῦ 'Αγίου Γεωργίου Σόφιας ὑπάρχουν μὲ ἄλλας ἀρχαιοτέρας καὶ τοιχογραφίαι τοῦ ιε' αἰ. μετὰ μακρᾶς ἐγχρώμου ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία ἀνεγνώσθη καὶ διωρθώθη ὑπὸ τῶν B. Filov, Κ. Κωνσταντοπούλου [3] καὶ τέλος ὑπὸ 'Εμμ. Πεζοπούλου [4], καθ' ὃν καὶ γράφει:

. . . .
οὐκοῦν νεουργ(εῖ) προσκυνητ(ὰς) εἰκόν(ας),
τὸν Ἥλι(ον) πρώτιστα τ(ῆς) δόξ(ας) γράφ(ων)
καὶ τ(ὴν) Σελήνην Παρθ(έ)ν(ον) συνε[γ]γράφ(ων)
ἀρχαγγέλ(ων) τε, δευτ(έ)ρ(ων) φ[ώτων δύο] [5].

'Ο Πεζόπουλος ἐσχολίασε τὴν ἐπιγραφήν, ὑπεμνημάτισε δὲ ἐκ τῆς 'Υμνογραφίας καὶ ἀλλαχόθεν αὐτὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ *Χριστὸς Ἥλιος - Παρ-*

---

[1] 'Αθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 477.

[2] 'Αθηνᾶ ΙΕ', 1903, σσ. 468-469.

[3] Κωνστ. Μ. Κωνσταντοπούλου, 'Επιγραφὴ δυσανάγνωστος, ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, σσ. 416-420.

[4] 'Εμμ. Πεζοπούλου, 'Επιγραφῆς δυσαναγνώστου ἀνάγνωσις, ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, σσ. 433-442.

[5] ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, σ. 434.

θένος Σελήνη, ὑπενθυμίσας ὅτι ὁ Χριστὸς καλεῖται ἥλιος τῆς δόξης, τῆς δικαιοσύνης, Ἥλιος Χριστός, μέγας, νέος, νοητὸς Ἥλιος, μονάς, θεότης, φῶς τρισήλιος (-ον) κλπ. καὶ ἡ Παρθένος Σελήνη καὶ Πανσέληνος[1], ἀλλὰ διέφυγεν αὐτὸν τὸ ὡς ἄνω ποίημα τοῦ Ἀποκαύκου, τὸ στενώτερον συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Σόφιας[2].

Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν ποιημάτων, παρατηρῶ ὅτι τὸ ὄγδοον ἐπίγραμμα[3] ἦτο ἤδη γεγραμμένον ὅτε ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου ἡ περιέχουσα τὴν φράσιν «Οὐδὲ γὰρ ἔκρινα δίκαιον τὸν λύχνον εἶναι ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθῆναι, *ὡς ἰσοτίμως πάντας αὐγάζειν ἔχῃ, οὓς ἄνδρας ἔνδον οἶκος ἐμπεριγράφειν*»[4] καταλήγουσαν διὰ δύο στίχων τοῦ ἐπιγράμματος τούτου[5]. Οἱ στίχοι εἰς τὰ ἅγια Φῶτα[6] εἶναι οἱ τελευταῖοι χρονολογικῶς[7], εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Ἀπόκαυκος λέγει περὶ ἑαυτοῦ:

Ἐγὼ λαλεῖν μὲν πρὸ χρόνων ἐπαυσάμην·
ὁ γὰρ τρίβων ζυγός με τῆς προεδρίας
συχνὸν τὸ βαρύτριβον αὐχένι φέρων
ἀεὶ σιγᾶν πείθει με καὶ νεύειν κάτω,...
Χειμὼν μὲν οὗτος τῆς ἐμῆς ἀφασίας...
τὸν νωχελῆ γέροντα καὶ νάρκης ὅλον.
(Εἰς τὰ Φῶτα 1-4, 6, 30)

3. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποκαύκου ἐγράφησαν πρὸς τὸν Θεόδωρον Δούκαν, τὴν Μαρίαν Δούκαιναν, πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχιερεῖς ἄλλων θρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Χωνιάτης, ὁ Βαρδάνης, ὁ Χωματιανός, οἱ ὑφιστάμενοί του ἐπίσκοποι, πρὸς ἀξιωματούχους τοῦ δεσποτάτου ὡς ὁ Νικόλαος Γοριανίτης, καὶ ποικίλα ἄλλα πρόσωπα. Ὀλίγαι αὐτῶν ἐγράφησαν ἁπλῶς ὡς λογοτεχνήματα, διὰ τῶν πλείστων δὲ ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζεται ἐπὶ τῶν καθημέραν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων. Χαρακτηρίζονται δὲ ἀπὸ δύναμιν ὕφους, ἐνάργειαν, καθαρότητα σκέψεως, ἀνάμειξιν λογίων στοιχείων τῆς θύραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, μεμετρημένην παρεμβολὴν

[1] Αὐτόθι σ. 436.
[2] Πρβλ. καὶ τὸ ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ δημῶδες:

Χριστὸς γεννιέται | σὰ γήλιος φέγγει
σὰ νιὸ φεγγάρι | καὶ παλληκάρι.

(Γ. Α. Μέγα, Ἑλλ. ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθ. 1957, σ. 45).
[3] Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 470.
[4] VVr 3, 1896, σ. 258,19.
[5] VVr 11, 1905, σ. 860.
[6] Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σσ. 477-478.
[7] Πολάκης, σ. 128.

μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν καὶ ἀναφορῶν εἰς κλασσικοὺς κ.ἄ. συγγραφεῖς, ζωηρότητα ἀφηγήσεως καὶ εἰλικρίνειαν μεθ' ἧς ἐκφράζει τὰς ἀπόψεις του συνετῶς, διπλωματικῶς καὶ συνάμα εὐθαρσῶς.

Ἀνάλογα προσόντα παρουσιάζουν καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα διπλωματικὰ ἔγγραφα.

4. Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ὁ Ἀπόκαυκος, φέρεται δημιουργὸς πολλῶν λογίων λέξεων συναντωμένων τὸ πρῶτον εἰς τὰ κείμενά του[1]. Ἀλλ' ἐν προκειμένῳ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ποτὲ βέβαιοι ἂν ὁ ἴδιος τὰς ἔπλασεν ἢ τὰς παρέλαβεν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ἀπὸ ἄγνωστόν μας συγγραφέα. Αἱ καλλιλογικαί του ἀντιλήψεις συνοψίζονται δι' ὀλίγων ὑπὸ τοῦ ἰδίου:

καὶ πιότητα σὺ νοεῖν ἔχεις λόγου
σχήματα, κάλλος, λέξιν, ὑψηλὴν φράσιν.
(Ποίημα 10, στ. 13-14)[2]

Ἀπὸ ἀπόψεως ὕφους, παρατηρητέον ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος δὲν διστάζει νὰ παραλάβῃ νεωτέρους τύπους, προκειμένου νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον του ζωηρὸν καὶ νὰ ἐκφράσῃ ὅ τι ἀκριβῶς προτίθεται. Πρβλ.: «ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλὰ κακὰ παθὼν ὑπ' ἐμοῦ Ἄρτης, ἵνα μὴ *καινοτομηθῇ* (=φιλοδωρήσῃ) εἰς τὸν μητροπολίτην (Ναυπάκτου) ἀσταφίδας καὶ κάρυα, μόνον με καταλιπὼν εἰς τὸν Ἀχελῷον καὶ ἀλλαχοῦ ὑπεχώρησε, τῷ μὲν φαινομένῳ ἰατρείας χάριν ἔλεγε, τῷ δ' ἀληθεῖ, ἵνα μὴ τὰ πράσα αὐτοῦ εἰς τὸν μητροπολίτην καινοτομήσῃ!»[3].

Φυσικὰ τὰ δημώδη ἐπρόσεχεν ὀλιγώτερον: «καὶ κοιλαίνω χεῖρας καὶ πίνω τοῦ ὑπορρέοντος *Ἀξιοῦ, ὃν δὴ Βαρδάριον ἡ ἀγελαία γλῶσσα καλεῖ* καὶ τὰ παλαιὰ τῶν ποταμῶν ἠγνοηκυῖα ὀνόματα»[4].

Διὰ νὰ δείξῃ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, περιγράφει τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ναυπάκτῳ κατασκευασθέντα *σουφᾶν*, πατάρι δηλονότι ὑπερκείμενον τοῦ ἐπιπέδου εἰς τὸ ὁποῖον ἵστατο, διὰ νὰ ταπεινώνῃ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐρχομένους ὑπηκόους: «*Οἰκίας ὄνομα περσικῆς ὁ σουφᾶς*· δηλοῖ δέ, ὡς εἰκάζειν ἔστιν ἀπὸ τοῦ σχήματος, ἐν ταὐτῷ παρύψωσιν καὶ ὑπόβασιν· ἔστι γὰρ τὸ οἰκημάτιον πρόμηκες... Τούτου γὰρ τὴν ἔκτασιν καθ' ἓν τῶν ἄκρων παρατεμνόμενος, καὶ τῷ τμήματι τούτῳ χῶμα ἐπιστοιβάσας καὶ τοῦ λοιποῦ προσαναπάσας ἐδάφους, λίθοις τε τὸ χῶμα διαλαβὼν ὡς μὴ τὸ ὑπο-

[1] VVr. 11, 1905, σσ. 850-853, ὅπου 63 τοιαῦται λέξεις ἀλφαβητικῶς. Τεσσ. Κόντου, σ. 374, 7 λέξεις, Βυζαντὶς Α', 1909, σ. 7, 13 λέξεις, Ἀθηνᾶ 15, 1903, σ. 471, 473. Pétridès, σ. 95 κ.ἄ.
[2] Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 473.
[3] Πρὸς τὴν δέσποιναν κυρὰν Μαρίαν, NP 278,19-279,1.
[4] NP 267,18-20

βεβηκὸς καταρρῇ, κιγκλίδας ἄνω τούτου τοῦ διαστήματος ἐστήσατο στοιχηδὸν καὶ σχῆμα ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ὃς δὴ κοινῶς καλεῖται *σταοίδιον*, διὰ τούτων ἐκαινουργήσατο, ὡς ἀριστᾷ μὲν αὐτὸς ἐν τῷ μετεώρῳ καὶ ἀπ' ἐκείνου ῥήγνυσι τὸν διάλογον, καὶ ὡς ἀπ' οὐρανοῦ τεχνητοῦ βροντᾷ ὁ Σαλμωνεύς· τὸ δ' ὑποβεβηκὸς καὶ τὸ πρόσγειον εἰς δίαιταν εἰς ἀκρόασιν τοῖς τὴν τύχην ταπεινοτέραν ἀπένειμεν... ὕψος δὲ τῷ ἀνασπάσματι τούτῳ, ὅσον τὸν κάτω τῷ ἄνω διαλεγόμενον τὸ χεῖλος ἔχειν πρὸς τοῖς ἐκείνου ποσίν »![1]

Ἀπὸ ἀπόψεως παιδείας χαρακτηριστικὰ εἶναι: Ἡ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ἀποκαύκου μνεία πολλῶν γραφικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων καὶ στίχων τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Αἰσχύλου τοῦ Εὐριπίδου (Ἱππόλυτος), τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφέλαι), καὶ μύθων Αἰσωπείων[2]. Ἡ ἐκτίμησις τῶν Πατέρων: Ὁ Βασίλειος εἶναι *Ἥλιος,*

καὶ Γρηγόριος τῶν λόγων αὐτοκράτωρ
καὶ βασιλεύει τῶν κρατούντων ἐν λόγοις.
(Ποίημα 11, στ. 6, 16-17)[3]

5. Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Ἀποκαύκου μαρτυρεῖ ὅτι οἱ λόγιοι Βυζαντινοὶ τοῦ ιβ'-ιγ' αἰ. ᾐσθάνοντο ἤδη ἑαυτοὺς Ἕλληνας, πρὸ τῶν Παλαιολογείων χρόνων, ὅπου συνήθως τοποθετεῖται ἡ τοιαύτη μεταστροφή[4]. Ἑλληνικὴν δὲ ἐθεώρουν καὶ τὴν λαλουμένην γλῶσσαν. Πρβλ. ὅσα γράφει πρὸς Γ. Βαρδάνην, ἀρνηθέντα τὴν ἐπισκοπὴν Βονδίτζης, διατελοῦντα δ' εἰς Γρεβενά: « *ἀλλ'* εἰ *προσήκει* τὴν ἀλήθειαν λέγειν, ὑπερφέρειν νομίζω καὶ εἰς τὰ ἔσχατα ταῦτα τὴν τῶν Γρεβενῶν τῆς Βονδίτζης, τοῦτο μόνον ταύτης ὑπερτερούσης αὐτῆς, *τὸν πάντα ἑλληνισμὸν* καὶ τὸ μέσον κεῖσθαι *Γραικῶν* »[5].

Περὶ ἑαυτοῦ πρὸς Θεόδωρον Δούκαν: « ἀπανάστα τὰ θηρία τῶν φωλεῶν, ὁπόσα ταῦτα *τὸν Ἕλληνά με καὶ τὸν Γραικὸν* τοῖς αὐτῶν ὀδοῦσι κατεμασήσαντο... »[6]. Πρὸς τὸν ἴδιον, ὅτε κατέλαβε τὸν Πλαταμῶνα: « ἄγκιστρον δὲ ὁ πόθος, ὅν σε ποθοῦσιν οἱ ἐν αὐτῇ[7] ἐπιχώριοι, ὅσοι τῆς ἡμετέρας θρησκείας, *ὅσοι τοῦ ἑλληνίζοντος*, ὃν ἐκ καλοκαγαθίας αὐτοῖς ἐνεχάλασας »[8]. Συνιστῶν πρὸς τὸν αὐτὸν βασιλέα τινά, τέως φρουρὸν ἐκ Ναυπάκτου, λέγει: « οὗτος δὲ *καθαρῶς ἑλληνίζων* αὐτὸς ἐξαγγελεὺς ἐσεῖται τῶν κατ' αὐτόν »[9].

---

[1] Συμβολὴ Ἀχρ. σσ. 19-20.
[2] NP passim.
[3] Ἀθηνᾶ ΙΕ', 1903, σ. 474.
[4] Ν. Γ. Πολίτης, Ἕλληνες ἢ Ρωμηοί, ἐφ. Ἀγὼν 1901 (= Λαογρ. Σύμμ. Α', 1920, 122-123).
[5] VVr 3, 1896, 252,3-6.
[6] NP 237,5-6.
[7] Τῇ Θεσσαλονίκῃ πρὸ τῆς καταλήψεως (1224).
[8] NP 270,23-25.
[9] NP 287,6-7.

Διεκτραγῳδῶν δὲ τὰ παθήματά του, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς μητροπόλεώς του λέγει: « καὶ ὁ πλάνος (= ἡ περιπλάνησις) καὶ εἰς Βελλάν με κατήγαγε καὶ πλέω θάλασσαν θλίψεων, καὶ καπνοῦ βόστρυχον ἀπὸ Ναυπάκτου ἀναπλεκόμενον ἐπιθυμῶ μὲν ἰδεῖν, οὐκ ἐπιτυγχάνω δέ. διατί! ἵνα καὶ *τῶν Ἑλλήνων* ἡ πίστις ἔλαττον ἔχῃ, καὶ γέρων ἱεροθύτης ἐν τούτῳ ⟨τῷ⟩ μέρει *ἑλληνικῶν προσώπων* καθυστερῇ »[1].

Πρὸς δὲ μοναχόν τινα Φίλιππον γράφων λέγει: « ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ὁπότε πᾶν προτέρημα λογικὸν φλυαρία καὶ μόνη δοκεῖ τοῖς ἀκούουσι βαρβάροις δηλονότι *καὶ Ἕλλησι, καθότι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης τούτοις βεβαρβαρώμεθα* »[2].

Τέλος χαρακτηριστικὸν τῆς ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τοὺς Φράγκους τοὺς ὑπηρετοῦντας τὸ δεσποτᾶτον εἶναι τὸ ἑπόμενον ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Θεόδωρον Δούκαν: « ἔδωκα δ' ἂν γνώμην ἴσως ἐρωτηθείς, *ὡς οὐδένα Λατῖνον κἂν δουλεύῃ μισθοῦ, κἂν τὰ πιστὰ ἐπαγγέλληται, πρέπον εἶναι ἄνδρας Ρωμαίους ἔχειν εἰς πρόνοιαν*· τὸ γὰρ φύσει κατὰ Ρωμαίων πῶς τὸ φύσει μεταβαλὸν ἕξιν ταύτην μεταπλασθῇ καὶ τὴν ἐναντίαν ἀντιλάβῃ διάθεσιν; εἴ τι καὶ λέων καὶ πάρδαλις ἡμερούμενα, ὁ μὲν τὸ θυμῶδες ἀποβαλεῖται, ἡ δὲ τὴν δριμύτητα »![3].

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ: Τύχη ἀγαθὴ ἔφερε τὸν Ἀπόκαυκον μητροπολίτην Ναυπάκτου κατὰ τὰς δεινὰς ἐκείνας ἡμέρας τοῦ 1204, ὡς πρὶν εἶχε φέρει τὸν Εὐστάθιον τὸ 1185 εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Πεπαιδευμένος, λόγιος, σώφρων, ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων ἀλλὰ καὶ τῆς πράξεως, ἠδυνήθη νὰ ρίψῃ ὅλον του τὸ βάρος ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ χειμαζομένου Ἑλληνισμοῦ τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Ταχὺς τὴν ἀντίληψιν, πρακτικὸς τὸν νοῦν, παρεμέρισε τὰ τυπικὰ κωλύματα καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀνασύνταξιν τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὴν Βαλκανικήν· ἀπέκρουσε πᾶσαν συνεννόησιν μὲ τὸν Πάπαν διὰ λόγους πολιτικοὺς γινομένην (ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ)· ἐπέλεξεν ἢ συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ ἐπιλεγοῦν ἄνδρες λόγιοι εἰς ποιμαντορίαν τῶν ἑλληνικῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν· ἐνεθάρρυνε τὸν Θεόδωρον Δούκαν νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν βασιλείαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν τέλος· διεχειρίσθη μὲ σύνεσιν ἀλλὰ καὶ παρρησίαν τὸ ἐκκλησιαστικὸν θέμα, ὥστε νὰ μὴ συγκρουσθῇ μὲ τὸ Πατριαρχεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ἀπεκόπη. Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ φήμη τοῦ σοφοῦ τὸν περιέβαλλε, φθάνοντες μέχρι τοῦ καταφυγίου τοῦ Χωνιάτου « ἔνθα μεγίστην μνημοσύνην τῆς σῆς ἁγιωσύνης τελουμένην εὗρον »[4] καὶ

---

[1] Συμβολὴ Ἀχρ. 14,3-7.
[2] Petridès, σ. 24,24-27.
[3] NP 278,13-17.
[4] Λάμπρος, Β', 321,22-25.

πέραν τοῦ Αἰγαίου, ὅπου εἶναι γνωστός. Ὁ πατριάρχης Μανουὴλ μνημονεύει τοῦ Ἀποκαύκου « *τὸ σεμνόν σου τοῦ ἤθους, τοῦ τρόπου χρηστόν, τοῦ βίου τὸ ἀνεπίληπτον, ἁπλῶς εἰπεῖν τὸν λόγον, τὴν ἀρετήν* » [1]. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόκαυκος δὲν εἶναι ὑπερόπτης, τιμᾷ τὴν σοφίαν, τὸν ἠθικὸν βίον τῶν ἄλλων καὶ τὴν προσωπικότητα. « Καὶ σκώληξ εἶναι πρὸς ἄνδρα τοῦτον λογίζομαι » λέγει συγκρίνων ἑαυτὸν πρὸς τὸν Μ. Χωνιάτην [2]. Ὑπερασπίζει τὸν Χωματιανὸν ἀπέναντι τοῦ πατριάρχου [3]. Ἐνθαρρύνει τὸν Βαρδάνην. Ἐπιτιμᾷ ὅμως καὶ τοὺς ἀτακτοῦντας. Εἶναι μία ἠθικὴ προσωπικότης ἡ ὁποία φροντίζει νὰ προστατεύσῃ τοὺς λογίους καὶ καίεται ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἴδῃ λυτρούμενον τὸ Ἔθνος. Δὲν ἐπέτυχε τὸ τελευταῖον νὰ ἴδῃ ζῶν. Ἀλλ' ἡ συμβολή του εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς μετὰ ταῦτα καταστάσεως εἶναι ἀξιόλογος. Δὲν ὑπερβάλλει τις ἂν εἴπῃ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἀξιολογώτερος ὅλων τῶν ἄλλων του συγχρόνων ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν καὶ ὡς προσωπικότης καὶ ὡς συγγραφεύς: « *ὃν ἑλληνίζοντες πάντες τοῦ τῆς γλώττης ἄνθους καὶ τῆς σὺν ἐπιστήμῃ μελιχύμου λαλιᾶς ἐξόχως ἀποθαυμάζομεν* » [4].

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ : Κυριώτερος κῶδιξ ὁ τῆς Πετρουπόλεως **250**, ἐξ οὗ ἐξέδωκαν ὁ Vasilievskij καὶ ὁ Κεραμεύς. Ὁ τελευταῖος ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸν κώδ. **276** τῆς Πτρχ. Βιβλιοθ. τῶν Ἱεροσολύμων. Ὁ κῶδιξ **131** Baroccianus Gr. περιλαμβάνει συλλογὴν 33 ἐγγράφων (ιδ' αἰ.), τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ Ἀσσομπσιονιστὴς Σωφρ. Πετρίδης.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΚΑΥΚΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΩΝ ΑΡΧΟΤΕΛΕΙΑΙ*

Ι ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ

1. Πρὸς τὸν βασιλέα.

Ἅγιε δέσποτά μου καὶ θεοκυβέρνητε βασιλεῦ, εὐοδοῦ ἀπὸ Κυρίου..... καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποδοῦναι ταύτῃ προσκύνησιν.

(NP 287 - 288).

---

[1] VVr 3, 1896, 264,7-8.

[2] Κεραμεύς, Ἁρμονία 3, 1902, 288.

[3] Βλ. περαιτέρω.

[4] VVr 3, 1896, 256,20-23, περὶ αὐτοῦ ὁ Γ. Βαρδάνης.

* Κατετάχθησαν ἀλφαβητικῶς κατὰ τὰ *incipit*. Ἐσημειώθησαν ἂν εἶναι κολοβαὶ ἢ ἀκέφαλοι, οἱ πρὸς οὓς ἀπευθύνονται, αἱ ἐπιγραφαὶ κατὰ τὰς ἐκδόσεις, αἱ ἐκδόσεις, κατὰ τὴν βιβλιογραφίαν, καὶ αἱ γενόμεναι τυχὸν διορθώσεις. Δι' ὀρθῶν ἀγκυλῶν [ ] αἱ ἡμέτεραι προσθῆκαι. Ἡ παραπομπὴ Τωμαδάκη, Γραμματολ. δεικνύει τὴν ἀναδημοσίευσιν βελτιωμένων τῶν κειμένων εἰς τὸ τομίδιον : Γραμματολογία τοῦ ιγ' αἰ., Ἀθῆναι 1957.

2. Πρὸς τὸν Κομνηνόν.

Ἅγιέ μου αὐθέντα, τὸ προσκυνητόν σου ἐπίτευγμα ἐξήγαγέ με τῆς κέλλης μου..... ἐμοὶ δὲ χαρίσαιτο τὴν σὴν εὐμένειαν καὶ ἀντίληψιν ⟨πολυχρόνιον⟩.

(NP 271 - 272. Petridès, 23, No XXI).

3. Τῷ βασιλεῖ.

Ἅγιέ μου δέσποτα καὶ βασιλεῦ θεόσωστε, θεοφρούρητε, πολλά με τὰ πείθοντα..... καὶ τῆς ἐνδεχομένης περιποιήσεως.

(VVr 3, 1896, 286 - 288, NP 282 - 284).

4. Τῷ ἁγιωτάτῳ Ἰωαννίνων ὁ ἁμαρτωλὸς ποτὲ Ναυπάκτου.

Ἁγιώτατε Ἰωαννίνων καὶ ἠγαπημένε μοι δέσποτα, εὐχή μοι τὴν ἁγιότητά σου ἐν ὑγιείᾳ διατηρεῖσθαι..... καὶ θάλλων ἐν φιλίᾳ ὡς ἰτέα παρ' ὕδατα.

(Kurtz, BZ 16, 1906, 140 - 141).

5. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν.

Ἄγλωσσος ὁ γραμματοφόρος, κράτιστε Κομνηνέ..... τὸν μὴ παρόντα κρινούμενος καὶ συνεστήσατο — — —

(NP 259 - 260· κολοβόν).

6. Πρὸς ⟨τὸν⟩ ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας κῦρι Δημήτριον.

Αἰτῶ παρὰ σοῦ χάριν, τὸ πράως δέξασθαι τὴν ἐπιστολήν..... σὺ δέ μοι ὅμως ὁ μισο — — —

(Συμβολὴ Ἀχρ. 13 - 18, No 6· κολοβόν).

7. Πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ [sic] κυρὸν Δημήτριον.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτω, τίμιε δέσποτα, καὶ κείσθωσαν ὡς ἀπηριθμήσω μοι..... καὶ συμβοήθει ταῖς παρακλήσεσιν.

(Petridès, 9 - 10, No VIII).

8. Πρὸς τὸν μοναχὸν κυρὸν Ἄνθιμον, πέμψαντα κατοικιδίους ὄρνιθας.

Ἀλλ' οὐδὲ σύ, τίμιε πάτερ, χηρεύων, ὡς πύθομαι... καὶ θάλλων ἐν φιλίᾳ ὡς ἰτέα παρ' ὕδατα.

(Petridès, 5, No III).

9. Πρὸς τὸν Ἀττικὸν κυρὸν Γεώργιον τὸν Κερκύρας.

Ἃ μὲν σὺ γράφεις πρὸς τὸν κοινὸν ἡμῶν πατέρα καὶ δεσπότην..... φιλάνθρωποι ἄγγελοι ὡς σύ.

(VVr 3, 1896, 250 - 252. Κεραμεύς, VVr 11, 1904, 858, Petridès, 28 - 29, No XXVIII, ὅπου καὶ τὸ τέλος τοῦ κολοβοῦ τέως γράμματος).

10. ⟨Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν⟩.

Ἀναζητεῖ σε ὁ λόγος τὸν βασιλέα μου, τὸν δεσπότην μου..... οἱ καρποὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης παραγγελίας καὶ τοῦ χρυσοβούλλου ἡ δύναμις.

(NP 279 - 282).

11. Θεσσαλονίκης δεσπότῃ Θεσσαλίας | ἐξ ἀσεβάστου τῶν θυτῶν οὗτος λόγος [τῷ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνῳ].

Ἀναστάσεως ἡμέρα· καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά..... μεμνημένον, κἂν ἀναξίου, καὶ τῆς ἡμῶν οὐθενότητος.

(VVr 3, 1896, 280 - 282).

12. ⟨Πρὸς Μαρίαν τὴν Δούκαιναν, τεμάχιον ἐπιστολῆς⟩.
— — — ἄνθρωπος καὶ παραγειτονεύσει αὐτῷ, μῆνα ἕνα οὐ μή τον ὑπομείνῃ..... ὁ Θεὸς φρουρῶν καὶ σκέπων τὴν βασιλείαν ὑμῶν.
(ΝΡ 288. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ ΚΖ', 15 - 16· ἀκέφαλον).

13. Πρὸς τὸν Βονδίτζης.
Ἀσπάζομαί σε καὶ διὰ γράμματος τὸν συνήθη τοῖς χριστιανοῖς ἀσπασμόν..... Ἐπανῆκε γοῦν, ἡ γὰρ ἀνάγκη ἐπείγει.
(Petridès, 22, Nº XIX).

14. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν πατριάρχην [Μανουήλ].
Ἀφίκετό μοι τίμιον γράμμα σου, θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή,..... ὃς χαρίσαιτο ταῖς αὐτοῦ ἐκκλησίαις πολυχρονοῦσαν τὴν σὴν ἁγιότητα.
(VVr 3, 1896, 265 - 267).

15. ⟨Τῷ Ἄρτης ἐπισκόπῳ Ἰωάννῃ⟩ Πανιερώτατε ἀδελφὲ καὶ συνεπίσκοπε Ἄρτης.
Γέγραπται ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ μεγάλου πατρὸς Χρυσοστόμου..... τὴν πρέπουσαν ἐξέτασιν δέξονται. Μηνὶ ⳨
(Βυζαντὶς Α', 1909, 20 - 21, Πρᾶξις ἐξωεκκλησιασμοῦ).

16. Πρὸς τὴν δέσποιναν κυρὰν Μαρίαν.
Δέσποινά μου, ἁγία καὶ κραταιά, εὔχομαι ὑγιαίνειν τὸν ἅγιόν μου αὐθέντην..... τὴν κυρίαν Εἰρήνην μου ἀπὸ καρδίας ἀσπάζομαι.
(VVr 3, 1896, 282. ΝΡ 278 - 279).

17. ⟨Πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν⟩.
Δέσποινά μου ἁγία καὶ κραταιά, τὴν προσκυνητὴν γραφὴν τῆς ἁγίας σου βασιλείας..... μηδ' ἐρχομένους ἀπὸ μονάδος — — —
(ΝΡ 275 - 276· κολοβόν).

18. [Πρὸς τὸν Δημήτριον Βουλγαρίας].
— — — δὶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ νομοθετῶν ἐκδικεῖν..... ἀντιναυλοχηθῇ μοι τὰ εὔθυμα.
(Συμβολὴ Ἀχρ. 18 - 22, ἀρ. 7, ἀκέφαλον).

19. Πρὸς τὸν Βονδίτζης κυρὸν Γεώργιον.
Ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἡ ἔνδεια ἰσχυρά..... Ἔρρωσό μοι, τίμιε δέσποτα, καὶ μετρίως δέξαι τὴν παιδιάν.
(Petridès, 8 - 9, Nº VII).

20. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὴν τοιαύτην [τοῦ Γ. Βαρδάνη] γραφήν.
Ἐγὼ δὲ οὔτε τις μάντις ἐών, οὔτ' οἰωνῶν σάφα εἰδώς..... οὐδ' εἴ πως εἰσὶ τὴν πρᾶξιν ταύτην κακίζοντες.
(VVr 3, 1896, 258 - 259. Τωμαδάκης, Γραμματολογία, σσ. 83 - 84).

21. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν.
Ἔδει, κράτιστε Κομνηνέ, μὴ τοὺς νεκροὺς ἐρωτᾶσθαι..... καὶ τοῦτο πλέον δεκάσας τὰς ψήφους — — —
(VVr 3, 1896, 253 - 254. ΝΡ 265 - 266· κολοβόν).

22. [Νικήτᾳ Χωνιάτῃ διακόνῳ (πρβλ. Λάμπρος, Β' 155, 248, 276, VVr 3, 1896, 279,10-25)].
Εἶχον εὐρώστως καὶ μηδὲν ἐδεόμην..... καὶ ἡμᾶς ἕως ἀναλύσεως συντηρήσειεν.
(VVr 3, 1896, 278 - 279).

23. Πρὸς Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον.
Ἔκειτό μοι τῷ ἐξώρῳ, τῷ σαπρῷ (.....θεάσασθαι θάνατον [τοῦ ἐπισκόπου Ἀχελῴου]) *.....καὶ τῆς ὧδε κἀκεῖσε ἀπερισκέπτου παραρριπτήσεως.*
(Petridès, 4, Nº II).

24. Εὐλαβέστατοι πρεσβύτεροι... Ἰωάννη Πειρασμὲ καὶ σὺ Γεώργιε... σύ τε Βασίλειε Καλόγνωμε, Νικήτα ὁ τοῦ Πρωτομυλωνᾶ, καὶ σὺ θεοφιλέστατε πρωτονοτάριε.
Ἔμαθον ποθὲν ὅτι τοὺς δύο αὐταδέλφους (.....τοὺς Σημαδεμένους) *.....καὶ ὀφείλετε τῷ ἐπιτιμίῳ τούτῳ δουλεύειν. Μηνὶ ⳨*
(Βυζαντὶς Α', 1909, 21· ἐξωεκκλησιασμός).

25. Πρὸς τὸν Δυρραχίου μητροπολίτην.
Ἐμὲ δὲ εἴ τις ἔροιτο τί δεῖ νομίζειν εἶναι τοῦ βίου καλόν..... τὸ δὲ καὶ ἐπιτιμῆσαι οὐκ ἐμὸν λέγειν, τοῦ δὲ σοῦ ζήλου ἴσως.
(ΒΖ, XIV, 1905, 573 - 574).

26. Πρὸς τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην.
Ἐνοδίῳ τῷ παρόντι περιτυχών, θεία μοι καὶ ἱερὰ κεφαλή..... ἡ ἁγία εὐχὴ τῆς μεγάλης ἁγιωσύνης σου χαρισθείη μοι πολυχρόνιος.
(ΝΡ 292 - 294).

27. Τῷ κραταιῷ βασιλεῖ.
Ἐξέκρουσε τοῦ κατ' αὐτὸν ἁγιωτάτου κελλίου, δέσποτά μου καὶ βασιλεῦ,..... πᾶσιν ἡμῖν σωτὴρ πρόμαχος, εὐεργέτης, πλουτοποιός.
(ΝΡ 285 - 286).

28. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν, ὅτε τὸν Πλαταμῶνα παρέλαβεν καὶ ὑπέστρεψεν.
Ἐπανῆκες, ὡς ἔμαθον, μεγαλουργὲ Κομνηνέ,..... καὶ τοὺς νικοποιοὺς βραχίονας κατασπάσεται.
(VVr 3, 1896, 246 - 248, ΝΡ 269 - 270).

29. Πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον.
Ἐπανήκω σοι ζῶν μέν, οὐχ ὑγιαίνων δέ, ἀλλὰ κλινοπετής..... καὶ χάριν δίδως ἀνδρὶ καὶ σὲ μὴ φιλοῦντι καὶ ἡμᾶς ζημιοῦντι.
(Petridès, 30 - 31, Nº XXXII).

30. Τοῦ αὐτοῦ πανυπερτίμου μητροπολίτου Ναυπάκτου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἁγιώτατον Ἀθηνῶν Χωνιάτην, ὅτε ἀπὸ τῆς Κέω ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Μουντινίτζῃ μονὴν τοῦ Προδρόμου, κατωτέρω δὲ προβῆναι οὐδόλως ἠθέλησεν.

Ἐπῆλθέ μοι, θειότατε δέσποτα, ἐγγίσαντός σου τοῖς καθ' ἡμᾶς..... τὸ ψυχρὸν τοῦτο τοῖς πόθῳ τῷ σῷ κάμνουσιν παραμύθιον.
(Ἁρμονία 3, 1902, 285 - 287).

31. Πρὸς τὸν Ἀχελῴου Εὐστάθιον.
Ἔτι ἀναβαίνοντί μου τοῦ ἵππου καὶ τὰ γλουτὰ τῆς ἐφεστρίδος ἀπαιωροῦντι..... Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς σῆς ἱερότητος.
(Petridès, 18, No XIII).

32. [Ἰωάννη Χρυσάνθῳ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης].
Εὖγέ σοι τῆς ῥοπῆς, ἣν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἔσχες κατὰ πνεῦμα στοργήν..... καὶ εὐστρόφῳ γλώττῃ ἀγαπᾶν ἀλλήλους παρέθηξεν.
(Ἁρμονία 3, 1902, 290 - 292 [ὡς Ἀνωνύμου πρὸς Ἀνώνυμον]).

33. Πρὸς τὸν Δυρρα[χίου].
Ἧκέ μοι γράμμα σου, καλὸν μὲν ὅτι σόν, κάλλιον δὲ ὅτι καὶ παρὰ φίλου.....; ὧν καὶ σὺ καὶ ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἐν Θεῷ δοτῆρι ⟨τῶν ἀγαθῶν μεταλάβοιμεν⟩.
(Petridès, 27 - 28, No XXVI).

34. Πρὸς τὸν Δυρραχίου.
Ἡμᾶς οἶδας, τὸν Στειριώνην γινώσκεις..... καὶ εἰς καλὸν ταῖς ἐκκλησίαις Θεοῦ διαφυλάττου μακρόβιος.
(BZ, XIV, 1905, 572 - 573).

35. Πρὸς τὸν Κράτιστον Κομνηνόν.
Ἡμεῖς δέ, κράτιστε Κομνηνέ, οἱ μήτε καθέδραν ἔχοντες..... ἡ ἀντίληψίς σου χαρισθείη μοι πολυχρόνιος.
(NP 263 - 264).

36. Πρὸς τὸν Ζητουνίου.
Ἡ μὲν φωνή, φωνὴ Ἰακώβ, αἱ δὲ χεῖρες, χεῖρες Ἡσαῦ. Ταῦτα γράμμα τὸ σόν..... Ἡ εὐχή σου καὶ ἀγάπη σου χαρισθείη μοι πολυχρόνιος.
(Petridès, 21, No XVII).

37. Τῷ βασιλεῖ.
Ἡμέρα μία, μέγιστε βασιλεῦ, βίος ὅλος τοῖς πόθῳ..... πολυχρονούσης τῆς βασιλείας σου.
(VVr 3, 1896, 295 - 296. NP 285).

38. Τῷ κραταιῷ βασιλεῖ.
Ἡ φωνή σου ἠκούσθη, μέγιστε βασιλεῦ,..... ' ὁδὸν δολιχὴν ἀργαλέην τε '.
(VVr 3, 1896, 284 - 285. NP 284 - 285).

39. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν.
Θεομεγάλυντε Κομνηνέ, πάντες φησὶν οἱ χείμαρροι..... ἅπερ ἐγὼ ὁ σὸς εὐχέτης μετὰ θερμότητος ἐξαιτῶ.
(VVr 3, 1896, 243 - 244· ἀκέφαλον. NP 262 - 263· ἐλλιπὲς περὶ τὴν ἀρχήν).

40. ⟨Τῷ Λαρίσης⟩.
Ἵνα τί, κεφαλὴ τιμία καὶ σεβασμία ἐμοί, ἀπομάχῃ..... Χαρίζου μοι ἀπὸ Θεοῦ πολυχρόνιος.
(VVr 3, 1896, 279 - 280).

41. Ἰω. Ἀποκαύχου τῷ αὐτῷ [Μιχ. Χωνιάτῃ].
— — — καθέλκει δὲ ταύτας ὁ ἐμὸς ἐξάμαρτος βίος..... καὶ τοῦ σοῦ τούτου θελήματος.
(Ἁρμονία 3, 1902, 287· ἀκέφαλον).

42. Πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας τὸν κῦρι Δημήτριον.
Καυτῆρα τῇ Ἀχρίδι ἢ Θεὸς ἢ δαίμων, ὡς κλύω, ἐπήνεγκεν..... ἡμῖν ἐγνώρισε φῶς, ἡ καυστικὴ δὲ — — —
(Συμβολὴ Ἀχρ. 12 - 13, ἀρ. 5· κολοβόν).

43. Πρὸς τὸν [Κωνστ. Δούκαν] Κομνηνόν, ὅτε κατέσχε τὰ ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ.
Κράτιστε Δούκα καὶ αὐθέντα μου ἅγιε, αἱ ὀργαί σου καὶ οἱ φοβερισμοί σου ἐξετάραξάν με..... ἀρκεῖ ταῦτα· ἀνδρὶ γὰρ φρονίμῳ καὶ ὀλίγος λόγος ἀρκέσει.
(NP 554 - 258. Petridès, 10 - 13, No IX).

44. ⟨Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν⟩.
Κράτιστε, θεοκυβέρνητε δέσποτά μου ἅγιε, τοὺς λόγους πτερόεντας..... ἡ ἀντίληψίς σου πολυχρόνιος.
(NP 264 - 265).

45. Πρὸς τὸν αὐτὸν [Ν. Γοριανίτην].
Δαλιστέρας τὰς ἀηδόνας ὁρῶμεν ἐν ἔαρι..... χαρίσατο ἡμῖν ὁ Κύριος τὴν σὴν γλῶσσαν, τὴν σὴν ἀγάπην μακρόβιον.
(Petridès, 16 - 17, No XI).

46. Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν.
Μεγαλουργὲ Κομνηνὲ καὶ προφανῶς θεοφρούρητε, ὅτι καὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην..... πρεπωδεστέραν οὖσαν ὡς θερμοτέραν τοῖς γέρουσι;
(VVr 3, 1896, 244 - 246. NP 266 - 269).

47. Πρὸς τὸν κρατοῦντα.
Μέγιστε βασιλεῦ καὶ βασιλέων ὑπέρτερε τῶν μὲν ἐγγὺς..... ἐν τῇ ἐπισκοπῇ σου ἀσύνηθες.
(NP 272 - 274).

48. Πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχην [Γερμανὸν Β΄] ἰδι[ωτι]κῶς πιττάκιον.
Μωσῆς ἐλάλει φησὶν ἡ γραφή..... συμπολεμοῦντα τούτῳ καὶ συναρήγοντα.
(VVr 3, 1896, 293 - 295).

49. Πρὸς τὸν Χιμάρας κυρὸν Γεώργιον.
Οἱ ἄρτοι ἀπεκομίσθησάν μοι καὶ οἱ σεμιδαλῖται καὶ οἱ σιτάνιοι..... ἡ δ' ἐπ' ἀριστερὰ προσκλινόμενος.
(Petridès, 5 - 6, No IV).

50. Πρὸς τὸν Γοριανίτην κυρὸν Νικόλαον.

Ὁ μὲν σκοπὸς τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐμφανείας τοῦ ἐξ ἀνατολῆς σημειώματος..... καὶ ἀπολογίαν τὴν ἐπιτήδειον. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ διατηροίη σε πολυχρόνιον.

(Petridès, 26, Nº XXV).

51. Πρὸς τὸν Βουλγαρίας.

Ὅρα κἂν τούτῳ, μακαριώτατε δέσποτα, τὸ πρὸς τὴν σήν..... χαρίζου ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμῖν πολυχρόνιος.

(Συμβολὴ Ἀχρ. 11 - 12, ἀρ. 4. Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, 123 - 124).

52. Πρὸς τὸν παναγιώτατον Ἀθηνῶν ⟨Μιχ. Χωνιάτην⟩.

Ὅταν ἀπίδω πρὸς ἐμαυτὸν καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν Αἰτωλούς..... σῶμα δὲ τοῦ κραββάτου, ἐν ᾧ μικροῦ παραλέλυμαι.

(Ἁρμονία 3, 1902, 287 - 288).

53. Πρὸς ταῦτα [τὸν πατριάρχην Μανουὴλ] ἀντιγραφὴ τοῦ παναγιωτάτου μητροπολίτου Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου.

Ὅτε ὁ ῥεφενδάριος τῆς σῆς ἁγιότητος τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐνεδήμει..... τὰς σὰς ἐφόδους καὶ ἱλασμὸν ἐπὶ τοῦ δικαίου κριτοῦ.

(VVr 3, 1896, 270 - 278).

54. Τῷ κραταιῷ βασιλεῖ.

Ὁ παρών, μέγιστε βασιλεῦ, εἴτε καθαρός ἐστιν..... χαρίσαιτό μοι ὁ κύριος τὸν βασιλέα μου πολυχρόνιον.

(NP 286 - 287).

55. Τῷ [Νικήτᾳ] Χωνιάτῃ.

Οὐκ οἶδα, εἴ τις πλέον ἐμοῦ ἢ τῆς ἀρετῆς ἐθαύμασεν..... τῆς περὶ τὸν ἐμὸν ἀδελφόπαιδα θερμοτέρας ἀντιποιήσεως.

(Ἁρμονία 3, 1902, 288 - 290).

56. ⟨Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν⟩.

Πανευτυχέστατε δέσποτα καὶ αὐθέντα μου, ὑγιαίνειν εὔχομαι τὴν βασιλείαν σου. Καὶ αὐτὸς ζῶ κατακείμενος..... Ἡ ἀντίληψις τῆς βασιλείας σου χαρισθείη μοι πολυχρόνιος.

(Βυζαντὶς Α', 1909, 22. NP 279).

57. Πρὸς τὸν Ἄρτης [Ἰωάννην].

Πανιερώτατε συνάδελφε καὶ συνεπίσκοπε Ἄρτης, ἕως τίνος τὸ ἐμὸν παραλυπεῖς πνεῦμα..... χαρίζου μοι ἐρρωμένως, ὑγιὴς ἄνθρωπος.

(Βυζαντὶς Α', 1909, 23).

58. Πρὸς τὸν Γοριανίτην.

Πανυπερεντιμότατε καὶ λογιώτατέ μου υἱέ, τῷ κραταιῷ πανοικειότατε Δούκᾳ, καὶ ἡμῖν ὑπεραγαπώμενε, σὺ τοσοῦτον διὰ τὴν ἡμέραν..... Σολομὼν εἶπε καὶ σὺ γινώσκεις.

(Petridès, 13, Nº X).

59. Πρὸς [τὸν] μοναχὸν Φίλιππον.

Πάτερ φιλόσοφε, τὴν ἄνω φιλοσοφίαν καὶ μένουσαν· ἡ γὰρ κάτω πατεῖται..... Ἔρρωσό μοι καὶ μέμνησό μου καὶ τὸν μέγαν Πρόδρομον ἡμῖν ἵλεοῦ.

(Petridès, 24 - 25, Nº XXIII).

60. Πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν.

Πολλῶν ἀπολαύσας ἀπὸ σοῦ χαρίτων..... μόνῃ τῇ προσδοκίᾳ πάντες συναποψύξωμεν.

(VVr 3, 1896, 241 - 242. NP 260 - 262. Petridès, γραφαὶ Barocc. 26).

61. ⟨Πρὸς τὸν κραταιὸν Κομνηνόν⟩.

— — περίγειον καταβαίνεις καὶ ὡς ἐκεῖνος πάντας ἕλκεις..... ὡς δόξει πάντως τῇ βασιλείᾳ σου.

(NP 276 - 278· ἀκέφαλον).

62. Μεγαλοδοξότατοι ἄρχοντες Ἀρνητοί... Κωνσταντῖνε Μαρκόπουλε καὶ σὺ κύριε Νικηφόρε Γοστιλόπουλε.

Πιστεύσατέ μοι..... πολυχρονηθείητε

(Βυζαντὶς Α', 1909, 21 - 22).

63. Πρὸς τὸν λογιώτατον κῦριν Νικήταν τὸν Χωνιάτην [οὐχὶ τὸν ἱστορικόν].

«Πολλῶν λόγων εὑρήμαθ' ὥστε με θανεῖν» τὴν Ἑκάβην..... ταῦτα καὶ τῷ μεγάλῳ πατρὶ λελαλήκαμεν Ἀθηνῶν.

(Τεσσαρακοντ. Κόντου 375 - 376).

64. Πρὸς τὸν Γοριανίτην Νικόλαον.

Πράγματα παρέχω σοι γράφων, τοῦτο δὲ καὶ σὺ θέλεις..... Πολυετήσοι σε ὁ Θεός.

(Petridès, 22, Nº XVIII).

65. ⟨Τῷ Κερκύρας⟩.

— — — συλλέξας τὸν τοῦ Περόζου βυθοδρόμον ἀπομιμήσωμαι,..... ἐχέτω διὰ Θεὸν προνοητικὴν ἐπὶ τούτῳ καὶ πατρικὴν ἐπιμέλειαν.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 350 - 351, Nº 10· ἀκέφαλον).

66. Πρὸς τὸν Κομνηνὸν κὺρ Θεόδωρον.

Σχηματίζων τὸν λόγον ὁ θεοπάτωρ καὶ βασιλεύς..... ὡς ἐκ παγίδων ῥύῃ τῶν θηρευόντων σε.

(NP 288 - 289. Petridès, 31 - 32. Nº XXXIII).

67. [Πρὸς Μιχ. Χωνιάτην].

Τὰ μὲν τῆς σῆς ἐμοὶ μακρᾶς ἀποσιωπήσεως οὕτως ἐχέτω..... καὶ τῆς ἐπισκοπικῆς ἁψῖδος ἐπίβασιν.

(VVr 3, 1896, 255 - 256. NP 234 - 235).

68. Πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας κῦρι Δημήτριον.

«Τί ἀνταποδώσω τῷ κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι»..... καὶ τὸ δεικνύειν ἄνδρα ἀρχήν.

(Συμβολὴ Ἀχρ. 6 - 9, ἀρ. 2. Petridès, 3 - 4 γραφαὶ Barocc.).

69. Πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου τὸν Ἰασίτην·
Τίς μὲν ὁ παρὼν καὶ πόθεν, καὶ ποία πόλις τούτῳ πατρίς..... πεφυλαγμένος Θεῷ καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ σωζόμενος πολυχρόνιος.
(Bessarione IX, 1906, 296).

70. Ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου [πρὸς τὸν Νικήταν Χωνιάτην, οὗ τὸν ἱστορικόν].
Τοῖς μὲν ὑφάνταις ἐνέτυχον, ἵνα τι τῶν σῶν προσονειδισμῶν τῷ γράμματι προκεντήσω..... ὁδεύων τὴν τεθλιμμένην καὶ τὴν στενήν.
(Τεσσαρακ. Κόντου 377 - 379).

71. Πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Καστορίας κῦρι Κωνσταντῖνον καὶ πρωτόθρονον τῆς κατὰ Βουλγαρίαν συνόδου.
Τὸ μὲν νοῆσαι εἰς θάνατον καὶ τὸ τὴν ἐμὴν ζωὴν ἐγγίσαι τῷ Ἅδῃ..... πέμψις τῶν γραμμάτων καὶ ἀντίπεμψις.
(Συμβολὴ Ἀχρ. 22 - 24, ἀρ. 8).

72. Πρὸς τὸν Λαρίσης [Καλοσπίτην].
Τόσα, δέσποτα, ἠγάπησα τὸν Μακρόν, τὸν σὸν καινὸν χαρτοφύλακα..... τὰ δὲ τῆς ἀκοῆς διασκέψασθαι.
(Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, 135 - 136).

73. Πρὸς τὸν Βοθρωντοῦ κυρὸν Δημήτριον.
Χάρτας ἐπεκόμισεν ὁ παρών..... Θεὸς δὲ καὶ σὲ τῶν ὀχληρῶν ἀπαλλάξοι καὶ ἡμᾶς πρὸς ἑαυτὸν συναγάγοι.
(Petridès, 23 - 24, ἀρ. XXII).

74. Πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας [Δημήτριον].
Ὡς εἰς καιρὸν ἡμῖν ἀντελάλησας..... ἢ ὡς αὐτὸς ὁ μακαριώτατος ἔγραψας.
(Συμβολὴ Ἀχρ. 10 - 11, ἀρ. 3).

75. Πρὸς τὸν κραταιότατον βασιλέα.
Ὡς εὐτυχές μοι τὸ γράμμα τοῦτο, κράτιστε βασιλεῦ..... καὶ τῶν ἐμῶν ἀρρωστιῶν καὶ τῶν ἐμῶν κατακλίσεων.
(VVr 3, 1896, 283 - 284, NP 289 - 291).

30α. Ἀντίγραμμα πρὸς τὴν τοιαύτην [τοῦ Βαρδάνη] γραφήν.
Ἐρωτᾷς ὅπως ἔχω· ἀνακομίζομαι, δέσποτα..... καὶ οἱ τῆς σῆς ἁγιότητος ὄνειροι τῆς ἐγκρατοῦς καὶ — — —
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 341, Nº 5· κολοβόν).

39α. ⟨Τῷ Κερκύρας⟩.
« Θλίψεις καὶ ἀνάγκαι εὕροσάν με », αἱ μὲν ἀπὸ τοῦ κατὰ Ναύπακτον τυραννοῦντος, αἱ δ᾽ ἐκ ποικίλων ἀρρωστιῶν..... Ἔρρωσό μοι καὶ προσρήσεις χαρίζου μοι.
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 348 - 349, Nº 9).

47α. Πρὸς τὸν Κερκύρας, τὸν Βαρδάνην.
Μετὰ τὸ συντάξασθαί σε τῇ ἐμῇ βραχύτητι τὰ ἐς Κέρκυραν,..... ὡσεὶ σκαπάναις ταῖς προσευχαῖς ἀνακάθαιρε.
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 334 - 340, Nº 3).

50α. Πρὸς τὸν αὐτὸν Κερκύρας.
Ὁ παρὼν εἶπεν ἔρχεσθαι ἐκ Κερκύρας..... ἐπιτέτραπται ἀναδοῦναι τὸ γράμμα μου· καὶ αἰτεῖται τὸ ἐπὶ — — —
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 341 - 342, Nº 6· κολοβόν).

ΙΙ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΝ

76. Τοῦ λογιωτάτου κῦρι Νικήτα τοῦ Χωνιάτου πρὸς τὸν Ναυπάκτου.
Αἴφνης καὶ ὡς εἰπεῖν αὔθωρὸν τὸν παρόντα μαθόντες τίμιον ἄνδρα..... ἐκ τῆς τῶν Βασιλειῶν βίβλου μαθών.
(Τεσσαρακοντ. Κόντου 376 - 377).

77. [Τοῦ Κερκύρας Γ. Βαρδάνη].
Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ πρὸ..... [ἡμῶν] ἁγιωτάτου μητροπολίτου κῦρι Βασιλείου τοῦ Πεδιαδίτου..... τῶν ἱερατικῶν ἁπάντων εὐεργετημάτων σχολάζων.
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 335 - 336, ἐντὸς γνωματεύσεως τοῦ Ἀποκαύκου, ἐρώτησις πρὸς λύσιν. Πρβλ. ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σσ. 39 - 40, ἀρ. 16).

78. [Μιχ. Χωνιάτου] τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννῃ.
Ἥκω νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότου πύλας λιπὼν..... Εἴη μοι Θεὸς ἵλεως διὰ τῶν σῶν ἁγίων εὐχῶν.
(Λάμπρος, Β', 350 - 351, ἀρ. ροε').

79. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη.
Ἰλλυρίοθεν τὸ γράμμα, εἰ καὶ μὴ πρὸς Ἰλλυριὸν..... καὶ τὴν ἡμέραν ὀρθοτεοῦν τῆς μετ᾽ ἀλλήλων ἑνώσεως.
(VVr 3, 1896, 256 - 258. Τωμαδάκης, Γραμματολογία, 81 - 83).

80. Τοῦ παναγιωτάτου Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ναυπάκτου.
Καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ εἰπεῖν λόγον..... ἣν διατηροίη ὁ Θεὸς ἀνωτέραν παντὸς κακοῦ πολυχρόνιον.
(VVr 3, 1896, 254 - 255. NP 233 - 234. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 85 - 86).

81. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κῦρ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη.
Παναγιώτατε δέσποτα καὶ καθηγητὰ μετὰ τὸν ἕνα καὶ πρῶτον καθηγητὴν Χριστόν· οὐ γὰρ ἀποστερῶ σε..... ἐν ἀπολαύσει πρῴην γενόμενος.
(VVr 3, 1896, 248 - 250).

82. Ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου πατριάρχου κῦρ Μανουὴλ πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γαρδικίου.
Πανιερώτατε μητροπολῖτα Ναυπάκτου καὶ σὺ ἱερώτατε ἀρχιεπίσκοπε

Γαρδικίου..... Οὐκ ἀγνοεῖν ἔχει πάντως ἡ ἱερότης ὑμῶν..... καὶ ἐπιφωνήσεως πρὸς διόρθωσιν. Ἔρρωσθε, μηνὶ φεβρουαρίῳ, ἰνδικτιῶνος ι' [1221].
(VVr 3, 1896, 268 - 269. AD Alb. 48, Nº 155 ὡς Γερμανοῦ, 1222).

83. Μανουὴλ ἐλέῳ Θεοῦ... τῷ ἱερωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου.
Ἱερώτατε μητροπολῖτα Ναυπάκτου, ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος· οὐκ ἔστιν ὅτε ἡ μετριότης ἡμῶν οὐκ ἀπομνημονεύει τῆς σῆς ἱερότητος..... Ἔρρωσο ἐν κυρίῳ· μηνὶ Δεκεμβρίῳ ἰνδικτ. η'.
(VVr 3, 1896, 264).

84. Τοῦ [Θεοδώρου] Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ναυπάκτου.
Οὐκ οἶδα τίσι τρόποις προσήρπασεν ἡμῖν ὁ Θεός..... μηνὶ σεπτεμβρίῳ, ἰνδικτιῶνος η' [1219].
(VVr 3, 1896, 252 - 253. NP 249 - 250. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 80 - 81).

85. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ αὐτῷ.
Πρὸ τῆς ἀττικῆς τῶν γραμμάτων στωμυλίας, ὅταν μὴ χρεία τις ὑπαγορεύῃ..... Ἵλεως εἴη μοι ὁ Θεὸς διὰ τῶν σῶν ὑπὲρ ἐμοῦ ἱερωτάτων ἐντεύξεων.
(Λάμπρος, Β', 332 - 333, ἀρ. ρξζ').

86. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ αὐτῷ.
Τί μ' ἀθανάτοισιν ἐΐσκεις, ἁγιώτατε καὶ σοφώτατε δέσποτα,..... Ἵλεως εἴη μοι ὁ Θεὸς διὰ τῶν σῶν ἱερωτάτων εὐχῶν.
(Λάμπρος, Β', 330 - 332, ἀρ. ρξς').

87. Τοῦ Κερκύρας.
Τίνα με οἴῃ γενέσθαι τὴν ἀπόφημον ἐμοὶ φήμην ἀκηκοότα..... σὺ δὲ ψυχαγώγησον ἡμᾶς, διὰ γραφῆς διδάξας τὰ κατὰ σέ.
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 340 - 341, Nº 5, ὅπου, 341, καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀποκαύκου ἢ ὑπ' ἀριθ. 30α).

88. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννῃ.
Τὸ μὲν κατ' οὐρανὸν φαινόμενον καὶ καλούμενον παρὰ τοῖς παλαιοῖς θυτήριον..... καὶ κοινὸν τῇ Ἐκκλησίᾳ προκείμενοι ὄφελος.
(Λάμπρος, Β', 281 - 282, ἀρ. ρλθ').

89. ⟨Τοῦ Κερκύρας⟩ [Γ. Βαρδάνῃ].
– – – τοῦ γυναικὸς φυλάττειν ὀφείλει τοῖς ἐξ αὐτῆς παισίν..... ἀπὸ τῶν πατρικῶν αὐτῆς πραγμάτων. Ταῦτα πρὸς τὰ διηγηθέντα. Ἡ ὑπογραφή. Ὁ μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος.
(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 342, Nº 7· ἀκέφαλον).

90. [Μιχ. Χωνιάτου] Τῷ Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννῃ.
Ὡς εἰς καιρὸν ἡμῖν πέπομφας, σοφὴ καὶ φίλη μοι κεφαλή..... λαχάνοις ἀγρίοις ἐδεξιοῦντο φιλικώτατα καὶ φιλοτιμότατα.
(Λάμπρος, Β', 339 - 346, ἀρ. ροζ').

III ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

91. [Ἰω. Ἀποκαύκου πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους Ἀετοῦ, Ἀχελῴου, Βουθρωτοῦ καὶ Ἀδραγαμέστου πρὸς χειροτονίαν τῶν ὑποψηφίων Βονδίτζης καὶ Βελλᾶς. 1229 ;]
Διὰ ταῦτα..... κατατακείς.
(Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 142).

ΟΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΑΠΟΔΕΚΤΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΕΙΣ[1]

[1] Τῶν ἀποσταλεισῶν ἐπιστολῶν οἱ ἀριθμοὶ ἡμίμαυροι. Σημειωτέον ὅτι οἱ κάτωθι ἀριθμοὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς σχόλια ἐν AD Alb. : 34 = 155 (σ. 48) 25 = 157 (σσ. 48 - 49) καὶ 53 = 158 (σ. 49), προσθετέα κατὰ τόπους. Τῆς ὑπ' ἀριθ. 55 ἡ σειρὰ (πρὸ τῆς 50) ἐσαλεύθη κατὰ τὴν δημοσίευσιν. Ἡ 51 ἄρχεται ἀντὶ Ὄρα, ὡς ἐτυπώθη, Ὅρα.

IV ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΡΑΦΕΝΤΑ ΥΠΟ ΑΠΟΚΑΥΚΟΥ

1. ['Υπόμνημα περὶ κληρονομίας].
Ἄνδρες δύο ἐξ Ἄρτης (Νικήτας ὄνομα τῷ ἑνί, ἀξία πρεσβυτέρῳ, ἐπωνυμία Σαράβαρις)..... ἡμεῖς δὲ τὰ κριθέντα περιλαβόντες ἐν ὑπομνήματι ἐκδεδώκαμεν μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.
(Βυζαντὶς Α', 1909, 28 - 30).

2. Σημείωμα διαζύγιον.
Ἀνὴρ γενόμενος ἔννομος ἐπὶ χρόνοις δέκα..... οὔτε ὁ Θεὸς εὐδοκήσει καὶ ὃς αὐτῇ ἀρεστός.
(Petridès, 29 - 30, Nº IX).

3. Χάρτης ἐπιτιμίων δοθεὶς φονεῖ τινι ἑκουσίῳ εἰς ἐξάλειψιν τοῦ ἐγκλήματος.
Ἄνθρωπός τις ἐξ Ἄρτης ὀνόματι Ξένος, ἐλθὼν εἰς ἡμᾶς σήμερον ἐξηγήσατο..... ψυχικὴν ἑαυτῷ σωτηρίαν περιποιήσεται.
(Petridès, 18 - 19, Nº XIV).

4. Σημείωμα διαζύγιον.
Αἰτίαι παρὰ τοῖς νόμοις πολλαί, ὡς ἔοικεν, ἐξ ὧν συνοικέσια διελύοντο..... ἀπεφήνατο τὴν ἀμφοτέρων διάλυσιν.
(Petridès, 20 - 21, Nº XVI).

5. Σημείωμα περὶ οἰκήσεως τόπου.
Ἐγένετο μὲν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε κατακλυσμὸς πολυήμερος..... Μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδικτιῶνος ιε'.
(ΔΙΕΕ 3, 189, 454 - 455. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 90 - 91).

6. Σημείωμα διαζύγιον.
Εἶδον ἀνομίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνδρα τριακοντούτη γυναικὶ ἐξαετῇ συναφθέντα..... καὶ ἡ μήτηρ αὐτῆς ἐπιτιμηθήσεται.
(Petridès, 21, Nº XX).

7. Γράμμα κανονικόν.
Πανιερώτατε Δρυϊνουπόλεως καὶ ἐν κυρίῳ συναδελφέ, Εἰς βάρος ἡγησάμην τὴν τῆς παρούσης γυναικὸς ἐπιδημίαν πρὸς τὰ ἡμέτερα..... καὶ ἑαυτὴν καὶ τοῦ ἐκ ταύτης ὑπωπιασμοῦ ἀπαλλαξάτω. Διατηροῖό μοι εὔθυμος, ὑγιής.
(ΑΙΣτ. 4, 1897, 119 - 121).

8. Ἕτερον διαζευκτήριον.
Εἴ τις ἔσχε γυναῖκα καὶ ἐπὶ χρόνοις ὅλοις τρισί..... ἐντεῦθεν τὴν πρὸς ἑτέρους περιφοράν.
(Petridès, 30 Nº XXXI).

9. Πρᾶξις ἐκχωροῦσα εἰς τὸ τὴν ἐν τῇ Ἄρτῃ τῆς Βλαχερνιτίσσης ἀνδρῴαν μονὴν μεταμειφθῆναι εἰς γυναικείαν, τοῦτο οὕτως θελησάσης τῆς κραταιᾶς Κομνηνῆς.
Εἴ τις μὴ κατὰ προσπάθειαν διαστέλλειν ἐθέλει τὸ ἄρρεν ἀπὸ τοῦ θήλεος,..... καὶ τὴν πρᾶξιν ταύτην ὑπεσημηνάμεθα εἰς ἀσφάλειαν μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.
(Βυζαντὶς Α', 1909, 14 - 20).

10. Σημείωμα φόνου.
Ἐλθὼν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν σήμερον ὁ δεῖνα οὕτω ἐξηγήσατο..... καὶ λύσιν λήψεται τῶν ἀναγεγραμμένων ἐπιτιμίων.
(Τεσσαρακοντ. Κόντου 379 - 382).

11. Σημείωμα [διαζύγιον Μονομάχου].
Ἐπιχορεύει καὶ τοῖς ἐννόμοις συνοικεσίοις ὁ πονηρὸς καὶ τὰ ἡνωμένα μεσιτείᾳ τοῦ Θεοῦ διαιρεῖν ἐπιχειρεῖ..... Τὰ δὲ λαληθέντα ἐγράφη καὶ ἀπεδόθη ⟨μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις⟩.
(Βυζαντὶς Α', 1909, 27 - 28).

12. [Γνωμάτευσις ἐπὶ κληρον. ὑποθέσεως Θεοδώρου Διαβατηνοῦ].
.....κότες παρατηρήσεις, ὅσας οἱ παλαιοὶ νομοθέται..... τοῖς ἰδίοις παισὶ τὰ ἑαυτῶν διεινέμεσθαι. Μη⟨νὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις⟩.
(ΕΦ 4, 1908, 65 - 67· ἀκέφαλος).

13. Σημείωμα διαζυγίου γεγονὸς παρ' αὐτοῦ.
Κωνσταντῖνος ὁ Παπαϊωαννόπουλος καὶ ἡ τοῦ..... θυγάτηρ [Ἄννα]..... ταῦτα διαγνωσθέντα παρεξεβλήθη καὶ ἀπεδόθη.
(Petridès, 17 - 18, Nº XII).

14. Χάρτης ἐπιτιμίων.
Κωνσταντῖνος ὁ Μελε⟨.....⟩ὸς τῷ μεγαλοδοξάτῳ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Τζιρίνθῳ ἐξυπηρετούμενος..... καὶ τὰ προσήκοντα ἐπιτίμια ἔλαβεν, ἃ καὶ εἰσὶ ταῦτα· τῷ ἐπὶ.....
(Petridès, 19 - 20, Nº XV· κολοβόν).

15. Μηνὶ καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ.
Νόμοις τὸν ἀνθρώπινον βίον οἱ νομοθέται κατησφαλίσαντο..... [*Ὁ..... Ἀλέξιος ὁ Πεδιαδίτης..... ἐπὶ κοινοῦ προετείνατο καὶ τὴν ἀπολογίαν ἐζήτησε·* (ἕπεται ἡ ἐρώτησις)] *.....τῷ παρόντι διελάβομεν σημειώματι καὶ παρεκβαλόντες ἐπιδεδώκαμεν. Μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι ⟨τοῖς προγεγραμμένοις⟩.*
(*Κερκυραϊκά*, VVr XIII, 1906, 336 - 338, Nº 2).

16. Ἐρώτησις ἐπενεχθεῖσα τῷ ἁγιωτάτῳ μητροπολίτῃ Ναυπάκτου καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόποις παρὰ τοῦ μητροπολίτου Κερκύρων κῦρι Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη περὶ ἱερέως τινὸς Κερκυραίου ἐγκλήματι ἀκουσίῳ περιπεσόντος καὶ λαβοῦσα λύσιν παρὰ τῆς αὐτοῦ ἁγιότητος [τοῦ Ναυπάκτου Ἰωάννου].
Ὁ ἁγιώτατος μητροπολίτης Κερκύρων, ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς ἡμῶν..... καὶ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου συνείδησιν κριτὰς ἐπὶ τῷ ἀκούσματι

ἐκείνῳ καθίσαντα. Μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδικτιῶνος ι' (=1222) [περιλαμβάνεται ἡ ἐρώτησις αὐτολεξί].

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 335-336, Nº 1).

17. Σημείωμα.

Ὁ ἀπὸ μικρᾶς Βαγενετίας, χωρίου Βρεστίανες, Θεόδωρος ὁ Βοδινόπουλος καὶ ὀφείλει ἐπὶ τρισὶ κυριακαῖς παρὰ τῇ.....

(Petridès, 7-8, Nº VI· κολοβόν).

18. Μηνὶ Ἀπριλίῳ δ', ἡμέρᾳ γ', ἰνδικτιῶνος α' [=1228] ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν κληρικῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας [Ναυπάκτου] καὶ ἑτέρων πολλῶν.

Ὁ ἱερώτατος ἐπίσκοπος Ἄρτης κῦρος Ἰωάννης..... τῷ κεκριμένῳ καὶ αὐτὸς ἕψομαι· μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι ⟨τοῖς προγεγραμμένοις⟩.

(Βυζαντὶς Α', 1909, 23-27).

19. Εὐχὴ πρὸς τὸν βασιλέα.

Ὁ στερεώσας ἐν σοφίᾳ τοὺς οὐρανούς.... ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

(NP 286).

20. Συνοδικὸν ἐπὶ προβολῇ τοῦ Βαρδάνου, χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν, εἰς ἀρχιερέα Κερκυραίων.

Ὁ τῆς ἐπισκοπῆς λόγος.... ᾧ ἡ ⟨δόξα⟩ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν.

(VVr 3, 1896, 260-263, IB A', 334. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 86-89).

21. Σιγίλλιον πρός τινα εὐνοῦχον [Γεώργιον Τζιμισχὴν] ἐπὶ μονῇ τῆς ἁγίας Ἐλεούσης.

Ὁ τῆς ἐφορείας λόγος δοκεῖ μὲν εὔκολος εἶναι, ἔχει δέ τι καὶ πρόσαντες..... καὶ μοναῖς τοῖς ἐπισκόποις ἐπιβραβεύουσιν. Ἐγράφη ταῦτα καὶ ἀπεδόθη.

(Petridès, 6-7, Nº V).

22. Μηνὶ Φεβρουαρίῳ κη', ἡμέρᾳ β', ἰνδ. ι' [=1222] ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ δεῖνος καὶ ⟨δεῖνος⟩.

Οὐ μόνον ἐν τοῖς τακτικοῖς καὶ ὅσα ὁ νόμος στρατιωτικὸς διατάσσεται..... ταῦτα ἐλαλήθη, ταῦτα ἐκρίθη, ταῦτα ἐγράφη καὶ ἀπεδόθη μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγεγραμμένοις.

(Βυζαντὶς Α', 1909, 8-13).

23. Πρὸς τὸν μητροπολίτην Κερκύρας διά τι συνάλλαγμα παρ' αὐτοῦ ἱερολογηθὲν καὶ πέμπτου βαθμοῦ εὑρισκόμενον.

Πάλαι σοι βουλομένῳ γράψαι περὶ ὧν νῦν..... μολυσμοὺς τῷ σώματι ἐπιφέρεσθαι.

(Κερκυραϊκά, VVr XIII, 1906, 342-348, Nº 8).

24. Σημείωμα περὶ τῆς διαθήκης μεγαλοσχήμου τινός.

Παρέστη ἡμῖν πρὸ πολλοῦ ὁ τῆς Ἄρτης οἰκήτωρ Ἰωάννης ὁ Γοστυλόπουλος..... καὶ ἐσημειώθη καὶ ἐπεδόθη κατ' ἐκχώρησιν καὶ ταῦτα τοῦ ἐπισκόπου τῶν τόπων.

(ΑΙΣτ. 4, 1897, 124-125).

25. ⟨Πρᾶξις συνοδικὴ περὶ τῆς τοῦ δεσπότου Θεοδώρου εἰς βασιλέα ἀναγορεύσεως⟩.

Παῦλος ὁ θεῖος ἀπόστολος περὶ τῆς εἰς Χριστὸν διαλεγόμενος πίστεως..... καὶ ὁμολογηθέντα εἰς δικαιοσύνην, εἰς σωτηρίαν καὶ ταῖς οἰκείαις ὑπογραφαῖς βεβαιούμεθα μηνί..... [1225].

(NP 258-259. Μηλιαράκης, 653-654).

26. Σημείωμα ἐπὶ τῇ μέσον τοῦ Ναυπάκτου καὶ δεσπότου [Κωνστ. Δούκα] καταλλαγῇ.

Πολλὰ πολλοῖς ἐποίησεν ὀχληρὰ ἡ τῶν ἀνεξετάστων ἀκουσμάτων εὔκολος εἰσδοχή..... ταῦτα ἐπιδοῦναι τοῖς μέρεσι. Μηνὶ Μαΐῳ [1228].

(ΑΙΣτ. 4, 1897, 121-123. Παραλλαγαὶ Barocc. Petridès, 25).

27. Μηνὶ Ἰανουρίῳ θ', ἡμέρᾳ δ', ἰνδικτιῶνι ζ', ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν κληρικῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας.

Πολλοὶ τῶν ὑπὸ ἀρχάς, ἤδη δὲ καὶ αὐταὶ αἱ ἀρχαί..... Μηνὶ καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς προγραμμένοις [1219].

(Βυζαντὶς Α', 1909, 8-9).

28. Γράμμα πρὸς λύσιν ὅρκου γενομένου παρὰ γυναικὸς ὑποσχεθείσης τῷ Θεῷ παραγενέσθαι πρὸς Ἱεροσόλυμα.

Τῇ εὐγενεστάτῃ κυρᾷ Θεοδώρᾳ τῇ Μαυροδουκαίνῃ καὶ ἐν Κυρίῳ πνευματικῇ ἡμῶν θυγατρὶ προθεμένῃ ἐνόρκως, ὡς εἶπε τὴν πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα στείλασθαι..... ὡς οἶδεν ἡ τούτου μεγάλη πρόνοια διοικονομήσεται.

(ΑΙΣτ. 2, 1894, 361-362).

29. Χρυσόβουλλον ⟨κυρωτικὸν τῶν κτήσεων τῆς Ναυπάκτου μητροπόλεως καὶ σχετικαὶ πρὸς ταύτας διατάξεις⟩.

Τὰ καλά, εἰ μὲν εἰς Θεὸν ἀφορῶσι καὶ περιποίησιν τῶν ἱερῶν ἐκκλησιαστηρίων αὐτοῦ..... μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδικτιῶνος α' ἔτους, ,ςψλς' [=1228] ἡ ὑπογραφὴ διὰ κινναβάρεως Θεόδωρος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων.

(VVr 3, 1896, 296-299. NP 250-254).

30. Σημείωμα.

Τῷ χρόνοις ἐπὶ πέντε τῇ γαμετῇ ἑαυτοῦ συμβιώσαντι..... δευτέρως δὲ αὐτῇ τε δόξει καὶ τοῖς γεννησαμένοις αὐτήν.

(Petridès, 30, Nº XXX).

31. Πρὸς τὸν πτρχ. [Γερμανὸν Β' Κωνσταντινουπόλεως] πιττάκιον τῶν ὅλων ἀρχιερέων σχεδιασθὲν παρὰ τοῦ Ναυπάκτου.

Χρόνον ἡμῖν τοῖς ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντίνου πόλεως θρόνον δυτικοῖς μητροπολίταις..... εἰς τὴν τῶν παρ' ἡμῖν αἰτουμένων ἁπάντων παραδοχήν τε καὶ πλήρωσιν.

(VVr 3, 1896, 288-293. Πρβλ. Λαγοπάτην, σ. 36).

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ, ΟΡΩΝ

V. INCIPIT ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ [1]

[1] Δὲν ἐσημειώθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ἐπιγεγραμμένων. Ὁ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμὸς δεικνύει τὸν αὔξ. ἀριθμὸν δημοσιεύσεως ὑπὸ τοῦ Λ. Π. Κεραμέως, ὁ δὲ ἐκτὸς τὰς σσ. τοῦ περ. Ἀθηνᾶ, τόμος ΙΕ', 1903.

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΔΑΝΗΣ ΑΤΤΙΚΟΣ
μητροπολίτης Κερκύρας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *

— Ed. Kurtz, Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra, BZ XV, 1906, σσ. 603-613.
— Michael Choniates Metropolit von Athens (ca 1138-ca 1222) von Georg Stadtmüller, Roma 1934 (Orientalia Christiana, vol. XXXIII, 2). Georg Bardanès.
— Martiniano Roncaglia, Georgios Bardanès et frère Barthélemy (15 oct.-17 nov. 1131) Bolletino di Crottaferrata VI, 1952, σσ. 86-91 [ἀνετυπώθη ἐν σσ. 72-75 τοῦ ἑπομένου, καὶ σσ. 23-28 τοῦ μεθεπομένου βιβλίου].
— Martiniano Roncaglia O.F.M., Georges Bardanès, métropolite de Corfou et Barthelemy de l'ordre Franciscain, Rome 1953 (Studi e Testi Francescani N. 4), 8⁰, σσ. 105 + πίν. IV.
— Martiniano Roncaglia O.F.M., Les Frères Mineurs et l'Église Grecque Orthodoxe au XIIIᵉ siècle (1231-1274). Le Caire. Centre d'Études Orientales de la Custodie Franciscaine de Terre-Sainte, Shareh el Bendaka 12 (= Venise) 1954, 8⁰ μέγα, σσ. 285.

ΧΡΟΝΟΣ ΑΚΜΗΣ - ΠΑΤΡΙΣ

1. Ταυτισμὸς - διάκρισις. Ὁ Baronius εἰς τὰ Annales αὐτοῦ (1613 τόμ. XII, στ. 694 ἑξ., 734 ἑξ., 746 ἑξ., 768 ἑξ. ὡς τῶν ἐτῶν 1176-1188) ἐξέδωκεν ἕνδεκα ἐπιστολὰς ἐν λατινικῇ μόνον μεταφράσει (ἀπολεσθέντος τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου) μητροπολίτου τινὸς Κερκύρας Γεωργίου, ὑποθέσας ὅτι οὗτος ἀλληλογραφεῖ πρὸς Φρειδερῖκον Βαρβαρόσσαν (1152-1190) καὶ τὸν βυζ. αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνὸν (1143-1180), σύγχρονόν του. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Λέων Ἀλλάτιος (1648) παρανέγνωσε χρονολογίαν κώδικος

* Ὅρα καὶ τὴν πρόσθεν σσ. 6-7, ἰδίᾳ τὰς δημοσιεύσεις τοῦ Ἀθαν. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, δι' ὧν ἐγνώσθησαν πλείονα κείμενα τοῦ Βαρδάνη, καὶ τὸν Λαγοπάτην, σσ. 54-55 καὶ ἰδίᾳ: 59-70: Γεώργιος Βαρδάνης-Χριστόφορος Ἀγκύρας ἔξαρχος Πτρχ. Νικαίας ἐν Δύσει.

Περὶ τῶν δημοσιεύσεων Μουστοξύδη, Λάμπρου καὶ Μηλιαράκη πρβλ. κατωτέρω σ. 44, σημ. 1.

Τὰ κείμενα τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Βαρδάνη καταγράφονται ἐν τέλει τοῦ παρόντος σσ. 54-58.

περιέχοντος ἔργον τοῦ Γεωργίου Κερκύρας περὶ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ ἐθεώρησε τοῦτο ἀντιγραφὲν τὸ 1136 (,ςχμδ' = 1136 ἀντὶ ,ςψμδ' = 1236), πρᾶγμα ὅπερ ἀντελήφθη κατόπιν ὁ Casimir Oudin. Τὰ σφάλματα εἶχον ἐν συνεχείᾳ συνεπείας, πρῶτος δ' ὡμίλησε περὶ Γεωργίου Βαρδάνη ὁ Michel Lequien (Oriens Christianus 1740, II, 150), συσχετίσας τὸν συγγραφέα τοῦ ὡς ἄνω ἔργου πρὸς τὸν τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Γερμανὸν Β' Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς ὁ μὲν Μουστοξύδης[1], δημοσιεύσας τὴν ὡς ἄνω ἐπιστολὴν πρὸς Γερμανὸν Β', ἐδημιούργησε τρεῖς διαφόρους Γεωργίους μητροπολίτας Κερκύρας, ὧν τρίτον θεωρεῖ τὸν Βαρδάνην, πρᾶγμα ὅπερ ἐδέχθη ὁ Σπ. Λάμπρος[2] καὶ ἐπήνεσεν ὁ Μηλιαράκης νομίσας ὅτι ὁ διαχωρισμὸς ἔγινε *κριτικώτατα*[3].

Τέλος ὁ Jérôme Golubovich εἶχεν ἀρνηθῆ τὴν πατρότητα τοῦ περὶ Καθαρτηρίου ἔργου εἰς τὸν Βαρδάνην, καὶ ἀπέδωκε τοῦτο (1906) εἰς τὸν Νικόλαον ἡγούμενον Κασούλων. Ἀλλ' ἤδη ὁ Ρῶσος ἱστορικὸς Βασίλειος Βασιλιέφσκη εἰς τὴν Ἐφημ. τοῦ (Ρωσ.) Ὑπουργείου Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (ἀρ. 238 τοῦ 1885, σσ. 224 - 333), μελέτην δυσπρόσιτον εἰς τοὺς ξένους μελετητάς, εἶχε διαπιστώσει, ὅτι ὁ Γεώργιος Βαρδάνης ἀλληλογραφεῖ μὲ γνωστὰ πρόσωπα τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ ιγ' αἰῶνος, καὶ ὅτι ὁ Φρειδερῖκος δὲν ἦτο ὁ Βαρβαρόσσας ἀλλ' ὁ Φρειδερῖκος Β' (1212 - 1250), ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς Δούκας ἦτο ὁ δεσπότης Θεσσαλονίκης καὶ Ἠπείρου, οἱ πατριάρχαι ἦσαν ὁ Γερμανὸς Β' Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀντιοχείας Συμεών, ὁ Ἀθανάσιος Ἱεροσολύμων, καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα ὁμοίως γνωστά. Ἐπίσης ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ιβ' αἰ. μέχρι τοῦ 1250 οὐδεὶς ἄλλος μητροπολίτης Κερκύρας ἐκαλεῖτο Γεώργιος, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αἱ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Βαρονίου εἶχον γραφῆ μετὰ τὸ 1230, ἰδίᾳ δὲ ἡ πρὸς Φρειδερῖκον Β' τὸ φθινόπωρον τοῦ 1231. Τὰ

[1] Delle cose Corciresi volume primo, Corfù 1848, σσ. (412) 413 - 440: Vescovi di Corcira nei secoli XI e XII. Ἐν σσ. L - LVI: Da un codice Barocciano CXXXI fol. 328 della Biblioteca della Università d'Oxford: *Τοῦ ἀττικοῦ κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας ἀντίγραμμα πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανόν.* Σσ. LVI - LVII: *Ὁ πανιερώτατος μητρ. Κερκύρας... ὁ κὺρ Γεώργιος... Θεόδωρος ἐν Χῶ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων Κομνηνὸς ὁ Δούκας ,σφλθ'* (sic) *1031!* (= Χρυσόβουλλον Θεοδώρου Ἀγγέλου διὰ τὴν μητρ. Κερκύρας, 1228· πρβλ. Μηλιαράκην, σ. 240, καὶ περὶ τῆς χρονολογίας του αὐτόθι σημ.). Ὁ Μουστοξύδης ἀνετύπωσε καὶ τὰ κείμενα ἐκ τοῦ Baronius.

[2] Λάμπρος, Β', σσ. 624 - 628, αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Βαρδάνην 241 - 244, 282 - 289, 314 - 317.

[3] Μηλιαράκης, 1899, σσ. 199 - 205, 222 - 233. Ἐν σ. 204, σημ. 1: «κριτικώτατα διαχωρίζει τοὺς βίους τριῶν ἐπισκόπων Κερκύρας φερόντων τὸ ὄνομα Γεώργιος»!

συμπεράσματα τοῦ Vasilievskij κατέστησε γνωστὰ τὸ 1906 ὁ Ed. Kurtz, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὅσον ἔπρεπε. Τὴν προσωπικότητα τοῦ Βαρδάνη ἐφώτισεν ἡ δημοσίευσις κειμένων αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Α. Π. Κεραμέως καὶ ἡ μελέτη τοῦ βίου τοῦ Ἀποκαύκου, πρὸς ὃν συνδέεται ἀρρήκτως. Τοῦτο ὅμως ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἤδη διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου.

2. Πατρίς. Ἐὰν τὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς δράσεως τοῦ Βαρδάνη ὑπῆρξαν σκοτεινά, ὡς μὴ ὤφελε, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐσκοτίσθησαν τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Εἴδομεν ἤδη ὅτι εἰς τὴν πρὸς Γερμανὸν Β' Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολήν του λέγεται *ἀττικός*, δηλονότι Ἀθηναῖος. Ὅμως ὁ Μηλιαράκης[1] κατεσκεύασεν αὐτὸν Ἕλληνα ἐξ Αἰγύπτου καὶ τοῦτο ἀβασανίστως παρεδέχθησαν οἱ νεώτεροι![2]. Ἀνέγνωσε δηλονότι ὁ ἀγαθὸς ἐπιστολὴν Μιχ. Χωνιάτου (ρμ') τῷ Βαρδάνῃ λέγουσαν «Χάρις τῷ Θεῷ, θεοφιλέστατε υἱέ, ῥᾴστην σοι καὶ ἄλλως ἀκίνδυνον χαρισαμένῳ τὴν ἐνθένδε εἰς Ἀθήνας διάβασιν καὶ ἀποδόντι σε τοῖς φιλτάτοις ἀσμένοις ἄσμενον. *Ἐπεὶ δὲ τὴν φίλην πατρίδα Αἴγυπτον φευκτέαν ἐνόμισας* καὶ γράφων ὠνόμασας διὰ τοὺς εἰσφθαρέντας αὐτῇ δήπου βαρβαρικοὺς τυράννους καὶ καταδηλοῦντας τὸν ἐλεύθερον Ἰσραήλ...»[3]. Ἀλλ' ἁπλούστατα ὁ Βαρδάνης ἀναχωρήσας ἐκ τοῦ τόπου ὅπου διέμενεν ὁ Χωνιάτης καὶ διακινδυνεύσας κατὰ τὸ ταξίδι, κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς Ἀθήνας ὅπου ἐχάρη ἰδὼν τοὺς οἰκείους αὐτοῦ, χαρέντας ὁμοίως. Διὰ τοὺς Φράγκους ὅμως τοὺς κατέχοντας τὸ ἄστυ *ἔκρινε φευκτέαν τὴν πατρίδα του, ὡς ὁ Μωσῆς τὴν Αἴγυπτον* καὶ οὕτως ἔγραψεν εἰς τὸν πνευματικόν του πατέρα μητροπολίτην. Καταδουλοῦντες τὸν ἐλεύθερον Ἰσραὴλ (= Χριστιανικὸν Ἑλληνικὸν Λαόν!) εἶναι οἱ κατέχοντες τὴν Ἀττικὴν Φράγκοι! Οὐδεμίαν λοιπὸν σχέσιν εἶχεν ὁ λόγιος οὗτος πρὸς τὴν Αἴγυπτον (τοῦ ιγ' αἰῶνος!).

ΒΙΟΣ

1. Περὶ τῆς **οἰκογενείας** τοῦ Βαρδάνη ὀλίγα τινὰ γνωρίζομεν[4]. Ὁ ἴδιος λέγει πρὸς τὸν Γερμανὸν Β' γράφων, ὅτι ὅταν ἐλευθερωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις: «τότε δὴ τότε ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, οἱ ἐξ ὀθνείων ὀθνεῖοι οἱ παρέγγραπτοι καὶ ἐπείσακτοι, ἀπαιτηθείημεν κομίσαι τὰ γνωρίσματα ἐναργῆ καὶ τὰς ἀποδείξεις σαφεῖς, *πατρὸς ὄνομα καὶ μητρός*, ὅθεν καὶ ὅπως τετυ-

[1] Μηλιαράκης, σ. 199, σημ. 2.

[2] Λαγοπάτης, σ. 11.

[3] Λάμπρος, Β', σ. 228,14-19.

[4] Ὁ Διον. Α. Ζακυθηνός, ΕΕΒΣ ϛ', 1929, σσ. 193 - 194 συνεσχέτισε τὸ ἐπώνυμον *Βαρδ(ι)άνης* πρὸς τὸ τοπων. Βαρδιᾶνοι.

χήκαμεν τῆς ἱερατείας...»[1] ἀλλὰ δὲν τὰ ὀνομάζει. Ὅτι ἡ οἰκογένειά του ἔμενεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἑξῆς ἀποσπάσματος τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς (ρμα΄) τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου: «Οὐκ ἀγνοῶ (γὰρ) ὡς ὁ μὲν ἔρως τῶν τε μαθημάτων καὶ τοῦ συνεῖναι ἡμῖν[2], ἀπηλλαγμένον τοῦ ἐν Ἀθήναις καπνοῦ καὶ πυρός, μόνον οὐκ ἀνίπτασθαί σε πείθει καὶ πρὸς ἡμᾶς διαέριον φέρεσθαι, *τὸ δ' αὖ γε μητρὸς φίλτρον καὶ ἀδελφῶν, ὡς ἄλλος δεσμὸς ἀτεχνῶς ἀδαμάντινος, οἴκοι μένειν βιάζεται*»[3]. Οὐδὲ τὸ ὄνομα ἀδελφοῦ του, σχετιζομένου μὲ τὸν Ἀπόκαυκον δίδει ὁ Βαρδάνης εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Ναυπάκτου, ὅπου: «Βαθύ σοι καὶ δουλικώτερον ποιοῦμαι προσκύνημα· ὁμοίως καὶ *ὁ τῶν ἀδελφῶν ὑστερότοκος*, ὁ τῆς σῆς εὐποιίας καὶ τῶν χαρίτων ἐν ἀπολαύσει πρῴην γενόμενος»[4].

Ὁ Σπ. Λάμπρος ἠθέλησε νὰ συσχετίσῃ τὸν Γεώργιον πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Καρύστου Δημήτριον, μεθ' οὗ ἀλληλογραφεῖ ὁ Χωνιάτης καὶ δὴ περὶ περιουσιακῶν ζητημάτων. Τοῦτο δ' ἐστήριξεν εἰς τὸ ἑξῆς. Εἰς ἐπιστολήν του (ριζ΄) γραφεῖσαν περὶ τὸ 1206-1207[5] ὁ Ἀθηνῶν Μιχαὴλ γράφει: «Τῷ Βαρδάνῃ κῦρ Γεωργίῳ»: «Δύο μὲν δεδέγμεθα γράμματα σά, λογιώτατε υἱέ... *τὸν Νίκανδρον οὔπω ἀπέστειλας*»[6]. Πρόκειται περὶ χειρογράφου ὅπερ ἀντέγραφε διὰ λογαριασμὸν τοῦ Χωνιάτου ὁ Βαρδάνης. Ἀλλ' εἰς τὴν ρθ΄ ἐπιστολὴν «τῷ Καρύστου κῦρ Δημητρίῳ» γράφει ὁ Χωνιάτης περὶ «...χορηγίας διπλοῦ φωτισμοῦ, τοῦ πρὸς αἴσθησίν τε ἅμα καὶ νόησιν, *ὥσπερ καὶ τῷ κυρῷ Γεωργίῳ, τοῦ τε μεταγράψαι τὸν Νίκανδρον* καὶ τοῦ ἐκ τοιούτου ἀντιγράφου, ὅπερ ἔοικεν εἶναι βιβλίον ἐσφραγισμένον πρὸς ἀνάγνωσιν, οἶμαι, πᾶσι πλὴν αὐτοῦ...»[7]. Ἐκ τῆς ἑπομένης ἐπιστολῆς (ρι΄) «τῷ υἱῷ αὐτοῦ κὺρ Γεωργίῳ» δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Γεώργιος ὁ ἀντιγράφων τὸν δυσξύμβλητον κώδικα τὸν περιέχοντα τὸν Νίκανδρον ἦτο υἱὸς τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου, ὅτι ἐπὶ πλέον μετέβη ἐκ τοῦ τόπου ὅπου διέμενεν ὁ Χωνιάτης (ἐνθένδεν) εἰς Κάρυστον, ὅτι ἐπεμελεῖτο οἰκονομικῶν του ὑποθέσεων, καὶ ὅτι «καὶ ῥητορικῶν γοῦν μεθόδων» ἐμμελέτα «παντοίοις γυμνάσμασιν». Ὅτι ἀπέρριψε τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας, διότι ᾐσθάνετο βαρὺν τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι πρέπει νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν φιλοσοφικὸν καταρτισμόν: «Ἀλλ' ἐγὼ ἐν εὐχῆς μέρει ποιοῦμαι μὴ παντελῶς ἔξω πεσεῖν σε τοῦ τῶν φιλολόγων καταλόγου, ἀλλ' εἰ καὶ τὴν ἀσπίδα φιλοσοφίας ἀπεβάλου·

[1] Μουστοξύδης, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. LV.

[2] Ὁ Χωνιάτης εἶναι ἐξόριστος ἔξω τῶν Ἀθηνῶν, κατεχομένων ὑπὸ τῶν Φράγκων.

[3] Λάμπρος, Β΄, 284,18-23.

[4] VVr 3, 1896, 250,19-21.

[5] Δὲν πρέπει ν' ἀπέχῃ πολὺ τῆς ὑπ' ἀριθ. ρθ΄.

[6] Λάμπρος, Β΄, σσ. 241-242.

[7] Λάμπρος, Β΄, 206,4-7.

θριγγὸς γὰρ φιλοσοφίας καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἡ λογικὴ πραγματεία ὠνόμαστο· ἀλλὰ ῥητορικήν γοῦν ὡς ἄλλο ξίφος κατέχειν, οἵαν τε οὖσαν ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι ὅτε τις πρότερον χαλεπήνῃ· οὕτω γὰρ καὶ ὡρίσαντο ἔνιοι· ἵνα μὴ παντὸς ψιλωθείης λογικοῦ περιβλήματος»[1]. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη «νῦν ὅτε τῶν καθ' ἡμᾶς ἄρχει πόλεων ἡ πάλαι θρυλουμένη ἀποβαρβάρωσις»[2]. Ἐὰν ἀφεώρα εἰς τὸν Βαρδάνην τὸ γράμμα, οὗτος δὲν θὰ ἦτο ὑπόδειγμα σοφοῦ οὐδ' ἐπιμελοῦς, οἷος ἀπέβη, ἐκτὸς ἐὰν ἔκρινεν αὐτὸν αὐστηρότερον τοῦ δέοντος ὁ Χωνιάτης. Ἐὰν ὅμως ἡ ἑπομένη ἐπιστολὴ (ρια΄: τῷ αὐτῷ) περὶ ἀλφίτων ἐν Καρύστῳ καὶ καταστροφῆς τῆς παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν ἐξ αὐτῆς ἀλεύρων ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν Βαρδάνην, οὗτος θὰ ἦτο οὐ μόνον περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀμελής, ἀλλὰ μαυραγορίτης τις καταχρώμενος τῶν περιστάσεων, ἐκμεταλλευόμενος τοὺς ἀγροὺς τοῦ Χωνιάτου, παρακρατῶν τὰ προϊόντα, καὶ δικαιολογῶν τὴν παρακράτησιν διὰ φανταστικῶν καταστροφῶν! «Φεῦ τῆς ἀδοκήτου καὶ ἀλλοκότου ταύτης ἀνεμοφθορίας τῶν συλλεγέντων ἡμῖν ὀλιγίστων γῆς ἐκφορίων. Σὺ μὲν γὰρ *πολλάκις* μοι τὸν ἐτησίαν βορρᾶν ἐξετραγῴδησας, προσαράσσοντα ἐξαπίνης καὶ κατακλῶντα νευστάζοντας ἤδη πρὸς θερισμὸν τῶν Καρυστίων τοὺς στάχυας...»[3]. Ἐκεῖνο τὸ *πολλάκις* ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰ *δύο γράμματα*[4] τὰ ὁποῖα μόνον εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Βαρδάνη ὁ Χωνιάτης. Ἐξ ἄλλου οὐδὲν περὶ ἀγρῶν καὶ ἀφοριῶν καὶ καταχρήσεων λέγει εἰς ὅσα ὀνομαστὶ γράφει ὁ Χωνιάτης πρὸς τὸν Βαρδάνην. Οὗτος ἄλλως τε εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Ἀθήνας, καὶ δι' Ἀθηνῶν θὰ ἔπεμπεν εἰς Κέαν τὸν Νίκανδρον. Διὰ τοῦτο ἀποκλίνω εἰς τὸ ὅτι ὁ συσχετισμὸς δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτυχής.

2. Εἰς τὰς **Ἀθήνας** ὁ Βαρδάνης κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ *ὑπομνηματογράφου* τῆς μητροπόλεως, ὅπερ καὶ φέρων ἠκολούθησε συνεξόριστος τὸν Χωνιάτην. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς πλήρους παραπόνων ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψεν ὁ Μιχαὴλ πρὸς τὸν καθηγούμενον τῆς Καισαριανῆς, μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων: «οἱ συνόντες (μὲν) ἡμῖν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ ταύτῃ... τίνες οὗτοι; Ὁ ὑπομνηματογράφος κῦρ Γεώργιος ὁ Βαρδάνης...»[5]. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ Εὐρίπου κάθοδον τοῦ Χωνιάτου εἰς Κέων[6]. Περὶ τῆς ἐκ Κέω ἀποχωρήσεως τοῦ Βαρδάνη γράφει ὁ μητροπολίτης Μιχαὴλ πρὸς τὸν ἀνεψιόν του κῦρ Νικήταν (ἐπιστολὴ ρλβ΄): «Ἰδοὺ (γὰρ) καὶ ὁ θεοσεβέστατος *ὑπομνηματογράφος* τοιοῦδε ἀξιώ-

[1] Λάμπρος, Β΄, 207,30-208,5.

[2] Λάμπρος, Β΄, 208,11-12.

[3] Λάμπρος, Β΄, 210,22-25.

[4] Λάμπρος, Β΄, 241,1. Τὸ χωρίον παρέθηκα ἤδη ἀνωτέρω.

[5] Λάμπρος, Β΄, 311,6-10.

[6] Αὐτόθι, 312,12-15.

ματος ἱεροῦ, ὥσπερ τινὸς εὐλογίας ἐφοδίου καὶ προπεμπτηρίου τετύχηκε παρ' ἡμῶν· ὁ Βαρδάνης κῦρ Γεώργιος, ἐνθένδε κατ' ἴχνια σοῦ βαίνων, δηλαδὴ 'Αθήναζε ἀναχεκωρηκὼς μεθωρμίσατο, οὐχ οἵων τε ὄντων ἡμῶν κατέχειν οὐκ ἐθέλοντα ἔτι συνεῖναι, ὅτι μηδὲ διδασκαλικόν, ἀλλὰ τυραννικὸν τὸ πρὸς βίαν ἀνθέλκειν τὸν ἀποφοιτῶντα καὶ ἀφιστάμενον, ὅτε καὶ εἷς καὶ μόνος καθηγητὴς ἡμῶν ὁ Χριστός »[1].

Ὁ Χωνιάτης ἐξηκολούθησεν ἀλληλογραφῶν μὲ τὸν Βαρδάνην, προτρέπων αὐτὸν εἰς ἐνεργὸν ὀρθόδοξον δρᾶσιν καὶ ἀντίστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ: « Οὐκοῦν ἀνδριστέον, ὦ γενναῖε, καὶ μισοπονήρῳ ζήλῳ μετιτέον τἀδίκημα καὶ χωρητέον ὁμόσε τοῖς ἀλιτηρίοις τοῦ Θεοῦ, οὐ βαρείᾳ λέγω χειρί· ἀπάλαμνοι γὰρ οἱ τοῦ εὐαγγελίου μαθηταὶ εἰς ἔμπρακτον κακοῦ τινος ἄμυναν· *ἀλλὰ λόγοις ἀντιτύποις καὶ σφοδροῖς ἐλέγχοις* καὶ σιδήρου δριμύτερον βάλλουσιν ἐμπλήγμασιν... καὶ εἰ μὴ ἀντιστῇς τοῖς κακοῖς, *ἀλλ' οὖν οὐδὲ ὑπείξεις δουλείας ἀνεχόμενος ἐθελήμονος,* καὶ πρὸ τῆς ἐν λόγοις ἠθικῆς φιλοσοφίας ἐμπράκτως περιλοσόφηκας καὶ τὴν μεθ' ἡμῶν συνουσίαν οὐκ ᾔσχυνας... »[2].

'Αλλ' ἡ συνάντησις Χωνιάτου - Βαρδάνη εἰς Κέων δὲν ἦτο ἡ τελευταία, διότι εἰς τὸν Γεώργιον ἀπένειμεν ὁ μητροπολίτης τὸ ὀφφίκιον τοῦ *Χαρτοφύλακος 'Αθηνῶν*, ὁ φέρων δὲ τοῦτο ἦτο διάκονος, ἑπομένως ἐχειροτόνησεν αὐτόν. Ὅτι ἦτο δὲ χαρτοφύλαξ ὁ Γεώργιος Βαρδάνης πρὸ τῆς εἰς Γρεβενὰ ἐγκαταστάσεώς του γνωρίζομεν ἐξ ἐπιστολῆς (ροα΄) τοῦ Χωνιάτου πρὸς τὸν πατριάρχην Μανουὴλ (1215 - 1222) ἑδρεύοντα ἐν Νικαίᾳ, συστατικῶς: « Καὶ διὰ ταῦτα καὶ *ὁ ἡμέτερος φοιτητὴς καὶ χαρτοφύλαξ,* ἐπείπερ τῆς καθ' ἡμᾶς λυχνίας ἐξώσθημεν καὶ ἀπέσβημεν, πρὸς τὸ πάμμεγα φῶς τῆς μεγίστης ἁγιωσύνης σου κατὰ γνώμην ἡμετέραν ἀνέδραμεν, οὐχ οἷός τε ὢν δεῦρο βιοτεύειν ὑπὸ ζόφον καὶ κότον ἰταλικόν »[3]. Ὄντως ἄλλη ἐπιστολὴ (ρξ΄) τοῦ Χωνιάτου « *τῷ χαρτοφύλακι* κῦρ Γεωργίῳ τῷ Βαρδάνῃ » ἀναφέρει αὐτὸ τὸ ἐπικίνδυνον ταξίδιον: « Βαβαὶ τῆς τόλμης (γράφει ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης), ὅτι καὶ νῦν χειμῶνος ἤδη προσέρποντος ὅτε πᾶς σωφρονῶν ναυτίλος ὑπὲρ καπνοῦ τίθησι τὸ πηδάλιον, αὐτὸς θαλάσσης καταθαρσεῖς, καὶ τὸν ἐξ 'Ελλάδος ἄχρι καὶ Προποντίδος ἀνάπλουν οὔμενουν οὐκ ὀκνεῖς. Τίς σοι τοσοῦτον μένος καὶ θάρσος ἐνέπνευσεν, ὦ γενναῖε; Πότερον ἔρως τις θερμότερος, ᾧ πάντα τολ-

[1] Λάμπρος, Β΄, 267,$_{24}$ - 268,$_{6}$.

[2] Λάμπρος, Β΄, 283,$_{2-7,28}$ - 284,$_{1}$.

[3] Λάμπρος, 337,$_{14-18}$. Ὁ αὐτὸς Λάμπρος, Β΄, σσ. 649 - 650 ὑπεμνημάτισεν: « 'Εννοεῖται ὁ αὐτὸς χαρτοφύλαξ, οὗ ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, ὃν εὑρίσκομεν καὶ ἄλλοτε πρότερον ὑπηρετοῦντα τῷ 'Ακομινάτῳ. 'Ιδὲ Β΄, 243,$_{26}$ καὶ 334,$_{14}$ ». 'Αλλ' ὁ Μηλιαράκης, σ. 152 καὶ σ. 201, σημ. 2 λέγει ὅτι ὁ Χωνιάτης συνιστᾷ εἰς τὸν Μανουὴλ τὸν Βαρδάνην καὶ ὅτι τὸν ἄγνωστον χαρτοφύλακα διεδέχθη ὁ τέως ὑπομνηματογράφος Βαρδάνης.

30 - 4 - 1957

μητέα καὶ βάσιμα, μὴ ὅτι πλεῖν σφαλερῶς ἀναπείθοντι, ἀλλὰ κατὰ ξιφῶν, ὅ φασι κυβιστᾶν, ἢ ἡ κατὰ τὸν παριόντα χειμῶνα ἐπὶ τὸ Βυζάντιον ἄνοδος, πολλοῖς καὶ ποικίλοις ἐγγυμνάσασα ναυαγίοις, ἐμπειρόπλουν τινὰ καὶ θαλάττιον ἀπετέλεσε καὶ οἷον κατατολμᾶν μεγάλων πελαγῶν καὶ ὅτε νότος ἔσχατα φυκία κινεῖ; 'Ατὰρ τί ταῦτά σοι ὥσπερ δεδιττόμενος ἐπιστέλλω ἅπαξ ἅπερ προέθου ἐξανύσαι δήπου σπεύδοντι; Οὐκοῦν εὔοδά σοι γένοιτο τάτε βουλητέα καὶ τὰ τοῦ πλοός, τοῦ Θεοῦ διευθύνοντος... »[1]. 'Εκ τῆς ἐπιστολῆς δείκνυνται ὅτι δὶς ἐταξίδευσε, τὴν μίαν φορὰν χειμῶνος, ἐξ 'Ελλάδος εἰς Βιθυνίαν ὁ Βαρδάνης! Βεβαίως ἐξετέλει ἀποστολήν, εἶχε τινὰ ἐπιδίωξιν. Ποίαν ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ βλέπομεν αὐτὸν μετὰ ταῦτα χαρτοφύλακα Γρεβενῶν. 'Επομένως δὲν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸν δεύτερον ἀνάπλουν εἰς 'Αθήνας, ἀλλ' ἐπορεύθη εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἰργάζετο.

3. 'Επίσκοπος ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκλεγῇ ὁ Βαρδάνης κανονικῶς ὑπὸ μητροπολίτου κανονικοῦ (ἔχοντος προχειροτονηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει) καὶ διαθέτοντος ἰδίαν σύνοδον. Διατελῶν λοιπὸν διάκονος - χαρτοφύλαξ[2], ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ Ναυπάκτου 'Ιωάννου τοῦ 'Αποκαύκου, ὁ ὁποῖος ἠρώτησεν αὐτὸν ἐὰν ἐδέχετο νὰ ἐκλεγῇ ἐπίσκοπος Βονδίτζης (ἐπισκοπῆς τοῦ Ναυπάκτου): « πεῖραν δὲ λαβών σου τῆς λογιότητος ἐξ ὧν ἐμοὶ γράφεις, καὶ τῆς ἀρετῆς ἐξ ὧν τῷ 'Αθηνῶν ἐμαθήτευσας, ἄξιον μὲν ἐπισκοπῶν κρίνω σε, ἀλλ' οὐ ταύτης ἢ ἐκείνης τῶν χαμερπῶν καὶ ὑπὸ ἀρχάς, ἀλλ' ἀρχικωτέρας ὁποιασοῦν καὶ ἰσαξίου λυχνίας τοῦ ἐνόντος σοι διπλοῦ λυχναίου φωτός, ἐκ λόγων καὶ πράξεων. 'Αλλὰ διὰ τὴν περίστασιν τοῦ καιροῦ, ...ὥσπερ κἀμὲ ἡ τῆς Βονδίτζης φροντίς, τὴν σὴν μετεκαλεσάμην εἰς ἑαυτὸν ἐντιμότητα »[3]. Ὁ Βαρδάνης ηὐχαρίστησεν, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη. Εὕρισκεν ὅτι ὑπερεῖχεν ἡ θέσις του εἰς τὰ Γρεβενά, ὅπου τὰ πάντα τῷ ἦσαν εὐάρεστα, οἱ ναοί, ὁ εὐπαίδευτος κλῆρος « ἄνευ μόνης τῆς ἑλληνικῆς εὐομιλίας καὶ περιττότητος »[4]. Προέβαλε δὲ ὡς αἰτιολογίαν ὅτι εἶχεν ἀναλάβει ὑποχρέωσιν ἔναντι τοῦ Χωνιάτου νὰ μὴ χειροτονηθῇ ἀρχιερεύς: « ἐπὶ μνήμης ἔχεις δή που τὸ τοῦ ἁγίου 'Αθηνῶν ἀδελφικὸν ἀξίωμα, τοῦ μὴ ἐπισκοπικῇ σφραγῖδι καθυπαχθῆναί με, ὅπερ, ὡς εἶπον, καὶ εἰς αὖθις τηρεῖν με βεβούληται, ἀλλ' ἑτέραν οἰκονομίαν πορίσασθαί ποθεν ζωαρκῆ »[5]. Διατί; Διὰ νὰ μὴ χειροτονηθῇ ὑπὸ ἀντικανονικοῦ μητροπολίτου ἢ μὴ εὑρισκομένου εἰς κανονικὰς σχέσεις πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον; Ἢ διὰ νὰ ἐπιφυλαχθῇ διὰ τὴν μητρόπολιν 'Αθηνῶν μετὰ τὸν

[1] Λάμπρος, Β΄, 318,$_{16-25}$, 319,$_{3-6}$.

[2] VVr 3, 1896, 259.

[3] VVr 3, 1896, 251,$_{5-13}$.

[4] VVr 3, 1896, 249,$_{32-33}$.

[5] VVr αὐτόθι, 250,$_{6-9}$. Πρβλ. καὶ αὐτόθι 249,$_{20-22}$.

θάνατον τοῦ διδασκάλου καὶ προστάτου του;[1] Ἄγνωστον. Οὕτω δὲν ἐγένετο ὁ Βαρδάνης ἐπίσκοπος Βονδίτζης[2].

Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης δυνάμεθα νὰ χρονίσωμεν καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὸν Βαρδάνην ἐπιστολὰς τοῦ Ναυπάκτου, ὡς γραφείσας ἐπὶ Μανουὴλ μετὰ τὸ 1216 ἢ 1217, καὶ πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1219.

4. **Κερκύρας** μητροπολίτης ἐξελέγη ὁ Βαρδάνης ἀντικανονικῶς, ὑποδειχθεὶς μὲν ὑπὸ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου Δούκα διὰ ἐντάλματος πρὸς τὸν Ἀπόκαυκον[3], ἐκλεγεὶς δὲ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου (ἀντὶ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου)[4], κατόπιν ρητῆς συγκαταθέσεως τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου, λύσαντος τὸν Βαρδάνην ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως[5], καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀποκαύκου τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1219[6]. Ὁ προκάτοχός του Βασίλειος Πεδιαδίτης[7] εἶχεν ἀποθάνει, ὡς καὶ ἕτερος ἐπὶ μικρὸν διαδεχθεὶς αὐτόν, ἦτο δ' ἀνάγκη νὰ πληρωθῇ ἡ μητρόπολις. Ἰδοὺ οἱ περὶ αὐτοῦ χαρακτηρισμοὶ εἰς τὰ ἔγγραφα: «ἄνθρωπος (γὰρ) ὁ τοιοῦτος οὐ παντοδαπῷ λόγῳ μόνον ἐνσεμνυνόμενος, ἀλλὰ καὶ βίῳ τὸν λόγον προσεπικοσμῶν» λέγει ὁ δεσπότης Θεόδωρος[8]. Ὁ δὲ Ἀπόκαυκος: «οὗ κλέος μὲν οἷον, ἀκούω, ὄψιν δὲ οὐκ ἀνελεξάμην, φιλῶ δὲ ὅμως τὸν ἄνδρα καὶ τῆς αὐτοῦ ἐξέχομαι σεμνοπρεποῦς βοστῆς· οὐδὲ γὰρ ψεύδεται τὸν σὸν μαθητήν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐμοὶ ἐπιστέλλει, σός τε γενέσθαι ὁμιλητὴς παριστᾷ καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπόζει πόρρω καὶ τῆς σεμνότητος...»[9]. Ἀντήλλαξαν δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ Ἀπόκαυκος καὶ ὁ Βαρδάνης ἐπὶ τούτῳ[10].

Ὁ Βαρδάνης ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κέρκυραν, ἡ ὁποία κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐπωφθαλμιᾶτο ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἦτο πέρασμα αὐτῶν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ ἐξ αὐτῆς διερχόμενοι ξένοι συνεζήτουν δογματικὰ ζητήματα καὶ ἐσκανδάλιζον τοὺς Ὀρθοδόξους. Ἦτο ἑπομένως ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ ἀρχιερεὺς γνωρίζων ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς κινδύνους καὶ νὰ ὑπηρετῇ τοὺς

---

1 Τότε δὲν ἐγίνοντο μεταθέσεις ἀπὸ μητροπόλεως εἰς μητρόπολιν.

2 Ἐπληροφόρησε μόνον τὸν Ναυπάκτου ὅτι τὸ τοπωνύμιον ἐσήμαινεν «ἀγγίστρον κατὰ τὴν τῶν Βουλγάρων φωνήν!» VVr 3, 1896, 249,3-4 καὶ 250,33-34.

3 NP 249 - 250 (Σεπτ. 1219): Τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ναυπάκτου.

4 Διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀνεξάρτητος ἀρχιεπισκοπή, μὴ ὑπαγομένη εἰς τὸν Ναυπάκτου.

5 NP 233 - 234: Τοῦ παναγιωτάτου Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Ναυπάκτου. Ἐκεῖ, 234 - 235 καὶ ἡ ἀπόκρισις.

6 Ἡ πρᾶξις VVr 3, 1896, 260 - 263. Ἀθ. Π. Κεραμεύς, Ἱεροσολ. Βιβλιοθ. Α', σ. 343. Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας Λαγοπάτης, σ. 10, σημ. 4.

7 VVr 3, 1896, 252,12.

8 NP 250,7-9.

9 NP 235,16-19.

10 VVr 3, 1896, 256 - 258.

σκοποὺς τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου[1]. Δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἔκτοτε δραστηριότητά του καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Νίκαιαν[2].

5. **Εἰς Ἰταλίαν** ὁ Βαρδάνης μετέβη τὸ 1231, διὰ πολιτικὴν ἀποστολήν, ἐντολῇ τοῦ δεσπότου Ἠπείρου καὶ (βασιλέως ἀστέπτου) Θεσσαλονίκης Μανουήλ. Οὗτος ἦτο ἀνήσυχος ἐκ τῆς στάσεως Φρειδερίκου τοῦ Β' (1212 - 1250), αὐτοκράτορος Γερμανίας, ὑποβλέποντος τὴν Κέρκυραν. Πρὸς συνεννόησιν ἀπέστειλε τὸν Βαρδάνην εἰς Ἰταλίαν. Οὗτος ἀφίχθη εἰς Ὑδροῦντα (Otranto) τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1231 καὶ ἐξενίσθη εἰς τὸ γειτονικὸν μοναστήριον τοῦ Casole (Κασούλων)[3], ὅπου ὁ ἀββᾶς Νικόλαος - Νεκτάριος ἦτο φίλος του[4]. Ἀσθενήσας ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς 17ης Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅτε μετῴκισεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἰωάννου Γράσσου, αὐτοκρατορικοῦ νοταρίου τοῦ Ὑδροῦντος. Ἐνῷ δ' ἀπήρχετο πρὸς συνάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πάπα Γρηγορίου Θ', ἀνεκλήθη, μεταβληθείσης τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς[5]. Ὁ Μανουὴλ ἐστράφη πρὸς τὸν Ἰω. Βατάτζην καὶ ἐδέχθη τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δεσποτάτου του εἰς τὴν Νίκαιαν.

Ὁ Βαρδάνης ἠγνόει τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, τὰς δὲ ἐπιστολὰς τῆς ἀποστολῆς του μετέφρασεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν ὁ F. Mezio, ἐπίσκοπος τοῦ Termoli. Κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς Ὑδροῦντα, ὁ Βαρδάνης συνεζήτησε μέ τινα Βαρθολομαῖον, Φραγκισκανὸν ἀπὸ τοὺς Frati Minori, περὶ τοῦ Καθαρτηρίου Πυρός[6].

6. **Ἡ ἐξαρχία** τοῦ Χριστοφόρου Ἀγκύρας (6 Αὐγ. 1232) ἔθηκε τέρμα καὶ εἰς τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Γ. Βαρδάνη. Δὲν καθήρεσαν αὐτόν, χαμηλώσαντα νῦν τὸν τόνον καὶ γράφοντα ὅλως διαφόρως περὶ τοῦ πατριαρχείου, ἀλλ' ἐλησμόνησεν αὐτὸν ἐν ἀφανείᾳ, ἀσθενείᾳ καὶ θλίψει κατακείμενον εἰς τὴν ἐσχατιὰν τῆς Κερκύρας: «ἐν καθικνεῖταί μου τῆς ψυχῆς (γράφει)

---

1 Πρβλ. VVr 3, 1896, 262,2-6 καὶ Πολάκην, σσ. 26 - 34.

2 Πολάκης, 69 ἑξ. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Γερμανὸν Β', ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Μουστοξύδου (πρβλ. ἀνωτ., σ. 64, σημ. 1) πρέπει νὰ ἐπανεκδοθῇ ὀρθῶς.

3 Πρβλ. Μηλιαράκην, σ. 324. Περὶ τοῦ μοναστηρίου τούτου πρβλ. Ada e Oronzo Parlangèli, Il monastero di San Nicola di Casole, centro di cultura bizantina in terra d'Otranto BGF V, 1951, σσ. 30 - 45.

4 Πρβλ. τὴν ἐπιστολήν: *Τῷ σεβασμίῳ τῷ ἀδελφῷ καὶ προεστῶτι τῆς ἁγίας μονῆς τῶν Κασουλῶν καὶ ἡμῖν ἀγαπητῷ κυρίῳ Νεκταρίῳ τῷ φιλοσόφῳ ⟨ὁ⟩ μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος*, παρὰ Μουστοξύδῃ, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. XLIII. Τὸν ἀββᾶν ὁ Βαρδάνης εἶχε τὸ πρῶτον συναντήσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε οὗτος διηρμήνευε παρὰ τῷ καρδιναλίῳ Πελαγίῳ.

5 Πρβλ. Roncaglia, κατὰ τὴν βιβλιογραφίαν.

6 Τὸ ἔργον, μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ M. Roncaglia, G. Bardanès..., Rome 1953, σσ. 55 - 70.

διὰ λύπης βαθείας, τὸ ἀπολελεῖφθαι τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ ἔτι κεῖσθαι ἡμιθανής· ὑπὲρ κεφαλὴν γὰρ αἱ νόσοι καὶ ὁλοσώματος ἡ τῆς ἀσθενείας κατάσκηψις· δεύτερον εἰς ὀδύνης λόγον, ὅτι περὶ ἡμῶν οὐδεὶς λόγος, ἀλλὰ κοπρίων ἐκβλητότερος γέγονα παρ' ὑμῖν »[1]. Ἡ ἔρις ἔληξε διὰ τῆς χειροτονίας τοῦ Μανουὴλ Δισυπάτου, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὁρισθέντος ἐξάρχου[2].

7. **Ὁ θάνατος** εὗρε τὸν Βαρδάνην, πιθανώτατα μετὰ τὸ 1236. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1224, τὸ πέμπτον ἔτος τῆς ἀρχιερατείας του εἶχε φροντίσει νὰ ἑτοιμάσῃ ἐν Κερκύρᾳ τὸν τάφον του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐχάραξε τὸ ἀκολουθοῦν ἐπίγραμμα ἐκ 31 στίχων. Τούτων τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν ὀφείλομεν εἰς τὸν Ἰωάννην Οἰκονομίδην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηυθύνθη ὁ ἀπορῶν ἐκ τῆς διστήλου διατάξεως Ἀνδρ. Μουστοξύδης. Ὁ Βαρδάνης ἐπιθυμεῖ νὰ μὴ ἀναμειχθοῦν τὰ (ἀθηναϊκὰ) ὀστᾶ του μετ' ἄλλων (κερκυραϊκῶν), καὶ νὰ διατηρηθῇ ὁ τάφος του. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὑπώπτευε τὸν θάνατον ἐπικείμενον. Ἡ ὑγεία τῶν ἀρχιερέων δὲν ἦτο ποτὲ περίφημος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς αἰῶνας. Ἰδοὺ τὸ ἄμουσον ἄλλως ἐπίγραμμα:

⟨*Γεωργίου Βαρδάνη, ἐπιτύμβιον εἰς ἑαυτόν*⟩.

Οὐ δοξομανῶν, οὐ φρονῶν ἐπηρμένα,
ἔστησα κακῶς λιθοσύνθετον τάφον
(τίς γὰρ λόγος σκώληκος εὐτελεστάτου,
κἂν ἐν τόπῳ κρύπτοιτο κοσμιωτάτῳ;)
Ἀλλὰ συνειδὼς ὡς ὑπόψιοι λίθοι
γνώμην ἐμὴν κάμψουσιν ἐς κλῆρον μνήμην
καὶ δακρύων ῥόθιον ἑλκύσουσί μοι,
ἔστησα τοῦτον λιθοσύνθετον τάφον.
Ἐᾶτε λοιπόν, κἂν κατὰ στραγγουρίαν,
τὸ δάκρυόν μου, συμπαθέστατοι φίλοι,
ἐᾶτε. Συνθρηνεῖτε, συναίρεσθέ μοι
πρὸς τοὺς στεναγμούς, πρὸς τὰς ἱκετηρίας,
δι' ὧν Θεὸς δίδωσιν εὐμαρῆ λύσιν
δεσμῶν, ὅσους πλέκουσιν αἱ πονηρίαι.
Ἓν τοῦτό μοι μέγιστον αἴτημα, φίλοι.
τὸ δεύτερον δὲ (καὶ μὴ παρόψεσθέ μου),

[1] Kurtz, BZ16, 1906, 139,13-17 (ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἔξαρχον Ἀγκύρας Χριστόφορον).

[2] Λαγοπάτης, σσ. 59-70: Γεώργιος Βαρδάνης - Χριστόφορος Ἀγκύρας ἔξαρχος πτρχ. Νικαίας ἐν Δύσει.

μετὰ τελευτὴν καὶ τὴν ἐν τάφῳ θέσιν,
μετὰ τὸ κατάπαυμα τῶν μακρῶν πόνων,
κόνις ἀμυδρὰ τῶν ταπεινῶν ὀστέων
ἄμικτος ἔστω, μή με πρὸς ἄλλοις ὀστέοις
δυσδιάκριτον ἀπολάβῃ τὴν θέσιν.
Ἆρ' οὐχὶ παράσχοισθε τὴν μικρὰν χάριν;
ἆρ' οὐ προσάξοισθε τὸν βραχὺν λόγον;
Ναί πρὸς Τριάδος, ναί πρὸς αὐτῶν Κηρύκων,
τῶν προστατούντων τῆς δε τῆς ἐκκλησίας,
μηδεὶς παραλύσῃ μοι τὰ βουλητέα·
ἢ μὴν ὑφέξει τὴν ἐν ὑστέρῳ δίκην,
ἐπὰν ὁ κοινὸς καὶ κριτὴς καὶ δεσπότης
τὸ πλάσμ' ἐπανάξειεν εἰς θείαν κρίσιν.
Θυηπολίας πέμπτον ἀνύων χρόνον
Γεώργιος γέγραφε, ποιμὴν Κερκύρας

(Delle Cose Corciresi, 437-438)

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΑΡΔΑΝΗ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑΣ*

Α΄ ΑΡΧΟΤΕΛΕΙΑΙ

1. Georgius Metropolita Coryphorum, Imperatori, a Deo coronato Alemanno domino Friderico.

Regi regum, Imperatorum Imperatori, novo David..... et nihil molestiae suis subditis tribuit.

(Μουστοξύδης, IV).

2. Georgius Metropolita Coryphorum domino Emmanueli Duca, Imperatori a Deo custodito.

Eodem die, quo ab oculis meis discessisti..... Et haec tibi ego servus et orator tuus significo.

(Μουστοξύδης, IV-V).

3. Georgius Metropolita ad Imperatorem [Emmanuelem].

Pax tibi magna a Deo, Comnene potens, pax exercitui tuo..... Ego vero et tuus orator et servus te veneror et adoro etc.

(Μουστοξύδης, V-VI).

* Αἱ πρὸς τὸν Ἀπόκαυκον ἐπιστολαὶ ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω σσ. 35-36, ὑπ' ἀριθ. 77, 79, 80, 87, 89. Αἱ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποκαύκου κατεγράφησαν ἀνωτέρω σσ. 27-28, 33, 35-36, ὑπ' ἀριθ. 9, 20, 30α, 39α, 47α, 50α, 65, αἱ δὲ ἐπιστολιμαῖαι πρὸς αὐτὸν γνωματεύσεις ἐν σσ. 40-41, ὑπ' ἀριθ. 15, 16, 23.

4. A Deo coronato Imperatorum Imperatori, victori perpetuo Augusto et domino meo domino Friderico, Georgius Metropolita Coryphorum, servus et orator Imperii tui.

Maxime metuende Imperator, et satis erat hor quidem tantum dixisse;..... me ipsum impellam et nitar, ut adorem imperium tuum, ut tuus orator et servus.

(Μουστοξύδης, XL - XLI).

5. Sanctissimo Patriarchae Theopoleos, id est magnae Antiochiae, domini Simeoni Georgius etc.

Ut frigida sitientibus aqua est suavissima..... perpetuo tempore immersus et occupatus.

(Μουστοξύδης, XLI).

6. Dilectissimo filio meo spirituali et sapientissimo imperiali Notario domino Joanni Hydruntino, Georgius Corcyrae Metropolita.

Tu quidem nunquam satis exacte scire posses..... omnibus invidiae servet incolumen, et superiorem.

(Μουστοξύδης, XLII).

7. Sapientissimo domino et dilecto fratri Praeporito sanctissimi monasterii Casulorum, domino Nectario minimus Metropolita Georgius.

Felicitatem hanc judico quovis lucro majorem..... quae Deum nobis propitium reddant.

(Μουστοξύδης, XLII - XLIII).

8. Τῷ σεβασμίῳ τῷ ἀδελφῷ καὶ προεστῶτι τῆς ἁγίας μονῆς τῶν Κασουλῶν καὶ ἡμῖν ἀγαπητῷ κυρίῳ Νεκταρίῳ τῷ φιλοσόφῳ, μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος.

Ἀνδρὶ τούτῳ τέχνης ἐπιστήμονι χρωματουργικῆς..... καὶ τῆς ἀκαιρίας ὡς εἰπεῖν, κατωρχήσατο.

(Μουστοξύδης, XLIII).

9. Sapientissimo Praeposito sancti monasterii Casulorum, et meo dilecto fratri in Spiritu domino Nectario, Georgius Corcyrae Metropolita, et tuarum precum egenus.

Quaerunt multi, cur tu, optime Nectari,..... Saluta meo nomine dominum Joannen.

(Μουστοξύδης, XLIV).

10. Epistola Georgii Metropolita Corcyrae ad sanctissimum Oecumenicum Patriarcham, nomine Praelatorum, quando acceperunt mandatum ab eo, ut ad Synodum convenirent.

Nos, qui in hac Occidentali regione pontificalem suscepimus curam..... et benedictiones largiatur.....

(Μουστοξύδης, XLIV - XLVI. Kurtz, BZ XVI, 1906, 134 - 136).

11. Prudentissimo judici Hydruntis, et nostro dilecto spirituali filio domino Nicolao, Georgius Corcyrae Metropolita.

Quid dixisti, o bone vir, et quale verbum..... sed potim in viam regiam dirigi, et ambulare.

(Μουστοξύδης, XLVII - XLVIII).

12. Georgius Metropolita Corcyrae ad sanctissimum Patriarcham dominum Athanasium Hierosolymorum.

Hierusalem, Hierusalem! numquam ausim equidem tibi dicere..... ab extremis partibus usque ad extremas.

(Μουστοξύδης, XLVIII).

12α. Responsio domini Athanasii Patriarchae Hierosolymorum ad Georgium Metropolitum Corcyrae.

Hierusalem, Hierusalem! utar etian ego..... Et gratia Domini nostri Jesu Christi sit semper tecum. Amen.

(Μουστοξύδης, XLVIII - XLIX).

13. Ἀντιγραφὴ Γεωργίου μητροπολίτου Κερκύρας πεμφθεῖσα πρὸς τοὺς Νερετινούς.

Πῶς δύναιτ' ἂν ὁ ξένος τρέφειν τοὺς ἐγχωρίους..... τοῖς ἄλλοις ἐπέχοντες δύναμιν. ἡ χάρις τοῦ Κυρίου μεθ' ὑμῶν.

(Μουστοξύδης, XLIX - L).

14. Τοῦ ἀττικοῦ κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη τοῦ μητροπολίτου Κερκύρας ἀντίγραμμα πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανόν.

Πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω..... ἀνελλιπῆ χαρίσαιτο Κύριος ταῖς ἐκκλησίαις αὐτοῦ.

(Μουστοξύδης, L - LVI· εὑρεῖα ἀνάλυσις ἰταλιστὶ 428 - 436).

15. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κῦρ Γεωργίου Βαρδάνη ὄντος ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Γρεβενῶν καὶ προσκληθέντος παρὰ τοῦ Ναυπάκτου ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Βονδίτζης.

Παναγιώτατε δέσποτα καὶ καθηγητὰ μετὰ τὸν ἕνα καὶ πρῶτον καθηγητὴν Χριστόν..... Ἐγὼ καὶ πρὶν μὲν ἔχαιρον..... ὁ τῆς σῆς εὐποιΐας καὶ τῶν χαρίτων ἐν ἀπολαύσει πρῴην γενόμενος.....

(VVr 3, 1896, σσ. 248 - 250 [Αὐτόθι, σσ. 250 - 252 ἀντίγραμμα τοῦ Ναυπάκτου, πρβλ. Τωμαδάκην, ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σ. 35, ἀρ. 79]).

16. Τοῦ χαρτοφύλακος Ἀθηνῶν κυροῦ Γεωργίου τοῦ Βαρδάνη [πρὸς τὸν Ναυπάκτου].

Ἰλλυρίοθεν τὸ γράμμα εἰ καὶ μὴ πρὸς Ἰλλυριόν, ἀλλ' ὃν ἑλληνίζοντες πάντες..... καὶ τὴν ἡμέραν ὁροθετοῦν τῆς μετ' ἀλλήλων ἑνώσεως.

(VVr 3, 1896, 256 - 258. Τωμαδάκης, Γραμματολ., 81 - 83).

17. Τοῦ Κερκύρας [πρὸς τὸν Ἀπόκαυκον, 1223 - 1228].

Τίνα με οἴῃ γενέσθαι, τὴν ἀπόφημον ἐμοὶ φήμην ἀκηκοότα..... σὺ δὲ ψυχαγώγησον ἡμᾶς, διὰ γραφῆς διδάξας τὰ κατὰ σέ.

(VVr XIII, 1906, σσ. 340 - 341 [ἕπεται σ. 341 ἡ ἀπάντησις]).

18. ⟨Γεώργιος Κερκύρας πρὸς τὸν 'Αγκύρας Χριστόφορον, ἔξαρχον⟩ [1232-1233].

Θεοείκελε δέσποτα καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀρθοῦ λόγου στερεμνιώτατε πρόβολε..... διαβιβάζειν ἔστι τὴν χάριν πρὸς τὸ πρωτότυπον.

(Kurtz, BZ XVI, 1906, σσ. 139-140).

19. ⟨Τοῦ Κερκύρας⟩ Σημείωμα.

Ὁ ἐν τοῖς 'Ιωαννίνοις τὰς οἰκήσεις ποιούμενος..... τῆς γυναικὸς φυλάττειν ὀφείλει τοῖς ἐξ αὐτῆς..... Ταῦτα πρὸς τὰ διηγηθέντα. Ὁ μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος.

([ἀκέφαλον] VVr XIII, 1906, σ. 342. [Πλῆρες:] ΕΦ 4, 1908, σσ. 63-65).

20. ⟨Τοῦ Κερκύρας τῷ Βαρλαάμ⟩.

Τιμιώτατε κῦρ Βαρλαὰμ Προφῆτα, οἱ ἄρχοντες καὶ αὐτάδελφοι οἱ Πριμμικηρόπουλοι..... Μηνὶ μαΐῳ, ἰνδικτ. η'. Ὁ Κερκύρας Γεώργιος [= 1235].

(Pitra, AS VII, 189, σ. 138 [ἐντὸς γνωμοδοτήσεως τοῦ Χωματιανοῦ]).

Β' ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΟΥ ΠΡΟΣ ΒΑΡΔΑΝΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

21. (ΡΙΖ') *Τῷ Βαρδάνῃ κῦρ Γεωργίῳ* (Λάμπρος, Β', 241-242).
22. (ΡΙΗ') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 242-244).
23. (ΡΜ') *Τῷ Βαρδάνῃ* (αὐτόθι, 282-284).
24. (ΡΜΑ') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 284-285).
25. (ΡΜΒ') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 285-288).
26. (ΡΜΓ') *Τῷ αὐτῷ* (αὐτόθι, 288-289).
27. (ΡΝΗ') *Τῷ ὑπομνηματογράφῳ κῦρ Γεωργίῳ τῷ Βαρδάνῃ* (αὐτόθι, 314-317).

Γ' ΠΙΝΑΞ

3. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΙΑΝΟΣ
ἀρχιεπίσκοπος 'Αχρίδος
(Συμβολὴ εἰς τὸν βίον)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

Ράλλη - Ποτλῆ = Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ 'Ιερῶν Κανόνων ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, τόμος πέμπτος, 'Αθήνησιν 1855.
= M. Drinov, Περί τινων συγγραμμάτων Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως, ὑπὸ —, VVr 1, 1894, σσ. 319-340 καὶ II, 1895, σσ. 1-33 (ῥωσιστί).
Pitra = J. B. card. Pitra, Analecta Sacra... t. VII. Juris ecclesiastici Græcorum selecta paralipomena: Δημητρίου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας τοῦ Χωματιανοῦ τὰ πονήματα. Parisiis et Romae 1891, 8⁰, σσ. XL + 893.
= Κρίσις ὑπὸ 'Αντωνίου Μομφερράτου, ἐν VVr 2, 1895, σσ. 426-438.
= L. Petit, Démetrius Chomatianos DTC 4, 1911, στ. 263-264.
Χριστοφ. = 'Αναστασίου Π. Χριστοφιλοπούλου, Δημήτριος Χωματιανός, «Θεολογία» Κ', 1949, σσ. 741-749.

ΒΙΟΣ. **1. Ὄνομα.** Καθὼς παρετηρήθη ἤδη, τὸ ἐπώνυμον Χωματιανὸς ἐμφαίνει, ὅτι ὁ φέρων τοῦτο κατάγεται ἐκ πόλεως καλουμένης Χώματα· καὶ ἀναφέρεται μὲν πόλις καὶ ἐπισκοπὴ ἐν Λυκίᾳ τοιαύτη, ἀλλ' οὐδὲν δεδομένον ἔχομεν διὰ νὰ συσχετίσωμεν τὸν Δημήτριον πρὸς αὐτήν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ ἐπώνυμον ἀπαντᾶται ἐν 'Αθήναις καὶ εἰς τὰς νήσους[1]. 'Αλλ' ἡ ἀκριβὴς καταγωγὴ τοῦ ἱεράρχου, τὰ τῆς οἰκογενείας του, τὰ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του εἶναι, καὶ πιθανὸν νὰ παραμείνουν, σκοτεινά.

2. Χαρτοφύλαξ. Ὅτι διετέλεσε χαρτοφύλαξ 'Αχρίδος γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν ἔργων του (cod. Monac. gr. 62): «Δημητρίου τοῦ

* Γενικῶς περὶ τοῦ ἀνδρός: Μηλιαράκης, σσ. 192-195, 646-649. Λαγοπάτης, σσ. 10-11. Πολάκης, σσ. 25-26 κ.ἀ. Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 138 καὶ σημ. 3. Διάφορα ἔγγραφά του κατεγράφησαν ἐν Acta et dipl. res Albaniæ mediæ æt. illustr. I, 1913, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς 'Αχρίδος - Α' 'Ιουστινιανῆς (Βουλγαρίας δῆθεν) πρβλ. Λαγοπάτην, σσ. 51-53 σημ. Αὐτόθι, σσ. 46-54 περὶ τῆς ἀλληλογραφίας πατριάρχου Γερμανοῦ Β' - Χωματιανοῦ.

1 Πρβλ. Μηλιαράκην, σ. 193, σημ. 1.

λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου καὶ νομικωτάτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας τοῦ Χωματιανοῦ, πονήματα διάφορα πονηθέντα αὐτῷ χαρτοφύλακι ὄντι τῆς αὐτῆς[1] ἁγιωτάτης μεγάλης Ἐκκλησίας»[2]. Ὁ Ἰω. Ἀπόκαυκος γράφων περὶ τοῦ Χωματιανοῦ πρὸς τὸν οἰκουμ. πατριάρχην Μανουὴλ (1215-1221) λέγει μεταξὺ ἄλλων: «Τοῦτον ἐγὼ τῶν ἑκάστοτε Βουλγαρίας ἀποκρίσεις παρὰ τοῖς πατριάρχαις ποιούμενον ἐγνώρισα ἐκ μακροῦ, ὅτι σου (τοῦ Μανουὴλ) γενεῇφι πρότερος, καὶ εὐσυνέτως καὶ ἀπολογούμενον καὶ θαυμαζόμενον ὑπ' ἐκείνων»[3]. Κατὰ ταῦτα διετέλει ὁ Χωματιανὸς πατριαρχικὸς νοτάριος ἐπιφορτισμένος τὴν σύνταξιν τῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀχρίδος ἐγγράφων (πιθανώτατα ὡς ἐπιτόπιος γνώστης τῶν ἐκεῖ πραγμάτων) ἐπὶ δύο τοὐλάχιστον πατριαρχῶν[4], καθ' ὃν χρόνον ὑπηρέτει καὶ ὁ Ἀπόκαυκος εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἤτοι ἐπὶ Γεωργίου Ξιφιλίνου καὶ Ἰωάννου Καματηροῦ (1191-1204). Συμπεραίνω ὅτι εἰς τὴν Ἀχρίδα κατέφυγε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διάκονος ὤν, ἐκεῖ δ' ἐπλήρου τὰ καθήκοντα τοῦ χαρτοφύλακος, ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν σύνταξιν νομοκανονικῶν γνωμοδοτήσεων. Ἦτο δὲ ὁ χαρτοφύλαξ τέταρτος κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν ἐξωκατακοίλων ἀρχόντων τῆς ἀρχιερατικῆς αὐλῆς, καθ' ἃ ὁ ἴδιος ὁ Χωματιανὸς γράφει περὶ τῶν ὀφφικίων, ἐνῷ ἐκ τῆς β' πεντάδος καὶ μετὰ τὸν πρωτονοτάριον δεύτερος ἦτο ὁ ὑπομνηματογράφος[5]· «νοσοῦντος μέντοι τοῦ χαρτοφύλακος, ἀντ' ἐκείνου τῷ ὑπομνηματογράφῳ ἀνεῖται ἡ ἔκθεσις καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν τοῦ χαρτοφυλακικοῦ σεκρέτου (= γραμματείας) ὑπομνηματισμῶν (= ἐγγράφων)»[6].

3. Ἀρχιεπίσκοπος ἐξελέγη περὶ τὸ τέλος τοῦ 1216 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1217[7]. Περὶ τῆς ἐκλογῆς του λέγει πρὸς αὐτὸν ἐν ἐπιστολῇ ὁ Ἀπόκαυκος: «λόγου ποτὲ κινηθέντος περὶ τοῦ ἐπισκοπήσαντος Βουλγαρίας, ἄλλοι μὲν ἄλλους, ὡς ἑκάστῳ ἐδόκει, τῆς ἀναβάσεως ταύτης ἀξίους εἶναι εἰσῆγον· *Ἐγὼ*

---

1 Καλῶς ὁ Λαγοπάτης, σ. 10 εἴκασεν, ὅτι ὁ Χωματιανὸς διετέλεσε χαρτοφύλαξ Κωνσταντινουπόλεως. Μεγάλη Ἐκκλησία λέγεται ἐνταῦθα ἡ τῆς Ἀχρίδος ὡς αὐτόνομος!

2 Pitra, AS, VIII, σ. 1-2. Χριστοφ., σσ. 743-744.

3 VVr 3, 1896, 272,17-19.

4 «παρὰ τοῖς πατριάρχαις», λέγει ὁ Ἀπόκαυκος, καὶ «ὑπ' ἐκείνων».

5 Pitra, VII, 1891, 653. «Τοιαύτη οὖν ἡ παλαιοτέρα παράδοσις... διάφοροι εἰσὶ καὶ ταῖς γνώμαις καὶ ταῖς ὀρέξεσιν οἱ ἀρχιερεῖς. Τούτου χάριν συνεχέθη ἡ τάξις ἡ παλαιά», αὐτόθι, στ. 654.

6 Αὐτόθι, στ. 659.

7 Βέης, ΕΕΒΣ Β', 1925, σ. 138, σημ. 3, L. Petit, DTC 4, 263. Ὁ Λαγοπάτης, σ. 10, σημ. 4, τάσσει τὴν χειροτονίαν μεταξὺ 1217-1218. Πάντως τὸ ἀρχαιότερον διασωθὲν ἔγγραφον εἰς ὃ ἔχει ὑπογράψει ὡς ἀρχιεπίσκοπος εἶναι τοῦ 1219. Πρβλ. Χριστοφ., σ. 741.

δέ, πάντων ἀποδοκιμάσας τὰς δόξας, σὲ τὸν ἐμὸν παρῆγον Δημήτριον, γνωστὸν μὲν ἐμοὶ πρὸ πολλοῦ, πεῖραν δὲ δεδωκότα καὶ τῆς ἐνούσης σοι λογιότητος, ἐξ ὧν πολλάκις ἐνταῦθα (= ἐν Ναυπάκτῳ) ἀπέστειλας. ὧν ἀναγινωσκομένων ἐπὶ κοινοῦ, πάντες εἴχομεν ἄμφω τὰ ὦτα αὐτίκα ἠχοῦντα. Οὕτως εἶχον ἐγὼ περὶ σὲ καὶ πάλαι καὶ νῦν»[1]. Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐκλέξασαν τὸν Χωματιανὸν σύνοδον τὴν βαρύνουσαν ἔσχεν ὁ Ἀπόκαυκος, γνωρίζων καλῶς τὴν λογιότητα καὶ τὰς ἱκανότητας τοῦ ἀνδρός.

Μεταφέρω ἐδῶ τὸ δίστιχον ἐπίγραμμα τοῦ Χωματιανοῦ ἐπὶ τῆς σφραγῖδος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος: «Καὶ ἐν τῇ μολυβδίνῃ βούλλᾳ γράμματα ταῦτα:

Σωτηρίου πλῆσόν με χαρᾶς, Παρθένε,
Δημήτριον γῆς Βουλγάρων ἀρχιθύτην»[2].

Ὡς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Δημήτριος ἀνασυνέστησε τὴν διοίκησίν του καὶ ἐθεώρησεν αὐτὸν αὐτόνομον, ἔχοντα πατριαρχικὰ δικαιώματα, ἔστεψε δ' ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ ἔαρ τοῦ 1225 τὸν δεσπότην Ἠπείρου Θεόδωρον Δούκαν ὡς βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα Ρωμαίων[3]. Οὕτως ἐδικαιολόγησεν ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς τὴν αὐτονομίαν του, ὑπηρετῶν τὰ πολιτικὰ σχέδια τοῦ Θεοδώρου. Ὁ Ἀπόκαυκος γράφων πρὸς τὸν πτρχ. Μανουὴλ λέγει: «Καὶ ὁ μακαριώτατος Βουλγαρίας, ὃν ὑπερθαυμάζω τέως ἐγὼ τοῦ βίου, τῆς λογιότητος, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὰ ποιητέα ἡμῖν διατάσσεσθαι ἐπὶ ταῖς ὁτεδήποτε ἱεροπραξίαις, ὁπόσον καὶ οἱ νεκροὶ πραγμάτων τῶν ἐν ἡμῖν· *ἀλλὰ τοῖς ἰδίοις* προνομίοις ἀρκεῖται καὶ τοὺς ἀρχαίους ὅρους οὐχ ὑπεράλλεται»[4]. Ἀντεμετώπισε δὲ μὲ θάρρος τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, προσπαθῶν νὰ καλύψῃ δι' ἐπιχειρημάτων τὴν ἀντικανονικότητα τῆς προβολῆς του καὶ τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα τῆς ἐκλογῆς του.

Ἀλλὰ πρὸ τῆς στεφηφορίας τοῦ Θεοδώρου, ἀπησχόλησεν αὐτὸν ἡ ἀνύψωσις τοῦ μοναχοῦ Σάββα, υἱοῦ τοῦ ζουπάνου τῆς Σερβίας εἰς ἀρχιεπίσκοπον, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἀπηύθυνε σημαντικὴν καὶ χαρίεσσαν ἐπιστολήν, περὶ τῆς ἀμοιβαίας δικαιοδοσίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, Ἀχρίδος καὶ Ἰπεκίου (Μάϊος 1220)[5].

---

1 Συμβολὴ Ἀχρ. 7,9-15. Περαιτέρω ὁ Ἀπόκαυκος παροτρύνει τὸν Δημήτριον νὰ μὴ ὑπερηφανευθῇ ἐκ τοῦ νέου ἀξιώματος «Μηδὲν τὸ ἦθος παραβλαβῇς ἐκ τῆς παρυψώσεως· εἰ δ' ἄλλως διατεθῇς, τὸ μὲν βαρύτερον ὀκνῶ λέγειν, πιστώσει δὲ ὅμως ἄμφω τὰ παλαιά, τό τε μηδὲν εὐμάραντον εἶναι ὡς ἀνθρωπίνην φιλίαν, καὶ τὸ δεικνύειν ἄνδρα ἀρχήν». Αὐτόθι, 9,24-27.

2 Συμβολὴ Ἀχρ., σ. 6.

3 Πρβλ. πρόσθεν, σσ. 12-14.

4 VVr 3, 1896, σ. 272,13-17.

5 Τὸ κείμενον τὸ πρῶτον ἐτυπώθη ὑπὸ Pitra, AS, VII, στ. 381-390.

4. Παιδεία καὶ ἦθος. Ὁ Λαγοπάτης κρίνων τὸν ἄνδρα λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἦν ἀνὴρ ἄγαν φιλόδοξος καὶ φίλερις, συνέτεινε δὲ τὰ μάλιστα εἰς τὸ νὰ προσλάβῃ ἡ ἔρις ὀξὺν χαρακτῆρα, καὶ ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος «μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χωματιανοῦ ἐνήργει τρόπον τινὰ ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δυτικοῦ βασιλείου, μετὰ ταῦτα ὅμως ἐπεσκιάσθη ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Ἀχρίδος)[1]. Ταῦτα δὲν φαίνονται ἀκριβῆ, δεδομένου πρῶτον ὅτι ἡ κυρίως δρᾶσις τοῦ Ἀποκαύκου ἀκολουθεῖ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χωματιανοῦ, καὶ ὅτι ἡ πρὸς τὸ πατριαρχεῖον τὸ ἐν Νικαίᾳ στάσις ἀμφοτέρων ἐκανονίζετο κατὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀρθοδόξων.

Περὶ δὲ τοῦ ἤθους καὶ τῆς παιδείας τοῦ Χωματιανοῦ, μάρτυς αὐτὸς ὁ Ἀπόκαυκος, γράφων πρὸς τὸν πατριάρχην «καὶ ἦν ὁ ἄνθρωπος θαυμαζόμενος τοῖς πολλοῖς καὶ αἰδέσιμος διὰ τὸ μέτριον ἦθος, διὰ τὸν ἥσυχον λόγον, διὰ τὸ ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἀπρόσκοπον, καὶ σὺ (ὁ Μανουὴλ) καλεῖς αὐτὸν ἐξωτερικὸν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως ἄγευστον, τὸν ὑπερλίαν ταύτης εἰδήμονα. Οὕτως δὲ θαρρῶ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνδρὸς σεμνότητι καὶ γνώσει, καὶ μᾶλλον τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερᾷ, ὥς εἴγε βασιλεὺς ἦν καὶ Πόλις ἦν, ἡ ποτὲ Πόλις, καὶ περὶ τοῦ ἐπισκοπήσοντος ἐν Βουλγαρίᾳ λόγος προέκειτο, ἦν ἂν καὶ αὐτὸς τῶν μαρτυρουμένων αὐτίκα εἰς ἐπὶ τούτῳ τῷ ἀξιώματι. Καὶ περὶ ὧν ἀκριβῶς οὐκ οἶδας, οὕτω μὴ ἀποφαίνου»[2].

Πρὸς τὸν ἴδιον δὲ τὸν Χωματιανὸν γράφων ὁ Ἀπόκαυκος λέγει: «Καὶ ἀρίστως ᾔδειν ἐγώ, ἄνδρα εἶναι τῆς ἡμετέρας ταύτης ἕνα καὶ μόνον, τὸν ἐμὸν καὶ *μέγαν Δημήτριον, σοφὸν τοὺς λόγους, τὸν βίον σοφώτερον*, εἴγε ʽσοφία πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ Θεῷ κεκαθαρμένοςʼ, ὥσπερ ἠκούσαμεν... Καὶ ταῦτά σοι προὐξένησεν *εὐφυΐα τε καὶ σπουδή*, ἐξ ὧν ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι τὸ κράτος ἔχουσιν»[3].

Ὁ ἴδιος ὁ Χωματιανὸς ὡς ἑξῆς ἐχαρακήριζε μετριοφρόνως ἑαυτόν, γράφων πρὸς τὸν Βαρδάνην: «Τί γὰρ ἡμῖν καὶ τοῖς περὶ λόγοις ἐσπουδακόσι καὶ βίον τῷ λόγῳ κτησαμένοις ὁμόστολον; ἄνδρες ἡμεῖς, εἰρήσθω γὰρ τἀληθές, βίου μὲν ἐνθέου μακρὰν πορευόμενοι, λόγοις δὲ ὡμιληκότες μὲν ἀμῶς γέ πως· ἀποκλύσαντες δὲ πάντῃ καὶ πάντως τὸ τούτων γλυκὺ ἐφ' οἷς ἁλμυρᾷ θαλάσσῃ συμφορῶν, ἐν τοῖς ἄρτι καιροῖς, ἐβαπτίσθημεν καὶ βαρβάροις παρεχρονίσαμεν»[4].

Ἀνετυπώθη ὑπὸ τοῦ Μηλιαράκη, σσ. 646-649, ὁ ὁποῖας καὶ προέταξεν ἱστορικὸν σημείωμα: Ἱστορία τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας (σσ. 640 ἑξ.). Πρβλ. καὶ Χριστοφ., σ. 745 περὶ τῆς λοιπῆς βιβλιογραφίας.

[1] Λαγοπάτης, σ. 10.

[2] VVr 3 1896, 272,19-27.

[3] Συμβολὴ Ἀχρ. 10,9-12,19-20.

[4] Pitra, AS, VII, 1891, σ. 464.

5. Εἰς τὴν **ἱστορικὴν δρᾶσιν** τοῦ Χωματιανοῦ δὲν θὰ ἐπιμείνω, οὐδὲ εἰς τὴν συζήτησιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ προστάντος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐν Νικαίᾳ ἀπὸ τοῦ 1222 Γερμανοῦ Β', περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βουλγαρίας ὡς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου[1], πράγματα διασαφηνισθέντα ἤδη ὑπ' ἄλλων. Οὐδὲ θὰ καταγράψω τὰς συγγραφὰς τοῦ Δημητρίου, ἔργον ὅπερ ἄριστα ἔπραξεν ἤδη ὁ καθ. Χριστοφιλόπουλος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπέφερε διορθώσεις εἰς τὰ ἀμελῶς ἐκδοθέντα κείμενα[2]. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν αἱ σωθεῖσαι ἐπιστολαὶ (φιλολογικοῦ χαρακτῆρος) τοῦ Χωματιανοῦ εἶναι ὀλίγαι, τὰ δὲ ἄλλα του ἔργα χαρακτηρίζει ἡ συνήθης διατύπωσις τῶν ἐγγράφων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς.

6. Ἀπὸ **κριτικῆς πλευρᾶς**, ὑπάρχει πρόβλημα γνησιότητος τῶν κειμένων τοῦ Χωματιανοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδόθησαν κείμενα γραφέντα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Βουλγαρίας, Νικήτα Στηθάτου κ.ἄ.[3]. Ἐξ ἄλλου ἔχομεν ἓν κείμενον γραφὲν διὰ λογαριασμὸν τρίτου προσώπου: «Λόγος ἀπολογητικὸς πρὸς τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κυρὸν Γερμανὸν καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν σύνοδον, *γεγονὼς ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ἐπισκόπου Σερβίων...*»[4]. Ἀνάγκη ὅπως ἐπανεκδοθοῦν τὰ ἔργα του κριτικῶς.

7. Σημειῶ ἁπλῶς ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Βαρδάνης ὑπηρέτησεν ὡς χαρτοφύλαξ Γρεβενῶν ὑπὸ ἀρχιεπίσκοπον Ἀχρίδος τὸν Δημήτριον, διότι τὰ Γρεβενὰ ὡς ἐπισκοπὴ ὑπέκειντο εἰς τὸν Ἀχρίδος (Βουλγαρίας). Ὁ Χωματιανὸς συνεχάρη δ' αὐτὸν ἐκλεγέντα μητροπολίτην Κερκύρων (1219)[5].

Ὁμοίως ὅτι ὅτι ἡ ἐξαρχικὴ ἀποστολὴ τοῦ Χριστοφόρου Ἀγκύρας (1232-1233) εἰς τὴν Δύσιν ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν περιορισμὸν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Χωματιανοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπεισήρχετο τέως καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Θεσσαλονίκης.

Τέλος, ὅτι εἶναι ἄγνωστον τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του. Τὸ τελευταῖον ἔγγραφόν του ὅπερ δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1235[6]. Πέραν τούτου οὐδὲν γνωρίζομεν.

---

[1] Τὰ κείμενα παρὰ Pitra, AS, 1891, στ. 481-498, δύο τοῦ Δημητρίου καὶ μία «ἀντιγραφὴ» (στ. 483-486) τοῦ πατριάρχου.

[2] Ἀ. Χριστοφιλοπούλου, Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς πηγὰς τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου, ΕΕΒΣ ΙϚ', 1940, σσ. 142-144 καί: Παράρτημα, «Θεολογία» 20, 1949, 747-750. Πρὸ τοῦ Χριστοφ. ὁ Μομφερρᾶτος, VVr 2, 1895, σσ. 426-428.

[3] Τὰ παρὰ Pitra, AS, VII, 1891, στ. 745-782 καὶ 709-718. Τοῦ τελευταίου τὴν πατρότητα ἀμφισβητεῖ ὁ Χριστοφ., σσ. 745-746.

[4] Pitra, αὐτόθι, στ. 578-588.

[5] Τὸ κείμενον παρὰ Pitra, αὐτόθι, στ. 463-464.

[6] Ὑπόθεσις ἐπισκοπῆς Σερβίων.

Περὶ τῆς χει/φου παραδόσεως πρβλ. Albert Battandier παρὰ Pitra σσ. XXV-XXVI.

8. Νομικαὶ Συγγραφαί. « Ἡ ἀξία τοῦ Χωματιανοῦ ὡς νομικοῦ, δὲν εἶναι μικρά. Γνωρίζει καλῶς τόσον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὅσον καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν νομοθεσίαν, ὡς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἔργα τῶν βυζαντινῶν νομικῶν... δαψιλῶς χρησιμοποιεῖ τὰ Βασιλικά, μετὰ παλαιῶν καὶ νέων σχολίων των καθὼς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας (ἀποστολικούς, τῶν πατέρων καὶ τῶν συνόδων). Παραπέμπει ἐπίσης εἰς νεαρὰς μεταϊουστινιανείων αὐτοκρατόρων, ἰδίᾳ τοῦ Λέοντος ϛ' καὶ τοῦ Ἀλεξίου Α', εἰς ἀποφάνσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πτρχ. συνόδου ἐκ τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐν χρήσει τότε νομικὴν βιβλιογραφίαν, ὡς τὰς Ροπάς, τὸν Μιχ. Ψελλόν, τὸν Εὐστάθιον Ρωμαῖον, τὸν Ἰωάννην Ζωναρᾶν, τὸν Θεόδωρον Βαλσαμῶνα. Ἐν τούτοις τόσον κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν ὅσον πρὸ πάντων κατὰ τὴν δικαστικὴν καὶ γνωμοδοτικὴν πρᾶξιν ὁ Χωματιανὸς ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα ἄλλου διαπρεποῦς βυζαντινοῦ δικαστοῦ, τοῦ Εὐσταθίου Ρωμαίου, δι' ὃν μάλιστα αἰσθάνεται βαθὺν σεβασμόν, προσφεύγει, οὐχὶ σπανίως, εἰς τὸ παρὰ τῷ λαῷ ἐρριζωμένον δημῶδες δίκαιον διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἄκαμπτον ἐφαρμογὴν διατάξεων τῆς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λαϊκὸν αἴσθημα εὑρισκομένων. Ὅθεν εὐνόητος εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἔργου του *ὡς πηγῆς διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ δημώδους δικαίου* τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων »[1].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

[1] Χριστοφ., σ. 746.

LE GRAND PALAIS SACRÉ DE BYZANCE
LE PALAIS DE LA MAGNAURE

Le palais de la Magnaure, *Μαγναύρα, Μανναύρα, Μαναύρα,* dont la tradition attribuait la construction à Constantin Ier le Grand[1], était bâti sur une terrasse élevée, *τὸ τῆς Μανναύρας ἡλιακόν*[2]. Il était situé au nord du Grand Palais, dont il était, d'ailleurs, très rapproché[3]. L'édifice était orienté à l'est et son entrée principale se trouvait à l'ouest. En effet, avant de pénétrer dans la Magnaure, les dignitaires attendaient « en dehors des deux tentures qui se tirent à l'ouest »[4]. Lors d'une réception, le commandant de l'Hétairie se tenait « à droite, vers le couchant, à l'endroit où se rejoignent les deux tentures, en dehors, en haut de l'escalier du grand tricline de la Magnaure »[5]. Un large escalier donnait accès à la grande porte ouest de la Magnaure[6]. Cet escalier est souvent mentionné. Les jours de réception à la Magnaure, les porte-étendards se tenaient « de côté et d'autre des escaliers du grand tricline »[7]. Avant d'entrer dans la salle, les dignitaires attendaient « en bas des marches d'escalier de la Magnaure »[8]. Au sortir de la Magnaure, l'empereur descendait cet escalier, « du côté gauche »[9]. Cet escalier se terminait par un seuil (*πούλπιτον*), qui devait courir tout le long de la façade occidentale de la Magnaure[10].

Basilique à trois nefs, la Magnaure se terminait à l'est par trois

[1] Preger, Script. orig. CP. II, 144, 271.

[2] Cer. II, 10, 545; 15, 567.

[3] Liutprand, Antapod. VI, 5. Mon. Germ. Hist. Script. I, 111, p. 338: domus palatio contigua, quæ Magnaura dicitur. Cf. Cedr. II, 338, qui rapporte que, peu de jours avant la mort de Constantin VII Porphyrogénète, des pierres, lancées probablement du haut de la Magnaure, tombèrent dans la chambre de l'empereur. La Magnaure ne devait donc pas être très éloignée des appartements impériaux, situés sur le flanc sud du Salon d'Or.

[4] Cer. II, 15, 567-568.

[5] Cer. II, 15, 575. Tous les topographes du Grand Palais ont admis la situation de la Magnaure à l'est de l'Augoustéon.

[6] Cer. II, 15, 576.

[7] Cer. II, 15, 576.

[8] Cer. II, 10, 545.

[9] Cer. II, 10, 547.

[10] Cer. II, 15, 574.

absides. Dans l'abside médiane, élevée de quelques marches, se dressait le trône de Salomon, en arrière des balustrades[1].

C'est à la Magnaure que les empereurs recevaient les ambassadeurs et les hauts personnages, avec un luxe, dont le Livre des Cérémonies peut donner une idée : réception des ambassadeurs arabes, des ambassadeurs espagnols, de la princesse Olga[2]; réception des ambassadeurs bulgares et de l'archonte de Taron[3]. Souvent aussi, les empereurs y tenaient des assemblées solennelles et y prononçaient des harangues[4]. Théophile (829-842) aimait à tenir conseil à la Magnaure[5]. Sous Michel III, son fils, la Magnaure abrita une sorte d'Université, où enseignaient, sous la direction de Léon le Philosophe, les professeurs les plus réputés de l'époque[6]. Basile Ier voulut qu'on y rendît la justice, comme à l'Hippodrome couvert et à la Chalcè[7]. Bien avant Basile Ier, du reste, des condamnations furent prononcées à la Magnaure[8]. D'un autre côté, Basile Ier permit à l'ex-patriarche Photios de résider à la Magnaure[9]. Plus d'une fois, aussi, les empereurs habitèrent pendant quelque temps ce somptueux palais, après leur mariage[10]: tels, Michel III et Eudoxie[11], Léon VI et Théophano[12].

[1] Pour la disposition intérieure de la salle, pour sa décoration et les réceptions qui y avaient lieu, cf. J. Ebersolt, Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies, Paris (1910), p. 68-70. R. Janin, Constantinople byzantine, Paris (1950), p. 117-118.

[2] Cer. II, 15, 571, 583-584, 593, 594-595.

[3] Cer. I, 24. Cf. Liutprand, Antapod. VI, 5, 338. Leo Gramm. 282.

[4] Cer. I, 27, 155 ; II, 10, 545. Cf. Theoph. Cont. 707-717 ; Cedr. II, 273 ; Leo Gramm. 285. Gasquet (De l'autorité impériale en matière religieuse à Byzance, Paris 1879, p. 56) s'est mépris sur la nature de ces harangues et confond la balustrade qui se trouvait en avant du trône (*κάγκελλον*), avec les cancels d'un sanctuaire.

[5] Theoph. Cont. 85, 138.

[6] Theoph. Cont. 640, 806. Cf. R. Janin, op.cit., p. 118.

[7] Cedr. II, 204 ; Glykas 547.

[8] Theoph. I, 697, 743, 760 ; Cedr. II, 100.

[9] Theoph. Cont. 694.

[10] Cer. I, 39, 196 ; I, 41, 214. Ch. Diehl (Etudes Byzantines, Paris 1905. Sur la date de quelques passages du Livre des Cérémonies, p. 304) ; J. Bury (The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos. The English Historical Review, 1907, p. 429) ; J. Ebersolt (Le Grand Palais... 200) ont cru reconnaître dans ce chapitre 41 le compte-rendu officiel du mariage d'Irène (17 décembre 768), modifié par des additions postérieures. Il pourrait aussi s'agir du mariage de Michel III et d'Eudoxie, fille du Décapolite (Th. Cont. 816, Leo Gramm. 220).

[11] Th. Cont. 816 ; Leo Gramm. 230.

[12] Th. Cont. 694.

Devant la façade occidentale de la Magnaure s'étendait une vaste cour (*μεσαύλιον*)[1]. Cette cour semble être la terrasse circulaire de la Magnaure (*τὸ ἡλιακὸν τῆς Μανναύρας, τὸ στρόγγυλον*), que l'empereur Maurice fit construire, en 596, où il plaça sa statue et édifia un dépôt d'armes (*ἀρμαμέντον*)[2]. Quelques années plus tard, Phokas construisit aussi un dépôt d'armes dans le voisinage de la Magnaure et y érigea sa statue[3]. D'après les Patria[4], cette statue se trouvait derrière la Magnaure, dans la région orientale de la haute terrasse, autrement dit, de la grande terrasse, sur laquelle se dressait la Magnaure et différente de la terrasse circulaire.

Cette dernière était entourée de portiques. L'existence de portiques, partant en direction de l'ouest des deux extrémités de la facade occidentale de la Magnaure, est établie par divers textes du Livre des Cérémonies.

Lorsque l'empereur a terminé son discours dans la Magnaure, les dignitaires, rangés « le long du portique latéral de gauche, allant en direction du couchant, l'attendaient au bas de l'escalier ». L'empereur sort alors de la Magnaure ; il descend par le côté gauche de l'escalier et il suit le portique, où se tiennent les dignitaires, pour gagner la porte s'ouvrant sur le tricline des Candidats[5]. Le portique en question partait donc en bas et à gauche de l'escalier de la façade occidentale de la Magnaure, pour se poursuivre en direction de l'ouest. Il

[1] Theoph. 423 ; Cedr. I, 698.

[2] Theoph. id. *Μεσαύλιον* désigne l'atrium d'un édifice ou la cour entourée de portiques et placée devant l'entrée principale d'un édifice. Cf. Du Cange, Gloss. *αὐλή*. C'est pourquoi Théophane (423) et Cédrène (I, 698) qualifient de *μεσαύλιον* la terrasse circulaire, bâtie par Maurice.

[3] Cedr. I, 709 ; Leo Gramm. 146.

[4] Preger, Script. orig. CP I, 68. Cf. Ps. Cod. 189.

[5] Cer. II, 10, 547. Dans un chapitre similaire (Cer. I, 27, 155), après avoir prononcé son discours à la Magnaure, l'Empereur sort *καὶ διέρχεται διὰ τοῦ εὐωνύμου μέρους τῆς Μανναύρας*, pour se rendre par les quartiers des gardes à la Chalcè, et de là, au Puits-Sacré. Par région gauche de la Magnaure, le Cérémonial désigne soit la nef gauche de la salle, aboutissant au côté gauche de l'escalier de sortie, soit le portique extérieur, situé à gauche de la Magnaure, en sortant. Il ne faut pas confondre cet escalier avec celui qui conduisait du tricline des Candidats à la Grande Terrasse de la Magnaure et que le Livre des Cérémonies appelle : *γραδηλία τῆς Μανναύρας* ou *τῆς ἀναβάσεως τῆς Μανναύρας* (Cer. I, 39, 197 ; I, 41, 213 ; I, 39, 201. Il ne faut pas non plus le confondre avec l'escalier (*ἀνάβαθρα*) qui se trouvait à l'intérieur de la salle de la Magnaure et conduisait à l'estrade du trône. Ces divers escaliers sont nettement indiqués au chapitre 15 (Cer. II, 15, 575, 576).

formait le portique méridional de la cour s'étendant devant la façade occidentale de la Magnaure; de plus, il était perpendiculaire et non parallèle à l'escalier. Ainsi, le chapitre X du livre II du Livre des Cérémonies fait mention d'un portique gauche de la Magnaure. Un autre chapitre révèle l'existence d'un portique droit.

Lorsque l'impératrice, le troisième jour après son mariage, se rendait en grande pompe, de la Magnaure aux Bains, les Bleus l'attendaient, rangés « dans le portique droit de la Magnaure en direction de la porte de l'Augoustéon, dite aussi, porte du Pilier ». Les Verts étaient placés « du côté opposé, dans le voisinage de l'écurie » [1]. Lorsque l'impératrice paraissait, les Bleus l'acclamaient les premiers, puis c'était le tour des Verts, « lorsqu'elle traversait l'allée » [2].

L'impératrice a dû sortir de la Magnaure par la grande porte occidentale; elle a descendu l'escalier. Le portique, qu'elle a à sa droite et où sont massés les Bleus, est le portique occidental nord; le portique opposé, où se tiennent les Verts, est donc le portique occidental sud ou gauche, dont il a été question plus haut. Ces deux portiques, partant des extrémités nord et sud de la facade occidentale de la Magnaure, dans la direction de l'ouest, enclosaient la cour s'étendant devant la facade occidentale de la Magnaure. Une disposition analogue fut adoptée par Basile Ier, lorsqu'il créa le jardin du Mésokèpion, à l'est de l'Eglise Nouvelle. Ce jardin était enclos entre deux lignes de portiques, continuant les deux galeries latérales de l'Eglise, en dire-

---

[1] La Magnaure avait une issue du côté de la Ville, sur l'embranchement de la Mésè, conduisant du Puits-Sacré, en longeant le flanc oriental de l'Augoustéon. La présence d'une écurie n'a donc rien que de très naturel et prouve que l'on pouvait se rendre directement de la ville à la Magnaure à cheval, sans traverser le Palais et qu'on pouvait sortir de la Magnaure sur la ville dans les mêmes conditions.

[2] Cer. I, 41, 214-215. La leçon « ὅς (ou ὥς) ἐστιν ἡ πύλη τοῦ Αὐγουστέως » (Cer. I, 41, 214) n'a aucune signification et doit être considérée comme vicieuse: il faut probablement lire « ὥς ἐς τὴν πύλην », comme le suggère Reiske (Comm. 261) et l'admet J. Ebersolt (Le Grand Palais... 75, n. 1). « Αὐγουστέως », est également une leçon vicieuse, pour « Αὐγουστεῶνος » (Ebersolt... 75, n. I; et 50 n. 3). La locution « ὥς ἐς » marque la direction, et est synonyme des locutions « ὥς ἐπί », « ὥς πρός », souvent usitées dans le Livre des Cérémonies (Cer. I, 41, 213; I, 39, 200; I, 53; 268 « ὥς ἐπί »); (Cer. II, 15, 273; II, 12, 552 « ὥς πρός »). La locution « τὰ ἴσα » est employée dans le Livre des Cérémonies pour exprimer la similitude ou l'identité (Cer. I, 69, 320, 321. Cf. Reiske, Comm. 324). Cf. Attaliate 60: τὰ ἴσα καὶ πατέρα ἐτίμα. Dans le passage que nous commentons « τὰ ἴσα » se réfère à « ἡ πύλη τοῦ Αὐγουστέως ».

ction de l'est jusqu'au Tzykanistèrion [1]. La Magnaure, s'élevant à l'est de l'Augoustéon, les deux portiques se dirigeaient donc du côté de l'Augoustéon [2].

La porte du Pilier était une porte orientale de l'Augoustéon; elle était probablement située à peu près en face de la porte de Mélétios, qui était la porte occidentale de l'Augoustéon [3].

Les deux portiques, signalés par le Livre des Cérémonies, étaient-ils parallèles? C'est possible, mais non certain. Peut-être s'infléchissaient-ils en demi-cercle pour enclore l'ἡλιακὸν στρόγγυλον de Maurice. Labarte [4] donne aux portiques une orientation différente et Ebersolt [5] semble admettre la même disposition. Labarte suppose qu'il s'agit d'un seul portique, qui couvrait toute la facade occidentale de la Magnaure. Il y a lieu de remarquer, tout d'abord, que l'existence d'un portique, précédant le grand escalier montant à la Magnaure, se conçoit mal. Disposé ainsi, le portique aurait masqué la vue. D'autre part, le Livre des Cérémonies ne fait aucune mention d'un portique parallèle à la facade ouest de la Magnaure. Le chapitre 10 [6] dit seulement que les dignitaires attendent « en bas de l'escalier de la Magnaure »; il ne parle pas de portique. Le chapitre 41 [7] parle du portique de droite de la Magnaure, se prolongeant en direction d'une porte de l'Augoustéon, c'est-à-dire, dans la direction du couchant. Or, un portique, placé devant l'escalier de la Magnaure et couvrant la facade ouest de l'édifice, aurait été orienté nord-sud.

L'empereur ne pénétrait pas toujours à la Magnaure par la grande porte occidentale et par le jardin. Très souvent, il entrait dans la salle par une porte, percée dans le flanc sud de l'édifice, porte située vrai-

---

[1] Th. Cont. 124, 328-239.

[2] Tous les topographes du Grand Palais ont admis la situation de la Magnaure à l'est de l'Augoustéon. Cf. Mordtmann, Esquisse topographique de Cp., Lille 1892, p. 64; J. Labarte, Le Palais impérial de Constantinople et ses abords... Paris 1861, p. 116; J. Ebersolt, Le Grand Palais... p. 73; D. F. Bjeljaev, Byzantina I (St Pétersbourg, 1892), p. 121.

[3] Cer. 1-2, 37-38. Le texte litigieux ne dit nullement que la porte de l'Augoustéon (porte du Pilier) était une issue de la Magnaure sur la place de l'Augoustéon: il indique simplement que le portique droit de la Magnaure se trouvait dans la direction d'une des portes de l'Augoustéon, appelée porte du Pilier ou de Pinsos, et sans doute, qu'il rejoignait ladite porte.

[4] J. Labarte, Le Palais impérial, p. 189 et plan.

[5] J. Ebersolt, Le Grand Palais, p. 71 et plan.

[6] Cer. II, 10, 545.

[7] Cer. I, 41; 214.

semblablement dans l'axe de la passerelle. Comme les dignitaires attendaient au bas de l'escalier de la facade occidentale le moment d'être invités à pénétrer dans la salle, l'empereur n'avait pas ainsi à traverser leurs rangs[1]. Souvent aussi, il rentrait de la Magnaure au Grand Palais par cette même porte méridionale[2]. Venant du Salon d'Or, ou y rentrant, il était plus court pour l'empereur de passer par la passerelle et d'entrer à la Magnaure, ou d'en sortir, par une porte méridionale, située à proximité de l'abside du trône. Mais, lorsque l'empereur se rendait à la Magnaure par le tricline des Candidats ou que, de la Magnaure, il devait passer par le tricline des Candidats pour gagner la Chalcè, il était plus court pour lui de pénétrer dans la Magnaure par le jardin et la porte ouest ou de sortir de la Magnaure par la porte ouest et le jardin. C'est de cette circonstance dont Labarte ne s'est pas rendu compte.

Ainsi, les seuls portiques mentionnés sont ceux qui, des deux extrémités de la facade ouest, se prolongeaient en direction de l'ouest. Ces portiques étaient à deux étages, ou, tout au moins, le dessus servait de promenoir, selon toute vraisemblance.

Devant la facade occidentale de la Magnaure, de nombreux textes signalent l'existence d'un emplacement planté d'arbres, appelé : *τὸ ἀναδενδράδιον τῆς Μαννaύρας*[3] ou, plus simplement : *τὸ ἀναδενδράδιον*[4]. Cet emplacement, que les auteurs modernes appellent *le jardin de la Magnaure*, n'était, en réalité, qu'une simple allée, bordée d'arbres de chaque côté, comme le prouvent les textes suivants.

Lorsqu'après leur mariage l'empereur et l'impératrice se rendaient à la Magnaure, les miliciens des factions montaient sur des bancs, disposés de chaque côté de l'*anadendradion*, pour acclamer les nouveaux souverains[5]. Montés sur des bancs, disposés le long d'une allée de chaque côté, les miliciens pouvaient acclamer de près le couple impérial à son passage. Il n'en aurait pas été de même, si les bancs avaient été disposés de chaque côté d'un large jardin. Le couple impé-

[1] Cer. II, 10, 545 ; II, 15, 567. Cf. Labarte, op.cit., 188. D'après l'étiquette, les dignitaires n'étaient introduits que lorsque l'Empereur se trouvait déjà dans la salle (Cf. Labarte 189, n. 2).

[2] Cer. II, 15, 570, Après la réception à la Magnaure, l'empereur revient au Grand Palais, *μυστικῶς δι' ἧς καὶ ἀνῆλθον ὁδοῦ.*

[3] Cer. I, 39, 201 ; I, 41, 215 ; II, 15, 580.

[4] Cer. I, 39, 201 ; I, 41, 215 ; II, 15, 571, 574, 584, 595.

[5] Cer. I, 39, 201.

rial suit une voie nettement délimitée, comme une allée, et non un vague emplacement planté d'arbres, comme un jardin.

Le chapitre 41 du Livre I du livre des Cérémonies traite du couronnement et du mariage d'une impératrice. C'est incontestablement un texte ancien, mais assez confus. Le couple impérial se tend de l'Augousteus à la Magnaure, mais, selon l'étiquette byzantine, en deux cortèges distincts. L'empereur, avec les dignitaires, suit l'itinéraire normal et passe par la Main d'Or, l'Onopodion, le Consistoire, le Makron des Candidats, le tricline des Candidats, l'escalier menant à la terrasse de la Magnaure. Arrivé là, le cortège gagne la Magnaure, acclamé par les factions, sur son passage[1]. De l'escalier précité à la Magnaure, l'itinéraire est évidemment celui du texte précédent, du chapitre 39 du Livre I. L'empereur traversait le jardin, qui s'étendait devant la façade ouest de l'édifice, et pénétrait dans la salle par la grande porte ouest.

De son côté, l'impératrice, avec ses dames d'honneur, se rend de l'Augousteus à la Magnaure par la Main d'Or et la passerelle, *γέφυρα*[2], située dans le voisinage de l'Oatos, c'est à dire, dans le prolongement des passages du Seigneur[3]. L'itinéraire, suivi par l'impératrice, est le suivant : elle a traversé la Main d'Or et l'Onopodion, pour descendre au Consistoire ; mais, du Consistoire, au lieu de gagner par le Makron, le tricline des Candidats, elle a passé par l'église du Seigneur, pour rejoindre les passages du Seigneur, qu'elle a suivis jusqu'à l'Oatos. De là, elle est montée par un escalier sur la passerelle, *ἀναβάσιον τῆς γεφύρας*[4], elle a traversé la dite passerelle, *τράπεζα τῆς γεφύρας*, pour atteindre de plain-pied la terrasse de la Magnaure. De cette terrasse, elle a gagné l'*anadendradion*, pour faire son entrée à la Magnaure[5].

[1] Cer. I, 41, 212-213.

[2] Cer. I, 41, 214.

[3] Cer. 141, 215.

[4] Cer. I, 41, 215 ; le trajet étant en sens inverse, l'escalier est appelé *καταβάσιον τῆς γεφύρας.*

[5] La passerelle du chapitre 41 n'est autre, sous un nom différent, que le *στενωπὸς ἀνάγων εἰς τὸν τῆς Μανναύρας ἡλιακὸν* cité par le Livre des Cérémonies (Cer. II, 10, 545 ; II, 15, 567). Du Palais Sacré l'Empereur se rendait à la terrasse de la Magnaure, passant devant l'Eglise du Seigneur, la Sacelle et l'Oatos (passages du Seigneur) ; de là, il montait sur le « *στενωπός* » pour atteindre la terrasse. L'identité de ce « *στενωπός* » avec la « *γέφυρα* » est évidente, car la position est identique. Le mot « *στενωπός* » désigne un passage resserré (Labarte 122 ; Ebersolt 73 et 135) ce qui s'applique admirablement à une passerelle. Ce mot est d'aileurs employé par le Livre des Céré-

Les ambassadeurs et hôtes illustres, qui du tricline des Candidats se rendaient à la Magnaure, ou qui de la Magnaure revenaient, après leur réception, au tricline des Candidats, passaient toujours par l'*anadendradion* qui apparaît ainsi comme une allée, que l'on suivait, plutôt que comme un vague jardin, que l'on traversait librement[1].

Les jours de réception d'ambassadeurs à la Magnaure, on étendait tout le long de l'*anadendradion*, ainsi que sur les marches et le seuil de l'escalier, par lequel on montait à la Magnaure, des tapis précieux[2]. On pouvait bien étendre des tapis sur le sol d'une allée dans toute sa longueur, mais on ne conçoit guère que l'on ait étendu des tapis sur le sol de tout un jardin. D'après ce texte, il semble que l'allée de la Magnaure devait se trouver dans l'axe même de la grande porte de l'entrée de la Magnaure. Du bas de l'escalier, en face de la grande porte d'entrée de la Magnaure, l'allée devait se continuer en direction de l'ouest, probablement jusqu'à la porte de sortie de la cour sur l'extérieur. L'allée traversait ainsi, dans toute sa longueur, la cour, enclose de portiques.

La décoration de l'*anadendradion*, les grands jours de réception à la Magnaure, démontre nettement qu'il s'agissait d'une allée et non d'un jardin. L'*anadendradion* était transformé par les tapissiers en une longue allée couverte et fermée par des tentures et des étoffes précieuses. Les ambassadeurs et leur suite passaient sous cette longue tonnelle d'étoffe pour se rendre à la Magnaure[3].

De même que la Chalcè, la Magnaure était reliée par des passages élevés aux catéchumènes de Sainte-Sophie.

Justinien Ier avait créé des passages, reliant le Grand Palais, depuis la Chalcè, aux catéchumènes de Sainte Sophie[4]. Ces passages, venant de la Chalcè, passaient en avant de la Magnaure, c'est-à-dire, devant la cour qui s'étendait à l'ouest du Palais. La Magnaure devait donc se relier directement à ces passages. Cette liaison faite, les passages venant de la Chalcè et les passages venant de la Magnaure se confondaient et formaient désormais une voie unique, permettant de se rendre dans les catéchumènes. Il n'y avait aucune raison de créer une voie spéciale entre la Magnaure et les catéchumènes, alors que la voie, menant de la Chalcè aux catéchumènes, passait à proximité de la Magnaure.

monies pour désigner la passerelle qui, de la terrasse du Phare, aboutissait à l'escalier du Boucoléon (Cer. I, 19, 117; I, 20, 120) *διέρχονται διὰ τοῦ στενωποῦ τοῦ Μονοθύρου καὶ κατέρχονται τὸ καταβάσιον τοῦ Βουκολέοντος*. Cette passerelle avait été construite par Basile I, et Théoph. Cont. p. 336 la qualifie de « *αἰθέριος καὶ ἡλιοβολούμενος περίπατος* », ce qui est significatif.

[1] Cer. II, 15, 584, 595.

[2] Cer. II, 15, 574.

[3] Cer. II, 15, 571 et 580.

[4] Preger, Script. orig. CP I, 82; Ps. Cod. 135.

Labarte[1] admet bien que les passages, conduisant de la Magnaure aux catéchumènes de Sainte-Sophie, étaient ménagés au-dessus de portiques, mais il donne à ces portiques une direction singulière et les fait partir de l'extrémité nord du prétendu portique, couvrant la façade occidentale de la Magnaure, et passer derrière le Sénat.

L'existence de passages élevés reliant la Magnaure aux catéchumènes est établie par de nombreux textes.

1) Lors de la fête de l'Exaltation de la Sainte-Croix[2], l'empereur passe par la Magnaure et ses passages élevés, et, montant par un escalier en bois, pénètre dans les catéchumènes de la Grande Eglise. Après la cérémonie, l'empereur rentre au Palais par la petite porte de la Chalcè[3].

2) La zôstè se rend par le Chytos de la Chalcè et le Puits-Sacré à Sainte-Sophie pour y faire bénir son diptyque par le patriarche[4]. La cérémonie terminée, les chambellans et silentiaires la font monter au mitatorion du Thomaïtès (ou du côté du Thomaïtès) et la conduisent, à travers les passages, jusqu'à l'intérieur, c'est à dire, jusqu'à la Magnaure, où l'attendent les femmes des dignitaires.

3) Voulant expulser de Sainte-Sophie Bardas Phokas, qui s'y était réfugié, Joseph Bringas se rend du Palais à l'Eglise par les passages élevés[5]. Par les passages élevés, Bringas s'est évidemment rendu dans les catéchumènes, d'où il est descendu dans l'église. Il est probable qu'il a dû passer par la Magnaure, plutôt que par la Chalcè.

[1] J. Labarte, Le Palais de CP, p. 84. 193 et plan.

[2] Cer. I, 22, 125. Même itinéraire pour la fête de l'Orthodoxie (Cer. I, 28, 157). Ce jour là, d'après un protocole nouveau, l'Empereur, après la cérémonie, montait dans le mitatorion du patriarche où il attendait ce dernier. Quand le patriarche était venu, il conduisait l'Empereur et ses invités dans une salle voisine, où un repas était servi. Après le repas, l'Empereur rentrait au Palais par les passages: *ἀπέρχονται πάλιν οἱ δεσπόται διὰ τῶν διαβατικῶν εἰς τὸ Παλάτιον* (Cer. I, 28, 160). L'Empereur rentre également au Palais par la petite porte de la Chalcè (Cer. I, 28, 159).

[3] Cer. I, 22, 127.

[4] Cer. I, 50, 260-261.

[5] Cer. I, 96, 439.

4) Après avoir prononcé un discours dans la Magnaure[1], l'empereur se rend par le Chytos de la Chalcè au Puits-Sacré. La cérémonie terminée à l'église, l'empereur monte par l'escalier du mitatorion dans les catéchumènes, d'où, par les passages, il rentre sans pompe au Grand Palais. L'empereur a dû très certainement gagner la Magnaure par les passages. Il est peu probable qu'il ait suivi les passages jusqu'à la Chalcè, ce qui allongeait le trajet.

5) Lors du sacre du patriarche Théophylacte[2], l'empereur se rend aux catéchumènes de Sainte-Sophie par la Magnaure et ses passages.

De ce qui précède, il résulte que, pour se rendre du Grand Palais aux catéchumènes, on devait d'abord traverser la Magnaure, avant de s'engager dans les passages. Inversement, pour se rendre des catéchumènes au Grand Palais, on devait d'abord suivre les passages, avant d'arriver à la Magnaure. Les textes indiquent simplement la traversée de la Magnaure. Aucun ne dit que l'on montât d'abord par un escalier aux étages supérieurs de la Magnaure, avant de s'engager dans les passages, comme le suppose Labarte[3].

La liaison de la Magnaure avec les passages venant de la Chalcè se faisait très simplement.

On a constaté l'existence de portiques, partant en direction du couchant des deux extrémités de la façade occidentale de la Magnaure. On a vu aussi que le portique de droite, ou portique nord, qui partait de l'extrémité nord de la façade orientale de la Magnaure se prolongeait au couchant, en direction d'une porte de l'Augoustéon, dite porte du Pilier[4]. Cette indication du Livre des Cérémonies n'a pas été donnée sans raison.

Le portique de droite, en direction de l'Augoustéon, devait nécessairement rejoindre le portique, qui longeait du côté droit la Mésè menant de la Chalcè au Puits-Sacré, en contournant l'Augoustéon. L'étage supérieur du portique, venant de la Magnaure, devait donc déboucher dans les passages, ménagés au-dessus du portique venant de la Chalcè. C'est donc par l'étage supérieur de son portique de droite, en direction du couchant, que la Magnaure se reliait aux passages venant de la Chalcè.

Après avoir traversé la Magnaure, on en sortait par une porte

[1] Cer. II, 10, 547-548.
[2] Cer. II, 38, 635.
[3] J. Labarte, Le Palais de CP, p. 84 et 193.
[4] Cer. I, 41, 214.

occidentale sur le seuil (*πούλπιτον*); mais, au lieu de descendre l'escalier situé devant le seuil, on passait de plain-pied à l'étage supérieur du portique de droite, étage qui se trouvait au niveau même du seuil. En suivant cet étage supérieur, en direction du couchant, on arrivait aux passages, venant de la Chalcè. La jonction des passages, venant de la Chalcè, avec les passages venant de la Magnaure, s'établissait à hauteur de la Magnaure; dès lors, les deux passages se confondaient et suivaient le même tracé jusqu'aux catéchumènes.

On a vu que les passages, venant de la Chalcè, étaient ménagés à l'étage supérieur des portiques, qui bordaient la Mésè, conduisant au Puits-Sacré en contournant l'Augoustéon. On a vu aussi que c'est par le Thomaïtès, que les passages se reliaient aux catéchumènes. Or, le Thomaïtès, contigu aux catéchumènes, était situé à l'angle nord-est de l'Augoustéon et sa façade occidentale dominait ladite place. Le Thomaïtès se trouvait donc sur le côté gauche de la Mésè, menant de la Chalcè au Puits-Sacré, en contournant l'Augoustéon. Pour atteindre le Thomaïtès, les passages devaient donc nécessairement passer au-dessus de la Mésè, pour rejoindre l'étage supérieur des portiques, qui longeaient à gauche la Mésè.

Labarte[1], malgré l'orientation inadmissible qu'il attribue aux passages, a parfaitement compris, qu'à un point donné, ces passages devaient former une sorte de pont au-dessus de la Mésè. La liaison entre l'étage supérieur du portique de droite et l'étage supérieur du portique de gauche avait lieu, semble-t-il, à hauteur de la Magnaure, à peu près en face de la porte de l'Augoustéon, dite porte du Pilier. On peut supposer que, pour soutenir l'espèce de pont reliant le portique de droite au portique de gauche par-dessus la Mésè, on avait dû placer un solide pilier au milieu de la rue; ce serait à la présence de ce pilier que la porte orientale de l'Augoustéon devrait son nom.

En bref, par l'étage supérieur du portique nord, partant de la Magnaure en direction de la Chalcè, à l'endroit même où ils passaient au-dessus de la rue, pour aller rejoindre l'étage supérieur du portique longeant à gauche la voie publique, on rejoignait les passages venant de la Chalcè. La cour occidentale de la Magnaure avait certainement une issue sur l'extérieur[2], issue s'ouvrant sur la rue, longeant extérieurement le flanc est de l'Augoustéon et, vraisemblablement, à peu près en face de la porte du Pilier. Après avoir passé au-dessus de la

[1] J. Labarte, op.cit., p. 84.
[2] Ce qu'indique la présence d'une écurie dans cette cour. Cer. I, 41, 215.

rue, les passages suivaient l'étage supérieur du portique, longeant à gauche la rue en direction du Puits-Sacré. Arrivé à hauteur du Thomaïtès, un escalier en bois permettait de monter de l'étage supérieur du portique à l'étage supérieur du Thomaïtès, situé au niveau des catéchumènes méridionaux et communiquant de plain-pied avec leur extrémité orientale. Cet escalier en bois est, du reste, mentionné deux fois dans le Livre des Cérémonies[1].

L'itinéraire de la Chalcè, ou de la Magnaure, aux catéchumènes par les passages, tel qu'il vient d'être exposé, est le plus direct et le plus simple, d'après la situation des lieux. Dans cet itinéraire, l'Augoustéon ne joue aucun rôle. Sur une partie seulement de leur tracé, les passages longeaient le flanc est de l'Augoustéon, mais extérieurement.

R. GUILLAND

[1] Cer. I, 22; 125; I, 28, 157.

ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

Ὡς κοινότης ἐκ προσώπων φυσικῶν ἀποτελεσθεῖσα ἡ μονὴ τοῦ Φιλοσόφου, κατὰ τὸν μακραίωνα βίον αὐτῆς εὐλόγως ἐγνώρισε ποικίλας τύχας. Εἰς τοὺς κόλπους ἱστορικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου ἱδρυθεῖσα ἠκολούθησε μετ' αὐτοῦ κοινὴν ἱστορικὴν πορείαν καὶ τύχην, ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀναστατώσεων, αἵτινες ἐσημειώθησαν ὀλίγον ἐνωρίτερον τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς καὶ διήρκεσαν αἰῶνας ὁλοκλήρους, μέχρι τῆς πτώσεως τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς αὐτοκρατορίας εἰς χεῖρας τῶν σταυροφόρων τῆς Δύσεως, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ μέχρι τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἐν Μυστρᾷ δεσποτάτου τοῦ Μορέως, ἐν τέλει δὲ μέχρι τῆς Ἁλώσεως τῆς βασιλευούσης εἰς τοὺς Ἀσιάτας κατακτητὰς καὶ πέραν αὐτῆς διὰ μέσου τῶν χρόνων τῆς δουλείας εἰς τοὺς βαρβάρους μέχρι τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως. Τὰ εἰδικὰ γεγονότα ὅμως, τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τῆς προκειμένης χριστιανικῆς ἀδελφότητος ἐν μέσῳ τῆς πολυκυμάντου ζωῆς τῆς χερσονήσου, καλυπτόμενα ἀπὸ χρόνου μακροῦ ζοφώδη περίοδον, δὲν ἐπιτρέπουν τὴν παρακολούθησιν τῆς διαγραφείσης πορείας τοῦ ἱδρύματος εἰς τὰς χαρακτηριστικὰς τοῦ ἀναπτυχθέντος βίου λεπτομερείας. Διότι ἐλλείπει τὸ σύνολον τῶν διαφόρων περιστατικῶν, τῶν τε γενικωτέρων καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, δι' ὧν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἀναπαρασταθῇ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς μονῆς. Διὰ τοῦτο ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ μονὴ ἐπιζήσασα τῶν πολλῶν καὶ ἐν πολλοῖς δυσερευνήτων ἐθνικῶν δοκιμασιῶν, μετέσχε τῶν ποικίλων τοῦ ἔθνους περιπετειῶν, ἀνέπτυξε τὴν δυνατὴν ἀντίδρασιν κατὰ τὴν διαδραμάτισιν αὐτῶν καὶ ἐπέζησεν αὐτῶν.

Ὅταν ἡ μονὴ ἱδρύετο, ἡ Πελοπόννησος ἐτέλει ἡνωμένη μετὰ τοῦ θέματος Ἑλλάδος[1] πιθανώτατα, μετ' αὐτῆς δ' ἠκολούθει κοινὴν πορείαν. Βέβαιον

[1] N. A. Bees, Zur Sigillographie der Byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas, « Βυζαντινὰ Χρονικὰ » (Πετρουπόλεως), τόμ. ΚΑ' (1914), σελ. 214 κἑξ. A. Rambaud, L'empire Grec du Xme siècle, Παρίσιοι 1870, σελ. 193. Ant. Bon, Le Peloponnèse Buzantin jusqu'en 1204, Παρίσιοι 1951, σελ. 91. Διον. Α. Ζακυθηνοῦ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, « Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν », τόμ. ΙΖ' (1941), σελ. 248 - 252, τόμ. ΚΑ' (1951), σελ. 184 - 188.

εἶναι ὅμως, ὅτι εἰς μίαν ἐποχὴν ρευστότητος, λόγῳ τῆς καθόδου συμμείκτων λαῶν ἐν Πελοποννήσῳ, ἡ μονὴ εἶχε νὰ διαδραματίσῃ εἰς τὴν ἐφεξῆς δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τῆς χώρας. Ὁπλισθεῖσα μὲ ἠθικὰ ἐφόδια ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἱδρύσεώς της, εἶχεν ἐν πρώτοις νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς χάριν τῆς νέας θρησκείας, συντελοῦσα εἰς τὴν ἑδραίωσιν καὶ ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἐγγὺς τοῦ εὐαγοῦς τούτου οἴκου ὀρεινὴν χώραν, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ συντηρητικότης τῶν κατοίκων τῆς κεντρῴας Πελοποννήσου δὲν παρέσχεν ἔδαφος πρόσφορον εἰς τὴν ἀπρόσκοπτον ὑποδοχὴν καὶ ταχεῖαν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας εἰς τὴν ὕπαιθρον, ἰδίᾳ μάλιστα μεταξὺ τῶν νεωστὶ ἐγκαθισταμένων βαρβάρων κατοίκων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς Φιλοσόφου ὁ ὅσιος Νίκων ὁ « Μετανοεῖτε », περιερχόμενος τὰς ἀρκαδικὰς καὶ λακωνικὰς πόλεις καὶ χωρία, ἐκήρυσσε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ[1] πρὸ συμμείκτων, ἕνεκα τῶν προσφάτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν πληθυσμῶν[2], σκοπίμως δὲ τὸ κράτος ἵδρυεν ὀχυρὰς μονὰς χάριν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας[3]. Ἡ ἀκτινοβολία μιᾶς πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς εἰς μίαν τοιαύτην ἐποχὴν ἀναμφισβητήτως πρέπει νὰ ὑπῆρξε διὰ τὴν ἐγγὺς περιοχὴν παράγων σημαντικὸς διὰ τὴν ἀναθέρμανσιν καὶ ἑδραίωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

---

[1] Σπ. Π. Λάμπρου, Βίος Νίκωνος τοῦ « Μετανοεῖτε », « Ν. Ἑλληνομνήμων », τόμ. Γ' (1906), σελ. 161. Προχειρότερον βλ. Μελετ. Γαλανοπούλου, Βίος, πολιτεία, εἰκονογραφία, θαύματα καὶ ᾀσματικὴ ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ « Μετανοεῖτε », ἐν Ἀθήναις 1933, σελ. 93 - 94. Τὴν σχετικὴν πρὸς τὸν ὅσιον Νίκωνα βιβλιογραφίαν βλ. ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. Β' (1948), σελ. 47, ὑποσ. 1.

[2] Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶχον πλήρως ἀφομοιωθῆ αἱ ἄλλως ὀλιγάριθμοι ξέναι φυλαί, αἱ μονίμως ἐγκατεστημέναι εἰς Πελοπόννησον καὶ πράγματα ἑκάστοτε παρέχουσαι εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἰδίᾳ μάλιστα ἐπὶ τῆς βασιλείας Θεοφίλου (829 - 842), Μιχαὴλ Γ' (842 - 867) καὶ βραδύτερον ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ (919 - 944). Ἑπομένως πλὴν τῶν Μιληγγῶν καὶ Ἐζεριτῶν ἀνάξια λόγου ὑπολείμματα ἄλλων συγγενῶν φυλετικῶν ὁμάδων ἐποίκιλλον τὸν ἐγχώριον πληθυσμὸν καὶ καθίστων τοῦτον σύμμεικτον, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν παροῦσαν χρονικὴν περίοδον. Περὶ πάντων τούτων βλ. πρὸ πάντων Διον. Α. Ζακυθηνοῦ, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1945, σποράδην καὶ δὴ σελ. 51 κἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Le Despotat Grec de Morée, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1953, σελ. 20 κἑξ. Ant. Bon, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 27 κἑξ., 68 κἑξ. Νέα καὶ ἐν πολλοῖς ἐνδιαφέρουσα ἐργασία ἐπὶ τοῦ θέματος εἶναι τοῦ Ἐπ. Χρυσανθοπούλου, Τὰ βιβλία θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τὸ Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας καὶ αἱ Σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, « Θεολογία », τόμ. ΚΔ' (1953), σελ. 597 κἑξ., τόμ. ΚΖ' (1956), σελ. ἰδίᾳ 261 κἑξ.

[3] Γ. Σωτηρίου, Αἱ μοναὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτῶν δρᾶσις, Ἀθῆναι 1936, σελ. 18.

Παραλλήλως εὐεργετικὴ πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῆς ἰδίας αὐτῆς μονῆς καὶ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἔργον σχεδὸν ἀποκλειστικὸν τῶν χριστιανικῶν ἱδρυμάτων τῆς βυζαντινῆς περιόδου ὑπῆρξε τῶν μουσῶν ἡ θεραπεία καὶ ἡ φιλανθρωπία. Ἐξ ἄλλου γνωρίζομεν, ὅτι ἐπὶ τῶν μητροπόλεων καὶ τῶν ἀκμαζόντων μοναστηρίων ἔπιπτε συχνάκις τὸ βάρος καὶ ἄλλων ὑποχρεώσεων. Οὕτως, ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι, ὅταν κατὰ τὸ ἔτος 935 οἱ Πελοποννήσιοι διὰ νὰ μὴ στρατευθοῦν προετίμησαν « *δοῦναι ἱππάρια χίλια ἐστρωμένα καὶ χαλινωμένα* », ἡ φορολογία αὕτη κατενεμήθη μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν Κορίνθου καὶ Πατρῶν, τῶν ἐπισκόπων, πρωτοσπαθαρίων καὶ λοιπῶν ὀφφικιαλίων καὶ τῶν μοναστηρίων, ἐξ ὧν τὰ πατριαρχικὰ καὶ βασιλικὰ ἀνέλαβον τὴν καταβολὴν ἀνὰ δύο ἱππαρίων[1]. Ἐπειδὴ παρόμοιαι ὑποχρεώσεις δὲν ἦσαν σπάνιαι, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ ἡμετέρα μονὴ συνέβη νὰ μετάσχῃ τοιούτων, ἀφοῦ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς γνωρίζομεν ὅτι εἶχεν ὅλας τὰς προϋποθέσεις μιᾶς ραγδαίας ἀναπτύξεως.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Φραγκοκρατίας, ὅτε ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία, ἀφοῦ ἐγκατέστη ἀνέτως ἐν τῇ χώρᾳ, διεξῆγεν ἀνεμποδίστως τὸ γνωστὸν προπαγανδιστικὸν ἔργον αὐτῆς, ὡς ἔπραττε καὶ βραδύτερον, κατὰ τὴν βραχεῖαν ἐγκατάστασιν τῶν Ἑνετῶν (1685 - 1715)[2], φαίνεται ὅτι καὶ ἡ μονὴ τοῦ Φιλοσόφου δὲν ὑπῆρξεν ἄμοιρος καὶ ἀμέτοχος τῆς δημιουργηθείσης νέας τάξεως πραγμάτων. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὅμορος Καρύταινα ἀπέβη ἡ ἕδρα τῆς ὁμωνύμου βαρωνίας, τὸ δὲ κάστρον αὐτῆς μετὰ τῶν ὁμοίων Ἀρακλόβου, Ἁγίου Γεωργίου τῶν Σκορτῶν καὶ Beaufort ὥριζον τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν τῶν Σκορτῶν, ἐν ᾗ ἔκειτο ἡ μονή, τάσσει αὐτὴν ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ διαφέροντος τῶν Φράγκων κατακτητῶν. Ἐν τούτοις ἡ μονὴ οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Εἶχεν ἆρά γε ἐρημωθῆ; Εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ μοναχικοῦ τινος τάγματος ἐκ τῶν πολυωνύμων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἐγκατέστησαν εἰς πλεῖστα σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας; Μήπως οἱ Φιλοσοφῖται μοναχοὶ ἀντὶ ἁδροῦ τιμήματος εἶχον ἐξαγοράσει τὴν ἀνεξαρτησίαν των; Οὐδεμία ἔγκυρος ἀπάντησις δύναται νὰ δοθῇ εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, διότι πηγαὶ ἐλλείπουν.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ μετὰ ταῦτα, ὅτε πλησίον ἤκμαζον μεμαρτυρημένως κῶμαι ἱκαναί, οἷον Δημητζάνα, Στεμνίτζα, Καρύταινα, Ἀτζίχωλος κλπ., φυσικὸν εἶναι ἡ μονὴ νὰ ἐπέσυρε τὸ

---

[1] Κ. Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, τόμ. Γ', Κεφ. 51, σελ. 243 (Bonn).

[2] Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν, Θεοδώρητος Κριτὴς ὁ ἐκ Δημητσάνης, « Θεολογία », τόμ. Κ' (1949), σελ. 345 κἑξ.

ἐνδιαφέρον τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς ἐγγὺς περιοχῆς, τοσούτῳ μᾶλλον ἐφ' ὅσον αὕτη ἦτο τὸ ἀρχαιότερον καὶ πλέον ἀξιόλογον κτίσμα αὐτῆς. Τῆς περιόδου ταύτης ἱδρύματα ὑπῆρξαν ὁ ἐρειπωθεὶς μικρὸς ναὸς τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ εἰς θέσιν Σωτῆρα καλουμένην σήμερον, οὐ μακρὰν τῆς μονῆς Προδρόμου, ὁ ὁμοίαν τύχην ὑποστὰς ἐπὶ τῆς ἐντεῦθεν ὄχθης τοῦ Λουσίου ναὸς τοῦ 'Αγίου Γεωργίου καὶ τὸ περισωθὲν ὡραῖον ἐκκλησίδιον τοῦ ἀποστόλου 'Ανδρέου, πλησίον τῶν κτισμάτων τῆς ἀρχαίας πόλεως Γόρτυνος, παρὰ τὸν ποταμὸν Λούσιον. 'Η ἵδρυσις ὅμως αὐτῶν καὶ παντὸς ἄλλου κτίσματος, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίας, δὲν σημαίνει μείωσιν τῆς ἀξίας τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, ἀλλὰ μᾶλλον ἀκμὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ σχετικὴν τῶν κατοίκων εὐημερίαν πρὸς ἵδρυσιν ἔργων τέχνης διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Δύο μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ὁρόσημα διαφωτίζουν ὁπωσδήποτε τὴν ἱστορίαν τῆς προκειμένης μονῆς. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ὕπαρξις τῆς κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ 'Υμηττοῦ παρὰ τὰς 'Αθήνας μονῆς τοῦ 'Αγ. 'Ιωάννου τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων, ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Πρὸς τὴν μονὴν ταύτην φαίνεται ὅτι κατά τινα τρόπον συνδέεται ἡ ἡμετέρα μονή, τοῦτο δὲ διαβλέπουν ἀπὸ τοῦ Δημ. Καμπούρογλου οἱ ἐρευνηταί, στηρίζοντες τὰς εἰκασίας αὐτῶν ἐπὶ ἐνδείξεων οὐχὶ ἀσημάντων. Οὕτως, ἐκ σωζομένων ἐλλιπῶν ἐπιγραφῶν πληροφορούμεθα, ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ὑπῆρχε μοναχὸς ἐπωνυμούμενος *Φιλόσοφος* εἰς τὴν μονὴν τοῦ 'Αγ. 'Ιωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, ἂν ὀρθῶς ἀποδίδεται εἰς τὴν μονὴν ἡ ἐπιγραφή· τὸ δεύτερον ὅτι περὶ 1235 ἐκοιμήθη ὁ ἀνακαινιστὴς τῆς ἰδίας μονῆς Λουκᾶς μετὰ μοναχοῦ τινος *φιλοσόφου* ρακενδύτου· τρίτον ὅτι μοναχός, *Φιλόσοφος* τὴν κλῆσιν ἔχων, ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κυνηγοῦ τὸν λίθον τῆς Κολυμβήθρας «εἰς κάθαρσιν ἀμπλακημάτων»· καὶ τέλος ὅτι Νεόφυτός τις, μοναχὸς βεβλίως, τὸ ἔτος 1238 κατεσκεύασε τὴν ὁδὸν Μεσογείων πρὸς 'Αθήνας[1]. Καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἐνδείξεων τούτων σχέσις τῆς μονῆς Φιλοσόφου πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Κυνη-

[1] Α. 'Ορλάνδου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν 'Αθηνῶν καὶ τῶν κλιτύων 'Υμηττοῦ - Πεντελικοῦ - Πάρνηθος καὶ Αἰγάλεω, Εὑρετήριον τῶν Μνημείων τῆς 'Ελλάδος, Α' Εὑρετήριον τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων, ἐν 'Αθήναις 1933, σελ. 170 κἑξ. H. Megaw, The chronology of some Middle - Byzantine Churches, ἐν «Annual of the British School at Athens», τόμ. XXXII (1931 - 1932), σελ. 98 κἑξ. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, 'Ιστορία τῶν 'Αθηναίων, τόμ. Β', ἐν 'Αθήναις 1890, σελ. 212 κἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, 'Η στήλη τοῦ Νεοφύτου. Μελέται καὶ ἔρευναι — Τὰ 'Αττικά, ἐν 'Αθήναις 1923, σελ. 130 κἑξ. J. Strzycowski, 'Η μονὴ τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων, «Δελτίον 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας», τόμ. Γ' (1889), σελ. 116 - 128, ἰδίᾳ σελ. 122. Γ. Σωτηρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 10. Τοῦ αὐτοῦ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ 'Αρχαιολογία, τόμ. Α', ἐν 'Αθήναις 1942, σελ. 414.

γοῦ τῶν Φιλοσόφων ἀπορρέει κυρίως ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς αὐτῆς ἐπωνυμίας, ἐξ ἧς ἄγεταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι πιθανῶς μέλη τῆς ἐν Δημητσάνῃ μοναχικῆς ἀδελφότητος ἵδρυσαν ἢ ἦλθον καὶ κατῴκησαν εἰς τὴν τοῦ 'Υμηττοῦ μονήν, ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Φραγκοκρατίας, ὅτε δὲν ἀποκλείεται καὶ νὰ ἐγκατελείφθη ἡ μονὴ τοῦ Φιλοσόφου προσωρινῶς, ἐξ ἐπηρείας τῶν κρατούντων Δυτικῶν. Περισσότερον ἀξιοπρόσεκτοι ὅμως εἶναι δύο ἄλλαι εἰδήσεις, περιεχόμεναι εἰς ἐπιστολὰς γραφείσας ὑπὸ Μιχαήλ, μητροπολίτου 'Αθηνῶν, τοῦ Χωνιάτου. Τούτων ἡ πρώτη ἀπευθύνεται πρὸς τὸν καθηγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν πρὸς τὸν κυρ. Γεώργιον ἀναφέρεται ὅτι Βασίλειός τις Κυνηγὸς ἀπέστειλε χειρόγραφον 'Ομήρου, ἀνῆκον εἰς τὸν Ι. Λαπαρδᾶν[1]. Ἂν ὁ Λαπαρδᾶς οὗτος δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἡμετέρας μονῆς, ὅστις ἔχων εἰς τὴν κατοχήν του τὸ πολύτιμον χειρόγραφον κατέλιπε, φαίνεται, τοῦτο εἰς τὴν μονήν, ποὺ αὐτὸς ἵδρυσε καὶ ὅπου πιθανῶς ἐμόνασε, πρέπει ἀσφαλῶς νὰ εἶναι ἄλλος τις τῆς ἰδίας οἰκογενείας γόνος μεταγενέστερος, λόγιος ἐπίσης, ὅστις προφανῶς ἀποτελεῖ τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τῶν δύο μονῶν, Δημητσάνης καὶ 'Αθηνῶν. 'Ο Μ. Χωνιάτης εὑρίσκεν ὑπερβολικὴν τὴν τιμὴν τοῦ χειρογράφου, ὑπέρπυρα δύο, καὶ συνίστα εἰς τὸν Γεώργιον, ἐὰν μετέβαινεν εἰς 'Αθήνας, νὰ τὸ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν.

Τὸ δεύτερον ὁρόσημον ἀνάγεται εἰς τοὺς περὶ τὴν Ἅλωσιν χρόνους. Εἶναι τοῦτο ἡ φωτεινὴ φυσιογνωμία τοῦ καθαγιασθέντος οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Διονυσίου Α' (1466 - 1472, 1488 - 1490), ὅστις πιθανώτατα ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου ὡρμᾶτο. 'Αρχομένου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, εἰς νεαρὰν ἡλικίαν μετέβη εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐκεῖθεν εἰς μονὴν Μαγγάνων, ὅπου ἀνεστράφη μετὰ τοῦ περιφήμου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ᾐχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ΚΠόλεως, ἀπελευθερωθεὶς ἐγένετο μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως καὶ δὶς ἐπατριάρχευσε[2].

Πέραν τῶν εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων διὰ τὴν ζωὴν τῆς μονῆς μέχρι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ἐφεξῆς δύναται νὰ στηριχθῇ τις ἐπὶ ὑπαρχουσῶν γραπτῶν μαρτυριῶν διὰ νὰ διαλύσῃ τὸ θολὸν ἱστορικὸν πεδίον, ἐφ' οὗ ἀμυδρῶς ὑφαίνεται ἡ ἱστορικὴ ζωὴ τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου καὶ νὰ τοποθετήσῃ αὐτὴν ἐπὶ περιόδου ἀκμῆς μαρτυρουμένης. 'Ασφαλὴς ἔνδειξις ὅμως τῆς ἱστορικότητος τοῦ

[1] Σπ. Π. Λάμπρου, Μιχαὴλ 'Ακομινάτου, τοῦ Χωνιάτου, Τὰ Σωζόμενα, τόμ. Β', ἐν 'Αθήναις 1880, σελ. 247, 628 - 630, καὶ σελ. 219 στ. 19 κἑξ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ μοναὶ τῆς 'Ελλάδος, σελ. 13.

[2] Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ ἀκολουθία τοῦ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως οἰκουμ. πατριάρχου Διονυσίου Α' τοῦ ἐκ Δημητσάνης, μετὰ συμβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Φιλιππουπόλεως κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, 'Αθῆναι 1955, σελ. 19 κἑξ. (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «'Αρχείου τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ», τόμ. ΙΘ' - Κ').

μοναστηρίου μέχρι σήμερον παραμένει τὸ θαυμάσιον αὐτοῦ καθολικόν, ὅπερ ἐσεβάσθη ὁ πανδαμάτωρ χρόνος. Ἡ ἐρήμωσις τῶν λοιπῶν κτισμάτων εἰς τὴν παλαιὰν καὶ νέαν μονὴν συνετελέσθη ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐντεῦθεν. Ἂν ἐσημειοῦτο πλήρης παρακμὴ παλαιότερον, θὰ ἠκολούθει παντελὴς κατάρρευσις διὰ μέσου τόσων αἰώνων. Διὰ τοῦτο τὰς πρώτας καὶ σπουδαιοτέρας πηγὰς τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς ἀποτελοῦν τὰ δύο αὐτῆς καθολικά, παλαιὸν καὶ νεώτερον.

Ἀκολούθως τὰ λείψανα τῶν κτιρίων καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἐπιγραφαὶ προσφέρουν τὸ πολύτιμον αὐτῶν ὑλικὸν εἰς τὴν ἔρευναν. Περαιτέρω αἱ περισωθεῖσαι γραπταὶ πηγαὶ εἰς πατριαρχικὰ γράμματα, ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα ἀποτελοῦν τὸ ὅλον τῆς μονῆς ἀρχεῖον, ὅπερ, καίτοι δὲν εἶναι ἱκανῶς πλούσιον, διαφωτίζει κυριώτατα τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ ἐπαχθὴς δουλεία τῶν βαρβάρων Ἀσιατῶν καθ' ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν ἠμπόδιζε τοὺς ἄλλως ἀραιοὺς περιηγητὰς τῶν πρώτων χρόνων νὰ φθάνουν μέχρι τῶν πλέον δυσπροσίτων ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς ἐπικρατείας. Βεβαίως καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς δουλείας ἀξιόλογα γραπτὰ μνημεῖα θὰ ὑπῆρχον παρὰ τῇ μονῇ, ἀλλ' ἐμεσολάβησαν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλίαι — πόλεμοι διαρκεῖς μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐπαναστάσεις, ἐπιδρομαὶ — δυνάμεναι νά συντελέσουν εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῶν μνημείων τούτων τῆς ἱστορίας.

Οὕτω πως φθάνομεν εἰς τοὺς περὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα χρόνους, οὓς διαφωτίζει κυρίως τὸ περισωθὲν ἀρχεῖον τῆς μονῆς, τὸ φυλασσόμενον εἰς τὴν ἐν Δημητσάνῃ Βιβλιοθήκην. Αἱ γραπταὶ αὗται πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς δύνανται ὡς ἀκολούθως νὰ καταγραφοῦν.

1) Ὁ παλαιότερος κτιτορικὸς κῶδιξ τῆς μονῆς, περιέχων ἀφιερωτηρίους πράξεις, ἀγοραπωλησίας καὶ λοιπὰς συναφεῖς μαρτυρίας καὶ δικαιοπραξίας συντόμους. Ὁ κῶδιξ οὗτος ἀντεγράφη ἐκ παλαιοτέρου κώδικος φθαρέντος, διὰ χειρὸς Ἀγγελῆ τινος ἱερέως Κορφηνοῦ, ἐκ Καρυταίνης, ἔχει διαστάσεις 0,33×0,22 μ., στάχωσιν διὰ βύρσης, γενομένην κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, φύλλα ἠριθμημένα 130 καὶ ἀριθ. ταξινομήσεως 141[1]. Ἐν φ. 5α ὑπάρχει ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1734 σημείωσις[2]:

Ἐπὶ ἔτους ͵αψλδ' τὸ παρὸν κωντίκι ὑπάρχει τῆς θείας καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τῆς κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπονομαζόμενον μοναστήριον τοῦ

[1] Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 82 (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. ΚΒ' καὶ ΚΔ').

[2] Ἀντιγράφομεν ἀποκαθιστῶντες σιωπηρῶς τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ τὴν στίξιν. Πρβλ. σημείωμα Ν. Α. Βέη, ἐν τῷ «Νουμᾷ», χρόν. Γ', φ. 6 Δεκ. 1908, σελ. 7.

Φιλοσόφου, κείμενον εἰς τόπον λεγόμενον Μονόπορη, πλησίον χώρας Δημητζάνας καὶ Στεμνίτζας, ἀνακαινισμένον ὑπὸ πολλῶν χρόνων, πάντη ἐλεύθερον ὡς διαλαμβάνουν τὰ χρυσόβουλλα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Εἰς τὸ αὐτὸ κωντίκι γράφομεν διὰ ἐνθύμησιν τῶν μεταγενεστέρων τὰ ὑπάρχοντα τοῦ μοναστηρίου, ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἄλλα κτήματα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, κινητά τε καὶ ἀκίνητα. Γράφομεν δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, ἀρχιερέων, ἱερομονάχων, ἱερέων καὶ λαϊκῶν, διὰ νὰ εὑρίσκωνται καὶ νὰ μνημονεύωνται ἀκαταπαύστως. Τὸ ὁποῖον κωντίκι τὸ ἀντιγράψαμεν ἐκ τοῦ παλαιοῦ εἰς τὸ παρόν, διὰ στερέωσιν καὶ ἀνακαινισμόν, καὶ ἐγράφθη διὰ κόπου κἀμοῦ τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἀμαθῆ Ἀγγελῆ ἱερέως τοῦ Κορφηνοῦ καὶ οἰκονόμου Καρύταινας.

Ἀλλ' ἐνῷ τὸ σημείωμα τοῦτο τοῦ ἱερέως Ἀγγελῆ Κορφηνοῦ ὁμιλεῖ περὶ ἀντιγραφῆς τοῦ κώδικος ἐκ τοῦ παλαιοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1734, ὅμως ἐν φ. 1β τοῦ αὐτοῦ κώδικος ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος σημείωσις:

1630 ἰδοὺ ἀνεκαινίσθη ὁ παρὼν κῶνδιξ καὶ σημειώνομεν τὴν τοποθεσίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ τὸν κάθε αὐτοῦ τόπον τὸ παλαιὸν μοναστήρι καθοῦ τρέχει ὁ ποταμὸς ἕως τὸ κεφαλόβρυσον καὶ παλαιὰν νεροτριβὴν καὶ ἕως κάτωθεν ὁποὺ μπαίνει ἡ δέσις τοῦ μύλου, ἔχει καὶ τὴν Μπέραν Μεριὰν ἀντίκρυς τοῦ μοναστηρίου, καθοῦ τρέχει τὸ νερὸν ὁ λεγόμενος Πήδουλας, καθοῦ ἀπάνω εἰς τὴν κορφὴν τοῦ βράχου καὶ στράτας τῆς Καρύταινας. Τὰ αὐτὰ τὰ σημειώνομεν διὰ ἐνθύμησιν τῶν μεταγενεστέρων. Παχώμιος ἱερομόναχος ἐκ Δημητζάνης.

Ἀλλ' ὁ Παχώμιος, ἐγκαινιάσας τὸν νέον κώδικα τῆς μονῆς, δὲν ἔγραψε ἄλλο τι εἰ μὴ τὰ ὅρια τῆς μονῆς, ἡ δὲ ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ παλαιοῦ συνετελέσθη μετὰ ἕνα ὁλόκληρον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ παπ-Ἀγγελῆ. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ σειρὰ τῶν φύλλων τοῦ κώδικος τούτου δὲν εἶναι ἡ φυσικὴ ἡ πρὸ τῆς σταχώσεως.

2) Ὁ νεώτερος κῶδιξ τῆς μονῆς, καθιερωθεὶς κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1788, περιέχει σημειώματα καὶ διαφόρους πράξεις ἐξ ἀντιγραφῆς ἐκ παλαιοτέρου κώδικος, ἐξ οὗ ἤντλησεν ὁ παπ-Ἀγγελῆς, τοῦ προηγουμένου κώδικος ὁ συμπιλητής, δι' ὃ καὶ κοινὰς πράξεις περιέχουν ἀμφότεροι οἱ κώδικες. Ὁ ἀρχικὸς κῶδιξ, ὅστις ὑπῆρξε πηγὴ τούτων χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1608, προήρχετο δὲ ἐξ ἀντιγραφῆς προηγουμένου καὶ αὐτός. Ὁ νεώτερος κῶδιξ τῆς μονῆς εἶναι ἄδετος, περιέχει φύλλα ἠριθμημένα 57, ἐξ ὧν πολλὰ ἀφέθησαν λευκά, ἔχει δὲ διαστάσεις 0,41×0,29 μ. Διατηρεῖται καλῶς καὶ φέρει ἀριθμὸν ταξινομήσεως χρφ. 143[1]. Φέρει ἐν ἀρχῇ ὁ κῶδιξ ἁπλοῦν

[1] Τ. Α. Γριτσοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 83.

ἀλλὰ καλαίσθητον ἐκ φύλλων δένδρου, μίσχων καὶ πτηνῶν, κόσμημα, μεθ' ὃ ἐν φ. 1α ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1. Φεβρ. 1788 κατεχωρίσθη ἡ ἀκόλουθος διαφωτιστικὴ σημείωσις:

† Ὁ παρὼν κῶδιξ τῆς ἱερᾶς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς Φιλοσόφου, ἑορταζομένης εἰς τὴν ἐννεαήμερον μετὰ τὴν Κοίμησιν, ὁ ὁποῖος ἐξαναγράφτη ἀπὸ τὸν παλαιὸν κώδικα, εἰς τοὺς ,αψπη' Φεβρουαρίου α' καὶ μετ' ἐπιμελείας ἐδιωρθώθη, ἡγουμενεύοντος ὁ κὺρ Διονύσιος Κακαβᾶς καὶ κὺρ Δοσίθεος Διαμαντακόπουλος ἐκ Δημητζάνης καὶ ἐγράφτηκαν ξεχωριστὰ τόσον οἱ ξεφώνησες τῶν ἀρχιερέων, ἱερομονάχων, ἱερέων καὶ μοναχῶν, μοναζουσῶν καὶ λαϊκῶν καὶ καθεξῆς, κάθε τόπος καὶ χωράφι, μύλος, ἀμπέλια καὶ εἴτι ἄλλα μὲ τὲς περιοχές τους, καθὼς εἰς τὸν παλαιὸν κώδικα εὑρέθησαν γεγραμμένα, ὁ ὁποῖος ἦταν ξεσηκωμένος εἰς ἔτος ,αχη' (= 1608) ἀπὸ πρωτύτερον κώνδικα ὡς ἐμαρτυροῦσε.

3) Τὰ διάφορα συνοδικὰ σιγίλλια καὶ ἄλλα ὑπὲρ τῆς μονῆς ἀπολυθέντα πατριαρχικὰ γράμματα, δι' ὧν μαρτυρεῖται ἡ ἵδρυσις αὐτῆς, ἡ πατριαρχικὴ ἐξάρτησις, ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία καὶ ἄλλαι εἰδήσεις παρέχονται.

4) Τέσσαρες φάκελλοι ἐγγράφων τῆς Τουρκοκρατίας, ΙΖ' - ΙΘ' αἰώνων, ὧν περιεχόμενον δικαιοπραξίαι διάφοροι, ἀγοραπωλησίαι καὶ ἀφιερώσεις κτημάτων κλπ. [1].

Ο ΧΟΡΗΓΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΟΓΡΑΦΗΣΕΩΣ

Ὁ αὐστηρός, ἡγεμονικὸς καὶ εὐλαβὴς χορηγὸς τῆς ἁγιογραφήσεως τοῦ νεωτέρου καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, μὲ τὴν πολυτελῆ ἀνατολικὴν ἐνδυμασίαν, δι' ἧς διετήρει τὴν ἀνάμνησιν τοῦ τίτλου, ὃν ἀντιστοίχως πρὸς πολιτικὸν βαθμόν, οἷον *μίρι-μιρὰν* ἢ *μὶρ-οὺλ-οὐμερᾶ*, πιθανῶς ἔφερεν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ διοικητικῇ ἱεραρχίᾳ, εἰκονιζόμενος παρὰ τὴν Δ. πύλην τοῦ νεωτέρου καθολικοῦ τῆς μονῆς, τὴν συνδέουσαν αὐτὸ μετὰ τοῦ νάρθηκος, κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν κτιτορικὴν ἐπιγραφήν, συνεδέθη αἰωνίως μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ κτίσματος τῆς περιφερείας. Χαρακτηριστικὴ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ εἶναι ἡ παρὰ πόδας τῆς προσωπογραφίας του χαραχθεῖσα δέησις: ΔΕΙCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΠΑCΑ ΜΑΥΡΑΗΔΙ, ἥτις δὲν μαρτυρεῖ κἂν τὴν φιλόδοξον διάθεσιν αὐτοῦ.

[1] Ἓν μέρος τῶν ἐγγράφων τούτων ἐξεδόθη ἤδη. Βλ. Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Πωλητήρια καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῆς μονῆς Φιλοσόφου (1626 - 1787), «Ἐπετηρὶς» τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τεῦχ. Γ' (1950), σελ. 118 κἑξ.

Περὶ τοῦ Μαυραΐδη τούτου πολλὰ ἀγαπᾷ νὰ διηγῆται ὁ γορτυνιακὸς λαός, θεωρῶν αὐτὸν ἓν τῶν πλέον ἐξεχόντων προσώπων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Γορτυνίᾳ. Οὕτω, κατὰ τὴν παράδοσιν, δεκαετὴς ὢν ὁ Μαυραΐδης[1] ἀνηρπάγη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐξισλαμισθεὶς κατετάγη εἰς τὰ γενιτσαρικὰ σώματα, ἀνελθὼν ἔπειτα εἴς τινα πολιτικὸν βαθμὸν καὶ τιμηθεὶς μὲ τὸν τίτλον τοῦ *πασᾶ*[2]. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀκουσίου τούτου ἐκπατρισμοῦ ὁ Μαυραΐδης ἀπέκτησεν, ἄγνωστον πῶς, μεγάλην περιουσίαν, τὴν ὁποίαν βραδύτερον μετεχειρίσθη γενναιοφρόνως, ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίδος καὶ τῆς πατρῴας θρησκείας, πιθανῶς μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν[3], εὐεργετῶν χριστιανικὰ ἱδρύματα τῆς περιφερείας, ὡς ἐὰν ἤθελε νὰ ἐξαγνισθῇ κατά τινα τρόπον, διὰ τὴν ἀθέλητον μετάστασιν εἰς τὴν ὀθωμανικὴν θρησκείαν. Τὸ οἰκογενειακὸν τοῦ ἀνδρὸς ἐπώνυμον, Φαρμάκης, ἐπιχωριάζει ἐν Στεμνίτσῃ ἀπὸ χρόνων παλαιῶν.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς γενέτειραν ὁ Μαυραΐδης ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ ἐκ Δημητσάνης ἐξέχοντος ἱερέως Πολυχρονίου Καρακάλλου Πολυτίμην. Τοῦτο εἰκάζομεν, ὅτι ἐγένετο μετὰ τὸ ἔτος 1690. Διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀφιερῶν ὁ παπα-Πολυχρόνης Καράκαλλος εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς ἀγρὸν εἰς θέσιν *Στοῦ Κόσσυφα*, σημειοῖ ἐν φ. 17α τοῦ σωζομένου κτητορικοῦ κώδικος τῆς μονῆς ταύτης[4] τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὄνομα, τῆς συζύγου Ἀσημίτζας καὶ τῆς θυγατρὸς Πολυτίμης, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ γαμβροῦ Μαυραΐδη. Ἀντιθέτως, εἰς ἄλλα μεταγενέστερα σημειώματα τοῦ αὐτοῦ κώδικος σημειοῦται καὶ αὐτός. Οὕτω, κατὰ τὸ ἔτος 1695, ἡ Πολυτίμη *τοῦ παπᾶ Πολυχρόνη Καρακαλου η*

[1] Τὸ ὄνομα ὡς βαπτιστικὸν βάσιν φαίνεται ὅτι ἔχει τὸ βυζαντινὸν ἐπώνυμον Μαῦρος, χωρὶς ν' ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸ μαῦρο χρῶμα συσχέτισις, κατ' ἐλευθέραν τοῦ λαοῦ προτίμησιν. Βλ. τὰ σημειωθέντα ὑπὸ Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Μητρόπολις καὶ μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν, Θεοδώρητος Κριτὴς ὁ ἐκ Δημητσάνης, «Θεολογία», τόμ. Κ' (1949), σελ. 550, ὑποσ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Βαπτιστικὰ ὀνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, «Λαογραφία», τόμ. ΙΒ' (1956), σελ. 364.

[2] Γ. Α. Ἀνδριτσοπούλου, Ἱστορικαὶ σημειώσεις Στεμνίτσης, ἐν Ἀθήναις 1930, σελ. 13. Νίκου Α. Βέη, Ἡ Ἑλληνικὴ Σχολὴ Στεμνίτσης καὶ συνοδικὰ σιγίλλια καὶ ἄλλα γράμματα περὶ αὐτῆς, «Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», περίοδ. Γ', τόμ. Δ' (1939). σελ. 126 - 127 (μετατύπωσις ἐκ τῶν «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher», XIV, 1938). Γ. Ι. Καρβελᾶ, Ἐπιφανεῖς Γορτύνιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον», τεῦχ. Γ' (1948), σελ. 6 - 7. Ν. Κ. Μουτσοπούλου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, ἐν Ἀθήναις 1956, σελ. 74 - 75.

[3] Ν. Α. Βέη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 366. Γ. Ι. Καρβελᾶ, ἔνθ' ἀνωτ, σελ. 6.

[4] Ἀπόκειται ὑπ' ἀριθ. 146 ἐν τῇ συλλογῇ Δημητσάνης. Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, σελ. 84.

θυγάτηρ, τοῦ Μαβραῆδη Φᾶρμάκι ἡ γηνὴ ἀφιεροῖ *τὸ χόραφὴ όπου ήχεν ὁ πατερας δομενο διὰ πρηκιόν*, εἰς τὴν ἰδίαν μονὴν (φ. 28^{β})[1]. 'Ανατρέχοντες εἰς τὸ σημείωμα τοῦ ἔτους 1668 ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι (φ. 17^{α}), ὅπου ὁ παπα-Πολυχρόνης μετὰ γενομένην ἀφιέρωσιν ἀγροῦ εἰς θέσιν Μάρμαρο ἀνέγραψε μετά τινων ἄλλων τὸ ὄνομα τοῦ συγγενοῦς του μητροπολίτου Μονεμβασίας Νεοφύτου, τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ τῆς συζύγου 'Ασημίτζας[2], δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ γνωστὰ τέκνα τοῦ ἱερέως Πολυτίμη, Νικολὸς καὶ Παναγιώτης[3] δὲν εἶχαν ἀποκτηθῆ εἰσέτι. Ἑπομένως ἡ Πολυτίμη, ὑπερβᾶσα τὸ εἰκοστὸν δεύτερον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῆς, ἐγένετο πιθανῶς σύζυγος τοῦ Μαυραΐδῆ μετὰ τὸ ἔτος 1690.

Οἱ γονεῖς τοῦ Μαυραΐδῆ ὠνομάζοντο *'Αναστάσης* καὶ *Παγώνα*. Τοῦτο γνωρίζομεν ἀπὸ ἐπιγραφὴν εἰς διασωθέντα ἐπιτάφιον χρυσοκέντητον, ὃν ὁ Μαυραΐδῆς ἀφιέρωσε κατὰ τὸ ἔτος 1690 εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αγ. Παρασκευῆς τῆς γενετείρας του Στεμνίτσης, οὗ τὴν θέσιν κατεδαφισθέντος κατέλαβε μεταγενεστέρως ὁ σημερινός, ὅπου τὸ ἀφιέρωμα φυλάσσεται. Ὁ 'Επιτάφιος εἶναι ἀρίστης τέχνης, κεντημένος ἐπὶ ἐρυθροῦ ὁλοσηρικοῦ, ποικιλλομένου μὲ ἀστέρας, διὰ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νημάτων. Περὶ τὸν 'Ιησοῦν νεκρόν, ἐξηπλωμένον ἐπὶ σινδόνος, παρίσταται κύκλος θρηνούντων, ἤτοι ἡ βαθύτατα τεθλιμμένη Θεοτόκος ἀριστερά, ἐναγκαλιζομένη τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ, ὁ 'Ιωσὴφ εἰς τοὺς πόδας, ὁ 'Ιωάννης καὶ αἱ δύο Μαρίαι, Μαγδαληνὴ καὶ τοῦ 'Ιωσῆ (Μαρκ. ΙΕ' 47). Τὰ πρόσωπα κλίνουν βαθέως καὶ πενθίμως πρὸ τοῦ 'Ιησοῦ, μὲ ἔκφρασιν θαυμασίαν, τὴν δὲ εἰκόνα συμπληροῦν ἄγγελοι διακονοῦντες μετὰ θυμιατῶν, διπλοῖ τροχοὶ καὶ Χερουβείμ[4]. Κάτω εὑρίσκεται ἡ σχετικὴ

---

[1] 'Ιδοὺ πλήρης ἡ ἀφιέρωσις: *169[5] Σεπτεβρίῳ 26, ἐπροσήλωσα ἐγὼ ἡ Πολύτιμη τοῦ παπα-Πολυχρόνη Καρακάλλου ἡ θυγάτηρ, τοῦ Μαυραΐδῆ Φαρμάκη ἡ γυνή, τὸ χωράφι ὁποὺ μοῦ εἶχεν ὁ πατέρας δομένο διὰ προικιόν μου, τὸ ἐπροσήλωσα εἰς τὴν Παναγία τὸ μοναστήρι τοὺς Αἱμυαλούς, νὰ μνημονεύωμαι εἰς τὴν 'Αγίαν Παρρησία, κατὰ πάντα ὁμοῦ μὲ τοὺς ἐκτιτόρους τῆς ἁγίας μονῆς καὶ νὰ εἶναι ἀνέκσπαστο καὶ ὅποιος βάλῃ χέρι νὰ τὸ ἐξηλεώσῃ, νὰ ἔχῃ τὴν Παναγίαν μαχόμενη ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, τὸ ὁποῖον χωράφι ὀνομάζεται Καρυὰ καὶ Κόσσυφας.* 'Αντιγράφομεν ἄνευ τῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων, σιωπηρῶς διορθώσαντες τὴν στίξιν καὶ ἀποκαταστήσαντες τὸ κείμενον.

[2] Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Ἡ παρὰ τὴν Δημητσάναν μονὴ Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, ἐν 'Αθήναις 1947, σελ. 19-20.

[3] Αὐτόθι, σελ. 21-22. Πρβλ. Κτ. Κώδ. Φιλοσ. ἀριθ. 141, φ. 102^{α} καὶ Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου, Πωλητήρια καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῆς παρὰ τὴν Δημητσάναν μονῆς τοῦ Φιλοσόφου (1626-1787), «'Επετηρὶς» 'Αρχείου Ἱστορίας Ἑλλην. Δικαίου τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, τεῦχ. Γ' (1950), σελ. 122-123.

[4] Α. Ζάχου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Γορτυνίας, «'Αρχαιολογικὸν Δελτίον, τόμ. Η' (1923), σελ. 82. 'Επὶ τοῦ θέματος βλ. Μ. Σ. Θεοχάρη, 'Εκκλησιαστικὰ ἄμφια τῆς μονῆς Ταταρνης, «Θεολογία», τόμ. ΚΖ' (1956), σελ. 125 κέξ. καὶ Πίν. Α', Β', Γ'. Τῆς αὐτῆς, 'Ανέκδοτα ἄμφια τῆς μονῆς Φανερωμένης Σαλαμῖνος, αὐτόθι, σελ. 325 κέξ. καὶ Πίν. Α'. Πρόκειται περὶ 'Επιταφίων τῶν ἐτῶν 1583 καὶ 1779, μεθ' ὧν ὁ τῆς Στεμνίτσης ἔχει πολλὰ τὰ κοινά, καίτοι ἐν πολλοῖς εἰς τὸν τελευταῖον συναντῶμεν μίμησιν ἐκ παλαιοτέρων προτύπων, ἰδίᾳ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Περὶ τὸν 'Επιτάφιον τοῦτον θέλομεν ἐπανέλθει ἐν καιρῷ.

ἐπιγραφή, οὕτως ἔχουσα: *† 'Αφιερώθη τὸ παρὸν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ὑπὸ κυρίου Μαυροϊδῆ διὰ μνημόσυνον τῶν γον(έων) αὐτοῦ 'Αναστασίου καὶ Παγώνας, ἔτι ἀπὸ Χ(ριστοῦ) ΑΧϞ ⟨=1690⟩*[1].

Εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, ὑπ' ἀριθ. 141 καὶ ἐν φ. 85^{α} ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα: *Παγόνα ἡ γυνὴ τοῦ Φαρμάκη ἀπὸ Στεμνήτζα.* 'Εξ αὐτοῦ φαίνεται, ὅτι πρὸ τοῦ Μαυραΐδῆ προσκυνηταὶ τῆς μονῆς προσήρχοντο οἱ γονεῖς του. Ἕτερον ἐνδιαφέρον σημείωμα ἐν φ. 62^{α} τοῦ ἰδίου κώδικος πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Μαυραΐδῆς εἶχεν ἀδελφὸν Νικόλαον: *μαβραηδης φαρμακης ὁπατὴρ ἀναστάσις· ὁἀδελφόστου νικολαος ἀπὸ στεμνήτζα.*

Τοὺς γονεῖς αὐτοῦ ὁ Μαυροϊδῆς δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύῃ ὀνομαστικῶς καὶ εἰς ἄλλας ἀφιερώσεις. Οὕτως, εἰς πολὺ ἐνδιαφέρον σημείωμα τοῦ ἔτους 1695 ἐν τῷ κτητορικῷ κώδικι τῆς μονῆς Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, φ. 28^{β}, ἀναγινώσκομεν:

† 1695 γράφομεν εἰς ἐνθήμησην πος νὰ μνήμόνεβέτε ὁ ἄρχον τας κὺρ μάβροὴδης εἰς την ἀγίαν παρησήαν κ(αὶ) νὰ ἠξεβρέτε εἰς τους μέταγένεστέρους πος ἡ ἔξοδος[2] κ(αὶ) το χαρτζη[3] ὅπου ἔγηνε το ἀμπελη εἰς κοῦρες του τζακηρη ἐός το παλέο ἀμπελη στο δησηκο τὸ παλεό μαζη με τον λήνόν καθός φενετε κ(αὶ) ήνε προτος κ(αὶ) νέος ἐκτητόρας κ(αὶ) ημάσσεν κ(αὶ) ἐμῆς ἡ πατέρες ὀμπληγαρες[4] να παρακάλουμεν τὴν κήρηα θ(εοτό)κον νά του διδη ἤγιαν κ(αὶ) ευκολήαν εἰς την ζοήν του εἰς την ψηχη του κ(αὶ) να μνημονέβετε μαβρωιδις το ὠνόμά τοῦ παρησηα (;) κ(αὶ) ἀναστασης κ(αὶ) πἀγονας κ(αὶ) ὀκανελος αὐτὰ τα τέσερα ὀνοματα ηνε παρησηας κ(αὶ) εγράψε κ(αὶ) δίο πρόθεσες πἄναγιότη κ(αὶ) πἀγονας[5].

---

[1] Α. Ζάχου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 82. Ν. Κ. Μουτσοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 90.

[2] Συνηθεστάτη λ. μὲ τὴν σημασίαν ἔξοδα, δαπάνη. Βλ. Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, Λεξικὸν ἐπίτομον, 'Αθήνησι 1839, σελ. 442-443, ἐν λ.

[3] *Χάρτζι* = μισθός, δαπάνη, ἔξοδον, συνώνυμος τῇ προηγουμένῃ τουρκικὴ λ. πανελληνίως χρησιμοποιουμένη καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα. Βλ. Π. Παπαχριστοδούλου, «Θρακικά», τόμ. Γ' (1932), σελ. 316.

[4] Ἡ λ. ἑνετική, obligado = ὑποχρεωμένος, ἰταλ. obligato, ἐξ οὗ ἑλλην. ῥῆμα ὀμπλιγάρω = ὑποχρεῶ, ὑποθηκεύω καὶ οὐσ. ὀμπλίγαρες = ὑποχρεωμένοι, ὑπόλογοι.

[5] Τὸ σημείωμα τοῦτο, εἰς ὃ ὁ ἄρχοντας κυρ-Μαυραΐδῆς ὀνομάζεται «πρῶτος καὶ νέος ἐκτήτορας», διὰ τὴν δωρεὰν μιᾶς ἀμπέλου μετὰ τοῦ ληνοῦ αὐτῆς εἰς τὴν

Στενὸν σύνδεσμον φαίνεται συνάψας ὁ Μαυροϊδῆς μετά τινος Κανέλου, ἀγνώστου ἐπωνύμου, υἱοῦ Παναγιώτη καὶ Παγώνας, οἵτινες μνημονεύονται εἰς τὸ ἀνωτέρω σημείωμα. Εἰς μνήμην τοῦ ἰδίου τούτου Κανέλου καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ Παναγιώτη καὶ Παγώνας, ὁ Μαυροϊδῆς κατέβαλε τὰς δαπάνας τῆς ἀνιστορήσεως τοῦ νεωτέρου καθολικοῦ τῆς μονῆς Φιλοσόφου, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς μονῆς[1]. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι ὁ Μαυροϊδῆς εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας ἀφιερώσεις καὶ τὰ σχετικὰ συνεπείᾳ αὐτῶν σημειώματα οὐδαμοῦ ἀναγράφει τὴν σύζυγόν του. Δὲν εἶναι γνωστὸν δὲ ἂν ἐκ τοῦ μετὰ τῆς Πολυτίμης Καρακάλλου γάμου του ἀπέκτησε τέκνα.

Εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ καθολικοῦ τῆς παρὰ τὴν Βυτίναν μονῆς τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, κατὰ τὸ ἔτος 1706, ἀνεφέρετο εἰς μὴ σωζομένην σήμερον ἐπιγραφήν, ὅτι *ἡ ἔξοδος τοῦ τοιχίου ἐγένετο παρὰ τῆς εὐγενεστάτης τιμίας ἀρχόντισσας Κυράτζας Εὐγένος Μαυραειδίνας, ἐκ χώρας Στεμνίτζας*[2]. Ἡ ἀναφερομένη κυράτζα ἀρχόντισσα Εὐγένω Μαυραϊδῖνα, ἐκ Στεμνίτζης, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλον πρόσωπον, εἰ μὴ σύζυγος τοῦ Μαυραϊδῆ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι πρὸ τοῦ ἔτους 1706 ὁ Μαυραϊδῆς ἦλθεν εἰς δεύτερον γάμον. Ἄλλαι σχετικαὶ ἐπ' αὐτοῦ πληροφορίαι ἐλλείπουν.

Τὴν 1 Αὐγούστου 1720, ὁ Μαυραϊδῆς ἠγόρασεν ἀντὶ 15 γροσίων ἀπὸ τὸν Τριαντάφυλλον Φλιτηνὸν ἐκ τοῦ χωρίου Ράφτη (= Βλαχόρραφτη) *τὸ χωράφι στὶς Ζελίβες* (= ὅριον τοῦ παρακειμένου χωρίου Ἀτσίχωλος), *ποὺ τοῦ εἴχανε δομένο προικιὸ οἱ Φαρμακαῖοι*. Τὸ σχετικὸν πωλητήριον εὑρίσκεται συνεσταχωμένον (φ. 95α) ἐν τῷ κτητορικῷ κώδικι τῆς γορτυνιακῆς μονῆς Προδρόμου[3] μετ' ἄλλων σχετικῶν ἐγγράφων, βεβαιούμενον διὰ τῆς ὑπο-

μονήν, εἶναι ἀξιόλογον διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, διότι ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ δωρεά. Εἶναι δὲ ἡ ἄμπελος αὐτὴ αὕτη ἡ περιέχουσα τὸν ληνόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔλαβε χώραν τὸ ἡρωϊκὸν ἐπεισόδιον τῶν κλεφτῶν Κολοκοτρωναίων, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1806. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἡ παρὰ τὴν Δημητσάναν μονὴ Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, ἐν Ἀθήναις 1947, σελ. 38 κἑξ.

[1] Ἐξ ἄλλου ἐν φ. 34β τοῦ κτητορ. κώδ. (ἀριθ. 141) τῆς μονῆς Φιλοσόφου ἀναγινώσκομεν: Ὁ Μαυρουδῆς Φαρμάκης, ἐκ χώρας Στεμνίτζας· Κανέλου, Παναγιώτη, παρρησία.

[2] Παν. Παπαζαφειροπούλου, Μεθυδριάς, ἐν Ἀθήναις, 1883, σελ. 86. Ὁ μακαρίτης σχολάρχης Π. Παπαζαφειρόπουλος, ὁ πολλὰ καὶ καλὰ γράψας περὶ τῶν περὶ τὴν Βυτίναν, τὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴν εἶχεν ἀναγνώσει, κατὰ τὴν δήλωσίν του, πρὸ ἑξηκονταετίας ἀφ' ἧς τὴν ἐξέδωκεν, ἤτοι διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν ἀποκλείεται ἑπομένως σφάλμα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Ὡς πρὸς τὸ κυράτζα, ὑπόλειμμα βυζαντινόν, θηλυκὸν τοῦ κυρίτζης, κυρ-, βλ. Τ. Γριτσόπουλον, « Λαογραφία », τόμ. ΙϚ' (1956), σελ. 363.

[3] Ἀπόκειται ἐν τῇ συλλογῇ Δημητσάνης. ὑπ' αὔξ. ἀριθ. 163. Βλ. Τ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, σελ. 93.

γραφῆς τῶν παπα-Δημήτρη Κηβοῦ, Κώστα Πασιάμου, Ρήγα Φαρμάκη καὶ Δημητρίου Τρεμπέλα. Ἀλλὰ τὸ κτῆμα τοῦτο, ὅπερ διὰ τῆς ἀνωτέρω ἀγοραπωλησίας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν οἰκογένειαν Φαρμάκη, ὁ Μαυραϊδῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπώλησεν εἰς τὴν μονὴν Προδρόμου. Παρὰ πόδας τοῦ ἰδίου τούτου πωλητηρίου ἰδιοχείρως ὁ Μαυραϊδῆς κατεχώρισε καὶ ὑπέγραψε τὸ σχετικὸν ὁμόλογον, δι' ὀλίγων ὡς ἑξῆς:

† το άν ο θὲν χόραφὴ τὸ επούλησα στὸν αγιὸν προδρωμυ καί ////// (μία φράσις δυσξύμβλητος) *τοῦ μπαλη που ηχα αγορασμενο στου βαρδουβα καὶ να μὴ νεχη κὰνὴς να πηραξη τους πατέραις μη τε πεδη μου μητ αλος κανης καὶ ὰν τους πηραξη κανης να αποκρένομε εγο ο ανο θεν μαβραιδης. και εδοσα τω παρον ης χηράς τον πατέρον για σηγουριτα*[1] *τους*

μαβραϊδῆς φάρματζης βεβεονο.

Ἐκ τοῦ σημειώματος τούτου καταφαίνεται, ὅτι ὁ Μαυραϊδῆς ἀπέκτησε τέκνα, ἓν ἢ περισσότερα, διότι ἐν στίχῳ 3 ἀπαγορεύει εἰς πάντας, παιδί του ἢ ἄλλον τινά, νὰ διεκδικήσουν κυριότητα ἐπὶ τοῦ πωληθέντος πρὸς τὴν μονὴν Προδρόμου κτήματος. Προφανῶς ἡ ἀπόκτησις τέκνων ἐγένετο ἐκ τῆς δευτέρας συζύγου Εὐγένως.

Ἕνεκα τῶν δωρεῶν τοῦ Μαυραϊδῆ, γνωστῶν καὶ μή, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θρυλικὴν καταστᾶσαν περιπέτειάν του καὶ τὴν ἐν γένει δρᾶσίν του, ὡς πασᾶ καὶ ἐξέχοντος Στεμνιτσιώτου, οὗτος ἀπέβη ἐξέχουσα φυσιογνωμία ἐν Γορτυνίᾳ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἁγιογραφήσεως τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Φιλοσόφου ὀνομάζεται *ἐντιμότατος καὶ λογιώτατος*. Οἱ σύγχρονοί του τὸν ἀπεκάλουν *κυρ-Μαυραϊδῆν*, διὰ πολὺν δὲ χρόνον καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ λαλοῦντες ὑπὸ τὸ βαπτιστικὸν Μαυραϊδῆς ἐνόουν τὸν Φαρμάκην, ἴσως δὲ αὐτὸς ὑπῆρξεν ἡ αἰτία νὰ ἐπικρατῇ εὐρέως τὸ βαπτιστικὸν τοῦτο εἰς τὴν περιφέρειαν[2], ὑπογράφων

[1] Ἡ λ. ἐκ τοῦ ἰταλ. sicurita = ἀσφάλεια. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ λοιπὰ ἑλληνικά, σίγουρος, σιγουριά, σιγουρεύω κλπ.

[2] Εἰς διαφόρους ἀναγραφὰς γορτυνιακῶν κωδίκων τῆς ἐν Δημητσάνῃ συλλογῆς εὑρίσκομεν τὸ ὄνομα ὡς ἑξῆς, προχείρως. Μαυραϊδῆς Κίτροκας καὶ Μαυραϊδῆς Πόγκας ἐκ Στεμνίτσης ΙΖ' αἰ. (Κῶδ. Φιλοσόφου 141, φ. 57α, 61β). Παπα-Μαυραϊδῆς Καπλάνης (αὐτόθι, φ. 81α), Μαυραϊδῆς Μάγκας, ἀπὸ χωρίον Μάτεση (αὐτόθι, φ. 63β), Μαυροϊδῆς Κανελόπουλος, ἐκ Καρυταίνης (αὐτόθι, φ. 63β), Μαυραϊδῆς Ζενετόπουλος, ἐκ Στεμνίτσης, ἔτ. 1802 (Κῶδ. Προδρόμου, ἀριθ. 163, φ. 47α), Μαυρουδῆς Πουλημένος, ἔτος 1728 (αὐτόθι, φ. 103α), Μαυραϊδῆς Ψωμᾶς ἔτ. 1691 (αὐτόθι, φ. 149α, ὅπου καὶ Ἀντώνης Φαρμάκης, ἐκ Στεμνίτσης) κλπ. Ἐπίσης ἀπαντᾷ καὶ ὡς ἐπώνυμον, π.χ. Παχούμιος Μαυραϊδῆς (κῶδ. Φιλοσ. 141, φ. 46α), Ρωτίδα τοῦ Μαυροϊδῆ (αὐτόθι, φ. 81α) κλπ.

ἀρχικῶς καὶ ὁ ἴδιος ἄνευ ἐπωνύμου. Τὸ πρῶτον τὴν ὑπογραφήν του εὑρίσκομεν εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Φιλοσόφου (φάκελ. Μονῆς Φιλοσ. ἔγγρ. ΙΖ' αἰ. ἀριθ. 3), ὅπερ εἶναι διαθήκη συντεταγμένη εἰς Ἄκοβαν, τῇ 12 Δεκεμβρίου 1694, ἐν ᾗ τελευταῖος μεταξὺ τῶν μαρτύρων ὑπογράφει *† μαβροϊδεις αποχοριο ςεμνιτζα μαρτιροτανοθε.* Ἐπὶ χρόνους ἱκανοὺς καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαυραΐδῆ, τὸ ὄνομά του κατήντησε τοπωνύμιον ἐκ τῶν κτημάτων αὐτοῦ. Οὕτως, εἰς ἔγγραφον ἀπὸ 17 Μαρτίου 1719 πωλητήριον, ἄμπελος εἰς θέσιν Καστανιὰ ὁρίζεται *συναύλακα Ἁγιαννιώτικο καὶ Μαυραϊδόπουλον* (αὐτόθι). Εἰς ἄλλο ὅμοιον ἀπὸ 2 Φεβρ. 1727, ἀγρὸς εἰς Ἀτζίχωλον *στὸ Λιβάδι* ὁρίζεται *συναύλακα τοῦ μοναστηρίου Ἁγιαννιοῦ καὶ τὸ ἄλλο μέρος μπασιᾶ Μαυροΐδῆ*[1]. Εἰς βραχεῖαν ἀφιέρωσιν ἀπὸ 10 Ἰουνίου 1746, καταχωριζομένην εἰς φ. 114^{β} τοῦ κτητ. κώδικος μονῆς Φιλοσόφου, ἀγρὸς εἰς θέσιν Λωβαπιδιὰ ὁρίζεται πλησίον *τοῦ πασιᾶ Μαυραΐδῆ*. Εἰς πωλητήριον τοῦ μοναστηρίου τοῦ Προδρόμου (Κῶδ. 163, φ. 149^{α}), ἀπὸ 20 Αὐγούστου 1760, ἀγρὸς ὁρίζεται *στὸ καλογερικὸ καὶ στοῦ Μαυραΐδῆ κοντά*. Ἐν καταγραφῇ κτημάτων τῆς ἰδίας μονῆς τῇ 5 Ἰουλίου 1819 (αὐτόθι, φ. 50^{β}), κτήματα ὁρίζονται εἰς θέσιν *Ζελίβες καὶ τὸ κάτω μέρος ὁ πασᾶ-Μαυραδῆς, περαιτέρω ἕως τὸν βράχο καὶ εἰς τοῦ πασᾶ Μαυραΐδῆ*, ἄλλο δὲ κτῆμα *πάλαι Παλαμηδαίικο*, κεῖται *ἀπὸ τὸ ἕνα* (μέρος) *χαντάκι ἕως εἰς τὸ ἄλλο τοῦ Καμινίου καὶ ἕως εἰς τοῦ Μαυραδῆ*.

Εἰς Στεμνίτσαν σήμερον οἱ κάτοικοι δεικνύουν τὴν πατρικὴν οἰκίαν τοῦ Μαυραΐδῆ, πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, ἡ δὲ παράδοσις, οὐχὶ ἀπηλλαγμένη ὑπερβολῶν, ἀναφέρει περὶ τοῦ ἀνδρὸς πολλά. Ἰδιαιτέρας ἐξετάσεως χρῄζει τὸ θέμα τῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς τῆς οἰκογενείας Φαρμάκη καὶ τῶν τυχὸν σχέσεων μεταξὺ τῆς τῆς Στεμνίτσης καὶ τῆς τῆς Δημητσάνης, διότι ὄχι μόνον παλαιὰ εἶναι καὶ τῆς Δημητσάνης ἡ ὁμώνυμος οἰκογένεια, ἀλλὰ καὶ τοπωνύμιον μέχρι σήμερα *Στοῦ Φαρμάκη* ἀκούεται, ποὺ εἶναι ἱκανῶς παλαιόν, ἀπαντῶν π.χ. εἰς φ. 32^{α} τοῦ κώδ. 146 Μον. Αἱμυαλοῦς τῇ 1 Ὀκτ. 1687 *Στοῦ Φαρμάτζη τὸ λάκκωμα*.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

---

[1] Τ. Γριτσοπούλου, Πωλητήρια καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 144, ἔγγρ. 46, στ. 6-7.

GREGORII ACINDYNI EPISTULAE SELECTAE IX

Ex codice Veneto Marciano 155

Edidit Raymundus-J. Loenertz O.P.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΑΚΙΝΔΥΝΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1

Τῷ Μονεμβασίας

IACOBO CUCUNARIO, METROPOLITAE, MONEMBASIAM

Scripta Constantinopoli, ann. 1344-1346

Concertatoriis in Gregorium Palamam orationibus antea notus, suffectus nuper Isidoro sede pulso, Monembasiae metropolita (Iacobus), trinas Acindyno, et metropolitae Corinthiorum (Hyacintho) et Georgio Lapithae Cyprio litteras misit, breves quidem, sed haud impares vi scriptis illis fusioribus, nec minus in adversarium acres. Legit singulas Acindynus atque probavit. Auctorem laudat, hortaturque paria scribat, tum ad omnes ecclesias, cum ad Thessalonicenses eorumque recens ordinatum pastorem, Hyacinthum Cyprium, ex monacho Hodegetriae. Maximum quippe Thessalonicensibus imminere periculum a commoratis ibi perdiu Isidoro Palamaque. Quorum praeter polytheismum etiam messalianismus erroris portio sit, cum se Deum oculis corporeis cernere contendant. Haeresim istam, in Monte Sancto et Constantinopoli, et Thessalonicae grassantem, auctorem habere Georgium (Larisaeum), qui Thessalonicae contubernalis fuerit Isidoro. Quem, impietatis olim convictum et populari tumultu Thessalonica pulsum, nunc in Atho monte deprehensum et inusta cruce notatum, inde quoque exulari coactum esse. Totius sectae ducem feminam esse, nomine Porinam, quam Isidorus, ex discipulis eius, sed et ipse Palamas deam potius quam prophetida habeant. Mittere se cum epistula Dialogum « viperinum », i.e. a Palama editum, ut metropolita demonstrare valeat nullis ab Acindyno calumniis affici Palamam, idemque ratione et opera foedum revincat errorem.

(f. 71v) *μγ'. Οὐκ ἄρα δύναται ταὐτὸ λόγος ἀνδρὸς ὁ αὐτὸς ἀρχομένου τε καὶ ἀρχὴν μεταχειριζομένου, καὶ δὴ σοφῶς εἴρηται τῇ τραγῳδίᾳ « λόγος γὰρ ἔκ τ' ἀδοξούντων κἀκ τῶν δοκούντων ἰὼν αὑτὸς οὐ ταὐτὸ σθένει ». ἂν δὲ*

---

1. Inscriptio: *Iacobo;* v. G. Mercati, Notizie di Procoro e Demetrio Cidone... (Studi e Testi 56), Città del Vaticano, 1931, p. 223, n⁰ 40, ex codice Vaticano graeco 1096, f. 29v. *Cucunario:* P.G., t. 152, col. 1293.

2-3 Eur., Hec. 294-295.

καὶ ἱερὰν ἀρχὴν ἄρχῃ τις, ἡλίκον τὸ τῆς δυνάμεως. ἂν δὲ καὶ μετὰ τοῦ ἀληθοῦς ᾖ τεταγμένος καὶ δικαιοσύνης προεστηκὼς καὶ τῆς εὐσεβείας ὑπερμαχῶν, ἐνταῦθα τὸ ἄμαχον. σὺ γάρ, ὦ θειότατε, ἠγώνισαι μὲν λόγοις λαμπροῖς καὶ γενναίοις ἐνταῦθα κατὰ τῆς Παλαμᾶ δυσσεβεστάτης πλάνης, εὐδοκίμηκας δὲ παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον, ἐπέβης δὲ τοῦ θείου τῆς ἀρχιερωσύνης ὕψους, οὐ προῖκα κατά τινας οὐδὲ πρὶν παρασχέσθαι τὸν ἄξιον τοῦ ἀξιώματος ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀγώνων καὶ τῶν θείων δογμάτων, ἀλλ' ἆθλον ἔλαβες τὸν θρόνον ἀντὶ τῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἄθλων, καὶ κινδυνεύοντα τὸν τῆς Πελοποννήσου προεστηκότα θρόνον τὸ Παλαμναῖον ἀναδεδέχθαι κακὸν ἀντιπαραταξάμενος καθεῖλες μὲν ἐκεῖνο μετὰ τῆς ἐκκλησίας, ἐξήρπασας δὲ τὸν θρόνον κακοῦ τοσούτου τῆς Ἰσιδώρου πλάνης, ἠξίωσαι δὲ καὶ τούτου δικαίως παρὰ τοῦ Πνεύματος. μᾶλλον δὲ τῆς σῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς καὶ θειότητος ὁ θρόνος ἠξίωται. καὶ κοσμεῖται νῦν ἀνδρὶ τοσούτῳ τὸ Δωριέων γένος οὐ καλοῦ κάλλιον, ἀλλ' ἐσχάτου κακοῦ δυσσεβείας τὸ κάλλιστον ἀντειληφότες, εὐσέβειαν, δι' ἀνδρὸς ποιμένος καὶ τἄλλα μὲν τελείου, ἀθλητοῦ δ' εὐσεβείας καὶ πρὶν ἐπιστῆναι τῇ ποίμνῃ τοὺς ἐπιόντας αὐτῇ διεφθαρκότος λύκους. ἐκεῖνα δή σου τοιαῦτα ὄντα καὶ λόγους οὐ βραχεῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, νῦν οὐ μακραῖς ἐπιστολαῖς ὥσπερ ἥλιος ἐπιφανεὶς ἀκτῖσιν ὑπερφαέσιν ἠφάνισας περιουσίᾳ δυνάμεως τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ χρίσαντός σε κἀπὶ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερωσύνης καθίσαντος. ἢ μᾶλλον κἀκείνους ἀνῆψας τοὺς λόγους τούτοις εἰς τὸ λαμπρότερον. καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τοῦ Μονεμβασίας εἶναι φημίζονται οἷς τότε βληθεῖσα κἀπὶ | f. 72 *γόνυ πεσοῦσα ἡ Παλαμναία πλάνη νῦν τοῖς αὐτοῖς ἐκείνοις σὺν τούτοις ἐπιοῦσιν, ὡς εἰκὸς καταπίπτει τελέως διὰ τὴν ἐκ τοῦ χρίσματος ἐπικουρίαν, οἷς ὧδε γράφεις ἡμῖν, οἷς τῷ Κορινθίων ποιμένι ἐκεῖσέ πῃ, οἷς εἰς Κύπρον Λαπίθῃ· οἷς οἱ δεχόμενοι καὶ ψυχροί γ' ἄν τινες ὄντες ἀνήφθησαν, ὄντες δὲ ὅπερ εἰσὶ πρὸς τὸν παρόντα τῆς αἱρέσεως θῆρα πῶς οἴει προσαναφλέγονται. καὶ πάσχουσιν ὑπὸ τούτων ὅ γέ φασιν Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα ὑπὸ τῆς Ἀντιγενίδου μουσικῆς. ᾄσαντος γὰρ ἐνυάλιον ἐκείνου οὐκ ἐγκρατὴς*

---

7 *Παλαμᾶ* : Gregorius ; vita auctore Philotheo, P.G., t. 151, col. 551 - 656.
8 *ἐνταῦθα* : Constantinopoli.
14 *Ἰσιδώρου* : Thessalonicensis, electus metropolita Monembasiae (1341 - 1344), sede privatus (1344. XI.), patriarcha oecumenicus (1347 - 1350) ; vitam, auctore Philotheo Coccino, ed. A. P a p a d o p u l o s - K e r a m e u s, Žitija dvukh vselenskich patriarkhov XIV v., Sanktpeterburg, 1905, p. 52 - 151.
28 *Κορινθίων* : Hyacinthus ; M e r c a t i, Notizie, p. 223, n⁰ 39.
29 *Λαπίθῃ* : Georgius philosophus ; v. ep. ad eum datam ab Acindyno ; T h. U s p e n s k i j, Sinodik v neděliju pravoslavija, Odessa, 1893, p. 75 - 77, ex codice Monacensi graeco 223, f. 4v - 5v, ep. 6.
32 *Ἀντιγενίδου* : Plut., Dem. Poliorc. I.

*ἦν Ἀλέξανδρος ἑαυτοῦ κἂν εἰ δειπνῶν εὑρέθη, ἀλλ' ὥρμα εὐθὺς ἐφ' ὅπλα καὶ τὴν παράταξιν. ἃ μὲν οὖν πρὸς τὸν γενναῖον καὶ ἱερὸν Κορίνθου, καὶ ἃ πρὸς Λαπίθην τὸν σοφώτατον γράφεις θαυμάζων αὐτοὺς τοῦ κατὰ τῆς Παλαμήτιδος πολυθεΐας μένους, καὶ ἀνέγνωμεν καὶ ἐθαυμάσαμεν καὶ ὅσους ταῦτα — πολλοὺς δὲ — ἀναγνῶναι συνέβη, τοὺς μὲν τῆς ἐκκλησίας ἐφαίδρυνε τοὺς δὲ τῆς ἐναντίας μοίρας κατήσχυνεν, ἢ τῶν μὲν τὴν προτέραν φαιδρότητα, τῶν δὲ τὴν αἰσχύνην ἐδιπλασίασε. γράφε δ' ἀεὶ τοιαῦτα ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις καὶ μάλιστα τοῖς Θεσσαλονικεῦσι καὶ τῷ τούτων ποιμένι. ἔστι δὲ οὗτος Ὑάκινθος ὁ θαυμάσιος ὁ τῆς μονῆς οἰκήτωρ Ὁδηγητρίας τῆς παναγοῦς Θεομήτορος. οὗτος γὰρ νῦν ἀρχιερεὺς Θεσσαλονίκης κεχειροτόνηται. ᾧ γράφε δή, καὶ τοῖς ἄλλοις οὓς ὠφελήσεις γράφων, καὶ βοηθήσεις τοῖς σεαυτοῦ πολίταις οἷς οὐκ ὀλίγον ἐνέπαρται τὸ Παλαμναῖον κακὸν παρὰ τὸ χρονίους ἐκεῖ διατετριφέναι τὸν Παλαμᾶν τε καὶ τὸν Ἰσίδωρον. οἶσθα δὲ ὅτι καὶ Μασσαλιανισμὸς μέρος ἐστὶ τῆς ὅλης αἱρέσεως τοῦ Παλαμᾶ. ἡ γὰρ ὁρᾶν φησι σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς μορφὴν Θεοῦ φυσικὴν καὶ θεότητα, καὶ Πνεῦμα ἅγιον καὶ ἄναρχον αἰσθητῶς ὑποδέχεσθαι, σαφὴς Μασσαλιανισμός ἐστι πρὸς τῇ πολυθεΐᾳ. αὕτη τοίνυν ἡ αἵρεσις νῦν ἀνεφάνη μετ' αἰσχίστων ἔργων ἑτέρων καὶ εἰκονομαχίας ἐν Ὄρει τῷ ἱερῷ καὶ τῇδε κἂν τῇ Θεσσαλονίκῃ. καὶ πρώτη τῆς πλάνης ταύτης τῆς μετ' αἰσχρότητος αἰτία Γεώργιος ἐκεῖνος, ὁ Ἰσιδώρῳ χρόνον συνῳκηκὼς ἱκανὸν ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ. ὃς φωραθεὶς ἐκεῖ τότε βλασφημῶν εἰς τὰ θεῖα, ἐξώρμησε μὲν καθ' αὐτοῦ τὸν Θεσσαλο|*f. 72v *νικέων δῆμον διέφυγε δὲ μόλις τὰς ἐκείνων χεῖρας ἀπ' αὐτῆς τῆς κοινῆς οἰκίας αὐτοῦ τε καὶ Ἰσιδώρου. ὃς αὖθις νῦν φωραθεὶς καὶ φρονῶν καὶ πράττων ἃ μηδ' ἔξεστι λέγειν, σταυροειδῶς ἐστίχθη καυτηρίαις τὸ πρόσωπον καὶ ἀπηλάθη τοῦ θείου Ὄρους ὡς βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, καὶ πολλοὶ σὺν αὐτῷ σατηρικοὶ καὶ μονάζοντες. ὧν ἄρχουσα ἡ Πορινὴ καὶ θεά τις εὑρέθη, πάσης αὐτοῖς ὑπουργὸς αἰσχρότητος καὶ βδελυρίας, ἧς φοιτητὴς παρ' ὁντινοῦν Ἰσίδωρος γέγονε, καὶ πρὸς ἣν ὁρῶν ὡς πρὸς κανόνα θεῖον πᾶν ὁτιοῦν λέγουσαν καὶ νεύουσαν καὶ σχηματιζομένην καὶ πίνουσάν γε καὶ μέθῃ συνοῦσαν διηνεκεῖ διῆγεν οὗτος, ἐξυμνῶν ὡς προφῆτιν, σὺν Παλαμᾷ τῷ σοφῷ. καὶ νῦν αὐτῆς οὕτως ἔχονται καθάπερ τῆς ὑφειμένης θεότητος,*

---

41 *Ὑάκινθος* : M e r c a t i, Notizie, p. 223, n⁰ 37 ; Acindynus in epistula ad Lapitham supra laudata.
51 *Γεώργιος* : Larissaeus ; Nic. Greg. XIV, 7, 5 - 7 : t. II, p. 718 - 720 (Bonn).
57 *βδέλυγμα* : cf. Dan. IX 27 ; Matth. XXIV 15.
58 *σατηρικοὶ* : leg. *σατυρικοί* ? *Πορινὴ* : de qua v. Callistum patriarcham (qui eam Irenen vocat) in Vita S. Theodosii Tirnoviensis (slavice tantum), cap. 14 ; ed. V. N. Z l a t a r s k i, Sbornik za narodni umotvorenija, 20 (1904) 1 - 41. Edocuit me de his, pro sua doctrina et humanitate, v. cl. M. Lascaris Corcyrensis.

μᾶλλον δὲ καθάπερ τῆς πάντων ὑπερκειμένης οἱ εὐσεβεῖς. ταῦτα μὲν οὖν οὕτως ἔχει. σὺ δὲ δὴ τὸν διάλογον δέξαι τὸν ἐχιδναῖον· καὶ ὅπως αὐτὸν οὐ μόνον ἐπιδεικνὺς τοῖς ὅτι συκοφαντοῦμεν τὸν Παλαμᾶν συκοφαντοῦσιν ἡμᾶς συκοφάντας αὐτοὺς ἡμῶν ἐναργῶς ἀποδείξεις, ἀλλὰ καὶ λόγους δημιουργήσας τοὺς τῇ σῇ δυνάμει προσήκοντας πρὸς τοῖς προτέροις ἀντιτάξεις τῇ πλάνῃ καὶ διὰ τούτων τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς ὁμιλῶν ἀπαλλάξεις τῆς νόσου τοὺς ἐντεῦθεν νοσήσαντας, καὶ τοὺς ἐμπεσουμένους ταύτῃ ἐμπεσεῖν οὐκ ἐάσεις, καὶ ὡς εἰπεῖν θησαυρὸν καταλείψεις τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τιμιώτατον.

2

Τῶι ἀρχιδιακόνωι Βρυεννίωι

BRYENNIO ARCHIDIACONO, THESSALONICAM

Constantinopoli, 1344 - 1346

Audivit Acindynus Bryennium impavide restitisse Charatzae, sectatori Palamae, vehementer in pietatem irruenti. Nunc vero, cum et alias istius furor iam subsederit, Thessalonicam petit novus et bonus pastor (Hyacinthus metropolita), Palamiticam sectam radicitus evulsurus, magnis in Bryennium officiis et gratia futurus, tam propter praeteritam quam propter speratam in eodem bello societatem. Divina prorsus providentia evenit ut Acindynus et Bryennius, tanta familiaritate ab antiquo nexi, coniunctis etiamnum viribus haereticorum Ecclesiam invadentum exciperent impetum. Ceterum Bryennius ab Acindyno, cui a teneris annis amicus fuit simul et magister, studiose semper curabitur ad usque metas huius vitae, ultraque, si fieri possit. — Epistulam una cum duobus sequentibus detulisse videtur, aut ipse metropolita, aut aliquis ex eius comitatu.

(f. 72v) **μδ'.** *Οὐκ ἀνήκοοι, σοφώτατε δέσποτά μου, τῆς σῆς γενναίας ἐνστάσεως πρὸς τὴν τῆς πίστεως καινοτομίαν ἐμείναμεν, καὶ τοῦτ' ἀκηκόαμεν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀκμῆς ἐκείνης τῶν ἀλαστόρων παρρησιάσασθαί σου τὴν τελειότητα, ὅτε Χαρατζᾶς ἔπνει σφοδρῶς ὁ δεινὸς Παλαμίτης κατὰ τῆς εὐσεβείας. Νῦν δ' οἶμαι καὶ ἄλλως τῆς Χαρατζᾶ μανίας λελωφηκυίας ἧκε θαυμαστῶς ὑμῖν τῆς ἐκκλησίας τῆς ὑμετέρας ποιμήν, ἵν' αὐτὸν αὐτοῖς προσείπω τοῖς ῥήμασιν οἷς ὁ ποιμαίνων ποιμὴν ἁπάντων καὶ ἀρχιερέων ἀρχιερεὺς πρῶ-*

65 *διάλογον*: est in codice Veneto Marciano graeco 155, f. 91v - 98v; incipit *μαθεῖν ἐβουλόμην παρ' ὑμῶν τῶν ζητούντων...*

2. Inscriptio: *Βρυεννίῳ;* R. Guilland, Correspondance de Nicéphore Grégoras, Paris, 1927, p. 275, n^0 vii; P.G., t. 152, col. 1220B - 1223D, praesertim 1222B - 1223A (1336. X. 24).

4 *Χαρατζᾶς*: ep. 3,9.18-19.21; cf. P.G., t. 152, col. 1327A.

6 *ποιμὴν*: Hyacinthus; epp. 1,41; 3,25-29.

τον ἑαυτὸν προσηγόρευσε. προσήκων γὰρ οὗτος ἐκείνῳ εἴπερ τις ἄλλος ἀνήρ. f. 73 *ἧκε δὲ ποιμανῶν μὲν εὖ καὶ καλῶς καὶ τἄλλα τὴν | ποίμνην τὴν ἑαυτοῦ, τὸ δὲ κεφάλαιον ἐξελὼν αὐτῆς τὴν Παλαμῆτιν νόσον, ἣν ἀγαθοῦ ποιμένος ἐρημίᾳ νενόσηκεν. ᾧπερ οἶμαι κεχαρισμένος ἔσῃ καὶ περισπούδαστος καὶ ὧν αὐτῇ πεπολέμηκας καὶ ὧν τοῦ λοιποῦ συμπολεμήσεις αὐτῷ, καὶ συνεξελᾷς γε τὴν εἰρημένην νόσον. ἡμῖν δὲ οἶμαι κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ κἀνταῦθα συνῆλθε τὰ πράγματα, ἵν' ὥσπερ οἰκείως ἀλλήλοις ἐξ ἀρχῆς διεκείμεθα, οὕτως ἔχωμεν κἀν τοῖς ἀγῶσι τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας, ἐν οἷς ἡμᾶς οὕτω προσῆκεν ἔχειν, εἰ καὶ τἄλλα διεφερόμεθα. οὐ γὰρ Θεμιστοκλεῖ μὲν καὶ Ἀριστείδῃ τῷ κατ' αὐτὸν καλῶς εἶχεν ἐπιόντος τοῦ Μήδου διαλελύσθαι τὰ πρώην διάφορα ἵνα τοὺς Ἕλληνας σώσωσιν, ἀνδράσι δ' εὐσεβέσιν ἑτέρως, ἐπιόντος αἱρετικοῦ καὶ δυσσεβοῦς πολέμου ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν πρὸς ἄλλους ἡμῖν ἴσως ὑπάρχει λέγειν. σὺ δ' ἡμῖν, ἱερώτατε, καὶ πάλαι καὶ μετὰ ταῦτα καὶ νῦν. καὶ ὡς εἰπεῖν ἐκ παιδὸς ἄχρι τοῦδε, καὶ φίλος καὶ διδάσκαλος, καὶ κομιδῇ περισπούδαστος, καὶ ἔσῃ γε διὰ τέλους, καὶ ζῶσι καὶ μετὰ βίον, οἶμαι, εἴ γέ τις αἴσθησις τοιάδε μετὰ τὸν ὧδε βίον.*

3

NESCIO CUI, THESSALONICAM

Constantinopli, 1344 - 1346

Virum, cui scribit, nunquam vidit Acindynus, sed ex litteris eius et novit et amavit, pietate refertis. Ut hoc prae ceteris merito captus sit non inde factum est quod reliquas earum dotes aut vili penderet aut parum perspexisset, sed quod, cum tunc maxime nova surrexisset haeresis (auctore Palama), peropportune litteris illis et laudabatur Chabarôn, pietatis propugnator, et vituperabatur Charatzas, piorum persecutor. Iste, qui tunc superare videbatur, re tamen vera superabatur ab illis qui eius impie dictis non attendebant. Eam victoriam, in animis piorum reconditam, Deus nunc declaravit, ut sanctissimus praesul (Hyacinthus) ostendet, simul ac illuc (Thessalonicam scilicet) appulerit. Is virum doctissimum, cui haec epistula mittirur, ob pietatem admirabitur et ob admirationem istam eiusdem civibus valde probabitur. Rogat deinde Acindynus ut, qui dudum litteris ad alios datis captus sit, missis sibi quoque magis atque magis capi possit. — Thessalonicam delata videtur epistula una cum sequenti praecedentique.

(f. 73) **με'.** *Ἄλλοις μὲν ἄλλοθεν ὑπάρχει γνωρίζεσθαι· σὺ δ' ἐμοὶ καὶ πρὶν ὀφθῆναι φίλος καὶ γνώριμος ἀπὸ τῆς εὐσεβείας. ἆρ' οὖν ἠγνόησα τἄλλα;*

8 *προσηγόρευσε*: Joann. X 11 - 16.

16 *Θεμιστοκλεῖ*: Plut., Them. XII.

3. Inscriptio: *Thessalonicam;* ibi enim degebat Charatzas ille de quo in lin. 9.

τὴν ἐν τοῖς λόγοις ῥώμην, τὴν ἐν τῇ γλώττῃ χάριν, τὸ ἐπιεικὲς τῶν τρόπων, τὸ τῆς φύσεως μέγεθος; οὐκ ὦ γενναῖε καὶ χαρίτων ἀνάμεστε· ἀλλ᾽ ὅτε ταῦτα προῄει, καὶ τοὺς πόρρω λαμπρὰ κατελάμβανε φήμη, συνέβαινε καὶ τοὺς τῆς εὐσεβείας ὅρους παρακινεῖσθαι βεβήλοις καινοφωνίαις καὶ σὲ τούτων ὑπερμαχεῖν ἐκείναις ἀντιταττόμενον, καὶ δεῦρο πέμπειν ἐπιστολὰς ἐν αἷς Χαβάρων ἡμῖν ὁ θαυμαστὸς ἐθαυμάζετο ἀνθ᾽ ὧν τῆς εὐσεβείας ὑπερεμάχει καὶ Χαρατζᾶς ὁ πάντολμος ἐκακίζετο ἀνθ᾽ ὧν τοῖς εὐσεβέσιν ὑμῖν θηριωδῶς ἐπετίθετο μὴ πειθομένοις αὐτοῦ τοῖς λῃρήμασι. τότε τοίνυν ἅμα πάντα καθάπερ ἐν ἐσόπτρῳ τοῖς γράμμασιν ἐνεωρῶμεν καὶ πάντα θαυμάζοντες ἐπιεικῶς — οὐ γὰρ ἠναισθητοῦμεν — διαφερόντως τὸ τῆς γνώμης θεοσεβὲς καὶ πρὸς f. 73v τὰς αἱρετικὰς τῶν | δυσσεβῶν ἐκβολὰς ἐρρωμένον εἴχομεν δι᾽ εὐφημίας, σοφοῦ γὰρ ἀνδρὸς καὶ γενναίου διάνοια οὐχ ὅταν οὐδὲν ᾖ τοῖς δόγμασιν ἐπηρεάζον γίνεται καταφανής, ἀλλ᾽ ὅταν πόλεμος ᾖ καὶ κρίσις περὶ ψεύδους καὶ ἀληθείας, καὶ μάλιστα τῆς κατ᾽ εὐσέβειαν, καὶ πλείους μὲν ἐκείνου ἥττους δὲ ταύτης οἱ πρόμαχοι καὶ νόμῳ χειρῶν κρατῶσιν οἱ χείρους περὶ τὰ δόγματα. ἃ πάντα οἶμαι τότε συνέπιπτε παρ᾽ ὑμῖν. ἐκράτει γὰρ Χαρατζᾶς, ὡς ἐπέστελλες, μᾶλλον δὲ κρατεῖν ἐδόκει, οὐ λόγοις νοῦν ἔχουσιν ἀλλ᾽ ὕβρει καὶ λοιδορίαις καὶ συκοφαντίαις καὶ χειρῶν αὐτῶν ἔργοις, ὑμῶν τῶν φιλευσεβῶν καὶ τοῖς Χαρατζᾶ δυσσεβέσι μὴ προσεχόντων λόγοις. οἳ δ᾽ ὄντως ἐκρατεῖτε τῷ μὴ προσέχειν αὐτῷ καὶ τὴν ἐκείνου νίκην καὶ τὴν θρασύτητα ἧτταν ἐκείνου καὶ θαυμαστὴν αἰσχύνην ⟨...⟩, τότε μὲν ὑμεῖς, νῦν δὲ καὶ Θεός. Καὶ τότε μέντοι Θεός, ἀλλὰ νῦν περιφανῶς ἀποδείκνυσιν οὖσαν. ὁ δὲ πανίερος ἡμῶν μὲν δεσπότης ὑμέτερος δὲ ποιμὴν φανεὶς παρ᾽ ὑμῖν καὶ τοῦτο δείξει καλῶς, ἢ τοῦτό γε πρὸ πάντων. καὶ σὲ κατὰ τὸ εἰκὸς ἀγάσεται μὲν τῶν ἄλλων, ἀγάσεται δὲ διαφερόντως τῆς εὐσεβείας αὐτῆς, τὸν ἕνεκα πάντων ἀξιοθαύμαστον. εὐδοκιμήσεις δὲ σὺ μὲν παρ᾽ αὐτῷ διὰ τὰ εἰρημένα, ὁ δὲ παρὰ τῇ πόλει καὶ διὰ τὸ σὲ τιμᾶν. ἐμὲ δὲ σὺ ταῖς πρὸς ἑτέρους ἐπιστολαῖς ᾑρηκὼς αἱρεῖ καὶ ταῖς πρὸς ἐμέ. ἡδὺ γὰρ ἐμοὶ τούτοις βεβλῆσθαι τοῖς βέλεσιν ἐνεργεστέροις.

---

5 leg. *λαμπρᾷ... φήμῃ?*

7 - 8 *Χαβάρων*: Mercati, Notizie, p. 223 n⁰ 25.

9 *Χαρατζᾶς*: supra, ep. 2,4.

23 *αἰσχύνην κρίνοντες?*

25 *ποιμὴν*: Hyacinthus, metropolita Thessalonicensis (1344 - 1346), supra ep. 1,40; 2,6.

4

Τῶι Μαγίστρωι

THEODULO MONACHO EX THOMA MAGISTRO, THESSALONICAM

Constantinopoli, 1344 - 1346

Phoenice rarius advolare, queritur Acindynus, litteras Magistri, quas uberius fluere Nilo, tum ipse cupiat, tum ille pollicitus esse videatur. Quae quidem litterae commodissimae nunc maxime scriberentur, cum nova surrexerit haeresis, auctore Palama. Istam posteaquam vix non per totam epistulam impugnavit Acindynus, vereri se fatetur ne modulos litterarum excesserit, sine ulla prorsus necessitate. Spem enim alere bonam, fore ut novus ecclesiae pastor (Hyacinthus, metropolita Thessalonicensis) qui ad gregem suum profecturus sit, haereticalem pravitatem funditus eradicet. Denuo silentium exprobrat amico, quem certiorem facit eum se novo pastori, futurum in haereticis debellandis socium, indicasse, rogatque ne spem istam fallat. — Et hanc et sequentem atque superiorem epistulas aut ipsi metropolitae aut alicui ex comitibus eius creditam esse facile suspiceris.

(f. 73v) **μς΄.** Τὴν τοῦ Φοίνικος ἡμῖν ἐμιμήσατο φύσιν, ὡς ἔοικεν, ὁ σοφώτατος Μάγιστρος, διὰ χρόνου φαινόμενος τῷ ἐπιστέλλειν, ὥσπερ Ἰνδοῖς ἐκεῖνος καὶ Αἰγυπτίοις ἐπιδημῶν. ἀλλ᾽ ἡμεῖς γε τὴν γοῦν τοῦ Νείλου φύσιν αὐτὸν μιμεῖσθαι ἠθέλομεν, ἐπετείως ἡμᾶς τοῖς γράμμασιν ἄρδοντα, ἐπειδήπερ οὐκ ἐθέλει πολλάκις ἐνιαυτοῦ. ὁ δ᾽ οἶμαι γράφειν ἡμῖν καὶ παντελῶς ἀπεῖπεν, οὕτω βαθείᾳ σιγῇ πρὸς ἡμᾶς ἐκ πολλοῦ πάνυ χρῆται, αὐτοὺς ἀεὶ γράφοντας. καίτοι τὰ ὕστατα ἐπιστέλλων ἡβῶντί τινι πρὸς τοῦτο τοὔργον ἐῴκει καὶ πάνυ προθυμουμένῳ τοῦ λοιποῦ τοῦτο πράττειν, τῶν τε ἄλλων f. 74 ἕνεκεν ὧν ἡμῖν ἐκ πολλοῦ πρότερον πρὸς ἀλλήλους ὑπῆρχε καὶ ὅτι τοῦ | κοινοῦ τῆς εὐσεβείας λόγου, παρ᾽ ἀνδρὸς καινοτόμου πολεμουμένου ὃν αὐτὸς πολλάκις λῃροῦντα πρότερον καὶ σαφῶς πεπλανημένον ἀπέδειξας, ἀντιποιούμεθα καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁμολογίας καὶ θεογνωσίας οὐκ ἀφιστάμεθα. νῦν δὲ οὐκ οἶδ᾽ ὅπως αὖθις ἐσίγησας, δέον τὴν γοῦν αἰτίαν σημᾶναι τῆς σιωπῆς, ἵν᾽ εἰ μέν τι πλημμέλημα εἴη, διορθωθῇ, εἰ δὲ συκοφαντία, λυθῇ· εἰ δὲ δειλία πονηρῶν στομάτων, ἃ ῥεῖ χειμάρρων δίκην ἐπὶ τοὺς οὐ τῇ καινῇ πίστει ταύτῃ προσρέοντας, ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ σοὶ προσῆκεν, ἀνδρῶν ἱερῶν ἱερώτατε, ὃν καὶ τοῖς ἄλλοις προσῆκεν ἐπιτιμᾶν τοῦτο πάσχουσι καὶ παντὸς ὑπερκειμένην ἔχειν τὴν γνώμην, ὃ τούτους ποιεῖ τῶν ⟨εἰς⟩ ὑπερκειμένας καὶ ὑφειμένας θεότητας κατατεμνόντων τὸ θεῖον ἀνέχεσθαι καὶ ἐπὶ

---

4. Inscriptio: *Theodulo*; ita scripsi, quod virum istum, clarum et doctum et Acindyni magistrum (v. lin. 30) non alium esse censeo quam Thomam, grammaticum et rhetorem omnibus notum, cognomine Magistrum; cf. ep. 8,35 et fortasse Mercati, Notizie, p. 223 n⁰ 13.

τούτῳ τὴν τοῦ Θεοῦ διαιρούντων ἀφειδῶς ἐκκλησίαν, ἀποστασίᾳ καὶ ὕβρει τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς. ἣν αἷμα Θεοῦ σαρκωθέντος αὐτῷ συστῆσαν ἐφύλαττεν, οὐκ ἀνεπηρέαστον μὲν πάλαι πονηρῶν αἱρέσεων ἀναισχυντίᾳ, μετ' ἐκείνας δ' οὖν εἰς τόδε πολὺν ἤδη χρόνον ἀνεπηρέαστον. Νῦν δὲ αὖ πάλιν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀνῆκε πειραθῆναι κακοῦ μηδενὸς τῶν πώποτε μείονος, ἤ, τό γε ἀκριβὲς εἰπεῖν, περιεκτικωτάτου. τίνα γὰρ τῶν φανεισῶν αἱρέσεων οὐ περιέχει; οὐ τὴν Ἑλλήνων πολυθεΐαν; ἀλλὰ πλῆθος θεοτήτων συναϊδίων, ἀνίσων καὶ ἀνομοίων, κηρύττει. τοῦτο δὲ ὅστις οὐ νενόμικεν Ἑλληνισμόν, ὅ τί ποτέ ἐστιν Ἑλληνισμὸς οὐκ οἶδεν. οὐ τὴν Ἀρείου μανίαν καὶ τὴν Μακεδονίου; ἀλλὰ τὴν φυσικὴν τοῦ Θεοῦ καὶ παντουργὸν ἐνέργειαν καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν ἐνεργουμένην καὶ ὑφειμένην ἀπειράκις ἀπείρως τῆς θείας ἀποφαίνεται φύσεως. τοῦτο δ' ἦν ἡ τοῦ Ἀρείου νόσος καὶ τοῦ Μακεδονίου. Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, δι' οὗ τὰ πάντα γεγένηται, καὶ δύναμις αὐτοῦ φυσικὴ τὸ Πνεῦμα τὸ παντουργόν. τί δ' οὐχὶ καὶ Σαβελλίου; ἀλλ' ὃς ἀνούσιον εἶναι καὶ ἀνυπόστατον τὴν ἄκτιστον καὶ δημιουργικὴν τοῦ Θεοῦ λέγει δύναμιν — ἡ δέ ἐστιν ὁ Υἱός — σαβελλίζει, τἆλλα γε ὑπεραρειανίζων
f. 74v καὶ ὑπερελληνίζων. τί δὲ καὶ οὐχὶ Μασσαλιανός; | ἀλλὰ τοῦτό γε καὶ λίαν περιφανές. ὁρᾶν γάρ φησι τὴν ἄκτιστον τοῦ Θεοῦ μορφὴν καὶ δόξαν καθ' ἑαυτὴν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς. μορφὴ γὰρ καὶ οὐσία καὶ φύσις ἐπὶ Θεοῦ ταὐτὸ καὶ οὐκ ἄλλο καὶ ἄλλο, ἵνα μὴ σύνθετος ᾖ, κατὰ τοὺς ὅρους τοὺς περὶ εὐσεβείας τῶν ἱερῶν πατέρων. εἰ δ' ἄλλη μὲν ἐκείνη, ἄλλη δ' αὕτη κατὰ τοῦτον θεότης, ἡ μὲν ὡς ἀόρατος ὑπερκειμένη, ἡ δὲ ἐλάττων ἐπειδήπερ ὁρᾶται τοῖς θεόπταις ἀνθρώποις καὶ ἐνεργεῖται πρὸς τῆς ὑπερκειμένης, πρῶτον μέν, πῶς ἄκτιστος ἡ ὑφειμένη, ἐνεργουμένη οὖσα καὶ ὁρατὴ καθ' αὐτὴν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ὑφειμένη τῆς θείας φύσεως ἀπειράκις ἀπείρως; τοιαῦτα γὰρ τὰ ποιήματα. κἂν τις αὐτὸν ἔρηται «ἆρ' οὐχ ὑπερέχει τὸ θεῖον τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων, ὡς ἐνεργῶν ἐνεργουμένων καὶ ὑπερκείμενος ὑφειμένων ἀπειράκις ἀπείρως» οὐχ ἕξει ἀρνήσασθαι. ὥσθ' ὑπὲρ ὧν ὁ γεννάδας ἐσπούδακε, ταῦτ' ἐστὶν ὁ καταβάλλων αὐτός. ἐσπούδακε μὲν γάρ τινας δογματίσαι θεότητας ἀκτίστους καὶ ἀνάρχους καὶ τῷ πάντων ὑπερκειμένῳ συναϊδίους Θεῷ. ὁ δὲ ταύτας ἀποφαίνεται δημιουργήματα. εἰ δὲ πάντως αὐτῷ τις ἀκολουθήσειε καὶ πεισθείη τὸ δόγμα συναϊδίους εἶναι Θεῷ πλῆθος θεοτήτων ἀνίσων καὶ ἀνομοίων, οὕτω πῶς Ἑλλήνων ἑστήξει τῶν πολυθέων ἔξω; εἰ δ' ἕνα πάλιν ἐκ τοῦ πλήθους τῶν οὕτω διαφόρων θεοτήτων νομίσοι, πῶς ἁπλοῦν καὶ ἀσύνθετον; τὸ γὰρ ἐξ ὁρατοῦ καὶ ἀοράτου καὶ ἀμεθέκτου καὶ μεθεκτοῦ καὶ ἐνεργοῦντος καὶ ἐνεργουμένου καὶ ὑπερκειμένου καὶ ὑφειμένου ἀπειράκις ἀπείρως συγκείμενον, πῶς ἀμερὲς καὶ ἁπλοῦν; |

21 *αἷμα... συστῆσαν*: Act. XX 28.
31 - 32 1 Cor. I 24.

f. 74v Ταῦτα μὲν οὖν οὐ καιρὸς ἐμοὶ νῦν γράφειν, οὐδὲ κατ' ἐπιστολήν, ἄλλως τε καὶ πρὸς τὴν σὴν ἀκρίβειαν ἐπιστέλλοντι, καὶ ταῦτα καὶ τοῦ θείου ποιμένος, καὶ εἴπερ τις ἐπισταμένου ταῦτα, τὴν ἑαυτοῦ μὲν ποίμνην ὑμετέραν δὲ πατρίδα καταλαμβάνοντος· ᾧ πρῶτον ἔργον ἔσται καὶ μέγιστον τὸ τὴν Παλαμῆτιν ἀπελάσαι τῆς ἑαυτοῦ ποίμνης ὡς πορρωτάτω νόσον. σὺ δ' ἡμᾶς ὦ θαυμάσιε, εἰ τυραννεῖν ἔτι φίλον, τυράννων ἁπάντων ἔσῃ τυραννικώτατος ὁ πάντων ἐπιεικέστατος, καὶ παῖδά γε τυραννῶν καὶ μαθητὴν οὐ κακὸν ὁ
f. 75 πατὴρ καὶ δι|δάσκαλος. τῷ δὲ καλῷ ποιμένι πολλὰ διελέχθημεν περὶ τῆς σῆς σοφίας, ἐρευνωμένῳ τίνας ἂν αὐτόθι γενόμενος ἔχοι συνεργοὺς πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας σπουδὴν καὶ ἀνακάθαρσιν τῶν πονηρῶν δογμάτων, καὶ τὰς πρώτας ἐλπίδας εἰς αὐτὴν κατεθέμεθα. ἃς μὴ κενὰς μηδ' ἀκάρπους ποιήσῃς, μηδ' αὐτὸν ἡμῖν ἠπατημένον δείξῃς.

5

⟨Ματθαίωι μοναχῶι⟩

MATTHAEO, ISAACII MONASTERII MONACHO, THESSALONICAM

Constantinopoli, 1346. V - VI c. (?)

Fama serpit ubique Matthaeum in Palamae transivisse sententiam. Miratus quaerit Acindynus qui tandem hoc fieri potuerit. Num quia, rabie quadam exarsi, nonnulli seditionem moverunt in Ecclesiam (i.e. in Ioannem Calecam, patriarcham) quod Acindynum promoverit ad sacros ordines (ad diaconatum scilicet)? At istius tumultus auctores (Palamas et Isidorus, electus metropolita Monembasiae) postea synodali sententia damnati sunt, praesente Antiocheno patriarcha (Ignatio). Ceterum ea persecutio neque profligavit Acindynum, neque patriarcham sede pepulit (ut susurrones falso contendebant). Quis enim, quove titulo, honore spoliare potuerit pontificem, cuius praeter metropolitas patriarchae quoque Antiochenus (Ignatius) et Hierosolymitanus (Gerasimus), et doctrinam probaverunt et acta de Acindyno rata habuerunt? Non igitur patriarcha damnatus, sed adversariorum alter (Isidorus) sacerdotio privatus, alter (Palamas) carceri clausus. Patriarchalium et imperialium litterarum, rationes horum omnium rite gestorum Hagioritis explicantium, exempla deferet (una cum isthac epistula) Bryennius, dicaeophylax et a saccello Thessalonicensis Ecclesiae. Qui (epistula prope iam absoluta) Constantinopolim veniens, Acindynum certiorem fecit de Matthaei firma circa rectam fidem constantia.

f. 65 **λε'.** Πάντα χρὴ προσδοκᾶν, εἴ γε καὶ σὺ διασείεσαι ταῖς βεβήλοις

57 *οὐ* scripsi : *ὁ* cod.
64 *ποιμένι* : Hyacinthus, Thessalonicensis metropolita (1344 - 1346), supra, ep. 1,40.
5. Inscriptio : *Matthaeo ;* v. lin. 85 et ep. 8,36.

καινοφωνίαις καὶ κακοπράγμοσιν, ὁ μὴ μόνον μεθ᾿ ἡμῶν ὕστερον τετρανωμέναις ταύταις, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρὸ ἡμῶν ἐν ἀμυδρῷ κειμέναις μεμαχημένος. ὁ γὰρ Μασσαλιανοὺς καὶ πλάνης διδασκάλους ἐσχάτης καὶ τὰ τοιαῦτα πάλαι
f. 66 πολλάκις βοῶν τε καὶ κεκραγὼς τοὺς νῦν καὶ πολυθέους τούτους | τίς ἦν; οὐ σὺ μετὰ φορᾶς πυρίπνου καὶ ἀληθῶς ἐνθέου; τί λέγοντας; οὐχ ὅτι φῶς ὁρῶσιν ὁπότε βουληθεῖεν καθήμενοι; καὶ ἐπὶ τούτῳ οὕτως οἰδοῦσι τὰς ψυχὰς καὶ ὀγκοῦνται ὥστε τοὺς οὐχ ὁρῶντας τοῦτο, κἂν τἆλλα ὦσι θεοειδέστατοι, τὴν ἀγάπην, τὴν χαράν, τὴν εἰρήνην, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν μακροθυμίαν, τὴν χρηστότητα, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν ἀπάθειαν, τοὺς καρποὺς τοῦ Πνεύματος ἅπαντας, ἀκάρπους εἶναι παρ᾿ αὐτοῖς καὶ δυστυχεῖς τὰ θεῖα, καὶ τἠνάλλως ἀνθρώπους ἐλεεινοὺς τῶν πόνων, ἐλεεινοτέρους τῆς τοῦ φωτὸς τοῦ παρ᾿ αὐτοῖς δυστυχίας. διὰ μὲν οὖν ταῦτα ὁποῖος ἦσθα πρὸς τούτους τὸν ἀνωτέρω χρόνον οὐκ ἀγνοεῖς. καίτοι τό γε φῶς ὁρᾶν οἴεσθαί τε καὶ θεοφανειῶν ἀξιοῦσθαι ποικίλων παρὰ Θεοῦ τούς γε τούτων ἀξίους κατά τινα θείαν οἰκονομίαν καὶ χρείαν ὡμολόγηται τοῖς εὐσεβέσι καὶ γέγραπται παρὰ τοῖς θείοις Λογίοις, εἰ καὶ μή, ὡς ἔδοξε τοῖς Παλαμήταις, οὐσιῶδες καὶ φυσικὸν τοῦ Θεοῦ. τὸ δὲ θεοὺς ἑτέρους ἢ θεότητας πλάττειν ἐκ τῶν τοιούτων, συναϊδίους τῷ ἐπὶ πάντων τρισυποστάτῳ Θεῷ, ἢ τὸν ἕνα τοῦτον Θεόν, ἐν ᾧ μία θεότης καὶ παρ᾿ ᾧ κατὰ τοὺς θείους Λόγους, οὐκ ἔστι παραλλαγή, κατατέμνειν ἀθέως εἰς πλῆθος θεοτήτων ἀνίσων καὶ ἀνομοιοτάτων, οὐσιωδῶν τοῦ Θεοῦ, τίνων ἔγνως ἑτέρων παρὰ τοὺς Ἕλληνας ὄν; μᾶλλον δὲ οὐ μόνον ἐστὶ τῆς Ἑλλήνων πολυθεΐας τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀρείου μανίας καὶ τῆς Μακεδονίου. τὸ γὰρ ἄλλο μὲν τὴν ἄκτιστον τοῦ Θεοῦ μορφὴν καὶ δόξαν εἶναι καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν διισχυρίζεσθαι, ἄλλο δὲ τὴν οὐσίαν, καὶ ταύτην μὲν ὑπερκειμένην ἐκείνας δὲ ὑφειμένας, καὶ τὴν μὲν ἐνεργοῦσαν τὰς δὲ ἐνεργουμένας, οὐχὶ σαφῶς ἐκείνων; τίς γὰρ Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις; οὐχ ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος; τίς δόξα ἧς πατὴρ ὁ Θεοῦ λόγου πατήρ; οὐχ οὗτος; τίς ἐπαγγελία τοῖς ἀποστόλοις καὶ δύναμις ἐξ ὕψους; οὐ τὸ Πνεῦμα τὸ παντουργόν; διὰ τίνων δὲ ἄλλων τὴν κτίσιν ἐδημιούργησεν ἀκτίστων δυνάμεων; οὐ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ Πνεύματι πάντα ἐγένετο καὶ νῦν ἔτι τὰ γινόμενα γίνεται κατ᾿ αὐτὸν τὸν δι᾿ οὗ τὰ πάντα γεγένηται καὶ τοὺς αὐτοῦ μαθητάς; οὐκ ἴσος δὲ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ μία δὴ θεότης μονὰς ἀδιαίρετος καὶ ἀμερὴς καὶ ἁπλῆ καὶ παντελῶς ἀπαράλλακτος;
f. 66 οὐχ ἓν φῶς ἀληθινὸν ὁ Θεὸς καὶ τρισήλιον, ὃ | φωτίζει πάντα ἄνθρωπον

19 - 20 Cf. Greg. Naz., Or. XXXI (theol. V) cap. 14: ἡμῖν εἷς Θεὸς ὅτι μία θεότης; P.G., t. 36, col. 148D.
20 Iac. I 17.
27 - 28 1 Cor. I 24.
28 - 29 Cf. Greg. Naz., Or. XXX (theol. IV) cap. 8: P.G., t. 36, col. 113B.

ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον; διό φησιν ἡ θεολόγος τοῦ Γρηγορίου φωνὴ ἑπομένως τῷ τῆς βροντῆς Ἰωάννῃ καὶ τῷ μεγάλῳ Δαυὶδ « ἐκ φωτὸς τοῦ Πατρὸς φῶς τὸν Υἱὸν ἐν φωτὶ τῷ Πνεύματι » θέασαι, τὸ τρισσὸν φῶς καὶ ἀμέριστον. καὶ πάλιν « ἑνὶ φωτὶ περιαστράφθητε καὶ τρισί, τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἑνὶ δὲ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον εἴτ᾿ οὖν θεότητος ». πῶς οὖν ἂν τῷ Παλαμᾷ πεισθείημεν νῦν, ἢ πλῆθος θεοτήτων συναϊδίων μὲν ἀνίσων δὲ καὶ ἀνομοίων ὡς εἴρηται παραδιδόντι καὶ μὴ φανερῶς αὐτὸν τὴν Ἑλλήνων πολυθεΐαν παραδιδόναι νομίσαιμεν, ἢ μὴ ἀρειανίζειν ἕτερον φῶς ἄκτιστον παρὰ τὴν θείαν φύσιν εἰσάγοντι, « δι᾿ οὗ φωτίζονταί » φησιν « οἱ ἅγιοι καὶ φῶς γίνονται καὶ ἑνοῦνται τῷ Θεῷ », ἐκεῖνο δὲ ἀθετήσαντι δι᾿ οὗ τὴν πρὸς τὸν ἀρχίφωτον πατέρα προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν καὶ ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον; οὐκ ἔχει χώραν ἕτερον παρὰ τὴν τούτου φύσιν ὂν καὶ ὑφειμένον τούτου δι᾿ οὗ ταῦτα γίνοιτ᾿ ἄν. τοῦτο γὰρ δι᾿ οὗ ταῦτα γίνεται κατὰ τὰ θειότατα Λόγια οὐχ ὁρατὸν ὂν οὐδ᾿ ἐκ φυσικῆς ἐμφάσεως διεγνωσμένον οὐδενὶ τῶν ἁπάντων ὡς οἱ θεῖοι πατέρες διδάσκουσιν, ἀοράτῳ δὲ καὶ νοερᾷ φωτοφανείᾳ τοῖς οἰκείοις ἐρασταῖς ἐναστράπτον, παντὸς ὁρατοῦ φωτὸς φωτεινότερον. εἰ δ᾿ οὐδὲν ἕτερον φῶς ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος τὸ φωτίζον θεϊκῶς τοὺς ἁγίους καὶ πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, τὸ δὲ ταῦτα ποιοῦν ἕτερον εἶναι τῆς θείας φύσεως Παλαμᾶς ἀποφαίνεται καὶ ἐνεργούμενον καὶ ὑφειμένον αὐτῆς ἀπειράκις ἀπείρως καὶ ὁρατὸν καθ᾿ αὐτὸ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ἆρ᾿ οὐ ταῦτα κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος λέγει καὶ χεῖρον Ἀρείου περὶ ταῦτα βλασφημεῖ; καὶ γὰρ ἐκεῖνος ἐλάττω μὲν εἶναι καὶ ὑφειμένον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸν ἐβλασφήμει καὶ ἔργον τοῦ Παντοκράτορος. ὁρατὸν δὲ καθ᾿ αὐτὸν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς εἰπεῖν οὐκ ἐτόλμησεν, ἀλλὰ τουτό γε τοῦ Παλαμᾶ συνετώτερος ὑπῆρξε καὶ εὐγνωμονέστερος Ἄρειος. τὸ γὰρ οἴεσθαι μὲν εἶναι τὸ προαιώνιον φῶς καὶ τῶν ἀοράτων δυνάμεων ποιητικόν, αὐτὸ δὲ τοῦτο θεατὸν σωματικοῖς ὀφθαλ-
f. 66v μοῖς, οὐκ ἀσεβείας μόνον ἦν ἁπάσης ἐπέκεινα, ἀλλὰ | καὶ ἀφροσύνης καὶ τελείας μανίας. Οὐ μόνον μέντοι καὶ πρὸ ἡμῶν, ὦ βέλτιστε, σὺ τὰς τούτων ἀφορμὰς καὶ προεώρας ἐν τούτοις καὶ προὔλεγες καὶ ἀντέλεγες αὐτοῖς καὶ τοὺς ἄλλους ἀπέτρεπες αὐτῶν ἀκούειν, Μασσαλιανοὺς καὶ πλάνους ἀποφαινόμενος, ἀλλὰ καὶ ὕστερον αὐτὸς τῆς αἱρετικοῖς οἰκείας θρασύτητος καὶ λῃστείας παρ᾿ αὐτῶν ἐπειράθης. καὶ δεῦρο παραγενόμενος ἐπὶ τοῦ θειοτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν θρασύτητα αὐτῶν

37 Psalm. XXXV 10.
37 - 38 Greg. Naz., Or. XXXI (theol. V) cap. 3: P.G., t. 36, col. 136C.
39 - 40 Greg. Naz., Or. XXXIX, cap. 11: P.G., t. 36, col. 345B.
44 - 45 Greg. palamas, ubi?
70 πατριάρχου: Ioannes XIV Caleca (1334 - 1347).

διεξῄεις. κἀνταῦθα τοιαῦθ' ἕτερα καὶ πολλῷ χείρω τῶν ὑπὸ σοῦ λεγομένων αὐτοῖς τετολμημένα μεμάθηκας. ἔκ τε πολλῶν ἑτέρων καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ κορυφαίου τῆς ἐκκλησίας κράτους· οὗ καὶ λόγους ἐκ στόματος καὶ γράμμα ἐπὶ τούτοις ἐδέξω καὶ διεκόμισας τῷ μακαρίτῃ Θεσσαλονίκης ἐκείνῳ μητροπολίτῃ, καὶ αὐτὰ τοῦ Παλαμᾶ τὰ κίβδηλα δόγματα καθαρῶς πολυθεΐαν διδάσκοντα καὶ παρὰ ταῦτα τῶν ἱερῶν πατέρων ἀντίθετα καὶ δόγματα καὶ διδάγματα, ἐφ' οἷς ἡμῖν καὶ γράμματα πολλάκις ἀπέστειλας, μηνύων ὅτι τε πᾶσι ταῦτα ἐπέδειξας καὶ ὡς ἅπαντες τῶν μὲν τοῦ Παλαμᾶ κατέγνωσαν ὡς δυσσεβῶν δογμάτων, τὴν δ' ἡμετέραν περὶ τῆς εὐσεβείας γνώμην καὶ πρὸς αὐτὸν ἐναντίωσιν ὡς κοινὴν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν θείων πατέρων ἠσπάσαντο, καὶ ὡς ἄριστα καὶ ἀκριβέστατα ἐγὼ τὰ δόγματα ἐκτίθεμαι τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁμολογουμένως τοῖς κειμένοις τῆς εὐσεβείας ὅροις. οὐκ ἐμοὶ μέντοι μόνῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ θεοφιλεστάτῃ καὶ θαυμασῇ βασιλίσσῃ γράφων ἀνωμολόγεις. εἶτα, μετὰ τοσαύτην ἀπόδειξιν καὶ μαρτυρίαν τῆς τε τοῦ Παλαμᾶ δυσσεβείας καὶ ἡμετέρας ὀρθότητος, ἕτερος αὐτὸς ἑαυτοῦ Ματθαῖος ὁ ἱερώτατος; καὶ τίνος ὀστράκου μεταπεσόντος; ὅτι με τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν τῆς ἱερωσύνης χάριν ἑλκυσαμένης ἐμάνησαν οἱ πολέμιοι καὶ ἀπόβλητοι τῆς ἐκκλησίας οὗτοι, καὶ ἐπανέστησαν τῇ ἐκκλησίᾳ κἀμοί; διὸ δὴ καὶ τελέως αὐτοὺς ἀπέρρηξεν ἑαυτῆς, συνόδῳ κατ' αὐτῶν παντελεῖ χρησαμένη, παρόντος αὐτῇ καὶ τοῦ Ἀντιοχείας καὶ ἄλλων Ἀσιανῶν ἐπισκόπων; ἀλλὰ τοῦτό γε ἦν ὁ σαφέστατος ἔλεγχος τῆς τε ἡμετέρας εὐσεβείας καὶ τῆς τοῦ Παλαμᾶ δυσσεβείας καὶ τῆς αἱρετικοῖς συνυπαρχούσης σκαιότητος. καὶ ὁ καιρὸς ἐκεῖνος ἔνστασιν μᾶλλον ἀπῄτει παρ' ὑμῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, ἀλλ' οὐ κλίσιν τῆς γνώμης ἧς πρότερον εἴχομεν περὶ αὐτὴν καὶ τῆς ὁμολογίας. κἂν τι πάσχωμεν χαλεπὸν ὑπὲρ αὐτῆς μετὰ τῆς ἐκκλησίας, αὐτὸ
f. 67 τοῦθ' ὅτι | πάσχομεν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ μετὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς εὐφροσύνης ἔχειν ἐφόδιον, ἀλλ' οὐ δειλίας. οὐ γὰρ ἐλάβομέν φησι, Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως. νῦν δὲ οὐδὲ οὕτως ἀνῃρέθημεν ἢ κατεπόθημεν ὑπὸ τῆς μανίας τῶν ἐπιβεβουλευκότων, οὐδ' ὁ τῆς εὐσεβείας προστάτης πατριάρχης καθῄρηται ἀντὶ τοῦ ἐμοὶ μεταδοῦναι ἱερωσύνης, ὡς αὐτοὶ διεφήμισαν. τίνι

73 κορυφαίου: Ioannes Caleca patriarcha.

74 - 75 μητροπολίτῃ: Hyacinthus (1344 - 1346) aut potius eius praedecessor, Macarius (1342 - 1343c.); de quo v. L. Petit in Échos d'Orient, 5 (1901) 92, et 18 (1916 - 1919) 248.

83 βασιλίσσῃ: Irene Chumnaena Palaeologina; de qua v. V. Laurent in Échos d'Orient, 29 (1930) 29 - 60.

87 ἱερωσύνης: P.G., t. 152, col. 1278B.

90 Ἀντιοχείας: Ignatius II (1344 - 1358c.).

97 - 98 2 Tim. I 7.

100 καθῄρηται: Hadrianopoli, anno 1346, mense maio; Cant. III 92: t. II, 564,22 - 565,7 (Bonn).

γὰρ ἂν συνόδῳ ἐπισκόπων καθῄρητο; ὑπὸ γὰρ ἐπισκόπων ἐπ' αἰτίᾳ καθαιρεῖται τοιαύτῃ, πάντων συμπεπνευκότων αὐτῷ, καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν, τοῦ τε Ἀντιοχείας λέγω καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων καὶ τῶν μητροπολιτῶν ἁπάντων εἴς τε τὴν κοινὴν ἡμῖν ὁμολογίαν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἐμὴν ἱερωσύνην; καὶ τίς ἦν οὕτως ἐκτὸς τοῦ λογίζεσθαι, ὥστε τοῦθ' ὑποπτεῦσαι; οὐδὲ γὰρ τοὺς Παλαμήτας κριτὰς τῆς ἐκκλησίας ἐκάθισαν· ὧν τοὺς προστάτας, τὸν μὲν ἐξελόντες τῶν ψήφων τῶν ἐφ' ἱεραρχίᾳ καὶ αὐτῆς καθελόντες καθάπαξ ἱερωσύνης ὡς τὰ αὐτὰ τῷ Παλαμᾷ φρονοῦντα, ἕτερον ἀντεισήγαγον τοῖς ἐκείνου πολέμιον δόγμασι, κατ' αὐτὸ δήπου τοῦθ' ὅτι τοῖς ἐκείνου πολέμιον δόγμασι. τὸν δὲ καὶ εἱρκτῇ παραδόντες ἐφρούρουν καὶ νῦν οὐδὲν ἧττον φρουροῦσι. καὶ πέμπει δὴ βασιλεὺς ὁ θειότατος μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς θείας καὶ ἡμετέρας δεσποίνης καὶ συνόδου τῆς θείας ἐπιστολὰς εἰς Ὄρος τὸ ἱερόν, βεβαιοῦντες τὴν αἰτίαν ἐφ' ᾗ φρουροῖτο, καὶ δυσσέβειαν ὁμολογοῦντες εἶναι, ἐφ' οἷς δὴ καὶ πάσαις ψήφοις ἐκκήρυκτοι γίνονται τῆς ἐκκλησίας οἱ Παλαμῆται πάντες, ὡς οἱ κατ' αὐτῶν ἐκτεθειμένοι λόγοι καὶ γνῶμαι τοῖς θειοτάτοις πατριάρχαις πρὸς ὑμᾶς ἐνεχθέντες, ἢ ἐδίδαξαν, ἢ νῦν διὰ τοῦ θεσπεσιωτάτου δικαιοφύλακος ἢ σακελλίου τοῦ Βρυεννίου διδάξουσιν, ὃς τοῦτο παρὰ τῆς καθ' ἡμᾶς μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πρὸς τὴν καθ' ὑμᾶς διακονῆσαι παρέλαβεν. ὑφ' οὗ καὶ περὶ τῆς σῆς ὁσιότητος ὅτι συκοφαντοῖτο τὴν μεταβολὴν ἐδιδάχθημεν καὶ τῆς ἐπὶ ταύτῃ προτέρας ἀνίας ἀνείθημεν. εἰ δὲ καὶ σοῖς τοῦ νῦν καταμάθοιμεν γράμμασι βεβαιοτέρας ἀπολελαύκαμεν τῆς εὐφροσύνης.

103 Ἱεροσολύμων: Gerasimus (1341 - 1348), de quo v. Cant. IV 14: t. III, 91,20-21 et 93 - 94.

107 - 108 τὸν μὲν... ἱερωσύνης: Isidorus, electus metropolita Monembasiae, 1344. XI; G. Mercati, Notizie, 199 - 200 et 202.

108 ἕτερον: Iacobus Cucunarius Thessalonicensis, ad quem ep. 1.

110 - 111 τὸν δὲ... φρουροῦσι: Gregorius Palamas; Nic. Greg. XV, 7, 2: t. II; 768,4-5, P.G., t. 151, col. 609C 11 (Gregorii Palamae laudatio, auctore Philotheo Coccino).

111 βασιλεὺς: Ioannes V Palaeologus (1341 - 1391).

112 δεσποίνης: Anna Palaeologina (Ioanna Sabauda).

112 ἐπιστολὰς: Nic. Greg. XV, 7, 2: t. II, 768,4-9.

117 Βρυεννίου: ad quem ep. 2.

6

Μαξίμωι ⟨τῶι Καλοφέρωι⟩

MAXIMO LASCARI CALOPHERO, MONACHO, IN ACTEN PAENINSULAM

Constantinopoli, 1347, X - XII

Acindynus exprobrat Maximo quod Constantinopoli discedens, relictis non bene sociis, bellum laudabile cum haeresi gerentibus, in perversum transfuga, familiariter usus sit et Palamitis et ipso Palama, cuius olim in media regia linguam retuderat. Nuper autem, cum nuntiatum esset Maximum in Athoa Laura monachum indutum Palamitis bellum indixisse, haud vulgariter se gavisum esse, sed denuo ad maerorem conversum, cum nullae e Monte Sancto redditae sibi sint litterae. Tandem Athanasium monachum, legatione ad principem Triballorum (Stephanum Dušan) functum, omnem suspicionem de dogmatis in Maximo mutatione summovisse. Quod autem Acindynus acerbius invehi videatur in Palamam, istum in causa esse, qui illum, amicum olim, nunc ubique locorum praedicet impium, trahatque plurimos, dogmati patribus tradito praeferentes anilia commenta, sive propter invidiam sanctissimi patriarchae (Ioannis Calecae) sive quacumque de causa. Quas fabulas cum Maximus olim respuerit, multos errore captos e tanto gurgite salvans, vereatur ne praeclaris ille superioribus nunc per extrema sua nitoris aliquid detrahat.

(f. 62v) **λα'.** *Οἷον ἔδρασας ἄριστε, καταλιπὼν μὲν τὴν Πόλιν, ἥ σε μάλα ἐθαύμαζε, καταλιπὼν δὲ τὴν ἑταιρείαν, ἥ σου σφόδρα ἐξείχετο, καὶ ἀφελὼν αὐτοῖς τὸ βέλτιστον, τὴν εὖ ῥέουσαν γλῶτταν. τί ῥέουσαν εὖ; τὰς Ἀχελῴου Σειρῆνας, αἷς ἐκήλεις μὲν τοὺς φίλους τῇ ἀληθείᾳ, τοὺς δυσμενεῖς δὲ ἅμα φανεὶς ἐτρέπου καὶ τῆς εὐσεβείας προὐμάχεις οὐκ ἔλαττον ἢ Ἀχιλλεύς ποθ' Ἑλλήνων. ἡγούμην μέντοι καὶ σὲ τοσοῦτον ἔχειν ἐπὶ τῷδε τῷ πολέμῳ φρονήματος, ὥστε μηδενὸς ἂν ἀποδόσθαι τοῦτό γε, μηδὲ προέσθαι τὰς πατρικὰς ἀριστείας ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας. τί γὰρ ἂν θεοφιλέστερον γένοιτο, τί δ' ἐπὶ γῆς ἐντιμότερον τοῦ δύνασθαι καὶ προθυμεῖσθαι γλώττας ἀργὰς ἀποφαίνειν δυσσεβεῖς τε καὶ κακοπράγμονας, καὶ δὴ καὶ ἀποτέμνειν τμητικωτάτῳ λόγῳ τὰς τμητικὰς τῆς θεότητος; νῦν δὲ ἀκούσαντες, οὐκ ἀληθῆ μὲν οἶμαι, ἀκούσαντες δ' οὖν, ὅτι μὴ μόνον σιγῇ τῆς ἀληθείας προὔδωκας τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους ὧν μέγα κλέος παρὰ ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς Παλαμήταις ἱλαρὸς συνεγένου καὶ αὐτῷ τῷ Πιλαμᾷ, οὐ σὺν ὁμοίῳ τῷ σχήματι*

---

6. Inscriptio: *Μαξίμωι*, ad quem ep. 9; unde adieci *τῶι Καλοφέρωι*.
1 *πόλιν*: Constantinopolis; cf. Dem. Cydon. ep. 72 (Loenertz).
3 *Ἀχελῴου Σ.*: cf. Ap. Rhod., Arg. IV 893.
14 *συνεγένου... Παλαμᾷ*: in monte Atho, ann. 1347 - 1348, ab autumno ad autumnum.

μεθ' οὗπερ αὐτὸν λίθον ἀπέφηνας πρότερον ἐν μέσοις τοῖς βασιλείοις, πῶς δοκεῖς ἠνιάθημεν; αὐτὸ τοῦτο τεκμήριον ἡγησάμεθα μέγιστον τοῦ μέλλειν τὸ κακὸν ἐπιδώσειν, τὴν τῶν αἱρέσεων ὕδραν, Ἡρακλέους ἀναχωρήσαντος πρὶν τὸ θηρίον ἀνῃρῆσθαι καθάπαξ. καὶ ἦμεν ἐν ἀπογνώσει τοῦ κατὰ σὲ δήπου κρείττονος. Ὡς δέ τις ἧκεν ἀπαγγέλλων ὅτι σε Ἄθως ἔχει, ἡ ἱερὰ κορυφή, τὸ ἡμέτερον μέλημα, ἀναπεπνεύκαμεν· ὡς δὲ καὶ ἄλλος καὶ μάλα ἄλλος ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ θείου Ὄρους, μηνύοντες ⟨ὡς⟩ τοῖς ἱεροῖς Λαυριώ-
f. 63 *ταις ἐναρίθμιος εἶ καί σοι προσέχουσιν ἄσμενοι, | ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς αὐτόθι τὰ Παλάμια νοσοῦσιν ἀντέπνευσας, καὶ περιέστησας αὐτοῖς θαυμαστῶς τὰς ἐλπίδας, ἀντὶ τοῦ πεισθῆναι σφίσιν, ὅπερ ἠλπίκεσαν, πείσας αὐτοὺς τὰ κρείττω, τί χρὴ καὶ λέγειν πρὸς ἀκριβῶς λογιούμενον ἐν οἵαις ἦμεν τηνικαῦτα βακχείαις; ἐπ' ἐκείνοις δ' ἐλθόντων παρ' ὑμῶν οἵπερ ἧκον, καὶ μήτε γράμματα μήτ' ἄλλως λόγους παρὰ τῆς σῆς σοφίας κεκομικότων ἡμῖν, μετέπιπτεν ἡ βακχεία πρὸς σκυθρωπότητα· καὶ γράφομέν σοι νυνὶ ναρκώσῃ καὶ δυσκινήτῳ χειρὶ καὶ γνώμῃ. Ἀλλ' ὁ ἐν ἱερομονάχοις θαυμάσιος καὶ σὸς Ἀθανάσιος, ὁ τοῦ φιλαλήθους καὶ ἀρετῆς πάσης ἕνεκα τοῖς ἀρίστοις συντρέχων, ὁ τῶν φιλοσοφίας θεραπευτῶν τὰ πρῶτα, ὁ μάλιστα μὲν ἀνιαθεὶς ἁπάντων ἐπὶ τοῖς χείροσι τῶν περὶ σοῦ λεγομένων, μάλιστα δὲ πάντων ἡσθεὶς τῇ ἀμείνονι φήμῃ, οὗτος ἀναγκασθεὶς πρεσβεῦσαι παρὰ τὸν ἡγεμόνα τῶν Τριβαλλῶν, ὡς εἴσῃ, τῆς ἐπί σοι δυσελπιστίας ἡμᾶς καὶ σκυθρωπότητος ἔλυσεν. ἔφη γὰρ οὐδὲν τοσοῦτον εἶναι παρὰ σοί, οὐκ ἀλλοίωσιν, οὐ μέμψιν ἐκ παλαιῶν ἐγκλημάτων, οὐ προκειμένας ἐλπίδας, οὐ φόβον ἐπηρτημένον, ὅπερ ἂν οὐ διαλύσῃ φανεὶς τοῖς φιλίας φαρμάκοις καὶ Θεοῦ συνεργίᾳ. καίτοι λύπης μέντοι παλαιᾶς ἴσως ἂν ἴχνος εὑρεῖν παρὰ σοί, ὅπερ εὐθὺς ἐξαιρήσειν ἢ καὶ ὅ τι οὖν ἄλλο τῶν ἀπηριθμημένων. μετάθεσιν δὲ τῶν δογμάτων παντελῶς ἀπηγόρευεν· οὐ γὰρ ἄν ποθ' ἕτερόν τί σε φρονῆσαι παρὰ τὰ πάλαι καὶ πάτρια περὶ τοῦ θείου, ἥκιστα δὲ ἁπάντων τὴν Παλαμῆτιν πλάνην, ὡς οὐ μόνον αἵρεσιν δυσσεβεστάτην οὖσαν καὶ πηγὴν τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ καὶ ἀλόγιστον καὶ ἀνοητοτάτην· γνώσει γὰρ ἀληθεῖ καὶ σοφίᾳ, ἧς ἐραστὴς σὺ καὶ τρόφιμος, οὐ Παλαμᾶς ὁ τεράστιος τὴν ἀλογίαν οὐχ ἧττον ἢ τὴν ἀσέβειαν, οὐδὲν ἀλογίας καὶ ἀφροσύνης ἀλλοτριώτερον. Καίτοι ταῦτα μὲν λέγειν ἡμᾶς, ὡς οἶσθα, αὐτὸς Παλαμᾶς ἐξηνάγκασε περὶ αὐτοῦ, δυσσεβεῖς ἁπανταχοῦ κηρύττων, ἐπειδήπερ αὐτοῦ ταῖς πλάναις οὐκ ἐθέλομεν πείθεσθαι οὐδὲ τούτων ἀποστὰς κοινῇ μετὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὰ πάτρια δόγματα πρεσβεύειν ἐπῄνεσε. μάλα θαρρῶν ἀποφαίνομαι*

---

15 *βασιλείοις*: Dem. Cyd. ep. 72,14.
19 *Ἄθως*: v. ibidem.
30 *Ἀθανάσιος*: Nic. Greg. XVIII, 5, 5: t. II, p. 894,4 (Bonn).
34 *ἡγεμόνα*: Stephanus Dušan, Serviorum rex et imperator; cf. Cant. IV 4: t. III, 30,32 - 32,8 (Bonn).

f. 63v ὡς οὐδεὶς ἂν ἁπάντων ἔφθη Γρηγόριον ἐμὲ τουτονὶ τὸν ἀνθρώπων | ἐλάχιστον εἰς φιλίαν καὶ θεραπείαν ἐκείνου, προσθείην δ' ἂν καὶ δουλείαν, οὐχὶ ψευδόμενος. ὁ γὰρ τοῖς ἄλλοις πρότερον ἀπηχθημένος ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ πράξας οὐχ' ἧττω πρὸς τοὺς αὐτοῦ δυσμενεῖς ἤπερ αὐτὸς πρὸς αὐτοῦ, πῶς οὐχὶ δῆλός εἰμι οὔτε δυσχερὴς ἀλλ' ἕτοιμος πρὸς καταλλαγάς, ἂν ἀφῇ τὴν καινότητα, οὔτε ἰδίας ἕνεκα διαφορᾶς ἢ φθόνου τὴν ἀρχὴν διενεχθεὶς πρὸς τοῦτον, ἀλλ' ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ κοινοῦ πάντων τῶν εὐσεβῶν ἀγαθοῦ; ὅπερ, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθόντες, οἱ πλεῖστοι προΐενται, οἱ μὲν φιλίας καὶ χάριτος τῆς πρὸς τὸν πεπλανημένον ἀντὶ τοῦ καὶ τούτῳ χαρίσασθαι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῇ ἀληθείᾳ τῷ μὴ προδοῦναι ταύτην, οἱ δὲ δυσμενείας τῆς πρὸς τὸν πατριάρχην τὸν ἁγιώτατον, οἱ δὲ τῆς πρὸς ἡμᾶς, οἱ δ' οὐκ οἶδ' ὧντινων προφάσεων καὶ βαράθρων, πλῆθος θεοτήτων ἀνίσων καὶ ἀνομοίων ἀντὶ τῆς ἀμερίστου μονάδος τῆς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν καὶ ἀντὶ τοῦ ἀοράτου καὶ ἀνειδέου Θεοῦ μεμορφωμένον φυσικῇ καὶ οὐσιώδει μορφῇ καὶ ὁρατῇ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἀντὶ τοῦ πανταχοῦ παρόντος ἀμιγῶς καὶ ἀσχέτως ὡς ἀπείρου καὶ ἀσωμάτου, μὴ δυνάμενον παρεῖναι καθ' ἑαυτὸν ἁπανταχοῦ καὶ πᾶσιν ὥσπερ τὰ σώματα, καὶ ὅλως ἀντὶ τῶν θεοπρεπῶν καὶ παλαιῶν δογμάτων ἀνθῃρημένοι τὰ ἀτοπώτατα καὶ ὡς εἰπεῖν γραωδέστατα. Ὧν σὺ καταπτύσας εἴπερ τις καὶ καταγελάσας ἀξίως τῆς μοχθηρίας αὐτῶν καὶ τοὺς ἁλισκομένους τοῖς τοιούτοις κατελεήσας, καὶ πολλούς γε ἀνασπάσας τοῦ τοσούτου βαράθρου διὰ τῆς χρυσῆς γλώττης ὥσπερ σειρᾶς, μὴ καταισχύνῃς ἐκεῖνα διὰ τῶν τελευταίων, ἀλλ' ὥσπερ πέπλον εὐσεβείας εἰς τέλος τὸν χαριέστατον ἐξυφᾶναι τῷ Θεῷ δι' ὁμοίας τῆς γλώττης καὶ φέρων ἀνάθες διὰ χρόνου παντὸς σωθησόμενον καὶ ταῖς εὐσεβέσι γλώτταις ὑμνηθησόμενον.

7

NESCIO CUI (ATHANASIO MONACHO?), THESSALONICAM

Constantinopoli, post 1347. X - XII.

Vix reversus e Triballis (i.e. Serviis) Thessalonicam properavit amicus, qui tamen Acindynum, eum de more conveniendi cupidum, haud vulgariter iuvare potuisset, cum Palamitis decertantem. Verum hoc ibi quoque facere licebit, ubi pro sui ducis dogmate isti tumultuantur assidue. Quibus si obstiterit amicus quam gratissimum erit Acindyno, nec minus si faverit Antonio, quem, cum sit diaconus, princeps tamen ecclesia ceterarumque mater (Constantinopolitana scilicet) sacerdotio dignum iudicavit (sedente adhuc, ut videtur, Ioanne Caleca, patriarcha).

(f. 51v) **κϛ'.** Ἐν οὐκ ὀλίγῃ τιθέμενος φροντίδι σοι καθομιλῆσαι παρ' ἡμῖν

---

7. Inscriptio: *Athanasio;* v. ep. 6,30.
1 τιθέμενος: leg. τιθέμενον.

ὄντι πρῴην ἀφείλου τῷ τάχει τῆς αὖθις ἀποδημίας καὶ τὸ μετρίως σοι συγγεγονέναι. καὶ ὃν ἀπολαβόντες ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποδημίας ἐκείνης ἣ Τριβαλλοῖς ἐνετρίβης ἐχαίρομεν, τοῦτον αὖθις ἡμᾶς ἀφελομένη Θεσσαλονίκη λυπεῖ, τά τε ἄλλα εὖ διαθέσθαι τοὺς φίλους δυνάμενον τῇ συνουσίᾳ, καὶ τὸ μέγιστον, συνεργὸν ἡμῖν ὄντα τὸν προθυμότατον ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, ἣν οἶδεν ἀτόπους μὲν ἀνθρώπους καὶ κομιδῇ δυσσεβεῖς ἐσπουδακότας καὶ νῦν, ὑπὲρ τοὺς πάλαι δυσσεβεῖς, ἀνατρέπειν, ἡμᾶς δὲ περιέπειν, καὶ ταύτης προκινδυνεύειν, ὥσπερ εἰκὸς τροφίμους. ἀλλὰ ταύτην ἡμῖν τὴν ὠφέλειαν καὶ αὐτόθι f. 52 παρέξεις. ἔξεστι γάρ σοι τοῖς Παλαμίταις δεῖξαι | ὡς ἔστι τις γνήσιος τῆς ἐκκλησίας υἱὸς καὶ τρόφιμος τῆς εὐσεβείας, ὁ τὴν εἰς ταύτην ὕβριν οὐκ ἀνεχόμενος. ἀγγέλλονται γὰρ οὗτοι δεῦρο πάντα ποιοῦντες ἐκεῖ καὶ θορυβοῦντες ὑπὲρ τῶν ἀσεβεστάτων μὲν τοῦ Παλαμᾶ δογμάτων, κατὰ δὲ τῶν κειμένων τῆς εὐσεβείας ὅρων τοῖς τοῦ θείου σπαράκταις ἐξευρημένων. εἰ τοίνυν τοῖς μὲν φιλοθέως ἀντὶ τούτων ἐπάξει, Ἀντώνιον δὲ ἀγαπήσεις τὸν ἱερὸν τουτονὶ καὶ ἡμέτερον, τὸν ἱεροδιακόνων τὰ κράτιστα, πάσης ἀρετῆς καὶ παιδεύσεως ἕνεκα καὶ τῆς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας σπουδῆς, ἣν πολλὴν καὶ θαυμαστὴν κατὰ τῶν βεβήλων τούτων καὶ ἀνιέρων δογμάτων πεποίηται, καὶ νῦν ἐπιδείκνυται, ἀνθ' ὧν ἁπάντων καὶ τῆς ἱερωσύνης ἠξίωται, παρὰ τῇ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν ὑψηλοτάτῃ μητρί, καὶ τῆς ὅλης ἱερωσύνης πηγῇ, ταῦτα ποιήσας, τὸ πᾶν ἡμῖν κεχαρισμένος ἔσῃ· χάριν δὲ νῦν αἰτῶν σε ταύτην ἐπιμελέστατα οἶδ' ὅτι χάριν ὁμολογήσεις μοι ἐπειδὰν ὁμιλήσῃς οἰκείως τῷ διακόνῳ τοῦ Πνεύματος.

8

NESCIO CUI (ATHANASIO MONACHO?), THESSALONICAM

Constantinopoli, 1348 - 1351?

Illi viro cui dudum commendavit Antonium diaconum Acindynus istas mittit litteras, perferendas eidem Antonio. Laudat Lapitham Georgium desinitque significando cupere se ut ostendantur cum admirando Magistro et Cydonio docto, et Matthaeo monacho monasterii Isaacii, et Bryennio dicaeophylaci, tum etiam — ut pudefiat — Charatzae Palamitae.

f. 47 **κ'.** Σοὶ τὸν ἡμέτερον Ἀντώνιον τὸν τοῦ Χριστοῦ διάκονον ἀπεσταλκότες πρῴην σοὶ καὶ νῦν τὰ πρὸς αὐτὸν ἀπεστάλκαμεν ἡμέτερα γράμματα,

---

3 - 4 *Τριβαλλοῖς*: Servii; v. ep. 6,34.
15 *Ἀντώνιον*: cf. ep. 8,1.
20 *ἐκκλησιῶν... μητρὶ*: ecclesia Constantinopolitana, sedente adhuc Ioanne Caleca patriarcha, i.e. ante 1347. II. 2.
8. Inscriptio: *Athanasio;* epp. 6,30; 7.
1 *Ἀντώνιον*: ep. 7,15.

ἐπειδή σε ἀνθ᾿ ἡμῶν αὐτῶν εὐτυχοῦμεν αὐτόθι, ὡς ἄν, εἰ μὲν αὐτὸν ἔτ᾿ ἐκεῖ τὰ γράμμαθ᾿ εὕροι διάγοντα, διὰ τῆς σῆς εὐμενείας λαβεῖν αὐτῷ ταῦτα γένηται καὶ μὴ διαπεσεῖν πως. εἰ δὲ μὴ φθάσαι τοῦτον, τοῖς ἄλλοις ἐμφανισθῇ τῶν φίλων. χρήσιμον γὰρ καὶ μάλιστα τὰ τοῦ Κυπρίου φιλοσόφου γράμματα οἷς ὄντως φιλόσοφος ἀνὴρ καὶ ζηλωτὴς εὐσεβείας τελεώτατος δείκνυται, τὴν Παλαμναίαν νόσον παντὸς μᾶλλον ἐκ τῆς ὑπερορίας βάλλων καὶ σχετλιάζων καὶ βοῶν « ὢ τῆς ἀσεβείας » τοῖς γράμμασιν ἐπὶ τῷ πλῆθος θεοτήτων ἀνίσων εἰσάγοντι καὶ τῷ μηδενὶ ταῦτα μέλειν τῶν τῇδε, λόγοις ἐμβριθέσιν ἀνελεῖν | (f. 47v) τὸ παράπαν, ἀλλ᾿ ἡσυχάζειν μὲν τοὺς ἐν λόγοις δοκοῦντας τὰ μέγιστα δύνασθαι τὸ δὲ δόγμα καθάπερ ἰὸν ἐπιβόσκεσθαι τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ, ἕνα δὲ μόνον — ἐμὲ δὴ λέγων — ζῆλον θεῖον ἀναλαβόντα ἀντιστῆναι τῷ δόγματι καλῶς μὲν καὶ ὀρθῶς, μαλακωτέρως δέ φησιν ἢ ὡς ἔδει πρὸς τοὺς τοιούτους ἀντιστῆναι τῶν λόγων. ᾧ δὴ καὶ μᾶλλον ἥσθην ἢ εἴ με μηδεμίαν ἔφασκεν ὑπερβολὴν ἀφεῖναι τοῦ τοιούτου πολέμου. καίτοιγε οὐκ εἰδότος ἐστὶν ὁ λόγος ὅλον τὸ ἡμέτερον πρᾶγμα. οὐ γὰρ ἂν ᾤεθ᾿ ἡμᾶς μαλακῶς ἀντιστῆναι τῷ δόγματι τούς γε μέχρις αἵματος ὑπὲρ τοῦ ὀρθοῦ καὶ εὐσεβοῦς κινδυνεύσαντας. ἀλλ᾿ ὅμως χάριν ἔχω τοῦ λόγου θαυμαστὴν τῷ Λαπίθῃ — τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ φιλοσόφῳ — ἐπὶ τῷ λόγῳ τούτῳ, αἰσχύναντι τοὺς διὰ τοῦτο φιλονεικίαν ἐπεγκαλοῦντάς μοι. οὓς οὐ δεῖν φησιν οὕτως ἔχειν περὶ τῆς εὐσεβείας μηδὲ περιορᾶν φθειρομένην τὴν ἐκκλησίαν· πάντα γὰρ εἶναι πρὸς ἓν τοῦτο πάρεργα Χριστιανοῖς, καὶ ταῦτα τοῦ δυσσεβοῦντος ἀμαθοῦς ἄγαν ὄντος καὶ μηδὲ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας εἰδότος, μηδὲ τί ἐστιν ἐπιστήμη καὶ ὅπως γίνεσθαι πέφυκεν ἐπισταμένου, ὡς αὐτὸς ἐξ αὐτῶν τοῦ Παλαμᾶ τῶν λόγων μαρτυρεῖ μαθεῖν ὁ φιλόσοφος. δεῖ δὴ ταῦτα καὶ τοὺς αὐτόθι λόγων τροφίμους καὶ εὐσεβείας ἰδεῖν, καὶ θαυμάσαι μὲν τὴν σοφίαν, θαυμάσαι δὲ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἑκατέρωθι τοῦ ἀνδρὸς εὐεξίαν καὶ ῥώμην καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας καθ᾿ ὃν οὐ μόνον αὐτὸς πῦρ πνεῖ κατὰ τῶν δυσσεβούντων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐνθάδε δυνάμει διαφέροντας λόγων ἐπὶ τὸν κατὰ τούτων πόλεμον παρακαλεῖ καὶ θαυμαστῶς συγκροτεῖ. τοιοῦτον ἄρα ψυχὴ ἧς διὰ βάθους ἦλθε σοφία τε καὶ εὐσέβεια. διὸ χρὴ δήπου ταῦτα καὶ ἰδεῖν καὶ θαυμάσαι τοὺς ἡμετέρους σοφούς· τὰ γὰρ καλά, καὶ μάλισθ᾿ ὑφ᾿ ὧν τὸ θεῖον δοξάζεται καὶ εὐσεβεῖται θαυμάζεσθαι δίκαια. ἰδόντων μὲν οὖν καὶ ἄλλοι ταῦτα, ἰδέτω δὲ καὶ ὁ θαυμάσιος Μάγιστρος καὶ ὁ σοφὸς Κυδώνης καὶ ὁ ἱερὸς καὶ θεῖος ἐν ἱερομονάχοις Ματθαῖος ὁ ἐν τῇ τοῦ θεσπεσίου Ἰσαὰκ

---

6 *Κυπρίου* : Georgius Lapitha, ep. 1,29.35.
35 *Μάγιστρος* : ep. 4.
35 *Κυδώνης* : Demetrius ?
36 *Ματθαῖος* : ep. 5,85.
36 - 37 *Ἰσαὰκ... μονῇ* : F r. M i k l o s i c h - I o s. M ü l l e r, Acta et diplomata graeca medii aevi, t. II, Vindobonae, 1862, p. 235 n⁰ 481 (1395 ?), M. L a s c a-

ἱερωτάτῃ μονῇ τὴν ἀρετὴν μετιών. σὺν οἷς καὶ ὁ θεσπέσιος δικαιοφύλαξ Βρυέννιος, αἰσχύνης δὲ ἕνεκα τῆς ἑαυτοῦ καὶ ὁ τὸ τῶν θεοτήτων πλῆθος τεθαυμακὼς Χαρατζᾶς καὶ εἴ τις ἄλλος αὐτῷ παραπλήσιος.

9

Μ α ξ ί μ ω ι τ ῶ ι Κ α λ ο φ έ ρ ω ι

MAXIMO LASCARI CALOPHERO, MONACHO

Constantinopoli (?), 1350 - 1351

Maximum obiurgat quod nuper (mense scilicet Septembri anni 1350) rectam patribusque traditam fidem abiuraverit, et ipsum Acindynum roserit ac maledictis incessiverit ; monetque et obsecrat ut quam primum pravae palinodiae damna sarciat, novam recinendo, eamque laudabilem.

(f. 44v) **ιε΄.** *Τὸ μὲν ἐμοὶ χαλεπαίνειν καὶ μέμφεσθαι καὶ πᾶν ὅ τι οὖν ἢ λέγειν ἢ καὶ ποιεῖν με φλαῦρον, ἀνδρὸς ἂν εἴη πρᾶγμα ἢ ἀδικοῦντος, ἂν ταῦτα πράττῃ τόν γε πράττειν οὐ δίκαιον, ἢ μὴ φιλοσοφοῦντος μὴ μέντοι μηδ᾿ ἀδικοῦντος, ἂν ἀμύνηται τὸν προηδικηκότα. τὸ δὲ ἀμύνεσθαι μὲν ἐθέλειν τὸν δυσμενῆ, οὐ μᾶλλον δὲ ἐκεῖνον ἢ ἑαυτὸν οἷς ἀμύνοιτο βλάπτειν περὶ τὰ καιριώτατα, σὸν ἰδεῖν τίνος ἂν εἴη | (f. 45) πρᾶγμα. σὺ τοίνυν δυσμενῶς ἐμοῦ μεμνημένος, ὡς ἔοικεν, εἶτα δι᾿ ἐμὲ καὶ τὴν καλὴν ὁμολογίαν προδιδούς, ἧς ἀρτίως προΐστασο καὶ πάλαι παρὰ τῶν θείων πατέρων κεκληρονόμηκας, σκόπει μὴ ἐμὲ μὲν ἧττον ἧς ἀμυνόμενος, σαυτὸν δὲ τελεώτατα βλάπτων, καὶ ταῦτα ἑκών, διὰ μικροψυχίαν. εἰ μὲν γὰρ ἐξ ἀγνοίας καὶ ἀμαθίας τὰ τοιαῦτα ἡμάρτανες, ἧττον ἂν ἦν τὸ δεινόν. νῦν δέ, εἴπερ τις, τὴν ἀλήθειαν εἰδὼς καὶ πολλοὺς μὲν ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτῆς ἀνύσας, πολλοὺς δὲ καὶ μέλλων καὶ κομιδῇ προθυμούμενος, ἐκτὸς τοῦ μικροψυχεῖν διὰ φαύλας αἰτίας, εἶτα διὰ τοῦτο μὴ μόνον τοὺς εὐσεβεῖς ἀγῶνας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν ὡς λέγεται παραιτούμενος τῆς εὐσεβείας, καὶ φιλονεικίαν ὀνομάζων τὸ ἡμέτερον πρᾶγμα, οὐκ οἶδ᾿ ὅ τι δεινὸν καταλείπεις νομίζειν, οὐδ᾿ ὅπως ἐμὲ μᾶλλον ἢ σαυτὸν ὅπερ εἶπον ὑπολαμβάνεις κακοῦν. εἰ δὲ μηδὲ σαυτὸν μόνον ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους συνεμπεσεῖν ποιήσεις εἰς τὸν αὐτόν σοι βόθρον, περὶ τὸ θεῖον ὄντος τοῦ πταίσματος, τίς τούτῳ θρῆνος τῷ πταίσματι καὶ*

---

r i s, in Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Thessalonicae, 1952, p. 320 - 331. Idem in Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 2 (1953 - 1954), p. 8, ut ipse me monuit. Cf. etiam G. M e r c a t i, Studi Bizantini, 2 (1927), p. 240.
38 *Βρυέννιος* : epp. 2 ; 5,147.
39 *Χαρατζᾶς* : ep. 2,4 ; 3,9.18-19.21.
9. Inscriptio : *Μαξίμωι* ; v. ep. 6.

κοπετὸς ἱκανὸς γένοιτ' ἄν ποτε; οὐ ταῦτα ἦν, ὦ θαυμάσιε, τὰ τῇ σῇ φύσει πρέποντα, οὐχ οὗτος ἧς αὐχεῖς ἐπιστήμης φυσικὸς καὶ οὐσιώδης καρπός, ἀλλὰ τῆς ἐναντίας, καὶ ἀπειράκις ἀπείρως διαφέρων ἐκείνου. δεῖ γάρ με διαλεχθῆναί σοι ἀπὸ τῆς καινῆς φιλίας καὶ ἀστεΐσασθαί γε πρὸς τὴν καινήν σοι χάριν, εἰ καὶ θρηνῶ τρόπον ἕτερον. ἀλλ' ἐγὼ λυπηρός τις καὶ ὑπερόπτης τῶν φίλων καὶ τῶν ἑλκτικῶν ἰύγγων ἀμέτοχος, αἷς τοὺς πολλοὺς ἡ καινότης θηλύνουσα καινὸν ἐργαστήριον ἀσεβείας ἐδημιούργησεν, ὅ φησιν ὁ Θεολόγος; οὔπω λέγω τοῦτο μὲν ἀρετὴν ἐκεῖνο δὲ κακίαν εἶναι δοκεῖν τοῖς ἱεροῖς πατράσι, καὶ τοῖς οἷος σὺ τὴν εὐφυΐαν καὶ παίδευσιν αἰσχρὸν αἱρεῖσθαι ὅλως τὸ δεύτερον. ἀλλ' εἰ δίκην ἐγὼ δίκαιος διὰ τοῦτο διδόναι οὐ παραιτοῦμαι· ὑβριζέσθω Γρηγόριος — ὅπερ οὖν δὴ καὶ πάσχει — καὶ προπηλακιζέσθω, καὶ εἰ βούλει τυπτέσθω, καὶ ὅλως πᾶσαν τὴν δοκοῦσαν δίκην τιννύτω τοῖς ἀδικεῖσθαι νομίζουσι, μὴ μαθὼν γλωττοστροφεῖν καὶ πᾶσιν ἡδὺς εἶναι καὶ δημοχαρὴς ὑπὲρ τὸν Ὀδυσσέα, ἀλλ' ἁπλοῦν ἦθος καὶ ἀποίητον φέρων καὶ μόνου τοῦ εὐθέος φροντίζων καὶ τιμῶν μὲν τοὺς φίλους καὶ ἀγαπῶν εἴπερ τις, κολακεύειν δὲ ἀφυὴς ὢν εἴπερ τις. εἰ ταῦτα ἀπαίδευτα, καὶ ἀδικήματα περὶ τοὺς φίλους ἐμά, ἐμὲ μὲν ὡς εἶπον ἀπαιτείτωσαν οἱ f. 45v φίλοι τὴν ἐπὶ τούτοις δίκην. Θεὸς δὲ | μὴ ἀδικείσθω, μηδ' ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος, μηδ' ὁ γενναῖος καὶ σοφὸς ἡμῖν Μάξιμος. ἄλογον γάρ, ἵν' εὐφήμως εἴπω, καὶ αὐτὸς ὁ ἔσχατος τῆς ἀδικίας ὅρος. εἰ μὲν οὖν οὐ κακῶς ταῦτα λέγεται, πεπαύσθω τὰ νῦν ὑπὸ σοῦ κηρυττόμενα, καὶ φανείτω πάλιν Ἀχιλλεὺς ἐν τοῖς Ἕλλησι μετὰ τῶν ὅπλων. εἰ δ' οὐκ εὐφυῶς οὐδὲ πεπαιδευμένως, διδότω δίκην καὶ τούτων Γρηγόριος, ἀλλὰ μὴ ὁ τῆς ἀληθείας ἀτιμαζέσθω λόγος. πάντως δὲ πεπαύσθω Θεὸς βλασφημούμενος τῇ κακῇ παλινῳδίᾳ τοῦ γενναίου Μαξίμου, καὶ μηδ' αὐτὸς ἐπαινούμενος ὁ τὴν παλινῳδίαν ᾄδων.

---

22 ἀπειράκις ἀ.: verba Maximi Confessoris, a Gregorio Palama eiusque discipulis identidem usurpata; e.g., P.G., t. 152, col. 1247A12-13 (1341. VII).

23 καινῆς φιλίας: A.D. 1350, mense septembri, Maximus Calopherus monachus Acindynum repudiavit et professus est doctrinam Palamae, ab ecclesia Constantinopolitana probatam; P.G., t. 152, col. 1307D - 1308A.

27 Greg. Naz., Or. XXVII (theol. I) cap. 9: P.G., t. 36, col. 24A 12 et app. crit.

32 γλωττοστροφεῖν: Aristoph., Nub. 792.

NOMINA PROPRIA QUAE IN EPISTULIS OCCURRUNT

RAYMUNDUS J. LOENERTZ

ΠΑΝΑΡΑΤΟΣ

μονόπρακτος λαϊκὴ διασκευὴ τῆς Ἐρωφίλης

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς σχολῆς[1], παραλλήλως πρὸς τὰ ἄλλα λογοτεχνικὰ εἴδη, ἀνεπτύχθη ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ τραγῳδία[2], μὲ τρία κυρίως ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα, ἤτοι τὴν Ἐρωφίλην, τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Βασιλέα τὸν Ροδολῖνον, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἔχει ὑπόθεσιν φανταστικήν, διαδραματιζομένην ἐν Αἰγύπτῳ.

Ὅπως περὶ τῶν πλείστων ἔργων τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, οὕτω καὶ περὶ τῶν τραγῳδιῶν ἐν γένει δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι αὗται ἔχουν γραφῆ κατ' ἀπομίμησιν δυτικῶν προτύπων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτῶν διάρθρωσιν. Δὲν ἐλλείπουν ἐν τούτοις καὶ πρωτότυπα τοπικὰ στοιχεῖα, ἰδίᾳ παροιμίαι καὶ λαϊκὰ ρητά, τὰ ὁποῖα, παρεμβαλλόμενα εἰς τὸ κείμενον, προσδίδουν ἑλληνικήν τινα χροιὰν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα.

Ἐκ τῶν τριῶν τραγῳδιῶν ἀνωτέρα εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ Ἐρωφίλη, ἥτις κατέχει μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας θέσεις εἰς τὴν πλουσίαν κρητικὴν λογοτεχνίαν, κριθεῖσα παρά τινων ἀξιολογωτέρα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, πρὸς τὸν ὁποῖον παρουσιάζει καὶ ἱκανὰ σημεῖα συγγενείας[3]. Παρά τινας δὲ ἀδυναμίας καὶ τεχνικὰς ἐλλείψεις καὶ παρὰ τὸ σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον τῆς ὑποθέσεως, ἡ τραγῳδία αὐτὴ δύναται ἀκόμη σήμερον νὰ συγκινήσῃ καὶ νὰ ἑλκύσῃ ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου.

Συγγραφεὺς τοῦ ἔργου εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ ἐκ Ρεθύμνου τῆς Κρήτης

---

[1] Γενικὴν βιβλιογραφίαν περὶ τῆς κρητικῆς σχολῆς βλ. ἐν Μ. Μανούσακα, État présent des études sur le Théâtre Crétois au XVIIe siècle, L'Hellénisme Contemporain, 1952, σελ. 461 - 470, Τοῦ αὐτοῦ, Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 1953, σελ. 97 - 107, Τοῦ αὐτοῦ, La littérature Crétoise à l'époque Vénitienne, Athènes 1955.

[2] Βιβλιογραφίαν περὶ τῆς κρητικῆς τραγῳδίας βλ. Μ. Μανούσακα, Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου, ἔνθ' ἀν., Τοῦ αὐτοῦ, La littérature Crétoise à l'époque Vénitienne, ἔνθ' ἀν. Περὶ τῆς Ἐρωφίλης βλ. καὶ Ν. Βέη, Εἰσαγωγὴ εἰς Ἐρωφίλην, ἔκδ. Στοχαστῆ, Ἀθῆναι 1926.

[3] Βλ. σχετικὰς παρατηρήσεις Στεφ. Ξανθουδίδου, Βιτζέντζου Κορνάρου: Ἐρωτόκριτος, Ἡράκλειον 1915, Εἰσαγωγή, σελ. CXXIV - CXXVI, Ν. Βέη, Ἐρωφίλη, ἔνθ' ἀν., σελ. ις' ἐπ.

καταγόμενος Γεώργιος Χορτάτζης[1], ποιητὴς μὴ στερούμενος ταλάντου, ὅστις ἔγραψε τὴν τραγῳδίαν του πιθανῶς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ἰταλικὰ πρότυπα[2], καὶ δὴ καὶ διὰ μὲν τὸ κύριον θέμα τῆς τραγῳδίας τὴν Orbecche τοῦ Giovanni Battista Giraldi (1504 - 1573), διὰ τὰ ἰντερμέδια τὸ κατὰ τὸν Ρινάλδον καὶ τὴν Ἀρμίνταν ἐπεισόδιον τῆς Ἀπελευθερωθείσης Ἱερουσαλὴμ τοῦ Τορκουάτου Τάσσου καί, τέλος, διὰ τὰ χορικὰ πιθανῶς Ἰταλοὺς μιμητὰς τῆς Φαίδρας τοῦ Σενέκα[3].

Ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τῆς κρητικῆς ἐποχῆς, οὕτω καὶ ἡ Ἐρωφίλη ἔχει γραφῆ εἰς κρητικὴν διάλεκτον καὶ εἰς δεκαπεντασύλλαβον κατὰ δίστιχα ὁμοιοκαταληκτοῦντα στίχον, ἐκτὸς τῶν χορικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἐχρησιμοποίησε τὸν ἑνδεκασύλλαβον.

Τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγῳδίας ὡς ἑξῆς ἐκθέτει βραχὺ σημείωμα, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου: « Ἀφότις ἐσκοτώθη εἰς τὸν πόλεμον Τρασίμαχος ὁ Βασιλεὺς τῆς Τζέρτζας, ἔτυχεν εἰς τὰ χέρια Φιλογόνου, τοῦ Βασιλέως τῆς Μέμφιδος, ἤγουν τῆς Αἰγύπτου, κάποιον ἀνήλικον παιδί, τ' ὄνομα Πανάρετος, ὁποὺ μονογενὴς καὶ ὀρφανὸν ἔμεινε μετὰ τὸν σκοτωμὸν τοῦ πατρός του. Καὶ μ' ὅλον ὁποὺ δὲν τὸ ἐγνώριζεν ὁ Φιλόγονος διὰ παιδὶ τοῦ Τρασιμάχου, ὅμως ἐπρόσταξε νὰ συναναστρέφεται ὁμάδιν μὲ τὴν κορασίδα Ἐρωφίλην τὴν θυγατέρα του, μονογενὴς καὶ αὐτή. Οὗτος, ὁ Πανάρετος, μὲ τὴν αὔξησιν τῆς ἡλικίας, ηὔξανε κατὰ πολλὰ εἰς φρόνησιν, εἰς βασιλικὰ ἤθη καὶ εἰς ἀνδρείαν, ὥστε ὁποὺ ταῦτα βλέποντας πρὸς τὸν νέον ὁ Φιλόγονος Βασιλεύς, ὄχι μόνον τὸν ἐτίμησεν, ἀλλὰ καὶ στρατηγὸν τὸν ἐκατάστεσεν εἰς ὅλα του τὰ φουσσᾶτα. Ὁ ἔρως ὅμως τῆς Ἐρωφίλης ἔσυρε τὸν Πανάρετον νὰ τὴν ἀγαπήσῃ τόσον διὰ τὰ περίσσα της κάλλη, ὥστε, κρυφίως ἀπὸ τὸν πατέρα της, νὰ ἐνεργήσῃ τὰ τοῦ γάμου, καὶ νὰ κοιμηθῇ μὲ τοῦ λόγου της. Τοῦτο ἐγίνη αἰτία μεγάλου κακοῦ· ἐπειδή, κάνοντας ὁ Βασιλεὺς νὰ ἀποκεφαλίσουν τὸν Πανάρετον, ὄχι μόνον τὴν κεφαλὴν ἀλλὰ καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὰ χέρια του, βάνοντας εἰς ἕνα βατζέλλι, τὰ ἔδωκε τῆς θυγατρός του διὰ κανίσκι. Τὰ ὁποῖα θεωροῦσα μὲ μεγάλον τρόμον ἡ Ἐρωφίλη, καὶ κρουνηδὸν καταφιλοῦσα, ἐλιποψύχησεν ἀπὸ τὸν καημόν της, καὶ εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐσφάγη μὲ τὸ ἴδιόν της χέρι. Τοῦτο τὸ ἐλεεινὸν θέαμα ἐπροξένησεν εἰς ὅλον τὸ Παλάτι ἀπαραμύθητον τὴν

---

[1] Περὶ τοῦ Γ. Χορτάτζη καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ βλ. Μ. Μανούσακα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 1956, σελ. 231 - 301.

[2] Διὰ γενικὰς μόνον πληροφορίας βλ., ἐκτὸς τῶν ἱστοριῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, κυρίως Ν. Βέη, Ἐρωφίλη, ἔνθ' ἀν., σελ. ι' - ις', Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐρωφίλη, τραγῳδία Γεωργίου Χορτάτζη, Ἀθῆναι 1928, σελ. ιθ' ἐπ.

[3] Εἰδικὴν μελέτην περὶ τῶν πηγῶν τῆς Ἐρωφίλης καὶ σύγκρισιν πρὸς τὰ ἰταλικὰ πρότυπα ἑτοιμάζει ἡ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης μαθήτριά μου Ida Leone.

θλῖψιν καὶ ἀκράτηκτα τὰ δάκρυα· ὅθεν, γυρίζοντας ὁ Βασιλεὺς νὰ ἰδῇ τὸ ἀποβησόμενον, ὁ χορὸς τῶν Κορασίδων, πρὸς ἐκδίκησιν τῶν ἀδικοσκοτωμένων, τὸν ἥρπασεν ἀπὸ τὰ ποδάρια καὶ ρίχνοντάς τον εἰς τὴν γῆν, τὸν ἐθανάτωσαν καταπατῶντας. Ἔτζι ἔμεινε ἔρημον τὸ Βασίλειόν του ἐν τῷ ἅμα ἀνελπίστως. Μετὰ ταῦτα φαίνεται, ὡς σκιά, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλέως, καὶ δίδει σημάδι εὐχαριστήσεως διὰ ταύτην τὴν δικαιοτάτην ἐκδίκησιν»[1].

Ἡ Ἐρωφίλη, ὅπως καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος, ἔσχε ταχέως εὐρυτάτην διάδοσιν, ὡς μαρτυροῦν καὶ αἱ συνεχεῖς ἐκδόσεις αὐτῆς[2], καὶ κατέστη ἐκ τῶν πλέον προσφιλῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἱκανὰ δὲ δίστιχα καὶ ἀποσπάσματα προσέλαβον σὺν τῷ χρόνῳ καθαρῶς λαϊκὸν χαρακτῆρα, ἐπαναλαμβανόμενα ὡς ρητὰ καὶ παροιμίαι. Ἡ διδασκαλία τῆς τραγῳδίας ἐξ ἄλλου προεκάλει τὴν συγκίνησιν τῶν θεατῶν, οἵτινες μετὰ δακρύων παρηκολούθουν τὴν θλιβερὰν ἱστορίαν τῆς πρωταγωνιστρίας, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐχρησιμοποιεῖτο συχνάκις καὶ ὡς βαπτιστικόν.

Τὴν μεγάλην λαϊκότητα τῆς Ἐρωφίλης ἐν Κρήτῃ πιστοποιεῖ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ ἐν ἔτει 1660 γραφὲν ποίημα «Κρητικὸς πόλεμος» (Φιλονικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου), ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Κρὴς ποιητὴς Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς παρουσιάζει τὸ Ρέθυμνον ἐπαιρόμενον, διότι ἐξ αὐτοῦ κατάγεται ὁ ποιητὴς Γεώργιος Χορτάτζης, συγγραφεὺς τῆς *ἄξιας Ἐρωφίλης*:

Ἕνα παιδί μου παλαιόν, ὁπού ᾿θελα γεννήσει,
κ᾿ ἐκεῖνο μὲ πολλὴν τιμὴν ἤθελε μὲ στολίσει,
Γεώργιον Χορτάκιον ἐκράζαν τ᾿ ὄνομά του,
κ᾿ οἱ στίχοι του φημίζονται καὶ τὰ ποιήματά του,
κ᾿ ἔκαμε τὴν πανώριαν του μὲ ζαχαρένια χείλη
μαζὶ μὲ τὸν Κατζάροπον τὴν ἄξιαν Ἐρωφίλη[3].

Φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη παράστασις τῆς Ἐρωφίλης ἐγένετο ἐν τῷ οἴκῳ ἐπισήμου Κρητός, ἴσως μάλιστα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἑνετοῦ διοικητοῦ Κρήτης[4]. Ὁ Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός, γέρων πλέον, ἐνεθυμεῖτο τῷ

---

[1] Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐρωφίλη, τραγῳδία Γεωργίου Χορτάτζη, ἔνθ᾿ ἀν., σελ. 4.

[2] Πρώτη ἔκδοσις τῆς Ἐρωφίλης ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κυπρίου ἱερέως Ματθαίου Κιγάλα τῷ 1637 (ἐν Βενετίᾳ παρὰ τῷ τυπογράφῳ Ἀντωνίῳ Ἰουλιανῷ), δευτέρα ὑπὸ τοῦ λογίου Κρητὸς Ἀμβροσίου Γραδενίγου τῷ 1676 (ἐπίσης ἐν Βενετίᾳ παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ), βραδύτερον δὲ ἐξεδόθη πολλάκις. Τελευταῖαι ἐκδόσεις εἶναι αἱ ἤδη μνημονευθεῖσαι ἐπιμελείᾳ Ν. Βέη καὶ Στεφ. Ξανθουδίδου, ἔνθ᾿ ἀν. Ἐν αὐταῖς ἀναφέρεται καὶ γενικὴ περὶ τοῦ ἔργου βιβλιογραφία.

[3] Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, Κρητικὸς πόλεμος, ἔκδ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἐν Τεργέστῃ 1908, σελ. 588, στίχ. 5 - 10.

[4] C. Bursian, Erophile, Vulgärgriechische Tragödie von Georg Chortatzes aus Kreta. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der

1726, ὅτι ἡ τραγῳδία τοῦ Χορτάτζη ἐδιδάσκετο συχνάκις ἀπὸ σκηνῆς εἰς τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης καὶ ὅτι ἐξηκολούθει πάντοτε νὰ τέρπῃ τὸν λαόν: «Ἐδημοσιεύθη — γράφει — καί, ὡς ἐνθυμοῦμαι, πολλάκις δημοσίᾳ ἐδιδάχθη ἐν τῇ πόλει Κρήτῃ (δηλ. τῷ Χάνδακι) καὶ πάντοτε ἤρεσε»[1].

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γράφει τὰ ἑξῆς ὁ Ν. Βέης: «Δεῖγμα τῆς μεγάλης λαϊκότητος, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐρωφίλη εἴτε ἀπὸ σκηνῆς διδασκομένη εἴτε χειρογράφως καὶ ἐντύπως κυκλουμένη ἀπέκτησε, εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι παρ᾿ ἡμῖν ὑπάρχει καὶ βαπτιστικὸν ὄνομα Ἐρωφίλη, οὗ ἡ χρῆσις ἐπυκνώθη ἀσφαλῶς λόγῳ τῆς ἡρωΐδος τοῦ ὁμωνύμου δράματος. Καὶ οὐχ ἧττον μαρτυρεῖ τὴν λαϊκότητα τοῦ Κρητικοῦ δράματος, ὅτι στίχοι ἐκ τούτου αὐτούσιοι ἢ μετερρυθμισμένοι πτερυγίζουν εἰς τὸ στόμα τοῦ καθ᾿ ἡμᾶς λαοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ λαϊκὸν δίστιχον:

Τὰ γέλοια μὲ τὰ κλάϊματα, μὲ τὴν χαρὰν ἡ πίκρα
μιὰν ὥραν ἐσπαρθήκανε, μιὰν ὥραν γεννηθῆκαν

ἀποτελεῖ κατά τι παρηλλαγμένον τοὺς δύο πρώτους στίχους τῆς Γ΄ πράξεως τῆς Ἐρωφίλης, κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι τοῦ Ζήνωνος καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μετερρυθμισμένον. Φαίνεται, ὅτι ἡ Ἐρωφίλη ὑπῆρξεν ὡς πρὸς τὸ δίστιχον τοῦτο ἡ πηγὴ τῶν δύο ἄλλων Κρητικῶν ἔργων, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται, ὅτι καὶ ταῦτα καὶ ἐκείνη ἤντλησαν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων ἀπὸ κοινῆς τινος πηγῆς· ἴσως ἡ πηγὴ αὕτη ὑπῆρξεν αὐτὸς οὗτος ὁ ἀνεξάντλητος θησαυρὸς τῆς δημοτικῆς ἡμῶν ποιήσεως. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα ὁ Guys, περιηγούμενος τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ἤκουσε στίχους τῆς Ἐρωφίλης ᾀδομένους ἐν χορῷ ὑπὸ κορασίων κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ κλείδωνα»[2]. Περὶ ἄλλων μαρτυριῶν γενήσεται λόγος κατωτέρω.

***

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς νήσου Κρήτης, τῷ 1669, οἱ Κρῆτες πρόσφυγες, οἵτινες, φεύγοντες τὸν βαρὺν τουρκικὸν ζυγόν, ἐζήτησαν φιλοξενίαν εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἐνετοκρατουμένας νήσους τοῦ Ἰονίου, μετέφεραν, εἴτε ἐν χειρογράφῳ εἴτε διὰ τῆς στοματικῆς παραδόσεως, τὰ σημαντικώτερα ἔργα τῆς κρητικῆς παραγωγῆς, τὰ ὁποῖα τοιουτοτρόπως διεδόθησαν εἰς τὴν νέαν πατρίδα των καὶ κατέστησαν δημο-

---

italiänischen Litteratur = Abhandlungen der philologisch - historischen Klasse der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Band V, 1870, σελ. 549 - 635. Βλ. σελ. 624.

[1] Nicolai Papadopoli Comneni, Historia Gymnasii Patavini, Venetiis MDCCXXVI, τόμ. Β΄, σελ. 306: «Edita est (δηλ. ἡ Ἐρωφίλη) ac, ut memini, sæpe in urbe Creta publice data semper placuit».

[2] Ν. Βέη, Ἐρωφίλη, ἔνθ᾿ ἀν., σελ. κδ΄ - κε΄.

φιλῆ, ὡς βεβαιοῖ καὶ ὁ ἐθνικὸς ποιητής μας Διονύσιος Σολωμός[1]. Ἐκ τῶν κρητικῶν τούτων ἔργων προῆλθον ἐνίοτε καὶ λαϊκαὶ τοπικαὶ διασκευαί, αἵτινες ἀπετέλεσαν ἀγαπητὰ εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις θεατρικὰ θεάματα, μεταδιδόμενα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους[2].

Καὶ περὶ μὲν τῶν διασκευῶν ἄλλων ἔργων ὑπῆρχον βέβαιαι μαρτυρίαι, περὶ τῆς τραγῳδίας ὅμως τοῦ Χορτάτζη ἐνομίζετο γενικῶς, ὅτι τοιαῦται διασκευαὶ ἢ δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἢ ὅτι πρὸ πολλοῦ εἶχον πλέον λησμονηθῆ.

Οὕτως ὁ Κ. Σάθας γράφει: «...Τοῦτο τὸ δρᾶμα ἐξεδόθη πολλάκις ἐν Βενετίᾳ καὶ παρεστάθη, πλὴν τῆς Κρήτης, καὶ εἰς ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ἰδίᾳ δ' ἐν Ἑπτανήσῳ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπαρχαιωθὲν ἐντελῶς ἐλησμονήθη, μόνον τοῦ λαοῦ ψάλλοντος ἔτι δίστιχά τινα ὡς ἀμυδρὰν ἀνάμνησιν τῆς ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας ἀντιπροσωπευσάσης τὴν ἐθνικὴν σκηνὴν Κρητικῆς ταύτης τραγῳδίας»[3]. Ὁ δὲ Βέης συμπληροῖ: «Λαϊκαὶ παραστάσεις τῆς Ἐρωφίλης καθ' ὡρισμένας ἑορτάς, ὅπως ἐκεῖναι τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἔχουσι σημειωθῆ»[4].

Μόνον ὁ Ξανθουδίδης ἀναφέρει ἀκαθόριστόν τινα πληροφορίαν περὶ νεωτέρας παραστάσεως τοῦ ἔργου ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Γράφει: «Καὶ μέχρι σήμερον διατηροῦνται ἀναμνήσεις τῆς τραγῳδίας τοῦ Χορτάτζη, καὶ ψάλλονται μέρη ἢ δίστιχα ἐξ αὐτῆς ἐν Κρήτῃ τοὐλάχιστον. Εἰς τὸν «Κρητικὸν λαὸν» (μικρὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ἐν Ἡρακλείῳ κατὰ τὸ 1909) ἐν σελ. 70-72 ἐδημοσιεύθησαν ὑπαγορευθέντα ὑπὸ Χρυσῆς Πατακοπούλλας, κατοίκου Ἄνω Μέρους Ἀμαρίου, πολλὰ δίστιχα τῆς Ἐρωφίλης λίαν παρηλλαγμένα καὶ ἐνιαχοῦ συμπεφυρμένα μὲ στίχους τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ ὄνειρον τῆς Ἐρωφίλης περὶ τῶν δύο περιστερῶν, λόγοι Νεροφίλης καὶ Παναρέτου, προσφορὰ τῶν μελῶν τοῦ Παναρέτου μέσα εἰς τὸ βατσέλλι, ἡ αὐτοχειρία τῆς Ἐρωφίλης καὶ ὁ φόνος τοῦ βασιλέως. Καὶ ὁ σεβ. καθηγητὴς Γ. Χατζηδάκις ἀναγράφει ὅτι παιδίον ὢν ἤκουσε παρὰ νέας μαζώκτρας τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος καὶ οὐκ ὀλίγους στίχους αὐτοῦ, λ.χ.:

[1] Βλ. Διονυσίου Σολωμοῦ, Διάλογος: «Καὶ αὐτὲς οἱ λέξες εἶναι οἱ ἴδιες, μὲ τὲς ὁποῖες βρίσκω γραμμένη τὴ Βοσκοπούλα, ποίημα ὁποὺ δὲν εἶναι γυναίκα νὰ μὴ γνωρίζη, καὶ ἔχει στὴ ράχη του χρόνους διακόσιους» (Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἅπαντα, τόμ. δεύτερος, Πεζὰ καὶ Ἰταλικά, Ἔκδοση - Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ἴκαρος 1955, σελ. 22).

[2] Ἐπὶ τοῦ θέματος ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Γλυκερίας Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβή, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ, ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος», ἔνθα ἀναγράφεται καὶ πλουσία σχετικὴ βιβλιογραφία.

[3] Κ. Ν. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον, Ἐν Βενετίᾳ 1879, σελ. νζ'.

[4] Ν. Βέη, Ἐρωφίλη, ἔνθ' ἀν., σελ. κε'.

τὴ γλῶσσα καὶ τὴν κεφαλὴ ἐβάλα στὸ βατσέλλι,
μηνᾷ τῆς θυγατέρας του νὰ πάῃ πῶς τὴ θέλει.

Ὁ κ. Κώστας Φωτιάδης, σπουδαστὴς τῆς Φιλολογίας, μοὶ ἀνεκοίνωσε τελευταῖον ὅτι κατὰ τὰς Ἀπόκρεω ἐγίνοντο πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀκόμη παραστάσεις λαϊκαὶ ἐκ τῆς Ἐρωφίλης εἰς Ἄρταν, Ζαγόρι καὶ εἰς τὰ Τρίκκαλα Θεσσαλίας. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὡς εἴπομεν, πόσον ἡ τραγῳδία τοῦ Χορτάτζη ὑπῆρξε προσφιλὴς εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, καὶ πῶς διέσωσε τὴν ἀνάμνησιν αὐτῆς ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας»[1].

Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ ἀνάμνησις τῆς Ἐρωφίλης οὐδὲ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐξέλιπεν. Βραχεῖα διασκευὴ τῆς τραγῳδίας, γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανάρατος» (παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἑτέρου τῶν πρωταγωνιστῶν Παναρέτου), ἀποτελεῖ ἀκόμη σήμερον ἀντικείμενον λαϊκῶν παραστάσεων ἐν Ἀμφιλοχίᾳ.

Ἄγνωστον ἀπὸ πότε ἀκριβῶς, πάντως ὅμως ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς, ὁ Πανάρατος ἀποτελεῖ τοπικὸν λαϊκὸν θέαμα, τοῦ ὁποίου παράστασις γίνεται τὸ μὲν Σάββατον τῆς Τυρινῆς εἰς τὴν κεντρικὴν ἀγοράν, τὴν δὲ ἑπομένην Κυριακὴν εἰς τὰς διαφόρους συνοικίας τῆς πόλεως. Αἱ παραστάσεις, διακοπεῖσαι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐπανήρχισαν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους 1956. Ὁ Χαραλάμπους, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ὁποίου ἐγράφη ἡ κατωτέρω δημοσιευομένη διασκευή, ἔλαβε μέρος εἰς τὰς παραστάσεις ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ τρία συναπτὰ ἔτη μέχρι τοῦ 1940· τώρα πλέον, γέρων, δὲν συμμετέχει εἰμὴ μόνον ὡς ἁπλοῦς θεατής. Ὁ ἴδιος βεβαιοῖ, ὅτι εἶδε νὰ γίνωνται παραστάσεις τῆς τραγῳδίας εἰς τὸ Μεσολόγγι, τῷ 1912, μὲ ἠθοποιοὺς φέροντας ἀγγλικὰς στρατιωτικὰς στολάς. Κατὰ μαρτυρίαν δὲ τοῦ ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῆς Ἀμφιλοχίας θεολόγου καθηγητοῦ Χρήστου Φαρδέλλα, καταγομένου ἀπὸ τὶς Συκιὲς Ἄρτης, τὸ ἔργον παριστάνετο εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν καὶ εἰς τὴν περιοχήν του.

Ἡ τραγῳδία, ὡς διεσώθη σήμερον, εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανάρατος» (ὡς ἐλέχθη, κατὰ παραφθορὰν τοῦ ὀνόματος Πανάρετος), ἐνῷ τὸ ὄνομα τῆς πρωταγωνιστρίας Ἐρωφίλης εἶναι ὅλως ἄγνωστον, ἀντικατασταθὲν διὰ μόνου τοῦ τίτλου τῆς βασιλοπούλλας. Ἡ ὑπόθεσις, συγκειμένη ἐξ 132 δεκαπεντασυλλάβων ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, εἶναι, μὲ ἐπουσιώδεις τινὰς διαφοράς, ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς κρητικῆς τραγῳδίας. Ἡ διασκευὴ διεμορφώθη οὐχὶ ἐκ συμπτύξεως τῆς ὅλης ὑποθέσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς καταλλήλου συναρμολογήσεως τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἀποσπασμάτων τοῦ πρωτοτύπου, ἱκα-

[1] Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐρωφίλη, τραγῳδία Γεωργίου Χορτάτζη, ἔνθ' ἀν., σελ. λα' - λβ'. Βλ. καὶ Κρητικὴ Ἀνθολογία, Εἰσαγωγή, ἀνθολόγηση καὶ σημειώματα Στ. Ἀλεξίου, Ἡράκλειον Κρήτης 1954, σελ. 55: «Ἡ Ἐρωφίλη εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὸν Κορνάρο, καὶ ἔγινε ἀγαπητὸ λαϊκὸ ἀνάγνωσμα. Παριστανόταν ὡς τὶς μέρες μας στὰ Ἑπτάνησα καὶ ἀλλοῦ».

νοὶ δὲ στίχοι ἐπαναλαμβάνονται κατὰ λέξιν ὡς ἔχουν ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ[1]. Ἄξιον ἰδιαιτέρας ὑπογραμμίσεως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι στίχοι τινὲς ἔχουν ληφθῆ ἐξ ἄλλων κρητικῶν ἔργων (Θυσία τοῦ Ἀβραάμ)[2], ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ ἄλλα κρητικὰ ποιήματα ἦσαν γνωστὰ εἰς τὴν περιοχήν.

Πρόσωπα τοῦ Παναράτου εἶναι περίπου τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῆς Ἐρωφίλης, ἤτοι οἱ δύο πρωταγωνισταί, ὁ Πανάρατος (Πανάρετος) καὶ ἡ Βασιλοπούλλα (Ἀρετή), ὁ Βασιλιᾶς (Φιλόγονος) καὶ ὁ Σύμβουλος αὐτοῦ, ὁ φίλος τοῦ Πανάρατου Καρπόφορος καὶ ἡ Ὑπηρέτρια τῆς βασιλοπούλλας (Χρυσονόμη), ὁ Τρισκατάρατος (ἀντιστοιχῶν περίπου πρὸς τὸν Μαντατοφόρον τῆς Ἐρωφίλης καὶ τὸν Χορόν), ὁ Στρατηγὸς καὶ ὁ Χάρος. Ἐπὶ πλέον εἰς τὸν Πανάρατον ἀπαντοῦν καὶ βωβὰ πρόσωπα 1ος καὶ 2ος στρατιώτης, ἐνῷ ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ ἀπαντοῦν παραλλήλως αἱ Κορασίδες. Ὁ Χορὸς ἔχει καταργηθῆ ὡς καὶ ἡ Σκιὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως, ἀντικατασταθεῖσα καὶ αὐτὴ ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος Τρισκατάρατου.

Οἱ ὑποκριταὶ δὲν εἶναι βεβαίως ἐπαγγελματίαι, ἀλλὰ ἐρασιτέχναι, ἀσκοῦντες ποικίλα ἐπαγγέλματα (τσαγκάρηδες, κουρεῖς, ἀκόμη καὶ λοῦστροι). Τὰ πρόσωπα τοῦ Χάρου καὶ τῆς Ὑπηρετρίας δυσκόλως εὑρίσκουν ὑποκριτάς, τὸ μὲν διὰ τὸ ἄχαρι τοῦ μέρους, τὸ δὲ διότι κρατεῖ ἡ πρόληψις, ὅτι τοῦ ὑποδυομένου τὸν Χάρον ἐντὸς τοῦ ἔτους ἀποθνήσκει μέλος τῆς οἰκογενείας. Πάντες οἱ ἠθοποιοὶ εἶναι ἄνδρες: ἐκ τούτων ὁ Χάρος φέρει ἐνδυμασίαν μακράν, ἐρυθροῦ χρώματος, ὁ Τρισκατάρατος ἐνδυμασίαν μέλανος χρώματος, ὡς καὶ κέρατα, πάντες δὲ οἱ λοιποὶ φέρουν φουστανέλλες καὶ περικεφαλαίαν· ἡ Βασιλοπούλλα τέλος φέρει ἐνδυμασίαν Ἀμαλίας.

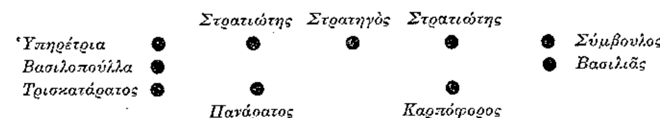
Τὰ ἔξοδα τῆς παραστάσεως (ἐνδυμασίαι, περικεφαλαῖαι κλ.) καταβάλλουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἠθοποιοί, πλὴν τοῦ Χάρου καὶ τῆς Ὑπηρετρίας, οἵτινες, ἕνεκα τοῦ ὑποδεεστέρου μέρους, ἀπαλλάσσονται παντὸς ἐξόδου. Πρὸς κάλυψιν αὐτῶν, μετὰ τὸ πέρας ἑκάστης παραστάσεως, ἡ Βασιλοπούλλα καὶ ἡ Ὑπηρέτρια «βγάζουν δίσκο».

Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν παράστασιν θεωρεῖται τρόπον τινὰ τίτλος τιμῆς. Ἀποτελεῖ ἐπίσης «καλοσημαδιὰ» νὰ καλοῦνται οἱ ἠθοποιοὶ εἰς τὰς οἰκίας, ἵνα ἐπαναλαμβάνουν τὴν παράστασιν, μετὰ τὴν ὁποίαν προσφέρονται εἰς αὐτούς, ἐκτὸς μικρῶν χρηματικῶν βοηθημάτων, καὶ γλυκύσματα, πίττες, ποτὰ καὶ ἄλλα δῶρα. Ἂν ἠθοποιὸς «ἔχῃ καμμιὰν ἀγάπη», εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν οἰκίαν της καὶ νὰ τὴν πλησιάσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως. Ἡ διάρκεια τῆς ὅλης παραστάσεως δὲν ὑπερβαίνει τὴν ἡμίσειαν ὥραν.

[1] Κατὰ βεβαίωσιν τοῦ Χαραλάμπους οἱ ἠθοποιοὶ «ἐδιάβαζαν παλαιότερα καὶ βιβλίο». Προφανῶς πρόκειται περὶ κυκλοφορούσης λαϊκῆς ἐκδόσεως τῆς τραγῳδίας Ἐρωφίλης.

[2] Βλ. κατωτέρω Πανάρατος, στίχ. 47-48.

Κατὰ τὴν παράστασιν, οἱ ἠθοποιοὶ ἵστανται ὄρθιοι εἰς σχῆμα ὀρθογώνιον, κατὰ τὴν ἑξῆς τάξιν:

Ὁ Βασιλεὺς εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου· τὸ μέρος τοῦτο ἐπὶ μακρὰ ἔτη ὑπεδύετο ὁ γέρο-Τσέλιος. Ὁ Χάρος μετακινεῖται ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς παραστάσεως, κάμνει διάφορα ἀστεῖα, βροντᾷ τὰ κουδούνια τὰ ὁποῖα φέρει εἰς τὴν ζώνην του, φοβερίζει, ταυτοχρόνως δὲ φροντίζει καὶ διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως.

Δοκιμὰς τῆς παραστάσεως οἱ ἠθοποιοὶ κάμνουν ἑκάστην Κυριακὴν εἰς τὴν «λάκκα» τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ὅπου συνήθως οὗτοι μεταβαίνουν χωριστά, ἵνα μὴ κινήσουν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν περιέργειαν τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἀργοσχόλων. Ὡς μουσικὴ ὑπόκρουσις χρησιμοποιοῦνται γενικῶς γνωστὰ δημοτικὰ τραγούδια, κατὰ δὲ τὴν συνοδείαν τῆς βασιλοπούλλας πρὸς τὸν πατέρα της ἀνακρούεται τὸ αὐτὸ ἐμβατήριον, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖται καὶ τώρα κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου, ὅταν συνοδεύουν τὴν νύμφην.

Ὡς τὸ πρωτότυπον, οὕτω καὶ ὁ Πανάρατος ἔχει γραφῆ εἰς στίχον δεκαπεντασύλλαβον ὁμοιοκατάληκτον κατὰ δίστιχα, ἕνεκα ὅμως τῆς μακρᾶς στοματικῆς παραδόσεως καὶ τῆς ποιητικῆς ἀπειρίας τῶν ἠθοποιῶν, ἔχει ὑποστῆ σημαντικὰς ἀλλοιώσεις καὶ συνοδεύεται ἀπὸ πολλὰ σφάλματα. Οὕτως, ἐκτὸς καταφανῶν τινων χασμάτων καὶ παρερμηνειῶν, στίχοι τινὲς εἶναι ὑπέρμετροι, ἄλλοι ἀτελεῖς, ἄλλοι κολοβοὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἡμιστίχιον κλ. Εἶναι προφανές, ὅτι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὸ κείμενον ὑπόκειται εἰς διαρκεῖς μεταβολάς.

Πάντως τὸ ἔργον παραμένει πολὺ ἀγαπητὸν εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀμφιλοχίας, ὑπὸ τοῦ ὁποίου συχνάκις ἐπαναλαμβάνονται ἀποσπάσματα καὶ στίχοι αὐτοτελεῖς.

***

Ἡ καταγραφὴ τοῦ κειμένου ἐγένετο μετὰ πάσης ἐπιμελείας ὑπὸ τῆς καθηγητρίας Π. Κρέτση-Λεοντσίνη, καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Χαραλάμπους[1], ὅστις θεωρεῖται ὁ καλύτερος γνώστης τοῦ ἔργου. Ἡ ἰδία παρέστη ἐπανειλημμένως εἰς παραστάσεις τοῦ ἔργου, ἐλέγξασα τὴν ἀκρίβειαν τοῦ κειμένου, ἐφρόντισε δὲ καὶ διὰ τὴν φωτογράφησιν τῶν κυριωτέρων σκηνῶν.

Τὸ κείμενον δημοσιεύεται κατωτέρω πιστῶς, ἄνευ ἀλλαγῆς τινος, ἐξαιρέσει ἐπουσιωδῶν μεταβολῶν διὰ μετρικὰς ἰδίᾳ ἀπαιτήσεις (ὡς: 'ς τὴν = εἰς τὴν καὶ τἀνάπαλιν, πού 'ναι = ποὺ εἶναι καὶ τἀνάπαλιν κλ.).

[1] Ὁ Χαραλάμπους εἶναι τσαγκάρης τὸ ἐπάγγελμα, ἡλικίας περίπου 75 ἐτῶν.

ΠΑΝΑΡΑΤΟΣ

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

1. ***Βασιλιᾶς:*** γέρος, ντυμένος μὲ φουστανέλλες πολύτιμες, μὲ μπόττες καὶ γκέττες.
2. ***Πανάρατος:*** νέος, πιὸ ὀμορφοντυμένος.
3. ***Βασιλοπούλλα:*** νέα (δηλ. νέος), ντυμένη μὲ στολὴ 'Αμαλίας.
4. ***Σύμβουλος:*** μυστικὸς σύμβουλος τοῦ βασιλιᾶ.
5. ***Στρατηγός:*** νέος, φίλος τοῦ Πανάρατου.
6. ***Τρισκατάρατος:*** φίλος τοῦ βασιλιᾶ, εὐνοούμενος τῆς βασιλοπούλλας. Εἶναι ντυμένος μὲ μαῦρα· ἔχει κέρατα.
7. ***Χάρος:*** ντυμένος μὲ φόρεμα μακρὺ ἀπὸ τσίτι κόκκινο, μὲ μπόττες καὶ περικεφαλαία ψηλή. Κρατεῖ σπαθί. Εἶναι 'ς τὴ μέση του ζωσμένος κουδούνια.
8. ***Καρπόφορος:*** νέος, μὲ ὕφος αἱμοβόρο. Δὲν χορεύει, μόνο παρακολουθεῖ σοβαρός.
9. ***Ὑπηρεσία:*** γριά, ντυμένη σὰν ὑπηρέτρια.
10. ***1ος Στρατιώτης:*** } πρόσωπα βουβά.
11. ***2ος Στρατιώτης:*** }

Ὅλοι γενικὰ εἶναι ντυμένοι μὲ φουστανέλλες καὶ φοροῦν περικεφαλαία.

ΠΡΑΞΙΣ ΜΟΝΗ

Στρατηγὸς

Προσοχή!
Στράτευμα καὶ στρατιῶτες, 'ς τὴ γραμμὴ παραταχθεῖτε·
ὁ Χάρος ἐπλησίασε, καὶ μὴν ἀργοπορεῖτε.

Χάρος

Ἄγρια, ἄγρια, ἀναλύπητη καὶ σκοτεινὴ θωριά μου,
μὲ τοῦτ' τὸ ξίφος, ποὺ βαστῶ, μὲ τοῦτα τὰ γυμνά μου
κόκκαλα, κόκκαλα, ἀστραπές, πολλὲς βροντὲς ὁμάδι,
τὴν γῆ ἀναταράττωσα κ' ἐβγῆκα ἀπὸ τὸν Ἅδη.

[Συγχρόνως τινάζει τὰ κουδούνια, ποὺ ἔχει κρεμασμένα, καὶ τροχάει τὰ μαχαίρια του]

Χωρὶς νὰ μὲ καλέσουνε συχνὰ εἰς γάμους μπαίνω.
Παίρνω τοὺς νιοὺς ἀπ' τὰ μαλλιά, τοὺς γέρους ἀπ' τὰ γένεια,
καὶ τὰ μικρὰ παιδόπουλλα 'ς τὴ σέλλα ἀνεβασμένα.

Ποῦ εἶν' ἡ ἀνδρεία τοῦ 'Αλέξανδρου; ποῦ εἶν' ἡ ἀνδρεία Φιλίππου;
ποῦ εἶν' ἡ ἀνδρεία τοῦ Δάρειου;
Ὅλοι ἀπὸ μὲ περάσανε, ὅλοι ἀπὸ μὲ χαθῆκαν.
Σήμερα τὸ πρωΐ-πρωΐ, προτοῦ περάση ἡ μέρα,
ἔχω νὰ θανατώσω τρεῖς,
τὸν βασιλιᾶ, Πανάρατο κι αὐτὴ τὴ θυγατέρα.

[Σηκώνει τὰ μαχαίρια του καὶ δείχνει πῶς θὰ τοὺς σφάξῃ]

Χαρὲς ἐλπίζ' ὁ βασιλιᾶς καὶ γάμους λογαριάζει,
δὲν βλέπει καὶ τὸν Χάροντα ποὺ τόνε πλησιάζει.

Βασιλιᾶς

Πανάρατε, Πανάρατε, Πανάρατε, παιδί μου,
ἔβγα ἐμπρός μου νὰ σοῦ πῶ, δυὸ λόγια νὰ σοῦ κρίνω.

Πανάρατος

Τὸν ὁρισμόν σου ἤκουσα καὶ τὴν ψηλότητά σου·
ἦλθα νὰ μάθω, ἀφέντη μου, τί 'ναι τὸ πρόσταγμά σου.

Βασιλιᾶς

Πανάρατε, ν' ἀφουκραστῇς, τὸ πῶς τὸ ριζικό μου,
πόσες φορὲς σὲ δίδασκα εἰς τὸ γεράτειό μου!
Πήγαινε εἰς τὴν κόρη μου,
νὰ τῆς εἰπῇς νὰ στολισθῇ, νὰ κάμωμε τοὺς γάμους,
κι ἂν δὲν θελήσῃ, νὰ τῆς πῇς πῶς στανικὸν τὸν κάμω.

Πανάρατος

'Αμέσως θὰ μισσέψω,
θὰ πάω νὰ τῆς τὸ εἰπῶ καὶ νὰ τὴν συμβουλέψω!

[Φεύγει καὶ πηγαίνει καὶ στέκεται μπροστὰ 'ς τὴ βασιλοπούλλα]

Βασιλοπούλλα, ἀφέντρα μου, χαρὰ κι ἀπαντοχή μου,
τί πίκρες καὶ τί βάσανα μ' ἐβρῆκαν 'ς τὴ ζωή μου!
Τρεῖς προξενειὲς μοῦ στείλανε γιὰ σένανε, κυρά μου,
τρία μαχαίρια δίκοπα μοῦ σφάξαν τὴν καρδιά μου!

Βασιλοπούλλα

Καὶ πῶς μὲ τόση βία;

Πανάρατος

Ὁ βασιλιᾶς πατέρας σου ἄλλο προξενητὴ νὰ πέψῃ
δὲ βρῆκε ἀπὸ μένανε, γιὰ νὰ μὲ ξολοθρέψῃ.
Βάσταξε τὴν ἀγάπη μας, ὣς ὅτου νὰ πεθάνῃς.

Βασιλοπούλλα

Μὴ τὸ πολυπικραίνεσαι, Πανάρατέ μου, τόσο.
Ὅπως μᾶς ἔπλασ' ὁ Θεὸς κ' ἐγίναμε ὁμάδι,
ἔτσι ἐλπίζω 'ς τὸ Θεὸ νὰ γίνουμε ζευγάρι.

Πανάρατος

Αὐτὸ ποτὲ νὰ μὴ τὸ πῇς καὶ μήτε νὰ τὸ κάνῃς,
καὶ φύλα τὴν ἀγάπη μας ὥς ὅπου νὰ πεθάνῃς.

Βασιλιᾶς

[πρὸς τὸ Σύμβουλο]

Σύμβουλε, σύμβουλε πιστέ, μὲ τὶς πολλὲς τὶς γνώσεις,
θέλω ἀπὸ σὲ μιὰ συμβουλὴ σήμερα νὰ μοῦ δώσῃς.

Σύμβουλος

Πρὶν ἀρχινήσῃς καὶ τὸ πῇς καὶ πρὶν τὸ τελειώσῃς,
βάζω 'ς τὸ νοῦ μου, ἀφέντη μου, τί πίκρες θὰ μοῦ δώσῃς.

Βασιλιᾶς

Ὤφου τρομάρα μὲ κρατεῖ, ζάλην μεγάλην ἔχω,
ἢ ἄγρυπνος ἢ ξύπνιος ἂν εἶμαι δὲν κατέχω.
[Ὁ βασιλιᾶς μὲ θυμὸ λέγει]
Στρατηγοί μου,
τρέξατε καὶ πιάστε τον, τὸν ἄπιστο τὸ φίλο,
κ' ἐδῶ μπροστά μου φέρτε τον, δυὸ λόγια νὰ τοῦ κρίνω.
Δὲν εἶν' οἱ πίκρες οἱ σημερνὲς σὰν ἄλλες, σύμβουλέ μου,
τοῦτες οἱ πίκρες οἱ πολλὲς δὲν μ' ἔχουν βρῇ ποτέ μου.
Σύμβουλε, σύμβουλε πιστέ, ἀποκοτιὰ εἶδες ποτές σου τόση;

Σύμβουλος

Δὲν εἶδα πλέον ἀποκοτιά, δὲν εἶδα πλέον γνῶσι!
Ἐλεύθερα θὰ σοῦ τὸ πῶ, καὶ νὰ μὲ συμπαθήσῃς.
[Δυνατὰ]
Τὸ παιδὶ ἔχει βουλὴ καλύτερη ἀπ' τὴ δική σου.

Βασιλιᾶς

[Θυμωμένος]

Πῶς θὰ μοῦ τ' ἀποδείξῃς, σύμβουλε,
πὼς ἠμποροῦν τὰ ἐλάφια 'ς τοὺς οὐρανοὺς πετῶσι;

Στρατηγὸς

Προσοχή!
Ἑτοιμάσατε τὰ ὅπλα σας, ἑτοιμάσατε τὰς λόγχας,
'ς τοῦ Παναράτου τὰς σκηνὰς νὰ πιάσωμε τὰς πόρτας.
Κι αὐτὸς ὁ δεσμοφύλακας μαζί μας θέλει νά 'ρθῃ,
Πανάρατο νὰ πιάσωμε, 'ς τὸν βασιλιᾶ νὰ πάμε.
[Ὁ στρατηγὸς μὲ τοὺς δύο στρατιώτας ἑκατέρωθεν πηγαίνει πρὸς τὸν Πανάρατο]
Ἀδελφέ μου Πανάρατε, τὸ πόσο σὲ λυποῦμαι
καὶ ἐν καρδίᾳ θλίβομαι καὶ σὲ καταπονοῦμαι!
Μὰ δὲν μπορῶ νὰ κάμω ἀλλιῶς, παρὰ νὰ ἐκτελέσω
τοῦ βασιλιᾶ τὴ διαταγή, ὅσο κι ἂν ἠμπορέσω.

Πανάρατος

Παρὰ ν' ἀφήσω νὰ χαθῶ, παρὰ νὰ δοκιμάσω,
σπαθὶ θὰ βάλω ἀπάνω σας, πρὶν τὴν ζωήν μου χάσω.
[Ὁ Πανάρατος μιλάει πρὸς τὸν Καρπόφορον]
Καρπόφορε, πὼς μ' ἀγαπᾷς καλώτατα γνωρίζω·
'ς ἐτοῦτα μου τὰ βάσανα ἐσένανε ἐλπίζω.

Καρπόφορος

Ἥλιε, ἐσύ, ποὺ δίνεις φῶς τῆς σκοτεινῆς ἡμέρας,
ποιὸς κλαίει, ποιὸς θρηνεῖ καὶ τὸν Ἀδὰμ καταφρονεῖ.
Μὰ τοῦτ' τὸ ξίφος, ποὺ βαστῶ, μὰ τοῦτο τὸ κοντάρι,
ἂν δὲν σὲ φυλάξω γὼ πιστά, δὲν θά 'μαι παλληκάρι.
Πάω κ' ἐγώ, κ' ἐξέρχομαι, πάω νὰ πολεμήσω,
μὲ σκουριασμένα σίδηρα τὸ αἷμα μου νὰ χύσω.

Πανάρατος

Ἔτσι ἦτανε τῆς τύχης μου, τὴν ταραχὴ τὴν τόση,
σήμερα ποὺ μ' ἐπιάσατε, θέλει μὲ θανατώσει.
[Πηγαίνουν καὶ στέκονται μπροστὰ 'ς τὸν βασιλιᾶ]

Βασιλιᾶς

Καλῶς τὸν ἄξιο τὸν γαμβρό, καλῶς τον ποὺ θὰ κάμω
καθὼς τοῦ πρέπει σήμερα τὸν γάμο του νὰ κάμω.
[Πρὸς τὸν Πανάρατον ἀγριεμένος]
Βρὲ ἄνθρωπε κι ἀπάνθρωπε καὶ τυχωμένε (!) Ἡρακλέα,
δὲν ἐστοχάσθης ἐντροπὴ σὲ τοιοῦτον γηραλέα;
Ἀπὸ μικρό, μικρότατον σ' ἀνέθρεψα καὶ σ' ἔβγαλα εἰσὲ τόπους
καὶ σ' ἔκαμα ἀρχιστράτηγο 'ς ὅλους μου τοὺς ἀνθρώπους.

Πανάρατος

Ναί! ἦταν ἀλήθεια, βασιλεῦ!
Ἀπὸ μικρό, μικρότατον μ' ἀνέθρεψες καὶ μ' ἔβγαλες εἰς τόπους,
μ' ἔκαμες ἀρχιστράτηγο 'ς ὅλους σου τοὺς ἀνθρώπους.
Μάθε κ' ἐγὼ ὅμως εἶμαι παιδὶ τοῦ βασιλιοῦ τοῦ πλούσου,
τοῦ Ξέρξου, τοῦ φίλου τοῦ δικοῦ σου.

Βασιλιᾶς

Ὅσες φορὲς κι ἂν τό 'λεγες ἤτανε ψέματά σου·
δὲν ἤτανε βασιλικὴ ποτὲ ἡ οἰκόγενειά σου.
[Πρὸς τοὺς στρατηγοὺς]
Πιάστε τον, βρὲ στρατηγοί, βάλτε τὰ χέρια πίσω,
σήμερα ἀπεφάσισα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσω.
[Ὁ βασιλιᾶς τὸν ἀποκεφαλίζει,
δηλ. ρίχνει τὴν περικεφαλαία του κάτω]
Βάλτε τον 'ς τοῦτο τὸ θρονί, γυρίστε ὅλοι πίσω,
πέστε τῆς θυγατέρας μου νὰ ρθῇ νὰ τῆς μιλήσω.

Στρατηγὸς

[Πηγαίνει 'ς τὴ βασιλοπούλλα]
Βασιλοπούλλα, ἀφέντρα μου, Ἀνατολὴ καὶ Δύσι,
ὁ βασιλιᾶς πατέρας σου θέλει νὰ σοῦ μιλήσῃ.
[Ἡ βασιλοπούλλα πηγαίνει πρὸς τὸ βασιλιᾶ, ἐνῷ τὰ ὄργανα παίζουν ἐμβατήριο, καὶ στέκεται μπροστὰ 'ς τὸν πατέρα της μὲ σκυμμένο κεφάλι]

Βασιλιᾶς

Καλῶς τηνε τὴν κόρη μου, τὴν πολυαγαπημένη,
ἀπ' τὰ καλὰ ποὺ τῆς ἔκαμα, μὲ βγάζει ντροπιασμένο.
Γιατί ἔχεις τὰ ματάκια σου 'ς τὴ γῆ χαμηλωμένα;
γιὰ νὰ κοιτάξῃς ντρέπεσαι μὲ θάρρος πρὸς ἐμένα;
Σήκωσέ τα! ἄστραψέ τα!
[Ἡ βασιλοπούλλα σηκώνει τὰ μάτια]
Κοίταξε 'ς τοῦτο τὸ βατσέλλι τὸ Χάρο ποὺ σὲ περιμένει.
[Τῆς δείχνει τὴν περικεφαλαία τοῦ Πανάρατου]

Βασιλοπούλλα

Ὀϊμέ, ὀϊμέ, τὸ τί θωρῶ, τί βλέπω ἡ καημένη,
καὶ τίνος εἶν' ἡ κεφαλὴ 'ς τὸ αἷμα βουτηγμένη;

Βασιλιᾶς

Τοῦ φίλου σου τοῦ μυστικοῦ, ἄσπλαχνη θυγατέρα,
σήμερα ἐγὼ τὴν ἔκοψα μὲ τὴ δεξιά μου χέρα!

Βασιλοπούλλα

Ὀϊμέ, ὀϊμέ, τίνος εἶναι τὰ μαργαριταρένια
ἐτοῦτα τὰ χεράκια 'ς τὸ αἷμα βουτηγμένα;
Δὲς καὶ ἐμέ, Πανάρατε, Πανάρατε, ψυχή μου,
δὲς καὶ ἐμέ, νὰ λυπηθῇς τὴν ἄθλια τὴν ζωή μου.
[Κλαίει ἀδιάκοπα]

Βασιλιᾶς

Κλαῖς; κλαῖς; Τὰ κλάϊματα ἂν δὲν παύσῃς,
παρακαλειέμαι 'ς τὸν Θεὸ τώρα ἐδὰ νὰ σκάσῃς.
[Τὴν ἀποκεφαλίζει,
δηλαδὴ αὐτὴ σκύβει τὸ κεφάλι καὶ παριστάνει τὸν πεθαμένο]

Ὑπηρεσία

[Πηγαίνει πρὸς τὸ μέρος τῆς βασιλοπούλλας]
Ἂς πάω νὰ δῶ κ' ἐγὼ τί ἐγίνη ἡ κυρά μου;
ζῇ ἢ πεθαίνει ἢ ὁ Χάρος τὴν ἐπαίρνει;

Τρισκατάρατος

[Σὰν νὰ προσεύχεται καὶ νὰ καταρειέται τὸν βασιλιᾶ]
Τρισκατάρατε καὶ τρισκαταραμένοι,
ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ γιαλοῦ δὲν βγαίνει βυθισμένη.
Ὅσα μαλλιὰ 'ς τὴν κεφαλή, βαστῶ χιλιάδες τόσες
τὰ πικραμένα στόματα, τὶς πικραμένες γλῶσσες.
Ὢ οὐρανέ, πού 'σαι ψηλά, τὴν γῆ ποὺ δὲν τραντάζεις,
μ' ἀστροπελέκια, κεραυνοὺς νὰ τοὺς καταδαμάσῃς.
Τί κάθομαι καὶ δὲν ὁρμῶ, καὶ τί μὲ περιμένει
νὰ βλέπω τὴν κυρία μου 'ς τὸ αἷμα βουτηγμένη;
Ἀφέντη βασιλέα μου, κι ἀφέντη βασιλιᾶ μου,
τί εἶν' τὸ κακὸ ποὺ ἔκαμες σήμερα 'ς τὴν κυρά μου;
[Σηκώνει τὸ τόξο καὶ τὸ κατευθύνει πρὸς τὸ βασιλιᾶ]
Λάβε κ' ἐσὺ τὸ θάνατο μαζὶ μὲ τὴν κυρά μου!

Βασιλιᾶς

[Πέφτοντας κάτω]
Τρέξατε, στρατηγοί μου,
σήμερα μ' ἐσκοτώσανε, μοῦ πῆραν τὴν ζωή μου.
[Οἱ στρατηγοὶ τρέχουν νὰ τὸν πιάσουν]

Χάρος

Κ' εὐθὺς βγῆκα ἀπ' τὸν ῞Αδη μὲ τὰς ψυχὰς 'ς τὰ χέρια μου.
132 *῞Ολοι νὰ σηκωθοῦνε ἀπάνω οἱ νεκροί!*

[Τὰ ὄργανα χτυποῦν καὶ οἱ ἠθοποιοὶ χορεύουν. 'Η βασιλοπούλλα μὲ τὴν ὑπηρεσία βγάζουν δίσκο 'ς τὰ μαγαζιά. Τὰ ὄργανα παίζουν ὥσπου νὰ γυρίσουν αὐτές, κ' ὕστερα πάνε σ' ἄλλη γειτονιά].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου. — Οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ διαδραματίσεως τοῦ ἔργου. 'Ο βασιλεὺς ἀναφέρεται ἄνευ ὀνόματος· ἀνωνύμως φέρεται ἐπίσης καὶ ἡ βασιλοπούλλα. Χαρακτηριστικὴ ἡ παρεμβολὴ τοῦ ἰδιόρρυθμον ἀμφίεσιν φέροντος Τρισκατάρατου, ἀντικαθιστῶντος τὸν Μαντατοφόρον τῆς 'Ερωφίλης. ῎Αγνωστον διατί ὁ Καρπόφορος παρίσταται μὲ ὕφος αἱμοβόρον καὶ αὐστηρόν, μὴ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ ὕφος τοῦ ἀντιστοίχου προσώπου τῆς κρητικῆς τραγῳδίας.

Κατωτέρω παρατίθενται τὰ παράλληλα πρὸς τὴν διασκευὴν τῆς 'Αμφιλοχίας χωρία τοῦ πρωτοτύπου τῆς 'Ερωφίλης. 'Εκρίναμεν περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ἄλλας παρατηρήσεις ἀφορώσας εἰς τὴν μετρικήν, τὴν γλῶσσαν κλ.

Στίχ. 1 - 3. Οἱ τρεῖς οὗτοι στίχοι δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῇ κρητικῇ τραγῳδίᾳ, προσετέθησαν δὲ προφανῶς ἵνα χρησιμεύσουν πρὸς ἔναρξιν τῆς παραστάσεως.

Στίχ. 4 - 18. Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι περίληψις τοῦ Προλόγου, τὸν ὁποῖον ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ κάμνει ὁ Χάρος (στίχ. 1 - 138).

Στίχ. 4 - 7. Οἱ στίχοι οὗτοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς στίχ. 1 - 4 τοῦ Προλόγου τῆς 'Ερωφίλης, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ *δρεπάνι* τοῦ Χάρου ἔχει ἀντικατασταθῆ ὑπὸ *ξίφους*.

Στίχ. 8. 'Ερωφίλη, Πρόλογος, στίχ. 82.

Στίχ. 9 - 10. 'Ανάλογοι εἰς περιεχόμενον, διάφοροι ὅμως εἰς διατύπωσιν οἱ στίχ. 83 - 84 τοῦ Προλόγου τῆς 'Ερωφίλης.

Στίχ. 11 - 12. Βλ. 'Ερωφίλην, Πρόλογος, στίχ. 29 ἑπ. 'Εν τῇ διασκευῇ τῆς 'Αμφιλοχίας μετὰ τὸν 'Αλέξανδρον ἔχουν ἀντικατασταθῆ οἱ Καίσαρες, ἡ Καρχηδών, ἡ Ρώμη, διὰ προσώπων ἀναφερομένων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἤτοι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Δαρείου.

Στίχ. 13. 'Ερωφίλη, Πρόλογος, στίχ. 31.

Στίχ. 14 - 16. Βλ. παραλλήλους στίχους 101 - 108 τοῦ Προλόγου τῆς 'Ερωφίλης, τοὺς ὁποίους συμπτύσσει καταλλήλως ἡ διασκευὴ τῆς 'Αμφιλοχίας.

Στίχ. 17 - 18. Βλ. παραλλήλους στίχ. 123 - 124 τοῦ Προλόγου τῆς 'Ερωφίλης.

Στίχ. 19 - 20. Βλ. παραλλήλους εἰς ἔννοιαν, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς διατύπωσιν, στίχ. τῆς 'Ερωφίλης, πρᾶξ. Β', 371 - 372. Τὸ δεύτερον ἡμιστίχιον τοῦ στίχ. 20 « δυὸ λόγια νὰ σοῦ κρίνω » ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεὶ ὡς δεύτερον ἡμιστίχιον καὶ τοῦ στίχ. 51.

Στίχ. 21 - 22. Συγγενεῖς πρὸς τὸ νόημα τῶν στίχων τούτων εἶναι οἱ στίχ. 373 - 374, πρᾶξ. Β', τῆς 'Ερωφίλης.

Στίχ. 23 - 24. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Β', στίχ. 375 - 376.

Στίχ. 25 - 27. Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι σύμπτυξις τῶν στίχ. 425 - 428, πρᾶξ. Β', τῆς 'Ερωφίλης.

Στίχ. 28 - 29. Παράλληλοι εἰς τὸ νόημα, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν διατύπωσιν, εἶναι οἱ στίχ. 429 - 430, πρᾶξ. Β', τῆς 'Ερωφίλης.

Στίχ. 30 - 31. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Γ', στίχ. 79 - 80.

Στίχ. 33. Παράλληλος στίχ. ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ, πρᾶξ. Δ', 50, ἐν ᾧ ἀναφέρεται « ἕνα μαχαίρι δίστομον ».

Στίχ. 34. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Γ', στίχ. 93.

Στίχ. 35 - 36. Παράλληλοι στίχ. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Β', 435 - 436.

Στίχ. 37. 'Ο στίχος ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτολεξεὶ κατωτέρω, στίχ. 42.

Στίχ. 38 - 40. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Γ', στίχ. 178 - 180.

Στίχ. 41 - 42. Παράλληλοι στίχοι εἰς περιεχόμενον, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς διατύπωσιν, 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Γ', 155 - 158.

Στίχ. 43 - 44. Παράλληλοι στίχοι 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', 155 - 156.

Στίχ. 45 - 46. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 163 - 164.

Στίχ. 47 - 48. Οἱ στίχοι ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Θυσίας τοῦ 'Αβραὰμ (βλ. ἔκδοσιν Γ. Μ έ γ α, 'Η Θυσία τοῦ 'Αβραάμ, 'Αθῆναι 1954, στίχ. 29 - 30).

Στίχ. 49 - 51. Παράλληλοι στίχοι εἰς περιεχόμενον, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς διατύπωσιν, 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', 219 - 220.

Στίχ. 52 - 53. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 173 - 174.

Στίχ. 54. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 443 - 444.

Στίχ. 55 - 56. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 444 - 445.

Στίχ. 57. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', στίχ. 471 - 472. 'Εν τῇ διασκευῇ τῆς 'Αμφιλοχίας ἡ ἀφήγησις ἔχει συντομευθῆ κατὰ τρόπον, ὅστις καθιστᾷ ἀσαφῆ τὰ νοήματα τοῦ πρωτοτύπου.

Στίχ. 58 - 59. 'Εν τῇ διασκευῇ τῆς 'Αμφιλοχίας ἔχουν συμπτυχθῆ οἱ στίχοι τῆς 'Ερωφίλης, πρᾶξ. Δ', 477 - 478 κατὰ τρόπον ἀσαφῆ, ἕνεκα προφανοῦς συγχύσεως τοῦ κειμένου.

Στίχ. 60 - 70. Οἱ στίχοι οὗτοι, ὡς ἔχουν, δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ.

Στίχ. 71 - 72. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Α', στίχ. 509 - 510.

Στίχ. 73 - 74. Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι ἐκ τοῦ Χοροῦ τῆς Δ' πράξεως τῆς 'Ερωφίλης (βλ. ἰδίᾳ στίχ. 756 ἑπ.).

Στίχ. 75 - 78. Οἱ στίχοι οὗτοι, ὡς ἔχουν, δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ.

Στίχ. 79 - 80. Οἱ στίχοι οὗτοι, ὡς ἔχουν, δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ.

Στίχ. 81 - 82. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 647 - 648.

Στίχ. 83 - 86. Παράλληλοι στίχοι 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', 651 - 654. 'Ακατανόητον τὸ « τυχωμένε 'Ηρακλέα »· ἴσως χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τυφωμένε (= τετυφωμένε).

Στίχ. 87 - 89. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 659 - 660.

Στίχ. 90 - 91. Βλ. 'Ερωφίλην, πρᾶξ. Δ', στίχ. 675 - 676. 'Ο βασιλεὺς Θρασύμαχος τῆς Τζέρτζας ἔχει ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ γνωστοτέρου εἰς τοὺς ῞Ελληνας Ξέρξου.

Στίχ. 92 - 93. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', στίχ. 689 - 690.

Στίχ. 94 - 95. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', 705 - 706.

Στίχ. 96 - 97. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Ε', στίχ, 227 - 228.

Στίχ. 98 - 99. Οἱ στίχοι οὗτοι, ὡς ἔχουν, δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ. Παράλληλοι κατὰ τὸ περιεχόμενον οἱ στίχοι 229 ἑπ. τῆς πρᾶξ. Ε'.

Στίχ. 100 - 101. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Ε', στίχ. 327 - 328.

Στίχ. 102 - 103. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Δ', στίχ. 649 - 650.

Στίχ. 104. 'Ο στίχος οὗτος δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ 'Ερωφίλῃ.

Στίχ. 105. Παράλληλοι στίχ. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Ε', 377 ἑπ.

Στίχ. 106 - 107. 'Ερωφίλη, πρᾶξ. Ε', στίχ. 385 - 386.

Στίχ. 108 - 109. Ἐρωφίλη, πρᾶξ. Ε', στίχ. 387 - 388.

Στίχ. 110 - 111. Ἐρωφίλη, πρᾶξ. Ε', στίχ. 397 - 398. Τὸ δεύτερον ἡμιστίχιον τοῦ στίχ. 111 ἐπαναλαμβάνεται ὡς δεύτερον ἡμιστίχιον καὶ τοῦ στίχ. 125.

Στίχ. 112 - 113. Τῶν στίχων τούτων δὲν ὑπάρχει πλήρης ἀντιστοιχία ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ.

Στίχ. 114 - 115. Βλ. Ἐρωφίλην, πρᾶξ. Ε', στίχ. 429 - 430.

Στίχ. 116 - 117. Βλ. Ἐρωφίλην, πρᾶξ. Ε', στίχ. 525 - 526.

Στίχ. 118 ἑπ. Ὁ Τρισκατάρατος, πρόσωπον ἀνύπαρκτον εἰς τὴν Ἐρωφίλην, ἀντικαθιστᾷ ἐν μέρει τὸν Μαντατοφόρον καὶ ἐν μέρει τὸν Χορὸν τῆς κρητικῆς τραγῳδίας.

Στίχ. 118 - 119. Οἱ στίχοι οὗτοι ἀποτελοῦν παραφθορὰν τῶν στίχων 1 - 2, πρᾶξ. Ε', τῆς Ἐρωφίλης.

Στίχ. 120 - 121. Καὶ οἱ στίχοι οὗτοι ἀποτελοῦν παραφθορὰν τῶν στίχων 93 - 94, πρᾶξ. Ε', τῆς Ἐρωφίλης.

Στίχ. 122 - 123. Οἱ στίχοι οὗτοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν Ἐρωφίλην, πρᾶξ. Ε', στίχ. 5 ἑπ.

Στίχ. 124 - 128. Βλ. Ἐρωφίλην, πρᾶξ. Ε', στίχ. 641 ἑπ. Ἐν τῇ Ἐρωφίλῃ τὸν βασιλέα φονεύει ὁ Χορός, ρίπτων αὐτὸν κατὰ γῆς καὶ καταπατῶν αὐτόν. Ἀντιθέτως ἐν τῇ διασκευῇ τῆς Ἀμφιλοχίας τὸν βασιλέα φονεύει ὁ Τρισκατάρατος, πλήττων αὐτὸν διὰ τόξου.

Στίχ. 129 - 130. Βλ. Ἐρωφίλην, πρᾶξ. Ε', στίχ. 643 - 644.

Στίχ. 131 - 132. Οἱ στίχοι οὗτοι, ἀποτελοῦντες τρόπον τινὰ τὸν ἐπίλογον τοῦ ἔργου, δὲν ἀπαντοῦν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, χρησιμεύουν δὲ ἵνα δοθῇ τέλος εἰς τὴν παράστασιν, καλουμένων πάντων τῶν νεκρῶν ὑποκριτῶν νὰ ἐγερθοῦν καὶ ἀναλάβουν νέαν παράστασιν εἰς ἄλλην συνοικίαν τῆς πόλεως.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ *

1. Εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν — τὴν « Μεγάλην Ἐκκλησίαν » — τῆς Παραμυθιᾶς, ἄλλοτε καθολικὸν τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Παραμυθίας, φυλάσσεται μέγας κεντητὸς ἐπιτάφιος, περὶ τοῦ ὁποίου ἀξίζει νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος.

Σχεδὸν ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ προκειμένου κεντήματος (εἰκ. 1, 2 καὶ 3) ἁπλοῦται ἡ παράστασις τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου, μὲ τὰ συνήθη πρόσωπα: τὸν Χριστὸν νεκρόν, ἐξηπλωμένον ἐπὶ τῆς νεκρικῆς σινδόνος, τὴν Θεοτόκον μὲ τὰς δύο ἄλλας Μαρίας — τὴν Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν καὶ τὴν Μαρίαν τοῦ Κλωπᾶ — καὶ τοὺς τρεῖς μαθητάς του — τὸν Ἰωάννην, τὸν Ἰωσὴφ καὶ τὸν Νικόδημον. Εἰς τὸ μέσον ὄπισω τοῦ Χριστοῦ ὑψοῦται ὁ σταυρός, φέρων τὴν « αἰτίαν » (Ματθ. 27, 37 Μάρκ. 15, 26) καὶ τὸν ἀκάνθινον στέφανον. Ἡ σκηνὴ εἶναι πλουτισμένη μὲ πλῆθος ἀγγέλων — ἄνω τῶν δέκα — καὶ ἄλλων οὐρανίων δυνάμεων (θρόνων, σεραφείμ), μὲ τὰ κοσμικὰ σύμβολα (τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην) ἑκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ καὶ μὲ πλῆθος ἄστρων· εἰς τὰς γωνίας δέ, ἀποχωρισμένα ἀπὸ τοῦ θέματος τοῦ Θρήνου διὰ στενῶν τόξων, ἔχουν τοποθετηθῆ τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν. Εἰς τὸν « κάμπον » παρενείρονται ἐπιγραφαί.

Ὑπεράνω τῆς ἐγκαρσίας κεραίας τοῦ σταυροῦ ἀναγράφεται ὁ τίτλος: Ο ΕΠΙΤΑ-ΦΙ-ΟC ΘΡΙΝΟC *(« Ὁ Ἐπιτάφιος Θρ⟨ῆ⟩νος »)*. Ὑπὸ τὴν Θεοτόκον ἀναγινώσκεται: ΜΕΤΕΩΡΩΝ | ΕΤΙΕ (!) ,ζωἡωςω, δεξιώτερον δὲ ΕΡΓΟΧΙΡΩΝ ΑΡCΕΝΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Χριστοῦ ἀναγινώσκεται: ΔΙΑ CΗ|ΝΔΡΟΜ|ΗΣ Κ(αὶ) ΚΟΠΟΥ CΟΦΡΟΝΙΟΥ | *Ἱερο(μον)άχου*. Πρόκειται περὶ τμημάτων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ εἶχον δοθῆ εἰς τὸν τεχνίτην ἐπὶ χωριστῶν τεμαχίων χάρτου, ἐκεῖνος δὲ νὰ ἐλησμόνησε τὴν σειρὰν ἀναγραφῆς των. Μεταγεγραμμένη ἡ ὅλη ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται ὡς ἑξῆς: *« Διὰ σ⟨υ⟩νδρομῆς καὶ κόπου Σ⟨ω⟩φρονίου Ἱερομονά-*

---

* Μέρος ἐπιστημονικῆς ἀνακοινώσεως, γενομένης εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν (21 Ἰουνίου 1955). Παρ' ἐμοῦ ἐμελετήθη καὶ ἐφωτογραφήθη ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς κατὰ Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1954. Σημειοῦται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. **Εὐαγγελίδου**, Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τῆς Ἁγ. Κυριακῆς τοῦ Γαρδικίου (Παραμυθιᾶς), Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἤπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη, Ἀθῆναι 1956, 131.

χου Μετεώρων. Ἔτει ,ζωϞωϛω (7096 = 1587/1588). *Ἐργόχειρον*[1] *Ἀρσενίου Μοναχοῦ*».

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς εἶναι ἔργον τοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου καὶ ὅτι ἐφιλοτεχνήθη κατὰ τὸ ἔτος 1587/1588 κατὰ παραγγελίαν Σωφρονίου τινὸς ἱερομονάχου τῶν Μετεώρων.

Ἡ περιγραφεῖσα κυρία σύνθεσις περικλείεται ἐντὸς κεντητοῦ ὀρθογωνίου διπλοῦ πλαισίου, ἀποτελουμένου πρὸς τὰ ἔσω ἐκ στενῆς ἐνεπιγράφου ταινίας καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἐκ σειρᾶς προτομῶν, ἑκάστη τῶν ὁποίων κρατεῖ δέλτον καὶ συνοδεύεται ὑπὸ ἀναγραφῆς τοῦ ὀνόματός της. Αἱ προτομαὶ εἶναι διατεταγμέναι ὡς ἑξῆς: Ἄνω ὁριζοντίως εἰς τὸ μέσον οἱ κορυφαῖοι ἀπόστολοι — ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος — ἀντωποί. Ἀριστερὰ τοῦ Πέτρου κατὰ σειρὰν ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος καὶ ὁ Δαυΐδ. Δεξιὰ τοῦ Παύλου ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἠλίας. Ἀριστερὰ στηληδὸν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ὁ Ἱερεμίας, ὁ Δανιήλ, ὁ Ἰωνᾶς, ὁ Ζαχαρίας καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ. Δεξιὰ ὁμοίως στηληδὸν οἱ Ἀαρών, Σολομών, Ἠλίας, Ἐλισαῖος, Γεδεὼν καὶ Σοφονίας. Κάτω ὁριζοντίως ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ οἱ Ζαχαρίας[2], Ἀββακούμ, Ἰωήλ, Ναούμ, Ἀβδιού, Ὠσηέ, Ἀγγαῖος καὶ Ἀμώς. Τέλος εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ πλαισίου εἶναι τοποθετημένον ἀνὰ ἓν σεραφείμ. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ταινίας ἔχει ὡς ἑξῆς: † ΤΗΝ ΦΟΒΕΡΑΝ COY ΒΑCΙΛΕΥ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΑΡΟΥCΙΑΝ ΠΙCΤΗ ΚΑΙ ΠΟΘΩ ΠΡΟCΔΟΚΩ | ΕΞΙCΤΑΜΕ ΚΑΙ ΤΡΕΜΩ. ΠΟC ΑΤΕΝΙCΩ COI ΚΡΙΤΑ ΠΟC ΕΙΠΩΝ(!) ΜΟΥ ΤΑC ΠΡΑΞΕΙC ΤΙΝΑ ΜΕCΙΤΗΝ | ΧΡΗCΩΜΕ ΠΟC ΦΥΓΩ ΤΑΣ ΚΟΛΑCΕΙC. ΑΠΑΓΟΡΕΥΟ ΕΜΑΥΤΟΝ ΠΡΟCΕ(!) ΝΗΝ ΚΑΤΑ | ΦΕΥΓΩ CΩCΟΝ ΜΕ CΩΤΕΡ ΔΩΡΕΑΝ ΔΙ ΗΚΤΟΝ ΕΥCΠΛΑΧΝΙΑΝ. ΑΓΙΟC Ο Θ(εό)C. ΑΓΙΟC ΙCΧΙΡΟC. ΑΓΙΟC ΑΘΑΝΑΤΟC ΕΛΕΗCΟΝ ΗΜΑC. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἑξαστίχου ἐπιγράμματος εἰς δεκαπεντασυλλάβους καὶ ἐκ τοῦ τρισαγίου ὕμνου «Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρὸς κλπ.». Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι γνωστὸν καὶ ἀλλαχόθεν. Συνοδεύει τὴν τοιχογραφίαν τῆς Δευτέρας Παρουσίας εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπαντᾶται εἰς σειρὰν ἐπιταφίων τοῦ τέλους τοῦ 16ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων δύο (ὁ εἷς τῆς Μονῆς Τατάρνης ἐν Εὐρυτανίᾳ καὶ ὁ ἕτερος τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν παρὰ τὸ Αἴγιον) εἶναι ἔργα τοῦ ἰδικοῦ μας κεντητοῦ Ἀρσενίου[3]. Ἀποτελεῖ τὸ πέμπτον μιᾶς

[1] Ὁ τεχνίτης ἐκέντησεν «ἐργοχειρῶν», πιθανῶς ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν λογίαν διατύπωσιν «ἔργο⟨ν⟩ χειρῶν». Ἐργόχειρον: κυρίως τὸ κέντημα, εἰς τὰ πατερικὰ ὅμως κείμενα γενικῶς τὸ χειροτέχνημα τῶν μοναχῶν (Sophocles, Greek Lexikon ἐν λ.).

[2] Ὁ πατὴρ τοῦ Προδρόμου (φέρει γένειον).

[3] Πρβλ. Μ. Θεοχάρη, Ἐκκλησιαστικὰ ἄμφια τῆς Μονῆς Τατάρνης, Θεολο-

Εἰκ. 1. - Ὁ Ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς.

ὁμάδος « κατανυκτικῶν ποιημάτων » περιεχομένων εἰς τοὺς Ἀθων. Λαύρ. κώδ. Ε 148, Ε 173 καὶ Ι 185 μελοποιημένων δὲ ὑπὸ τοῦ Κουκουζέλη [1]. Μεταγράφω τὸ ἐπίγραμμα :

« ✝ Τὴν φοβεράν σου, Βασιλεῦ, δευτέραν παρουσίαν
πίστ⟨ει⟩ καὶ πόθῳ προσδοκῶ· ἐξίσταμ⟨αι⟩ καὶ τρέμω.
Π⟨ῶ⟩ς ἀτενίσω σοι, Κριτά, π⟨ῶ⟩ς εἴπω{ν} μου τὰς πράξεις,
τίνα μεσίτην χρήσωμ⟨αι⟩, π⟨ῶ⟩ς φύγω τὰς κολάσεις.
Ἀπαγορεύ⟨ω⟩ ἐμαυτόν, πρὸ⟨ς⟩ σὲ ν⟨ῦ⟩ν καταφεύγω·
σῶσον με, Σῶτερ, δωρεὰν δι' ⟨οἶ⟩κτον, εὐσπλαχνίαν.
Ἅγιος ὁ Θ(εό)ς, Ἅγιος Ἰσχυρός, Ἅγιος Ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς » [2].

Τὸ ὅλον κέντημα περικλείεται ἐντὸς πλαισίου ἐκ βελούδου χρώματος πρασίνου. Τοῦ καθ' αὐτὸ κεντήματος τὸ μῆκος εἶναι 1.745, τὸ δὲ πλάτος 1.38 μ. Τοῦ ὅλου ἐπιταφίου τὸ μῆκος εἶναι 1.975 καὶ τὸ πλάτος 1.62 μ.

Ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς εἶναι κεντημένος ἐπὶ ἐρυθροῦ μεταξωτοῦ

για ΚΖ', 1956, 126_1. Περὶ τῆς χρονολογίας καὶ τοῦ τεχνίτου τοῦ ἐπιταφίου τῆς Μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν πληροφορίας παρέσχε πρώτη ἡ Εὐγενία Βέη-Χατζηδάκη, Ἐκκλησιαστικὰ κεντήματα [Μουσείου Μπενάκη], ἐν Ἀθήναις 1953, 71 (εἰς τὴν λ. Ἀρσένιος).

[1] Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Σωφρον. Εὐστρατιάδου, Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης κλπ., Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. ΙΔ', 1938, 55.

[2] **2** « *ἐξίσταμε τρ(έ)μω* » Ταξιαρχ. (Θεοχάρη, ἔνθ' ἀν. πίν. ΙΕ' καὶ ΙϚ') || **3** « *ἀτενίσω τῷ κριτῇ* » χφ. Λαύρας (Εὐστρατιάδου, ἔνθ' ἀν.), « *ἀτενίσω σοι καὶ στὰς* » ἐπιγρ. Λαύρας (G. Millet-J. Pargoire-L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Paris 1904, 132 ἀριθ. 399), « *ἐπείπω μου* » ἐπιγρ. Λαύρ., « *ὑπών μου* » Τατάρνης (Π. Πουλίτσα, Ἐπιγραφαί, ἐνθυμίσεις καὶ σιγίλλια ἐξ Εὐρυτανίας, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ., Γ', 1926, 273, Θεοχάρη, ἔνθ' ἀν. 126), « *εἴπω ἐμοῦ* » Ταξιαρχ., « *εἴπω μου* » χφ. Λαύρας, Μεταμορφώσεως Μετεώρων Ἐπιτάφ. 1 (Ν. Βέη, Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων, Βυζαντὶς Α', 1909, 619 κέ. ἀριθ. 130), « *ἤπο μου* » Μεταμορφ. Μετεώρ. Ἐπιτάφ. 2 τοῦ ἔτους 1620/21 (Βέη 621 κέ. ἀριθ. 131) || **4** « *τίνα μεταχειρίσομαι* » ἐπιγρ. Λαύρ., « *τίνα - χρήσωμαι* » χφ. Λαύρ., Τατάρν., « *χρήσωμεν* » Μεταμορφ. Μετεώρ. 2 || **5** « *ἀπαγορεύων* » χφ. Λαύρ., « *ἀπορῶν ἐμαυτῷ* » ἐπιγρ. Λαύρ., « *πρὸς σὲ* » χφ. Λαύρ., Τατάρν., Ταξιαρχ. κ.ἄ., « *προσὲ* » Μεταμορφ. Μετεώρ. 1 καὶ 2, « *πρὸς σὲ γὰρ* » ἐπιγρ. Λαύρ. || **6** « *δι' ἄκραν* » Ταξιαρχ., « *εὐσπλαχνίας* » χφ. Λαύρ., ἐπιγρ. Λαύρ., Μονῆς Δοχειαρίου ἐπιτάφιος τοῦ ἔτους 1605 (N. Kondakov, Pamjatniki christianskago iskusstva na Afonê, Πετρούπολις 1902, 275 κέ. πίν. XLII, Millet-Pargoire-Petit πίν. XI, M. I. D. Stefanescu, Un chef-d'oeuvre de l'art roumain. Le voile de calice brodé du Monastère de Vatra Moldoviţei, L'art byzantin chez les Slaves [Mélanges Uspenskij], I, Paris 1930, 306 πίν. XLIII_2, F. Dölger, Mönchsland Athos, München [1943] 168 εἰκ. 89, Γ. Σωτηρίου, Τὰ λειτουργικὰ ἄμφια κλπ., Θεολογία, Κ', 1949, 612 εἰκ. 10).

ὑφάσματος κατὰ τὴν τεχνικὴν τῶν χρυσοκεντημάτων, τὴν κατὰ παράδοσιν [1], μὲ ἱκανότητα δὲ θαυμασίαν. Τὸ μεταξωτὸν — τὸ ἐπάνω — ὕφασμα τοῦ κεντήματος εἶναι ἐπερραμμένον ἐπὶ χονδροῦ βαμβακεροῦ ἐσωτερικοῦ ὑφάσματος (σωπάννι). Τὰ γυμνὰ μέρη τῶν μορφῶν καὶ ἄλλα μέρη, εἰς ὅσα ἐπεζητήθη ἡ ἐντύπωσις καθαροῦ χρώματος, ἔχουν κεντηθῆ διὰ μεταξωτῶν νημάτων ἢ

Εἰκ. 2. - Ὁ Ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς (λεπτομέρεια).

διὰ χρυσονημάτων ἢ ἀργυρονημάτων κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς πυκνῆς καὶ λεπτῆς βελονιᾶς (« ρίζας ») τῆς γνωστῆς ὡς « καβαλίκι » ἢ « καρφωτό ». Τῆς βελονιᾶς ταύτης ἡ φορὰ ἀκολουθεῖ τὸ σχέδιον, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ οὕτω ἡ μορφὴ « πλάσιμον », ὅπως ἀκριβῶς καὶ τοῦ χρωστῆρος τοῦ ζωγράφου ἡ φορὰ ἢ ὅπως ἀπεργάζεται τὸ πλάσιμον τῶν μορφῶν του ὁ ψηφιδογράφος, μὲ τὸ νὰ τοποθετῇ τὰς ψηφῖδας του κατὰ τὴν φορὰν τοῦ σχεδίου. Τὰ ἐνδύματα κλπ. ἔχουν ἐκτελεσθῆ διὰ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν συρμάτων καὶ διὰ χρωματιστῶν χρυσονημάτων καὶ ἀργυρονημάτων κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς πολυτρόπου « κρυφῆς » βελονιᾶς, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἐναλλαγὴ τῶν

[1] Ἀνάλυσίν της πρβλ. ἐν Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Τὰ χρυσοκλαβαρικὰ συρματέϊνα - συρμακέσιμα κεντήματα, Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier (ἀνατύπου [Ἀθῆναι 1952] σ. 30 κέ., 46 κέ.).

ὀπτικῶν ἐντυπώσεων, ποικιλία καὶ κίνησις εἰς τὰς ἐπιφανείας τῶν μορφῶν (εἰκ. 3).

Ἡ ὀπτικὴ αὕτη ἐντύπωσις ἐκ τῆς τεχνικῆς τοῦ κεντήματος ἐνισχύεται διὰ τῆς μελετημένης κατανομῆς τοῦ φωτισμοῦ. Εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ κεντήματος ἐπικρατοῦν ἀργυραῖ ἀνταύγειαι: ἀριστερά, εἰς τὸν χιτῶνα τῆς Θεοτό-

Εἰκ. 3. - Ὁ Ἰωσὴφ καὶ ὁ Νικόδημος (λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 1).

κου, μὲ ἀργυρόνημα ἀνοικτοῦ κυανοῦ (γαλάζιου) τόνου· δεξιά, εἰς τὸν χιτῶνα τοῦ Ἰωσήφ, μὲ ἀργυρόνημα τόνου ροδίνου. Εἰς τὸ μαφόριον τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὸ ἱμάτιον τοῦ Ἰωσὴφ ἀποχρώσεις πράσιναι. Εἰς τὸ μέσον τοῦ κεντήματος, ὀπίσω τῆς ζωηροῦ τόνου — ἐκ καθαρᾶς μετάξης μὲ μεταλλίνας ἀποχρώσεις εἰς τὰς πτυχὰς καὶ τὰ περιγράμματα — χλωροπρασίνης νεκρικῆς σινδόνος, ὁ Ἰωάννης φορεῖ χιτῶνα ὑπότεφρον καὶ ἱμάτιον ὑπόφαιον. Ἄλλων προσώπων τὰ ἐνδύματα ἔχουν χρωματισμοὺς βαθυτέρους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιτίθενται οἱ φωτεινοὶ τόνοι τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀγγέλων. Ἐκδηλότερον ζωγραφικὰ μέσα ἐχρησιμοποίησεν ὁ τεχνίτης εἰς τὴν

ἀπόδοσιν τῆς κόμης καὶ τοῦ γενείου: Εἰς τὴν κόμην τοῦ Ἰωάννου διαχωρίζει τοὺς καστανοὺς βοστρύχους διὰ γραμμῶν μαύρων· εἰς τὴν κόμην καὶ τὸ γένειον τοῦ Ἰωσὴφ παραθέτει ἀποχρώσεις τῶν χρωμάτων καστανοῦ καὶ πρασίνου· ὁμοίως καὶ εἰς τὸν Νικόδημον ἀλλ' εἰς βαθυτέρους τόνους.

Ἀτυχῶς τοῦ ὡραίου τούτου κεντήματος ἡ διατήρησις εἶναι μετρία. Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βάθους του — τοῦ «κάμπου» — εἶναι κατεστραμμένον, ἰδίως εἰς τὰ κάτω μέρη. Ἐπίσης ἔχουν φθαρῆ καὶ ἀρκεταὶ ἐκ τῶν μορφῶν του.

2. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τῶν κεντητῶν ἐπιταφίων τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου — ἡ σύνθεσις μὲ τὸν Χριστὸν νεκρὸν περιστοιχούμενον ὑπὸ τῶν προσώπων τοῦ Θρήνου — προῆλθεν ἐκ τῆς εἰκονογραφίας τῶν ἀέρων τῶν κοσμουμένων διὰ τοῦ εὐχαριστιακοῦ συμβόλου τοῦ Ἀμνοῦ (τῆς παραστάσεως τοῦ Χριστοῦ νεκροῦ) (εἰκ. 7). Ἐπὶ τῶν ἀέρων τὸ θέμα τοῦ Ἀμνοῦ ἐπλουτίσθη βαθμιαίως διὰ στοιχείων εἰλημμένων ἐκ τοῦ «ἱστορικοῦ» εἰκονογραφικοῦ θέματος τοῦ Θρήνου, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ διὰ τοῦ θέματος τοῦ Ἀμνοῦ κοσμούμενος ἀὴρ κατέληξε βαθμηδὸν εἰς τὸ νὰ χρησιμοποιῆται ἀποκλειστικῶς ὡς ἱερὸν ἔπιπλον τῆς τελετῆς τοῦ Ἐπιταφίου[1]. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ τελετὴ τοῦ ἐπιταφίου ἀποτελεῖ τελετουργικὸν στοιχεῖον τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου τοῦ Μ. Σαββάτου.

Ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων τὸ θέμα τοῦ Θρήνου διατηρεῖ τοὺς βασικοὺς χαρακτῆρας τῆς ἐκ δύο πηγῶν διαμορφώσεώς του. Εἰς τὸ μέσον τῆς συνθέσεως ὁ νεκρὸς Χριστός, ὑπέρμετρος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ μεγέθη τῶν γύρω του ζώντων, παρουσιάζεται ὑπὸ τὸν χαρακτῆρα συμβόλου· δὲν εἶναι ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος μόνον, ὁ Ἰησοῦς ἑνὸς ἐπεισοδίου τῆς ἱστορίας[2], ἀλλ' ἡ εὐχαρι-

---

[1] Πρβλ. G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'evangile, Paris 1916, 500, 510 κέ., τοῦ αὐτοῦ, L'epitaphios: L'image, Compt. Rend. Ac. Inscr. 1942, 408 κέ. καὶ Broderies religieuses de style byzantin, Paris 1939 - 1947, 102, V. Cottas, Contribution à l'étude de quelques tissus liturgiques, Atti V Congr. Intern. St. Biz., II (= St. Biz. e Neoell. VI), Roma 1940, 87 κέ., Σωτηρίου, ἔνθ' ἀν. 610, Βέη-Χατζηδάκη, ἔνθ' ἀν. κθ'. Διὰ πρώτην φορὰν τὰ πρόσωπα τοῦ Θρήνου εἰσάγονται εἰς τὸν λεγόμενον μολδαβικὸν τύπον ἐπιταφίων μὲ ἀρχαιότερον παράδειγμα τὸν Μονῆς Χιλανδαρίου ἐπιτάφιον ἀριθ. 2 (ἐνταῦθα εἰκ. 4) τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐπιταφίου ἐξετάζω πλατύτερον εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ ἀήρ, ἡ τελετὴ τοῦ ἐπιταφίου καὶ ὁ ἐπιτάφιος».

[2] Εἰς ἀντίθεσιν π.χ. πρὸς τὸν Χριστὸν τῆς τοιχογραφίας τοῦ Θρήνου εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα τῆς Μονῆς Βατοπεδίου (1312), ὅπου ὁ Θρῆνος εἰκονίζεται ὡς ἐπεισόδιον τῆς ἱστορίας τῶν Παθῶν: τὰ γόνατα τοῦ Χριστοῦ παρουσιάζονται κεκαμμένα, ὡς ξηρὰ μέλη ἑνὸς ἀψύχου σώματος (G. Millet, Monuments de l'Athos, Paris 1927, πίν. 93, 1. Δὲν ἀναφέρομαι εἰς ἔτι ἀρχαιότερα παραδείγματα). Κεκαμμένα ἄψυχα σκέλη ἢ χεῖρες παρομοίως ἄψυχοι ζωγραφοῦνται καὶ ἀργότερον.

στιακὴ ἀλληγορία τοῦ Ἀμνοῦ, αἰσθητὴ παράστασις ὑπερβατικῆς θεωρίας τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὸν Χριστὸν δὲ τοῦ ἐπιταφίου μας βλέπομεν ἀκριβῶς μίαν μορφὴν ὑπερβατικήν. Πέρα τοῦ μεγέθους, ὑπέρβασις συντελεῖται καὶ διὰ τοῦ ἑλικοειδοῦς ρυθμοῦ τοῦ σχεδίου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· διὰ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τούτου μέσου κατορθώνεται ὑπέρβασις ἀπὸ τῆς ψυχρᾶς αἰσθήσεως ἀκινησίας καὶ θανάτου τῆς προκαλουμένης ἀπὸ τοῦ ἐκτάδην κειμένου νεκροῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ — « *Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ... τοῦ θανάτου τὸ βασίλειον λύεις* »[1].

Γύρω τοῦ « συμβόλου » ἡ σκηνὴ εἶναι ἐμπνευσμένη ἐκ δραματικῶν εἰκόνων τῆς ψαλμῳδίας τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου καὶ διαποτισμένη ὑπὸ ἐγκοσμίου πάθους. Αἱ στάσεις καὶ αἱ χειρονομίαι τῶν προσώπων τοῦ Θρήνου εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αἱ τυπικαὶ εἰς τὸ θέμα τοῦ Θρήνου τῆς ὀψίμου φάσεως: Ἡ Θεοτόκος κάθηται ἐπὶ σκαμνίου παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ Χριστοῦ, εὐγενὴς καὶ συγκρατημένη· παρὰ τὴν Θεοτόκον ἡ Μαρία τοῦ Κλωπᾶ τίλει τὴν κόμην της καὶ ἀκολούθως ἡ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἁπλώνει τὰς χεῖρας της ἀπηλπισμένη. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν ὁ Ἰωάννης κύπτει διὰ νὰ ἀσπασθῇ τὴν νεκρὰν χεῖρα τοῦ διδασκάλου του, εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον, ἀπέναντι τῆς Θεοτόκου, ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ἀριμαθείας πιάνει δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὴν ἄκραν τοῦ σαβάνου διὰ νὰ καλύψῃ τὸ γυμνὸν σῶμα (« *σινδόνι καθαρᾷ εἰλήσας* »)[2], καμπυλούμενος πλήρης δέους καὶ φροντίδος ὑπεράνω τῶν ποδῶν τοῦ νεκροῦ (εἰκ. 1 καὶ 3)[3]. Ἀπηχοῦνται εἰκόνες ἐκ τῆς ψαλμῳδίας τῆς τελετῆς τοῦ ἐπιταφίου. Ἐκ τῆς ψαλμῳδίας τοῦ ἐπιταφίου ἐξηγεῖται ἴσως καὶ τὸ χλωροπράσινον χρῶμα τῆς νεκρικῆς σινδόνος, ἡ ὁποία κατὰ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα πρέπει νὰ εἶναι λευκή· διὰ τοῦ χλωροπρασίνου χρώματος ἐπεζητήθη πιθανῶς ν' ἀποδοθῇ ἡ ἔννοια τοῦ ὑπαίθρου, τοῦ πρασίνου λειβαδίου[4] ἢ τῶν

---

[1] Ἐγκώμια, Στάσις Α' (Τριῴδιον, ἔκδ. Βενετίας 1876, 398).

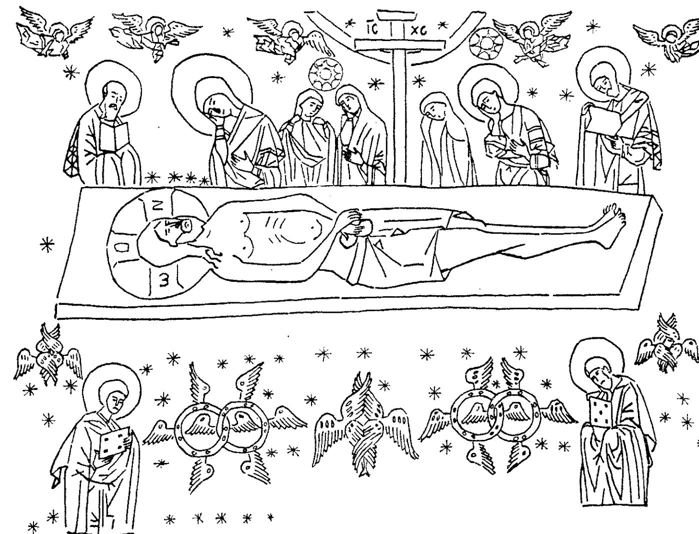
[2] Πρβλ. τὸ τροπάριον τοῦ Μ. Σαββάτου « *Ὁ Εὐσχήμων Ἰωσὴφ* » (Τριῴδ. ἔνθ' ἀν. 398) καὶ Ματθ. 27,59 Μάρκ. 16,46 Λουκ. 23,53. Χειρονομία γνωστὴ ἐκ τῆς παλαιοτέρας εἰκονογραφικῆς παραδόσεως (τοιχογρ. καθολικοῦ Μ. Χιλανδαρίου Millet, Monum. de l'Athos, πίν. 67, 1), τὴν ὁποίαν ἐπωφελήθη ἡ ζωγραφικὴ τοῦ 16ου αἰ. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων (12ου αἰ.) ὁ Ἰωσὴφ ἀντὶ τῆς νεκρικῆς σινδόνος φαίνεται νὰ κρατῇ ἄλλο ὕφασμα (μανδήλιον;) (A. Xyngopoulos, Thessalonique et la peinture macédonienne, Athènes 1955, 17 εἰκ. 2).

[3] « *Σχηματίζει φρικτῶς... καὶ θαμβεῖται σου τὸ σχῆμα τὸ φρικτὸν* » (Ἐγκώμ. Στάσ. Α', Τριῴδ. 400). Πρβλ. καὶ τὸ ἰδιόμελον τῆς Μ. Παρασκευῆς: « *Πῶς σε κηδεύσω, Θεέ μου; ἢ πῶς σινδόνι εἰλήσω; Ποίαις χερσὶ δὲ προσψαύσω τὸ σὸν ἀκήρατον σῶμα* » (Τριῴδ. 398). Εἰκονογραφικὰ παραδείγματα ἐν Millet, Recherches 510 κἑ., Ven. Cottas, L'influence du drame « Christos Paschon » sur l'art chrétien d'Orient, ἅ χρ., 52 κἑ., 82.

[4] Πρβλ. Ἐγκώμ., Στάσ. Α' « *ἐν κρυπτῷ μὲν πάλαι θύεται ὁ ἀμνός· **σὺ δ' ὑπαίθριος** τυθεὶς ἀνεξίκακε* » (Τριῴδ. 400).

κλάδων καὶ τῶν ἀνθέων διὰ τῶν ὁποίων στολίζουν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἐπιταφίου. Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Μονῆς Διονυσίου (1545) τὸ ἔδαφος γύρω τοῦ Χριστοῦ εἶναι διάσπαρτον μὲ βλαστοὺς καὶ γάστρας μὲ ἄνθη (εἰκ. 5).

Ἀλλ' ἓν νέον στοιχεῖον, μικρὰ ἄστρα ἐπὶ τῆς νεκρικῆς σινδόνος, μετα-

Εἰκ. 4. – Σχέδιον ἐκ τοῦ Ἐπιταφίου ἀριθ. 2 Μονῆς Χιλανδαρίου.

φέρει πάλιν ἐκ τοῦ « ἱστορικοῦ » γεγονότος δμοῦ δὲ καὶ θρησκευτικῆς τελετῆς τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου εἰς τὴν ὑπερβατικὴν θεωρίαν· τὸ σάβανον τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ οὐρανὸς μὲ τἄστρα[1]. Ἄλλως καὶ ἡ ὅλη σκηνὴ φέρεται διαδραματιζομένη εἰς τὸν οὐρανὸν (διάστερον βάθος, κοσμικὰ σύμβολα[2], οὐράνιαι δυνάμεις, ἄγγελοι).

Τοῦ σταυροῦ μὲ τὸν ἀκάνθινον στέφανον ἡ εἰκονογραφικὴ σχέσις πρὸς τὸ θέμα τοῦ Θρήνου εἶναι φαινομενικὴ μόνον. Διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντᾶται ὁ σταυρὸς εἰς τὸν Μονῆς Χιλανδαρίου ἐπιτάφιον ἀριθ. 2 (τοῦ Ἰωάννου Συροπούλου περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ.) (εἰκ. 4)[3], μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ 16ου

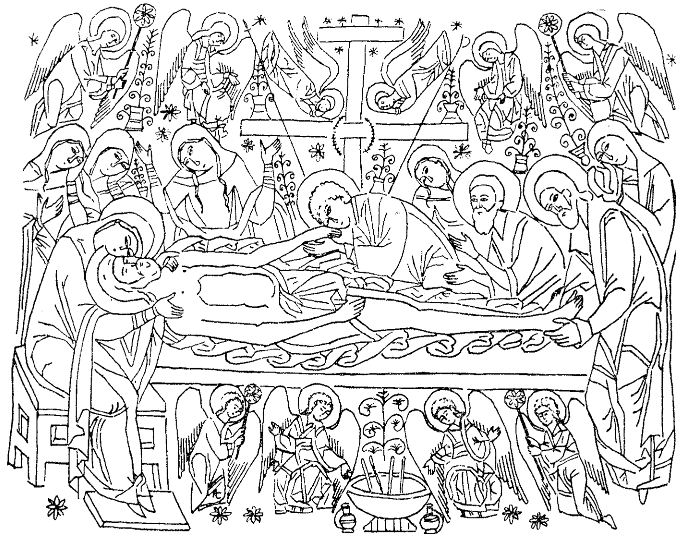
---

[1] Διάστερος νεκρικὴ σινδὼν καὶ εἰς τὸν Θρῆνον τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων (Xyngopoulos, ἔνθ' ἀν.) καὶ εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Μ. Δοχειαρίου τοῦ ἔτους 1605 (βλ. ἀνωτ. σ. 130₂).

[2] Παλαιὰ κληρονομία — διακριτικὰ σύμβολα τῶν ὑψίστων θεοτήτων (Πρβλ. Ernst Will, Le relief cultuel gréco-romain. Contribution à l'histoire de l'empire romain, Paris 1955, 272 κἑ.).

[3] Millet, Broderies, 102 κἑ. πίν. CLXXXVI. Πρβλ. καὶ πίν. CCXII καὶ CCXIII.

αἰῶνος — ἐπιτάφιος Μονῆς Διονυσίου τοῦ ἔτους 1545 (εἰκ. 5)[1] — ὁ σταυρὸς ἀποβαίνει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον στοιχεῖον κανονικὸν τῆς εἰκονογραφίας τῶν ἐπιταφίων. Ἐξ ἄλλου ἔχει προηγηθῆ σειρὰ ἐπιταφίων, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ θέμα τοῦ Θρήνου δὲν συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ σταυροῦ[2]. Καὶ εἰς μεγάλα εἰκονογραφικὰ πρότυπα, π.χ. εἰς τὸ Πρωτᾶτον, ὁ Θρῆνος παριστάνε-

Εἰκ. 5. - Σχέδιον ἐκ τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ ἔτους 1545 Μονῆς Διονυσίου.

ται ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦ σταυροῦ[3] ἢ μὲ τὸν σταυρὸν εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς εἰκονιζομένης σκηνῆς, ὡς σκηνογραφικὸν στοιχεῖον δευτερεῦον[4], διότι

[1] Kondakov, Pamjatn. na Afonê 270 πίν. XLI, Millet, Broderies 107 πίν. CXCI. Ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τὰ ἄλλα σύμβολα τοῦ πάθους: ὁ σπόγγος καὶ ἡ λόγχη.

[2] Ἐπιτάφιοι: Cozia (Μουσείου Βουκουρεστίου) (Millet, Broderies 104 κἑ. πίν. CLXXXVII), Neamţ (τοῦ ἔτους 1441) (αὐτ. 106 πίν. CLXXXVIII), Πούτνας ἀριθ. 66 (τοῦ ἔτους 1490) (αὐτ. 105 κἑ. πίν. CLXXXIX). Ἐπὶ τοῦ ἐπιταφίου τοῦ ἔτους 1605 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου (βλ. ἀνωτ. σ. 130₂) ἡ παρουσία τοῦ σταυροῦ εἶναι ἰδεατὴ — εἰκονίζεται ἄγγελος φέρων τὰ σύμβολα τοῦ πάθους (σταυρὸν ἐν μέσῳ τῆς λόγχης καὶ τοῦ σπόγγου).

[3] Millet, Monum. de l'Athos πίν. 25, 3. Πρβλ. καὶ Μ. Βατοπεδίου — ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ ἐξωνάρθηκος (αὐτ. 93,1).

[4] Μ. Βατοπεδίου (ἐπὶ τοῦ βορείου χοροῦ) (Millet, ἔνθ' ἀν. 83, 1-2), τοιχογραφία τοῦ Θεοφάνους τοῦ Κρητὸς εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Λαύρας (1535) (αὐτ. 127, 4). Ὁ Θεοφάνης ἀφηγεῖται τὸ «ἱστορικὸν» γεγονός, τοποθετημένον εἰς τὰ «τοπικὰ» πλαίσιά του (Ἱεροσόλυμα, Γολγοθᾶς).

ὀργανικῶς ὁ σταυρὸς ἀνήκει εἰς τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα τοῦ Ἐνταφιασμοῦ, ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ θέματος τῆς Σταυρώσεως[1]. Ἄρα πολὺ περισσότερον δὲν ἔχει θέσιν ὁ σταυρὸς τοῦ πάθους εἰς τὸ οὐράνιον «τοπίον», ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρουσιάζεται ὁ θρῆνος ἐπὶ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ὑμνογραφία τοῦ Μ. Σαββάτου — εἰς τὴν ὁποίαν ὀργανικῶς ἀνήκει ἡ τελετὴ τοῦ ἐπιταφίου — ἐλάχιστα καὶ κατ' ἐξαίρεσιν ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τοῦ σταυροῦ. Ἡ σημασία τοῦ σταυροῦ ἀναδεικνύεται κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τῆς ὑμνογραφίας τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα καὶ ὅλης τῆς Διακαινησίμου Ἑβδομάδος, ἀλλ' ἐντὸς ἄλλου κύκλου ἰδεῶν· τονίζεται τώρα ἡ σημασία τοῦ σταυροῦ ὡς προϋποθέσεως τῆς ἀναστάσεως, ὑμνεῖται ὁ σταυρὸς ὡς ὄργανον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς χαρᾶς τῶν ἀνθρώπων, ὡς ὅπλον «νικητήριον», παρουσιάζεται ὡς σύμβολον ζωῆς καὶ θριάμβου[2].

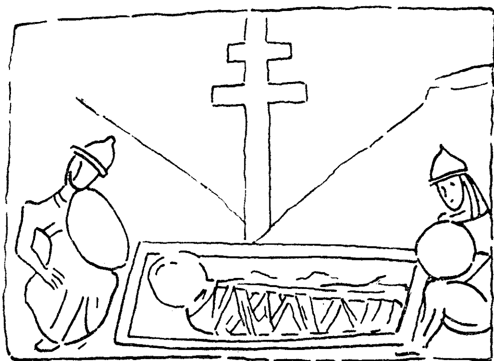
Μὲ θριαμβευτικὸν νόημα ὁ ὄπισθεν τοῦ νεκροῦ Χριστοῦ τοποθετημένος σταυρὸς παρουσιάζεται εἰς τὸν Χιλανδαρίου ἐπιτάφιον ἀριθ. 2 (εἰκ. 4), ὅπου βλέπομεν τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ νὰ περικλείεται ἐντὸς τῆς καμπύλης τοῦ οὐρανοῦ. Διὰ τῆς εἰκονογραφικῆς ταύτης λεπτομερείας ὑποδηλοῦται ὅτι ὁ σταυρὸς πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς εὑρισκόμενος εἰς τὸν οὐρανόν. Εἰκονογραφεῖται — πέρα τοῦ Θρήνου — μία θεολογικὴ διδασκαλία, ἀλλὰ περιτέχνως ἐπεξειργασμένη: ἐκ τοῦ πάθους (θρῆνος) εἰς τὴν ἀνάστασιν (σταυρὸς «νικητήριον»)[3]. Εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ Λαύρας εἰληταρίου

[1] Πρβλ. Millet, Recherches 493 κἑ., 516.

[2] «*Ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦ σου τὸν θάνατον κατήργησας, ἵνα δείξῃς τοῖς λαοῖς σου τὴν ἐκ νεκρῶν σου ἀνάστασιν*» (Πεντηκοστάριον, ἔκδ. Βενετίας 1856, 10α), «*τῷ σῷ σταυρῷ, Χριστὲ Σωτήρ, θανάτου κράτος λέλυται*» (αὐτ. 10β), «*ἰδοὺ γὰρ ἦλθε διὰ σταυροῦ χαρὰ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ*» (αὐτ. 7β), «*ἐν τῷ σταυρῷ σου κατήργησας τὴν τοῦ ξύλου κατάραν*» (αὐτ. 9β), «*διὰ τοῦ τιμίου σου σταυροῦ, Χριστέ, διάβολον ᾔσχυνας*» (αὐτ. 14α), «*Νίκην ἔχων, Χριστέ, τὴν κατὰ τοῦ Ἅδου ἐν τῷ σταυρῷ ἀνῆλθες*» (αὐτ. 15α), «*Κύριε, ὅπλον κατὰ τοῦ διαβόλου τὸν σταυρόν σου ἡμῖν δέδωκας*» (αὐτ. 21β), «*Τὸν ζωοποιόν σου σταυρὸν ἀπαύστως προσκυνοῦντες... τὴν τριήμερόν σου ἀνάστασιν δοξάζομεν*» (αὐτ. 12β) κ.π.ἄ. Διὰ τοῦ ἐπιθέτου «*νικητήριος*» χαρακτηρίζεται ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ὁ χῶρος, ὅπου ἐφυλάσσετο ὁ σταυρὸς (Βιβλιοθ. Σταυροῦ κῶδ. XLIII τοῦ ἔτους 1122 Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, Β', ἐν Πετρουπόλει 1894, 147). Περὶ τοῦ «νικητηρίου» σταυροῦ πρβλ. Kondakov, Pamjatniki 250, Cottas, Contribution 100 κἑ.

[3] Ἐπὶ τοιχογραφίας εἰς τὴν Ἁγίαν Ἄνναν Τραπεζοῦντος (12ου (;) αἰ.) ὑπεράνω τοῦ Θρήνου ἀντὶ σταυροῦ εἰκονίζεται τὸ ἡμικύκλιον τοῦ οὐρανοῦ (G. Millet-D. Talbot Rice, Byzantine Painting at Trebizond, London 1936, 31. Εἰς τὴν αὐτ. πίν. XIII_1 δημοσιευομένην εἰκόνα δὲν διακρίνεται ὁ οὐρανός). Τὸ θέμα τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου ἐννοεῖται ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν θριαμβευτικὴν ἔννοιαν τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀνόδου «*εἰς τοὺς οὐρανούς*». Καὶ εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Μονῆς Δοχειαρίου (βλ. ἀνωτ. σ. 130₂) τὰ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου φερόμενα σύμβολα τοῦ πάθους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ σταυρός, ἔχουν νόημα θριαμβευτικόν· φέρονται ὡς σημεῖα (signa), ὡς ὄργανα νίκης.

ἀριθ. 2 (ἀρχῶν 14^{ου} αἰ.) ἡ ἰδία διδασκαλία διατυποῦται μὲ τὸν σταυρὸν ὡς σύμβολον τοῦ πάθους, ἀλλὰ κατ' ἄλλον συνδυασμόν: εἰκονίζεται σαρκοφάγος κενή, μόνον μὲ τὰ ὀθόνια καὶ τὸ «σουδάριον» (Ἰω. 20, 5-7), ἑκατέρωθεν αὐτῆς δύο στρατιῶται κοιμώμενοι καὶ ὀπίσω ὄρθιος ὁ σταυρὸς (εἰκ. 6)[1]. Ἐκ τοῦ πάθους (σταυρὸς) εἰς τὴν ἀνάστασιν (κενὸς τάφος). Εἰς

Εἰκ. 6. - Μικρογραφία Λαύρας εἰληταρ. ἀριθ. 2.

τοὺς ἐπιταφίους καὶ ὁ ἀκάνθινος στέφανος, παραλλήλως πρὸς τὸν σταυρόν, ἐξαίρει τὸ θριαμβευτικὸν περιεχόμενον τῆς ὅλης συνθέσεως[2]. Παρεντίθενται

[1] L. Bréhier, Les peintures du rouleau liturgique No 2 du monastère de Lavra, Annales de l'Inst. Kondakov (Seminar. Kondak.) XI, 1940, 9 πίν. II 3. Εἰκονογραφεῖται τὸ κείμενον: «*Καὶ κατελθὼν διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς τὸν ᾅδην... ἔλυσε τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου· καὶ ἀναστὰς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ*» (Εὐχὴ ἀναφορᾶς τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου, I. Goar, Εὐχολόγιον^2 (1730) 142, F. Brightman, Eastern Liturgies, Oxford 1896, 326, Π. Τρεμπέλα, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι, Ἀθῆναι 1935, 181). Πρβλ. A. Grabar, Un rouleau liturgique constantinopolitain et ses peintures, Dumb. Oaks Papers, Nr 9 (1954) 170.

[2] Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπὶ εἰκόνος ἐν Μόσχᾳ (12^{ου} - 13^{ου} αἰ.) ἡ ἐν μέσῳ οὐρανίων δυνάμεων ἀπεικόνισις τοῦ σταυροῦ μὲ τὸν ἀκάνθινον στέφανον ὡς «Νικητηρίου», προσκυνουμένου ὑπὸ τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (V. Lazarev, Iskusstvo Novgoroda, Moskva 1947, 38-39 πίν. 23). Ὁμοίως εἰς τοιχογραφίαν ἐντὸς τοῦ βήματος τῆς ἐκκλησίας τῆς Dečani: ὁ σταυρὸς ἐν μέσῳ οὐρανίων δυνάμεων καὶ ἀγγέλων (προχείρως παρὰ I. D. Ştefanescu, L'illustration des liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient, Bruxelles 1936, 85, 95 πίν. LIV. Ὁ Ştefanescu βλέπει εἰκονογράφησιν τῆς Ἀναμνήσεως τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου «*Μεμνημένοι οὖν κλπ.*» Goar 143, Brightman 405, Τρεμπέλα 182). Πρβλ. καὶ τὰ μεταγενέστερα παραδείγματα ἐπὶ ἀντιμηνσίων (Cottas, Contribution κλπ. 100 κἑ.). Ὁ θριαμβευτικὸς συμβολισμὸς τοῦ ἀκανθίνου στεφάνου φαίνεται καθαρώτερον εἰς τὸ θέμα τῆς Ἑτοιμασίας, ὅπου οὗτος εἰκονίζεται τοποθετημένος ἐπὶ τοῦ θρόνου μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα σύμβολα τοῦ Πάθους (π.χ. εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Mon-

ὡς σύμβολα, ὁ θριαμβευτικὸς χαρακτὴρ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ κληρονομίαν ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς εἰκονογραφίας.

Ὑπὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἷς θρόνος (διπλοῦς τροχὸς) ἐν μέσῳ δύο σεραφεὶμ καί, πρὸς τὰ δύο ἄκρα, τὰ δύο ζεύγη ἀγγέλων μὲ ῥιπίδια μεταφέρουν ἐκ τῆς εἰκονογραφίας τῶν ἐπιταφίων μὲ τὸν Θρῆνον εἰς τὴν παλαιοτέ-

Εἰκ. 7. Παράστασις τοῦ Μελισμοῦ ἐπὶ τῆς λειψανοθήκης Στρογάνωφ.

ραν εἰκονογραφίαν τῶν ἀέρων μὲ τὸν Ἀμνόν, τὸν «Βασιλέα τῶν ὅλων» τὸν δορυφορούμενον κατὰ τὴν μεγάλην εἴσοδον ὑπὸ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων (Ἐπιτάφιος [=ἀὴρ] Θεσσαλονίκης [Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν][1] κ.ἄ.)· ἀκριβέστερον ἐνθυμίζεται ἡ ἀναλυτικὴ εἰκὼν ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ χερουβικοῦ εἰδικῶς τοῦ Μ. Σαββάτου («Σιγησάτω»)[2], ἂν καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ ἀναφορὰ ῥητῶς πρὸς τὸν ὕμνον τοῦτον ἀπαντᾶται ἐπὶ Ἐπιταφίων ὄχι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων[3]. Ἂς σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν εἰκονογραφίαν ἡ δορυφορία τῶν ἀγγέλων παρουσιάζεσαι ἀρχικῶς ὡς δορυφορία ἀέρος φέροντος ἀπεικόνισιν τοῦ Ἀμνοῦ (Μελισμὸς λειψανοθήκης Στρογάνωφ (εἰκ. 7), τοιχογραφίας εἰς Σαμάρι Μεσσηνίας)[4]. Ὁπωσδήποτε ἡ σχέσις τῆς εἰκονογραφίας

reale. Προχείρως παρὰ Ştefanescu 60). Ὁ ἀκάνθινος στέφανος εἶναι τὸ διάδημα τοῦ βασιλέως τῶν ἀγγέλων («*στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεὺς*» Τριῴδ. 393^α Μεγάλης Παρασκευῆς ὥρα Θ'). Παλαιότερον ἀπεικονίζετο στέφανος ἐξ ἀνθέων ἢ ἐκ χρυσοῦ (Πρβλ. A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, 199).

[1] Millet, Broderies 90 κἑ. πίν. CLXXXII.

[2] «*Προηγοῦνται δὲ τούτου οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας· τὰ πολυόμματα χερουβεὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα σεραφείμ*» (Τριῴδ. 425^β).

[3] Ἐπιτάφιοι: τοῦ Cozia τοῦ ἔτους 1422 (Μουσεῖον Βουκουρεστίου) (Millet, Broderies 104 κἑ. πίν. CLXXXVII) καὶ τοῦ Πέτα τοῦ ἔτους 1637 (;) (Α. Ὀρλάνδου, Ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Πέτα, Ἠπειρωτ. Χρον. 4, 1929, 107). Ἐπὶ τούτων ἀναγράφεται ὁλόκληρος ὁ ὕμνος «Σιγησάτω».

[4] Λειψανοθήκη Στρογάνωφ (G. Schlumberger, Un tableau reliquaire byzantin inédit du Xe siècle, Monuments et Mémoires [Piot], 1, 1894, 103 πίν. XIII καὶ XIV), τοιχογραφία Σαμάρι (Millet, Recherches 499 εἰκ. 536). Ἡ

τῶν ἐπιταφίων πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ Μ. Σαββάτου εἶναι ἐνδεικτικὴ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ τούτου ἐπίπλου καὶ διότι διδάσκει ὅτι αἱ οὐράνιαι δυνάμεις ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων συναπαρτίζουν μὲ τὸν Ἀμνὸν ἑνιαίαν εἰκονογραφικὴν ἑνότητα, καταγομένην ἐκ τῆς εἰκονογραφίας τῆς λειτουργίας, μολονότι συγγενὴς ὑπερβατικὴ εἰκὼν ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὴν τελετὴν τοῦ Ἐπιταφίου[1]. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ τρισαγίου ὕμνου ἐπὶ τῆς ἐνεπιγράφου ταινίας τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς (βλ. ἀνωτ. σ. 128, 130), μολονότι ἐπίσης ὁ ὕμνος οὗτος ἀποτελεῖ στοιχεῖον καὶ τῆς τελετῆς τοῦ Ἐπιταφίου, ψαλλόμενος κατὰ τὴν περιφοράν του[2], σχετίζεται ἐν τούτοις πρὸς τὴν λειτουργίαν[3].

Ἐκ τῆς θεωρίας τῆς ἀνωτέρω λειτουργικῆς παραστάσεως μᾶς ἀποσποῦν πάλιν οἱ ἑπτὰ μικροὶ ἄγγελοι, ἀτάκτως τοποθετημένοι διὰ νὰ φανερώνουν τὸ πλῆθος. Πετοῦν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἄλλοι κρατοῦντες εἰς τὰς χεῖρας ὕφασμα καὶ σπεύδοντες νὰ ὑπηρετήσουν τὸν Κύριόν των[4] καὶ ἄλλοι δεικνύοντες διὰ τῆς χειρὸς τὸ μέγα θαῦμα, τὸ ὅτι ὁ Θεὸς κεῖται νεκρός: « *Καὶ ἀγγέλων στρατιαὶ ἐξεπλήσσοντο συγκατάβασιν δοξάζουσαι τὴν σήν* »[5].

ἔννοια τοῦ Μελισμοῦ συνάγεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν « *Χριστὸς πρόκειται καὶ μελίζεται Θεός* » (λειψανοθήκης Στρογάνωφ· ἡ ἀνάγνωσις παρὰ Millet 500_0) καὶ « *Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα κλπ.* (Ἰωάν. 6, 56) » (τοιχογραφίας εἰς Σαμάρι), ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς διατάξεως καὶ ἐκ τῶν συναφῶν εὐχῶν τῆς μεταλήψεως (τὰ κείμενα παρὰ Goar, Εὐχολ. 65, Brightman, East. Lit. 393, Τρεμπέλα, Αἱ τρεῖς λειτουργ. 131, 133 - 134, 144 - 145. Πρβλ. Millet, ἔνθ' ἀν. καὶ Cottas ἐν Atti κλπ. 101_3). Εἰς τὴν « Κόκκινην Παναγίαν » τῆς Κονίτσης (13ου - 14ου αἰ.) τὸ θέμα, συνοδευόμενον ὑπὸ τῆς χαρακτηριστικῆς λειτουργικῆς ἐπιγραφῆς « *[Ὁ τρώγων μο]υ τὸ σ⟨ῶ⟩μα κλπ.* », φέρει προσθέτως καὶ τὴν ἐπιγραφὴν « Ὁ Μελισμός »· ἀλλ' ἤδη ὁ Ἀμνὸς εἰκονίζεται ἐπὶ τῆς γνωστῆς πλακός, ἥτις μάλιστα φέρεται ἐπὶ μονολίθου ὑποστάτου. Ἑκατέρωθεν εἰκονίζονται δύο ἄγγελοι μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους καὶ δύο ἱεράρχαι (ἀνέκδοτος· θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς).

[1] Μεταξὺ τῶν ἐγκωμίων παρεμβάλλεται ἡ ἐκφώνησις « *Ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐπὶ θρόνου δόξης τῶν χερουβεὶμ ἐπαναπαυόμενος καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν* » (Τριῴδ. 405α).

[2] Βλ. Γ. Βιολάκη, Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις 1906, 363 - 364.

[3] Ἀντίφωνον γ', λεγόμενον καὶ παρὰ τῶν κληρικῶν (Τρεμπέλα, Λειτουργ. 44 appar. cr., 45). Ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων ἀπαντᾶται διὰ πρώτην φορὰν ἀναγεγραμμένος ἐπὶ τοῦ Χιλανδαρίου ἐπιτάφ. ἀριθ. 1 ἀρχῶν 14ου αἰ. (Millet, Broderies 94 κἑ.).

[4] Ὑπόκειται ἡ ἰδέα τῆς ἐκ σεβασμοῦ καλύψεως τῶν χειρῶν εἴτε δι' ἰδιαιτέρου ὑφάσματος εἴτε διὰ τοῦ ἄκρου τοῦ ἐνδύματος.

[5] Ἐγκώμ. Στάσ. Α' (Τριῴδ. 398β). Πρβλ. « *Ἀπορεῖ... καὶ πληθὺς ἡ ἀσώματος, Χριστέ, τὸ μυστήριον τῆς ἀφράστου καὶ ἀρρήτου σου ταφῆς* » (αὐτ. 399α) καὶ τὰ τροπάρια: « *Τῶν ἀγγέλων ὁ δῆμος κατεπλάγη ὁρῶν σε* » (αὐτ. 407β), « *ἐξέστησαν χοροὶ τῶν ἀγγέλων ὁρῶντες... ὃν τὰ τάγματα τῶν ἀγγέλων κυκλοῦσι καὶ δοξάζουσι* » (αὐτ. 408α).

Ἡ εἰκὼν τώρα ἐμπνέεται ἐκ τῆς ψαλμῳδίας τοῦ Μ. Σαββάτου· ἐκ τῆς ὑπερβατικῆς θεωρίας μεταφερόμεθα πάλιν εἰς τὸν Θρῆνον, ἀκριβέστερον δὲ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δρώμενον.

Δὲν προχωρῶ εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν ἀνάλυσιν τῶν συμβόλων τῶν εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν γύρω προτομῶν τῶν ἀποστόλων, ἱεραρχῶν καὶ προφητῶν ἐπὶ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς, διότι αὕτη ὁδηγεῖ εἰς κύκλον ἰδεῶν περὶ τοῦ ὁποίου ἀσχολοῦμαι ἀλλαχοῦ.

Εἰς τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς τὴν εἰκονογραφίαν, τὰ στοιχεῖα τῆς ὁποίας ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ ἀπαντῶνται καὶ εἰς σειρὰν ὅλην ἐπιταφίων, συνυφαίνονται, ὡς εἴδομεν, εἰς μίαν ἑνότητα ἀφ' ἑνὸς ἡ ἔκφρασις τῶν συναισθημάτων ἐκ μιᾶς συγκινητικῆς ἱερᾶς ἀφηγήσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ παράστασις μιᾶς ὑπερβατικῆς εἰκόνος. Ἐπὶ πλέον διὰ τῆς εἰκονογραφικῆς ταύτης συνθέσεως, ἐπιζητεῖται διὰ παραστάσεων ὀπτικῶν νὰ ἐκτεθῇ καὶ ὁλόκληρος θεολογικὴ διδασκαλία: ὅτι δηλαδὴ τὸ Πάθος τοῦ Χριστοῦ, συμβεβηκὸς ἀνθρώπινον, γήινον, εἶναι συγχρόνως καὶ συμβεβηκὸς θεῖον, οὐράνιον· καὶ ὅτι ἀποτελεῖ ἀντικείμενον βαθείας ἀπορίας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ἀλλὰ καὶ ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἡ διπλῆ φύσις τοῦ συμβεβηκότος τούτου, διὰ τὸν λόγον ὅτι αὕτη, ἡ στενὴ δηλαδὴ συνάφεια μεταξὺ τοῦ γηίνου καὶ τοῦ οὐρανίου, ἀποβλέπει εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὑπόμνημα εἰς τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς εἰκονογραφίας τοῦ ἐπιταφίου μας ἀποτελεῖ τὸ γύρω ἑξάστιχον ἐπίγραμμα μὲ τὸν τρισάγιον ὕμνον (βλ. σ. 128, 130). Τὸ νόημα δὲ τῶν κειμένων τούτων εἶναι περίπου τὸ ἑξῆς θεολογικῶς διατυπωμένον: Ἡ ὑπόθεσις εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἡ προκειμένη εἰκονογραφία ὑπερβαίνει τὰ μέτρα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου· προσιτὴ γίνεται μόνον διὰ τῆς μυστικῆς « θεωρίας », ὕψιστος ἀναβαθμὸς τῆς ὁποίας εἶναι ὁ διὰ τῆς ψαλμῳδίας τοῦ τρισαγίου ὕμνου ἐγκωμιασμὸς τοῦ νεκροῦ Θεοῦ — Βασιλέως Παντοκράτορος, Σωτῆρος καὶ Κριτοῦ —, φερομένου ἐπὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων. Ὁ τρισάγιος ὕμνος εἶναι τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀντίστοιχον τῆς σεραφικῆς « θεολογίας » (δοξολογίας)[1], τῆς ψαλλομένης ὑπὸ τῶν ἀποκαλυπτικῶν ζώων (Ἀποκαλ. 4, 7 κἑ.) γύρω τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τὴν « θεολογίαν » δὲ ταύτην φθάνει ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματός του, περιεχόμενον τοῦ ὁποίου — εἰς ὅ,τι μᾶς ἀφορᾷ — εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς ἀναξιότητος καὶ ἡ ταπεινὴ παραδοχὴ τῆς σωτηρίας. Ἡ δὲ σωτηρία εἶναι ἐκπληκτικῶς καὶ μεγάλη καὶ ἁπλῆ. Προέρχεται ἐκ τῆς « δωρεὰν » προσφορᾶς τοῦ Σωτῆρος διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τοῦ Πάθους καὶ τῆς Ἀναστάσεώς του· ἐν συνεχείᾳ δὲ παρέχεται ἡ σωτηρία ὁσάκις τὸ ἱστορικόν, τὸ ἐπίγειον, πάθος τοῦ

---

[1] Ἰω. Δαμασκην., Ἔκθεσ. Ὀρθοδ. πίστ. III 10 (P.G. 94, 1021) καὶ Ἐπιστ. πρὸς Ἰορδ. ἀρχιμανδρ. 6 (P.G. 95, 37), Ψ - Γερμαν., Ἱστορ. ἐκκλησ. καὶ μυστ. θεωρ. P.G. 98, 408 - 409.

Σωτῆρος ἐπαναλαμβάνεται διὰ τῆς τελέσεως τῆς λειτουργίας. Τῆς λειτουργίας δὲ ὁ χαρακτὴρ εἶναι ὑπερβατικός· τελεῖται εἰς τὴν γῆν συνάμα καὶ εἰς τὸν οὐρανόν. Διὰ τῆς λειτουργίας ὁ πιστὸς ἀναμιμνήσκεται τῆς μοναδικῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον εὐεργεσίας τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς δυνάμεώς του[1], διὰ τῆς ὁποίας ἐχάρισεν οὗτος εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δυνατότητα καὶ τὴν καταξίωσιν ν' ἀποκτήσῃ ἰδιότητα ὑπερβατικήν· εὑρισκόμενος δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν γῆν νὰ δοξολογῇ τὸν Θεὸν ὡς αἱ τάξεις τῶν ἀγγέλων καὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἀγγέλους, μὲ ἄλλους λόγους νὰ γίνῃ ἰσάγγελος.

Ἡ προκειμένη σύνθεσις, μὲ τοὺς διασταυρουμένους ἄξονάς της καὶ μὲ τὰς παραλλήλους πρὸς τοὺς ἄξονας φοράς, εἶναι ἰσορροπημένη, ἀλλὰ συνάμα παρουσιάζεται ὡς καλλιτεχνικὴ μορφὴ ἀνοικτή· διότι εἰς αὐτὴν καὶ αἱ κατακόρυφοι καὶ αἱ ὁριζόντιοι φοραὶ ἐξουδετεροῦνται μεταξύ των. Ὑπερισχύει ἡ ἐντύπωσις τῆς κινήσεως εἰς τὴν διάταξιν τῶν στοιχείων τῆς συνθέσεως. Ἡ κυριαρχικὴ συνθετικὴ ἀξία, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, δένεται ρυθμικῶς μὲ τὰ γύρω πρόσωπα καὶ αὐτὴ καθορίζει τὴν συνθετικὴν λειτουργίαν των. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς διαπνέεται ὑπὸ διαθέσεως μπαρόκ.

3. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ πολυτελὴς τέχνη τῶν βυζαντινῶν χρυσοκεντημάτων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν ἐπιταφίων, μετὰ τὴν καλὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ὑποχωρεῖ κάπως ἐντὸς τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς τοῦ Βυζαντίου, καλλιεργουμένη ἐφεξῆς μὲ ἄνεσιν εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας καὶ τὴν Ρωσίαν. Εἰς τὰς τουρκοκρατημένας περιοχὰς νέα περίοδος εἰς τὴν τέχνην τῶν ἐκκλησιαστικῶν κεντημάτων — καὶ εἰς τὴν καθόλου ἐκκλησιαστικὴν τέχνην — σημειοῦται ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος, μὲ τὴν ἀπαρχὴν τῆς νέας ἀκμῆς τῶν μονῶν. Ὑπάρχει βέβαια καὶ παλαιότερον σχετικὸν παράδειγμα, ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἰδίως αὐτῆς οἱ τεχνῖται κεντηταὶ — καὶ οἱ ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες — ἀποκτοῦν συνείδησιν τῆς σημασίας τοῦ ἔργου των καὶ τῆς προσωπικότητός των ἐντὸς τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία τότε ἀνεμορφοῦτο γύρω ἀπὸ τὴν ἀναγεννωμένην δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὑπογράφουν καὶ ἐπιδεικνύουν τὰ ἔργα των ὅπως οἱ ζωγράφοι. Ἐκ τοῦ 16ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος εἶναι γνωστὰ περὶ τὰ δέκα ὀνόματα κεντητῶν καὶ κεντητριῶν[2].

---

[1] « *Μεμνημένοι... πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων... τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς... ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως* » (Λειτουργ. Χρυσοστόμου, Ἀνάμνησις, Goar 61, Brightman 386, Τρεμπέλα 109. Πρβλ. καὶ τὴν Ἀνάμνησιν τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου Goar 143, Brightman 405, Τρεμπέλα 182).

[2] Βλ. πίνακα παρὰ Βέη-Χατζηδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 70 κἑ.

Μεταξὺ τῶν κεντητῶν τούτων ὁ μοναχὸς Ἀρσένιος εἶναι τεχνίτης μὲ σημαντικὸν ἔργον. Περὶ τὰ τρία ἕως πέντε ἔτη πρὸ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς (1587/1588) ὁ Ἀρσένιος εἶχε κεντήσει τὸν ἐπιτάφιον τῆς Μονῆς Τατάρνης τῆς Εὐρυτανίας (1583/1584), πιθανώτατα δὲ καὶ τὸν ἀέρα τοῦ ἔτους 1583/1584 τῆς αὐτῆς Μονῆς[1]. Δύο ἕως τρία ἔτη μετὰ τὸν ἐπιτάφιον τῆς Παραμυθιᾶς κεντᾷ ὁ Ἀρσένιος τὸν ἐπιτάφιον τῆς Μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν τῆς Αἰγιαλείας (1590)[2]. Τῆς Παραμυθιᾶς τὸν ἐπιτάφιον ἐκέντησεν ὁ Ἀρσένιος κατὰ παραγγελίαν (« διὰ συνδρομῆς καὶ κόπου »), ὡς εἴδομεν, τοῦ μετεωρίτου ἱερομονάχου Σωφρονίου, ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ ὁποίου, ὡς ἱερομονάχου μετεωρίτου, συνάγεται ἡ ἔνδειξις ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἐμόναζε καὶ εἰργάζετο πιθανῶς εἰς τὰ Μετέωρα.

Ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἔνδειξις ἐνισχύεται, ὡς νομίζω, καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς τεκμηρίου συγχρόνως ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ. Πρόκειται περὶ τοῦ χαρακτηριστικοῦ ἑξαστίχου ἐπιγράμματος « *Τὴν φοβεράν σου κλπ.* », διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀρσένιος πλαισιώνει τοὺς ἐπιταφίους του. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἀπαντᾶται καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους ἐπιταφίους εὑρισκομένους εἰς τὰ Μετέωρα: δύο εἰς τὸ κυρίως Μετέωρον (ὁ ἕτερος τοῦ ἔτους 1620/1621) καὶ ὁ τρίτος εἰς τὴν Μονὴν Βαρλαὰμ (τοῦ ἔτους 1609)[3]. Τὸ κοινὸν δὲ τοῦτο χαρακτηριστικὸν σημαίνει, ὡς νομίζω, ὅτι, τοὐλάχιστον μεταξὺ τοῦ ἔτους 1587/1588, ὅτε ἐκεντήθη ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς μὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἔνδειξιν « *Μετεώρων* », καὶ τοῦ ἔτους 1620/1621, ὅτε ἐκεντήθη ὁ ἐπιτάφιος Μετεώρων ἀριθ. 2, ὁ τελευταῖος, ὡς ὑποθέτω, ἐκ τῶν ἐπιταφίων τῶν φερόντων ὡς ἐσωτερικὴν ἔνδειξιν τὸ ἐπίγραμμα « *Τὴν φοβεράν σου κλπ.* », σημαίνει, λοιπόν, τὸ κοινὸν τοῦτο χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὰ Μετέωρα μεταξὺ τῆς ὀγδόης δεκαετίας τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 17ου αἰῶνος (1587/1588 - 1620/1621), ἐντὸς περίπου μιᾶς γενεᾶς, εἰς τὰ Μετέωρα ἐλειτούργει ἐργαστήριον κεντητικῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ ἐξῆλθον τοὐλάχιστον πέντε ἐπιτάφιοι μὲ κοινὸν γνώρισμα τὸ ὡς ἀνωτέρω χαρακτηριστικὸν ἐπίγραμμα. Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦτο κυρίαρχος μορφή, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1590 (ἐπιτάφιος Ταξιαρχῶν), φαίνεται νὰ ἦτο ὁ μοναχὸς « συρμακέσης »[4] Ἀρσένιος. Ἐκ τῆς ὁμάδος ταύτης ἐπιταφίων ἀφίνω ἔξω τὸν ἐπιτάφιον τῆς Τατάρνης, ἐπειδὴ οὗτος εἶναι παλαιότερος τοῦ ἀδελφοῦ του ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται ἡ πρώτη ἔνδειξις περὶ ὑπάρξεως ἐργαστηρίου κεντητικῆς εἰς τὰ Μετέωρα.

---

[1] Βλ. ἀνωτ. σ. 128 καὶ κατωτ. σ. 144 κἑ. Πρβλ. καὶ Θεοχάρη, ἔνθ' ἀν. 125 κἑ. καὶ 129 κἑ. πίν. Α' - ϛ'.

[2] Βλ. ἀνωτ. σ. 128 καὶ κατωτ. σ. 147.

[3] Βλ. ἀνωτ. σ. 128, 130.

[4] Ὁ ὅρος ἐκ τῆς συγχρόνου λαϊκῆς τέχνης (Χατζημιχάλη, ἔνθ' ἀν. 1 κἑ.).

Ἐκ τῶν τριῶν ἐπιταφίων τοῦ Ἀρσενίου ὁ φυλασσόμενος εἰς τὴν Τατάρναν (εἰκ. 8) παρουσιάζει σημαντικὴν διαφορὰν ἀπὸ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς. Τὰ πρόσωπα τοῦ Θρήνου εἶναι καὶ ἐδῶ τρεῖς γυναῖκες καὶ τρεῖς ἄνδρες, χωρὶς ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὸ ὅτι μία ἐκ τῶν γυναικῶν εἶναι τοποθετημένη μεταξὺ τοῦ ὁμίλου τῶν ἀνδρῶν, πρὸς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ σταυ-

Εἰκ. 8. - Ὁ ἐπιτάφιος τῆς Μονῆς Τατάρνης (Εὐρυτανίας).

ροῦ. Συμπαρίστανται καὶ ἐδῶ ζεύγη σεβομένων ἀγγέλων, ἀλλ' οὗτοι τοποθετημένοι ἀνὰ δύο — ὁ εἷς παρὰ τὸν ἕτερον — παρουσιάζονται ὡς νὰ κλείουν ἑκατέρωθεν τὴν σύνθεσιν. Ἐπίσης βλέπομεν καὶ ἐδῶ τὸν σταυρὸν μὲ τὸν ἀκάνθινον στέφανον — ἐπὶ πλέον δὲ μὲ τὴν λόγχην καὶ τὸν σπόγγον — βλέπομεν πολλοὺς μικροτέρους ἀγγέλους, σεραφεὶμ καὶ θρόνους, τὰ κοσμικὰ σύμβολα καὶ ἀστέρας. Ἀλλ' ἡ σύνθεσις, διατεταγμένη κατὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ μήκους καὶ ὀλιγώτερον πυκνή, εἶναι σαφὴς καὶ ἄνετος. Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Τατάρνης ὁ Ἀρσένιος, μολονότι καὶ ἐδῶ δὲν λείπει ἡ ἐσωτερικὴ κίνησις παρουσιάζει σύνθεσιν κλειστήν, παρέχουσαν τὴν ἐντύπωσιν ἠρέμου μεγαλείου· θὰ ἦτο δὲ αὕτη ἄψογος, ἂν τὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα της κάτω — εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον — δὲν ἦσαν κατεσπαρμένα μὲ κάποιαν ἀρρυθμίαν. Ἡ ἀδυναμία αὕτη δεικνύει ὅτι εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Τατάρνης ὁ Ἀρσένιος δὲν ἔχει δυνηθῆ ν' ἀφομοιώσῃ τὸ πρότυπόν του καὶ ἀστοχεῖ ὅταν ἐπιζητῇ ν' αὐτοσχεδιάσῃ κάπως. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σχέδιόν του ἐδῶ ὁ Ἀρσένιος ἐλέγχεται διὰ κάποιαν ξηρότητα. Τὰ πρόσωπα εἶναι τυπικά, εἰς αὐτὰ δ' αἱ ἐκφράσεις δὲν εἶναι ἐξατομικευμέναι. Αἱ στεναὶ δ' ὄρθιαι μορφαὶ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Τατάρνης εἶναι πλησιέστεραι πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ — ἀγνώστου τεχνίτου —

ἐπιταφίου τοῦ 1605 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου[1] μᾶλλον παρὰ πρὸς τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας μόλις ὀλίγον ἀργότερον θὰ φιλοτεχνήσῃ ὁ ἴδιος ὁ Ἀρσένιος εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Παραμυθιᾶς.

Ὅταν ἐσχεδίαζε τὸν ἐπιτάφιον τῆς Τατάρνης ὁ Ἀρσένιος φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τοὺς ἁγιορειτικοὺς ἐπιταφίους Χιλανδαρίου ἀριθ. 2 (εἰκ. 4) καὶ Διονυσίου (εἰκ. 5). Ἐκ τοῦ πρώτου ἐδανείσθη τὴν σύνθεσιν κατὰ παράταξιν, τὰς ὀρθίας μορφὰς ὀπίσω τοῦ νεκροῦ καί τινα ἐκ τῶν δευτερευόντων συνθετικῶν στοιχείων (σεραφείμ, θρόνους). Ἐκ τοῦ δευτέρου ἔλαβε τὸν σταυρὸν μὲ τὰ σύμβολα τοῦ πάθους, τοὺς ἀγγέλους μὲ τὰ ῥιπίδια, τὴν πτυχωτὴν νεκρικὴν σινδόνα καί τινας εἰκονογραφικὰς λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἤδη ἀποβῆ σχεδὸν τυπικαὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου (τὴν Θεοτόκον νὰ ἐναγκαλίζεται τὴν κεφαλὴν τοῦ Χριστοῦ, τὴν Μαγδαληνὴν ν' ἁπλώνῃ τὰς χεῖρας της, τὸν Ἰωάννην ν' ἀσπάζεται τὴν χεῖρα καὶ τὸν Νικόδημον νὰ ἅπτεται τῶν ποδῶν τοῦ Χριστοῦ). Ἴσως δὲν εἶναι συμπτωματικὸν τὸ ὅτι καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀρσενίου ἐπίγραμμα « *Τὴν φοβεράν σου κλπ.* » ἀπαντᾶται διὰ πρώτην φορὰν εἰς ἐπιγραφὴν καὶ εἰς χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους[2]. Ὑποθέτω ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἐκέντησε τὸν ἐπιτάφιον τῆς Τατάρνης εἴτε μονάζων εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου προερχομένου ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Πάντως ὁ ἐπιτάφιος οὗτος κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς ἀναμνήσεως τῆς μὲ ἀρχαϊκότητα λιτῆς συνθέσεως τοῦ ἐπιταφίου Χιλανδαρίου ἀριθ. 2, ἐν ᾧ συγχρόνως παρουσιάζεται ὡς καλλιτεχνικὴ μορφὴ κάπως « κλασσικῆς » ἀντιλήψεως.

Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Παραμυθιᾶς ὁ Ἀρσένιος κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς ἀναμνήσεως τῆς πυκνῆς συνθέσεως τοῦ ἐπιταφίου τῆς Μονῆς Διονυσίου (εἰκ. 5)· καὶ διατηρεῖ μὲν ὅλα τὰ βασικὰ εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐπιταφίου τῆς Τατάρνης, διαφέρει ὅμως ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς. Παρετηρήσαμεν ἤδη νὰ διαπνέῃ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς διάθεσις μπαρόκ. Τώρα παρατηροῦμεν ὅτι καὶ αἱ καθ' ἕκαστον μορφαὶ ἐδῶ εἶναι καλύτερον σχεδιασμέναι· αἱ γραμμαὶ εἶναι μαλακώτεραι, ῥέουσαι, αἱ πτυχαὶ ἐλαφρότεραι, τὰ πρόσωπα ἐκφραστικὰ καὶ κάπως ἐξατομικευμένα (βλ. εἰκ. 3). Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς Παραμυθιᾶς εἶναι ἀριστοτεχνικὴ ἡ διαγώνιος τοποθέτησις τῆς Θεοτόκου· ἐπίσης δὲ μόνον ζωγράφος μὲ πεῖραν θὰ ἠδύνατο μὲ τόσην, ὡς ἐδῶ, ἐπιτυχίαν νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν αἰσθητικὴν ἀρχὴν τῆς λεγομένης « ἀναστρόφου προοπτικῆς » εἰς τὰ μεγέθη

[1] Βλ. ἀνωτ. σ. 130$_2$ καὶ κατωτ. σ. 148.

[2] Βλ. ἀνωτ. σ. 128, 130. Ἡ τοιχογραφία χρονολογεῖται εἰς τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 16ου αἰῶνος. Οἱ κώδικες Λαύρ. Ε 148, Ε 173 καὶ Ι 185 χρονολογοῦνται εἰς τὸν 15ον - 16ον αἰ. (Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας, Paris 1925, σ. 90, 97 καὶ 211).

π.χ. τῶν ἀγγέλων. Οἱ δύο μεγάλοι ἄγγελοι τοῦ τρίτου ἐπιπέδου εἶναι διπλάσιοι τῶν ἀγγέλων τοῦ πρώτου καὶ πελώριοι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ μεγέθη τοῦ πλήθους τῶν μικρῶν ἀγγέλων, οἱ ὁποῖοι γεμίζουν τὰς ἐλευθέρας ἐπιφανείας τοῦ κεντήματος. Μέσῳ δὲ τῆς διαφορᾶς ταύτης τῶν μεγεθῶν κατορθώνεται εἰς σύνθεσιν μὲ ἀντίληψιν τῆς μορφῆς ἐπιπεδικὴν νὰ δοθῇ ἡ ἐντύπωσις τοῦ αἰσθητικοῦ βάθους. Οἱ ὀπίσω ἄγγελοι φαίνονται ὡς νὰ « ἐκπηδοῦν » ἐκ τῶν θέσεών των καὶ νὰ συμπαρίστανται εἰς τὴν σκηνὴν τόσον ἀμέσως ὅσον καὶ οἱ ἐμπρὸς ἄγγελοι, ἐν ᾧ οἱ παρ' αὐτοὺς μικροὶ πετῶντες ἄγγελοι φαίνονται εὑρισκόμενοι μακράν, ὡς νὰ διασχίζουν τὸ στερέωμα ἀναμέσον τῶν ἀστέρων. Ἐντεῦθεν ἡ πλουσία αὕτη σύνθεσις παρὰ τὴν πυκνότητά της « ἀναπνέει », δὲν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν φόβου τοῦ κενοῦ.

Ἡ ζωγραφικὴ ποιότης τοῦ σχεδίου τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς ἐπικουρεῖ εἰς τὰ προηγούμενα συμπεράσματα, ὅτι δηλαδὴ οὗτος προέρχεται πράγματι ἐξ ἐργαστηρίου δρῶντος εἰς τὰ Μετέωρα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ 16ου αἰῶνος εἰς τὰ Μετέωρα καὶ εἰς τὴν Πινδικήν, περιοχὴν ὑπὸ τὴν ἄμεσον πνευματικὴν ἀκτινοβολίαν τῶν Μετεώρων, συντελεῖται ἀξιόλογος ζωγραφικὴ κίνησις. Εἴκοσι περίπου ἔτη ἐνωρίτερον τῆς δράσεως τοῦ Ἀρσενίου εἶχεν ἐργασθῆ εἰς τὰ Μετέωρα ὁ ἀνήσυχος Φράγκος Κατελᾶνος μὲ τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον τὸν Σακελλάριον Θηβῶν (1566)[1], τούτων δὲ ἡ διέλευσις ἐκ Μετεώρων φαίνεται νὰ ὑπῆρξε γόνιμος διὰ τὴν τέχνην τῆς περιοχῆς. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀρσενίου ὁ μοναχὸς Δανιὴλ ζωγραφίζει εἰς τὴν Μονὴν τῆς Κορώνης (1587)[2], ὁ ἱερεὺς Λάμπης στέλλει φορητὰς εἰκόνας εἰς διάφορα μέρη τῆς Πινδικῆς (ἀπὸ τοῦ 1598/1599 μέχρι τοῦ 1610/1611)[3], ὡς καὶ ὁ ἐκ Φαναρίου ἐπίσης ἱερεὺς Δροσινὸς (1588/1589), ὅστις ζωγραφίζει καὶ εἰς τὰ Ἄγραφα (1610)[4]. Κατὰ ταῦτα δικαιούμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἷς ἐκ τῶν ζωγράφων τῶν ἐργαζομένων εἴτε εἰς τὰ Μετέωρα εἴτε εἰς τὴν Πινδικὴν — ὁ μοναχὸς Δανιήλ; — ἔδωσεν εἰς τὸν Ἀρσένιον τὸ σχέδιον τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς. Ἐξ ἄλλου ἡ τοιχογραφία τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου εἰς τὸ παλαιὸν καθολικὸν τοῦ Μεγάλου Μετεώρου (1484) προσέφερεν ἐπὶ τόπου διὰ τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα των πρότυπον σχεδίου ὁπωσδήποτε καλὸν εἰς ἐκφραστικότητα κινήσεων καὶ μαλα-

[1] Ι. Βογιατζίδου, Μικρὰ ἀνέκδοτα ἐκ Μετεώρων, Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. Ζ' (1918) 162. Πρβλ. Ν. Γιαννοπούλου, Τὰ Μετέωρα, Βόλος 1926, 71 καὶ Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος, 4. Αἱ Μοναὶ Μετεώρων, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. Θ', 1932, 411.

[2] Α. Ὀρλάνδου, Ἡ Μονὴ Κορώνης ἐπὶ τῆς Πίνδου, Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ. ΙΕ', 1939, 409.

[3] Πουλίτσα, Ἐπιγραφαὶ κλπ. ἔνθ' ἀν. 268 ἀριθ. 53, σ. 269 ἀριθ. 58, D. Quinn, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ Πινδικῇ χώρᾳ, Ἁρμονία 3, 1902, 75. Ἐπίσης εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον Τροβάτου (ἀδημοσίευτος).

[4] Quinn, σ. 58.

κότητα γραμμῶν (πρβλ. τὰς στάσεις τῆς Θεοτόκου, τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τοῦ Ἰωάννου) (εἰκ. 9)· ἠδύναντο νὰ προσαρμόσουν τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συμμετρικῆς συνθέσεως ἐκ δύο ὁμίλων ἐκ τριῶν προσώπων[1] καὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας ἀπαιτήσεις τῆς ἤδη διαμορφωμένης εἰκονογραφίας τῶν ἐπιταφίων.

Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῶν Ταξιαρχῶν (εἰκ. 10)[2] ὁ Ἀρσένιος διατηρεῖ τὴν

Εἰκ. 9. - Τοιχογραφία τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου Μονῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων. (Φωτογραφ. Περ. Παπαχατζηδάκη).

βασικὴν ἰδέαν τῆς συνθέσεως τοῦ προηγουμένου ἐπιταφίου ὡς καὶ ὡρισμένας ἐκ τῶν μορφῶν του, ἰδίως τὸν ὅμιλον τῶν ἀνδρῶν μὲ τὸν ἄγγελον, ἀλλὰ παρουσιάζει σαφεῖς ἀδυναμίας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρτιότητα τῆς συνθέσεως καὶ εἰς τὴν σχεδίασιν τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν. Φαίνεται ὅτι εἰς τὸν ἐπιτά-

[1] Πρβλ. τὰς τοιχογραφίας: Χιλανδαρίου (Millet, Monum. de l'Athos 67, 1 ὁ πυρὴν τῆς σκηνῆς), Μολυβοκκλησιᾶς (αὐτ. 154, 2), Δοχειαρίου τοῦ ἔτους 1568 (αὐτ. 226, 2).

[2] Θεοχάρη 128 πίν. ΙΕ'-ΙϚ'. Πρβλ. Ἀβερκ. Παπαδοπούλου, Ὁ Ἅγιος Λεόντιος Παλαιολόγος Μαμωνᾶς (1377-1452). Ἡ Μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, Θεσσαλονίκη 1940, 84 εἰκ. 10. Βλ. καὶ ἀνωτ. σ. 128. Αἱ ἐνταῦθα δημοσιευόμεναι εἰκόνες 8 καὶ 10 προέρχονται ἐκ φωτογραφιῶν, τὰς ὁποίας ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου ἡ φίλη κυρία Εὐγενία Βέη-Χατζηδάκη.

φιον τοῦτον ὁ Ἀρσένιος εἰργάσθη ἐπὶ τῇ βάσει ἀνθιβόλων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐκ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς, ἄνευ τῆς βοηθείας ζωγράφου.

Ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν συγγένειαν τῆς τέχνης τοῦ Ἀρσενίου πρὸς τὴν τέχνην τοῦ ἐπιταφίου Δοχειαρίου τοῦ ἔτους 1605 [1]. Εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦτον εἶναι ὁλοφάνερος ἡ ἔλλειψις συνθετικῆς φαντασίας καὶ ἱκανότητος

Εἰκ. 10. - Ὁ ἐπιτάφιος τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν (Αἰγιαλείας)

σχεδίου· ἄξων εἰς τὴν σύνθεσιν δὲν ὑπάρχει, αἱ μορφαὶ εἶναι στεγναὶ καὶ ἐν ἀρκετῷ μέτρῳ ἀδέξιοι, ἐπικρατεῖ δὲ ὁ φόβος τοῦ κενοῦ. Ὁ τεχνίτης τοῦ ἐν λόγῳ ἐπιταφίου παρουσιάζει ἀδυναμίας περισσοτέρας ὅσων ἀπεδώσαμεν εἰς τὸν Ἀρσένιον. Δὲν ἀποκλείεται καὶ ὁ παρὼν ἐπιτάφιος νὰ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τῶν Μετεώρων, ἀλλ᾽ ἴσως ὅτε ὁ Ἀρσένιος δὲν ἔζη πλέον [2].

[1] Βλ. ἀνωτ. σ. 144 - 145.

[2] Ἡ Θεοχάρη ἔνθ᾽ ἀν. 139 παρατείνει τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀρσενίου μέχρι τοῦ 1620, φαίνεται δὲ ν᾽ ἀποδίδῃ εἰς τοῦτον καὶ τοὺς ἄλλους ἐπιταφίους τῶν Μετεώρων, ὅσους ἐσημειώσαμεν ἀνωτ. σ. 128, 130 καὶ 143, καὶ προσέτι νὰ ταυτίζῃ τὸν ἡμέτερον μοναχὸν Ἀρσένιον πρὸς τὸν τεχνίτην τοῦ ἀντιμηνσίου τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως Μετεώρων τοῦ ἔτους 1523/4, μοναχὸν Ἀρσένιον ἐπίσης (βλ. Βέη, Σύνταγμα κλπ. 617 ἀριθ. 127). Ἐκτείνει οὕτω ἡ Θεοχάρη τὴν καλλιτεχνικὴν δρᾶσιν τοῦ ἡμετέρου Ἀρσενίου σχεδὸν ἐπὶ ἕνα αἰῶνα. Νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ καθηγητὴς κ. Βέης ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ ἀντιμηνσίου τούτου ἐσφαλμένως τὸ δεύτερον γράμμα τῆς χρονίας «͵ΖΛΒʹ» (1523/4) ἀντὶ τοῦ πιθανῶς ὀρθοῦ «͵ΖϞΒʹ» (1583/4);

Ὡς κεντητὴς ὁ Ἀρσένιος εἶναι ἐπιδεξιώτατος, τὰ δὲ κεντήματά του θὰ ἦσαν περιζήτητα εἰς τὰς μεγάλας μονὰς τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἀντίγραφον ἱκανῶς πιστὸν τοῦ ἐπιταφίου τῆς Παραμυθιᾶς ἀποτελεῖ ὁ ἐπιτάφιος τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ Αἰτωλικόν [1], χρονολογούμενος εἰς τὸν 18ον αἰῶνα. Ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Αἰτωλικοῦ συνδέεται πρὸς περιπετειώδη θρύλον, ἐκ τοῦ ὁποίου συνάγεται ὅτι ὁ ἐπιτάφιος οὗτος κατέληξεν εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ἐκ Παραμυθιᾶς μέσῳ τῶν Ἀγράφων [2]. Πιθανῶς ἐκεντήθη

Εἰκ. 11. - Ἐπένδυσις σταχώσεως εὐαγγελίου τῆς Μητροπόλεως τῆς Παραμυθιᾶς.

[1] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Λαμπάκη, Δελτ. Χρ. Ἀρχ. Ἑτ. Γʹ (1903) 96 κἑ. εἰκ. 27.

[2] Βλ. Ι. Ζ. Οἰκονομοπούλου, Ἱστορικὴ περιγραφὴ τοῦ ἐν τῷ Αἰτωλικῷ Ἱερῷ Ναῷ «Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου» Ἱεροῦ Ἐπιταφίου. Ἀρχαιότατον θρησκευτικὸν κειμήλιον, ἐν Πάτραις 1899, 5 κἑ. Πρβλ. Λαμπάκη, ἔνθ᾽ ἀν. 97. Διὰ τὴν χρονολόγησίν του πρβλ. τὸ κεντητὸν πλαίσιόν του πρὸς τὸ ὅμοιον πλαίσιον ἐπιταφίου

εἰς Ἄγραφα μὲ πρότυπον τὸν ἐπιτάφιον τῆς Παραμυθιᾶς. Ὁ θρύλος ἀπηχεῖ τὸν θαυμασμόν, τὸν ὁποῖον ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς ἐπὶ μακρὸν προεκάλει.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Παραμυθιᾶς

Μεταξὺ τῶν ἄλλων κειμηλίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Παραμυθιᾶς ἀξιόλογον εἶναι ἔντυπον εὐαγγέλιον μὲ στάχωσιν ἐκ ξυλίνων πινακίδων ἐπενδεδυμένων διὰ κεντητοῦ βελουδίνου ὑφάσματος μὲ ἐπικολλημένα ἀργυρᾶ ἐπίχρυσα εἰκονίδια (εἰκ. 11). Τὸ βελοῦδον εἶναι χρώματος βυσινοχρόου, τὸ δὲ κέντημα ἀποτελεῖται ἐξ ἀνθικῶν κοσμημάτων (μικρῶν ἑλίκων, ροδάκων κ.ἄ.) διὰ χρυσῶν συρμάτων εἰς ἔξεργον τεχνικὴν — μὲ «γεμίσματα» ἢ «σηκώματα» (πρβλ. Χατζημιχάλη, Τὰ Χρυσοκλαβαρικὰ κλπ. σ. 43) — οὕτως, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ἀναγλύφου. Περίπου ὁμοία στάχωσις, μὲ ἐπένδυσιν ἐκ κεντητοῦ ὑφάσματος, χρονολογουμένη δὲ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰ., ἀπαντᾶται εἰς κώδικα τῆς Κρυπτοφέρης (I. Ebersolt, Les arts somptuaires de Byzance, Paris 1923, 114 εἰκ. 52). Ἡ στάχωσις τοῦ εὐαγγελίου τῆς Παραμυθιᾶς νομίζω ὅτι πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ὄχι πολὺ ἀργότερον τοῦ ἔτους τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐντύπου τούτου (Βενετία 1645), ἂς εἴπωμεν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

τοῦ ἔτους 1779 τῆς Μονῆς Φανερωμένης Σαλαμῖνος (Μ. Θεοχάρη, Ἀνέκδοτα ἄμφια τῆς Μονῆς Φανερωμένης Σαλαμῖνος, Θεολογία ΚΖ', 1956, 325 πίν. Α').

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ ΒΜ 36749

Εἰς δύο μελέτας, συγγραφείσας κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, οἱ ὑπογράφοντες τὴν παροῦσαν ἐργασίαν εἴχομεν ἀσχοληθῆ, ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων, μὲ τὴν συλλογὴν ἐπιστολῶν ἀνωνύμου λογίου τῶν μέσων περίπου τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἡ ὁποία διεσώθη εἰς τὸν κώδικα Add. 36749 τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου[1]. Εἰς τὸ ἐπίμετρον τῶν δημοσιευμάτων μας ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἐδημοσίευσε καὶ μερικὰς ἐπιστολὰς ὡς χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τοῦ ὕφους τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραφέως. Λόγῳ ὅμως τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον προεκάλεσαν αἱ δύο ὡς ἄνω μελέται μας ἐνομίσαμεν ὅτι θὰ ἦτο χρήσιμος ἡ πλήρης ἔκδοσις ὅλων τῶν ἐπιστολῶν, εἴμεθα δὲ εὐγνώμονες πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐπετηρίδος Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν διὰ τὴν πρόθυμον φιλοξενίαν τῆς παρούσης δημοσιεύσεως.

Ἐκ τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων ἐπιστολῶν αἱ μὲν ὑπ' ἀριθ. 2 - 54(53) ἀντεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Βασ Λαούρδα ἀπὸ φωτογραφίας τοῦ κώδικος, αἱ δὲ 55(54) - 122(130) ὑπὸ τοῦ Robert Browning ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν κώδικα, ἔπειτα ὅμως τοῦ μὲν πρώτου αἱ ἀναγνώσεις ἠλέγχθησαν ὑπὸ τοῦ δευτέρου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος, τοῦ δὲ δευτέρου ὁμοίως ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφιῶν. Οὕτω ἐλπίζομεν ὅτι ἡ ἔκδοσις παρέχει ἀρκετὴν ἀσφάλειαν.

Διὰ νὰ ἀποφύγωμεν περιττὴν αὔξησιν ὄγκου, δὲν ἐπανεκδίδομεν τὰς ἤδη εἰς τὰς ὡς ἄνω δύο μελέτας δημοσιευθείσας ἐπιστολάς, παραπέμπομεν ὅμως εἰς τὰς σελίδας τῶν δύο περιοδικῶν, ὅπου ἐδημοσιεύθησαν, ὥστε ὁ ἐνδιαφερόμενος νὰ δύναται νὰ ἴδῃ καὶ αὐτάς. Ἐπειδὴ τὸ κείμενον ἔχει καταγραφῆ εἰς τὸν κώδικα μετὰ πολλῆς προσοχῆς, δὲν παρέστη ἀνάγκη πολλῶν διορθώσεων. Εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα πάντως σημειοῦνται ὅλαι αἱ ἐπὶ τοῦ κώδικος ἐπενεχθεῖσαι ὑπὸ μεταγενεστέρας χειρὸς διορθώσεις ἢ ἀλλαγαί[2].

[1] Λαούρδα Βασ., Ἡ συλλογὴ ἐπιστολῶν τοῦ κώδικος ΒΜ, Add. 36749, «Ἀθηνᾶ», ΝΗ', 1954, 176 - 198. Browning R., The correspondence of a tenth century byzantine scolar, «Byzantion», 24, 1956, 397 - 452.

[2] Τὸν κώδικα δηλοῖ τὸ γράμμα Α, τὸν δὲ διορθωτὴν ὁ A^2. Μερικὰς ἐκ τῶν διορθώσεών του τὰς ἐδέχθημεν εἰς τὸ κείμενον.

Διὰ τὸν κώδικα, διὰ τὸν συγγραφέα καὶ διὰ τοὺς ἀποδέκτας τῶν ἐπιστολῶν θεωροῦμεν ἀρκετὰ ὅσα ἐγράφησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ R. Browning καὶ διὰ τοῦτο δὲν κάμνομεν ἐνταῦθα λόγον περὶ αὐτῶν. Ἐπίσης δὲν ἀσχολούμεθα καὶ μὲ τὴν ἰδιαζόντως ἐνδιαφέρουσαν ἀρχαιομάθειαν τοῦ ἐπιστολογράφου, ἀρκούμενοι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν εἰς ὅσα ἐπεσήμανεν ὁ Βασ. Λαούρδας καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τὸ βραχὺ ὑπόμνημα ἐν κατακλεῖδι τῆς παρούσης δημοσιεύσεως, ἡ ὁποία ὡς μόνον σκοπὸν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὸ κείμενον τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀξιολόγου τούτου βυζαντινοῦ διανοουμένου.

ROBERT BROWNING - ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

f. 135v ***1. Ἀναστασίῳ μητροπολίτῃ Ἡρακλείας καὶ οἰκονόμῳ***[1].

2. Μανουὴλ κουβουκλεισίῳ καὶ χαρτουλαρίῳ.

Ἡ κατάνευσις ἐχέτω καὶ τὴν κατάπραξιν, ἵνα μὴ ἀπάτη καὶ τὸ ὅλον ὑπόκρισις ἡ κατάνευσις ᾖ. τοῦτο δοξάσαντα ἄχρι τοῦ νῦν, οὐκ ἔγνωκά τινα f. 136 *περὶ σοῦ, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἡ ὑπόληψις ἔσχεν παρ᾽ ὃ | εἶχεν ἡ ἡμετέρα τῷ ἐξ ἀρχῆς γνωρισμῷ. ἐπακολουθεῖ γὰρ τῷ θαυμασίῳ Μανουὴλ ἡ κατάπραξις τῶν καλῶν καὶ τὸ τῶν ἠθῶν μέτριον καὶ ἕψεται καὶ αὐτῆς μέχρι τῆς ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τῆς ψυχῆς διαζεύξεως, ὅτι πάλαι προσῆν καὶ οὐ νῦν ἐπεγένετο, κἂν οὐχ ὕφεσιν, ἀλλὰ πρόσθεσιν ἡ σήμερον ἡμέρα ποιῇ τοῦ καλοῦ. ἀλλ᾽ ἐπεὶ τῆς δόξης ἔχει τι πλέον ἡ ἐξ ἔργων πληροφορία, δὸς τῇ ἐπὶ μικρᾷ χάριτι συναντιλήψει, οὐκ ἂν γὰρ εἴποις ὅτι μεγάλη, μεγάλα ὑπονοεῖν περὶ σοῦ.*

3. Ἰωάννῃ χαρτουλαρίῳ καὶ κουβουκλεισίῳ.

Ἡ παιδεία τὴν πρὸς ὑμᾶς ἡμῖν παρρησίαν χαρίζεται, ὅτι μὴ τῶν ἀποθούντων παιδείαν ὑμεῖς· συνήθεις μὲν οὐκ ἔχων ἡμᾶς, μὴ ἀγνοουμένους σοι δέ, πρόσχες τῷ αἰτήματι μὴ ὄντι βαρεῖ καὶ ἀφορμὴν δίδου τῇ ἐκπληρώσει καὶ προσκολλᾶσθαί σοι καὶ συνομιλεῖν.

4. Θεοδώρῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Τότε κρίνονται αἱ μέχρι λόγων ὑποσχέσεις ἐκ βάσεων ἴσαι, ὅταν, συναντῆσαν τι δυσχερὲς ἐπίσχῃ τοῦ καταθεμένου τὴν πρόθεσιν. ὅτε δὲ τὸ ἐπέχον | f. 136v *ὁρᾶν οὐκ ἔστι τὴν ἔκβασιν, εἶτα μέχρις ἀναβολῶν ἡ χάρις παρατρέχει καὶ ὑπερθέσεων, τί ἄλλο ἢ ὀλιγωρίαν ἢ παρόρασιν τοῦτο ὑπονοεῖν ἐστὶ λοιπὸν τοῦ ὑπεσχημένου; ἀδυνατεῖν μὲν οὖν οὐκ ἂν εἴποις· προφανὴς γὰρ ἡ δύναμις εἰπεῖν· οὐκ εἰ ἀκουσθῆναι δὲ προφασίσῃ, ψεύσῃ· πρὸς πατέρα γὰρ ἡ αἴτησις, υἱῷ φιλοῦντι χαρίζεσθαι· ἀντιπίπτειν τι τὸν εἰς ὃν ἀνήκει φήσεις τὸ πρᾶγμα; ἀσθενὴς ἡ ἀντίθεσις· δεῖ γὰρ ἀντιπεσεῖν καὶ σὲ καὶ οὐχ ἧττω τῶν ἀντιρρήσεων ἐκείνου ὀφθῆναι· ἀλλ᾽ εὔλογοι αἱ ἀντιρρήσεις ἐκείνου· τί δέ; αἱ σαὶ ἄλογοι; καὶ πῶς τῆς σῆς ἀγχινοίας τοῦτο, προτιμᾶν ἄνθρωπον θεοῦ καὶ ἀκαίρων εἶναι λόγων ἀκροατὴν καὶ μὴ ὅλῃ δυνάμει ἐπιδιδόναι σαυτὸν τὰ πρὸς θεραπείαν πράττειν θεοῦ; θεραπείαν γὰρ συνείποις καὶ αὐτὸς τοῦτο θεοῦ, κἂν ἡμεῖς οἱ πρεσβεύοντες· ἔχεις οὖν καὶ τὸ πρεσβεύειν ὑπόχρεων πρόσωπον καὶ τὸ πρὸς ὃ ἡ πρεσβεία πειθόμενον καὶ τὸ δι᾽ ὃ ἡ πρεσβεία* f. 137 *θεόν σοι ποιοῦν εὐμενῆ καὶ τὸ ἐκπληρῶσον τὴν πρεσβείαν εἶκον | ὡς ὑπο-*

14 *ἡμᾶς* A² *ὑμᾶς* A 23 *ἀκοσθῆναι* cod. lacunam susp.

[1] « Byzantion », 24, 1954, 441.

χείριον, τό τε πρᾶγμα καὶ ἄκοντά σε κινοῦν πρὸς παράκλησιν, συμπράττοντα δὲ καὶ τὸν καιρόν, δίδου διὰ πάντα τὴν χάριν θεῷ.

5. Θεοδότῳ κουβικουλαρίῳ.

Μεγάλην δοκιμάζων εἶναι τὴν τῆς καρδίας σου πρόθεσιν οὐχ οἷς ποιεῖς, ἀλλὰ μεθ' οἵας ὃ ποιεῖς τοῦτο γίνεται γνώμης, καὶ ὅτι τοιοῦτος αὐτὸς οἷον ἐξῆν εἶναι, καὶ ὅτι ἡ χάρις οὐ ῥυΐσκει διακενῆς, καρποῦμαι τὴν ἡδονήν· καὶ ὁ ταύτην ἐκκαρποῦσθαι ποιῶν σύ, δι' ὧν τε ἁπλοῦν σαυτὸν δεικνύεις καὶ οὐκ ἀχάριστον, δι' ὧν τε τὰ ἡμέτερα οὐκ εἰς ἀέρα χωροῦσι τῇ ἐπιμελείᾳ καὶ μεγαλοφυΐᾳ τῇ σῇ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φιλοτιμούμενοι οὐ θέλομεν ἄχθεσθαι, ὅτις ἐποίει τῶν παλαιῶν, ἐπεὶ μὴ ὤνιά σοι τὰ καταβαλλόμενα λογίζεται παρ' ἡμῶν· λογισθήτω δὲ καὶ σοὶ τουτὶ τὸ βιβλιδάριον μνήμης ἄξιον ἡμέτερον ὄν, μήτε ὡς παρὰ διδάσκοντος σταλὲν οὐ παραδεχόμενος, δώσει γὰρ ἡμῖν ὁ καιρὸς σὺν ἐπιλήψει θεοῦ ἀφορμὴν ἑτέρων χαρίτων, μήτε ὡς γραφὴν ἄπταιστον οὐκ ἔχον ἀποπεμπόμενος, ἀπανθίσῃ γὰρ ἐξ αὐτοῦ φιλοπόνως συλ-
f. 137v λέγων | τὰ κάλλιστα καὶ παραβλάψει τὴν συλλογὴν κατ' οὐδὲν τὸ ἐπισφαλὲς τῆς γραφῆς. φιλοκάλους γὰρ ἡμᾶς, ἀλλ' οὐ φιλοκαλλωπιστὰς ὁ λόγος προτρέπεται.

6. Βασιλείῳ σπαθαρίῳ, κουβικουλαρίῳ.

Οὐχ ὅτι τῆς σχολῆς ἐξείργῃ φροντίζομεν, ἀλλ' ὅτι τὸ ἐξεῖργον ἀγνοοῦμεν, δακνόμεθα· ἐπὶ συμφέροντι γοῦν ἢ ἄλλως ἐπ' αἰτίᾳ εὐλόγῳ, ἀλλ' οὐκ ἐπ' ἀσυμφόρῳ ἢ παρενοχλοῦντι πάθει τὸ σῶμα ἡ ἐπίσχεσις οὖσα, τὸ τὴν ψυχὴν ὠθήσει λυποῦν· ἀλλὰ τὸ βαρύνον ἀπίτω· τὸ κηλοῦν δὲ παρίτω τὴν ἀκοὴν καὶ ἀστατῶν ἠρεμήσει ὁ νοῦς, τὸ ἐπέχον οὐ πολυπραγμονῶν.

7. Φιλητᾷ διακόνῳ καὶ κουβουκλεισίῳ.

Τὸ κατεπεῖγον παρακαλεῖν οὐκ εἰς ἐμὴν ἀποτελεσθὲν γίνεται χάριν, ἵνα πρὸς τοῦτο κατανεύειν ὀκνήσῃς· σαυτῷ γὰρ πλέον ἢ ἐμοὶ χαριῇ· χαριῇ δὲ καὶ ἐμοὶ πρόξενον ἀποκαλῶν ἐμὲ τῆς ἀνηκούσης εἰς σὲ χάριτος· ἴδε οὖν τὸν ἄνθρωπον καὶ πρόσχες οἷς λέγει καὶ συνάλγησον οἷς συμπέπτωκεν καὶ ποιεῖν
f. 138v ἐκείνῳ αἱροῦ οἷς τῷ μὲν σώματος, σοὶ δὲ | ψυχῆς παράκλησις ἐξευρίσκεται.

8. Σοφίᾳ δεσποίνῃ[1].

f. 138 **9. Στεφάνῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ μαθητῇ.**

Ἡ γραφὴ ἄλλων ἐζήτει λόγων ἀρχήν, ἄλλην δὲ παρέσχεν αὐτὴ ἡ ὑπό-

51 σχολῆς A² χολῆς A

[1] «Byzantion», 24, 1954, 441.

θεσις ἀφορμήν. ἐζήτει μὲν γὰρ πρόφασιν εὔλογον, δι' ἧς ἔμελλε καὶ τῷ γράφοντι ἐμοὶ καὶ τῷ δεχομένῳ σοί, καὶ τοῖς ἀκούουσιν ἡδεῖα καὶ τῷ νῷ καὶ τῇ φράσει γενήσεσθαι· τῷ γράφοντι μέν, ὅτι πρὸς τοιοῦτον ποιεῖται τὰ τῆς γραφῆς, τῷ δεχομένῳ δέ, ὅτι τοσοῦτος περὶ τοσούτων ἀναπτύσσειν τοιαύτας γραφάς, τοῖς ἀκούουσι δέ, ὅτι περὶ χρηστῆς ἡ προσοχὴ ὑπολήψεως· καὶ ἵνα μὴ τὸ λεγόμενον ἀσαφὲς ᾖ, τοιαῦτα πρὸς σὲ λέγειν ἤθελεν ἡ γραφή, ἃ καὶ μεγάλην ἀπῄτει σπουδὴν καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἔκβασιν οὐκ εἶχε μικράν· καὶ
f. 139 τοῦτο μὲν ἐζήτει | καὶ περὶ τοιούτων παρεσκευάζετο, μάτην ὡς ἔοικε τοῦ ταύτης ὑπολογιζομένου δημιουργοῦ, ἕτοιμον εἰς πᾶν ὁτιοῦν κατὰ πολλὰς αἰτίας εὑρίσκειν σε· ὅτι τε διδάσκαλος, ὅτι τε νόμῳ καὶ ἔθει οὐ παρακρούεσθαι δίκαιος, καὶ ὅτι τῶν ἐμφρόνων, ἀλλ' οὐχὶ τῶν οὐ τοιούτων σύ, καὶ τῶν εὐγενῶν καὶ χρηστῶν, ἀλλ' οὐχὶ τῶν ἀγενῶν καὶ δόξης ἑτέρας· ἄλλη δέ τις ὑποδραμοῦσα χρεία κατακρατὴς ἐκείνης ἐγένετο καὶ πρὸς τὴν νῦν γραφὴν τὴν ἡμετέραν μᾶλλον ἐκίνησε χεῖρα ναρκῶσαν, ὅτι μὴ οἷς ἐν μελέτῃ ὁ νοῦς ἦν καθυπούργησεν, ἀλλ' οἷς ἡ ψυχὴ ἐπαθαίνετο· καὶ τοῦ πάθους πρόξενος σύ, ἀφαιρεῖν ὀφείλων, φωραθεὶς προστιθέναι· τὸ πάθος δὲ λύπη, καὶ τὸ ταύτην αὖξον ὅτι ὁ καλὸς Στέφανος ἀλλ' οὐχ ἕτερος ὁ λυπῶν· ἢ οὐκ οἴει λυπεῖν, μέρος οὐκ ἔχων λέγειν ὡς ἔδει χαρίτων ὄντας τοιούτους καὶ αὐτὸ τὸ ὀφειλόμενον ὃ καὶ ὁ τυχὼν καταβάλλει ὑποτελεῖν οὐκ ἐῶν, ἀλλὰ τὴν ὑπὲρ
f. 139v τῆς μαθητείας ὑποτέμνων κατάθεσιν ἐπιτείνειν ὑπελογίσω | τὴν μαθητείαν· ἀλλ' οὐκ οἶδα εἰ μαντεύσεται Φοῖβος ἄνευ χαλκοῦ, ἢ παρατάξεται στρατιώτης ὅπλων χωρίς, ἢ ἀποδύσεταί τις πρὸς δευτέρους ἀγῶνας μὴ τυχὼν ἀναρρήσεως· ὅτι μὲν οὖν ἀναλογίσῃ ταῦτα συνετὸς ὤν, οἶδα, καὶ ὅτι ἕψεται ἡ ὀφειλομένη οὐκ ἀμφιβάλλω κατάπραξις, ὅτι δὲ μειζόνων ἡμῖν ἢ νῦν ἡ εἰσαῦθις ἔσται ὑπόνοια, τοῦτο δυσπιστῶ.

10. Μιχαὴλ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ μεγάλῳ κουράτορι.

Πρὸς γράμμασιν ἐντεθραμμένον ἦν ἡ ἐπιστολὴ καὶ οὕτω συνετέθη, ἵνα ὡς οἰκεῖος λόγων τοιούτων τὰ λόγου ἄξια πράττῃ. ἡ μέντοι δύναμις αὐτῆς παιδευτῶν κατηγόρει παρόρασιν καὶ θεραπείας τούτων ἄγνοιαν μὲν οὐχί, καταφανῆ γὰρ ἅπασι τὰ καλά, ὑπεροψίαν δέ· εἰ οὖν πᾶσιν ἐπίδηλα τὰ καλά, καὶ ὑμῖν· εἰ δὲ καὶ τισὶν ἐσπούδασται ποιεῖν τὸ καλόν, πρῶτοι τούτων ὑμεῖς· καὶ εἰ τοιοῦτοι, τὰ εἰκότα εἰς διδασκάλους ποιεῖτε· τῶν καλῶν γὰρ ἕν, μὴ λυπεῖν διδασκάλους.

11. Στεφάνῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

f. 140 | Ἔγραψα τὸν χρηστὸν εἰδὼς Στέφανον καὶ λόγους τιμᾶν καὶ λόγοις ἀγαπῶντα συνεῖναι καὶ λόγων αἰδεῖσθαι θεραπευτάς· τὸ λυπῆσαν δὲ οὐχ οἷον

100 post οἷόν add. τε A²

ὑπέλαβες ἥν, σὲ καταθεῖναι μὴ ἐᾶν ἐμοὶ τοὺς μισθούς· καὶ πατέρα γὰρ ἐπιβεβουλεῦσθαι πρῶτον ἐνόμισα· τοιοῦτον σὲ γινώσκω περὶ ἐμέ· ἀλλ' ἴσον ἔκρινα τοῦ μὴ ἐᾶν τὸ σιγᾶν καὶ μὴ πρὸς τοῦτο ὠθεῖν· τοιοῦτος ἐγὼ περὶ σέ, ὅλον εἶναι σε ἀγαπῶν τοῦ καλοῦ· ἀλλ' εἰ μέλει σοί τι ἡμῶν, καὶ ὃ παρέβλεψας ἴδε καὶ περὶ τούτου σκόπει, καὶ περὶ ἄλλων ἐννόει καὶ τὸν πατέρα ὤθει καὶ τὰ οἰκεῖα ποίει καὶ πρὸς ζῆλον ἅπαντας κίνει.

12. Ἐφραὶμ μοναχῷ.

Οἷς μὲν ἐρήμους τῆς σῆς ἀναστροφῆς ἑαυτοὺς βλέπομεν, ἔχω τι τῶν αἰτιῶν ἐκείνων, αἳ τῶν κατεχόντων ὤφθησαν κρείττους ἐξ ἡμῶν ἀπαγαγεῖν σε καταπείσασαι μᾶλλον ὑπὸ μέμψιν ποιεῖν· οἷς δὲ ὁ βίος δίδωσι λυπηροῖς, ἔχω τι καὶ τῶν ἐπαινουμένων ἐν ἐκείναις εὑρίσκειν, τὸ ἀναχωρῆσαι f. 140v προκρίναν τοῦ μένειν ἐνορῶν συμφερώτερον· τῷ μὲν γὰρ | μία εἵπετο ἡδονή, ἡ συσκήνωσις τῶν ἀγαπωμένων, τἄλλα ἔχοντι λυπηρά· τῷ δὲ σύνεστιν ἃ εὐφραίνει πολλά, ἓν τὸ ἀνιῶν ὃ ἐκεῖ εὔφραινεν ἔχοντι· καὶ ἦν τὸ κουφίζον τὴν περὶ τοῦ ἐμοῦ Ἐφραὶμ λύπην τὸ ἀφορμὰς ἐξευρίσκον πολλὰς κρείττω τῆς ἐπισχέσεως ὑπολογίζεσθαι τὴν ἐξέλευσιν· ἐμοὶ γάρ, δοκῶ δὲ καὶ σοὶ καὶ ἑτέροις, ὑγίεια νόσου ἡδίων· ἢ οὐχὶ νόσου διέφερεν οὐδὲν ἡ μετὰ ὀδύνης συσκήνωσις; ὑγιείας δὲ διαλλάττει οὐδὲν ἡ χωρὶς ἀνιαρῶν ἀποσκήνωσις· ὥσπερ γὰρ συνοῦσιν ἡμῖν τὸ ἡδύνον ἀπὸν τὸ ἀλγύνον ἐπέτεινεν, οὕτω διεστηκόσι τὸ βαρύνον οὐκ ὂν ἀπωθεῖ τὸ προσὸν τῷ βαρεῖ· ἔχου γοῦν τῆς οὐκ ὀδυνώσης βιώσεως καὶ ποτὲ μὲν γράμμασιν ὁμίλει τοῖς ἀγαπῶσι, ποτὲ δὲ τῇ ἀοράτῳ σύνεσο τούτοις ἑνώσει, ἣν διάβασις ποιεῖ νοερά· συμπαρέστω δέ σοι καὶ ἡ τοῦ συνέσεσθαι καὶ σώματι τούτοις εὐχή, ἡμῖν δὲ ἡδονῆς ὑπόθεσις ἔσται τὸ ἀλύπως διάγειν ἀκούειν σε· ἀποκάμοι δὲ καὶ ἡ ἐλπὶς οὐδαμῶς, τὸ f. 141 ποθούμενον | ὑποβάλλουσα καὶ ἴσως οὐχ ὡς ἀσυνέτους βοσκήσει.

13. Θεοδώρῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ.

Ὁ λογισμὸς μέν, ἐπεὶ μηδαμοῦ εὕρισκε μέχρι τῶν χρηστῶν ἵστασθαι, ἅμα τῇ ἀναπλάσει τούτων εἰς τὰ μὴ χρηστὰ μεταπίπτων οὐκ εἶχε φαντάζεσθαι, καλὸν γὰρ ἡ ἀλήθεια, τὴν ἐκ τῶν λόγων ἀπόφασιν, οἵαις ἀφορμαῖς μὴ ἀνατυποῦσθαι τὰ τῆς ἀποτεύξεως ἀπορῶν ὡς εἰκός. ἵστατο μὲν γὰρ ἐκεῖ τρόπους σου θαυμαστοὺς καὶ ἦθος πλῆρες ἁπλότητος καὶ προαίρεσιν ξενίζουσαν ἐννοῶν, μεθίστατο δὲ πάλιν ἐκεῖθεν, τοιαύτης ἡμᾶς οὐκ ἀξίους ἀναλογιζόμενος χάριτος, οὐδεμιᾷ προφάσει πρὸς τοιαύτας ἐκκαλεῖσθαι σε χάριτας ἔχοντας· ἔδει δὲ τὴν ποίησιν ψεύσασθαι καὶ νικῆσαι τὰ κρείττω· καὶ χαίρω διὰ τοῦτο ἥττων εὑρεθεὶς κἀγὼ περιαγόμενον τὸν λογισμὸν τοιαύταις ἔχων περιτροπαῖς καὶ νικῆσαι ἡττηθεὶς οἴομαι, ὅτι ὁ νικήσας αὐτὸς οὐ θετταλῷ με σοφίσματι παρελθών, λόγων δὲ μᾶλλον θείων πειθοῖ. ἔχω δὲ καὶ f. 141v περὶ τῆς | νύσσης παρεκδραμεῖν, ὅτι τοιοῦτον ἔδειξεν ὠκὺν ἡ βαλβίς· ἀλλά

μοι ἔρρωσο καὶ τὸ νικᾶν σπούδαζε. ἕξεις γὰρ οὓς παρεκτρέχεις οὕτως ἐπαινέτας, οὐκ ἀντιπάλους.

14(13). Τῷ αὐτῷ.

Ἢ ὑγιαίνων ὀλιγωρίας ἢ οὐχ οὕτως ἔχων ἀκηδίας γεγράψῃ. Ἐκεῖνο μὲν ὅτι ἐπιστείλας οὐκ εὔφρανας, τοῦτο δὲ ὅτι καταγνοὺς ἴσως τι τῆς φιλίας ἐλύπησας· ἀλλ' ἤτω μόνον τὸ πρῶτον, καὶ παρέσται μὲν τὸ εὐφραῖνον, οἰχήσεται δὲ τὸ ἀνιῶν.

15(14). Ἀρσενίῳ ἐπισκόπῳ.

Πλείω γράφειν οὐκ ἔχοντες τῷ μὴ ὑπόθεσίν σε μακροτέρων λόγων ἡμῖν παρασχεῖν, οὕτως ἀπελθούσης ὡς εἰκάζομεν ἀπὸ σοῦ τῆς μνήμης ἡμῶν, τοῦτο μόνον ἐνσημαίνομέν σοι τῷ γράμματι, ὡς ὑπόληψιν ὑπεροψίας φιλούντων καὶ λήθης δέδωκας παντελοῦς, τῇ τῆς μείζονος δράσει τιμῆς παροραθείσης τῆς περὶ ἐκείνους σπουδῆς· τοῦτο ἡ χρόνιος ὑποβάλλει σιγή· f. 142 ὑπεξέδραμεν γὰρ ἂν τῇ τοῦ χρόνου παραδρομῇ εἴ τι ἄλλο δυσχερὲς ἐπεῖχε | τοῦ βίου εἰ μὴ τοῦτο οὐκ ἦν· ἀλλ' ἡμῖν τοῖς ἔτι τὸ σὸν περιστρέφουσιν ὄνομα φυλάττοιο ἄνοσος καὶ ἐπηρειῶν, αἳ καὶ τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον ἐπιβουλεύουσιν, ἀνεπίδεκτος· καὶ πάντως †ὅτε† καὶ ὁ χρηστὸς Ἀρσένιος εἰ μὴ τοιοῦτος καὶ τὸ ἐπέχον εἰ τοιοῦτον, γνωσθήσονται.

16(15). Ἰωάννῃ.

Καὶ χρυσὸν πῦρ καὶ ἄνδρα δείκνυσιν ὁποῖος ἀρχή· εἰ οὖν τὰ πρὸ τῆς ἀρχῆς οὐκ ἠλάττωσεν ἡ ἀρχή, δεῖξον ὡς αὐτός μοι διαμένεις καὶ νῦν, δείξεις δὲ χαριζόμενος τοῖς φιλοῦσιν ἡμῖν· καὶ ὅτι φιλοῦμεν αὐτὸ δηλοῖ τὸ αἰτούμενον. πεινῶσαν γὰρ ψυχὴν ἐμπιπλῶν τὸ αἴτιον τοῦ κόρου εὐεργετεῖ. καιρὸν ἔχεις ἐργάζεσθαι τὸ καλόν. μὴ τὸ καὶ τὸ προφασίσῃ. τί γὰρ τέξει τὸ ἐπιόν, ἄδηλον.

17(16). Τῷ κανστρισίῳ.

Αὔραις τὸ συμβὰν δεδόσθαι βουλόμενοι, ζητεῖν ἠπειγόμεθα ταῦτα ἃ τὴν συνέλευσιν ἀστασίαστον ἐποίει καὶ τοῦ συνενεχθέντος ἀμνήμονα· ὡς δ' οὐκ ἐπείθομεν, τῷ δευτέρῳ πλῷ, ἐπεὶ τοῦ αἰσίου διημαρτάνομεν, f. 142v δεδώκαμεν ἑαυτοὺς | πρὸς τὸ κακῶς ἀκούειν λέγειν οὐ θέλοντες, ὃ δὲ καὶ τοῦτο ἐβεβαίου καὶ τὴν ἐκπίπτουσαν οὐδέποτε ἀγάπην ἐφείλκετο, ἐποιοῦμεν, προετρέχομεν, τὴν δὲ ἀποστροφὴν οὐ περιειργαζόμεθα· ὑπεκλίναμεν τὸν αὐχένα καὶ τὸν παραλογισμὸν οὐκ ἐξητάζομεν, ἠσπαζόμεθα καὶ ὧν ἀπέπτυες λόγον οὐκ ἐποιοῦμεν· διαλλακτὰς ἐκινοῦμεν καὶ παρακρουόμενοι ὡς μεῖζον

---

155 †ὅτε† : ὁ...οτε A ὅκποτε vel ὅκωοτε? A^2

τῆς ἀφέσεως ἔχοντες τὸ ἀδίκημα, ὠθεῖν πρὸς τοῦτο καὶ ἑτέρους οὐκ ἀπεκάμνομεν· τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῖς δρωμένοις ἐμύομεν, τὰ ὦτα τοῖς ἀκουομένοις ἐβύομεν, φημιζόμενοι ἰδιῶται πολλὰ μαθεῖν ἔτι δεῖσθαι λέγειν οὐ κατῃδούμεθα, ἀνέστιοι καὶ τῶν ἐπὶ ῥιπὸς ἠκούσαμεν καὶ ὡς ἀληθιζομένῳ τῷ ῥήματι προσεσχήκαμεν· τοῦ λέγοντος μόνον καταστενάξαντες ὡς τοῖς ἐκτὸς φυσωμένου καὶ τὴν ἀπέλευσιν ὁμοίαν τῆς εἰς τὸν βίον οὐκ ἀναθεωροῦντος προαγωγῆς· ἐντεινόμενα ἑωρῶμεν τὰ τόξα καὶ ὡς δεσπότῃ φαινομένῳ μόνον | [f. 143] ὡς οἱ τῶν Σκυθῶν ἀποστατήσαντες ὑπεκκύπτομεν. τί προηροῦ πλέον ποιεῖν, ὅτι μὴ τὴν λεοντῆν ἀποβαλὼν μετεβάλου πρὸς τὸ ἥμερον καὶ φιλάνθρωπον. πολλάκις ἔλαβες ἡμᾶς ὑποπίπτοντας καὶ τὸ οἰδαῖνόν σου καταστέλλοντας καὶ αὖθις τὸ παροιμιῶδες ἡμῖν γέγονας, ὁ ἐν Σίδῃ λιμήν· καὶ τίς ἡ τοσαύτη σου καθ' ἡμῶν ἐπανάστασις; ἀλλ' εἰ βούλει, καὶ τὸν αἴτιον ὅστις ἐννοεῖ τοῦ ἀδικήματος, καὶ ὅτι οὐ μέγα σκέψαι καὶ τὸ ἀδίκημα, καὶ τὸν τῆς ἔχθρας ὅσος ἀναλόγισαι χρόνον καὶ δι' ὃν αὕτη καὶ πρὸς ὃν καὶ παρά του, πρὸς δὲ καὶ τὸ βραχὺ τοῦ βίου καὶ ὅτι τροχὸς τὰ ἀνθρώπινα λόγισαι, καὶ τῆς καθημερινῆς καὶ πρώτης εὐχῆς τί τὰ ῥήματα βούλονται σκόπησον, καὶ τὴν ὑπὲρ τούτων ἐν τῇ τῶν εὐθυνῶν ἡμέρᾳ φρόντισον ἀπολογίαν, καὶ ὅτι ἐπιμένων μὲν τῷ σκοπῷ, μὴ ἀγνόει σπλάγχνα κλείειν φιλάνθρωπα, καταλύων δὲ τὴν ὀργὴν εὐμενὲς ἕξειν τὸ θεῖον ὑπονοοῦ. ταῦτα [f. 143v] περιστρέφων κατὰ σαυτόν, | ἵν' ἐπᾴσαιμί σοι τὸ ποιητικόν, δάμασον θυμὸν μέγαν, οὐδ' ἔτι σὲ χρὴ νηλεὲς ἦτορ ἔχειν· στρεπταὶ γὰρ φρένες ἐσθλῶν· εὐλαβήθητι τὰς χρονίους λιτὰς καὶ ὑπεῖξαι ταύταις βουλήθητι, πρὶν δ' οὔτι νεμεσητὸν κεχολῶσθαι· καὶ εἴκων εὖ οἶδ' ὅτι μετάμελος ἔσῃ, ὅτι τοσούτους ἡλίους ἐπὶ τῷ σῷ παροργισμῷ καταδύνειν ὑπέμεινας ὑποπεπτωκότας· ἔχεις· δὸς ἀναλογοῦσαν ῥῆσιν τῇ ὑποπτώσει. ἅλις σοι γὰρ ἢ τἄλλα καὶ φιλώμεθα.

18(17). Καλλικλεῖ.

Ἀφορμῆς προκειμένης οὐδεμιᾶς περιττὸν ἦν ὑπορύττειν αἰτιῶν ὥστε προσεξευρεῖν ὑπονοίας πρὸς τὸ μηκύνειν τὰ τῆς γραφῆς· ὃ μέντοι καὶ μακρηγοροῦντες ἐξῃτησάμεθα παρ' οὗ καὶ ἐξαιτεῖσθαι τοιαῦτα χρεών, τοῦτο κἂν τῇ βραχυλογίᾳ τίθεμεν, εἴη νόσων ἀπαθῆ σωματικῶν κατακούειν σε καὶ βιοτικῶν ἀνεπηρέαστον συμφορῶν· αὐτὸς γὰρ τῷ ἐνύλῳ τὴν ἄϋλον συμφύρων ψυχήν, εὐλαβῶς ἔχω περὶ τῶν ἐκείνης διαθέσεων | [f. 144] εὐχὰς ὑπὲρ ἄλλων ποιεῖσθαι.

19(18). Πέτρῳ ἀσηκρῆτις καὶ μαΐστορι.

Ἀεὶ φέρει τι Λιβύη κακόν· τῷ καινῷ τοῦ προστριβέντος ὀνείδους ἡμῖν εἰς καιρὸν εἰπεῖν ταύτην ἐπῆλθε τὴν παροιμίαν· καὶ κἂν μέ τις ἀλογίου

182 φιλάνθρωπον A^2 φιλανθρωπότερον A 200 κίνειν cod. 208 εἰπεῖν in marg.

δίκην ἐγράφετο τὸ ἀεὶ μὲ πόλεμοι εἶπον ἂν τοιοῦτοι διώκοιεν καὶ οὐδὲν ἕτερον, εἰ μὴ τὸ πατρικὸν ἀνελίττων γράμμα χερσὶν πρὸς αὐτὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπεστήριζον καὶ τὸν ἐκ τούτου ἀναλεγόμενος νοῦν εὕρισκον οὐ πάντῃ με σιωπᾶν ἐγγυώμενον· πρὸς μὲν οὖν τοῦτο ἐννοίας ἔχοντι ψυχῆς ὡς ἀληθῶς εὐγενοῦς ἀντιπίπτειν οὐκ ἔχων τῇ σιγῇ τὸ καλῶς εἰρῆσθαι συντίθημι. τίς γὰρ καὶ μικρᾶς φρενὸς εὐμοιρῶν παρακρούσαιτο νουθεσίαν, ἢ καὶ τὰς παραφυάδας τῶν ἀναδιδομένων τῷ βίῳ κακῶν τῇ τῆς ἐκκοπῆς εἰσηγήσει παραναβλαστεῖν οὐκ ἐᾷ. πρὸς τοῦτο μὲν οὖν διὰ τοῦτο προκρίνω τὴν σιωπὴν κἂν οὔτε κλωνί, οὔτε παραφυάδι κακοῦ τὸ | [f. 144v] ἡμέτερον ἔοικεν· πρὸς ἐκεῖνον δὲ ὅστις ἂν ᾖ. ἀπῆλθεν γὰρ ἡ μνήμη τὸ ἀνατυποῦν αὐτὸν μὴ διδοῦσά μοι ὅλως, εἰ αὐτός ἐστιν εὑρετὴς τῶν τοιούτων ἀναπλασμάτων, ταῦτα λέγειν αἱροῦμαι, τὸ καταψᾶν, περιβάλλειν, προσπτύσσεσθαι φιλῶν ἀνὴρ εἰλικρινοῦς ἀγάπης ἔνδειγμα εἴποι τῆς τοῦ προσώπου ποιότητος, ἕτερον οὐκ ἐώσης ὑπολογίζεσθαι· ἐκεῖνο γὰρ ἔστιν τὸ χορηγοῦν ὡς ἐκ θησαυροῦ τὴν ἐπὶ τὰ χείρω καταφοράν. τοῦτο δὲ οὐκ ἔχων εἰπεῖν, πῶς οὐκ ὤκνησας τὸ ἁπλῆ γεγονὸς περιτρέψαι διαθέσει καὶ γνώμῃ ὀρθῇ. ἔφης δέ πως ἐοικέναι τοῦτο παισὶ καὶ οὐδὲ μεμπτέον εἶναι, ἀλλ' ἀποδοχῆς ἄξιον· ὑπονοίας ἡμᾶς ἐκτὸς εἶναι φαύλης ἐβούλου· πρὸς ἐκείνους ἀπηγόρευσας, οὐ πρὸς σὲ γίνεσθαι τοῦτο· σύννους πρὸς τὴν ἀπάντησιν καὶ σοβαροὺς εἶναι προετρέπου καὶ περιέργους· ἀλλὰ παῖς, οὐ φίλος, τὴν τοιαύτην ηὐλαβήθη καὶ κατέπτηχεν ὄψιν. ἁμαρτόντας τῆς μετὰ δέους ὑποκύψεως ἔμελλες διορθοῦν τὸ παρεθὲν ὑπὸ | [f. 145] μέμψιν ἄγων μὴ καὶ τὸ καλῶς αἱρεθὲν μετὰ τοῦ παρεθέντος κατῃτιῶ. ἀλλ' εἴ τι τῶν τοιούτων ἐγὼ συνίημι διαλογισμῶν, αἰθερίου καὶ ὑπερνεφοῦς διανοίας ταῦτα γεννήματα, οὐκ ἀγαπώσης πᾶν ὃ ἐκ φιλικῆς πράττεται διαθέσεως· ὅτι γὰρ μὴ ὡς ἑνὶ τῶν μεγάλων ὑποκλινὴς ἡ τοῦ ἀπαντήματος ὑπόπτωσις γέγονεν, ἡ τοιαύτη πειθὼ τῶν λόγων ἐξείργασται χρωματισθεῖσα τῇ ὑποκρίσει ὡς συγκρύπτειν τὸ ἀκαλλὲς τοῦ ὀγκώδους φρονήματος· τὰ παρ' ἡμῶν αὐτῷ τοιαῦτα δημιουργῷ τοιούτων γενομένῳ ὑποφορῶν· εἰ δ' οὗτος εἰς νοῦν ἀναληψάμενος τοιοῦτον οὐδὲν ἄλλων ὑποθέντων αὐτῷ τὰ τοιαῦτα τῶν λόγων ἀμβλώματα ἀντειπεῖν οὐ δυνηθεὶς εἰς οἵας ἐνέφαινε τὸ γράμμα παρηνέχθη περιτροπάς, τοῦτο παρ' ἡμῶν ἀκούσεται ὡς οὐ χρή, ἑταῖρε, παντὶ ἀνέμῳ ῥιπίζεσθαι, οὐδὲ ταῖς πολλῶν μετεωρίζεσθαι δόξαις· οὕτω γὰρ ἂν καὶ τὸ γλυκύ σοι πικρὸν καὶ τὸ ἔμπαλιν νομισθήσεται ὑπὸ τῶν εἰκῇ πολυπραγμούν|[f. 145v]των περιαγομένῳ τὰ δρώμενα. οὗτοι γὰρ οὐκ ἄν ποτε τοῖς γινομένοις εὐστόχως προσχοῖεν, ἐπεὶ παρ' αὐτοῖς τῶν ἐπαινουμένων οὐδέν, σοὶ δὲ σώζοιτο τῆς ἀγάπης τὸ ἄδολον καὶ ἑνὸς καὶ δύο λόγος οὐδείς· πλὴν ἕξομεν ὑποθήκην ἡμεῖς μετὰ τῆς τοῦ διδασκάλου ἡμῶν εἰσηγήσεως,

212 - 213 ἀληθοῦς καὶ εὐγενοῦς A^2 225 μεμπτέον A^2 μεμπταῖον A

ἣν ὑπέβαλεν ἡ τῶν ἀντιπιπτόντων ἀντίθεσις, ταῦτα συμβουλομένην τὴν παροιμίαν τὴν ἄλλοτε δ' ἀλλοῖον τελέθειν καὶ χώρᾳ λέγουσαν ἕπεσθαι.

20(19). Ἀρσενίῳ ἐπισκόπῳ.

Ἡ τοῦ σοῦ ἀνάπτυξις γράμματος τὰ τὴν συνεχῆ γραφὴν ἐπέχοντα διηυκρίνει, τὰ δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐκείνου ἡμῖν ἐγνωσμένα ἦν ἀναπτύξεως· ὃ δὲ ἐκεκάλυπτο ἔτι διαδιδράσκον τὸν ἡμέτερον νοῦν μὴ ἄρα μετ' ἤχου τὸ μνημόσυνον ἡμῶν ἀπωλώλει πάντη τῆς σῆς διανοίας ἐξαλειφθέν, τοῦτο διεσάφει ἐκεῖνο, πρὸ ἐκείνου δὲ καὶ ὁ θεοφιλὴς ἐπίσκοπος, ὁ πνευματικός σου πατήρ, f. 146 ἐβεβαίου τῆς σῆς ἡμᾶς οὐκ ἐξαληλιμμένους | ψυχῆς, ἐντετυπωμένους δὲ μᾶλλον καὶ ἀναγράπτους ἔτι καὶ νῦν· τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν ἀπεσώζετο καὶ ἀποσωθήσεται καὶ οὔτε τῇ ὑπολήψει ὑπέρρευσας ἡμῶν ἢ κατειχόμεθα, οὔτε μὴν ἀπορρεύσεις ποτέ, μέχρις ὁ ἀὴρ οὗτος ἐκπνεῖται ἡμῖν· τρίτη δέ σοι αὕτη ἐπιστολή, εἰ μὴ τὸ τοῦ Φινέως οἱ διακομίζοντες πάσχουσιν, Ἁρπυιῶν πρὶν ἀποδοῦναι τὸ ἐγχειρισθὲν τῶν ἐκείνων ἀναιρουμένων χειρῶν. ὁ χρηστὸς Ἐφραὶμ καὶ οἱ τῆς σχολῆς ἔκκριτοι προσαγορεύουσί σε τῷ γράμματι.

21(20). Ὀρέστῃ χαρτοφύλακι.

Ἐπεὶ μὴ ὁ πραγμάτων σε ὄχλος ἐᾷ τὰ συμφυέντα τῷ συγγράμματι ἐκκόπτειν παραβλαστήματα, τῷ ἀτελῆ κυήματα ἀμβλίσκοντι ἐμοὶ σταλήτω τῷ τούτου πατρί, οὐχ ἡσθησομένῳ τούτῳ ὅτι μηδ' οἷον τὸ γέννημα ἀγνοῶ, περιεζομένῳ δὲ καὶ τέως ἀθέατον πειρασομένῳ ποιεῖν ἀφανοῦς ἐπικρύψει γωνίας, μέχρις ἂν ὁ χρόνος ἀπομαιεύειν ἐντελῆ δῷ· μέγα δέ μοι καὶ τοῦτο f. 146v τὸ ἐναπερεῖσαι σου πρὸς | αὐτὸ τοὺς λεῖα βλέποντας ὀφθαλμούς.

22(21).

Κἂν μὴ χρόνος ἡμᾶς ἐβεβαίωσεν εὐπαρρησιάστως τὰς εἰς σὲ δεήσεις ποιεῖσθαι, δι' οὗ διάθεσις ὁποία ἑκάστου εἶναι γνωρίζεται, ἀλλ' ἡμῖν ἀμφιβάλλειν οὐδὲν ἡ μία ἐξήρκεσεν ἐντυχία, πείσασα μή τι τῶν εἰς τὸ διστάζειν φερόντων ὑπολογίζεσθαι· διὸ καὶ ὡς ἤδη τὴν περὶ σοῦ πίστιν ἐν τῷ βάθει θέμενοι τῆς καρδίας, ὑπολήψει χρηστῇ τὸ γράμμα διεχαράξαμεν, τούτῳ προτρέποντες τὴν ἀγαθήν σου προαίρεσιν τοῖς ἀποσταλεῖσι συνεπιλήψεσθαι καὶ πρὸς τὴν τῆς ὑποθέσεως ἔκβασιν ἐπισπεῦσαι· δίδωσι γάρ σοι βουλομένῳ πρόφασιν αὕτη ἀναβάλλεσθαι πρὸς τὴν τῆς ἐκπληρώσεως σπουδὴν οὐδαμῶς.

23(22). Πέτρῳ ἀσηκρῆτις καὶ μαΐστορι.

Μικροῦ καὶ μισανθρωπίας ἧλων ἐγκλήματι καὶ τὸν Τίμωνα δικαιοῦν ἔκρινα κατὰ καιρὸν ταύτῃ χρησάμενον· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος πρὸ τοῦ ἀδιαφόρως οἰηθεὶς ζῆν εἰς τοσαύτην ἂν ἐξετράπη ἀνημερότητα, μὴ τὴν εἰς τοῦτο f. 147 ἐξέλ|κουσαν αἰτίαν ἰσχυρὰν ἔχων καὶ ἀντιπίπτον πᾶν ἀποκρουομένην· οὕτως

30 - 9 - 1957

ὅταν μὴ προθέσει, βίᾳ δὲ ποιεῖν τι τῶν ὑπαιτίων αἱρῶνται τινές, συγγνωστοὶ διὰ τὸ τῆς προσβολῆς ἰταμόν· εἰ μὲν οὖν ἐγγυωμένους ἔλαβες ἡμᾶς, ἀλλ' οὐ παρακλήτορας τῆς δυστυχοῦς ἐκείνου πενίας, τί μὴ τῇ ἐγγύῃ ἐψηφίσω ψῆφον ἀνήκουσαν, κἀκεῖνον καὶ ζῶντα καὶ ὑπὸ χεῖρα καὶ ἡμᾶς τοῦ τότε συμψηφισθέντος ἔχων συμβραβευτάς; εἰ δὲ μὴ τοῦτο, θάτερον δέ, τί μὴ μᾶλλον οἰκτείρων τὸν στενὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον καὶ ἄπορον, Ἀμαλθείας τούτῳ κέρας ἐφάνης ὀρύττοντι, κενοῦν τὰ προσόντα εἰς τοιούτους ἑλόμενος· ἀλλ' ὡς ἐγγυητὰς ἡμᾶς τοὺς οὐ τοῦτο ὄντας ἄγεις ὑπὸ κατάκρισιν. πλὴν τῷ μὴ ἐξαθωοῦσαν γινώσκειν με κἂν ταῖς δικαίαις ἀπολογίαις ῥῆσιν προφητικὴν ὄντα ὑμῖν, τὸν πατέρα παρακαλῶ μὴ τῷ παιδὶ φορτίον ἐπιτιθέναι δυσβάστακτον.

24(23). Λέοντι σακελλαρίῳ.

f. 147v | Ὠνίους ὡς ἔοικε μάζης ἡμᾶς ὑπολογισάμενος καὶ βορᾶς προτιμῶντας οὐδέν, τῷ ἐξ ὀνόματος τὴν περιττὴν βορὰν ἐμφαίνοντι λιχνείαν ἐδεξιώσω ἰχθύϊ, ἕτερον οὐδὲν ἢ ἄπορον ἡμῖν καθιστὰς τῷ ἀπροσδοκήτῳ τοῦ δεξιώματος τὴν πρὸς τοῦτο παρασκευὴν τριχίσιν ἢ ἀφύαις διαιτωμένοις καὶ εἴ που τύχοι τεταριχευμένῳ τεμάχει, ἃ καὶ τοῖς ὑπηρετοῦσιν ἀπερίσπαστον ποιεῖ τὴν παράστασιν καὶ τοῖς ἀπογευομένοις τὴν ὥραν οὐ χρονίαν τῆς μεταλήψεως. εἴθιστο δ' ἂν ἡμῖν καὶ τὸ τῆς διαίτης ἁβρότερον — οὐδὲ γὰρ ἑκούσιον τὸ ἀποίκιλον — εἰ τὸ ἴσον ἡ τρυτάνη, ἀλλ' οὐ τῷ ἑνὶ μέρει τὸ πάντη βαρύνον ἀπέφερεν· καὶ τὸ ἀλγοῦν, ὅτι οἱ τὰ ζυγὰ καθέλκοντες ὑμεῖς, οἳ καὶ τὰ παράσημα τῶν οὐ τοιούτων ἐξακριβοῦντες περὶ τὴν ἐκλογὴν οὐκ οἶδα ὅπως τῇ ταλαντεύσει διαλανθάνετε· καὶ ὁρᾶν μὲν ἐστὶν παρ' ἡμῖν, δόκιμον f. 148 μὲν τὸ ὑπόχαλκον, κίβδηλον δὲ τὸ χρυσοῦν. | ἀλλ' ἔστω μὲν παρ' ἡμῖν ἡ περὶ τὰς ἐκλογὰς διαμαρτία, μὴ παρ' ὑμῖν, καὶ φαινέσθω καλῶς ἔχειν εἰ δοκεῖ καὶ ἡ διάκρισις· μὴ παρρερίφθω γοῦν παντάπασι τὰ ἀποκρινόμενα, ἀλλ' ἐχέτω τὸν ἀναλογοῦντα ἕκαστον κλῆρον. μετῆν σοι μὲν οὖν τούτων οὐδέν, ἐπεὶ μὴ λογιστὴς ἡμῖν ἄχρι καὶ νῦν ἐδείκνυσο, τῶν λογιζομένων δὲ καὶ ἴσως τῶν ἀχθομένων, ὅτι μή τι τῶν ἀδοκίμων ἔχων τοῖς τοιούτοις ἐτέταξο· διὸ καὶ ἡμᾶς εἶχες οὐκ ἴσον, οὐ μέρος τῆς καταβολῆς ἀπαιτοῦντας, μένοντας δὲ μόνον τῆς ἀνάντους ταύτης οἴμου τὴν ἀκρώρειαν ὑμᾶς ἐφίκεσθαι, ἧς ἡ ἐπιτυχία δείκνυσιν ἕκαστον ὁποῖον· ἀρχὴν γὰρ ἄνδρα δείξειν καὶ τὸ λόγιον εἶπεν· νῦν δὲ ἐπεὶ καὶ τὸ κρημνῶδες ἐξέκλινας καὶ τῷ ἰσοπέδῳ ἐρήρεισαι καὶ τῆς ἀρχῆς ἐπείληψαι καὶ τὸ καλῶς μετρεῖν ἐγκεχείρισαι, τῶν ὧν οἱ διδάσκαλοι τιμῶν ἀπολαύειν ἄξιοι μὴ ἀγνόει, ἀλλὰ καὶ χάρισιν ἐπιf. 148v δαψιλεύειν μὴ ὀλιγώρει | καὶ πληθύνουσι τὰς δεήσεις μὴ ἄχθου καὶ περιδρομῇ πάσῃ μεγάλα τούτοις προσεξευρίσκων, μὴ μεγάλα οἷον ποιεῖν, καὶ τότε γνωρίσομεν ὡς ἡμέτερον καὶ πολλοὺς ἐναργέσι πείσομεν λόγοις ὡς ὁ ἐν σοὶ χρυσὸς οὐ κατίωται.

25(24). Τῷ αὐτῷ.

Οὐκ εἶχέ τι τῶν σπουδῆς ἀξίων ἡ πρώτη ἐπιστολὴ διὰ τὸ καὶ πρώτην ἐξειργάσθαι πρὸς σέ· πλείων γὰρ ἡ τῆς παιδιᾶς ἔνδειξις παρ' αὐτῇ ἢ τῶν σπουδαζομένων ἡ ἔμφασις, διὸ καὶ παρημέληται καὶ ὅσον ἀκοῇ μόνον ἐμβληθῆναι ὅτι ἐξείργασται τῇ σῇ κατεσπούδασται· ἡ μέντοι δευτέρα ἥτις αὕτη ἐστὶ καὶ σπουδαιοτέρα καὶ καιριώτερα ἀνειπεῖν ἔχουσα μὴ μέχρι τῆς ἀναπτύξεως σχεῖν τῶν ἐγκειμένων τὴν γνῶσιν τὰ πρῶτα παρακαλεῖ, μηδὲ ἀφανεῖ παραρριφῆναι γωνίᾳ· ταῦτα γὰρ τῶν δεκαζομένων ἴσως καὶ τῶν πρὸς τὰς τῶν ἡττόνων ἐξυπτιαζομένων ἐντεύξεις, οἳ τὰς χεῖρας τῶν τοιούτων ἀποσκοπεῖν εὔθετοι μᾶλλον ἢ τὴν κρίσιν ὁποία τῶν λαλουμένων· πρὸς μὲν οὖν
f. 149 *τὰς ἡμετέρας | χεῖρας οὐκ ἂν ἀπίδοις, καὶ ὅτι κεναὶ εἰδὼς καὶ ὅτι οὐ τοιοῦτος ἐγνωσμένος αὐτός, καὶ ὅτι οὐδὲ τοιαῦτα τὰ προτεινόμενα, σεσοβῆσθαι πάλιν οὐ τεχνάσῃ καὶ ὡς ἄηθες ἀποτρεπόμενος τοῦτο εἰ μὴ γένηται τῇ ἀρχῇ σύνηθες καὶ ἡμᾶς ὡς σοφιστὰς καὶ τὴν τοῦτο διωθοῦσαν τιμῶν ἐντολήν. ἀνάγκη οὖν τὸ ἔχον τὸν ἔπαινον ἐκλεγόμενον καὶ ἱλαροῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ὀξυηκόοις ὠσὶ καὶ τεταμένῳ τῷ λογισμῷ τοῖς ἡμετέροις γράμμασιν ἐπιβάλλειν σε, καὶ δεῖσθαι μὲν καὶ ἑτέρας γραφῆς, οὐ περὶ τῶν αὐτῶν δέ· φαίην μὲν ὅτι τὸ δίκαιον μεῖζον ἀπῄτει ἀπὸ σαυτοῦ κινηθέντα πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κλίσιν ἢ οἴκοθεν ἐξευρεῖν σε ὃ τὴν ὠφέλειαν ἡμῖν ἐπορίζετο ἢ παρ' ἡμῶν ἐξετάσαι, εἴ τι χρειῶδες εἴχομεν τῶν εἰς σὲ ἀνηκόντων εἰπεῖν, πλὴν εἰ καὶ τῷ δευτέρῳ εὐθυδρομήσομεν πλῷ, ὀψὲ καὶ ἡ τοῦ πρώτου ἐπιγενήσεται εὔπλοια· καὶ ταῦτα μὲν ἡ γραφή· ὃ δὲ αὕτη διὰ τὸ τοῦ αἰτουμένου ἀπέκρυ-*
f. 149v *ψεν εὐτελὲς ὁ ταύτην ἐγχει|ρίζων ἀπαγγελεῖ, καὶ σόν ἐστι λοιπὸν τοῦτό τε ποιῆσαι καὶ κρείττω σκοπῆσαι καὶ εἰ χρὴ καὶ εἰς ἡμᾶς τι συντεῖνον ἐπινοῆσαι· καὶ πρὸς τοῦτο γοῦν ἐπινεύων καὶ πρὸς ἐκεῖνα τὴν διάνοιαν ἐναπασχολῶν δώσεις ἀφορμὴν ἐπιτετευγμένως εἰκάσειν ἡμᾶς, ἀνανεύων δὲ ἢ διατρίβων ἄλλων δεῖσθαι φωνῶν καὶ γραφῶν ἀναγκάσεις, αἷς εἰκὸς ἐπιβοῶνται ὑμᾶς καὶ ἀγρόται, καὶ μάτην ἡ « κολοιὸς ἱζάνει πρὸς κολοιὸν » παροιμία.*

26(25). Θεοδώρῳ πρωτοσπαθαρίῳ τῷ μυστικῷ[1] (150r).

27(26). Τῷ αὐτῷ[2] (150r - 151v).

28(27). Πέτρῳ νοταρίῳ τοῦ μυστικοῦ.

Ἐπέσταλταί σοι τὸ γράμμα, φίλη ψυχή, ὑπομνῆσον ἀλλ' οὐκ ἐπεῖξον· πρὸς τὰ καλὰ γὰρ εὐκινήτῳ συνών, αὐτοκίνητος ὢν εἰς ταῦτα καί, ὅ φησιν ὁ λόγος, ὁμοίῳ ὅμοιος, ὑποβάλλειν δεήσει καὶ αὐτὸς οὐκ ὠθεῖν· ἔδειξας

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 442.
[2] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 443.

ἤδη μήτε δι' ὃ τὰς παρακλήσεις οἱ πρὸς τὸ χρηστὸν οὐκ εὐχερεῖς ὑπερτίθενται ἀγνοεῖν, μήτε τῶν ἀνονήτων αὐτῶν εἶναι καταφυγῶν ἀτριβής· ἐπεὶ οὖν ἡ κυρία κατ' ἐκείνους ἡμέρα ἀπήντηκεν, μέλλει δὲ ἡ αὔριον ἐμφαίνειν τὸ πᾶν, καὶ ὅσα δεῖ λεχθῆναι εἰπὲ καὶ οἷα δεῖ γενέσθαι κατάπραξον, ἵνα μὴ ὧν τυχεῖν... ἐξαμάρτωμεν.

29(28).

Οὔτε πρὸς πτῆσιν ἀετὸς διδαχῆς, οὔτε πρὸς νῆξιν δεῖται δελφίς, οὔτε
f. 152 *λόγων πολλῶν πρὸς τὸ τὸ καλὸν | νοεῖν ὁ λόγῳ συζῶν. ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ τοιούτῳ χαλεπὸν μὲν οὐδὲν τὸ περὶ τῶν οἰκείων ἐξ ἑαυτοῦ τὸ δέον σκοπεῖν, οὐ ῥᾶστον δὲ περὶ τῶν ἀλλοτρίων οἰκονομεῖν εὖ χωρὶς ὑπομνήσεως, συλλαβαῖς ὀλίγαις πολλῶν σοι δίδωμι ἐννοιῶν ἀναπτύξεις· καὶ τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἑνὶ μόνῳ βιβλίοις ἐγκειμένῳ ἐξαρκεῖν ἱκανὸν καὶ ὁ παῖς ἐξυπηρετεῖν ἐρᾷ τῷ κυρίῳ· καὶ τῇ μαθήσει οὔτε ἡ τούτου φύσις, οὔτε ἡ ὁδὸς ἐμποδών· καὶ ἡμῖν οὖν τὸ ἀβαρὲς πραγματευόμενος καὶ τούτῳ τὸ ὠφέλιμον πορίζόμενος, καὶ σαυτῷ τὸν ἔπαινον διὰ τούτων ἐρανιζόμενος, οἰκονομησόν σου τοὺς ἐφ' ἑκάστῳ λόγους ἐν κρίσει, τὸ παραμένον δέ σοι τῆς ῥητορείας ἐμπύρευμα μὴ τέλεον ἀπομαρανθῆναι ποιήσῃς τοῦ χρόνου τῇ παρολκῇ· οἶδας γὰρ ὃ ἐργάζεται μέλλησις.*

30(29). Τῷ καντρισίῳ.

Πέντε ὅλοις ἔτεσι τὴν καθ' ἡμῶν ἐμοῦντι μανίαν ᾤμην πάλαι πᾶσαν ἐμημεκέναι· ἐπεὶ καὶ οὐχ ὁ τυχὼν ἔμετος ἐγεγόνει, ἀλλ' ἱκανὸς πᾶν εἴ τι
f. 152v *παρηνώχλει τὰ ἔνδον ἀποβαλεῖν· τί δὲ ποιεῖν καλὸν | ἐκκενοῦντα σε ταύτην ἔτι καὶ ἀρχὴν ἐξ ὧν ἀκούομεν τῆς κενώσεως ἔχοντα; σὲ μὲν ἀπολοφύρεσθαι ὅτι παρ' οὐδὲν τοὺς τοῦ θεοῦ νόμους ἡγῇ καὶ δι' ὧν ποιεῖς τὴν φιλάνθρωπον φύσιν εἰς ὀργὴν ἐκκαλῇ, ἑαυτοὺς δὲ μετὰ τοῦ θρηνεῖν καὶ παρηγορεῖν, ἐκεῖνο μὲν ὅτι μὴ προϊδεῖν ὄντες ἱκανοὶ τὰς ἐξ ἀφανοῦς σου τοξείας, ἃς ἔμελλες πέμπειν κατὰ τῶν ἁπλῷ προσιόντων σοι τρόπῳ, ὡς τινας μελιταίους κύνας τὰς αἵματος πληθούσας προτιθέμενος ἑστιάσεις, εἰς τοιαύτας κατηκοντίσθημεν ἀφέσεις βελῶν, ὡς ἐπὶ πέντε κύκλους ἐτῶν, ὢ ἀνεξίκακε θεέ, δι' ὃν δυστυχῶς ἀνεθρεψάμην καὶ ἐξεπαίδευσα βάλλεσθαι, τοῦτο δέ, ὅτι ἴσως τῶν προσόντων ἡμῖν κακῶν μικρά τις γενήσεται ἄνεσις τῇ τοσαύτῃ τῶν σκωμμάτων καταφορᾷ καί, ἵν' εἴπω τὸ τοῦ λόγου, τῇ Ἀργείᾳ φορᾷ· ἐνόμιζον μὲν οὖν τοσούτου παρελάσαντος χρόνου καὶ μάλιστα καὶ διὰ φίλων σὲ πρεσβευσάμενος καὶ ποδῶν αὐτῶν καθαψάμενος καὶ*
f. 153 *γραφῇ πρὸς σύμβα|σιν προτρεψάμενος, ἀποθέσθαι μὲν τὴν ὀργὴν καὶ τὸ τῇ κακίᾳ ἐπεισπεσὸν ἀποτρίψασθαι καὶ τῆς συμβάσεως εὐπρόσωπον ζητεῖν ἀφορ-*

360 post ὧν spatium trium litt. num χρὴ vel δεῖ ?

μήν, καταιδεῖσθαι δὲ τὴν κατὰ πρόσωπον ὁμιλίαν, ἐκεῖνα διενθυμούμενον, ἃ καὶ εἰ ἐννοῶν ἐνεκάλυπτου τιμῶντος τὸ δίκαιον ἐποίεις ἀνδρός, καὶ τοῦτο ὑπονοῶν ἔμενον καὶ θεὸν εἰς τοῦτο κλῖναί σου τὴν ἀκλινῆ καρδίαν αἰτῶν καὶ φίλους ὑποβάλλειν ὠθῶν καὶ τὸ δέον ἀπονέμων σοι σέβας ἀπαντῶν· ἐποίουν δὲ ταῦτα οὐ προσκόψας εἰς σέ, οὐ μικρόν, οὐ μέγα· τοῦτο συνείποις τὸ συνειδός σου καθ' αὑτὸν ἐξερευνῶν καὶ αὐτός· εἰ δὲ τὴν τοῦ τοσούτου χρόνου μῆνιν ὑπὲρ καπνοῦ, τὸ δὴ λεγόμενον, ἐκκλίνων εἶναι, συνειπεῖν ἀποκνήσεις, πολλοὶ τοῦτο βοήσουσι· μαρτυρήσει δὲ καὶ πρὸ πάντων θεός, ὃν λανθάνει οὐδέν· ἀλλ' ἐπεὶ τὴν τότε δῆξιν ὑμῶν ὀστῶν μέχρι διϊκνουμένην καὶ μυελῶν οὐχ οἷός τε ὢν ὑπενεγκεῖν παρηνέχθην μικρὸν ὥσπερ σόφισμα τὴν ἀπόστασιν ἐξευρών, οἰηθεὶς κενὴν ἰῶν γενέσθαί ποτε τὴν φαρέτραν ὑμῶν· | f. 153v ἑώρων δὲ καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ὑμῖν τὸν καθ' ἡμῶν μᾶλλον ὠδίνοντας θάνατον, ἐκεῖνα ἐποίουν, ὑποκλινῆ με μὴ ὄντα λαβεῖν ὑμᾶς οὐ βουλόμενος λέγειν· ἢ γὰρ οὐχὶ μεγάλα οἴει τὰ καθ' ἡμῶν σου νεανιεύματα; ἆρα δὲ καὶ ἀγνοεῖσθαί τινι ταῦτα ὑπονοεῖς; καὶ τίς σου τὰς φιλοτησίας καὶ προπόσεις καὶ τοὺς λόγους ἐκείνους καὶ τὰς ἐνέδρας καὶ ἱππασίας καὶ τὰς τῶν ὑποσχέσεων τιμὰς ἀγνοήσειεν; ἵνα τί γένηται; ἵνα τὸν ἅλα καὶ τὴν τράπεζαν ὁ μαθητὴς παραβῇ, ἵνα τοῦ διδασκάλου ἔξαρνος γένηται, ἵν' ἀποδῷ τούτῳ θρεπτήρια, τὸ μεγαλύνειν ἐπ' αὐτὸν πτερνισμόν, ἵνα μέδιμνον, τὸ ᾀδόμενον, καταφάγοι ἁλῶν, ἵν' ἀντ' εὐλογίας ἀρὰν ἐπισπάσηται. Τὰ δὲ μετὰ τοῦτο οἷα; τὴν ἐχθρώδη, φεῦ, τῶν μαθητῶν ἀπαντὴν καὶ τὴν ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀποστροφήν, τῶν ἀποσυλισμὸν τῶν ἑταίρων αὐτῶν καὶ συμφοιτητῶν, τὴν τῶν φίλων ὅσους μαλθακοὺς εἰς φιλίαν ὁ καιρὸς ἔδειξεν ἀπαγωγήν· ἆρα f. 154 ταῦτα οὐκ | ἐκζητήσει θεός; ἆρά σοι γενήσεταί τις ἀπολογία περὶ τῶν τοιούτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ φρίκης γέμον κριτήριον εὐθυνομένῳ; μὴ εἴ τι καὶ παρεσφάλημεν προπαθόντες, οὐ πολλάκις τὴν ὑπὲρ τούτου συγγνώμην ἐξῃτησάμεθα; μηδὲ μακρὰν τῆς σῆς οἰκίας εἶχες ἡμᾶς, ἵν' ὡς πλησίον σοι μὴ ὡς σεαυτὸν ἔστεργες; μὴ τῇ χρονίᾳ σιγῇ καὶ τῇ σκυθρωποτάτῃ διαθέσει καὶ ἀπαντῇ καὶ τῇ μετὰ περιχαρείας περιπλοκῇ οὐκ ἂν καὶ τρόπον ἐξημερώσαμεν βάρβαρον; μὴ τῶν ἀδύτων ἐπιψαύων ἀεὶ πρὶν ἢ διαλλαγῆναι τῷ ἀδελφῷ εἴ τι σοι ἐπεισῆλθε τῆς ἐκείνου διαφορᾶς ὑπόμνησις, μὴ προσφέρειν τὸ δῶρον οὐκ ἤκουσας; μὴ ὅσα περὶ μνησικακίας οἱ θεῖοι νόμοι παρεγγυῶσιν ἠγνόησας; μὴ προκύπτων πολλάκις τοῦ οἴκου τοῦ σοῦ καὶ ἐμὲ βλέπων πρὸς πρόσωπον οὐκ ἐθεάσω νεκρῶν ἐκφοράς; καὶ πῶς οὐ στενάξας καὶ τὸ εὐτελὲς ἡμῶν ἐννοήσας τῆς φύσεως κατέστειλας τὸ τοῦ πάθους ἐξῳδηκός; Ἐμοὶ | f. 154v θαυμάζειν ἔπεισι πῶς ὁ πολύς σε χρόνος οὐκ ἔκαμψεν πληγὴν ἡμῖν ἐπενέγκαι καταθρασυνθέντα τοιαύτην καὶ παρὰ τῶν τὴν πληγὴν δεξαμένων ἡμῶν

419 σκυθρωποτάτῃ A² σκυθρωποτέρᾳ A

παρακαλούμενον καὶ ὥς τι θήραμα τὴν σὴν φιλίαν ἐξιχνευόντων· πῶς ἡ κυκλικὴ τῶν πέντε ἐτῶν περιφορά, οὐ νυκτός, οὐχ ἡμέρας ἐξεῦρεν ὥραν ἢ μοῖραν ἢ τὸ λεπτότατον τῆς ἐσχάτης ὥρας ὑπομνησθῆναι καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς ἐξόδου καὶ τῆς ὑπὲρ ἀργοῦ λόγου ἐκεῖθεν ἀπολογίας, οὐκ οἶμαι γὰρ ἐκείνων τὴν ἀνάμνησιν σχόντα τὰ ἀναπολόγητόν σε παραπέμποντα ἐκεῖθεν ποιεῖν· πῶς δὲ καὶ τὰ νυκτερινὰ ᾄσματα προσέχειν οἷς ᾄδεις οὐ νύττει, ἵνα τὸ σὸν ἀλλὰ μὴ τὸ τοῦ θεοῦ ἐλέγξῃ σε στόμα· εἴθε δὲ μηδὲ τῇ ὀργῇ τόπον διδοὺς κἂν ἐκεῖνο πράττειν ᾑροῦ ὃ πρὸς πολλοὺς ἔλεγες τοὺς εἰς φιλίαν παρακαλοῦντάς σε καὶ ὡς ξένοις τὴν ἔθιμον τοῦ χαῖρε προσφωνῶν ἀπαντήν, ἐπεῖχες τῶν προτέρων σου καθ' ἡμῶν ἀκοντίων· μέρος γὰρ | f. 155 ἡμῖν φιλίας τοῦτο ἂν ἐλελόγιστο καὶ τῆς τελεωτέρας ἐλπίς· νῦν δὲ ὥσπερ ἐκείνοις οὐκ ἀρκεσθείς, τοὺς ἡμῖν μαθητιῶντας αὖθις ἐπιχειρῶν ἀποσπᾶν, οὐκ ἀνθρώπους αἰδῇ, οὐ θεὸν φοβῇ, καὶ ἐργάτας ἡμᾶς ἀποκαλεῖς σμίλης καὶ καττυμάτων τούς, ἵνα ῥῆμα φθέγξωμαι ἀφροσύνης μέν, ἐχόμενον δὲ ἀληθείας, πολλῶν ὄντας καὶ καλῶν διδασκάλους, τοὺς τούτῳ μόνον σε πλεονεκτοῦντας ἐν γράμμασιν ὀλίγοις, τἄλλα περιφανῆ ὄντα καὶ πλεονεκτικώτατον οὐκ ἀρνοῦμαι, κἂν αὐτὸς ἀρνῇ τὰ ἡμέτερα· ἢ διότι μονῳδίαν ἐφ' οἷς ἐπάθομεν οὐ συνετάξαμεν ἢ ξυναυλίαν οὐ συνεκαλέσαμεν, ἢ διότι ψόγον κατὰ τῶν λυπησάντων οὐ συνεπλέξαμεν, ἄποροι κεκρίμεθα λόγων; τῷ μόνῳ τὴν ἐκδίκησιν ὄντι ποιῆσαι δυνατῷ ἀνεθήκαμεν τὰ ἡμέτερα καὶ ἐκεῖνον ἐπεβοησάμεθα μόνον, εἴ τι καὶ ἡ γλῶττα μικρὸν διωλίσθησε καὶ παρ' αὐτοῦ f. 155v καὶ παρὰ σοῦ τὴν συγχώρησιν ἐξαιτούμενοι. | διατί δὲ παραβάλλεις καὶ ἑτέροις ἡμᾶς, τὰ ἐκείνων ἐπαίρων, τὰ ἡμέτερα δὲ καθαιρῶν, ὡς ῥήτωρ δῆθεν δεινός; ἀλλ' οὐ λήσεις· καὶ χρυσοῖς γὰρ ξυμβόλοις ὁ πίθηκος, πίθηκος· ἀλλὰ καὶ ἡ παράθεσις ἐκεῖνον μὲν φίλον ὄντα ἐχθρὸν ὅσον τὸ κατὰ σὲ καθιστᾷ, καὶ στάσεις κινεῖ καὶ θορύβους εἰς τὰς ἀμφοτέρων σχολάς, αἳ τοὺς ἡγεμόνας τὰ ἀλλήλων πάντως ἀσπαζομένους ἔχουσαι καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν ἐκείνων χεῖρα καὶ πρὸς ἀρετὴν καὶ πρὸς μείζω μάθησιν εἶχον ἐπιδιδόντας· καὶ καλόν σοι φαίνεται τοῦτο ἀναδέχεσθαι τὸ κρίμα τῶν τοσούτων ψυχῶν; μὴ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπε, μή· ἐννόησον τί τῷ τραχήλῳ τοῦ σκανδαλίζοντος ἕνα τῶν μικρῶν ὁ θεὸς ἀπεφήνατο κρεμασθῆναι· ἀλλ' εἴ σοί τι ὄφελος ἐξευρίσκεται ἔλαττον ἐκείνου ἔχειν ἐμέ, ἐγὼ τοῦτο μεγάλῃ ἐξαγορεύσω φωνῇ· οἶδα γὰρ ὁπόσης ἔτι ἐλλείπω μαθήσεως· ἐγὼ τὴν ἐμαυτοῦ ἐκφανῶ ἀγροικίαν καὶ ὃ f. 156 περὶ τῶν Αἰγιέων ὁ χρησμὸς | εἶπεν, ἐγὼ ἐρῶ περὶ ἐμαυτοῦ· οὐ τρίτος εἶναι, οὐ τέταρτος, οὐ δυωδέκατος, οὔτ' ἐν λόγῳ, οὔτ' ἐν ἀριθμῷ· καὶ μόνον ἀπόσχου ἀντὶ τοῦ εἰρηνοποιὸς ὀνομάζεσθαι τὴν ἐναντίαν κλῆσιν προσεπιτρίβεσθαι καὶ σπέρματα τοιαῦτα καταβάλλειν φιλονεικίας μέσον ἡμῶν· ἢ οὐκ

443 τοῦτο cod. 444 ὀλίγοις supra lineam A² 457 τοῦτο in marg.

οἶσθα ὅτι σὺ μὲν φήσεις ταῦτα πολλάκις, οὐ πείσονται δὲ οἱ κἀμὲ καὶ τοῦτον οὐκ ἀγνοοῦντες, οἱ καὶ τὰ ἐμὰ καὶ τὰ ἐκείνου πονήματα βλέποντες· ἐξείργασται γὰρ καὶ ἡμῖν πολλὰ καὶ ἴσως οὐκ ἀπόμουσα, οὐδὲ τῆς ἐκείνου σοφίας ἀπολειπόμενα· προσερρύησάν τινες τῶν ἐμῶν ἐκείνῳ ὑποθήκῃ τῇ σῇ ἀλλ' οὐδὲν ἐξεῦρον παρὰ τούτῳ πλέον σοφίας· καὶ τίς σοι ὁ τοσοῦτος ἀγὼν ἀποδεῖξαι μείζω ἐκεῖνον τοὺς πειθομένους οὐκ ἔχοντι χάριν μίσους τῆς ἁμίλλης οὔσης ἐκείνης ἐπισταμένους· εἰ δὲ ἐν περιωπῇ τοιαύτῃ — αὔξω γὰρ f. 156v τὴν ἐξ ἀνάγκης ἀφροσύνην — καθεξομένων ἡμῶν καὶ τοὺς ὁμι|λητὰς τοσούτους ἐχόντων καὶ τοιούτους καὶ οὐκ ἀρότρων ὥς φῂς ὄντας ἐργάτας, ἀλλὰ λόγων, εἰ καὶ μὴ καλῶν καὶ γενναίων, ἀλλ' οὖν οὐ τοσοῦτον ἐχόντων τὸ ἐπιλήψιμον παρ' οἷς οἱ τοιοῦτοι δοκιμάζονται λόγοι, οὕτως κατεκράτησέ σου τὸ θυμικόν, ὥς ἀγρότας ἐπιφημίζειν καὶ βουκόλους ἡμᾶς καὶ τοῖς παρὰ γελωτοποιῶν συντεθεῖσι ῥήμασιν ὡς καθ' ἡμῶν ἐξευρημένοις ἐπικαγχάζειν, καὶ τοῦτο τῶν ἀδύτων μέσον καὶ ὅτε ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἐξιλασμοῦ ὁ υἱὸς ἐθύετο τοῦ θεοῦ, ὅτε τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις ὁ ἀρχιερεὺς ἐξεφώνει; τί οὐκ ἂν εἶπες, ὄντων ἐν παραβύστῳ καὶ καθάπαξ ἀγνοουμένων; ἀλλ' εἴτι καὶ γέγονεν ἔχων ἔτι παρακαλοῦντά με καὶ τῶν γονάτων σου καθαπτόμενον, ἐπιστράφητι καὶ ὅπερ ὁ πονηρὸς κατέβαλε μέσον τειχίον, κατάσπασον καὶ τὴν φίλην εἰρήνην ἀγάπησον καὶ ὅσα σύνοιδας ἐπταικότι εἰς σέ, διαλαθόντα f. 157 δὲ ἐμέ, ἐπεὶ οὐκ ἦν ὠθούμενον ἐπὶ πολὺ μὴ περι|τραπῆναι, ὅλῃ τοῦτο ψυχῇ ἐξαιτουμένῳ συγχώρησον. μικρὸν γὰρ ὅσον καὶ ὁ κατεπείγων ἡμᾶς ἐπιστήσεται ἄγγελος καὶ μεταμελομένοις τότε οὐκ ἔσται τὸ ὠφελοῦν· εἰ δὲ μὴ τοῦτό σοι φίλον, ὅρα τὰ ἐκείνου μόνα καὶ τὰ ἡμέτερα μὴ περιεργάζου, καὶ αὔλει μὲν καὶ αὐτός, τὸ τῆς παροιμίας, σαυτόν, αὖχει δὲ καὶ τὰ ἐκείνου, ἀλλὰ πρὸς τοὺς σοὶ συνήθεις, πληθύνειν δὲ καὶ τὴν ἐκείνου σπεῦδε διατριβήν, ἀλλὰ μὴ ἐξ ὧν ἀμήσει θέρος ἀλλότριον· οὐδὲ γὰρ ζῆν αὐλητοῦ δεῖ βίον, ὄντα σοφόν· εἰ δὲ μηδὲ τοῦτό σοι φίλον, πέμπε τὰ τοιαῦτα βέλη κατὰ τῶν ἠδικηκότων οὐδέν· ὅρα δὲ μὴ τῶν τοιούτων ἡ τρῶσις βελῶν τὸ σῶμα μὲν τρώσῃ τοῦ βαλλομένου, τῆς ψυχῆς δὲ καθάψηται τοῦ τοξεύοντος· ἓν ἔστω τοῦ λόγου ἀκροτελεύτιον· ἄνθρωποι ὄντες, μὴ ἀσύμβατοι μείνωμεν· τοῦτο γὰρ οὐκ ἀνθρώπων εἴπερ λόγων θεοφόρων ἐνέτυχες, τινῶν εἰρηκότων εἶναι τὸ μάχεσθαι μηδαμῶς, τινῶν δὲ τὸ μετὰ τὸ μαχεσθῆναι χωρεῖν πρὸς f. 157v καταλλαγάς, καὶ τι|νῶν τὸ μηδέποτε διαλλάττεσθαι· τὰ παρ' ἡμῶν ἔχεις· δὸς ἡμῖν αὐτός, εἰ βούλει, ἀφορμὴν ἑτέρας ἐπιστολῆς, τῆς καὶ θεὸν εὐφρανεῖν μελλούσης καὶ τοὺς ἀκούοντας· καὶ εἰ τοῦτο παρέξεις, γενήσῃ θᾶττον μετάμελος ὅτι τοσούτους ἡλίους ἐπὶ τῷ παροργισμῷ σου δῦναι ὑπέμεινας· οὕτως ἡμᾶς ὑποπεπτωκέναι σοι ποιήσει τῆς τοιαύτης εὐπειθείας ἡ ἀφορμή.

466 οἶσθας cod. 476 post οἷς add. ἐγένετο A^2 501 δῦναι : δοῦναι cod.

31(30). Τῷ πατριάρχῃ[1].

32(31). Γρηγορίῳ.

Τί μὴ τὸ φρόνημα ταπεινὸν φαινόμενος ἔχειν, ταπεινοῦν αὐτό πως δι' ὧν ποιεῖς ἐκβιάζῃ, ὑπαγόμενος οἷς οὐ δεῖ καὶ μὴ προσέχων οἷς δεῖ καὶ ἡμᾶς μὲν παρατρέχων οὓς ἔδει τῶν ἄλλων ὁρᾶν εἴπερ ἐν δίκῃ πράττεσθαί σοί τι διανοεῖται, ἐκείνοις δὲ σαυτὸν μᾶλλον ἐπιδιδούς, ὧν, εἰ καὶ μὴ ἐπισφαλής, ἀλλ' οὖν ἐπιλήψιμος ἡ συνδύασις, φερομένων τὰ πρῶτα κρίσει τίνος οὐκ f. 158 οἶδα οὓς καὶ τὸ τρίτα φέρεσθαι πάντως οὐκ εὔλογον. | Ἴθι γοῦν, ὦ λῴστε καὶ δι' ὃ εἵλου τοῦτο ποιεῖν ἀπολογησόμενος καί, ἵν' εἴπω τὶ θαρρήσας, καὶ ἑαυτὸν καταιτιασόμενος.

33(32). Λέοντι.

Οὐκ οἶδα τίσι χρησάμενος ῥήμασι τὰ προσήκοντα δόξω λέγειν καὶ καίρια· ἄδηλον μὲν εἰ πρὸς οὓς μὴ κωφεῦον εἰρήσεται, λεχθήσεται δ' οὖν· κἂν μὲν ἐπικλίνοντά σε τὸ τέως κωφεῦον οὓς γνῶ, ἀκούσιον ἔξω λέγειν τὴν κώφευσιν· εἰ δ' ἐπὶ μᾶλλον βύοντα τοῦτο, ζητήσω κἀγώ τινα μῦθον ὡς ὁ Παιανιεὺς κατεπᾴδοντα καὶ πρὸς τὸ ἀκούειν ἐπείγοντα· τί σοι τὸ προβαλλόμενον, ὦ ἀγαθέ, διὸ καὶ ἀπόστασιν οὐκ ὤκνησας μελετᾶν κατὰ τῶν ἠδικηκότων οὐδὲν ἢ τὸ καταψᾶν τῇ χειρὶ καὶ λόγοις δεξιοῦσθαι χρηστοῖς καὶ ὡς ὁμοτίμῳ τὴν κεφαλὴν ὑποκλίνειν ἀεί· ἢ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν ἔχοις εἰπεῖν, εἰ μὴ τῷ τῆς ἐμβροντησίας ἔχῃ πάθει, ἑταίρου δὲ καὶ συνήθους ὑπεροψίαν προβάλλεσθαι, τὸ τῆς κυνὸς ποιεῖν λογικὸς ὢν οὐκ ἐρυθριᾷς, τῆς ἢ τὸν βάλλοντα ἀμύνειν f. 158v οὐ σπεύδουσα, τὸν ῥιφέντα λίθον τοῖς ὀδοῦσιν ἐμβάλλουσα καὶ τούτῳ προ|σεπιλυττῶσα πολὺ τῆς ὀργῆς ὑφεῖναι δοκεῖ. ὅρα γοῦν μὴ τοῦτο ποιεῖν αἱρούμενος καὶ τοὺς διδασκάλους ἀποσειόμενος καὶ τῶν θυρῶν αὐτῶν ἔξω βαίνειν οὐ δεδιὼς καὶ ἀντὶ τιμῆς ἀτιμίαν τούτοις περιτιθεὶς ταῖς οἰκείαις πάγαις περιπαρῇς καὶ τὸ Δωδώνης χαλκεῖον ἐπὶ σαυτὸν ἀνεγείρῃς.

34(33). Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ βασιλικοῖς κληρικοῖς ἐν ἐξορίᾳ οὖσιν.

Γράφειν βούλομαι μέν, δεύτερον γὰρ τοῦτο τῶν ποθούντων ἴδιον, ὅταν τὸ πρῶτον, φημὶ δὴ τὸ τῆς θέας, ἀπῇ, κατέχομαι δέ, ὅτι μὴ πρὸς εὐφραινομένην ψυχὴν τοῦτο ποιεῖ· οὐ γὰρ ἡδύνειν μόνον, ἀλλὰ καὶ πλέον οἶδεν τοῦτο πολλάκις ἀλγεῖν· οἷα γὰρ ἂν ᾖ τῶν πρὸς οὓς γίνεται τοῦτο ἡ διάθεσις, τοιαύτη τις ἐστὶν πάντως καὶ ἡ δύναμις τῆς γραφῆς· κἂν μὲν χαίρου-

507 inter ἔδει et τῶν addendum puto πρὸ 518 ἐπείγοντα A^2 ἐπάγοντα A 523 ἢ : ἡ cod. 525 ὑφεῖναι : ὑφέναι cod. 532 ποιεῖ A^2 ποιῶ A

1 « Ἀθηνᾶ », 58, 1954, 193.

σαν εὗροι ψυχήν, οὐδὲν αὕτη λυπηρὸν ἔχουσα, τὴν χαρὰν ἐπιτείνει· σημεῖα δὲ καὶ ταύτην ἔχουσαν λύπης καὶ ὁμοίᾳ ἐντυχοῦσαν ψυχῇ τίς ἂν εἴποι μὴ τὸ ἴσον πάθος ἀπογεννᾶν; ἀλλ' ἐπεὶ εἰ καὶ μὴ ἀφαιρεῖν οἶδε, μικράν γ' οὖν f. 159 τινα ἐπεισφέρειν | δρόσον ἀναψυχῆς ἡ διὰ τῶν γραμμάτων παραψυχή· γίνεται γάρ τις ἐκ τούτου τοῖς ὀδυνωμένοις κατάπαυσις, ὥσπερ ἀνημμένῃ φλογὶ καὶ βραχέος ἐπίχυσις ὕδατος τὸ πλέον τῆς ὑμῶν ἀφαιρήσειν λύπης εἰδώς, ὅτι μηδὲ πρὸς ἀνήκοον οὖς τοῦτό μοι γίνεται· ζῆν γὰρ ὑμᾶς ἐπίσταμαι κατὰ θεὸν καὶ τοὺς διὰ θεὸν ὡς τῶν τοῦ πνεύματος οὐκ ἀμοίρους λόγων διαπείρας ἔχειν κακοπαθήσαντας γράψαι προήρημαι νῦν· τί ἐστι τὸ λυποῦν ὑμᾶς καὶ τὴν ἀφόρητον θλῖψιν ἐμποιοῦν; ὅτι μηδὲν ἐπταικότες καὶ τῶν βασιλείων καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ἀπηλάθητε; καὶ τοῦτο ἦν ὑμῖν αἱρετὸν σφάλμασιν ἁλῶναι καὶ δικαίως ὃ νῦν ὑπέστητε παθεῖν καὶ τὴν πρὸς πάντων ἄρασθαι κατηγορίαν, ὡς ἰδοὺ ἄνθρωποι ἐν τιμῇ οὐ συνήκασιν ὄντες, καὶ μισθὸν ὑπὲρ τοῦ τοιούτου μὴ ἐλπίζειν ἀπὸ θεοῦ; ἀλλ' οὐκ ἂν τοῦτό τις αἱρήσεται, καὶ μικρᾶς φρενὸς εὐμοιρῶν, μήτι γε ὑμεῖς· ἀλλ' ὅτι φίλων καὶ οἰκείων f. 159v ἀπεξενώθητε, μὴ φέρειν τὸ συνάντημα | δύνασθε· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐννοεῖν ὑμᾶς δίκαιον, ὡς οὐδεὶς ἀπείραστος τοῦ βίου τούτου ἴσχυσεν ἀπελθεῖν. πῶς γὰρ ἂν ἐλπίσειέ τις ἐκεῖθεν κἂν μικρὸν ἔλεον ἐπισπάσασθαι χωρὶς τῆς ἐντεῦθεν θλίψεως ἀπελθών; ἔπειτα δὲ οὐδὲ τῇ ἀποξενώσει τῇ ὑμετέρᾳ καὶ τὸ τῶν ἀγαπώντων ἀπεξένωται φίλτρον. τὸ γὰρ ἀδίκως τοῦτο παθεῖν καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοὺς πρὸς φιλίαν ὠθεῖ· ἐπεὶ οὖν τὸ χωρὶς αἰτίας τοῦτο παθεῖν καὶ εἰς ἐλπίδας ὑμᾶς ἄγει χρηστὰς καὶ τῶν φίλων ἐπὶ πλεῖον αὔξει τὸν πόθον καὶ τὸν τῶν πολλῶν ὑποτέμνει φθόνον καὶ τὸ τῆς ὑμέτερας ἀνδρεῖον ἐμφαίνει ψυχῆς καὶ τὸν τοῦ θεοῦ ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς ὑπὲρ ὃ δύνασθε πειρασθῆναι ἔλεον ἐκκαλεῖται, εἴπερ οὐ προέσθαι ῥῆμα θελήσετε βλάσφημον, καὶ μακαρισμοῦ ὑμᾶς ἀξίους δείκνυσιν ἀποστολικοῦ· μακάριος γάρ φησίν, ἀνήρ, ὁ θεῖος Ἰάκωβος, ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος f. 160 γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς· οὐ χρὴ θλίψει | καταμαλακισθῆναι πολλῇ, ὥς τι δὲ δοκίμιον ἐπιγενέσθαι τῆς ὑμετέρας ἡγεῖσθαι τὸ συμβὰν ἀρετῆς· χρυσὸν μὲν γὰρ ἡ τοῦ πυρός, ἄνθρωπον δὲ ἡ τοῦ πειρασμοῦ φύσις λαμπρότερον ἀποδείκνυσιν· αἰσχρὸν γὰρ τῶν ἔξω τινάς, τὸν μὲν διαβληθέντα καὶ τῷ κωνείῳ ἤδη τῆς ζωῆς ἀπορραγήσεσθαι μέλλοντα, γυναικὸς καὶ παίδων ὀλοφυρμῶν καὶ θανάτου καταφρονῆσαι καὶ μηδέ τινων περισῶσαι δυναμένων αὐτὸν ἀνέξεσθαι, διὰ τὸ σφόδρα θαρρεῖν ἄδικον εἶναι τὴν ἀπαγωγὴν ἐκείνην, τὸν δὲ δεσμῷ κατειλημμένον δεινῷ, τοῦ δεσμοῦ τὴν λύσιν μὴ καταδέξασθαι, πρὶν ἢ ψευδὴς ἡ ἐπ' αὐτῷ δειχθῇ διαβολή, ἄλλον, ἵνα τὸν δοθέντα ὅρκον μὴ παραβῇ, διαβολῇ μοιχείας ψευδοῦς πατρικὴν φυγαδείαν καταδε-

554 τὸ : τῷ cod. 555 τὸ : τῷ cod. 556 πόθον A^2 πλοῦτον A 566 ἤδη addit A^2 569 - 570 καταδέξασθαι A^2 καταδέχεσθαι A

ξάμενον, οὐδὲν ἑαυτῷ συνειδότα κακόν, ὑμᾶς δὲ μήτε ὡς περὶ τῆς μελλούσης φιλοσοφοῦντας ζωῆς, μήτε μυρίοις παραδείγμασι παρακαλουμένους ἀθυμίᾳ f. 160v τοσαύτῃ περιβαλεῖν ἑαυτοὺς καὶ οὐ τὸ πᾶν ἀναθεῖναι τῷ θεῷ | τῷ τῆς ἐπηρείας ταύτης θᾶττον ἀπαλλάξαι δυναμένῳ ὑμᾶς· δι' ὧν γὰρ αἱρεῖσθε ποιεῖν καὶ τοῖς φίλοις ἀκηδίας καὶ τοῖς ἐχθροῖς μανίας καὶ ἑαυτοῖς ἀχρηστίας πρόξενοι γίνεσθε. μένετε γ' οὖν εὐχόμενοι καὶ τὸν λογισμὸν πρὸς τὴν ἄνω ῥοπὴν ἔχοντες καὶ πάντως οὐ ματαία ὑμῶν γενήσεται ἡ ἐλπίς. τίς γὰρ ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον καὶ κατῃσχύνθη, ἢ τίς ἐνέμεινε τῷ φόβῳ αὐτοῦ καὶ ὑπερεῖδεν αὐτόν; ἐμοὶ δὲ γένοιτό ποτε χαίροντας ὑμᾶς κατιδεῖν καὶ τὸν πρὸς ὑμᾶς εἰ καὶ μὴ πρότερον ἀφοσιώσασθαι πόθον.

35(34). Τοῖς αὐτοῖς.

Κυβερνήτης ἐκεῖνος θαυμάζεται οὐχ ὁ νηνεμίας οὔσης, ἀλλ' ὁ σφοδρᾶς ἐπηρτημένης ἀνάγκης τὸ σκάφος εὐθύνων καλῶς καὶ τῶν ἀρίστων καὶ βελτίστων ἀνδρῶν αἱ ψυχαὶ οὐχ ὅτε κακῶν ὦσιν ἀπείραστοι δοκιμάζονται, — πῶς γὰρ ἂν καὶ γνωσθείησαν πείρας χωρίς; — ἀλλ' ὅτε καιρὸς αὐταῖς ἐπιστῇ περιστάσεως. ἐπεὶ οὖν καὶ ὑμῖν τοιαύτη περιέπεσε συμφορὰ καὶ ταύτῃ f. 161 δέον γνωσθῆναι τὸ | τῆς ψυχῆς ὑμῶν εὐσθενές, μήτι τῶν ἀπεικότων αἱρεῖσθε ποιεῖν ἀγεννῶν ὡς ἀληθῶς καὶ ἀγνωμόνων προβαλλόμενοι ῥήματα, ὁποῖα δ' εἰκὸς εὐσεβεῖς ἄνδρας φρονεῖν καὶ διανοεῖσθε καὶ λέγετε, εἷς τ' ἕνα διεγείρων καὶ τοῦ τῆς ἀθυμίας νέφους ὑπεξιστῶν, καὶ ὁ μὲν τὸν Ἀβραὰμ εἰς μέσον ἀγέτω, ὅπως τῆς οἰκείας ἀπαναστὰς πατρίδος μετοίκου καὶ φυγάδος ἐβίου ζωὴν καὶ πῶς νῦν μὲν γυναικὸς ἀποκλαιόμενος ἁρπαγήν, νῦν δὲ περὶ τῆς οἰκείας δεδιττόμενος σωτηρίας καὶ μυρίαις ἄλλαις περιστοιχιζόμενος συμφοραῖς, οὐ προεδίδου τὴν ἀρετήν, ὁ δὲ τὰ τοῦ Ἰακὼβ ἐπᾳδέτω ῥήματα, ὃς μικρὰς αὐτοῦ καὶ πονηρὰς ἔλεγε τὰς ἡμέρας διερωτώμενος· καὶ νῦν μὲν ὁ Ἰωσὴφ ὑποδείγματι θέσθω μέσον ὑμῶν ὑπομονῆς, ὑπὸ τῶν οἰκείων δουλούμενος, ἔτεσι πλείστοις μετὰ τῶν θεὸν οὐκ εἰδότων σκηνούμενος, νῦν δὲ ὁ Ἰὼβ παραβαλλέσθω πολλῶν δυνάμενος πεῖσαι ψυχὰς τὰ f. 161v προσπίπτοντα φέρειν ἀνδρικῶς· οὕτω γὰρ ἀλλήλους | ὑπαλείφοντες καθ' ἑκάστην καὶ τοῦ συμβάντος δυσχεροῦς τὴν ἀπαλλαγὴν θᾶττον εὑρήσετε καὶ τῆς ψυχικῆς ὑμῶν πρόξενοι σωτηρίας γενήσεσθε.

36(35). Μιχαὴλ μαΐστορι.

Φροντὶς ἡμῖν οὐδεμία περὶ τοῦ δεῖνος ἢ περὶ τοῦ δεῖνος οὓς παρασπᾶτε τοῦτο μὲν ὡς ὁ λόγος ἔχει δι' ἑαυτῶν, τοῦτο δὲ δι' ἑτέρων προσώπων θυροκοπούντων ἄλλως καὶ ὡς εἴ τινας αἰχμαλώτους ἡμετέρους ὄντας ὑπα-

578 τίς : τί cod. 592 ἀπαναστὰς A^2 ἐπαναστὰς A

*γομένων πρὸς ἑαυτοὺς τρόπον μιμουμένους κυνῶν, οἳ τοῖς θηρευταῖς τάχει
τε ποδῶν καὶ ῥινὸς ὀσφρήσει τὸ θηρεύεσθαι μέλλον δεικνύειν ἔχοντες ἕπον-
ται· καὶ χάριν τίνος παρερρωγότες οἱ λόγοι καὶ τὸ ἀπηχὲς ἔχοντες ἢ ἀνάρ-
μοστον εἰ μὴ φροντὶς ἦν τῇ παρασπάσει καὶ τὸ γράμμα παρείπετο, ὅτι πῶς
ἠθελήσαμεν ἐρέσθαι δι᾿ αὐτοῦ λέγοντες ἀγαπᾶν στῆσαί που τοῦ μὴ ἀγαπᾶν
οὐκ ἠρκέσθητε καὶ ὅτι πῶς ἐγκαλεῖσθαι συνείδετε ὃ ἡμῖν ἐγκαλεῖν ἀνεγκλή-*
f. 162 *τοις οὖσιν οὐκ ἐνετράπητε· ἀπευκτὸν γὰρ | ἡμῖν ἔδοξε τοῦτο παντάπασι καὶ
χριστιανικῆς ἀλλότριον καταστάσεως, παραπείθειν τινὰς ἀποσπᾶν ἑτέρας δια-
τριβῆς, ἐπισπᾶσθαι δὲ πρὸς ἑτέραν καὶ ὅτι πῶς οὐδὲ διαπέμψασθαι μέρει
καὶ τοῦτο φιλίας ὄντι διέγνωτε πρὸς ἡμᾶς, εἰ τὴν ἐκείνων πρόσληψιν οὐκ
αὐθαίρετον λέγετε. τούτῳ σοι, ὦγαθέ, τῷ σκοπῷ τὸ ἡμέτερον ἐπέσταλται
γράμμα, ἵν᾿ εἰδῇς ὅτι καὶ ἀναισθήτως οὐκ ἔχομεν καὶ τῷ αἴσθεσθαι τὴν
ἀγάπην ὑπορρέειν οὐ θέλομεν καὶ ὅτι πάθει φεύγειν αὐτὸς οὐχ ἕξεις ψυχῆς
ὃ ποιεῖ τὴν συγγνώμην· γνώσει γὰρ οὐκ ἀγνοίᾳ τὸ δρώμενον.*

37(36). Κωνσταντίνῳ βεστήτορι μαθητῇ.

*Σκιᾷ ἡμῖν ἴσα καπνοῦ τὰ ὑμέτερα, τὸ κακὸν ἰωμένων κακῷ· οἷς γὰρ
ἡ τοῦ καλοῦ γνῶσις τῇ παραδρομῇ τῆς ἡλικίας ἠγνόηται τῆς ἀγνοίας τούτου
προσποιωθείσης αὐτοῖς τί τὸ καταπραττόμενον τούτοις, ἢ οὐδὲν τοῖς φρο-
νοῦσι νομίζεται; τραχεῖ μὲν ἐχρησάμην τῷ προοιμίῳ, ἀληθεῖ δέ. κέρκῳ*
f. 162v *σαίνειν γὰρ | ὡς οἱ κύνες ὃ βλέπω ποιοῦντας ὑμᾶς οὐκ ἐπίσταμαι, ὃ καὶ
διδασκάλοις ὀφειλομένων ἐπιτυχὼν μαθητῶν ὑμῶν ἀναφανέντων χρηστῶν
ποιεῖν ὑπέλαβον ἀπρεπές, ἀπολογεῖσθαι δὲ ὑμῖν οὐ βουλόμεθα, μνησικακεῖν
ἐγκαλούμενοι· διατί; ὅτι παρὰ μεθυόντων καὶ τὸ ὁρώμενον ἡμισφαίριον
ἐπ᾿ αὐτοὺς οἰομένων ἀλλοιώσει πεσεῖσθαι φρενῶν, οἷς τὸ μήτε μεθύουσι
μεθύειν, μήτε παραφρονοῦσι παραφρονεῖν διατείνεται, νουθετούμεθα σω-
φρονεῖν· ἀλλ᾿ εἰ μὲν πλησιάζοντας καὶ διαλύειν ἀπεκρουόμεθα ὃν ἔδησεν ὁ
Σατανᾶς πειρωμένους δεσμὸν ἢ προλαμβάνοντας ἐπείχομεν τῷ πρώτους
προστρέχειν ἡμῖν μέγα ποιοῦντας οὐδὲν — τί γὰρ ἂν ἐποιεῖτε μέγα, διδα-
σκάλῳ κεφαλὰς ὑποκλίνοντες μαθηταί, χρηστὸν οὐδὲν ἐργασάμενοι; — εὔλο-
γον ἦν τὸ παρ᾿ ὑμῶν ἐγκαλούμενον ὡς θεοῦ ἀγανάκτησιν ἐκκαλούμενον· εἰ
δὲ καὶ ἀφηνιῶντας ἡμέρως ἐφέλκοντες καὶ ἀποπηδῶντας ἐπανάγοντες καὶ |*
f. 163 *φιλοῦντες ἐμπτύοντας ὅτι μὴ πρὸς τὸ καλὸν ἕλξειν ἐσμὲν δυνατοί, καταγι-
νώσκειν μόνον τὴν πώρωσιν τοῦ νοὸς ὑμῶν ἔχομεν, μνησικακίας ἔχεσθαι
πάθει κρινόμεθα παρὰ τῶν πῶς εἴπω οὐκ οἶδα ὑμῶν, ἄλλον τοῦ τοιούτου
ἐπιζητοῦμεν κριτήν, ἐξ ἀτέχνων ἐπάγοντα πίστεων καὶ τὴν νικῶσαν ψῆφον
καὶ κατακρίνουσαν. σοὶ δὲ — χρηστὸς γὰρ καὶ τὰ τροφεῖα καλῶς ἀποδεδωκὼς*

---

607 malim *μιμουμένων* 609 *ὁ γὰρ ἐρρωγότες* cod. 617 *τοῦτο* cod.

*λογίζεσθω — τοῦτο καλόν, ἥττονος εἶναι μαθητοῦ τὸν διδάσκαλον μοίρας, καὶ
ἐκεῖνον ἢ τοῦτον προκρίνεσθαι καὶ φιλεῖσθαι, ὅτι ἐκεῖνος μὲν τῷ εἰς ἑαυ-
τὸν ἐπισπᾶν τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἄλλων συμμαθητῶν ἀποσπᾷ, ὁ διδά-
σκαλος δὲ τῇ προσαγωγῇ τοῦ ἑνὸς συνενοῦν τοὺς πάντας μετ᾿ ἐκείνου
παρακαλεῖ.*

38(37). Χριστοφόρῳ βασιλικῷ κληρικῷ καὶ χαρτουλαρίῳ τῆς Νέας ᾿Εκκλησίας.

*῾Ως τί τοῦτό σοι τὸ ῥῆμα τῆς τῶν πολλῶν οὐκ ὄντι μοίρας προτέθει-
ται, τὴν ἐξ ἡμῶν ἀφαίρεσιν, ἀλλαχοῦ δὲ ἀποκατάστασιν ἀποτεινόμενον τοῦ*
f. 163v *ἀδελφιδοῦ, ὡς λυπῆσον ἢ ὡς παραθῆξον; | κἂν μὲν ὡς λυπῆσον προήνεκται,
ἀνοίας ἀποίσειν ἡμᾶς οἴει γραφὴν περὶ τῶν οὐ λυπούντων ἑλομένους λυπεῖ-
σθαι, εἰ δ᾿ ὡς παραθῆξον, ἀγνοεῖν μοι τί τὸ παραθῆγον εἶναι δοκεῖς. εἰ γὰρ
ἐγὼ ὅτι μὴ ταχείᾳ πτερῶν προβολῇ πέτασθαι ἀπτέρους ὄντας ποιῶ, μᾶλλον
δ᾿ ὅτι μὴ τὴν Αὐγείου κόπρον αὐθωρὸν ἐξεκάθηρα μετὰ τὴν πολλὴν αὐτῆς
τέως ἀποκάθαρσιν, ἐγκαλούμενος, πῶς ὁ μηδ᾿ ὁτιοῦν συνεισενεγκὼν τοῖς
ἤδη πονηθεῖσιν ἀνέγκλητος; ταῦθ᾿ ἡμῖν παίζουσι, τὸ δέ τι καὶ σπουδάζουσιν
εἴρηται· πλείω γὰρ ἢ μαλακώτερα σοφίας εὐμοιρήσας, οὐκ ἀγαπήσει ἀνήρ·
τῶν μὲν γὰρ ἕξει τοῖς βραχέσι τὴν εἴδησιν, τῶν δέ, φίλαυτος οὐκ ὤν, ἀπο-
διοπομπήσεται τὸ ἡδύ· πέρας τοῦ λόγου πύξον τισὶ κατωρθώθι σπάνις γενή-
σεται ἢ τούτῳ παιδείας, ἐπακολουθοῦσαν εἰ σχοίη τὴν ὑμετέραν οἶδας ὃ
λέγω χεῖρα, μαθητιῶντι ἡμῖν.*

39(38). Τῷ αὐτῷ ἀντεπιστείλαντι.

f. 164 *Καὶ τί ἂν ἄλλο δεινὸς ἐξεργάσεται ῥήτωρ, ἢ μὴ | τῇ παραγραφῇ τὸ
δικαιοῦν αὐτὸν καθαιρεῖν, συνιστᾶν δὲ μᾶλλον οἷς ἡ τέχνη δίδωσι τόποις
τὰ ἑαυτοῦ· ἐπεὶ οὖν οὐ παρεγράψω τὰ ἡμέτερα μόνον, ἀσθενῆ δὲ ταῖς
ἀνθυποφοραῖς ἔδειξας καὶ ἀνίσχυρα, δεύτερος οὗτός σοι τῶν ἡμετέρων ἔσται
γραμμάτων ὁ πλοῦς, ὅτι μὴ τῷ πρώτῳ οὐρίῳ πνεύματι τὸ ἱστίον ἐλύσαμεν.
πνεῦμα γὰρ οὐκ ἂν περιρρῆξαν βίαιον τοῦτο κατὰ πελάγους ὦσαι τοῦ φέρε-
σθαι· χρήσομαι δὲ τοῖς σοῖς οὐκ ἀπομαχόμενος, ἀλλά τι καινῶς εἰπεῖν
προεξευρίσκων τῇ ἀνασκευῇ θαυμαστόν, πρόφασιν τῷ βάλλειν τοῦ βάλλε-
σθαι καὶ νικᾶσθαι διδοὺς τῷ νικᾶν. ὑπεξίσταται γὰρ καὶ νὺξ ἡμέρᾳ καὶ
ἡμέρα νυκτὶ καὶ τῇ ἑκάστης ὑποχωρήσει διαφορὰν ὁ τοσοῦτος χρόνος οὐκ
ἔδειξεν· εἰ τὸ παραθῆγον εἶπες οὐκ ἀγνοεῖν ἄρκυσιν οἰκείοις ἔχεσθαι λέγεις,
δυοῖν ἐκλέγων τὸ ἕτερον, ἢ τῷ ἀφιλοτίμῳ κατασιγάζων σου τὸ ἁπλοῦν ἢ τῇ
συστολῇ μεγαλύνων τὸ ἀφιλότιμον· ἐπεὶ πῶς ὁ διατεινόμενος τί τὸ παρα-*

---

670 † *ὥσετοῦ* cod. *ὦσαι τοῦ* Tomadakis

f. 164v θῆγον οὐκ ἀγνοεῖν γραφὴν | ὑφέξειν ᾑρετίσατο συνειδότος; τὸ μισθοὺς καὶ ἀπαιτεῖν οἶδα προβαλῇ μετὰ τὴν εἰς τέλος τοῦ ἔργου προαγωγὴν ὡς μικρόψυχος, εἶτα τῶν μικρολόγων ἀνθυποφέρων καὶ τῶν ἀποκλειόντων τοῖς ἐργολάβοις ἀφορμὰς εὐπροσώπους οὐκ ὢν τῷ ἁπλῷ τῆς προθέσεως· εἰ γὰρ ὁ τοῦ ἔργου τούτου καταβαλλόμενος πόνος ἀκατάβλητον ἕξει πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τὸν μισθόν, καὶ τοῦτό σοι τῷ χρηστῷ καταφαίνεται δίκαιον, ὥρα σοι καὶ πίθῳ τετρημένῳ καταδικάζειν ἡμᾶς ἐπαντλεῖν καὶ μαθητὰς ἀντὶ διδασκάλων ποιεῖν, ὅτι μηδ' ἀρχὴν ἐξειλήφαμεν μαθητείας τῆς ἀγνοίας πλεονεκτούσης τὸ γινωσκόμενον· ὅτι δ' ἡ παίδευσις ἀνέσπασεν ἡ ἐμὴ τὰ προσόντα τούτῳ πτερά, μὴ θαυμάσῃς· τίλλονται γὰρ καὶ κατοικιδίοις ἀναμιγνύμεναι ὄρνισιν ὄρνεις ἀλλότριαι, τῇ ἑτέρων ἅμα πτερῶν ἐκβολῇ αἷς ἐτάχθησαν συναγελάζεσθαι ἐθιζόμεναι.

40(39). Τῷ πρωτοασηκρῆτις.

f. 165 Οὐκ ἐλέου προβολῇ | ὅτι μηδ' ἔλεον θηρῶμαι συνεῖδον προοιμιάσασθαι, οὐδ' αὖ τῇ ἰδιωτῶν ἀποχρήσασθαι φωνῇ, ὅτι μοι πρὸς ἀττικιστὴν καὶ πατέρα τῶν λόγων ὁ λόγος· οὐκ ἔμελλεν ὅδ' ὁ νῦν ἀπολείπεσθαι χρόνος ἀνδρῶν ἀγαθῶν· πῶς γὰρ ἂν τοῦ κοινοῦ διῳκεῖτο ἡ ἐπιστασία καλῶς σαλευομένων ἡμῶν ὡς ἔτυχεν καὶ τὸ ἧττον ἐν ἅπασιν ἀποφερομένων τῶν ὀφειλόντων μοίρᾳ κεκρίσθαι τῇ μείζονι· ἐπεὶ οὖν ὁ ψυχῇ σώματι τοῖς ἐκτὸς τῷ ὄντι μέγας καὶ ὑψηλὸς πολλοὺς τὴν σὴν ἐξαιτουμένους πρόσληψιν ἔχων ὁρᾶν ἐκεῖ τὸ καλῶς σκοποῦν ἐπέστησας ὄμμα οἱ παιδείας ἣν μερίδα θεάσασθαι, καὶ τῷ λογισμῷ τούτῳ προκέκριταί σοι τῶν ἄλλων ὁ ἡμέτερος μαθητής, ἕξεις δοῦλον καὶ τὸν διδάσκαλον ὑποπτήσσοντα τὴν ἐγγύα παρὰ δ' ὦτα φωνὴν οὐδαμῶς· πιστεύω γὰρ καὶ τὸ θαρρεῖν ἔχω τοσοῦτον ὅτι κἂν τῷ ἀφανεῖ νῦν ἡ πίστις ἀργῇ ἐνεργήσασα τῷ ἐκβησομένῳ Ζώπυρον ἀποδείξει f. 165v τοῦτον, οὐ Τάνταλον, | Βαβυλώνων πολλῶν προκρινόμενον, οὐ τροχῷ ἀερίῳ κατατεινόμενον.

41(40). Θεοφίλῳ ἀσηκρῆτις.

Εἰ μὴ τῷ μὴ ὁρατῷ περιπλανῶμαι τὸν νοῦν, τῷ ὁρωμένῳ πείθειν ἐμαυτὸν ἔχω, ὡς ἀνὴρ οὐ τῶν πολλῶν οὐδὲ τῶν ἐξ ἀγορᾶς σὺ φιλεῖν ἀδόλως τοὺς φιλοῦντας εἰδώς, ἐξιλεοῦν δὲ καὶ τοὺς ἐχθραίνοντας τῷ Εὐκλείδου πειθόμενος ὑποδείγματι· ἡ πειθοῦς δέ μου κρίσις οὐχ ἁπλῷ κατακρατεῖ τῷ σκοπῷ, ἀκοῆς δὲ προκαταλήψει πρῶτον καὶ συνουσίας δοκιμασίᾳ. πῶς γὰρ ἂν μετὰ τὴν πεῖραν ἐλογιζόμην ὁ παιδείας οὐκ ἀφιστάμενος, εἷς τι τῶν ἀνοικονομήτων ἔσται κατάφωρος καὶ πῶς οὓς τῷ φαινομένῳ πρὸς ἑαυτὸν ἐκβιάζεται τῷ ἀφανεῖ διιστᾶν ὁ τοιοῦτος κριθήσεται, πῶς δὲ ὁ ὢν τῷ στρεβλῷ τῶν ἄλλων κανὼν στρεβλοῦν ἑαυτὸν δέον τῷ ὀρθῷ προσέχειν μᾶλλον ἐξεικασθήσεται; ταῦτα περιστρέφων ἔστεργον ἐκ ψυχῆς· ἀγαπῶ δὲ καὶ

νῦν τούτου μὴ ἐκπεσεῖν, ὡς ὁ τῶν ἀδήλων οἶδε γνώστης θεός. καὶ τί σὲ τὸ f. 166 παραπεῖσαν, ὦ γενναῖε, τὴν χρηστὴν | μεταθέσθαι προαίρεσιν καὶ πρὸς τὰ δι' αἰδοῦς ὄντα καὶ τοῖς οὐ κατὰ σὲ χωρῆσαι σοφοῖς; ἢ καθ' ἡμῶν οὐκ οἴει κατ' ἄλλων δὲ τὴν γλῶτταν παραθῆξαι πρὸς λοιδορίαν; ἡμᾶς παῖσαι λόγισαι πλέον καὶ τὴν ἡμῶν διαλύειν οἷου φιλίαν, εἴπερ τῷ σῷ λογιστέον πατρὶ τὴν εἰς σὲ τινῶν ἀτιμίαν ἢ καὶ διάστασιν. ἕνωσον τὸ διαστᾶν, στρεπταὶ γὰρ φρένες ἐσθλῶν, καὶ πολλῷ πλέον σφίγξεις ἡμῶν τὸν δεσμόν. καταιδέσθητι τὰς εὐκταίας τῶν κατακουόντων φωνάς, τὰς ἀπευκταίας ἀποτρεπόμενος· τῶν μὲν γὰρ ἐπιεικεῖς, ὅτι συνήθης, ὅτι χρηστός, ὅτι παιδείᾳ συζῶν, τῶν δὲ τραχεῖς, ὅτι ἰταμός, ὅτι λοίδορος, ὅτι πλήρης ἰοῦ, ἃ πρὸς σοφὸν ῥηθῆναι δέον, κἂν ἡ συνθήκη τούτων ἄσοφος εἶπον· ἔξεστί σοι λοιπόν, ὦ θαυμάσιε, τῷ ἐντελεῖ τῆς ἡλικίας τοῖς ἐν τέλει καταλεχθέντι, ἃ τῷ ἀτελεῖ ποιεῖν οὐ πεφώρασαι τῆς ἡλικίας τὸ τούτων ἀπρεπὲς ἀναλογισαμένῳ καὶ νῦν ταῦτα μὴ δρᾶν· δηλώσει δὲ τὴν ἀποτροπὴν ἡ τοῦ ζητουμένου ἀποστολή.

42(41).

f. 166v Κἂν τὸ θεᾶσθαί σε τοῖς σωματικοῖς | ...ὀφθαλμοῖς τῆς τοῖς καρδίας φανταζόμεθα βλέπειν σε τῇ τῶν ἀπαγγελλομένων περὶ σοῦ ἀγαθῇ νυττόμενοι φήμῃ, τὸ αὐτὸ δὲ καὶ σὲ περὶ ἡμῶν ἔχειν πειθόμενοι, τοῦτο ποιεῖν ἔδοξα τοὺς ἀμφοτέρους καλόν, γράμμασιν ἀλλήλοις ἀσπάζεσθαι καὶ τούτοις τὸν προσόντα πόθον ἀλλήλοις δηλοῦν.

43(42). Ἐπιφανίῳ διακόνῳ.

Βραδὺς ἐγὼ πρὸς τὸ κατακούειν διαβολῶν καὶ πρὸς τὸ πιστεύειν οὐκ εὐπειθής· πείρᾳ δὲ τοῦτο κατορθοῦν ἐδιδάχθην, οὐκ ἀρετῇ ὅσον οὐκ ἄλλος ἁλίσκεσθαι πρὸ τῆς πείρας εἰς ταῦτα πρόχειρος ὤν· ἀνυπόστατα δ' οὖν καὶ τραγικῶν τινας ἴσα χορηγημάτων ἀνατυποῦντας πολλάκις θεασάμενος πλάσματα τὴν μετὰ ταῦτα πρῶτον συναπαχθεὶς ἀλήθειαν ἐπιγνούς· ὅθεν ἡ τῆς κινήσεως αἰτία τούτων ἐζήτουν, καὶ ζητῶν ἐμαυτὸν οὐχ ἕτερον εὕρισκον f. 167 αἴτιον· ὦτα γὰρ ἐπικλίνων τοῖς ἐθέλουσι λέγειν, πολλοὺς ἔπει|σα καὶ τὰ οὐκ ὄντα καθυποκρίνεσθαι. ἀποφράττειν οὖν ἐκείνοις τὴν εἴσοδον ὀψὲ διαγνούς, ἀδιεξόδευτον τὴν εἴτε ἀλήθειαν εἴτε ὑπόκρισιν ἐποιησάμην αὐτῶν· κἂν οὐκ ἀπαθῆ με ἡ φύσις ἐᾷ δι' ὅλου ἡ ἀσθενὴς τὸ πρός τί ταῦτα εἰπεῖν ἀναλογίσασθαι αὐτὸς ἱκανός, ἐξεταστὴς ἔστω τῶν λεγομένων θεὸς ὡς πολλῶν ἐκεῖνα λέγειν ἐχόντων, ὅτι ἀμνήμων, ὅτι ἀχάριστος, ὅτι παραλογιστὴς καὶ τὰ τὴν ψυχὴν αὐτὴν δάκνοντα, ὅτι ὑβριστής, ὅτι λοίδορος, οὐχ ὑπέθηκα ἐμὸν οὖς. τί διανοούμενος, ὅτι παιδευτήν, ὁδηγὸν τοῦ καλοῦ, πορισμῶν βίου προφά-

---

731 post *σωματικοῖς, οὐκ ἔστι?*

σεων εὑρετήν, ὁ ἀμνημοσύνης, ἀχαριστίας, παραλογισμοῦ, ὕβρεως, λοιδορίας διώκων, οὐκ ἀνὴρ ἀγαθός· ἀγαθοῦ γὰρ καὶ τοὺς πάντη κακοὺς μὴ μυσάττεσθαι, πονηροῦ δὲ καὶ τοὺς πάντη καλοὺς ἀποστρέφεσθαι· καὶ πῶς ἂν ὁ δόξαν ἔχων τοῦ ἀγαθοῦ τὴν μετάπτωσιν ἔσχε τούτου ῥᾳδίαν, ὡς ἀποτραπῆναι πρὸς τὰ καὶ τῷ φύσει κακῷ παραφυλαττόμενα; ταῦτα φρονῶν | [f. 167v] οὐ περιειχόμην τέως ἐκείνοις· ὅτε δὲ συνιστᾶν τοὺς λόγους ἔγνων τὴν πεῖραν καὶ κακώσεως ἐγκλήματι περιέπεσον καὶ στάσεως αἴτιος οὐκ εἰρήνης, οὐδ' ἀγχόνης ἀποτρόπαιος ἀλλ' ὑπαίτιος, καὶ φονεὺς οὐ σῴζων ἤκουσα παρὰ σοῦ τοῦ σωθέντος, τοῦ μὴ παρ' ἄλλου, παρὰ σαυτοῦ δὲ γνῶναι τὸ ἀληθὲς ἔχοντος, καὶ τὴν ἀλήθειαν πεδηθεῖσαν εἶδον ὥσπερ ἀνδράποδον, εἰδότι λέγω ἐπὶ τῆς διαλέξεως, τότε μου συνέχεε τὸν νοῦν καὶ ἠλλοίωσεν ἡ τῶν πραγμάτων πρὸς τοὺς λόγους διαφορὰ καὶ λυπεῖσθαι μὲν κατέπεισεν ἐπὶ σοί, λόγους δὲ παρέπεισεν οὐδαμῶς κατὰ σοῦ βάλλειν κακώσεως ἢ ὅσους προβάλλομεν ἀχθόμενοι φανερῶς, κἂν πολλοὶ τὰς σὰς ἐπλήρωσαν ἀκοάς, οὐκ εἰκότα με λέγειν ἀλλ' ἐπιλήψιμα. παρῆρε δ' ὅμως τὴν τότε λύπην ἡ ἔναγχος πρὸς ἐμέ σου ἀπολογία ὡς ἀπὸ μελέτης δημιουργηθεῖσα τινὸς τὸ ἐπαινετὸν ἔχουσα· θεὸν γὰρ εἰπὼν εἰδέναι πάντα, ἀνθρώπους δὲ μὴ κατὰ καιρὸν λέγειν πολλὰ | [f. 168] δέδωκας ἡμῖν ἀφορμὴν ἐννοεῖν τούτῳ σὲ μᾶλλον ἢ ἐκείνοις προσέχοντα ὡς ἄγος τοὺς περὶ ἡμῶν ἀποστρέφεσθαι λόγους, ἔχοντας οὐδὲν ἀληθές. εἰ μὲν οὖν ἀλλοῖος γέγονας, ὅτου χάριν εἰπέ· εἰ δι' οἷος ἦς μένεις καὶ νῦν, πεῖσον ταῦτα καὶ τοὺς ἄλλους φρονεῖν καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸν σοὶ καὶ ἡμῖν δὲ ποθούμενον· φιλῶ γὰρ κἂν μισῶμαι τοῦτον, τὸν κύριον κανστρίσιον· οὐκ εἰρωνευόμενος δὲ τὸ ποθεῖν προσέθηκα τοῦτον, ἀλλ' ἀληθεύων. μηδ' εἰς τοῦτο περιγραψάτωσαν οἱ τὰ ἐμὰ περιγράφοντες τὴν ἐκεῖθεν τοῖς τοιούτοις οὐ δεδοικότες ποινήν· ὅτι γὰρ ἀληθεύω τὸ κατ' ἀρχάς μοι δηλοῖ προταχθέν, ὅτι ἔργῳ πέπεισμαι κυήματα πολλῶν εἶναι τὰ τὸ τοιοῦτο μῖσος αὐτῷ προσενσπείραντα, τὰ ἐξ ἁμάξης κατ' αὐτοῦ, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀλλ' οὐ τὰ λύπης ἡμᾶς ἐπιφημιζόντων λαλεῖν· φάντασμα γὰρ οἰκεῖον οὐκ ἂν ἀπέτεκε χρόνιον καὶ δευσοποιὸν οὕτω νόσημα τὸ τῆς μνησικακίας φημί, εἰ μή τῳ | [f. 168v] πιστεύηται τὸ περιφερόμενον γυναῖκα τεκεῖν Αἰθίοπα, μίξιν οὐ γνοῦσαν Αἰθίοπος οὔτε εἶδος οὖσαν τοιούτου, μόνη δὲ κατὰ συνουσίαν ἀνατυπώσει Αἰθίοπος. ἡ πειθὼ δὲ σοὶ τίς; τοῦτο μὲν ἐπῳδῇ λογίων ἱερῶν, κἂν ἐκεῖνος ἀετὸς ὢν οὐ δεῖται πρὸς τὸ ἵπτασθαι διδαχῆς, δεῖται δ' ὅμως ὡς οἱ νοσοῦντες ἰατροὶ θεραπείας ἑτέρων, ὅλως τὰς ἀκοὰς ὑποσχὼν τοῖς τὸ μῖσος ἡμῶν ἐπαυξήσασιν, τοῦτο δὲ ἱκετείᾳ καὶ γονάτων κλίσει· ἐπαγωγὰ γὰρ ταῦτα καὶ πρὸς σωτῆρα γινόμενα καὶ εὐεργέτην οὐκ ἀπρεπῆ. εἰ δ' ἀποκέκλεισται ἡμῖν ἅπαξ ἡ τούτου θύρα, ἓν γοῦν τοῦτο τῷ ποτε διδασκάλῳ πειθόμενος ποίησον· ἀπαλλάγηθι τῆς πρὸς ἡμᾶς ἔχθρας αὐτὸς καὶ τοιούτους ὑπονόει περὶ σέ, οἵους ᾔδεις τὸ ἀπ' ἀρχῆς· ἀπαλλαγήσῃ δὲ μήτε τοῖς ἔτι μέλλουσι πλάττεσθαι ὑπέχων τὸ οὖς. μέλλησις γὰρ τοῖς πρὸς

ταῦτα ῥᾳδίοις οὐδεμία, καὶ τὰ ἐν οἷς προελήφθης ἀποπεμπόμενος, ὃν εἶπες [f. 169] θεὸν τὴν αὐτῶν ἀληθῆ μὴ οὖσαν πλάσιν εἰδότα πιστεύων· | καὶ ἡμῖν τοῦτο πάντως ἱκανὸν ἔσται κἂν ἑτέροις …ις τιμᾶσθαι δίκαιον ἦν συνεισενεγκάντων τι πρὸς τὴν ὑμετέραν τιμήν· εἴπερ οὐ μεμφοίμεθα τοῦτο λέγοντες, ὡς ἡ τοῦ ἀρχιμαγείρου τοῦ Φαραὼ γυνή, ἡ περιβολῇ καὶ καθείρξει ποδοκάκκης χρονίᾳ πρόξενος εἶναι τῆς Ἰωσὴφ ἔλεγε βασιλείας.

44(*43*). *Τῷ κανστρισίῳ.*

Πείθειν ὁ τῶν πολλῶν βιάζεται λόγος εἰσηγήσεσιν εἴξαντα πολλῶν οὐδαμῶς καὶ τὴν τῆς γραφῆς πρεσβείαν ἀπώσασθαι. ἐκείναις μὲν οὖν οὐκ εἶξαι, αὐτὴ ἡ πεῖρα διδάσκαλος· πλὴν οὐκ ἂν ἀνὴρ εὐσεβὴς καὶ τιμᾶν οἷς ποιεῖ θεὸν εἰδὼς ἀνεπίστροφον ἔσχεν οὕτω τὴν γνώμην, μεσιτείας κατακούσας πολυχρονίου καὶ εὐπειθοῦς· ἐξάπτει γὰρ αὕτη καὶ πρὸς ὀργὴν ἐρεθίζει πολλάκις οὐκ ἐπιτηδείως προσαγομένη, οὐδὲ κατὰ καιρόν· πρὸς δὲ τοὺς ἀτιμάσειν ὑπειληφότας καὶ τὴν γραφὴν συνιδεῖν οὐ δύνασθαι καὶ τὴν τῶν βαρβάρων ἔλεγον πρὸς τοῦτο ἀποτροπήν, οἳ τἄλλα βαρεῖς ἡμῖν ὄντες καὶ | [f. 169v] ἄσπονδοι, ἔνσπονδοι ταύτῃ καὶ ἥμεροι γίνονται, καὶ οὓς ὁρῶντες καὶ τὴν διὰ γλώττης οὐχ εἵλομεν προϊέντες φωνήν, ἕλξειν ὀλίγαις πρὸς ἑαυτοὺς ἠδυνήθημεν συλλαβαῖς· λόγῳ γοῦν τετιμημένος καὶ λόγου ὢν ὑπηρέτης καὶ τοὺς λόγους πρεσβεύων, ἴδε μὲν τὴν γραφήν, κατάθου δὲ τὴν ὀργήν, οὐ τὰς ψευδεῖς ἐκείνας λιτάς, ἃς ὁ ἔξω λόγος τοῦ Διὸς φησὶ θυγατέρας, ἀλλ' αὐτάς σοι τὰς τοῦ σωτηρίου πάθους ἡμέρας ἐπιφέρεται ἱκέτιδας ἡ γραφή, ἃς αἰδεσθείς, εἶδ' ὅτι ὧν εὔχῃ τὴν ἔφεσιν κομιῇ· ἐπεὶ καὶ τὰ πάντα χρηστὸς καὶ ὀρθῶς βιῶν κἂν τὸ πάχος ἔν τισιν ἐπιπροσθῇ τοῦ δεσμοῦ, μικρὸς χρόνος καὶ ἡ μήτηρ ἡμᾶς ὑποδέξεται γῆ, οὐκ οἶδα εἰ ὀψομένους ἀλλήλους ἐκεῖ, κἂν ὁ ὑπὸ σελήνην οὗτος κόσμος καὶ ἡ βραχεῖα τοῦ ἀέρος τούτου ὁλκὴ συνομιλοῦντας ἀλλήλους ἕξουσιν, εἰ καὶ ἡ κάτω τάξις ἡμᾶς ἐλαττοῖ· παρανάλωμα τὸ τὴν διάστασιν ποιῆσαν γενέσθω πυρὸς τῇ μνήμῃ τοῦ ἐκεῖ| [f. 170] θεν πυρός· μέγας ὁ θεὸς καὶ πατήρ, μικρὰ καὶ οὐδὲν τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις· ὁ ταύτην καταλλάξας νῦν πρὸς ἐκεῖνον, πεισάτω μεγάλου καὶ μικροῦ μὴ ποιεῖσθαι παράθεσιν τῇ πρὸς ἐκεῖνον ἐνασχόλῳ φαντασίᾳ τοῦ νοῦ.

45(*44*). *Θεοδοσίῳ μοναχῷ.*

Ἐλύπησεν ἡμᾶς ἀλλ' οὐκ εὔφρανε τὸ γράμμα τὸ σόν· εἶχε μὲν γάρ τι καὶ εὐφραῖνον, ὑγιείαν τὴν σὴν καὶ χρηστοῦ βίου διαγωγὴν ὡς δηλοῦν, πλέον δὲ τὸ λυποῦν ἐπεφέρετο καθ' ὃ ἀσθενεῖς ἀπήλεγχεν ὄντας ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀποπεράτωσιν τούτου συμβαλεῖν οὐδὲν ἔχοντας. ἐδόθη μὲν οὖν, τιμιώτατε, τὰ

---

793 …ις verbum V vel VI litt.

τῶν ἄλλων οἷς ἐπέσταλται γράμματα καὶ λόγοι προσετέθησαν αὐτοῖς πρὸς ἡμῶν παρακλήσεως· οὐκ εἶχε δέ τι ἐναργὲς ἡ ἀπολογία δι' οὗ τὴν εἰς ἔργον προαγωγὴν καταλαβεῖν ἐξισχύσαμεν· ἀγάπην μὲν οὖν αὐτῷ ζέουσαν πρὸς τὴν ὑμετέραν ἁγιωσύνην καὶ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ζητουμένου προθυμίαν ἔγνων πολλὴν καὶ λύπην δι' ὃ ἡ τούτου ἔκβασις οὐκ ἦν εὐχερής· ἀλλ' f. 170v *ὅτι τῶν νῦν πραγμά|των ἡ δυσκολία ταῦτα ποιεῖ, τὸν νοῦν ἐπὶ τόδ' ἐπιστήσας ἱκανὸς εἶ κρίνων ὀρθῶς ἐκμαθεῖν· ὅτι δὲ προφάσεως εὑρισκομένης τινὸς καὶ εἰς ἔργον ἐκβήσεται τὸ αἰτούμενον τῇ πρὸς σὲ στοργῇ καὶ τῇ νῦν προθύμῳ γνώμῃ τούτων ἐξείκασα· ἡ παρ' ἡμῶν δὲ εὖ ἴσθι, γλυκύτατε, καθ' ἑκάστην πρὸς αὐτοὺς ὑπόμνησις ἀπαράλειπτος ἔσται.*

46(45). *Δαμιανῷ σπαθαροκανδιδάτῳ.*

Ἔκαμον, λογιώτατε, λόγους ὑπέχων πολλοῖς, ἀγνοοῦσιν ἐν κρίσει τοὺς λόγους οἰκονομεῖν· βάλλεσθαι γοῦν τὰ πρῶτα δόξας καιρίως, τῇ ἀπειρίᾳ τὰς βολὰς οὐκ ἀποκρουόμενος, τῇ συνεχεῖ μετὰ ταῦτα τῶν βελῶν ἀφέσει ὅτου χάριν ἔγνων ῥαδίως τιτρώσκεσθαι. καὶ γνοὺς ἀντέχειν ἔπειθον ἐμαυτὸν οἵτινες εἶεν οἱ βάλλοντες ἀναλογιζόμενος· καὶ ἐγένετό πως ἐμοὶ διδάσκαλος ἡ συνήθεια· ὅτε δὲ ἡ πλείων πεῖρα καὶ τοὺς οὐχ οἵους ᾤμην τοιούτους ἀπέδειξεν, ἐπὶ τὴν προτέραν ἀπορίαν μετῆλθον τῷ λογισμῷ καὶ πῶς τοὺς f. 171 *πάντας πέπεικε τὸ ἀνώμαλον τοῦ καιροῦ ἐξηκρίβουν ἓν ὥσπερ φρονεῖν | ὡς διαφορὰν οὐδεμίαν ὁρᾶν σοφοῦ πρὸς ἄσοφον ἢ ἐνδόξου πρὸς ἄδοξον· μήποτε γοῦν καλῶς ἐξειληφέναι σκοπῶ τινας τὸ τοῦ Μέλητος ἐν οἷς τοῖος γάρ τε νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, ἔλεξεν, οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγῃσιν ὁ κατ' ἐκεῖνον πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, ὃ καταστρέφειν ἄλλης ὂν διανοίας εἰς τὸ τοιοῦτον εἶναι τῶν ἀνθρώπων τὸν νοῦν, ὁποῖον ἂν ᾖ τὸ κατάστημα τοῦ ἀέρος, πολλοὺς τῶν μεγάλων παρέπεισεν. ἡμεῖς μὲν οὖν μάρτυρα τὴν ἀλήθειαν προβαλλόμενοι λέγομεν ὡς ὑστεροῦμεν οὐδὲν ὧν εἰς μαθητὰς δεῖ ποιεῖν, κἄν τε τῶν εὐγνωμόνων, κἄν τε τῶν μὴ τοιούτων ὁ μαθητευόμενος ᾖ· ἀλλ' ἡμῖν τὸ ἀπαράδεκτον τῶν μαθημάτων ἀναφερόμενον, παρὰ μὲν τῶν ἀπαιδεύτων συγγιγνώσκομεν, παρὰ τῶν πεπαιδευμένων δὲ καὶ λίαν ἀσχάλλομεν, δέον καὶ φύσιν καὶ ἐπιμέλειαν καὶ χρόνον ὁρᾶν. οἱ δὲ τὸ δώροις ἀξίοις φιλοτιμεῖσθαι τοὺς διδασκάλους ἀφέμενοι, ἢ παρακλήσεις προσάγειν ὅσοι πρὸς ἐκεῖνο* f. 171v *ἐπαποροῦσιν, ἐπ' αἰτίας ἀκαίρους τρέπονται | καὶ οὐδὲ ὅτι ἐγκαλοῦσιν ἐπίστανται· κριτὴν οὖν οὐχ ἕτερον ἢ σὲ καθίστημι τῶν ἐμῶν, ἐπεὶ καὶ λόγῳ καὶ βίου δόξῃ κοσμῇ· ἐλπίσι ποίαις τραφήσομαι, ἔτνους καὶ ταριχευτοῦ Καλλισθένειον ἢ ἁλώνητον παρὰ τοιούτου δεξάμενος δωρεὰν εἰς τῶν ἐπὶ*

831 *ἐπὶ τόδ'* lectio incerta 832 *εἰ* cod. *εἶ* Tomadakis 843 *ἐπὶ : ἐπεὶ* cod.
859 *βίου : βίῳ* A²

ῥιπὸς κειμένων, ἀλλ' οὐχὶ διδάσκαλος νομισθείς; παρὰ προαίρεσιν ταῦτά μοι, ὁ τοὺς λογισμοὺς ἐξετάζων οἶδεν θεός, εἴρηται· πλὴν τὸ μικρὸν καὶ τὸ μέγα τῇ προθέσει τοῦ διδόντος σταθμίζεται· καὶ τὴν ἀναιδείας κριτοῦ τοιούτου τυχόντες γραφὴν φευξόμεθα. ἐπανόρθου τοιγαροῦν τὸ σκάζον ὧν ἐπίστασαι συνειδὸς καὶ εἴ τι χωλεῦον συνορᾷς ἡμῖν ὀρθωθήσεται.

47(46).

Μέχρι μὲν ἐλπὶς ὑπῆρχε προσλήψεως μείζονος ἢ καθ' ἡμᾶς, φορητὸν ἡμῖν ἦν ταύτης ἀποτυγχάνουσιν, οὐδὲν ἔχουσι προορᾶν ἢ τὸ ἀνάξιον· οὐ πενίαν, αὕτη γὰρ ὑψοῦν ὤφειλε μᾶλλον, εἴπερ, εἰ καὶ κοινοί, τῶν χειμαζομένων f. 172 *δὲ χάριν ἢ τῶν κατ' οὖρον φερομένων | οἱ λιμένες καθίστανται· οὐ μεσιτείας ἐρημίαν, προεγνώσμεθα γὰρ εἰ καὶ μέσον λειμῶνος ἀτερπεῖς ἐφάνημεν μένοντες· μέχρι μὲν οὖν περὶ μεγάλων ἦν ἡ ἐλπίς, ἦν γὰρ τῷ τῶν ἐξώρων ἀπὸ γραμμῆς ὃ λέγεται γνῶναί σε πλέον ἔχειν ὅσῳ καὶ πλείων ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ τῶν λόγων οἰκονομία κριτικωτέρα, φορητή πως ἦν ὡς ἔφημεν ἡ ἀποτυχία· καὶ νέφει γὰρ συγκαλυπτόμενος ἥλιος τὰς ἀκτῖνας οὐκ ἐξαπλοῖ· νέφος δὲ τῶν ἀκτίνων τῶν σῶν, τῶν κατ' ἐμὲ δυστυχῶν τὸ ἀνάξιον· ὅτε δὲ τοῦτο γνόντες ᾑρήμεθα τοιαῦτα αἰτεῖν, ἃ μικραῖς ἀφορμαῖς καί τινες τῶν ἡμῖν μαθητευομένων αἰτήσαντες ἔτυχον καὶ τὴν κάτω χώραν τούτοις ἔχειν παρακαλέσαντες οἱ τὴν ἄνω τῷ διδάσκειν τέως ἐπέχοντες, ὑπερθέσεις ἑωρῶμεν καὶ ἀναβολάς, καὶ ἀνώμαλος ἡμῖν καὶ αὕτη δέδεικται ἡ ὁδὸς καί τι πρόσαντες ἔχουσα, αἵματι μέν, τὸ τοῦ λόγου, στένειν διέγνων, ἵν' οὕτω τὸ πάθος γένηται δῆλον, κινεῖν δ' αὐτὸν ἀφ' ἱερᾶς, ὃ ἐσχάτης βοηθείας λέγεται* f. 172v *κίνησις, ἵν' εἰς ἔλεον | ἐκκαλέσωμαι· μέγα κακὸν ἀνὴρ ἐπίφθονος, δέσποτα, ἐξ ἑτέρου γὰρ ποιήσομαι τὸ προοίμιον· εἰ δὲ καὶ τὸ γείτων εἶναι, φησὶν ὁ σοφὸς ἐκεῖνος, κεκλήρωται, ἀπαραίτητον τὸ δυστύχημα καὶ θανάτῳ μόλις παυσόμενον· δεινὸν δὲ καὶ βάσκανον τὸν τῶν γειτόνων ὀφθαλμόν, ἡ παροιμία φησί. τούτου περιπαρεὶς οὐκ οἶδ' ὅπως ἐγὼ ταῖς ἀκάνθαις, παρὰ βραχὺ παρῴκησε τῷ Ἅδῃ ἡ ψυχή μου· τοὺς γάρ ποτε τὸν ἐμὸν ἐσθίοντας ἄρτον, φιλοτησίαις προπόσεσι μεγαλύνων οὐκ ὤκνησε διεγεῖραι πτερνισμὸν ἐπ' ἐμέ· καὶ ἦν ἂν οἰστὸν εἰ πρὸς ἑαυτὸν αὐτοὺς ἐπεσπάσατο μόνον· νῦν δὲ καὶ τῆς οἰκείας χωρίσας διατριβῆς, πρὸς ἑτέραν χωρῆσαι κατέπεισε, φθονήσας καὶ διὰ τοῦτο ἐκκόψας τὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ τῆς σχολῆς ἐκείνης κρατοῦντος ἀδελφικὴν στοργὴν καὶ ὁμόνοιαν. καὶ οὓς οὐ δίιστα μιᾶς ἡμέρας διάστημα, τριῶν ἐτῶν διέστησε φθόνος περίοδον καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου τὸ κακὸν ἔστησεν, ἀλλὰ καὶ οἰκίαν ἐξ οἰκίας ἀμείβειν παρεγγυᾶν οὐκ αἰδεῖται τοὺς ἑαυτοῦ,* f. 173 *| καὶ ὡς εἴ τινας τοῦ Προμέρου κύνας ἐπαφεθέντας περιτρέχειν καὶ*

863 *τοιούτου κριτοῦ* A² 882 *ὃ ὅς* cod. 889 *μεγαλύνειν* cod. 893 *διάστημα* in marg. *τούτων : τούτοις ?*

καθυλακτεῖν ἡμῶν καὶ νῦν μὲν τοὺς ἐμοὺς ἀποσπᾶν φοιτητὰς ὅτε καιρὸν εὕροιεν καὶ προσοικειοῦν τῇ ἐκείνου σχολῇ, νῦν δὲ τοὺς ἐπαίρειν τὰ ἡμέτερα φιλίως ἐθέλοντας συνήθεις ἢ καὶ τοὺς ἀκοῇ προκατειλημμένους ἐπιστομίζειν καὶ πείθειν ἀμουσοτέρους εἶναι Λειβηθρίων ἡμᾶς. τί τοῦτο βουλόμενοι; πάντας ἔχειν ὑφ᾽ ἑαυτοὺς εἴ που τύχοι τις αὐτῶν ἐκπαιδεύειν θέλων τινά· ἀλλ᾽ οὐδὲ τοῦτο πράττειν δεδίασι τὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀπαραλόγιστον, ἐχθροὺς τοὺς φίλους καταναγκάζειν ποιεῖν καὶ τῆς τοῦ χαίρειν αὐτῆς προσφωνήσεως τῇ λύμῃ τούτων νοσεῖν, ὥσπερ καὶ ἄλλους βουλόμενοι· καὶ δέδοικα μὴ καὶ τὰ σὰ χρηστὰ σπλάγχνα κατ᾽ ἐμοῦ λάθρα πως ὡς μὴ διαγνωσθῆναι οὗτοι συνέκλεισαν, ἐξ ὧν καὶ τέρψιν αὐτοῖς οὐ μικρὰν προσοῦσαν ὁρῶ, τῆς ἀποτυχίας ἡμῶν ἕνεκεν. καὶ διαβολῆς ἐγενόμην κατήκοος f. 173v χθὲς | πρὸς τὸν ἐμὸν διδάσκαλον καὶ πατέρα, καὶ φεῦ τοῦ ἀνημέρου τρόπου καὶ ἀπηνοῦς, ὃν καὶ τὰ τρία τῶν Στησιχόρου κατεπῇδον ἐφ᾽ ἅπαντας ἀγνοεῖν, ὃν καρκίνου δίκην εἰς τοὐπίσω βαδίζειν καὶ τῷ ᾀδομένῳ ἐπὶ τὰ Μανδροβούλου χωρεῖν ἔλεγον, ἐφ᾽ ἕτερον οὗτοι πανουργίας εἶδος μετῆλθον καὶ διαβολὴν ἐπλάσαντο κατ᾽ ἀνθρώπου, ὃς ἄγκυρα τῶν ἐμῶν ὀδυνῶν πατρικοῖς ἐγένετο σπλάγχνοις καὶ διδασκάλους αὐτοῦ κατετόλμησαν λέγειν ἡμᾶς, τοὺς τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας καταπολαύσαντας· εἶτα καὶ σποράδην συλλέξαι λόγους κατεφληνάφουν πρὸς ἁρμογὴν κανόνος ἑνός, ὃν ἀπόδειξιν ᾤμην ἐγὼ διεστραμμένης γραφῆς ἀγνοῶν τὸ μελετηθέν, τῶν πολλῶν κανόνων καὶ ἐπιστολῶν ἠκριβωμένων καὶ λόγων ἐντέχνων γενόμενον τέκτονα καὶ πρὸ τοῦ ἡμᾶς καὶ τοὺς τοῦτο παλαμησαμένους εἰς φῶς προελθεῖν· πῶς δὲ τοῦτο ἐτύρευσαν, τοῦ ἤθους αὐτοῦ τὸ ἀποίκιλον βλέποντες καὶ ἀπόνηρον, ὃς τρόπῳ f. 174 χρηστῷ πάντων | ἡττᾶσθαι βούλεται, μόνον ἵνα τὸ παρ᾽ αὐτοῦ εἴτε λεγόμενον, εἴτε γραφόμενον μὴ τοῖς οἰκείοις λογισμοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἑτέρων βέβαιον ᾖ καὶ πάγιον· καὶ οὗτος μὲν ὁ τρόπος, αἰτία δὲ ὅτι φέρειν οὐκ εἶχον τὴν αὐτοῦ πρὸς ἐμὲ στοργὴν καὶ κηδεμονίαν, ἵνα κἂν οὕτω καὶ τῆς αὐτοῦ με στερήσωσι συνδυάσεως. ἀλλ᾽ εἰς μάτην αὐτοῖς ἡ τοιαύτη κατεσκεύασται μηχανή· δὸς οὖν τὴν παρὰ σοῦ, δέσποτα, δικαίᾳ κρίσει ῥοπὴν καὶ τῶν ἀγελαίων καὶ πολλῶν τῷ πλήθει ἀπαλλάξας ἡμᾶς, κἂν τοῖς οἰκείοις ἔνταξαι μαθηταῖς· ἀνιαρὸν γὰρ εἰ προσοικείωνται μὲν οὗτοι δι᾽ ἄλλων, ἐγὼ δὲ πάλαι προσῳκειωμένος ἀποπεμφθήσομαι.

48(47). Εὐσταθίῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν ἐστὶν τοῦτο ἀσθένειαν, ἄνδρα βασιλείοις αὐλαῖς ἀναστρεφόμενον καὶ ἀξιώμασιν ἀποσεμνύνοντα τὸ πολιτικόν, εὐγενῆ τε καὶ τὸν τρόπον μετὰ τοῦ γένους, εἰς τοσοῦτο ταπεινώσεως κατιέναι, ὡς σμικρύf. 174v νειν, εἰ τὰ κόσμου βλέποι τις ἑαυτόν, | πρὸς τοὺς βραχεῖς ἡμᾶς φοιτῶντα καὶ ἀφανεῖς. πάντως δὲ τῶν θεῷ φιλουμένων εἷς ὢν καὶ αὐτὸς ὁ χρηστὸς ἡμῶν φίλος καὶ ἀδολώτατος, κατ᾽ ἐκείνους, οὐ κατὰ τοὺς ἀγοραίους συμβάλλειν ἔγνως, ὡς οὐχ ἑαυτῷ προσεπιτρίψοιτο μῶμον ὁ εὐγενής, ἢ ὅθεν αἱ τῆς ψυχῆς ἐντίκτονται βλάβαι· οὐ γὰρ οὐχ οὕτω φρονῶν ἐπεδήμεις ἡμῖν, ἔθου δὲ μᾶλλον ἡμᾶς εἰς οὐδέν, παρατρέχων ὡς Σιφνίους ἢ Μαρωνίτας.

49(48). Ἰωάννῃ.

Ἕως μὲν ἡ τῶν Παφλαγόνων μέχρι λόγων ἐπιθυμία προσῆν, ψευδῆ πως ᾤμην εἶναι τὴν περὶ ταύτης ὁμιλίαν, ὡς σοὶ συνήθη καὶ σύντροφον· συνακμάσαν γὰρ ἑώρων ἐν σοὶ τὸ ψεῦδος πολλοῖς πρότερον παιδευθεὶς καὶ οὐκ ἤλπιζον ἁπλῇ προσβολῇ ῥημάτων σε πρὸς τὸ ἀληθὲς ὁρᾶν, ὁπότε καὶ σπουδάζοντι μόγις τοῦτο προσεξευρίσκετο· ψευδῆ δὲ ταύτην ὑπονοῶν καὶ λόγων χαριέντων ἕνεκα καὶ ψυχαγωγίας προβαλλομένην σοι, ἀπαθῶς τὴν f. 175 περὶ | ταύτης ὑπόμνησιν ἔφερον οὐ βασανίζων τὸ περισπούδαστον τοῦ σκοποῦ· ἀέρος δὲ πάντως ὑπελάμβανον ἀπολαύσαντα καθαροῦ καὶ τέρψεων ἠρινῶν ἐμφορηθέντα καὶ ναμάτων ἀθολώτων καὶ ἀπορρύτων ὑπερτρυφήσαντα καὶ χώροις κρυεροῖς καὶ ὑγιεινοῖς ἐπιδεδημηκότα καὶ τούτοις ἐνδιατρίψαντα, πάλιν πρὸς τοὺς συνήθεις χωρῆσαι τὴν ἀπ᾽ αὐτῶν ἀποδημίαν οὐ πεποιηκότα μακράν· ἡνίκα δὲ τῶν τέως ὑπονοουμένων ψευδῶν ἀληθὴς ἡ ἔκβασις ἀπηγγέλλετο καὶ ὅσα πρὸς τὴν ἔξοδον ἐγίνετο συντελῆ, προπεμπτηρίων τε καὶ ἐξιτηρίων παρὰ τοῦ τὰ πατρὸς ἀποσώζοντος λόγων προσήγετο δέησις, ὡς οὐκ αὖθις ἀποληψομένους, φησί, τὸν ὑμέτερον Ἰωάννην ἀδήλων ὄντων τῶν ἐν ἡμῖν, πῶς διετέθημεν οἴει τῇ πικρᾷ τούτων ἀπαγγελίᾳ καὶ λυπηρᾷ; ἵνα δέ τι καὶ τῶν ἐπισυμβάντων προσθῶ τῇ γραφῇ, ἀκαιρία σου f. 175v πρῶτον | κατεγινώσκετο, μὴ καιρῷ τὸ δρώμενον ἐπιτρέψαντος· ποῖος γὰρ καὶ εἴποις καιρός, ὅτε καὶ τοὺς σῶμα εὔρωστον καὶ οὐ κατεσκληκὸς ἔχοντας κακῶς ἡ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων διακαὴς ἐπιβολὴ διατίθησιν; εἶτα λογισμοῦ δοκιμασία προσετίθετο ἄκριτος· πῶς γὰρ ἔχοις καὶ λέγειν κεκριμένῳ τοῦτο ποιεῖν λογισμῷ, μήτε πατέρα βλέπειν μέλλων ἐκεῖ καὶ τὴν μητέρα μόνην ἀφείς, ἣν ὁ σὸς κατέπεισε πόθος τὰ οἰκεῖα καταλιπεῖν, δι᾽ οὓς ἄν τις καὶ πελάγους μακροῦ καὶ ἀποδημίας κατατολμήσειε χαλεπῆς; πρὸς δὲ καὶ τῶν ἐκβησομένων τὸ ἀμελέτητον κατηγόρητο· ποίᾳ γὰρ φήσεις μελέτῃ τοῦτο ποιεῖν; εἰ γὰρ τέρψις τοῖς οἰκείοις τοὺς ὁμογενεῖς ζῶντας βλέπειν καὶ ὑγιεῖς, ἀηδία καὶ λύπη πολλὴ τὸ κλινήρεις καὶ πρὸς ὁσίαν ἑτοίμους ὁρᾶν· εἰ οὖν αὐτὸς βίου λείψανον ὢν καὶ τῷ Ἅδῃ, ὅσον ἄνθρωποι κρίνουσι, f. 176 κατηγγυημένος, πρὸς ἐκείνους πῶς ἀπάραι διενό|ησαι, λυπήσειν, οὐκ εὐφρανεῖν τούτους εἰδώς; πρὸς οὖν τὸ ταῦτα σκοπεῖν τὸ τῆς μέμψεως ἐπίβλημά σοι προστέθειται· ἀλλ᾽ ἐπεὶ παρὰ πολὺ τῶν ἡμετέρων ἐννοιῶν τὸ σὸν κατεκράτησεν ἐπεννόημα καὶ ἀμείνω τὰ τῶν Παφλαγόνων ἐκρίθη σοι, πεῖραν ἔχον-

936 ἢ del. A[2] 952 συντελεῖ cod. συντελῆ Tomadakis 953 λόγον cod. λόγων Tomadakis

τες τῆς σῆς ἀρετῆς οὐκ ἀθεεὶ τὸ τοιοῦτον ἐκρίναμέν πως ἐκνίκημα· οὐ γὰρ ἂν ὑπεκδραμὸν τοσούτων φραγμοὺς διαβάσεων, πρὸς οὐδεμίαν τούτων ἀλλὰ πρὸς ἣν ἔκρινας αὐτὸς πάντως ἐτράπετο, πρὸς εὐχὴν δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ σοὶ κριθὲν τὰς μέμψεις ἀφέμενοι διανέστημεν· εἴη σοι, ὦ βέλτιστε, τῶν ἡμετέρων ὀδυνῶν εὐσθενὲς παρηγόρημα καὶ τὸ τῆς ὁδοῦ παραδραμεῖν ἀλύπως διάστημα καὶ τοὺς οἰκείους, οὓς ὁ θεὸς ἔτι τῷ βίῳ μένειν εὐδόκησε, χαίροντα βλέψαι καὶ σθένοντα, καὶ εἰ τῶν κατ' ἐμὲ ἁμαρτωλῶν εἰσακούοιτο δέησις, πάλιν ἀποδοθείης ἡμῖν· εἰ δ' ὃ πάντας ἀνάγκη παθεῖν συμβαίη, f. 176v γένοιτο μετ' εὐδοξίας καὶ χρηστοῦ τοῦτο συμβῆναι | βίου· πρὸς τὸν οὕτω γὰρ κρίναντα ζυγομαχεῖν οὐδεὶς λογισμοῦ κύριος ὢν ἐθελήσειεν.

50(49). Νικολάῳ κουβουκλεισίῳ καὶ σκευοφύλακι τῆς Νέας.

Δυσαπάλλακτος ἡ κακία καὶ ἡ ἐπὶ τὸ κρεῖττον βραδεῖά πως μεταβολή· εὐμετάβλητος καὶ οὐ μόνιμος ἡ ἐπ' ἀγαθῷ ῥοπή· ταχεῖα δέ πως ἡ ἐπὶ τὰ αἰσχίω ὁρμή· ἀλλ' οὔτε ταύτης οὔτε ἐκείνης ῥᾳδίαν τις τὴν μετάπτωσιν ἔχει, ἡνίκα μὴ διάκειται κατὰ ταύτας, ἀλλ' ἐν ἕξει τούτων γεγένηται, κἂν ὡς ἐπὶ πᾶν τὴν ἀπὸ τῶν καλῶν ἐπὶ τὰ οὕτως οὐκ ἔχοντα τὴν μετάβασιν βλέπωμεν. ἐπεὶ οὖν οὐ τῆς τῶν πολλῶν μοίρας αὐτὸς ἐφάνης τῆς τῶν ὀλίγων δέ, ἕνα βελτίω θέμενος τὸν τὸ θέλημα Κυρίου ποιεῖν ἑλόμενον ἢ μυρίους τὸ καλὸν ἀποτρεπομένους, ἀγάμενοι τῆς ἀρετῆς σου τὸ ὑψηλὸν ὡς ἡττηθέντες τὸ παραμεῖναν ἡμῖν τῆς ἀγάπης ἐμπύρευμα δείξομεν οἱ βραχεῖς ἡμεῖς καὶ ὀλίγωροι· οὐ γὰρ τὸ ταύτης ὅλον ἀποσῴζεσθαι πῦρ ἀσθενείᾳ νοὸς ἠλπίζομεν παρὰ σοί. |

f. 177 51(50). Μιχαὴλ μαΐστορι.

Ὑπεστειλάμην ἂν τὴν γραφήν, εἰ φανερὰν ὁρᾶν καὶ διωμολογημένην εἶχον τὴν ἔχθραν, μᾶλλον δὲ εἰ καὶ λείψανον, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τῆς εταιρίας ἥτις ποτὲ ἦν ἐν ἡμῖν τὸ πλῆρες ὥσπερ ἀποσωζόμενον ἔβλεπον· τὸ γὰρ οὕτω κατακερματισθέν, ὡς τὸ λειπόμενον εἰς τοσοῦτο χωρῆσαι μικρὸν τῆς εἰς τὰ λεπτὰ κατατομῆς αἰτίαν οὐ φαινομένην ἐχούσης, ἀφορμὴν ἐδίδου τὸ ταυτηνὶ τὴν πρόθεσιν ἐπισχεῖν· ἐπεὶ δὲ καὶ στέργειν καὶ τῶν τῆς στοργῆς οὐκ ἀπολείπεσθαι καλῶν προσέτι δυσχυρίζεσθαι, οὐ παραιτήσασθαι διέγνων ταύτην· δείξει γὰρ ἂν τὸ πέρας, εἴπερ ἐπὶ παντὸς τοῦτο βούλεται πράγματος, εἴτ' ἐλευθέρα, εἴτ' ἀνελεύθερος ὑμῶν ἡ φιλία· πρῶτον μὲν οὖν ἐρήσασθαι βούλομαι φιλικῶς, εἰ δ' οὖν, ἀλλὰ λογικῶς, ἐστί τις φίλων, τὰ φιλοῦντα δὲ μὴ δεικνύς, καὶ πόθεν ἂν γνωσθείη τῆς φιλίας τὸ καθαρόν· εἰ γὰρ τὸ κοινωνικὸν ἀρχὴ φιλίας, ἀλλ' οὐ τὸ ἄμικτον, σημεῖον δὲ ἡ διαμονὴ ἢ καὶ τὸ τὸ αὐτὸ τοὺς f. 177v ἀγαπῶντας φρονεῖν, ἆρα καὶ διαστάσεως ἀρχὴ τὸ ἀμιγὲς | καὶ ἀσύμβατον,

1001 δισχυρίζεσθε... ἔγνω cod. δισχυρίζεσθαι... ἔγνων Tomadakis

καὶ σημεῖον τὸ μὴ ταὐτὰ φρονεῖν καὶ τὸ τῆς ἀγάπης οὐκ ἔμμονον; οὗ γὰρ ἀπόστασις, ἐκεῖ καὶ διάλυσις· καὶ οὗ διάλυσις, ἐκεῖ καὶ στάσεως αἴτιον. οὗ δὲ στάσεως αἴτιον, ἐκεῖ τῆς ὁμονοίας οὐχ ὁρᾶται ἰσχύς. ὅπου δὲ τῆς ὁμονοίας ἀπερράγη τὸ ἰσχυρόν, πῶς οὐ διάστασις ἐκεῖ καὶ φιλίας διάζευξις καὶ μῖσος, ὥσπερ τι τειχίον τὸ ταύτης διεῖργον ἑνωτικόν, ὅπερ οἶμοι τειχίον τοῦ μεγάλου χάσματος ἐκείνου προσημαίνει τὸ φοβερόν, ὃ τοὺς ὧδε κατ' ἐμὲ παρεκκλίνοντας τῶν βαδίζειν ἐπ' εὐθείας ἑλομένων ἐξείργει· πολλὰ μὲν οὖν ἔστι τὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν οἰκειοῦσθαι χαρακτηρίζοντα τῷ θεῷ, ἡ δὲ πρὸς τοὺς πλησίον καὶ ἀλλήλους ἀγάπη τῶν ἄλλων ἀμέσως τούτῳ προσοικειοῖ, ὅτι καὶ τῶν ἄλλων αἰδημονεστέρα καὶ βασιλικωτέρα πλήρωμά τε οὖσα νόμου, καὶ ὅλον αὐτὸν καὶ προφήτας ἐκκρεμαννυμένους αὐτῆς ἔχουσα. f. 178 ὅπως δὲ στέργειν ἐχρῆν, αὐτὸς | δηλοῖ τῷ νομικῷ ἐρομένῳ εἰπὼν ὁ Χριστός, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν, ἄλλον ἑαυτὸν εἰσηγούμενος τοῦτον, ὃ καὶ τοῖς ἔξω διορισθὲν εὕρηται· ἔχεις οὖν δεῖξαι, καλὲ Μιχαήλ, ἑαυτὸν μισοῦντά τινα ἢ ἐπιβουλεύοντα ἢ κακοῦ τινὸς ὄντα παραίτιον; οὐ φαίνῃ μοι τοῦτο εἰπεῖν, εἰ μὴ τοὺς δαιμονῶντας λέγοις ἢ τοὺς ἐξεστηκότας οἳ καὶ κατὰ κρημνῶν ἑαυτοὺς ὠθοῦσι καὶ πρὸς πῦρ ἐπιρρίπτουσι καὶ τοῖς φίλοις κατεπεμβαίνουσιν, εἰ κηδομένους θεάσοιντο, καὶ τῶν ἰδίων πολλάκις ἀφειδοῦσι σαρκῶν· ὁ οὖν τοῦ πλησίον οὐ ποιούμενος λόγον καὶ τὰ εἰς τοῦτον σκώμματα καὶ εἴ τι πεπαρῴνηται μὴ σκοπῶν, εἰς ἑαυτὸν ταῦτα λεχθείη στρέφειν ὡς ὁ βάλλων ὑψοῦ τοὺς λίθους. πῶς γὰρ οὔ; εἴπερ ἄλλος οὗτος αὐτός, ἢ πῶς ἂν ἀληθὴς ὁ τοῦ Χριστοῦ φανήσεται λόγος; εἰ γὰρ ὁ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῶν, ἑαυτοῦ δ' οὐκ ἄν τις τῶν παραιτίων βλάβης ὤφθη f. 178v ποτέ, ὁ γελώμενον τὸν πλησίον καὶ ἀδικούμενον συγχωρῶν, ἵνα μὴ | λέγω σκωμμάτων καὶ κακώσεως αὐτὸς ὑπόθεσις ὤν, ἑαυτὸν ἄρα κακοῖ, προσέτι δὲ καὶ ἀδικεῖ· καὶ εἰ τῇ διαστάσει καὶ ἀποστάσει, τῷ ἀμιγεῖ τε καὶ ἀσυμβάτῳ, καὶ τῇ κατακρότῳ τῶν διαβολῶν προσοχῇ, τῷ ὑποσυρμῷ τε τῶν μαθητιώντων ἡμῖν καὶ τῷ διασυρμῷ τῷ πρὸς τοὺς σούς, φημίζῃ κατακρατεῖσθαι, τὰ τοῦ νομοθέτου παρανοῶν λήσειν οἴει ὄντα ἀλάθητα, κἂν τὸ πάχος ταῦτα τοῦ ἡμετέρου διαφεύγῃ δεσμοῦ, ταῦτα πείσεσθαι προβαλῇ καὶ αὐτός; καὶ πῶς οὐ φύσεως ἄλλης συνεισάγειν δόξεις μεταβολήν, παιομένους οὐ διδοὺς ἐν τῷ μέρει καὶ ἀντιπαίειν, κἂν εὐείκτους οὐδ' εἰς τοῦτο ῥᾷον ἔχοις προσεξευρίσκειν, ἀλλὰ πρὸ παθῶν πάθους αἴτιος γέγονας; συγγνωστός· ἄνθρωπος γάρ· καὶ τίς, οὐκ ἔχω συμβάλλειν, ὁ πρόξενος τοῦ κακοῦ; διανοίας ἀνατυπώματα φήσεις καὶ ἀναπλάσματα, ἱππαλεκτρυόνων ἴσα καὶ τραγελάφων f. 179 καὶ οὕτως ὑπηγάγετό σε εἰς τὸ ὂν τὸ μὴ ὄν· καὶ φιλοσόφου τίς | εἴποι τοῦτο ψυχῆς, ἢ καὶ τὴν πῆσιν ὡς ἀπαθὴς τῷ δεσμοῦντι προσάπτουσα, δράσειν τι τῶν ἀνοικείων οὐ συνορᾷ; ἄλλου τὸ δρᾶμα σκήψῃ καὶ οὐχὶ σὸν καὶ τούτου φίλου μὴ δυσμενοῦς καὶ τῶν μεγάλων οὐ τῶν ἀσήμων· ἐκλαμβάνῃ πῶς δὲ τὸ ἄλλος; φίλον ἐπειπὼν καὶ οὐ δυσμενῆ δηλοῦν ἔχεις τὸ ὁμοού-

σιον καὶ σὸν εἶναι τοῦτο τὸ δρᾶμα λοιπόν· καὶ εἰ χειρὸς ἀποβολῇ καὶ ποδὸς καὶ ὀφθαλμοῦ δεξιοῦ εἰ σκάνδαλόν τι παρεισάγοιεν ἐκκοπῆναι νενομοθέτηται, πῶς οὐ τὸ σόν, ἀλλὰ σὲ λυμαινόμενον μέλος πόρρω βαλεῖν ἢ μᾶλλον οἰκειῶσαι οὐκ ἔγνως πρὸς ἑαυτόν, καθυπακοῦον εἰ εἶχες, οὐκ ἀπειθοῦν; κόνις δὲ καὶ αὐτὸς ὢν τέφρα τε καὶ σποδός, πῶς τὴν μεγάλην κλῆσιν ἀποκεκλήρωται; τάξεως οὐ τῆς κάτω, τῆς ἄνω δὲ τοῦτον ὑπέλαβες, καὶ τοῦτό σε τὸ ὑποκύψαν καὶ ὅλον ἑαυτοῦ ποιῆσαν; ἡμεῖς δὲ ποῦ σοι ταττόμεθα; κάτω καὶ περὶ γῆν καὶ πολὺ τούτῳ ἔχειν τὸ ἄνισον. πάντες, χρηστὲ Μιχαήλ, ἐν f. 179v ἐπιτιμίοις ὅτι καὶ | πάντες ὑφ' ἁμαρτίαν, κἂν τὴν ἄνω καὶ κάτω χώραν περὶ τοῦτο διέστησας· εἰ δὲ περὶ τῶν ἐκτός σοι γέγονεν ἡ διάκρισις, οὐ τὸν αὐτὸν πλάστην ἐπιγράφῃ τούτου τε καὶ ἡμῶν; οὐχὶ θεὸς εἷς ἔκτισεν ἡμᾶς, φησὶ Μαλαχίας; οὐχὶ πατὴρ εἷς πάντων ἡμῶν; καὶ εἰ πάντων πατὴρ ὁ θεός, ἀδελφοὶ πάντες ἄρα; ἀλλ' ἀδελφοί· καὶ τίς ὁ τὸ ἧττον καὶ τὸ μᾶλλον ἐπενεγκών; πλεονεξία· ἐκείνην δὲ τίς; ἁμαρτία· αὕτη δὲ πόθεν; ἀπροσεξίᾳ νοός· ἐκ τούτου δὲ προβάλλεσθαί τις ἔχοι τὸ τῆς φύσεως ἀσθενὲς ὡς ἀντέχειν οὐκ ἐξαρκοῦν, κατακρατεῖται θᾶττον αὐτὸ κἀκεῖθεν ὀργὴ καὶ μῆνις καὶ πᾶν ἄλλο κακὸν ἐπεισέρχεται· ἀλλ' οὐ κατακρατεῖν ἡμῶν πάντη δέδοται ταῦτα, τῆς προαιρετικῆς γὰρ τοῦτο ζωῆς ᾗ πάντως ὁ προαιρετικὸς ἀντίκειται θάνατος. ἐπεὶ οὖν ταύτῃ μὲν οἱ βιοῦν ἐθέλοντες οὐ καλῶς ἕπονται, τούτῳ δὲ κατακολουθοῦσιν οἱ μὴ τοιοῦτοι, διατί τὸ φρενὸς παρεισπεσὸν κουφότητι f. 180 δίκην ἥλου προσπερονηθέν, ὅ φησι Πλάτων ἡμῖν | χεῖρον ὂν ἐπικρατὲς τοῦ κρείττονος γέγονεν; χρεὼν ὑποπεσεῖν εἴποις ὡς ἀσθενεῖς καὶ τοῦ ἀνδρὸς αἰδεσθῆναι τὸ ὑψηλόν; καὶ τί τῶν συντεινόντων εἰς σύμβασιν παρελείψαμεν; τί δαὶ γέγονεν, οὐκ ἀγνοῶν ἐρωτᾷς· πλέον τὸ Δωδώνης χαλκεῖον καθ' αὐτῶν ἐκινήσαμεν, χιτῶνας μόνον οὐ διερρήξαμεν, ὃ περὶ τὴν Φρύνην Ὑπερίδης πεποίηκεν, ὅτι μήδ' ἀντωπῆσαι τούτῳ ἡμῖν ἐξεγένετο κἂν· ἐπεσπασάμεθα γὰρ τοῦτον εἰς ἔλεον, ἀλλ' ὃ τοῖς ἀσθενῶς διακειμένοις τὰς ὄψεις ὁ ἥλιος, τοῦτο ἡμῖν αὐτός· καὶ ἵνα τι προσείπω καὶ θαυμαστὸν καὶ τὸ ἄλλοθεν αὐγάζον ἐπισκοτεῖν οὐκ ὤκνησε φῶς, ἀπροφασίστους αἰτίας δημιουργῶν, ταῦθ' ὁ τῷ θυσιαστηρίῳ παρεστηκώς, ταῦθ' ὁ μνησικάκων ὁδοὺς ὑπαναγινώσκων εἰς θάνατον, ταῦθ' ὁ τοῖς ὀφειλέταις ἀφιέναι νομοθετῶν, ταῦθ' ὁ πρὶν δύναι τὸν ἥλιον καταλύειν τὴν ἔχθραν ἐγκελευόμενος, f. 180v ταῦθ' ὁ τὸν οὐράνιον πατέρα ταλαντεύειν ἐπίσης τὸν τῆς δικαιοσύνης | ἐμβοῶν ὁσημέραι ζυγόν, οὗ τὸν θυμὸν εἰ παύσειν ἰσχύσειας, ἔργον ἔσῃ μέγα πεποιηκὼς καὶ οἷον εἰς ὕστερον νῦν αὐτὸς μισῶν ὅλος τοῦ θυμοῦ γεγονὼς ἐπαινέσεται. παύσεις δὲ πῶς; Τιμοθέου ἴσον δυνάμενος ἐπαυλεῖν· ὁποῖα δὲ καὶ τὰ ἐπαυλήματα; μὴ τὸν θυμὸν ἄρχειν τοῦ λόγου, δέον ἄρχεσθαι μᾶλλον, ἄρχειν δὲ τῆς ἐπιθυμίας αὐτόν. ἀρχομένου γὰρ τοῦ ἄρχειν ὀφείλοντος, τὸ

1049 ἐκκοπῆσαι cod. ἐκκοπῆναι Tomadakis

εὐάρμοστον οὐ σῴζεται τῆς ψυχῆς· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπαυλεῖν ἴσως οἰήσεται οὐκ ἀπόμουσα. πᾶς γάρ τις ὁ παροιμιαστὴς ἑαυτῷ φησὶν φαίνεται δίκαιος· στρέψον τῶν αὐλῶν τὸ ἄρρυθμον εἰς τὸ εὔρυθμον καὶ ὃ περὶ τοῦ Πυθαγόρου λέγεται, τὸν ἔρωτα κατασβέσαι τοῦ κατακολουθοῦντος τῇ αὐλούσῃ νεανίσκου, τοὺς αὐλοὺς ἐκείνης εἰς τὸ ἔμπαλιν στρέψαντος, τοῦτο ποίησον αὐτὸς εἰ δεξιῶς ἔχοις πρὸς τὴν ἐπαύλησιν μεταβάλλων τὸ ἥμερον πρὸς τὸ ἄγριον. εἰ ταῦτ' ἐπᾴδων ἑνῶσαι γένηταί σοι τὸ διαστᾶν, ἕξεις τὸν τῶν ἀμφοτέρων f. 181 ἑνοποιὸν εὐμενῆ καὶ ἡμῖν εὐκταία ἡ φιλία φανεῖται μᾶλλον ἢ | βατράχῳ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ στέαρ γαλῇ· εἰ δὲ τὸ ἀπευκτὸν αὖθις ἐπισυμβῇ, θανάτῳ τὸ ἑκάστου ἔργον διαλυθὲν ταῖς ἐκεῖθεν ἐξετασθησόμενον εὐθύναις, κατακαυθήσεται μὲν αὐτὸ ζημιούμενον, περίσωσιν δέ, εἰ χρὴ περίσωσιν τὴν διὰ πυρὸς καλεῖν ἐπιμονὴν τοῦ δεδρακότος, ἐργάσεται.

52(51). Ἰωάννῃ σπαθαροκανδιδάτῳ.

Πρὶν ἢ σοῦ γνῶναι τὴν ἄφιξιν ἔφθασας ἀναχωρήσας αὐτός. ὅθεν οὐκ ἐγενόμεθα τῆς σῆς ὁμιληταὶ ἀδελφότητος· εἰ δὲ δεῖ τι περιεργότερον εἰπεῖν, ἔγκλημά σοι γέγονε τοῦτο ὡς ἰδεῖν ἡμᾶς, εἰ καὶ μὴ διὰ τὸ τῆς ἀγάπης θερμόν, διά γε τοὺς ἀδελφοὺς ποιῆσαι τοῦτο ὀφείλων οὐ διεσκέψω. ἀλλ' οὖν εἴτε δι' ὑπεροψίαν, εἴτε δι' ἄγνοιαν, ἐπεὶ γέγονε συγγνωστὸν ἀνθρώπῳ ὄντι καὶ βιοτικαῖς κατακρατουμένῳ φροντίσιν· δι' ὃ δὲ τῇ ἀδελφότητί σου γράψαι προήχθην, ἴσθι οὕτως ἔχον· ὁ τουτὶ τὸ γραμματεῖον ἐπιφερόμενος, παρρησίαν πρὸς τοὺς μαθητὰς τοὺς διδασκάλους ἔχειν οἰόμενος, λαβεῖν ἡμᾶς f. 181v ἐξῃτήσατο γράμμα πρὸς τὸν σὸν ἀδελφὸν ὡς ὠφελῆσαι | τοῦτον δυνάμενον· πρὸς μὲν οὖν τοῦτον γράψαι ἀποσῳζομένην οὐκ ἔχων τὴν παρρησίαν ἀνεβαλόμην, πρὸς σὲ δὲ καὶ χρηστότερον ἦθος ἔχοντα, εἰ φθόνος πρὸς τοὺς ὁμαίμονας οὐδὲ εἷς, καὶ φιλίαν ἀπαρασάλευτον καὶ τῷ χρόνῳ τὴν φρόνησιν ἐντελῆ καὶ τοῦ δικαίου τὴν ἀκρίβειαν παραφυλαττόμενον τοῦτο ποιῆσαι βεβούλευμαι· γράμμα πατριαρχικὸν ἐπιφέρεται, τηρηθῆναι τοῦτον παρὰ τοῦ πατρὸς ἐντελλόμενον, καὶ εἰ μὲν ὁσίως εὕροι βιώσαντα, ἀλλ' οὐ καθὼς οἱ κατήγοροι λέγουσιν, ἀποκαταστῆσαι τοῦτον ἐν τῇ οἰκείᾳ μονῇ· εἰ δέ τι τῶν καλῶν παρεκτραπέντα καὶ κατὰ λόγον ταύτης ἐστερημένον, ὡς ἔχει τοῦτον ἐᾶσαι, φειδοῦς ἀξιοῦντα οὐδεμιᾶς· τούτου τοῦ γράμματος εἰ ἐναντία γράφειν σοι θέλομεν, οὐκ ἔμφρονες κριθησόμεθα· ἐπεὶ δὲ καὶ φῆμαι ψευδεῖς διαγγέλλονται καὶ κατηγορίαι κινοῦνται ἀπίθανοι καὶ ἀναίτιοι αἰτιῶνται πολλάκις, παρακαλοῦμεν ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν τοῖς ἐρευνωμένοις καλῶς καὶ ἀπροσπαθῶς f. 182 τοῖς ἐξεταζομένοις, εἴ τι | συνορᾷς τὸν ἄνθρωπον ἔχειν δίκαιον, ἐπιβλέπειν καὶ τὸν πατέρα πρὸς τοῦτο παρακαλεῖν· καὶ εἰ μηδὲν ἐν οἷς ὑπέχει τὴν δίκην ἐνέχηται, ἢ μικραὶ αἱ εὐθύναι καὶ οὐκ ἐκβολῆς εἰσὶν ἄξιαι, ἀνθρώ-

1087 τις add. A².

πους γὰρ ὄντας ἀδύνατον καθαροὺς εὑρεθῆναι μώμου, ἄλυπον τηρηθῆναι τοῦτον ἐξαιτοῦμεν καὶ ἀβλαβῆ.

53(52). Τῷ πατριάρχῃ [1].

54(53). Τῷ αὐτῷ [2].

f. 183 **55(54). Τῷ κανστρισίῳ.**

Ἴσως οὐκ εὔλογα δόξω λέγειν οὐδὲ δίκαια, περὶ τῶν ἤδη τῇ δοκήσει f. 183v μόνῃ διαλυθέντων μαχόμενος, καὶ ὅτι φύσει | μεμψίμοιροι καὶ τὰ τῶν ἄλλων μὴ ῥᾷον διαγινώσκειν οὐκ οἶδ' ὅπως εἰπεῖν ἑκόντες ὑποκρινόμενοι, καὶ ὅτι μικρὸν ὑμῖν ἢ οὐδὲν ἐξ ἀσυλλογίστου διανοίας τὸ πραχθὲν καταφαίνεται. ἀλλ' εἰ μὲν ἄλλου τὸ ἐγκαλούμενον τανῦν ἔστι δράματος, ἄλλο δὲ τό ποτε πραχθὲν ἦν, εὔλογος ὑμῶν ἡ νέμεσις καὶ οὐκ ἄλογος· εἰ δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ τότε καὶ νῦν ἐστιν ἡ διαφορά, παρὰ τῶν εἰδότων κρίνειν ὀρθῶς οὐκ ἀλόγως, ἀλλ' εὐλόγως λέγειν κριθήσομαι. φωτὸς παραγενομένου πάντως ἐρεῖς τὸ σκότος ὑποχωρεῖν καὶ τῆς ἐπικειμένης τῇ φλογὶ ὕλης ἀφανισθείσης τὴν ἀνημμένην φλόγα μαραίνεσθαι· πόρρω τῆς ἀγάπης οὔσης τὴν ἔχθραν ἐλαύνεσθαι; φημὶ κἀγώ. εἰ οὖν τῷ φωτὶ τὸ σκοτίζον αὐτὸ νέφος ἐπιτιθέναι πειρᾷ, καὶ τῇ μόλις μικρὸν γοῦν καταπαυθείσῃ φλογὶ τὴν f. 184 ὑπεκκαίουσαν καὶ πλέον αὐτὴν ἐπεγείρουσαν ὕλην ἐμβάλ|λειν, καὶ τὰ τὴν τῆς φιλίας ἀποσβεννύειν θρυαλλίδα φανερῶς καὶ ἀπροκαλύπτως ἀποσῴζειν δυνάμενα, τίς ἡμῖν ἐπιτριβήσεται μῶμος; οὐδὲν ἕτερον ἢ μόνον ἐπὶ τοῖς δρωμένοις ἀχθομένοις ὅσαι ἡμέραι, εἰ μὴ καὶ τὸν παιόμενον αἰτιῷτό τις ὅτι μὴ ἀναισθήτως ἔχει, καὶ τὸν ὠθούμενον ὅτι μὴ στήλης δίκην ἀκίνητος ἵσταται; ὅτι μὲν οὖν τὸ γενόμενον οὐκ ἔξω πολλῆς ἐστι θλίψεως, τοῦτο [δὲ] παρ' ὑμῶν πολλάκις ἀνωμολόγηται καὶ παρὰ τῶν ὅπως ἐπισταμένων γέγονε κέκριται· ποῦ γάρ ἐστιν δίκαιον τὰ τοῦ πλησίον ἀφαιρεῖσθαι βιαίως τινὰ καὶ τῆς ἐκείνου γνώμης χωρὶς τῶν ἐκείνῳ συλλεγέντων πολλῷ πόνῳ καρπῶν ἐπεντρυφᾶν, καὶ ταῦτα ζῶντος ἐκείνου καὶ βλέποντος; ἆρ' οἰστὸν τοῦτο ἢ φορητόν; ὅτι δὲ μετὰ τὴν δόξασαν ἀγάπην ἐκείνην, ὡς οὐκ f. 184v αὐτάρκης ὑμῖν οὖσα | ἡ πρώην καθ' ἡμῶν ἐπαγωγὴ τῶν ὀδυνῶν ἐπὶ μᾶλλον προστέθειται, δέον ἀφαιρεθῆναι, κῆπον Ἀδώνιδος ἢ πυραύστου μόρον τὴν ὑμετέραν ἅπαξ χαρακτηρισάντων διάθεσιν, ἴσως οὐδ' ὑμεῖς ἀγνοεῖν ἔχετε. ἐγὼ μέντοι τὸ πλέον ἐπίσταμαι, ὅσῳ καὶ ὁ τιτρωσκόμενος τοῦ βάλλοντος αἰσθητικώτερος, μάλισθ' ὅρκοις ἀπομνυμένων φρικτοῖς, μηδεμιᾶς

1146 δὲ erasum 1152 μῶρον A. ῶ in ό A²

[1] «Ἀθηνᾶ», ἔνθ' ἀν. 193 καὶ «Byzantion», ἔνθ' ἀν. 443.
[2] «Ἀθηνᾶ», ἔνθ' ἀν. 194 καὶ «Byzantion», ἔνθ' ἀν. 444.

κακώσεως αἰτίους ἀποφανθῆναι ὑμᾶς. ἐπεὶ δὲ τοῦθ' οὕτως ὑμῖν ἔχειν δοκεῖ, καὶ οὔτε ἡ πάλαι τυρευθεῖσα τῶν φοιτητῶν, τοῦ μὲν γνησίου διάζευξις, τοῦ δὲ νόθου μὴ ὄντος οἰκείᾳ δὲ προαιρέσει γενομένου ἀφηνίασις, οὔτε ἡ τῶν νῦν πραττομένων ἐπιχείρησις, οὔτε, ἵνα τὸ βαρύτερον εἴπω καὶ πολλῶν δακρύων ἄξιον, ἡ τῶν διαφερόντων τούτοις ἀγχιστέων, ὅσον τὸ καθ' ὑμᾶς, στάσις φιλόνεικος, οὐ πρὸς ἡμᾶς ἐχόντων πάλαι ὡς ἔχουσιν. f. 185 ἄξιαι λύπης κρίνονται παρὰ σοί, τὸ σοὶ διαπρα|ξάμενος ἐφετὸν μένε ταῦτα δρῶν καὶ νῦν καὶ ἀεί, ἔφορον ὢν ποεῖς τὸν ἐτάζοντα νεφροὺς καὶ καρδίας ἔχων θεόν. ἐγὼ δὲ σποδὸς ὢν καὶ γῆ, ὅσον οὔπω τῆς ψυχῆς τοῦ δεσμοῦ χωριζομένης, τῇ μητρὶ γῇ μέλλων παραδοθήσεσθαι καὶ εἰς κόνιν διαλυθήσεσθαι, καὶ ἐσίγησα, καὶ τὰ ἐμαυτοῦ μόνα σκοπῶν σιγήσομαι, ὡς μὲν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν περικείμενος, τοῖς ἐπισυμβαίνουσι πειρατηρίοις ἀχθόμενος, ὡς δὲ λόγῳ τιμηθεὶς καὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας νομοθετούμενος διδασκάλων, τὸ δόξα τῷ θεῷ πάντων ἕνεκεν καθ' ἑκάστην ἐπιφθεγγόμενος.

56(55). Γρηγορίῳ μαθητῇ ἀποστατήσαντι.

Εἰ σαυτῷ μηδὲν σύνοιδας πρὸς ἡμᾶς ἐσφάλθαι, ἔασον ἡμᾶς, ἀδελφὲ Γρηγόριε, δίκην κυνὸς ὑλακτεῖν, σκώπτων καὶ καταγελῶν καὶ ταῖς ὕβρεσι f. 185v πλύνων τοὺς κολοιώδεις καὶ λάλους ἡμᾶς. Εἰ δὲ μὴ ἀθῷόν σε | τῶν τοιούτων τὸ οἰκεῖον ἐξεπίσταται συνειδός, τίς εἰμι ἐγὼ θεοῦ μεταβαλεῖν ἄμυναν, ὅποτε καὶ οἵοις κρίμασιν οἶδεν ἐπάγειν τῶν δρωμένων τὴν ἀμοιβήν. βάλλε οὖν ἡμᾶς πικροῖς τοῖς ὀνείδεσιν ὁπόσον καὶ θέλεις, καὶ ψάλλε γεγωνότερον εἰς ἡμᾶς, τὸν οἶνον καὶ προπίνων καὶ πίνων· καὶ γὰρ εἰ καὶ χεῖρας ἡμῖν ἐπενεγκεῖν καταθρασυνθῇς, ἀδυνάτους εὕροις εἰς ἄμυναν.

57(56). Ἐπισκόπῳ.

Ἀπέχω πρὸ καιροῦ τοὺς ὀφειλομένους μισθούς. οὕτω με τὸ εὔγνωμον πείθει λέγειν τὸ σόν· οὐ γὰρ ἀμφιβόλους ἡμᾶς εἶναι ἐδοκίμασας, οὐδὲν ἢ τῶν ἐφιεμένων ἀποτυχίαν τὰς ὑπερθέσεις εἰδώς, ἀλλὰ τῇ προλήψει ὑπὸ σαυτὸν ἐποιήσω, κρατεῖν οὐ κρατεῖσθαι διεγνωκώς. ἐπεὶ οὖν οὐκ ἄχαρις ἡ προαίρεσις, οὐκ εἰς ἀχαριστοῦντας γνώσῃ ταύτην ἐπιδεικνύς. εὐγνώμονες γὰρ ἡμεῖς, καὶ τὸ μικρὸν ἡγούμενοι μέγα, τὴν τοῦ διδόντος σταθμίζοντες πρόθεσιν.

58(57). Κωνσταντίνῳ βεστήτορι.

f. 186 | Ἔδει, καλὲ Κωνσταντῖνε, τὴν ἡμετέραν αἰδεσθέντα σε σιωπήν, μὴ οὕτω φανῆναι περὶ ἡμᾶς ἀγνώμονα, καὶ λήθης παραδοῦναι βυθῷ τὰ ἡμέτερα, εἴ γε καὶ ἐν εὐεργεσίας μέρει ταῦτα κέκριται παρὰ σοί· παρὰ τοῖς ἐχέφροσι γὰρ καὶ κέκριται καὶ κριθήσεται, εἰ μὴ ἄρα τῶν πολλῶν ἐκστῆναί σε τοῦ οἰκείου συνειδότος πέπεικε τὸ ἀχάριστον. ζηλωταὶ γάρ πως πεφύ-

καμεν ἅπαντες τοῦ κακοῦ, καὶ θᾶττον ἔστι τινὰ ἀλλοίωσιν τοῦ προσόντος λαβεῖν ἀγαθοῦ πρὸς κακοὺς ἀποβλέποντα ἢ πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς σκοποῦντα ζηλοῦν τὸ προσὸν ἑκάστῳ καλόν. οὐκ ᾐδέσθης τοῦ τοσούτου χρόνου τὴν σιωπήν, τὴν αἰδοῖ γινομένην τῆς σῆς κοσμιότητος; ἢ φόβον, οὐκ αἰδῶ, ταύτην ἥγησαι; τί δαὶ καὶ τὸ παραναγκάσαν ἀπεῖρξαι ἡμῶν ὡς μήτε ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ὑμᾶς ἀξιοῦν, ἀλλὰ θύραζε μὲν παραγίνεσθαι, ἄκροις δὲ καὶ ἀψόφοις ποσὶ τοῦτο ποιεῖν; μὴ γὰρ εἰς δικαστήριον εἵλξαμεν; μὴ τὴν ἔκτισιν f. 186v *ἐπεβαρήσαμεν | τοῦ μισθοῦ; οὐχὶ τὸ πᾶν τῇ σῇ προαιρέσει ἀνατεθείκαμεν; οὐχὶ τὸ δοῦναι καὶ τὸ μὴ δοῦναι σὸν ἦν; οὐχὶ πᾶς εὖ φρονῶν οὐ τῇ τῶν δώρων δαψιλεῖ δόσει, τῇ τοῦ τρόπου δὲ προσέχει ὀρθότητι; ἡμεῖς, ἀδελφέ, οὐ σὲ μόνον, ἀλλὰ σχεδὸν τοὺς ὑφ' ἡμῶν μαθητευομένους ἅπαντας τῷ οἰκείῳ συνειδότι ἐάσαμεν, ἵν' ἕκαστος πρὸς ὃ δυνάμεως ἔχοι τὴν προσήκουσαν ποιῆται φιλοφροσύνην, οὐδένα δὲ ἠναγκάσαμεν, μήτε δοίη θεὸς ἀναγκάσαι τινά. εἰ δ' οὕτω διακειμένων ἡμῶν οἱ πολλοὶ μὴ κατὰ ἀπορίαν ἀλλὰ δι' οἰκείαν φαυλότητα πρὸς ἡμᾶς ἀχάριστοι διαμένουσιν, ἔνδικον ἰδίῳ καιρῷ λήψονται τὸν μισθόν. αὐτὸς δὲ τοιαῦτα καὶ λέγειν καὶ γράφειν εἰς τοσοῦτον ἐλάσας ἡμᾶς, ἴσθι τὸ πᾶν ἀποδεδωκὼς τοῦ μισθοῦ.*

59(58). *Ἀρχιεπισκόπῳ Σέλγης.*

f. 187 *Ἔφθασεν ἡμῶν τὴν ὀλιγωρίαν ἐπιδιορθού|μενον τῆς ὑμετέρας ἁγιωσύνης τὸ προαιρετικόν. ὀλιγωρεῖν δὲ πῶς οὐκ εἰκὸς ἦν ἀνθρωπίνῳ πάθει κατεσχημένους; ἔπειθε γὰρ ἡ καὶ παρὰ τὸ εἰκὸς βραδύτης μὴ δυσχερείας ἐπικράτειαν, μικρολογίας μὲν οὖν κατακράτησιν ἐννοεῖν. ἀλλὰ τοῦ νοῦ τοῦτο μελέτημα μόνον ἦν, ὃς ἐπειδάν τινος τῶν ἀληθῶν διασκέψεως ἁμάρτῃ, περί τινα τῶν ἀβεβαίων ἀπασχολεῖται, διισταμένης ἀπὸ τούτου τῆς διαγνώσεως πρὸς ἐκεῖνο. ὅτι γὰρ διενοούμεθα μάταια, ἡ μετὰ ταῦτα ὑμῶν ἔδειξε σπουδή. διὸ τότε μὲν μελέτῃ τὴν κατάγνωσιν ἐποιοῦμεν, μῆκος ὁδοῦ καὶ βιοτικῶν φροντίδων περίστασιν προβαλλόμενοι, νῦν δὲ ἀμελετήτως ἔχοντες ἀπαριθμεῖν κἂν τούτῳ πολλὰ πρὸς εὐχαριστίαν ἐτράπημεν, ὧδε μὲν ταχεῖς, ἐκεῖ δὲ φανέντες βραδεῖς. μέρος γὰρ ἡμῖν ἀεὶ τοῦτο λογίζεται δωρεᾶς, τὸ πραγμάτων ἐκτὸς καὶ γνώμῃ προθύμῳ τὸ ἡμῖν ἀπολαμβάνειν ἐποφειλόμενον. |*

f. 187v 60(59). *Ἡγουμένῳ τῶν Μονοβατῶν.*

Ἐκείνους αἰτιᾶσθαί τις ἐθέλει, τοὺς φρόνημα γήϊνον ἔχοντας καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὑπ' αἰτίαν ὄντας· οὐδὲ γὰρ ἂν οἷοί τε διαδρᾶναι τὴν ἐκ τῶν λόγων οὗτοι μομφήν, ὅτι μηδ' ὅσα ποιεῖν αἱροῦνται ἔξω αἰτίας εἰσίν. ὧν δὲ τὸ φρόνημα οὐ ταπεινὸν οὐδὲ γήϊνον, τούτους πῶς ἄν τις καὶ αἰτιάσαιτο μὴ ἐξεστηκώς, κύριος δὲ τοῦ οἰκείου λογισμοῦ ὤν; ἵνα δὲ μὴ οὕτω λέγοντες ἔξω τούτους εἶναι δῶμεν σαρκὸς ὡς οὐχ ὑπὸ τὸ πταιστὸν ὄντας, οὗτοι

τούτους καταιτιάσονται, οἳ προέχειν ἢ κατὰ χρόνον ἢ κατὰ βίον δόξουσιν· ἐπεὶ καὶ χρυσὸς χρυσοῦ καὶ ἄργυρος ἀργύρου δοκιμώτερος ἢ καθαρώτερος. οὐχ ἱκανοὶ γ' οὖν ὄντες ἡμεῖς κατὰ τῆς ὑμῶν ἁγιωσύνης αἰτίας κινεῖν, ὅσον ἐπὶ τῷ ὑμετέρῳ σκοπῷ — θεῖος γὰρ οὗτος καὶ πρὸς θείαν ῥέπων ὁρμὴν — ἐπεὶ κατά γε τὸν ἡμέτερον οὐκ ὀλίγα τὰ αἰτιάματα, παράκλησιν γράψαι f. 188 *μᾶλλον, οὐκ αἰτίαν, συνείδομεν. ἰδοὺ | τὸ πατρικόν σου τέκνον, ὁ τῶν σῶν πόνων καρπός, ὁ τοὺς χαρακτῆρας ἀποσώζων τοὺς πατρικούς, ὁ χρηστὸς Ἀρσένιος, οὗ καὶ μνήμη μετὰ τῆς κλήσεως δακρύων μοι πολλῶν ὑπόθεσις γίνεται, ὃν ἀντὶ τοῦ ἀδελφοῦ βλέπων μὲν ἁπλοῦν τὸ τῆς λύπης ἔφερον πάθος, μὴ βλέπων δὲ διπλοῦν τοῦτο προσεκτησάμην, ταῖς πατρικαῖς ἀγκάλαις ἐναπεδόθη, οὐχ ὅσων μὲν ἐξῆν, ὅσων δὲ ὁ χρόνος ἀπῄτει μαθημάτων ἐπαπολαύσας· μᾶλλον δὲ οὐκ ἀπολαύσας, ἄκροις δὲ χείλεσι τῆς τούτων γεγευμένος γλυκύτητος· ὃ καὶ τοῦτον ὠδύνησεν, ὥσπερ τοὺς χρυσῖτιν ὀρύττοντας γῆν ἡ ἀποτυχία τοῦ θησαυροῦ, καὶ ἡμᾶς ὀδυνᾷ πλέον, ὅτι, μὴ ἐπὶ ψαμμώδους καταβαλοῦσι γῆς τὸν θεμέλιον, οὐκ ἐξεγένετο τῇ ἐπιρροίᾳ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν ἐπιθεῖναι τὴν ὀροφήν, παντοίοις ἀνέμοις ἄσειστον μέλλουσαν τὴν οἰκίαν γενήσεσθαι. τοῦτον δεξάμενος μὴ χρόνῳ κατασχών, ὃν* f. 188v *καλῶς ἐνήρξω καταβάλλειν θεμέλιον | ἐρείπιον ἐάσῃς κεῖσθαι καὶ ἀνώροφον, ἀλλ' ὡς ἄν τις εἴποι τῶν κατὰ σὲ θείων ἀνδρῶν — οὐ γὰρ ἐννοίας ἐμῆς λέγω σοι ῥήματα — κανόσι τοῦτον κανονίσας πνευματικοῖς, καὶ τὰ κατὰ θεὸν αὐτοῦ ταῖς πρὸς σωτηρίαν ἀγούσαις ὁδοῖς διαβήματα καταρτίσας, ἀπερίτρεπτον αὐτὸν εἶναι ταῖς περιτρεπούσαις θαρρήσας ἐπιβουλαῖς, ὡπλισμένον δηλονότι ταῖς τιμίαις ὑμῶν καὶ θεῷ ἐγγιζούσαις εὐχαῖς, καὶ ἰλύος ἀνεπίδεκτον πάσης — οὐδὲ γὰρ ἂν κιβδηλωθείη χρυσὸς μέσον τέλματος ὢν — πρὸς ἡμᾶς ὅτε καιρὸς ἐπιτρέπει σοι ἐξαπόστειλον, τῆς φίλης καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώποις σοφίας μεθέξοντα. καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐπαλείφειν οὐ κατοκνήσαντες, καὶ ἀνδράσιν ἐγκατοικίζειν τοῖς ἤδη τὰ πρεσβεῖα τῆς μαθήσεως ἔχουσι σπουδάσαντες, θᾶττον τοῦτον πρὸς τὸν τὴν κατὰ θεὸν ἐκπαιδεύοντα σοφίαν αὖθις ἐξαποστελοῦμεν.*

61(60). *Ἰωάννῃ πιγκέρνῃ τοῦ πατριάρχου.*

f. 189 *Ἐμπορικὴν καὶ οὐ σοφιστικὴν μετιέναι τέχνην | ὑμᾶς φωραθείημεν, εἰ πλέον τοῦ δοθέντος λαβόντας ἕξειν καταναγκάσομεν τὸ ζητούμενον· πάλιν εἰ τὸ ἴσον λαβεῖν ἐπισπεύσομεν, μικρολογίας ὑποπέσομεν ἢ καὶ ἀνοίας γραφῇ. οὔτε οὖν τιμιουλκεῖν διὰ τὸ ἀνύποπτον, οὔθ' ὑποτέμνειν συνιδόντες διὰ τὸ ἕτερον, ἐκεῖνο παρακαλεῖν ἔγνωμεν, ἵν', εἰ μή τις κατεπείγοι τὴν ἀπόκτησιν ἀποτρέπουσα πρόφασις, ὃ βούλει προθεὶς τίμημα — βουλήσῃ δ' οἶδα τὸ βαρῦνον οὐδ' ὅλως, ἄλλως τε καὶ δι' ἀγάπην, οὐ κατά τινα*

1247 *οἰκίαν* A^2 *οἰκείαν* A

τοῦτο ποιῶν ἔπειξιν — δοίης ἡμῖν τὸ ληφθὲν ἐν χρήσει βιβλίον. εἰ δ' ἔτι τὸ ἐξεῖργόν ἐστιν, ἑκούσιον εἶναι θέλοντες οὐκ ἀκούσιον τὴν κατάνευσιν — ὃ γὰρ αὐθαίρετον, τοῦτο καὶ ἄλυπον — παρακαλοῦμεν μὴ σκανδάλου τι παραίτιον τὴν πρὸς τοῦτο γενέσθαι ὑπόμνησιν. τὸ χρησθὲν γὰρ ὡς ἐξουσιασθὲν ἀδελφικῷ κατασχόντες τρόπῳ, τοῖς ἡμῖν ἐπικτηθεῖσι καὶ τὰ τούτου ἐπισυνάψομεν. μένει δὲ παρ' ἡμῖν ἡ ἀγάπη, συγχεομένη κατὰ τοῦτο μηδέν.

62(61). Ἐφραὶμ μοναχῷ.

f. 189v *Ἐν ἀντὶ πάντων τοῦτο γράψαι συνεῖδον, μεμνῆσθαί σε | τῆς ἡμῶν μετριότητος παρακαλῶν διὰ τῆς γραφῆς, καὶ προτρέπων τὴν ἐπιδημίαν μὴ τῇ ἀποδημίᾳ συναπελθεῖν. ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτό τι προσενεσπάρη τῷ λογισμῷ, ἀποκρούσασθαι θᾶττον αὐτό· στρεπτὰς γὰρ ἐμαθητεύθης εἶναι φρένας ἐσθλῶν. τὰ δ' ἄλλα καὶ μὴ θέλων σιγῶ· τοιοῦτος γάρ μου τῇ σαρκὶ σκόλοψ ἐδόθη, τανῦν πλείω λέγειν οὐκ ἐφιείς.*

63(62). Νικηφόρῳ μητροπολίτῃ Φιλιππουπόλεως[1].

f. 190
64(63). Ἐφραὶμ μοναχῷ.

Τοῖς χρυσοῖς σου γράμμασιν ἐντυχόντες, καὶ δι' αὐτῶν τό τε τοῦ ἤθους σεμνόν, καὶ τὸ τῆς φύσεως δεξιόν, καὶ τοῦ περὶ ἡμᾶς σου πόθου μαθόντες τὸ ἀκραιφνές, ὅσην ἐδεξάμεθα τὴν χαρὰν οὐχ ἱκανοί ἐσμεν τῇ τῆς ἐπιστολῆς δηλῶσαι γραφῇ. τῇ χαρᾷ δέ πως καὶ λύπη συνείπετο, διὰ τὸ μὴ τοιούτους ἡμᾶς οἴεσθαί σε, οἵους ἐδήλους εἶναι διὰ τοῦ γράμματος, εἰ καὶ μὴ τῷ νῷ, ἀλλά γε δι' ὧν ἐφάνης ποιῶν. εἰ γὰρ ἠπίστασο φιλίᾳ μόνῃ πνευματικῇ καὶ οὐ δόσεσιν ἡμᾶς ἥδεσθαι, οὐ τοῖς γράμμασι προσθεῖναι προῄρησαι καὶ τὸ σταλὲν περιβόλαιον, τὴν πλεονεξίαν οὐκ οἶδ' ὅπως εἰπεῖν τὴν ἡμετέραν ἐλέγχων, εἰ καὶ μὴ φανερῶς ἀρκεσθεὶς ταῖς πάλαι φιλοτίμοις καὶ δαψιλέσι σου δωρεαῖς. ὅμως χρηστῆς οὔσης σου τῆς προθέσεως, χρηστὸν ἡμῖν ἐφάνη καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων· καὶ οὕτως αὐτὸ προθύμως, οὐκ ἀπληστίαν νοσοῦντες, ἐδεξάμεθα, ἀλλὰ τῷ πρὸς σὲ πόθῳ νυττόμενοι, f. 190v *ὡς ἐξ ἐκείνου καὶ νῦν καθ' ἑκάστην | τούτῳ σκέπεσθαι νύκτα, καὶ μνημεῖον αὐτὸ τῆς σῆς ἀγάπης σώζειν διηνεκές. ἀλλ' οὕτω μὲν ὧδέ πως ἐχέτω· τὸ δὲ μετὰ τοῦτο κατοκνεῖ μὲν τοῦ γράφειν ἡ χείρ, ἀτονεῖ δὲ καὶ τοῦ λέγειν ὁ νοῦς· ἀδοκήτοις γάρ τισι θλίψεσι κυρήσας, οὐκ ἔχει τοῖς οἰκείοις παρομαρτοῦντα τὸν νοῦν λογισμοῖς, τοῦ τῆς ἀθυμίας ἐπιπροσθοῦντος αὐτῷ νέφους, καὶ μὴ ἐῶντος ἐξάγειν εἰς φῶς τὸ τῆς καρδίας ἐνθύμιον. ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἀθυμίας ἐνσχεθέντες, ἀχλύϊ παρὰ πονηρῶν καὶ τὴν γνώμην*

[1] Ἐδημοσιεύθη εἰς « Byzantion », 24, 1954, 445 καὶ « Ἀθηνᾶ », ΝΗ', 1954, 194.

καὶ τὴν προαίρεσιν ἀνθρώπων ἐπενεχθείσης ἡμῖν, οὐχ οἷοί τε γεγόναμεν διὰ μακρᾶς γραφῆς τὸν ἡμέτερον πρὸς σὲ πόθον ἀφοσιώσασθαι, τοῦ νοῦ μὴ ἐξαρκοῦντος τῷ σκότῳ τοῦ περικειμένου νέφους αὐτῷ καθυπουργεῖν τῇ διὰ μέλανος γραφῇ, μικρὰ ἄττα προσεπειπόντες ἀρκεσθησόμεθα. οἶδα γὰρ ὅτι καὶ τῷ βραχεῖ τῆς γραφῆς ἱκανὸς αὐτὸς εἶ τὸ πολὺ τοῦ πόθου διατεκμή- f. 191 *ρασθαι. σπεῦσον ἐλθεῖν πρὸς ἡμᾶς τοὺς | ἀδόλῳ φιλίᾳ φιλοῦντάς σε· ἐλθὲ πάλιν πρὸς τὴν τῶν λόγων διατριβήν, ἀπολαύσων τῆς τότε σοι ποθουμένης διδασκαλίας, μὴ τὸν τοσοῦτον πόθον ἡ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου κατασβέσῃ διάστασις. οὐ πολλοῦ δεήσει, σαφῶς ἐπίσταμαι, χρόνου τῇ ἀρδείᾳ τῶν ἡμετέρων λόγων τὴν ψυγεῖσαν ἐκείνην τῶν μαθημάτων αὖθις ἀποπλῦναι πηγήν, καὶ θᾶττον ποιῆσαι πότιμον ἀναδοῦναι νᾶμα καὶ διειδές. τῷ μεγαλοφυεῖ γάρ σου καὶ σπουδαίῳ πεποιθὼς εἰμὶ σφόδρα, καὶ θαρρῶ τὴν μνήμην αὐτῶν ἄληστον ἔτι καὶ νῦν σώζειν σε, καὶ μὴ μικρὰν παραμένειν ἐν σοὶ θρυαλλίδα τοῦ τούτων λύχνου, τῷ ἐλαίῳ τῆς σῆς πιαινομένην σπουδῆς. δὶς μὲν οὖν ἀναβιῶναι τῶν Ἑλλήνων οἱ μῦθοι τὸν Ἰάσονα λέγουσι· καὶ ψευδὲς τοῦτο τοῖς ὀρθὰ φρονοῦσι καταφαίνεται εἶναι. ἐφ' ἡμῖν δὲ* f. 191v *τοῦτο μετὰ τῆς ἀληθοῦς καὶ οὐ τερατώδους γενήσεται πίστεως, | εἴ σου τὴν πεποθημένην ὄψιν κατιδεῖν, καὶ τῆς γλυκείας ἀπολαῦσαί σοι τῶν λόγων ὁμιλίας ἀξιωθείημεν. μὴ ἐπὶ πολὺ τῷ δίψει τήκεσθαι τῆς σῆς ἐάσῃς ἀγάπης ἡμᾶς. ἀπόδος ἡμῖν σαυτὸν τοῖς ποθοῦσί σε. ἀπολαύσαιμέν σου τῶν πνευματικῶν ἐκείνων, πολυέραστε, λόγων, οἱ ψυχικῶς ζῶντες καὶ τὰ τοῦ πνεύματος κρίνειν, ὡς ὁ ἀπόστολος εἴρηκεν, οὐ δυνάμενοι, μωρίαν ἀλόγως τοῦτο οἰόμενοι, ἀποδῶμεν καὶ ἡμεῖς σὺν τόκῳ τὸ ὄφλημα. χρεῶσται γάρ σου εἰς πολλὰ κατεφάνημεν, πέρα τοῦ δέοντος τὰ τῆς προαιρέσεως ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως ἐπιδειξαμένου σου. ἐπίσταμαι δὲ φιλοδιδάσκαλον, μᾶλλον δὲ φιλομαθῆ καὶ τῆς παιδείας ἐραστὴν ὄντα σε, ταῖς ἡμετέραις εἴξαντα παρακλήσεσι τὸ ζητούμενον παρασχεῖν. τὴν ἐκ βάθους οὖν ἡμῶν οὐκ ἐπιπόλαιον γνοὺς ἀγάπην, δίδου τὸ αἰτηθέν.*

65(64). Θεοδώρῳ πρωτονοταρίῳ.

f. 192 *Συνήθεις ἡμεῖς· ὅτι δὲ οὐ τῶν ἐπιφανῶν, | οὐ ποθούμεθα ποθοῦντες ἀλλ' ἐλεούμεθα. εἴτε δὲ ἐλεεῖς εἴτε ποθοῦντας ἀντιποθεῖς, σπούδασον, κύριέ μου, πρὸς τὴν ὑπόμνησιν, μὴ τῷ προσενεγκεῖν ἅπαξ ταύτην ἀρκούμενος, τῷ συνεχεῖ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν ἐξευρίσκων. τοῦτο μὲν γὰρ τῶν λίαν πρὸς τοὺς ἐλεουμένους ἢ φιλουμένους θερμῶν, ἐκεῖνο δὲ τῶν καὶ πάνυ ψυχρῶν. οἶδα δέ, εἰ μὴ φαῦλος ἐγὼ εἰκαστής, ὡς ἀντιπρᾶττον μὲν οὐδέν, συμπράττοντα δὲ μᾶλλον ἕξεις πρὸς τοῦτο πολλά· τὸ μὴ δωρολημψίας ἕνεκεν λέγειν, τὸ ὑπὲρ ἀγαθοῦ τὴν σπουδὴν εἶναι, τὸ μὴ κατὰ πολὺ τῆς ἀρχῆς*

1315 *πιανόμενον* cod.

ἐλαττοῦσθαι τὸ πρόσωπον, καὶ τὸ τοῖς λόγοις ἐπακολουθοῦν δυνατόν. ἔκφορα γ' οὖν τὰ παρ' ἡμῶν πολλοῖς μὴ ποιῶν — τοῦτο γὰρ πρὸ τῶν ἄλλων αἰτούμεθα — πᾶσι φανερὰ ποιῆσαι τῇ ἐκβάσει μὴ ὀκνήσῃς τὰ σά.

66(65). *Ἰωάννῃ πρωτοβεστιαρίῳ τοῦ πατριάρχου.*

Τὸ θαρρεῖν, μήτε συνήθης ὤν, μήτε φίλιον διαπραξάμενος, οἷς ἐπακολουθεῖ τοῦτο πάντως, | [f. 192v] οὐκ ἔχω· θαρρῶ δ' ὅμως ἦθος βλέπων χρηστὸν καὶ φίλον ἀγαθὸν εἰς τοῦτο κινήσας, καὶ ὅτι παιδείας γεγευμένος μικρᾶς πρὸς τὸν ὄντα ταύτης οὐκ ἄμοιρον ἐκφαίνω τὸ βούλευμα. ἐκ τούτων μοι τὸ θαρρεῖν οὐκ ὂν ἐπεισενεχθέν, ῥαγέντων ὥσπερ τῶν τῆς αἰσχύνης δεσμῶν, οὐχ οἷα λέγειν ἰδιώτας ἔθος, ἀλλ' οἷα δέον πεπαιδευμένους ἀκούειν γράψαι συνεῖδον. ταύτῃ γὰρ αὐτῶν διαφέρομεν μόνον· τοῖς μὲν γὰρ αἱ παρὰ συνήθειαν καὶ παρὰ τὸ εἰκὸς φωναὶ καὶ τὰ τῆς ἐλεεινολογίας ἐξευρίσκονται ῥήματα, ἡμῖν δὲ μόνη τοῦ δικαίου ἡ προβολὴ καὶ ὁ τῆς ἀγάπης θεσμὸς ἐξαρκεῖ, ἐκείνης μὲν ὑμῶν δεικνυούσης τὸ εὐσεβές, τούτου δὲ τὴν φυλακὴν τῆς ἀνωτάτω προφαίνοντος ἐντολῆς. εἰ οὖν τῆς ὑπομνήσεως τοῦ καλοῦ φίλου τὴν εἰς ἔργον προαγωγὴν οὔτε βαρύνουσαν οἶδας, οὔτε τοσοῦτον ἐνδεῶς ἡμᾶς πρὸς ταύτην ἔχειν ὑπονοεῖς, ὡς σὸν τὸ τῆς ὑποθέσεως λογισάμενος — τοῦτο γὰρ ὁ τῆς μεσιτείας καὶ ὁ τῆς ὀρθῆς ἀγάπης | [f. 193] ἀπαιτεῖ τρόπος — ἐπείχθητι πρὸς τὴν ἔκβασιν.

67(66). *Πέτρῳ ἀσηκρῆτις καὶ μαΐστορι.*

Συμβάλλειν οὐκ εἶχον τὸν γέλωτα ὃν κατέχεας ἡμῶν χθές. αὐτὸς μὲν γὰρ ἰδίᾳ σκοπούμενος ὁ γέλως τῆς διὸ καὶ ἐγένετο ἀπολογίας χωρίς, σαρδάνιός μοι μᾶλλον ἢ ἀληθὴς κατεφαίνετο, ὃν προβάλλειν τοῖς ἐν πικρίᾳ ψυχῆς οὖσιν εἰκός, ὅτ' ἂν τινος ἀποτύχωσι τῶν σπουδαζομένων· μετὰ δὲ τῆς ἀπολογίας διερευνώμενος, πεπλανημένην ἐποίει καὶ ἀσυλλόγιστον τὴν διάγνωσιν. εἰ γὰρ ἡ προβολὴ τοῦ ἐφιεμένου ἀναξία σοι νομισθεῖσα γέλωτος ὑπόθεσις γέγονεν, πολλῷ μᾶλλον γελάσῃ καὶ τῶν κάτω κατωτέρους θεώμενος. εἰ δὲ τὸ πρᾶγμα μὲν οὐ μικρόν, τὸ τοῦτο δὲ μεταχειριζόμενον πρόσωπον ἀνεπιτήδειόν σοι κριθὲν γελᾶν, οὐ παρηγορεῖν, παρεσκεύασεν, ἐμοὶ μὲν ἀνεκτόν, τὰ κατ' ἐμαυτὸν εἰδότι καλῶς καὶ συνειπεῖν ἔχοντί σοι μὴ διαψεύσασθαι, σοὶ δ' οὐ πάντως καλόν, συγκατιέναι γινωσκομένῳ τοῖς ταπεινοῖς. πῶς δαὶ | [f. 193v] καὶ τοῦ ζητηθέντος ἀνώτερον ἐμαυτὸν κρίναιμι, ὃν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος οὐ βραχὺς ὢν καθάπαξ ἀπώσατο, παρεισρυέντων ἄλλων ποθεν οὐ τῶν ἀξίων, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ὑποβεβηκότων τινῶν καὶ παραγκωνισαμένων ἡμᾶς; ἀλλ' εἰ μὲν οἷός τε ἦν συνεισφέρειν τι τῶν κινούντων εἰς ταῦτα, ἢ τὸ πρόσωπον οὐ ξένων λημμάτων εἰδὼς προτεθεραπευκέναι συνήδειν, εἶχον ἂν μετὰ τοῦ λέγειν καὶ προφέρειν ἑτέρους, οἳ ταχεῖς τοὺς προστατοῦντας ἐφεῦρον, καὶ βραδυτῆτος κατηγόρουν ὑμῶν. ἐπεὶ δὲ

ἡμεῖς πρὸς τὰς συνεισφορὰς ἀσθενεῖς, καὶ αὐτὸς τούτων ἀλλότριος, διὰ θεὸν ὃ δέον πράττειν ποιεῖν ἀγαπῶν, ἐῶντες λέγειν ὅτι τὰ τοῦ θεοῦ θερμότερά πως τοῖς τοῦ θεοῦ, σιωπήσομεν, καὶ οἷς παρ' ὑμῶν τετυχήκαμεν ἀρκεσθέντες, οὐκέτι περὶ ἄλλων διενοχλήσομεν. ἀλλ' οὐδὲ παρηνωχλήσαμεν πώποτε, τὴν ῥοπὴν τὴν σὴν ὀχλήσεως καταμαθόντες ἀπροσδεᾶ. καὶ τοῦτο δ' ἡμῖν συνέβη δυσπειθέσιν οὖσι πρὸς ταῦτα, διὰ τὸν τῶν ἐχθραινόντων μὲν | [f. 194] παροξυσμόν, τῶν δὲ φιλούντων ἀδημονίαν, τῶν μὲν ἀσθένειαν, τῶν δὲ ὀλιγωρίαν ὑμετέραν προβαλλομένων.

68(67). *Φιλαρέτῳ μαΐστορι.*

Τί μὴ παρά τινος διωκόμενος φεύγειν αὐτὸς κατεπείγῃ; τί μὴ τιθασσευόμενος ἀκκίζεσθαι προσποιῇ; τί δαὶ μορμολύττειν καὶ δεδίττεσθαι ἡγούμενος ἡμᾶς ἀγεννεῖς καὶ οὐκ ἐχέφρονας εἶναι ἐπιχειρεῖς; ἐγὼ μὲν οὖν πρὸς τὰ δηλωθέντα, οὐδὲν μετὰ σοῦ κοινὸν ἔχων, ἢ μόνον τὸν τῆς ἀγάπης φυλάττων θεσμόν, ἀντιδηλῶσαι προῄρημαι· σὺ δὲ μήτε τοῖς δηλωθεῖσι προσσχών, μήτε τὰ μέλλοντα συμβήσεσθαι σκοπῶν, κότον ἐγκείμενον παλαιὸν τῇ σῇ καρδίᾳ φυλάττων, καὶ μηδὲν ὑγιὲς ἐννοῶν, ὑπάρχοις καὶ βασιλεῦσι, ναὶ μὴν καὶ τοῖς τὸν ἐκκλησιαστικὸν διιθύνουσι θρόνον προσελθεῖν ἐπηπείλησας, μηδὲν ἐγκαλεῖν ἡμῖν ἢ περὶ ὄνου παρακύψεως ἔχων. τίνι δὲ καὶ προσελθεῖν καθ' ἡμῶν βούλει; ὑπάρχῳ; στάθμιον μέγα καὶ μικρὸν παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστιν· βασιλεῖ; τῶν ἐπιβούλων ἡμεῖς πόρρω, καὶ τῶν βασιλικῶν τιμῶν οὐδὲ γνώριμοι· | [f. 194v] ἀλλὰ πατριάρχῃ; ἐπισκόπων αὐτῷ καὶ ἱερέων, οὐ παίδων, εἰ καὶ πάντων, τὴν κυρίαν ἔχει φροντίς. οὐ ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀφαιροῦσιν ἄγγελοι; καὶ τίνι τὰ τῆς κακίας ἐπίχειρα καταλείψομεν; οὐχ ἡμῖν αὐτοῖς ἕψεται; τί μὴ σπουδῇ τοῦτό σοι ἱερεῖ καὶ λειτουργῷ καθεστῶτι θεοῦ πρόσεστι, τὸ τὸν πονηρὸν ἐκ μέσου ἡμῶν ἐξαρθῆναι, καὶ τὴν οὐλὴν αὐτὴν τῆς κακίας ἀφανισθῆναι; ὅτι δὲ νηπίων ψελλίσματα παρεισάγεις ἡμῖν, ἃ καὶ κατὰ μεγάλων ἐξείργασται, καὶ κοῦφον τοῖς πολλοῖς ἐφάνη τοῦτο καὶ οὐδενὸς ἄξιον λόγου, τὸ ἴσον δυναμένων τῶν πρὸς οὓς ἐγένετο ταῦτα ποιεῖν, καὶ διὰ τοῦτο προσελεύσεις καθ' ἡμῶν ἐπὶ δικαστικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν βημάτων, ὅπερ οὐδὲ νῷ λαβεῖν ἐχρῆν προσεπαπειλεῖς, καίτοι τὴν ὑπὲρ τούτων ἔρευναν ἐπαγγειλαμένους ποιεῖν. εἴπερ οἱ τῆς φιλίας ὅροι ἀμείωτοι διασῴζονται, ὅρα μὴ ἡμᾶς μὲν λαμπροτέρους ποιήσῃς καὶ περιφανεστέρους, κατὰ σαυτοῦ δὲ τὸν ἀνάγυρον κινήσεις, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ τῶν μελισσῶν | [f. 195] σμῆνος ἐπὶ σαυτὸν ἐγερεῖς, καὶ τοῖς οἰκείοις εὑρεθήσῃ βαλλόμενος βέλεσιν.

69(68). *Ἀλεξάνδρῳ μητροπολίτῃ Νικαίας*[1].

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 445 καὶ « Ἀθηνᾶ », ἔνθ' ἀν. 195.

f. 197 **70(69). Θωμᾷ καὶ Ἰωάννῃ ἀδελφοῖς.**

Εἰ βίας τινὸς οὐκ οὔσης, μήτε μὴν φορολόγων πικρῶν ἢ χρήστων κατεπειγόντων, ἡμᾶς οὕτω τὴν αἴτησιν ὑπερέθεσθε, μήτε τῆς ὁλκῆς βαρυνούσης, μήτε τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ χρόνου τὴν ἀναβολὴν ἐμποιούσης, πῶς ἂν ἑλκομένοις, ἢ καὶ τόκους μετὰ τῶν κεφαλαίων ἀπαιτουμένοις, χεῖρα δόντες θᾶττον ἠμύνατε; καὶ εἰ ταῖς ἀκταῖς προσκλυζομένους οὐκ ἀνεστήσατε, πῶς ἂν πελαγίους φερομένους ἀκατίοις περιεσώσατε; ἔχεσθε γ' οὖν τῆς τοιαύτης προαιρέσεως, ἔχεσθε· ἡμῖν δ' ἐξαρκέσει πάντως ὁ χρήσας καὶ λόγων ἐχυρῶν καὶ ὁμήρων χωρίς, εἴτ' ἐπισπεύδων εἴτε καὶ μηκύνων τὸ δάνειον.

71(70). Θεοδώρῳ μυστικῷ[1].

f. 197v **72(71). Ἐφραὶμ μοναχῷ.**

Ἐμοὶ γράμματα ὑμέτερα ἐπέμφθη. δηλοῦν, ἢ καί τι τῷ διακομιστῇ λεχθὲν ἀπὸ στόματος ταῦτ' εἶχε, διασαφοῦν, τῷ σκοπῷ πάντως ἐξακολουθήσας, καὐτὸς διὰ μακροῦ ἐποιησάμην ἂν τὴν γραφήν. ἐπεὶ δὲ μήτε διὰ γράμματος μήτε διὰ ζώσης φωνῆς καταλαβεῖν τι περὶ τῆς ὑμῶν εὐλαβείας
f. 198 δεδύνημαι, | ἐκεῖνο τῇ γραφῇ θεῖναι μόνον συνεῖδον, ὃ καὶ μὴ γράφων τίθεμαι δι' εὐχῆς, εὐεκτοῦν ἔχειν σε μετὰ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, ἐφ' ᾧ πέποιθε πᾶς, ἐλπίζομεν, ἄνθρωπος, κἂν αὐτοὶ τῷ ἐνύλῳ τὸ ἄϋλον οὐκ εὔχρηστον ἔχωμεν. αἴτιον δὲ τῆς ἀμφοτέρων καχεξίας τοῦ μὲν ἡ οἰκεία ῥαστώνη, τοῦ δὲ ἡ τοῦ βίου ἀνωμαλία, καὶ ἡ τῶν φίλων διάστασις. ἀλλ' ἕως ἂν ἡ τοῦ ἀέρος τούτου ἐν ἡμῖν ἀναπνοὴ παραμένῃ, τὴν ἐπὶ χρηστοῖς ἐλπίδα ὁ χρόνος οὐκ ἀφανίσειεν.

73. Βασιλείῳ μητροπολίτῃ Νεοκαισαρείας[2].

f. 199 **74. Θεοδώρῳ κουβουκλεισίῳ καὶ βασιλικῷ κληρικῷ.**

Τύχην οἱ ἀληθεῖς ἡμᾶς οὐκ ἐῶσιν ἐπιγράφεσθαι λόγοι. ἡ μέντοι οἷς βλέπομεν τῶν γινομένων ἀνωμαλία παράγεσθαί τι καὶ μικρὸν ποιεῖ παρασύρεσθαι. ἀλλ' ὅταν μὲν ὁ νοῦς οὐκ ἠρεμεῖν δύναται καθ' ἑαυτόν, φαντάζεται δὲ τὰ ὑπὲρ αὐτόν, εἶτα τῆς ἀθυμίας ἐνσχεθῇ νέφει τῇ ἀποτυχίᾳ τῆς φαντασίας, ἐκπίπτει τοῦ ἀληθοῦς τότε λόγου, καὶ ἀτάκτως ἐκφέρεσθαι διανοεῖται τὰ δρώμενα. οὐ πάντως δὲ τοιαύταις φέρεται πλάναις, σχολῇ καθ' ἑαυτὸν ἐπισκεπτόμενος, ἃ καὶ διασκοπίζεσθαι καὶ διαλογίζεσθαι εὐσεβές. καὶ γὰρ εἰ καὶ τύχας ἀναπλάττεσθαί τις θέλοι μετὰ τῆς ἀληθοῦς δια-

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 446.
[2] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 447.

30 - 10 - 1957

σκέψεως, ἕξει καὶ οὕτω τοῦ ὀρθοῦ λόγου μὴ ἐκπίπτουσαν τὴν διάσκεψιν,
f. 199v οὐχ εἱμαρμένας ἢ πεπρωμένας ἢ Ἀδραστείας ἀνατυπῶν, τὰς τῶν | ἀνθρώπων δὲ μᾶλλον γνώμας περισκοπῶν. σοφίᾳ γὰρ ὁ θεὸς διεξάγων τὰ πάντα, σοὶ μὲν τὴν μέσην, ἄλλῳ τὴν ἄνω, ἐμοὶ δὲ τὴν πάντῃ κάτω δέδωκε χώραν, ἵνα διὰ τῆς ἀλλήλων χειραγωγίας ἡ παρ' ἑκάστου γινομένη βοήθεια τὸ κοινωνικὸν εἶναι δείξῃ καὶ φιλάλληλον, καὶ τῷ ἀγαθῷ καὶ ἡμέρῳ τὸν ἄνθρωπον χαρακτηριζόμενον. ὅσοι μὲν οὖν παραπέλαυσαν ἀνθρώπων ἢ φιλίας ἀδόλου, λεγέσθωσαν τυχεῖν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, καὶ κατὰ τοῦτο τύχην ἔχειν ἀναπλαττέσθωσαν ἀγαθήν· ὅσοι δὲ φίλοις μὲν καὶ ἄλλως δυναμένοις εὐεργετεῖν συνδυάζουσι, χάριτος δὲ διὰ τὸ ἐκείνων ἀφιλάλληλον καὶ ἀπάνθρωπον οὐδεμιᾶς ἀπολαύουσιν, διαμαρτῆσαι χρηστῆς ὡς ἀληθῶς νομιζέσθωσαν γνώμης καὶ φιλανθρώπου, καὶ κατὰ τοῦτο τύχης οὐ φαύλης διαπεσεῖν. γνωριζέσθω δέ σοι διὰ τῆς εἰς εὐχὴν καταλήξεως τῶν λεχθέντων ἡ δύναμις, ὅτι καὶ συμβαλεῖν αὐτὰ καὶ πρὸ τῆς ἐξεργασίας διαρκέσεις αὐτός. εἴης μοι τῶν ἀληθῶν ἀλλὰ μὴ πλαστῶν φίλων, τῶν χρηστῶν καὶ ἡμέρων ἀλλὰ
f. 200 μὴ τῶν | ἀπηγριωμένων ἀνδρῶν, τῶν ἐλεούντων, ἐπεὶ καὶ ἠλέησαι, ἀλλὰ μὴ τῶν ἀνέλεον ἐχόντων διάθεσιν, οἳ καὶ διὰ τὸ παρ' ἄλλων ἐλεηθῆναι ἐλέους ἄξιοι πλείονος, τὸν ἔλεον οὐ προκαλούμενοι τοῦ θεοῦ. γένοιτο δὲ καὶ τύχην περιθέσθαι διὰ σοῦ μείζονα τῇ ἀποθέσει τῆς μείονος.

75.

Οὔτε τῇ προτεραίᾳ οὔτε τὸ τῇ νῦν ἡμέρᾳ γενόμενον ἀγαθῶν ἡμῖν γέγονε προοιμίων ἀρχή· ἐν ἐκείνῃ μὲν γὰρ ὅπερ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν ἔμελλε γίνεσθαι παρ' ἡμῶν, κατὰ τὸ δοκοῦν ἡμῖν κριθὲν οὐ κακῶς, καὶ τῇ πρὸς ἡμᾶς ὁμιλίᾳ, καὶ τῷ τοῦ νοὸς ὡς ἡ γλῶσσα προὔφαινεν φρονήματι, ἐναντίον σοι κατεφαίνετο. ἐδήλου δὲ τὰ λεγόμενα ἡ σὴ ἀφ' ἡμῶν σύνταξις, οὐ γεγονυῖα κατὰ τὸ δέον, οὔτε τῇ τῶν γονάτων κλίσει, οὔτε τῇ ὑστάτῃ προσφωνήσει τοῦ χαῖρε· ἐν τῇ νῦν δέ, τῷ ἴσα τοῖς πολλοῖς σε φρονῆσαι, δι' οὗ προείλου καταπεῖσαι τὸν ἀδελφὸν εἶξαι τοῖς ἡμετέροις ἥκιστα λογισμοῖς. καὶ εἰ μὲν ὑπερέχειν τῶν ἄλλων δοκεῖς, τί τοῖς ἐκείνων συμφύρῃ φρονήμασιν, εἰς τὰ παρ' ἐκείνων ἀλόγως ὁμοφωνούμενα διαφωνῶν
f. 200v αὐτὸς ἀλογώτερον; εἰ δὲ ἴσος ἐκείνων εἶ | τί τῷ ὑπερέχειν κομπάζεις διαφέρων τούτων οὐδέν; ταῦτα πικρίᾳ ψυχῆς ἐσχεδιάσαμεν ἀνθ' ἑτέρων ἕτερα, καὶ ὄψει θεασάμενοι καὶ ἀκοῇ κατακούσαντες.

76. Εὐσταθίῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Ἦρου τίνος δεόμεθα· ἤκουσας· ἀκούσας κατένευσας· τὸ κωλῦον γὰρ οὐκ ἦν τὴν κατάνευσιν. ἐπισκοπῶν οὖν ἐν καιρῷ τὴν πρὸς ἡμᾶς σου ἐρώ-

1452 παρ-ραπελευσαν cod.

τησιν δύο ταῦτα ἔχουσαν τὰ καλά, ἀφορμὴν εὐεργεσίας καὶ φιλίας ἀπομνημόνευμα, καὶ ὅτι μόνῳ σοι τούτων ὁ ἔπαινος ἀποτεθησαύρισται, συνεπισκοπῶν δὲ καὶ τὴν αἴτησιν οὐ μερίτας μετὰ τὴν ἔκβασιν ποιοῦσαν ὑμᾶς τοῦ μισθοῦ, ἀλλ' εἰς ὑμᾶς ἀνατιθεμένην τὸ πᾶν, τοὺς λόγους εἰς ἔργον προβῆναι τῇ ὑπομνήσει τοῦ ἡμετέρου ἐπείχθητι γράμματος· ἐφ' ᾧ καὶ πέποιθε πλέον ὁ τοῦτο διακομιζόμενος πρὸς τὴν ὑμῶν ὑπεροχὴν γέρων ἢ Χρύσης ἐκεῖνος τῇ τε τοῦ στέμματος καὶ τοῦ σκήπτρου προσενέξει καὶ τῶν ἀποίνων. ὁρᾷς γὰρ ὅπως προσκαλεῖται πρὸς | f. 201 ἔλεον καὶ τοὺς ἀνεπιστρόφους πάντη πρὸς οἶκτον· πρόσχες γήρᾳ βαθεῖ, κύκνειον ἐπᾴδοντι μέλος, τῇ ἀπαγορεύσει τῆς ἐργώδους ζωῆς. ἴδε πρεσβύτην, οὗ καὶ τὸ σχῆμα μετὰ τοῦ τρόπου μοι καθ' ἑκάστην ἀνατυπούμενον ὀδυνᾷ τὴν ψυχήν. δεῖξον ᾧ προσάγειν μέλλεις τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ πρεσβείαν, εἴ τι πρὸς τὴν πρεσβείαν ἀπαγορεύοι, τρίχας λευκὰς καὶ γῆρας Τιθώνειον καὶ τυχὸν πρὸς τὴν χρονίαν ῥόγὰν οὐ διαρκεῖ. μὴ τῇ ἐξ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναβολῇ ἀστοχήσῃς τοιούτου σοι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀποκεισομένου μισθοῦ. οἶδας γὰρ ὁποία κατάγνωσις τῶν ὑπερτιθεμένων ἐξήρτηται τὸ καλόν. εἰ βούλει δὲ καὶ τὴν πανσέληνον ἀναμνήσθητι τῶν Λακεδαιμονίων ἀναβολὴν συνεισενεγκοῦσαν πρὸς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην οὐδέν. καὶ αὕτη μὲν ὑπὲρ | f. 201v τοῦ γέροντος, ἴσως καὶ παρὰ τὸ εἰκὸς ὅτι πρὸς τοιοῦτον, πρεσβεία. ἐξαρκέσειν γὰρ ἡγοῦμαι πρὸς τὴν τούτου βοήθειαν τὴν ἀπορίαν, τὸ γῆρας, τὸ τοῦ ἤθους ἁπλοῦν· καὶ δεήσεται τῆς ἡμετέρας γραφῆς οὐδ' ὅλως, ἐξ οἰκείων ἀτυχημάτων τὸ σὸν χρηστὸν ἐκκαλούμενος ἢ τῶν τυμβευσόντων οἱ πρὸς ὁσίαν προκείμενοι. ἀλλ' εἴ σου τὴν εἰς ἡμᾶς, εἴπερ οὐκ ἀπείρηταί σοι, φιλίαν βούλει γνωσθῆναι, γράμμα σὸν εἰς ἔργον ἐκβὰν τὴν αἴτησιν ἀπαγγέλλον σταλήτω. οἶδα γὰρ ὅτι ὁ τὴν ἀρχὴν πρὸς ταύτην ἐκκαλεσάμενος, πρὸς τὴν αὐτῆς οὐ δυσχερανεῖς ἐκπλήρωσιν ἐκκαλούμενος. εἴ τι οὖν ἐπακολουθοῦν συνορᾷς μόνον, ἵνα τύχῃ βοηθείας ὁ γέρων, ποιεῖν μὴ ἀπαξιώσῃς· δεήσεις συχνάς, ὑποσχέσεις ἀντὶ τούτου χαρίτων, ἀντιξύων, τὸ τοῦ λόγου, τὸν ξύοντα, δόσιν | f. 202 εἰ τύχοι τινά· καὶ γὰρ μηδὲ τὸν Φοῖβον λόγος χαλκοῦ χωρὶς ἐκμαντεύεσθαι. ἕξεις δ' ἀντὶ τούτων τίνα μισθόν; ὅσον καὶ οἷον ἡ δεσποτική σοι ἐπισημαίνει παραίνεσις. εἰκασθήσῃ δὲ τίνι; θεῷ· τῶν καταπονουμένων γὰρ αὐτὸς βοηθός. ὁ παλαιὸς μὲν οὖν ἐκεῖνος γέρων παρακουσθείς, παρειμένας πρὸς θεὸν χεῖρας ἐκτείνας ἀγαθῶν σοι μυρίων γενήσεται αἴτιος· ἐγὼ δὲ χάριν εὑρὼν ἐν τούτῳ λήψομαι καὶ παρ' ἄλλων ἀφορμὰς ἑτέρων ἐπιστολῶν. προφάσεις γὰρ τοῖς δυναμένοις εὐποιίας πολλαί, καὶ ἐκκρεμεῖς αὐτῶν γίνονται διὰ τοῦτο πολλοί. μὴ εὑρὼν δέ, ὅσον ἀτιμότατος εἶναι φίλος τοῖς αἰτοῦσιν οὐκ αἰδήσομαι λέγειν, ὅτι μοι καὶ τὸ ὑποσχεθὲν πάλιν ἀγρετὸν καὶ ἀπατηλὸν ἀπέβη καὶ ἀτελεύτητον. |

f. 202v **77. Τῷ αὐτῷ.**

Χάριν ἰδοὺ δευτέραν παρὰ τῆς ὑμῶν μεγαλειότητος αἰτοῦμεν λαβεῖν· οὐκ οἶδα δὲ εἰ καταθήσειν ταύτην βουληθείης αὐτός. ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος οὐκ ἀπέκλινε πρὸς τοῦτο σκοπός, δευτέραν προσθεῖναι γραφὴν πρὶν ἢ διαγνῶναι εἰς οἷον ἥξει πέρας τῆς προτέρας τὸ αἴτημα. ἔφασκε δὲ μεθήσειν ὁ ἄνθρωπος οὐδαμῶς, τὸ ἀπαραίτητον ἀφορμὴν τιθέμενος τῆς ὁδοῦ, καὶ ὡς οὐκ ἐνεργὲς μὴ νῦν δοθὲν ἀποβήσεσθαι τὸ γράμμα διατεινόμενος. κολακικῶν οὖν ἀποστὰς λογυδρίων καὶ ἰδιωτικῶν, ὅτι μοι πρὸς θρέμμα λόγων καὶ φίλον χρηστὸν ἡ γραφή, εἰς αὐτὴν καθίημι τὴν ὑπόθεσιν τῆς αἰτήσεως· ἐπηρείας ἀπαλλαγὴν εὕροι πάσης ὁ ἄνθρωπος, ἀνθ' ἱκετηρίου ἐπισείων σοι κλάδου τὴν ἡμετέραν γραφήν. τοῦτο γάρ σου τὴν δύναμιν οὐχ ὑπεραῖρον εἰδὼς ἐξῃτήσατο παρ' ἡμῶν. ὅτι δὲ μήθ' οὗτος κενὴν ἔσχε πεποίθησιν, μήθ' ἡμεῖς οὐκ ἐπίσκοπα βάλλομεν, ὑποστρέψας ἐρεῖ. τὰ σαυτοῦ γ' οὖν μιμού|f. 203 μενος, ποθεινότατε,—τοῦτο γὰρ ἢ τὸ εὐκλεέστατε, καὶ εἴ τι τοὺς βλακώδεις ὁμοιόσημον ἢ καὶ ὑπερέχον ἐπαίρει καὶ ἐπικλᾷ, ἐμοὶ γ' οὖν ὀνομάζειν σε ἥδιον καταφαίνεται — ἄξια καὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ γένους ποιῶν, δίδου τι καὶ θεῷ καὶ φίλοις εὐποιίας μερίδα, τοῖς μὲν τὸν τῆς φιλίας ἐπιτείνειν δεσμόν, τῷ δὲ μείζονος ἀντιδόσεως διδοὺς ἀφορμήν.

78. Παύλῳ διακόνῳ καὶ χαρτουλαρίῳ.

Καὶ διότι σός, φίλων γὰρ ὁ χρηστὸς εἶ, καὶ διότι ἡμέτερος, πατρίδος γὰρ ὁ μαθητευόμενος τῆς αὐτῆς, ὑποτελεῖν οὐκ ἔδει μισθούς, προχεῖσθαι δὲ τὸ τῆς διδασκαλίας τούτῳ νᾶμα δίκαιον ἦν, μὴ ἐνδιδόντι τὸ ἀρύεσθαι μόνον, ἀλλὰ τὸ πανταχόσε περισκοπεῖν καὶ συνεσταλμένας χεῖρας ὁρᾶν· προθέσεως ἔχουσιν· ἀποκέκλεισται ἡμῖν ἐκεῖνο ποιεῖν, μὴ ἀγνοοῦντι γάρ, οἶδας, ὁποίᾳ λέγομεν καιροῦ φορᾷ περιεστοιχίσμεθα. τὸ μέντοι σταλὲν γνώμης ἁπλῆς ἐνδέον εἶχεν οὐδέν, τοῦ γράμματος αὐτῇ τῇ συναποστολῇ βεβαιοῦν. | f. 203v τὸ μὲν γὰρ ἀσαφῆ τὰ τοῦ νοῦ, τὸ δὲ δῆλα τὰ ἀπὸ καρδίας ἐκκαλύπτων, τὸ τοῦ λόγου, ποιεῖ.

79(77). Θεοδώρῳ πρωτονοταρίῳ.

Οἵαις οὐκ οἶδα πεποιθὼς ἐλπίσιν, ἢ πάντως μηδ' ὃ ποιεῖν ᾑρεῖτο τῇ κατοχῇ τοῦ πάθους εἰδώς, ἱκέτης πρὸς ἡμᾶς ἐγένετό τις τῶν σῶν, καὶ δι' ὧν ἔλεγε, καὶ δι' ὧν ἐποίει τὰ ἱκετῶν ἐνδεικνύμενος. ἐλεεῖν μὲν οὖν εἶχον αὐτὸν καὶ τῆς συμφορᾶς καὶ τῆς παρακοπῆς ἕνεκα τῶν φρενῶν· κατελεεῖσθαι γὰρ ἄξιος καὶ κατ' ἀμφότερα ἦν, ὅτι τε τοιούτου προσώπου ξένον ἔδειξεν ἑαυτόν, ὅτι τε καταφυγῆς οὐκ ἀσφαλοῦς ἐδεήθη, καὶ μετὰ τὴν πρεσβείαν παραλογισμοῦ μοίρᾳ καθιστῶν ἑαυτόν. ἀναλεγόμενος δὲ τὸ μετὰ τὴν ἀπόπτωσιν ἐκείνῳ πραχθέν, βλέπων δὲ ταὐτὰ συνδρῶντα καὶ ὃν τούτῳ προσήκοντα ἐδήλου ἡ ἐπιφάνεια, ὃς καὶ σχῆμα πάντοτε καὶ τρόπους ὑπο-

φαίνει μοι ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ἆρα οὐ κενή μοι ἡ πρὸς τὸν κύριόν μου τὸν f. 204 πρωτονοτάριον | συνήθεια γέγονεν; οὐ μάτην δὲ πρὸς ἓν ὁ νοῦς ἀπησχόληται, ἀπὸ τούτου πρὸς τοῦτο μεταπίπτων, ἣν ἐξ ἀρχῆς ὑπόνοιαν ἔδωκεν, ὡς οὐ φαύλην οὖσαν, τηρῶν εἰς ἀεί. οὐ γὰρ ἂν ὑπεύθυνος καὶ ἀπόβλητος, ἀξιῶν μετὰ τῆς ἀνακλήσεως καὶ πολλῶν εὕρεσθαι λύσιν χρεῶν, καταφυγίου χρείαν ἔσχεν, μικροῦ δέον Ἁρμοδίους ζητεῖν ἢ Ἀριστογείτονας, εἴ τι παρὰ τῷ κυρίῳ συνορᾶν εἶχεν ἐμὲ τῶν ἄλλων καθυστερεῖν. τὸν δι᾽ ὃν εἴρηται ταῦτα γνούς, οἶδ᾽ ὅτι καὶ θάρσος τὸ ἡμέτερον θράσος, καὶ νῆψιν τὴν ἐκείνου λογίσῃ παραφοράν, καὶ λέων ὢν δῆγμα παραλογίσῃ μυός, παρ᾽ αὐτοῦ μὲν οὔ, παρὰ θεοῦ δὲ τῆς ἀφέσεως ταύτης κομιεῖσθαι τὴν ἀμοιβὴν προσδοκῶν.

80(78). Τοῖς τῆς σχολῆς ἐπιστατοῦσιν.

Οὐ πικρὸς ἐγὼ διαιτητὴς τὸ αἱρεθὲν ὑμῖν ἐκφαυλίζων, ἐπιψηφιζόμενος δὲ τὰ παρ᾽ ἐμαυτοῦ. ἀλλ᾽ ἔσομαι τῆς αἱρέσεως σύμψηφος, εἰ μία τῶν πάντων γνώμη καὶ οὐ διάφορος, καὶ εἰ πρὸς ζῆλον ἀλλ᾽ οὐκ εἰς ἔριν ὁρᾷ. f. 204v κρίνατε οὖν ἐν | ὑμῖν αὐτοῖς· ὃ κριθέν, ἀπ᾽ ἀρχῆς ἔχον τὴν ἀρχὴν ἀγαθῆς, τελευτῶν δ᾽ εἰς χρηστόν, ἕξει τὸ τῆς παροιμίας ἐπισφραγίζον «ἄρξομαι δ᾽ ἐξ ἀγαθοῖο, τελευτήσω δ᾽ ἐς ἄμεινον». ἐμοὶ δ᾽ οὐ τὸ πλῆθος δόξα, ἀλλ᾽ ἡ τῶν ὄντων ὑπόπτωσις.

81(79). Θεοδώρῳ κουβουκλεισίῳ καὶ βασιλικῷ κληρικῷ.

Τὸ τῆς τύχης ταπεινὸν ἡμῶν διαγνούς, γράμμασιν ἐχρήσω τοιούτοις καθικνεῖσθαι δυναμένοις μέχρι καὶ μυελῶν. ἀλλ᾽ οὔτε σοὶ τῷ ὑπηρετεῖν βασιλεῖ καὶ ἐπῆρθαι τύχῃ μέτρον ὑπερβαίνειν δέδοται γλώττης, ὡς ἄκριτα φθέγγεσθαι καὶ τῶν ἀπαιδεύτων τοὺς πεπαιδευμένους μὴ διαστέλλειν, οὔτε ἡμῖν συνταπεινοῦν τῇ τύχῃ τῆς παιδείας ἐπετράπη τὴν παρρησίαν, προβατώδεις ὥστε καὶ ἠλιθίους ὑποτοπεῖσθαί τισι, τῷ δηγμὸν ὕβρεως ἀγνοεῖν. βαρύνεσθαι γὰρ ὑπ᾽ αὐτῆς καὶ τὸν λίαν ἐσθλόν, καὶ φέρειν ταύτην οὐκ ἐξισχύειν ῥᾳδίως, οἱ ἡμέτεροι εἰρήκασι ποιηταί. οὔτε οὖν ὡς ἐνδεὴς φρενῶν τὴν ἐπίπληξιν ἀγνοήσας, οὔτε εἴξας πλεῖον οὐχ οἷός τε ὢν τῶν ἄλλων f. 205 φιλοσοφεῖν, τὰ ἀπὸ καρδίας, τῷ τοὺς σοὺς θυμο|δακεῖς εἶναι λόγους δηχθεὶς τὴν ψυχήν, γράψαι προῄρημαι. δεῖ σέ, ὦ χρηστὲ φίλε, εἰ δὲ ταπεινοῖ σε τοῦτο, δέσποτα καὶ ὑπερέχων καὶ διάκονε βασιλέως καὶ κύριε, τοὺς ἡγεμόνας τῆς παιδείας, ἵνα μηδὲν πλέον εἴπω, τιμᾶν. τὸ δὲ αὐθάδως κατεπαίρεσθαι τούτων, καὶ τραχέως ἀνδραπόδοις ὥσπερ προσφέρεσθαι, σκόπει μὴ οὐκ ἀνδρὸς εἰδότος ἐστὶ παιδείαν τιμᾶν. γέγονας δὲ ὁποῖος εἶ, καὶ σφα-

1573 ἔχον A² ἔχων A

λέντας ἡμᾶς ἔγνως εἰς σέ, παιδὸς ἕνεκα δεομένου παιδαγωγοῦ, τοιοῦτος ἡμῖν ἐπενεχθείς, ἢ πάντως καὶ τοῖς νώτοις ἡμῶν ἐπέθου πληγάς, ἕνα τῶν δημοσίῳ κατειλημμένων ἀδικήματι λογισάμενος. ὀλίγα σοι ταῦτα, τὴν γραφὴν ἀποτείνειν οὐ θέλοντες, εἴπομεν. ἀγνοῶν δὲ ἴσθι καὶ τοῦτο, ὡς ἀκροατὰς μειζόνων μαθημάτων ἐφαψαμένους ἔχοντες, κἂν αὐτὸς οὐδὲν — ὦ λόγοι καὶ παιδεία, ποῦ τὸ ὑμέτερον κεχώρηκε τίμιον; — διατείνῃ διδάf. 205v σκειν ἡμᾶς, τὴν ἐπισκοπὴν ἐκείνοις τῶν ἐλαττόνων | ἐνεχειρίσαμεν, τὴν ὅσον ἐξῆν μετὰ τῆς δεούσης παραφυλακῆς ἐπιμέλειαν βλέποντες, ὑστεροῦντος τῶν ὀφειλόντων γίνεσθαι οὐδενός, οὐδὲ τῆς ἐπιστασίας ἀπολειπομένους πάντῃ τῆς ἡμετέρας. εἰ δὲ φύσιν συνορᾷς ἐναντίαν, ἢ τρόπον κέντρου πλείονος δεόμενον, καὶ διὰ τοῦτο συλλαβαῖς ἔτι βούλει περικαθῆσθαι ἡμᾶς, καὶ τῶν μεγάλων ἀφεμένους φροντίδων ἐναπασχολεῖσθαι ῥηματίοις μικροῖς, παρακάλει καὶ μὴ ἐπίπληττε· ὅτι οὔτε πρὸς τριωβολιμαίους, οὔτε πρὸς χρηστοῦ τινος ἀπολαύσαντας ἡ ἐπίπληξις. εἰ δὲ καὶ χρέει καὶ ὀφλήμασιν ὑποπίπτοις, ἕξεις ἔπαινον ἐπαινετέος οὐκ ὤν, πρὸς τὴν ἔκτισιν μὴ ἀδυνατῶν.

82(80). Τῷ αὐτῷ.

Καὶ πῶς οὐκ ἔμελλον καταστήσειν εἰς εὐθυμίαν τὸν λογισμόν, καὶ πρὸς ἠρεμίαν μετενεγκεῖν ἐκ πολλῆς ταραχῆς, καὶ πείσειν ἡττηθῆναι παρὰ πολύ, τοῖς ποθεινοῖς σου γράμμασιν ἐντυχών; ὅτι γὰρ παλλόμενον ἔστηf. 206 σας, οὐκ ἀρ|νούμενοι λέγομεν, ἐπεὶ ὅτι καὶ τοῦ πάλλεσθαι αὐτὸς τὴν ἀρχὴν δέδωκας οὐ διεψευσάμεθα. πλὴν καὶ ἡ προσβολὴ ὀλιγωρίας, καὶ ἡ περιτροπὴ ἀσθενείας, καὶ ἠλέγχθημεν ὁ προσβαλὼν σὺ καὶ ὁ περιτραπεὶς ἐγώ, πάθεσιν ἁλόντες ψυχῆς· καὶ τοῦτο ἀνθρώπινον. ἀλλ᾽ οὖν καὶ περιτρέψας ἔχεις τὸ ἐγκαλεῖν, ὅτι καὶ περιτραπέντας ἀνέστησας. ἡμῖν δὲ οὐκ ἐξεγένετο ἀντισχεῖν· ἀντέχειν γὰρ οὐδὲ ἱκανοί, περιτρεπόντων καὶ ὠθούντων πολλῶν, ἄλλως τε καὶ ψυχὴν ἀφιλόσοφον ἔχοντες, κἂν τὸ οὐκ ὂν ὡς ὂν ἡ φιλόσοφός μοι τῷ ὄντι καὶ ἁπλῇ διεπλάσω ψυχή. εἶχε μέντοι ἐξετασθὲν μετὰ τοῦ ἤθεος τὸ γράμμα καὶ πρόσαντες· δόξαν γὰρ ἀπετείνατο τύχης ἕξειν οὐκ ἔχον τὴν ἡμετέραν γραφήν. καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἀποφάσεως ἐδήλου, τὸ οὐκ εἶναι τύχην παρὰ Χριστιανοῖς. ἀλλ᾽ εἰ τὸ τῆς τύχης ὄνομα σκανδαλίζει σε, ἀπαλλάγηθι τοῦ σκανδάλου· ἑκάστῳ γὰρ ἡμῶν ἡ τέχνη ἀπὸ f. 206v τριῶν τούτων, ψυχῆς, σώματος, τύχης, ἢ τῶν ἐκτός, ἔχει | διορισμόν, ἐπαίνου ἢ ψόγου δίδωσιν ἀφορμήν. καὶ ἐστὶ ψυχῆς μὲν ὅτι δίκαιος ἢ ἀκρατής, σώματος ὅτι εὐσθενὴς ἢ ἀκαλλής, τύχης δὲ ὅτι εὔπορος ἢ ἄδοξος. καὶ εἰ τῷ τῆς τέχνης ἑπομένους σκοπῷ τὸ τῆς τύχης εὗρες ὄνομα χρησαμένους, μὴ καὶ ἐξηρτῆσθαι νόμιζε τῆς τύχης ἡμᾶς, θεῷ δὲ μᾶλλον τείνειν τὸ ὄμμα καὶ πρὸς ἐκεῖνον βλέπειν, παρ᾽ οὗ συμφερόντως τὰ ἡμέτερα διεξάγεται, κἂν ἰλυώ-

1601 an ἀπολειπομένου? 1603 δεομένου cod.

δεις ὄντες καὶ σαρκικοὶ φρονεῖν οὐ θέλομεν τὰ τοῦ πνεύματος. εἶχε δέ τι καὶ ὀνείδους, πολλῶν λέγων ἄρχειν ἡμᾶς, καὶ ἀνδρῶν θηρᾶσθαι τιμίων καὶ μεγάλων τιμήν, καὶ γνωρίμους εἶναι καὶ μεγιστᾶσιν, οἳ καὶ τοῖς ὑπὸ χεῖρα σχεδὸν ἀγνοούμεθα, χειρισόφων ἢ φιλοσόφων ἐθελόντων εἶναι πολλῶν, καὶ φιλαυτίας μᾶλλον ἢ φιλαλληλίας ἐπικρατούσης, καὶ δώρων ἀλλ' οὐ λόγων φιλοτιμουμένων τανῦν, μήτε τὰ τοῦ πλησίον ἀλλὰ τὰ ἑαυτοῦ ζητοῦντος ἑκάστου. ἀλλ' οὔτε ὡς ὑπείληφας τὸ ἐπαινετὸν οὐκ ἔχειν σε εἴπομεν — πῶς γὰρ ἂν οἱ μηδὲν ἐπαίνου ⟨ἄξιον⟩ πεποιηκότες ἡμεῖς | f. 207 τὸν κατὰ πολλὰ δίκαιον ἐπαινεῖσθαι ἀμοιρεῖν ἐπαίνου διετεινάμεθα; — ἀλλ' οὐκ εἴ τις ἐπαινεῖται, ἤδη καὶ καθάπαξ ἐπίκλημα διαπέφευγε μέμψεως. σὰρξ γάρ ἐστιν ᾗ συνδεδέμεθα, καὶ πλείους τοῦ προσκόπτειν παρέχει τὰς ἀφορμάς. ἐπανῆξας δ' οὖν ὅμως ἡμᾶς πρὸς τὸ εὐθυμεῖν, ὅτι καὶ οὕτω ληφθὲν λαβὴν μειῶσαι τὴν ἀγάπην ἢ τὸν ἀγαθὸν τρόπον οὐκ ἔδωκεν. καὶ θάρρει τούτου γε ἕνεκεν, ὅτι ὅσα συντείνει πρὸς παιδείαν τοῦ παιδείας δεομένου πολλῆς οὐκ ἐλλείψομεν, καὶ κατ' ἐνώπιον ἡμῶν τοὺς αὐτὸν διερωτῶντας ἱστῶντες, καὶ αὐτοὶ τὰ ἐκείνων ἀναπληροῦντες ἐλλείμματα. κἂν μὲν ἔχουσα προέλθοι καρπὸν ἡ σπουδή, τὸ ζητούμενον ἕξεις· τὸ πρόθυμον δὲ ἂν εἰς ἄξιον, ὅπερ ἀπεύχομαι, κατ' εὐχῆς ἀποβῇ, καὶ ἡμεῖς τὴν ἣν ἔγραψας ἔχειν φροντίδα περὶ ἡμῶν ἀποβᾶσαν, καὶ μὴ ἐκεῖ μὲν χάριν εἰσόμεθα, ὧδε δὲ οὐκ ἀχαριστήσομεν. σκῶλα γὰρ ἐν μέσῳ πολλά. καὶ οὐ καθ' ὃ θέλοι τις ἡ ἔκβασις γίνεται. |

83(80). Θεοδώρῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ μυστικῷ [1] (207r).

84(82). Τῷ αὐτῷ [1].

85(83). Λέοντι μητροπολίτῃ Σάρδεων (207r - 208v).

Ἔχω τι τοιοῦτον ὁρᾶν περὶ ἐμαυτόν, τἆλλα φύσεως οὐκ ὢν δεξιᾶς· ἐξ ὧν ἐχόμενος, οὗ ἂν ἡ ὅρασις μετὰ τῆς ἀκοῆς ἀντιλάβηται, τῷ μὴ ἀντιλαβέσθαι κατὰ καιρὸν μεταμέλομαι. καὶ τί γὰρ τούτου ἀσυνετώτερον, τοῖς μὴ χρόνῳ σχοῦσιν ἀδιάψευστον τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ τὴν ὑπόνοιαν προσέχειν εἰκῇ; ἑνὶ περιεσκόπησα οὐχ ἁπλῶς ἐπιβάλλειν. πολλοῖς ὁ ὀφθαλμὸς ἐπέστησεν ὁ ἡμέτερος, καὶ μήτε διὰ λόγων ὡμιληκόσιν, οἳ τὸν προβολέα οἷος, ὡς οἱ καρποὶ τὰ δένδρα, δεικνύουσι, μήτε συνηθείᾳ, ἣ καὶ τό τισι προστετηκέναι δίδωσι, τὸ προσὸν καλὸν ἐξενεγκοῦσιν εἰς φῶς, ἔπεισε τὸν τῆς καρδίας πόθον τούτοις προσσχεῖν, καὶ εἰς ἀεὶ παραμέ| f. 209 νον τὸ τῆς ἀγάπης ἀποσῴζειν ἐμπύρευμα. οὐκ εἶχε δὲ τί καταιτιᾶσθαι τῆς πρώτης ἐπιβολῆς ἡ μετὰ ταῦτα ἐφ' ἑνὶ καὶ δευτέρῳ διάγνωσις· ἀλλ' εἰ καὶ μὴ ἀκαίρως προσέξειν τῇ μετὰ

1637 ἄξιον addidi.

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 448.

ταῦτα πείρᾳ ἐγίνωσκον, εὐλαβῶς καὶ οὕτως εἶχον ἀπονέμειν τὸν ἔπαινον ἐμαυτῷ. διὰ τί; ὅτι μὴ τῷ ὀφθαλμῷ τὸ πᾶν ἐπέτρεψα τῆς ἐπιβολῆς, οὐδ' ἡ ἐκείνου περιαγωγὴ τὴν κατὰ βάθους μοι δέδωκε γνῶσιν. ἐπῄνουν γάρ, εἰ οὕτως ἦν, ὡς Ἀστυδάμας τὰ ἐμαυτοῦ. ἐκεῖθεν δέ μοι καὶ τὴν ἐναπέρεισιν οὐ ματαίαν ἔχει ὁ ὀφθαλμός, καὶ ἡ μετ' αὐτὸν διάσκεψις ἀπαραποίητος γίνεται, καὶ μείωσιν ὁ ἐγκάρδιος οὐ δέχεται πόθος, ὅθεν οὐδὲ θέλοντι προσγίνεται τὸ μεταφρονεῖν. καὶ γὰρ εἰ τὸ καλὸν ὅτι πρὸς ἑαυτὸ ἐκκαλεῖται εἴρηται πάντως, πῶς τὸν δι' ὅλου τὴν τοῦ καλοῦ στέρξαντα κλῆσιν, ὡς τούτῳ παρὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸ καλὸν ἐξακούεσθαι τῷ ὀνόματι, μὴ ἀγαπᾶν αἱρήσομαι ἐκ ψυχῆς; πῶς δὲ καὶ τρυφᾶν τῆς ἐκείνου θέας οὐκ ἐπιστήσω τὸν ὀφθαλμόν; | f. 209v καὶ πῶς τοὺς περὶ τούτου δέχεσθαι λόγους οὐκ ἐπανοίξω τὴν ἀκοήν; εἰς τοῦτο γὰρ ἐγὼ μοίρας ἐπαίνου οὐ πάντῃ ἀμέτοχος, τοιούτοις ἀνδράσι θέλων συγγίνεσθαι, καὶ τὸν εἰς αὐτοὺς ἀπλήστως ἔχειν ἀδιάβλητον ἔρωτα. καὶ μεταπίπτοντά με εἰς ἑτέραν δόξαν εὕροι τις οὐδαμῶς· ἐπεὶ ὀλίγους εἶδον τὸ οἰκεῖον εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους, ὡς ὁ τῶν ὅλων εἶπεν θεός, ἐπιλάμψαντας φῶς. τοιοῦτός μοι προσγέγονε καθαρὸς καὶ δόλου ἀμέθεκτος πόθος πρὸς σὲ τὸν καὶ θεῷ καὶ τὰ θεοῦ φρονοῦσιν ἐγνωσμένον ἀνθρώποις, καὶ ἐκ τοιαύτης προφάσεως. καὶ οὕτως ὅλον σε ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος ἀνεμάξατο, ὡς μήτε σχεῖν ἀναμνήσεως χρείαν, ἐξ οὗ τὴν τιμίαν ἐμοὶ προσλαλιὰν τὸ ταπεινὸν ἡμῶν ἐδέξατο οὖς, ἐντυπωθείσης ὥσπερ ἐν τούτῳ τῆς μνήμης ἐκείνης, ἣ διηνεκῆ τὴν οἱονεὶ συνόρασιν περιφέρουσα καὶ συνομιλίαν κατευφραίνει καὶ τὸν πόθον ἡμῶν διεγείρει. καὶ ἦν ἂν μὴ συγχωννύμενος ὁ πόθος, ἀλλ' εἰς τὸ φανερὸν προερχόμενος, εἰ χαμαὶ κειμένους οὐκ εἶχεν ἡμᾶς ἡσυχοῦ| f. 210 σα καὶ συνθλίβουσα τοῦ βίου περίστασις. νῦν δὲ φιλεῖν μὲν καὶ τρόπῳ τινὶ προσίεσθαι βιαζόμεθα, ἀνθέλκειν δὲ πλεῖον πειρώμεθα ἑαυτούς, ἀετοῖς οὐ δυνάμενοι κολοιοὶ ὄντες παρίπτασθαι. ἀλλ' εἰ μέγα μοι καὶ τοῦτο ὑπῆρχεν, ἣν ὅμως ἐκκαλούμενον πρὸς τὸν σὸν τίμιον χαρακτῆρα, εἰ μετάκλητος ἐγενόμην δι' ἀποστολῆς συνδούλων ἐμῶν. τὸ δὲ τοιοῦτον πρὸς τοιοῦτον ἐλθεῖν πᾶσαν ἀφορμὴν ἀπωθεῖσθαι συνορῶ παρρησίας· οὐχ ὅτι τὸ διαπραχθὲν μέγα — μέγα γὰρ τοῖς συννεφεῖς ἔχουσι τὰς ὀφρῦς, τοῖς διὰ θεὸν δὲ τοῦτο ποιοῦσιν οὐ μέγα — ἀλλ' ὅτι χάριτος ἐπειδὰν ἐγὼ τύχω τοιαύτης, τὸ ἐμαυτοῦ σκοπῶν εὐτελές, οὐδ' ἀντωπεῖν οἷός τε τοῖς χαρισαμένοις εἰμί. καὶ στενάζω μέν, ὅτι τοιούτοις ἀνωμάλοις ἀπήντησα καιροῖς· ἀνακτῶμαι δέ, ὅτι τ' αὐτὰ πάσχοντας καὶ ἑτέρους βλέπω. καὶ εἰ μὴ προελήφθης, ἡ ἁγία μοι τῷ ὄντι ψυχή, παρὰ τῶν οὐδὲν ἢ τοῦτο ἐπιτηρούντων, γραφέως ποιησάμενος πρόσληψιν, ἔδειξα ἂν ἐξ ἑνὸς εἰς οἵαν τὸ τῆς παιδείας καλὸν ἀπέρριπται καταφρό| f. 210v νησιν. καὶ ταῦτα συνέγνων γράφειν, μή τι τῶν ὑπὲρ ἐμὲ λογισάμενος — φρενὸς γὰρ ἐξεστηκυίας τοῦτο — ἀλλ' ὅτι παιδείας μεθ' ἑτέρων ἢ αὐτὸς ἐφιέμενος, περικοπτομένην βλέπω τῷ βραχεῖ τοῦ καιροῦ πρὶν εἰς τέλος ἧχθαι τὴν ἔφεσιν. καὶ διὰ τοῦτο ἐπαι-

νεῖν τὸν εἰπόντα πως ἔχω, ἀσκεῖσθαι μὲν τὸ τιμώμενον, ἀμελεῖσθαι δὲ τὸ ἀτιμαζόμενον.

86(84). *Παρθενίῳ ἀσηκρῆτις*[1] (210r - 211r).

87(85). *Ἰωάννῃ μαθητῇ.*

Οὔτε τὴν τῆς ἀποστάσεως μεταμέλειαν, οὔτε τὴν δι' ἰάμβων ἐπιστροφὴν παρωθούμενος — μὴ εἰς ὑπόληψιν πέσοι τοιαύτην ὁ νοῦς — παραβάλλων ἐκείνοις ἡμᾶς τοῖς ἢ δι' ὑπεροψίαν ἢ διὰ τρόπον σκληρὸν τῆς ἐμπεσούσης, οἷα τῆς ταπεινῆς ἡμῶν ἡ ἀσθένεια φύσεως, μὴ μεθισταμένοις ὀργῆς. καὶ τί τὸ ποιῆσαν εἰς τοῦτο οὐκ ἔστι τὴν σιωπήν; τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ σοῦ τὸ αὐθέκαστον, τὸ ἀκατάλληλόν τε τῶν αὐτοῦ λόγων, ἥ τε τῆς ἀληθείας ἀποστροφή, καὶ ἡ τῆς μικρολογίας ἐπιστροφή. δέον, εἰ τῆς ἀληθείας καὶ πρὸ τῆς ἀληθείας τοῦ δικαίου προετίμα μηδέν, αἱρεῖσθαι ποιεῖν ἐκεῖνα, τὰ καὶ ἄκοντας ἡμᾶς εἰς ἀρέσκειαν αὐτοῦ προκαλούμενα, ὁ δὲ εἵλετο μᾶλλον ἀνάδελφος, ἄφιλος, ἄδικος ὀνομάζεσθαι ἢ τοῦ δικαίου φύλαξ καὶ τῶν φίλων, ἵνα μὴ
f. 211v *παιδευτῶν εἴπω, | θεραπευτής, πρὸς δὲ καὶ προνοητὴς τοῦ ὁμαίμονος. ἡμῖν δὲ δυσφοροῦσι τίς ἐγκαλέσει, πετρώδει γῇ ῥίψασιν, ἀπείροις οὖσι ταύτης, τὸν σπόρον, καὶ κόνιν ἀμησαμένοις, ἀλλ' οὐ κατὰ στάχυας; οἷον δὲ καὶ τὸ ἀποβᾶν μάνθανε· σὺ μὲν αἰτεῖς, τυχὸν καλλιεργίας δεόμενος· ἀρνοῦμαι δὲ ὁ καλλιεργῶν ἐγώ· ὁ χρόνος παραμείβεται, σὺ δὲ τίνων οἶδας τητᾷ. αἱρεῖται δὲ ὁ καλὸς ἐπίσκοπος κλαίοντας μὲν ἡμᾶς βάλλειν τὰ σπέρματα, αἴρειν δὲ οὐκ ἐν ἀγαλλιάσει τὰ δράγματα. οὐκ οἶδε δ' ὅτι τριβόλων μενεῖ καὶ ἀκανθῶν μεστὴ ἡ χώρα τῇ ἀνεπισκόπῳ ταύτῃ ἐπισκοπῇ.*

88(86). *Τῷ πατριάρχῃ*[2] (211r - 213v).

f. 213v 89(87). *Θεοδώρῳ κουβουκλεισίῳ καὶ βασιλικῷ κληρικῷ.*

Οὐκ ἐπιτείνομεν τὴν παράκλησιν. οἶδα γὰρ ὁποίᾳ ψυχῆς ἐνέτυχον διαθέσει, καὶ ἀρκεῖν ἥγημαι ταύτην ἅπαξ προσαγαγών. ὑποφωνῶ δέ, ὡς τοῖς ἀγωνιζομένοις οἱ ἐν θεάτροις συνειλεγμένοι, ἐνδοῦναί σε μηδαμῶς, μέχρις
f. 214 *ἂν ἐκνική|σῃ τῆς καλῆς ἀναιδείας ἡ ἔνστασις. ἐπέσχες γὰρ ἄν, εἰ ταῖς ἤδη συμβολαῖς ἀπεκρούσθης· ἐπεὶ δὲ κλίνοντα βλέπεις, καὶ μόνον οὐ τὰ νῶτα διδόντα, στῆσαι τροπαῖον προξενοῦν σοι τὴν ἄνω συμμαχίαν μὴ ἀποκάμοις.*

1709 *παραβάλλων*: malim *παραβάλλεις* 1711 *μεθισταμένους* cod.

---

[1] « Ἀθηνᾶ », ἔνθ' ἀν. 196.
[2] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 449.

90(88). *Τῷ αὐτῷ.*

Εἰ ταῖς σαῖς ἐναπεδόθη τὸ βιβλίον, γλυκεῖά μοι τῷ ὄντι ψυχή, ὡς ἡ παράκλησις ἀπῄτει χερσί, μεταπεμφθήτω τῷ καταβαλόντι τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἱκεσίαν ἐμοί. εἰ δὲ λήθη τις ὑποδραμοῦσα ταῖς ἀσχολίαις, ἢ ἀναβολὴ πρὸς τὴν ἀνάληψιν τούτου παρενεπόδισεν, ὑποβάλλον αὖθις τὸ γράμμα προτρεψάτω τὸν βο ἀποπληροῦν τὰ τῆς καταθέσεως, ἵν' ἡ κατάθεσις, οὐ παρέλκουσαν τὴν ἀπόβασιν ἔχουσα, κατάνευσις λογίζοιτο, οὐκ ἀνάνευσις.

91(89). *Γρηγορίῳ μητροπολίτῃ Ἀγκύρας*[1] (214r - 214v).

f. 214v 92(90). *Θωμᾷ καὶ Ἰωάννῃ.*

Ἐπεὶ τὸ εἶδος ὑμῖν πολυπραγμονεῖται τῆς ἰατρείας, καὶ οὐ μετ' εὐχαρίστου γνώμης προσίεται, καὶ ἐπεὶ ἀλείπται οἷς ποιεῖται καὶ παιδοτρίβαι ἐστέ, οὕτως ἀλλὰ μὴ οὕτως ἀνταγωνίζεσθαι, καὶ τόδε ἀλλὰ μὴ τόδε προφέρεσθαι παρεγκελευόμενοι, οὐχ ὡς γυμναζομένοις δὲ καὶ ὑπὸ ἀλείπταις
f. 215 *οὖσιν, εἰ ἤσκηται ὑμῖν ἡ πρὸς ἐκείνους πειθώ, | ἀκατάλληλά τε καὶ ἀπῳδὰ καὶ ἀνάρμοστα τὰ ἐκείνων ὑμῖν ἐπικρίνεται, πρὸς οὕτω σκληροὺς καὶ οὐδὲν ἢ τὰ ὑποσπαρέντα τῷ λογισμῷ ἀπειθεῖ τρόπῳ βεβαιοῦν μεταμελήσαντας ἀντιμάχεσθαι οὐ δυνάμεθα, ὃ δὲ καὶ ἡμᾶς οὐ βαρύνει, καὶ ὑμᾶς ἐπικρατεῖς τοῦ ζητουμένου ποιεῖ παραινοῦμεν· ὑποκύψατε, καὶ τὸ μεθ' ἑκουσίου γνώμης διδόμενον λάβετε. τὸ ἐνδέον γὰρ ἡ μετὰ ταῦτα ἐπίσκεψις ἀναπλήσει· καὶ μετάμελοι οὐ μὲν οὖν ἔσεσθε. εἰ δὲ τὴν ἰδίαν ζητοῦντες στῆσαι δικαιοσύνην, ὑποτάττειν ἑαυτοὺς τῇ ἀληθεῖ δικαιοσύνῃ οὐ βούλεσθε, καθ' ἑαυτῶν, τὸ τοῦ λόγου, κόνιν ἀμήσετε. ἡμεῖς δέ, ἅτε τοῦ ἀληθοῦς ἐχόμενοι λόγου, τὸν ἔθει Τενεδίῳ, ἐπεὶ τουθ' ὑμῖν πάτριον, προτεινόμενον πέλεκυν οὐ φοβηθησόμεθα. χρέει δὲ σαὐτὸν μὴ ὑπόβαλλε, μηδὲ οἷον τὰς ἀποδόσεις ἀξίας ποιεῖσθαι, ὅτι μήτε σοὶ δέουσα ὕπεστιν ἁπλότης, μηθ' ἡμῖν ζυγοῖς ἐπιμετρεῖται τὸ διδασκόμενον. ἀντίρροπον γὰρ οὐχ ὁρῶ τῆς μαθήσεως, κἂν αὐτὸς*
f. 215v *ὁ βολ | ἐξωνεῖσθαι ταύτην διανοῇ.*

93(91). *Χριστοφόρῳ χαρτουλαρίῳ τῆς Νέας.*

Θορυβεῖ μὲν καὶ καθ' αὑτὸ ἠρεμεῖν οὐ ποιεῖ τὸ τῆς ἡλικίας ἀκάθεκτον τὴν ἐπισχέσεως ὅτι πολλῆς δεομένην τῶν νέων ὁρμήν. διὸ καὶ παιδαγωγοὺς ἐφιστᾶσι τούτοις ἀτενὲς ἐνορῶντας, Ἄργου πλέον ἐκείνου τοὺς ὀφθαλμοὺς περιάγοντας. καὶ τὴν φύσιν ὁ τοκεὺς ἀγνοεῖ, καὶ παιδευτὴς δριμὺ ἐπιβλέπει

1739 *βο* quid hoc significet nescio 1760 *ὀβ*... cod. num. *ὀβολῷ?* 1763 *παιδαγωγοῖς* cod.

---

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 450.

καὶ συννεφές, ἵν' εὐπαράδεκτος οὐκ ἀνεμοφόρητος αὐτοῖς ἡ παραδοχὴ τῆς παιδεύσεως γένηται· ὃ καὶ ἀκολούθως γινόμενον, ὀλίγους ἐποίησεν τὴν καταβληθεῖσαν σπουδὴν δείξαντας ἐνεργῆ. συγχεομένης δὲ τῆς τάξεως, καὶ ἀφορμῆς εὐκαίρου διδομένης αὐτοῖς, τί τὸ συμβαῖνον; εἰκῆ τὴν καταβολὴν ἡμᾶς ποιεῖσθαι τοῦ σπέρματος, καὶ γῆν ἀροῦν ἔρημον καὶ ἄνυδρον καὶ ἀπάτητον. τί δὲ καὶ τὸ θεριζόμενον; κόνις, καὶ τὸ τῆς παροιμίας, ὀδύναι καὶ σφάκελοι. καὶ εἴ ποτὲ μὲν τῆς ἐπεχομένης ἀπάγων σχολῆς, γραφῇ δὲ προσκαθίζων f. 216 *βιβλίων, ποτὲ δὲ ποεῖσθαι βασι|λείοις ποιῶν τὴν τοῦ μαθητιῶντος ἡμῖν, ὡς φησὶν αὐτός, ἐπέχεις σπουδήν, ἢ μὴ ἀληθῆ λέγοντα δίδασκε, ἢ εἰδὼς ἀληθεύοντα τοῦ κωλύειν ἐπίσχε, ἢ μάτην πονοῦσι μὴ ἐγκαλεῖ ἡμῖν. καὶ γραψόμεθά σε ἀχαριστίας.*

94(92). ***Τῷ κυρῷ Θεοδώρῳ τῷ μυστικῷ***[1] (216v).

f. 216v *95(93).* ***Θεοκτίστῳ λογοθέτῃ καὶ πατρικίῳ ἐπιστολὴ ἀπολογητική.***

Ἀναπλάσεταί σου μὲν ἡ φιλόθεος ψυχή, τὸ ἑαυτῆς ὡς εἰκὸς εἰλικρινὲς σκοπουμένη, ἢ παραλογισμόν, ἢ γνώμην ἀπρόσιτον, ἢ ἀγροικικὸν ἦθος καὶ ἀφελές, ἢ ἄλλο τι τῶν ὅσα ποιεῖν τινα ὑπὸ κατάγνωσιν εἴωθεν. ἀλλ' εἰ μὲν καὶ ἀπειρία μετὰ τούτων καὶ αἰδὼς ἠριθμεῖτο, αἳ τῶν ἀκαταγνώστων ἐστίν, εἶπον ἂν κατευστοχεῖν τὴν ἀνατυπουμένην ταῦτα ψυχήν. εἰ δὲ τῷ ἐκείνων καὶ αὗται οὐ συνηρίθμηνται λογισμῷ, ἰοὺ ἰοὺ τῷ λύπης ἐμαυτὸν ἐπιφθέγματι ταλανίσω, ὅτι καὶ ἐν οἷς ἐπαινεῖσθαι δέον, κἂν τούτοις ὁ νῦν κατηγορεῖσθαι μετεσκεύασε χρόνος. ἢ οὐ τοῦτο, περιφανέστατε, μέρος ἀποδοχῆς, μὴ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν; ὅπερ ἐστὶ μένειν εἰς τὴν οἰκείαν ἕκαστον τάξιν, ἀλλὰ μὴ ὑπερβαθμίως ἐκτείνεσθαι. καὶ πῶς ἀντωπῶν ἡλίῳ τις ἀσκαρδαμυκτεὶ οὐκ εἰς τοὺς ἰδίους ὀφθαλμοὺς ἐποίσει τὴν βλάβην; ἐγὼ μὲν οὖν, ὅσον τὸ τῆς τάξεως οὐκ ἀγνοῶν ὑποβεβηκός, βοῦν ἐπιτίθημι τῇ γλώττῃ τῶν πέρα χρωμένων τῇ παρρησίᾳ τὴν ἔκτισιν δεδοικώς. συνήνεγκε γὰρ τῷ ἰκτίνῳ f. 217 *οὐδὲν τῷ γενναίῳ τῶν | ἵππων ἁμιλληθέντι, καὶ φωνοῦντι νῦν διὰ τοῦτο βραγχῶδες τῇ παραθέσει τοῦ ἐκείνῳ χρεμετίσαι παραπλησίως, καὶ τὴν τοῖς ὁμογενέσιν ὀρνέοις ἀποβεβληκότι φωνήν. εἰ δὲ αὐτὸς ὁ μέγας τῷ νῦν βίῳ καὶ περίβλεπτος, τοιαύτης λαχὼν διαθέσεως τὰ θεῖα μελετώσης ὡς ἀληθῶς καὶ ὑψιπετῆ, ἐπινεύεις τοὺς μικροὺς ἡμᾶς πλησιάζειν σοι, καὶ οὐδέν σε τοῦτο κατασμικρύνει, ἀποθεῖναι τὸ διατειχίζον κάλυμμα τῆς αἰδοῦς καταπείσομεν ἑαυτούς. καὶ κἂν μὴ τὸ συνέδρους εἶναι καὶ συνομίλους τὸ καταλειπόμενον χαρίζηται τοῦ παραπετάσματος, τὸ γοῦν φανερὸν τῆς ἐθίμου προσφωνήσεως δώσει πάντως καὶ ὑποκλίσεως. καὶ χάρις τῇ προνοίᾳ τοῦ ἁγίου θεοῦ, ὅτι*

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 451.

καὶ κατόπιν, τὸ τοῦ λόγου, ἑορτῆς ἥκουσι μερὶς ἡμῖν τῶν τῆς ἑορτῆς εὕρηται.

96(94). ***Ἰωαννικίῳ μαθητῇ ἐπιστατοῦντι.***

Τοῖς ἡμετέροις πλήττειν σε λόγοις οἰόμενος μὴ πρὸς τὸ σκληρότερον μένειν καὶ ἄτεγκτον, τὸ εὐπιθὲς δὲ μᾶλλον ἀγαπῆσαι καὶ εὔεικτον, ἀντὶ φωνῆς ἐχρησάμην τῷ γράμματι. ὡς τὰ πολλὰ γὰρ τοῖς ἀπὸ φωνῆς ζώσης f. 217v *προεμένοις ἐλέγχοις ἀποφράττεταί πως | τῶν ἐλεγχομένων ἡ ἀκοή, συνολισθαίνοντος τῇ γλώττῃ τοῦ νοῦ, καὶ οὔτε τὴν εἴσω τοῦ ἕρκους τῶν ὀδόντων κάθειρξιν ταύτῃ, οὔθ' ἑαυτῷ τὴν προσοχὴν ἐπιτάττοντος. καὶ ἴσως τοῦτο οὐ θαυμαστόν· οἰδαίνει γὰρ τὸ προσφάτως ἐμπεσὸν τῇ ψυχῇ πάθος, καὶ τελείων ἐστὶ καταπαύειν τὸ ἀγριαῖνον εὐθύς, μὴ χρόνου πρότερον τὸ οἴδημα καταστείλαντος. ἐπεὶ οὖν τὸ ἑαυτοῦ κατέπραξεν ὁ θυμός, ὑγιείας δείξας οὐδὲν τῇ ἀνωδύνῳ τῶν ἡμετέρων λόγων τομῇ, ἐπιπάττειν σοι τὰ διὰ τῆς γραφῆς ἤπια συνείδομεν ἄκη, εἰσηγούμενοι προσσχεῖν εὐήκοον οὖς, κρατερὴν δ' ἀποθέσθαι ἐνιπήν, τὴν « ὀργὴ ἀπόλλυσι καὶ φρονίμους » ἀπόφασιν, καὶ τὴν « οὐκ εὐσχήμων θυμώδης ἀνήρ ». τίνος; ὅτι τῆς σοφίας οὐκ ἀγνοεῖς, καὶ πάντως εἰ τὸ εὔσχημον ἀγαπᾷς, καὶ τοῖς ἐξεστηκόσιν οὐκ ἀνέχῃ τετάχθαι, ἀπέχου τῶν τῆς μοίρας ὄντων ἐκείνης, καὶ ὀργίζου μὲν — δέδοται γὰρ — μὴ ἁμάρτανε δὲ — ἀπηγόρευται γάρ. καὶ ὅτε σφάλλοντά τινα λάβοις, καὶ τὸν τρόπον ὅπως* f. 218 *ἐρεύνα τοῦ σφάλματος, καὶ τὴν αἰτίαν | εἰ οὐκ ἄλογος δι' ἣν ἐξείργασται σκόπει, καὶ φανέρου τὸ ἀδίκημα κἂν μὴ τοῖς παιδευταῖς ἡμῖν, ἀλλὰ τῷ γε μαθητιῶντι, ἵνα μὴ τὴν παιδείαν λέγειν ἀνεξέλεγκτον ἔχων, λάθῃ τοῖς αὐτοῖς περιπίπτων. καὶ ἡ παιδεία δέ, ἐπεὶ καὶ παιδεία, μὴ κατὰ τοὺς ἐν τριόδοις ἀσχημονοῦντας γινέσθω, ἵνα μὴ ἀντὶ παιδείας ἄλλο τι ὄνομα σχῇ. καὶ εἰ μὴ τοὺς διδασκάλους εὐλαβῇ, τοὺς ἑταίρους ὑπείδου καὶ συνηκόους. καὶ οὐκ ἂν πρὸς ὁρμὴν ἀλόγιστον ἐξαχθείης. ἔστω σοι εἰ βούλει ταῦτα ἱκανὰ πρὸς παραδοχὴν χρηστῆς ὑποθήκης, τῆς ἐν ᾗ καθέδρας ἀβούλως ὑπεξέστης τὸν τόπον ἀπολαβόντι. εἰ δ' ὅπερ καὶ τοῖς ἄλλοις, εἰ ἐμφρόνως οὐκ οἶδα, κέκριται καὶ σοὶ συνεψήφισται, πρᾶγμα οὐδέν. παραβεβλάφθαι γὰρ εὑρίσκομεν οὐδαμῶς Σκιπίωνα τὸν ὀνομαστόν, Ἰφικράτην τε καὶ Χαβρίαν, τὴν ἀποκήρυξιν τῶν πρὸς τὰς μάχας ἀγεννῶν ἐφευρόντας, καὶ τῶν γενναίων ἀποκεχωρικότας καὶ εὐσθενῶν.*

97(95). ***Πέτρῳ ἀσηκρῆτις καὶ μαΐστορι***[1].

98(96). ***Σοφίᾳ τῇ ἁγίᾳ δεσποίνῃ*** (219r)[2].

[1] Τὸ αὐτὸ κείμενον μὲ ἐπιστολὴν ἀρ. 22, μὲ ἀσημάντους παραλλαγάς.

[2] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 451 καὶ « Ἀθηνᾶ », ἔνθ' ἀν. 196.

99(97). Τῇ αὐτῇ[1] (219v).

100(98). Νικήτᾳ μοναχῷ.

Ὅπως διάκειταί τις προσβαλὼν ἀήθεσι τόποις καὶ ἀγνοουμένοις σχεδόν, καὶ οὐ τῇ ἀληθείᾳ μόνῃ τὸ λυπηρὸν ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ τῇ μετὰ ξένων παντάπασι συνδιαγωγῇ τὸ ἀκηδιᾶν ἐπιτείνουσιν, οὐκ ἔχοντες ἀγνοεῖν, συντριβόμεθα περὶ σοῦ, ἀλύειν εἰς ἅπαντά σε καὶ δυσφορεῖν, καὶ ζῆν οὐκ ἐθέλειν οὐδ' ὁρᾶν ἡλίου τὸ φῶς ὑπολογιζόμενοι. καὶ τὴν συντριβὴν μὲν τοῦτο ποιεῖ·
f. 220 ἔχειν γὰρ τῶν ἀλγεινῶν τὴν ἐπίτασιν τὴν εἰς τοιού|τους τόπους μετασκήνωσιν πείρᾳ ἐμάθομεν. ἐπεισιὸν δὲ τῆς σῆς συνέσεως τὸ λελογισμένον, τοῦ προσάντους σε μᾶλλον καὶ τραχέως βίου στέργειν ὑποβάλλον τὴν αἵρεσιν οὐ τοῦ ἀνειμένου καὶ τρυφεροῦ, τὸ πολὺ διασκεδάζει τῆς συντριβῆς, μεταπεῖθον τὸν ἐμὸν Νικήταν φρόνιμον ὄντα τὸ τῷ Δαυὶδ ᾀσθὲν ἐπιλέγειν ἐν ἑαυτῷ συνεχῶς, «τοῦ κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς», καὶ τὴν δ' «ἄλλοτε δ' ἀλλοῖον τελέθειν» ὑποφωνοῦσαν παροιμίαν «καὶ χώρᾳ ἕπεσθαι», καὶ μόνην ἀηδίαν οὐ τὸ ἀσυνήθει γῇ ἐπιχωριάζειν ἡγεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ περὶ τοιούτων ἐπιστυγνάζειν. ἐπεὶ δὲ μήτε παριούσης τῆς τῶν ἑταίρων καὶ συνήθων μνήμης δυνατόν ἐστι μὴ οὐχὶ καταπίπτειν σε πρὸς ἀθυμίαν, καὶ τῷ τῆς λύπης νέφει καλυπτόμενον τὴν ψυχὴν ἀπολέγεσθαι, μήτε τῷ ἀσταθεῖ τοῦ λογισμοῦ μὴ μεταπίπτειν εἰς εὐθυμίαν, ὑπεξισταμένου τοῦ συγχέοντος νέφους, ὡς ἐκ τούτου ἐκεῖ μὲν ἐπιγίνεσθαι τὸ ἀνιῶν, ὧδε δὲ ἀπογίνεσθαι,
f. 220v γνωρίζομέν σοι καὶ ἡμεῖς τὰ ἡμέτερα, ὡς οὐδέποτε ἡμέρας | ὅλης διαστήματι παρετάθη τὸ εὐφραῖνον ἡμᾶς, ἄφνω τινὸς ἐπισυμβάντος καὶ εἰς ἄλγημα περιστήσαντος τοῦτο. καὶ οὐκ ἐν ἡμῖν ἔστιν τοῦτο βλέπειν, οἷς αὐτὸ τοῦτο συγκάμπτεσθαι τῇ χείρονι μοίρᾳ ἐξ αὐτῆς γεννήσεως ἐπιβέβλωσται, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων εἶπέ τις παραμένειν αὐτῷ τὸ ἡδύ, μὴ καὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτῳ συμπαραθέοντος, καὶ ἰσχυροτέρου τῇ ἐπεισαγωγῇ δεικνυμένου. καὶ ταῦτα θεῖναι συνείδομεν τῇ γραφῇ, ἵνα ὅτε σαυτὸν λογισμοῖς τισιν ὁρᾷς σαλευόμενον, καὶ ὑπὸ τοῦ ἀλγοῦντος νικώμενον, ἀντιστᾶν σπουδάζῃς τὰ καὶ ἄλλων ἢ καὶ πάντων συμπτώματα, καὶ οὕτως ἐρείδοις τὴν τοιαύτην περιτροπήν. ὁ δὲ τὸ γράμμα σοι κομίζων χρηστὸς ἡμῖν ἄνθρωπος κατεφάνη καὶ ἐκ μόνης προσρήσεως. ἕξεις οὖν αὐτὸν ὡς εἰκάζω φίλον σπουδαῖον.

101(99). Στεφάνῳ ἀσηκρῆτις.

Καὶ ῥάκους ἐπίκλημα ἱμάτιον ἀχρειοῖ καινόν, ὅτι μηδ' ἐπιβάλλεσθαι
f. 221 τὴν ἀρχὴν τούτῳ προσήκει, καὶ καλλίστου λόγου | πατέρα μειοῖ, εἰ διασπασμῷ τινι συνεξυφανθῇ τῷ λόγῳ νόθος ἐπιβολή. ἵν' οὖν μὴ τῷ ὑπὸ θριπῶν βρωθέντι τῷ ἀπόρῳ τῆς εὐαρμόστου συνθήκης ἀπηχής τις καὶ ἀνάρμοστος ἀναπλήρωσις προσεξεργασθεῖσα τὸ ὅλον τοῦ λόγου σῶμα, σύμμετρα πάντα ἔχον, αἰσχύνοι, ὡς τοὺς Πελοπίδας ὁ ἐκ τοῦ ἐλέφαντος ὦμος, τοῦτο τῇ σῇ συνέσει ἀποσταλῆναι καλὸν ἐδοκίμασα, καὶ τὸ κάλλος τοῦ λόγου φυλάξουσαν τῇ οἰκείᾳ καὶ οὐκ ἐκφύλῳ προσαρμογῇ, καὶ ἡμῖν τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν ἐπιδείξουσαν τῇ τῆς εὐπειθείας ὑπακοῇ.

1841 ἔχει in ἔχειν corr. manus fortasse prima

[1] «Byzantion», ἔνθ' ἀν. 452 καὶ «Ἀθηνᾶ», ἔνθ' ἀν. 198.

102(100). Βάρδᾳ ἀντιγραφεῖ.

Ὑπῆρξέ τις διαμάχη τοῦ νοῦ, καὶ τὸ μὴ οὐκ εὐπειθῆ σε εὑρεῖν τότε ἀσύνηθες, τότε πρὸς τὴν ὑπόκλισιν ἀπροφάσιστον σκοπεῖν ἔχοντες, εἰ μὴ πίστις ἦν προγεγοννῖα, συνομιλίᾳ μικρᾷ βεβαιοῦσα τὸ περὶ σοῦ. τὴν δὲ παρέσχε τῶν ἠθῶν τῶν σῶν ἡ κατάστασις, καὶ μακρᾶς συνουσίας χωρίς, εὔχρηστον εἶναι μαρτυρήσασα τοῖς φιλοῦσι. γίνεται γὰρ ὥσπερ ἐν σώμασί τισι
f. 221v ταχεῖα καὶ ἐπ' ἀνθρώπων ἀκριβὴς | ὁποῖοί τινες εἶεν διάγνωσις, καὶ ἴδοις ἂν ἐπὶ πολλῶν τοὺς μὲν ἐκ ψιλῆς διακρινομένους ὁράσεως εἰ ἀγαθοὶ ἢ μὴ τοιοῦτοι, τοὺς δὲ καὶ χρονίᾳ συνδιαγωγῇ τὸ δυσδιάκριτον ἔχοντας, ὑποτρεφομένης λεληθυίας τινὸς διαθέσεως, καὶ πρὸς τὸ φανερὸν οὐ προερχομένης, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ γινωσκομένης. ἀλλ' ἐπεὶ αὐτὸς τὸ χρηστὸν τοῦ ἤθους ὡς ὁ καθαρὸς τὸ δόκιμον χρυσὸς ἐκ βραχείας ἐγνώρισας προσβολῆς, γένου φίλος τοῖς ἐμοῖς δεξιός, καὶ μὴ τηνάλλως τὸν ἡμέτερον ἐξακριβῶσαι νοῦν ἀπελέγξαι. ἔχει δὲ ἡ παράκλησις μήτε δυσχερᾶναί σε, μήτε ἀποκνῆσαι, μήτε ὑπερθεῖναι τὴν πρὸς ὃ ἐπείγει διάσκεψιν. τὰ λοιπὰ δὲ τὸ τοῦ νόμου δίκαιον ἕξει τὴν ἰσχύν, συνηγοροῦν ἢ καταπαῦον· παραφθεῖραι γὰρ αὐτὸ τὴν ἡμετέραν φιλίαν τῶν ἀτοπωτάτων ἡγούμεθα.

103(101). Ἐπιφανίῳ διακόνῳ.

Οἶδα ὅτι πολλοί, ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς ἔπαθον, τὰς σὰς κατέκλυσαν ἀκοάς,
f. 222 ἃ πολλάκις, εἰ καὶ | παρηνέχθην τι, ὑπὸ μάρτυρι λέγω θεῷ εἰς ἔννοιαν οὐκ ἦλθεν ἐμήν, ταῦτα διαφημίζοντες. ἔστω οὖν ἐκεῖνό σε το ἀλάθητον ὄμμα πληροφοροῦν, ὅτι οὐ μεταβέβλημαι, ἢ τῆς πρὸς σὲ καὶ τὸν μακάριόν σου θεῖον παρετράπην ἀγάπης κἂν πρὸς βραχύ, εἰ καὶ ἄνθρωποι, χωρίζειν μὲν ἀπὸ φίλων σπεύδοντες φίλους, ἑαυτοὺς δὲ μὴ ἑνοῦν, τὰ τὸν σύνδεσμον διασπῶντα ἐτόρευσαν. ἐμοὶ γοῦν ἀδιάλυτος καὶ ἔμεινε καὶ μενεῖ· καὶ εἰ σοὶ τῷ φιλτάτῳ δοκεῖ, φράξον κἂν νῦν τὰ ὦτα τοῖς οὐδὲν ὑγιὲς λέγουσι, καὶ τῶν ἀκουσθέντων ἀπόκλυσαι τὸ πικρόν. καὶ εἰ μὲν τινὰ βλέπεις ὁδὸν παρρησιασθῆναι τὴν τοῦ διδασκάλου ἀγάπην, ἡ περὶ τοῦτο καταβληθήτω σπουδή· εἰ δὲ τὸν σῖτον ἔτι ἡ τῶν ζιζανίων πνίγει ὑποσπορά, ἐμφωλευέτω σου τῇ καρδίᾳ καὶ μόνῳ γινωσκέτω θεῷ. καὶ ἡμῖν τοῦτο ἅλις. ὃ δὲ ἀπεστείλαμεν, μνημεῖον ἔχε ἡμῶν. καὶ μένε μὲν ἀγαπῶν — ἐξηθωώσαμεν γὰρ ἑαυτοὺς —

f. 222v φεῦγε δὲ τὴν ἡμετέραν εὐχήν, ὑπευθύνους ὄν|τας οὐκ ἐξαριθμουμένοις ὀφλήμασιν.

104(102). Παύλῳ μαθητῇ ἔξω διατρίβοντι.

Τὰ περὶ σοῦ ταῖς ἀκοαῖς ἐμβαλλόμενα τὸ ἐναποτεθὲν βάρος ἐπελαφρύνει, τοιαῦτα ὄντα, ἃ καὶ παρ' οὗ διευθύνεται ὁ ἑκάστου σκοπὸς ἐξητοῦμεν, καὶ ἃ κατὰ σχολὴν ὁ νοῦς ἐκμετρῶν τῇ ψυχῇ ἐδίδου φαντάζεσθαι, τὸ οἷον εἶναι τὸν ἡμέτερον Παῦλον διαγνωσθῆναι, τὸ κράσιν ἐνηλλαγμένην ἀέρων σπείσασθαι φύσει ἐντυχοῦσαν εὐπολεμήτῳ, τὸ συνασπίζοντας τοὺς ἀσυνήθεις εὑρεῖν, τὸ μὴ προσχωρῆσαι βάσκανον ὀφθαλμόν. ταῦτα ἕως ὁ νοῦς ἠρεμῶν ἐξηρίθμει, ταῖς ἀκοαῖς ἡ φήμη ἐναπετίθει, καὶ ἡ γραφὴ ὑμῶν ἡ αὐτόχειρος ἐπεσφράγιζεν. συνᾷδον μέντοι ἑωρῶμεν τῇ φήμῃ τὸ γράμμα ἓν ἐλλείπειν τὸ κἀκεῖνα ποιοῦν ἀτελῆ, οὗ αὐτὸς μὲν ἴσως ὀλίγωρος ὢν ἀπόντος ἐρεῖς τὴν ἐν ἐκείνοις ὄνησιν οὐχ ὁρᾶν, ἐγὼ δὲ ἐμποδὼν μὲν ὄντος ἐκείνου οὐκ ἂν εἴποιμι ὠφελεῖν. πρὸς δὲ ταῦτα συγκρίνων, ἧττον ἐκεῖνο παρὰ πολὺ τούτων f. 223 ἀποφανῶ. εὑρίσκω γὰρ | πολλαχόθεν περισκοπῶν τούτων κρατούντων κἀκεῖνο δείκνυσθαι ἐνεργές, οὐκ ὄντων δὲ μηδὲν τὴν ἐκείνου ἀποπεράτωσιν ἐνεργεῖν. ἔστω οὖν σοι διὰ σπουδῆς τὸ παρὰ πάντων καὶ φιλεῖσθαι καὶ συγκροτεῖσθαι, καὶ μηδὲν εἶναι τὸ συγκαλύπτον σου τὸ συνετόν. καὶ εἰ μὲν ὁ μέχρι νῦν διακωλύων ὠσθείη φραγμός, εὐπόρευτος ἔσται πάντως καὶ ἡ διάβασις· εἰ δὲ διαμένει ἀποτειχίζων, ἐκφεύξῃ τέως κενοσπουδίας ἐπίκλημα.

105(103). Τῷ αὐτῷ.

Τὸ διὰ μακροῦ γράφειν ἡμῖν κεκώλυται, τῆς διανοίας τίκτειν οὐ δυναμένης τῷ παρεμποδισμῷ τῶν θορυβούντων ταύτην ὀχλήσεων, αἳ ὅσαι εἰσὶ πρὸς εἰδότα περιττὸν λέγεσθαι. σοὶ δ' οὖν καὶ ἡ μικρὰ ἀρκέσει γραφή, κἂν f. 223v ταύτῃ τῆς πρὸς σὲ διαθέσεως δηλουμέ|νης ἡμῶν. οἶδας, ὦ βέλτιστε, μήποτε βάρος ἡγεῖσθαι ἡμᾶς τὸ συνεχεῖς τὰς περὶ σοῦ φήμας παρὰ τοῖς καὶ μικρὸν εὐδαιμονίας ἔχουσι μέρος ποιεῖσθαι. ὃ γὰρ ἐλαττοῖ μὲν τῶν ἡμετέρων οὐδέν, αὔξει δὲ τοὺς δι' οὓς αἱ ἐπ' ἀγαθῷ φῆμαι ὥσπερ τινὲς ἐγγίνονται παρενθῆκαι, τί τὸ βαρύνον μὴ οὐχὶ τοῦτο ἔχειν σπουδήν; ἐγίνετο μὲν οὖν παρόντος, τῆς κατ' ὀφθαλμοὺς θέας σου πρὸς τοῦτο κινούσης, ἐπεὶ καὶ τοῖς ἐπισυμβαίνουσι συμπάσχειν συνώθει. γίνεται δὲ καὶ ἀπόντος, ἀπομαρανθείσης οὐδέπω τῆς μνήμης σου, ἐκκαιούσης δὲ τὸν προσαναφθέντα πλέον πυρσόν, ὅτι καὶ μὴ συνεῖναι τῷ ἠγαπημένῳ λυπεῖ. ἀνέγνωσται δὲ καὶ ἡμῖν f. 224 καὶ τοῖς ὑπὸ τὴν διατριβὴν ἐκκρίτοις τὸ γράμμα σου, | καὶ ἔγνωσται καὶ τούτου ὅσον εἰς κάλλος ἡ συνθήκη ἐξείργασται. ὑγίαινε δέ μοι μόνον αὐτός, καὶ θεὸν αἴτει, τὸν τῆς ἡμετέρας οἰκονόμον ζωῆς, καὶ ἀπόπλου παρασχεῖν καὶ εὐπλοίας καιρόν. ἔστω δέ σοι μέριμνα περὶ τῆς πρὸς τοὺς φιλοῦντας ὑπομνήσεως μηδεμία.

106(104). Εὐθυμίῳ ἐπισκόπῳ.

Ἐναπετέθη ταῖς ἡμετέραις χερσὶ τὸ γράμμα τῆς ὑμῶν ἱερότητος, τό τε συναποσταλὲν τῷ γράμματι δῶρον, ὅπερ ἄλλος ἴσως ὠνόμασεν εἴσπραξιν, κατευστοχεῖν τῆς γνώμης τοῦ δεχομένου τοῦτο ἀδυνατῶν. πλείω μὲν οὖν τὴν ἡδονὴν εὕρομεν ἄν, εἰ ἀπέβη ὅπερ ἡ ἐλπὶς ὑπετίθει, αὐτόν σε ἀποδοῦναι ἡμῖν χρόνῳ διαβεβαιοῦσα ῥητῷ τὸν καὶ τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ διὰ λόγων f. 224v καταθέλξοντα ὁμιλίᾳ. εὕρομεν δὲ καὶ οὕτως, τῆς αὐτῆς | ὑμῶν γραφῆς ἐπελθόντες τὴν δύναμιν. εἶχε δὲ καὶ ἡ ζῶσα φωνὴ τοῦ τὴν ἐπιστολὴν ἡμῖν ἐγχειρίζοντος ὑποτείνειν τὰ θέλγητρα τῆς πρώτης ἐλπίδος, κἂν εἰς μακρὸν ἀπεταμιεύετο ταῦτα καιρόν. τὰ δὲ τοῦ γράμματος καὶ πρὸ τοῦ γράμματος ποιεῖν εἰς ὅσον ἡ δύναμις εἶχεν οὐκ ἀπωκνήσαμεν, τῷ τε πυρσῷ τῆς σῆς φιλίας ἔτι προσαναπτόμενοι, τῷ τε κέντρῳ τοῦ κυροῦ Θεοφάνους τοῦ ἀγαθοῦ φίλου ὅσαι ὧραι πληττόμενοι, ὃς οἷος περὶ ταῦτα ἀκαταγώνιστος οὐκ ἀγνοεῖς. πλὴν πρὸς ἐπιθῆξαν καὶ νῦν τὸ γράμμα ἐπιτενεῖ τὴν εἰς ταῦτα σπουδήν. καὶ ὅσον εἰς ἡμᾶς ἧκεν οὐκ ἐνδέης ἔσται τῆς πρὸς τὴν μαθητείαν ἐπιδόσεως ὁ ἀδελφιδοῦς, λείπεται δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ ὑπὲρ τῆς κατ' ὄψιν ὁμιλίας τῶν φίλων, τὴν σὴν εὔχεσθαι λογιότητα. ᾠκειωμένον οὖν σοι ὡς ἱερατεύειν λαχόντι θεῷ, τοῦτο μὴ κατολιγώρει ποιεῖν. |

f. 225 107(105). Τῷ αὐτῷ.

Ἥγημαι τὸ σταλὲν μέγα, ἀναφέρων τὸ πᾶν εἰς τὴν μείζω τούτου ἀγάπην σου, ἥτις ἐνεργὴς ἑωρᾶτο, ὅτε τις ἀφορμὴ οὐκ ἐμεσολάβει φιλίας. καὶ γὰρ εἰ μή τι ἄλλο παρ' ἐμοὶ ἀγαθὸν ὁρᾶται, ἐπεὶ χρηστῶν εἰμι ἔργων ἀλλότριος, ἡ τῶν φίλων γοῦν μοι περισώζεται μνήμη, καὶ ἡ ἐκείνων εἰς ἐμὲ οὐκ ἀπόλλυται χάρις, ἀλλὰ διαμένει καὶ ζῇ. διὰ τοῦτο καὶ ἡ εἰς τὸν ἀδελφιδοῦν ἐπιμέλεια προστεθήσεται, ὅτι μὴ τῆς σῆς ἐγὼ ἐπιλήσμων γεγένημαι ἢ γενήσομαί ποτε χάριτος. πλὴν ἔστω σοι δῆλον καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ τὸ πᾶν τῆς ἐκείνου πρὸς τὰ σπουδαζόμενα ἐπιδόσεως οἰκεῖον κρίνω, ὅτι οὔτε φαύλη τις περὶ αὐτόν ἐστι δόξα, ὅτι οὔτε οἷαν ἐπ' ὄντι καὶ σχεδὸν ἀνεπισκοπήτῳ ῥαθυμίας περιπίπτει ἐγκλήματι, ἀλλὰ καὶ τρόποις διαπρέπει χρηστοῖς, καὶ τὸ ἐμφιλοχωρεῖν ἐπι... μᾶλλον τοῖς μαθήμασι τούτῳ σπουδάζεται. |

f. 225v 108(106). Εὐθυμίῳ πρωτοασηκρῆτις.

Ἦν μὲν καταδεὲς τοσούτῳ γράφειν τοσοῦτον, μεγάλῳ μικρόν. αἰδοῦς γοῦν ἄξιον, καὶ εἰ μὴ καταδεές. ἀπώθει δὲ τὰ ἀμφότερα καὶ πρὸς ἐκεῖνο συνώθει τὸ σοὶ κατὰ ψυχὴν περικείμενον μέγεθος, πεῖθον οἷς τοῦτο σπουδάζεται τούτοις ἡγεῖσθαι τὰ κατὰ σῶμα μικρά. καὶ ἐναργὴς ἦν ἡ περὶ τούτον πειθώ, ἔργοις οἷς προσεμαρτύρουν πολλοί, ἀλλ' οὐ λογισμοῖς δεικνυμένη.

1974 ἐπι... non legitur

καὶ ὅτι οὐ κολακικὴ ἡ γραφή, τὸν ταύτην διακομίζοντα ἕνα προφαίνω τῶν κηρυττόντων ἐκεῖνα, ὃς ὅτι μὴ καὶ τὰ ἄψυχα φωνὴν ἀφιᾶσιν ἀσχάλλει. τούτῳ οἷς εἰπὼν οἷς παθὼν ἐκήλει πεισθείς, τοιοῦτον εἶδος ἐποιησάμην γραφῆς, ῥήμασιν οὐχ οἷς τὰ μὴ συμπαραμένοντά σοι δηλοῦται γνωρίσματα, ἀλλ' οἷς ἐνορῶνται χαρακτῆρες ἀθάνατοι ταύτην συνθείς. ἀρκεῖ γὰρ ὁσημέ- f. 226 ραι πάντως ἐκεῖνα, παρὰ τῶν ἢ νόμῳ ὑπο|ταγῆς ἢ δι' εὔροιαν καιροῦ προσφωνούμενα. προσκείσθω δὲ τῇ γραφῇ αἴτησις καὶ αὕτη τῷ ἀποπληροῦντι οἰκεία, πρὸς ἣν εἰ κατανεῦσαι δικαιοῖς ὅλος ὢν τοῦ καλοῦ, ἡμερῶν ἑβδομάδι μιᾷ τὰς τοῦ Συνεσίου ἡμῖν ἐγχειρίσαις ἐπιστολάς.

109(107). Σάβᾳ μαθητῇ τοῖς οἰκείοις ἐγχρονίζοντι.

Τὰ λυποῦντά με δύο ἦν, ὅτι τε συνειδὼς ἑαυτῷ εὐφυῶς ἔχοντι πρὸς τὴν μάθησιν, πρὸς ἕτερα τὴν οἰκείαν διάνοιαν ἔτρεψας, ἀντὶ τοῦ λόγους θηρᾶν ἴχνη μεταδιώκων κυνῶν καὶ πτῶκας βάλλων καὶ κατατρέχων ἐλάφων, ὅτι τε λόγος οὐδείς σοι τοῦ διδασκάλου προσῆν, ταχὺ πρὸς τοὺς τῆς λήθης μεταπεμψαμένῳ τόπους τοὺς καταβληθέντας πόνους ἐκείνῳ. καὶ ταῦτα μὲν τέως ἦν συγγνωστά, μέχρις ἡ ἀτέλεια τῆς ἡλικίας τὰ κρείττω προσεπινοεῖν οὐκ ἐδίδου· ἀσύγγνωστα δὲ νῦν κατεφαίνετο, ὅτε φῆμαι τὰς ἡμετέρας ἐνήχουν ἀκοάς, ἐν ἐκείνῃ λοιπὸν εἶναι τῇ ἡλικίᾳ, ᾗ τοῦ καλοῦ ἐξακριβάζεται f. 226v ἡ διάκρισις. ἀλλὰ παρῄρει | τῶν λυπούντων τὸ ἓν ἡ νῦν ἀγγελθεῖσά μοι περὶ σοῦ φήμη. ἡ δὲ ἦν βίβλοις ἐγκεῖσθαί σε, καὶ πάντα σε, τὸ δὴ λεγόμενον, πέτρον σείειν καὶ κάλων, ἵνα τι τῶν σπουδῆς ἀξίων ἐξευρεθείη. θάτερον δὲ μένει συντρῖβον ἔτι καὶ πρὸς ἀθυμίαν κινοῦν, τὸ καὶ διατριβῆς σε καὶ παιδευτοῦ ἐκλελῆσθαι καὶ συνηκόων. ἀλλά μοι, γλυκύτατε, ὑγίαινε· καὶ εἴ σοι παραμένει τις σπινθὴρ ἡμέτερος, ὥς τι μῶλυ τὴν ὑποθήκην ταύτην λαβών, ἔκκλινον τὸν κυκεῶνα τῆς Κίρκης, τῆς ἐπιτριβούσης, φημί, σὲ φροντίδος, καὶ κηρῷ τῶν ὤτων ὁ πόρος ἀποφραχθείη, μέλη Σειρήνων οὐκ εἰσδεχόμενος. εἰ δὲ καὶ Σκύλλα τις βρῶμα ἴδιον ὡς ἑταίρους τοὺς οὓς ἐζημίωσαι χρόνους πεποίηκε, βέλτιον μετὰ τῶν ὑπολοίπων σωθῆναι, ἀλλὰ μὴ μετ' ἐκείνων καταποθῆναι. ἔχεις καὶ αὐτὸς ἐπιβοήσασθαι Κράταιΐν τὴν σὴν φρόνησιν, ἥτις οὐκ ἐάσει ματαίοις περιστροβούμενον τὴν τοσαύτην εὐ- f. 227 φυΐαν ἀμβλεῖαν μεῖναι καὶ ἀλιπῆ. ἵνα δέ σοι προσπαίξω τι καὶ τῶν | μετρίων, εἰ μὴ μετὰ τῆς ἄλλης μητρῴας περιουσίας καὶ ἡ ταύτης φειδωλία σοι προσεκτήθη, ἣν εἶπον λεκάνην ἐξώνησαι, μικρὰ πάντα τὰ εἰς διδασκάλους γινόμενα λογιζόμενος. εἴη δὲ πρὸ πάντων σε κατασπάσασθαι· καὶ τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων ἀρκέσει μοι.

110(108). Νικηφόρῳ κουβουκλεισίῳ καὶ βασιλικῷ κληρικῷ.

Δέδωκας ἡμῖν, θεοφιλέστατε, ἐν τῇ γινομένῃ πρὸς τὸν ἀδελφιδοῦν ἐπιμελείᾳ περισσοτέραν σπουδῆς ἀφορμήν, ἐμφανῆ καταστήσας τὴν ἀγαθήν σου

23 - 11 - 1957

προαίρεσιν, οὐχ ὅτι πρὸ τοῦ ταύτην ἀνακαλυφθῆναι τῆς δεούσης οὐκ ἐτύγχανεν ἀγωγῆς — ἐτύγχανε γάρ, ὑπὸ μάρτυρι θεῷ λέγομεν, ἐναύλου τῆς κατακρίσεως τῆς παρὰ σοῦ γενομένης ἡμῖν οὔσης — ἀλλ' ὅτι φθάσαι διέγνωκας τὴν ἡμετέραν σπουδήν, πρὸ τοῦ πειραθῆναι ταύτης οἷος αὐτὸς εἶ πρὸς τὸ βεβαιοῦν τοὺς λόγους δείξας ἐξ ἔργων. ἐχάρημεν οὖν, οὐκ ἐπὶ τῇ τοῦ δώρου μόνον φιλοτιμίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ τῆς τούτου ταχυτῆτι ἀποστολῆς. αὕτη γὰρ f. 227v | ἐφανέρου πλέον τὸ τῆς προθέσεως εὔγνωμον· οὐ τοσοῦτον γὰρ ὅτε τῶν ὀφειλόντων τυγχάνει τις ἥδεται, ὅσον ὅτε τὸν ὀφείλοντα εὐγνώμονα βλέπει καὶ πρόθυμον. καὶ τὰ σὰ μὲν οὕτως, ἄξια πάντως τῆς θεοφιλοῦς γνώμης σου. τὰ δὲ ἡμέτερα ποῖα; ἐν οἷς δεῖ τὸν παιδευόμενον διεκβιβάζεσθαι ὁ ἀδελφιδοῦς ἀναστρέφεται· δὶς τῆς ἑβδομάδος ἡ τῶν αὐτῷ ἐρωτωμένων κατενώπιον ἡμῶν ἀνακρίνεται εἴδησις· ἀπὸ στόματος αὐτῷ σχεδὸν ἀπαρεμποδίστως τὸ κείμενον προφέρεται τῆς γραμματικῆς· τῶν ἐπιμερισμῶν ὁ τρίτος ἤρηται τούτῳ ψαλμός· ἡ τρίτη τῶν βαρυτόνων αὐτῷ κλίνεται συζυγία. ἃ διερωτώμενος ἐκμανθάνει, τῇ πρὸς ἑτέρους παραδόσει παρακατέχειν διδάσκεται. ἡ ὑπὲρ αὐτοῦ σοι συνεχὴς γινέσθω εὐχή, καὶ σὺν θεῷ φάναι, εἴ τι τῆς τοῦ παιδὸς συνίημι φύσεως, ἡ ἐπ' αὐτῷ ἐλπὶς μενεῖ ἀκαταίσχυντος. γένοιτο δὲ καὶ τῆς ἐν ὄψει ὁμιλίας ἀπολαῦσαι ἡμᾶς, καὶ τῆς εἰς ἀλλήλους ἀγάπης μὴ ἐκπεσεῖν. |

f. 228 **111(109). Ἰωάννῃ ἀσηκρῆτις.**

Νῦν μᾶλλον ἢ πρότερον, ὁ κατὰ πάντα τὸ καλὸν προτιμῶν, γνωσθήτω σου τὸ εὔγνωμον καὶ χρηστὸν εἰς φίλον ἀνθρωπίναις δυστυχίαις ὀφθέντα περιπετῆ. πλείω δὲ λέγειν τὸ ἐπεῖγον οὐδέν, οἴκοθεν σπουδάζοντά σε τὸ συνοῖσον δεδυστυχηκότι φίλῳ προσεξευρεῖν.

112(120). Θεοδώρῳ μυστικῷ[1].

113(121). Θεοδώρῳ πρωτοσπαθαρίῳ.

Πρόχειροι μὲν αἱ κατανεύσεις, ἑτοιμότεραι δὲ αἱ τούτων ἐκβάσεις, καὶ αἱ τῶν ὑποθέσεων ἀρχαὶ εὑρέσεις σαί, καὶ αἱ ἀποπληρώσεις σπουδαὶ σαί, f. 228v καὶ συγχωρεῖς οὐδαμῶς | ἑτέρῳ τοῦ πραττομένου σοι μερίτην εἶναι καλοῦ, καὶ οὔτε τὴν ἐξευρισκομένην ἀφορμὴν ὁ ὑποβάλλων ὁρᾶται, οὔτε τὴν ἀποπεράτωσιν ταύτης ἐπισπεύδων γινώσκεται, ἀλλὰ σὺ καὶ εὑρετής, σὺ καὶ ἐκπληρωτής, σὺ καὶ πρέσβυς, σὺ καὶ κύριος τοῦ πρεσβευομένου, κινούσης μὲν τῆς ἀνυπερβλήτου προαιρέσεως, ἐξάγοντος δὲ πρὸς ἔργα τοῦ ἀγαθοῦ

2024 Post *αὕτη* spatium duarum vel trium litterarum ubi fortasse *γὰρ* legi potest

[1] « Byzantion », ἔνθ' ἀν. 452.

συνειδότος. ἄρχων οὖν διασκέψεων τοιούτων ἔσο διὰ παντός, καὶ τὰ πρεσβεῖα φέρε πάντων μόνος αὐτός. καὶ ὀλίγους μέν, εἴ γε καὶ ὀλίγους, ἕξεις τοὺς εἰς τοῦτο ζηλοῦντας, οὐδένα δὲ τὸν παρευδοκιμοῦντα. ἐγὼ δὲ χάριν ἔχω τῷ θεῷ ὅτι με καὶ τοῦ λέγειν στερεῖς, ἄφωνον τῇ ὑπερβολῇ τῶν χαρίτων ποιῶν.

114(122). Θεοδώρῳ κουβουκλεισίῳ καὶ χαρτουλαρίῳ.

Εὔφρανεν ἡμᾶς οὐχ ἡ δόσις μόνον δαψιλὴς οὖσα καὶ ἱκανὴ δηλῶσαι προαίρεσιν ἀγαθήν, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἐκείνην πρότερον ἀμέσως κλίνασα νεῦσις. τὸ μὲν γὰρ τὴν τοῦ διδόντος πρόσθεσιν πρὸς τὰ βελτίω δείκνυσιν αὐτοκίνητον, | f. 229 τὰ δὲ ἀποφαίνει συμμερίτας καὶ τοὺς πρὸς τοῦτο συνωθοῦντας τοῦ ἀγαθοῦ. ἔχομεν δὲ καὶ ἄλλοθεν τῆς εὐφροσύνης ταύτης ἐξευρεῖν ὑποθέσεις, ὅτι τε καὶ τῷ νῦν βίῳ περίεισιν ἀγαθοί, καὶ οὐ πάντῃ τῶν καλῶν ἄμοιρος, κἂν ἡ «οἱ κακοὶ πλείονες» ἐπικρατοῦσα τοῦ πάλαι ταύτην ἐξενεγκόντος ἀπόφασις καὶ τοὺς μὴ τοιούτους ἐκλογίζεσθαι τινὰς ὡς τοιούτους ποιεῖ, ὅτι τε τῆς διαθέσεως παραμένουσιν, ἧς πρὸς ἡμᾶς εἶχες, σπινθῆρες, καὶ οὔτε χρόνος τούτους οὔτε διάζευξις ἐνεπέσβεσεν, ὅτι τε ὁ σκάζων ἡμῶν ἐπηνώρθωται λογισμός, κενὴν γεγονέναι τὴν τότε συνήθειαν ὑποβάλλων. Ἀντισθένει μὲν οὖν ἡ τοῦ τὴν ὄψιν συντρίψαντος τῷ μετώπῳ ἐγράφετο κλῆσις, ὡς ἂν ὁ ὑβριστὴς ὅστις γνωρίζοιτο καὶ σιγῶντος ἐκείνου· ἡμῶν δέ, ἵνα σου τὸ φιλότιμον ἀνακηρυχθῇ, λαλήσει μὲν ὅτε καὶ οἷς ἐξὸν καὶ τὸ φωνοῦν ὄργανον, ὁ δ' ἐν τῇ ψυχῇ λόγος οὐκ ἀποκάμοι ποτὲ περιστρέφων τὸ | f. 229v τῆς φιλοτιμίας εἶδος ἐν ἑαυτῷ. σὺ δέ, χρηστὲ διὰ πάντα καὶ τίμιε, μὴ περὶ ἡμᾶς τοὺς ἀνάγραπτον ἕξοντας τὴν χάριν ἔσο τοιοῦτος, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλους, οὓς πολλάκις ἢ γνώμη ὀλισθηρὰ ἢ φαῦλος τρόπος διατίθησιν ἀχαρίστους. ἀπομιμεῖσθαι γάρ σοι τὸ θεῖον δίδωσιν ὁ καιρός, ὃ τῆς εὐποιίας ἐπίσης νέμει τὸ μέτρον ἀγαθοῖς καὶ κακοῖς.

115(123). Συμεὼν ἀσηκρῆτις.

Ἠτιώμην τὸν χρόνον, ὅτι μὴ πρὸ πολλοῦ μοι τοιοῦτον φίλον ἐδείκνυεν, ἡνίκα τὸ καθαρὸν ὡς ἀληθῶς καὶ ἀνόθευτον ἔγνωσται τῆς ἀγάπης σου. ἔγνωσται δὲ οὐ μακρᾷ συνουσίᾳ, ἣ καὶ διακρίνειν οἶδε ταῦτα καὶ διορίζειν, ἀλλ' ἔργοις, οἷς ῥιζοῦται μᾶλλον ἐκεῖνα καὶ μένουσι πάγια. ἀπέλυσα δὲ τῆς τοιαύτης αὐτὸν οὐδὲ νῦν αἰτίας, καὶ μετὰ τὸ προσομολογεῖν τοιαύτην χάριν αὐτῷ, ὅτι μὴ συσκηνοῖ με τοιούτῳ καλῷ, ἢ καί, ὅπερ μέρος τοῖς φιλοῦσι παραψυχῆς, τούτῳ με ὅσαι ὧραι παρασκευάζει καθομιλεῖν. ἐντελῆς | f. 230 γὰρ ἂν οὕτως ἡ χάρις αὐτῷ ἐλελόγιστο. νῦν δὲ τῷ δίψει με τῆς σῆς ἐκτηκόμενον ἀγάπης πόρρω τοῦ τῶν σῶν ἀπορρέοντος νάματος χειλέων ποιεῖ. καὶ ὃν μὲν οἱ μῦθοι φασὶ Τάνταλον ἑστιᾷ τὰ ὁρώμενα, συγχωροῦσι

2059 Nihil nisi π...θεσιν legi potest

γὰρ οἱ λόγοι τὴν ὄψιν τοῖς ἡδίστοις ἐπεντρυφᾶν, εἰ καὶ τὴν ἁφὴν ἀποκωλύουσι δρᾶν ὃ ἐκείνης ἔργον ὑπάρχει· ἐμὲ δὲ καὶ τῆς ἐκ τούτου παραμυθίας ὁ νῦν ἀποστερεῖ βάσκανος χρόνος. ἀλλ' οὗτος μὲν ποιείτω τὸ ἑαυτοῦ· ἀπεκλήρωσε γὰρ αὐτῷ ἡ ἐμὴ μοχθηρία ἐπινοεῖσθαι τοιαῦτα καὶ δύνασθαι· τὴν γοῦν ἐν τῇ ψυχῇ διάθεσιν, ἥτις ἑνοῖ καὶ συσφίγγει τὸν πόθον καὶ ὁρᾶν ποιεῖ καὶ συνομιλεῖν, οὐ χρόνος οὐδὲ τοῦ χρόνου ἀνώμαλον ἀφαιρήσεται.

116(124). Θεοδώρῳ πρωτονοταρίῳ.

Ἡ μικροψυχίας καθυποβάλλεις, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀνοίας, γραφῇ, ἢ τέκνα καὶ φίλους ἔχειν οἷς ᾕρησαι ποιεῖν ἀπωθῇ, καὶ τὴν ἡμῶν ἐπὶ τούτῳ καύχησιν ὑποτέμνεις. τοίνυν ἢ μὴ πέραινε τὸ ἐννόημα, καὶ ἀποτριψόμεθα τὸ ἐπίκλημα, ἢ τὸ δόξαν ἀμεταθέτως ἔχον ἐκπλήρου, καὶ τῆς παρρησίας ἡμεῖς ἐκστησόμεθα. |

f. 230v 117(125). Στεφάνῳ μαθητῇ.

Τί καταρρητορεύειν ἡμῶν ἐφρυάξω, ἀντιθέσεις πλάττων καὶ τούτο λύσεις ἐκείναις οὐκ ἐξευρίσκων εὐλόγους, καὶ αἰτίας ἀνυπόπτους ἀπαριθμῶν, οὐδ' εἰς ἔννοιαν ἐλθούσας ἐμήν; ἑνὶ μὲν οὖν ἤρκει λόγῳ δηλῶσαι τὸ πᾶν, ὑποψιῶν ἀπηλλαγμένῳ τοιούτων. ἥλως δὲ μακρὰν ἀποτεινάμενος τὴν γραφήν, τῷ τοιαύταις συμπεσεῖν περιαγωγαῖς κατασοφισθεὶς ἢ κατασοφισάμενος. ἔχου γοῦν εἴ τι κἂν ποσῶς ἐμοὶ πείθῃ, τῆς ὑποδειχθείσης καὶ ὑποδειχθησομένης μαθήσεως. καὶ τῶν ἐλπίδων εἴκων ἀλλὰ μὴ ἀποπηδῶν οὐ διαψευσθήσῃ. καὶ ὡς διδασκάλοις ἡμῖν, μὴ ὡς πώλοις χρῶ, οὐκ ἐπικάμπτων, καμπτόμενος δέ, καὶ μαστιγούμενος, ἀλλ' οὐ μαστιγῶν. καὶ τοιοῦτος ὢν, τὸ συνεῖρον ἕξεις τὸ κεχηνός. ἐγὼ δὲ τῶν ἐθίμων τι διαπῖπτον βλέπων οὐδὲν ἠσθήσομαι, καὶ ὡς ἐπὶ τέκνοις φιλοπάτορσι τὰ φιλόπαιδος ἐνδείξομαι πατρός. εἰ τῷ μικρῷ δὲ παροράματι οὐχ ὡς ἐπὶ παισὶν ἀναπαύσομαι, ὑποκύπτοντας φιλίως τοῖς φθάσασιν ὑμᾶς οὐ λαβών, ἀνιάσομαι μὲν | f. 231 κἂν ἀποχρῶν ἔσχον τὸ ἀνιᾶσαν, δεικνύειν δὲ τὰ πατρὸς οὐ λήξω, ἕως εἴσω τῶν ἐμῶν ὁρῶ ὑμᾶς ἀγκαλῶν, καταλείπων ὑμῖν τὰ τοῖς ἀπειθέσι παισὶ σκοπεῖν συναντήματα.

118(126). Θεοδώρῳ μυστικῷ[1].

119(127). Θεοδώρῳ κουβουκλεισίῳ καὶ βασιλικῷ κληρικῷ.

Ἐξηρτῆσθαι δοκῶ ἐν σοὶ καὶ βλεπομένῳ μοι καὶ μὴ τὰ ἐμά. διὸ καὶ ὁρῶν, περὶ τούτων συνομιλῶ· καὶ μὴ ἐντυγχάνων, ἀναφέρειν κρίνω εἰς σὲ

2113 ἡμᾶς cod.

[1] «Byzantion», ἔνθ' ἀν. 452.

ἐν ἄλλοις ταῦτα σιγῶν. ἔχεις οὖν τὸ σταλέν· ἐπίδος οἷς δεῖ, καὶ ὑπόθες ἃ δεῖ, καὶ ὤθει περὶ ὧν δεῖ, καὶ τύχοις καὶ ὧν δεῖ καὶ ὅτε δεῖ. |

f. 231v ***120(128). Θεοφίλῳ ἀσηκρῆτις.***

Χρεία κατήπειξεν ἀναγκαία τὸ βιβλίον ζητεῖν. καὶ ὁ τοῦτο κατέχων σὺ φίλος, καὶ ὁ νῦν αὐτὸ λαβεῖν ἀξιῶν τῶν ἀγαπωμένων. εὐφρανεῖς οὖν ἀποδιδούς, λυπήσεις δὲ μὴ ἀποδιδούς.

121(129). Θεοδώρῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ κριτῇ.

Ἔχει τι διδόναι καὶ τῇ φιλίᾳ τὸ δίκαιον, ὅποτε μὴ παραποιοῖτο, φανερὰν δὲ παραδεικνύει τῆς ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τὴν ἀθέτησιν. εἰ οὖν ὁρᾷς, φίλη ἐμοὶ ψυχή, ἀντεχόμενον τοῦ δικαίου τὸν τὸ γράμμα σοι φέροντα, τοῖς δικαίοις ἀκολουθῶν ταχεῖαν, τοῦτο γὰρ ἡ γραφὴ δεῖται, τὴν δικαιοῦσαν ψῆφον ἐπάγαγε. εἰ δὲ παρεκβαίνοντα μὲν τῆς ἀληθείας, πλεονεκτούμενον δὲ κατὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἀντιδίκου, ἐπεὶ καὶ τοῖς νικῶσι στέργεται μὴ ἀρκεῖσθαι τῇ νίκῃ ἀλλὰ βιαιότερον ἐπικεῖσθαι τῷ ἡττημένῳ, δίδου τι αὐτὸς συνετὸς ὢν τοῖς φιλοῦσιν ἡμῖν, ὃ καὶ τὸ νικῶν οὐ λυπεῖ μέρος, καὶ τῷ ἡττημένῳ χαρίζεται.

122(130). Θεοδοσίῳ μοναχῷ.

Οἷς ἀπεστάλη τὰ ὑμέτερα δέδοται γράμματα. καὶ αὖθις τὰ παρ' αὐτῶν f. 232 *ἀντιγραφέντα, βίᾳ μέν, ἀνείληπται δ' οὖν ὅμως.* | *ἐπέχει γὰρ τὰ πολλὰ τῶν πραγμάτων ὁ ὄχλος. ἀπαλειφθεῖσαν μὲν οὖν τὴν μνήμην αὐτοῖς τὴν σὴν οὐκ ἦν ἰδεῖν, ἐντετυπωμένην δὲ καὶ μένουσαν ἔτι· καὶ τοῦτο ἐδήλου ἡ μετὰ περιχαρείας καὶ σπουδῆς τῶν σῶν γραμμάτων ἀνάληψις. ἀλλ' ἐμφανὴς τῷ γράμματι μὴ ὢν ὁ σκοπός, δι' ὃν ἡ πρὸς ἐκείνους ἀποστολὴ γέγονεν, οὐκ ἔδωκε γνώρισμά τι, ᾧ καταλαβεῖν τὸν ἐκείνων ἠδυνήθην σκοπόν. πλὴν τοῦ περιφερομένου τῷ προτέρῳ ἀνέμνησα γράμματι, καὶ ἡ αὐτὴ μετὰ τῆς αὐτῆς ἑωρᾶτο ἀπορία προθέσεως. καὶ οἶδα ὅτι ἀφορμῆς διδομένης εὐκαίρου οὐκ αὔρας φορᾷ τὸ ἑδραῖον αὐτῶν οἰχήσεται τῆς ἀγάπης. σὺ δέ, τῷ θεῷ μεμελημένη ψυχή, τῷ καθ' ἑκάστην εὐχὰς ἀναφέρειν ἀταράχῳ νοῒ μεμνῆσθαι τῶν συνηθῶν ἀγάπα καὶ φίλων.*

Σημείωσις. Ὁ διευθυντὴς τῆς Ἐπετηρίδος ἀνέγνωσε τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον μέχρι τῆς σ. 196 καὶ ἐσημείωσεν ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐκδοτῶν αὐτοῦ. Τῇ παρακλήσει των δὲ ἀπέσχε περαιτέρω ἐπεμβάσεως.

Ν. Β. Τ.

ΑΝΝΑ Η ΚΟΜΝΗΝΗ ΚΑΙ Ο ΟΜΗΡΟΣ

Ἡ Ἀλεξιὰς τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς, τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἓν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἔργων τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας. Αὐτὸ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ συγγράμματος τούτου ὡς ἱστορικῆς πηγῆς διὰ τὴν βαρυσήμαντον ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου καὶ τοὺς πολέμους αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων, Πατζιανακιτῶν, Κομάνων καὶ Λατίνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μεγάλην καθαρῶς φιλολογικὴν ἀξίαν τῆς Ἀλεξιάδος.

Ἐν τούτοις, ἐνῷ σχετικῶς πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἀπέδωσαν μεγάλην προσοχὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἄννης ὡς ἱστορικὴν πηγήν, ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπρόσεξαν τὴν φιλολογικὴν σημασίαν τοῦ συγγράμματος καὶ προσεπάθησαν νὰ τὸ χαρακτηρίσουν καὶ νὰ διορίσουν τὴν οὐσίαν τῆς λογοτεχνικῆς φύσεώς του. Καὶ αἱ προσπάθειαι αὗται περιορίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ εἰς τὴν μελέτην ἐντελῶς ἐξωτερικῶν στοιχείων καὶ μέσων τῆς ἐκφράσεως, ἢ εἰς γενικὰς καὶ τυχαίας μᾶλλον παρατηρήσεις χωρὶς αὐστηρὰν μέθοδον καὶ συστηματικὴν μελέτην.

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅλων αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων ἀφορωσῶν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν φύσιν τῆς Ἀλεξιάδος εἶναι, ὅτι οὐδένα τῶν ἐρευνητῶν ἱκανοποιεῖ ὁ ὁρισμὸς τῆς Ἀλεξιάδος ἁπλῶς ὡς ἱστορικοῦ συγγράμματος, ἀλλὰ ὅλοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς ἀνήκουσαν κατ' οὐσίαν εἰς ἄλλο φιλολογικὸν εἶδος, μολονότι ἡ Ἀλεξιὰς ἀναμφισβητήτως παρουσιάζεται ὑπὸ μορφὴν ἱστορικῆς συγγραφῆς.

Χαρακτηρίζεται οὕτως ἡ Ἀλεξιὰς ὡς πανηγυρικὸς λόγος[1]. Αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τονίζει τὴν ῥητορικὴν φύσιν τοῦ ἔργου. Εἰς τὸ σύγγραμμά της ἡ Ἄννα εἶναι τῷ ὄντι ῥητορικωτάτη καὶ διαπνέεται ὁλόκληρος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ κατορθώματα καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου. Ὅμως, δὲν δύναται τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πανηγυρικὸς λόγος, ἁπλούστατα διότι ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῆς ἱστορίας καὶ ὄχι εἰς τὴν ῥητορικήν, ὅση καὶ νὰ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς τελευταίας ἐπὶ τὴν ἱστορίαν. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσωμεν τὸν τῷ ὄντι πανηγυρικὸν λόγον τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνη-

[1] Παραδείγματος χάριν ὁ Litavrin, Ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Βουλγαρίαν (ῥωσιστί), Viz. Vrem. X, 1956, σ. 91.

νόν[1], διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν βασικὴν διαφορὰν μεταξὺ πανηγυρικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἐξυμνεῖ, καὶ ἱστορίας, ἡ ὁποία πρῶτ' ἀπ' ὅλα διηγεῖται.

Ἄλλοι πάλιν χαρακτηρίζουν τὴν Ἀλεξιάδα ὡς ποίησιν ἐν πεζῷ λόγῳ. Οὕτω ὁ V. Grecu[2] λέγει διὰ τὴν Ἀλεξιάδα, ὅτι εἶναι μία πραγματικὴ ὁμηρικὴ ἐποποιΐα ἐν πεζῷ λόγῳ, διακεκοσμημένη διὰ προσωπικῆς καὶ πρωτοτύπου τέχνης. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος βασίζεται εἰς τὴν ἰσχὺν τῶν αἰσθημάτων, εἰς τὸ πάθος καὶ τὴν ζωηρὰν γλῶσσαν τοῦ συγγράμματος, τὴν γοητείαν τοῦ ὁποίου ἐξέφρασε τόσον καλῶς ὁ Chalandon[3]. Ὡς κατὰ βάσιν ποιητικὸν ἔργον καὶ ταυτοχρόνως ὡς πανηγυρικὸς λόγος ἐχαρακτηρίσθη ἡ Ἀλεξιὰς πρῶτα ἀπὸ τὸν Κρούμβαχερ[4], μετὰ τῆς ἀναγκαίας ὅμως ἐπιφυλακτικότητος. « Ἡ *πανηγυρικὴ τάσις* », λέγει ὁ Κρούμβαχερ « ἐκφαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ τίτλῳ Ἀλεξιάς, ὅστις *μᾶλλον μηνύει ἔπος ἢ ποίημα ἐν πεζῷ λόγῳ* ». Οὕτως διατετυπωμένοι, οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι πλέον ὁρισμοὶ τοῦ *εἴδους*, εἶναι μόνον ὀρθαὶ παρατηρήσεις διὰ τὰς *ἐσωτερικὰς τάσεις* τοῦ ἔργου. Καὶ πράγματι ἡ Ἀλεξιὰς δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς ποίημα ἐν πεζῷ λόγῳ, ἁπλῶς διότι ποίησιν ἐν πεζῷ λόγῳ δὲν ἐγνώριζον ὡς φιλογικὸν εἶδος οὔτε οἱ Ἀρχαῖοι οὔτε οἱ Βυζαντινοί.

Περὶ ἐπικῶν στοιχείων ὁμιλεῖ καὶ ὁ Leib[5], χωρὶς ὅμως νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἰδίαν τὴν Ἀλεξιάδα ὡς ἐποποιΐαν ἐν πεζῷ λόγῳ.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ἀλεξιάδος ὡς κατ' οὐσίαν ποιητικοῦ ἔργου δὲν στηρίζεται ἐν τούτοις μόνον εἰς γενικὰς ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἔχει ὡς βάσιν καὶ μίαν προφανῆ ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ Ἀλεξιὰς ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, καὶ πρὸ παντὸς τὴν Ἰλιάδα. Ἐκτὸς τοῦ ἰδίου τοῦ τίτλου παρουσιάζει ἡ Ἀλεξιὰς πολυαρίθμους ὁμηρικὰς παραπομπὰς καὶ ὑπαινιγμούς, καὶ χρησιμοποιεῖ πολλὰς ὁμηρικὰς λέξεις[6]. Ἡ ἐπιρροὴ αὐτὴ τοῦ Ὁμήρου, γνωστὴ

[1] PG, 126, col. 287 - 306.

[2] La valeur litteraire des oeuvres historiques byzantines, Byzantinoslavica XIII, 1952 - 1953, σ. 260.

[3] Essai sur le règne d'Alexis I Comnène (1081 - 1118), Paris 1900, σσ. XXI - XXII: On comprend en lisant l'ouvrage d'Anne l'erreur de Mme de Sévigné, qui a écrit dans une des ces lettres: Nous lisons une histoire des empereurs d'Orient, écrite par une jeune princesse, fille de l'empereur Alexis: cette histoire est divertissente. (Lettres, éd. Monmerqué, t. V, p. 278) La jeune princesse avait soixante ans.

[4] Κρούμβαχερ - Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 557.

[5] Anne Comnène, Alexiade, texte établi et traduit par B. Leib, t. I, Paris 1937, σσ. XXXIII - XXXIV.

[6] E. Oster, Anna Komnena, t. III, Rastatt 1871, σσ. 58 - 62 δίδει κατάλογον τῶν ὁμηρικῶν παραπομπῶν τῆς Ἄννης, τὸν ὁποῖον συμπληρώνει ἡ G. Buckler, Anna Comnena, London 1929, σσ. 197 - 200.

καὶ εἰς τὰ ἔργα ἄλλων βυζαντινῶν ἱστοριογράφων τῆς μεταγενεστέρας ἐποχῆς εἶναι πολὺ αἰσθητὴ εἰς τὴν Ἀλεξιάδα καὶ ἀπασχολεῖ ὅλους, οἱ ὁποῖοι μελετοῦν τὴν Ἄνναν ὡς συγγραφέα. Εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα δίδουν μεγάλην προσοχὴν καὶ ὁ Oster[1] καὶ ἡ Buckler[2], ἀλλὰ δὲν μελετοῦν παρὰ τὰ καθαρῶς ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, τὴν ὁμηρικὴν διακόσμησιν τοῦ ὕφους τῆς Ἄννης. Τὴν ἐπιρροὴν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐπὶ τῆς Ἀλεξιάδος τονίζει καὶ ὁ N. Jorga[3].

Ὁ ὁμηρικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἀλεξιάδος δὲν περιορίζεται ἐν τούτοις μόνον εἰς μίαν ἐξωτερικὴν διακόσμησιν τοῦ λόγου καὶ εἰς μίαν ἐπίδειξιν ὁμηρικῶν γνώσεων, ἀλλὰ σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ ἔργον διαπνέεται ἀπὸ γνήσιον ἐπικὸν πνεῦμα. Ἡ Buckler παρετήρησεν, ὅτι ὅσον περισσότερον περιγράφονται εἰς τὴν Ἀλεξιάδα γενναῖα ἔργα καὶ κατορθώματα, τόσον ὁμηρικωτέρα εἶναι καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ ὕφους[4]. Αὐτὴ ἡ παρατήρησις εἶναι μόνον ἐν μέρει ὀρθή, διότι εἰς τὴν Ἀλεξιάδα ὑπάρχουν πολλαὶ διηγήσεις μαχῶν καὶ κατορθωμάτων ἄνευ ἢ μετὰ ὀλίγης μόνον διακοσμήσεως. Ὅμως αὐτὴ ἡ παρατήρησις φανερώνει διὰ πρώτην φοράν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμηρικὴν κατασκευὴν τῆς Ἀλεξιάδος δύναται νὰ εὑρεθῇ πραγματικὸν ὁμηρικὸν πνεῦμα, μία γνησία ἐπικὴ διάθεσις. Τοῦτο μᾶς δεικνύει λ.χ. τὸ χωρίον 1,7,3:

Ὁ δέ γε ἐμὸς πατὴρ ὁ Κομνηνὸς Ἀλέξιος ὡς πρὸς Τυφῶνα μέγαν ἢ ἑκατοντάχειρα Γίγαντα ἀντιπαραταξάμενος καὶ πᾶσαν ἑαυτῷ ἀνεγείρας στρατηγικὴν μηχανὴν καὶ φρόνημα γενναῖον ὡς πρὸς ἀντίπαλον παρεσκεύαστο. Καὶ μήπω τὸν ἐκ τῶν προτέρων ἄθλων κονιορτὸν ἀποτιναξάμενος μηδὲ τὸν λύθρον τοῦ ξίφους καὶ τῶν χειρῶν ἀποπλυνάμενος ὥσπερ λέων ἐχώρει βλοσυρὸς πρὸς τὸν χαυλιόδοντα τοῦτον σῦν Βασιλάκιον τὸν θυμὸν αὐτοῦ ἀνεγείρας[5].

Τὰ μυθολογικὰ ὀνόματα, ἡ πάλη τοῦ συὸς καὶ τοῦ λέοντος δὲν εἶναι μόνον ῥητορικὰ κοσμήματα Ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἄννα περιγράφει τὰ τρία « πρὸ τοῦ θρόνου κατορθώματα (1,9,6) » τοῦ πατρός της, εἶναι γνησίως ἐπικὸς κατὰ τὸ πνεῦμα του. Διὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσωμεν τὴν διήγησιν τοῦ πολέμου κατὰ τοῦ ἐπαναστάντος δουκὸς Βρυεννίου. Ἐν γένει ἡ διήγησις τῶν « τριῶν ἄθλων » τοῦ Ἀλεξίου, ἡ καταστολὴ τῶν ἀνταρσιῶν τοῦ Οὐρσελίου (1,1-3), τοῦ Βρυεν-

[1] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 57 - 77.

[2] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 479 - 522.

[3] Medaillons d'histoire litteraire byzantine I. Les historiens, Byzantion 2, 1925, σ. 283.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 199.

[5] Εἰς τὴν Ἀλεξιάδα παραπέμπω κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Leib, Ἔνθ' ἀνωτ.

νίου (1,4-6) καὶ τοῦ Βασιλακίου (1,7-9) εἶναι ἐντελῶς ἐπική. Οὕτως ἡ ἐξόρμησις τοῦ Βρυεννίου πρὸς τὴν μάχην:

Αὐτὸς δ' ὁ Βρυέννιος τὸ μέσον κατεῖχε τῆς φάλαγγος ἔκ τε Μακεδόνων καὶ Θρᾳκῶν συντεταγμένον καὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ σύμπαντος ὅσον ἐπίλεκτον. Πάντες δὲ ἐφ' ἵππου Θετταλῆς ἐποχούμενοι καὶ τοῖς σιδηροῖς θώραξι καὶ τοῖς περὶ τὴν κεφαλὴν κράνεσιν ἐξαστράπτοντες, τῶν τε ἵππων διεγειρομένων ἐς ὀρθὸν οὓς καὶ τῶν ἀσπίδων πρὸς ἀλλήλας παταγουσῶν πολλή τις αὐγὴ αὐτῶν τε καὶ τῶν κορύθων ἐκεῖθεν ἐξέπιπτε μετὰ δείματος. Ὁ δὲ εἰς μέσους κυκλούμενος ὁ Βρυέννιος καθάπερ τις Ἄρης ἢ Γίγας ὑπερωμίας εἰς πῆχυν ἕνα τῶν ἄλλων πάντων ὑψούμενος καὶ αὐτόχρημα θάμβος ἦν καὶ φόβος τοῖς θεωμένοις.

Ἀναμφίβολος εἶναι ὁ ἐπικὸς χαρακτὴρ τῆς διηγήσεως ταύτης καὶ ὑπὸ τὴν ρητορικῶς κατεσκευασμένην ἱστορίαν πνέει καθαρὸν ὁμηρικὸν πνεῦμα. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει περισσότερον ἀκόμη διὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀνδρείας, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν ὁ Βρυέννιος κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τῆς στρατιᾶς του (1,6,5-6):

Ἀλλ' ὅ γε Βρυέννιος καί τοι πολλὰ βαρυνόμενος ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ σὺν βίᾳ ὠθούμενος ἐδείκνυ τὸ ἀνδρεῖον καὶ εὔψυχον ἀεὶ μὲν ἐπιστροφάδην τύπτων τὸν ἐπιόντα, ἀεὶ δὲ τὰ τῆς φυγῆς καλῶς καὶ ἀνδρείως διοικονομούμενος. Συνήραντο δὲ τούτῳ καὶ ὁ ἀδελφὸς ἐξ ἑκατέρου μέρους καὶ ὁ υἱὸς καὶ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ θαῦμα τοῖς πολεμίοις ἐδείχθησαν ἡρωϊκῶς ἀνταγωνισάμενοι. Ἤδη δὲ τοῦ ἵππου καμόντος καὶ μὴ δυναμένου φεύγειν ἢ καὶ διώκειν (ἐγγὺς γὰρ ἦν τοῦ ἀποπεπνευκέναι διὰ τοὺς ἐπαλλήλους δρόμους) ἀνασειράσας τοῦτον ὁ Βρυέννιος καθάπερ τις ἀθλητὴς γενναῖος εἱστήκει πρὸς τὰς λαβὰς καὶ πρὸς ἑαυτὸν δύο τῶν Τούρκων γενναίως ἐξεκαλέσατο. Ὧν ὁ μὲν εἷς παίει τῷ δόρατι, ἀλλ' οὐκ ἔφθη δοῦναι βαρεῖαν πληγὴν καὶ λαμβάνει ἀπὸ δεξιᾶς τἀνδρὸς βαρυτέραν· φθάνει γὰρ ἀποκόψας τούτου τὴν χεῖρα ὁ Βρυέννιος τῷ ξίφει, ἣ μετὰ τοῦ δόρατος πρὸς τοὔδαφος ἐξεκυλίσθη. Ἅτερος δὲ τούτων τοῦ ἰδίου ἵππου καταπηδήσας καθάπερ τις πάρδαλις ἥλλετο ἐπὶ τοῦ ἵππου τοῦ Βρυεννίου ἐναρμόσας ἑαυτὸν ἐπὶ τῆς ὀσφύος. Καὶ ὁ μὲν εἴχετο τούτου ἀπρὶξ καὶ ἐπιβαίνειν ἐπειρᾶτο τοῦ νώτου, ὁ δὲ καθάπερ θηρίον ἐπιστρέψας ἑαυτὸν ἐκκεντεῖν διὰ τοῦ ξίφους ἐβούλετο. Οὐ μέντοι κατὰ νοῦν ἐχώρει αὐτῷ τὰ πράγματα, ἀεί τοι τοῦ κατὰ νῶτον Τούρκου λυγιζομένου καὶ τὰς τρώσεις ἐκφεύγοντος. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῷ ἀπειρήκει κενεμβατοῦσα καὶ ἀπεῖπεν ὁ ἀθλητής, ἐνταῦθα πρὸς ἅπασαν χεῖρα πολεμίων ἐνδέδωκεν ἑαυτόν. Οἳ καὶ συλλαβόμενοι τοῦτον καὶ ὥσπερ μέγα κῦδος ἀράμενοι κομίζουσιν Ἀλεξίῳ τῷ Κομνηνῷ οὐ πάνυ μέν τοι πορρωτέρω καθεστηκότι τῆς τοῦ Βρυεννίου ἁλώσεως, ἐκτάττοντι δὲ τάς τε τῶν βαρβάρων καὶ τὰς ἑαυτοῦ φάλαγγας καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐρεθίζοντι.

Ἐπικὸν καὶ ὁμηρικὸν μεγαλεῖον χαρακτηρίζει ἐπίσης καὶ τὴν σκηνήν, ὅπου ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ αἰχμάλωτός του, ὁ Βρυέννιος ἀναπαύονται εἰς ἓν ἄλσος (1,6,8-9):

Καὶ γὰρ ἱκανὸν αὐτῷ μετὰ τὴν ἅλωσιν συμπορευθεὶς διάστημα, ἐπὰν τὸν... οὕτω καλούμενον τόπον κατέλαβεν ἀνακτήσασθαι τῆς λύπης χρησταῖς ἐλπίσι τὸν ἄνδρα βουληθείς, πρὸς αὐτὸν ἔφη «ἀποβάντες τῶν ἵππων καθεζώμεθα μικρὸν ἑαυτοὺς διαναπαύσοντες». Ὁ δὲ τὸν περὶ ψυχῆς δεδιὼς κίνδυνον μεμηνόσιν ἐῴκει καὶ οὔ γε ῥαστώνης ἐν χρείᾳ ἦν; Πῶς γὰρ ὁ καὶ αὐτὴν ἀπολεγόμενος τὴν ζωήν; Ἀλλ' ὅμως τῷ τοῦ στρατηγοῦ εὐθὺς ὑπετάγη βουλήματι. Τοιοῦτον γὰρ τὸ δοῦλον πρὸς ἅπαν τὸ ἐπιταττόμενον ῥᾳδίως ὑπεῖκον, καὶ μᾶλλον εἰ δορυάλωτον ἄγοιτο. Ἀποβάντες τοίνυν οἱ δημαγωγοὶ τῶν ἵππων, ὁ μὲν ἔνθεν ὡς ἐπὶ στιβάδος ἐπὶ πόας εὐθὺς ἀνέκειτο χλοερᾶς, ἐκεῖθε δ' ὁ Βρυέννιος ῥίζης ὕπερθεν ὑψικόμου δρυὸς τὴν κεφαλὴν ἀνέχων. Κἀκεῖνος μὲν ἐκάθευδε, τὸν δ' οὐκ εἶχε νήδυμος ὕπνος, τοῦτο δὲ τὸ τῆς γλυκείας ποιήσεως. Ἀλλὰ τὸν ὀφθαλμὸν ἀνατείνας καὶ τὸ ἀπηωρημένον τοῖς πτόρθοις ξίφος θεασάμενος, ἐπεὶ μηδένα μηδαμοῦ τότε παρόντα ἑώρα, ἀνακτησάμενος τῆς ἀθυμίας ἑαυτὸν κρείττονος γίνεται λογισμοῦ καὶ ἀποκτεῖναι τὸν ἐμὸν πατέρα βουλεύεται. Καὶ τάχα ἂν εἰς ἔργον ἀπέβη τὸ βούλευμα, εἰ μή τις ἄνωθεν θεία τοῦτον διεκώλυσε δύναμις τὸ ἄγριον τοῦ θυμοῦ ἐξημερώσασα καὶ ἱλαρὸν τῷ στρατηγῷ ἐνατενίζειν παρασκευάσασα. Ταῦτα ἐγὼ ἐκείνου διηγουμένου πολλάκις ἤκουον.

Ἐπικὸν εἶναι καὶ τὸ χωρίον, ὅπου ὁ ἄγριος καὶ ἀκάθεκτος Βασιλάκιος «*εἰσεληλύθει*» εἰς τὴν ἄδειαν σκηνὴν τοῦ Ἀλεξίου «*πολυτάρακτόν τε καὶ θορυβῶδες βοῶν*». Καὶ ὅταν δὲν εὕρισκε τὸν μέγαν δομέστικον «*ἔτι μᾶλλον ἐβόα καὶ ἐκεκράγει 'ποῦ ποτέ ἐστιν ὁ τραυλός;'*» (1,8,1).

Ἐξ ἴσου ἐπικὴ εἶναι καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς νυκτερινῆς μάχης, ἡ ὁποία ἠκολούθησεν (1,8,3-6). Ἡ διήγησις αὐτὴ διαλύεται εἰς σειρὰν μονομαχιῶν καὶ περιπετειῶν διαπρεπῶν μαχητῶν.

Ὁ ἀκαταμάχητος Βασιλάκιος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἧτταν τῆς στρατιᾶς του, προδοθεὶς ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἀνθίσταται ἀγρίως καὶ δὲν παραδίδεται, περιγράφεται μετ' ἐπικῆς δυναμικότητος (1,9,4).

Μετὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα ὑμνεῖται ὁ νικητής, ὁ μέγας «*καὶ ἐμὸς πατὴρ*» Ἀλέξιος, ὡς πραγματικὸς ἥρως τοῦ ἔπους (1,9,6).

Διὰ νὰ αἰσθανθῇ κανεὶς πλήρως αὐτὸν τὸν κατὰ βάθος ἐπικὸν χαρακτῆρα τῆς περιγραφῆς αὐτῶν τῶν τριῶν «*πρὸ τοῦ θρόνου κατορθωμάτων*» τοῦ Ἀλεξίου δὲν ἀρκοῦν τὰ ἄνω ἀναφερθέντα δείγματα. Πρέπει νὰ ἀναγνώσῃ τις ὁλόκληρον τὸ κείμενον, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὰς πολλὰς ἐνδείξεις ἐπικῆς διαθέσεως. Μία ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων εἶναι ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ ὁ ὁποῖος δίδεται εἰς τὰς στρατιωτικὰς αὐτὰς ἐπιχειρήσεις. Δὲν πρόκειται περὶ

αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων, τῶν ὁποίων ἡγεῖται ὁ μέγας δομέστικος καὶ καταστέλλει δυναμικῶς ἀποπείρας ἀνταρσίας διαφόρων ἀξιωματούχων καὶ ἡγετῶν τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ζωγραφίζεται ὁ Κομνηνὸς ὁ Ἀλέξιος καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐπιδεξιότης του διὰ τῶν ὁποίων νικᾷ διαφόρους ἰσομάχους καὶ ἀξιοθαυμάστους ἀντιπάλους. Δὲν βλέπομεν λοιπὸν τὸν μέγαν δομέστικον καὶ διαφόρους ἀπειθαρχοῦντας στρατιωτικοὺς ἡγήτορας, ἀλλὰ τὸν Ἀλέξιον καὶ τὸν Οὐρσέλιον, τὸν Ἀλέξιον καὶ τὸν Βρυέννιον καὶ τὸν Ἀλέξιον καὶ τὸν Βασιλάκιον. Τὰ στρατεύματά του παίζουν δευτερεύοντα ρόλον, πρᾶγμα πολὺ χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ἐπικὴν νοοτροπίαν. Τὴν ὑποχώρησιν λ.χ. τῶν στρατευμάτων τοῦ Βασιλακίου ἀπὸ τὸν Ἀξιὸν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην περιγράφει ἡ Ἄννα ὡς ἑξῆς: *καὶ ὁ μὲν Βασιλάκιος πρόσθεν ἔφευγεν, ὁ δὲ Κομνηνὸς Ἀλέξιος ἐδίωκεν* (1,9,2). Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι μία καθαρῶς ἐπικὴ νοοτροπία ἐκφράζεται ἐνταῦθα διὰ τοῦ ρητορικοῦ σχήματος τοῦ παραλληλισμοῦ.

Εἰς τὰς διηγήσεις τῶν μαχῶν δὲν τονίζονται τόσον αἱ κινήσεις τῶν στρατευμάτων καὶ τὰ ἀποτελέσματά των (μολονότι βεβαίως καὶ αὐτὰ περιγράφονται), ὅσον τὰ κατορθώματα καὶ αἱ περιπέτειαι διαφόρων διαπρεπῶν πολεμιστῶν. Καὶ δὲν ἐκτίθενται μόνον αἱ ἀντικειμενικαὶ ἐξελίξεις τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ συμπλοκῶν, ἀλλὰ ζωγραφίζεται καὶ ἡ ὁρμή, ἡ ἔντασις, ἡ ἀνδρεία, ὁ φόβος, ἡ φυγή. Τονίζονται δηλαδὴ αἱ αἰσθηματικαὶ πλευραὶ τοῦ πολέμου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ πάλιν ἀποτελεῖ μίαν οὐσιώδη ἔνδειξιν τῆς ἐπικῆς νοοτροπίας.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπικῆς νοοτροπίας εἶναι καὶ ἡ συμπάθεια διὰ τὸν ἡττηθέντα γενναῖον ἀντίπαλον, ἡ πλήρης ἀναγνώρισις τῶν μαχητικῶν καὶ ἀνθρωπίνων του προσόντων καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἀδιαλλαξίας καὶ ἀπανθρώπου μίσους. Τοιαῦτα αἰσθήματα εὑρίσκει ἡ Ἄννα ὄχι μόνον διὰ τὸν Βρυέννιον (1,6,7), τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ εἰς οἰκογενειακοὺς λόγους. Τὴν ἰδίαν συμπάθειαν ἐκδηλώνει καὶ διὰ τὸν Οὐρσέλιον (1,3,4) καὶ διὰ τὸν Βασιλάκιον (1,9,3). Ὅπως καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ Θερσίτου, τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ λαοῦ, δὲν συγκινοῦν καθόλου τὸν ποιητήν, οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἀλεξιάδα ἡ μεγάλη ἀνδρεία τῶν ἀρχηγῶν τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Βογομίλων δὲν ἀξιοῦται οὐδεμιᾶς συμπαθείας καὶ ἀναγνωρίσεως. Ὕστερ' ἀπὸ ὅλα αὐτά, καθίσταται πλέον ἀδύνατον νὰ ἀμφιβάλλῃ κανεὶς περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἐπικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκδηλώνεται τόσον περιέργως διὰ τῆς ὁμηριζούσης ρητορικῆς τοῦ πρώτου ἀναφερθέντος χωρίου 1,7,3.

Ἄλλο τοιοῦτο χωρίον εἶναι ἡ σκηνή, ὅπου ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος τοξεύει (10,9,8-9):

Ὁ δ' ἐμὸς δεσπότης ὁ Καῖσαρ ἀναλαβόμενος, ὡς εἴρηται, τοὺς τῆς τοξείας εἰδήμονας ἐπὶ τῶν πύργων ἵστατο τοῖς βαρβάροις ἐπιτοξαζόμενος. Καὶ πάντες μὲν εἶχον τόξα καὶ εὔστοχα καὶ εὐθύβολα· νεανίαι γὰρ ἦσαν σύμπαντες οὐχ ἧττους τοῦ ὁμηρικοῦ Τεύκρου εἰς τοξικὴν ἐμπειρίαν. Τὸ δὲ τόξον τοῦ Καίσαρος Ἀπόλλωνος ἦν ἄρα τόξον αὐτόχρημα· οὐδὲ γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς ὁμηρικοὺς Ἕλληνας νευρὴν μὲν μαζῷ, τόξῳ δὲ σίδηρον ἦγέ τε καὶ ἐφήρμοττε κυνηγετῶν ἀρετὴν ἐνδεικνύμενος κατ' ἐκείνους, ἀλλ' ὥσπερ τις Ἡρακλῆς ἐξ ἀθανάτων τόξων θανασίμους ἀπέπεμπεν ὀϊστοὺς καὶ οὗπερ ἂν στοχάσαιτο κατευστοχῶν ἦν, εἰ μόνον θελήσειε. Καὶ γὰρ καὶ ἐν ἄλλοις καιροῖς, ὁπηνίκα καιρὸς ἀγῶνος καὶ μάχης παρῆν, ὅντινα καὶ σκοπὸν ἔθετο, εὐθὺς οὐκ ἄστοχον ἔβαλλε, καὶ ᾧ ἂν μέρει ἐπετοξάσατο, κατ' ἐκείνου τοῦ μέρους εὐθὺς ἐτίτρωσκεν ἀεί. Οὕτως ἰσχυρὸν ἔτεινε τόξον ἐκεῖνος καὶ βέλος ἠφίει ὀξύτατον, κἂν τῇ τοξείᾳ δὲ καὶ ὑπὲρ τὸν Τεῦκρον αὐτὸν καὶ τοὺς Αἴαντας φαινόμενος. Ἀλλὰ καίπερ τοιοῦτος ὢν δεδιὼς τὸ τῆς αὐτῆς ἡμέρας αἰδέσιμον καὶ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος παραγγελίαν ἐγκάρδιον ἔχων ἔτεινε μὲν τόξον ἰταμῶς τούτους καὶ ἀλόγως τοῖς τείχεσι πελάζοντας ὁρῶν καὶ ἀσπίσι καὶ κυνέῃ ἑαυτοὺς περιφράττοντας καὶ τὸ βέλος ἐτίθετο τῇ νευρᾷ, ἀλλ' ὅμως ἄστοχα θέλων ἔβαλλεν, ὅπου μὲν εἴσω πέμπων, ὅπου δὲ καὶ ὑπερπέμπων. Κἂν δὲ διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἡμέραν ὑπεστέλλετο εὐστόχως κατὰ τῶν Λατίνων βαλεῖν, ἀλλ' ἐπεὶ Λατῖνός τις ἰταμὸς καὶ ἀναίσχυντος οὐ μόνον κατὰ τῶν ἄνωθεν ἱσταμένων πυκνοὺς ἐξέπεμπε ὀϊστούς, ἀλλὰ καὶ τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ πολλὰ φωνῶν ὑβρίζειν ἐδόκει, τείνει μὲν κατ' αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ τὸ τόξον· τοῦ δ' οὐχ ἅλιον βέλος ἔκθορε χειρός, ἀλλὰ διέτρησεν μὲν τὸν θυρεόν, τὸν δὲ φολιδωτὸν θώρακα σὺν αὐτῷ διελὼν τῷ βραχίονι τῇ πλευρᾷ τὸ βέλος περιέπειρεν. Ὁ δ' εὐθὺς ἄφωνος ἔκειτο χαμᾶζε κατὰ τὸν ποιητήν, φωνὴ δ' οὐρανὸν ἧκε τῶν μὲν ἐπαγαλλομένων τῷ Καίσαρι, τῶν δὲ ἐπὶ τῷ πεπτωκότι ἀπολοφυρομένων. Καρτερῶς οὖν αὖθις τῶν τε ἱππέων ἐκεῖθεν μαχομένων τῶν τε ἐν τοῖς τείχεσιν ἱσταμένων βαρὺς καὶ δεινὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἀνερριπίζετο πόλεμος. Ἐπιβαλὼν δ' αὖθις ὁ αὐτοκράτωρ τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς φυγὴν τὰς τῶν Λατίνων προὐτρέψατο φάλαγγας.

Καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ὁμηρικὴν διακόσμησιν τοῦ λόγου ἀνταποκρίνεται μία βαθυτάτη ἐπικὴ διάθεσις καὶ νοοτροπία. Τὸν ἄνδρα της, τὸν Καίσαρα Νικηφόρον καὶ τὸν πατέρα της, τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον θεωρεῖ ἡ Ἄννα ὡς ἐπικοὺς ἥρωας, καὶ ἐξ ἴσου ὅλας τὰς διαπρεπούσας μορφὰς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοὺς μεγάλους ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου, τὸν Ρομπέρτον, τὸν Βαϊμοῦντον καὶ τοὺς μεγάλους φεουδάρχας τῆς Δύσεως· τὸν Γοντοφρέ, τὸν Ραούλ, τὸν Ἰσαγγέλη καὶ τοὺς λοιποὺς ἀρχηγοὺς τῆς σταυροφορίας.

Καὶ διηγουμένη τὴν δίοδον τῶν σταυροφόρων διὰ τοῦ ἐδάφους τῆς αὐτοκρατορίας κατέστρεψεν ἡ Ἄννα τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν γεγονό-

των, διὰ νὰ ζωγραφίσῃ χωριστὰ ἕκαστον τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν. Ἡ τεχνικὴ αὕτη εἶναι καθαρῶς ὁμηρική[1].

Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ τόσον αἰσθητὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς γνωστῆς ἀντικειμενικότητος τῆς ἐπικῆς διηγήσεως καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἄκρως προσωπικοῦ τόνου, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἐπικρατεῖ εἰς τὰς ἐπικὰς σκηνὰς τῆς Ἀλεξιάδος. Ἡ Ἄννα δὲν εἶναι « *θέσπις ἀοιδός* », σεμνὸς ἐξ ἐπαγγέλματος « δημιοεργός »[2], ὁ ὁποῖος ζῇ ἐκτὸς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ᾀδομένου ἡρωϊκοῦ κόσμου, καὶ πρὸς τοῦτον οὐδεμίαν ἔχει προσωπικὴν σχέσιν, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ ἰδία μέρος αὐτοῦ, εἶναι καὶ ἡ ἰδία μέτοχος τῆς δόξης καὶ τῆς ἡρωϊκῆς αἴγλης τοῦ πατρός της καὶ τῶν μεγάλων συναγωνιστῶν καὶ ἐχθρῶν του. Ἐνῷ εἰς τὰς φλέβας τῶν ἀοιδῶν δὲν ρέει θεῖον αἷμα τῶν διογενῶν βασιλέων, ἡ Κομνηνὴ αἰσθάνεται μεθ' ὑπερηφανείας ἑαυτὴν θυγατέρα καὶ σύζυγον τοιούτων ἀνδρῶν.

Ὡς ἀποτέλεσμα λοιπὸν τῆς μέχρι τοῦδε διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος δύναται νὰ συναχθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ δὲν δίδει εἰς τὸ ἱστορικόν της σύγγραμμα μόνον μίαν ἐξωτερικὴν διακόσμησιν δι' ὁμηρικῶν στοιχείων, ἀλλ' ὅτι ὁλόκληρον τὸ ἔργον διαπνέεται ἀπὸ γνήσιον ἐπικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ μίαν βαθυτάτην ἐπικὴν διάθεσιν τῆς ἰδίας τῆς Ἄννης.

Ἡ συνεχὴς καὶ ἰσχυρὰ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, ἡ ὁποία ὑπέστη μεγάλην ἐπιρροὴν τῆς ρητορικῆς, ἔλαβεν ὡλοκληρωμένην μορφὴν ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἡ μορφὴ αὐτὴ ἔμεινε κανὼν καὶ διὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους[3]. Ἂν καὶ εἰς τὰς πρωτίστας ἀρχάς της ἡ ἱστοριογραφία εἶχεν ὡρισμένας σχέσεις μετὰ τῆς ἐπικῆς παραδόσεως, ἡ πραγματιστικὴ τάσις καὶ ὁ κατακλυσμὸς διὰ ρητορικῶν στοιχείων μετὰ τὸν Ἰσοκράτη ἐξήλειψε καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη αὐτῆς τῆς πρωτογόνου καταστάσεως. Οὕτως ἡ ἐπικὴ ὁρμὴ καὶ τὸ ὁμηρικὸν πνεῦμα εἰς τὸ ἱστορικὸν σύγγραμμα τῆς Ἄννης ἀποκλείεται νὰ εἶναι παραδοσιακὸν στοιχεῖον. Γεννᾶται τότε τὸ πρόβλημα, ἀπὸ ποῦ προέρχεται καὶ εἰς τί ὀφείλεται αὐτὴ διὰ τὴν Ἀλεξιάδα τόσον χαρακτηριστικὴ ἐπικὴ ὁρμή.

Ἡ ἀπάντησις θὰ εὑρεθῇ εὐκόλως, ἂν στρέψωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, προέρχεται ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀντιπροσωπεύει τοὺς μεγάλους

[1] Τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἐπικῶν σκηνῶν εἰς τὴν Ἀλεξιάδα παρετήρησε καὶ ὁ Leib. Πρβλ. Ἔνθ' ἀνωτ., τ. I, σσ. XXXIII - XXXIV, ὅπου καὶ λεπτομερεῖς παραπομπαί.

[2] ρ 382 - 386.

[3] Περὶ τοῦ θέματος τούτου πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοί, Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολ. Ἀθηνῶν, τ. Ε', 1954 - 1955, σσ. 82 - 96.

φεουδάρχας τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον καὶ τὰ ὕψιστα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Αἱ δυναταὶ αὐταὶ οἰκογένειαι ἐκράτουν τὰ μεγάλα κτήματα πρὸ παντὸς τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ στρατιωτικὴ παράδοσις τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν ἔχει μίαν ἐπικὴν αἴγλην καὶ συνδέεται μετὰ τοῦ ἀκριτικοῦ ἐπικοῦ κύκλου.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι διάφοροι παραλλαγαὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἐξυπηρετοῦν τὰς ἀξιώσεις τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ γοήτρου μεγάλων φεουδαρχικῶν οἰκογενειῶν, ὅπως τῶν Δουκῶν, τῶν Βοτανειατῶν καὶ τῶν ἰδίων τῶν Κομνηνῶν[1]. Τόσον στεναὶ ἦσαν αἱ σχέσεις τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸ λαϊκὸν ἔπος καὶ τὸ γνήσιον πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως. Αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι τῆς ζωῆς τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν τοῦ Βυζαντίου ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ἀναγκαίως ἐγέννων ἐπικὴν διάθεσιν[2].

Ἐκφυεῖσα ἐκ τοιούτου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀνατραφεῖσα μὲ αὐτὴν τὴν νοοτροπίαν, ἐξαιρετικῶς δ' εὐαίσθητος διὰ τὴν ἐπικὴν αἴγλην τοῦ γένους της, δὲν εἶναι καθόλου περίεργον, ὅτι ἡ Ἄννα, ὅταν ἐγνώρισε τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν, ᾐσθάνθη μίαν ζωηρὰν ἕλξιν καὶ προφανῆ προτίμησιν διὰ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, καὶ ὅτι διεκόσμησε διὰ πολυαρίθμων ὁμηρικῶν στοιχείων τὸ ἱστορικόν της σύγγραμμα, μεστὸν ἄλλως ἐπικῆς νοοτροπίας. Οὕτω εἰς τὴν Ἀλεξιάδα τὰ ὁμηρικὰ στοιχεῖα ἐκφράζουν μίαν ἐπικὴν διάθεσιν, τῆς ὁποίας ἡ γνησία ἐκδήλωσις εἶναι τὸ ἀκριτικὸν ἔπος εἰς τὰς λογίας του παραλλαγάς[3].

Ἡ ἀγάπη τῆς Ἄννης διὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, καὶ πρὸ παντὸς τὴν Ἰλιάδα[4], δὲν εἶναι λοιπὸν ἔνδειξις ἀνθρωπισμοῦ, ἀλλ' ἀποτέλεσμα γνησίας φεουδαρχικῆς καὶ μεσαιωνικῆς νοοτροπίας. Εἶναι αὐτὸ ἀκόμη μία ἀπόδειξις κατὰ τῆς λανθασμένης ἀπόψεως ἐκείνης, ἡ ὁποία ταυτίζει τὴν ἀναγέννησιν τῶν

[1] Α. Καμπάνη, Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, Ἔκδοσις ε', ἐν Ἀθήναις 1948, σσ. 14 - 16.

[2] Πρβλ. Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, Ἔπος καὶ ἐπικὴ ὕλη, Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολ. Ἀθηνῶν, τ. Ε', 1954 - 1955, σ. 229: « Ἔπειτα καὶ αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς ἀνεπτύχτησαν ἀμφότερα τὰ ἔπη (τ.ἔ. τὸ ὁμηρικὸν καὶ τὸ ἀκριτικὸν) ἐμφανίζουσι ἀξιολόγους ἀναλογίας. Ἡ πατριαρχικὴ συγκρότησις τῶν ὁμηρικῶν γενῶν, ἡ προβολὴ τῆς τότε ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ βίου της δὲν διέφερε κατὰ βάσιν ἀπὸ τὴν ἀρχοντικὴν συγκρότησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου ».

Μολονότι δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ, ὅτι αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι τοῦ βίου, τὸν ὁποῖον μᾶς ζωγραφίζουν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν διαφέρει « κατὰ βάσιν » ἀπὸ τὸν βίον τῶν φεουδαρχῶν τῆς « ἄκρης » (πρόκειται περὶ διαφόρων κοινωνικῶν συστημάτων), αἱ ἄνω σημειωθεῖσαι παρατηρήσεις παραμένουν ὀρθαὶ ὡς πρὸς τὰς ἀξιολόγους ἀναλογίας τὰς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ.

[3] Περὶ τῆς συγγενείας τῶν ἐπικῶν περιόδων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρβλ. Κουρμούλη, Ἔνθ' ἀνωτ., πανταχοῦ.

[4] Γλυκεῖα ποίησις 1, 6, 9 καὶ 15, 6, 8.

γραμμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπὶ Κομνηνῶν μετὰ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ῥεύματος. Μόνη ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν Κομνηνῶν αὐστηρῶς καταδικάζουσα πᾶσαν ἐκδήλωσιν πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀντίθετον[1]. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἑνὸς συγγραφέως δὲν προκύπτει ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὕφους, ὅπως τὸ λέγει ὁ Κρούμβαχερ[2].

Συνεχίζουσα διὰ τῆς Ἀλεξιάδος της τὴν μακρὰν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας ἡ Ἄννα ἐξέφρασε καὶ τὴν ἐπικὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῆς μεγάλης φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν.

Καὶ ὅμως τὸ ἔπος καὶ ἡ ἱστορία εἶναι διαφορετικὰ εἴδη καὶ ἡ σύγχυσίς των δὲν ἐπιτρέπεται. Βασικὸς κανὼν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας εἶναι, ὅτι τὰ διάφορα εἴδη πρέπει νὰ χωρίζωνται ἀκριβῶς καὶ ὁ ἴδιος κανὼν ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς Βυζαντινούς. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ τὸν παραβιάσῃ ἡ Ἄννα, τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἦτο τόσον βαθεῖα;

Ἡ λογία βυζαντινὴ φιλολογία, ὅπως καὶ ἡ λατινικὴ φιλολογία τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνος, συνεχίζει τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας καὶ τηρεῖ πιστῶς τοὺς κανόνας της. Ἐν τούτοις τὸ ζωντανὸν αἴσθημα διὰ τὴν σημασίαν τῶν κανόνων τούτων χάνεται συχνῶς καὶ οὕτω δημιουργοῦνται πολλαὶ παρεξηγήσεις[3]. Οὕτως ἐξαλείφεται καὶ ἡ σαφὴς διάκρισις ποιήσεως καὶ πεζοῦ λόγου εἰς τὸ ἄμεσον αἴσθημα τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκλείψῃ ποτὲ ἐκ τῆς τυπικῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας. Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξις ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων· ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἐπιδράσεως τῆς ῥητορικῆς, ἡ ὁποία εἰσῆγε ποιητικὰς λέξεις καὶ ποιητικὰς εἰκόνας εἰς τὸν πεζὸν λόγον καὶ ῥητορικὰ σχήματα εἰς τὴν ποίησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς καταρρεύσεως τῆς ἀρχαίας προσῳδίας, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι τὸ ἔμμετρον τοῦ λόγου ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀντιληπτόν. Οὕτω συνεχύθησαν τὰ δύο μεγάλα διηγηματικὰ εἴδη· τὸ ἔπος καὶ ἡ ἱστορία εἰς τὴν ἄμεσον συνείδησιν

---

[1] Πρβλ. I. F. Uspenskij, Σχεδιογραφίαι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς μορφώσεως (ῥωσιστί), ἐν Πετρουπόλει 1891, πανταχοῦ καὶ A. Volkova, Ἡ βυζαντινὴ ἱστορικὸς Ἄννα ἡ Κομνηνή, ἔκθεσις (ῥωσιστί), Viz.Vrem. 8, 1956, σ. 391.

[2] Κρούμβαχερ-Σωτηριάδου, τ. Α', σ. 559. «Ἐνῷ ὁ Γενέσιος, ὁ διάκονος Λέων καὶ ἐν μέρει αὐτὸς ὁ Ἀτταλειάτης ὑπόκεινται ἔτι εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γλωσσικοῦ τύπου τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς, ὅστις ἀποκρούει τὴν κλασσικότητα καὶ βασίζεται οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας, ἡ Ἄννα ἀναστρέφεται ἐντὸς τοῦ γνησίου ἀνθρωπισμοῦ».

Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἦσαν βάρβαροι αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Μιχαὴλ Χωνιάτου; Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφ. Σχολ. Ἀθηνῶν, τ. Ζ', 1956 - 1957, σσ. 104 - 105.

[3] Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχω γράψει περισσότερον εἰς τὴν μελέτην· Σχήματα Γοργίεια εἰς μίαν παλαιοσλαβικὴν προσευχὴν ἐξομολογήσεως (σερβο - κροατιστὶ μετὰ ἐκτενοῦς γερμανικῆς περιλήψεως), ἡ ὁποία τυπώνεται εἰς τὸν 6ον τόμον τοῦ περιοδικοῦ Slovo.

τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ Ἄννα ἀναγινώσκουσα Ὅμηρον δὲν εἶχεν ἄμεσον αἴσθησιν οὔτε πλήρη συνείδησιν τῆς βασικῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ ἔπος ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Τὴν σύγχυσιν αὐτὴν δεικνύει σαφῶς καὶ ὁ Φώτιος εἰς τὴν Βιβλιοθήκην του (cod. 80), ὅπου δίδει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ὀλυμπιοδώρου, τὸν ὁποῖον λέγει *ποιητήν*. Καὶ μετὰ κρίνων τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ Ὀλυμπιοδώρου γράφει: «*ὥστε μηδ' ἄξιος εἶναι εἰς συγγραφὴν ἀναγράφεσθαι ὁ λόγος*». Ὁ γράψας ἱστορικὴν συγγραφὴν εἶναι δηλαδὴ διὰ τὸν Φώτιον ποιητής. Διατί τότε ἡ Ἄννα νὰ μὴ διακοσμήσῃ καὶ καλλωπίσῃ τὴν συγγραφήν της δι' ἀνθέων ἐκ τῶν ἀπείρων θησαυρῶν τοῦ Ποιητοῦ;

Ἐκ τῶν προλεχθέντων δύνανται ἐπὶ τέλους νὰ συναχθοῦν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα: Ἡ ὁμηρικὴ διακόσμησις τῆς Ἀλεξιάδος καὶ αἱ πολλαὶ ὁμηρικαὶ ἀναμνήσεις της δὲν εἶναι μόνον μία ἐξωτερικὴ κατασκευὴ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἀνταποκρίνονται εἰς μίαν εἰλικρινῆ καὶ βαθεῖαν ἐπικὴν διάθεσιν, ἡ ὁποία ἐμπνέει ὁλόκληρον τὸ ἔργον. Ἡ ἐπικὴ διάθεσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπικὴν νοοτροπίαν τῶν μεγάλων φεουδαρχικῶν οἰκογενειῶν, μεγαλογαιοκτημόνων καὶ στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων. Ἔκφρασις τῆς νοοτροπίας αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ λογία παράδοσις τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους. Ἔχομεν λοιπὸν ἓν πολὺ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα, πῶς τὸ λογοτεχνικὸν ἔργον ἐκφράζει τὴν σύγχρονον πραγματικότητα, χωρὶς ὅμως νὰ διακοπῇ ἡ συνεχὴς ἐξέλιξις τῆς παραδόσεως.

Ὅπως διὰ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἐπεκράτησαν ὁριστικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου αἱ οἰκογένειαι τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν, οὕτως εἰσήγαγε καὶ ἡ κόρη του τὴν ὑπερήφανον, ἀριστοκρατικήν, μαχητικὴν καὶ ἀτομιστικὴν νοοτροπίαν τῆς ἀριστοκρατίας αὐτῆς εἰς τὴν ἱστοριογραφικὴν παράδοσιν.

(Ἀθῆναι - Zagreb)

RADOSLAV KATIČIĆ

ΠΗΓΑΙ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΙΠΤΗΡΑ ΥΜΝΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ

Διερευνῶν τὰς πηγὰς τοῦ ἐσχάτως ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐκδοθέντος ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ [1] καὶ τὰς ὑφισταμένας σχέσεις μεταξὺ ὕμνων τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, συγγενῶν δὲ πρὸς τὸ θεματικὸν ἀντικείμενον τοῦ ἐκδιδομένου, διεπίστωσα ὅτι ὑφίστατο καὶ σχέσις μεταξὺ τῶν ὕμνων τούτων καὶ τῶν πηγῶν τοῦ τελευταίου. Ἐξετάσας δ᾽ ἐν συνεχείᾳ τὰς ἐπὶ μέρους λεπτομερείας εὗρον ὡρισμένα στοιχεῖα χρήσιμα, νομίζω, διὰ τὴν προώθησιν τοῦ προβλήματος τῶν πηγῶν τῶν ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ.

Ταῦτα, γενικῶς εἰπεῖν, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Εἰς τοὺς γνωστοὺς ἤδη Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας [2], οἵτινες ἐπέδρασαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ποιήσεως τοῦ Ρωμανοῦ ἢ καὶ ἁπλῶς τοῦ ἐδάνεισαν τὰ θέματα τῶν ὕμνων του, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας.

β) Τὰ ἀμφιβόλου γνησιότητος πατερικὰ κείμενα διεκδικοῦν, ἂν οὐχὶ πρωτεύουσαν, τοὐλάχιστον ἰσότιμον πρὸς τὰ γνήσια θέσιν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρησιμοποίησίν των ὡς πηγῶν ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ. Τοῦτο ὀφείλεται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ εἰς τὴν δημοτικότητα τῶν τελευταίων τούτων κειμένων, πλήρων φανταστικῶν καὶ δραματικῶν στοιχείων μὴ ὑπαρχόντων εἰς τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ρωμανὸς εὗρεν εἰς τὰ εὐρέως κυκλούμενα ταῦτα κείμενα πλουσιώτατον ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν ὕμνων του.

γ) Μετ᾽ ἐκπλήξεως παρετήρησα ὅτι πολλὰ χωρία τῶν ἐν λόγῳ κειμένων βαίνουν ρυθμοτονικῶς. Τὸ θέμα [3] ἐνέχει οὐχὶ μικρὰν σπουδαιότητα, διότι

[1] Πρβλ. Ρωμανοῦ αἶνος εἰς τὸ Πάθος καὶ τὴν Ἀνάστασιν, ἐν Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, τ. Γ΄, Ἀθῆναι 1957, σσ. 43 κἑξ.

[2] Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὁ Βασίλειος Σελευκείας, ὁ Ἀθανάσιος καὶ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς καὶ εἴ τις ἄλλος. Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ρωμανικὰ Μελετήματα, Γ΄ Ἡ πατερικὴ γνῶσις Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ἐν ΕΕΒΣ 26, 1956, σσ. 34 - 36.

[3] Ἤδη τὸ πρόβλημα ἀπησχόλησε πολλοὺς ἐρευνητὰς (W. Meyer, J. B. Pitra, P. Maas, E. Nordan, S. G. Mercati, G. La Piana, A. Kirpitschnikow, N. Τωμαδάκην κλπ.), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Giorgio La Piana μετέγραψε πεζὴν ὁμιλίαν τοῦ

πιθανώτατα εὑρισκόμεθα πρὸ συγκεκριμένων στοιχείων [1] διαμορφωτικῶν τῆς καθόλου ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως.

δ) Τὸ τοιοῦτον ἐνισχύει τὴν ἤδη ἐξενεχθεῖσαν γνώμην [2] ὅτι εἰς τὸν Ρωμανὸν πρωτεύουσαν ἐξήσκησεν ἐπίδρασιν ἡ ρητορικὴ τῶν Πατέρων.

ε) Ὡς καὶ ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν κειμένων Ρωμανοῦ καὶ Πατέρων θὰ δείξῃ ἐν συνεχείᾳ, ὁ ποιητὴς διατηρεῖ πλήρη ἐλευθερίαν ἔναντι τῶν προτύπων του, οὐδ᾽ ὑπάρχει δὲ φόβος νὰ μειωθῇ ἡ ποιητική του ἀξία διὰ τῆς ἐπισημάνσεως τῶν πηγῶν του, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ νομισθῇ.

Εἰδικώτερον ἐνταῦθα θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ὁ ὕμνος ΚΔ΄ *Εἰς τὸν Νιπτῆρα* [3] καὶ αἱ πηγαὶ αὐτοῦ.

Οἱ ἐκδόντες τὸν ὕμνον Pitra [4], Krumbacher [5], Παντελάκης [6] καὶ Cammelli [7] ἄλλα προβλήματα ἐξετάσαντες δὲν ἀπησχολήθησαν μὲ τὰς πηγὰς αὐτοῦ, ὁ δὲ τελευταῖος ἐκδότης Β. Μανδηλαρᾶς [8] ὑπέδειξε τὸν Ἀθανάσιον

Πρόκλου εἰς ἔμμετρον (πρβλ. G. La Piana, Le rappresentazioni sacre..., σσ. 201 - 275), ὁ δὲ S. G. Mercati ὁμιλίας Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου (πρβλ. S. G. Mercati, S. Ephraem Syri Opera, I, I, Romae 1915). Περὶ τῶν ρυθμικῶν περιόδων ὁμιλιῶν τῶν Πατέρων ἐκείνων οἵτινες ἀναμφιβόλως ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν Ρωμανὸν θὰ διαλάβω ἀλλαχοῦ.

[1] Δὲν ἐξετάζω ἐνταῦθα ἂν οἱ Πατέρες, περὶ ὧν ὁ λόγος, ὑπέστησαν ἐπίδρασιν τῶν συριακῶν ἢ ἱεροσολυμιτικῶν κύκλων, ἢ ἀκόμη ἐκείνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀναμφισβήτητον πάντως εἶναι ὅτι οἱ Σύροι ἐχρησιμοποίησαν ἐνωρὶς τὸν τύπον αὐτὸν τῶν ὁμιλιῶν.

[2] Πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, τ. Β΄, Ἀθῆναι 1954, σ. XIV, τοῦ αὐτοῦ, Ρωμανικὰ Μελετήματα, ΕΕΒΣ 26, 1956, σ. 4 κἑξ.

[3] Εἶναι ὑπερβολικὴ ἡ γνώμη τοῦ ἐκδότου (πρβλ. Ὕμνοι, τ. Β΄, σ. 227, σημ. 2) ὅτι ἡ ὀρθὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ὕμνου εἶναι *Εἰς τὸν Νιπτῆρα* ἐπειδὴ τὴν παραδίδει ὁ κῶδιξ Q· διότι, ὡς γνωστόν, αἱ ἐπὶ τῶν κωδίκων σῳζόμεναι ἐπιγραφαὶ τῶν ὕμνων εἶναι πολὺ μεταγενέστεραι τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐκτὸς τούτου, εἰς τὴν περίπτωσιν ἥτις μᾶς ἀπασχολεῖ, ἡ ἐπιγραφὴ δὲν ἀναφέρεται συγκεκριμένως εἴς τι γεγονός. Τέλος τὸ περιεχόμενον τοῦ ὕμνου ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ αἱ ὁμιλίαι τῶν Πατέρων ἀφ᾽ ἑτέρου, οἵτινες ὁμιλοῦν πάντοτε καὶ περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα, ἐνίοτε δὲ μόνον περὶ αὐτῆς, πρέπει νὰ μᾶς δώσουν τὸν πλήρη τίτλον τοῦ ὕμνου: *Εἰς τὸν Νιπτῆρα καὶ εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα.*

[4] Analecta Sacra, I, Paris 1876, σσ. 92 - 100.

[5] Romanos und Kyriakos ἐν Sitzungsberichte der philosophisch - philologischen und der historischen Classe... (München 1902), σσ. 693 - 766.

[6] Κοντάκια καὶ Κανόνες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως (ἔκδ. Β΄), ἐν Ἀθήναις 1921, σσ. 34 - 50 καὶ 102 - 107.

[7] Romano il Melode inni, Firenze, 1930, σσ. 253 - 283. Ὁ Cammelli ἀκολουθεῖ γενικῶς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Krumbacher πλὴν ὅμως εἴς τινα σημεῖα προτιμᾷ ἄλλας ἀπὸ τὰς τοῦ Krumbacher γραφάς.

[8] Πρβλ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, τ. Β΄, Ἀθῆναι 1954, σ. 231.

'Αλεξανδρείας[1] καὶ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον[2] ὡς μερικῶς ἐπιδράσαντας. Τῶν Πατέρων τούτων θὰ προσθέσωμεν ὀλίγα παράλληλα χωρία εἰσέτι εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου σημειωθέντα καὶ κυρίως πλεῖστα ἄλλα τοῦ Εὐσεβίου 'Αλεξανδρείας[3], τοῦ ὁποίου αἱ ὁμιλίαι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ὑπέδειξα[4], ἐχρησίμευσαν ὡς πηγαὶ καὶ ἄλλων ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ.

Τινὰ τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα ὁ Ρωμανὸς μνημονεύει ἐλλείπουν ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ πατερικὰ κείμενα. Τὸ θέμα τοῦ Νιπτῆρος π.χ. δὲν ἀναπτύσσεται ἐπαρκῶς ὑπὸ τῶν Πατέρων, ἐνδιατριβόντων περισσότερον εἰς τὸ γεγονὸς τῆς προδοσίας. 'Ελλείπουν ἐπίσης αἱ δριμεῖαι φράσεις καὶ τολμηραὶ παρομοιώσεις τοῦ δ' οἴκου, ἔνθα ὁ 'Ιούδας παρομοιάζεται πρὸς *κτῆνος θαλπόμενον* | *καὶ βαλεῖν κατεπειγόμενον* | *τὸν αὐτῷ ἐπικαθήμενον* (στ. 66 - 68), πρὸς *μονιὸν ἀνημερώτατον* (στ. 71) κλπ. 'Ελλείπει ἀκόμη ἡ ἔκπληξις τῶν οὐρανίων δυνάμεων (οἶκος ζ') καί τινες ἄλλαι εἰκόνες.

Τὸ γραφικὸν χωρίον *τί θέλετέ μοι δοῦναι καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν;* (Ματθ. κς', 15) οἱ μὲν Πατέρες τὸ ἐπαναλαμβάνουν πολλάκις ἐν ἀρχῇ τῶν περιόδων ὁ δὲ Ρωμανὸς δίς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ρητορικὸν (πρβλ. στ. 229, 245).

'Εκτὸς τῆς συμπτώσεως πολλῶν θεμάτων καὶ φράσεων τοῦ ὕμνου καὶ τῶν πατερικῶν κειμένων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὸν καθιστᾷ συγγενέστερον πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα κείμενα εἶναι ἡ ρητορικὴ κατασκευή του. 'Ερωτήσεις ἀλλεπάλληλοι, ἀποστροφαί, ἐπαναλήψεις ἐντυπωσιακαί, ἐξεζητημένη ἀναλογία ἢ ὁμοιοκαταληξία τῶν λέξεων εἰς τὴν ἀρχήν, τὸ μέσον ἢ τὸ τέλος τοῦ στίχου χαρακτηρίζουν τὸν ἐξεταζόμενον ὕμνον. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ Ρωμανὸς σῴζει τὴν ποιητικήν του προσωπικότητα καὶ χειρίζεται τὸ ὑλικόν του μὲ πολλὴν ἐλευθερίαν· ματαίως δὲ ἤθελε ζητηθῆ εἰς τοὺς ὕμνους του δουλικὴ ἐκ τῶν πηγῶν ἐξάρτησις.

Παραθέτοντες κατωτέρω τὰ κείμενα ἀκολουθοῦμεν τὴν ὑπὸ Β. Μανδηλαρᾶ ἔκδοσιν τοῦ ὕμνου καὶ ἀρίθμησιν τῶν στίχων[5].

---

1 Πρβλ. 'Αθανασίου 'Αλεξανδρείας, *Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Πέμπτην καὶ εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ 'Ιούδα*, Migne, PG 28, 1048 - 1053 (Spuria).

2 Πρβλ. 'Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ 'Ιούδα*, Migne, PG 49, 373 - 392. Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ 'Ιούδα*, Migne, PG 50, 715 - 720. Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς προδοσίαν τοῦ 'Ιούδα καὶ εἰς τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου ἡμῶν 'Ιησοῦ Χριστοῦ, τῇ ἁγίᾳ Πέμπτῃ*, Migne, PG 61, 687 - 690 (Spuria).

3 Πρβλ. Εὐσεβίου 'Αλεξανδρείας, *Λόγος εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ 'Ιούδα*, Migne, PG 86, 525 - 536.

4 Πρβλ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, τ. Γ', 'Αθῆναι 1957, σ. 53.

5 Πρβλ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ Ὕμνοι, τ. Β', 'Αθῆναι 1954, σσ. 221 - 251.

(Οἶκος α', στ. 16 - 28)

Τίς ἀκούσας οὐκ ἐνάρκησεν;
ἢ τίς θεωρήσας οὐκ ἐτρόμασε
τὸν 'Ιησοῦν δόλῳ φιλούμενον,
τὸν Χριστὸν φθόνῳ πωλούμενον,
τὸν Θεὸν γνώμῃ κρατούμενον;
Ποία γῆ ἤνεγκε τὸ τόλμημα,
ποία δὲ θάλασσα ὑπέφερεν
ὁρῶσα τὸ ἀνοσιούργημα;
Πῶς οὐρανὸς ὑπέστη,
πῶς δὲ αἰθὴρ συνέστη,
πῶς καὶ ὁ κόσμος ἔστη,
συμφωνουμένου, πωλουμένου τότε,
προδιδομένου τοῦ κριτοῦ;

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, Migne, PG 86, 528 - 529)

Τί θέλετέ μοι δοῦναι κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; (Ματθ. κς' 15) *Τίς μὴ δακρύσῃ ἐπὶ τῇ ὑπερβολῇ τοῦ ῥήματος; Τρέμουσίν μου τὰ ἄρθρα τῶν μελῶν· ἐξέστη μου ἡ διάνοια ἐπὶ τῷ ῥήματι τούτῳ...*

(editio altera): *Πῶς οὐκ ἐπάγη τὴν γλῶτταν; πῶς οὐκ ἐνάρκησεν τὰ χείλη; πῶς οὐκ ἐμαράνθη ὅλον τὸ ὄργανον τοῦ σώματος αὐτοῦ; πῶς οὐκ ἐψύγη τὸ στόμα τοῦτο ῥῆμα φθεγξάμενον;*

(Χρυσόστομος, Migne, PG 49, 376)

Τί μοι θέλετε δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; *Ὦ τῆς μιαρᾶς ἐκείνης φωνῆς! Καὶ πῶς ἐξεπήδησε τοῦ στόματος; πῶς ἐκίνησε τὴν γλῶσσαν; πῶς οὐκ ἐνάρκησεν ἅπαν τὸ σῶμα; πῶς οὐκ ἐξέστη ἡ διάνοια;*

(Οἶκος β', στ. 32 - 44)

Ὅτε τὸν δόλον ἐμελέτησεν,
τότε καὶ τὸν φόνον κατεσκεύασεν
ὁ φιληθεὶς καὶ ἀθετήσας σε,
ὁ κληθεὶς καὶ καταλείψας σε,
ὁ στεφθεὶς καὶ ἐνυβρίσας σε.
Τότε σύ, εὔσπλαγχνε, μακρόθυμε,
δεῖξαι τῷ φονευτῇ βουλόμενος
τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν σου,
ἔπλησας τὸν νιπτῆρα,
ἔκλινας τὸν αὐχένα,
γέγονας δοῦλος δούλων
καὶ ἐπεδίδου σοι 'Ιούδας πόδας,
ἵν' ἀποπλύνῃς, Λυτρωτά.

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας Ἔνθ' ἀνωτ.)

...οὐχ ὑστέρησέν σε οὐδεμιᾶς χάριτος καὶ σὺ πρὸς τὴν προδοσίαν ὡπλίσθης! (editio altera).

(532) *...καὶ ἐπὶ τοσοῦτον οὐκ ἐχώρισέν σε τῆς κοινωνίας τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου· καὶ ὅτε περιεζώσατο λέντιον, καὶ ἔνιψεν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, ὁμοίως καὶ τοὺς σοὺς πόδας οὐκ ἔνιψεν; οὐδενός σε τῶν ἄλλων ἐστέρησεν· διατί παραδίδως αὐτόν;*

(editio altera): *Ὁ δὲ Κύριος σπλαγχνιζόμενος ἐπὶ σοὶ εἶπεν· Ἄφετε αὐτὸν ἔτι τὸ σήμερον μεθ' ἡμῶν εἶναι...*

(533) *Ὁ δοῦλος δεσπότην πωλεῖ· τὸ πλάσμα κατὰ τοῦ πλάσαντος δόλον μελετᾷ· ὁ δοῦλος κατὰ τοῦ δεσπότου σφαγὴν ἐπινοήσας προδίδωσιν...*

(Οἶκος γ', στ. 53 - 60)

Ὕψωσας τὸν πτωχὸν χαρίσμασιν,
ηὔξησας τὸν οἰκτρὸν δωρήμασιν,
ἐπλούτισας καὶ ἐμακάρισας.
Ὑποταγὴν δαιμόνων,

(Χρυσόστομος, Migne, PG 49, 376)

Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν: *Ὦ τῆς ἀπονοίας! 'Αντὶ τίνος, εἰπέ μοι; τί μικρὸν ἢ μέγα ἐγκαλεῖν ἔχων, παραδίδως τὸν διδάσκαλον; ὅτι σοι παρέδωκε τῶν δαιμόνων τὴν ἐξουσίαν; ὅτι*

ἀπαλλαγὴν δὲ πόνων
εἶχεν ἐπὶ τῆς γλώττης,
καὶ ἀντὶ τούτων πάντων διεσχίσθη
καὶ οὐ κατηνύγη ὁ φονεύς.
(Ψαλ. 34,15)

(Οἶκος ε', στ. 82 - 86)

. . . .
τί γέγονεν ὅτι ἠθέτησας;
τί ἰδὼν οὕτως ἠφρόνησας;
τί παθὼν οὕτως ἐμίσησας;
Οὐκ αὐτοῦ φίλον σε ὠνόμασεν;
οὐκ αὐτὸς ἀδελφόν σε κέκληκε;
. . . .

(Οἶκος ζ', στ. 122 - 124)

. . . .
δέχεται καὶ ἀποπλύνει
καὶ οὐ τὸν Πέτρον μόνον νίπτει
ἀλλὰ καὶ [τὸν] 'Ιούδαν μετ' αὐτοῦ.
. . . .

(Οἶκος θ', στ. 149 - 151)

. . . .
Πέτρος δὲ ἡ ἀρχὴ τῶν φίλων σου,
ὁ κανὼν τῶν ἀκολουθούντων σοι
ὁ στρατηγὸς τῆς φαμιλίας σου,
. . . .

(Οἶκος ι', στ. 160 - 164)
Ὕπνος μοι ἔλθοι εἰς θάνατον,
ἐάν σε ἐάσω τὸν ἀθάνατον
καμφθῆναί μοι τῷ ὑπὸ θάνατον·
ὁ ἐχθρὸς ἐπιγελάσει μοι
ἐὰν σὺ τοῦτο τελέσῃς μοι·
. . . .

(Οἶκος ιγ', στ. 212)
καὶ ἔστιν ὅλος διάβολος...

(Οἶκος ιδ', στ. 224 - 227 καὶ 234 - 236)
Ἄρας τοὺς πόδας ὁ δόλιος,
ηὐτομόλησε πρὸς τὸν διάβολον
καὶ φατρίαν φθάσας φονεύτριαν,
τὸν Χριστὸν ὥσπερ ἀλλότριον
προδιδοὺς . . . .
. . . .

νοσήματα λύειν ἐποίησεν; ὅτι λέπρας καθαίρειν; ὅτι νεκροὺς ἀνιστᾶν; ὅτι τῇ τυραννίδι ἐπέστησε τοῦ θανάτου; ἀντὶ τούτων τῶν εὐεργεσιῶν ταύτας δίδως τὰς ἀμοιβάς;...

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., στ. 529)

...ὦ 'Ιούδα, εἰπέ μοι, διὰ τί παραδίδως αὐτόν; μὴ ὑστέρησέν σε τῶν ἄλλων μαθητῶν; μή τι περισσότερον ἐκείνοις παρέσχεν; μὴ τῆς χάριτος τῆς ἐκείνων καὶ σὲ συνόμιλον οὐκ ἐποίησεν, ὅτι παραδίδως αὐτόν;

(Χρυσόστομος, Ἔνθ' ἀνωτ. 377)

...τοὺς πόδας αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἔνιψεν, ἅλῶν αὐτῷ καὶ τραπέζης ἐκοινώνησεν· οὐδὲν οὐ μικρὸν ἢ μέγα ἐνέλιπεν...

(380) *Ὥσπερ γὰρ τοὺς πόδας αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἔνιψε μαθητῶν, οὕτω καὶ τῆς ἱερᾶς μετέσχε τραπέζης, ἵνα μηδεμίαν ἀπολογίας ἔχῃ πρόφασιν, ἐὰν ἐπιμείνῃ τῇ πονηρίᾳ...*

('Αθανάσιος 'Αλεξανδρείας, Migne, PG 28, 1053. Spuria)

Παιδίσκη φθέγγεται καὶ ἡ κορυφὴ τῶν ἀποστόλων ταράττεται καὶ Πέτρος ἐλέγχεται. Κόρη λαλεῖ καὶ ἡ πέτρα χειμάζεται...

('Αθανάσιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 1052)

Μεθύων τῷ πόθῳ κατὰ θανάτου θρασύνεται· οὐ μετρεῖ τοὺς λόγους τῇ ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως· οὐκ ἐννοεῖ τὸν ἀληθεύοντα, καὶ ἀντιλέγων σεμνύνεται.

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 533)

...καὶ τοῖς δαίμοσι συγκατηριθμήθη...

(Χρυσόστομος, 61, 689 Spuria)

...πρὸς 'Ιουδαίους δραμὼν ἄγειν εἰς ἔργον τὸ μελετηθὲν κατηπείγετο...

(690) *'Απῆλθεν ὁ προδότης τῶν ἀποστόλων ἀλλότριος, καὶ ὁ τῆς ζωῆς ἀρχηγὸς τοῖς 'Ιουδαίοις προσηνέχθη εἰς θάνατον...*

(688) *Τί πράττεις, 'Ιούδα, τριάκοντα*

φόνος γὰρ συμφωνεῖται,
τοῦ ἀτιμήτου τίμημα λαλεῖται
καὶ ζωοδότου ἡ σφαγή...

(Οἶκος ιε', στ. 248 - 252)

. . . .
Τί γὰρ καλὸν οὐκ εἶχες;
τίνος δὲ οὐ μετεῖχες;
τίνος ποτὲ ἀπεῖχες;
Μετὰ τῶν κάτω καὶ τὰ ἄνω εἶχες
καὶ τὸν Θεόν σου νῦν πωλεῖς;
. . . .

(Οἶκος ις', στ. 261 - 268)

. . . .
Τί οὖν σοι γέγονεν, ὦ ἄθλιε;
ὅτι νῦν ὡς πτωχὸς πεπόρευσαι
πρὸς τοὺς οὐδὲν ἔχοντας δοῦναί σοι·
τί γὰρ καὶ δώσουσί σοι;
τί προσενέγκωσί σοι
ἀντὶ τοῦ πωλουμένου;
τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἢ πάντα
τὸν κόσμον αὐτῶν ἀντ' αὐτοῦ;

(Οἶκος ιζ', στ. 272 - 274, 277 - 284)
Ὕπαγε, ἄφρον, ἀνάνηψον.
τὴν αὐθάδειάν σου ἀναχαίτισον,
τὴν τολμηρὰν γνώμην σου κώλυσον...
οὐδὲ γὰρ δύνασαι τιμήσασθαι,
οὐδ' αὐτοὶ ἱκανοὶ ὠνήσασθαι
τὸν τῇ χειρὶ πάντα συνέχοντα.

συμφωνήσας ἀργύρια ὑπὲρ τῆς τοῦ ἀτιμήτου πράσεως μαργαρίτου;...

('Αθανάσιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 1049)

...ὡς ἄτιμον συμφωνεῖ τὸν ἀτίμητον.

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 529)

...μὴ ὑστέρησέν σε τῶν ἄλλων μαθητῶν; μή τι περισσότερον ἐκείνοις παρέσχεν; μὴ τῆς χάριτος τῆς ἐκείνων καὶ σὲ συνόμιλον οὐκ ἐποίησεν, ὅτι παραδίδως αὐτόν;...

(532) *Οὐκ ἦν σοι καλὸν τὸ πραττόμενον· σὲ δὲ ἶσον αὐτῷ ἠγάπα καὶ ὁμοδίαιτόν σε εἶχεν συγκάθεδρον. Τοιοῦτόν τι κακὸν ἐπεχείρησας ποιῆσαι;*

('Αθανάσιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 1052)

...ὃν πωλεῖς οὐκ ἐννοεῖς;

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 533)

Ὦ 'Ιούδα, τί πεποίηκας τοῦτο;

(529) ***Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν;*** *Τί θέλεις λαβεῖν, εἰπέ μοι; 'Εκεῖνοι γὰρ οὐδὲν ἀντάξιον ἔχουσι τοῦ Δεσπότου· ἑνὸς ἀνθρώπου τὸ ἄξιον ὁ κόσμος οὐκ ἔστιν, κατὰ τὴν Γραφήν· τοῦ Δεσπότου τοῦ ποιήσαντος τὸν κόσμον τί ἀντάξιον ἔχουσιν δοῦναι;*

(533) *Οὐαί σοι, 'Ιούδα, ὅτι φίλος ὑπάρχων τοῦ Κυρίου καὶ ἀργυρίου ἐραστὴς γέγονας ἀλογίστως, ταλαίπωρε! Καὶ τούτου προδότης προήμελλες γενέσθαι...*

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, Ἔνθ' ἀνωτ., 529)

...τοῦ Δεσπότου τοῦ ποιήσαντος τὸν κόσμον τί ἀντάξιον ἔχουσιν δοῦναι;

(532 editio altera) *Ἄπελθε ἀπ' ἐμοῦ, προδότα δόλιε, πλεονέκτα, ὅτι οὐκ εἶ ἄξιος...*

'Εὰν δὲ καὶ πωλήσῃς,
καὶ αὐτὸς μὴ θελήσῃ,
τίς ὁ τολμῶν κρατῆσαι ;
τίς ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ,
εἰ μὴ συγχωρήσει ὡς Θεός ;

(Οἶκοι ιη' - ιθ', στ. 296 - 300, 304 - 315)

Ὢ τῆς παραπληξίας !
δοῦλος ἦν ὁ 'Ηλίας
τοῦ νῦν πιπρασκομένου
καὶ οὐδ' ὡς προφήτην ὁ προδότης εἶχε
τὸν ποιητὴν τῶν προφητῶν...
Οὕτως δέ, ἄφρον, ἐμέθυες
αὐθαδείᾳ σου καὶ οὐκ ἐνόησας
τὸν ὑπὸ σοῦ γνώμῃ πωλούμενον·
κἂν τὰ σύμφωνα γνωρίσῃ σοι,
τίς ἐστιν ὁ συμφωνούμενος ;
Ἔλαβες χρύσινα τριάκοντα·
ψήφισον, 'Ιούδα, καὶ νόησον
τίς προφητῶν οὕτω πεπώληται.
Ὁ 'Ιωσὴφ ἐκεῖνος
τοῦ 'Ιησοῦ ἦν τύπος,
οὗ τὴν τιμὴν λαμβάνεις
καὶ δι' αὐτῆς καταλαμβάνεις ᾅδην...

(Οἶκος κ', στ. 321 - 323, 327, 330 - 331)

. . . .
ποταπὸν ὁ μαθητὴς ὠλίσθησε
καὶ ποταποῦ ὕψους ἀπέτυχε !
ποταπὸν πτῶμα κατέπεσε...
αὐτὸν (=διάβολον) *καὶ 'Ιούδας ἐζήλωσε...*

(Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ἐνθ' ἀνωτ. 49, 376)

...Ἵν' οὖν αὐτοῦ καταστείλῃ τὴν ἀπόνοιαν, καὶ δείξῃ ὅτι εἰ μὴ ἐβούλετο, οὐκ ἂν παρεδόθη, ἄκουσον τί ποιεῖ...

(Ε ὐ σ έ β ι ο ς 'Α λ ε ξ α ν δ ρ ε ί α ς, Ἐνθ' ἀνωτ., 533)

Ὢ 'Ιούδα ! Τριάκοντα ἀργυρίων ἐπώλεις τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς Ποιητήν ; Τί ποιεῖς, 'Ιούδα ; πῶς αὐτὸν πωλεῖς ; Εἶτα πωλεῖς κἂν γνῶθι, πῶς πωλεῖς. Εἰ ἔσχες δοῦλον τεχνίτην, πῶς οὖν αὐτὸν ἐπώλεις ; Οὐκ ἐπώλεις διὰ τὴν τέχνην αὐτοῦ πλεῖον τριάκοντα χρυσίων ; Καὶ τὸν ποιήσαντα τὴν ἰδίαν τέχνην ὅλον τὸν κόσμον ἐν ἓξ ἡμέραις, τριάκοντα ἀργυρίων πωλεῖς, ταλαίπωρε !..

(Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ἐνθ' ἀνωτ. 61, 689)

...Καὶ ἐὰν μὲν ἐμμείνῃς ἐν αὐτῇ, τὰ πρὸς 'Ιουδαίους συγκεχώρηταί σοι σύμφωνα· ἐὰν δὲ τὴν ἑαυτοῦ μὴ ἀνατρέψῃς ὁρμήν, ἴσθι εἰδώς, ὁποῖον Δεσπότην πιπράσκεις φιλάνθρωπον...

(690) *Οἱ νεκροὶ ἐπανέρχονται, καὶ εἰς ᾅδην 'Ιούδας πορεύεται.*

('Α θ α ν ά σ ι ο ς 'Α λ ε ξ α ν δ ρ ε ί α ς, Ἐνθ' ἀνωτ., 1049)

...ὡς ἄτιμον συμφωνεῖ τὸν ἀτίμητον... Ζυγοστάτησον τὰς αὐτοσχεδίους ἐν ἐρήμῳ τραπέζας. Διατίμησον τὸν ἐπὶ τῶν κυμάτων περίπατον... τὰς τῶν δαιμονιώντων θεραπείας ἐπίσκεψαι...

(1052) *Μεθύων τῷ πόθῳ κατὰ θανάτου θρασύνεται· οὐ μετρεῖ τοὺς λόγους τῇ ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως· οὐκ ἐννοεῖ τὸν ἀληθεύοντα, καὶ ἀντιλέγων σεμνύνεται...*

(Ε ὐ σ έ β ι ο ς 'Α λ ε ξ α ν δ ρ ε ί α ς, Ἐνθ' ἀνωτ., 533)

...Δι' ἐκεῖνα τὰ ἀργύρια μυρίων μυριάδων καὶ χιλίων χιλιάδων στρατιῶν ἀγγέλων γέγονας ἐχθρός· καὶ ἑνὸς μόνου, τοῦ διαβόλου, φίλος γέγονας. Δι' ἐκεῖνα τὰ ἀργύρια τὰ τριάκοντα τοῦ ἁγίου χοροῦ τῶν ἀποστό-

καὶ ἐν βαράθρῳ κατηνέχθη ᾅδου
τὸ κέρδος ἐκεῖ πληρωθείς.

(Οἶκος κα', στ. 336 - 348)

Ἦλθεν οὖν τρέχων ὁ ἄνομος
καὶ φιλεῖ ἐν δόλῳ τὸν φιλάνθρωπον,
καὶ ἀναιρεῖ κατὰ διάνοιαν
τὸν βουλήσει πάθος ἑλόμενον
καὶ ζωὴν πᾶσι δωρούμενον.
Πρόβατον τοῦ Χριστοῦ ἐτύγχανε,
λύκος δὲ τῷ ποιμένι γέγονεν
ὡς ἄγριος θὴρ ἐπερχόμενος.
Φίλημα σὸν προσφέρεις,
φίλημα ποῖον, ἄφρον ;
φίλημα προδοσίας·
καὶ οὐκ αἰσχύνει τὸν ἐχθρὸν ζηλώσας,
αὐτοῦ μανθάνων τὰς βουλὰς...

λων ἐχωρίσθης· καὶ τοῖς δαίμοσι συγκατηριθμήθης· καὶ τοῦ θρόνου τοῦ Δεσποτικοῦ ἀπέστης, καὶ τῷ Ταρτάρῳ παρέστης.

(Ε ὐ σ έ β ι ο ς 'Α λ ε ξ α ν δ ρ ε ί α ς, Ἐνθ' ἀνωτ., 532)

(editio altera) *...ἀλλὰ σὺ ἐκ τῆς προαιρέσεως τοῦτο ἐσκέψω, ἐπὶ τῆς τραπέζης ὑπῆρχες, καὶ ἡ χείρ σου τοῦ ἄρτου ἐκοινώνει, καὶ ἡ ψυχή σου τῇ τιμῇ αὐτοῦ συνεφώνει...*

(Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ἐνθ' ἀνωτ. 50, 717 - 718)

...Ὡς ἀγνοῶν ἐρωτᾷ περὶ ὧν ἡ μελέτη, καὶ λανθάνειν ἐνόμιζεν τὸν ἀκοίμητον ὀφθαλμόν. 'Επὶ τῆς ψυχῆς τὸν δόλον ἐβάσταζεν, καὶ διὰ τῆς γλώττης τὸν τῆς ἀγνοίας λόγον προέφερεν· τῇ διανοίᾳ τὴν προδοσίαν κατειργάσατο, καὶ τῷ στόματι, ὡς ἐνόμισε, τὴν ἁμαρτίαν ἔκρυπτεν... λύκος ὢν τῇ γνώμῃ, ἀπεκρίνατο τῇ τῶν προβάτων φωνῇ...

(Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ἐνθ' ἀνωτ. 61, 687)

Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, ἄφνω ἐχθρὸς καὶ ἐπίβουλος ὁ πρὸ μικροῦ μαθητὴς καὶ ὑπήκοος, ἀθρόως θηρίον, τὸ πρόβατον, ἀποστάτης φωτὸς ὁ ἀπόστολος, πράτης Δεσπότου ὁ δοῦλος ἀσύμφωνος, τῶν ἕνδεκα μαθητῶν ὁ δωδέκατος...

(689) *Πρὸς 'Ιουδαίους δραμὼν ἄγειν εἰς ἔργον τὸ μελετηθὲν κατηπείγετο...*

(690) *'Εμοὶ τὸ φίλημα δέδωκας, πρὸς τοὺς παρεστῶτας τὰ σύμφωνα πλήρωσον.*

('Α θ α ν ά σ ι ο ς 'Α λ ε ξ α ν δ ρ ε ί α ς, Ἐνθ' ἀνωτ., 1049)

Ἡ τοῦ 'Ιούδα προαίρεσις τοῦ διαβόλου κλῆσις...

(1052) *Ὢ φίλημα δῆγμα θανάτου γενόμενον ! Ὢ φίλημα ἀσπίδων ἰὸν ἐρευγόμενον ! Ὃ πρὸς ἀγάπην ἐδιδάχθης, τούτῳ πρὸς ἀπάτην ἐχρήσω...*

(Οἶκος κβ', στ. 355 - 362)

ἵνα γνῷς, ὅπερ ἐποίησας
τῷ δεινῷ μόρῳ νεκρούμενος·
δένδρον σοι γίνεται, ὡς δήμιος
ἄξιος, σῆς βουλῆς τὸ τόλμημα.
Καὶ ποῦ σοι τὸ χρῆμα, φιλόπλουτε ;
ἀλλὰ καὶ τοῦτο δώσεις
καὶ σεαυτὸν οὐ σώσεις
μετανοῶν ἀκαίρως...

(Εὐσέβιος 'Αλεξανδρείας, "Ενθ' ἀνωτ., 532)

(editio altera) ...*καὶ οὐκ οἶδας ὧν ἐπεθύμησας· ἀργυρίων κληρονόμος οὐ γίνῃ διὰ τὸν δόλον σου· ἐπειδὴ ὁ κακὸς θάνατος ἐκ τοῦ σχοινίου πάρεστιν, καὶ οὐδέποτε οἶμαί σε τῶν ἐτῶν σου συγχωρίζειν...*

(Ρώμη)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ*

587. Περγαμηνὴ 8^{0} μ. ΙΒ' ἢ ΙΑ' (φύλλ. 175).

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

Πολυτελέστατον: 'Αληθὲς κειμήλιον τέχνης: Διατήρησις καλή: Γέγραπται μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ φιλοκαλίας διὰ μεγάλων γραμμάτων μικροῦ μεγέθους ἐπὶ μεμβράνης λευκῆς. Κοσμεῖται ἡ πρώτη σελὶς ὑπὸ μεγάλης ὁλοσελίδου εἰκόνος παριστώσης τὸν Ἅγιον 'Ιωάννην τὸν Θεολόγον πρὸ τοῦ σπηλαίου ἱστάμενον ἐν ἐκστάσει, εὐλογοῦντα τὸν εἰς τὰ δεξιὰ καθήμενον καὶ γράφοντα καθ' ὑπαγόρευσιν Ἅγιον Πρόχορον. Τὰ ἀρχικὰ μεγάλα γράμματα ἑκάστης παραγράφου ἀποτελοῦσιν ἐντέχνους ἐγχρώμους μικρογραφίας. Ὁ κῶδιξ ἐν τῇ ἀρχῇ ἑκάστης περικοπῆς τῶν ὀφειλόντων λέγεσθαι εὐαγγελίων δι' ὅλων τῶν τοῦ χρόνου ἑβδομάδων καὶ ἀπὸ τῆς σελίδος 116 τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς καὶ μνήμαις διαφόρων Ἁγίων τῶν 12 μηνῶν, εἶναι κεκοσμημένος μετὰ ποικιλωτάτων καὶ καλλιτεχνικωτάτων 90 μικρῶν καὶ μεγάλων εἰκόνων διὰ ζωηρῶν χρωμάτων, ὧν ἐπικρατέστερον πλὴν τοῦ χρυσοῦ, τὸ λευκόν, τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ βαθὺ κυανοῦν, μὲ σύνθεσιν τὸ κείμενον τῆς περικοπῆς. Ἡ ᾤα πλατυτάτη πολλαχοῦ δ' ἐν αὐτῇ εὕρηνται μικρογραφίαι. Ἔξωθεν ἐπὶ τῆς ξυλίνης σταχώσεως φέρει περικάλυμμα ἐπίχρυσον ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς εἰκονιζούσης τὴν σταύρωσιν τοῦ Κυρίου, πλαισιουμένην ὑπὸ προφητῶν, ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας τὴν γέννησιν τοῦ Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ 'Ιωάννου μὲ τοὺς Εὐαγγελιστὰς καὶ 'Αποστόλους. Κάτωθεν καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀφιερωτήριον εἰς τὴν Ρουμανικὴν γλῶσσαν: *Ὑπὸ* ΠΕΤΡΟΥ ΒΟΕΒΟΔΑ *καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ.*

---

* Ὁ βασικὸς κατάλογος ὁ δημοσιευθεὶς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου περιέλαβε 586 κώδικας, ἐξ ὧν 114 περγαμηνούς, 11 βομβυκίνους καὶ 461 χαρτῴους. Τοῦτον συνεπλήρωσεν ὁ ἀείμνηστος († 1955) μοναχὸς καὶ βιβλιοθηκάριος Εὐθύμιος Διονυσιάτης, τοῦ ὁποίου ὁ Συμπληρωματικὸς Κατάλογος, χρήσιμος μέν, ἀλλ' οὐχὶ πρότυπον μεθοδικὸν εἰς τὸ εἶδος του, καλλιγραφημένος, παρέμενεν ἀνέκδοτος. Τῇ παρακλήσει μου ὁ πανοσιώτατος ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μ. Διονυσίου κ. Γαβριὴλ ἀνέθηκεν εἰς τὸν φοιτητήν μου κ. Κωνστ. Α. Μανάφην, ἐπισκεφθέντα τὸν Αὔγουστον 1957 τὸ Ὄρος, τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ καταλόγου τούτου, διὰ νὰ δημοσιευθῇ διὰ τῆς ΕΕΒΣ. Ὁ κ. Μανάφης τῇ ὁδηγίᾳ μου συνέταξε καὶ τοὺς ἐπιτασσομένους τρεῖς πίνακας. Δὲν ἠθελήσαμεν νὰ μεταβάλωμεν τὸ ὕφος τοῦ συγγραφέως συχνὰ σφαλλομένου περὶ τὴν γλῶσσαν, οὐδὲ ἠδυνήθημεν νὰ συμπληρώσωμεν τὰ κενά. Ν. Β. Τ.

588. Περγαμηνὴ 4⁰ Ι' ἢ ΙΑ' (φύλλ. 285).
ΤΕΤΡΑΕΥΑΓΓΕΛΟΝ

Κῶδιξ ἐξόχως πολυτελής: Διατήρησις καλή. Ἐν ἀρχῇ οἱ κανόνες τῆς συμφωνίας τῶν εὐαγγελίων ἐντὸς 8 καλλιτεχνικῶν ἁψίδων ἐχουσῶν τὰ τύμπανα πολυτελέστατα καὶ κομψότατα διὰ ζωηρῶν χρωμάτων κεκοσμημένα, ὑπὲρ δὲ τὰς ἁψίδας φέρονται ἀνὰ δύο πτηνὰ διάφορα ἐν ἑκάστῃ σελίδι ἐξεικονισμένα ἐντεχνότατα ἑκατέρωθεν δοχείου πίνοντα. Ὁ κῶδιξ εἶναι γεγραμμένος διὰ γραμμάτων μικρῶν τοῦ κειμένου ἐν τῷ μέσῳ, ἡ δὲ ἑρμηνεία λεπτοτέροις γράμμασιν περὶ αὐτοῦ. Τῆς ἀρχῆς ἑκάστου τῶν εὐαγγελίων προηγεῖται ἔντεχνον ἐπίτιτλον κόσμημα. Οἱ τρεῖς τῶν Εὐαγγελιστῶν ἀπεικονίζονται ἐντὸς ἐδάφους χρυσοῦ καθήμενοι καὶ γράφοντες ἐν εἰληταρίῳ πρὸ γραφείου, ἐφ' οὗ τὰ πρὸς γραφὴν διάφορα ἀντικείμενα. Ὁ δὲ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος παρίσταται ὄρθιος ἐν ἐκστάσει εὐλογῶν τὸν εἰς τὰ ἀριστερὰ αὐτοῦ καθήμενον Ἅγιον Πρόχορον. Αἱ δύο ἐξωτερικαὶ ἐπίχρυσοι πλάκες, αἱ τὸ περικάλυμμα ἀποτελοῦσαι παριστῶσι ἡ ἔμπροσθεν τὴν Σταύρωσιν τοῦ Κυρίου καὶ περὶ αὐτὴν τοὺς Μαθητάς, ἡ δὲ ἑτέρα τὴν Ἀνάστασιν πλαισιουμένην ἀπὸ τοὺς προφήτας. Συνδέονται κατὰ τὴν ῥάχιν τοῦ κώδικος διὰ πλέγματος ἁλυσιδωτοῦ. Ἡ ἑξῆς περιγραφὴ εὕρηται κύκλῳ: «ΤΩ ΚΟΣΜΗΘΕΝΤΙ ΔΩΡΟΝ ΔΕΞΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΕ ΙΩΑΝΝΗ ΔΙΑ ΨΥΧΙΚΗΝ ΣΩΤΗΡΙΑΝ ΟΙΚΤΡΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΣΥΝ ΤΩ ΠΑΝΑΓΙΩΤῌ ΜΗΤΡΟΣ ΤΕ ΗΜΩΝ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΕΝ ΕΤΕΙ 7073 (=1565)».

Ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ φύλλου τῆς πρώτης ἁψίδος ἠκρωτηριασμένη.

589. Περγαμηνὴ 4⁰ ΙΒ' (φύλλ. 207).
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

Τὸ χρῶμα τῆς μεμβράνης πεπαλαιωμένον. Τὰ ἡμίση φύλλα τῶν ὑπ' ἀριθ. 16, 134, 154, 195 σελίδων, ὑπὸ ἱεροσύλου χειρὸς ἀπεκόπησαν. Ἐν τῷ τέλει: *Ἐτελειώθη τὸ παρὸν Εὐαγγέλιον διὰ χειρὸς Ἰωάννου ἁμαρτωλοῦ Ἱερέως καὶ Νοταρίου τοῦ Βέργει Μηνὶ Ἰουλίῳ ἔτους 6709 (=1201).* Τελευταῖον φύλλον μεμβράνινον Μηναῖον Ὀκτωβρίου 16 τοῦ Ἁγίου Λογγίνου τοῦ ἑκατοντάρχου κ.τ.λ. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἐξωτερικῆς ξυλίνης σταχώσεως εἶναι προσκεκολλημένη πλὰξ φέρουσα τὴν Σταύρωσιν.

590. Περγαμηνὴ 4⁰ ΙΓ' (φύλλ. 64).
ΤΕΤΡΑΕΥΑΓΓΕΛΟΝ

Ἀκέφαλον ἓν φύλλον, ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον. Ἀρχή: ...*ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις...* Τέλος: *ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.* Ἐκ τοῦ κατὰ Μάρκον ἀκέφαλον. Ἀρχή: *ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καί...* Κεφ. ἐν ὅλῳ 92. Λουκᾶς ἀκέφαλον: *ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου.* Κεφ. 97. Παρεμβαίνει τὸ κατὰ Ἰωάννην φύλλον 4 ἀπὸ σελ. 23-28 καὶ συνεχίζει τὸ κατὰ Λουκᾶν μέχρι τέλους ἀπὸ σελ. 28-64.

591. Περγαμηνὴ (φύλλ. 42).
ΛΟΓΟΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Ἀκέφαλος καὶ κολοβός. Στάχωσις νέα. Κοσμεῖται ὑπὸ ἐπιτίτλων κοσμημάτων καὶ ἀρχαϊκῶν ἀρχικῶν χρυσῶν γραμμάτων, ζωηρῶν χρωμάτων.

α') ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ: *Τωτέρῳ κείμεθα τοῦ ἱερατεύειν Θεῷ.*

β') *Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν ἀρχῇ καὶ μὴ ἀπαντήσαντας μετὰ τὸν πρεσβύτερον ἐν τῷ Πάσχα.*

γ') *Εἰς* ΚΑΙΣΑΡΙΟΝ *τὸν ἴδιον ἀδελφὸν ἐπιτάφιος.*

δ') *Εἰς τὴν* ΙΔΙΑΝ *ἀδελφὴν ἐπιτάφιος.*

ε') Τοῦ αὐτοῦ: *Λόγος εἰρηνικὸς πρῶτος εἰς τὴν σύμβασιν ἣν μετὰ τὴν στάσιν ἐποιησάμεθα οἱ ὀρθόδοξοι.*

ϛ') ΕΙΡΗΝΙΚΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ *εἰς τὴν σύμβασιν ἣν μετὰ τὴν στάσιν ἐποιησάμεθα οἱ ὁμόδοξοι.*

ζ') ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ *εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα* ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ *συμπαρόντος αὐτῷ* ΒΑΣΙΛΕΙῼ, *ἡνίκα ἐπίσκοπος ἐχειροτονήθη...*

η') ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ *εἰς τοὺς αὐτοὺς μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς φυγῆς.*

θ') *Εἰς* ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΝΥΣΣΗΣ *τὸν ἀδελφὸν* ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ *ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν.*

ι') *Εἰς* ΑΘΑΝΑΣΙΟΝ *ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας.* Κολοβόν· τὰ ὑπ' ἀριθ. 20, 21 φύλλα χαρτῷα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρας γραφῆς. Τὰ δὲ ὑπ' ἀριθ. 40 καὶ 42 μεμβράνινα φύλλα εἶναι ἠκρωτηριασμένα διὰ ψαλίδος κατὰ μῆκος.

592. Χαρτῷον, ΙΔ' (φύλλ. 240).
ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ

Ἀκέφαλον καὶ κολοβόν: *ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη...*

593. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 373).
ΕΥΕΡΓΕΤΙΝΟΣ

Ἐν ἀρχῇ: ΠΙΝΑΞ *σὺν Θεῷ ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῶν Θεοφθόγγων ῥημάτων καὶ διδασκαλιῶν τῶν Θεοφόρων Πατέρων.*

Ἐν τέλει: *Τῷ εὐδοκήσαντι συμπεράναι τὴν παροῦσαν δέλτον διὰ τῆς χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἀχρείου ἐν τοῖς μοναχοῖς* ΚΥΡΙΑΚΟΥ *ἀπὸ τῆς Ρωσίας τῆς Μικρᾶς κατάγοντος, κατ' ἔτος ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Σωτῆρος ‚αχλε' (=1635) Ποσειδεῶνος κα'.*

594. Χαρτῷον (φύλλ. 277).
Γνῶμαι μονόστιχοι.

Κατὰ στοιχεῖον ἐκ διαφόρων ποιητῶν εἰς ἀγαθοὺς ἄνδρας καὶ Ἁγίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ τοῦ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ποιήματα σοφά, σελ. 139. Τοῦ αὐτοῦ: ...εἰς

τὸν Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ἐπικήδεια εἴτε ἐπιτάφια, σελ. 145. ΚΥΡΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ τοῦ Προδρόμου ἐπὶ ἀποδήμῳ τῇ φιλίᾳ: *ξένος καὶ φιλία...*

595. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 94).
ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ (Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου).
Ἐγράφη διὰ χειρὸς Σεραφεὶμ 7128 (=1620) μηνὶ Δεκεμβρίῳ. Ἀπὸ τῆς Κυριακῆς Τελώνου καὶ Φαρισαίου ἕως τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα.

596. Χαρτῷον, ΙΔ' (φύλλ. 142).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ: ἐν ἀρχῇ καὶ τῷ τέλει ἀνὰ ἓν φύλλον μεμβράνινον τοῦ ϛ' ἢ Ζ' αἰῶνος. Ἀρχή: *Ὁμουσιότης γὰρ κυρίως ἐστὶν ἡ τῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων τοῦ ὁμοφυοῦς ἀπαράλλακτος ταυτότης· οὐκοῦν οὐκ ἀπαρνούμενος ὁ Διονύσιος τὸ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἡμᾶς ὁμοούσιον, καθάπερ οἱ αἱρετικοὶ νομίζετε, εἴρηκε τὸ ἐν πᾶσι τοῖς φυσικοῖς ἡμῶν ὑπὲρ φύσιν αὐτὸν εἶναι καὶ οὐ κατὰ ἄνθρωπον ἐνεργεῖν· ἀλλὰ διότι οὐκ ἀπὸ σπορᾶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ λόγου καὶ σὺν τῷ Θεῷ λόγῳ καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ μήτρᾳ ὑπέστη τὸ ἀνθρώπινον ἡμῶν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος.*

597. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 308).
ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ
Ἁγίων πατέρων κατὰ α.β. περὶ τοῦ Ἀββᾶ Ἀντωνίου, Ἀγαθηνός, Βησσαρίωνος. Κολοβόν.

598. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 89).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ
Τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ΚΟΣΜΑ καὶ ΔΑΜΙΑΝΟΥ πρώτῃ Νοεμβρίου καὶ κανὼν αὐτοῦ παρακλητικός. Ὁμοίως καὶ τῶν ἐν Ῥώμῃ μαρτυρησάντων. *Ἰωάσαφ ὁ γράψας 7138 (=1630).*

599. Χαρτῷον (φύλλ. 88).
ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΡΙΑΔΙΚΟΙ
Τριῴδια, ψαλλόμενα ἐν τοῖς Μακαρισμοῖς, σελ. 32 καὶ ΚΑΝΩΝ ψαλλόμενος τῇ Πεντηκοστῇ. Ἐν τέλει: *...ὡς οἷός τε εἰμι ἐχάραξα Ἱερομόναχος Δανιήλ.*

600. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 32).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ (τοῦ Ἁγ. ἱερομ. Ἐλευθερίου).
Ἐν ἀρχῇ τοῦ Κώδικος οἱ ἑξῆς στίχοι:
Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Νικηφόρου πόνος, ἀδαήμονος ἀνδρὸς καὶ ἀμονάχου.

Οὗ τῇ χειρὶ ἐγράφη, διὰ δαπάνης τοῦ ἐν μοναχοῖς Γέρο κὺρ Σαμουήλου,
Τοῦ ὁρμωμένου ἐκ τῆς νήσου Τζιρίγου, οὗ τοῖς ἀναλώμασι καὶ προμηθείᾳ,
Ἐν χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ τε εἰκοσθεννάντῳ ἔτει τῷ σωτηρίῳ
Τῇ τε ὀγδόῃ Μηνὸς Φεβρουαρίου τέμενος τόδε τὸ σεπτὸν ἀνηγέρθη
Τὸ τιμώμενον ἐπ' ἐνδόξῳ τῇ μνήμῃ τοῦ ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου,
Μοναστήριον πρότερον μὲν ὑπάρχον ταῖς κατ' ἐκεῖνον καιροῦ δ' ἀνωμαλίαις
Καὶ συνεχέσιν ἐφόδοις ἀλλοφύλων γεγονὸς ἐρείπιον ὡς καθορᾶται
Εἰς ἀφανισμὸν κατήντησε τελείως.

601. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 64).
ΑΙ ΘΕΙΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ
Τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὰ ἑωθινὰ εὐαγγέλια τοῦ Ἁγ. Βασιλείου 7138 (=1630). Κυρίλλου Μοναχοῦ.

602. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 64).
ΑΙ ΘΕΙΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ
Τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὡς καὶ ἡ τῶν προηγιασμένων. Ἐν σελ. 67. *Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Δανιὴλ ἱερομ. πόνος.* Τὸ αὐτό, σελ. 64.

603. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 395).
ΑΝΘΟΛΟΓΙΟΝ
Κατ' ἐπιτομήν. Ἐν ἀρχῇ, πίνακες τῶν κύκλων τοῦ ἡλίου, τοῦ μηνολογίου καὶ τῶν περιεχομένων ἀκολουθιῶν: *Γέγραπται διὰ χειρός... Κυριακοῦ Ρωσσίου τὸ γένος.*

604. Περγαμηνή, Ι' (φύλλ. 157).
ΛΟΓΟΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ
Ἀκέφαλος. Φύλλα 10. *Εἰς τὸν κατάπλουν*, σελ. 11. *Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων, σχεδιασθείς*, σελ. 19. *Περὶ Θεολογίας*, σελ. 27. *Περὶ υἱοῦ: Λόγος Α'*, σελ. 52. *Περὶ υἱοῦ: Λόγος Β'*, σελ. 67. *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, σελ. 82. *Πρὸς Ἀρειανοὺς καὶ εἰς ἑαυτόν*, σελ. 102. *Περὶ εὐταξίας ἐν ταῖς διαλέξεσι*, σελ. 112. *Εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας αὐτὸν ἐπιθυμεῖν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως*, σελ. 126. *Πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον ἐπιστολὴ Α'*, σελ. 135. *Ἐπιστολὴ Β'*, σελ. 144. *Πρὸς* ΝΕΚΤΑΡΙΟΝ *ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως*, σελ. 148. *Εἰς τὴν χειροτονίαν Δοάρων ὁμιλία*, σελ. 150. *Πρὸς Παρθένον παραινετικός*, σελ. 152. *Πρὸς Εὐάγριον Μοναχὸν περὶ Θεότητος*, σελ. 155. Κολοβός.

605. Χαρτῷον, ΙΕ' (φύλλ. 552).
ΙΣΑΑΚ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ
Λόγοι γ', δ': *Ἐτελειώθη ἐν ἔτει 7004 (=1496), Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Ἡλιοῦ πόνος.* Ἐν τέλει τοῦ κώδικος ὁ κάτωθι ἐπίλογος:

Ἔσπευσαν ἄλλοι χρυσὸν εὑρεῖν ἐν βίῳ,
ἄλλοι δὲ γῆν σπεύδουσιν ἢ καὶ μαργάροις,
Καὶ πάντα πλοῦτον πρόλαβεν ἀπληστία,
ὁ δεσπότης δὲ τοῦ παρόντος βιβλίου,
οὐ μαργαρίτας, οὐ λίθους, οὐ χρυσίον
τὴν καλλονὴν δὲ τῶν τοῦ προφήτου λόγων
σοφῶς ἀνευρὼν ἐξ ἔρωτος ἐνθέου,
ἔνθεν συνῆξε πλοῦτον ὃς μένει μόνος,
ῥεῖ πάντα γῆς γὰρ καὶ λόγος μένει μόνος:
ἂν οὐρανούς, ἄνθρωπε, καὶ νέφη φθάσῃς
κἂν γῆς παρέλθῃς ἄκρα καὶ πάντας τόπους,
κἂν τοῖς ἐλάφοις ὑπερθῇς ἐν τοῖς δρόμοις
λίθον τάφου τρίπηχυν οὐκ ὑπεκδραμεῖς.

606. Χαρτῷον (φύλλ. 840).
ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
Ψαλλόμενοι ἐν τοῖς ἀποδείπνοις μετὰ τὸ δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. *Ποίημα τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.*

607. Χαρτῷον (φύλλ. 288).
ΕΦΡΑΙΜ ΤΟΥ ΣΥΡΟΥ
1) *Λόγος εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν.* 2) ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ *ἀρχιμανδρίτου Ἀλεξανδρείας, Πρὸς τοὺς ἀποταξαμένους.* 3) ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΘΗΒΑΙΟΥ, *Ἐντολαὶ τοῖς ἀποτασσομένοις.* 4) *Ἐκ τοῦ γεροντικοῦ διάφορα.* 5) ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *περὶ μνησικακίας, εὐχῆς καὶ νηστείας, μετανοίας, ἀναγνώσεως, εἰς τὸν μάταιον βίον.* 6) ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ *ἐκ τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς.* 7) *Ἀββᾶ* ΗΣΑΪΟΥ *Θρῆνος.* 8) ΕΦΡΑΙΜ, *Θρῆνος.* 9) ΚΥΡΙΛΛΟΥ *ἀρχιμανδρίτου Ἀλεξανδρείας λόγος περὶ ἐξόδου ψυχῆς.* 10) ΘΑΥΜΑ *γενόμενον ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Χριστοῦ ἐν Χαλκοπρατείοις.* 11) ΛΟΓΟΙ *λεχθέντες ἐκ τῶν ἀποφθεγμάτων τῶν Ἁγίων Πατέρων.* Κολοβόν.

608. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 140).
ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ
Ἐν τῷ μέσῳ φύλλα τινὰ ἔντυπα. Ἐν τέλει: *ἐν ἔτει ͵αχιά' (= 1611) μηνὶ Μαΐῳ λ' ἡμέρᾳ ἡ παροῦσα δέλτος ἐγκεχάρακται.*

609. Χαρτῷον (φύλλ. 234).
ΝΟΜΟΚΑΝΩΝ
Ματθαίου Βλαστάρεως. Ἐν ἀρχῇ πίναξ ὅστις ἔχει ἅπαντα τὰ κεφάλαια καταλεπτῶς. Ἐν ὅλῳ σμε'. Ἀπὸ σελ. 157 ἄλλη χειρὶ φύλλ. 39.

610. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 585).
1) *Ἐνθύμησις πῶς νὰ βγάλῃς τὸ νερὸ τῆς τάφης.*
2) *Μαρτύριον Μεγαλομάρτυρος Παντελεήμονος.*
3) *Νόμος καὶ τύπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τοῦ Πρωτάτου.*
4) *Ἑρμηνεία λέξεων τῶν βοτάνων κατὰ αβ.*
5) *Περὶ τοῦ πότε νὰ φλεβοτομήσῃ ἄνθρωπος εἰς τὰς τοῦ φεγγαρίου ἡμέρας.*
6) *Περὶ τῶν ὡρῶν, τῶν στοιχείων τῆς χολῆς καὶ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ φλέγματος κ.τ.λ.*
7) *Ἀρχὴ τοῦ ἰατροσοφίου,* ἐν σελίδι 374. *Πίναξ εἰς τὸ παρὸν ἰατροσόφιον.*
8) *Ἐκλογῆς ἰατροσοφίου, τοῦ περὶ τὸν Γαληνόν τε καὶ Ἱπποκράτην καὶ Μελέτιον καὶ ἑτέρους πολλούς.*
9) *Ψῆφος περὶ ζωῆς καὶ θανάτου.*
10) *Πίναξ σὺν Θεῷ Βίβλου ἀκεσιπόνου παρὰ Πέρσαις καλουμένης Μαλχαμά. Εἰσὶ δὲ λόγοι ἀποδείξεως 25 ἐν ἑκάστῳ μηνὶ ἀρχόμενοι ἀπὸ μηνὸς Ὀκτωβρίου.* Ἐν σελ. 568: *Δανιὴλ ἱερομ.* καὶ ἐν τῷ Πασχαλίῳ, σελ. 582: 7121 (= 1613).

611. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 151).
ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ
Ἐν τέλει: *ἔτους 7157 (= 1649) ἀφόντας ἦρθεν ὁ Χριστὸς στὸν Πρόδρομο νὰ μάθῃ γράμματα. Μὴν Ἀπρίλιος.*

612. Χαρτῷον (φύλλ. 192).
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλησιαστικὴ ἑσπερινοῦ καὶ ὄρθρου.
Εἰς τὴν εἴσοδον μέλος ἀρχή: *Μακάριος ἀνήρ... κεκραγάρια κατ' ἦχον μελουργηθέντα παρὰ τοῦ ὁσίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.*

613. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 798).
ΜΕΛΕΤΙΟΥ *ὁμολογητοῦ βιβλίον καλούμενον Ἀλφαβηταλφάβητον.* Ἐν τέλει: *γέγραπται καὶ γὰρ σωτηρίῳ ἔτει τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ γε πεντηκοστῷ ὀγδόῳ καὶ Μηνὶ Φεβρουαρίῳ.*

614. Χαρτῷον, ΙΖ'.
ΜΗΝΑΙΟΝ Ἰανουαρίου 1-15: *ἐτελειώθη ἐν Μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ͵αχΜΑ' χειρὶ Γαλακτίωνος ἱερομ.*

615. Χαρτῷον, ΙΖ'.
Μηναῖον Ἰανουαρίου ἀπὸ 15-31: *ἐτελειώθη ͵αχμε'* (ὡς ἄνω).

616. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Φεβρουαρίου. *Ἐγράφη τὸ παρὸν Μηναῖον διὰ χειρὸς Ἰγνατίου Ἱερομ. ἐν ἔτει ,αχκα΄. Μηνὶ Ἰουνίῳ.*

617. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ. *Ἐγράφη τὸ παρὸν Μηναῖον διὰ χειρὸς Ἰγνατίου τοῦ θύτου 7110 (= 1602) μηνὶ Ἰανουαρίῳ κδ΄.*

618. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Σεπτεμβρίου 1 - 14.

619. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Σεπτεμβρίου, 14 - 30.

620. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Ὀκτωβρίου: Ἐν τέλει: *(,αχξϛ΄) = 1666 χειρὶ Γαλακτίωνος.*

621. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Νοεμβρίου, 1 - 19.

622. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Νοεμβρίου, 20 - 30.

623. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Δεκεμβρίου, 1 - 15.

624. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΜΗΝΑΙΟΝ Δεκεμβρίου, 15 - 31.
Ἐγράφη... Ἰγνατίου ἐν ἔτει ,αχκθ΄ = 1629.

625. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
ΤΥΠΙΚΟΝ συνοπτικὸν ὁμοῦ καὶ τυπικὸν περιέχον τὰς τοῦ μηνολογίου ἑρμηνείας τήν τε τῆς Ἁγ. καὶ Μ. Τεσσαρακοστῆς ὁμοῦ καὶ τῆς Πεντηκοστῆς μετὰ τῶν ἀναγκαιοτέρων κεφαλαίων τοῦ κατὰ ΜΑΡΚΟΥ καὶ ἄλλων τινῶν. Πίναξ τῶν κεφαλαίων... Σεπτεμβρίου α΄ ἐν ἀρχῇ: *ὁ ἐν Ἱερομ. ἐλάχιστος Ἰγνάτιος τοῖς ἐντευξομένοις ἐν Κῳ χαίρειν: Ἀεὶ μὲν καὶ ἐν πᾶσι ἡ εὐταξία καλόν...* τέλος: *Ἐγγράφως τοῖς μεθ᾽ ἡμᾶς παραδοῦναι πειράσομαι· ἀρξάμενος δ᾽ ἐντεῦθεν ὅθεν καὶ ὁ ἐνιαυτοῦ κύκλος ἄρχεται. Ἐγράφη διὰ χειρὸς Ἰγνατίου ἐν ἔτει ,αχκν΄ Ἰανουαρίου κζ΄.*

15 - 11 - 1957

626. Χαρτῷον, ΙΖ΄ (φύλλ. 115).
1) ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ νήψεως καὶ προσευχῆς.* 2) ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΥ. 3) *Περὶ ὁδῶν τῶν πλησιάζειν Θεὸν ποιουσῶν κ.τ.λ.* 4) *Διηγήσεις Ἁγ. ἀνδρῶν.* 5) ΝΕΙΛΟΥ, *παραινέσεις πρὸς μονάζοντας.* 6) ΘΑΛΑΣΣΙΟΥ, *Λίβυος καὶ Ἀφρικανοῦ, περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας.* 7) ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ *μοναχοῦ περὶ φυλακῆς καρδίας.* 8) *Ἐκλογὴ ἀπὸ τῶν ὁσίων καὶ ἁγ. πατέρων ἡμῶν.* 9) ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ «Κύριε ἐκέκραξα...».* 10) ΣΥΜΕΩΝ *τοῦ νέου Θεολόγου, ἐκλογὴ μερική.* 11) *Ἐκλογὴ μερικὴ ἀπὸ τοῦ βιβλίου τῆς Κλίμακος.* 12) *Περὶ τῶν ἑπτὰ μεθηλικιώσεων τοῦ ἀνθρώπου.* 13) ΜΑΞΙΜΟΥ *τοῦ ὁμολογητοῦ, λόγος ἀσκητικός.* 14) *Τοῦ αὐτοῦ, κεφάλαια ἀσκητικά: πράξεως εὐχῆς καὶ θεωρίας.* Ἐν ἀρχῇ: *πίναξ τῆς παρούσης συλλογῆς.*

627. Χαρτῷον, ΙΗ΄ (φύλλ. 153).
ΚΩΔΙΞ *τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ κυρ. Διονυσίου ἐπὶ τῆς σκευοφυλακίας τοῦ Πανοσιολογιωτάτου κυρ. Παχωμίου ἔτει ,αψλγ΄:*
1) Πρακτικὸν παραδόσεως αὐτῷ τοῦ σκευοφυλακίου. Ἀπὸ σελίδος 5 - 105 ὁ κῶδιξ διαλαμβάνει χρονολογικῶς (1733 - 1840) ταμιακὰς Μοναστηριακὰς εἰσπράξεις καὶ ἄλλας σημειώσεις ἐν εἴδει ἡμερολογίου.
Σελ. 43: *ἔστο εἰς ἐνθίμησιν ὅτι εἰς τοὺς 1784 Μαΐου 6, ἀπὸ τὸ πολοὶ χρέως ἦλθεν εἰς εἰς μεγάλην διστιχίαν τὸ μοναστήριόν μας, ὅπου δὲν ἠμποροῦσαν νὰ καθίσουν οἱ πατέρες ἀπὸ τοὺς κονιαρέους, ὅπου ἤρχοντο συχνάκις γυρεύοντας τὰ ἄσπρα τους ὡς λύκοι ἄγροϊη κάμνοντας τὴν λαμπρὰν ἐδό.*
Σελ. 101: *1793 Ἰουνίου 12 κοινῆς συνάξεως γενομένης τοῦ Μοναστηρίου ἐλογαριάσαμε τὸ εὑρεθὲν χρέος τοῦ μοναστηριοῦ μας τὸ ὅσον εὑρῆκεν ὁ Ἅγιος σκευοφύλαξ ἡμῶν κυρ Χατζηβενιαμίν, τὸ ὁποῖον συμπόσιτε ὅλον γρόσια 39.716 ½ οἶτοι τριάντα ἐννέα χιλιάδες γρόσια καὶ ἑπτακόσια δέκαεξ καὶ μισό, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ μάνα καὶ τὸ διαφορόν τους.* Ἕπονται ὑπογραφαί.
2) ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.
3) Σελ. 109: Περὶ τῶν κτητορικῶν ὀνομάτων ὧν μνημονεύομεν: *Χρὴ εἰδέναι καὶ περὶ τῶν κτητορικῶν ὀνομάτων ὧν μνημονεύομεν παρρησίᾳ· τίνες εἰσι καὶ τίνα τὴν ἀνάκτησιν ἢ βελτίωσιν ἐποίησαν εἷς ἕκαστος αὐτῶν ἐν τῇ Μονῇ...*
4) ΣΙΓΙΛΛΙΟΝ Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ἔτους ,ϛωκζ΄ (= 1389) *...φθάνει μὲν ὁ τιμιώτατος ἱερομόναχος κυρ. Διονύσιος ἐκεῖνος κατὰ τὸ* ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ τοῦ ΑΘΩ... *τὴν δέησιν αὐτῶν παραδεξαμένη ἡ μετριότης ἡμῶν τὸ παρὸν ἀπολύει γράμμα σιγιλλιῶδες, δι᾽ οὗ καὶ ἐν Ἁγίῳ παρακελεύεται Πνι* ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ *ἀπὸ τοῦ νῦν εἶναι τὸ μονύδριον τοῦτο*

τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ ὀνομάζεσθαι... μὴν Ἰούνιος 16 ἔτους ,ςωκζ' (= 1389).

5) ΣΙΓΙΛΛΙΟΝ Τιμοθέου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως: ,ςρκε' (= 1617): *...Μέγιστα ὄντως τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐστι δῶρα Θεοῦ, παρὰ τῆς ἄνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας, ἱερωσύνη τε καὶ βασιλεία... καὶ τὸ Μοναστήριον αὐτὸ τοῦ τιμίου Προδρόμου τοῦ* ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, *ὡς ἡμέτερον Πατριαρχικὸν σταυροπήγιον εἴη, καὶ ὑπάρχει ἐλεύθερον, ἀδούλωτον, ἀκαταπάτητον καὶ ὅλως ἀνεπηρέαστον καὶ ἀζήμιον παρὰ παντὸς προσώπου καὶ διάγοι κοινοβιακῶς... ἐν ἔτει ,ζρκε' (= 1617) μηνὶ Δεκεμβρίῳ ,ςΝΙε'.*

6) ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΝ τῶν Ἁγ. λειψάνων ὅπου εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ Μοναστηρίου, 1814 Σεπτεμβρίου.

7) ΑΡΧΗ σὺν Θεῷ τῶν ἱερῶν σκευῶν τοῦ ἱεροῦ κοινοβίου 1814 Σεπτεμβρίου.

8) ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ παραδόσεως τοῦ Ἁγ. ἡγουμένου Στεφάνου, εἰς τοὺς προϊσταμένους τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγ. Παύλου.

9) ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ λεπτομερὴς τῆς ὑπὸ τοῦ καθηγουμένου Στεφάνου καὶ λοιπῶν πατέρων τῆς Ἱερᾶς παραλαβῆς τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ ἁγίων λειψάνων κ.τ.λ. κειμηλίων Δεκεμβρίου 23 τῷ 1821 καὶ μεταφορᾶς πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν εἰς τὴν νῆσον Πόρον. Παραμείναντες εἰς τὸ ἐκεῖ μοναστήριον τῆς Ζωοδόχου πηγῆς ἐπὶ χρόνους 3 ½ ἀπέπλευσαν εἰς Ζάκυνθον ἔνθα διέμειναν ἑτέρους χρόνους 4 ἐκεῖθεν ἀπῆραν εἰς τὸ ἐν Σκοπέλῳ Μετόχιον τῆς Μονῆς Φανερωμένης καὶ μετὰ παραμονὴν 1 ½ ἔτους ἐπανῆλθον εἰς τὴν Μονὴν τῇ 6 Ἰουνίου τῷ ,αωλ' ἤτοι μετὰ χρόνους 9.

10) ΑΦΗΓΗΣΙΣ τῆς γενομένης μεγάλης νεροποντῆς (1820) Σεπτεμβρίου β') ἐν τῷ Ἀεροποτάμῳ καὶ τῶν προξενηθεισῶν ζημιῶν εἰς τὴν Μονὴν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων θυμάτων (Μοναχῶν) *...τοιοῦτον παρόμοιον κακὸν ἔγινεν καὶ εἰς τοὺς ,αψιε' Σεπτεμβρίου 12 ὄχι ὅμως τόσον.*

11) ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς ἁπάσας τὰς Ἱερὰς Μονὰς τοῦ ΑΘΩ ,αωλ' (παραινετικόν).

12) ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ γράμμα τῆς Ἱ. Μονῆς χορηγηθὲν Κυρίῳ Γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ δι' ἐπικαρπίαν τοῦ Μετοχίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἐφέσου ,αωσ' Νοεμβρίου κ'.

628. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 152).

1) ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν. 2) Ἰωάννου Χρυσοστόμου λόγοι εἰς τὸν Ἄσωτον υἱόν. 3) Ἐπιφανείου Ἀρχιμανδρίτου Κωνσταντινουπόλεως, λόγος εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου, σελ. 126 κολοβόν. 4) Ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ κολοβόν, ἀπὸ σελ. 137-152 (κολοβόν).

629. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 142).

Πεντηκοστάριον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς η' ἑβδομάδος μέχρι τέλους. Ἐν τέλει: *7144 (= 1636) Μηνὶ Ὀκτωβρίῳ χειρὶ Γαλακτίωνος.*

630. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 631).

1) ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ τοῦ Ἁγ. Μητροφάνους Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως: *χειρὶ Γαλακτίωνος ,αψθ'.* 2) ΚΑΝΩΝ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ διάφοροι εὐχαὶ διαφόρων ἁγίων πατέρων. 3) ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ τῆς Ἁγίας ΘΩΜΑΪΔΟΣ. 4) Οἶκοι εἰς Συμεὼν τὸν διὰ ζωὴν καλογηρικήν. 5) ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. 6) ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ Ἀγαθαγγέλου, ὁ δοῦλος τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ τέλος: *ψάλλοντες ἐπὶ γῆς ἐν θηρίοις, ἐπὶ τῶν ὑδάτων Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Αὐτῷ μόνῳ τῷ τρισαγίῳ Θεῷ, δόξα, κράτος καὶ βασιλεία εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων* ΑΜΗΝ. Καὶ ἑρμηνεία ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἔκ τε τῶν θείων Εὐαγγελίων.

631. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 168).

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ

,αωμ' ἐν τέλει πίναξ τῶν 14 διαιρέσεων τοῦ παρόντος βιβλίου.

632. Χαρτῷον (φύλλ. 162).

ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΑΡΧΗ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τοῦ παπαδικοῦ Μέλους: πολυέλεος.

633. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 190).

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ

Ἀπὸ τῆς Ἀναλήψεως μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἐν τέλει *ἐγράφη ἔτος 1752.*

634. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 149).

ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ

Τὸ παρὸν ψαλτήριον ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Σαμουὴλ μοναχοῦ ἔτους ,αψμθ' (= 1749).

635. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 92).

1) ΜΑΚΑΡΙΟΥ φιλαδ. ΧΡΥΣΟΚΕΦΑΛΟΥ, Λόγος εἰς τὸ Γεννέσιον τοῦ τιμίου ΕΝΔΟΞΟΥ προφήτου Προδρόμου. 2) ΚΑΝΩΝ παρακλητικὸς εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον. 3) ΚΑΝΩΝ θρηνητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. 4) ΕΥΧΗ εἰς τὴν ὑπ. Θεοτόκον, εἰς κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, εἰς τὴν Καν ἡμῶν Θεοτόκον, Ἰωάννου Χρυσοστόμου διὰ στίχων. 5) τοῦ ΧΡΥΣΙΠΠΟΥ πρεσβυτέρου, ΕΓΚΩΜΙΟΝ εἰς τὸν Ἰωάννην Βαπτιστήν.

636. Χαρτῷον (φύλλ. 238).
ΜΟΥΣΙΚΗ (Ἐκκλησιαστική).
Εἰς τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων.

637. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 304).
ΤΡΙΩΔΙΟΝ
Σὺν Θεῷ Ἁγίῳ τῇ Κυριακῇ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου. Τῇ παρασκευῇ τῆς 2ας ἑβδομάδος, ἐγράφη ἐν Μηνὶ Μαρτίῳ χειρὶ Γαλακτίωνος καὶ ἐλαχίστου τῶν Ἱερομ.... ,αχξα' (= 1661).

638. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 280).
ΤΡΙΩΔΙΟΝ, *μέρος β' τῇ Κυριακῇ β' τῶν νηστειῶν: Πέρας ἔλαβεν ἡ θεία βίβλος ,αχξβ' Μαρτίου α' χειρὶ Γαλακτίωνος.*

639. ΙΘ' (φύλλ. 485).
1) ΕΥΧΑΙ πρὸς τὸν Παντοκράτορα. 2) Πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. 3) Πρὸς τὸ Πανάγιον Πνεῦμα. 4) Εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα. 5) Κεφάλαια διαφόρων ὑποθέσεων. 6) Μέθοδοι κατασκευῆς μελάνης.

640. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 212).
ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ
Ἐν τέλει: *Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Μελετίου.*

641. (0,25×0,18). Χαρτῷον, ΙϚ' (φύλλ. 1594).
ΛΟΓΟΙ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. 1) Εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου. 2) Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς Ἐλισσάβετ καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν. 3) Τοῦ αὐτοῦ ΛΟΓΟΣ εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν καὶ εἰς τὸ Βάπτισμα. 4) ΘΕΩΔΩΡΟΥ ΔΑΦΝΟΠΑΤΟΥ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῆς χειρὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ. 5) ΔΙΗΓΗΣΙΣ εἰς τὴν α' καὶ σεβασμίαν εὕρεσιν τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ ἐνδόξου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, εἰς τὴν β'. 6) Λόγος εἰς τὴν α' καὶ β' καὶ γ' εὕρεσιν τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Τιμίου ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ. 7) ΘΕΟΔΩΡΟΥ τοῦ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ Ἐγκώμιον εἰς τὴν γ' εὕρεσιν. 8) ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων, ἐγκώμιον εἰς τὸ Γεννέσιον τοῦ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ. 9) ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ἐπισκόπου, λόγος εἰς τὸ Γεννέσιον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Προφήτου ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ καὶ βαπτιστοῦ καὶ εἰς τὴν τοῦ ΖΑΧΑΡΙΟΥ σιγὴν καὶ εἰς τὸν ἀσπασμὸν τῆς Ἁγ. ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. 10) ΑΕΤΙΟΥ πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλία εἰς τὸ Γεννέσιον τοῦ Προδρόμου. 11) ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΧΡΥΣΙΠΠΟΥ πρεσβυτέρου, ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγ. Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν. 12) Βίος καὶ

πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ τοῦ συστησαμένου τὴν Σεβασμίαν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ὑπὸ κάτω τοῦ μικροῦ ΑΘΩ συγγραφεῖσα παρὰ ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ ā καὶ πρεσβυτέρου. 13) Λόγος διαλαμβάνων τὰ ἀπὸ τῆς γεννήσεως, ἀνατροφῆς καὶ ἀποτομῆς τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ περὶ τῆς εὑρέσεως τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς. 14) Ἀνδρέου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου. 15) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν ὄρχησιν τῆς Ἡρωδιάδος καὶ εἰς τὴν ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. 16) ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Λόγος εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Προτάσσεται τῶν ὁμιλιῶν πίναξ τῶν περιεχομένων· ἐν τέλει αὐτῶν καὶ ἐν σελ. 227. *Τὸ παρὸν σύνταγμα ὑπ' ἐμοῦ ἐγράφη Θεωνᾶ... ἐν ἔτει 7102 (=1594) ἰνδικτιῶνος.* 17) Λόγος ἐγκωμιαστικὸς ἅμα καὶ διηγηματικὸς κοινῇ φράσει περὶ τῆς γεννήσεως ἀνατροφῆς τε καὶ βιοτῆς καὶ μαρτυρικῆς τελειώσεως τοῦ Ἁγ. ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Ἐν τέλει *...ἐγράφη παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς ἐν μοναχοῖς Σαμουὴλ ,αψνε' Μαΐου ε' (= 1755).*

642. Χαρτῷον (φύλλ. 141).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλησιαστική).
Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τοῦ παπαδικοῦ μέλους πολυέλεος. *Παρὰ κὺρ Πέτρου Βυζαντίου.*

643. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 280).
ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ. Ἐπιστολαὶ καὶ ἀποκρίσεις αὐτοῦ: ἐν ἀρχῇ προοίμιον. Κολοβόν.

644. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 172).
ΛΟΓΟΙ Διάφοροι περιέχοντες τὰς τῶν παθῶν πάντων κατηγορίας ἐνιστόρων παραδειγμάτων τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης: *Ἀπὸ ΑΔΑΜ καὶ καθεξῆς... συγγραφέντες παρὰ Συμεὼν μοναχοῦ... ἐν κεφαλαίοις τριάκοντα καὶ δυσί.* 1) Περὶ τοῦ δεῖν πάντοτε τῶν οἰκείων ἁμαρτιῶν τὴν ἐξομολόγησιν ποιεῖσθαι. 2) Περὶ προσοχῆς. 3) Περὶ γλώσσης. 4) Περὶ φόνου καὶ μισαδελφείας. 31) Περὶ δακρύων Ν. Φιλανθρωπίας τοῦ παναγάθου Θεοῦ. 32) Λόγος θρηνητικός: ἐν τέλει: *ἔγραψεν ἰδοὺ Κυριακὸς ἐν πόνῳ, ἐπὶ μὲν κοσμογονίας ἔτους 7125 τῆς δὲ ἐνσάρκου οἰκονομίας ἔτει ,αχιζ' Σεπτεμβρίου 16 ,αχμη' προσεδρεύων τῷ κελλίῳ τοῦ Ἁγ. Ἰακώβου.*

645. Χαρτῷον (φύλλ. 700).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Πρόσθεσις τῶν λειπομένων ἐκ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων: *κὺρ Πέτρου Πελοποννησίου.*

646. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 203).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Δοξαστικὰ τῶν ἀποστίχων μεληθέντα παρὰ Χουρμουζίου εἰς τὴν α' Σεπτεμβρίου.

647. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 43).
1) *Περὶ τοῦ πότε δεῖ ποιεῖν κόλλυβον τῶν Ἁγίων καὶ μνημόσυνα τὰ λεγόμενα κτητορικά: Διὰ χειρὸς Γερασίμου Μοναχοῦ ἐγράφη ἐν ἔτει ‚αωδ' Νοεμβρίου κε'*... 2) *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Κυριάκου ἐν ἔτει Σωτηρίῳ 1868 ἐπιμελείᾳ καὶ πόνῳ Ἰακώβου οἰκτροῦ Μοναχοῦ*... 3) *Ἀκολουθία Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ Ἀλεξανδρέως ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1865 παρὰ Μοναχοῦ Ἰακώβου.*

648. Χαρτῷον, ΙϚ' (φύλλ. 96).
ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ. 1) Εἰς τὸ ΠΑΣΧΑ: κολοβός. 2) Εἰς τὴν Νέαν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸν Μάρτυρα ΜΑΜΑΝΤΑ. 3) Εἰς τὴν Πεντηκοστήν, ἐλλιπὴς εἰς τὸ μέσον. 4) Εἰς τοὺς ΜΑΚΚΑΒΑΙΟΥΣ, ἀκέφαλος. 5) Εἰς τὸν Ἱερομ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΝ. 6) Εἰς τὸν ἐξισωτὴν ΙΟΥΛΙΑΝΟΝ, κολοβόν, ἤτοι διανομέα τῶν φόρων τῆς Ναζιανζοῦ, φίλον καὶ συμμαθητὴν ὄντα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου.

649. 0,32×0,21, Χαρτῷον, ΙΘ'.
1) ΒΙΟΣ τοῦ νέου ὁσιομάρτυρος Χριστοφόρου τοῦ Διονυσιάτου. 2) Ἰωάννου μητροπολίτου Εὐχαΐτων ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς πατέρας καὶ διδασκάλους (Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου). 3) ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου συγγραφεὶς ὑπὸ Γρηγορίου πρεσβυτέρου Καισαρείας, Καππαδοκίας. 4) ΔΙΗΓΗΣΙΣ θαυμάτων τοῦ ἁγίου μεγάλου Εὐγενίου καὶ ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν ἀντιγραφέντα ὑπὸ τοῦ Τυπικάρη τῆς μονῆς Ἱερομ. Διονυσιάτου Δομετίου (ἰδὲ κώδικα Λάμπρου ἀριθ. 154). 5) Ἡ βίβλος ἥδε Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου σύνοψις χρονικὴ ἀπὸ Ἀδὰμ τὴν ἀρχὴν λαβοῦσα καὶ κατιοῦσα μέχρι καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχόντων, τῶν τε κριτῶν καὶ τῶν βασιλειῶν τῶν τε Περσῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἕως καὶ τῆς παλαιοτέρας Ῥώμης καισάρων καὶ τῶν τῆς νεωτέρας βασιλέων, δηλοποιοῦσα τίνες οὗτοι καὶ πόσον ἕκαστος χρόνον τὰ τῆς βασιλείας διῴκησε καὶ τίς, καὶ τίνα ἔσχε διάδοχον. Ἀρχή: *Ἀδὰμ μετὰ τὸ γενέσθαι 280 ἐτῶν*... Τέλος: *Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν μετὰ τὸ ἀνελεῖν τὸν Δαρεῖον τοῦτον καὶ καθελεῖν τὴν τῶν Περσῶν ἀρχὴν τελείως*... 6) Διήγησις θαυμάτων τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Εὐγενίου τοῦ Τραπεζουντίου... ἀντιγραφεῖσα ἐκ τοῦ κώδικος Λάμπρου ἀριθ. 154 χειρὶ Ἰακώβου Διονυσιάτου ἔτος 1900.

650. Χαρτῷον, ΙϚ' (φύλλ. 209).
ΕΦΡΑΙΜ Ο ΣΥΡΟΣ
Προτάσσεται πίναξ ἀκριβὴς τῆς γραφῆς τοῦ βιβλίου. Ἐν τέλει *7107 (=1599).*

651. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 290).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Αἱ Ὧραι τῶν Θεοφανείων. Ἐξηγήθησαν παρὰ Ἰωάννου Διονυσιάτου.

652. Χαρτῷον (φύλλ. 547).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Δοξαστικὰ Ἰωάσαφ Διονυσιάτου.

653. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 224).
1) ΠΡΟΪΜΙΟΝ τοῦ βίου τῶν τῇδε τῇ βίβλῳ ἀναγεγραμμένων θείων πατέρων. ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ ἐπιστολῆς γραφείσης ΛΑΥΡῼ πραιποσίτῳ παρὰ Παλλαδίου ἐπισκόπου Καππαδοκίας κεφ. 169, ἐν τέλει: *Αὕτη ἡ βίβλος λέγεται παράδεισος. Φιλεῖ δὲ τῇ ἀληθείᾳ· καὶ ἔστι τοῖς συνέσει πνευματικῇ ἐντυχάνουσι αὐτῇ*... 2) Περὶ τῶν τῆς Ἰνδίας ἐθνῶν καὶ τῶν Βραχμάνων. 3) ΔΑΝΔΑΜΙΟΣ ὁ τῶν βραχμάνων διδάσκαλος καλῶς διηγούμενος τὸ κατὰ τοὺς Μακεδόνας ἔφη. 4) ΒΡΑΧΜΑΝΕΣ καὶ αὐτοὶ Ἰνδοὶ Ἀλεξάνδρῳ ταῦτα λέγουσι. Ἀρχή: *Ὀρεγόμενος σοφίας ἦλθες πρὸς ἡμᾶς Ἀλέξανδρε!..* Τέλος: *καὶ βίον ἡμέτερον ἐθέλοντας ζηλοῦν οἰκτείροντες πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν τῶν θνητῶν.* 5) ΠΡΟΛΟΓΟΣ τῆς βίβλου τῶν πατέρων τοῦ ἐπονομαζομένου Λειμῶνος. Ἀρχὴ τῶν διηγήσεων: *τῶν ἐαρινῶν λειμώνων τὴν θέαν, ἀγαπητέ, πολλῆς εὑρίσκω τέρψεως γέμουσαν* κεφ. 130, κολοβόν. 6) Περὶ τῆς ἁλώσεως Ἱερουσαλὴμ καί τινα πατερικά. Ἐν τέλει: *ἡ παροῦσα βίβλος ἐγράφη δι' ἐμοῦ τοῦ ἐν Μοναχοῖς ἁμαρτωλοῦ Κυπριανοῦ.*

654. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 209).
ΕΦΡΑΙΜ τοῦ Σύρου λόγοι: Προτάσσεται πίναξ ἀκριβὴς τῆς γραφῆς τοῦ βιβλίου. Ἐν τέλει:

Σῦρος μὲν Ἐφραίμ, ἀλλὰ γλώσσαις ἀγγέλων
ὡς ἄγγελός τις φθέγγεται πρὸς ἀγγέλους.
Μονότροποι γὰρ ἄγγελοι γῆς εἰσί πως,
πρὸς οὓς ἐκεῖνος λαλεῖ καὶ συγγράφει.

Ἐτελειώθη σὺν Θεῷ ἡ παροῦσα βίβλος διὰ χειρὸς Ἰγνατίου Ἱερομ. 7118 (=1610).

655. Χαρτῷον, ΙΔ' (φύλλ. 604).
1) ΒΙΟΣ καὶ πολιτεία καὶ μερικῶν θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου ΜΕΛΕΤΙΟΥ τοῦ ὁμολογητοῦ, σελ. 1-37. 2) Πρόλογος προτρεπτικὸς εἰς ἀλφαβηταλφάβητον προθεωρία, σελ. 1-34. 3) Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς ἀλφαβηταλφαβήτου εἰς βαθμίδας 190. Ἐν σελ, 34: *ἤρξατο γράφεσθαι ἢ μᾶλλον ἀντιγράφεσθαι τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τρίτῳ ἔτει σωτηρίῳ περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ Σεπτεμβρίου 1863.*

656. Χαρτῷον, ΙΔ'.
ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ
Τοῦ προφήτου ΔΑΥΪΔ: 1852 ὁ κῶδιξ γέγραπται κομψῶς.

657. Χαρτῷον (φύλλ. 294).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ὧραι τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων.

658. Χαρτῷον (φύλλ. 83).
Εἱρμολόγιον σύντομον παρὰ Πέτρου Βυζαντίου.

659. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 154).
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΚΛΟΓΑΔΗΝ
Ἀρχὴ σὺν Θεῷ Ἁγίῳ Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην, σελ. 52. Κατὰ Λουκᾶν, ἐν τέλει κολοβόν.

660. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 143).
Καλοφώνων εἱρμῶν. Ἐν τέλει: *εἴληφε πέρας παρὰ Δημητρίου μουσικοῦ δι' ἐξόδων ἐμοῦ Ἀγαπίου ἱερέως καὶ μαθητοῦ αὐτοῦ ,αωκγ' Ἰουνίου κζ'.*

661. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 398).
1) ΜΑΞΙΜΟΥ ἱερομ. ἐξήγησις εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Θεοτόκου: ...*τῷ καιρῷ ἐκείνῳ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς κώμην τινα.* 2) Ἁγ. Ἀμφιλοχίου, περὶ τοῦ ἀπογιγνώσκειν τινα τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, σελ. 14. 3) Ἁγ. Νήφωνος βίος καὶ πολιτεία, ἀρχ. Κωνσταντινουπόλεως, ἀσκήσαντος ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἁγ. Διονυσίου, σελ. 19. 4) Ὁσίου Διονυσίου κτήτορος τῆς σεβασμίας Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, βίος καὶ πολιτεία, σελ. 70. 5) Λόγος εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῆς Ἁγ. Δεξιᾶς χειρὸς τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, σελ. 89. 6) Λόγος κατ' ἐπιτομὴν διαλαμβάνων τὰ τῆς πρώτης δευτέρας καὶ τρίτης εὑρέσεως τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ τιμίου, ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, σελ. 97. 7) Ὁσίου Νήφωνος, μερικὰ κεφάλαια πάνυ ὠφέλιμα, σελ. 109. 8) Ἐφραὶμ

τοῦ Σύρου, λόγος περὶ κατανύξεως καὶ σωτηρίας ψυχῆς, σελ. 118. 9) Ὁσίου Νήφωνος, ὅρασις περὶ τῆς θείας λειτουργίας, σελ. 145. 10) Γεωργίου ῥήτορος Αἴνου, λόγος ἁπλὸς καὶ διδακτικὸς περὶ ἀγάπης Θεοῦ καὶ πρὸς πάντας Χριστιανούς, σελ. 148. 11) Ἁγ. Χρυσοστόμου, λόγος περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, σελ. 155. 12) Περὶ Ἰουλίου τοῦ ἐλεήμονος, ὅπως πέπρακε τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ πῶς ἐρρύσθη ἐκ τοῦ θανάτου οὗτος διὰ τὴν ὑπακοὴν αὐτοῦ, σελ. 168. 13) Περὶ τοῦ σφάξαντος τὸ παιδίον αὐτοῦ διὰ τὸν φίλον, σελ. 173. 14) Περὶ τῆς παρθένου τῆς πεσούσης εἰς πορνείαν, σελ. 176. 15) Μάρκου τοῦ Ἀθηναίου βίος καὶ ἄσκησις, τοῦ ἀσκήσαντος ἐν τῷ ὄρει τῆς Θράκης πλησίον Αἰθιοπίας, σελ. 177. 16) Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου βίος καὶ πολιτεία, τοῦ ἀπὸ εἴκοσιν μιλίων τοῦ παραδείσου ἀσκήσαντος, σελ. 187. 17) ΕΦΡΑΙΜ τοῦ Σύρου, Λόγος ἀναγιγνωσκόμενος εἰς ὠφέλειαν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, σελ. 205. 18) ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ καὶ ἱστορίαι ἐκ τοῦ πατερικοῦ καὶ τῶν βίων τῶν Ἁγίων πατέρων, ἑρμηνευθέντα εἰς τὴν πεζὴν φράσιν παρὰ Γεωργίου ῥήτορος Αἴνου, σελ. 218. Ἐν τέλει: *Ἐγράφη τὸ παρὸν βιβλίον παρ' ἐμοῦ Σαμουὴλ μοναχοῦ ,αψνδ' μηνὶ Ἀπριλίῳ ΙΕ'.* Ἐν ἀρχῇ πίναξ τῶν περιεχομένων.

662. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 42).
ΟΙΚΟΙ εἰς τὸν Ἅγ. Διονύσιον καὶ λόγος Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ,αωμβ'.

663. Χαρτῷον (φύλλ. 76).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ τῶν Ὁσίων Εὐλογίου Ἀλεξανδρείας καὶ Εὐλογίου Σημειοφόρου καὶ βίος αὐτῶν.

664. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 42).
ΜΑΚΑΡΙΣΜΟΙ τῶν 8 ἤχων καὶ ἀντίφωνα τῶν διαφόρων Δεσποτικῶν ἑορτῶν.

665. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 33).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ. Ἐν σελ. 31: *,αωιε' Ὀκτωβρίου 2.* Ἕτερος κανὼν αὐτοῦ: *1821 διὰ χειρὸς Ἀναστασίου Διονυσιάτου.*

666. Χαρτῷον (φύλλ. 29).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ.

667. Χαρτῷον (φύλλ. 398, 274).
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ σὺν Θεῷ περὶ σιωπῆς καὶ ἡσυχίας καὶ βίου ἠρέμου τοῦ συνίστασθαι δυναμένου ἀπὸ παντὸς ἑτέρου ἀπὸ ἀποχῆς γλώττης, πραείας καρ-

δίας, ἐνῷ καὶ μικρὸς ἔπαινος ὃς ἀπὸ ἰδιωτικῶν χειλέων προσφερόμενος τῷ ὁσίῳ πατρὶ ΙΣΑΑΚ τῷ Σύρῳ, οὗ πρὸς τὸ τέλος καὶ πίναξ τῶν θεοσόφων λογίων αὐτοῦ, ἀπὸ σελ. 1-12. Σελ. 13: Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰσαὰκ μοναχοῦ τοῦ Σύρου καὶ ἀναχωρητοῦ ἐπισκόπου γενομένου τῆς φιλοχρίστου Π. Νινευΐ, λόγοι ἀσκητικοὶ καὶ οἱ τούτων πλείονες πρὸς ἡσυχίαν προτρέποντες· ἑρμηνευθέντες ὑπὸ τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν τοῦ Ἀββᾶ Πατρικίου καὶ τοῦ Ἀββᾶ Ἀβραὰμ τῶν φιλοσόφων, τῶν ἐν τῇ Λαύρᾳ ἡσυχασάντων. Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σάββα: Περὶ ὑποταγῆς κόσμου καὶ Μοναχικῆς πολιτείας. Λόγος α' μέχρι σελ. 17. Τοῦ αὐτοῦ λόγος περὶ εὐχαριστίας Θεοῦ κ.τ.λ. Ἐν ὅλῳ Λόγοι 90.

668. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 120).
1) ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ τοῦ Νέου βίος καὶ πολιτεία συγγραφεὶς παρὰ Γρηγορίου ταπεινοῦ καὶ φιλοχρίστου μαθητοῦ. 2) Περὶ διατὶ λέγεται τὸ σχῆμα τῶν καλογήρων ἀγγελικόν: *Ἐγράφη διὰ χειρὸς Γαλακτίωνος εὐτελοῦς ,αψδ' μηνὸς Μαΐου 17.*

669. Χαρτῷον, ΙϚ' (φύλλ. 272).
ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Ἀκέφαλος. Ἀρχή: *Δολίας, εἰς ἐλευθερίαν ἀπὸ ἔχθρας...* Ὁ κῶδιξ ἐν τέλει ἐφθαρμένος ἐξ ὑγρασίας.

670. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 318).
1) ΛΟΓΟΙ Συμεὼν τοῦ Θεολόγου, ἀκέφαλος. 2) Ἐκ τοῦ βίου τῶν ἁγ. ἀνδρῶν. 3) Τοῦ ἁγ. Χρυσοστόμου, κεφ. 100. 4) *Φωτίζεται ὁ νοῦς γνωστικῆς θεωρίας πρὸς ὕψος ἀρθείς... σκοτίζεται δ' αὖθις ἐγκλεισθεὶς εἰς πάθος. Γνωστικά*, σελ. 201. 5) Λόγοι διαφόρων Ἀββάδων. Κολοβός.

671. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 412).
Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ παράδοσις ἀκριβεστάτη τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἰς τὴν καθομιλουμένην. Ἐν τέλει πίναξ τῆς παρούσης βίβλου.

672. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 31).
Ἀκολουθία κομιδῆς τῆς Ἁγ. δεξιᾶς τοῦ Προδρόμου.

673. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 45).
Τριῴδια ψαλλόμενα ἐν τοῖς Μακαρισμοῖς, ἀρχόμενα τῇ β' τῆς β' ἑβδομάδος: *1843 Μαΐου 16. Ἀνανίου Μοναχοῦ Ἀρβανίτου.*

674. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 281).
ΛΕΞΙΚΟΝ Ἀραβοελληνικόν. Ἐν τέλει: *Ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Δημ. Ἰωαννίδου Χρυσοπολίτου ἐν Βηρυτῷ 1863.*

675. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 286).
ΛΕΞΙΚΟΝ Ἀραβοελληνικὸν συμπεπληρωμένον.

676. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 270).
ΛΕΞΙΚΟΝ ὅμοιον τῷ προηγουμένῳ.

677. Χαρτῷον, Κ' (φύλλ. 36).
1) Ἁγίου Λεοντίου τοῦ νέου Μυροβλήτου βίος καὶ πολιτεία: *Κατὰ τὸ ἁγιώνυμον ὄρος τοῦ Ἄθω ἀσκήσει καὶ λαμπρότητι βίου ἐν τῇ Μονῇ τῇ καλουμένῃ τοῦ Ἁγ. Διονυσίου διαπρέψας.* 2) Ἀκολουθία αὐτοῦ ποιηθεῖσα ὑπὸ Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννίτου.

678. Χαρτῷον (φύλλ. 525).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀνοιξαντάρια σύντομα Χουρμουζίου. Ἐν τέλει πίναξ τῶν περιεχομένων.

679. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 212).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀρχὴ τῶν δοξαστικῶν τοῦ τριῳδίου: *Ἔλαβε τέλος εἰς τὸ 1899 Σεπτεμβρίου 15.*

680. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 252).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
1) *Τὸ παρὸν ἐξηγήθη ἐκ τῆς παλαιᾶς μουσικῆς.* 2) *Ταμεῖον ἀνθολογίας περιέχει ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν, ἑσπερινοῦ, ὄρθρου, Μ. τεσσαρακοστῆς... ᾀσματουργηθὲν παρὰ Πέτρου Λαμπαδαρίου.*

681. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 333).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ ἡ παροῦσα ἀνθολογία περιέχει χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐν ἀρχῇ πίναξ τῶν περιεχομένων.

682. Χαρτῷον.
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.), Τ.Α.
Δοξαστικὰ τῶν Δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, ἰδιόμελα τοῦ τιῳδίου καὶ πεντηκονταρίου ᾀσματουργηθέντα παρὰ Ἰακώβου πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης ἐκκλησίας.

683. Χαρτῷον (φύλλ. 170).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Τῷ αὐτῷ, τ. Β'.

684. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 15).
Ἡ θεία Λειτουργία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐν τέλει: *ἐτελειώθη ἡ παροῦσα δέλτος διὰ χειρὸς Ἰωαννικίου ἱερομ. 7124 (= 1616).*

685. Χαρτῷον (φύλλ. 26).
Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς κατὰ τὴν νέαν μέθοδον.

686. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 45).
1) Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Ἁγιασμοῦ. 2) Κανὼν παρακλητικὸς ψαλλόμενος ἐν τοῖς γενομένοις ἁγιασμοῖς διὰ τῆς ἁγίας δεξιᾶς. 3) Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν Τίμιον Πρόδρομον. 4) Οἶκοι εἰς τὸν Ἅγιον Πρόδρομον. 5) Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν Ἅγιον Ἱερομάρτυρα Χαράλαμπον.

687. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἀποστόλου πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου. Ἐν τέλει δι' ἄλλης χειρός: *† ἔτους 7022 (= 1514)· ἔγινεν ἡ ἀνάλωσις τοῦ Ἐσφιγμένου ὑπὸ τῶν Ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ 27 καὶ ἐπάραντες ἅπαντα τὰ τῆς Μονῆς καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἀφανίσαντες καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας εἰς λεπτὰ ποιήσαντες καὶ ἀφανισμῷ τελείως ποιήσαντες καὶ ἐμπρήσαντες τὸ κάτω μέρος τοῦ αἰγιαλοῦ κατέκαυσαν τὰ ὀσπήτια καὶ ἐπῆραν τὰς πύλας τοῦ κάστρου καὶ τοῦ πύργου καὶ ἑπτὰ ἀδελφοὺς τῷ ἀριθμῷ· οὐκ οἶδα πῶς αὐτὸς ὁ Πλάστης, οἷς οἶδε κρίμασιν αὐτοῦ.*
† συντρέχοντος ἔτους 7023 (= 1515) μηνὶ Ὀκτωβρίῳ κε' ἐμπρησθεῖσα ἡ Μονὴ τοῦ κὺρ Διονυσίου οὐκ οἶδα πῶς καὶ ἀφανίσθη τελείως. Τῆς δρῶσιν θρῆνος πολύς, τῆς γιγνώσκουσιν τὸ εὐαγὲς αὐτῆς.

688. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 104).
1) Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ΙΘ'. 2) Οἶκοι εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα: *Εἴληφε πέρας ,αωκβ': Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Διονυσίου Μελανείμονος πόνος.* 3) Οἶκοι καὶ ἀκολουθία τοῦ ἁγ. Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου (ΙΘ'). 4) Εὐχὴ εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ,αωκα' Ἰούλιος. 5) Νικηφόρου Βλεμμύδου ἐκλογὴ ἐκ τῆς Δαυϊτικῆς βίβλου τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ (ΙΗ').

689. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 71).
1) ΚΑΝΟΝΕΣ ὀκτώηχοι εἰς κοιμηθέντας καὶ ἀκολουθίαι νεκρώσιμοι. 2) Μακαρισμοὶ τῶν ὀκτὼ ἤχων, ἄλλῃ χειρὶ (ΙΘ').

690. Χαρτῷον (φύλλ. 197).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Ἀνοιξαντάρια καὶ πολυέλεος. Ἐν ἀρχῇ πίναξ περιεχομένων.

691. Χαρτῷον (φύλλ. 352).
Μουσικὴ ἐκκλησιαστική.
Χερουβικὸν μέγιστον. Ἐν ἀρχῇ πίναξ τῶν ἐμπεριεχομένων.

692. Χαρτῷον (φύλλ. 532).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Δοξαστικὰ τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, Ἰακώβου πρωτοψάλτου.

693. Χαρτῷον (φύλλ. 513).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Πασαπνοάρια τῶν Αἴνων παρὰ Ἰωάσαφ Διονυσιάτη. Ἐν τέλει πίναξ περιεχομένων.

694. Χαρτῷον (φύλλ. 290).
Μουσικὴ ἐκκλ. τὰ αὐτά. ΙΒ'.

695. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 211).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Ἀνοιξαντάρια: *τὰ παρόντα ἐμελίσθησαν καὶ ἐγράφησαν παρ' ἐμοῦ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἑνὸς τῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου ἐν ἔτει ,αωλδ' μηνὶ Ὀκτωβρίῳ.*

696. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 91).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Ἀναστασιματάριον σύντομον, *μελοποιηθὲν παρὰ Πέτρου Βυζαντίου πρωτοψάλτου ἐν ἔτει 1844.*

697. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 144).
1) Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου, κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ψαλλόμενος καθ' ἑσπέραν ἐν ταῖς πεντεκαίδεκα Αὐγούστου. 2) Εὐχαὶ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον σύντομοι κατανυκτικαί: 1. Ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ διὰ στίχων. 2. Γερμανοῦ. 3. Καλλίστου Μοναχοῦ 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15. Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Διονυσίου πόνος ,αψλα' Ὀκτωβρίου μηνός. 3) Κανὼν παρακλητικὸς πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον πονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ποτε πανιερολογιωτάτου Ἡρακλείας Καλλινίκου. 4) Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου ἐπισκόπου Κολωνίας τοῦ ἡσυχαστοῦ. 5) Κανόνες ὀκτώηχοι ἱκετήριοι πρὸς τὸν τῶν προφητῶν ἁπάντων πρόκριτον Ἰωάννην τὸν πανέντιμον Πρόδρομον καὶ Βαπτιστήν. 6) Λόγος ἐγκωμιαστικὸς κοινῇ φράσει εἰς τὴν κοίμησιν τῆς ἁγ. Ἄννης τῆς προμήτορος τοῦ Χριστοῦ, *πόνημα τοῦ ὁσιολογιωτάτου Ἱεροθέου τοῦ ἐκ Πάργας.*

698. Χαρτῷον ΙΘ' (φύλλ. 46).
1) Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ καὶ εὐχὴ τοῦ ἁγίου Μοδέστου. 2) Νομοκάνων ἐκ τῶν ἁγίων ἑπτὰ συνόδων ἐκλελεγμένος ἐν συντομίᾳ.

699. Χαρτῷον ΙΘ' (φύλλ. 256).
Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, ἥτις ἀντεγράφη ἐκ τῆς ἱερᾶς βίβλου τοῦ συγγραφέως τῆς Ἀποστολικῆς σαγήνης ἱερομ. Ἰωάννου Λίνδου. 1) Ἐκλογὴ τοῦ ψαλτηρίου εἰς 6 στάσεις. 2) Θηκαρᾶς περιέχων εὐχὰς κ.τ.λ. εἰς τὴν ἁγ. Τριάδα. Ἐν τῇ σελ. 241: *Ἔτει σωτηρίῳ 1887*. Ἐν τέλει, σελ. 243 πίναξ τοῦ θεολογικοῦ τούτου βιβλίου.

700. Χαρτῷον (φύλλ. 165).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ταμεῖον ἀνθολογίας Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου.

701. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 243).
1) Ἁγίου Δωροθέου, κεφ. 22. 2) Κεφάλαια παρεμβληθέντα ἀπὸ τοῦ βιβλίου τῶν Εὐεργετηνῶν (ἐν ὅλῳ κεφ. 35). 3) Διηγήσεις διαφόρων Ἀββάδων. Ἐκ σελ. 221 ἑτέρᾳ χειρὶ μέχρι τέλους. Κῶδιξ ἀκέφαλος καὶ κολοβός.

702. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 143).
ΤΕΤΡΑΕΥΑΓΓΕΛΟΝ.
Τὸ κατὰ Ματθαῖον ἅγιον Εὐαγγέλιον. Τὸ κατὰ Μάρκον ἅγιον Εὐαγγέλιον διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σελ. 47. Τὸ κατὰ Λουκᾶν ἅγιον Εὐαγγέλιον, σελ. 77. Τὸ κατὰ Ἰωάννην, σελ. 124. Κολοβόν.

703. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Προσευχολόγιον ἐφημέριον κανόνα τε ᾀσματικὸν περιέχον καὶ εὐχὰς καὶ στίχους κατανυκτικοὺς καὶ συντριβὴν καρδίας ἔχοντας, πρός τε τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ τὸν Παντάνακτα πατέρα ἡμῶν Χριστὸν καὶ Θεὸν τῶν ὅλων. Παρὰ τοῦ ἁγίου πρώην Τυρνόβου κ. Ἰωσήφ, νῦν δὲ αὖθις ἀναγραφὲν διὰ χειρὸς Ἰωάσαφ Μοναχοῦ κατὰ τὸ ,αψπη' ἔτος, μηνὶ Αὐγούστῳ (1788).

704. Χαρτῷον (φύλλ. 223).
Μουσικὴ (ἐκκλ.).
1) Τριαδικὰ ψαλλόμενα εἰς τὰς ἀγρυπνίας, κὺρ Ἰωάννου Κουκουζέλη. 2) Μακάριος ἀνήρ, σελ. 32. 3) Κεκραγάρια κατ' ἦχον, σελ. 36.

705. Χαρτῷον (φύλλ. 768).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Συλλογὴ πάντων τῶν προσομοίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ πασῶν τῶν Δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν καὶ ἁγίων ἑορτῶν ὑπὸ Ἰωάσαφ Διονυσιάτου.

706. Χαρτῷον (φύλλ. 28).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Δοξαστικὰ τῆς Ἁγίας Σκέπης.

707. Χαρτῷον (φύλλ. 268).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Δοξαστικὰ νέων Πατρῶν καὶ ἄλλα μαθήματα.

708. Χαρτῷον (686).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Χερουβικὰ καὶ τρισάγιον ἤτοι τὰ τῆς θείας λειτουργίας ἅπαντα.

709. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 316).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Ἀνοιξαντάρια Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη· καὶ τόδε Γεδεὼν Μον. Διονυσιάτου ἐκ Πόρου. Ἐν ἔτει 1880 Γενναρίου 5. Πίναξ τῆς μουσικῆς ταύτης.

710. Χαρτῷον (φύλλ. 316).
Μουσικὴ ἐκκλ.
Εἰς Δοξολογίας τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου.

711. Χαρτῷον (φύλλ. 186).
Μουσικὴ ἐκκλ. Εἱρμολόγιον.

712. Χαρτῷον, ΙϚ' (φύλλ. 223).
ΛΕΞΙΚΟΝ ἑλληνικῶν λέξεων.
Ἀκέφαλον ...*αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐλευθέρων, ἄνδρας ἑβδομήκοντα ἐπὶ λίθον*... μέχρι σελ. 205. 2) Κανὼν ἰαμβικὸς εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ φέρων ἀκροστιχίδα τήνδε διὰ στίχων: *Εὐεπίης μελέεσσι ἐφύμνια ταῦτα λιγαίνει. Υἷα Θεοῦ μερόπων ἕνεκα τικτόμενον. Ἐν χθονί, καὶ λύοντα πολύστονα πήματα κόσμου. Ἀλλ' ἄνω (ἄνα) ῥυτῆρας ῥύεο τῶνδε πόνων*. Κείμενον. *Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν Δεσπότης*... Μεθ' ἑρμηνείας δι' ἐρυθρῶν γραμμάτων, μέχρι σελ. 215. 3) Μερικὰς λέξεις τινὰς κατὰ στοιχεῖον ἀνάγκας: *Ἀγαθὸς ἀρσενικὸν ἐπίθετόν ἐστι ἁπλοῦν καὶ σύνθετον·* τέλος: *ὤφθη, ὡράθη, ἐφάνη, ᾤχετο, ἀπῆλθεν·* τέλος σελ. 225.

713. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 112).
1) Ἀετίου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, λόγος εἰς τὸ γενέσιον τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου εἰς κοινὴν φράσιν. 2) Ἐκλογὴ στίχων ἐκ τῆς Δαυϊτικῆς βίβλου· ἐγράφη διὰ χειρὸς

Ἰωακεὶμ ἱερομ. ,αψοε' Σεπτεμβρίου λ'. 3) Ἀκολουθία καὶ λόγος Ἀντιπάτρου ἐπισκόπου Βοστρῶν εἰς τὸ γενέσιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου εἰς ἁπλῆν.

715. Χαρτῷον (φύλλ. 46).
ΜΑΚΑΡΙΣΜΟΙ τῶν ὀκτὼ ἤχων.

716. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 61).
Νήφωνος ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως βίος καὶ πολιτεία, ἀσκήσαντος κατὰ τὸ ἁγιώνυμον ὄρος τοῦ Ἄθω ἐν τῇ μονῇ τῇ καλουμένῃ τοῦ Ἁγ. Διονυσίου.

717. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 22).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ τοῦ ὁσίου Ἱερωνύμου τῇ 15 Ἰουνίου.

718. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 19).
ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ
1) Τὸ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ μητρὶ συνεπιτμηθέν. 2) Εὐχαί τινες.

719. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 389).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ταμεῖον ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν.

720. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 429).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Δοξαστικὰ τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ Ἁγίων. Ἐκ τοῦ στιχηραρίου τοῦ νέου Πατρῶν 1833.

721. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 86).
1) ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ εἰς ἱερέα ἐνυπνιασθέντα. 2) Χαρακτῆρες ἐπιστολῶν.

722. Χαρτῷον (φύλλ. 1139).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἐγχειρίδιον περιέχοντα τὰ καθ' ἡμέραν ψαλλόμενα ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ· ὑπὸ Ἰωάσαφ Διονυσιάτου.

723. Χαρτῷον (φύλλ. 272).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀνοιξαντάρια παρὰ Χουρμουζίου.

724. Χαρτῷον (φύλλ. 162).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀνοιξαντάρια σύντομα παρὰ τοῦ ἰδίου.

725. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 233).
Ὕμνοι Θηκαρᾶ. Ἐν τέλει: *γράψαντί μοι ταύτην τὴν ἱερὰν βίβλον τοῦ Θηκαρᾶ πόνον, ἐν ἔτει ,αχιβ' Φεβρουαρίου.*

726. Χαρτῷον (φύλλ. 400).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀνοιξαντάρια τονισθέντα παρὰ Κοσμᾶ μοναχοῦ Δοχειαρίτου. Ἐν τέλει πίναξ.

727. Χαρτῷον (φύλλ. 884).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἐγχειρίδιον μουσικῆς περιέχον τὰ καθ' ἑκάστην ᾀδόμενα ὑπὸ Ἰωάσαφ Διονυσιάτου. Ἐν ἀρχῇ πίναξ.

728. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 162).
1) Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εὐχαὶ ἃς ἔλεγε καθ' ἑκάστην ἑσπέραν. 2) Εὐχαὶ εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον. 3) Τάξις πῶς πρέπει ψάλλεσθαι τοὺς δώδεκα ψαλμούς. 4) Εὐχαὶ λεγόμεναι εἰς τὸ τέλος ἑκάστου καθίσματος πρὸς ψυχικὴν σωτηρίαν, ,αωμ' Αὐγούστου 15.

729. Χαρτῷον (φύλλ. 463).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἐγκόλπιον. Ἐν τέλει πίναξ τῶν περιεχομένων.

730. Χαρτῷον (φύλλ. 64).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Δογματικὰ Θεοτοκία.

731. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 46).
1) Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Χαράλαμπον ἐπὶ συμφορᾷ λοιμοῦ. 2) Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐν τῷ κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμῷ ἐπελθόντων βαρβάρων, ,αωκα'. 3) Ἠθοποιΐα διὰ πᾶσαν ἡλικίαν ἢ θρηνητικά τινα ᾄσματα ἐπὶ τῷ αὐτῷ διωγμῷ: *Ἐγράφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ Συμεὼν ,αωκ'.*

732. Περγαμηνή, ΙΓ' (φύλλ. 172).
ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ
Ἀκέφαλον καὶ κολοβόν. Ψαλμὸς 12 (;): ...*ῶματα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησαν*

ἀπ' ἐμοῦ... καὶ ἔσομαι ἄμωμος... 2) Ὠδὴ Μωϋσέως ἐν τῇ ἐξόδῳ... τῶν ἁγίων τριῶν παίδων. Κολοβόν· τέλος: *...καὶ μὴ ἀποστήσῃς τὸ ἔλεος ἀφ' ἡμῶν δι' Ἀβραὰμ τόν...* Τὸ ὑπ' ἀριθ. 151 - 158 καὶ ἀπὸ 167 - 172 φύλλα τὸ κάτω μέρος βέβηλος χεὶρ ἀπέκοψε.

733. Χαρτῷον, ΙΕ' (φύλλ. 159).
1) Ὀκτώηχος, τῇ Κυριακῇ ἑσπέρας ἀκολουθία εἰς τοὺς Ἀσωμάτους. Κατ' ἦχον ὅλης τῆς ἑβδομάδος μετὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελίων. 2) Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον (μικρός), σελ. 147. 3) Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ Ἁγιασμοῦ.

734. Χαρτῷον, ΙΕ' ἢ ΙϚ' (φύλλ. 195).
1) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λόγος πάνυ ὠφέλιμος εἰς πάντα ἄνθρωπον χριστιανόν. 2) ...δάριον κατανυκτικὸν ποίημα κυρίου Λέοντος φιλοσόφου καὶ βασιλέως κατ' ἀλφάβητον μεταγλωττισθὲν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν παρὰ τοῦ σοφωτάτου ἐν ἱερομ. κὺρ Σάββα τοῦ ἐκ τῆς Μονῆς Ἰβήρων. 3) Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. 4) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ξενοφῶντος τοῦ συγκλητικοῦ καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ Μαρίας καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Γενναδίου, εἰς κοινὴν γλῶσσαν. 5) Παραίνεσις καὶ διδαχὴ πρὸς τοὺς κατὰ μόνας ἡσυχάζοντας καὶ περὶ νηστείας καὶ περὶ ἐγκρατείας. 6) ...Σοφάνους ἱερομ. τοῦ ῥήτορος διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς Χριστιανούς, καὶ εἰς τὰ 12 ἄρθρα τῆς πίστεως ἡμῶν. 7) Ἀμφιλοχίου τοῦ Ἰκονίου, Ὁμιλία περὶ μετανοίας καὶ ὅτι οὐ χρὴ ἀπογιγνώσκειν τοὺς ἐν βάθει κακίας χωρήσαντας τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας. 8) Τοῦ αὐτοῦ λόγος περὶ ἀρετῆς ἐπαινοῦσα τὸν τοιαύτην ὁδὸν ἑλόμενον καὶ τὰ πρὸ καταβολῆς κόσμου διὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς κολαστήρια ἀποκείμενα καὶ περὶ πονηρῶν ἀνθρώπων καὶ διαβόλων. Κολοβόν.

735. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 92).
1) Δαυῒδ προφήτου καὶ βασιλέως μέλος. 2) Νικηφόρου τοῦ Βλεμμύδου ἐκλογὴ ἐκ τῆς Δαυϊτικῆς βίβλου... ἐν ἑκάστῃ ἑορτῇ τοῦ χρόνου ὅλου. 3) Κανόνες ὀκτώηχοι εἰς τὸν τίμιον Πρόδρομον, ἀκέφαλος, ἀρχόμενος ἀπὸ ε' ᾠδῆς: *...μου μή με βαπτίσῃς ὥσπερ...* καὶ κανὼν παρακλητικός.

736. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 63).
Στιχολογία ἢ Θεοτοκία κατ' ἦχον. Ἐν τέλει: *,αχδ' Φεβρουαρίου ια' Ναθαναὴλ Ἱερομ.*

737. Χαρτῷον (φύλλ. 101).
1) Στιχολογία. Ἀκέφαλος: *...ἕως ἂς παρέλθῃ ὁ λαός σου οὗτος...* 2)

Τὰ καθ' ἡμέραν συλλειτουργικά, εἰς τὰς Κυριακὰς καὶ πάσας τὰς ἑορτάς. 3) Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ ἁγιασμοῦ, τῆς κοινῆς παρακλήσεως, ἐκφωνήσεις τοῦ ἱερέως καθ' ὅλην τὴν ἀκολουθίαν, κανὼν ἱκετήριος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ψαλλόμενος ἐν τοῖς ἀποδείπνοις. Στάχωσις μεμβράνινη. Βουλγαρικὴ γλῶσσα.

738. Χαρτῷον, ΙΘ' (φύλλ. 74).
Ἀκολουθία ἁγίου Γρηγορίου Ἀκραγαντίνων.

739. Χαρτῷον (φύλλ. 60).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Χερουβικῶν ὕμνων.

740. Χαρτῷον (φύλλ. 216).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Εἱρμολόγιον καλοφωνικὸν περιέχον τὰ 11 ἑωθινὰ καὶ κοινωνικά.

741. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 139).
Προσευχητάριον. Τὸ *Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ υἱὲ τοῦ Θεοῦ ἐλέησόν με* ἀνὰ 33 στίχους εἰς 153 κεφ. ἐν εἴδει ψαλμῶν.

742. Χαρτῷον, ΙΔ' (φύλλ. 186).
Πέτρου Δαμασκηνοῦ. Ἀκέφαλον, σελ. 127. Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ, σελ. 136. Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς αὐτὸν ἐπερωτήσαντα... ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Κολοβός. Κῶδιξ προσβληθεὶς ἐξ ὑγρασίας.

743. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 179).
Ἀκολουθία τῶν ὡρῶν, σελ. 19. Τοῦ μεσονυκτικοῦ, τοῦ ὄρθρου, σελ. 27. α' ὥρα, σελ. 46. Ἀπόδειπνον, σελ. 73. Μηνολόγιον τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, σελ. 85. Ἀκολουθία τῆς Ἁγ. Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, σελ. 135. Τροπάρια ἀναστάσιμα, σελ. 145 καὶ ὀκτώηχος. Κολοβός. Στάχωσις φύλλον περγαμηνῆς αἰὼν Ι'.

744. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 200).
1) Ὑποτύπωσις παραινετικὴ τῷ ἀρχαρίῳ, πῶς ὀφείλει κατὰ μόνας διατεταγμένον αὐτῷ κανόνα λέγειν. 2) Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας Μεταλήψεως, σελ. 52. 3) Ἀκολουθία εἰς τὸν ἀκάθιστον ὕμνον, σελ. 131. 4) Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου, Λόγος εἰς τὴν παρείσβασιν τῶν μνηστειῶν καὶ εἰς τὸν ϛ' ψαλμόν. Ἐν σελ. 51: *...γέγραπται τῇ χειρί... ἔτει ,αχλγ' (1633) μηνὶ Δεκεμβρίῳ Κ'*

745. Χαρτῷον, ΙΗ' (φύλλ. 57).
1) Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Λειτουργία· ἀκέφαλος. 2) Εὐχὴ συγχωρητικὴ λεγομένη εἰς τοὺς μέλλοντας μεταλαμβάνειν.

746. Χαρτῷον (φύλλ. 315).
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλ.
Ἀρχὴ σὺν Θεῷ Ἁγίῳ τῶν κεκραγαρίων.

747. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 440).
ΜΗΗΑΙΟΝ. Ἀπρίλιος· ἐν τέλει: *τὸ παρὸν Μηναῖον διὰ χειρὸς ἐμοῦ Ραφαὴλ Ἱερομ. ἀπὸ ἔτους 7117 (= 1609).*

748. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 588).
ΜΗΝΑΙΟΝ. Μάϊος· ἐν τέλει: *ἐγράφη χειρὶ Κυρίλλου κατὰ τὸ 7128 (= 1620).*

749. Χαρτῷον, ΙΖ'.
ΜΗΝΑΙΟΝ. Ἰούνιος· ἐν τέλει: *ἐγράφη χειρὶ (Κυρίλλου κατὰ τὸ 7128 [= 1620]) Ματθαίου 7132 (= 1614).*

750. Χαρτῷον, ΙΖ'.
ΜΗΝΑΙΟΝ. Ἰούλιος· ἐν τέλει: *ἐγράφη χειρὶ Κυριάκου τοῦ ἐκ Μ. Ρωσίας ‚αχιζ' (= 1617).*

751. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 388).
ΜΗΝΑΙΟΝ. Αὔγουστος 1 - 15.

752. Χαρτῷον, ΙΖ'.
ΜΗΝΑΙΟΝ. Αὔγουστος 15 - 31· ἐν τέλει: *ἐγράφη χειρὶ Κυρίλλου ἐν ἔτει 7117 (= 1609).*

753. Χαρτῷον, ΙΖ' (φύλλ. 406).
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ ἅπασαι εἰς τὸν τίμιον Πρόδρομον· ἐν τέλει: *ἐγράφησαν αἱ θεῖαι αὗται καὶ ἱεραὶ ἀκολουθίαι τοῦ τιμίου Προδρόμου εἰς τὰς ἐπισήμους αὐτοῦ ἑορτὰς δηλ. ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου Θεωνᾶ Ἱερομ. ἐν ἔτει 7090 (= 1582) Ι.Ν. κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.*

754. Χαρτῷον (φύλλ. 772).
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Κοινωνικὰ καὶ εἰς μνημόσυνα· παρὰ Πέτρου Λαμπαδαρίου. Ἐν ἀρχῇ πίναξ.

755. Χαρτῷον, ΙΖ'.
Πεντηκοστάριον. Μέρος Α': *ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον χειρὶ Γαλακτίωνος ἐν ἔτει 7145 (= 1637) Μαρτίου 23.*

756. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Πεντηκοστάριον. Μέρος Β': *Γέγραπται τὸ παρὸν παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομ. Λατσίου δι' ἐξόδων τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Διονυσίου ἔτους ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ‚αψϛε' κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον.*

757. Χαρτῷον.
Προφητικὰ ἀναγνώσματα τῆς ἁγίας καὶ Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ εἴς τινας ἑορτάς.

758. Χαρτῷον.
Τριῴδιον σὺν Θεῷ Ἁγίῳ τοῦ δ' ἤχου: *ἐγράφη χειρὶ Κυρίλλου συνδρομῇ καὶ Γαλακτίωνος Ἱερομ. ἐν ἔτει 7139 (= 1631).*

759. Χαρτῷον, ΙΖ'.
1) Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας. 2) Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χροσοστόμου, Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. 3) Τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης, Λόγος εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτήν. 4) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὰ Βάϊα. 5) Ἁγίου Ἐπιφανείου ἐπισκόπου Κίτρους, Λόγος εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν Ἰωσὴφ ἀπὸ Ἀριμαθείας. 6) Ἁγίου Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Λόγος εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν. 7) Θεοδώρου ἡγουμένου τοῦ Στουδίτου, Ἐγκώμιον εἰς τὸ γενέσιον τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου:

Χριστοῦ τὴν Μεταμόρφωσιν ὑμνῶ καὶ μεγαλύνω
Φεῦγε γυναῖκας πονηράς, τὴν συνοικεῖν ὦ φίλε,
μηδὲν σὲ θανατόσιεν ὡς Δαλιδᾶ Σαμψών τε.

8) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Τιμίου Προδρόμου. 9) Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, Λόγος ἱστορικὸς εἰς τὸ γενέσιον τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου. 10) Εὐχὴ ἐπὶ ἀνομβρίας, ἐπὶ φόρων, ἐπιλεγομένη ἐπὶ λιτῇ. 11) Αἱ ἀπολύσεις τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. 12) Ἁγίου Θεοδώρου ἡγουμένου τῆς Μονῆς τῶν Δίων, Ἐγκώμιον εἰς τὸ γενέθλιον τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου. 13) Ἀδρέου Κρήτης, Λόγος σχεδιασθεὶς εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ. 14) Τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Καισαρείας Καππαδοκίας, Λόγος εἰς τὴν γέννησιν

τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. 15) Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος εἰς τὸ *οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ Ἀγαπητός*. 16) Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Λόγος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. 17) Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος ὅμοιος τῷ προηγουμένῳ ἔτος 7118 (= 1610).

760. Χαρτῷον, ΙΘ΄.
Πρόλογος τοῦ ἱεροῦ ψαλτηρίου ποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σοφολογιωτάτου κυρίου Γενναδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκλογὴ τοῦ ψαλτηρίου εἰς στάσεις 6. Ὕμνος εὐχοστικὸς εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα. Ὕμνοι εἰς τὴν παναγίαν τριάδα τοῦ ἱερωτάτου καὶ ἁγιωτάτου Ἰωάννου Θηκαρᾶ εἰς στάσεις 7. Εὐχαὶ διάφοροι.

761. Χαρτῷον, ΙΘ΄.
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλ.
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ

762. Χαρτῷον, ΙΘ΄.
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλ.
Δοξαστάριον Ἰακώβου πρωτοψάλτου ἐν ἔτει 1818.

763. Χαρτῷον, ΙΗ΄.
1) Ἀφροαισιανοῦ τοῦ Πέρσου, Διήγησις περὶ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως καὶ τῶν μάγων ἐκ Περσίδος καὶ προσκυνήσεως. 2) Ἁγίου Ἀμφιλοχίου, Περὶ τοῦ μὴ ἀπογιγνώσκειν τινα τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. 3) Βίος καὶ ἄσκησις τοῦ ὁσίου Μάρκου τοῦ Ἀθηναίου τοῦ ἀσκήσαντος ἐν τῷ ὄρει τῆς Θράκης πλησίον Αἰθιοπίας. 4) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Μακαρίου τοῦ Ρωμαίου τοῦ ἀσκήσαντος ἀπὸ 20 μιλίων τοῦ Παραδείσου. 5) Ἀποφθέγματα καὶ ἱστορίαι ἐκ τῶν βίων τῶν Ἁγίων μαζωμένα ἐκ τοῦ Πατερικοῦ καὶ τῶν βίων τῶν Ἁγίων ἑρμηνευθέντα εἰς πεζὴν φράσιν παρὰ Γεωργίου τοῦ Ρήτορος. 6) Ἀντίγραφον χρυσοβούλλου Ἀλεξίου τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ. Κολοβός. Ἐν τέλει: *‚αψλε΄ εὑρίσκει τέλος.*

764. Χαρτῷον.
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλ.
Ἀνθολογία. Τριαδικοὶ ὕμνοι.

765. Χαρτῷον, ΙΗ΄.
1) Κανόνες ὀκτώηχοι πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν καὶ Ὑπερένδοξον Θεοτόκον ψαλλόμενοι κατὰ πᾶν Σάββατον πρωΐ. 2) Ἀκολουθία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

766. Χαρτῷον, ΙΘ΄.
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλ.
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ: Δοξαστικῶν, Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τὰ ἑσπέρια: ἐγράφησαν παρὰ Ἀκακίου 1820.

767. Χαρτῷον.
ΜΟΥΣΙΚΗ ἐκκλ.
Δοξαστικὰ τῶν τροπαρίων ἐξηγηθέντα παρὰ Χουρμουζίου. Ἐν τέλει πίναξ.

768. Χαρτῷον, ΙΘ΄.
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Κεκραγάρια κατ᾽ ἦχον κ.τ.λ. Ἐν ἀρχῇ πίναξ τῶν περιεχομένων ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ 1849.

769. Χαρτῷον.
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀναστασιματάριον σύντομον Πέτρου Βυζαντίου.

770. Χαρτῷον, ΙΖ΄.
1) Προχόρου ἑνὸς τῶν 7 διακόνων μαθητοῦ γεγονότος Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Περὶ τῶν αὐτοῦ θαυμάτων καὶ τοῦ κηρύγματος. 2) Περίοδοι τοῦ Ἀπ. Θωμᾶ, σελ. 87. 3) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος. 4) Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. μάρτυρος Νικηφόρου. 5) Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. Χαραλάμπους. 6) Ὁμιλία εἰς τὴν Τελώνου καὶ Φαρισαίου παραβολήν. 7) Ὁμιλία τῇ γ΄ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν ἤτοι τῆς Σταυροπροσκυνήσεως. 8) Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσιομητρὸς Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας. 9) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον. 10) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὰ Βάϊα. 11) Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. 12) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας. 13) Βίος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου. 14) Βίος τοῦ Ἁγ. Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ. 15) Μαρτύριον τῆς Ἁγ. Μεγάλης Εἰρήνης. 16) Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. Μεγάλου Χριστοφόρου, ἀκέφαλον. 17) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ἁγ. Ξενοφῶντος τοῦ Συγκλητικοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Μαρίας καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Ἀρκαδίου. 18) Βίος καὶ μαρτύριον τῆς ὁσιομάρτυρος Φεβρωνίας. Ὁ κῶδιξ γέγραπται ὑπὸ διαφόρων χειρῶν.

771. Χαρτῷον ΙΘ΄.
1) Ἀκολουθία τῶν Ἁγ. ἐνδόξων Ἀποστόλων τῶν 12. 2) Ἐγκώμιον τῶν Ἁγ. ἐνδόξων Ἀποστόλων τῶν 12. 3) Ἑτέρα ἐγκωμιαστικὴ ὁμιλία εἰς

αὐτούς. 4) Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. 5) Κανόνες τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων εἰ τύχοι ἡ ἑορτὴ ἐν Κυριακῇ.

772. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Ἀκολουθία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων τῶν ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ἄθω διαλαμψάντων καὶ λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς αὐτούς.

773. Χαρτῷον, Κ'.
Λόγοι διάφοροι: Περὶ ἀνεξικακίας... ἀντιγραφέντες ὑπὸ Ἰακώβου Διονυσιάτου, 1912. Ἐν τῷ τέλει πίναξ.

774. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Ἐξομολογητάριον: Ὁδηγίαι εἰς πνευματικόν.

775. Χαρτῷον.
ΜΟΥΣΙΚΗ (ἐκκλ.).
Ἀνοιξαντάρια: Ἐπιτομὴ Χουρμουζίου.

776. Χαρτῷον, ΙΖ'.
Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Στεφάνου πρωτομάρτυρος καὶ Διακόνου. 2) Γρηγορίου Νύσσης ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἅγ. Στέφανον. 3) Ἁγ. Χρυσοστόμου ἐγκώμιον εἰς αὐτόν. Ἐγράφη ἐπὶ ἔτους 7130 (= 1622).

777. Χαρτῷον.
Μουσικὴ ἐκκλ.
Δοξαστικὸν κτλ. ὑπὸ Μ. Βατοπεδινοῦ.

778. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Ἀκολουθία τοῦ Ἁγ. Νήφωνος.

779. Χαρτῷον.
Μηναῖον ἀκέφαλον καὶ κολοβόν: ἀπὸ 11 Ὀκτωβρίου... τέλος κθ' Ὀκτωβρίου τῆς Ἁγ. Ἀναστασίας τῆς Ρωμαίας.

780. Χαρτῷον, ΙΖ'.
Ἀκολουθία εἰς τὴν ἀποτομὴν τῆς Τιμίας κεφαλῆς τοῦ Ἁγ. Προδρόμου. Λόγος εἰς αὐτὸν καὶ ἐγκώμιον, ποιηθεῖσα ὑπὸ Ἁγ. Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου.

781. Χαρτῷον, ΙΘ'.
Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, λόγοι διάφοροι.

782. Χαρτῷον, ΙΘ'.
Ἀκολουθία τῆς Ἁγ. Μεταλήψεως: *εἴληφε τέλος τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1848. Ἀβέρκιος Μοναχός.*

783. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Δήλωσις περὶ τοῦ πότε δεῖ ποιεῖν κόλυβον τῶν ἁγ. καὶ μνημόσυνα κτητορικά.

784. Χαρτῷον, ΙΘ'.
Ἐγχειρίδιον τῶν ψαλλομένων ἀπολυτικίων κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν τράπεζαν ὡς κατὰ τὴν ἔξοδον, ὑπὸ Ἰωάσαφ Διδασκάλου.

785. Χαρτῷον, ΙΘ'.
Τυπικὸν Τριῳδίου καὶ πεντηκοσταρίου. Ἐν τέλει ἐγράφη παρὰ Δομετίου Διονυσιάτου ἐν ἔτει ,αωπγ' = 1883.

786. Χαρτῷον ΙΘ'.
Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν Ἁγιασμὸν διὰ τῆς δεξιᾶς τοῦ Προδρόμου.

787. Χαρτῷον.
Μουσικὴ ἐκκλ.
Εἱρμολόγιον καλοφωνικόν.

788. Χαρτῷον, Κ'.
ΤΑ ΕΥΔΩΔΗ ΑΝΘΗ
1) Ἀπανθίσματα διαφόρων ἠθικῶν ἀποφθεγμάτων καὶ ὠφελίμων συμβουλῶν ἐξ ὧν τὰ ἡμίση ἔντυπα: ἐν ὅλῳ 500 τὸν ἀριθμόν. 2) Μαρτύριον τοῦ Ἁγ. Ἰσιδώρου τῇ 14. 3) Ἐγκώμιον εἰς αὐτόν: ἀντεγράφησαν ἀμφότερα ἐκ τῶν κωδίκων ἀρ. Λάμπρου 143, σελ. 115 καὶ 228, σελ. 240. Νικολάου τοῦ Πεπαγωμένου ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν Μάρτυσι Μάρτυρα καὶ περιβόητον Ἰσίδωρον. Ἐν ἀρχῇ... πίναξ λέξεων ἀναγινωσκομένων ὁμοίως ἐκ πάντων τῶν πλευρῶν:

Σοφὸς ἐνταῦθα τὴν ἡμέραν βλέπει
ὁ σοφίαν ἀγαπήσας καὶ Χριστὸν θερμῶς ποθῶν
πέντε καὶ εἴκοσιν εἰκάδας φάρμακ' ὧδε τῶν παθῶν
μελετήσεις, ἐντρυφήσεις σωτηρίαν σοι τρυγῶν
καὶ εὐλογίαν Δομετίου ἐκ τῶν ἄνωθεν πηγῶν.

Χρυσόστομος Διονυσιάτης 1915 6 Ἰουνίου: ἐγράφησαν χειρὶ Δομετίου Διονυσιάτου 1915 Ἀπριλίου.

ΕΙΛΗΤΑΡΙΑ

789. Περγαμηνή, ΙΕ'.
'Αρχή: *τὴν ἀπογραφικὴν ἐξίσωσιν καὶ ἀποκατάστασιν πάντων τῶν ἐν τῇ Νήσῳ Λήμνῳ ποιούμενοι ὁρισμῷ...* Τέλος: *ἀσφαλείας ἕνεκεν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πρακτικὸν καὶ ἐπεδόθη τῇ εἰρημένῃ κατὰ μῆνα Μάρτιον ἰνδ... τοῦ ,ϛ⁹λη' = 1430 ἔτους.*

790. Περγαμηνή, ΙΔ'.
Λειτουργία 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.'Εν τέλει: *,ϛ⁹β' ἰνδ. ια' Μηνὶ Μαΐῳ: Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ 'Ιωάσαφ πόνος 1394.*

791. Περγαμηνή.
'Αρχόμεθα γράφειν τὰ ὁροθέσια καταλεπτὸν τῆς Βουνεάδας ἐκ τῆς μεγάλης Θ... τῆς Λήμνου... Τέλος: *Κατέρχεται ἐντὸς τοῦ χωρίου ἕως τοῦ ῥύακος καὶ καταντῶσιν εἰς τὸν δρόμον εἰς τὸ σύνορον τοῦ Καρουλιάνου. Καί ἐστι γῆ Μοδίων...*

792. Περγαμηνή.
Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, εὐχὴ τῆς 'Αγίας Μεταλήψεως, γέγραπται χρυσοῖς γράμμασιν.

793. Χαρτῷον.
Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Λειτουργία.

794. Χαρτῷον, ΙΔ'.
Λειτουργία ἀρχιερέως ἀκέφαλον. 'Εν τῷ τέλει: *Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ 'Ιωάσαφ πόνος: ἔτους ,ϛωοθ' ἰνδικτιῶνος θ' Μηνὶ 'Οκτωβρίῳ θ' ἡμέρα δ'.*

795. Χαρτῷον.
'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Λειτουργία. 'Εν τέλει: *Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ 'Αμβροσίου 'Ιερομ. καὶ καθηγουμένου μονῆς ὑπερ. Θεοτόκου τῶν 'Ανδρείων πόνος.*

796. Χαρτῷον, ΙΗ'.
Λειτουργία τῶν προηγιασμένων ἀκέφαλον καὶ κολοβόν.

797. Χαρτῷον, ΙΘ'.
'Αντίγραφον Χρυσοβούλλου τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Τραπεζοῦντος 'Αλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ κτήτορος τῆς 'Ιερ. Μονῆς τοῦ 'Αγ. Διονυσίου.

798. Χαρτῷον, ΙΖ'.
"Ετερον ἀντίγραφον τοῦ ἄνω Χρυσοβούλλου· αἱ τελευταῖαι 11 σειραὶ ἐγράφησαν δι' ἄλλης χειρός.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ: ΚΩΔΙΚΕΣ ΣΛΑΥΪΚΟΙ

799. Χαρτῷον, ΙΔ'.
ΤΕΤΡΑΕΥΑΓΓΕΛΟΝ
Γράμμασιν μεγάλου μεγέθου: ἐν ἀρχῇ ἑκάστου Εὐαγγελίου ἐπίτιτλον διακόσμημα καὶ μὲ ἀρχικὰ χρυσᾶ γράμματα, τὰ ὀνόματα τῶν Εὐαγγελιστῶν.

800. Χαρτῷον, ΙΖ'.
Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας μετὰ προλόγου ἐν ἀρχῇ: *'Εγράφη τὸ παρὸν Εὐαγγέλιον ἐν ἔτει 7168 (= 1678) διὰ χειρὸς 'Αθανασίου 'Αμαρτωλοῦ ἐπὶ ἡγουμένῳ Γρηγορίου 'Ιερομ.*

801. Χαρτῷον, ΙΖ'.
'Εκλογαὶ ἀκολουθιῶν κυριωτέρων ἑορτῶν: ἀπὸ Σεπτεμβρίου - Αὐγούστου. 1) 'Αρχὴ τοῦ νέου ἔτους καὶ μνήμη τοῦ 'Αγ. Συμεὼν τοῦ Στυλίτου. 2) Γέννησις τῆς Θεοτόκου. 3) "Υψωσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ... τέλος Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Κοσμεῖται ὑπὸ ἀτέχνων εἰκόνων: ἐκ τοῦ κειμένου 15 φύλλα ἐλλείπουσιν.

802. Χαρτῷον, ΙΖ'.
Ψαλτήριον, στιχολογία, παράκλησις τῆς Θεοτόκου, εὐλογητάρια, τροπάρια κηδείας, ἀπολυτίκια ἀναστάσιμα μετὰ Θεοτοκίων καὶ ὑπακοῶν, ἀπολυτίκια τῶν κυριωτέρων ἑορτῶν, τροπάρια Τριῳδίου, 'Ωρολόγιον, 'Απόδειπνον τὸ μέγα, κολοβόν, ἐν ἀρχῇ: *Αὕτη ἡ βίβλος ὑπάρχει τῆς Μονῆς τοῦ ἁγ. Διονυσίου, καὶ δεδώκαμεν αὐτὸ τοῦ πνευματικοῦ Βίκτωρα... διὰ νὰ διαβάσῃ... ,αχν' = 1650.*

803. Χαρτῷον.
ΜΗΝΑΙΟΝ: ἀρχόμενον ἀπὸ 1ης Φεβρουαρίου - τέλους Αὐγούστου.

804. Χαρτῷον (φύλλ. 401).
ΤΕΤΡΑΕΥΑΓΓΕΛΟΝ
Αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων. 'Αν ἀρχῇ πίναξ περιεχομένων: 'Ακέφαλος ἄρχεται ἀπὸ κεφ. ΚΘ' ΟΧΑΗΑΗΕ.

ΠΙΝΑΞ Α'

Συγγραφεῖς ἀναφερόμενοι εἰς τοὺς κώδικας.

ΠΙΝΑΞ Β'

Κώδικες κατὰ χρονολογικὴν σειράν.

Ἀριθ. Κώδικος	Χρονολογία	Ἀριθ. Κώδικος	Χρονολογία
589	1201 = 6709	800	1678 = 7168
794	1372	668	1704
790	1394	630	1709
789	1430	600	1729
605	1496 = 7004	697	1731
687	1514 = 7022	627	1733
588	1565 = 7073	763	1735
753	1582 = 7090	634	1749
641	1594 = 7102	633	1752
650	1599 = 7107	661	1754
617	1602 = 7110	641	1755
736	1604	713	1775
747, 752	1609 = 7117	703	1788
654, 759	1610 = 7118	665	1815
608	1611	762	1818
725	1612	731, 766	1820
610	1613 = 7121	665	1821
684	1616 = 7124	688	1822
644, 750	1617 = 7125	660	1823
595, 748, 749	1620 = 7128	720	1833
776	1622 = 7130	695	1834
625	1628	631, 728	1840
624	1629	662	1842
598, 601	1630 = 7138	673	1843
758	1631 = 7139	696	1844
744	1633	782	1848
593	1635	768	1849
629	1636 = 7144	656	1852
755	1637 = 7145	613	1858
614	1644	655, 674	1863
615	1645	647	1865
611	1649 = 7157	709	1880
802	1650	785	1883
637	1661	699	1887
638	1662	679	1899
756	1665	649	1900
620	1666	788	1915

ΠΙΝΑΞ Γ'

Γραφεῖς τῶν κωδίκων 587 - 804.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΞ ΑΔΙΑΘΕΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Ὁ ὑπ' ἀριθ. 2237 κῶδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐξ ἀγορᾶς τοῦ 1910, περιέχει ἐγχειρίδιον ὑπὸ τὸν τίτλον: « *Μοιρασιὰ κατὰ τοὺς νόμους τῶν τουρκῶν* ». Πρόκειται περὶ ἀσταχώτου τευχιδίου, διαστάσεων 165 × 125, ἐκ φ. 13, ἐξ ὧν τὸ φ 1r καὶ μέρος τοῦ φ. 1v περιέχουν ἰταλογαλλικὸν λεξιλόγιον, δι' ἄλλης χειρός, ἀρχ. dignità temporali — dignités temporels... Ἐν φ. 1v - 12v: τὸ κατωτέρω ἐκδιδόμενον κείμενον· τὸ φ. 13 λευκόν. Ἀχρονολόγητον, πιθανῶς ὅμως τῶν τελῶν τοῦ ιη' αἰῶνος. Τὸ κυρίως κείμενον ἔχει γραφῇ ὑπὸ λίαν ἀνορθογράφου γραφέως, ὑπὸ τὴν μορφὴν δὲ διαλόγου, μεταξὺ Μ[αθητοῦ] καὶ Δ[ιδασκάλου], εἰς 116 ἐρωτήσεις καὶ ἰσαρίθμους ἀπαντήσεις, ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ τὰς κυριωτέρας ἀπορίας ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικοῦ Δικαίου τῶν μωαμεθανῶν, παραλειπομένων ὅμως πολλῶν θεμάτων· π.χ. οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν τοῦ κληρον. δικαιώματος τοῦ πάτρωνος ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ ἀπελευθέρου δούλου[1], ἴσως διότι τὸ πονημάτιον συνετάχθη εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν εἶχεν ἀπαγορευθῇ εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἔχουν δούλους (1759)[2]· ἐπίσης παραλείπει τοὺς λόγους ἀναξιότητος[3], ὡς καὶ τὰ περὶ τοῦ κληρον. δικαιώματος πλειόνων χηρῶν[4], τὸ τελευταῖον, προφανῶς, διότι παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀπηγορεύετο ἡ πολυγαμία. Κατ' οὐσίαν, αἱ ἐρωταποκρίσεις ἀπὸ 116 περιορίζονται εἰς 79, διότι 37 ἐκ τούτων ἐπαναλαμβάνονται· καίτοι ἡ φραστικὴ διατύπωσις τῶν ἐπαναλαμβανομένων ἐρωταποκρίσεων δὲν συμπίπτει πάντοτε, παρέλειψα ταύτας, πρὸς ἀποφυγὴν ταυτολογίας. Ἐν τῇ ἐκδόσει δὲν ἐτήρησα τὴν ὀρθογραφίαν, οὐδὲ τὰ σημεῖα στίξεως· ἡ ἀρίθμησις τῶν παραγράφων δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κώδικι· αἱ ἐμαὶ προσθῆκαι ἐντὸς 〈 〉.

[1] Προβλ. J. D. Luciani, Traité des successions musulmanes (Paris 1890) §§ 89 - 113, σ. 58 - 81.

[2] Προβλ. Ἀθ. Κομνηνοῦ - Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σ. 382.

[3] Προβλ. J. D. Luciani, ἔνθ' ἀνωτ. §§ 168 - 222, σ. 131 - 174, Δ. Ν. Δημητριάδου (Δημητόγλου), Ἱερονομικὸν κληρον. τῶν Μωαμεθανῶν Δίκαιον Φεραΐζ (Ἀθ. 1915), σ. 13 - 26.

[4] Προβλ. J. D. Luciani, ἔνθ' ἀνωτ., § 273, σ. 213.

2 - 12 - 1957

Ὁ λόγος τῆς συντάξεως τοῦ ἐγχειριδίου τούτου ἑλληνιστί, δὲν νομίζω νὰ ἦτο ἡ χρησιμοποίησίς του ὑπὸ ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν, διότι ἡ ὅλη διατύπωσις προϋποθέτει ἀλλοφύλους καὶ ἀλλοθρήσκους[1]. Θεωρῶ πιθανώτερον, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ ἐγχειριδίου ἦτο νὰ πληροφορήσῃ τοὺς χριστιανοὺς περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς κατὰ τὸν τουρκικὸν νόμον, δεδομένου ὅτι — ὡς θ' ἀναπτύξω κατωτέρω — οὗτος ἐφηρμόζετο θεωρητικῶς μὲν πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει εἰς ὡρισμένας περιφερείας[2].

***

Διὰ τῶν σουλτανικῶν προνομιακῶν ὁρισμῶν[3], ἐκ τοῦ ἀστικοῦ Δικαίου μόνον τὸ θέμα τῆς συστάσεως καὶ λύσεως τοῦ γάμου μεταξὺ χριστιανῶν ἀφέθη — θεωρητικῶς τοὐλάχιστον[4] — ἀπολύτως καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς πρός τε τὸ ἐφαρμοστέον δίκαιον καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐκδίκασιν τῶν σχετικῶν ὑποθέσεων. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κληρονομικὴν διαδοχήν, ἡ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρει σήμερον, ἐπετράπη ἡ διὰ διαθήκης διάθεσις μόνον ὑπὲρ ἀνωτάτων ἀξιωματούχων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὑπὲρ ἐκκλησιῶν, μονῶν, ἢ εὐαγῶν ἱδρυμάτων — τῆς ἐκτελέσεως ὅμως ἀνατιθεμένης, σχεδὸν πάντοτε[5], εἰς τὸ ἱεροδικεῖον — τῶν μὲν κλη-

[1] Ὅρα π.χ. ἐν τῷ κειμένῳ § 54.

[2] Ὅρα ἀπόφασιν βοεβόδα Μυκόνου (1672) ἐφαρμοσάσης ὀθωμ. δίκαιον ἐπὶ κληρ. διαφορᾶς, ὑπὸ Ι. Βισβίζη, ἐν τεύχει 500ετηρίδος Ἁλώσεως, σ. 199.

[3] Ἀφθονωτάτη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία· πρβλ. γενικώτερον Π. Ζέπον, ἐν Ἀρχ. Ἰδ. Δικαίου 11 (1944), σ. 58, σημ. 2, Ν. Πανταζόπουλον, ἐν Ἀρχ. Ἰδ. Δικαίου 10 (1943), σ. 449 ἑπ.· κατάλογον τῶν δημοσιευθέντων ὁρισμῶν ὑπὸ Δ. Γκίνη, ἐν ΕΕΒΣ 26 (1956), σ. 164 ἑπ.

[4] Ἡ ἐπιφύλαξις ἀπαραίτητος, διότι ἡ αὐθαιρεσία τῶν κατακτητῶν ἀνέτρεπε συχνὰ τὰς διατάξεις τῶν ὁρισμῶν· τὴν ἀπόδειξιν τούτου ἔχομεν, πλὴν τῶν μαρτυριῶν περιηγητῶν, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς διατυπώσεως τῶν σχετικῶν διατάξεων, ὄχι ὅτι αἱ ὑποθέσεις τοῦ γάμου ἀνήκουν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου ἢ τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλ' ὅτι ἀπαγορεύεται ἡ ἐπέμβασις τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν εἰς τὰς ὑποθέσεις γάμου τῶν χριστιανῶν. Χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωσις τοῦ Ζ. Μαθᾶ (Κατάλογος Πατριαρχῶν, ἔκδ. β', 1884, σ. 158): « ...*κατώρθωσεν ὁ* [πατριάρχης] *Σαμουὴλ* [ὁ Α', τῷ 1772] *ἵνα ἐκδοθῇ βασιλικὸν διάταγμα ἀπαγορεῦον αὐστηρῶς τὴν... εἰς τοὺς γάμους ἐπέμβασιν τῶν Πολιτικῶν Ἀρχῶν...* ». Διαζύγια χορηγηθέντα δι' « ἐξωτερικοῦ χοτζετίου » ἀναφέρονται εἰς πατριαρχικὰ διαζευκτήρια τοῦ ιζ' αἰῶνος· ὅρα Γεν. Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη 2 (1935), σ. 124, 128, 131, 142. Τὴν τουρκικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν λόγων διαζυγίου, ἕνεκα τῶν συχνῶν ἐπεμβάσεων τῶν κατακτητῶν, ἐπεσήμανα ἤδη, ἐν ΕΕΒΣ 25 (1955), σ. 121 ἑπ.

[5] Κατ' ἐξαίρεσιν, ἐν βερατίῳ ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Δ' (ιη' αἰών), τὸ ἔγκυρον τῆς διαθήκης ἱερέως κρίνεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου· ἐπίσης ἐν βερατίῳ ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' (1754), αἱ διαθῆκαι τῶν κλη-

ρικῶν ἁπάσης[1] τῆς περιουσίας των, τῶν δὲ λοιπῶν χριστιανῶν τοῦ τρίτου[2] μέρους ταύτης. Οἱ κατακτηταὶ προφανῶς ἐπεδίωξαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ὀθωμ. Δικαίου εἰς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴν διαδοχὴν τῶν χριστιανῶν[3], ἔχοντες πρὸς τοῦτο μέγα ὑλικὸν συμφέρον, διότι, ἐλλείψει συγγενῶν μέχρις ὡρισμένου βαθμοῦ[4], περιήρχετο ἡ περιουσία τοῦ θανόντος

ρικῶν *« νὰ κρίνωνται μὲ ρωμαίους κριτάς »*. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Ἐπισ. γράμματα τουρκικά, σ. 79 καὶ 99.

[1] Οὕτω βεράτιον τοῦ 1707 ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐν Γεδεών, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 16, βεράτιον τοῦ 1756 ὑπὲρ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης, ὑπὸ Γ. Οἰκονομίδου, ἐν π. Χριστ. Κρήτη 2 (1913), σ. 112, φιρμάνιον τοῦ 1755 ὑπὲρ τοῦ μητροπολίτου Χίου, ὑπὸ Β. Μαυροπούλου, Τουρκικὰ ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Χίου, σ. 41, βεράτιον τοῦ 1662 ὑπὲρ πατριάρχου Διονυσίου Γ΄, ἐν Γεδεών, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 11· εἰδικῶς διὰ τὴν κληρονομίαν μοναχῶν, φιρμάνιον Μουσταφᾶ Γ΄, τοῦ 1764, ἐν Γεδεών, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 57 ἑπ. Ἐν ἄλλοις ὅμως ὁρισμοῖς τίθενται ὡρισμένοι περιορισμοί: οὕτω ἐν βερατίῳ ὑπὲρ μητροπολίτου Πεκίου (1739 - 1746) ὅπερ ἰσχύει μόνον διὰ τοὺς ἄνευ κληρονόμων ἀποβιώσαντας κληρικοὺς (Γεδεών, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 22)· ἐπίσης ἐν βερατίῳ τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Λεοντίου, τοῦ 1604 (Γεδεών, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 89 ἑπ., ἀριθ. 33).

[2] Συμφώνως καὶ πρὸς τὸ ὀθωμ. Δίκαιον· πρβλ. Δ. Ν. Δημητριάδου, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 8 καὶ 109 - 112. Οὕτω τελικῶς ἀπεκρυσταλλώθη ἡ ἀξίωσις τῶν Τούρκων ἐν τῇ διενέξει των πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον, τῷ 1883, ἀφ᾽ ἧς ὅμως ἀξιώσεως ἐν τέλει ὑπεχώρησαν (πρβλ. ἐν π. Ἐκκλ. Ἀλήθεια 3, σ. 564 - 570 καὶ 4, σ. 125 - 135, 174 - 178 καὶ 470). Ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ 1878 τοῦ Στυλ. Χουρμουζίου πρὸς τὸν βαλῆν Σάββα πασᾶν τῆς Κύπρου, φαίνεται, ὅτι ἐπέμενον οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐν Κύπρῳ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀνωτέρω περιορισμῶν, παρὰ τὰ ἀντίθετα φιρμάνια· πρβλ. Κ. Χρυσάνθη, ἐν π. Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 18 (1954), σ. ϞΓ΄ - ρα΄. Ὁρισμοί τινες, ἀντὶ τοῦ $^1/_3$, ἀναφέρουν ἁπλῶς: μέρος τῆς περιουσίας. Κατὰ τὸν Ν. Μοσχοβάκην (Τὸ ἐν Ἑλλάδι Δημόσιον Δίκαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας, Ἀθ. 1882, σ. 54) τὸ $^1/_2$. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ φιρμάνιον τοῦ 1823, ὑπὲρ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης Καλλινίκου (βλ. Γ. Οἰκονομίδου, ἐν π. Χριστ. Κρήτη 2, 1913, σ. 238) καθ᾽ ὅ: *« ἡ ἐνώπιον τοῦ μητροπολίτου ἢ τοῦ πατριάρχου γενομένη διαθήκη ὑπὸ τῶν ἀποθανόντων ἱερέων ἢ ὑποτελῶν ρωμαίων, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τῆς θρησκείας των, εἶναι δεκτή, ὡς καὶ ἡ μαρτυρία τῶν ἐπὶ τούτῳ ἐξεταστέων μαρτύρων »*. Προφανῶς οἱ Τοῦρκοι ἤθελον νὰ περιποιηθοῦν τοὺς Κρῆτας, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀγῶνος, δι᾽ εὐνοήτους λόγους.

[3] Γενικῶς, ὑπῆρχεν ἡ τάσις ἐπιβολῆς τοῦ Δικαίου των ὑπὸ τῶν Κατακτητῶν· πρβλ. Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς « λογίας » παραδόσεως εἰς τὸν ἀστικὸν κώδικα (Ἀθ. 1947), σ. 111 ἑπ.

[4] Ἡ ἀπεριόριστος κληρονομικὴ διαδοχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Νεαραὶ 118, 127), περιορισθεῖσα ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπὶ συγκεκριμένων περιπτώσεων, ἐξηκολούθησεν ἰσχύουσα ἐπὶ τουρκοκρατίας· πρβλ. Γ. Μαριδάκη, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς, σ. 272 ἑπ., Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ ρωμ. δικαίου (Ἀθ. 1944), σ, 1288 ἑπ., Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν (Ἀθ. 1936), σ. 122 ἑπ. Βλ. παραλλαγὴν Νομοκάνονος Μαλαξοῦ, ΣΖ΄ 2 ἐν Θέμιδι Σγούτα, 7 (1856), σ. 221. Ἐν τούτοις ἐν τῷ ἀνεκδότῳ Νομίμῳ τοῦ Θεοφίλου

εἰς τὸ Δημόσιον[1]. Σημειωτέον, ὅτι, κατὰ τὸ ὀθωμ. Δίκαιον, ἡ διὰ διαθήκης διάθεσις τῆς περιουσίας ἀπηγορεύετο[2], ἐπιτρεπομένων μόνον περιωρισμένων κληροδοτημάτων ὑπὲρ εὐαγῶν ἱδρυμάτων[3]. Συνεπῶς διὰ τῶν προνομιακῶν ὁρισμῶν, οὐσιαστικῶς, μόνον διὰ τοὺς διαθέτας κληρικοὺς ὑφίστατο προνόμιον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο περιωρισμένον: ὑπὲρ κληρονόμων κληρικῶν ἢ εὐαγῶν ἱδρυμάτων, διὰ δὲ τοὺς λαϊκοὺς ἐφηρμόζετο τὸ διὰ τοὺς κατακτητὰς ἴσχυον Δίκαιον[4].

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τοὺς προνομιακοὺς ὁρισμούς. Ἄλλως ὅμως παρουσιάζεται ἡ πραγματικότης κατὰ τὰ γραπτὰ ἔθιμα δικαίου ὡρισμένων περιφερειῶν ἢ νήσων καὶ εἰς τὰς ἀπαντήσεις τῶν εἰρηνοδικῶν καὶ δημογεροντιῶν τοῦ 1833, εἰς τὰ ἐρωτήματα τοῦ Γραμματέως τῆς Δικαιοσύνης[5].

Καμπανίας (ΙΖ΄ 18) καλοῦνται οἱ ἐκ πλαγίου μέχρι καὶ τοῦ η΄ βαθμοῦ. Ἡ αὐθαιρεσία τῶν κατακτητῶν ἔφθανεν ἐνίοτε μέχρι τοῦ σημείου, ν᾽ ἀρνοῦνται τὴν κληρον. διαδοχὴν χριστιανῶν πέραν τῶν τέκνων! νὰ θεωροῦν δηλ. τὴν περιουσίαν τῶν ἀτέκνων ὡς περιερχομένην εἰς τὸ Δημόσιον· οὕτως ἐν Λαρίσῃ, κατὰ τὸν ιη΄ αἰῶνα· πρβλ. Π. Κοντογιάννην, ἐν π. Ἀθηνᾶ 18 (1905), σ. 151.

[1] Ἐν τούτοις ἐν ὁρισμῷ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου τοῦ 1831, διατάσσεται ὅπως περιέρχωνται εἰς τὸ πατριαρχεῖον αἱ περιουσίαι τῶν ἀποθνησκόντων ἀκλήρων Χριστιανῶν· βλ. Θ. Μ. Μοσχονᾶν, ἐν Ἀρχ. Ἐκκλ. καὶ Καν. Δικαίου 11 (1956), σ. 229.

[2] Πρβλ. Ν. Δ. Δημητριάδην, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 7. Διότι ἡ διάθεσις τῆς περιουσίας ἄλλως ἢ ὡς ὥρισεν ὁ Θεός, ἀποτελεῖ ἀσέβειαν.

[3] Πρβλ. J. Luciani, ἔνθ᾽ ἀνωτ., § 116, Δ. Ν. Δημητριάδην, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 8.

[4] Ἐξαιρετικῶς ἐν Καισαρείᾳ, κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ 1734 (πρβλ. Κ. Ἄμαντον, ἐν Πρ. Ἀκαδ. Ἀθ. 10, σ. 52) ἐν Χίῳ, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ 1535 καὶ τοῦ 1578 (πρβλ. J. Stéphanopoli, Les îles de l'Egée, leurs privilèges, Ἀθ. 1912, σ. 13, σημ. 3) καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας (ὁρισμὸς τοῦ 1579), ἐπετράπη ἀπεριορίστως ἡ διὰ διαθήκης διάθεσις τῆς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν, κατὰ τὰς συνηθείας των.

[5] Αἱ δοθεῖσαι ἀπαντήσεις, ὡς ἀπὸ μακροῦ διεπιστώθη, δὲν φαίνονται πάντοτε ἀκριβεῖς· εἰς τὴν ἀνακρίβειαν τούτων συνετέλεσε, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἡ ἄστοχος πρόταξις ἐν ἑκάστῃ ἐρωτήσει τῆς « κατὰ νόμον » λύσεως· τοῦτο παρέπειθε τοὺς ἐρωτωμένους ν᾽ ἀπαντήσουν, ὅτι αἱ συνήθειαί των συμπίπτουν πρὸς τὸν νόμον, ἵνα μὴ ἐμφανισθοῦν ὡς ἔχοντες συνήθειας ἀντιθέτους πρὸς τὸν νόμον — δεδομένου, ὅτι ὑπῆρχε κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν χρόνους παρὰ πολλοῖς προκατάληψις κατὰ τῶν νομικῶν ἐθίμων, ὡς περιεχόντων ὀθωμανικὸν Δίκαιον (πρβλ. Λ. Χρυσανθόπουλον, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν, Ἀθ. 1853, σ. 17, σημ. 1) ἂν καὶ παρ᾽ ἄλλοις ἐπεκράτει ἀντίθετος ἀντίληψις (πρβλ. Ι. Βισβίζη, ἐν π. Ἀθηνᾶ 53/1949, σ. 238) — ἢ διότι, παρανοοῦντες τὴν ἐρώτησιν, ἢ μὴ ἔχοντες σαφῆ ἀντίληψιν τῶν νομικῶν ἐθίμων των, εὕρισκον ἀκοπωτέραν τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ συνήθεια συμφωνεῖ πρὸς τὸν νόμον. Σημειωτέον, ὅτι δὲν ἦτο πάντοτε ἀσφαλὲς τὸ περιεχόμενον τοῦ νόμου, ἢ μᾶλλον ποῖον νόμον ὑπενόει τὸ ἐρωτηματολόγιον· π.χ. τὸ 2ον ἐρώτημα, περὶ τῶν τέκνων ὡς ἀναγκαίων κληρονόμων, βασίζεται ἐπὶ τῆς Νεα-

Φαίνεται, ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιφερειῶν δὲν ἐφηρμόζετο τὸ ὀθωμανικὸν Δίκαιον ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς. Σημειωτέον, ὅτι ἐκ τῶν ὀκτὼ ἐν ὅλῳ «ζητημάτων» τοῦ πρώτου ἐρωτηματολογίου, τὰ τέσσερα (ὑπ' ἀριθ. 1, 3, 4 καὶ 5) ἀφοροῦν εἰς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχήν· τὸ δὲ 2ον, περὶ τῶν τέκνων ὡς ἀναγκαίων κληρονόμων. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐθιμικοῦ τούτου Δικαίου, φαίνεται, ὅτι εἰς μὲν τὴν Χαλκίδα[1], Ρόδον[2] καὶ Κῶ[3], ἀσφαλῶς, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τὴν Χίον[4], ἐφηρμόζετο ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρον. διαδοχῆς τὸ ὀθωμ. Δίκαιον. Ὡς πρὸς τὴν περιέλευσιν τῆς περιουσίας τοῦ θανόντος, ἐλλείψει κληρονόμων, εἰς τὸ τουρκικὸν Δημόσιον, ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν σχετικὴν 3ην ἐρώτησιν, εἶναι καταφατική[5], πλὴν τῶν ἑξῆς ἐξαιρέσεων: α) ἐν Κορώνῃ[6], Μεθώνῃ[7] καὶ Ἀνδρούσσῃ[8]: διανέμεται μεταξὺ ἐπισκόπου, ἐκκλησίας καὶ πτωχῶν· β) ἐν Τριπόλει[9], Καρυταίνῃ[10] καὶ Ἁγ. Πέτρῳ[11]: μεταξὺ ἐκκλησίας, μονῶν, σχολείων καὶ πτωχῶν· γ) ἐν Σπάρτῃ[12]: ὑπὸ τοῦ φίλου του, ἢ τοῦ ἰσχυροτέρου τῆς ἐπαρχίας· δ) ἐν Μάνῃ[13]: ὑπὸ τοῦ φίλου του,

---

ρᾶς 115 καὶ τῶν Βασιλικῶν, πηγῶν ἀγνώστων ἐπὶ τουρκοκρατίας· ἀντιθέτως, ἡ Ἑξάβιβλος καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς συμπιληθέντα ἰδιωτικὰ ἐγχειρίδια, παρενόησαν τὴν διάταξιν τῆς Ν. 115, διατυπώσαντα διατάξεις ἀντιφασκούσας πρὸς ἀλλήλας (πρβλ. Zachariä von Lingenthal, Geschichte d. griechisch-röm. Rechtes, σ. 184, Γ. Πετροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 1320)· ἐπίσης ἐν τῷ 3ῳ ἐρωτήματι δὲν διασαφηνίζεται, μέχρι ποίου βαθμοῦ κληρονομοῦν «κατὰ νόμον» ἐξ ἀδιαθέτου οἱ ἐκ πλαγίου συγγενεῖς, διότι, ἐὰν ἡ ἐρώτησις ὑπενόει τὰς Ν. 118 καὶ 127, οἱ ἐκ πλαγίου συγγενεῖς κληρονομοῦν ἐπ' ἄπειρον, ἐν ᾧ κατὰ τὴν Ἑξάβιβλον (5, 8, 17) μέχρι τοῦ ὀγδόου βαθμοῦ. Ἐνίοτε ὅμως ἡ ἀνακρίβεια τῶν ἀπαντήσεων ὠφείλετο εἰς προσωπικὰ συμφέροντα τῶν ἀπαντώντων· (πρβλ., προκειμένου περὶ Τήνου, Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 15).

[1] Πρβλ. Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 51 καὶ 141, Ἰακ. Βισβίζην, ἐν π. Ἀθηνᾶ 53 (1949), σ. 234.

[2] Πρβλ. Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Καρπάθου (Ἀθ. 1926), σ. 63.

[3] Αὐτόθι, σ. 49.

[4] Πρβλ. Ἰακ. Βισβίζη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 234, σημ. 5 καὶ 237, σημ. 2, τοῦ ἰδίου, ἐν ΕΑΙΕΔ 1 (1948), σ. 36, Γ. Μαύρου, ἐν π. τοῦ ἐν Χίῳ Συλλόγου Ἀργέντη 1 (1938), σ. 67 ἑπ.

[5] Μόνον ἐκ τῆς Ἀνατ. Σπάρτης, ἡ ἀπάντησις εἶναι σαφῶς ἀρνητική· πρβλ. Ι. Βισβίζην, ἐν π. Ἀθηνᾶ 53 (1949), σ. 254.

[6] Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 16.

[7] Αὐτόθι, σ. 18.

[8] Αὐτόθι, σ. 22.

[9] Αὐτόθι, σ. 29.

[10] Αὐτόθι, σ. 30.

[11] Αὐτόθι, σ. 31.

[12] Αὐτόθι, σ. 33.

[13] Βλ. Π. Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ Λόγοι, τ. 1, σ. 215.

ἢ τοῦ πλησιεστέρου τῆς ἐπαρχίας· ε) ἐν Πόρῳ[1]: ὑπὸ τῶν περιποιουμένων αὐτόν· ϛ) ἐν Ἐπιδαύρῳ Λιμηρᾶ[2]: κατὰ τὰ 2/3 ὑπὸ τοῦ Δημοσίου καὶ κατὰ τὸ 1/3 ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας· ζ) ἐν Βρεσθένοις Λακεδαίμονος[3]: ὑπὸ τοῦ χωρίου καὶ τῆς ἐκκλησίας· η) ἐν Μήλῳ[4]: *«ὅστις τῶν πολιτῶν ἐκαλλιεργοῦσε γῆν ἀκαλλιέργητον, μὴ ἔχουσαν κύριον, τὴν ἐξουσίαζε καὶ ἰδιοκτησίαν τὴν ἔκαμε»*. Μόνον πέντε περιφέρειαι: Σῦρος[5], Ἄνδρος[6], Πάρος[7], Θῆβαι[8] καὶ Φολέγανδρος[9], ἀποφεύγουν ν' ἀπαντήσουν ἀμέσως, δηλοῦσαι, ὅτι δὲν ὑπάρχει παράδειγμα ν' ἀπέθανέ τις ἄνευ συγγενῶν!

Πάντως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐξ ἐθίμου Δικαίου διακρίνομεν ἐνίοτε ἐπίδρασιν τοῦ ὀθωμανικοῦ Δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς[10], ὡς ἐν Χίῳ: ὁ διπλασιασμὸς τῆς κληρονομικῆς μερίδος τῶν ἀρρένων τέκνων ἔναντι τῆς τῶν θηλέων[11], ἢ ὁ προσδιορισμός, εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, τοῦ κληρονομικοῦ μεριδίου τῆς συζύγου εἰς τὸ 1/7 τῆς περιουσίας[12].

Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ βυζαντινοῦ καὶ ὀθωμανικοῦ Δικαίου ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἦσαν τεράστιαι: κατὰ τὸ τελευταῖον, τὰ χρέη τοῦ κληρονομουμένου δὲν μετεβιβάζοντο εἰς τοὺς κληρονόμους, ἀλλὰ προαφῃροῦντο ἐκ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας[13]· δὲν ὑπῆρχον κανόνες κληρονομικῆς διαδοχῆς, ἐφαρμοζόμενοι κατ' ἀναλογίαν[14], ἀλλ' ἐφ' ἑκάστης συγκεκριμένης περιπτώσεως ὑφίστατο ὡρισμένη ἐκ τῶν προτέρων λύσις· πλὴν γενικωτάτων τινῶν κανόνων,

---

[1] Πρβλ. Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 40.

[2] Αὐτόθι, σ. 34.

[3] Αὐτόθι, σ. 36. Ὁ Θεοδώρητος, ἐν τῇ ἀπαντήσει του προσθέτει: *«ἢ ἂν ἐπληροφορεῖτο ὁ ἀποδεκατιστὴς (σπακί), ὡς μασιχλικά, τουρκιστί, τὰ ἐπωλοῦσε»*.

[4] Πρβλ. Ἰ. Βισβίζην, ἐν ΕΑΙΕΔ 6 (1955), σ. 127.

[5] Πρβλ. Ἰ. Βισβίζην, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 124 καὶ τοῦ ἰδίου, ἐν π. Ἀθηνᾶ 13 (1949), σ. 234, σημ. 5.

[6] Πρβλ. Δ. Πασχάλην, ἐν Ἀρχ. Οἰκ. καὶ Κοιν. Ἐπιστ. 5 (1925), σ. 7.

[7] Πρβλ. Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 12 καὶ Ἰ. Βισβίζην, ἐν ΕΑΙΕΔ 7 (1956), σ. 14.

[8] Πρβλ. Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 50.

[9] Πρβλ. Ἰ. Βισβίζην, ἐν ΕΑΙΕΔ 7 (1956), σ. 17.

[10] Πρβλ. Ν. Πανταζοπούλου, Γένεσις καὶ ἀνέλιξις τοῦ ἑλληνικοῦ Δικαίου (Ἀθ. 1949), σ. 31. Ὁ Zachariä v. Lingenthal, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 145, ἀποκρούει τὴν γνώμην τουρκικῆς ἐπιδράσεως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς.

[11] Πρβλ. Δ. Γκίνην, ἐν π. Ἑλληνικὰ 11 (1939), σ. 299 ἑπ. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Μεθώνης, αἱ θυγατέρες ἐλάμβανον μικροτέραν μερίδα τῶν υἱῶν· πρβλ. Λ. Χρυσανθόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 18.

[12] Πρβλ. Ζέπων, J.G.R., τ. 8, σ. 485.

[13] Πρβλ. J. Luciani, ἔνθ' ἀνωτ., §§ 1 καὶ 36.

[14] Πρβλ. Δ. Ν. Δημητριάδην, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 7.

τεθέντων ὑπὸ τοῦ Κορανίου[1], αἱ λύσεις αὗται εἶχον δοθῆ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ὑπὸ ἀράβων νομομαθῶν[2].

Ἡ μόνη ἐνδιαφέρουσα τοὺς κατακτητὰς περίπτωσις, πρὸς πιστὴν τήρησιν τοῦ ὀθωμ. Δικαίου ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἦτο ἡ μὴ ὕπαρξις κληρονόμων, ἵνα περιέλθῃ εἰς τὸ Δημόσιον ἡ κληρονομία· ἀλλ' οἱ ἄκληροι χριστιανοί, πρὸς ἀποφυγὴν τούτου, ἔσπευδον νὰ υἱοθετήσουν ξένον τινὰ πρὸ τοῦ θανάτου των[3], ἢ διὰ πράξεων ἐν ζωῇ μετεβίβαζον τὴν περιουσίαν των εἰς ἀγαθοεργὰ ἱδρύματα, παρακρατοῦντες τὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς των ἐπικαρπίαν.

* * *

Νομίζω πολλαχῶς ἐνδιαφέρουσαν τὴν ἔκδοσιν τοῦ διαλογικοῦ τούτου πονηματίου· πλὴν τοῦ γλωσσολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, λαμβάνομεν γνῶσιν τῶν κυριωτέρων διατάξεων τοῦ ἐφαρμοζομένου ἐπὶ τῶν χριστιανῶν μουσουλμανικοῦ Δικαίου τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, ἔχομεν δὲ οὕτω πρόχειρον τὸν ἔλεγχον τῆς καταγωγῆς ὡρισμένων νομικῶν ἐθίμων τῆς περιόδου ταύτης· π.χ. ὁ συντάκτης τῆς ἐκθέσεως περὶ τοῦ ἐξ ἐθίμων Δικαίου τῆς Χίου Γ. Καλόγνωμος[4], δὲν θὰ ἐδικαιολόγει, ὡς ἔπραξε[5], τὸ ἔθιμον καθ' ὃ «*τὰ μὲν ἀρσενικὰ παιδιὰ ἐλάμβανον δύο μερίδια, τὰ δὲ θηλυκὰ ἕν*» ἐν Χίῳ, ἐὰν ἐγίνωσκε τὴν πηγὴν τοῦ ἐθίμου. Ἐπίσης διὰ τοῦ Ἐγχειριδίου[6] ρίπτεται φῶς εἰς τὰς ἄλλως ἀκατανοήτους ἐκφράσεις: *γάλα* καὶ *ὀκτάριν* εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰάκ. Βισβίζη[7] δημοσιευθέντα νοταριακὰ ἔγγραφα ἐκ Χίου, ὑπ' ἀριθ. 20, 63 καὶ 64. Ἐπίσης τώρα πληροφορούμεθα, πόθεν τὸ περίεργον ποσοστὸν 1/7 τῆς χήρας εἰς Λεοντάρι Μεγαλοπόλεως καὶ εἰς Πάρον[8].

---

[1] IV 8, 12, 13, 14, 15, 175.

[2] Πρβλ. J. Luciani, ἔνθ' ἀνωτ., §§ 106, 265, 286, 328, 402, 446, 458-462, 474, 481, 482, 483, 501 (ἀριθ. 4), 504, 547, 548, 589-597.

[3] Ἐν τῇ ἀπαντήσει τοῦ Εἰρηνοδίκου Ἀμοργοῦ (1833) δηλοῦται τοῦτο ρητῶς: «*...ὅταν ὅμως δὲν ἔχῃ κανένα συγγενῆ, τότε υἱοθετεῖ ἕναν ξένον καὶ τὸν ἔχει εἰς τὰς ἀνάγκας του... καὶ λαμβάνει ὁλοσχερῶς τὴν κτηματικήν του κατάστασιν*». Πρβλ. Ἰ. Βισβίζην, ἐν ΕΑΙΕΔ 7 (1956), σ. 18. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἀν. Χριστοφιλόπουλος (Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζ. Δίκαιον, Ἀθ. 1946, σ. 82) τὸ κύριον ἀποτέλεσμα τῆς υἱοθεσίας κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους ἦτο ἡ ἀπονομὴ τῶν κληρον. δικαιωμάτων. Πρβλ. Ἀπ. Βακαλόπουλον, ἐν Ἀρχ. Ἰδ. Δικ. 13 (1946), σ. 196 καὶ Γ. Πετρόπουλον, Νομικὰ ἔγγραφα Σίφνου, τ. Α΄ (Ἀθ. 1956), σ. 397.

[4] Ἐν π. Ἑλληνικὰ 11 (1939), σ. 299-306.

[5] Αὐτόθι, σ. 300 καὶ σημ. 1.

[6] §§ 2, 4, 5, 42.

[7] Ἐν ΕΑΙΕΔ 1 (1948), σ. 1-164.

[8] Πρβλ. Π. Καλλιγᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., §§ 70, 73.

Γλωσσολογικῶς, τὸ κείμενον παρουσιάζει ἐλαχίστην ἰταλικὴν ἐπίδρασιν (*ρέστος* § 44, *κάρτο* §§ 71, 72, 97), συνήθη εἰς δικαιόγραφα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, μίαν μόνον τουρκικὴν λέξιν: *κουραμᾶς* (§ 35), μίαν λέξιν ἐκ παρανοήσεως: *κάτω ὄντες* = κατιόντες (§ 83) καί, ἴσως, μίαν ἀθησαύριστον λέξιν: *ἐδικοσύνη* (§§ 54, 55, 56, 83).

Ἐν τέλει παραθέτω λεξιλόγιον ἰδιωματικῶν ὅρων.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ

f. 1v ***Μοιρασιὰ κατὰ τοὺς νόμους τῶν Τουρκῶν.***

1. Μ. *Ἕνας ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἄφησεν παιδιά, ἀσερνικὰ καὶ θηλυκά· πῶς μοιράζουν;*

Δ. *Δύο λαμβάνουν τ' ἀσερνικὰ καὶ τὰ θηλυκὰ ἕνα.*

2. Μ. *Ἄλλος ἀπόθανεν καὶ ἄφησεν μητέρα καὶ παιδιὰ ἀσερνικὰ καὶ θηλυκά· πῶς μοιράζουν;*

Δ. *Πρῶτον λαμβάνει ἡ μήτηρ τὸ ἕκτο ἀπὸ τὰ καλὰ ἐκεῖνα, ἤγουν τὸ γάλα, τὰ δὲ λοιπὰ οἱ παῖδες καὶ μοιράζουν ὡς ἄνωθεν.*

3. Μ. *Ἀμὴ ἐὰν ἔχει πατέρα καὶ παιδιά;*

Δ. *Τὸ ὅμοιον, ἤγουν τὸ ἕκτον ὁ πατήρ, τὰ λοιπὰ οἱ παῖδες.*

4. Μ. *Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἀφήνει πατέρα καὶ μητέρα καὶ ἀδέλφια· πῶς μοιράζουν;*

Δ. *Ἡ μήτηρ λαμβάνει τὸ ἕκτο καὶ τὰ λοιπὰ ὁ πατήρ. Εἴξευρε καὶ ἐτοῦτο: πῶς ὁ πατὴρ εἶναι πάντοτε ὁ κληρονόμος τῶν παιδιῶν, πλὴν ἡ μήτηρ λαμβάνει τὸ ἕκτο, τὸ ὁποῖον πίνωσι τὸ γάλα.*

5. Μ. *Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἄφησεν γυναῖκα καὶ παιδιὰ καὶ πατέρα καὶ μητέρα.*

Δ. *Κάμνωσι τὰ καλὰ αὐτὰ μερδικὰ 24 καὶ ἀγγίζουν τῆς γυναίκας* f. 2r *τὸ ὄγδοον, ἤγουν τὰ 3*[1] *καὶ τοῦ ‖ πατρὸς τὸ ἕκτον, τὰ*[2] *4 καὶ τῆς μητρὸς τὸ ἕτερον ἕκτον, τὰ*[3] *4. Ἔμειναν καὶ τὰ δεκατρία καὶ τὰ λαμβάνουν οἱ παῖδες, μοιράζωντας αὐτὰ δύο καὶ ἕνα.*

6. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν γυναῖκα καὶ ἀδέλφια, ἀσερνικὰ καὶ θηλυκά.*

Δ. *Εἴξευρε τοῦτο: ὅτι ὅταν χηρέψει μιὰν γυναίκα καὶ δὲν ἔχει παιδί, ὁ ἀνὴρ αὐτῆς λαμβάνει ⟨τὸ ἕκτον⟩ ἤγουν τὰ*[4] *4· ἀμὴ ὅταν ἔχει παιδιά, λαμβάνει τὸ ὄγδοον. Λοιπὸν εἰς ἐτοῦτο ὁποῦ μὲ ἀρωτᾶς, ἐπειδὴ καὶ δὲν εἶναι παιδὶ εἰς τὸ μέσον, λαμβάνει ἡ γυνὴ τὰ*[5] *4, τὰ δὲ λοιπὰ τ' ἀδέλφια, δύο καὶ ἕνα. Εἴξευρε ἀκόμη, ὅταν ἀποθάνει ἡ γυνὴ καὶ ἀφήσει ἄνδραν*

---

[1] ms pro: *τὰ 3*, habet: *τὸ τρίτον* [2] ms habet: *τὸ* [3] ms habet: *τὸ* [4] ms habet: *τὸ* [5] ms habet: *τὸ*

ἐὰν ἀφήσει καὶ παιδιά, λαμβάνει ὁ ἀνὴρ τὸ 4· ἐὰν δὲν ἔχει, τὰ ἐμισά, ἐπειδὴ πάντα τὰ διπλᾶ πέρνει ὁ ἀνὴρ ἀπὸ τὴν γυναῖκα, ὅσον καὶ εἰς τ' ἀδέλφια, ὁποῦ μοιράζουν δύο καὶ ἕνα.

7. Μ. *Γυναῖκα ἀπόθανεν καὶ ἄφησεν τὸν ἄνδρα της καὶ πατέρα καὶ μητέρα.*

Δ. *Λαμβάνει ὁ ἀνὴρ τὰ ἐμισὰ καὶ ἡ μήτηρ τὸ ἕκτο καὶ τὰ λοιπὰ ὁ πατήρ.*

8. Μ. *Ἡ γυναίκα ἄφησεν ἄνδραν, γονεῖς καὶ θυγατέρα.*

Δ. *Εἴξευρε τοῦτο, ὅτι ὅταν ἀποθάνει ἄνθρωπος ⟨καὶ⟩ ἔχει παιδίον θηλυκό, πάντα τὰ ἐμισὰ λαμβάνει τὸ παιδίον καὶ τὸ 4 ὁ ἀνὴρ καὶ τὸ τρίτον οἱ γονεῖς. Λοιπὸν εἰς τούτην τὴν μοιρασιάν, θέλωντας νὰ τοὺς μοιράσεις, θέλεις εὕρει ἕναν ἀριθμὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖον νὰ ἐμπορεῖς νὰ εὐγάζεις μισά, τρίτο καὶ τέταρτο καὶ θέλεις τὸν εὕρει τὸν αὐτὸν λογαριασμὸν*[1] *εἰς* f. 2v *τὸν ἀριθμὸν τῶν ⟨24⟩ ‖ ἐπειδὴ τὰ ἐμισὰ ὁποῦ ἀγγίζουν τῆς θυγατρὸς εἶναι 12, τὸ τρίτον ὁποῦ θέλουν νὰ πάρουν οἱ γονεῖς εἶναι 8 καὶ τὸ τέταρτο τοῦ ἀνδρὸς εἶναι 6. Καὶ ἔτζη τὰ σμίγεις, ἤγουν τὰ 12, τὰ 8 καὶ τὰ 6 καὶ γίνονται 26.*

9. Μ. *Ἀμὴ ἐὰν ἔχει δύο θυγατέραις καὶ ἄνδρα, πατέρα καὶ μητέρα;*

Δ. *Εἴξευρε πάλιν τοῦτο: ὅτι ὅταν ἔχει δύο θυγατέραις, λαμβάνουσι δύο τρίτα καὶ ὁ ἀνὴρ τὸ τέταρτο καὶ οἱ γονεῖς τὸ τρίτον καὶ οὕτως λέμεν καὶ εἰς ἕκτον πάλιν ἀπὸ τὰ 24, ἐβγάζει δύο τρίτα ἤγουν 16 καὶ διὰ τοὺς γονεῖς τὸ τρίτον, ἤγουν 8 καὶ τοῦ ἀνδρὸς τὰ 6*[2] *καὶ γίνονται 30· καὶ οὕτως κάμνουν τὰ καλὰ ἐκεινοῦ μερίδια 30 καὶ λαμβάνουσι τὸ κάθε μέρος ὡς εἴρηται.*

10. Μ. *Ἀμὴ ὄνταν ἔχει πολλὰς θυγατέρας;*

Δ. *Εἴξευρε τοῦτο ἀκόμη, ὅτι ἀπὸ δύο θυγατέρας καὶ ἄνω, ὅσες καὶ ἂν εἶναι, τὰ δύο τρίτα λαμβάνουσι καὶ γίνεται ὡς ἄνωθεν.*

11. Μ. *Ἀμὴ ὅταν ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ ἀφήσει πατέρα καὶ μητέρα, γυναῖκα καὶ μιὰ θυγατέρα;*

Δ. *Τοῦτο πρέπει νὰ ξεύρεις, πὼς ὅταν ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ ἔχει θηλυκὸ παιδί, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλην κληρονομία ἀπὸ τοὺς γονεῖς αὐτῆς, μόνον τὰ ἐμισά· καὶ ἂν ἔχει πατέρα καὶ μητέρα, νὰ πάρουν τὸ τρίτον· καὶ ἂν εἶναι καὶ ἄνδρας ἀποθανών, λαμβάνει ἡ γυναῖκα τὸ 4 καὶ τὸ ὄγδοον καὶ ἂν περισσεύει, ἐὰν ἔχει πατέρα, τὸ πέρνει, ἐὰν δὲν ἔχει, γυρεύει τὸ πλέον ζεστὸν ἐδικὸν ἀπὸ ἀσερνικὸ νὰ τὸ δόσῃ. Ὅθεν εἰς τούτην τὴν μοιρασιὰ ὁποὺ μὲ ἐρωτᾷς, ἂν ἄνθρωπος ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν γυναῖκα, πατέρα καὶ μητέρα καὶ μιὰ θυγατέρα, σοῦ ἀποκρίνομαι, ὅτι κάμνεις πάλι τὰ καλὰ τοῦ ἀποθανόντος μερδικὰ 24 καὶ τυχαίνουν τῆς θυγατρὸς δώδεκα*

[1] recte : *αὐτὸν τὸν λογαριασμὸν* [2] ms habet : *τέσσαρα*

f. 3r *ἤγουν τὰ ἐμισὰ καὶ ‖ τῶν γονέων τὸ τρίτον, ἤγουν τὰ 8· καὶ τὸ ὄγδοον τῆς γυναικός, ἤγουν τὰ 3· καὶ γίνονται 23· ἔμεινεν τὸ ἕνα ἕως τὰ 24 καὶ τὸ λαμβάνει καὶ αὐτὸ ὁ πατήρ.*

12. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει δύο θυγατέραις καὶ γυναῖκα, πατέρα καὶ μητέρα;*

Δ. *Πάντα κάμνεις τὸν λογαριασμὸν εἰς τὰ 24· καὶ λαμβάνουσιν οἱ δύο θυγατέραις οἱ*[1] *δύο, τὰ δύο τρίτα, ἤγουν τὰ 16· καὶ οἱ γονεῖς τὸ τρίτον, ἤγουν τὰ 8· καὶ ἡ γυνὴ τὸ ὄγδοον, ἤγουν τὰ*[2] *3 καὶ γίνονται 27. Οὕτως τοὺς μοιράζεις.*

13. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησε γυναῖκα καὶ μίαν θυγατέρα.*

Δ. *Γίνονται μερδικὰ 24 καὶ λαμβάνει ἡ θυγατέρα τὰ ἐμισά, ἤγουν τὰ 12 καὶ ἡ γυνὴ τὸ ὄγδοον, ἤγουν τὰ 3, ὁποῦ γίνονται 15 καὶ τὰ ἐννηὰ ποὺ ἀπομείνουν ἕως τὰ 24, τὰ λαμβάνουν τὰ ἀσερνικὰ τὰ πλέον ζεστὰ ὁποὺ θέλουν εὑρεθεῖ ἀπὸ τὸ γένος του, ἤγουν νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ ἀσερνικό.*

14. Μ. *Γυναῖκα ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν ἄνδρα καὶ ἀδελφὴ καὶ ἐγγόνια ἀπὸ ἀσερνικὸ καὶ θηλυκόν.*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ὁ ἀνὴρ καὶ τὰ ἐμισὰ ἡ ἀδελφή. Καὶ τὰ ἐγγόνια, τόσον ἀπὸ ἀσερνικά, ὅσον καὶ ἀπὸ θηλυκά, δὲν λαμβάνουν τίποτις.*

15. Μ. *Ἄνθρωπος ἐπόθανεν καὶ ἔχει ἀδέλφια ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα καὶ ἔχει καὶ ἄλλα ἀδέλφια μόνον ἀπὸ μιὰν μητέρα, ἤγουν ὁ ἀποθανὼν ἔχει ἀδέλφια ὁποῦ τοὺς ἔσπειρεν ἕνας πατέρας καὶ τοὺς ἐγέννησεν μία μητέρα· καὶ ἔχει καὶ ἕτερα ἀδέλφια, ὁποὺ τοὺς ἐγέννησε μία μητέρα, ἀμὴ ἀπὸ ἄλλον ἄνδραν καὶ εἰπέ μας, πῶς μοιράζουν;*

Δ. *Νὰ εἰξεύρεις, ὅτι τὰ ἀδέλφια, ὁποῦ ἐγεννήθησαν ἀπὸ μιὰν μητέρα, λαμβάνει τὸ καθ' ἕνα, τόσον ἂν εἶναι ἀσερνικό, ὅσον καὶ θηλυκό, ἕνα ἕκτο τὸ καθένα, λαμβάνει καὶ ἡ μήτηρ ἕνα ἕκτο καὶ ὅσον μένει, τὸ λαμβάνουν τὰ ἕτερα ἀδέλφια, αὐτὰ ὁποὺ εἶναι ἀπὸ ἕνα πατέρα καὶ μιὰ μητέρα.*

16. Μ. *Καὶ τοῦτο μοῦ φαίνεται παράδοξο, διὰ τί ἀνίσως καὶ τύχει καὶ ἔχει πέντε ἀδέλφια ἀπὸ μίαν μητέρα καὶ πάρουσι τὰ πέντε ἕκτα καὶ* f. 3v *πάρει καὶ ἡ μητέρα τὸ ἕτερο ἕκτον, ὁποῦ ἔμεινεν ‖ καὶ δὲν ἀπομείνει νὰ πάρουν τ' ἄλλα ἀδέλφια ὁποὺ εἶναι ἀπὸ μιὰν μητέρα καὶ ἕνα πατέρα; Πῶς γίνεται καὶ νὰ μὴν πάρουσι αὐτοὶ κληρονομίαν ἀπὸ τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν;*

Δ. *Δὲν πέρνουσι οὐδέν, διατὶ αὐτὸ τὸ ἕκτο, ὁποῦ λαμβάνουσι τὰ ἀδέλφια ἐκεῖνα, δὲν τὰ πέρνουν σὰν κληρονομιά, μόνον ὡσὰν χρέος, διατὶ ἐθράφησαν εἰς ἕνα αἷμα τῆς μητρὸς αὐτῶν καὶ ὄχι ἕνα σπέρμα καὶ οὕτως εἰμπορεῖ νὰ τύχει καὶ ἔχει ἕναν ἀδελφὸν μόνον, νὰ πάρει ἕνα ἕκτο καὶ τὰ ἐπίλοιπα νὰ τὰ πάρουν οἱ ἄλλοι ἀδελφοί.*

[1] ms habet : *τὰ* [2] ms habet : *τὸ*

17. Μ. *Λέγεις μου, πῶς τὰ ἀδέλφια τὰ ὁμομήτρια δὲν πέρνουν κληρονομιά, μόνον αὐτὸ ποὺ πέρνουν ἀπὸ πόσα*[1] *6 τὸ ἕνα, τὸ πέρνουν διὰ τὸ αἷμα, ὁποῦ ἐβύζασαν εἰς μίαν κοιλιά· ἀμὴ ἂν τύχει καὶ ἀποθάνει τινὰς καὶ ἔχει μόνον ἕναν ἀδέλφι ἀπὸ μητέρα μόνον καὶ ἄλλα ἀδέλφια δὲν ἔχει, ὁποὺ νὰ εἶναι ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα καὶ πάρει, ὡς λέγει⟨ς⟩, ἐκεῖνο ⟨τὸ⟩ ἀδέλφι τὸ ἕνα ἕκτο, ἡ ἄλλη κληρονομιὰ ποῦ πηγαίνει; τίς τὴν λαμβάνει;*

Δ. *Λαμβάνει, ὡς λέγεις, τὸ ἀδέλφι τὸ ἕκτο καὶ ἂν ἔχει καὶ μητέρα, λαμβάνει τὸ ἕτερο ἕκτο καὶ τὰ τέσσερα ἕκτα, ὁποῦ μείνουν, τὰ πέρνουν οἱ πλέον ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικό, ὁ θεῖος, ὁ ἀξάδελφος, ἀπὸ τοὺς γονέους τού.*

18. Μ. *Χήρα γυναῖκα ἔχει ἕνα καὶ μόνον παιδίον καὶ ἐπόθανεν καὶ ἔμεινεν ἡ μήτηρ καὶ ἔχει καὶ θειὸν καὶ θειὰν τὸ παιδίον, ἀδέλφια τοῦ πατρός του.*

Δ. *Ὁ θειὸς καὶ ἡ μήτηρ κληρονομοῦν καὶ λαμβάνει ἡ μητέρα τὸ τρίτον καὶ ὁ θειὸς τὰ δύο τρίτα· ἡ θεία οὐδέν.*

19. Μ. *Καὶ διατί δὲν λαμβάνει ἡ θειά;*

Δ. *Ἄκουσον νὰ εἰξεύρεις καὶ ἐτοῦτο: αἱ γυναῖκες ὅλαις δὲν πέρνουν κληρονομίαν ἀπὸ τοῦ ἀποθαμένου, μόνον τούταις οἱ τέσσεραις: ἀδελφαί, μήτηρ, συμβία καὶ θυγατέρα. Ταῖς δὲ λοιπαῖς, ἤγουν θεία καὶ ἀνη-*
f. 4r *ψιά, ἀξαδέλφας, ποσῶς μὴν τὰς ὀνομάζεις καὶ ‖ ὅταν τύχει καὶ ἀποθάνει τινὰς καὶ δὲν ἔχει οὔτε θυγατέρα, οὔτε μητέρα, οὔτε ἀδελφή, οὔτε γυναῖκα, τὸ ἔχει του τὸ πέρνουν οἱ πιὸν ζεστοὶ ὁποῦ κατεβαίνουσι ἀπὸ ἀσερνικὸν καὶ νὰ εἶναι καὶ ἡ αὐτὴ κληρονομιὰ ὁποὺ τὰ πέρνουν ἀσερνικοὶ καὶ ἂν ἔχει ὁ ἀποθανὼν ἀνήψια καὶ ἀξαδέλφας ἢ θείας, τόσον νὰ καταβαίνουν ἀπὸ ἀσερνικό, ὅσον καὶ ἀπὸ θηλυκόν, δὲν λαβάνουν οὐδὲν καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἄνωθεν κληρονομιὰν ἐμοίρασεν ὁ θεῖος καὶ ἡ μήτηρ.*

20. Μ. *Ἀμὴ ἂν τύχει καὶ ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ δὲν τοῦ εὑρίσκεται τινὰς ἀπὸ ἀσερνικόν, μόνον ὅλον ἀπὸ θηλυκόν;*

Δ. *Μάθε καὶ ἐτοῦτο, ὅτι ἂν ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ ἔχει μόνον θυγατέρα, τὰ πέρνει ὅλα ἡ θυγάτηρ, ὁμοίως καὶ ἡ μήτηρ μόνον ὅλα· ὁμοίως καὶ ἡ ἀδελφὴ ὅλα· πλὴν ἡ γυνὴ δὲν τὰ λαμβάνει ὅλα, μόνον τὸ 4, τέταρτο καὶ ἐὰν τύχει καὶ δὲν ἔχει ὁ ἀποθανὼν οὔτε θυγατέραις, οὔτε μητέρα ἢ ἀδελφαῖς, τότες κατεβαίνει ἡ κληρονομιὰ εἰς τὰ θηλυκὰ τὰ πλέον ζεστά, ἤγουν θείας, ἀξαδέλφας καὶ ἕτερα καὶ τοῦτο ἔστωντας καὶ δὲν εὑρίσκονται ἀπὸ ἀρσενικόν.*

21. Μ. *Ἄνθρωπος ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν μητέρα καὶ θεῖον, τοῦ πατρός του ἀδελφόν, ὅμως ⟨δὲν⟩ ἦτον τόσα ἀπὸ ἕνα πατέρα, μόνον ἀπὸ μίαν μητέρα· πῶς μοιράζουν;*

[1] recte : *τόσα*

Δ. *Ἔστωντας καὶ δὲν ἔχει ἄλλον κληρονόμον, μόνον τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ αὐτὸν τὸν θεῖον, τὸν ὁμομήτριον τοῦ πατρός του, τὰ πάντα λαμβάνει ἡ μήτηρ καὶ ὁ θεῖος οὐδέν.*

22. Μ. *Καὶ διατί ὁ θεῖος δὲν λαμβάνει;*

Δ. *Ἐνθυμήσου ὁποῦ σοῦ ἐπροεῖπα, ὅτι τὰ ἀδέλφια τὰ ὁμομήτρια δὲν εἶναι κληρονόμοι, μόνον διατὶ ἐβύζασαν ἀπὸ ἕνα αἷμα μιᾶς μητρός, τοὺς δίνει τὸ ἕκτο· ἔπειτα σβύνει ἡ συγγένεια καὶ δὲν τοὺς ἔχει πλέον διὰ συγγενεῖς τοὺς κατιόντας, ἤγουν τὰ παιδιὰ αὐτῶν, μόνον ὡσὰν ἀπόξενον καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἄνωθεν κληρονομίαν, ἔστωντας καὶ ἄνωθεν θειός, δὲν εἶναι συγγενὴς ἀπὸ σπέρμα, ἤγουν ἀπὸ πατέρα, δὲν τὸν λογαριάζει διὰ συγγενῆ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τινὰν συγγένεια ἀπὸ ἀσερνικό, τὰ δίδει ὅλα τῆς μητρός.*

f. 4v **23. Μ.** *Ἄνθρωπος ἄφησεν παιδιὰ 8, ἀπὸ δυὸ γυναῖκες· τὰ 4 ἀπὸ τὴν μίαν, τὰ 4 ἀπὸ τὴν ἄλλην καὶ ἐμοίρασαν τὴν κληρονομίαν ἐκεινοῦ, ὕστερον δὲ ἐπόθανεν ἕναν παιδίον· πῶς κληρονομοῦν;*

Δ. *Τὰ ἀδέλφια ὁποῦ εἶναι ἀπὸ μίαν μητέρα, τὰ μοιράζουν τὰ καλὰ τοῦ ἀποθανόντος καὶ τὰ ἄλλα εἶναι ἔξω.*

24. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν πάππον καὶ ἀδέλφια.*

Δ. *Τὰ πάντα λαμβάνει ὁ πάππος καὶ τὰ ἀδέλφια οὐδέν, πλὴν ὁ αὐτὸς πάππος*[1] *νὰ εἶναι ἐκ πατρός του*[2].

25. Μ. *Ἄνθρωπος ἔχει ἀδελφὴ καὶ ἄλλους ἐδικοὺς ἀπὸ ἀσερνικόν.*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ἡ ἀδελφὴ καὶ τὰ ἕτερα ἐμισὰ τὰ λαμβάνουν οἱ πλέον ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικόν.*

26. Μ. *Ἀμὴ ἐὰν ἔχει δύο ἀδελφάς;*

Δ. *Λαμβάνουσι τὰ δύο τρίτα καὶ τὰ λοιπὰ ὡς ἄνωθεν εἴπαμεν.*

97. Μ. *Ἀμὴ ἐὰν ἔχει πολλὰ⟨ς⟩ ἀδελφάς;*

Δ. *Πάντα τὰ δύο τρίτα καὶ τὰ λοιπὰ ὡς ἄνωθεν.*

28. Μ. *Ἄνθρωπος ἔχει ἀδελφὴ καὶ ἔξη ἀνηψιοὺς ἀπὸ ἀσερνικόν.*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ἡ ἀδελφὴ καὶ τὰ ἕτερα ἡμίση οἱ ἀνηψιοί, ὅσοι καὶ ἂν εἶναι καὶ ἐπειδὴ εἰς τούτην τὴν μοιρασιὰ εἶναι ἔξη ἀνηψιοί, γίνονται μερδικὰ 12 καὶ λαμβάνει ἡ ἀδελφὴ τὰ 6 καὶ τὰ ἄλλα 6 ὁ καθεὶς ἀνηψιὸς τὸ ἕνα. Καὶ μὴν ἐξετάζεις διὰ τοὺς ἀνηψιούς, τόσον νά τους ἔχει ἀπὸ ἕναν ἀδελφὸν ἢ καὶ δύο ἢ καὶ τρεῖς, ἐπειδὴ ἡ κληρονομιὰ τῶν ἀνηψιῶν μοιράζονται εἰς τὰ πρόσωπα.*

29. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει δύο ἀδελφαῖς καὶ ἀνηψιούς;*

Δ. *Τὰ δύο τρίτα οἱ ἀδελφαῖς καὶ τὸ ἄλλο τρίτον λαμβάνουν οἱ ἀνηψιοί, ὅσοι καὶ ἂν εἶναι.*

30. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει πολλαῖς ἀδελφαῖς καὶ ἀνηψιούς;*

[1] recte : *πλὴν αὐτὸς ὁ πάππος…* [2] recte : *των*

Δ. *Ἀπὸ δύο ἀδελφαῖς καὶ ἄνωθεν λαμβάνουσι τὰ δύο τρίτα καὶ τὸ ἄλλο οἱ ἀνηψιοί.*

f. 5r **31. Μ.** *Ἀμὴ ἐὰν ἔχει θυγατέρα καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφαῖς;*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ἡ θυγατέρα καὶ τὰ ἄλλα ἐμισὰ οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἀδελφαῖς του μοιράζονται, δύο τὰ ἀσερνικὰ καὶ ἕνα τὸ θηλυκό.*

32. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει δύο θυγατέρας καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς;*

Δ. *Τὰ δύο τρίτα οἱ θυγατέραις καὶ τὸ ἄλλο τρίτο τὰ ἀδέλφια μοιράζονται αὐτά, ὡς ἄνωθεν.*

33. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν πάππον, ἤγουν τοῦ πατρός του πατέρα καὶ ἀδέλφια· τίς τὸν κληρονομᾶ;*

Δ. *Ὁ πάππος, μόνον νὰ εἶναι ἀπὸ ἀσερνικόν.*

34. Μ. *Ἄνθρωπος ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν θυγατέρα καὶ μητέρα καὶ ἀδελφὴν καὶ γυναῖκα καὶ ἄλλους κληρονόμους ἀπὸ ἀσερνικό.*

Δ. *Κάμνεις καὶ ἐδῶ τὸν λογαριασμὸν ἐπάνω εἰς τὰ 24. Καὶ τυχαίνουν τῆς θυγατρὸς 12 καὶ τῆς μητρὸς 4 καὶ τὰ 3 τῆς γυναίκας· ἔμειναν καὶ πέντε ἕως τὰ 24 καὶ τὰ λαμβάνει ἡ ἀδελφή.*

35. Μ. *Καὶ διατί δίδεις μόνον τῆς ἀδελφῆς ἐδῶ μερίδια 5 ἀπὸ τὰ 24, ποὺ βλέπω παρ' ἐμπρὸς*[1] *τῆς ἀδελφῆς δίνεις τὰ ἐμισὰ καὶ κάμνεις τὰ μερδικὰ πολλὰ καὶ γίνεται κιόλας κουραμᾶς καὶ εἰς τούτην τὴν μοιρασιὰ ἔδωκες ὁλωνῶν τὰ σωστά τους καὶ τῆς ἀδελφῆς δίνεις μόνον ὅτι σοῦ ἐπερίσσευσεν ἀπὸ τὰ 24; πῶς πάγει ἐτοῦτο;*

Δ. *Γροίκισε, ὅταν μοιράζουν ὅλον θηλυκά, ὡσὰν βλέπεις ἀπάνω, καὶ εἶναι θυγατέρα, μήτηρ, γυναῖκα καὶ ἀδελφή, τὴν ἀδελφὴ ἔξω καὶ λαμβάνει ἡ καθεμιὰ τὸ διατεταγμένο αὐτῆς καὶ ὅσα μένουν, ἕως τὰ 24, τὰ λαμβάνει ἡ ἀδελφή.*

36. Μ. *Διδάσκαλε, λέγουσι πῶς εἰς ταῖς κληρονομιαῖς δὲν μπορεῖ νὰ λείψει ἀσερνικὸ ἀπὸ τὴ μέση καὶ ἐδῶ βλέπω πολλαῖς μοιρασιαῖς καὶ μοιράζουν θηλυκά, καὶ ἀσερνικὰ δὲν εἶναι εἰς τὴν μέσην· πῶς πάγει ἐτοῦτο;*

Δ. *Τοῦτο εἶναι ἔστωντας καὶ ἡ κληρονομιὰ ὁποὺ πέρνουν τὰ θηλυκὰ εἶναι διατεταγμένη ὡσὰν βλέπεις καὶ πέρνουν· καὶ πέρνουν τούταις τὰ τρίτα καὶ ἐμισὰ καὶ εἶναι ὡσὰν νὰ τῶν τὰ χρεωστᾶς. Δια τοῦτο, δίνωντας ὡσὰν χρέος ‖ ὅλην τὴν κληρονομίαν, δὲν ἔμεινεν νὰ πάρουν τὰ ἀσερνικά, ὁποῦ εἶναι οἱ καθολικοὶ κληρονόμοι, ὡσὰν ὁποὺ λαχαίνει καὶ ἀποθάνει ἄνθρωπος χρεωμένος καὶ μοιράζουν τὸ ἔχει του οἱ χρεωφειλέταις καὶ οἱ κληρονόμοι ἀπομείνουν ἀπ' ἔξω.*

(f. 5v at the line "τας ὡσὰν χρέος ‖ ὅλην τὴν κληρονομίαν")

37. Μ. *Ἀνίσως καὶ ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ ἀφήσει δύο θυγατέραις καὶ μητέρα καὶ γυναῖκα καὶ ἀδελφαῖς, πῶς μοιράζουν;*

---

[1] Cf. supra §§ 25 et 28.

Δ. *Τὰ δύο τρίτα, ἤγουν τὰ 16 τῶν 24, λαμβάνουσιν οἱ θυγατέραις καὶ ἡ μήτηρ τὸ ἕκτον, ἤγουν 4 καὶ ἡ γυναῖκα τὸ ὄγδοον, τὰ*[1] *3· καὶ γίνονται 23· ἔμεινε καὶ ἕνα καὶ λαμβάνουν ὅσαις ἀδελφαῖς καὶ ἂν εἶναι. Ἐβεβαιώθης ἀπ' ἐτούτη τὴ μοιρασιὰ τάχα, πῶς τὰ περισσεύματα τῶν ἑτέρων θηλυκῶν λαμβάνουσι οἱ ἀδελφαῖς;*

38. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν μίαν θυγατέρα καὶ ἀδελφὰς τέσσερες.*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ἡ θυγατέρα καὶ τὰ ἕτερα ἐμισὰ οἱ τέσσερες ἀδελφαῖς, ἢ τρεῖς, ἢ δύο, ἢ μία, ἢ πολλαῖς.*

39. Μ. *Ἀμὴ ἐὰν ἔχει δύο θυγατέραις, ἢ πολλαῖς καὶ ἔχει καὶ ἀδελφαῖς, ἢ μία ἢ πολλαῖς;*

Δ. *Ἀπὸ δυὸ θυγατέραις καὶ ἄνω τοὺς δίνεις τὰ δύο τρίτα καὶ τὸ ἄλλο τρίτο τὸ λαμβάνουν οἱ ἀδελφαῖς, ὅσαις καὶ ἂν εἶναι, ἢ πολλαῖς ἢ ὀλίγαις.*

40. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν πάππον καὶ μάμμην, ἤγουν λαλά· ὁ πάππος εἶναι ἀπὸ τὸν πατέραν του καὶ ἡ μάμμη ἀπὸ τὴν μητέραν του.*

Δ. *Μάθε καὶ τοῦτο, ὅτι ὅταν ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ ἔχει μάμμη καὶ ἡ μητέρα του εἶναι ἀποθαμένη, τὸ ἕκτο ὁποῦ ἀγγίζει τῆς μητρός, ἐὰν ἔζη, τὸ λαμβάνει ἡ μήτηρ ἐκείνης, ἤγουν ἡ μάμμη τοῦ ἀποθανόντος· διὰ τοῦτο εἰς τοῦτο ὁποὺ μὲ ἐρωτᾶς, ὅτι ἄνθρωπος ἄφησεν πάππον καὶ μάμμην, πρῶτον λαμβάνει ἡ μάμμη ἐκεῖνο ὅλον ὁποὺ εὔγαζαν τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, ἤγουν τὸ ἕκτον, διατὶ ὅταν εἶναι ἡ μήτηρ ἀποθα‖μένη, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς ἐμπαίνει ἡ μάμμη· καὶ τὸ λοιπὰ λαμβάνει ὁ πάππος.*

(f. 6r at the line "αὐτῆς, ἤγουν τὸ ἕκτον, διατὶ ὅταν εἶναι ἡ μήτηρ ἀποθα‖μένη")

41. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει μάμμη ἀπὸ ἀσερνικό, ἤγουν μητέρα τοῦ πατρός του;*

Δ. *Αὐτὴν*[2] *δὲν μπαίνει εἰς τὴν κληρονομίαν καθόλου.*

42. Μ. *Καὶ διατί; Δὲν εἶναι καὶ ἡ μιὰ μάμμη καὶ ἡ ἄλλη, μάλιστα ὁποῦ εἶναι καὶ ἀπὸ ἀσερνικό;*

Δ. *Γροίκησε ἐτοῦτο καλά: τὴν κληρονομιὰ ὁποῦ πέρνουσι οἱ μητέραις, τὴν πέρνουν, ὡς λέγουσιν, διὰ γάλα, ὁποῦ βυζαίνει τὸ παιδίον ἀπὸ τὴν μητέρα καὶ ἐπειδὴ ἡ μάμμη ἐβύζασεν τὴν θυγατέρα αὐτῆς καὶ ἡ θυγάτηρ τὸ ἐγγόνι καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν δὲν εἶναι εἰς τὸ μέσον μήτηρ, τὸ λαβάνει τὸ γάλα ἡ μάμμη. Ἀμὴ ἡ μάμμη ἀπὸ ἀσερνικὸν βυζάνει τὸν υἱόν, ἀμὴ ὁ υἱὸς δὲν βυζάνει τὸ ἐγγόνι καὶ ἔσβυσε τὸ γάλα ἕως τὸν υἱὸν καὶ διὰ τοῦτο δὲν λαμβάνει ἡ μήτηρ τοῦ ἀσερνικοῦ ἀπὸ τὸ ἐγγόνι.*

43. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν τρία ἀδέλφια ὁμομήτρια καὶ μίαν ἀδελφὴ ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα.*

Δ. *Γίνονται μοιράδια 6 καὶ λαμβάνουσι τὰ τρία ἀδέλφια, τὰ ὁμομήτρια, τὰ 3, ἤγουν τὸ καθένα ⟨ἕνα⟩ καὶ τ' ἄλλα τρία ἡ ἀδελφή.*

---

[1] ms habet : τὸ [2] recte : αὐτή

44. Μ. Ἀμὴ ἂν ἔχει ἕναν ἀδελφὸ ὁμομήτριο καὶ δύο ἀδελφαῖς ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα;

Δ. Λαμβάνει τὸ ἕκτο τὸ ἀδέλφι, καθὼς σοῦ ἐπροεῖπα, λαμβάνουσι καὶ αἱ δύο ἀδελφαῖς τὰ δύο τρίτα καὶ τὸ ρέστος τὸ λαμβάνουν οἱ πλέον ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικὸ ἀπὸ τὸ γένος του, ἤγουν μερίδια 24 καὶ λαμβάνει τὸ ἀδέλφι 4, οἱ ἀδελφαῖς 16 καὶ τὰ ἀσερνικὰ 4· γίνονται 24.

45. Μ. Ἄνθρωπος ἄφησεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα τοῦ πατρός του, ἤγουν πάππον καὶ μάμμην.

Δ. Τὰ πάντα λαμβάνει ὁ πάππος καὶ ἡ μάμμη οὐδέν, διατὶ ἡ μάμμη ἀπὸ τὸ ἀσερνικὸ δὲν λαμβάνει γάλα, καθὼς σοῦ ἐπροεῖπα[1].

f. 6v **46. Μ.** Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ πάγει ἡ κληρονομιὰ εἰς τοὺς ἐξαδέλφους· θέλω νὰ εἰπεῖς, εἰς ὅσα πρόσωπα εἶναι, μερίζεται;

Δ. Ὄχι, δὲν μοιράζεται ἡ κληρονομιὰ εἰς τοὺς ἀξαδέλφους εἰς τὰ πρόσωπα, ὅσον μοιράζεται εἰς τοὺς ἀνηψιούς· μόνον ὅσοι ἀξαδέλφοι εἶναι ἀπὸ ἕναν πατέρα λαμβάνουσι ἕνα μερδικόν· θετέον, νὰ εἰποῦμεν, ἕνας ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἔχει δύο ἢ τρεῖς ἀξαδέλφους, παιδιὰ ἑνός του θειοῦ καὶ ἔχει καὶ ἕτερον ἀξάδελφον ἀπὸ ἕτερον θειὸν αὐτοῦ· τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ὁ ἕνας ἀξάδελφος καὶ τ' ἄλλα ἐμισὰ οἱ τρεῖς ἀξαδέλφοι· ὥστε ἡ κληρονομιὰ τῶν ἀξαδέλφων δὲν μερίζεται εἰς τὰ πρόσωπα· μόνον ὅσοι εἶναι γεννημένοι ἀπὸ ἕνα πατέρα λαμβάνουν ἕνα μερδικόν.

47. Μ. Ἀμὴ ἐὰν ἔχει ὁ ἀποθανὼν ἀδελφὸ ἢ ἀδελφὴ ἀπὸ μιὰν μητέρα καὶ ἔχει καὶ ἀξαδέλφους, τὸ ἕκτον λαμβάνει ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφὴ καὶ τὰ ἄλλα μοιράζουν καθὼς μοῦ εἶπες ἄνωθεν;

Δ. Βέβαια, καθὼς σοῦ ἐπροεῖπα, τὸ ἕκτον λαμβάνουν τὰ ἀδέλφια, τόσον ἀσερνικά, ὅσον καὶ θηλυκὰ καὶ τὰ λοιπὰ μοιράζουν οἱ ἀξαδέλφοι καὶ γίνεται ἡ μοίρασις ὄχι εἰς τὰ πρόσωπα, ἀμὴ εἰς τοὺς πατέρας ὁποὺ ἐγεννήθησαν.

48. Μ. Γυναῖκα ἀπόθανεν καὶ ἄφησεν ἄνδρα καὶ μητέρα καὶ ἀδελφή.

Δ. Λαμβάνει ὁ ἄνδρας τὰ ἐμισά, ἡ μήτηρ τὸ ἕκτο καὶ ἡ ἀδελφὴ τὰ λοιπά.

49. Μ. Γυναῖκα ἀπόθανεν καὶ δὲν ἔχει ἄλλον κληρονόμον, μόνον ἄνδρα καὶ μητέρα.

Δ. Τὰ ἐμισὰ ὁ ἀνὴρ καὶ τὰ ἐμισὰ ἡ μήτηρ.

50. Μ. Γυναῖκα ἄφησεν ἄνδρα καὶ μητέρα καὶ ἀδελφὴ ἀπὸ μιὰν μητέρα καὶ ἀδελφὴ ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα.

f. 7r **Δ.** Πάλιν κάμνεις τὰ 24 καὶ λαμβάνουν ὁ ἀνὴρ τὰ μισά, ἤγουν τὰ 12, ἡ μήτηρ τὸ ἕκτο, 4, ἡ ἀδελφὴ ἡ ὁμομήτριος τὸ ἕκτον, 4· μένουσι καὶ ἄλλα 4 καὶ τὰ λαμβάνει ὁ ἀδελφὸς ὡς κληρονόμος.

1 Cf. supra § 42.

51. Μ. Ἄνθρωπος ἄφησεν ἀνηψιοὺς καὶ θεῖον, ὅλους ἀπὸ ἀσερνικόν. Τίς τὸν κληρονομᾶ;

Δ. Ἡ κληρονομιὰ ποὺ πάγει εἰς τοὺς πλαγίους ἔρχεται εἰς τοὺς κατιόντας· λοιπὸν οἱ ἀνηψιοὶ κληρονομᾶνε.

52. Μ. Γυναῖκα ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν ἄνδρα καὶ μητέρα καὶ ἀδέλφια 4 ἀπὸ μίαν μητέρα.

Δ. Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ὁ ἀνήρ, τὸ ἕκτο ἡ μήτηρ· τὰ λοιπὰ τὰ ἀδέλφια, μοιράζοντας αὐτὰ ἴσια, τόσον τὸ ἀσερνικό, ὡσὰν καὶ τὸ θηλυκόν.

53. Μ. Ἄνθρωπος ἄφησεν ἀδελφὴν ἀπὸ μίαν μητέρα καὶ ἐγγόνη, τῆς θυγατρός του θυγατέρα.

Δ. Τὸ ἕκτο ἡ ἀδελφὴ καὶ τὰ λοιπὰ ἡ ἐγγόνη.

54. Μ. Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἄφησεν ἀνήψια ἀσερνικά, τοῦ ἀδελφοῦ του παιδιά, μ' ὅλα τοῦτα ἀδέλφια ἀπὸ μιὰν μητέρα, ἄφησεν καὶ ἀνήψια θηλυκά, παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς του, μὲ τοῦτο ὅλον ἀδελφοὶ[1] ἀπὸ ἕνα πατέρα· ποιὰ ἀνήψια τὸν κληρονομοῦν;

Δ. Εὔξευρε τοῦτο, ὅτι εἰς τὸν τούρκικον νόμον τὰ ἀδέλφια ὁποῦ εἶναι ἀπὸ μίαν μητέρα, αὐτὰ καὶ μόνον ἔχουσι ἐδικοσύνην, ἀμὴ ὅσοι κατεβαίνουσι ἀπὸ αὐτὰ δὲν τὰ λογαριάζουν πλέον διὰ ἐδικούς, μόνον τὴν κληρονομίαν γυρέβγουν ἐδικοὺς ὁποὺ εἶναι ἀπὸ σπέρμα, ἤγουν ἀπὸ πατέρα. Λοιπὸν εἰς τοῦτο ὁποῦ μὲ ἀρωτᾶς, ὅτι ὁ ἀποθανὼν ἔχει ἀνήψια, τοῦ ἀδελφοῦ του παιδιά, ἀμὴ ἀδελφοὶ[2] ἀπὸ μιὰ μητέρα, ἐκεῖνα τὰ ἀδέλφια μὴν μετρᾶς πλέον διὰ ἐδικούς, μόνον ὡσὰν ξένους καὶ γυρεύωντας νὰ δώσεις τὴν κληρονομίαν καὶ γυρεύωντας ἀπὸ πατέρα ἐδικούς, καὶ μὴν ἔχωντας, τὴν δίδει⟨ς⟩ εἰς τὰ θηλυκά, ὁποῦ κατεβαίνουν ἀπὸ πατέρα καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἄνωθεν κληρονομίαν κληρονομοῦν τ' ἀνήψια, τῆς ἀδελφῆς τὰ παιδιά.

f. 7v **55. Μ.** Ἀνίσως καὶ τινὰς ἀποθάνει καὶ δὲν εὑρίσκεται ἀπὸ ἀσερνικὸν κληρονόμος καὶ πάγει ἡ κληρονομιὰ εἰς πρόσωπα θηλυκὰ καὶ ἔχει κληρονόμους γυναῖκες νὰ τὸν κληρονομήσουν, οἱ ὁποίαις κατεβαίνουν ἄλλαις ἀπὸ ἀσερνικὰ καὶ ἄλλαις ἀπὸ θηλυκά, ποιαῖς κληρονομοῦν;

Δ. Οἱ πλέον ζεσταῖς εἰς τὴν ἐδικοσύνην, τόσον νὰ εἶναι ἀπὸ ἀσερνικά, ὅσον καὶ ἀπὸ θηλυκά.

56. Μ. Ἀμὴ ἀνίσως καὶ τινὰς ἀποθάνει καὶ ἀφήνει δύο ἀνηψιές, ἡ μιὰ εἶναι θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἡ ἄλλη τῆς ἀδελφῆς του, ὁποὺ εἶναι μίαν ἐδικοσύνη τῆς κληρονομιᾶς;

Δ. Ἔστωντας ὁποῦ εἶναι καὶ οἱ δυὸ γυναῖκες, λαβάνει κάθε μία τὰ ἐμισά.

57. Μ. Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἔχει μητέρα, ἀπὸ[3] πάππον τοῦ πατέρα του πατέρα καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς.

1 ms habet : ἀδελφὴ 2 ms habet : ἀδελφὴ 3 recte : πάππον, ἀπὸ

Δ. *Γίνονται τὰ καλὰ τοῦ ἀποθανόντος μερίδια τρία καὶ λαμβάνει ὁ πάππος τὰ δύο καὶ ἡ μήτηρ τὸ ἕνα καὶ τὰ ἀδέλφια οὐδέν.*

58. Μ. *Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἔχει μητέρα καὶ θειαῖς, τοῦ πατρὸς ἀδελφαῖς.*

Δ. *Ἡ μήτηρ κληρονομᾶ καὶ ὄχι ἄλλος.*

59. Μ. *Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἔχει ἀνηψιάν, τοῦ ἀδελφοῦ του παιδίον θηλυκόν, μὲ ὅλα τοῦτα ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἶναι ἀπὸ ἕνα πατέρα· καὶ δυὸ ἀνηψιούς, παιδιὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, μ' ὅλον τοῦτο ἀδελφὸς ἀπὸ μίαν μητέρα· τίς κληρονομᾶ;*

Δ. *Γίνονται μερίδια 8 καὶ τὸ παιδίον τὸ ὁμοπάτριον, ἤγουν ἡ ἀνηψιά, λαμβάνει τὰ 6 καὶ οἱ ἀνηψιοὶ τὰ δυό, ὁ καθεὶς τὸ ἕνα.*

60. Μ. *Ἄνθρωπος ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν ἕνα παιδίον θηλυκὸν καὶ ἔχει καὶ ἀδελφὸν καὶ ἀδελφὴν ἀπὸ ἕνα πατέρα καὶ ἔχει καὶ ἀδελφὸν καὶ ἀδελφὴν ἀπὸ μίαν μητέρα.*

f. 8r Δ. *Ἡ θυγατέρα λαμβάνει τὰ ἐμισὰ καὶ τὰ ἕτερα ἡμίση λαμβάνουσιν ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφὴ ὁποῦ εἶναι ἀπὸ ἕνα πατέρα καὶ τὰ ὁμομήτρια οὐδέν.*

61. Μ. *Ἄνθρωπος ἀπόθανεν καὶ ἔχει ἀδελφὸν καὶ μητέρα.*

Δ. *Μοιράζουσι εἰς τρία καὶ λαμβάνει ἡ μήτηρ τὸ ἕνα καὶ ὁ ἀδελφὸς τὰ δύο.*

62. Μ. *Γυναῖκα ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν ἄνδρα καὶ θειὸν καὶ μίαν ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτῆς.*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ λαμβάνει ὁ ἀνὴρ καὶ τ' ἄλλα ἐμισὰ ὁ θειὸς καὶ ἡ θεία, μερίζοντας αὐτά: δυὸ ὁ θειὸς καὶ ἕνα ἡ θειά.*

63-69 = §§ 1-7.

f. 8v 70. Μ. *Ἄλλη γυναῖκα ἄφησεν πατέρα καὶ μητέρα καὶ παιδιὰ καὶ ἄνδρα.*

Δ. *Ὁ ἄνδρας τὸ 4, οἱ γονεῖς τὸ 3, τὰ λοιπὰ παιδιὰ ἀπὸ ἕνα.*

71-79 = §§ 8-16.

f. 9v 80. Μ. *Ἄνθρωπος ⟨ἐὰν⟩ ἀποθάνει καὶ ἔχει ἕναν ἀδελφὸν ἀπὸ μητέρα ὁποῦ τὸν ἔσπειρεν ἄλλος ἄνδρας καὶ ἄλλα ἀδέλφια δὲν ἔχει· ἐτοῦτα εἶναι ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα· πῶς μοιράζονται τὰ καλά του ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικό;*

Δ. *Ὁ ἀδελφὸς λαμβάνει τὸ ἕκτο καὶ τὰ λοιπὰ τὰ πέρνουν οἱ ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικό.*

f. 10r 81. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει ἀδέλφια πολλὰ ἀπὸ μίαν μητέρα καὶ ἀδέλφια ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα καὶ ἔχει θυγατέρα, πῶς μοιράζουν;*

Δ. *Ξεῦρε τοῦτο, ὅτι ὅταν ἔχει θυγατέρα, ὁ ἀποθαμένος, εἶναι ἔξω τ' ἀδέλφια ὁποῦ εἶναι ἀπὸ μίαν μητέρα· καὶ λαμβάνει ἡ θυγατέρα τὰ ἐμισὰ καὶ τὰ ἄλλα ἐμισὰ τὰ πέρνουσι τὰ ἀδέλφια ὁποῦ εἶναι ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα.*

82. Μ. *Χήρας γυναίκας ἐπόθανεν ἕνα παιδὶ μοναχό, ὁποῦ εἶχεν καὶ ἔχει ἐδικοὺς ἀπὸ ἀσερνικό· τὸ παιδὶ ἐπόθανεν· πῶς μοιράζονται τὰ καλὰ τοῦ αὐτοῦ παιδιοῦ;* [1]

Δ. *Ἡ μητέρα λαμβάνει τὸ τρίτο καὶ τὰ δύο τρίτα οἱ κληρονόμοι ἀπὸ ἀσερνικό· ξεῦρε ἀκόμη καὶ ἐτοῦτο, ὅτι ὅταν ἀποθάνει ἄνθρωπος καὶ ἔχει ἕναν κληρονόμον, μόνον ἀπὸ ἀσερνικό, καλὰ ἡ μητέρα λαμβάνει τὸ τρίτον, ἀμὴ ὄντας ἔχει κληρονόμον περισσότερον ἀπὸ ἕνα, ἡ μήτηρ λαμβάνει μόνον τὸ ἕκτο.*

83. Μ. *Χήρα γυναῖκα εἶχεν παιδίον καὶ ἐπόθανεν καὶ δὲν εὑρέθη ἄλλος κληρονόμος τοῦ παιδιοῦ, μόνον ἡ μάννα του καὶ ἕνας ἀδελφὸς τοῦ κιουροῦ του, ὁ ὁποῖος ἀδελφὸς τοῦ κιουροῦν του ἦτον ἀπὸ μίαν μητέρα, ἀμὴ ἐσπάρθησαν ἀπὸ δυὸ κιουροῦδαις· πῶς μοιράζονται;*

Δ. *Ὅλα τὰ πέρνει ἡ μάννα καὶ ὁ θειὸς τίποτις, διατὶ πρέπει νὰ εἰξεύρεις, ὅτι ἡ ἐδικοσύνη ἐκείνη ὁποῦ εἶναι ἀπὸ μιὰν μητέρα, δὲν ἐμπαίνει εἰς σὲ κληρονομιά, μόνον εἰς τὰ ἀδέλφια καὶ τῶν δίδει, καθὼς ἐπροεῖπα, ἕνα ἕκτο μόνον, ἔπειτα δὲν τους λογαριάζει πλέον τοὺς κάτω ὄντας* [2]*, ἤγουν ἀνηψιοὺς καὶ ἄλλους, ὁποὺ κατεβαίνουν ἀπὸ αὐτῆς, ἀμὴ ὡσὰν ξένους καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἄνωθεν κληρονομιὰ δὲν πέρνει ὁ θεῖος, ὅτι δὲν εἶναι ἀδελφός.*

84. Μ. *Ἄνθρωπος ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν ἀδέλφια ἀπὸ μάννα καὶ ἀπὸ κύρη καὶ ἄλλα ἀδέλφια ἀπὸ κύρη.*

Δ. *Τὰ ἀδέλφια ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα κληρονομοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἔξω.*

85. Μ. *Ἄνθρωπος ἄφησεν μίαν θυγατέρα μόνον.*

Δ. *Ἡ θυγατέρα λαμβάνει τὰ ἐμισὰ μόνον καὶ τὰ ἄλλα ἐμισὰ οἱ πλέον ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικόν.*

86. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει δυὸ θυγατέραις;*

Δ. *Οἱ δυὸ θυγατέραις πέρνουν τὰ δύο τρίτα καὶ τὸ ἄλλο τρίτον οἱ ἄλλοι πλέον ζεστοὶ ἀπὸ ἀσερνικόν.*

f. 10v 87. Μ. *Ἀμὴ ἂν ἔχει πολλαῖς θυγατέραις;*

Δ. *Ἀπὸ δύο καὶ ἀπάνω ὡσὰν εἶναι, λαμβάνουν τὰ δύο τρίτα καὶ τὸ ἄλλο ὡς ἄνωθεν.*

88-91 = §§ 25-28.
92-95 = §§ 40-43.
96-97 = §§ 33-34.
98 = § 38.

f. 11r 99. Μ. *Ἄνθρωπος ⟨ἐὰν⟩ ἀποθάνει καὶ ἔχει πατέρα καὶ ἀδέλφια δυὸ ἀπὸ μίαν μητέρα· πῶς μοιράζουν;*

---

[1] recte: *αὐτοῦ τοῦ παιδιοῦ;* [2] recte: *κατιόντας*

Δ. *Ξεῦρε τοῦτο, ὅτι ἐκεῖ ὁποῦ εἶναι πατέρας τοῦ ἀποθανόντος εἰς τὸ μέσον, ἄλλος κληρονόμος δὲν εἶναι, μόνον ἂν ἔχει μάννα ἢ μητέρα, πατέρα διατεταγμένον, ὁποῦ τοὺς ἐγγίζει, ὡς προείπαμεν, τὰ δὲ λοιπὰ ὁ*
f. 11v *πατήρ· ὁποὺ εἶναι τῆς μάννας τὸ ‖ ἕκτον καὶ τῆς γυναίκας τὸ ὄγδοον.*

100-101 = §§ 48-49.

102. Μ. *Γυναῖκα ἐπόθανεν καὶ ἔχει ἄνδραν, μητέρα καὶ ἀδέλφια, ἀσερνικὰ καὶ θηλυκά.*

Δ. *Πέρνει ὁ ἄνδρας τὰ ἐμισά, ἡ μάννα τὸ ἕκτο καὶ τὰ ἄλλα τὰ μοιράζουν, δύο τὸ ἀσερνικό, ἕνα τὸ θηλυκό.*

103. Μ. *Γυναῖκα ἐπόθανεν καὶ ἔχει ἄνδρα καὶ μητέρα καὶ ἀδέλφια ἀπὸ μιὰν μητέρα καὶ ἀδελφὴ ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα.*

Δ. *Κάμνουσι τὸ ἔχει του μερδικὰ 24 καὶ πέρνει ὁ ἄνδρας τὰ ἐμισά, ἤγουν τὰ 12 καὶ ἡ μάννα τὸ ἕκτον, ἤγουν 4 καὶ ἡ ἀδελφὴ τὸ ἕκτον, ἤγουν 4· ἔμειναν ἄλλα 4 καὶ τὰ πέρνει ὁ ἀδελφὸς ὡς κληρονόμος.*

104 = § 51.

105. Μ. *Γυναῖκα ἐπόθανεν καὶ ἄφησεν ἄνδρα καὶ ἀδέλφια 4, ἀπὸ μίαν μάννα.*

Δ. *Τὰ ἐμισὰ ὁ ἄνδρας, τὰ ἄλλα ἐμισὰ τὰ ἀδέλφια, ἴσια ὅλα, τόσον ἀσερνικά, ὡσὰν καὶ θηλυκά.*

106-107 = §§ 52-53.

108 = § 84.

109 = § 54.

110 = § 46.

111 = § 57.

f. 12r **112. Μ.** *Ἄνθρωπος ἀφῆκεν γυναῖκα, πατέρα καὶ μητέρα καὶ ἀδελφὸν ἀπὸ μίαν μητέρα.*

f. 12v Δ. *Πέρνει ἡ γυναῖκα τέταρτο, ἡ μητέρα τὸ ἕκτο, τὰ ἐπίλοιπα ὁ πατήρ· ὁ ἀδελφὸς ἔξω.*

113. Μ. *Γυναίκα ἐπόθανεν καὶ ἀφῆκεν δυὸ θυγατέραις καὶ πατέρα.*

Δ. *Γίνονται μερδικὰ 5 καὶ λαμβάνει τὸ 4 οἱ δυὸ θυγατέραις καὶ τὸ ἕνα ὁ πατέρας.*

114. Μ. *Ἀνίσως καὶ ἀποθάνει τινὰς καὶ δὲν εὑρίσκεται κληρονόμος ἀπὸ ἀσερνικὸν καὶ πάγει ἡ κληρονομιὰ εἰς σὲ θηλυκὰ καὶ ἔχει θηλυκὸν ὁποῦ κατεβαίνει ἀπὸ ἀσερνικὸν καὶ ἔχει θηλυκὸ ὁποῦ κατεβαίνει ἀπὸ θηλυκά, πῶς κληρονομοῦσι;*

Δ. *Τὰ πλέον ζεστά, τόσον ἀπὸ τὸ ἀσερνικό, ὡσὰν καὶ ἀπὸ τὸ θηλυκόν.*

115 = § 56.

116. Μ. *Ἄνθρωπος ⟨ἐὰν⟩ ἀποθάνει καὶ ἔχει ἡ μητέρα, ἡ ἀδελφὴ καὶ ἔχει καὶ ἄλλους ἐδικοὺς ἀπὸ θηλυκόν.*

Δ. *Ἐὰν ἔχει μητέρα, τὰ πέρνει ὅλα· τὸ ὅμοιον, ἐὰν ἔχει καὶ ἀδελφὴ καὶ οἱ ἄλλοι ἀπέξω. Ἀκόμη ξεῦρε καὶ τοῦτο, ὅτι ὅταν θέλει νὰ κάμει ἄνθρωπος διαθήκην, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀφήσει ψυχικὸν τοῦ κληρονόμου, μήτε ἐμπορεῖ νὰ ἀφήσει ἄλλο περισσότερον ἀπὸ τὸ ἔχει του, μόνον τὸ τρίτον, τὰ δὲ λοιπὰ ἀπομένουν τῶν κληρονόμων.*

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Ο ΙΟΥΔΑΙΟΣ ΛΟΓΙΟΣ ΑΡΤΑΠΑΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΑΥΤΟΥ

(Γλωσσικόν, φιλολογικὸν καὶ θρησκειολογικὸν ὑπόμνημα εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς γραμματείας).

« ...πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν (sc. Ἀλέξανδρος) ἡγεῖσθαι πάντας, ...συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθούς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηρούς ».
(Πλουτ. περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχ. ἢ ἀρετῆς Ι 6 [=ἠθ. p. 329b]).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὑπὸ τοὺς « ἑλληνιστικοὺς χρόνους » νοοῦμεν τὴν νέαν ἐκείνην ἐποχήν, ἥτις προέκυψε μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου γενομένην κατάλυσιν τοῦ περσικοῦ κράτους. Τὸ ὑπὸ τοῦ μεγάλου υἱοῦ τοῦ Φιλίππου δημιουργηθὲν παγκόσμιον κράτος ἀναντιρρήτως διεσπάσθη πολιτικῶς καὶ διελύθη, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ νεαρὸς βασιλεὺς μόλις 33 ἐτῶν τῷ 323 κατόπιν προσβολῆς ὑπὸ ὑψηλοῦ καὶ ἐπιμόνου πυρετοῦ ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ διὰ παντὸς ἐν Βαβυλῶνι· ἐν τούτοις ἡ ἰδέα, ἐφ' ἧς τὸ κράτος τοῦτο ἐθεμελιοῦτο, ἡ πρόθεσις καὶ ἡ διακαὴς ἔφεσις δημιουργίας ἑνιαίου τινὸς καὶ πανανθρώπου πολιτισμοῦ μεθ' ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, ὑφ' ἧς βαθέως καὶ ἐκτενῶς συνείχετο ὁ Ἀλέξανδρος καθ' ἅπαν τὸ βραχὺ διάστημα τοῦ βίου αὐτοῦ, ὑφίστατο περαιτέρω ἐναργῶς ἐν τοῖς μικροῖς ἐκείνοις βασιλείοις, εἰς ἃ διεσπάσθη τὸ κράτος τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δημιουργοῦ· ἡ ἰδέα αὕτη ἔζη περαιτέρω ἐναργὴς καὶ φέρελπις ὑπὸ τοὺς Πτολεμαίους τῆς Αἰγύπτου, ὑπὸ τοὺς Σελευκίδας τῆς Συρίας καὶ τῶν χωρῶν τοῦ Εὐφράτου, ὑπὸ τοὺς Ἀτταλίδας τῆς Περγάμου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὑπὸ τοὺς Ἀντιγονίδας τέλος τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἐν νῷ τὴν χείρωσιν καὶ ὑποταγὴν καὶ τῶν χωρῶν ἔτι τῆς δυτικῆς Μεσογείου Θαλάσσης, τὸ μεγαλεπήβολον ὅμως ἔργον τοῦτο παρέμεινεν ἀνεκτέλεστον λόγῳ τοῦ προώρου θανάτου αὐτοῦ· ἀντὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου ἡ Ρώμη, ἔπραξεν ὅμως αὕτη τοῦτο ἀντὶ τοῦ τιμήματος τῆς ἀναποφεύκτου περιαγωγῆς ἑαυτῆς εἰς τὴν θέσιν ἐπαρχίας τινὸς τοῦ « Ἑλληνισμοῦ ».

Οὐχὶ ἀσκόπως καὶ ἐπὶ ματαίῳ ἤγαγεν ὁ Ἀλέξανδρος νικηφόρος τὰ ὅπλα αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἰαξάρτου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ. Διὰ τῶν κατακτήσεων αὐτοῦ ἀπέ-

βλεπεν ὁ μέγας ἀνὴρ οὐχὶ εἰς στιγμιαῖα καὶ πρόσκαιρα ἀποτελέσματα ἀλόγου τινὸς βίας καὶ ἀκαθορίστου ὁρμῆς, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν πολλῷ μᾶλλον καὶ ἀπεργασίαν σκοπῶν καὶ σχεδίων εὐρυτάτου τύπου ἐν περιοχῇ τινι θεμελιώδους ἀναμορφώσεως τοῦ κοινωνικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ τέλος βίου τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ἵδρυσις κυρίως πολυαρίθμων πόλεων φερουσῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὧν ἡ περιφημοτέρα καὶ ἀξιολογωτέρα μεγαλοπρεπῶς ἐξετείνετο ἐν τῷ Δέλτα τοῦ Νείλου· πᾶσαι αἱ πόλεις αὗται ἐγένοντο πολυλάλητα καὶ ἔνδοξα κέντρα ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, κέντρα σταθερᾶς κυριαρχίας καὶ γονίμου δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ σπόρος, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπειρε, παρέσχε πλουσίους καρπούς. Οἱ λογισμοὶ καὶ τὰ σχέδια τοῦ ὑπερόχου Μακεδόνος περὶ ἄρσεως τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ὑφισταμένων διαφορῶν διὰ τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναχωνεύσεως τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἐπέδιδε προοδευτικῶς κατὰ τοὺς τῷ θανάτῳ αὐτοῦ ἐπακολουθήσαντας αἰῶνας. Ἐντεῦθεν αὐτονόητον εἶναι, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι ἐθεώρουν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου μετ' εὐλαβείας καὶ θαυμασμοῦ οὐχὶ τὸν σκληρὸν κατακτητὴν τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀνατροπῆς, ἀλλὰ τὸν εἰρηνοποιὸν πολλῷ μᾶλλον διαλλακτήν, ὅστις πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην ἐνόμιζε, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθούς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηρούς. Τὰ στενὰ ὅρια τῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ πολιτειῶν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος κατελύοντο βαθμηδὸν καὶ ἐχώρουν προοδευτικῶς τε καὶ σταθερῶς εἰς τὴν μεγαλογνώμονα περίληψιν καὶ συναγωγὴν ἐν ἑνὶ κράτει πάσης τῆς οἰκουμένης, τῆς γῆς ἁπάσης μετὰ πάντων τῶν λαῶν αὐτῆς. Ἐν τούτοις, ὡς παλαιότερον αἱ πόλεις τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ νῦν τὰ ἑλληνιστικὰ κράτη συχνάκις διεξῆγον ἐναντίον ἀλλήλων μακροὺς καὶ ἐπιμόνους πολέμους, συνεκράτει ὅμως ταῦτα, ὥς ποτε καὶ ἐκείνας, ἔν τινι σφαίρᾳ ἰδεώδους ἑνώσεως καὶ συνοχῆς ἡ ὑπερφυὴς πνοὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ εὔχαρις δεσποτεία τοῦ αἰωνίου καὶ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος μετὰ τῆς οἰκουμενικῆς αὐτοῦ χροιᾶς καὶ ὑφῆς. Διὰ τῆς ἀποβολῆς τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος ἐχώρησεν ὁ ἑλληνισμὸς τὴν ὁδὸν τῆς παγκοσμίου πνευματικῆς κυριαρχίας· τὴν θέσιν τοῦ συστήματος τῶν πολιτειῶν κατέλαβε νῦν τὸ παγκόσμιον κράτος τῆς οἰκουμένης καὶ τὴν θέσιν τοῦ πολίτου ὁ κοσμοπολίτης.

Ἡ περίληψις αὕτη πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς ἐν τῷ οἰκουμενικῷ κράτει τῆς Ρώμης, ὡς τοῦτο ἤρξατο διαμορφούμενον ἀπὸ τῶν μέσων κυρίως τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, ἐξ ἐπόψεως φυλετικῆς θεωρουμένη θὰ ἠδύνατο, ὅπως προσδιορισθῇ διὰ τοῦ χαρακτῆρος ἀτάκτου τινὸς κινήσεως πρὸς δημιουργίαν χάους λαῶν διαφορωτάτων ἀλλήλων, ἐν τούτοις τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐχὶ οὕτως ἀκριβῶς ἐφαίνετο. Ὑπὸ τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν λαῶν διέβλεπον οὗτοι τὴν τάξιν καὶ εὐρυθμίαν τοῦ σύμπαντος κόσμου συντελεσθεῖσαν τῇ ἐπινεύ-

σει καὶ βουλήσει τοῦ θείου. Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνεπτύσσετο νέον τι αἴσθημα περὶ κόσμου καὶ βίου. Τὸ ἄτομον ἐκτᾶτο βαθμηδὸν τὴν εὐχάριτα αἴσθησιν τοῦτο μὲν τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τῶν πνικτικῶν δεσμῶν τῆς πόλεως, τοῦτο δὲ τῆς ὁμαλῆς καὶ σταθερᾶς περιαγωγῆς εἰς τὴν εὐδαίμονα κατάστασιν τῆς αὐταρκείας, ἐν ᾗ ἐφαίνετο αὐτῷ εὐρέως διανοιγομένη ἡ ὁδὸς τῆς ἀπολύτου ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀπεριορίστου δράσεως. Ὁ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς πατρίου γῆς ἀποσπώμενος ἄνθρωπος ἠδύνατο, ὅπως τὴν πατρίδα αὐτοῦ πανταχοῦ ἐκεῖ εὑρίσκῃ, ἔνθα καλῶς πως διῆγε τὸν βίον αὐτοῦ· ἐν τούτοις ἡ ἀπώλεια τοῦ φίλτρου ἔναντι ὡρισμένης πατρίδος ἀντικαθίστατο παρ' αὐτῷ σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς προσωπικῆς περιαγωγῆς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς οἰκουμένης μετὰ τοῦ ἀχανοῦς αὐτῆς ρυθμοῦ τῆς πανανθρώπου ἁρμονίας καὶ τῆς παγκοσμίου τάξεως. Τὰ συναισθήματα τῆς συγγενείας καὶ τῆς οἰκειότητος πάντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους κατέλαβον βαθμηδὸν τὴν θέσιν τῶν παγερῶν ἐκείνων διαθέσεων τῆς ἀλλοτριότητος καὶ τῆς ἔχθρας· ἡ φιλανθρωπία πλέον ἦτο ἡ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους ρυθμίζουσα φυσικὴ καὶ ἠθικὴ δύναμις. Ἡ δύναμις αὕτη, ᾗ ἔδωσαν οἱ Ρωμαῖοι μὲν τὸ ὄνομα: Humanitas, οἱ Ἕλληνες δὲ τὸ περιεχόμενον, εἰσήρχετο διὰ σταθεροῦ βήματος εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀνελάμβανε φιλοστόργως τε καὶ ἠπίως τὴν δεσποτείαν αὐτοῦ.

Φορεὺς τῆς παγκοσμίου ἰδέας τῆς φιλανθρωπίας ἦτο ὁ «Ἑλληνισμός», ἡ γλῶσσα καὶ ἡ παιδεία αὐτοῦ, ἡ θρησκεία καὶ ἡ τέχνη αὐτοῦ, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὁ «Ἑλληνισμὸς» οὐχὶ πάντοτε δοτὴρ ἦτο τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ δέκτης ἔτι ξένων πνευματικῶν προϊόντων. Ἐν ᾧ οἱ πολυπληθεῖς λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς κατηυγάζοντο ἐν μέσῳ τῆς λαμπρᾶς ἀκτινοβολίας τοῦ ἀνεσπέρου ἑλληνικοῦ φωτός, παντοειδῆ στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ κυρίως καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου ἀφθόνως εἰσέρρεον εἰς τὸν βίον τῶν λαῶν τῆς Δύσεως. Τοιαύτη τις τῶν λαῶν ἀμοιβαία πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ δρᾶσις οὐδαμῶς θὰ ἦτο εὐχερὴς ἄνευ τῆς ὑπάρξεως μέσου τινὸς γενικῆς συνεννοήσεως· τὸ μέσον τοῦτο ἀπετέλει ἡ παγκόσμιος καταστᾶσα ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ «κοινή»· ἡ γλῶσσα αὕτη ἀπετέλει μέσον σαφοῦς συνεννοήσεως πάντων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν Γαδείρων καὶ τῆς Μασσαλίας ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Βαβυλῶνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐν ταῖς αὐλαῖς Ἰνδῶν ἡγεμόνων ἐδιδάσκοντο ἑλληνικαὶ τραγῳδίαι, χάριν δὲ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας, οἵτινες ἀπέμαθον πλέον τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ ἑλληνιστὶ μόνον διελέγοντο, μετεφράζοντο ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία. Τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης ἑλληνιστὶ τὸ πρῶτον ἐγράφησαν. Διὰ τῆς βοηθείας τῆς «κοινῆς» ἀκόπως κατενόει τις τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς ἐν γένει καὶ πλουσίως ἀνελάμβανε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν.

Καθ' ἃ ὁ Ἰσοκράτης λέγει[1], ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τοσοῦτον ἀπέλιπε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ πλεονεκτήματα τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ λόγου, ὥστε οἱ μαθηταὶ ταύτης διδάσκαλοι τῶν ἄλλων ἐγένοντο, τὸ δὲ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων ἐδήλου πλέον οὐχὶ τὸ γένος, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν· Ἕλληνες ἐκαλοῦντο οἱ μετέχοντες οὐχὶ τῆς κοινῆς αὐτῶν φύσεως, ἀλλὰ τῆς παιδεύσεως αὐτῶν. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἐξετείνετο νῦν ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον, περὶ οὗ μεγαλοφώνως μαρτυροῦσιν ἔτι καὶ νῦν τῆς Παλμύρας καὶ τῆς Περσεπόλεως τὰ ἐρείπια. Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα ἔχει πᾶσα ἡ ρωμαϊκὴ τέχνη. Τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων προσεκύνουν εὐλαβῶς καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ κάτοικοι τῶν Βάκτρων καὶ τῶν χωρῶν τοῦ Καυκάσου. Παραλλήλως ἀνέλαβεν ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία ἐκ τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας παντοειδῆ στοιχεῖα τελετουργικοῦ καὶ λατρευτικοῦ χαρακτῆρος καὶ προέκυψεν οὕτως ὁ θρησκευτικὸς ἐκεῖνος συγκρητισμός, ἐξ οὗ ἀνεπτύχθη ἡ γνώμη, ὅτι οἱ θεοὶ πανταχοῦ οἱ αὐτοὶ εἶναι, μόνον δὲ κατὰ τὰ ὀνόματα διαφέρουσιν ἀλλήλων, καὶ ὅτι θεμέλιον παντὸς πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ ἐπὶ τέλους ἡ τιμὴ καὶ ἡ λατρεία μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀθανάτου οὐσίας, ἥτις διέπει καὶ κυβερνᾷ τὸν σύμπαντα κόσμον. Τὸν ἰδιορρυθμότερον σύνδεσμον τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας μετὰ τῶν διαφόρων θρησκειῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπειργάζετο ἡ λατρεία τοῦ Σαράπιδος κυρίως ἐν Αἰγύπτῳ ἀποτελοῦσα ἐνσυνείδητον πολιτικὸν δημιούργημα Πτολεμαίου τοῦ Α΄, ὅστις ἐπεδίωκε διὰ τούτου ἴσην ἱκανοποίησιν Ἑλλήνων τε καὶ Αἰγυπτίων καὶ ὁμαλὴν μεταξὺ αὐτῶν προαγωγὴν σχέσεων ἐγκαρδιότητος καὶ φιλίας. Τὸ ἀξιολογώτερον καὶ ἀξιομνημονευτότερον φαινόμενον τῆς ἑλληνιστικῆς θρησκείας ἀπετέλει ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων. Ἐν Ἑλλάδι ἀναντιρρήτως ὑφίσταντο στοιχεῖα ὁμοιογενοῦς τινος λατρείας, ἰδίᾳ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς εὐκόλου καὶ ἐκτενοῦς προαγωγῆς πολλῶν ἐξεχόντων προσώπων εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἡρώων, ἐν τούτοις ὅμως οὐδεμία ἀμφιβολία ὑφίσταται, ὅτι ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων, ὡς αὕτη νῦν ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῇ Ἀσίᾳ, ἀποτελεῖ προϊὸν τῆς ἐν Ἀνατολῇ δεσποζούσης θεωρήσεως τῶν βασιλέων ὡς θεῶν. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν ἠξίωσε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν τῆς προσκυνήσεως. Ἡ ἐν Ρώμῃ ὑφισταμένη λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων ἀνταπεκρίνετο ἐκτενῶς τῇ ἑλληνιστικῇ λατρείᾳ τῶν ἡγεμόνων. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων κατέχει ἡ ὑπόθεσις αὕτη σοβαρὰν σημασίαν, διότι ἡ ὕψωσις ζώντων ἀνθρώπων εἰς τὴν θέσιν τῶν θεῶν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν παντοειδῶν θεωριῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν πηγὴν τῆς θρησκείας.

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῶν χρόνων τούτων καὶ ἰδιαιτέρως ἡ στωικὴ φιλοσοφία δέον, ὅπως θεωρηθῇ ὡς ἡ βάσις καὶ τελείωσις ἅμα τῆς οἰκουμενικῆς ἰδέας τοῦ παγκοσμίου κράτους καὶ τῆς συναδελφώσεως τῶν λαῶν· ἡ

[1] Ἰσοκρ. λόγ. IV. πανηγ. 50, p. 50 κἑξ.

φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὴν στροφὴν τοῦ αὐτάρκους ἀτόμου ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ κράτους εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀδεσμεύτου καὶ ἐλευθέρας αὐτοτελείας. Περαιτέρω παρατηρητέον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σοφιστῶν ἀρξαμένη διαδικασία ἐκείνη τῆς λυτρώσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς φιλοσοφίας ἤχθη νῦν εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς. Ἡ ἐπιστήμη τῶν γραμμάτων ἢ ἡ φιλολογία, ἡ ἱστορία καὶ ἡ γεωγραφία, αἱ μαθηματικαὶ καὶ μηχανικαὶ ἐπιστῆμαι, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ ἰατρικὴ χωροῦσι νῦν ὡς αὐτοτελεῖς ἐπιστῆμαι τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁδὸν ὑφ' ὡρισμένων ἑκάστοτε ἀνθρώπων εἰδικῶς τε καὶ ἐπιμελῶς θεραπευόμεναι.

Ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις συνέστη καὶ ἱστορικόν τι ἢ φιλολογικὸν μᾶλλον ἔργον τοῦ Ἰουδαίου λογίου Ἀρταπάνου, οὗ ἀποσπάσματά τινα μόνον διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ἀναλύω καὶ ἑρμηνεύω ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ γλωσσικῶς, φιλολογικῶς καὶ θρησκειολογικῶς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι οὕτω συμβάλλω ἔν τινι μέτρῳ εἰς τὴν μελέτην καὶ σπουδὴν περιοχῆς τινος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἥτις σπουδαίαν θέσιν κατέχει ἐν τῇ κλασσικῇ φιλολογίᾳ καθ' ὅλου, μάλιστα δὲ ἐν τῇ μακραίωνι καὶ ἀδιασπάστῳ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς αἰωνίας Ἑλλάδος.

I.
ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΑΡΤΑΠΑΝΟΥ

Μόνον ἀποσπάσματά τινα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Πᾶν, ὅ,τι ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουδαίου τούτου λογίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἰουδαίων κατέχομεν, κεῖται παρ' Εὐσεβίῳ, ὅστις ὅμως οὐχὶ ἀμέσως ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ πρωτοτύπου ἔργου αὐτοῦ, ἀλλ' ἐμμέσως μόνον, διὰ τῆς ἀναλήψεως δηλαδὴ περικοπῶν τινων μόνον τούτου, ἃς ἀνεῦρεν οὗτος παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ Πολυΐστορι[1]. Πλησίον τοῦ Εὐσεβίου ἔχουσιν αἱ ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τοῦ Μωϋ-

---

[1] Εὐσέβ. εὐαγγ. προπαρ. IX 18, 1 κέξ. — 23, 1 κέξ. — 27, 1 κέξ. (= p. 245 κέξ.— 251. 252 κέξ. Stephanus [1544] = II [1843] 21. 31 κέξ. — 33 κέξ. Heinichen = II [1843] 373 κέξ. — 390 κέξ. — 390 κέξ. — 394 κέξ. Gaisford = I [1867] 486 κέξ.— 496 κέξ. — 498 κέξ. Dindorfius = PG XXI [1857] 709b κέξ. — 725a κέξ. — 727 κέξ. Vigerus = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1954] 504 κέξ. — 516 κέξ. — 519 κέξ. Mras).

Τὰ οἰκεῖα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου εὑρίσκομεν ἔτι ἐν: FHG III (1849) 212b κέξ. : Alex. Polyhist. fr. 4. Ἀρταπάνου· 219b κέξ. : fr. 10· 220b κέξ. : fr. 14· Fontes historiae religionum II 3 (1923) 276 κέξ. Hopfner· FGr.Hist. IIIA (1940) 100 κέξ. : 273. Alex. Polyhist. F 19 καὶ τέλος παρὰ J. Freu-

σέως ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως παρεχόμεναι ἡμῖν πληροφορίαι, ἃς οὗτος κατὰ μέγα μέρος ἐξ Ἀλεξάνδρου ὁμοίως τοῦ Πολυΐστορος καὶ ἐμμέσως οὕτως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου ἀνέλαβε[1], δευτερεύουσαν ἀξίαν καὶ

---

denthal, Hellenistische Studien. Alexander Polyhistor und die von ihm erhaltenen Reste jüdischer und samaritanischer Geschichtswerke. Abhandlung, Anmerkungen und griechischer Text. II : Eupolemos, der judäische Geschichtsschreiber. Breslau 1857 (= Jahresbericht des jüdisch - theologischen Seminars « Frankel'scher Stiftung ». Breslau, am Gedächtnisstage des Stifters, den 27. Januar 1875), p. 231 : Ἀρταπάνου ψευδεπιγράφου περὶ Ἰουδαίων fr. 1· 231 κέξ. : fr. 2· 232 κέξ. : fr. 3.

Καθ' ἃ ἐν τοῖς ἀνωτέρω βλέπομεν, τὴν « Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν » τοῦ Εὐσεβίου ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Stephanus· εἰς τὰς σελίδας τῆς ἐκδόσεως ταύτης οὐχὶ σπανίως παραπέμπουσιν οἱ μετέπειτα ἐκδόται τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Εὐσεβίου καὶ οἱ συγγραφεῖς ἐν γένει, ὁσάκις οὗτοι ἐπάγονται τοῦτο ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν. Μετὰ τὸν Stephanum ἐξέδωκε τὴν « Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν » ὁ Vigerus ἐν Παρισίοις τῷ 1628 μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ πολλῶν σχολίων. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀνενεώθη ἐν Κολωνίᾳ τῷ 1688· τῆς δευτέρας ταύτης ἐκδόσεως τὰς σελίδας ἐπάγονται κυρίως οἱ συγγραφεῖς. Ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ Vigeri ἀνελήφθη ἀκεραία εἰς τὴν PG, εἰς ἣν καὶ παρέπεμψα ἤδη ἀνωτέρω. Τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Vigeri ἀνέλαβον εἰς τὰς ἐκδόσεις αὐτῶν μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ὁ Gaisford καὶ ὁ Müllerus (FHG). Ὁ Jacoby (F Gr. Hist.) παρέχει ἡμῖν τὸν σκελετὸν μόνον τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου εἰς τὴν « Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν » ἀναληφθείσης οἰκείας ἐκθέσεως Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος διὰ τῆς μνείας ἁπλῶς τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων τῶν ἔργων, ὧν ἐν ὄψει συνεκρότησεν οὗτος τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ, παραλείψεως δὲ τῶν οἰκείων κειμένων. Οὕτω καὶ τοῦ Ἀρταπάνου μόνον τὸ ὄνομα παρέχει ἡμῖν ὁ Jacoby, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ κείμενον τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ. Καθ' ἃ ὁ ἴδιος λέγει, ἔ.ἀ. IIIα (1943) 268, τὰ κείμενα τῶν ἔργων τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μνημονευομένων ἐνταῦθα Ἰουδαίων καὶ ἄλλων συγγραφέων περιληφθήσονται προοδευτικῶς τε καὶ κανονικῶς ἐν τῷ ἐκδοθησομένῳ, οὔπω δ' ὅμως ἐκδοθέντι, IIIC τόμῳ τῶν F Gr. Hist. Σημειωθήτω τέλος ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ὅτι οὐκ ὀλίγαι παράγραφοι τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου παραλείπονται ὑπὸ τοῦ Hopfner ἐν τῷ οἰκείῳ ἔργῳ αὐτοῦ ἢ ἀναγράφονται ὑπ' αὐτοῦ συνοπτικῶς ἢ ἐν λατινικῇ μόνον μεταφράσει.

Περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος πλὴν τῆς μνημονευθείσης ἤδη ἐργασίας τοῦ Freudenthal πρβλ. ἔτι J. Rauch, Commentatio de Alexandri Polyhistoris vita atque scriptis. Heidelbergae 1840· E. Schwartz, ἄρθρον A. von Milet (88) ἐν: RE I 1 (1893) 1449 κέξ. — W. v. Christs Geschichte der griechischen Litteratur. 6. Aufl., unter Mitwirkung von O. Stählin bearb. von W. Schmid. II: Die nachklassische Periode der griechischen Litteratur. 1: Von 320 v. Chr. bis 100 n. Chr. München 1920 (= Handbuch der klassischen Altertums - Wissenschaft. VII 2, 1), σ. 210, σημ. 2· 226. 245. 271. 383, σημ. 5· 400 κέξ. — 440. 496. 588. 594, σημ. 4· 2 : Von 100 bis 530 n. Chr. (1924^{6}) (= αὐτ. VII 2, 2), σ. 1085.

[1] Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. I 23, 151 κέξ. (= II [1869] 122 κέξ. Dindorfius = PG VIII [1891] 895 κέξ. Potterus = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 93 κέξ. Stählin).

σημασίαν ἅτε πολὺ βραχύτεραι καὶ συντομώτεραι οὖσαι. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν σπουδαίαν ἐκείνην ὑπόθεσιν τῶν θαυμάτων τοῦ Μωυσέως ὁ Εὐσέβιος κυρίως παρέχει ἡμῖν τὴν διεξοδικωτέραν κατ' Ἀρτάπανον καὶ ἀναλυτικωτέραν ἔκθεσιν καὶ περιγραφήν, ἐν ᾧ ὁ Κλήμης ἀρκεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀλίγαις τισὶ μόνον λέξεσι συντόμου τινός, ἐξησθενημένης καὶ λίαν ὠχρᾶς ἀνακοινώσεως.

Τρία κυρίως ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου παρέχει ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος. Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τούτοις γίνεται λόγος ἐν τῷ πρώτῳ μὲν περὶ τοῦ Ἰωσήφ, ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ περὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τέλος τῷ καὶ ἐκτενεστέρῳ περὶ τοῦ Μωυσέως. Τὸ ἔργον τοῦ Ἀρταπάνου, ἐξ οὗ τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα προέρχονται, ἔφερε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν τίτλον: « Περὶ Ἰουδαίων », ὅστις παρέχεται ἡμῖν παρ' Εὐσεβίῳ ἔν τε τῷ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ ἀποσπάσματι καὶ παρὰ Κλήμεντι· ἐν τῷ πρώτῳ ἀποσπάσματι παρ' Εὐσεβίῳ ἀναγράφεται ὡς τίτλος τοῦ ἔργου τούτου ὅδε: « Ἰουδαϊκά ».

Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τοῦ Ἀρταπάνου ἀναχωνεύεται βιβλικὴ παράδοσις μετὰ φιλολογικῶν καὶ θρησκειολογικῶν εἰκόνων καὶ παραστάσεων αἰγυπτιακοῦ καὶ ἑλληνιστικοῦ χαρακτῆρος ὑπὸ τὴν φιλόδοξον τάσιν καὶ σπουδὴν ἀναδείξεως Ἰουδαίων πατριαρχῶν ὡς τῶν κατ' ἐξοχὴν δημιουργῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ.

II.
ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΟΥ

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀληθὲς πρόσωπον τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου: « Περὶ Ἰουδαίων » πολὺς μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος ἐκ μέρους φιλολόγων, θρησκειολόγων καὶ ἱστορικῶν· τὰ συναχθέντα πορίσματα ἐν τούτοις τόσον διάφορα ἀλλήλων εἶναι καὶ διὰ τῶν παντοειδῶν αὐτῶν ἀσυμφωνιῶν τόσον περίπλοκον καὶ δυσχερὲς κατέστησαν τὸ οἰκεῖον πρόβλημα, ὥστε πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐπιφανὴς φιλόλογος, ὁ Susemihl, νὰ ὁμολογήσῃ [1], ὅτι δυσχερὴς εἶναι αὐτῷ ἡ ἔκφρασις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁριστικῆς τινος καὶ ἀναμφιλέκτου γνώμης καὶ κρίσεως. Ὡς συγγραφέα τοῦ ἔργου θεωροῦσιν ἄλλοι μὲν Ἕλληνά τινα εἰδωλολάτρην, ἄλλοι δὲ Αἰγύπτιόν τινα ἱερέα ἢ Πέρσην κρυπτομένους ὑπὸ τὸ ψευδὲς δῆθεν ὄνομα τοῦτο τοῦ « Ἀρταπάνου » καὶ ἄλλοι τέλος Ἰουδαῖόν τινα καλούμενον πράγματι Ἀρτάπανον καὶ ζῶντα ἐν Αἰγύπτῳ [1].

---

[1] Fr. Susemihl, Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit. II, Leipzig 1892, σ. 647, σημ. 0.

---

[1] Ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀρταπάνου καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρβλ. ἐν γένει P. D. Huetii, Demonstratio evangelica ad serenissimum Delphinum. Nova editio et secunda Venetiis recognita pluribusque mendis expurgata. I, Venetiis 1754, p. 70b κἑξ.: Prop. IV 2, 62· L. C. Valckenaerii, Diatribe de Aristobulo, Alexandrino Judaeo, scriptore commentarii in legem Moysis. Ed.... et lectionem publicam P. Wesselingii (de fragmento Orphei,...) adi. J. Luzac. Lugduni Batavorum 1806, p. 26 (= IV [1843] 364 κἑξ. τῆς ὑπὸ τοῦ Gaisford γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Εὐσεβίου)· Aug. F. Dähne, Geschichtliche Darstellung der jüdisch - alexandrinischen Religions - Philosophie. II, Halle 1834, σ. 200 κἑξ. — J. Rauch, ἔ.ἀ., p. 20 κἑξ. — L. Herzfeld, Geschichte des Volkes Jisrael von Zerstörung des ersten Tempels bis zur Einsetzung des Mackabäers Schimon zum hohen Priester und Fürsten. III, Nordhausen 1857, σ. 483 κἑξ. — 574· Domini Seguieri a Sancto - Brissone, Variae lectiones et notae ad Eusebii Praeparationem Evangelicam ἐν: PG XXI (1857) 1567. 1573· H. Ewald, Geschichte des Volkes Israel. II: Geschichte Mose's und der Gottherrschaft in Israel. Göttingen 1865^{3}, σ. 129 κἑξ. — J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 143 κἑξ. — 215 κἑξ. — A. v. Gutschmid, [Κριτικὴ ἀνάλυσις τῆς ἐργασίας τοῦ Freudenthal] ἐν: Literarisches Centralblatt 32 (1875) 1043 κἑξ. (= τοῦ αὐτοῦ, Kleine Schriften. Hrsg. von Fr. Rühl. II: Schriften zur Geschichte und Literatur der semitischen Völker und zur älteren Kirchengeschichte. Leipzig 1890, σ. 184 κἑξ.)· H. Gelzer, Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie. II 1: Die Nachfolger des Julius Africanus. Leipzig 1885, σ. 400 κἑξ. — G. Karpeles, Geschichte der jüdischen Literatur. I, Berlin 1886, σ. 228 κἑξ. — Fr. Susemihl ἔ.ἀ. II (1892) 362. 606, σημ. 10· 646 κἑξ. — 651. 653, σημ. 0· 656, σημ. 102· W. Willrich, Juden und Griechen vor der makkabäischen Erhebung. Göttingen 1895, σ. 168 κἑξ. — E. Schwartz, ἄρθρον Artapanos ἐν: RE II 1 (1896) 1306, 10 κἑξ. — H. Willrich, Judaica. Forschungen zur hellenistisch - jüdischen Geschichte und Literatur. Göttingen 1900, σ. 111 κἑξ. — R. Reitzenstein, Poimandres. Studien zur griechisch - ägyptischen und frühchristlichen Literatur. Leipzig 1904, σ. 182· H. Graetz, Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet. III 1: Geschichte der Judäer von dem Tode Juda Makkabis bis zum Untergange des judäischen Staates. 5. verbesserte und vermehrte Aufl. Bearb. von M. Braun. Leipzig 1905, σ. 354 κἑξ. — J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten [Ἀριστείδης καὶ Ἀθηναγόρας]. Leipzig - Berlin 1907 (= Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern), σ. XIII κἑξ. — Is. Lévy, Moise en Éthiopie ἐν: Revue des études juives 53 (1907) 201 κἑξ. — E. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. III: Das Judentum in der Zerstreuung und die jüdische Literatur. Leipzig 1909^{4}, σ. 468 κἑξ. — 477 κἑξ. — W. v. Christ - W. Schmid - O. Stählin, ἔ.ἀ. II 1 (1920^{6}) 223. 590· A. Schlatter, Geschichte Israels von Alexander dem Grossen bis Hadrian. Calw - Stuttgart 1925^{3}, σ. 77 κἑξ. — 122 κἑξ. — 184 κἑξ. — 187 κἑξ. — Th. Hopfner, Orient und

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ σημειοῦμαι, ὅτι ἐκ πασῶν τῶν μέχρι τοῦδε ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν εὐστοχωτέρα φαίνεταί μοι ἡ τοῦ Valkenaerii[1], καθ' ἣν ὁ Ἀρτάπανος Judaeus est Alexandrinus, nugator ille quidem et mendax, qualis Aristobulos, sed graece doctus, antiquus rerumque Aegyptiacarum peritissimus. Ὁ Ἀρτάπανος εἶναι πιθανώτατα Ἀλεξανδρῖνός τις Ἰουδαῖος ζήσας περὶ τὸ 100 π.Χ.[2]. Ὁ Ἀρτάπανος οὗτος εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνέκαθεν μετ' ἐπιφυλάξεων ἢ ἀνενδοιάστως καὶ μετὰ σταθερᾶς βεβαιότητος ἀποδοθέντος αὐτῷ ἔργου: «Περὶ Ἰουδαίων», ἐξ οὗ περικοπάς τινας ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Μωυσέως διέσωσεν, ὡς εἴδομεν, ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει τὸν τύπον ἱστορικοῦ τινος περὶ τοὺς Ἰουδαίους μυθιστορήματος ἀποτελοῦν προϊὸν ἀλλοκότου καὶ ἔκφρονος συγκρητιστικῆς συγχύσεως καὶ περιπλοκῆς. Ὁ Ἀρτάπανος εἶναι ἀναντιρρήτως ἄχαρίς τις καὶ ἀνιαρός, ἐν τούτοις ὅμως λίαν ἀξιόλογος καὶ σπουδαῖος ἐξ ἐπόψεως γραμματολογικῆς, ἐκπρόσωπος τοῦ συγκρητισμοῦ ἐκείνου, ὅστις ἐν τοῖς

griechische Philosophie. Leipzig 1925 (=Der Alte Orient. Beih. 4), σ. 51 κἑξ. — W. Bousset, Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter. 3. Aufl. hrsg. von H. Gressmann. Tübingen 1926 (=Handbuch zum Neuen Testament. 21), σ. 494 κἑξ. — O. Weinreich, Gebet und Wunder. Zwei Abhandlungen zur Religions- und Literaturgeschichte ἐν: Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 5: Genethliakon Wilhelm Schmid zum siebzigsten Geburtstag am 24. Februar 1929 (1929) 298 κἑξ.

[1] L. C. Valckenaerius, ἔ.ἀ. p. 26 (=IV [1843] 364 τῆς ὑπὸ τοῦ Gaisford γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Εὐσεβίου).

[2] Τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤκμασεν ὁ λόγιος οὗτος, μόνον κατὰ προσέγγισιν δυνάμεθα, ὅπως προσδιορίσωμεν, παρατηροῦντες δηλαδή, ὅτι οὗτος ἔζησεν ὁπωσδήποτε πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος, ὅστις ἀπηλευθερώθη, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ Σύλλα τὸ 82 π.Χ. Κατὰ ταῦτα ἄστοχος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Hopfner ἐν: Fontes historiae religionum II 3 (1923) 276, καθ' ἣν ὁ Ἀρτάπανος ἔζησε δῆθεν περὶ τὸ 100 μ.Χ. (ca. a. 100 p.Chr. n. vixit). Σημειωθήτω, ὅτι ὁ λόγιος οὗτος ἐν τῷ μνημονευθέντι ἤδη ἔργῳ αὐτοῦ: Orient u. griech. Philosophie, σ. 52 διορθῶν τὴν προτέραν γνώμην αὐτοῦ ἐνέταξε τὸν Ἀρτάπανον εἰς τοὺς περὶ τὸ 100 π Χ. χρόνους. Ὁ E. Schwartz, ἄρθρον Artapanos, ἔ.ἀ. II 1 (1896) 1306, 10 κἑξ. γράφει ἐν σχέσει πρὸς τὸν λόγιον τοῦτον, ὅτι πρόκειται πιθανῶς περὶ Ἀλεξανδρίνου Ἰουδαίου τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. Πάντως τὸ πόρισμα, ὅτι ὁ λόγιος οὗτος ἔζη ὁπωσδήποτε ἐν Αἰγύπτῳ, προκύπτει ἀβιάστως ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὅπερ, ὡς ὀψόμεθα, μεστὸν εἶναι στοιχείων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Αἰγυπτίων. Τὸ πόρισμα τοῦτο βεβαιοῦται καὶ διὰ τῶν γλωσσικῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ ἔργου τούτου, εἰ καὶ ταύτας ἠφάνισεν ἐν πολλοῖς καὶ ἐξήλειψεν ὁ τὰς περικοπὰς αὐτοῦ διασώσας ἡμῖν Πολυΐστωρ. Τέλος ὡς πρὸς τὸ ὄνομα: «Ἀρτάπανος» παρατηρητέον, ὅτι παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων οὐχὶ ἀσυνήθης ἦτο ὁ δανεισμὸς περσικῶν ὀνομάτων, ὅπερ ἐν τούτοις οὐδαμῶς συνέβαινε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἢ τοῖς Αἰγυπτίοις.

ἰουδαϊκοῖς καὶ ἑλληνιστικοῖς κύκλοις τῶν ὑστέρων κυρίως χρόνων εὐρύτατα διαδεδομένος ἦτο καὶ ἐκτενῶς ὑπέσκαψε καὶ διέσεισε τὸ τεῖχος τῆς ραββινικῆς ὀρθοδοξίας. Ἐν τοῖς κύκλοις τούτοις συνέστησαν ἱστορήματα ἀποτελοῦντα μυθιστορηματικὴν μεταποίησιν ἢ διέκτασιν τῆς βιβλικῆς διηγήσεως, ἧς γραμματολογικῆς κατευθύνσεως σαφῆ ἴχνη παρατηροῦνται καὶ ἐν τῷ ἔργῳ ἔτι τοῦ Ἰωσήπου. Ἡ θέσις τοῦ Freudenthal[1], καθ' ἣν ἄγνωστός τις δῆθεν Ἰουδαῖος κατέταξε τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ κατασκεύασμα ὑπὸ τὸ ὄνομα Αἰγυπτίου τινὸς ἱερέως «Ἀρταπάνου» καλουμένου καὶ καθ' ἣν ὁ Ἰουδαῖος οὗτος εἶναι δῆθεν ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ Ψευδο-Ἀρισταίου, τοῦ συγγραφέως δηλαδὴ τῆς «Πρὸς Φιλοκράτη» ἐπιστολῆς[2], καὶ μετὰ τοῦ Ψευδο-Ἑκαταίου περαιτέρω[3], θεμελιοῦται οὐχὶ ἐπὶ στερεῶν καὶ ἀκλονήτων βάσεων καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν λίαν ἀσταθὴς καὶ ἀμφίβολος[4]. Ἐν τούτοις παρατηρητέον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Freudenthal εἰς σχέσιν τινὰ μετὰ τοῦ Ἀρταπάνου ἀγόμενα ὀνόματα ταῦτα, μεθ' ὧν δέον, ὅπως συνάψῃ τις ἴσως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐπολέμου[5], τοῦ Ἀριστοβούλου[6], Κλεοδήμου

[1] J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 136 κἑξ. — 148 κἑξ. — 162 κἑξ. — Σχετικῶς γενήσεται κατωτέρω ἐν τῷ δέοντι τόπῳ εὐρὺς λόγος.

[2] Πρβλ. J. Freudenthal, αὐτ. σ. 136 κἑξ. — E. Schwartz, ἄρθρον Aristeas (14) ἐν: RE II 1 (1896) 879· W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.ἀ. II 1 (1920^{6}) 590 κἑξ.

[3] Πρβλ. F. Jacoby, ἄρθρον Hekataios ἐν: RE VII 2 (1912) 2765 κἑξ. — W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.ἀ. II 1 (1920^{6}) 223 κἑξ. — 539. 590. 618 κἑξ.

[4] Μὴ λαμβανομένης πρὸς στιγμὴν ὑπ' ὄψιν τῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν πατρότητα τῆς «Περὶ Ἰουδαίων» συγγραφῆς τοῦ Ἀρταπάνου πεπλανημένης ταύτης γνώμης τοῦ Freudenthal δέον, ὅπως ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἑλληνιστικῶν σπουδῶν ἀναφερόμενον ἔργον αὐτοῦ, οὗτινος ἐπανειλημμένως ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐγένετο μνεία, ἀποτελεῖ ὄντως μνημειῶδες φιλολογικὸν κατόρθωμα. Πολυάριθμα ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, ἅτινα μετὰ πολλῆς εὐθυκρισίας καὶ ἐμβριθείας συνήγαγεν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ Freudenthal, παριστῶσι πολύτιμα καὶ ἀναντικατάστατα προϊόντα φιλολογικῆς πολυμαθείας καὶ τέχνης. Διὰ τῆς πλουσίας αὐτοῦ κλασσικῆς καὶ ἑβραϊκῆς παιδείας παρέσχεν ἡμῖν ὁ Freudenthal ἔργον, ὅπερ καὶ σήμερον ἔτι μετὰ παρέλευσιν τοσούτων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ διατηρεῖ ἐν πλείστοις σημείοις ἀπαραμείωτον καὶ ἀναλλοίωτον κῦρος μετὰ τῆς πηγαίας καὶ μεγαλόπνου ὄντως πρωτοτυπίας αὐτοῦ. Πρβλ. ὅσα σχετικῶς λέγουσιν ὁ A. v. Gutschmid, ἔ.ἀ. 32 (1875) 1044 (=τοῦ αὐτοῦ, ἔ.α. II [4890] 185 κἑξ.) καὶ J. Geffcken, ἔ.ἀ. σ. XIII, σημ. 2.

[5] Πρβλ. J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 105 κἑξ. — F. Jacoby, ἄρθρον Eupolemos (11) ἐν: RE VI 1 (1907) 227 κἑξ. — W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.ἀ. II 1 (1920^{6}) 543, σημ. 6· 588, σημ. 8· 589 κἑξ.

[6] Πρβλ. L. C. Valckenaerii, ἔ.ἀ. — A. Gercke, ἄρθρον Aristobulos (15) ἐν: RE II 1 (1896) 918 κἑξ. — W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.ἀ. II 1 (1920^{6}) 603 κἑξ.

τοῦ Μάλχου[1] καὶ ἄλλων, ὑποδηλοῦσιν ἡμῖν ἐπαρκῶς τὴν ὕπαρξιν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γραμματολογικοῦ τινος στρώματος ἰουδαϊκῆς καὶ ἀλεξανδρεωτικῆς προπαγάνδας, ἥτις μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐσπούδαζεν, ὅπως ἐμφανίσῃ τοὺς Ἰουδαίους, τὸν Ἀβραὰμ δηλαδή, τὸν Ἰωσήφ, τὸν Μωυσέα κ.οὗ.κ., ὡς τοὺς κυρίους δημιουργοὺς τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, ὡς σοφοὺς ἱδρυτὰς καὶ φορεῖς πολιτισμοῦ τινος ἐν γένει διεθνοῦς σημασίας καὶ φήμης. Πρὸς ἐπιτυχίαν σκοπῶν τοιαύτης ὑφῆς μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ρυθμοῦ φιλοσοφικῆς τινος ἀντιλήψεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει τῶν λαῶν καὶ ὑπὸ τῆς πνοῆς μυθιστορηματικῆς τινος διαθέσεως δεσποζομένης θεωρίας τοῦ βίου συνείρονται ἔτι ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου καὶ δὴ καὶ ὑπό τινα κλίμακα προοδευτικῆς συνθέσεως καὶ διαμορφώσεως τῶν πραγμάτων, ἥτις ἐμφανίζει ἡμῖν πολυάριθμα σημεῖα στενῆς, ὡς ἐλέχθη, σχέσεως καὶ συναφείας μετὰ τῶν ἔργων πολλῶν ἄλλων Ἰουδαίων λογίων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, καὶ πολυειδῆ ἐπὶ πλέον στοιχεῖα ἀρεταλογικοῦ χαρακτῆρος. Τοιαῦται συγκρητιστικαὶ λογοτεχνικαὶ συνθέσεις, ὡς ἡ τοῦ Ἀρταπάνου, αὐθαίρετοι συμφύρσεις βιβλικῶν, αἰγυπτιακῶν καὶ ἑλληνιστικῶν παραδόσεων καὶ ἱστοριῶν μετὰ τοῦ μυθιστορηματικοῦ καὶ φαντασιώδους αὐτῶν χαρακτῆρος ἀποτελοῦσι κυρίως ἔργον οὐχὶ ἑνὸς μόνον λογίου· αἱ συνθέσεις αὗται εἶναι πολλῷ μᾶλλον προϊόντα συγγραφικῆς δράσεως πολλῶν λογίων εἰς διαφόρους γενεὰς ἀνηκόντων καὶ θηρευόντων ἑκάστοτε ὡρισμένους σκοποὺς ἐθνικοῦ κυρίως χαρακτῆρος. Κατὰ ταῦτα οὐχὶ κατὰ πάντα εὐχερὴς εἶναι ἡ διάκρισις ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου τῶν λογοτεχνικῶν στοιχείων τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως καὶ δημιουργίας ἀπὸ τῶν λογοτεχνικῶν στοιχείων ὀθνείου προελεύσεως καὶ ἀλλοτρίας, ἐν τούτοις ὅμως ὁμολογητέον, ὅτι ὁ συγγραφεὺς συνετέλεσε τὴν σύνθεσιν καὶ ἀναχώνευσιν τῶν στοιχείων τούτων, καθ' ἃ τοῦτο καὶ ἄλλοι συγκρητισταὶ λόγιοι τῶν χρόνων ἐκείνων ἔπραττον, κατὰ τρόπον ἴδιον καὶ πρωτότυπον μαρτυροῦντα τὴν αὐτοτέλειαν αὐτοῦ καὶ τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ ὕφος.

Ἐναργὴς καὶ σαφὴς εἶναι ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου ἡ δοξομανὴς ἔφεσις καὶ σπουδὴ αὐτοῦ πρὸς ἔντονον ἔξαρσιν τοῦ ὑψηλοῦ μεγαλείου τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς μεταποιήσεως κυρίως, διευρύνσεως καὶ νοθεύσεως τῶν βιβλικῶν ἱστοριῶν καὶ διηγήσεων, διὰ τῆς μυθιστορηματικῆς καὶ φαντασιώδους συμπληρώσεως τῶν ἐν αὐταῖς ὑφισταμένων τυχὸν κενῶν καὶ χασμάτων καὶ διὰ τῆς ἀναδείξεως οὕτως ἐπιφανῶν Ἰουδαίων τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ὡς ἀμέμπτων ἡρώων ἐν πάσῃ περιοχῇ δράσεως καὶ πολιτισμοῦ, ὡς διδασκάλων καὶ εὐεργετῶν τῆς ἀνθρω-

[1] Πρβλ. J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 130 κἑξ. — F. Jacoby, ἄρθρον Kleodemos (1) ἐν: RE XI 1 (1921) 675· W. v. Christ — W. Schmid - O. Stählin, ἔ.ἀ. II 1 (1906^6) 591.

πότητος. Ἀκατανόητον θὰ ἦτο τοῦτο παρ' Ἕλληνί τινι ἢ Αἰγυπτίῳ εἰδωλολάτρῃ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρταπάνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν Ἰουδαῖος εἶναι οὗτος μεστὸς συναισθημάτων ἐθνικῆς ἀφοσιώσεως καὶ φιλοδοξίας. Διὰ τῆς μυθιστορηματικῆς αὐτοῦ συνθέσεως πειρᾶται ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος, ὅπως δημιουργήσῃ παρὰ τοῖς εἰδωλολάτραις καὶ τοῖς ἐθνικοῖς ὑψηλὴν καὶ εὐλαβῆ γνώμην περὶ τῆς σοβαρᾶς σημασίας τῶν ἔργων ἐπιφανῶν Ἰουδαίων προγόνων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν ἔναντι τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει. Οὐδὲν περιέχεται ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου, ὅπερ καθ' οἱονδήποτέ τινα τρόπον θὰ ἠδύνατο, ὅπως κωλύσῃ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ καὶ τὸν ζῆλον πρὸς ἔξαρσιν τοῦ μεγαλείου τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας ἢ ἀμαυρώσῃ τὴν αἴγλην λογοτεχνικῶν εἰκόνων ὑπερόχου δράσεως τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἃς οὗτος συχνάκις ἐπάγεται μετὰ παντοειδῶν ὑπερβολῶν ποιητικοῦ καὶ μυθιστορηματικοῦ χαρακτῆρος. Μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν καὶ ἐκδοχήν, ὅτι Ἰουδαῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου, ἑρμηνεύεται τὸ γεγονός, ὅτι πᾶν, ὅ,τι ἐξ αὐτοῦ διεσώθη μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τύπον συντόμων ἀποσπασμάτων, μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν παρὰ τῷ συγγραφεῖ συναισθημάτων ἀκράτου εὐνοίας ἔναντι τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων καὶ ζήλου ἐνθέου πρὸς ὕψωσιν τῶν βιβλικῶν προσωπικοτήτων διὰ παντὸς τρόπου εἰς σφαίρας λαμπροτάτου φωτὸς εὐκλεοῦς δράσεως καὶ σεπτοῦ μεγαλείου.

Τὸ ἀναντιρρήτως βαθυτέραν τινὰ φιλολογικήν, ἱστορικήν, θρησκειολογικὴν καὶ κοινωνιολογικὴν σημασίαν κατέχον ἔργον τοῦτο τοῦ Ἀρταπάνου πολὺ ὀλίγης μέχρι τοῦδε ἔτυχε προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημόνων κατὰ τὴν διενέργειαν σχετικῶν γραμματολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐρευνῶν. Τούτου ἕνεκα καὶ ἐπειδὴ σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ ἔργον τοῦτο, εἰ καὶ ἐν ὀλίγοις καὶ συντόμοις ἀποσπάσμασι διεσώθη μέχρις ἡμῶν, παρέχει ἐν τούτοις ἡμῖν περιεργοτάτας καὶ σπουδαιοτάτας σελίδας τοῦ βίου Ἰουδαίων πατριαρχῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Μωϋσέως, θεωρῶ ἐπάναγκες καὶ λίαν ἐπωφελὲς τὸ ἐγχείρημα γενικῆς τινος τούτου ἀναλύσεως καὶ ἑρμηνείας μετὰ βαθυτέρας τινὸς μελέτης τῆς φιλολογικῆς κυρίως καὶ θρησκειολογικῆς συνθέσεως αὐτοῦ καὶ ὑφῆς. Παρὰ τὴν προαίρεσιν ταύτην ὀφείλω, ὅπως εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ὁμολογήσω, ὅτι πολυπληθῆ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματα ἀκροθιγῶς πως ὑποδηλωθήσονται, διότι ἐν ὄψει τῆς ἀχανοῦς αὐτῶν εὐρύτητος ἐκτενής τις αὐτῶν ὑπολογισμὸς θὰ ὤθει με εἰς μακροχρονίους καὶ ἐπιπόνους ἀναζητήσεις καὶ δὴ καὶ ἐν περιοχαῖς πολλάκις πολὺ ἀφισταμέναις τῶν ἐπιστημονικῶν μου ἁρμοδιοτήτων ἢ διαφερόντων.

III.
ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ «ΠΕΡΙ ΙΟΥΔΑΙΩΝ» ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΑΡΤΑΠΑΝΟΥ

Α. Ἀνάλυσις καὶ ἑρμηνεία τοῦ πρώτου ἀποσπάσματος: Ἀβραάμ[1].

§ 1.

Κατὰ τὸν Ἀρτάπανον οἱ Ἰουδαῖοι ὠνομάζοντο «Ἑρμιούθ», ὅπερ μεθερμηνευόμενον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν δηλοῖ τοὺς Ἰουδαίους· ἐκαλοῦντο οὗτοι «Ἑβραῖοι» ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ. Οὗτος μετὰ πάντων τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων Φαρεθώθην καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν ἀστρολογίαν, ἀφ' οὗ δὲ ἔμεινεν ἐκεῖ εἴκοσιν ἔτη, ἀπῆλθε πάλιν εἰς τοὺς κατὰ Συρίαν τόπους· πολλοὶ ἐν τούτοις τῶν μετ' αὐτοῦ εἰς Αἴγυπτον ἐλθόντων κατέμειναν ἐκεῖ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς χώρας[2].

Ἡ λέξις «Ἑρμιοὺθ» ἐτέθη πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ ἀντὶ τῆς λέξεως: «Ἑρμιούδ», ἥτις προῆλθεν ἐκ συνθέσεως τῆς λέξεως: «Ἑρμ» δηλούσης τοὺς Σύρους καὶ τῆς λέξεως: «Ἰοὺδ» δηλούσης τοὺς Ἰουδαίους. Οὕτως οἱ Ἰουδαῖοι καλοῦνται οὕτως εἰπεῖν ἐνταῦθα «Συροϊουδαῖοι», οὐχὶ ἁπλῶς «Ἰουδαῖοι». Ἐν τούτοις παρατηρητέον σχετικῶς, ὅτι οἱ θύραθεν συγγραφεῖς οὐχὶ σπανίως διακρίνουσι τοὺς Ἰουδαίους διὰ τῆς ἐπαγωγῆς τοῦ κοινοῦ ἁπλῶς ὀνόματος τῶν «Σύρων». Οὕτω παρ' Ἡροδότῳ[3] ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων Νεκῶς «Σύροισι πεζῇ συμβαλὼν ἐν Μαγδώλῳ ἐνίκησεν». Ὑπὸ τοὺς «Σύρους» τούτους ὀφείλομεν, ὅπως νοήσωμεν τοὺς «Ἰουδαίους», καθ' ἃ τοῦτο εὐκρινῶς συνάγεται ἐκ τῆς Π.Δ., ἔνθα λέγεται[4], ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Νεχαὼ πορευόμενος ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῶν Ἀσσυρίων ἐπὶ τὸν ποταμὸν Εὐφράτην ἐθανάτωσεν ἐν Μαγεδδὼ τὸν ἀπαντήσαντα αὐτῷ ἐκεῖ βασιλέα τῶν Ἰουδαίων Ἰωσίαν, ἐπέβαλε δ' ὕστερον τῷ λαῷ τούτῳ ζημίαν ἑκατὸν ταλάντων ἀργυρίου καὶ ἑκατὸν ταλάντων χρυσίου. Ὁ ἐν τῇ Γραφῇ μνημονευόμενος τόπος:

[1] Ἐν τοῖς κατωτέρω διακρίνω ἀλλήλων τὰ ἀποσπάσματα μὲν διὰ τῆς ἀναγραφῆς ἁπλῶς τῶν γραμμάτων: Α, Β, Γ, τὰ διάφορα δὲ τμήματα ἑκάστου τούτων διὰ τῆς εὐθὺς μετὰ τὰ γράμματα ταῦτα ἀναγραφῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῆς οἰκείας μόνον παραγράφου αὐτῶν.

[2] Ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τοῦ Ἀβραὰμ πρβλ. Γενέσ. 11 κἑξ. — Φίλ. περὶ Ἀβραὰμ 1 κἑξ. (= § 1 κἑξ. = IV [1902] 1 κἑξ. Cohn)· Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. I 7 κἑξ. (= § 154 κἑξ. = I [1887] 40 κἑξ. Niese).

[3] Ἡρόδ. II 159, 2.

[4] Βασιλ. IV 23, 29 κἑξ.

14 - 12 - 1957

«Μαγεδδὼ» εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ «Μαγδώλῳ» τοῦ Ἡροδότου[1]. Ἀπὸ τοῦ Μανέθωνος μέχρι τοῦ Ἀπίωνος καὶ τοῦ Διοδώρου πολλάκις ἐλέχθη περὶ τῶν Ἰουδαίων μετὰ πολλῆς ἐχθρικῆς διαθέσεως, ὅτι οὗτοι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ὄχλος τις μόνον καὶ συρφετὸς προελθὼν ἐξ Αἰγύπτου[2]. Πρὸς ἀπόδειξιν ἀκριβῶς, ὅτι ψευδὴς καὶ ἄπιστος εἶναι ἡ πληροφορία αὕτη, λέγει ὁ Ἀρτάπανος ἐνταῦθα, ὅτι «Σύροι» ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι, προστίθησι δ' ὀλίγον κατωτέρω: «μείναντα δὲ (sc. τὸν Ἀβραὰμ) ἔτη ἐκεῖ (sc. ἐν Αἰγύπτῳ) εἴκοσι πάλιν εἰς τοὺς κατὰ Συρίαν ἀπαλλαγῆναι τόπους».

Ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐλατηρίων ἐλαυνόμενος λέγει ὁ Ἀρτάπανος περὶ τῶν Ἰουδαίων, ὅτι οὗτοι ἐκαλοῦντο «Ἑβραῖοι» οὐχὶ ἀπό τινος Αἰγυπτίου ἢ ἄλλου τινός, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ μεγάλου δηλαδὴ ἐκείνου καὶ ἐπιφανοῦς, ἐκ Χαρρὰν δὲ τῆς Μεσοποταμίας καὶ ἐκ Παλαιστίνης ὁρμωμένου, πατριάρχου τῶν Ἰουδαίων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν καὶ ὁ Χάραξ παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ[3]. Περὶ τῆς ἐτυμολογικῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος τῶν «Ἑβραίων» ποιεῖται λόγον καὶ ὁ Αὐγουστῖνος, ὅστις ὅμως ἀμφισβητεῖ τὴν ἐκ τοῦ «Ἀβραὰμ» προέλευσιν τοῦ ὀνόματος τούτου δεχόμενος πολλῷ μᾶλλον, ὅτι τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ «Ἔβερ» (Heber)[4]. Τὴν γνώμην ταύτην ἔχει καὶ ὁ Bochartus[5] ἑρμηνεύων τὸ ἐπὶ

[1] Πρβλ. τὸ οἰκεῖον κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ Vigeri. Πρβλ. ἔτι Domini Seguieri a Sancto-Brissone, ἔ.ἀ. XXI (1857) 1567.

[2] Πρβλ. Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 26 (= § 228 = V [1889] 40, 7 κἑξ. Niese = FHG II [1848] 578b κἑξ.): «ὁ γὰρ Μανεθὼς οὗτος... προειπὼν τοὺς ἡμετέρους προγόνους πολλαῖς μυριάσιν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἐλθόντας κρατῆσαι τῶν ἐνοικούντων, εἶτ' αὐτὸς ὁμολογῶν χρόνῳ πάλιν ὕστερον ἐκπεσόντας τὴν νῦν Ἰουδαίαν κατασχεῖν καὶ κτίσαντας Ἱεροσόλυμα τὸν νεὼ κατασκευάσασθαι μέχρι μὲν τούτων ἠκολούθησε ταῖς ἀναγραφαῖς,...». Πρβλ. αὐτ. I 32 (= § 288 κἑξ. = αὐτ. p. 49, 1 κἑξ.)· II 3 (= § 28 κἑξ. = αὐτ. p. 57 κἑξ.). Πρβλ. ἔτι Διοδ. I 28, 2: «λέγουσι δὲ (sc. οἱ Αἰγύπτιοι)... καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων (sc. ἔθνος) ἀνὰ μέσον Ἀραβίας καὶ Συρίας οἰκίσαι τινὰς ὁρμηθέντας παρ' ἑαυτῶν» κ.οὕ.κ.

[3] Στέφ. Βυζ. s.v.: «Ἑβραῖοι» (= I [1849] 259, 1 κἑξ. Meinekius): «οὕτως Ἰουδαῖοι ἀπὸ Ἀβράμωνος».

[4] Aur. August. de civ. Dei XVI 3 (= Corp. Chr. SL XLVIII [1955] 503, 62 κἑξ. Dombart-Kalb): non itaque frustra ipse (sc. Heber) primus est nominatus in progenie veniente de Sem et praelatus etiam filiis, cum sit quintus nepos, nisi quia verum est, quod traditur, ex illo Hebraeos esse cognominatos, tamquam Heberaeos; cum et alia possit esse opinio, ut ex Abraham tamquam Abrahaei dicti esse videantur; sed nimirum hoc verum est, quod ex Heber Heberaei appellati sunt ac deinde una detrita littera Hebraei; quam linguam solus Israel populus potuit obtinere. Πρβλ. Γενέσ. 10, 21 κἑξ. — 11, 14 κἑξ. — Ἀριθ. 24, 24.

[5] Sam. Bocharti, Geographia sacra seu Phaleg et Canaan... Editio quarta... Proc. P. de Villemandy. Lugduni Batavorum - Traiecti ad Rhenum 1707, στήλ. 92 κἑξ.: II 14.

τοῦ προκειμένου ἐτυμολογικὸν σφάλμα τοῦ Ἀρταπάνου ὡς προϊὸν ἀγνοίας ἐκ μέρους αὐτοῦ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἐφ' ὅσον τὰ γράμματα, δι' ὧν ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ γράφεται ἑκάτερον τῶν ὀνομάτων τούτων: «Ἕβερ» - «Ἀβραὰμ» ἐντελῶς διάφορα ἀλλήλων εἶναι. Ὁμοίως περαιτέρω κρίνει καὶ ὁ Seguierus[1], ὅστις μάλιστα προθύμως ἐκμεταλλεύεται τὸ γλωσσικὸν τοῦτο ἁμάρτημα τοῦ Ἀρταπάνου πρὸς βεβαίωσιν τοῦ γεγονότος δῆθεν, ὅτι οὐχὶ Ἰουδαῖος ἦτο οὗτος, ὡς ποτε τοῦτον ἐκ πλάνης ἐθεώρησεν ὁ Valckenaerius. Ἐν τούτοις οὐχὶ ἀπίθανον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος θεωρεῖ τὸ ὄνομα τῶν «Ἑβραίων» συγγενὲς ἐτυμολογικῶς οὐχὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ «Ἀβραὰμ» κατ' εὐθύ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ παρωνυμίου πολλῷ μᾶλλον αὐτοῦ: «ἔβερ» = «περάτης», δι' οὗ ἐδηλοῦτο ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τούτου τῶν Ἑβραίων γενομένη ποτὲ διάβασις τοῦ ποταμοῦ Εὐφράτου, ὅτε οὗτος κατ' ἐντολὴν τοῦ Κυρίου ἐπορεύετο ἐκ Χαρρὰν τῆς Μεσοποταμίας εἰς γῆν Χαναάν[2].

Ἐν τοῖς οἰκείοις χειρογράφοις τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων κεῖται ἐν ἄλλοις μὲν τούτων ὑπὸ τὸν τύπον: «Φαρεθώθης», ἐν ἄλλοις δὲ ὑπὸ τὸν τύπον: «Φαρεθώνης»[3]. Καὶ τῶν ἐκδοτῶν ἄλλοι μὲν τὸν πρῶτον, ἄλλοι δὲ τὸν δεύτερον, τῶν τύπων τούτων ἀναλαμβάνουσιν. Ὁ Mras σημειοῦται, ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα ἐμφανῶς τὸν συνδυασμόν: «Φα+Ῥα+Θώθ». Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τούτου ἐν οὐδεμιᾷ τῶν ὑπὸ τοῦ Μανέθωνος ἀναφερομένων δυναστειῶν εὑρίσκεται· οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα ἐνώπιον ἡμῶν παραφθοράν τινα τοῦ ὀνόματος τοῦ «Φαραὼ» ἔν τινι διηγήσει μυθιστορηματικοῦ χαρακτῆρος. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς ταῦτα σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ Ἰώσηπος[4] «Φαραώθην» καλεῖ τὸν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων κατὰ μίμησιν πιθανώτατα τοῦ Ἀρταπάνου.

---

[1] Dominus Segnierus a Sancto-Brissone, ἔ.ἀ. XXI (1857) 1567.

[2] Πρβλ. Γενέσ. 12, 1 κέξ. — 14, 13. Ἐν τούτοις καὶ τὴν ἐτυμολογικὴν ταύτην ἑρμηνείαν τοῦ ἐν λόγῳ ὀνόματος ὡς ἐσφαλμένην πάλιν θεωρεῖ ὁ Sam. Bochartus, ἔ.ἀ. στήλ. 93. Πρβλ. καὶ τὴν προηγουμένην σημείωσιν.

[3] Οὐχὶ ἀναγκαῖον ἐθεώρησα, ὅπως ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ ἐπάγωμαι ἑκάστοτε καὶ τὰ signa τῶν χειρογράφων πρὸς ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν διαφόρων γραφῶν τοῦ κειμένου, ἐφ' ὅσον κυρίως οὐχὶ ἔκδοσιν αὐτοῦ ποιοῦμαι ἐνταῦθα, ἀλλ' ἁπλῶς ἑρμηνευτικὸν εἰς αὐτὸ ὑπόμνημα συντάσσω. Περιγραφὴν τῶν κωδίκων τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» τοῦ Εὐσεβίου εὑρίσκει τις ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Mras, p. XIII κέξ. — Τὰς διαφόρους γραφὰς τῶν κωδίκων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ signa αὐτῶν παρέχουσιν ἡμῖν πάντες σχεδὸν οἱ ἐκδόται τοῦ κειμένου.

[4] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. I 8, 1 (= § 163 = I [1887] 40, 20 Niese)· II 5, 7 (= § 89 = αὐτ. p. 100, 20)· 7, 6 (= § 187 = αὐτ. p. 121, 9)· 14, 2 (= § 299 = αὐτ. p. 146, 1 κέξ.)· 14, 4 (= § 304 = αὐτ. p. 147, 3)· 14, 5 (= § 309 = αὐτ. p. 147, 19)· 14, 6 (= § 313 = αὐτ. p. 149, 10)· VIII 2, 1 (= § 21 = II [1885] 181, 13 Niese)· 6, 2 (= § 155 = αὐτ. p. 210, 18).

Πολλοὶ Ἕλληνες ἐχθρικῶς ἔναντι τῶν Ἰσραηλιτῶν διακείμενοι ἔλεγον, ὅτι οὗτοι οὐδέποτε παρέσχον ἄνδρας θαυμαστούς, οἷον τεχνῶν τινων εὑρετὰς ἢ σοφίᾳ ἐν γένει διαφέροντας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων[1]. Ἕνεκα τοιούτου τινὸς λόγου θεωρεῖ ὁ Ἀρτάπανος ὡς καθῆκον αὐτοῦ, ὅπως ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ προσγράψῃ σπουδαιοτάτας καὶ χρησιμωτάτας ἐφευρέσεις πατριάρχαις τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ὡς θαυμαστὰ ἔργα αὐτῶν. Οὕτω λέγει περὶ τοῦ Ἀβραάμ, ὅτι οὗτος ἐν Αἰγύπτῳ, ἔνθα ἔμεινεν εἴκοσιν ἔτη, ἐδίδαξε τὸν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων Φαρεθώθην τὴν ἀστρολογίαν. Τὸ μνημονευόμενον χρονικὸν διάστημα παραμονῆς τοῦ Ἀβραὰμ ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο ἱκανόν, ὅπως οὗτος κτήσηται ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τὰ νόμιμα δικαιώματα τοῦ πολίτου αὐτῆς καὶ μετ' ἀποτελέσματος περαιτέρω διεξαγάγῃ τὸ διδακτικὸν αὐτοῦ ἔργον. Ὁ Ἰώσηπος[2] παραδίδει ἡμῖν τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Ἀρταπάνου ὑπό τινα παραλλαγήν. Ὁ Ἰουδαῖος οὗτος ἱστορικὸς λέγει, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ οὐ μόνον τὰ περὶ τὴν ἀστρονομίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀριθμητικὴν ἔτι, ἐδίδαξεν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ δὴ καὶ ἐδίδαξεν οὗτος ταῦτα οὐ μόνον τὸν βασιλέα τῆς χώρας ταύτης Φαρεθώθην, ἀλλὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἐν γένει πάντας, οἵτινες πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀβραὰμ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχον περὶ τῶν πραγμάτων τούτων. Ἥ τε ἀριθμητικὴ καὶ ἡ ἀστρονομία ἐκ Χαλδαίων ἦλθον εἰς Αἴγυπτον, ἐκ ταύτης δὲ ἦλθον εἶτα αἱ ἐπιστῆμαι αὗται εἰς τοὺς Ἕλληνας[3]. Παρὰ τὰς μικρὰς ταύτας διαφοράς, ἃς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐμφανίζει ἡμῖν ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Ἰωσήπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἀρταπάνου, εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι ὁ πρῶτος τῶν Ἰουδαίων τούτων ἱστορικῶν ἀντλεῖ τὰς πληροφορίας ταύτας ἐκ τοῦ δευτέρου, ἐφ' ὅσον ἐν μὲν τῇ Π.Δ. οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ τούτων, ὁ δὲ Ἰώσηπος οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα μόνον παρέχει τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὅπερ ἀμάρτυρον θὰ ἦτο καὶ προϊὸν ἁπλῶς ἰδίας ἐπινοήσεως καὶ ἐμπνεύσεως[4]. Ἐνταῦθα ἔχομεν προφανῶς ἐνώ-

---

[1] Πρβλ. Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) II 12 (= § 135 = V [1889] 71, 7 κέξ. Niese).

[2] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. I 8, 2 (= § 167 κέξ. = I [1887] 41 κέξ. Niese).

[3] Ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει ἀναγραφέντος τόπου τῆς «Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας», ἤτοι I 8, 1 (= § 161 = I [1887] 40, 9 κέξ. Niese), λέγει ὁ Ἰώσηπος, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ λιμοῦ τὴν Ἰουδαίαν καταλαβόντος πρόθυμος ἦτο, ὅπως κατέλθῃ εἰς τὴν εὐδαίμονα Αἴγυπτον, ἵνα τοῦτο μὲν μετάσχῃ τῆς ὑφισταμένης ἐκεῖ ἀφθονίας τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων, τοῦτο δὲ ἀκροατὴς γένηται τῶν ἐκεῖ ἱερέων διδασκόντων πράγματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς θεούς· ὁ Ἀβραὰμ εἶχε τὴν πρόθεσιν, ὅπως ἀκολουθήσῃ τοῖς διδάγμασι τούτων, ἐν ᾗ περιπτώσει εὕρισκεν, ὅτι ταῦτα κρείττονα ἦσαν τῶν ἑαυτοῦ, μετακοσμήσῃ δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἐν ᾗ περιπτώσει κατεδείκνυτο, ὅτι οὗτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἄμεινον ἐκείνων ἐφρόνει.

[4] Διάφορον ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμην ἔχει ὁ G. Hölscher, ἄρθρον Josephus (2) ἐν RE IX 2 (1916) 1964, 29 κέξ. ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἐν ταῖς προηγουμέναις σημειώσεσι 15 καὶ 16 ἀναγραφέντα οἰκεῖα χωρία τοῦ Ἰωσήπου. Σημειω-

πιον ἡμῶν μυθιστορηματικήν τινα σύνθεσιν τοῦ 'Αρταπάνου μετὰ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συνήθους αὐτῷ ἰουδαιόφρονος ἐκείνου ζήλου πρὸς ἔξαρσιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου προσωπικοτήτων τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας. Λίαν ἀπίθανα λοιπὸν εἶναι τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου λεγόμενα· οὐχὶ εἴκοσιν ἔτη, ἀλλὰ βραχύτατον μόνον χρόνον διέμεινεν ὁ 'Αβραὰμ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ δὴ καὶ εὑρισκόμενος ἐν μέσῳ σοβαρωτάτων κινδύνων καὶ συνεχόμενος οὕτως ἀδιαλείπτως ὑπὸ βαρυτάτων φροντίδων κατ' οὐδένα τρόπον ἐπιτρεπουσῶν αὐτῷ τὴν ἀκώλυτον καὶ ἥρεμον διεξαγωγὴν ἔργου τινὸς ὑψηλοτέρας πνευματικῆς ὑφῆς καὶ χροιᾶς[1].

'Εν τῷ τελευταίῳ ἐδαφίῳ τῆς ἐν λόγῳ παραγράφου λέγεται, ὅτι πολλοὶ τῶν μετὰ τοῦ 'Αβραὰμ εἰς Αἴγυπτον ἐλθόντων μετὰ τὴν ἀποχώρησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς κατὰ Συρίαν τόπους κατέμειναν ἐκεῖ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς χώρας. Πιθανώτατα ἔχομεν ἐνταῦθα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν θρῦλον περὶ τῶν 'Υκσὼς ἴχνη παλαιᾶς τινος παραδόσεως, ἥτις οὔτε ἐπὶ τῆς Βίβλου οὔτε ἐπὶ τῶν οἰκείων πληροφοριῶν τοῦ Μανέθωνος θεμελιοῦται. 'Ενταῦθα ποιεῖται ὁ 'Αρτάπανος λόγον περὶ διεισδύσεως εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐγκαταστάσεως ἐκεῖ σημιτικῶν φυλῶν[2].

τέον ἔτι ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῇ φράσει τοῦ 'Ιωσήπου: « ἐκ Χαλδαίων ταῦτ' ἐφοίτησεν εἰς Αἴγυπτον, ὅθεν ἦλθε καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας » τὴν δεικτικὴν ἀντωνυμίαν: « ταῦτα », ἥτις ἀναφέρεται προφανῶς εἴς τε « τὴν ἀριθμητικὴν » καὶ « τὰ περὶ τὴν ἀστρονομίαν » καὶ παρέχει οὕτω τὴν ἔννοιαν, ὅτι πάντα ταῦτα ἐκ Χαλδαίων ἦλθον εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐκ τῆς χώρας ταύτης εἶτα ἦλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀναφέρει ὁ Hölscher εἰς « τὰ περὶ τὴν ἀστρονομίαν » μόνον καὶ παρέχει οὕτω τὴν ἄστοχον ἔννοιαν, ὅτι δῆθεν ἡ ἐπιστήμη αὕτη μόνον ἐχώρησε τὴν ἀπὸ Χαλδαίων διὰ μέσου Αἰγύπτου εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐξικνουμένην ὁδόν: die letztere kam durch ihn von den Chaldäern nach Ägypten und von da zu den Hellenen. Πρὸς ἐναργεστέραν κατανόησιν τοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεταφραστικοῦ σφάλματος τοῦ Hölscher πρβλ. προχείρως τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Stoer I (1957) 17 retro: ...et numerorum scientiam et siderum benigne illis (sc. Aegyptiis) communicavit, nam ante Abrahami ad se adventum Aegyptii rudes erant huiusmodi disciplinarum, quae a Chaldaeis ad Aegyptios profectae hinc ad Graecos tandem pervenerunt· τὴν γαλλικὴν τοῦ d'Andilly I (1744²) 35: Il voulut bien même leur enseigner l'Arithmetique et l'Astrologie, qui leur étoient inconnuës: et c'est par lui que ces sciences sont passées des Chaldéens aux Égyptiens et des Égyptiens aux Grecs καὶ τὴν γερμανικὴν τέλος τοῦ Clementz I (1899) 40: Er unterrichtete sie in der Arithmetik und der Sternkunde, Wissenschaften, die vor seiner Ankunft ihnen völlig fremd waren; denn sie gelangten von den Chaldäern zu den Ägyptiern und von da zu den Griechen.

[1] Πρβλ. Γενέσ. 12, 10 κἑξ. — Φίλ. περὶ 'Αβραὰμ 19 κἑξ. (= § 89 κἑξ. = IV [1902] 21 κἑξ. Cohn)· 'Ιωσ. I 8, 1 κἑξ. (= 161 κἑξ. = I [1887] 40 κἑξ. Niese) καὶ Vigerum ἐν τῷ οἰκείῳ κριτικῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ.

[2] Παρ' 'Ιωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. 'Ιουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς 'Απ.) I 14 (§ 75 κἑξ. = V [1889] 13 κἑξ. Niese) ἀναγινώσκομεν, ὅτι κατὰ Μανέθωνα ἄνθρωποι ἐκ

§ 2.

'Εν « ἀδεσπότοις » εὗρε, λέγει παρ' Εὐσεβίῳ 'Αλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ, τὸν 'Αβραὰμ μεταβαίνοντα εἰς τοὺς γίγαντας· οὗτοι κατοικοῦντες ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν θεῶν διὰ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν· εἷς τούτων διαφυγὼν τὸν θάνατον κατῴκησεν ἐν Βαβυλῶνι καὶ πύργον κατασκευάσας διῃτᾶτο ἐν αὐτῷ· ὁ πύργος οὗτος ὑπὸ τοῦ κατασκευάσαντος αὐτὸν Βήλου Βῆλος ὠνομάσθη. 'Ο 'Αβραάμ, ἀφ' οὗ ἐπαιδεύθη τὴν ἀστρολογικὴν ἐπιστήμην, πρῶτον μὲν εἰς Φοινίκην ἦλθε καὶ τοὺς Φοίνικας ἐδίδαξε τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ὕστερον δὲ μετέβη εἰς Αἴγυπτον.

Πάντα, ὅσα ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ περιέχονται, ἤντλησεν ὁ Πολυΐστωρ, καθ' ἃ αὐτὸς οὗτος ὁμολογεῖ, ἐκ βιβλίων « ἀδεσπότων », ἐκ βιβλίων δηλαδή, quorum, καθ' ἃ ὁ Vigerus λατινιστὶ μεταφράζει, auctores incerti sunt. Κατὰ ταῦτα ἡ παράγραφος αὕτη οὐδαμῶς εἶναι προϊὸν τῆς γραφίδος τοῦ 'Αρταπάνου· τούτου ἕνεκα παραλείπεται αὕτη ὑπὸ τῶν ἐκδόντων τὰ ἀποσπάσματα τοῦ 'Ιουδαίου τούτου λογίου Freudenthal καὶ Hopfner. 'Εν τούτοις σημειωτέον σχετικῶς, ὅτι πάντες οἱ ἐκδόται τῆς « Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς » τοῦ Εὐσεβίου συμπεριλαμβάνουσι καὶ τὴν παράγραφον ταύτην ὡς δευτέραν ἐν τῷ πρώτῳ ἀποσπάσματι τοῦ 'Αρταπάνου εἴτε ἀδήλως πως καὶ σιωπηλῶς εἴτε διὰ σαφοῦς ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κειμένου τῆς ἐκθέσεως τοῦ Πολυΐστορος χωρισμοῦ τοῦ ἐξ ἀμφοτέρων πλέον τῶν παραγράφων συγκροτουμένου ἀποσπάσματος τούτου, διὰ τῆς ἀγωγῆς δηλαδὴ τούτου ὡς αὐτοτελοῦς κεφαλαίου ὑπὸ τὸν τίτλον: « 'Αρταπάνου ». Πρὸς δικαίωσιν τοῦ ἐγχειρήματος τούτου θὰ ἠδύνατό τις ἴσως, ὅπως παρατηρήσῃ, ὅτι ὑπὸ τὰ « ἀδέ-

---

τῶν πρὸς ἀνατολὴν μερῶν ἄσημοι τὸ γένος εἰσήλασαν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀμαχητὶ ὑπέταξαν ταύτην πλήρως· τὰς πόλεις ὠμῶς ἐνέπρησαν, τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν κατέσκαψαν, τοὺς ἐπιχωρίους ἔσφαζον, πολλῶν δὲ τούτων ἦγον ἐπὶ πλέον εἰς δουλείαν τέκνα τε καὶ γυναῖκας. Σύμπαν τὸ ἔθνος αὐτῶν ἐκαλεῖτο « 'Υκσώς », τ.ἔ. « βασιλεῖς ποιμένες », διότι τὸ « ὑκ » μὲν ἐν τῇ ἱερᾷ γλώσσῃ « βασιλέα » σημαίνει, τὸ « σώς » δὲ ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ « ποιμένα »· ταῦτα συντιθέμενα παρέχουσι τὸ ὄνομα: « 'Υκσώς ». 'Εν τούτοις κατ' ἄλλους, ὃ καὶ πιθανώτερον, δηλοῖ τὸ ὄνομα τοῦτο « αἰχμαλώτους » κυρίως « ποιμένας », οὐχὶ δὲ « βασιλεῖς ποιμένας », διότι τὸ « ὗκ » καὶ τὸ « ἆκ » δασυνόμενα δηλοῦσιν αἰγυπτιστὶ ρητῶς τοὺς « αἰχμαλώτους ». Οἱ 'Υκσὼς οὗτοι, οὓς πάλιν καὶ ὡς Ἄραβας θεωροῦσί τινες, ἐκράτησαν τῆς Αἰγύπτου 511 ἔτη. Μετὰ ταῦτα ἐπαναστάσεως γενομένης ἐπολιορκήθησαν οὗτοι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἔν τινι ὀχυρᾷ πόλει. Κατόπιν συμβάσεως ἀπῆλθον οἱ πολιορκούμενοι 'Υκσὼς ἀβλαβεῖς πρὸς ἀνατολάς, φοβούμενοι ὅμως τὴν δυναστείαν τῶν 'Ασσυρίων ἐχώρησαν πρὸς τὴν 'Ιουδαίαν, ἔνθα ἐγκατεστάθησαν καὶ ἔκτισαν τὴν πόλιν τῶν 'Ιεροσολύμων. Πρβλ. ἔτι 'Ιωσ. αὐτ. I 26 (= § 227 κἑξ. = αὐτ. p. 40 κἑξ. = FHG II [1848] 578b κἑξ.)· R. Lepsius, Die Chronologie der Ägypter. Einleitung und erster Theil. Kritik der Quellen. Berlin-London-Paris 1849, σ. 317 κἑξ. — H. Ewald, ἔ.ἀ. I: Einleitung in die Geschichte des Volkes Israel (1864³) 558 κἑξ. — J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 156 κἑξ.

σποτα» νοεῖ ὁ Πολυΐστωρ οὐχὶ ἔργα, ὧν οἱ συγγραφεῖς ἄγνωστοι εἶναι, ἀλλ' ἔργα κυρίως αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀρταπάνου ἀγνώστου τίτλου ἢ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Ἀρταπάνου ἀγνώστου τίτλου.

Ἐν τῇ ἐν λόγῳ παραγράφῳ λέγεται, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς κάτοικοι τῆς Βαβυλωνίας «ὑπὸ τῶν θεῶν» ἐφονεύθησαν. Ἐν ὄψει τῆς φράσεως ταύτης θὰ ὤφειλέ τις, ὅπως ἀμφισβητήσῃ παρὰ τῷ συγγραφεῖ ἰουδαϊκὴν καταγωγήν, ἐφ' ὅσον παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις εἷς μόνον Θεὸς συνέχει καὶ κυβερνᾷ τὸν σύμπαντα κόσμον. Ὁ Herzfeld[1] ἑρμηνεύει τὸ πρᾶγμα διὰ τῆς μνείας τοῦ γεγονότος, ὅτι οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἀρταπάνου προέρχεται ἡ παράγραφος αὕτη, ἀλλ' ἐξ ἔργων «ἀδεσπότων», ὧν συγγραφεῖς Ἕλληνες βεβαίως θὰ ἦσαν ἢ ἄλλοι οἱοιδήποτε ἐθνικοὶ καὶ εἰδωλολάτραι δεχόμενοι τὴν πολυθεΐαν. Ἐν τούτοις, καθ' ἃ κατωτέρω ὀψόμεθα, ὁ Ἀρτάπανος ἐμφανίζει ἡμῖν ἐν Γ 4 τὸν Μωϋσέα διαιροῦντα τὴν Αἴγυπτον εἰς 36 νομοὺς καὶ ἀποτάσσοντα ἑκάστῳ τῶν νομῶν τούτων πρὸς λατρείαν ἴδιόν τινα θεόν, ἱδρύοντα δηλαδὴ οὕτως ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Φαραὼ τὸ εἰδωλολατρικὸν σύστημα τῆς πολυθεΐας. Ὁ Herzfeld, ὅστις δέχεται ὁπωσδήποτε, ὅτι Ἰουδαῖος ἦτο ὁ Ἀρτάπανος ἢ ὁ ἀνώνυμος ἐπὶ τέλους συγγραφεὺς τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων, οὐχὶ εὐχερῶς πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ πράγματος θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἐξενέγκῃ καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν παρατήρησιν, ἣν οὗτος ἐξήνεγκε καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας παραγράφου τοῦ πρώτου ἀποσπάσματος. Τὸ τρίτον τοὐλάχιστον ἀπόσπασμα οὐδαμῶς εἶναι «ἀδέσποτον», ἀλλὰ τμῆμα κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Πολυΐστορος ὁμολογίαν τῆς «Περὶ Ἰουδαίων» συγγραφῆς τοῦ Ἀρταπάνου. Καὶ περὶ μὲν τῆς περιπτώσεως ταύτης τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος λεχθήσονται τὰ δέοντα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ἐν σχέσει ὅμως πρὸς τοὺς «θεοὺς» τοῦ Α 2, οἵτινες ἐφόνευσαν τοὺς ἀσεβεῖς Βαβυλωνίους, παρατηρῶ, ὅτι τοῦτο πρὸς διασάφησιν οὐδεμίαν χρείαν ἔχει οἱασδήποτέ τινος θεολογικῆς μακρηγορίας καὶ ἐμβαθύνσεως. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἁπλῆς τινος μόνον πληροφορίας τοῦ συγγραφέως παρεχομένης ἐξ ἀντικειμένου, ἐκ τῆς περιοχῆς δηλονότι τῆς πίστεως αὐτῶν τούτων τῶν Βαβυλωνίων, οἵτινες οὐ μόνον πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ἔτι τῷ σημείῳ, ὅτι δηλαδὴ πολλοῖς θεοῖς ἐλάτρευον, κατεδείκνυον κατὰ τὸν Ἰουδαῖον μονοθεϊστὴν τὴν «ἀσέβειαν» αὐτῶν.

Ἐν τῷ τελευταίῳ ἐδαφίῳ τῆς ἐν λόγῳ παραγράφου, κατά τινα διεύρυνσιν τῶν ἐν τῇ πρώτῃ παραγράφῳ λεγομένων ἐμφανίζεται ἡμῖν ὁ Ἀβραὰμ διδάσκων τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀστρολογίας πρῶτον μὲν τοὺς Φοίνικας, εἶτα δὲ τοὺς Αἰγυπτίους[2]. Ἐν τούτοις, ὡς ἐκεῖ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐναργὴς εἶναι

---

[1] L. Herzfeld, ἔ.ἀ. III (1857) 574.

[2] Καὶ τὴν εἴδησιν ταύτην τοῦ Ἀρταπάνου ἢ μᾶλλον τοῦ «ἀνωνύμου» ἱστορικοῦ διάφορον πάλιν θεωρεῖ ὁ G. Hölscher, ἔ.ἀ. IX 2 (1916) 1964, 37 κἑξ. τῆς οἰκείας ἐκθέσεως τοῦ Ἰωσήπου.

τοῦ συγγραφέως ἡ προαίρεσις, ὅπως διὰ μεθοδικῆς πάντοτε καὶ εὐτέχνου μεταποιήσεως ἢ συμπληρώσεως τῶν οἰκείων βιβλικῶν πληροφοριῶν ὑψώσῃ τοὺς προγόνους τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ εἰς τὴν αἰγλήεσσαν σφαῖραν τῶν δημιουργῶν καὶ διδασκάλων τοῦ πολιτισμοῦ πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς.

Β. Ἀνάλυσις καὶ ἑρμηνεία τοῦ δευτέρου ἀποσπάσματος: Ἰωσήφ.

§ 1.

Κατὰ τὸν Ἀρτάπανον ὁ Ἰωσὴφ ἐγένετο ἀπόγονος μὲν τοῦ Ἀβραάμ, υἱὸς δὲ τοῦ Ἰακώβ. Ἐπειδὴ οὗτος κατὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν φρόνησιν ὑπερεῖχε τῶν ἄλλων ἀδελφῶν, ἐπεβουλεύθη ὑπ' αὐτῶν. Προϊδὼν ὁ Ἰωσὴφ τοῦτο ἐδεήθη τῶν ἀστυγειτόνων Ἀράβων, ὅπως διακομίσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οἱ Ἄραβες ἐξετέλεσαν τὸ αἰτούμενον, διότι οἱ βασιλεῖς αὐτῶν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Ἰσραήλ, υἱοὶ δὲ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἀδελφοὶ οὕτω τοῦ Ἰσαάκ[1].

Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον ὤφειλεν, ὅπως εἴπῃ περὶ τοῦ Ἰωσήφ, ὅτι οὗτος ἦτο «ἀπόγονος», «ἔγγονος» δηλαδή, ὑφ' ἣν ἔννοιαν παρέχει ἡμῖν τὴν λέξιν ταύτην ὁ Ἀμμώνιος[2], τοῦ Ἰσαὰκ κυρίως, τοῦ πρώτου δηλαδὴ πάππου αὐτοῦ, ἅτε τούτου πατρὸς ὄντος τοῦ Ἰακώβ.

Καὶ ἐνταῦθα, καθ' ἃ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ τελευταίου ἐδαφίου τοῦ Α 1 ἐλέχθη, ἔχομεν πιθανώτατα ἴχνη τῆς περὶ τοὺς Ὑκσὼς παραδόσεως, ἐφ' ὅσον οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ πωλήσεως τοῦ Ἰωσὴφ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ διακομίσεως πολλῷ μᾶλλον αὐτοῦ κατόπιν αἰτήσεως εἰς Αἴγυπτον ἐκ μέρους τῶν ἀστυγειτόνων καὶ συγγενῶν Ἀράβων[3]. Ἐν τούτοις ἐνταῦθα θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως ἀποκλίνων τῆς γνώμης ταύτης εἴπῃ, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος ἀντικατέστησε τὴν εἰκόνα τῆς πωλήσεως τοῦ Ἰωσὴφ διὰ τῆς εἰκόνος τῆς διακομίσεως αὐτοῦ εἰς Αἴγυπτον ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῷ σκοπῷ κυρίως, ὅπως καθάρῃ τοὺς προγόνους αὐτοῦ τῆς μομφῆς ἐκτελέσεως σκληρᾶς καὶ ἀστόργου πράξεως, ἣν ἀδυσωπήτως ἐπιρρίπτει αὐτοῖς ἡ Βίβλος διὰ τῆς ἁπλῆς μέν, ἐναργοῦς ὅμως καὶ συντριπτικῆς, περιγραφῆς τῆς

---

[1] Ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τοῦ Ἰωσὴφ πρβλ. Γενέσ. 37 κἑξ. — Φίλ. περὶ Ἰωσὴφ 1 κἑξ. (= § 1 κἑξ. = IV [1902] 61 κἑξ. Cohn)· Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 2 κἑξ. (= § 7 κἑξ. = I [1887] 84 κἑξ. Niese)· H. Brugsch-bey, Histoire d'Égypte. I: Introduction. — Histoire des dynasties I-XVII. Leipzig 1875², σ. 150 κἑξ.: XII. Époque de la domination des étrangers. — Joseph en Égypte· τοῦ αὐτοῦ, Geschichte Ägypten's unter den Pharaonen. Nach den Denkmälern bearb. Leipzig 1877, σ. 212 κἑξ.: Die Zeit der Fremdherrschaft. Joseph in Ägypten· τοῦ αὐτοῦ, Joseph in Ägypten [Berlin] 1890.

[2] Ἀμμών. s.v.: «ἔκγονος» (= p. 48, 1 κἑξ. Valckenaer [1882²]).

[3] Τοῦτο δέχεται κυρίως ὁ H. Ewald, ἔ.ἀ. I (1864³) 588.

πράξεως ταύτης[1]. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην σημειωτέον, ὅτι

[1] Γένεσ. 37, 1 κέξ. — Ἐνταῦθα λέγεται, ὅτι ἐμίσησαν τὸν Ἰωσὴφ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, διότι ὁ πατὴρ ἐφίλει αὐτὸν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους. Τὰ συναισθήματα τοῦ μίσους καὶ τοῦ φθόνου ἔλαβον ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωσὴφ ἔκτασιν καὶ ἔντασιν σοβαρὰν καὶ ἐπικίνδυνον, ὅτε οὗτος διηγήσατο αὐτοῖς δύο ἐνύπνια, ἅτινα προφανῆ εἶχον τὴν ἔννοιαν μελλοντικῆς τινος αὐτοῦ προσκυνήσεως ἐκ μέρους τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ. Δράγματα ἐδέσμευεν ὁ Ἰωσὴφ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῷ πεδίῳ καὶ ἀνέστη καὶ ὠρθώθη τὸ δράγμα αὐτοῦ, περιστραφέντα δὲ τὰ δράγματα τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ προσεκύνησαν τὸ δράγμα αὐτοῦ· ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ἕνδεκα ἀστέρες προσεκύνουν τὸν Ἰωσὴφ ἐν τῷ ἑτέρῳ ἐνυπνίῳ αὐτοῦ. Ὅτε μετὰ ταῦτα μετέβη ὁ Ἰωσὴφ πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἔβοσκον τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἐν Συχὲμ καὶ Δωθαείμ, ἔλαβον οὗτοι τὴν φρικτὴν ἀπόφασιν, ὅπως ἀποκτείνωσιν αὐτὸν καὶ ῥίψωσιν εἶτα τὸ πτῶμα αὐτοῦ εἰς ἕνα τῶν λάκκων ἀποκρύπτοντες ἔναντι τοῦ πατρὸς αὐτῶν τὸ ἔγκλημα αὐτῶν διὰ τῆς ψευδοῦς πληροφορίας, ὅτι θηρίον τι κατέφαγεν αὐτόν. Ἐν τούτοις ὁ Ρουβήν, τῶν ἀδελφῶν ὁ πρεσβύτερος, ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν καὶ ἔπεισεν αὐτούς, ὅπως ἐμβάλωσιν αὐτὸν εἰς ἕνα τῶν λάκκων ἐκείνων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ· ὁ Ρουβὴν εἶχεν ἐν νῷ, ὅπως ἀνασύρῃ ὕστερον ἐκ τοῦ λάκκου τὸν μικρὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν καὶ ἀποδώσῃ αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ. Οἱ ἄστοργοι ἀδελφοὶ ἐξέδυσαν τὸν Ἰωσὴφ τὸν χιτῶνα τὸν ποικίλον, ὃν κατ' ἐξαίρεσιν ἐποίησεν αὐτῷ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἔρριψαν εἶτα αὐτὸν εἰς λάκκον κενὸν ὕδατος. Μετ' ὀλίγον διήρχοντο ἐκεῖθεν ἔμποροι Ἰσμαηλῖται μεταβαίνοντες εἰς Αἴγυπτον· τοῖς ἐμπόροις τούτοις νῦν κατὰ σύστασιν τοῦ Ἰούδα ἐπώλησαν οἱ ἀδελφοὶ τὸν Ἰωσὴφ ἀναβιβάσαντες αὐτὸν ἐκ τοῦ λάκκου· οὗτοι κατήγαγον αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον. Ὁ Ρουβὴν ἦτο ἀπὼν τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἐπιστρέψας δὲ καὶ μὴ εὑρὼν ἐν τῷ λάκκῳ τὸν Ἰωσὴφ διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. Οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰωσὴφ σφάξαντες ἔριφον ἐμόλυναν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τὸν χιτῶνα τοῦ Ἰωσὴφ καὶ ἀπέστειλαν εἶτα αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτῶν λέγοντες, ὅτι θηρίον κατέφαγεν αὐτόν. Ὁ Ἰακὼβ ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ ταύτῃ εἰδήσει διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἐπέθετο σάκκον ἐπὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ καὶ ἐπένθει τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἡμέρας πολλάς. Τὴν κακὴν ταύτην πρᾶξιν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωσὴφ πειρᾶται, ὅπως ἐξαγνίσῃ ἔν τινι μέτρῳ ὁ Ἰουδαῖος Φίλων, περὶ Ἰωσὴφ 4 (= § 18 κέξ. = IV [1902] 65 Cohn) διὰ τῶν μεστῶν ῥητορικοῦ πάθους καὶ μεγαλόφρονος ἤθους λόγων ἐκείνων τῆς πικρᾶς ἐπιτιμήσεως, οὓς ἀπευθύνει αὐτοῖς ὁ σώφρων καὶ ἐνάρετος Ρουβήν: « Καλὴν ἐμπορίαν ἐστείλασθε· τὰ κέρδη διανειμώμεθα· τοῖς ἀνδραποδισταῖς περὶ κακίας ἄθλων ἁμιλλησάμενοι στεφανηφορῶμεν, προσυπερβάλλοντες αὐτοὺς ὠμότητι σεμνυνώμεθα· κατὰ ἀλλοτρίων ἐκεῖνοι συντίθενται, κατὰ δ' οἰκειοτάτων καὶ φιλτάτων ἡμεῖς. κεκαινούργηται μέγα ὄνειδος, περιβόητος αἰσχύνη. μνημεῖα καλοκἀγαθίας οἱ πατέρες ἡμῶν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπέλιπον, ἀπολείψομεν καὶ ἡμεῖς ἀπιστίας καὶ μισανθρωπίας ἀθεραπεύτους διαβολάς· φθάνουσι γὰρ αἱ τῶν μεγαλουργηθέντων φῆμαι πανταχόσε τῶν μὲν ἐπαινετῶν θαυμαζόμεναι, τῶν δ' ὑπαιτίων ψόγου καὶ κατηγορίας τυγχάνουσαι. τίνα ἄρα τρόπον ὁ πατὴρ ἡμῶν τὴν περὶ τῶν συμβεβηκότων ἀκοὴν δέξεται; τρισμακαρίῳ καὶ τρισευδαίμονι τὸν καθ' ἡμᾶς βίον ἀβίωτον παρέσχησθε. τὸν πραθέντα τῆς δουλείας ἢ τοὺς πεπρακότας τῆς ὠμότητος οἰκτιεῖται; πολὺ μᾶλλον, εὖ οἶδα, ἡμᾶς, ἐπεὶ καὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι τὸ ἀδικεῖν χαλεπώτερον· τὸ μὲν γὰρ δυσὶ βοηθεῖται τοῖς μεγίστοις, ἐλέῳ καὶ ἐλπίδι, τὸ δ' οὐδετέρου μετέχον ἅπασιν ἡττᾶται τοῖς κριταῖς. ἀλλὰ τί ταῦτα θρηνῶν ἀπηχῶ; βέλτιον ἡσυχάζειν,

ὁ Dähne[1] οὐχὶ ἐπαρκῶς ἐν ταύτῃ διεῖδε τοῦ Ἀρταπάνου τὸν ἰουδαιόφρονα ζῆλον πρὸς ἔξαρσιν τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ οὕτω ταχέως τε καὶ ἀκρίτως δέχεται ἐν ὄψει ταύτης, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων κατ' οὐδένα τρόπον δύναται, ὅπως Ἰουδαῖος εἶναι. Ἡ πληροφορία, λέγει, ὅτι ὁ Ἰωσὴφ προεῖδε δῆθεν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπισύστασιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ τούτου ἕνεκα ἐδεήθη τῶν ἀστυγειτόνων Ἀράβων, ὅπως διακομίσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἀποκλίνει ἰσχυρῶς τῆς οἰκείας διηγήσεως τῆς « Γενέσεως » καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐδαμῶς αὕτη δύναται, ὅπως εἶναι ἰουδαϊκῆς προελεύσεως. Τὴν ἱερὰν ἱστορίαν τῆς Βίβλου διηύρυνόν πως ἐνίοτε οἱ Ἰουδαῖοι δι' ἐλαφρῶν προσθηκῶν, ὅμως οὐδέποτε παρεποίουν οὗτοι ταύτην διὰ τῆς παρεμβολῆς σοβαρῶν ἀντιλογιῶν, ὡς ἡ ἀνωτέρω καὶ αἱ ἐν ἄλλοις ἔτι σημείοις τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων οὐχὶ σπανίως ἀνακύπτουσαι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν[2].

Διὰ τοῦ τελευταίου ἐδαφίου τῆς ἐν λόγῳ παραγράφου ἀπέδωκα ἐν νέᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὸ κείμενον τοῦ Ἀρταπάνου ἔχον ὧδε: « εἶναι γὰρ (sc. Ἀρτάπανός φησι) τοὺς τῶν Ἀράβων βασιλεῖς ἀπογόνους Ἰσραήλ, υἱοὺς τοῦ Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ δὲ ἀδελφούς ». Οὕτω παρέχουσι τὸ κείμενον τὰ πλεῖστα τῶν χειρογράφων, οὕτω δὲ ἐξέδωσαν αὐτὸ ὁ Stephanus, ὁ Heinichen, ὁ Gaisford, ὁ Dindorfius, ὁ Vigerus, ὁ Mras καὶ ὁ Müllerus. Δεδομένου, ὅτι διὰ τῶν « ἀπογόνων » οἱ « ἔγγονοι » κυρίως δηλοῦνται, καθ' ἃ ὁ Vigerus λίαν ὀρθῶς λατινιστὶ μεταφράζει: Arabum enim reges (sc. Artapanus ait) Israelis nepotes, Abrahami filios et Isaaci fratres esse, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος θεωρεῖ τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πλάνης ὡς πατέρα τοῦ Ἀβραάμ. Πρὸς ἄρσιν τῆς γενεαλογικῆς ταύτης ἀταξίας προτείνει ὁ Gaisford ἐν τῷ οἰκείῳ κριτικῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ « Ἰσραὴλ » διὰ τοῦ « Ἰσμαήλ », τὴν γραφὴν δὲ ἐν συνεχείᾳ: « υἱοῦ » ὡς παραθέσεως εἰς τὴν γενικὴν πτῶσιν τοῦ « Ἰσμαὴλ » ἀντί: « υἱούς », ἐν τούτοις ὅμως ἐπελάθετο οὗτος, ὅπως προτείνῃ περαιτέρω καὶ τὴν γραφήν: « ἀδελφοῦ » ἀντί: « ἀδελφούς », ἵνα οὕτως ἔχει τὴν δέουσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου γενεαλογικὴν ἀκολουθίαν καὶ ἁρμονίαν. Ὁ Frendenthal οὕτως ἀκριβῶς ἐξέδωκε τὸ κείμενον: « ...Ἰσμαήλ, υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ δὲ ἀδελφοῦ ».

μὴ καὶ αὐτὸς παραπολαύσω τινὸς ἀπευκτοῦ· τραχύτατοι γάρ ἐστε εἰς ὀργὴν καὶ ἀπαραίτητοι καὶ πνεῖ λαμπρὸς ἔτι ὁ ἐν ἑκάστῳ θυμός ». Τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ συγκινητικωτάτου τούτου ἐπεισοδίου τῆς ἐχθρότητος κατὰ τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ μέρους τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ τῆς πωλήσεως αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν παρέχει ἡμῖν ὁ Φίλ. αὐτ. 1 κέξ. (= § 4 κέξ. = αὐτ. p. 62 κέξ. ». Πρβλ. καὶ Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 2, 1 κέξ. (= § 9 κέξ. = I [1887] 84 κέξ. Niese).

[1] Aug. F. Dähne, ἔ.ἀ. II (1834) 201.

[2] Ὅμοια τῷ Dähne λέγει καὶ ὁ Dominus Seguierus a Sancto-Brissone, ἔ.ἀ. XXI (1857) 1567. Πρβλ. ὅσα ἐναντίον τοιαύτης τινὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου δόξης λέγει ὁ L. Herzfeld, ἔ.ἀ. III (1857) 574.

Ὁ Seguierus[1] ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Vigerus ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ ἀκολούθως πρὸς τὴν πεπλανημένην χειρόγραφον παράδοσιν ἔγραψεν: «Ἰσραὴλ» ἀντὶ τοῦ ἱστορικῶς ὀρθοῦ: «Ἰσμαὴλ» καί: «υἱοὺς»-«ἀδελφοὺς» ἀντὶ δῆθεν: «υἱὸν»-«ἀδελφόν», ἀναφωνεῖ μετ' ἐκπλήξεως: Quis crediderit Vigerum tanto errori pepercisse, ὡσεὶ οἱ ἐκδόται τῶν ἀρχαίων κειμένων ὤφειλον, ὅπως πανταχοῦ καὶ πάντοτε διορθῶσι τὰ τυχὸν ἐν τοῖς χειρογράφοις ὑφιστάμενα σφάλματα. Ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος πάλιν, ὅτι ὁ Seguierus τὰς γραφάς: «υἱὸν» καὶ «ἀδελφὸν» παρέχει ἡμῖν ὡς παραθέσεις τοῦ ἐν γενικῇ πτώσει κειμένου «Ἰσμαὴλ» ἀντὶ τῶν γραφῶν: «υἱοῦ» καὶ «ἀδελφοῦ», θὰ ἀνταπέδιδεν ἴσως ὁ Vigerus, εἰ ἔζη, τὴν ἀνωτέρω καταγραφεῖσαν φιλοφροσύνην τοῦ δηκτικοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἐν λόγῳ καθολικοῦ ἐπισκόπου καθορισμοῦ ἐκδοτικοῦ τινος δῆθεν σφάλματος αὐτοῦ διὰ λέξεων ὁμοίου τινὸς περιεχομένου καὶ ὕφους: Quis crediderit apud Seguierum tantam ignorantiam grammaticæ Græcæ! Ἐν τούτοις τῶν πεπλανημένων τούτων γραφῶν, ἃς λίαν ἐπιπολαίως προτείνει ὁ Seguierus, μετὰ πολλῆς ὄντως εὐγενοῦς ἠρεμίας ποιεῖται μνείαν ὁ καλὸς κἀγαθὸς Frendenthal: υἱὸν mox ἀδελφὸν commentus est Seguierus, ὡσεὶ ἐπρόκειτο οὐχὶ περὶ ἀδοκήτων καὶ ἀσυγχωρήτων γραμματικῶν σφαλμάτων, ἀλλὰ περὶ σοβαρῶν καὶ ἀξιολόγων διορθωτικῶν ἐμπνεύσεων!

§ 2.

Ἀφ' οὗ ἦλθεν ὁ Ἰωσὴφ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ συνεστήθη τῷ βασιλεῖ, ἐγένετο διοικητὴς τῆς ὅλης χώρας. Ἐν ᾧ πρότερον ἀτάκτως οἱ Αἰγύπτιοι ἐκαλλιέργουν τὴν γῆν, διότι ἀδιαίρετος ἦτο ἡ χώρα, καὶ οὕτως οἱ ἐλάσσονες ἠδικοῦντο ὑπὸ τῶν κρειττόνων, πρῶτος ὁ Ἰωσὴφ διεμοίρασε τὴν γῆν καὶ διεχώρισεν αὐτὴν διὰ σαφῶν ὁρίων· πολλὴν γῆν χέρσον οὖσαν κατέστησεν οὗτος γεωργήσιμον, τινὰς δὲ τῶν γαιῶν ἔδωκε διὰ κλήρου τοῖς ἱερεῦσιν.

Ἐφ' ὅσον ἐν τῇ «Γενέσει»[2] εὐρὺς λόγος γίνεται περὶ τῆς μεγαλειώδους ἐκ μέρους τοῦ Φαραὼ ἀνυψώσεως τοῦ Ἰωσὴφ διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν περίλαμπρον θέσιν τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ καὶ ἐπόπτου τῆς χώρας, λίαν εὐλόγως ὁ Ἀρτάπανος συντομώτατα περιγράφει ἐνταῦθα τὰ οἰκεῖα γεγονότα. Ὁ Φίλων[3] καὶ ὁ Ἰώσηπος[4] εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκτενέστεροι ἀκολουθοῦντες προφανῶς τῇ «Γενέσει». Ὅσα ἐν συνεχείᾳ λέγει ὁ Ἀρτάπανος περὶ διαιρέσεως καὶ καλλιεργείας τῆς γῆς, ὑψοῦσι τὸν Ἰωσὴφ εἰς τὴν θέσιν τοῦ σοφοῦ ρυθμιστοῦ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς Αἰγύπτου[5].

---

[1] Dominus Seguierus a Sancto-Brissone ἔ.ἀ. XXI (1857) 1575.
[2] Γένεσ. 41, 39 κἑξ.
[3] Φίλ. περὶ Ἰωσὴφ 21 (= § 119 κἑξ. = IV [1902] 86, 6 κἑξ. Cohn).
[4] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 5, 7 (= § 89 κἑξ. = I [1887] 100 κἑξ. Niese).
[5] Πρβλ. σχετικῶς P. E. Jablonskii, Opuscula, quibus lingua et antiquitas Aegyptiorum... illustrantur; etc. II, Ed. atque animadversiones adi. J. G. te Water. Lugduni Batavorum 1806, p. 172 κἑξ.

§ 3.

Ὁ Ἰωσὴφ καὶ τὰ μέτρα ἔτι εὗρε καὶ μεγάλως διὰ ταῦτα ἠγαπήθη ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Ἐνυμφεύθη δ' οὗτος τὴν θυγατέρα Ἡλιουπολίτου τινὸς ἱερέως Ἀσενέθ, ἐξ ἧς ἐγέννησε τέκνα. Μετὰ δὲ ταῦτα ἦλθον πρὸς αὐτὸν ὅ τε πατὴρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ κομίζοντες πολλὴν περιουσίαν καὶ κατῳκίσθησαν ἐν τῇ πόλει Καισάν· καὶ ἐπλεόνασαν οἱ Σύροι ἐν τῇ Αἰγύπτῳ.

Ἡ ἀγάπη, μεθ' ἧς ὁ λαὸς τῶν Αἰγυπτίων περιέβαλε τὸν Ἰωσήφ, εἰ καὶ οὗτος ξένος ἦτο, μαρτυρεῖ ἐναργῶς τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἔκτακτον ἀξίαν τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ προσωπικότητος.

Περὶ τοῦ γάμου τοῦ Ἰωσὴφ ἀναγινώσκομεν ἔν τε τῇ «Γενέσει»[1] καὶ παρὰ Φίλωνι[2] καὶ Ἰωσήπῳ[3], ὅτι οὗτος ἦτο κυρίως ἔργον τοῦ βασιλέως. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὅ τε Φίλων καὶ ὁ Ἰώσηπος ἀντλοῦσι προφανῶς τὴν πληροφορίαν αὐτῶν ἐκ τῆς Βίβλου. Πάντως παρατηροῦμεν, ὅτι, ὅσα μέχρι τοῦδε εἶπεν ἡμῖν ὁ Ἀρτάπανος περὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἰωσήφ, ἀποκλίνουσι μέν πως τῶν ἐν τῇ Π.Δ. λεγομένων, οὐδαμῶς ὅμως στεροῦνται ἱστορικῆς τινος βάσεως. Βαθμηδὸν ἐν τούτοις θὰ χωρήσῃ ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος εἰς περιοχὰς αὐθαιρέτων καὶ ἀμαρτύρων λογοτεχνικῶν ἐπινοήσεων καὶ συνθέσεων, δι' ὧν εὐμεθόδως καὶ σταθερῶς ἐπιδιώκεται ἡ ἐξύψωσις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐν γένει τῶν Ἰουδαίων. Τοῦτο γίνεται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ τρίτῳ ἀποσπάσματι, ἐν ᾧ περιγράφεται ὁ βίος τοῦ Μωυσέως.

Ἐν τῇ πρώτῃ παραγράφῳ κἑξ. τοῦ κατωτέρω ἀναλυθησομένου τρίτου ἀποσπάσματος λέγει ὁ Ἀρτάπανος, ὅτι τελευτήσαντος τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεμψασθενώθ, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων, παρέλαβε τὴν δυναστείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Παλμανώθης. Οὗτος προσεφέρετο ἔναντι τῶν Ἰουδαίων μετὰ πολλῆς σκληρότητος. Καὶ πρῶτον μὲν ᾠκοδόμησεν οὗτος τὴν πόλιν Κεσσὰν καὶ καθίδρυσεν ἐπ' αὐτῇ ἱερόν, εἶτα δὲ κατεσκεύασε τὸν ἐν Ἡλιουπόλει ναόν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ κειμένου τούτου ἀποτελοῦντος τὰς δύο πρώτας παραγράφους τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος τοῦ Ἀρταπάνου ἀναγινώσκομεν ἐπὶ λέξει: «Ἀβραὰμ τελευτήσαντος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεμψασθενώθ, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων...». Ἐν τῇ «Γενέσει»[4] ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὁ Φαραὼ ἐκάλεσε τὸν Ἰωσὴφ μετὰ τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ καὶ ἐπόπτου τῆς Αἰγύπτου «Ψονθομφανήχ». Ἐν ταῖς ἐν λόγῳ παραγράφοις τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος πρόκειται κατὰ Freuden-

---

[1] Γένεσ. 41, 45.
[2] Φίλ. περὶ Ἰωσὴφ 21 (= § 121 = IV [1902] 86, 14 κἑξ. Cohn).
[3] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 6, 1 (= § 91 = I [1887] 101, 14 κἑξ. Niese).
[4] Γένεσ. 41, 45.

thal[1] περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰακὼβ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωσὴφ ἢ « Ψονθομφανήχ », καθ' ἃ τοῦτο τὰ ἐν συνεχείᾳ λεγόμενα ἀπαιτοῦσιν. Ἐφ' ὅσον ἐν Β 1 ὀρθῶς ὁ Ἀρτάπανος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πατρὸς Ἰακὼβ καὶ τοῦ υἱοῦ Ἰωσήφ, ὀφείλομεν, ὅπως δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πολυΐστωρ κυρίως διπλοῦν ἐνταῦθα διέπραξε σφάλμα ἀντικαταστήσας τὸν « Ἰακὼβ » μὲν διὰ τοῦ « Ἀβραάμ », τὸν « Ἰωσὴφ » δὲ ἢ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον τὸν « Ψονθομφανὴχ » διὰ τοῦ « Μεμψασθενώθ »[2]. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔκειτο ἴσως ἐν τῷ κειμένῳ τρεῖς λέξεις κατωτέρω, ἤτοι εἶχε τὸ κείμενον τοῦτο ὧδε : « Ἀβραὰμ τελευτήσαντος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ Μεμψασθενώθ, τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων,... », καθ' ἃ ὁ Freudenthal δέχεται καὶ ἔγραψεν ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ὤθησεν ἴσως ὁ Πολυΐστωρ τὸν « Μεμψασθενὼθ » λόγῳ συγχύσεως καὶ παρανοήσεως τῶν πραγμάτων τρεῖς λέξεις ἀνωτέρω καὶ παρέσχεν ἡμῖν τὸ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος ἐδαφίου καταγραφὲν κείμενον, ὅπερ παραδίδουσιν ἡμῖν πάντα τὰ οἰκεῖα χειρόγραφα. Τὸ ὄνομα « Μεμψασθενὼθ » εἶναι πλαστὸν καὶ ψευδὲς ὄνομα τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων. Τὴν εὐφυᾶ ταύτην διόρθωσιν τοῦ Freudenthal οὐδεὶς τῶν ἐκδοτῶν τῆς « Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς » ἢ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου ἀνέλαβεν εἰς τὸ κείμενον αὐτοῦ. Καὶ ἐγώ, εἰ καὶ εὔστοχον θεωρῶ ταύτην, οὐδαμῶς ἐτόλμησα, ὅπως ἀναλάβω ταύτην εἰς τὸ παρὸν ὑπόμνημά μου ἐν ὄψει τῆς ὁμοφώνου παραδόσεως τῶν χειρογράφων, ἥτις τὸν « Μεμψασθενὼθ » παρέχει οὐχὶ ὡς βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλ' ὡς υἱὸν τοῦ Ἀβραάμ. Παρατηρητέον ὅμως ἐνταῦθα, ὅτι ἡ νέα κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἥτις ἀνέκυψεν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς διαδοχῆς τούτου ὑπὸ τοῦ σκληροῦ Παλμενώθου, ἡ ἐπιβάρυνσις δηλαδὴ τοῦ λαοῦ τούτου διὰ παντοειδῶν καταναγκαστικῶν ἔργων ἀνοικτίρμονος καὶ πικρᾶς δουλείας, διατελεῖ ἐν εὐλόγῳ σχέσει καὶ συναφείᾳ οὐχὶ τόσον μετὰ τοῦ Ἰακὼβ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωσὴφ ἢ « Μεμψασθενὼθ » ἢ πολλῷ ἔλαττον μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ υἱοῦ τινος αὐτοῦ « Μεμψασθενὼθ » καλουμένου, ὅσον μετὰ τοῦ Ἰωσὴφ πολλῷ μᾶλλον καὶ τοῦ υἱοῦ ἢ τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Ἐπιρροήν τινα παρὰ τῷ Φαραὼ καὶ τῇ κυβερνήσει τῆς χώρας ἐπ' εὐνοίᾳ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἀσκήσῃ, οὐχὶ ὁ Ἰακώβ, ὅστις γέρων καὶ ἔπηλυς ὢν ἤντλει τίτλους εὐγενείας καὶ σεβασμοῦ παρὰ τῷ Φαραὼ καὶ τῷ αἰγυπτιακῷ λαῷ ἐκ τῆς αἴγλης καὶ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ὑπερόχου αὐτοῦ

[1] J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 217.

[2] Πρβλ. G. Parthey, Aegyptische Personnennamen bei den Klassikern, in Papyrusrollen, auf Inschriften. Berlin 1864, σ. 71 ἐν λ. : Palmanothes· σ. 96 ἐν λ. : Psomthomphanchthe· W. Pape's Handwörterbuch der griechischen Eigennamen. 3. Aufl. Neu bearb. von G. E. Benseler, 2. Hälfte. Braunschweig 1863 - 1870, σ. 1114b ἐν λ. : « Παλμανώδης »· 1699a ἐν λ. : « Ψοθομφάνηχος » καὶ « Ψονθομφανήχ ».

υἱοῦ, ἢ πολλῷ ἔλαττον ὁ πρὸ πολλοῦ ἀποθανὼν Ἀβραὰμ καὶ υἱός τις αὐτοῦ οἱοσδήποτε πρὸ πολλοῦ πάλιν ἀποθανών, ἀμφότεροι δὲ ἐν οὐδεμιᾷ ἰδιαιτέρᾳ σχέσει διατελοῦντες μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ὅσον ὁ Ἰωσὴφ πολλῷ μᾶλλον καὶ εἷς τῶν σπουδαιοτέρων υἱῶν αὐτοῦ, ὁ πρεσβύτερος φέρ' εἰπεῖν « Μεμψασθενὼθ » ἴσως καλούμενος. Ἡ αἴγλη καὶ τὸ κῦρος ἀνδρός τινος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀκτινοβολεῖ ἐπὶ τοὺς νεαροὺς καὶ σφριγῶντας υἱοὺς αὐτοῦ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τὸν γηραιὸν καὶ ἐν τῷ περιθωρίῳ τοῦ βίου πλέον διατελοῦντα πατέρα ἢ πολλῷ ἔλαττον ἐπὶ τὸν πάππον καὶ παπεπίπαππον αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα γραπτέον ἴσως ἐνταῦθα: « Ἰωσὴφ τελευτήσαντος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεμψασθενώθ... ».

Ἐκεῖνο ἐν τούτοις, ὅπερ ἰδιαιτέρως διαφέρει ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ὅπερ κατηνάγκασεν εἰς τὴν παρεμβολὴν ἐνταῦθα τῶν δύο πρώτων παραγράφων τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος, εἶναι κυρίως ἡ ἐν τῇ δευτέρᾳ τούτων γινομένη μνεία τῆς οἰκοδομήσεως ὑπὸ τοῦ Παλμενώθου πόλεώς τινος, ἧς τὸ ὄνομα οὐχὶ πολὺ διάφορον εἶναι τοῦ ὀνόματος τῆς ἐν Β 3 μνημονευομένης πόλεως, ἐν ᾗ κατῳκίσθησαν ὁ πατὴρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰωσήφ. Ὁ Ἀρτάπανος παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα δύο ὀνόματα αἰγυπτιακῶν πόλεων, ἅτινα γραφικῶς τε καὶ φωνητικῶς ἰσχυρῶς ὁμοιάζουσιν ἀλλήλοις. Ἐν Γ 2 τὸ ὄνομα τῆς οἰκείας πόλεως παρέχεται ἡμῖν ἐν τοῖς χειρογράφοις ὑπὸ τὸν τύπον : « Τέσσαν », ὃν ὁ Stephanus διώρθωσεν εἰς « Κεσσάν »· τὴν διόρθωσιν ταύτην ἀνέλαβον πάντες οἱ ἐκδόται τοῦ οἰκείου κειμένου πλὴν τοῦ Mras, οὗ ἡ διάφορος γραφὴ μνημονευθήσεται κατωτέρω. Ἐν Β 3 τὸ ὄνομα τῆς οἰκείας πόλεως ἢ τὰ ὀνόματα τῶν οἰκείων πόλεων παρέχονται ἡμῖν ἐν τοῖς χειρογράφοις ὧδε : « ἐν τῇ Ἡλίου πόλει καὶ Σαεί »· « ἐν Ἡλιουπόλει καὶ Σάει »· « ἐν τῇ πόλει καὶ Σαίν ». Ὁ Stephanus ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτοῦ ἔγραψεν : « ἐν τῇ πόλει Καισάν »· τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέλαβον πάντες οἱ ἐκδόται τοῦ οἰκείου κειμένου πλὴν τοῦ Freudenthal καὶ τοῦ Mras, ὧν αἱ διάφοροι γραφαὶ μνημονευθήσονται κατωτέρω. Διὰ τὴν ὁμοιότητα ταύτην τῶν ὀνομάτων τῶν ἐν λόγῳ αἰγυπτιακῶν πόλεων, ὡς ταῦτα παραδίδονται ἡμῖν ὑπὸ τῶν χειρογράφων ἢ ὡς ταῦτα διωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ Stephani, οὐχὶ εὐχερὴς καθίσταται τοῖς ἐρευνηταῖς ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς ταὐτότητος αὐτῶν καὶ ἡ διασάφησις τῶν συναφῶν ἱστορικῶν γεγονότων[1]. Ἐν τῇ « Γενέσει »[2] ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὁ Φαραὼ καὶ ὁ Ἰωσὴφ κατῴκισαν τὸν Ἰακὼβ καὶ τοὺς

[1] Πρβλ. σχετικῶς τὰ οἰκεῖα κριτικὰ ὑπομνήματα τῶν ἐκδοτῶν τῆς « Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς » καὶ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου, ἔτι δὲ P. E. Jablonskii, ἔ.ἀ. II (1806) 140. 191 κἑξ. — Domini Seguieri a Sancto-Brissone, ἔ.ἀ. XXI (1857) 1675· G. Ebers, Durch Gosen zum Sinai. Aus dem Wanderbuche und der Bibliothek. Leipzig 1872, σ. 498 κἑξ. — 505· J. Freudenthal II (1875) 158 κἑξ. — 217.

[2] Γένεσ. 47, 1 κἑξ.

υἱοὺς αὐτοῦ ἐν Γέσεμ ἢ Ραμεσσῇ, γῇ τῆς Αἰγύπτου βελτίστῃ [1], ἐν τῇ «Ἐξόδῳ» [2] δέ, ὅτι οἱ Ἰσραηλῖται «ᾠκοδόμησαν πόλεις ὀχυρὰς τῷ Φαραὼ τήν τε Πειθὼ καὶ Ραμεσσὴ καὶ Ὢν, ἥ ἐστιν Ἡλίου πόλις». Ἐν ὄψει τῶν χωρίων τούτων τῆς Βίβλου δυνάμεθα ἴσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως συναγάγωμεν πόρισμά τι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀκριβὲς καὶ σαφές. Ἀμφότερα τὰ ἐν λόγῳ ὀνόματα, τό τε «Καισὰν» δηλαδὴ καὶ τὸ «Κεσσάν», προῆλθον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος «Γέσεμ». Ἡ παραφθορὰ αὕτη συνετελέσθη κατὰ διάφορον τρόπον ἐφ' ἑκατέρου τῶν ὀνομάτων τούτων· ἴσως τοῦτο συνετελέσθη καὶ λόγῳ τῆς τάσεως τοῦ Ἀρταπάνου, ὅπως τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα τῆς Βίβλου ἐμφανίζῃ ὑπὸ τύπους τῆς αἰγυπτιακῆς γλώσσης. Τὸ «Κεσσὰν» ἀντὶ τοῦ βιβλικοῦ «Γέσεμ» ἀνταποκρίνεται τῷ ἱερογλυφικῷ «Κεσέμ». Περίεργον φαίνεται ἡμῖν ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐν λόγῳ περιπτώσεων διὰ τῶν ἀναγραφέντων ὀνομάτων ἐννοεῖ πόλεις, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς πρώτης μὲν περιπτώσεως περὶ «γῆς» κυρίως γίνεται λόγος, ἐπὶ τῆς δευτέρας δὲ μνημονεύεται πόλις, ἥτις οὐδαμῶς περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν μνημονευθεισῶν ἐκείνων τριῶν πόλεων τῆς «Ἐξόδου», ἃς ᾠκοδόμησάν ποτε οἱ Ἰσραηλῖται τῷ Φαραώ. Καθ' ἃ ὁ Jablonskius λίαν ὀρθῶς λέγει, ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Ἀρτάπανος ἑαυτῷ ἐναντιούμενος καὶ ἀντιλέγων ἢ τοὐλάχιστον οὐχὶ ἐπαρκῶς γινώσκων τὸν οἰκεῖον τοπογραφικὸν χάρτην. Ὁ Ἀρτάπανος λέγει ἡμῖν, ὡς εἴδομεν, τοῦτο μέν, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἰωσὴφ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ κατῳκίσθησαν μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον ἐν τῇ πόλει «Καισάν», τοῦτο δέ, ὅτι ἡ πόλις «Κεσσὰν» ᾠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῶν Αἰγυπτίων, ὅστις ἀποθανόντος ἤδη τοῦ Ἰωσὴφ μετὰ πολλῆς σκληρότητος ἐφέρετο ἔναντι τῶν Ἰουδαίων, ὑπὸ τοῦ Παλμενώθου δηλονότι. Αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα δηλοῦσιν ἡμῖν, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος περὶ τῆς Γέσεμ κυρίως ὁμιλεῖ ἐνταῦθα, εἰ καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀναμίγνυνται ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀληθῶν καὶ πολλὰ τὰ ψευδῆ, ἅτινα ἀντλεῖ οὗτος ἐκ τῆς περιοχῆς παραδόσεων σκοτεινῶν καὶ συγκεχυμένων. Τὴν Γέσεμ, τὴν «βελτίστην» ἐκείνην «γῆν» τῆς «Ἐξόδου», ἐν ᾗ ἐγκατεστάθησαν οἱ Ἰσραηλῖται, «πόλιν» καλεῖ ὁ Ἀρτάπανος. Κατὰ ταῦτα ῥητέον ἀνενδοιάστως, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος λόγῳ προφανοῦς πλάνης ἐθεώρησε τὴν «Καισὰν» καὶ τὴν «Κεσσὰν» ὡς ὀνόματα δύο διαφόρων πόλεων. Τὴν πόλιν «Γέσεμ» ταυτί-

[1] Τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰακὼβ ποιμένας προβάτων ὄντας κατέστησεν ὁ Φαραὼ ἄρχοντας καὶ τῶν ἑαυτοῦ κτηνῶν. Πρβλ. Φίλ. περὶ Ἰωσὴφ 42 (= § 257 = IV [1902] 115 κἑξ. Cohn). Παρ' Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 7, 6 (= § 188 = I [1887] 121, 13 κἑξ. Niese) ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὁ Φαραὼ συνεχώρησε τῷ Ἰακώβ, ὅπως ζῇ μετὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἐν Ἡλιουπόλει, διότι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ οἱ ποιμένες αὐτοῦ εἶχον τὰς νομὰς αὐτῶν.

[2] Ἔξοδ. 1, 11.

ζει περαιτέρω ὁ Jablonskius μετὰ τῆς «Κωχώμης», ἧς πλησίον ἤγειρε κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ Μανέθωνος κυρίως τὰς πληροφορίας αὐτοῦ ἀντλοῦντα Ἀφρικανὸν [1] καὶ κατὰ τὸν ἀκολουθοῦντα αὐτῷ Εὐσέβιον [2] πυραμίδας ὁ εἰς τὴν πρώτην δυναστείαν ἀνήκων βασιλεὺς Οὐενέφης, ἐφ' οὗ λιμὸς μέγας κατέσχε τὴν Αἴγυπτον. Πάντα ταῦτα ἀναφέρει ὁ Ἀφρικανὸς εἰς τὴν πρώτην δυναστείαν, ἥτις πολὺ ἀρχαιοτέρα εἶναι τῶν χρόνων τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἰσραηλιτῶν εἰς Αἴγυπτον. Ἐν τούτοις, ὅσα περὶ πυραμίδων ἐνταῦθα λέγονται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Οὐενέφου, ἀνήκουσι προφανῶς εἰς τοὺς χρόνους τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ εἰς τὴν Γέσεμ, τ.ἔ. τὴν ἄνω τῆς Μέμφιδος κειμένην περιοχήν, ἔνθα ὑπάρχουσιν αἱ πυραμίδες καὶ ὁ νομὸς τῶν Ἡρακλεοπολιτῶν. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀφρικανὸς ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν ὀνομάτων ἀπατηθεὶς ἀπέδωκεν, ὅσα ἀνωτέρω λέγει περὶ τοῦ Οὐενέφου, τῷ Μανέθωνι ἀντλήσας ταῦτα ἄλλοθέν ποθεν. Ὅσα ἐγράφοντο ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς βιβλίοις ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Χενεφρῆ, περὶ οὗ ἐκτενὴς λόγος γίνεται ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου ἐν τῷ κατωτέρω ἀναλυθησομένῳ τρίτῳ ἀποσπάσματι αὐτοῦ καὶ ὅστις ἀνήκει κατ' Ἀφρικανόν [3] εἰς τὴν δευτέραν δυναστείαν, ἀνήνεγκεν ὁ χρονογράφος οὗτος εἰς τὸν βασιλέα Οὐενέφην τῆς πρώτης δυναστείας. Ἐκ πάντων τούτων προκύπτει, ὅτι ἡ «Κωχώμη» οὐδεμία ἄλλη πόλις ἦτο ἢ αὐτὴ αὕτη ἡ Γέσεμ, ἧς πλησίον κεῖνται κατὰ τὸν συγγραφέα, ἐξ οὗ ἤντλησε τὰς οἰκείας πληροφορίας αὐτοῦ ὁ Μανέθων, αἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χενεφρῆ κυρίως οἰκοδομηθεῖσαι πυραμίδες. Αἰνιγμὸν εἰς τὰς πυραμίδας ταύτας ποιεῖται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Πλίνιος ὁμιλῶν περί τινος lacus τεραστίων διαστάσεων [4] κειμένου μεταξὺ τοῦ νομοῦ Ἀρσινοΐτου καὶ τοῦ νομοῦ Μεμφίτου. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν Γέσεμ ἀναφέρονται, ὅσα ὁ Πλίνιος πάλιν λέγει [5]: ...Solis quoque oppidum, quod non procul Memphi in Aegypti situ diximus, Arabas conditores habere. Ἐνταῦθα πρόκειται ἴσως περὶ τῶν Ἀράβων ἐκείνων, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀβραὰμ ἢ τοῦ Ἰωσὴφ κύριοι ἐγένοντο τῆς Αἰγύπτου καὶ κατέστησαν ἕδραν αὐτῶν τὴν Τάνιν. Ἀπόγονοι αὐτῶν βραδύτερον ἵδρυσαν τὴν Ἡλιούπολιν.

Ὁ Freudenthal νομίζει, ὅτι διὰ τοῦ ὀνόματος «Καισὰν» τοῦ Α 3 κατ' οὐδένα τρόπον νοεῖται ἡ Γέσεμ τῆς «Γενέσεως», ἣν ὁ Ἀρτάπανος «Κεσσὰν» γράφει ἐν τῷ Γ 2. Ἐν τῷ οἰκείῳ κειμένῳ αὐτοῦ παρέχει ὁ

[1] Παρὰ Συγκέλλῳ ἐν: CSHB I (1829) 101, 4 κἑξ. Dindorfius (= FHG II [1848] 539a κἑξ.).

[2] Αὐτ. p. 103, 2 κἑξ. (= αὐτ. p. 539b).

[3] Αὐτ. p. 104, 4 (= αὐτ. p. 539b).

[4] Plin. nat. hist. V 9 (9), 50.

[5] Αὐτ. VI 29 (34), 177.

Freudenthal οὐχὶ τὴν γραφὴν τοῦ Stephani: «ἐν τῇ πόλει Καισάν», ἀλλὰ τὴν γραφήν: «ἐν Ἡλίου πόλει καὶ Σάν». Κατὰ Letronne[1] θὰ ὤφειλέ τις, ὅπως γράφῃ: «Ἑρμοῦ-», «Ἡλίου πόλις», ὅμως: «Ἑρμοπολίτης», «Ἡλιοπολίτης». Πράγματι παρ' Ἀρταπάνῳ εὑρίσκομεν ἐν Γ 9 μὲν τοὺς τύπους: «Ἑρμοῦ πόλις», «Ἑρμοπολίτης», ἐν Γ 11 δὲ τὸν τύπον «Διὸς πόλις», ὅμως εὑρίσκομεν παρ' αὐτῷ ἐν Β 4, Β 3 καὶ Γ 8. 35 καὶ τοὺς τύπους «Ἡλιούπολις» καὶ «Ἡλιουπολίτης»[2]. Ἐν τούτοις, εἰ καὶ οὐχὶ κατὰ πάντα γενικοῦ κύρους εἶναι ὁ κανὼν τοῦ Letronne, ἀναμφισβήτητος κατὰ Freudenthal εἶναι ἡ γραφή: «Ἡλίου πόλις», ἥτις παρέχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐν τῷ ἐν λόγῳ χωρίῳ τοῦ Ἀρταπάνου διαιρέσεως τοῦ ὀνόματος «Καισάν» εἰς τὴν φράσιν: «καὶ Σάν». Οὕτω καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ[3] τὴν φράσιν: «τὸν μὲν οὖν Ὧρον εἰώθασι Καίμιν προσαγορεύειν» διώρθωσεν ὁ Pinderus εἰς τὴν φράσιν: «...καὶ Μὶν προσαγορεύειν». Κατὰ ταῦτα κατῳκίσθησαν οἱ Ἰσραηλῖται ἐν Ἡλιουπόλει καὶ Σάν. Ἐν Ἡλιουπόλει κατῴκουν Ἰσραηλῖται, καθ' ἃ τοῦτο πολλαχῶς μαρτυρεῖται[4]. «Σάν» εἶναι ἓν τῶν πολλῶν ὀνομάτων τῆς Τάνεως, πόλεως τῆς κάτω Αἰγύπτου κειμένης ἀνατολικῶς τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου[5], ἔνθα ἐποίησέ ποτε ἐνώπιον τῶν Αἰγυπτίων τὰ θαύματα αὐτοῦ ὁ Μωυσῆς[6]. Ὁ Ἀρτάπανος καλεῖ τὴν πόλιν ταύτην οὕτω καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ἐπειδὴ κατὰ Freudenthal ἀρέσκεται οὗτος, ὅπως τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ἐμφανίζῃ ὑπὸ τύπους τῆς αἰγυπτιακῆς

---

[1] M. Letronne, Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte etc. II, Paris 1848, σ. 48 κἑξ.

[2] Πρβλ. Fr. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden mit Einschluss der griechischen Inschriften, Aufschriften, Ostraka, Mumienschilder usw. aus Ägypten. Bearb. und hrsg. von E. Kiessling. III: Besondere Wörterliste. Berlin 1931, σ. 265a κἑξ. ἐν λ.: «Ἑρμοπολίτης» κἑξ. — σ. 265b, 20 κἑξ. ἐν λ.: «Ἡλιοπολίτης» κἑξ.

[3] Πλούτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 56 (=ἠθ. p. 347b).

[4] Πρβλ. Ἐξόδ. 1, 11· Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 7, 6 (= § 187 κἑξ. = I [1887] 121, 8 κἑξ. Niese)· R. Lepsius, ἔ.ἀ. I (1849) 326· F. Chabas, Voyage d'un Égyptien en Syrie, en Phénicie, en Palestine etc. au XIVme siècle avant notre ère. Traduction analytique d'un papyrus du Musée britannique etc. Avec la collaboration de Ch. W. Goodwin, Chalon-sur-Saone-Paris 1866, σ. 211.

[5] Πρβλ. W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ. III 2 (1863-1870[3]) 1483b ἐν λ.: «Τάνις».

[6] Ψαλμ. 77 (78), 12. Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler gesammelt während der auf Befehl seiner Mäjestät des Königs Friedrich Wilhelm IV. von Preussen unternommenen wissenschaftlichen Reise in Ägypten. Erläutert und hrsg. I: Das alte Ägypten. Die Geographie des alten Ägyptens nach den altägyptischen Denkmälern etc. Leipzig 1857, σ. 300· G. Ebers, ἔ.ἀ. σ. 498 κἑξ.

γλώσσης, καθ' ἃ τοῦτο παρετηρήσαμεν ἀνωτέρω καὶ ἐπὶ τοῦ ὀνόματος: «Κεσσάν». Ἡ ἀνατολικῶς τοῦ Δέλτα κειμένη περιοχὴ αὕτη, ἔνθα εὑρίσκετο ἡ πόλις Τάναϊς, καλεῖται Ἀραβία. Τοῦτο καλῶς γινώσκει ὁ Ἀρτάπανος λέγων ἐν Γ 34 ἐν σχέσει πρὸς τὴν διὰ μέσου τῆς περιοχῆς ταύτης πορείαν τῶν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν ἐπανερχομένων Ἰουδαίων: «... διαβάντας τοὺς κατὰ τὴν Ἀραβίαν ποταμοὺς καὶ διαβάντας ἱκανὸν τόπον ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰν τριταίους ἐλθεῖν Θάλασσαν»[1].

Ἐν Β 3 παρέχει ὁ Mras τὴν γραφήν: «ἐν τῇ Ἡλίου πόλει καὶ Σάι». Καὶ ἐν Γ 2 πάλιν ἀντὶ τῆς γραφῆς: «...τὴν Κεσσὰν οἰκοδομῆσαι» παρέχει ἡμῖν ὁ Mras κατ' ἀναφοράν, ὡς ἐν τῷ οἰκείῳ κριτικῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ φαίνεται, πρὸς τὴν «Σάιν» τοῦ Β 3 τὴν γραφήν: «...τήν τε Σάιν οἰκοδομῆσαι». «Σάις» εἶναι τὸ ὄνομα τῆς πρωτευούσης τῆς κάτω Αἰγύπτου, ἕδρα τοῦ βασιλέως τῆς 26ης δυναστείας. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε λαμπρὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς-Νηίθ[2]. Ἀναντιρρήτως χειρόγραφά τινα ἐπὶ τῆς πρώτης τοὐλάχιστον περιπτώσεως παρέχουσί πως ἡμῖν τὴν γραφὴν τοῦ Mras, ἐν τούτοις ὅμως οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι κατὰ Freudenthal, ὅτι ὡς «Σάις» πολλάκις ἀντελαμβάνετό τις τοῦ ὀνόματος: «Σὰν-Τάνις». Ὁμοίως παρέχεται «Σαΐτης» ἀντὶ «Σάλιτις» καὶ «Σεθρωίτης»[3].

Ἐν τέλει τοῦ Β 3 λέγεται, ὅτι «ἐπλεόνασαν» ἐν τῇ Αἰγύπτῳ οἱ «Σύροι». Τὸ «πλεονάσαι» ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς φράσεις τῆς Π.Δ. τῶν Ἑβδομήκοντα: «τοῖς πλείοσι πλεονάσεις τὴν κληρονομίαν...»[4] καί: «...ἐπλεόνασε τὸ ἀργύριον»[5], ἃς εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ἀρτάπανος. Διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν «Σύρων» καλεῖ ὁ Ἀρτάπανος τοὺς Ἰσραηλίτας, δι' οὓς λόγους καὶ «Ἑρμιοὺθ» τού-

---

[1] Πρβλ. Γενέσ. 45, 10: «καὶ κατοικήσεις ἐν γῇ Γέσεμ Ἀραβίας»· 46, 34: «...ἵνα κατοικήσητε ἐν γῇ Γέσεμ Ἀραβίας»· Ἡροδ. II 158, 1 κἑξ.: «...ὃς (sc. Νεκῶς) τῇ διώρυχι ἐπεχείρησε πρῶτος τῇ ἐς τὴν Ἐρυθρὴν Θάλασσαν φερούσῃ, ...ἧκται δὲ ἀπὸ τοῦ Νείλου τὸ ὕδωρ ἐς αὐτήν, ...κατύπερθε ὀλίγον Βουβάστιος πόλιος παρὰ Πάτουμον τὴν Ἀραβίην πόλιν· ἐσέχει δὲ ἐς τὴν Ἐρυθρὴν Θάλασσαν»· H. Brugsch, Geographische Inschriften I (1857) 126, 140.

[2] Πρβλ. Ἡροδ. II 28, 1· 170 κἑξ. — 175, 2· Πλάτ. Τίμ. p. 21e· Στράβ· XVII 1, 18 (= p. 1153A = p. 802c = III [1852] 370, 10 κἑξ. Kramer)· W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ. III 2 (1863-1870[3]) 1327a ἐν λ.: «Σάις». Οἱ ἱερεῖς τῆς πόλεως ταύτης ἦσαν ὀνομαστοὶ διὰ τὴν σοφίαν αὐτῶν καὶ ἐφείλκυον ἐξ Ἑλλάδος τοὺς διανοουμένους πρὸς ἐπαφὴν αὐτῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς μετὰ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας καὶ θεολογίας.

[3] Παρ' Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 14 (= § 77 κἑξ. = V [1889] 13 κἑξ. Niese = FHG II [1948] 566b κἑξ.). Πρβλ. R. Lepsius, ἔ.ἀ. I (1849) 339.

[4] Ἀριθμ. 26, 54.

[5] Παραλειπ. II 24, 11.

τους ἐν Α 1 ἐκάλεσεν. Διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων καλεῖ ὁ Ἀρτάπανος τοὺς Ἰσραηλίτας πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς μομφῆς, ὅτι οὗτοι προῆλθόν ποτε ἐκ τοῦ ὄχλου τῆς Αἰγύπτου, καὶ πρὸς βεβαίωσιν τοὐναντίον τοῦ γεγονότος, ὅτι οὗτοι ἀποτελοῦσιν ἰθαγενῆ λαὸν τῆς ἱερᾶς γῆς τῆς Παλαιστίνης.

§ 4.

Οἱ Σύροι οὗτοι, οἵτινες Ἑρμιοὺθ ὠνομάζοντο, κατεσκεύασαν καὶ τὸ ἐν Ἀθὼς καὶ τὸ ἐν Ἡλιουπόλει ἱερόν. Μετὰ ταῦτα ἐτελεύτησεν ὅ τε Ἰωσὴφ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων. Ὁ Ἰωσὴφ κρατῶν τῆς Αἰγύπτου περισυνέλεξεν ἐν ταῖς ἀποθήκαις τὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἑπτὰ ἐτῶν τῆς εὐφορίας ἐν ἀπλέτῳ ἀφθονίᾳ παραχθέντα σῖτον καὶ ἐγένετο δεσπότης τῆς Αἰγύπτου.

Ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τινος προτείνει ὁ Seguierus [1] τὴν ἀντικατάστασιν τῆς φράσεως τοῦ κειμένου: « ἐν Ἀθὼς » διὰ τῆς φράσεως: « ἐν Πειθῷ » ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦτο μέν, ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ σολοικισμόν: « ἐν Ἀθὼς » ἀντὶ δῆθεν: « ἐν Ἀθῷ », τοῦτο δέ, ὅτι οὐδεμία πόλις ὑφίσταται ἐν Αἰγύπτῳ ἔχουσα τοιοῦτόν τι ὄνομα. Περὶ τῆς πόλεως « Πειθοῦς » γίνεται, ὡς εἴδομεν, λόγος ἐν τῇ « Ἐξόδῳ » [2] ὡς περὶ μιᾶς τῶν τριῶν ὀχυρῶν πόλεων, ἃς οἱ Ἰσραηλῖται ᾠκοδόμησαν τῷ Φαραώ. Ἐν τούτοις παρατηρητέον σχετικῶς, ὅτι τὸ ὄνομα: « Ἀθὼς » εἶναι ἄκλιτον καὶ κατ' ἀκολουθίαν τόσον σοβαρὸν σολοικισμὸν ἀποτελεῖ ἡ φράσις: « ἐν Ἀθώς », ὅσον καὶ ἡ φράσις: « τῷ Φαραώ ». Ἀλλ' ἡ πόλις: « Ἀθὼς » οὐδεμία ἄλλη εἶναι ἢ αὐτὴ αὕτη ἡ « Πειθὼ » τοῦ Seguieri, ἣν ταὐτίζουσί τινες μετὰ τῆς « Πατούμου » τοῦ Ἡροδότου [3]. Τὸ ὄνομα: « Ἀθὼς » προῆλθε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ ὀνόματος: « Πειθὼ » δι' ἀποβολῆς τοῦ ὡς ἄρθρου θεωρηθέντος γράμματος: « Π », καθ' ἃ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις τῶν γεωγράφων ἡ « Πάτουμος » τοῦ Ἡροδότου « Θοὺμ » καλεῖται, καὶ ἀσφαλῶς κατ' ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὴν Ἠτὰμ τῆς Βίβλου [4]. Ἡ Ἀθὼς αὕτη ἀνταποκρίνεται πιθανώτατα τῇ πόλει: « Ἄτς » ἤ: « Ἄθιτς » τῶν μνημείων [5]. Ἐν συναφείᾳ πρὸς τοῦτα σημειωτέον ἔτι, ὅτι οὐχί: « ἐν Πειθῷ » θὰ ἐλέγομεν ἔν τινι στιγμῇ, καθ' ἃ ὁ Seguierus λέγει, ἀλλά: « ἐν Πειθοῖ ».

---

[1] Dominus S e g u i e r u s a Sancto - Brissone, ἔ.ἀ. XXI (1857) 1575.

[2] Ἔξοδ. 1, 11.

[3] Ἡρόδ. II 158, 2. Πρβλ. W. K e l l n e r, De fragmentis M a n e t h o n i s, quae apud Josephum contra Apionem I 14 et I 26 sunt. Diss. Marburgi Cattorum 1859, p. 5.

[4] Κριτ. 15, 8. 11.

[5] Πρβλ. H. B r u g s c h, Geographische Inschriften I (1857) 274. Πρβλ. ἔτι P. E. J a b l o n s k i i, ἔ.ἀ. II (1806) 140· L. H e r z f e l d, ἔ.ἀ. III (1857) 484, σημ.* — H. E w a l d, ἔ.ἀ. II (1865[3]) 20, σημ. 2· W. P a p e - G. E. B e n s e l e r, ἔ.ἀ. III 2 (1863 - 1870[3]) 1147b ἐν λ.: « Πάτουμος ».

Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀρταπάνου, καθ' ἣν οἱ Ἰσραηλῖται κατεσκεύασαν τὸ ἐν Ἀθὼς καὶ τὸ ἐν Ἡλιουπόλει ἱερόν, γεννᾷ ἐκ πρώτης ὄψεως εὔλογον ἔκπληξιν. Ὁ Seguierus [1] ἐρωτᾷ μετὰ πολλῆς ἀπορίας, κατὰ τίνα τρόπον θὰ ἠδύναντο οἱ Ἑβραῖοι, ὅπως κατασκευάσωσι ναόν τινα τῷ ἀληθινῷ αὐτῶν Θεῷ ἐν γῇ αἰγυπτιακῇ. Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἱεροῦ τινος κατασκευασθέντος ἐν τόπῳ, ἔνθα διέμενον οἱ Ἑβραῖοι, πρὸς λατρείαν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν ἢ περὶ ναοῦ ἀφιερωμένου θεότητί τινι τῶν Αἰγυπτίων; Ἑκατέρα τῶν περιπτώσεων τούτων θὰ ἦτο κατὰ Seguierum εὔλογος, ἐν τούτοις εἰς οὐδεμίαν σχετικὴν ἔρευναν ἀποδύεται οὗτος καταλειπομένου οὕτως ἡμῖν τοῦ χρέους τῆς διαλευκάνσεως καὶ διασαφήσεως τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐν Β 4 πρόκειται περὶ κατασκευῆς ἱερῶν ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἔζη εἰσέτι ὁ Ἰωσὴφ καὶ οἱ Ἑβραῖοι μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης καὶ ἀγάπης κατῳκίσθησαν ὑπὸ τοῦ Φαραὼ ἐν Γέσεμ. Κατὰ ταῦτα οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι οὗτοι πλησίον τῶν ἄλλων πλεονεκτημάτων καὶ προνομίων ἔσχον ἐπὶ πλέον καὶ τὴν ἄδειαν ἱδρύσεως ναῶν πρὸς λατρείαν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν. Ἐν τούτοις τοῦτο οὐχὶ εὐχερῶς θὰ ἠδύνατο, ὅπως λεχθῇ καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ Γ 2, ἐν ᾧ τελευτήσαντος ἤδη τοῦ Ἰωσὴφ ἐβασίλευε τῶν Αἰγυπτίων ὁ Παλμανώθης, ὅστις μετὰ σκληρότητος ἐφέρετο ἔναντι τῶν Ἰουδαίων· τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐν Κεσσὰν καὶ Ἡλιουπόλει ἱδρυθέντα ἱερὰ θὰ ἀνῆκον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς αἰγυπτιακὰς θεότητας ἀνεγερθέντα διὰ χειρῶν τῶν δούλων καὶ δεινῶς βασανιζομένων Ἑβραίων. Παρὰ ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην περίπτωσιν οὐχὶ ἀπίθανος εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὰ ἐν Ἀθὼς καὶ Ἡλιουπόλει ἱδρυθέντα ἱερὰ κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων κατ' ἐντολὴν καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰωσήφ, πρὸς λατρείαν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων. Ἀναντιρρήτως τοιαύτη τις τοῦ πράγματος ἑρμηνεία γεννᾷ ἔκπληξιν καὶ ἰσχυρῶς ξενίζει ἡμᾶς ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος, ὅτι Ἰουδαῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς καὶ κατ' ἀκολουθίαν κατ' οὐδένα τρόπον οὗτος θὰ ἠδύνατο, ὅπως βαρύνῃ τοὺς προγόνους αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀνιέρου τούτου ἔργου τῆς κατασκευῆς καὶ ἱδρύσεως ἐθνικῶν καὶ εἰδωλολατρικῶν ναῶν καὶ ἱερῶν ἐν γένει. Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα οὐχὶ κατὰ πάντα οὕτως ἔχει. Πανταχόθεν ἐλέγετο, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι κατεφρόνουν τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν διδάσκοντες ἢ νομοθετοῦντες καὶ ἐπιτάσσοντες, ὅπως μηδεὶς προσκυνῇ θεοὺς ἢ ἀπέχηται τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ὡς ἱερῶν θεωρουμένων ζῴων, ἀλλ' ὅπως πάντες κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν ἀνατρέπωσι καὶ καταστρέφωσι ναούς τε καὶ βωμοὺς τῶν θεῶν, θύωσι δὲ καὶ καταναλίσκωσι τὰ ἱερὰ τῶν Αἰγυπτίων ζῷα [2]. Πρὸς ἀπόκρουσιν μομφῶν τοιαύ-

---

[1] Dominus S e g u i e r u s a Sancto - Brissone, ἔ.ἀ. XXI (1857) 1575.

[2] Πρβλ. σχετικῶς Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. III 7, 7 (= § 179 κἑξ. = I [1887] 194 κἑξ. Niese)· περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 26 (= § 238 κἑξ. = V [1889] 41 κἑξ. Niese = FHG II [1848] 579b κἑξ.)· I 28 (= § 261 κἑξ. =

της τινὸς ὑφῆς παρέχει ἡμῖν ὁ Ἀρτάπανος εἰδήσεις ἱστορικοῦ δῆθεν χαρακτῆρος, καθ᾽ ἃς ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ κατέστησάν ποτε ἱδρυταὶ καὶ αὐτῆς ταύτης ἔτι τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων, ὡς ἐνταῦθα μὲν ὁ Ἰωσήφ, κατωτέρω δέ, ὡς ὀψόμεθα, ὁ Μωυσῆς. Διὰ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἐπεδίωκεν ὁ Ἀρτάπανος οὐ μόνον τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ μεγαλείου τῆς ἱστορίας τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτυχῆ ἔτι ἄπωσιν, τὴν ἀνατροπὴν καὶ κατάλυσιν ἀδίκων ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ λαοῦ τούτου· πάντα ταῦτα ἐπεδίωκεν οὗτος διὰ πλαστῶν καὶ ψευδῶν λόγων εὐμηχάνων καὶ πρωτοτύπων ἐμπνεύσεων, δι᾽ αὐθαιρέτων καὶ ἀβασίμων λογοτεχνικῶν συνθέσεων, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐν γένει σειρᾶς ἀναληθῶν εἰκόνων, δι᾽ ὧν καὶ μόνον ἦτο δυνατὴ ἡ ἀποτελεσματικὴ καταπολέμησις ἀναληθῶν πάλιν καὶ κακοβούλων μομφῶν.

Τὰ περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὰ ἑπτὰ ἔτη τῆς εὐθηνίας συγκεντρώσεως ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ ἐν τοῖς σιτοβολῶσι τῶν παντοειδῶν βρωμάτων καὶ τοῦ σίτου πρὸς κτῆσιν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων κατὰ τὰ ἐπελευσόμενα ἑπτὰ ἔτη τοῦ λιμοῦ ἐκτίθενται διὰ πολλῶν ἐν τῇ « Γενέσει »[1], οὗ ἕνεκα λίαν συντόμως περιγράφει ἡμῖν ταῦτα ὁ Ἀρτάπανος. Συντόμως πως ἐκτίθενται ταῦτα καὶ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος[2] καὶ τοῦ Ἰωσήπου[3].

Πολλὰ σημεῖα τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀρταπάνου μαρτυροῦσιν, ὅτι οὗτος κατὰ τὴν συγκρότησιν ταύτης εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν πηγὰς οὐ μικρὸν πολλάκις διαφερούσας ἀλλήλων. Τοῦτο σαφῶς τεκμαίρεταί τις ἐκ τοῦ γεγονότος φερ᾽ εἰπεῖν, ὅτι περὶ τοῦ Ἰωσὴφ γίνεται λόγος ἐν Β 2 μὲν ὡς περὶ « διοικητοῦ », ἐν Β 4 δέ, ἔνθα λήγει ἡ ἱστορία τοῦ βίου τοῦ πατριάρχου τούτου, ὡς περὶ « κρατοῦντος » καὶ « δεσπότου », τῆς Αἰγύπτου. Ἐν Β 4 τὰ ἐν Ἀθὼς καὶ Ἡλιουπόλει ἱερὰ κατασκευάζονται πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωσήφ, ἐν ᾧ ἐν Γ 2 κατασκευάζονται πάντα ταῦτα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἐν τέλει παρατηρητέον ἐν Β 4, ὅτι, ἐν ᾧ πρότερον τελευτᾷ ὁ Ἰωσὴφ καὶ θὰ ἔδει οὕτως, ὅπως λήξῃ ἡ ἔκθεσις περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐμφανίζεται οὗτος εὐθὺς μετὰ ταῦτα κρατῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ συνάγων ἐν ἀποθήκαις τὸν ἄπλετον σῖτον τῶν ἑπτὰ ἐτῶν τῆς εὐθηνίας καὶ τῆς εὐφορίας.

αὐτ. p. 45 κέξ.)· I 34 (= § 309 κέξ. = αὐτ. p. 51 κέξ.)· Tac. hist. V 5, 4: Aegyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur, Judaei mente sola unumque numen intellegunt: profanos, qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et aeternum neque imitabile neque interiturum. igitur nulla simulacra urbibus suis nedum templis sistunt; non regibus haec adulatio non caesaribus honor.

[1] Γένεσ. 41, 46 κέξ.

[2] Φίλ. περὶ Ἰωσὴφ 27 (= § 158 = IV [1902] 94 κέξ. Cohn).

[3] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 6, 1 (= § 93 = I [1887] 101, 20 κέξ. Niese).

Γ. Ἀνάλυσις καὶ ἑρμηνεία τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος: Μωυσῆς.

§ 1 κέξ.

Περὶ τῶν παραγράφων 1 καὶ 2 τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν παράγραφον 3 τοῦ δευτέρου ἀποσπάσματος.

§ 3.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Παλμανώθης ἐγέννησε θυγατέρα Μέρριν καλουμένην, ἣν ἔδωκεν ὡς σύζυγον Χενεφρῇ τινι, ὅστις ἐβασίλευε τῶν ὑπὲρ Μέμφιν τόπων· πολλοὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐβασίλευον τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Μέρρις αὕτη στεῖρα οὖσα ὑπεβάλετο τὸ παιδίον Ἰουδαίου τινὸς καὶ ὠνόμασε τοῦτο « Μώυσον »· ἀνδρωθεὶς ὁ « Μώυσος » προσηγορεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων « Μουσαῖος »[1].

Ἡ θυγάτηρ τοῦ Παλμανώθου Μέρρις καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου[2]

---

[1] Ἐν σχέσει πρὸς τὸν βίον τοῦ Μωυσέως πρβλ. Ἐξόδ. 1 κέξ. — Φίλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I κέξ. (= § 1 κέξ. = IV [1902] 119 κέξ. Cohn)· Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 9 κέξ. (= § 201 κέξ. = I [1887] 124 κέξ. Niese)· W. Fr. Hufnagel, Moseh, wie er sich selbst zeichnet in seinen fünf Büchern Geschichte. Frankfurt a.M. 1822· E. W. Hengstenberg, Die Bücher Mose's und Ägypten nebst einer Beilage: Manetho und die Hyksos. Berlin 1841· Aug. L. Siegel, Moses mit besonderer Beziehung auf seinen Aufenthalt in Ägypten. Berlin 1856· Fr. J. Lauth, Moses der Ebräer nach zwei ägyptischen Papyrus-Urkunden in hieratischer Schriftart, zum ersten Male dargestellt. München 1868· K. Schöbel, Le Moise historique et la rédaction mosaique du Pentateuque. Paris 1875· G. Hoberg, Moses und der Pentateuch. Freiburg. i. Br. 1905 (= Biblische Studien. X 4)· M. Brann, Geschichte der Juden und ihrer Literatur. I: Von Auszug aus Ägypten bis zum Abschluss des Talmud. Breslau 1910[3], σ. 1 κέξ. — G. Beer, Mose und sein Werk. Zürich 1912· D. Völter, Die Patriarchen Israels und die ägyptische Mythologie. Leiden 1912· H. Gressmann, Mose und seine Zeit. Ein Kommentar zu den Mose-Sagen. Göttingen 1913 (= Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments. N.F. 1)· D. Völter, Jahwe und Mose. Leiden 1914· P. Volz, Mose und sein Werk. Tübingen 1932[2]· L. Golding, In the steps of Moses the Lawgiver. London 1937· Α. Ἰ. Φιλιππίδου, Ἱστορία τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ. I: Ἡ πηγή: Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς συγχρόνου θεολογικῆς κινήσεως. Ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 419 κέξ. — M. Buber, Moses. Zürich 1948· E. Bock, Moses und sein Zeitalter. Stuttgart 1952 (= Beiträge zur Geistesgeschichte der Menschheit. I 2)· E. Auerbach, Moses. Amsterdam 1953· H. Cazelles [κ.ἄ.], Moise: L'homme de l'alliance. Paris 1955· Β. Μ. Βέλλα, Θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. I: Οἱ Πατριάρχαι - Μωυσῆς - Σαμουὴλ καὶ Σαούλ... Ἀθῆναι 1957[2], σ. 51 κέξ.

[2] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 9, 5 κέξ. (= § 224 κέξ. = I [1887] 129 κέξ. Niese).

« Θέρμουθις ». Τὸ αὐτὸ ὄνομα φέρει αὕτη καὶ παρὰ Συγκέλλῳ[1]. Παρὰ τούτῳ[2] καλεῖται αὕτη ἐπὶ πλέον καὶ « Φαρία » λαβοῦσα προφανῶς τὸ ὄνομα ἐκ τῆς νήσου Φάρου. Παρὰ Συγκέλλῳ[3] ἀναγιγνώσκομεν ὁμοίως, ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου Ἰὼ εἰς Αἴγυπτον ἐλθοῦσα « Ἶσις » ὠνομάσθη, ἣν οἱ Αἰγύπτιοι ἔσεβον « Ἶσιν Φαρίαν » καλοῦντες, διότι αὕτη εἰς τὴν νῆσον Φάρον τὸ πρῶτον ἀφίκετο[4]. Οὕτως ἄγεται ἡ Μέρρις εἰς σχέσιν τινὰ μετὰ τῆς Ἴσιδος, περὶ ἧς ἐκτενὴς κατωτέρω γενήσεται λόγος[5].

Περὶ τοῦ Χενεφρῆ ὡς βασιλέως τῆς Αἰγύπτου ἀνήκοντος εἰς τὴν 2αν δυναστείαν ἐγένετο ἤδη σύντομος λόγος ἀνωτέρω[6]. Ἐν πάσῃ περιπτώσει σημειωτέον, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκτίθησιν ἡμῖν τὰ πράγματα μετὰ πολὺ ὀλίγης ἱστορικῆς καθαρότητος καὶ ἀκριβείας. Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τούτου, παρ' ᾧ κατ' Ἀρτάπανον ἀνετράφη ὁ Μωυσῆς, ὠθεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐκδοχήν, ὅτι ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος θέλει, ὅπως τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθέμενα γεγονότα μεταθέσῃ εἰς τὴν 18ην δυναστείαν. Κατά τινας ὑπὸ τὸν 12ον βασιλέα τῆς δυναστείας ταύτης Χενεφρῆν καλούμενον συνετελέσθη ἡ ἔξοδος τῶν Ἑβραίων ἐξ Αἰγύπτου[7]. Κατά τινα ὑπόθεσιν τοῦ Lepsius[8] εἶναι ὁ Χενεφρῆς ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ Μενόφρεως, ὅτε ὁ Ἀρτάπανος ὠθεῖ τοὺς χρόνους τοῦ Μωυσέως εἰς τὴν 19ην δυναστείαν[9]. Ἐν τούτοις παρατηρητέον σχετικῶς, ὅτι οὔτε βασιλεῖ τινι τῆς 18ης δυναστείας οὔτε βασιλεῖ τινι τῆς 19ης δυναστείας ἁρμόζει τὸ ὄνομα τοῦ μετὰ τοῦ Χενεφρῆ συγχρόνως βασιλεύοντος Παλμανώθου. Οὐχ' ἧττον ἑρμηνεύονται ταῦτα πάντα ἔν τινι μέτρῳ,

---

1 Σύγκ. ἐν: CSHB I (1829) 227 κέξ. Dindorfius.

2 Αὐτ.

3 Αὐτ. p. 237, 6 κέξ.

4 Παρὰ M. Letronne, ἔ.ἀ. I (1842) 434 παρέχεται ἡμῖν ἐπιγραφή: XLV. Dédicace à Isis Pharienne. (Règne d'Antonin.), ἐν ᾗ γίνεται μνεία τῆς « Ἴσιδος Φαρίης », τῆς ἐν « Φάρῳ » δηλονότι τιμωμένης « Ἴσιδος ».

5 Περὶ τῆς Μέρριδος πρβλ. ἐν γένει Chr. C. J. Bunsen, Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte. Geschichtliche Untersuchung in fünf Büchern. II, Hamburg 1844, σ. 200 κέξ — H. Brugsch, Geographische Inschriften I (1958) 237· G. Parthey, ἔ.ἀ. σ. 55 ἐν λ.: Merri· H. Ewald, ἔ.ἀ. II (1865^3) 127, σημ. 3· Fr. J. Lauth, ἔ.ἀ. σ. 66· W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ. III 1 (1863 - 1870^3) 497b ἐν λ.: « Θέρμουθις »· III 2 (1875^3) 904a ἐν λ.: « Μέρρις ». Ὁ Κεδρηνὸς ἐν: CSHB I (1838) 75, 11 κέξ. Bekkerus = PG CXXI (1864) 104d μετεποίησε τὸ ὄνομα: « Μέρρις » - « Θέρμουθις » εἰς « Μούθιδις ». Πρβλ. Σύγκ. ἐν: CSHB I (1829) 144, 14 Dindorfius. Παρὰ Κεδρηνῷ, ἔ.ἀ. καλεῖται ἔτι ἡ Μέρρις καὶ « Φαρηίς ».

6 Πρβλ. ἔτι R. Lepsius, ἔ.ἀ. I (1849) 359, σημ. 2· W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ. III 2 (1863 - 1870^3) 1680a ἐν λ.: « Χενεφρῆς ».

7 Πρβλ. σχετικῶς Σύγκ. ἐν: CSHB I (1829) 115 κέξ. Dindorfius.

8 R. Lepsius, ἔ.ἀ. I (1849) 359.

9 Πρβλ. σχετικῶς Σύγκ. ἐν: CSHB I (1829) 134 κέξ. Dindorfius.

ὅταν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν, πόσον ἐκτενῶς διίστανται ἀλλήλων αἱ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξόδου τῶν Ἑβραίων ἐξ Αἰγύπτου ἀναφερόμεναι εἰδήσεις παλαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων ἐρευνητῶν[1]. Ἐν μείζονί τινι βαθμῷ ἐμφανίζεται ἡμῖν ἡ ἱστορικὴ αὕτη ἀβεβαιότης καὶ σύγχυσις παρ' Ἀρταπάνῳ κυρίως. Πᾶσα σειρὰ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἐναργῶς ἔλλειψιν μὲν ἱστορικοῦ λογισμοῦ, ἔφεσιν δὲ καὶ σπουδὴν πρὸς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἔξαρσιν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Ἐν τούτοις μὴ λαμβανομένων ἔν τινι στιγμῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τῶν ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς ἀκριβείας ἐλλείψεων τούτων τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀρταπάνου ὀφείλει τις, ὅπως ἀναγνωρίσῃ παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ τούτῳ λογίῳ εὐρεῖαν γνῶσιν τῶν αἰγυπτιακῶν πραγμάτων ἐν γένει, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀσυνήθης ἦτο παρὰ τοῖς ὁμοεθνέσιν αὐτοῦ. Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου ἀναφερόμενα ὀνόματα εἶναι προϊόντα ἐσκεμμένης καὶ εὐτέχνου παραφθορᾶς γνησίων αἰγυπτιακῶν ὀνομάτων. Τὸ ὄνομα « Παλμενώθης » φερ' εἰπεῖν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰ γνησίως αἰγυπτιακὰ ὀνόματα: « Παμενώθης », « Παμώνθης » κ.οὕ.κ.[2].

Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀρταπάνου, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς γεννήσεως τοῦ Μωυσέως πολλοὶ ἐβασίλευον τῆς Αἰγύπτου, ἣν ἄνευ ἀποχρῶντός τινος λόγου παρέχει ἡμῖν ἐνταῦθα ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος, ἁρμόζει κυρίως τῇ ἐποχῇ τῶν Ὑκσώς.

Τὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Μωυσέως ἐκτίθενται διὰ πολλῶν ἐν τῇ « Ἐξόδῳ »[3], οὗ ἕνεκα συντομώτατα ποιεῖται μνείαν τούτων ὁ Ἀρτάπανος. Ἐκτενὴς εἶναι καὶ ἡ οἰκεία διήγησις τοῦ Φίλωνος[4] καὶ τοῦ Ἰωσήπου[5]. Σημειωτέον σχετικῶς, ὅτι, ἐν ᾧ ἐν τῇ « Ἐξόδῳ » περὶ υἱοθεσίας κυρίως τοῦ Μωυσέως ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Φαραὼ γίνεται λόγος, ἣν πληροφορίαν καὶ ὁ Ἰώσηπος ὁμοίως παρέχει ἡμῖν[6] ἀντλῶν ταύτην ἐκ τῆς « Ἐξόδου », ὁμιλεῖ κυρίως ὁ Ἀρτάπανος περὶ διαδικασίας τινὸς « ὑποβολῆς » τοῦ βρέφους, ἣν ὁ Φίλων ἐντεῦθεν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀναλαβὼν διὰ πολλῶν λίαν ἐναργῶς περιγράφει ἡμῖν[7]: « τελειότερον δὲ τῆς ἡλικίας ἰδοῦσα (sc. ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τὸ βρέφος) κἀκ τῆς ὄψεως ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον σπάσασα εὐνοίας υἱὸν ποιεῖται τὰ περὶ τὸν ὄγκον τῆς γαστρὸς τεχνάσασα πρότερον, ἵνα γνή-

---

1 Πρβλ. W. Kellner, ἔ.ἀ. p. 5.

2 Πρβλ. G. Parthey, ἔ.ἀ. σ. 72 ἐν λ.: Pamonthes· W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ. III 2 (1863 - 1870^3) 1115a ἐν λ.: « Παμενώθης »· 1117b ἐν λ.: « Παμώνθης ».

3 Ἔξοδ. 2, 1 κέξ.

4 Φίλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I 2 (= § 5 = IV [1902] 120 κέξ. Cohn).

5 Ἰώσ. II 9, 3 κέξ. (= § 210 κέξ. = I [1887] 130 κέξ. Niese).

6 Ἰώσ. II 9, 7 (= § 232 = I [1887] 131 κέξ. Niese).

7 Φίλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. 15 (= § 19 = IV [1902] 124, 3 κέξ. Cohn.).

σιος, ἀλλὰ μὴ ὑποβολιμαῖος, νομισθῇ· πάντα δ' ἐξευμαρίζει Θεός, ἃ ἂν ἐθελήσῃ καὶ τὰ δυσκατόρθωτα». Ἐν τούτοις ὁμολογητέον, ὅτι, ὅσα παρ' Ἰωσήπῳ ἀναγινώσκομεν[1], καθ' ἃ τῶν ἱερογραμματέων τις, οἵτινες δεινοὶ ἦσαν περὶ τὴν πρόρρησιν τῆς ἀληθείας τῶν μελλόντων, ὅπως συμβῶσιν, ἤγγειλε τῷ βασιλεῖ, ὅτι τεχθήσεταί τις κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τοῖς Ἰσραηλίταις, ὅστις θὰ ταπεινώσῃ μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Αἰγυπτίων, θὰ αὐξήσῃ δὲ τοὺς Ἰσραηλίτας ἀνατραφεὶς καὶ πάντας θὰ ὑπερβάλῃ ἐν ἀρετῇ καὶ δόξαν θὰ ἀποκτήσῃ ἀείμνηστον, ἀποτελοῦσι φαντασιώδη τινὰ καὶ μυθιστορηματικὴν σύνθεσιν ἀρταπανείου χαρακτῆρος[2].

Τὸ ὄνομα «Μωυσῆς», δι' οὗ ἡ θυγάτηρ τοῦ Φαραὼ ἐκάλεσε τὸ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου ἀνευρεθὲν ὑπ' αὐτῆς βρέφος Ἰουδαίων γονέων, ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκ τῶν ὑδάτων ἀναιρέσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον τὸ ὕδωρ «μῶυ» ὀνομάζουσιν οἱ Αἰγύπτιοι[3].

Τὸ τελευταῖον ἐδάφιον τῆς ἐν λόγῳ παραγράφου ἔχει ἐν τῷ κειμένῳ ὧδε: «ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων αὐτὸν (sc. τὸν Μώυσον) ἀνδρωθέντα Μουσαῖον προσαγορευθῆναι (sc. Ἀρτάπανός φησιν)». Τὴν μετοχὴν τοῦ κειμένου: «ἀνδρωθέντα» παραδίδουσιν ἡμῖν πάντα τὰ χειρόγραφα, ἀνέλαβον δὲ ταύτην εἰς τὸ κείμενον αὐτῶν πάντες οἱ ἐκδόται τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου πλὴν τοῦ Freudenthal, ὅστις ἔθεσε ταύτην μεταξὺ ἀγκυλῶν, signi suspicionis. Μετὰ τὴν ἀντωνυμίαν: «αὐτὸν» οὐδὲν κατὰ Freudenthal[4] νόημα ἔχει ἡ μετοχή: «ἀνδρωθέντα». Ὁ λόγιος οὗτος δέχεται, ὅτι ἡ μετοχὴ αὕτη ἀνελήφθη ἐνταῦθα κατά τινα περιττὴν ἐπανάληψιν ἐκ τῆς ἀκολουθούσης παραγράφου: «ἀνδρωθέντα δ' αὐτὸν πολλὰ τοῖς ἀνθρώποις εὔχρηστα παραδοῦναι (sc. Ἀρτάπανός φησιν)». Τοιαῦταί τινες μεταθέσεις καὶ ἐπαναλήψεις λέξεων οὐχὶ σπανίως συμβαίνουσι παρ' Ἀρταπάνῳ. Ἐν τούτοις ἀξία ἰδιαιτέρας ἐρεύνης εἶναι ἐνταῦθα οὐχὶ τοῦτο, ἀλλ' ἡ πληροφορία πολλῷ μᾶλλον τοῦ Ἀρταπάνου, καθ' ἣν ὁ «Μώυσος» ἀνδρωθεὶς «Μουσαῖος» ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσηγορεύθη[5]. Ἡ πληροφορία αὕτη διατελεῖ ἐν στενῇ σχέσει μετὰ

[1] Ἰώσ. II 9, 2 (= § 205 = I [1887] 125, 6 κἑξ. Niese).

[2] Ἐν ᾧ, ὡς βλέπομεν ἐνταῦθα, τέκνον Ἰουδαίων γονέων κατ' Ἀρτάπανον εἶναι ὁ Μωυσῆς, ὃν ὑπεβάλετο κυρίως, οὐχὶ δὲ ἁπλῶς υἱοθέτησεν, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, εἶναι οὗτος κατὰ Μανέθωνα παρ' Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 26 (= § 250 = V [1889] 43, 19 κἑξ. Niese = FHG II [1848] 580b κἑξ.) ἱερεύς τις τὸ γένος Ἡλιοπολίτης.

[3] Πρβλ. W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ. III 2 (1863-1870³) 969b ἐν λ.: «Μωυσῆς»· W. Schürer, ἔ.ἀ. III (1909⁴) 478, σημ. 23· A. Schlatter³, ἔ.ἀ. σ. 143.

[4] J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 217.

[5] Περὶ τοῦ «Μουσαίου» πρβλ. προχείρως O. Höfer, ἄρθρον Musaios (Μουσαῖος) (1) ἐν: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie II 2 (1894-1897) 3235 κἑξ. — O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. I. II. München 1906 (= Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft. V 2, 1. 2) κατὰ τὸ Verzeichnis der Eigennamen, II (1906) 1824a ἐν λ.: Musaios· L. Preller, Griechische Mythologie. II: Die Heroen. (Die griechische Heldensage). 4. Aufl. erneuert von C. Robert. 1: Landschaftliche Sagen. Berlin 1920, σ. 411 κἑξ. — W. Schmid, Geschichte der griechischen Literatur. I: Die klassische Periode der griechischen Literatur vor der attischen Hegemonie. München 1929 (= Handbuch der Altertumswissenschaft. VII 1, 1), σ. 52· A. Rzach, ἄρθρον Musaios (1) ἐν: RE XVI 1 (1933) 757 κἑξ.

τῆς ἀρχῆς τῆς εὐθὺς ἀμέσως ἀκολουθούσης παραγράφου, καθ' ἣν ὁ «Μώυσος» ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ Ὀρφέως[1].

Μικρά τις τῶν ὀνομάτων ὁμοιότης ἤρκεσε πρὸς μεταβολὴν τοῦ «Μωύσου» εἰς τὸν περίφημον μυθικὸν ἀοιδὸν «Μουσαῖον». Τοῦτο οὐδαμῶς ἴσως ἀποτελεῖ ἁπλοῦν τινα μόνον τοῦ ὀνόματος ἐξελληνισμόν, ἀλλ' ἐσκεμμένον τινὰ πολλῷ μᾶλλον ταὐτισμὸν σπουδαίων τινῶν καὶ ἐπιφανῶν ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἢ τῇ ἱστορίᾳ προσώπων, ὡς τοῦτο βεβαιοῖ καὶ ἡ ἀναγραφεῖσα ἤδη τοῦ λόγου συνέχεια. Ὁ «Μώυσος» ἢ «Μουσαῖος» οὗτος ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ Ὀρφέως. Ἡ συνήθης ἡμῖν σχέσις ἐκείνη τῶν πραγμάτων, καθ' ἣν ὁ Ὀρφεὺς ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ Μουσαίου, ἀντιστρέφεται ἐνταῦθα μετὰ πολλῆς αὐθαιρεσίας καὶ τόλμης[2] ἐπὶ τῷ μόνῳ σκοπῷ, ὅπως ὁ Ἰουδαῖος Μωυσῆς κυρίως περιβληθῇ διὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἐνδόξου ἱδρυτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ[3]. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπεσημήνατό ποτε καὶ ὁ Ἀριστόβουλος, ὡς γνωστόν, τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα ὡς μαθητὰς τῶν Ἰουδαίων· ὁ Νουμήνιος[4] ἐχαρακτήρισε μάλιστα τὸν Πλάτωνα ὡς «Μωυσέα ἀττικίζοντα»[5]. Ὁ ἐπὶ περιοχῶν πνευματικῆς τινος δράσεως

[1] Περὶ τοῦ «Ὀρφέως» πρβλ. προχείρως O. Gruppe, ἄρθρον Orpheus (Ὀρφεὺς) ἐν: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie III 1 (1897-1902) 1058 κἑξ. — τοῦ αὐτοῦ, Griech. Mythol. u. Religionsgesch. I. II (1906) κατὰ τὸ Verzeichnis der Eigennamen, II (1906) 1837a ἐν λ.: Orpheus· L. Preller-C. Robert, ἔ.ἀ. II 1 (1920⁴) 398 κἑξ. — W. Schmid, ἔ.ἀ. I (1929) κατὰ τὸ Alphabetisches Register, σ. 798b κἑξ. ἐν λ.: Orpheus. Orphik· K. Ziegler, ἄρθρον Orpheus ἐν: RE XVIII 1 (1939) 1200 κἑξ.

[2] Πρβλ. Orph. fr. (1922), p. 50 κἑξ.: test. 165 κἑξ. — p 14: test. 44.

[3] Ἐν τῇ ᾤᾳ τοῦ κώδ. I τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» τοῦ Εὐσεβίου ἀναγινώσκομεν: «Ὀρφέως διδάσκαλος ὁ Μωυσῆς. καὶ ὅρα, οἷα περὶ τούτου διέξεισιν».

[4] Πρβλ. W. v. Christ-W. Schmid-O. Stählin, ἔ.ἀ. II 2 (1924⁶) 841. Ὁ πυθαγόρειος οὗτος ἢ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰ. Πρβλ. R. Beutler, ἄρθρον Numenios (9) ἐν: RE Suppl. VII (1940) 664 κἑξ. — Ἐν ταῖς οἰκείαις αὐτοῦ διηγήσεσιν ἔχει κατὰ J. Freudenthal, ἔ.ἀ. II (1875) 173 ὁ Νουμήνιος πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Ἀρτάπανον.

[5] Νουμήν. παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. I 22, 150, 4 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 93, 10 κἑξ. Stäh-

καὶ δημιουργίας ἐμφανιζόμενος ἡμῖν παράλογος οὗτος καὶ μωρὸς «σωβινισμὸς» σφετερίζεται πλεονεκτήματα καὶ ἀρετὰς Ἑλλήνων κυρίως ἐπὶ τῷ εὐσεβεῖ σκοπῷ, ὅπως καταστήσῃ ἐν γένει τὸν ἰουδαϊσμὸν ἄξιον καὶ δόκιμον πρὸς διεθνῆ τινα δρᾶσιν καὶ κυκλοφορίαν. Σαφὴς καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ ἔφεσις ἐκείνη καὶ σπουδὴ τῶν Ἰουδαίων συγγραφέων τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, μάλιστα δὲ τοῦ Ἀρταπάνου, πρὸς ἀπόκρουσιν καὶ πλήρη ἀνατροπὴν καὶ κατάλυσιν τῆς πανταχόθεν ἐπιρριπτομένης μομφῆς, ὅτι ὁ λαὸς αὐτῶν οὐδένα ἔξοχον ἄνδρα ἀνέδειξεν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πνευματικῆς δράσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Καθ' ἃ ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἰωσὴφ ἐν τοῖς ἀνωτέρω, οὕτω καὶ ὁ Μωυσῆς νῦν ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς ἀνὴρ ἐκτάκτως σοφός. Ἐν συνεχείᾳ καὶ προοδευτικῶς ἀναδειχθήσεται ὁ πατριάρχης οὗτος τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματι τοῦ Ἀρταπάνου ὡς φορεὺς ὑψηλοῦ τινος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἀξιοθαυμάστου πολιτισμοῦ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ἀρταπάνου, ὅτι ὁ Μωυσῆς ὡς «Μουσαῖος» ἦτο διδάσκαλος τοῦ Ὀρφέως καὶ ἱδρυτὴς οὕτω τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ παρατηρεῖ ὁ Reitzenstein[1], ὅτι αὕτη οὐδαμῶς ἀποτελεῖ καινοφανῆ τινα γραμματολογικὴν ἐφεύρεσιν τοῦ Ἰουδαίου τούτου λογίου, ἀλλὰ περαιτέρω παράδοσιν πολλῷ μᾶλλον ὁμοίων τινῶν προγενεστέρων ἱστορικῶν περιλαμβανομένων ἐν τῷ κύκλῳ συγκρητιστικῶν κειμένων, ἅτινα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μωυσέως διεσώθησαν ἡμῖν ἐν τοῖς μεταγενεστέροις κυρίως παπύροις μαγείας. Ἄλλως τε πολλαχοῦ τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας ἐκτενὴς γίνεται λόγος περὶ συχνῶν φοιτήσεων τῶν Ἑλλήνων εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ τῷ σκοπῷ σπουδῆς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας ἐν γένει τῆς χώρας ταύτης, ὅπερ οὐχὶ ἄγνωστον θὰ ἦτο τῷ Ἀρταπάνῳ. Ὁ Διόδωρος πολλὰ σχετικῶς λέγει ἡμῖν[2] ἀντλῶν τὰς οἰκείας πληροφορίας αὐτοῦ παρὰ τοῦ Ἑκαταίου[3]. Πολλοί, λέγει ὁ Διόδωρος, τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐνδόξων ἐπὶ συνέσει καὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν μετέβησαν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἰς Αἴγυπτον, ἵνα μετάσχωσι τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὑφισταμένων νομίμων καὶ τῆς παιδείας τοῦ λαοῦ ταύτης. Ἐν

lin). Πρβλ. αὐτ. I 22, 150, 1 κἑξ. (= αὐτ. p. 92 κἑξ.). Πλήρη ἀναγραφὴν πάντων τῶν εἰς τὰς φιλοδόξους καὶ ὑπερμέτρως «σωβινιστικὰς» ταύτας τάσεις τῶν Ἰουδαίων ἀναφερομένων σχετικῶν χωρίων παρέχει ἡμῖν ὁ Th. Hopfner, Orient u. griech. Philosophie, σ 5, σημ. 3· 8, σημ. 1.

[1] R. Reitzenstein, Das iranische Erlösungsmysterium. Religionsgeschichtliche Untersuchungen. Bonn a. Rh. 1921, σ. 102.

[2] Διόδ. I 96 κἑξ.

[3] Ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι ὁ Διόδωρος κυρίαν αὐτοῦ πηγὴν εἶχε τὸν Ἑκαταῖον. Ὁ C. Müllerus ἐν: FHG II (1848) 391b γράφει σχετικῶς τάδε: Alia complura Diodorum in Aegyptiorum historia ex Hecataeo sumsisse, immo hunc prae ceteris sibi ducem selegisse proclivis est suscipio. Πρβλ. E. Schwartz, Hekataios von Teos ἐν: Rhein. Mus. N.F. 40 (1885) 223 κἑξ.

ὄψει τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις ἀναγραφῶν ἱστόρουν οἱ ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι μετέβησαν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους εἰς αὐτοὺς ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὁ Μουσαῖος καὶ ὁ Μελάμπους καὶ ὁ Δαίδαλος, πρὸς τούτοις δὲ Ὅμηρος ὁ ποιητὴς καὶ Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης, Σόλων ὁ Ἀθηναῖος καὶ Πλάτων ὁ φιλόσοφος, Πυθαγόρας ὁ Σάμιος καὶ ὁ μαθηματικὸς Εὔδοξος, Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης καὶ Οἰνοπίδης ὁ Χῖος. Σημεῖα τῆς ἀφίξεως εἰς Αἴγυπτον πάντων τῶν ἐπιφανῶν τούτων ἀνδρῶν ἐδείκνυον οἱ ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἄλλων μὲν εἰκόνας, ἄλλων δὲ ὁμωνύμους προσηγορίας τόπων ἢ κατασκευασμάτων. Διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὰ παρ' ἑαυτοῖς ὑφιστάμενα πάντων ἐκείνων, ἅπερ ἕκαστος τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐπετέλεσεν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς παιδείας αὐτοῦ, ἔφερον οἱ ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἀποδείξεις, ὅτι πάντα ταῦτα, δι' ὧν ἐθαυμάσθησαν παρὰ τοῖς Ἕλλησι, μετήνεγκον εἰς αὐτοὺς οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐξ Αἰγύπτου. Τὰ πλεῖστα τῶν μυστικῶν τελετῶν καὶ τὰ περὶ τὴν ἑαυτοῦ πλάνην ὀργιαζόμενα καὶ τὴν μυθοποιίαν τῶν ἐν Ἅδου συμβάντων ἐξ Αἰγύπτου μετήνεγκεν ὁ Ὀρφεὺς εἰς Ἑλλάδα. Ἡ τοῦ Ὀσίριδος τελετὴ ἡ αὐτὴ ἦτο τῇ τοῦ Διονύσου, καθ' ἃ πάλιν καὶ ἡ τῆς Ἴσιδος τελετὴ ὁμοιοτάτη ἦτο τῇ τῆς Δήμητρος τῶν ὀνομάτων μόνων ἐναλλασσομένων. Τὰς τῶν ἀσεβῶν τιμωρίας ἐν Ἅδου καὶ τοὺς λειμῶνας τῶν εὐσεβῶν καὶ τὰς ἐν τῇ φαντασίᾳ πολλῶν ἀναπλασσομένας εἰκόνας ἐκείνας τῶν εἰδώλων καὶ τῶν σκιῶν ἐξ Αἰγύπτου παρεισήγαγεν ὁ Ὀρφεὺς εἰς Ἑλλάδα μιμησάμενος τὰ κατὰ τὴν χώραν ταύτην γινόμενα κατὰ τὰς ταφάς. Κατὰ τὸ παλαιὸν νόμιμον ἀναγωγὼν ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς τὸ τοῦ Ἄπιδος σῶμα μέχρι τινὸς παρέδιδεν αὐτὸ ἄλλῳ τινὶ περιβεβλημένῳ τὸ προσωπεῖον τοῦ Κερβέρου. Ταῦτα ἀκριβῶς, ἅτινά ποτε μετήνεγκεν ὁ Ὀρφεὺς εἰς Ἑλλάδα, νοεῖ ὁ Ὅμηρος ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτοῦ[1]. Καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ὅσα ἐμυθολογοῦντο παρὰ τοῖς Ἕλλησι, συνεφώνουν κατὰ τοὺς ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων τοῖς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔτι συμβαίνουσι κατ' Αἴγυπτον[2]. Ὁ Ἑκαταῖος πολλὰ διηγεῖται περὶ τῆς σοφίας

[1] Ὁμ. Ὀδ. ω 1 κἑξ. — 11 κἑξ. — Παρ' Ἰσοκρ. λόγ. XI. Βουσ. 28 κἑξ., p. 227 ἀναγινώσκομεν περὶ Πυθαγόρου τοῦ Σαμίου, ὅτι οὗτος ἀφικόμενος εἰς Αἴγυπτον καὶ μαθητὴς τῶν κατοίκων αὐτῆς γενόμενος τήν τε ἄλλην φιλοσοφίαν πρῶτος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκόμισε καὶ τὰ περὶ τὰς θυσίας καὶ τὰς ἁγιστείας τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπιφανέστερον τῶν ἄλλων ἐσπούδασε νομίζων, ὅτι, εἰ καὶ μηδὲν πλεονέκτημα θὰ ἀπεκόμιζεν διὰ ταῦτα παρὰ τῶν θεῶν, θὰ εὐδοκιμήσῃ τοὐλάχιστον τὰ μάλιστα ἕνεκα τούτων παρὰ τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ τοῦτο ὄντως συνέβη αὐτῷ· τοσοῦτον ἐξ ἐπόψεως εὐδοξίας τοὺς ἄλλους ὑπερέβαλεν, ὥστε ἅπαντες μὲν οἱ νεώτεροι νὰ ἐπιθυμῶσι νὰ εἶναι μαθηταὶ αὐτοῦ, οἱ δὲ πρεσβύτεροι ἀσμενέστερον νὰ βλέπωσι τοὺς παῖδας αὐτῶν ἐκείνῳ συγγιγνομένους ἢ τῶν οἰκείων ἐπιμελουμένους. Καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ Ἰσοκράτους τοὺς προσποιουμένους, ὅτι ἦσαν μαθηταὶ ἐκείνου, σιγῶντας μᾶλλον ἐθαύμαζον ἢ τοὺς μεγίστην δόξαν ἔχοντας ἐπὶ ῥητορικῇ ἱκανότητι.

[2] Πρβλ. ἔτι Διοδ. I 11 κἑξ. — I 23, 2· 69, 3 κἑξ. — 77, 1 κἑξ. — 79, 1 κἑξ. — Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 10 (= p. 354e κἑξ.)· H. Willrich, Judaica, σ. 114

καὶ τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων[1]. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν πολυαρίθμων Ἑλλήνων συγγραφέων ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ εὐκλεεστάτη ἕδρα τῆς αἰγυπτιακῆς σοφίας ἦτο ἡ Ἡλιούπολις. Διατριβή τις ἐν Ἡλιουπόλει ἀπετέλει κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καθῆκον παντὸς Ἕλληνος σοφοῦ καὶ προϋπόθεσιν οὕτως εἰπεῖν ἀνωτέρας τινὸς παιδείας. Καθ' Ἕρμιππον παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ[2] Εὔδοξος ὁ Κνίδιος, ὁ περίφημος ἐκεῖνος ἀστρολόγος, γεωμέτρης, ἰατρός, νομοθέτης κ.οὕ.κ. διετέλει ἐν Αἰγύπτῳ ἐν συχνῇ ἀναστροφῇ μετὰ τοῦ Ἡλιουπολίτου Χονούφιδος. Τοῖς ἱερεῦσι τῆς Ἡλιουπόλεως κατ' ἐξοχὴν ὤφειλον διάφοροι λαοί, μάλιστα δὲ οἱ Ἕλληνες, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει αὐτῶν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει διορᾷ τις πανταχοῦ ἐνταῦθα σπουδὴν καὶ ἔφεσιν ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτίων πρὸς βεβαίωσιν τοῦ γεγονότος δῆθεν, ὅτι λίαν νεαρὸς ἦτο ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ κλάδος τις παναρχαίου πολιτισμοῦ τοῦ παρὰ τὸν Νεῖλον κατοικοῦντος λαοῦ. Ὑπὸ λογίων τῆς Ἀνατολῆς πάλιν ἐξηνέχθη ἡ περίεργος ἐκείνη γνώμη, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐχὶ πρωτότυπον τῶν Ἑλλήνων δημιούργημα ἦτο, ἀλλὰ προῆλθε κυρίως ἐξ Ἀνατολῆς. Τοῦτο ἐλέγετο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους κυρίως, καθ' οὓς διὰ τῆς διεισδύσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς οἱ κάτοικοι αὐτῆς σοβαρῶς ἀπειλουμένους, ἔβλεπον

κἑξ. — Πρβλ. ἔτι ἐν συνδυασμῷ πρὸς ταῦτα J. Vogt, Herodot in Ägypten. Ein Kapitel zum griechischen Kulturbewusstsein ἐν: Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 5: Genethliakon Wilhelm Schmid zum siebzigsten Geburtstag 1929 (1929) 95 κἑξ. — τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἡρόδοτος ἐν Αἰγύπτῳ. Ἓν κεφάλαιον ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως περὶ πολιτισμοῦ. Μετεφράσθη ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Κ. Ἰ. Μερεντίτου. Ἐν Ἀθήναις 1949· Λ. Φιλιππίδου, Πλουτάρχου περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος. Εἰσαγωγή, κριτικαὶ παρατηρήσεις. Κείμενον - Μετάφρασις - Ὑπομνηματικαὶ ἐπισημειώσεις. Ἐν Ἀθήναις 1955 (= «Βιβλιοθήκη Παπύρου» 206).

[1] Πρβλ. τὰ οἰκεῖα ἀποσπάσματα ἐν: FHG II (1848) 388a κἑξ.: Hecat. Abd. fr. 7 κἑξ. — Ἐν τῷ ἀποσπάσματι 7 κυρίως (= Διογ. Λαερτ. προοίμ. 10 κἑξ.) λέγεται, ὅτι κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἀρχὴ τῶν ὄντων ἡ ὕλη ἐγένετο, εἶτα δὲ διεκρίθησαν ἐξ αὐτῆς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα καὶ ζῷα παντοῖα ἀπετελέσθησαν. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἦσαν κατ' αὐτοὺς θεοὶ καλούμενοι ὁ μὲν Ὄσιρις, ἡ δὲ Ἶσις. Κατεσκεύαζον οἱ Αἰγύπτιοι ἀγάλματα καὶ τεμένη, διότι ἠγνόουν τὴν μορφὴν τοῦ θεοῦ. Τὸν κόσμον ἐθεώρουν οὗτοι γενητὸν καὶ φθαρτὸν καὶ σφαιροειδῆ. Οἱ ἀστέρες ἦσαν κατ' αὐτοὺς πῦρ· διὰ τῆς κράσεως τούτων ἐγίνοντο τὰ πάντα ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ σελήνη ἐξέλειπε κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἐμπίπτουσα εἰς τὸ σκίασμα τῆς γῆς. Ἡ ψυχὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος παραμένει ἄφθαρτος καὶ μεταχωρεῖ εἰς ἄλλα σώματα. Αἱ βροχαὶ συμβαίνουσι λόγῳ τῶν συστροφῶν τοῦ ἀέρος. Ἔθεσαν δὲ οἱ Αἰγύπτιοι καὶ νόμους ὑπὲρ δικαιοσύνης, οὓς εἰς Ἑρμῆν ἀνήνεγκαν, τὰ δ' εὔχρηστα τῶν ζῴων ὡς θεοὺς ἐθεώρησαν. Ἔλεγον δὲ τέλος οἱ Αἰγύπτιοι, ὅτι αὐτοὶ γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρολογίαν καὶ ἀριθμητικὴν ἀνεῦρον.

[2] Διογ. Λαερτ. VIII 8, 90.

δὲ συγχρόνως, ὅτι ὁ πανάρχαιος αὐτῶν πολιτισμὸς βαθεῖαν δρᾶσιν ἤσκει ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες μάλιστα οὐχὶ σπανίως ἐν αὐτῷ ἀνεγνώριζον τὰς ῥίζας τοῦ ἰδίου αὐτῶν πολιτισμοῦ. Διογένης ὁ Λαέρτιος μάλιστα ὁμιλεῖ ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τινος περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν βαρβάρων[1] καὶ παρέχει τὴν πληροφορίαν, ὅτι κατά τινας τὸ ἔργον ταύτης ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἦρξεν. Ἐν τούτοις ῥητέον σχετικῶς πρὸς δόξαν τῆς καθαρότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λογισμοῦ, ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰ. καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸ τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ μετ' αὐτὸν εὐστοχώτερον ἔκριναν καὶ ἡρμήνευσαν τὰ πράγματα, ἐπαινοῦντες δηλαδὴ τὸν θεωρητικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν νοῦν οὐχὶ τῶν Αἰγυπτίων ἢ ἄλλου τινὸς λαοῦ, ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων μόνον. Οὕτως ὁ Στράβων, ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 24 - 20 π.Χ. ὡς συνοδὸς τοῦ Ῥωμαίου ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Γάλλου Αἰλίου διέτρεξε τὴν χώραν τοῦ Νείλου, ἱστορεῖ περὶ τῶν ἱερέων τῶν Θηβῶν[2], ὅτι οὗτοι, καθ' ἃ ἐλέγετο, ἀστρονόμοι καὶ φιλόσοφοι ἦσαν, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς φήμης ταύτης ὅμως οὐδὲν ἄλλο τεκμήριον ἐπάγεται ὁ γεωγράφος ἢ τὸ γεγονὸς μόνον, ὅτι οἱ ἱερεῖς οὗτοι ὑπέδειξαν ἁπλῶς τὴν χρῆσιν τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους ἀντὶ τοῦ σεληνιακοῦ, ὅπερ ὅμως ἀπετέλει ἔξοχον πόρισμα τῶν ἐμπειρικῶς μόνον, οὐχὶ δὲ θεωρητικῶς τε καὶ ἐπιστημονικῶς, ἀσκουμένων παρ' αὐτοῖς ἀστρονομικῶν σπουδῶν[3]. Ἀλλαχοῦ πάλιν[4] λέγει ὁ Στράβων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἡλιουπόλει κειμένην περίφημον ἐκείνην σχολὴν ἱερέων, ἥτις πολυτρόπως ἐξυμνήθη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ὅτι αὕτη κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους κατοικία ὄντως ἐγένετο τῶν ἱερέων, ἀνδρῶν φιλοσόφων καὶ περὶ τὴν ἀστρονομίαν ἀσχολουμένων, ὅμως τὸ σύστημα τούτων καὶ αἱ οἰκεῖαι ἐπιστημονικαὶ ἀσκήσεις ἐξέλιπον πλέον ἐντελῶς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ. Ἐν τοῖς μεγάλοις οἰκοδομήμασι τῆς σχολῆς ταύτης, ἐν οἷς διέτριβόν ποτε πολυπληθεῖς ἱερεῖς, οὐδεὶς πλέον ἐδείκνυτο τοῖς ἐπισκέπταις τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος προεστὼς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, ἀλλ' οἱ ἱεροποιοὶ μόνον καὶ ἐξηγηταὶ παρὰ τοῖς ξένοις τῶν περὶ τὰ ἱερὰ τελουμένων. Ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ ὁ Στράβων περὶ τῆς κομπορρήμονος ἠλιθιότητος Χαιρήμονός τινος, ὅστις παρηκολούθει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῷ ἡγεμόνι Αἰλίῳ Γάλλῳ ἀναπλέοντι εἰς τὴν Αἴγυπτον, προσεποιεῖτο δὲ ἀσκῶν τοιαύτην τινὰ ἐπιστήμην τοῦ ἱεροποιοῦ καὶ ἐξηγητοῦ τῶν ἱερῶν, ἐν ᾧ τῇ ἀληθείᾳ κατεγελᾶτο ὡς ἀλαζὼν καὶ ἰδιώτης[5]. Παρὰ Διο-

[1] Διογ. Λαέρτ. προοίμ. 1 κἑξ. — 6 κἑξ.

[2] Στράβ. XVII 1, 46 (= p. 1171 A. = p. 816 C. = III [1852] 392, 19 κἑξ. Kramer).

[3] Πρβλ. ἔτι καὶ XVII 1, 29 (= p. 1160 A. = p. 806 C. = III [1852] 377, 3 κἑξ. Kramer), ἔνθα ὁ γεωγράφος ποιεῖται λόγον περὶ τῶν Αἰγυπτίων ὡς βαρβάρων.

[4] Στράβ. XVII 1, 29 (= p. 1159 A. = p. 806 C. = III [1852] 376 Kramer).

[5] Ὁ ἀνὴρ οὗτος παρὰ τὸ ἑλληνοπρεπὲς ὄνομα αὐτοῦ ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Αἰγύπτιος. Πρβλ. σχετικῶς W. Otto, Priester und Tempel im hellenisti-

δώρῳ[1] ἀναγινώσκομεν, ὅτι ἀνήρ τις ἐν Ρόδῳ γένους τῶν Ἡλιαδῶν Ἀκτὶς καλούμενος καὶ διακρινόμενος διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀστρολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν ἦλθέ ποτε εἰς Αἴγυπτον καὶ ἔκτισε τὴν Ἡλιούπολιν θέμενος τὴν προσηγορίαν ταύτην ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· παρ' αὐτοῦ κυρίως ἔμαθον οἱ Αἰγύπτιοι τὰ περὶ τὴν ἀστρολογίαν θεωρήματα. Ὕστερον κατακλυσμοῦ γενομένου παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τῶν πλείστων ἀνθρώπων ἀπολομένων ὑπὸ τὰ ὕδατα ὁμοῦ μετὰ τῶν γραπτῶν περὶ τὴν ἀστρολογίαν μνημείων ἐξιδιοποιήσαντο οἱ Αἰγύπτιοι τὴν ἐπιστήμην ταύτην λέγοντες, ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ τὴν τῶν ἄστρων εὕρεσιν ἐποιήσαντο. Ὁμοίως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κτίσαντές ποτε ἐν Αἰγύπτῳ πόλιν ὀνομαζομένην Σάιν τῆς ὁμοίας ἔτυχον ἀγνοίας διὰ τὸν κατακλυσμόν. Διὰ τὰς αἰτίας ταύτας ἐνομίσθη, ὅτι ὁ Κάδμος κυρίως ὁ Ἀγήνορος ἐκόμισε πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ πολλὰς γενεὰς γράμματα ἐκ τῆς Φοινίκης. Ἀπὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου ἐπιστεύετο πλέον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο ἀσχολούμενοι περαιτέρω περὶ τὰς ἐπιστήμας, ἐφ' ὅσον εἰς λήθην περιέπεσε τὸ παρελθὸν ἐκεῖνο τῶν πρωτοτύπων ἐκ μέρους αὐτῶν καὶ ὑπερόχων περὶ ταύτας κατορθωμάτων.

Ἐν τούτοις ἡ ἔρις αὕτη περὶ τῶν πρωτείων τοῦ πολιτισμοῦ διεξήγετο οὐχὶ μόνον μεταξὺ Αἰγυπτίων ἢ τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς ἐν γένει καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Αἰγυπτίων καὶ Βαβυλωνίων ἢ Αἰθιόπων, Ἰουδαίων ἢ Ἰνδῶν ἔτι κ.οὗ.κ.[2]. Ὁ σοφιστὴς Φιλόστρατος φέρ' εἰπεῖν ζῶν κατὰ τὸν τρίτον μ.Χ. αἰ. ἐμφανίζει ἡμῖν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα[3], ὅστις ἔζη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ, περὶ τὰ τέλη δηλαδὴ τοῦ πρώτου μ.Χ. αἰ., μεταβαίνοντα τὸ πρῶτον πρὸς τοὺς σοφοὺς Ἰνδοὺς καὶ ἐκεῖ ἀντλοῦντα ἑαυτῷ τὴν περίφημον διδασκαλίαν τῆς μετεμψυχώσεως καὶ τὴν λοιπὴν σοφίαν αὐτοῦ, εἶτα δὲ ἐπισκεπτόμενον καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ὧν εἰρωνεύεται τὴν «φιλοσοφίαν» καὶ οὓς δεινῶς ὑποβιβάζει θεωρῶν αὐτοὺς ὡς κακοὺς καὶ ἐλλιπεῖς μαθητὰς τῶν Ἰνδῶν. Ἀλλ', ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα, εἰς τὸ θέμα δηλαδὴ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κυρίως ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου μεταξὺ Αἰγυπτίων καὶ Ἰουδαίων, ἄξιον μνείας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ τούτῳ οἱ Ἰουδαῖοι δεόντως ἐξεμεταλλεύθησαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὰ ἐπιχειρήματα ἐκεῖνα, ὧν ποτε ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Αἰγύπτιοι κυρίως ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ αὐτῶν

---

schen Ägypten. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Hellenismus. II, Leipzig - Berlin 1908, σ. 212, σημ. 1.

[1] Διόδ. V 57, 2 κἑξ.

[2] Πρβλ. σχετικῶς Th. Hopfner, Orient u. griech. Philosophie, σ. 5, σημ. 3.

[3] Φιλόστρ. τὰ εἰς τὸν Τυαν. Ἀπολλ. II 33 κἑξ. (= I [1870] 75 κἑξ. Kayser)· III 17 κἑξ. (= αὐτ. p. 96 κἑξ.)· VI 6 (= αὐτ. p. 210)· VI 18 κἑξ. (= αὐτ. p. 229 κἑξ.).

πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἰουδαῖοι τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ μεταξὺ αὐτῶν πρῶτος ὁ Ἀρτάπανος ἐμφανίζουσι τοὺς Ἕλληνας ὡς μαθητὰς οὐχὶ πλέον τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων, τοῦ μεγάλου αὐτῶν πατριάρχου Μωυσέως. Καὶ εἰ ἔτι συμφωνοῦντες τῷ Willrich ἐδεχόμεθα, ὅτι παρ' Ἀρταπάνῳ οὐδαμῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνακύπτει ἐσκεμμένη τις ἔφεσις καὶ σπουδὴ πρὸς παραγωγὴν τῆς ἑλληνιστικῆς σοφίας ἀπὸ τοῦ Μωυσέως ὡς ἀπὸ πρώτης πηγῆς, ὅτι ἡ ταὔτισις τοῦ «Μωύσου» μετὰ τοῦ «Μουσαίου» οὐχὶ mala fide ἐγένετο χάριν ὑπόπτων σκοπῶν συγχύσεως καὶ ἀπάτης, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἁπλῶς προϊὸν φιλομαθοῦς ἀναζητήσεως συγκρητισμῶν καὶ ὁμοιοτήτων ὀνομάτων, ὀφείλομεν, ὅπως τῷ Willrich πάλιν συμφωνοῦντες ὁμολογήσωμεν, ὅτι διὰ τοῦ ἐγχειρήματος τούτου, διὰ τῆς ταὐτίσεως δηλαδὴ τοῦ «Μωυσέως» μετὰ τοῦ «Μουσαίου» καὶ δὴ καὶ θεωρουμένου τούτου ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ διδασκάλου τοῦ Ὀρφέως, διήνοιξεν ὁ Ἀρτάπανος τὴν ὁδὸν τῆς θολώσεως καὶ φθορᾶς τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἐν τούτοις προσθετέον, ὅτι ἐναργὴς εἶναι ἐνταῦθα καὶ ἀναμφισβήτητος ἡ σπουδὴ τοῦ Ἀρταπάνου πρὸς διαστροφὴν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ἐπ' εὐνοίᾳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ ζήλου ἤσκησε σειρὰ Ἰουδαίων λογίων, οἵτινες προθύμους ἐν αὐτῷ συμπράκτορας εἶχον Ἕλληνας συγγραφεῖς, μάλιστα δὲ τὸν Ἑκαταῖον· πάντες οὗτοι ἐκτενῶς περιέγραφον τὰς παντοειδεῖς πληροφορίας Αἰγυπτίων ἱερέων, καθ' ἃς πάντες οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν κυρίως ἤντλησαν κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων τὴν πᾶσαν σοφίαν καὶ παιδείαν αὐτῶν· νῦν οἱ σοφοὶ οὗτοι δι' ἐλαφρᾶς τῶν οἰκείων τόπων μετακινήσεως ἀντλοῦσι τὰ στοιχεῖα τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν καὶ ἐξόχου παιδείας ἐξ ἰουδαϊκῶν κυρίως πηγῶν. Οὐχὶ ἐν μικρῷ βαθμῷ ἤσκησαν τὸ αὐτὸ ἔργον τῆς παραποιήσεως ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν λαῶν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰδικώτερον Ἰουδαῖοι. Ut Christiani iam Judaei hellenisticae aetatis fabellas Graecas in suum usum converterunt, γράφει ὁ Wendland λίαν ὀρθῶς[1], interdum biblicas narrationes ad earum exemplum mutaverunt. Ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὁ Μουσαῖος ἦσαν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογικὴν παράδοσιν οἱ πανάρχαιοι ἐκεῖνοι σοφοὶ ἱερεῖς καὶ μουσηγέται, οἵτινες τὸ πρῶτον ἐδίδαξαν τοὺς Ἕλληνας φιλοσοφίαν, τ.ἔ. ἐπιστήμην τῆς θρησκείας καὶ δὴ καὶ μετενεγκόντες ταύτην ἐξ Αἰγύπτου. Οὕτως οὐχὶ μόνον ὁ ἀρχαῖος αἰγυπτιακὸς πολιτισμός, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔτι ἦσαν προϊόντα ἰουδαϊκῆς δράσεως καὶ διδα-

---

[1] P. Wendland, De fabellis antiquis earumque ad Christianos propagatione. Gottingae [1911]. (= Ad praemiorum a quattuor ordinibus propositorum publicam renuntiationem, quae fiet die XIV. mensis Junii a. MDCCCCXI hora XII, huius Academiae cives et qui eius studiis favent invitant universitatis Georgiae Augustae prorector et senatus).

σκαλίας. Τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀρχαιοτάτου λαοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔναντι τοῦ νεωτέρου λαοῦ τῶν Ἑλλήνων ἰδιαιτέρως ἐξῆρε καὶ ὁ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ. ἀκμάσας Ἰουδαῖος ἱστορικὸς Φλάβιος Ἰώσηπος, εἰ καὶ οὗτος ἑλληνιστὶ ἔγραφε τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ διὰ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Φιλοκράτη οὐδένα ἄλλο σκοπὸν ἐπεδίωκεν ὁ ψευδο-Ἀριστέας[1] ἢ τὴν κατάδειξιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ εὐλαβοῦς σεβασμοῦ, μεθ' οὗ οἱ Πτολεμαῖοι, τ.ἔ. οἱ Ἕλληνες, ἀνέτεινον τὰ βλέμματα αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς θεοπνεύστους συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὅτε βραδύτερον κατὰ τὸν δεύτερον μ.Χ. αἰ. καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐθεωρεῖτο ὥς τις ἰουδαϊκὴ αἵρεσις καὶ οὕτως ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ περιεφρονεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς θρησκευτικόν τι σύστημα κατωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀξίας, ἤρξαντο οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (περὶ τὸ 150-211 μ.Χ.), ὅπως ἐμφανίζωσι τοὺς ἀρχαιοτάτους Ἕλληνας σοφοὺς ἀντλοῦντας τὴν σοφίαν αὐτῶν οὐχὶ μόνον ἐξ Αἰγύπτου καὶ Βαβυλωνίας, καθ' ἃ τοῦτο ἄλλωστε ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας ἐναργῶς ἐμαρτυρεῖτο καὶ ἐβεβαιοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐκ Φοινίκης ἔτι καὶ ἐκ τῆς Ἰουδαίας, καθ' ἃ τοῦτο νῦν διὰ σειρᾶς ἔργων τῆς ἰουδαϊκῆς γραμματείας ἀνεπτύσσετο καὶ κατεδεικνύετο. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Μωυσέως κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν καὶ λογίων ἐν γένει λεγόμενα, οἵτινες ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς αἰγυπτομανίας ἐπὶ παντὸς κλάδου τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας κατέστησαν, ὡς ἐλέχθη, τοὺς Ἕλληνας εὐλαβεῖς μαθητὰς τῶν Αἰγυπτίων, ἐμφανίζει ἡμῖν ὁ Ἀρτάπανος τοὺς κατοίκους τῆς χώρας τοῦ Νείλου οὐχὶ ὥς τινα λαὸν πρωτοτύπου τινὸς καὶ ἀκραιφνοῦς μεγαλοφυΐας, ἀλλ' ὡς μεταγενεστέρους μιμητὰς ξένου τινὸς πολιτισμοῦ, τοῦ ἰουδαϊκοῦ δηλονότι πολιτισμοῦ, οὗτινος δημιουργοὶ ἦσαν ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἰωσὴφ καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Ἰουδαῖοι, μάλιστα δὲ ὁ Μωυσῆς. Τὸ αἴτιον τοῦ εὐκρινοῦς ἐκείνου γεγονότος, καθ' ὃ ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος λίαν ἐκτενῶς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ μεταποιεῖ τὴν ἐν τῇ Π.Δ. παρεχομένην ἡμῖν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μωυσέως παράδοσιν ἀποβάλλων κυρίως τὰ ἰουδαϊκῆς ὑφῆς καὶ χροιᾶς στοιχεῖα αὐτῆς καὶ ἐπαγόμενος ἀντ' αὐτῶν χαρακτῆρας τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν συγκρητιστικοῦ ἐκείνου τύπου τοῦ «θείου ἀνδρός», ἐννοεῖ τις πληρέστερον, ὅταν σὺν τοῖς ἄλλοις λάβῃ ἔτι ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἀναμφισβήτητον ἐκείνην ἐπὶ τοῦ προκειμένου γραμματολογικὴν λεπτομέρειαν, καθ' ἣν ὁ Ἀρτάπανος ἐπεδίωκεν, ὅπως ἀσκήσῃ δρᾶσίν τινα καὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ εἰδωλολατρικοὺς κατ' ἐξοχήν, ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως οὐχὶ ὑπ' ἀντισημιτικῶν φρονημάτων ἐμφορουμένους,

[1] A r i s t e a e ad Philocratem epistula cum ceteris et de origine versionis LXX interpretum testimoniis. L. M e n d e l s o h n schedis usus ed. P. W e n d l a n d. Lipsiae 1900.

κύκλους λογίων καὶ πεπαιδευμένων ἐν γένει ἀνθρώπων. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοιούτου τινὸς σκοποῦ ἦτο κατὰ φυσικὸν λόγον ἀναγκαία ἡ ἐπὶ παντοειδῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἔξαρσις τῶν τυπικῶν μᾶλλον στοιχείων, οὐχὶ δὲ τῶν εἰδικῶν καὶ ἀτομικῶν τούτων διαφορῶν. Ἀφ' οὗ χρόνου ἡ ἐπιστήμη ἐγνώρισε μακράν τινα σειρὰν ἀλεξανδρεωτικῶν ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον «μαρτύρων», κατέστησαν ἡμῖν εὐθεατώτεραι αἱ μεταξὺ τῆς εἰδωλολατρικῆς καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς γραμματείας ὑφιστάμεναι περιοχαὶ συναφείας τε καὶ συγγενείας. Ἡ ἰδιόρρυθμος ὑφὴ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου ἑρμηνεύεται ἔτι ἐν ἀξιολόγῳ τινὶ βαθμῷ καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐν τῷ περὶ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον μυθιστορήματι παρουσιαζομένας ἡμῖν περιέργους λογοτεχνικὰς καὶ θρησκειολογικὰς εἰκόνας[1]. Ἐν τῷ μυθιστορήματι τούτῳ καθίσταται ὁ μέγας υἱὸς τοῦ Φιλίππου διάπυρος ζηλωτὴς τοῦ Ἰεχωβά, ὃν οὗτος ἀναγνωρίζει ὡς τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν καὶ οὗτινος τὴν λατρείαν αἴρει εἰς περιοχὰς πολὺ ὑψηλοτέρας καὶ σεπτοτέρας πασῶν τῶν περιοχῶν λατρείας πάντων ἐν γένει τῶν ἄλλων θεῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἐν τῷ μυθιστορήματι τούτῳ ἐξωθεῖται ὁ Σάραπις ἀγερώχως τε καὶ βιαίως ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἰεχωβὰ μακρὰν τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου ἀντικαθίστανται ὁριστικῶς τε καὶ σταθερῶς ἡ σοφία μὲν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς σοφίας τῶν Ἰουδαίων, ὁ μαθητὴς δὲ τοῦ Ὀρφέως Μουσαῖος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ Ὀρφέως Μουσαίου-Μωύσου. Ὁ Ἀλέξανδρος κομίζει εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀντὶ οἱωνδήποτε ἄλλων λειψάνων ἡρώων τὰ ὀστᾶ τοῦ Ἱερεμίου κυρίως, κατὰ δὲ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς Ἱερουσαλὴμ εὐλαβῶς ἀκροᾶται οὗτος τοῦ Ἰουδαίου ἀρχιερέως διδάσκοντος αὐτὸν τὸ ὑψηλὸν περιερόμενον τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας καὶ ἀσμένως εἶτα ἀναδέχεται τὸν οἰκεῖον προσηλυτισμόν. Πᾶσαι αἱ γραμματολογικαὶ αὗται εἰκόνες ἀποτελοῦσιν ἀναντιρρήτως λογοτεχνικὰ καὶ θρησκειολογικὰ δημιουργήματα τῶν μεταχριστιανικῶν χρόνων, μαρτυροῦσιν ὅμως ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν ζῶσαν παρουσίαν τῆς ἐθνοφίλου ἐκείνης ἰουδαϊκῆς διαθέσεως καὶ νοοτροπίας, ἣν ἐκτενῶς ἐγνωρίσαμεν παρ' Ἀρταπάνῳ καὶ ἥτις ἀναντιρρήτως ἰσχυρῶς ἐδέσποζε τῶν λογισμῶν καὶ τῶν συναισθημάτων σειρᾶς ὅλης Ἰουδαίων λογίων τε καὶ ἱστορικῶν.

§ 4.

Ὁ εἰς «Μουσαῖον» μετονομασθεὶς Μώυσος ἐγένετο διδάσκαλος τοῦ Ὀρφέως. Ἀνδρωθεὶς οὗτος πολλὰ εὔχρηστα πράγματα παρέδωκε τοῖς

[1] Πρβλ. σχετικῶς Fr. P f i s t e r, Eine jüdische Gründungsgeschichte Alexandrias. Mit einem Anhang über Alexanders Besuch in Jerusalem. Heidelberg 1914 (= Sitz.-Ber. d. Heidelb. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Kl. 11), σ. 3 κἑξ.

ἀνθρώποις· πλοῖα ἐξεῦρεν οὗτος καὶ μηχανὰς πρὸς διενέργειαν λιθοθεσιῶν καὶ τὰ Αἰγύπτια ὅπλα καὶ ὄργανα ὑδρευτικά τε καὶ πολεμικὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν τέλει. Τὴν πολιτείαν πᾶσαν διεῖλεν ὁ Μωυσῆς εἰς 36 νομοὺς καὶ ἀπέταξεν ἑκάστῳ μὲν τούτων τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ καὶ οἰκείου θεοῦ, τοῖς ἱερεῦσι δὲ τὴν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ σπουδὴν καὶ μάθησιν τῶν ἱερογλυφικῶν γραμμάτων, ἀπέταξε δὲ ἑκάστῳ νομῷ καὶ τὴν ἀφιέρωσιν τοῖς θεοῖς αἰλούρων τε καὶ κυνῶν καὶ ἴβεων· ἀπένειμε δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαίρετον χώραν.

Περὶ τοῦ Μωυσέως ὡς διδασκάλου τοῦ Ὀρφέως ἐγένετο ἤδη ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐκτενὴς λόγος.

Τῆς λέξεως: «ἐξευρεῖν» κυρίως ποιεῖται ἐνταῦθα χρῆσιν ὁ Ἀρτάπανος ἐπὶ τοῦ Μωυσέως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν βίον εἰσαγωγὴν τῆς τέχνης τῆς ναυσιπλοΐας, τῆς οἰκοδομήσεως τειχῶν, ναῶν κ.οὗ.κ., τῆς ὁπλοποιίας, τῆς ὑδρεύσεως, τοῦ πολέμου καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ λέξις αὕτη ἐνέχει ἰδιαιτέραν τινὰ σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἀνωτέρω γνώμην, καθ' ἣν καθ' ἑλληνικόν τινα τρόπον ἡρωοποιεῖται ἐνταῦθα ὁ Μωυσῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου καὶ ἐσκεμμένως καὶ καθ' ὡρισμένον σχέδιον περιβάλλεται οὗτος ὑπὸ τῆς αἴγλης τοῦ σοφοῦ πρωτοπόρου ἐν πάσῃ περιοχῇ ἀνθρωπίνης τινὸς δράσεως καὶ δημιουργίας. Ἐφ' ὅσον, καθ' ἃ ἡμῖν λίαν γνωστὸν εἶναι, ἐν πάσαις ταῖς περιοχαῖς τῆς πνευματικῆς δημιουργίας εἶχον οἱ Ἕλληνες τοὺς «εὑρετὰς» αὐτῶν, θεούς τινας οἱουσδήποτε, ἥρωας ἐνδόξους ἢ ἀνθρώπους ἐν γένει σοφούς, ἔδει, ὅπως ἐπὶ τῷ σκοπῷ διεξαγωγῆς νικηφόρου τινὸς συναγωνισμοῦ ἐμφανισθῇ καὶ ὁ Μωυσῆς ὡς ὁ πρῶτος τοῖς ἀνθρώποις χορηγὸς εὐχρήστων τε καὶ ὠφελίμων πραγμάτων. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς φιλοσοφίας ἐξομοιοῦται ὁ Μωυσῆς τῷ Πυθαγόρᾳ καί, ὡς ἐκεῖνος ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παραδόσεως, οὕτω καὶ οὗτος ἐν τῷ μυθιστορήματι τοῦ Ἀρταπάνου καθίσταται «πρῶτος φιλόσοφος». Ἐν τῷ μυθιστορήματι τούτῳ περιβάλλεται ὁ Μωυσῆς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐκείνην ἰδέαν τοῦ «θείου ἀνδρός», τοῦ φιλοσοφοῦντος δημιουργοῦ καὶ φορέως ὑψηλοῦ τινος καὶ πλουσίου πολιτισμοῦ.

Προκειμένου νῦν, ὅπως χωρήσω εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τῆς ἐν λόγῳ παραγράφου τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος, ἐπάγομαι αὐταῖς λέξεσι τὸ κείμενον τοῦ Ἀρταπάνου, ἵνα ἐν ὄψει αὐτοῦ εὐχερέστερον ὁ ἀναγνώστης κατανοῇ τὰς οἰκείας ἑκάστοτε γλωσσικάς, φιλοσοφικὰς ἢ θρησκειολογικὰς παρατηρήσεις, διότι ὄντως λίαν δυσχερὲς εἶναι τὸ τμῆμα τοῦτο.

«ἔτι δὲ (sc. Ἀρτάπανός φησι) τὴν πόλιν εἰς λϛ' νομοὺς διελεῖν καὶ ἑκάστῳ τῶν νομῶν ἀποτάξαι τὸν θεὸν σεφθήσεσθαι τά τε ἱερὰ γράμματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἶναι δὲ καὶ αἰλούρους καὶ κύνας καὶ ἴβεις, ἀπονεῖμαι δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαίρετον χώραν».

Ἐν πρώτοις παρατηρῶ, ὅτι ὅ τε Vigerus καὶ ὁ Caisford ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῶν οὐχὶ ὀρθῶς τονίζουσι τὴν λέξιν: «νομὸς» ἐπὶ τῆς παραληγούσης[1].

Ἡ λεπτομέρεια τῆς εἰς νομοὺς διαιρέσεως τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἑκάστῳ τούτων ἀποτάξεως πρὸς λατρείαν ἰδίου τινὸς θεοῦ καὶ οἰκείου ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν εἰκόνας ἐκ τῶν «Νόμων» καὶ τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος. Ἀναντιρρήτως ἀποτελεῖ ὑπόθεσίν τινα τοῦ ἄρχοντος καὶ τοῦ σοφοῦ νομοθέτου καὶ τοῦτο ἔτι τὸ ἔργον, ἡ εἰς μέρη δηλονότι ἁρμοδία καὶ εὔστοχος διαίρεσις τῆς ἰδεώδους πολιτείας καὶ ὁ διορισμὸς ἐφ' ἑκάστου τούτων τοῦ οἰκείου πάτρωνος. Ἀναμφιβόλως οὐχὶ εὐχερὲς εἶναι ἡμῖν, ὅπως ἀκριβῶς καθορίσωμεν, ἐν οἵᾳ ἐκτάσει ὁ Ἀρτάπανος ἐγίνωσκε τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος, ἐν τούτοις θὰ ἀπετέλει ὄντως ἱστορικόν τι καὶ γραμματολογικὸν ἅμα σφάλμα, εἰ ἐν ὄψει τῶν προκειμένων ἡμῖν σχετικῶς οἰκείων στοιχείων ἠρνούμεθα τῷ Ἰουδαίῳ τούτῳ λογίῳ τὴν κτῆσιν γνώσεων τοιαύτης τινὸς συνθέσεως καὶ ὑφῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εὑρήσομεν κατωτέρω παρ' Ἀρταπάνῳ φράσιν τινά, ἥτις ἐμφανίζει ὄντως ἐκτενῆ ὁμοιότητα πρὸς χωρίον τι τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος. Ἐπὶ πλέον παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μωυσέως, τὴν εἰς νομοὺς δηλονότι διαίρεσιν τῆς χώρας, διεξάγει παρὰ Διοδώρῳ[2], ὅστις τὴν οἰκείαν αὐτοῦ πληροφορίαν ἐκ τοῦ Ἑκαταίου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀντλεῖ, ὁ βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων Σεσόωσις. Οὗτος διελὼν τὴν χώραν ἅπασαν εἰς ἓξ καὶ τριάκοντα μέρη, ἃ «νομοὺς» οἱ Αἰγύπτιοι ἐκάλουν, ἐπέστησε τούτοις ἅπασι νομάρχας, οἵτινες θὰ ἐπεμελοῦντο τῆς εἰσπράξεως τῶν βασιλικῶν προσόδων καὶ θὰ διῴκουν καὶ διηυθέτουν ἅπαντα τὰ ἐν τῇ διοικητικῇ περιοχῇ ἑκάστου τούτων ἀναφυόμενα ζητήματα[3]. Ὁ Ἀρτάπανος κοσμεῖ, ὡς βλέπομεν, ἐνταῦθα τὸν ἥρωα αὐτοῦ διὰ τῶν πτερῶν τοῦ Σεσοώσιος. Γέφυράν τινα συσχετισμοῦ τοῦ Μωυσέως μετὰ τοῦ βασιλέως τούτου τῆς Αἰγύπτου δημιουργεῖ πιθανώτατα ἡ ὑψηλὴ ἰδιότης ἀμφοτέρων ὡς νομοθετῶν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ

---

[1] Πρβλ. σχετικῶς τὴν οἰκείαν παρατήρησιν τοῦ Valckenarii ἐν: Ἡροδότου Ἁλικαρνησσῆος ἱστοριῶν λόγοι Θ ἐπιγραφόμενοι Μοῦσαι. Herodoti Halicarnassei historiarum libri IX Musarum nominibus inscripti... Editionem curavit et suas itemque L. C. Valckenarii notas adi. R. Wesselingius etc. Amstelodami 1763, p. 309, σημ. 71· R. E. Jablonskii, ἔ.ἀ. I (1804) 165.

[2] Διόδ. Ι 54, 3.

[3] Καὶ ὁ Στράβ. XVII 1, 3 (= p. 1135 A. = p. 777 C. = III [1852] 348, 20 κέξ. Kramer) ὁμιλεῖ περὶ διαιρέσεως τῆς Αἰγύπτου εἰς 36 πάλιν νομούς. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος οὐδαμῶς βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν μνημείων. Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften I (1857) 93. Ὁ P. E. Jablonskius, ἔ.ἀ. I (1804) 165 ὁμιλεῖ ἐν γένει περὶ μετρήσεως τῆς Αἰγύπτου.

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑΣ ΩΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΕΙΣ ΤΥΝΗΣΙΑΝ

ΚΑΤ' ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΒΕΝΕΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ (1389)

Εἰς ἀνακοίνωσιν γενομένην ὑπ' ἐμοῦ πρὸ τριετίας περὶ τοῦ παλαιοτέρου γνωστοῦ Κρητὸς ποιητοῦ (μικρὸν μετὰ τὸ 1403 γράψαντος) Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, τοῦ ὁποίου τὰ ἐκ 4000 καὶ πλέον στίχων ποιήματα ἀνεκάλυψα ἐν ἁγιορειτικῷ χειρογράφῳ [1] καὶ ἑτοιμάζω πρὸς ἔκδοσιν, διέλαβον συντόμως [2] καὶ περὶ τοῦ πολυκυμάντου βίου αὐτοῦ ὡς πολεμιστοῦ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, ὡς δικηγόρου ἐν Χάνδακι καὶ ὡς πρεσβευτοῦ τῆς Βενετίας εἰς τὰς αὐλὰς Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων ἡγεμόνων, κατὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ παρεχομένας ἐν τῷ πρώτῳ τῶν τεσσάρων ποιημάτων του (στ. 1200 - 1376) αὐτοβιογραφικὰς εἰδήσεις. Παρετήρησα δὲ τότε [3] ὅτι αἱ καὶ γενικώτερον ἐνδιαφέρουσαι εἰδήσεις αὗται περὶ τοῦ βίου του φαίνονται ἀπολύτως ἀξιόπιστοι, διότι τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν πρεσβείαν του ἀνεῦρον ἱστορικῶς μεμαρτυρημένην ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐπισήμου κειμένου τῆς συνθήκης [4] τῆς συναφθείσης τῇ 24 Ἰουλίου 1403 μεταξὺ τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, καὶ τοῦ ἐν Παλατίοις (Μιλήτῳ) ἡγεμόνος τοῦ τουρκικοῦ ἐμιράτου τοῦ Μεντεσὲ Elyas Beg [5].

---

1 Μ. Ἰ. Μανούσακα, Περὶ ἀγνώστου Κρητὸς ποιητοῦ πρὸ τῆς Ἁλώσεως. Ὁ Λεονάρδος Ντελλαπόρτας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 29 (1954), σ. 32 - 44. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ντελλαπόρτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς κρητικῆς καὶ γενικώτερον τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας βλ. νῦν καὶ Στυλ. Ἀλεξίου, Κρητικὴ Ἀνθολογία (ΙΕ' - ΙΖ' αἰώνας), Ἡράκλειον Κρήτης, 1954, σ. 10 καὶ 23. — M. J. Manoussakas, La littérature crétoise à l'époque vénitienne, «L'Hellénisme Contemporain», τόμ. 9 (1955), σ. 97. — Bruno Lavagnini, Storia della Letteratura Neoellenica, Milano (1955), σ. 64 - 65. — Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Δεύτερη ἔκδοση. Παράρτημα: Σημειώσεις καὶ Πίνακες (Ἀθήνα, 1956), σ. 30.

2 Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 34 - 39.

3 Αὐτόθι, σ. 37.

4 Ἐκδεδομένου ὑπὸ [G. M. Thomas - R. Predelli], Diplomatarium Veneto - Levantinum, pars II, Venetiis, 1899, ἀριθ. 160, σ. 293 - 296.

5 Περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης εἶχον παρασκευάσει καὶ ἀνακοίνωσιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Un ambassadeur de Venise et du Duc de Crète à la cour d'Elyas Beg, emir de Menteché, en 1403» διὰ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει 10ον Διεθνὲς

Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τρίτης αὐτοῦ πρεσβείας «εἰς τὸν Σαρακηνὸν σουλτάνον Βαρβαρίας» (Τυνησίας), καθ' ἣν ἐπέτυχεν, ὡς γράφει (στ. 1273), ν' ἀπολυτρώσῃ τῶν δεσμῶν «ἑβδομήκοντα ἀνθρώπους Βενετίκους», διηρωτώμην τότε [1], ἂν ὄντως αὐτὴ ἐσχετίζετο πρὸς ἀνέκδοτον ἔγγραφον τῶν βενετικῶν ἀρχείων ἀπὸ 9 Δεκεμβρίου 1389, περιεχόμενον ἐν Senato Misti, Registro 41, φ. 45r, τοῦ ὁποίου ἡ παρὰ H. Noiret φερομένη περίληψις περιωρίζετο εἰς τὴν ἀκόλουθον ἀόριστον ἐπιγραφήν: «Envoi d'un ambassadeur à Tunis, pour racheter les captifs, qui y sont traités 'comme des chiens'» [2]. Ἐπιθυμῶν νὰ ἐξακριβώσω τὸ πρᾶγμα, παρεκάλεσα τὸν ἐν Βενετίᾳ ἐρευνητὴν κ. Κ. Δ. Μέρτζιον καὶ τὸν ἐκεῖ χάριν μελετῶν διατρίβοντα τότε συνάδελφον κ. Ν. Β. Δρανδάκην νὰ μοὶ ἀποστείλουν φωτογραφίαν τοῦ ἐγγράφου τούτου, ἐρευνήσουν δὲ καὶ τὰ παρακείμενα ἔγγραφα πρὸς ἀνεύρεσιν τυχὸν καὶ ἄλλων εἰδήσεων περὶ τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ. Ὄντως δὲ τὰ ὑπὸ τῶν δύο τούτων φίλων (τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν) εὑρεθέντα ἐν τῷ ὑποδειχθέντι Registro 41 καὶ ἀποσταλέντα μοι ἐν μικροταινίαις ἔγγραφα, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1954, ἐπηλήθευσαν τὰς ὑπονοίας καὶ ὑπερέβησαν μάλιστα τὰς προσδοκίας μου. Διότι πρῶτον ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἐξ οὗ ὡρμήθην ἔγγραφον (τὸ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 4) σχετίζεται πράγματι πρὸς τὴν εἰς Τυνησίαν ἀποστολὴν τοῦ Ντελλαπόρτα. Ἔπειτα διεπιστώθη ὅτι ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων ἀνευρεθέντων περὶ τούτου ἐγγράφων τὰ δύο (ἤτοι τὰ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3) περιέχουν τὰς περὶ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἐπισήμους τῆς Βενετίας ὁδηγίας (ἀπὸ 31 Μαΐου 1389) καὶ συγχρόνως βοηθοῦν εἰς τὴν ἐπαλήθευσιν καὶ χρονικὴν τοποθέτησιν καὶ τῆς δευτέρας ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του μνημονευομένης πρεσβείας τοῦ Ντελλαπόρτα πρὸς τὸν Δεσπότην τοῦ Μορέως Θεόδωρον Α' Παλαιολόγον· τὸ δὲ τρίτον (ἤτοι τὸ ὑπ' ἀριθ. 1) ἐπιβεβαιοῖ καὶ χρονολογεῖ καὶ ἑτέραν τῆς αὐτοβιογραφίας εἴδησιν, τὸν διορισμὸν τοῦ Ντελλαπόρτα ὡς δικηγόρου ἐν Χάνδακι τῆς Κρήτης (10 Μαΐου 1389). Τέλος, ἐξηκριβώθη ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα παρουσιάζουν καὶ γενικώτερον ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον, διότι εἶναι ἄγνωστα εἰς τοὺς εἰδικῶς πραγματευθέντας περὶ τῶν πολιτικῶν σχέσεων τῆς Βενετίας πρὸς τοὺς σουλτάνους τῆς Τυνησίας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐκδίδω αὐτὰ κατωτέρω μετὰ περιλήψεων καὶ σημειώσεων.

Καὶ τὰ μὲν περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ ἐκ τῶν

Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἥτις ὅμως, ἕνεκα τῆς μὴ συμμετοχῆς τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας κατόπιν τῶν τουρκικῶν ὠμοτήτων τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1955, ἐματαιώθη.

1 Μ. Ἰ. Μανούσακα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 36, σημ. 2.

2 Hippolyte Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485, tirés des archives de Venise, Paris, 1892, σ. 29.

ἐγγράφων τούτων προκύπτοντα νέα στοιχεῖα θὰ χρησιμοποιηθοῦν προσηκόντως ἐν τῇ περὶ τούτου βιογραφικῇ μελέτῃ, ἥτις θὰ προταχθῇ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων του. Τὰ περὶ τῶν διπλωματικῶν ὅμως σχέσεων τῆς Βενετίας πρὸς τὴν Τυνησίαν λήγοντος τοῦ 14ου αἰῶνος θὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἐκδιδομένων ἐγγράφων.

Κατὰ τὸν ἐπιφανῆ ἱστορικὸν τῶν σχέσεων τῶν ἀραβικῶν κρατῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς πρὸς τὰ χριστιανικὰ Mas Latrie [1], μετὰ τὴν οἰκτρῶς ἀποτυχοῦσαν ἐκστρατείαν τῶν Γενουατῶν καὶ τῶν ὑπὸ τὸν duc de Bourbon Γάλλων κατὰ τοῦ σουλτάνου τῆς Τυνησίας Abou'l Abbas, τὸ θέρος τοῦ 1390 [2], τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Ἰταλίας ἔσπευσαν νὰ ἐπιδιώξουν τὴν μετὰ τοῦ ἐπιφόβου τούτου σουλτάνου συνδιαλλαγὴν διὰ συνάψεως συνθηκῶν εἰρήνης. Ἡ Βενετία, μολονότι εἶχε παραμείνει ἀμέτοχος τῆς συγκρούσεως ταύτης, ἠθέλησεν οὐχ ἧττον ν' ἀνανεώσῃ τὰ παλαιὰ σύμφωνα εἰρήνης μετὰ τῆς Τυνησίας (τὸ τελευταῖον, τοῦ 1317, δεκαπενταετοῦς διαρκείας, παρετείνετο ἔκτοτε σιωπηρῶς κατ' ἀμοιβαίαν συνεννόησιν) καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοῦτο τὸν Ἰάκωβον Valaresso ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ πρέσβεως καὶ προξένου [3]. Οὗτος πράγματι ἐπέτυχε τὴν ὑπογραφὴν νέου συμφώνου, δεκαετοῦς ἰσχύος, ἀντιγράφοντος τὸ τοῦ 1317, τῇ 4 Ἰουλίου 1391 ἢ 1392 (ὀρθότερον 1391) [4], κατόπιν ἑνὸς μηνὸς διαπραγματεύσεων, τὰς λεπτομερείας τῶν ὁποίων μανθάνομεν ἐκ μακρᾶς καὶ ἐνδιαφερούσης ἐκθέσεως αὐτοῦ ἀποσταλείσης πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας Ἀντώνιον Venerio τὴν ὑστεραίαν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ συμφώνου [1].

[1] Relations et commerce de l'Afrique Septentrionale ou Magreb avec les nations chrétiennes au moyen âge, par le Comte de Mas Latrie, Paris, 1886, σ. 420 κ.ἑξ.

[2] Βλ. λεπτομερέστερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης J. Delaville Le Roulx, La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du maréchal Boucicaut, Paris, 1885, σ. 166 - 200.

[3] Mas Latrie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 423 - 424.

[4] Τὸ σύμφωνον τοῦτο βλ. νῦν ἐκδεδομένον καὶ ἐν Diplomatarium Veneto - Levantinum, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 137, σ. 231 - 237, ἔνθα καὶ ἡ εἰς αὐτὸ προσηρτημένη ἐπιστολὴ τοῦ σουλτάνου πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας (ἀριθ. 138, σ. 237). Ὡς ἔτος τῆς συνάψεώς του φέρεται ἐνταῦθα (τὸ χειρόγραφον παρέχει μόνον τὴν ἡμερομηνίαν 4 Ἰουλίου) τὸ 1392. Τὸ ὀρθὸν ὅμως εἶναι τὸ 1391. Διότι ὁ Valaresso ἀναφέρει (αὐτόθι, σ. 238) ὅτι, ὅτε τῇ 6ῃ Ἰουνίου ἀφίκετο εἰς Τύνιδα, συνήντησεν ἐκεῖ τὸν πρέσβυν τῶν Γενουατῶν Oliberio de Martino διαπραγματευόμενον συνθήκην, ἥτις γνωρίζομεν ὅτι ὑπεγράφη τῇ 17ῃ Ὀκτωβρίου 1391 (Mas Latrie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 422). Ἀλλὰ καὶ ἐκ βενετικοῦ ἐγγράφου ἀπὸ 26 Ἰουλίου 1400, οὗ περίληψις παρὰ N. Iorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, τόμ. I, Paris, 1899, σ. 101, μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην ἀπεφασίσθη ἡ εἰς Τυνησίαν ἀποστολὴ νέου πρέσβεως τῶν Βενετῶν πρὸς ἀνανέωσιν τῆς συνθήκης. Ἐπειδὴ αὕτη ἦτο δεκαετοῦς διαρκείας, ἂν εἶχε συναφθῇ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1392, δὲν θὰ ἐπεζητεῖτο ἡ ἀνανέωσίς της ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1400, ἤτοι δύο ὅλα ἔτη πρὸ τῆς λήξεως τῆς ἰσχύος της. Ἄρα συνήφθη τῷ 1391.

Ὡς βλέπει τις, ὁ Mas Latrie οὐδὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν περὶ τῆς ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐκδιδομένων ὑπ' ἀριθ. 2 - 3 ἐγγράφων μαρτυρουμένης ἀποστολῆς, δύο ἔτη πρότερον (θέρος 1389), τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα πρὸς τὸν αὐτὸν σουλτάνον, ὡς οὐδὲ περὶ τῆς διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 ἐγγράφου ληφθείσης τῇ 9 Δεκεμβρίου 1389 ἀποφάσεως ὅπως, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ ἐπανελθόντος ἐκ Τυνησίας Ντελλαπόρτα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ σουλτάνου, ἀποσταλῇ νέος πρέσβυς ἔχων ἐπὶ πλέον καὶ δικαιοδοσίαν προξένου, πρὸς τελικὰς διαπραγματεύσεις καὶ ὑπογραφὴν τοῦ συμφώνου. Τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐδημοσιεύθη βραδύτερον ὑπὸ H. Noiret περίληψις μόνον, ἡ καὶ παρατεθεῖσα ἀνωτέρω [2]. Ταύτην ἔσχεν ὑπ' ὄψιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ δοκιμωτέρου περὶ τῶν Χαφσιδῶν σουλτάνων τῆς Τυνησίας ἱστορικοῦ ἔργου R. Brunschvig [3], ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἄκρας συντομίας καὶ ἀσαφείας αὐτῆς, οὐδεμίαν τῶν ἐν τῷ ἐγγράφῳ εἰδήσεων ἠδυνήθη ἐντεῦθεν ν' ἀρυσθῇ καὶ χρησιμοποιήσῃ. Τοιουτοτρόπως ὄχι μόνον ἠγνόησε καὶ οὗτος παντάπασι τὰ κατὰ τὴν πρεσβείαν τοῦ Ντελλαπόρτα [4], ἀλλὰ καὶ δὲν συνεσχέτισε τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Valaresso [5], εἰς ἣν προφανῶς ἀναφέρεται.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὰ ἡμέτερα ἔγγραφα ἔρχονται νὰ ἐπιχύσουν νέον φῶς εἰς τὰ ἀνωτέρω γνωστὰ μέχρι τοῦδε γεγονότα, ὡς παρέχοντα τὴν προϊστορίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Valaresso συναφθείσης βενετοτυνησιακῆς συνθήκης. Ἡ προϊστορία δὲ αὕτη ἔχει δι' ὀλίγων ὡς ἑξῆς:

Πρὸ τοῦ Valaresso — ἀλλὰ καὶ τοῦ Ντελλαπόρτα — ἡ Βενετία εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν σουλτάνον τῆς Τυνησίας Abu'l Abbas καὶ ἕτερον πρέσβυν (τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν μνημονεύεται) πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν πληρωμάτων δύο βενετικῶν ἐμπορικῶν πλοίων αἰχμαλωτισθέντων παρὰ τὴν Σικελίαν.

[1] Ἀνάλυσιν καὶ μερικὴν μετάφρασιν τῆς ἐκθέσεως παρέχει ὁ Mas Latrie, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 424 - 432. Τὸ κείμενον ἐκδεδομένον νῦν καὶ ἐν Diplomatarium Veneto - Levantinum, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 139, σ. 238 - 243, συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ ἐπιστολῆς τοῦ Valaresso πρὸς τὸν Δόγην περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ χάριν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν αἰχμαλώτων διανεμηθέντων χρηματικῶν δώρων (ἀριθ. 140, σ. 244).

[2] Βλ. ἀνωτέρω, σ. 341 καὶ σημ. 2.

[3] R. Brunschvig, La Berberie Orientale sous les Hafsides, des origines à la fin du XVe siècle (Publications de l'Institut d'Études Orientales d'Alger, τόμ. VIII), Paris, 1940, τόμ. 1, σ. 198.

[4] Ὁ καθηγητὴς κ. Brunschvig, ἐρωτηθεὶς πέρυσιν ὑπ' ἐμοῦ, μέσῳ τοῦ φίλου κ. Fr. Thiriet, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ διαβεβαιώσῃ ὅτι τὰ ἡμέτερα ἔγγραφα ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἄγνωστα εἰς τὴν ἔρευναν. Τοῦτο πιστεύει καὶ ὁ κ. Thiriet, ἔμπειρος ἐρευνητὴς τῶν βενετικῶν ἀρχείων.

[5] Βλ. αὐτόθι, σ. 203 - 204.

Οὗτος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπανέλθει καθ' ὃν χρόνον ἀνελήφθη ἡ κατὰ τοῦ σουλτάνου ἐκστρατεία τοῦ ναυάρχου τῆς Σικελίας Μανφρέδου de Clermont καὶ τῶν Γενουατῶν ἡ ἀπολήξασα εἰς τὴν κατάληψιν τῆς νήσου Gerba, τὸν 'Ιούνιον τοῦ 1388. Τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ἐβοήθησε καὶ ἡ Βενετία δι' ὀλίγων γαλερῶν. Μετά τινα χρόνον ὁ πρέσβυς ἐπέστρεψεν ἄπρακτος, διότι ὁ σουλτάνος ἀπῄτει νὰ ἔχῃ οὗτος εἰδικὴν ἐξουσιοδότησιν ἐκ μέρους τῆς Βενετίας πρὸς συνομολόγησιν συνθήκης. Διὰ τοῦτο οἱ Βενετοὶ ἀπεφάσισαν, τῇ 31 Μαΐου 1389, ν' ἀποστείλουν ὡς νέον πρέσβυν τὸν Κρῆτα Λεονάρδον Ντελλαπόρταν, ἀφοῦ πρῶτον ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν (10 Μαΐου) τὸ ὀφφίκιον τοῦ δικηγόρου ἐν Χάνδακι. Τοῦτον ἀπέστειλαν διὰ τῆς γαλέρας τοῦ ἐν Ναυπλίῳ τότε εὑρισκομένου ὑποναυάρχου Λεονάρδου Trevisan μετὰ πλήρους ἐξουσιοδοτήσεως καὶ λεπτομερῶν ὁδηγιῶν. 'Ο Ντελλαπόρτας — ὡς μανθάνομεν ἐξ ἄλλης πηγῆς, τῆς αὐτοβιογραφίας του — ἐγένετο καλῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἐπέτυχε τὴν ἀποφυλάκισιν 70 Βενετῶν αἰχμαλώτων, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, διότι ὁ σουλτάνος προέβαλε καὶ νέαν ἀξίωσιν, ὅπως ἀποσταλῇ ὑπὸ τῆς Βενετίας πρέσβυς ἔχων καὶ τὴν ἐντολὴν νὰ παραμείνῃ ἐν συνεχείᾳ εἰς Τύνιδα ὡς πρόξενος. Τὴν ἀξίωσιν ταύτην διετύπωσεν ὁ σουλτάνος ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Δόγην, ἣν ἐκόμισεν ὁ Ντελλαπόρτας, συνοδεύσας αὐτὴν καὶ δι' ἰδίας ἐκθέσεως. Κατόπιν τούτου οἱ Βενετοὶ ἀπεφάσισαν (9 Δεκεμβρίου 1389) τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀποστολὴν τοιούτου πρέσβεως καὶ προξένου ἐν ταὐτῷ. 'Η ἀποστολὴ αὕτη ἐπεβραδύνθη, προφανῶς ἕνεκα τῆς ἀρνήσεως τῶν διαδοχικῶς ἐκλεγέντων Pierazzo Malipiero καὶ Bartolomeo Marcello καὶ τοῦ μεσολαβήσαντος (θέρος τοῦ 1390) πολέμου τῶν Τυνησίων κατὰ τῶν Γενουατῶν καὶ Γάλλων εἰσβολέων. Τέλος ὅμως ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ ἀποσταλέντος ('Ιούνιος 1391) 'Ιακώβου Valaresso, ὅστις καὶ ἐπέτυχε τὴν ὑπογραφὴν τῆς γνωστῆς συνθήκης τῆς 4 'Ιουλίου 1391. Ἄρα ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Valaresso δὲν ὑπῆρξεν ἀποκλειστικῶς ἰδικόν του ἔργον, οὐδ' ἀφωρμήθη ἐκ τῆς κατὰ τῶν Γενουατῶν καὶ Γάλλων τυνησιακῆς νίκης τοῦ 1390, ἀλλὰ προπαρεσκευάσθη, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1388 τοὐλάχιστον, ὑπὸ δύο προαποσταλέντων πρέσβεων καὶ κατὰ κύριον λόγον ὑπὸ τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα.

Καὶ νῦν προβαίνω εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν ἐγγράφων, ὧν ἐτήρησα μὲν τὴν ὀρθογραφίαν, ἀνέλυσα δὲ τὰς πολλὰς βραχυγραφίας (πρβλ. τοὺς παρατιθεμένους κατωτέρω φωτοτυπικοὺς πίνακας αὐτῶν).

1

ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ Λ. ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑ ΩΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ ΕΝ ΧΑΝΔΑΚΙ

10 Μαΐου 1389

(Archivio di Stato di Venezia - Senato Misti, Reg. 41, f. 8v)

Περίληψις. 'Ο Λεονάρδος Ντελλαπόρτας, κάτοικος Χάνδακος, πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ, ἠγωνίσθη καὶ ἐκινδύνευσεν ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς ρεκτόρων καὶ ἄλλων εὐγενῶν Βενετῶν, οἵτινες διέτριψαν ἐν Κρήτῃ. Ἕνεκα τῶν ὑπηρεσιῶν του τούτων ἀποφασίζεται, κατ' ἐξαίρεσιν τῶν διατάξεων τῶν ἀπαγορευουσῶν, ἐπὶ ποινῇ 200 λιρῶν, τὴν κατὰ χάριν ἀπονομὴν ἀξιωμάτων καὶ εὐεργετημάτων ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ, νὰ διορισθῇ οὗτος δικηγόρος (advocatus) ἐν Χάνδακι, ὑπὸ τοὺς ἰσχύοντας ὅρους. ('Η ἀπόφασις ἐλήφθη διὰ ψήφων 71 ὑπέρ, 16 κατὰ καὶ 4 λευκῶν).

1389 Ind. XIJa
die X maij.

Sapientes Consilij
ser Dominicus Bono
Capta

Cum prouidus vir Leonardus de la Porta, habitator Candide, fidelis nostri dominij, sicut clare notum est, totis temporibus vite sue, a sua pueritia usque ad presens, et in tempore pacis et guerre, et in terra et in mari et per omnes partes mundi operatus fuerit personam suam in honorem et statum Comunis Veneciarum, sicut satis constat omnibus rectoribus Comunis Veneciarum, et nobilibus et alijs qui fuerunt in insula Crete, et multotiens fuerit in periculo mortis de qua nouit deus, modicum curauit pro faciendo et operando honorem et statum istius benedicti dominij. Et sicut est manifestum, gratie insule Crete sunt stricte, quod non potest alicui fieri gratia de aliquo officio nec beneficio dicte insule, sub pena librarum ducentarum pro quolibet ponente uel consenciente partem in contrarium. Vadit pars, consideratis bonis operibus et optima disposicione dicti Leonardi de la Porta, et pro bono exemplo aliorum per futura tempora, quod pene, stricture et ligamina de non possendo facere gratiam de officio et beneficijs dicte insule revocentur in tantum, quod dicto Leonardo de la Porta possit fieri gratia, cum consilijs ordinatis terre, quod sit aduocatus in Candida ad beneplacitum nostri dominij cum salario et condicionibus solitis de

gratia speciali, in quo officio a tempore domini Andree Dandulo, olim Venetiarum ducis, usque ad presens fuerit septem vicibus semper fideliter et legaliter se gerendo. Et si consilium et cet.

de parte 71
de non 16
non sinceri 4

Σημειώσεις

Ἡ διὰ τοῦ παρόντος ἐγγράφου ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ἀπονομὴ εἰς τὸν Λεονάρδον Ντελλαπόρταν τοῦ ὀφφικίου τοῦ δικηγόρου ἐν Χάνδακι, γενομένη εἰκοσαήμερον μόλις πρὸ τῆς εἰς αὐτὸν ἀναθέσεως τῆς διπλωματικῆς εἰς Τυνησίαν ἀποστολῆς, περὶ ἧς τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα, εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν εἶναι τυχαία καὶ ἄσχετος πρὸς τὴν ἀποστολὴν ταύτην: Ἡ Βενετία παρεχώρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς αὐτὸν ὄχι μόνον ἕνεκα τῶν μέχρι τοῦδε ἀποδεδειγμένως ἀξιολόγων ὑπηρεσιῶν του, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνταμοιβὴν αὐτοῦ προκαταβολικῶς διὰ τὴν τολμηρὰν καὶ κινδυνώδη ἀποστολήν, ἣν μετ' ὀλίγας ἡμέρας θ' ἀνελάμβανε. Τοῦτο ἴσως ὑπαινίσσεται καὶ ἡ ἐν στ. 16 - 17 φράσις τοῦ ἐγγράφου «*consideratis bonis operibus* **et optima dispositione** *dicti Leonardi De la Porta*». Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἑπομένων ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3 ἐγγράφων (31 Μαΐου 1389) ὁ Ντελλαπόρτας εὑρίσκετο ἀσφαλῶς ἐν Βενετίᾳ, ὡς συνάγεται ἐξ αὐτῶν (βλ. κατωτέρω τὰς σημειώσεις εἰς ἀριθ. 3), δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ παρόντος ἐγγράφου (10 Μαΐου) εὑρίσκετο ἐπίσης αὐτόθι, καὶ οὐχὶ ἐν Κρήτῃ, καὶ εἶχεν ἤδη προβῆ εἰς διαβήματα καὶ συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν καὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ του καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς του.

6. *totis temporibus vitae suae...* κλπ. Περὶ τῆς προγενεστέρας δράσεως τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα ὡς πολεμιστοῦ κατὰ τὸν πόλεμον τῆς Chioggia (1378 - 1381) ἐν Treviso καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βορείου Ἰταλίας, ὡς κυβερνήτου πολεμικῆς γαλέρας (sopracomito) ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ὡς πρέσβεως τῆς Βενετίας εἰς τὸν σουλτάνον Μουρὰτ τὸν Α' (1359 - 1389) ποιεῖται λόγον ὁ ἴδιος ἐν τῇ ἀνεκδότῳ αὐτοβιογραφίᾳ του («Διάλογος Ξένου καὶ Ἀληθείας», στ. 1240 - 1251 καὶ 1359 - 1368)· βλ. τὴν ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν ἐν «Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 29 (1954), σ. 35 - 36.

18 - 21. *quod poenae, stricturae et ligamina de non possendo facere gratiam... revocentur in tantum, quod... possit fieri gratia...* κλπ. Ἕνεκα τῆς κατὰ κανόνα ἰσχυούσης ἀπαγορεύσεως τῆς χαριστικῆς ἀπονομῆς ἀξιωμάτων ἢ εὐεργετημάτων ἐν Κρήτῃ, ἀπῃτεῖτο ἑκάστοτε, πρὸς διενέργειαν τοιαύτης φύσεως διορισμῶν δικηγόρων, καστελλάνων ἢ ἄλλων ὀφφικιούχων, ὅπως ἀνακαλῶνται κατ' ἐξαίρεσιν αἱ ἀπαγορευτικαὶ αὗται διατάξεις. Τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ μόνον διὰ θεσπισμάτων τοῦ Μείζονος Συμβουλίου τῆς Βενετίας ἢ τῆς Γερουσίας ὑπὸ ὡρισμένην σύνθεσιν, ὁσάκις ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιηθοῦν πρόσωπα ἅτινα εἶχον προσφέρει ἢ ἔμελλον νὰ προσφέρουν σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Βενετίαν. Σχετικαὶ λεπτομέρειαι καθορίζονται διὰ τῆς ἀπὸ 3 Ὀκτωβρίου 1381 ἀποφάσεως τοῦ Μείζονος Συμβουλίου τῆς ἐκδεδομένης ὑπὸ Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας 1255 - 1669 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν - Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. Α', τεῦχ. 2), ἐν Ἀθήναις, 1933, σ. 151 (ἀριθ. 21). Παραδείγματα δὲ τοιούτων διορισμῶν, μὲ παρεμφερῆ πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου διατύπωσιν, ἔχομεν ἀρκετά. Ἀναφέρομεν, ὡς χρονικῶς ἐγγύτερον, τὸ ἀπὸ 3 Μαΐου 1388 ψήφισμα περὶ διορισμοῦ τοῦ Μάρκου Betho ὡς προέδρου τοῦ σώματος τῶν δικηγόρων Χάνδακος, ἐκδεδομένον αὐτόθι, σ. 155 - 156, ἔνθα ἀναγινώσκομεν: «*...vadit pars, quod in tantum revocetur strictura officiorum Crete, quod dicto Marco Betho... possit fieri gratia de capite advocatoris in Candida per quinque annos...*» κλπ. Παλαιότερα ἀναλόγου τύπου παραδείγματα διορισμοῦ ὑπὸ τοῦ Μείζονος Συμβουλίου δικηγόρων ἐν Χάνδακι βλ. αὐτόθι, σ. 43 (ἀριθ. 32 καὶ 35, ἔτ. 1305 καὶ 1306), 60 (ἀριθ. 12, ἔτ. 1310), 61 (ἀριθ. 15, ἔτ. 1310) καὶ 69 (ἀριθ. 41, ἔτ. 1315)· πρβλ. καὶ ἕτερα διορισμοῦ καστελλάνων ἐν Κρήτῃ αὐτόθι, σ. 43 (ἀριθ. 30, ἔτ. 1305), 58 (ἀριθ. 7, ἔτ. 1309), 89 (ἀριθ. 34, ἔτ. 1317), 97 - 98 (ἀριθ. 52, ἔτ. 1318) καὶ παρὰ H. Noiret, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 95 (ἀπὸ 13 Ἰουνίου 1398), 97 (ἀπὸ 6 Δεκεμβρίου 1398) καὶ 101 - 102 (ἀπὸ 31 Μαΐου 1399).

21. *quod sit advocatus in Candida.* Περὶ τοῦ διορισμοῦ του τούτου ὡς δικηγόρου ἐν Χάνδακι καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ τιμίας διαχειρίσεως τοῦ ἀξιώματός του γράφει ὁ Ντελλαπόρτας ἐν τῇ ἀνεκδότῳ αὐτοβιογραφίᾳ του (ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1217 - 1236) τὰ ἑξῆς:

Καί, ὡς ἤθελεν τὸ ριζικόν, ὁ χρόνος ἤφερέ με
καὶ τὸ σκαλὶν ἐπάτησα τῆς εὐτυχοτυχίας:
νικιάρην μ' ἐκατέστεσαν καὶ ἐποῖκάν με ἀβοκᾶτον,
νὰ φανερώνω πάντοτες τὸ δίκαιον εἰς τὴν κρίσιν
καὶ ν' ἀναφέρνω τὸν κριτὴν τὸν φράγκικον τὸν νόμον,
συχνάκις νὰ δημηγορῶ, νὰ δείχνω τὴν ἀλήθειαν
μὲ παραδείγματα σοφῶν καὶ μὲ κεφάλαια νόμων
καὶ νὰ ἐνθυμίζω τὸν κριτήν, νὰ πολεμῶ τὸ δίκαιον,
καὶ αὐτὸς νὰ κρίνῃ ὡς ἤθελεν, κατὰ τὴν φρόνεσίν του.
Ἔζησα χρόνους περισσούς, κερά, εἰς αὐτὸν τὀφφίκιν.
Ποτὲ ⟨οὐκ⟩ εὑρέθην εἰς ἐμὲν ἀσήμιν ἢ χρυσάφιν,
νὰ ποίσω σχῆμα τίποτες ἐγὼ κατὰ τοῦ νόμου,
⟨'ς⟩ ἐτοῦτο φέρνω μάρτυραν τὸν Ποιητὴν τοῦ κόσμου,
ὁποὺ ἔναι Κύριος καὶ Θεὸς καὶ μόνος καρδιογνώστης,
⟨καὶ⟩ πάλιν τοὺς εὐγενικοὺς τοὺς ἄρχοντες τῆς Χώρας
πὼς ἤμου πάντοτε ἕτοιμος εἰς τὲς ὑπόθεσείς των,
ὁμοίως καὶ τὴν πτωχολογιάν, καὶ τοὺς πτωχοὺς ἀνθρώπους,
χηράδες, λέγω, καὶ ὀρφανὰ καὶ Χριστιανοὺς καὶ Ἑβραίους,
τὸ πῶς τοὺς ἐσυβούλευα καὶ πῶς τοὺς ἐδεχόμην
μὲ τὲς ἀγκάλες ἀνοικτὲς πάντοτε, ἡμέραν νύκταν.

1218 *ἐπάτησα τῆς* nos : *ἐπατητὶς* cod. ‖ 1219 *νικιάρην* nos : *νικυριάρην* cod. ‖ 1224 *τὸ* nos (cf. v. 1220) : *τὸν* cod. ‖ 1227 *ποτὲ ⟨οὐκ⟩* nos : *τότε* cod. ‖ 1229 ⟨'ς⟩ add. ‖ 1231 ⟨*καὶ*⟩ add. ‖ 1234 *λέγω* nos : *-γουν* cod.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφὲς ὅτι ὁ Ντελλαπόρτας δὲν ἔλαβε τὸ ὀφφίκιον τοῦ advocatoris Communis, ἀλλὰ τοῦ advocatus per omnes curias. Τὰ δύο ταῦτα ἀξιώματα εἶναι ὅλως διάφορα. Οἱ πρῶτοι ἦσαν ἀνώτατοι ὑπάλληλοι μεριμνῶντες διὰ τὴν προστασίαν τῶν κρατικῶν συμφερόντων καὶ ἔχοντες καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν (εἶδος εἰσαγγελέων), οἱ δὲ δεύτεροι ἦσαν περίπου ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς σημερινοὺς δικηγόρους (βλ. Heinrich Kretschmayr, Geschichte von Venedig, τόμ. 2, Gotha, 1920, σ. 108, 110, 119 καὶ 583). Δυστυχῶς, μεταξὺ τῶν καπιτουλαρίων

(ἤτοι τῶν περὶ τῆς δικαιοδοσίας καὶ τῶν καθηκόντων τῶν διαφόρων ὀφφικιούχων ἰσχυουσῶν διατάξεων) τῆς Κρήτης δὲν διεσώθησαν καὶ τὰ περὶ δικηγόρων, ὡς ἐξάγεται τοὐλάχιστον ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ Σπυρίδ. Μ. Θεοτόκη, Τὰ καπιτουλάρια τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης, 1298 - 1500, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τόμ. 4 (1940), σ. 114 - 175 (τὸ βιβλίον τοῦ E. Barbaro, Legislazione Veneta. I Capitolari di Candia, Venezia, 1940, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν). Χρήσιμοι ὅμως ἐν προκειμένῳ διὰ τὴν ἀναλογίαν ἀποβαίνουν αἱ λεπτομέρειαι τὰς ὁποίας γνωρίζομεν περὶ τῶν εἰς τὴν βενετοκρατουμένην Μεθώνην καὶ Κορώνην δικηγόρων χάρις εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀντωνίου Γ. Μομφερράτου, Μεθώνη καὶ Κορώνη ἐπὶ Ἑνετοκρατίας ὑπὸ κοινωνικήν, πολιτικὴν καὶ δημοσιονομικὴν ἔποψιν, ἐν Ἀθήναις, 1914, σ. 12 - 14. Ἐξ ἀναγραφῆς πάντως τῶν ὀφφικίων Κρήτης τοῦ ἔτους 1340, ἐκδεδομένης ἐν [G. M. Thomas - R. Predelli], Diplomatarium Veneto - Levantinum.. a. 1300 - 1350 [= pars I], Venetiis, 1880, σ. 253 (ἀναδημοσιευθείσης καὶ ὑπὸ Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου, σ. 166 - 167, ὑπὸ ἐσφαλμένην χρονολογίαν 1349) πληροφορούμεθα ὅτι κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἔτος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Χάνδακι δικηγόρων «inter omnes» ἀνήρχετο εἰς 16 (ἐνῷ advocatores Communis ἦσαν τρεῖς). Βραδύτερον, διὰ τῆς ἀπὸ 20 Μαρτίου 1379 ἀποφάσεως τοῦ Μείζονος Συμβουλίου (ἐκδεδομένης ὑπὸ Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 148 - 149), ὁ ἀριθμὸς τῶν δικηγόρων τοῦ Χάνδακος περιωρίσθη εἰς δώδεκα. Τοῦτο δ' ἴσχυε καὶ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ντελλαπόρτα. Ἕτερα ἔγγραφα διορισμοῦ δικηγόρων ἐν Χάνδακι, πλὴν τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει μνημονευθέντων, βλ. παρὰ Σπυρ. Μ. Θεοτόκῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 38 (ἀριθ. 3, 4, 5, 6, 9, ἔτ. 1302) καὶ 42 (ἀριθ. 24 - 25, ἔτ. 1304). — Ζωηρὰν εἰκόνα τῆς πᾶν ἄλλο ἢ ἀνιδιοτελοῦς καὶ ἀμέμπτου πολιτείας τῶν δικηγόρων τοῦ Χάνδακος παρέχει εἰς ἡμᾶς ἕτερος ποιητὴς καὶ δικηγόρος ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, κατὰ ἕνα αἰῶνα μεταγενέστερος τοῦ Ντελλαπόρτα, ὁ Στέφανος Σαχλίκης εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του τὴν ἐκδεδομένην ὑπὸ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ τὸ ποίημά του «Ἀφήγησις Παράξενος» (ρωσσιστί), Ὀδησσός, 1896 (βλ. σ. 25 - 30, στ. 269 - 412)· πρβλ. καὶ Στεφ. Ἀ. Ξανθουδίδου, Ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἑνετοκρατίας. Ὁ ποιητὴς Σαχλίκης καὶ οἱ δικηγόροι τῆς Κρήτης πρὸ πέντε αἰώνων, «Παναθήναια», τόμ. 18 (1909), σ. 177 - 180.

2

ΟΔΗΓΙΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΝ **L. TREVISAN** ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΠΡΕΣΒΕΥΤΟΥ Λ. ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΟΥΛΤΑΝΟΝ ΤΗΣ ΤΥΝΗΣΙΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ

31 Μαΐου 1389

(Αὐτόθι, f. 8r - 9r)

Περίληψις. Ὁ Δόγης τῆς Βενετίας Anton. Venerio ἀναθέτει εἰς τὸν εὐγενῆ Leonardo Trevisan, ὑποναύαρχον τῆς Ἀδριατικῆς, ἵνα πλεύσῃ διὰ τῆς γαλέρας του εἰς Βερβερίαν καὶ ἀποβιβάσῃ (ἐνῷ αὐτὸς δὲν θὰ ἐξέλθῃ τοῦ πλοίου) τὸν πρὸς τὸν σουλτάνον τῆς Τυνησίας ὡς πρέσβυν ὑπὸ τῆς Βενετίας στελλόμενον Λεονάρδον Ντελλαπόρταν, μετὰ τιμητικῆς

συνοδείας, ἀφοῦ ἐπιδείξῃ προηγουμένως εἰς αὐτὸν τὰς ἐνταῦθα παρεχομένας ὁδηγίας.

Συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας ταύτας, ὁ Ντελλαπόρτας, ἐμφανιζόμενος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου μετὰ τῶν διαπιστευτηρίων τῆς Βενετίας γραμμάτων, θὰ ἐκθέσῃ τὰ ἀκόλουθα: Οἱ Βενετοὶ δὲν τρέφουν πρὸς τοῦτον μῖσος, ἀλλ' ἀγάπην καὶ εἰς ἔνδειξιν ταύτης ἀποστέλλουν πρὸς τὴν χώραν του πλοῖα καὶ ἐμπορεύματα. Εἰς πλοῖόν του κινδυνεῦσαν ἐκ τρικυμίας καὶ καταφυγὸν εἰς Μεθώνην οἱ ἐκεῖ ρέκτορες παρέσχον πᾶσαν βοήθειαν. Τὰ εἰς Ἀλεξάνδρειαν μεταβαίνοντα καὶ ἐπιστρέφοντα πλοῖά του τυγχάνουν πάντοτε καλῆς μεταχειρίσεως ἐκ μέρους τῶν βενετικῶν πλοίων. Ἤλπιζον διὰ τοῦτο οἱ Βενετοὶ ὅτι ὁ σουλτάνος θὰ παρήγγελλεν εἰς τοὺς ὑπηκόους του νὰ μεταχειρίζωνται καλῶς τοὺς Βενετοὺς ὑπηκόους. Ἐπληροφορήθησαν ὅμως ὅτι γαλέραι τοῦ σουλτάνου, συναντήσασαι παρὰ τὴν Σικελίαν τὰ πλοῖα τοῦ Παύλου de Abbatibus καὶ τοῦ Ἰωάννου de Bernaba, ᾐχμαλώτισαν τούτους καὶ τὰ πληρώματα καὶ ὡδήγησαν αὐτοὺς καὶ τὸ πλοῖον τοῦ πρώτου εἰς Βερβερίαν, ὅπου κατακρατοῦνται. Πρὸς ἀπολύτρωσιν τούτων καὶ ἀπόδοσιν τῶν ἐμπορευμάτων των οἱ Βενετοὶ εἶχον προαποστείλει πρὸς τὸν σουλτάνον πρέσβυν, ὅστις ὅμως ἐπανῆλθεν ἄπρακτος. Ὁ Ντελλαπόρτας, διὰ συνετῶν λόγων, ὀφείλει νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ σουλτάνου τὴν ἀπελευθέρωσίν των. Ἂν ὁ σουλτάνος προτείνῃ νὰ διατυπωθῇ ἐγγράφως σύμφωνον εἰρήνης, ὥστε νὰ εἶναι σεβαστὰ ἑκατέρωθεν τὰ εἰρηνικῶς ταξιδεύοντα δι' ἐμπορικοὺς σκοποὺς — ἐξωπλισμένα καὶ μὴ — σκάφη (ἐξαιρέσει τῶν πειρατικῶν, ἅτινα θὰ καταδιώκωνται), ὁ Trevisan καὶ ὁ Ντελλαπόρτας ἐξουσιοδοτοῦνται πρὸς σύναψιν τῆς εἰρήνης, ὑπὸ τὸν πρωταρχικὸν ὅμως ὅρον τῆς ἀποδόσεως τῶν αἰχμαλώτων. Ἂν ὁ σουλτάνος θίξῃ τὸ θέμα τῆς εἰς αὐτὸν προξενηθείσης ζημίας ἐν τῇ νήσῳ Gerba, ὁ Ντελλαπόρτας ἂς ἀποκριθῇ ἐπιτηδείως ὅτι οἱ Βενετοί, ἐπειδὴ καθυστέρει νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ προαποσταλεὶς χάριν φιλικῶν διαπραγματεύσεων πρέσβυς των καὶ ἐλέχθη ὅτι ᾐχμαλωτίσθη ἐν Βερβερίᾳ, ἀπέστειλαν μετὰ τῶν Γενουατῶν τὰς γαλέρας των μὲ μόνον σκοπὸν τὴν ἐξαγορὰν τῶν ὑπηκόων των. Ἐπανελθόντος ὅμως τοῦ πρέσβεως, ἔμαθον παρ' αὐτοῦ ὅτι ὁ σουλτάνος θὰ ἦτο πρόθυμος ν' ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους, ἐὰν ὁ πρέσβυς εἶχεν ἐξουσιοδότησιν πρὸς σύναψιν εἰρήνης. Ἐφ' ᾧ καὶ ἀπεφάσισαν νῦν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Ντελλαπόρτα ἐξουσιοδοτηθέντος πρὸς τοῦτο. Ἂν, τέλος, λεχθῇ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ὅτι Σαρακηνοὶ ὑπήκοοί του μετήχθησαν εἰς Βενετίαν ἢ εἰς βενετοκρατουμένας χώρας, ὁ Ντελλαπόρτας ἂς βεβαιώσῃ ὅτι τοῦτο δὲν συμβαίνει, πάντως ὅμως, ἂν ἐπανευρεθοῦν ἀλλαχοῦ, οἱ Βενετοὶ θὰ μεριμνήσουν περὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ἀποστολῆς αὐτῶν.

Ὁ Trevisan διατάσσεται ὅπως παραλάβῃ ἐκ Σικελίας ἢ Μάλτας πηδαλιούχους καὶ διερμηνέα γνώστην τῆς ἀραβικῆς γλώσσης, ἵνα συνοδεύσῃ τὸν Ντελλαπόρταν. Ἂν παραστῇ ἀνάγκη, ἂς πλεύσῃ καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς

Βερβερίας πρὸς ἐξαγορὰν τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἂς ἀποστείλῃ εἰς τὴν ξηρὰν τὸν Ντελλαπόρταν μετὰ τῆς προσηκούσης συνοδείας.

(Περὶ τοῦ ἀκολούθου κεφαλαίου, τοῦ προταθέντος ὑπὸ τοῦ Νικολ. Superantius, προτάσσεται ἐνταῦθα ἡ σημείωσις ὅτι οἱ ἐκ τῆς Γερουσίας Sapientes Consilii καὶ οἱ λοιποὶ — πλὴν τοῦ Superantins — Sapientes Ordinum ἤθελον ὅπως κατὰ τὴν μετάβασίν του αἰχμαλωτίσῃ ὁ Trevisan πᾶν τυνησιακὸν πλοῖον, αἱ δὲ λεῖαι καὶ τῆς μεταβάσεως καὶ τῆς ἐπανόδου περιέλθωσιν εἰς τὸ Κοινὸν τῆς Βενετίας. Τὸ κεφάλαιον ὅμως ἐψηφίσθη ὡς ἕπεται).

Ἂν μὲν ἐπιτευχθῇ ἡ ἀπολύτρωσις τῶν αἰχμαλώτων, ἔχει καλῶς. Εἰ δὲ μή, ὁ Trevisan κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἂς αἰχμαλωτίσῃ ὅσα τυνησιακὰ πλοῖα συναντήσῃ καὶ ἂς ἀποστείλῃ αὐτὰ (κρατῶν μόνον ὅσα εἶναι ἀνίκανα νὰ πλεύσουν) εἰς Βενετίαν μετὰ τῶν πληρωμάτων των, ἡ δὲ λεία ἂς εἶναι ἰδική του.

Τὰ δῶρα τὰ στελλόμενα διὰ τὸν σουλτάνον καὶ τοὺς εὐγενεῖς του θὰ διανείμῃ ὁ Trevisam κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν καὶ ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τῶν διαπραγματεύσεων· ταῦτα εἶναι κρύσταλλα, ὑφάσματα χρυσοκέντητα (διὰ τὸν σουλτάνον), ἐρυθρὰ καὶ χρυσᾶ Κολωνίας (διὰ τοὺς εὐγενεῖς) κλπ. Διὰ τὴν πληρωμὴν τῆς γαλέρας καὶ τὰς ἄλλας δαπάνας τοῦ ταξιδίου στέλλονται εἰς τὸν Trevisan 500 χρυσᾶ δουκᾶτα. Ἂν προσφερθῇ δῶρόν τι εἰς τὸν Ντελλαπόρταν ἐν Βερβερίᾳ, τοῦτο ἀνήκει καὶ δέον νὰ σταλῇ εἰς τὸ Κοινὸν τῆς Βενετίας. Τὰς δαπάνας συντηρήσεως τοῦ Ντελλαπόρτα καὶ ἑνὸς ὑπηρέτου του θ᾽ ἀναλάβῃ ὁ Trevisan καὶ θ᾽ ἀποζημιωθῇ ἀναλόγως· ὀφείλει δὲ νὰ τιμᾷ αὐτὸν ὡς ἁρμόζει. Ἂν ὁ εὐγενὴς Donato Justiniani, ὁ σταλεὶς μετὰ τοῦ πλοίου του εἰς Σικελίαν πρὸς φόρτωσιν σίτου, ὃν θὰ παρέδιδεν ὁ αὐθέντης Manfredus de Claromonte ἀντὶ τῆς εἰς τὴν Βενετίαν ὀφειλῆς του διὰ τὰς ὑποθέσεις τῆς Βερβερίας, δὲν ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολήν του, ὁ Trevisan ἂς προβῇ εἰς διάβημα παρὰ τῷ Μανφρέδῳ, ἵνα παραδώσῃ ἢ τὸ φορτίον εἰς τὸν Donato ἢ τὰ ὀφειλόμενα 5500 δουκᾶτα εἰς τὸν Trevisan, ἐφοδιασθησόμενον καὶ μὲ ἐξουσιοδοτήσεως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Μανφρέδον. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀποστολῆς του ὁ Trevisan θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου τῆς Ἀδριατικῆς ἔλαβεν ἐντολὴν ὅπως ἐξοπλίσῃ καὶ ἐφοδιάσῃ ἄριστα τὴν γαλέραν τοῦ Trevisan καὶ προσθέσῃ καὶ ἓξ πεζοὺς ἐπὶ πλέον, ἐκτὸς ἂν οὗτος εὑρεθῇ πλησίον τοῦ Δυρραχίου, ὅτε θὰ λάβῃ τούτους ἐκ τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς. Κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ὁ Trevisan θ᾽ ἀποβιβάσῃ τὸν Ντελλαπόρταν εἰς Μεθώνην ἢ ὅπου ἀλλοῦ θελήσῃ οὗτος πρὸς εὐκολίαν του. Θ᾽ ἀναφέρῃ δὲ γραπτῶς πᾶν ὅ,τι ἔπραξε καὶ ἐπέτυχε. Εἰς τὸν Ντελλαπόρταν παρεδόθησαν 7 λίραι, 9 σολδία καὶ 9 γρόσια, ἐντὸς ἐσφραγισμένου βαλαντίου, ἅτινα οὗτος θὰ καταθέσῃ εἰς τὸν Trevisan πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκαίων δαπανῶν.

f. 8r *MCCCLXXXVIIIJ die ultimo Maij.*

Sapientes Ordinum. *Capta quod fiat comissio nobili viro ser Leonardo Treuisano, vicecapitaneo culfi, ituro cum galea sua sola ad partes Barbarie pro redemptione miserabilium captivorum, in hac forma, videlicet:*

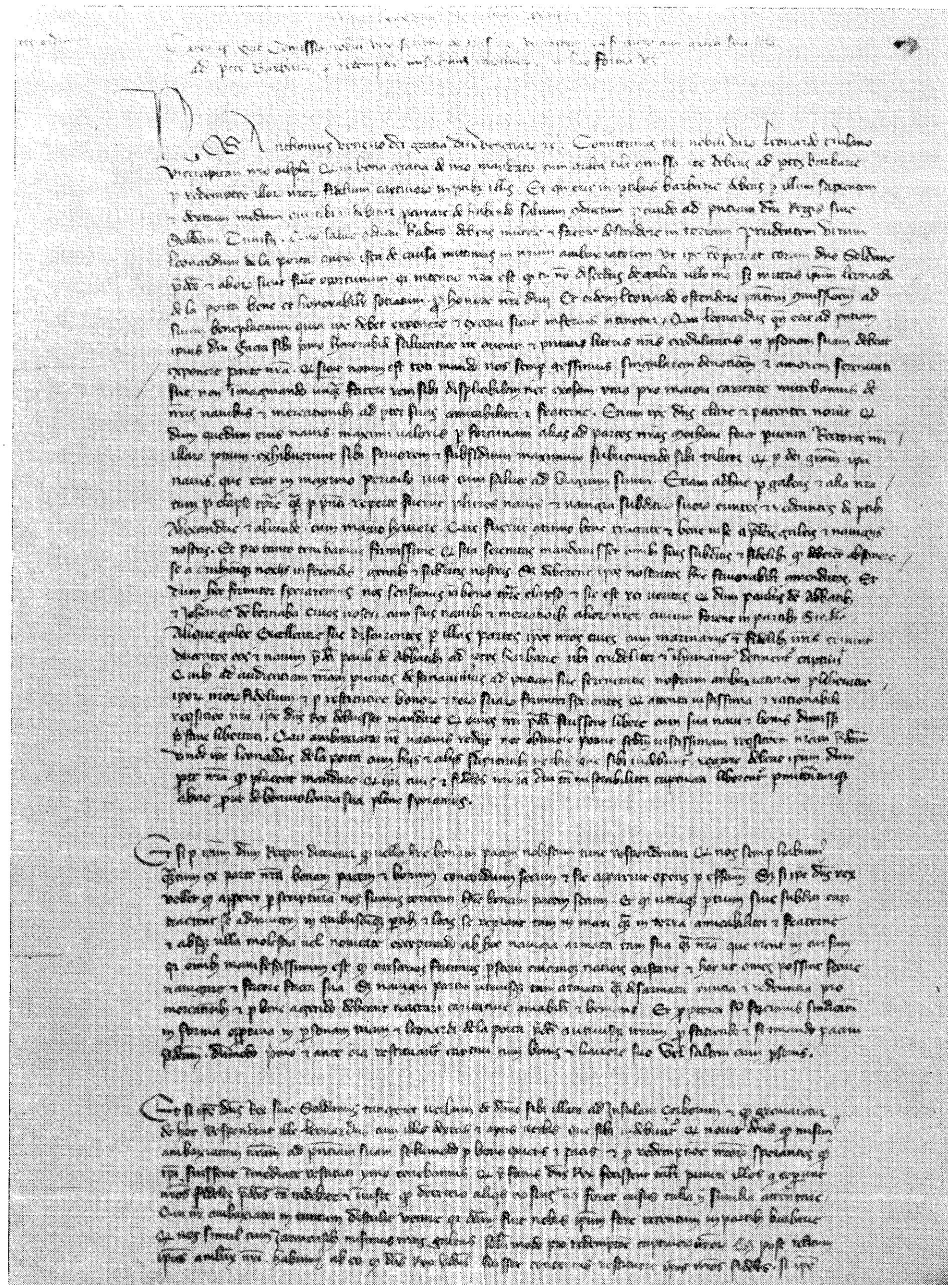
Nos Anthonius Venerio, Dei gratia Dux Venetiarum et cet. Comittimus tibi, nobili viro Leonardo Treuisano, vicecapitaneo nostro culphi, quod in bona gratia de nostro mandato cum galea tibi commissa ire debeas ad partes Barbarie pro redemptione illorum nostrorum fidelium captiuorum in partibus illis. Et quando eris in partibus Barbarie, debeas per illum sapientum et dextrum modum, qui tibi uidebitur, procurare de habendo saluum conductum pro eundo ad presentiam domini Regis siue Soldani Tunisij. Quo saluo conductu habito, debeas mittere et facere descendere in terram prudentem virum Leonardum de la Porta, quem ista de causa mittimus in nostrum ambaxiatorem, ut ipse compareat coram domino Soldano predicto et aliorum, sicut fuerit oportunum, quia intentio nostra est quod tu non discedas de galea ullo modo, sed mittas ipsum Leonardum de la Porta bene et honorabitiler sotiatum pro honore nostri dominij. Et eidem Leonardo ostendere presentem commissionem ad suum beneplacitum, quia ipse debet exponere et exequi sicut inferius continetur. Qui Leonardus, quando erit ad presentiam ipsius domini, facta sibi primo honorabili salutatione, ut conuenit, et presentatis literis nostris credulitatis in personam suam, debeat exponere parte nostra quod, sicut notum est toti mundo, nos semper gesssimus singularem deuotionem et amorem serenitati sue non imaginando unquam facere rem sibi displicibilem nec exosam, imo pro maiori caritate mittebamus de nostris navibus et mercationibus ad partes suas amicabiliter et fraterne. Etiam ipse dominus clare et patenter nouit quod, dum quedam eius navis maximi ualoris per fortunam alias ad partes nostras Mothoni foret peruenta, Rectores nostri illarum partium exhibuerunt sibi fauorem et subsidium maximum, subueniendo sibi taliter, quod per Dei gratiam ipsa nauis, que erat in maximo periculo, iuit cum salute ad viagium suum. Etiam adhuc per galeas et alia nostra, tam pro elapso tempore quam pro presenti, reperte fuerunt plures naues et nauigia subditorum suorum euntes et redeuntes de partibus Alexandrie et aliunde cum maximo hauere, que fuerunt continuo bene tractate et bene uise a predictis galeis et nauigijs nostris. Et pro tanto tenebamus firmissime quod sua serenitas manda-

34 *alia nostra*, ἐνν. *navigia*

uisset omnibus suis subditis et fidelibus quod deberent abstinere se a quibuscunque noxijs inferendis gentibus et subditis nostris, sed deberent ipsos nostrates habere fauorabiliter commendatos. Et dum hec firmiter speraremus, nos sensimus, iam bono tempore elapso, et sic est rei ueritas, quod dum Paulus de Abbatibus et Johanes de Bernaba, ciues nostri, cum suis nauibus et mercationibus aliorum nostrorum ciuium forent in partibus Sicilie, alique galee Excellentie sue discurentes per illas partes ipsos nostros ciues cum marinarijs etiam fidelibus nostris ceperunt, ducentes eos et nauim predicti Pauli de Abbatibus ad partes Barbarie, ubi crudeliter et inhumaniter detinentur captiui. Quibus ad audientiam nostram peruentis, destinauimus ad presentiam sue serenitatis nostrum ambaxiatorem pro liberatione ipsorum nostrorum fidelium et pro restitutione bonorum et rerum suarum, firmiter sperantes quod, attenta iustissima et rationabili requisitione nostra, ipse dominus Rex debuisset mandare quod omnes nostri predicti fuissent libere cum sua naui et bonis dimissi pristine libertati. Qui ambaxiator noster uacuus redijt nec obtinere potuit secundum iustissimam requisitionem nostram predictam. Unde ipse Leonardus de la Porta cum hijs et alijs sapientibus uerbis que sibi uidebuntur rogare debeat ipsum dominum parte nostra quod placeat mandare quod ipsi ciues et fideles nostri iam diu tam miserabiliter captiuati liberentur permitanturque abire prout de beniuolentia sua plene speramus.

Et si per ipsum dominum Regem diceretur quod uellet habere bonam pacem nobiscum, tunc respondeatur quod nos semper habuimus, quantum ex parte nostra, bonam pacem et bonum concordium secum et sic apparuit operis per effectum, sed si ipse Dominus rex vellet quod appareret per scripturam, nos sumus contenti habere bonam pacem secum et quod utraque partium siue subditi earum tractent se adinuicem in quibuscunque partibus et locis se reperiant, tam in mari quam in terra, amicabiliter et fraterne et absque ulla molestia uel nouitate, exceptando ab hoc nauigia armata tam sua quam nostra que irent in cursum, quia omnibus manifestissimum est quod cursarios facimus persequi, cuiuscunque nationis existant, et hoc ut omnes possint secure nauigare et facere facta sua. Sed nauigia partis utriusque, tam armata quam desarmata, euntia et redeuntia pro mercationibus et pro bene agendo debeant tractari caritatiue, amabiliter et benigne. Et propterea {fo} facimus sindicatum in forma opportuna in personam tuam et Leonardi de la Porta predicti et utriusque uestrum pro fatiendo et firmando pacem predictam. Dummodo primo et ante omnia restituantur captiui cum bonis et hauere suo vel saltem cum personis.

28 - 12 - 1957

1. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐγγράφου.
Ὁδηγίαι πρὸς Λεονάρδον Trevisan, ἀπὸ 31 Μαΐου 1389
(Archivio di Stato di Venezia - Senato Misti, Reg. 41, f. 8r)

Et si ipse dominus Rex siue Soldanus tangeret uerbum de damno sibi illato ad insulam Cerborum et quod grauaretur de hoc, respondeat ille Leonardus cum illis dextris et aptis uerbis que sibi uidebuntur quod nouit Deus quod misimus ambaxiatam nostram ad presentiam suam solummodo pro bono quietis et pacis et pro redemptione nostrorum, sperantes quod ipsi fuissent immediate restituti. Imo tenebamus quod prefatus dominus Rex fecissent taliter puniri illos qui ceperunt nostros fideles predictos tam indebite et iniuste, quod decetero aliquis ex suis non foret ausus talia nec similia attentare. Qui noster ambaxiator in tantum distulit venire, quia dictum fuit nobis ipsum fore retentum in partibus Barbarie, quod nos simul cum Januensibus misimus nostras galeas solummodo pro redemptione captiuorum nostrorum. Sed post reditum ipsius ambaxiatoris nostri, habuimus ab eo quod dominus Rex predictus fuisset contentus restituere ipsos nostros f. 8v *fideles, si ipse | ambaxiator noster habuisset libertatem a nobis facere pacem. Et propterea voluimus te presentialiter transmittere in ambaxiatorem nostrum pro firmando bonam pacem et bonum amorem inter excellentiam suam et dominium nostrum, utendo istis et alijs excusationibus que sibi uidebuntur pro maiori fauore et bono agendorum.*

Insuper si per ipsum dominum Regem diceretur quod forent conducti Venetias aliqui de suis Saracenis uel in aliquo alio loco nostro, tunc debeat idem Leonardus de la Porta quod vere nullus subditorum ipsius domini est Venetiis nec in aliquo loco nostro et quod certissime, si fuissent aliqui conducti et reperirentur, immediate prouidissemus de mittendo ipsum uel ipsos ad eius presentiam sine aliquo fallo. Et promittat ipse Leonardus predicto domino quod, si decetero aliquis reperietur, nos eos sibi transmittemus omnino.

Insuper volumus quod debeas accipere in partibus Sicilie vel in Molta pedotas sufficientes et instructos in illis partibus pro securitate galee tibi commisse. Insuper etiam accipias unum interpetrem siue trucimanum sufficientem et bonum scientem linguam barbaram pro eundo cum predicto Leonardo de la Porta ad presentiam predicti domini Regis et aliorum dominorum illarum partium, sicut erit expediens.

Et si opus fuerit quod uadas ad alias partes et terras Barbarie pro redemptione nostrorum, vadas et facias quicquid boni poteris, mittendo in terram ipsum Leonardum de la Porta bene et honorabiliter sotiatum, ut superius dictum est.

85 *fecissent*, ἀνάγν. *fecisset* || 100 *debeat ....quod*, ἐνν. *dicere* || 108 *interpetrem*, ἀνάγν. *interpretem*

Nota quod infrascriptum capitulum, positum per ser Nicolaum Superantio, Sapientem Ordinum, captum fuit ut iacet, sed Sapientes Consilij et ceteri Sapientes Ordinum volebant quod, si ser Leonardus Treuisano eundo in Barbariam reperiret aliquod nauigium Barbarorum notabilis ualoris, debeat illud capere et intromittere. Item volebant quod totum hauere eundo et redeundo quod caperetur per ipsum ser Leonardum, deueniret in nostrum Commune. Et istud non fuit captum. Capitulum autem captum est videlicet:

Et si obtinebis nostram intentionem predictam et habebis captiuos fideles nostros cum hauere suo vel saltem cum personis, bene quidem. Quando uero, facta omni experientia possibili, non posses obtinere secundum intentionem predictam et quod uideres te duci per uerba, relinquimus in libertate tua recedendi de inde sicut et quando tibi uidebitur. Et tunc, si aliquod nauigium uel nauigia Barbarorum reperires, debeas omnia illa capere et detinere et mittere personas et nauigia, si erunt abilia ad possendum nauigare, Venetias ad presentiam nostram, ut possimus de personis et nauigiis prouidere sicut nobis uidebitur. Hauere autem et bona que reperires in eis debeant esse tua et hominum tuorum. Et si nauigia non forent abilia pro fatiendo ipsa conduci Venetias, fatias de illis prout tibi uidebitur, habendo diligentem mentem et curam quod homines non transfurentur, sed conserues eos et mittas Venetias quam citius poteris sine aliqua diminutione.

Fecimus tibi assignari dona fienda domino Regi Tunisij et alijs baronibus suis sicut melius tibi uidebitur, habita primo per te informatione cui uel quibus dona predicta debebunt largiri. De quibus donis relinquimus in libertate tua dandi et non dandi secundum quod tibi uidebitur, secundum dispositiones negotiorum quas de inde reperies. Dona vero sunt videlicet: unum Jocale cristalli, unus pannus brochatus auri quem dari faties prefato domino Soldano, item brachia XIIJ scarlati et tres panni auri de Cologna, de quibus panno et scarlato dispenses et fatias inter alios baronos, etiam si uideatur tibi dari de ipsis adhuc domino Soldano sicut tibi uidebitur.

Insuper dari fecimus ducatos quinquaginta capitaneo nostro culfi pro emendis austuribus, a quo capitaneo nostro habebis informationem de eo quod fecerit de austuribus predictis, quas tecum portabis et presentabis predicto domino Soldano et alijs, secundum quod tibi uidebitur. Et si non poterunt haberi de predictis austuribus, accipias dictos ducatos quinquaginta pro expensis tibi opportunis.

Insuper ordinauimus tibi mitti ducatos Vc auri tam pro paga galee tue quam pro alijs expensis que erunt necessarie et opportune pro via tua. Si aliquod donum fieret dicto Leonardo de la Porta in partibus Barbarie, illud uenire debet in nostrum Commune, quod mittere debeas Venetias vel in reditu tuo nostris officialibus rationum integre consignare.

Debes facere expensas oris dicto Leonardo de la Porta cum uno famulo, quas expensas fatiemus tibi solui de bonis nostri Communis ad rationem quam soluunt mercatores qui vadunt super galeis a mercato. Quem Leonardum honorabis sicut conuenit et habebis eum fauorabiliter commendatum.

f. 9r *Et si in uia tua sentires quod nobilis vir Donatus Justiniano, patronus coche misse per prouisores nostros bladi ad partes Sicilie pro caricando frumentum quod nobis promisit in solutum dare dominus Manfredus de Claromonte, pro denarijs nobis per eundem debitis pro negotijs Barbarie, non habuisset suam expeditionem, debeas solicitare apud predictum dominum Manfredum quod det expeditionem et caricum predictum ipsi ser Donato uel quod tibi assignet pecuniam nobis debitam per eundem, videlicet ducatos Vm Vc et circa hoc fatias quicquid boni poteris. Fecimus autem tibi dari litteram credulitatis in personam tuam domino Manfredo de Claramonte, quam sibi presentabis, si opus fuerit.*

Expeditus uero de negotijs tibi superius commissis, redeas in bona gratia ad custodiam tuam ad obedientiam et mandatum Capitanei nostri culfi.

Comisimus insuper capitaneo nostro culfi quod mittat te bene et optime armatum et bene fulcitum ex hominibus de remo, ita quod galea sit tota cohoperta et quod non deficiat homo. Et ut uadas bene sotiatus, volumus quod debeat idem capitaneus dare tibi balistarios sex ultra illos quos habes. Verum si tu reperires te in partibus Durachij, volumus quod sex ex balistarijs nostris existentibus in turri Durachij veniant et ascendant super galea tua.

In reditu tuo ad culfum debeas ponere in terram predictum Leonardum de la Porta in Mothono vel in alio loco unde transires, sicut uoluerit predictus Leonardus pro maiori comodo suo, et nobis scribas ordinate quicquid feceris et obtinueris in predictis pro nostra informatione.

Fecimus assignari predicto ser Leonardo de la Porta libras septem, soldos VIIIJ, grossos VIIIJ in uno burseto bullato, quos debet tibi consignari pro fatiendo de expensis tibi necessarijs.

Σημειώσεις

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀπευθύνεται μὲν πρὸς τὸν Leonardo Trevisan, ὅστις θὰ μετέφερε διὰ τῆς γαλέρας του τὸν Ντελλαπόρταν εἰς Τυνησίαν, περιέχει ὅμως πράγματι ὄχι μόνον τὰς πρὸς τὸν Trevisan ἀναγκαίας ὁδηγίας (στ. 1 - 21, 106 - 194), ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸς τὸν Ντελλαπόρταν (στ. 21 - 105), καὶ ἰδίως ὅσας οἱ Βενετοὶ ἐθεώρουν ὡς ἀπορρήτους καὶ δὲν ἐπεθύμουν νὰ περιέλθουν εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐν περιπτώσει συλλήψεως τυχὸν τοῦ Ντελλαπόρτα. Μόνον εἰς χεῖρας τοῦ Trevisan θὰ ἦσαν αὗται ἀσφαλεῖς, ἀφοῦ διετάσσετο (στ. 17 - 18) νὰ μὴ ἐξέλθῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τοῦ πλοίου. Ὀλίγαι μόνον, μὴ ἐμπιστευτικῆς φύσεως, ὁδηγίαι πρὸς τὸν Ντελλαπόρταν περιελήφθησαν ἐν τῷ ἀκολούθῳ ὑπ' ἀριθ. 3 ἐγγράφῳ πρὸς τοῦτον.

7. *tibi, nobili viro Leonardo Trevisano, vicecapitaneo nostro culphi.* Ὁ Leonardo Trevisan εἶναι γνωστὸς εὐγενὴς Βενετὸς ὑπηρετήσας ποικιλοτρόπως τὴν πατρίδα του κατὰ καιροὺς καὶ ἐν τέλει γενόμενος Δούκας Κρήτης (1409), ἔνθα καὶ ἀπεβίωσε τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκ τοῦ λιμοῦ (βλ. H. Noiret, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 556 καὶ 210, σημ. 2). Κατὰ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς χρονικὸν διάστημα ὑπηρέτει ὡς ὑποδιοικητὴς τῆς ναυτικῆς μοίρας τῆς Ἀδριατικῆς (vicecapitaneus culphi). Ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ταύτην εἶχε λάβει πρὸ τριμήνου, τῇ 18 Φεβρουαρίου 1389, τὴν ἐντολὴν παρὰ τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ὅπως παραλάβῃ καὶ ἀποβιβάσῃ εἰς Μεθώνην καὶ Κορώνην τὸν Pierazzo Malipiero, ὅστις ἀπεστέλλετο ὡς προνοητὴς Ναυπλίου καὶ Ἄργους. Τὰς δύο ταύτας πελοποννησιακὰς πόλεις εἶχεν ἀγοράσει προσφάτως ἡ Βενετία (12 Δεκεμβρίου 1388) παρὰ τῆς Μαρίας χήρας Πέτρου Cornaro, θυγατρὸς καὶ κληρονόμου τοῦ Γάλλου κυριάρχου αὐτῶν Guy d'Enghien, εἶχεν ὅμως σπεύσει νὰ καταλάβῃ αὐτάς, μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ τοῦ Α', ὁ Δεσπότης τοῦ Μορέως Θεόδωρος Α΄ ὁ Παλαιολόγος· βλ. τὴν περὶ τοῦ θέματος μονογραφίαν τοῦ Roberto Cessi, Venezia e l'acquisto di Nauplia ed Argo, «Nuovo Archivio Veneto», n.s., τόμ. 30 (1915), σ. 147 - 173, ἐν σ. 152 - 153 = Τοῦ αὐτοῦ, Politica ed economia di Venezia nel Trecento. Saggi, Roma, 1952, σ. 249 - 273, ἐν σ. 254· πρβλ. καὶ D. A. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée, τόμ. 1, Paris, 1932, σ. 132 - 133 καὶ R. Loenertz, Pour l'histoire du Péloponnèse au XIVe siècle (1382 - 1404), «Revue des Études Byzantines», τόμ. 1 (1943), σ. 170. Καὶ εἰς μὲν τὴν παράλιον πόλιν τοῦ Ναυπλίου κατώρθωσαν εὐθὺς νὰ θέσουν πόδα οἱ ὑπὸ τὸν Malipiero καὶ τὸν Trevisan σταλέντες Βενετοί, τὴν πόλιν ὅμως τοῦ Ἄργους ἐπέμενε νὰ κατέχῃ ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος, παρὰ τὰ πρὸς αὐτὸν γενόμενα, κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς Βενετικῆς Γερουσίας, διπλωματικὰ τούτων διαβήματα. Διὰ τοῦτο ἡ Γερουσία διέταξε τῇ 30 Μαΐου 1389 — ἤτοι τὴν προτεραίαν τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου — τὸν διοικητὴν τῆς ναυτικῆς μοίρας τῆς Ἀδριατικῆς (capitaneum culphi) νὰ πλεύσῃ μετὰ τοῦ στόλου του εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου καὶ συναντηθῇ ἐκεῖ μετὰ τοῦ Malipiero καὶ τοῦ Trevisan πρὸς ἄσκησιν ἐντονωτέρας πιέσεως ἐπὶ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου (R. Cessi, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 155 = Politica ed Economia di Venezia, σ. 256 - 257. — D. A. Zakythinos, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 134). Ὡς θὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ ἑπομένου ὑπ' ἀριθ. 3 ἐγγράφου, ὁ ναύαρχος οὗτος, ἤτοι ὁ Nicolò Zeno, θὰ ἐπεβίβαζε τότε καὶ τὸν Ντελλαπόρταν ἐπὶ τῆς γαλέρας του, ἵνα ἀγάγῃ αὐτὸν ἐκ Βενετίας πρὸς τὸν Trevisan. Εἰς τὰ ὕδατα λοιπὸν τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου ἐναυλόχει ὁ Trevisan, ὅτε διετάχθη διὰ τοῦ παρόντος ἐγγράφου νὰ πλεύσῃ εἰς Τυνησίαν μετὰ τοῦ πρὸς συνάντησίν του στελλομένου Ντελλαπόρτα. Εἰς τὸν μεταφέροντα τὸν Ντελλαπόρταν εἰς Ναύπλιον ναύαρχον τῆς Ἀδριατικῆς εἶχε

μάλιστα δοθῇ ἐντολὴ (βλ. τοὺς στ. 180 - 184) πρὸς ἄρτιον ἐξοπλισμὸν τῆς γαλέρας τοῦ Trevisan. Πότε περίπου οἱ Trevisan καὶ Ντελλαπόρτας ἀνεχώρησαν ἐκ Ναυπλίου, θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τέλει τῶν σημειώσεων τοῦ ἑπομένου ὑπ' ἀριθ. 3 ἐγγράφου.

13. *domini regis sive soldani Tunisii*. Σουλτάνος τῆς Τυνησίας ἦτο τότε ὁ A b u 'l - 'A b b ā s A h m e d (1370 - 1394), ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ἡγεμόνων τῆς δυναστείας τῶν Χαφσιδῶν, περὶ οὗ βλ. R. B r u n s c h v i g, La Berberie Orientale sous les Hafsides, τόμ. I, Paris, 1940, σ. 187 - 209.

43. *Paulus de Abbatibus et Johannes de Bernaba*. Πρόκειται περὶ Βενετῶν κυβερνητῶν ἢ καὶ ἰδιοκτητῶν ἐμπορικῶν πλοίων. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου οὐδὲν εὕρομεν προχείρως, τοῦ Ἰ ω ά ν ν ο υ d e B e r n a b a ὅμως τὸ πλοῖον μνημονεύεται βραδύτερον εἰς ἀπόφασιν τῆς Βενετικῆς Γερουσίας (Sen. Misti, Reg. XLIII, φ. 58), χρονολογουμένην — καθ' ἃ εἰκάζομεν ἐκ τῆς θέσεώς της — ἀπὸ Μαΐου 1395, ὡς χρησιμοποιούμενον πρὸς φόρτωσιν σίτου ἐν Εὐβοίᾳ (βλ. W i l l i a m M i l l e r, Le rubriche dei Misti del Senato, libri XV - XLIV, ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 7 (1910), σ. 117 : « Elongatus fuit terminus caricandi ceres in partibus Nigropontis usque medium mensem Junii... duabus navibus solummodo, scilicet J o h a n n i s d e B e r n a b a et Menegutii Pampano... »).

49 - 55. *destinavimus...nostrum ambaxiatorem... qui... vacuus rediit*. Τίς ὁ πρὸ τοῦ Ντελλαπόρτα σταλεὶς πρεσβευτὴς οὗτος τῶν Βενετῶν, δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν. Περὶ αὐτοῦ γίνεται λόγος καὶ περαιτέρω (στ. 82 - 94), ὁπόθεν συνάγεται ὅτι εἶχεν ἀποσταλῇ ὀλίγον πρὸ τῆς κατὰ τῆς νήσου Gerba ἐκστρατείας τῶν Γενουατῶν, ἄρα πρὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1388 (βλ. τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν) καὶ ὅτι, μεθ' ἱκανὴν χρονοτριβήν, ἐπέστρεψεν ἄπρακτος, διότι δὲν εἶχεν εἰδικὴν παρὰ τῆς Βενετίας ἐξουσιοδότησιν, οἵαν ἀπῄτει ὁ σουλτάνος, πρὸς σύναψιν συνθήκης.

79 - 80. *de damno sibi illato ad insulam Cerborum*. Νοεῖται βεβαίως ἡ ἐκστρατεία τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὠργάνωσαν καὶ ἐπραγματοποίησαν κατὰ τοῦ σουλτάνου τῆς Τυνησίας οἱ Γενουᾶται ὑπὸ τὸν Raffaele Adorno, ἀδελφὸν τοῦ Δόγη, καὶ ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας Manfredo di Chiaramonte, βοηθούμενοι μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἰταλικῶν πολιτειῶν τῶν μαστιζομένων ὑπὸ τῶν ἐκ Βερβερίας πειρατῶν. Ἡ ἐκστρατεία, ἀρχίσασα τὴν 28 Μαΐου, ἀπέληξεν εἰς τὴν κατ' Ἰούνιον τοῦ 1388 κατάληψιν τῆς ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου τοῦ Gabes τυνησιακῆς νήσου G e r b a, ἥτις ἀπετέλει τὸ κύριον ὁρμητήριον τῶν πειρατῶν τούτων (βλ. M a s L a t r i e, Relations et commerce de l'Afrique Septentrionale ou Magreb avec les nations chrétiennes au moyen âge, Paris, 1886, σ. 415 - 416. — J. D e l a v i l l e L e R o u l x, La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du maréchal Boucicaut, Paris, 1885, σ. 166 - 167. — R. B r u n s c h v i g, La Berberie Orientale κλπ., τόμ. I, σ. 197 - 198). Κατὰ τὸν Mas Latrie (σ. 415), ἡ Βενετία, μὴ ἔχουσα ἐπαρκεῖς ἀφορμὰς ῥήξεως πρὸς τὸν σουλτάνον Abu'l-Abbās, περιωρίσθη φρονίμως εἰς τὴν ὑπόσχεσιν πέντε γαλερῶν, τὰς ὁποίας αἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν ν' ἀποστείλῃ, κατὰ δὲ τὸν Delaville Le Roulx (σ. 167) αὕτη, παρακληθεῖσα ὅπως μετάσχῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, δὲν ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦτον καὶ ἠρνήθη πᾶσαν συμμετοχήν. Ἐγγύτερον ὅμως πρὸς τὰ πράγματα εἶναι τὰ γραφόμενα ὑπὸ Brunschvig (σ. 197) — ἔχοντος ὑπ' ὄψιν καὶ διαταγὴν τῆς Βενετίας ἀπὸ Μαρτίου 1388 (παρὰ H. N o i r e t, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 19) περὶ ἀποστολῆς δέκα τοξοτῶν ἐκ Κρήτης εἰς Κέρκυραν, ἵνα ἐπιβιβασθοῦν τῶν ἐκεῖθεν εἰς Βερβερίαν σταλησομένων γαλερῶν — καθ' ἃ ἡ Βενετία προσέφερε μὲν πέντε γαλέρας, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀκολούθως ὑπανεχώρησε. Διότι ἐκ τοῦ παρόντος ἐγγράφου μαρτυρεῖται ἐπισήμως ὅτι ἡ Βενετία ἀπέστειλε πράγματι γαλέρας τινὰς (στ. 90), διὸ καὶ προσπαθεῖ νῦν νὰ εὕρῃ τρόπον δικαιολογίας πρὸς τὸν σουλτάνον.

166 - 167. *nobilis vir Donatus Justiniano, patronus cochae*. Τὸν πλοιοκτήτην τοῦτον δὲν εὕρομεν μεμαρτυρημένον ἄλλοθεν.

168 - 170. *frumentum quod nobis promisit in solutum dare dominus Manfredus de Claromonte pro denariis nobis per eundem debitis pro negotiis Barbariae*. Πρόκειται περὶ τοῦ Σικελοῦ ναυάρχου Μ α ν φ ρ έ δ ο υ III d e C l e r m o n t († 1391), ὅστις εἶχε καταστῇ ὁ οὐσιαστικὸς κυρίαρχος τῆς Σικελίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φρειδερίκου III (1377) καὶ καθ' ὃν χρόνον ἡ θυγάτηρ τούτου βασίλισσα Μαρία ἦτο ἀνήλικος (βλ. περὶ αὐτοῦ J. D e l a v i l l e L e R o u l x, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 166, σημ. 1· τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν « Enciclopedia Italiana », τόμ. 9 (1931), σ. 992, ἄρθρ. Chiaramonte). Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σημ. εἰς στ. 79 - 80), οὗτος ἦτο ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς κατὰ τῆς νήσου Gerba ἐκστρατείας, μετὰ δὲ τὴν κατάληψιν αὐτῆς, ἀποζημιώσας διὰ 36 000 φλωρίων τοὺς συμμετασχόντας Γενουάτας, ἀπέβη ὁ μοναδικὸς αὐτῆς κύριος (J. D e l a v i l l e L e R o u l x, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 167). Ἐκ τίνος συγκεκριμένης αἰτίας προήρχετο ἡ εἰς τὴν Βενετίαν ὀφειλὴ τοῦ Μανφρέδου ἐκ 5500 δουκάτων (βλ. στ. 173) δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῆς ἀορίστου φράσεως « pro negotiis Barbariae »· μήπως τὸ ποσὸν τοῦτο θὰ ἐδίδετο ὁμοίως ὡς ἀποζημίωσις εἰς τοὺς Βενετοὺς διὰ τὴν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐκστρατείαν μικράν, ἔστω, συμμετοχήν των;

3

ΟΔΗΓΙΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΝ Λ. ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΑΥΤΟΥ

31 Μαΐου 1389

(Αὐτόθι, f. 9r)

Περίληψις. Ὁ Λ ε ο ν ά ρ δ ο ς Ν τ ε λ λ α π ό ρ τ α ς διατάσσεται ὑπὸ τοῦ Δόγη, ὅπως, ἐπιβαίνων τῆς γαλέρας τοῦ Ν ι κ ο λ ά ο υ Z e n o, διοικητοῦ τῆς ναυτικῆς μοίρας τῆς Ἀδριατικῆς, ἔλθῃ πρὸς συνάντησιν τοῦ ὑποδιοικητοῦ ταύτης Λ ε ο ν ά ρ δ ο υ T r e v i s a n, μεθ' οὗ θὰ μεταβῇ εἰς Βερβερίαν ὡς πρεσβευτὴς τῆς Βενετίας πρὸς τὸν σουλτάνον τῆς Τυνησίας καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας. Αἱ ὁδηγίαι ἔχουν δοθῇ εἰς τὸν Trevisan μὲ τὴν ἐντολὴν ὅπως ἐπιδεικνύῃ αὐτὰς ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰς τὸν Ντελλαπόρταν, ὅστις ἐλπίζεται ὅτι θὰ φανῇ ἀντάξιος τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Δόγη.

Αἱ δαπάναι διατροφῆς τοῦ Ντελλαπόρτα καὶ τοῦ ὑπηρέτου του θὰ καταβληθοῦν διὰ τοῦ Zeno καὶ τοῦ Trevisan καὶ θὰ βαρύνουν τὸ βενετικὸν δημόσιον. Κατὰ τὴν ἀπόβασίν του εἰς τὴν ξηρὰν θὰ λάβῃ ὑπὸ τοῦ Trevisan τὰ ἀναγκαῖα χρήματα. Ὁ Trevisan κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν θὰ τὸν ἀποβιβάσῃ εἰς Μεθώνην ἢ ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Ντελλαπόρτας κρίνῃ δι' ἑαυτὸν προσφορώτερον. Ἐντὸς ἐσφραγισμένου βαλαντίου τῷ παρεδόθησαν 7 λίραι, 9 σολδία καὶ 9 γρόσια, ἅτινα ὀφείλει νὰ ἐγχειρίσῃ εἰς τὸν Trevisan.

Ἐγένετο τῇ ὑστάτῃ [= 31] Μαΐου, ἰνδικτ. XII [= 1389].

2. Τὸ τέλος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἔγγραφον.
'Οδηγίαι πρὸς Λεονάρδον Ντελλαπόρταν, ἀπὸ 31 Μαΐου 1389
(Archivio di Stato di Venezia - Senato Misti, Reg. 41, f. 9r)

Commissio data sapienti viro Leonardo de la Porta.

Nos Anthonius Venerio, Dei gratia Dux Venetiarum et cet. Comittimus tibi, circumspecto viro Leonardo de la Porta, ciui et fideli nostro, quod de nostro mandato vadas cum presenti galea nobilis viri ser Nicolai Geno, capitanei nostri culfi, ad reperiendum nobilem virum ser Leonardum Treuisano, vicecapitaneum nostrum culfi, cum quo ibis ad partes Barbarie, secundum nostrum mandatum et secundum commissionem sibi datam. Et quia eris noster ambaxiator ad eundum ad presentiam domini regis siue Soldani Tunisij et aliorum dominorum Barbarie, commisimus eidem ser Leonardo Treuisano quod debeat tibi ostendere commisionem quam ei dedimus ad omnem tuam uoluntatem, ut sis de omnibus plenissime informatus. In quibus negotijs nostris taliter te geres, quod possis apud nos dignissime commendari, prout plene speramus de persona tua.

Expense uero pro te et famulo tuo fient tibi per capitaneum nostrum predictum et per dictum ser Leonardum Treuisano, quas expensas fatiemus eis solui de bonis nostri Communis.

Quando uero descendes in terram, predictus ser Leonardus dabit tibi pecuniam opportunam pro expensis tuis.

Commisimus etiam predicto ser Leonardo Treuisano quod expeditus de partibus Barbarie debeat ponere te in terram in Mothono uel in alio loco unde transiret, sicut volueris pro maiori comodo tuo.

Fecimus tibi assignari in uno sacho bullato libras septem, soldos novem, grossos VIIIJ, quos denarios debeas presentare ser Leonardo Treuisano predicto. Et scribas nobis omnia que feceris et habueris pro nostra informatione per tuas litteras speciales.

Datum in nostro ducali palatio die ultimo Maij XIJa Indictione.

Σημειώσεις

Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Λεονάρδον Ντελλαπόρταν καὶ ἀποτελοῦν ἄμεσον συνέχειαν τοῦ προηγουμένου, πρὸς ὃ συμπίπτει καὶ κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν, περιέχονται μόνον αἱ εἰς τὰς πρακτικὰς λεπτομερείας τοῦ ταξιδίου του ἀναγόμεναι ὁδηγίαι, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ περὶ τῶν διπλωματικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν. Αὗται περιελήφθησαν εἰς μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 ἔγγραφον πρὸς τὸν Trevisan, διὰ τοὺς ἀνωτέρω (σ. 357) ἐκτεθέντας λόγους ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον, ἄλλως τε, περιέχει καὶ πάσας σχεδὸν τὰς τοῦ προκειμένου ἐγγράφου. 'Εκ τῆς ἐν στ. 23 - 25 μνείας ὅτι εἰς τὸν Ντελλαπόρταν παρεδόθη ἐσφραγισμένον βαλάντιον ἵνα τὸ κομίσῃ εἰς τὸν Trevisan (τοῦτο μνημονεύεται καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐγγράφῳ, στ. 192 - 194) καθίσταται προφανὲς ὅτι ὁ Ντελλαπόρτας κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἐγγράφου εὑρίσκετο ἐν Βενετίᾳ. 'Εντεῦθεν θ' ἀνεχώρει πρὸς συνάντησιν τοῦ Trevisan, ἐπιβιβαζόμενος εἰς τὴν γαλέραν τοῦ ναυάρχου τῆς 'Αδριατικῆς, ὅστις πράγματι, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (ἔγγρ. ἀριθ.

2, σημ. εἰς στ. 7), εἶχε διαταχθῆ ἀκριβῶς τὴν προτεραίαν τῆς ἀπολύσεως τοῦ παρόντος ἐγγράφου (30 Μαΐου 1389) νὰ πλεύσῃ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖ ναυλοχούσης ὑπὸ τὸν Trevisan ναυτικῆς μοίρας.

4. *vadas cum praesenti galea nobili viri ser Nicolai Geno, capitanei nostri culfi.* 'Ο Nicolò Zeno († 1402), ναύαρχος τότε τῆς 'Αδριατικῆς, εἶναι πρόσωπον ἀρκούντως γνωστὸν εἰς τὴν πολεμικὴν καὶ ναυτικὴν ἱστορίαν τῆς Βενετίας. 'Ονομαστὴ τυγχάνει ἰδίᾳ ἡ ἀφήγησις τῶν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του 'Αντωνίου τολμηρῶν θαλασσοποριῶν καὶ ἐξερευνήσεών του εἰς τὰς βορείους θαλάσσας, τῆς ὁποίας ἡ αὐθεντικότης εἶχε τεθῆ πρὸς στιγμὴν ἐν ἀμφιβόλῳ. Βλ. προχείρως τὸ περὶ αὐτοῦ ἐν «Enciclopedia Italiana», τόμ. 35 (1937), σ. 921 ἄρθρον τοῦ R[oberto] A[lmazia], ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία (τὴν ἐκεῖ σημειουμένην μελέτην τοῦ A. Da Mosto, I navigatori Nicolò e Antonio Zeno, ἐν «Miscellanea Luzio», Firenze, 1935, ἔνθα παρέχεται ἀπηκριβωμένη βιογραφία του ἐκ τῶν ἀρχειακῶν πηγῶν, δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ χρησιμοποιήσω).

21 - 22. *debeat ponere te in terram in Mothono vel in alio loco... pro majori commodo tuo.* 'Ο Trevisan διετάχθη ὅπως κατὰ τὴν ἐκ Τυνησίας ἐπάνοδον ἀποβιβάσῃ τὸν Ντελλαπόρταν εἰς Μεθώνην ἢ ἄλλον τόπον τῆς ἀρεσκείας τούτου (βλ. καὶ ἔγγρ. ἀριθ. 2, στ. 187 - 189), προφανῶς ἵνα ὁ Κρὴς πρεσβευτὴς δυνηθῆ εὐχερέστερον νὰ μεταβῆ ἐκεῖθεν εἰς Χάνδακα, ἔνθα ἔμελλε ν' ἀναλάβῃ τὸ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐγγράφου ἀπονεμηθὲν εἰς αὐτὸν ὀφφίκιον τοῦ δικηγόρου.

25 - 26. *Et scribas nobis omnia quae feceris...per tuas litteras speciales.* 'Ο Ντελλαπόρτας συνεμορφώθη ὄντως, μετὰ τὴν ἐκ Τυνησίας εἰς Κρήτην ἐπάνοδόν του, πρὸς τὴν ἐντολήν ταύτην διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς Βενετίαν τῆς περὶ τῶν πεπραγμένων του ἐκθέσεως, ἧς γίνεται μνεία ἐν τῷ ἑπομένῳ ὑπ' ἀριθ. 4 ἐγγράφῳ (βλ. στ. 19 - 20).

Πότε ὁ Ντελλαπόρτας καὶ ὁ Trevisan ἀνεχώρησαν ἐκ Πελοποννήσου εἰς Τυνησίαν; 'Ο Ντελλαπόρτας, ἀποπλεύσας ἐκ Βενετίας μετὰ τὴν 31 Μαΐου 1389, θὰ ἔφθασε βεβαίως ἐντὸς τοῦ 'Ιουνίου εἰς Ναύπλιον, ὅπου συνήντησε τὸν Trevisan. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἀνεχώρησαν ἀμέσως, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραμείνῃ ὁ Ντελλαπόρτας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ μικρόν, μέχρις ὅτου ὁ Trevisan διευθετήσῃ πᾶσαν ἐκκρεμότητα καὶ ἑτοιμασθῆ. Διότι ἐξ ἐγγράφου τῆς Βενετικῆς Γερουσίας ἀπὸ 23 'Ιουλίου 1389 (βλ. R. Cessi, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 158 = Politica ed Economia di Venezia, σ. 259. – D. A. Zakythinos, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 134 - 135) πρὸς τὸν Trevisan καὶ Malipiero μανθάνομεν ὅτι οὗτοι κατέλαβον μόλις τὸ εἰς τὸν Δεσπότην τοῦ Μυστρᾶ ἀνῆκον φρούριον τοῦ Βασιλοποτάμου. 'Οπωσδήποτε λοιπὸν ὁ Ντελλαπόρτας μετὰ τοῦ Trevisan δὲν ἀνεχώρησαν ἐνωρίτερον τοῦ τέλους 'Ιουλίου 1389. Εἶναι ἐξ ἄλλου πιθανώτατον ὅτι εἰς τὴν κατὰ τοὺς μῆνας τούτους 'Ιούνιον - 'Ιούλιον 1389 διαμονὴν τοῦ Ντελλαπόρτα ἐν Ναυπλίῳ, ἐν ἀναμονῇ τῆς μετὰ τοῦ Trevisan εἰς Τυνησίαν ἀναχωρήσεώς του, ἀναφέρονται τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα ἐν τῇ ἀνεκδότῳ αὐτοβιογραφίᾳ του («Διάλογος Ξένου καὶ 'Αληθείας», στ. 1246 - 1251), ὅτι ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Βενετίας:

εἰς τὸν Δεσπότην δεύτερον καὶ αὐθέντην τοῦ Μορέως,
λέγω σε, εἰς τὸν κὺρ Θεόδωρον, μέγαν Παλαιολόγον,
τὸν ἐκ γονέων τῶν λαμπρῶν αὐγούστων βασιλέων
τῆς Κωνσταντίνου Πόλεως μετὰ τῶν περιχώρων·
ἀπάνω εἰς τὰ ψηλὰ βουνὰ τοῦ Ἄργου ἐδέκτηκέν με
μετὰ τιμῆς, ὡς ἔπρεπεν, καὶ τὸ εἶχα ἐπλέρωσά το.

1248 *ἐκ γονέων τῶν* nos : *ἐν γνίσιν* cod. ‖ *βασιλέων* nos : *-λέαν* cod.

Πράγματι, γνωρίζομεν ὅτι αἱ μετὰ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου διαπραγματεύσεις τῶν ἀπεσταλμένων τῆς Βενετίας Malipiero καὶ Trevisan συνεχίζοντο πάντοτε καὶ μάλιστα ὅτι ἡ Βενετικὴ Γερουσία, δι' ἐντολῆς της ἀπὸ 22 'Ιουνίου 1389 (Senato Misti, Reg. 41, φ. 16v), διέτασσε τὸν Malipiero καὶ τὸν ναύαρχον τῆς 'Αδριατικῆς νὰ προβοῦν εἰς νέα προσωπικὰ διαβήματα πρὸς τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν πενθερόν του Nerio Acciaiuoli πρὸς παράδοσιν τοῦ Ἄργους (R. Cessi, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 157 = Politica ed Economia κλπ., σ. 258 - 259). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι καὶ ὁ τότε μόλις ἀφικόμενος ἐκεῖ Ντελλαπόρτας μετέσχεν ὡς μέλος μιᾶς τῶν βενετικῶν τούτων πρεσβειῶν καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Δεσπότου τοῦ Μορέως, ἐγκατεστημένου τότε ἐντὸς τοῦ βυζαντινοῦ φρουρίου τοῦ ἐπιστέφοντος τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Ἄργους Λάρισσαν, ἥτις, δεσπόζουσα τῆς ἀργολικῆς πεδιάδος, ἐνεποίησεν εἰς τὸν Ντελλαπόρταν ἐντύπωσιν «ψηλῶν βουνῶν». Ἴσως δὲ καὶ ἕνεκα τῶν ἀκάρπων πάντως διαπραγματεύσεων τούτων (αἵτινες ἠνάγκασαν τὸν Malipiero νὰ παραιτηθῇ) καθυστέρησεν ὁ ἀπόπλους τοῦ Trevisan καὶ τοῦ Ντελλαπόρτα. Ὅτι πάντως ἡ εἰς Τυνησίαν ἀποστολὴ αὐτῶν εἶχεν ἤδη ἀχθῆ εἰς πέρας τὸν Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1389, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἑπομένου ἐγγράφου.

'Ικανὰς περὶ τῆς διπλωματικῆς του ταύτης ἀποστολῆς λεπτομερείας παρέσχεν ἡμῖν αὐτὸς οὗτος ὁ Ντελλαπόρτας ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του, ἐξ ἧς παραλαμβάνομεν (ἔνθ' ἀνωτ., στ. 1252 - 1277) τὰ ἀκόλουθα:

Τρίτον εἰς τὸν Σαρακηνὸν σουλτάνον Βαρβαρίας
καὶ ρήγαν εἰς τὴν Τύνιστον καὶ αὐθέντην 'Αραβίας
μὲ ἀρματωμένον κάτεργον στὴν Τύνιστον ἐπῆγα
ὡς διὰ μεγάλες καὶ πολλὲς ὑπόθεσεις τὲς εἶχεν,
κερά μου, τὸ Κουμούνι μας μετ' αὖτον τὸν σουλτάνον.
Εἶχα μεγάλην ἐξουσίαν ἐγὼ ἀπὲ τὸ Κουμούνιν
νὰ στερεώνω, ὡς μοῦ φανῆν, ἀγάπην τε καὶ μάχην.
Εὐγενικὰ χαρίσματα λαμπρὰ καὶ τιμημένα
ἔδωκα τὸν Σαρακηνόν, ἐδέχτην τα εὐχαρίστως.
'Ετίμησεν, ἐδέχθηκεν μετὰ τιμῆς καὶ δόξης,
ὥρισεν τούς ἀνθρώπους του, ἐδώκαν μου κατούναν
ἐξομπλισμένην ἐκ πασῶν πραγμάτων ἀναγκαίων
εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάπαυσιν μὲ τὰ παιδόπουλά μου.
⟨Μὲ⟩ ταῦτα, ⟨ἐπεὶν⟩ μὲ τρίμερον ἐκάτζαμε ἀλλήλως,
εἴπαμεν, ἐνεφέραμεν ἐμπρὸς εἰς τὸν σουλτάνον
κεφάλαια καὶ ζητήματα ἀρίφνητα, σὲ λέγω.
Δὲν θέλω νὰ πολυλογῶ, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς ἄλλον:
νὰ ἰδῶ τῆς τύχης πρόσωπον, νὰ ἐβγῶ ἐκ τὴν δυστυχίαν,
ἐκ τὸν σουλτάνον ἔλαβα μετὰ περιχαρίας
ὅ,τι καὶ ἂν τὸν ἐζήτησα, ἕνα νὰ μὴ μὲ λείψῃ.
'Εκ τὲς φλακὲς τὲς ἰσχυρὲς καὶ ἀπὲ τὰ τραβερσάρια
ἐξέβαλα ἑβδομήκοντα ἀνθρώπους Βενετίκους·
μέσον δὲ τούτων, Δέσποινα, ἦσαν πραγματευτάδες,
καραβοκύροι ἔντιμοι, πλούσοι μὰ τὴν ἀλήθειαν.
Χαρίσματα μοῦ ἐχάρισεν διὰ τὸ λαμπρὸν Κουμούνιν
ἔντιμα, μάθε, καὶ λαμπρά, ξένα μὰ τὴν ἀλήθειαν.

1252 *σαρέκινὸν* cod. ‖ 1253 *τὸν* cod. ‖ 1254 *Τόνιστον* cod. ‖ 1257 *εἶχα* nos : *ἤχαμεν* cod. ‖ 1258 *τε* nos : *δὲ* cod. ‖ 1262 *ἀνθρώπους* nos : *ἔν τραπάτους* cod. ‖ *ἐδώκαν* nos : *-κα* cod. ‖ 1265 ⟨*Μὲ*⟩ ... ⟨*ἐπεὶν*⟩ add. metri gratia ‖ 1269 *ἐκ* nos : *εἰς* cod. ‖ 1272 *φλακὲς* nos : *φυλακὲς* cod. ‖ 1276 *τὸν* cod.

'Ως παρατηρεῖ τις, τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Ντελλαπόρτα γραφόμενα περὶ τῆς μεταβάσεώς του εἰς «Τύνιστον», πρὸς «τὸν Σαρακηνὸν σουλτάνον Βαρβαρίας» καὶ «μὲ ἁρματωμένον κάτεργον» (στ. 1252 - 1254), ἐξουσιοδοτημένου πλήρως ἀπὸ τὸ «Κουμούνιν» (Commune) τῆς Βενετίας νὰ διαπραγματευθῇ περὶ εἰρήνης ἢ πολέμου (στ. 1257 - 1258), ὡς καὶ περὶ τῆς προσφορᾶς πολυτίμων δώρων ὑπὸ τῆς Βενετίας εἰς τὸν σουλτάνον καὶ τἀνάπαλιν (στ. 1259 - 1260, 1276 - 1277), συμφωνοῦν πληρέστατα πρὸς τὰς εἰδήσεις τὰς παρεχομένας ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα ἐκδιδομένων ἐπισήμων βενετικῶν ἐγγράφων. Διὰ τοῦτο δικαιούμεθα νὰ δώσωμεν ἀπόλυτον πίστιν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὑπὸ μόνου τοῦ Ντελλαπόρτα παρεχομένας ἀνωτέρω εἰδήσεις, καθ' ἃς ἔτυχεν οὗτος περιποιήσεων καὶ τιμῶν ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου (στ. 1261 - 1264), μεθ' οὗ ἔσχε συνομιλίας ἐπὶ τριήμερον (στ. 1265 - 1268), ἀποληξάσας εἰς πλήρη συμφωνίαν, ἐπέτυχε δὲ νὰ ἐλευθερώσῃ ἐκ τῶν φυλακῶν καὶ τῶν δεσμῶν (ἀλλ' οὐχί, φαίνεται, καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς Βενετίαν) ἑβδομήκοντα Βενετοὺς ὑπηκόους, ἐμπόρους καὶ πλοιοκτήτας. (Τὴν συνέχειαν καὶ τὸ τέλος τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Ντελλαπόρτα βλ. κατωτέρω, ἀριθ. 4, σημ. εἰς στ. 21 - 22, ἐν σ. 367).

4

ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΕΚΛΟΓΗΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΞΕΝΟΥ ΣΤΑΛΗΣΟΜΕΝΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΟΥΛΤΑΝΟΝ ΤΗΣ ΤΥΝΗΣΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΟΔΟΝ ΤΟΥ Λ. ΝΤΕΛΛΑΠΟΡΤΑ

9 Δεκεμβρίου 1389

(Αὐτόθι, f. 45r)

Περίληψις. Ἔργον θεάρεστον, φιλάνθρωπον, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς ὠφέλιμον εἶναι ἡ μέριμνα πρὸς ἀπολύτρωσιν Βενετῶν ὑπηκόων αἰχμαλώτων ἐν Βερβερίᾳ, οἵτινες κρατοῦνται σιδηροδέσμιοι ἐν φυλακαῖς καὶ ἀποθνήσκουν καθ' ἡμέραν ὡς κύνες. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τόσον τοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, προσφάτως ἐπανακάμψαντος ἐκ Τυνησίας, ὅπου εἶχε σταλῇ ὡς πρεσβευτὴς τῆς Βενετίας πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅσον καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου πρὸς τὴν Βενετίαν, προκύπτει ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ συνάψῃ σύμφωνον εἰρήνης, κατὰ τὸν τύπον προγενεστέρων συμφώνων μεταξὺ Βενετίας καὶ προκατόχων του, καὶ ν' ἀποδώσῃ, ἅμα τῇ ἐπικυρώσει τοῦ συμφώνου τούτου, τοὺς αἰχμαλώτους, ἐξαγοράζων αὐτοὺς δι' ἰδίων χρημάτων. Ἐπειδὴ τοῦτο κρίνεται ἐπωφελὲς καὶ χάριν τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν αἰχμαλώτων καὶ χάριν τῆς ἀσφαλείας τῶν κατὰ τὴν Σικελίαν καὶ τὰς Μαγιόρκας νήσους πλοίων καὶ ἐμπόρων, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐπιτρέπεται χρονοτριβή, ἀποφασίζεται ὅπως ἐκλεγῇ τις ἐν τῷ Συμβουλίῳ τούτῳ ὡς πρεσβευτὴς ἅμα καὶ πρόξενος πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Τυνησίας διὰ δύο ψηφοφοριῶν. Ὁ ἐκλεγησόμενος θὰ ληφθῇ ἐκ παντὸς τόπου καὶ ἀξιώματος καὶ θὰ ἔχῃ ἐτήσιον μισθὸν 550 χρυσᾶ δουκᾶτα, ἐξ ὧν θὰ συντηρῇ ἕνα ἱερέα καὶ νοτάριον καὶ τρεῖς ὑπηρέτας. Θ' ἀποσταλῇ ὡς πρεσβευτὴς καὶ μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ συμφώνου θὰ παραμείνῃ ἐκεῖ ὡς πρόξενος τῆς Βενετίας ἐπὶ δύο ἔτη καὶ ἐπὶ πλέον μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ διαδόχου του. Θὰ λάβῃ προκαταβολὴν ἑνὸς ἔτους μισθόν. Δηλοῦται ὅτι, ἂν ὁ πρεσβευτὴς οὗτος δὲν ἐπιτύχῃ τὴν σύναψιν τοῦ συμφώνου, τότε θὰ λάβῃ ἐκτάκτως 100 χρυσᾶ δουκᾶτα διὰ τὰς δαπάνας του καὶ θὰ ἐπανακάμψῃ δι' οὗ τρόπου θὰ ὁρίσῃ τὸ Συμβούλιον. Ἡ μισθοδοσία θ' ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεώς του. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του θὰ ληφθῇ πρόνοια, ὅπως λάβῃ ὁδηγίας καθ' ὃν τρόπον θὰ φανῇ καλύτερον.

(Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη διὰ ψήφων 69 ὑπέρ, οὐδεμιᾶς κατὰ καὶ 3 λευκῶν).

MoCCCoLXXXVIIIJo mense Decembii die VIIIJo Indictione XIIJa.

Pro captiuis in Barbaria

ser Augustino Quirino
ser Johannes Gabriel
ser Johannes Jeorgio et
ser Blancus de Rippa } *Capta*

Sapientes Ordinum

Cum sit opus maxime pietatis et misericordie et secundum Deum, honorem et famam nostri dominij, totis sensibus prouidere ad recuperationem et redentionem illorum nostrorum Venetorum et fidellium in tanta captiuitate detentorum in partibus Barbarie ac carceratorum cum grosissimis ferris, qui quotidie moriuntur ut canes, sit etiam summum placere altissimi et acrescimentum fame nostri dominij tenere omnem modum possibilem de trahendo eos de tanta tenebrositate et miseria, pro bono etiam exemplo aliorum nostrorum ciuium et fidellium, nam tenendo istum modum est magnum acresimentum nostri status. Et ut habuimus tam per litteras prouidi virj Leonardi de la Porta, nuperime redeuntis in nostrum ambaxiatorem a domino Rege Tunisij, quam per litteras prefati domini Regis missas nostro dominio, clare comprenditur ipsum dominum Regem fore contentissimum habere bonam pacem nobiscum, iuxta modum contentum in quodam instrumento pactorum alias initorum inter dominationem nostram et suos predecessores, quibus pactis firmatis ipse est contentissimus restituere libere omnes captiuos nostros existentes in illis partibus, recuperando eos cum sua propria pecunia, saluo aliquos pauperimos emptos per suos subditos, quos fatiet nobis libere restitui pro illo precio quo emerunt eos, licet teneamus tamen a certo quod omnes nostros captiuos libere relaxabit, et pacta in ipso instrumento contenta examinata per nos uideantur nobis rationabilia et iusta et faciat etiam pro honore nostro cum omnibus uiuere amicabiliter et fraterne et maxime

cum prefato domino Rege, considerato bono quod sequitur tam pro relaxatione et redemptione prefatorum nostrorum miserime carceratorum quam etiam pro securitate nostrorum navigiorum et mercatorum conuersantium in partibus Sicilie et Maioricarum. Quibus omnibus consideratis, non facit pro nobis perdere tempus super istis factis, Vadit pars in nomine Yhesu Christi quod in hoc consilio elligatur vnus ambaxiator et consul ad Serenissimum dominum Regem Tunisij per duas manus electionum et per scruptinium inter dominum, consiliarios, capita et sapientes vtriusque manus, qui possit accipi de omni loco et offitio et respondeat infra quintam diem postquam fuerit ellectus et habeat de salario a nostro Communi in anno et ratione anni ducatos Vc La auri, habendo et tenendo de suis salario et expensis vnum presbiterum notarium et tres famulos, et expeditus de ambaxiata que sibi committetur per nos et firmatis pactis, debeat remanere consul noster deinde per duos annos et pro tanto pluri, quanto successor suus illuc uenire distullerit, et possit facere de mercationibus, et habeat statim hic in Veneciis, ut possit se fulcire de rebus sibi necessarijs, salarium vnius annj et residuum de medio in medium annum, declarando quod, si casus accideret, quod dictus noster ambaxiator et consul non posset obtinere dictum aconcium et intencionem nostram cum prefato domino Rege, quod tunc habere debeat pro sua prouisione ultra ratam que eum tangeret de suo salario ducatos centum aurj, et hoc pro expensis quas fecerit, ut iustum. Et teneatur recedere per illum modum et viam et quando terminabitur per Collegium et incipiat liurare salarium die qua recedet dehinc.

Verum ante recessum suum prouidebitur per istud consilium de commissione sua, prout utilius et melius apparebit.

de parte	*69*	*Ellectus ambaxiator ad Regem Tunisij*
de non	*0*	⟦*ser Peratius Maripetro reffutavit*⟧
non sincere	*3*	⟦*ser Bartholomeus Marcello reffutavit*⟧
		ser
		ser

61 - 62 *ser...reffutavit* διαγεγραμμένα διὰ γραμμῆς.

Σημειώσεις

Τοῦ ἐγγράφου τούτου φέρεται παρὰ H. Noiret, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 29, ἡ ἑξῆς βραχυτάτη περίληψις: « Envoi d'un ambassadeur à Tunis, pour racheter les captifs qui y sont traités 'comme des chiens' ».

19 - 21. *per litteras providi viri Leonardi De la Porta, nuperrime redeuntis*

in nostrum ambaxiatorem a domino rege Tunisii. Κατὰ ταῦτα, τῇ 9 Δεκεμβρίου 1389 ὁ Ντελλαπόρτας εἶχεν ἤδη φέρει εἰς πέρας τὴν εἰς Τυνησίαν ἀποστολήν του καὶ ἐπανέλθει, εἰς τὴν πατρίδα του βεβαίως, τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης, ὁπόθεν ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Βενετικὴν Πολιτείαν τὴν ἐνταῦθα μνημονευομένην ἐπιστολήν, περιλαμβάνουσαν τὴν ἔκθεσιν τῶν πεπραγμένων του, καθ' ἣν εἶχεν ὑποχρέωσιν ἐκ τοῦ προηγουμένου ὑπ' ἀριθ. 3 (στ. 25 - 26) ἐγγράφου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν διεσώθη.

21 - 22. *per litteras praefati domini regis missas nostro dominio.* Οὐδ' ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ σουλτάνου τῆς Τυνησίας πρὸς τὴν Βενετίαν διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Εὐτυχῶς ὅμως διεσώθη ἡ περὶ αὐτῆς ὁμιλοῦσα συνέχεια καὶ κατακλεὶς (στ. 1278 - 1297) τῆς περὶ τῆς εἰς Τυνησίαν ἀποστολῆς του ἀφηγήσεως τοῦ Ντελλαπόρτα, ἧς τὸ πρῶτον μέρος παρετέθη ἐν τέλει τῶν σημειώσεων τοῦ προηγουμένου ὑπ' ἀριθ. 3 ἐγγράφου (σ. 363) ἐκ τῆς ἀνεκδότου αὐτοβιογραφίας του. Ἡ συνέχεια αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κοντὸν ἐσυμβιβάστημαν, ἐπλήρωσα τὸ πρέπον.
Γράφει ὁ σουλτάνος γράμματα, τῆς Βενετίας τὰ στέλλει.
Ἐπαίρνω ἐγὼ τὰ γράμματα, ἀποχαιρέτησά τον
μὲ δουλικὸν προσκύνημα, ὡς ἤμουν ὡρισμένος.
Τότε ὁ σουλτάνος ἥπλωσε, κρατεῖ με ἐκ τὸ χέριν,
ὁρίζει με: « Χαιρέτησε Τούζην τὸν ἀδελφόν μου,
ὁμοίως καὶ τοὺς ἄρχοντας ὡς φίλους ἐδικούς μας ».
Πάλι ὁ σουλτάνος ὥρισεν: « Λινάρδο, ἀποκρισιάρην
τὸν μισὲρ Τοῦνζον γράφομεν μετὰ καὶ τῆς βουλῆς του
νὰ σὲ ἀπεστείλῃ κούσουλον, ὁμοίως ἀποκρισιάρην
πάλιν ἐνταῦθα πρὸς ἡμᾶς· ποῖσέ το, ἐνέργησέ το ».
Ἐγὼ πάλιν, ὡς ἔπρεπεν 'ς τοιοῦτον μέγαν ῥῆγαν,
ἀπηλογοῦμαι δουλικῶς, τάχατε ὡς παιδευμένος:
« Σουλτάνε μου, τὸ ὀρέγεσαι, ἂ θέλῃ ὁ Θεός, νὰ γένῃ! »
Μισσεύγω ἐκ τὸ παλάτι του μυριευχαριστημένος·
ἀμέτρητοι Σαρακηνοὶ καὶ ἄρχοντες μεγι[στάνες]
ἦλθαν, ἐσυντροφιάσαν μ[ε], ἐποχαιρέτησάν με,
ὁμοίως ἐποχαιρέτησα, ὡς ἔπρεπεν, ἐκείνους.
Καί, ὡς ἤθελεν ὁ ποὺ ἔπλασεν τὸν ἥλιον καὶ σελήνην,
θαραπεμένος, Δέσποινα, ἐξέβην ἀπ' ἐκεῖθεν.

1278 *ἐσυμβιβάστημαν* nos: *-σαν* cod. ‖ 1281 *ὅσρημένος* cod. ‖ 1283 *χαιρέτισε* nos: *-σεν* cod. ‖ 1285 *πάλιν* cod. ‖ 1287 *ἀπεστείλῃ* nos: *-λο* cod. ‖ 1290 *ἀπηλογοῦμαι* nos: *-μεν* cod. ‖ 1291 *τὰ* cod. ‖ 1293 *σαρεκηνῇ* cod. ‖ 1294 *μ[ε]* nos: *μ[.]ν* cod. ‖ 1295 *ἐποχαιρέτησα* nos: *-σαν* cod. ‖ 1296 *ἤθελεν* nos: *ἦλθεν* cod.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ντελλαπόρτα συμφωνεῖ καὶ πάλιν πρὸς τὰ ἐν τῷ παρόντι ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ διαλαμβανόμενα. Τὸ κύριον περιεχόμενον τῶν πρὸς τὴν Βενετίαν γραμμάτων τοῦ σουλτάνου ἦτο πράγματι ἡ πρότασις ὅπως αὕτη ἀποστείλῃ εἰς Τυνησίαν, πρὸς ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης καὶ εἶτα μόνιμον παραμονήν του αὐτόθι, πρεσβευτὴν ἅμα καὶ πρόξενον: πρὸς τὸν « *κούσουλον, ὁμοίως ἀποκρισιάρην* » τοῦ Ντελλαπόρτα (στ. 1287) εἶναι ἀπολύτως ἀντίστοιχος ὁ « ambaxiator et consul », τοῦ ὁποίου ἡ ἀποστολή, ἡ ἐν συνεχείᾳ παραμονὴ ἐν Τυνησίᾳ καὶ ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς ἀποφασίζονται διὰ τοῦ παρόντος ἐγγράφου (βλ. στ. 38 κ.ἑξ.). Οὐδεὶς λοιπὸν λόγος συντρέχει νὰ δυσπιστήσωμεν καὶ πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ντελλαπόρτα, καθ' ὃν ὁ σουλτάνος ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ὡς τοιοῦτος πρεσβευτὴς ἅμα καὶ πρόξενος ἀποσταλῇ ἐκ νέου ὑπὸ τῆς Βενετίας αὐτὸς οὗτος ὁ Ντελλαπόρτας. Ἀκριβῶς δ' ἐπει-

δὴ παρὰ ταῦτα ἀπεστάλη ἕτερος ἀντ' αὐτοῦ (πιθανῶς ἀπεποιήθη ὁ ἴδιος, προτιμήσας τὸ ἐν Κρήτῃ ὀφφίκιόν του), διετύπωσεν οὗτος εἰς τὸ ποίημά του τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀπόκρισίν του ὡς ἁπλῆν δυνητικὴν εὐχὴν (στ. 1291: «*Σουλτάνε μου, τὸ ὀρέγεσαι, ἃ θέλῃ ὁ Θεός, νὰ γένῃ!*»), ἥτις ἐκ τῆς περαιτέρω σιωπῆς του ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὅτι δὲν ἐπραγματοποιήθη.

44 - 45. *unum presbiterum notarium*. Τοιοῦτον ἱερέα καὶ νοτάριον ἤγαγεν ὄντως μεθ' ἑαυτοῦ ὁ εἰς Τυνησίαν μεταβὰς πρεσβευτὴς Ἰάκωβος Valaresso, διότι ἐν τέλει τῆς ὑπογραφείσης συνθήκης τῆς 4 Ἰουλίου 1391 φέρεται (Diplomatarium Veneto - Levantinum, pars II, σ. 237): «*Ego presbyter Franciscus Paulo ecclesie sancti Cassiani, et notarius Venetiarum, audiens et videns hec omnia in saracenica lingua per trucimanum doane, interpretatorem dicti regis, et ab eodem Moag... foret in latina reducta, in presentia nobilium virorum testium suprascriptorum in publicam formam redegi, nihil addens uel minuens quod sententiam mutet, compleui et roboraui*».

61 - 62. *ser Peratius Maripetro refutavit - ser Bartholomeus Marcello refutavit*. Ὁ πρῶτος τούτων εἶναι ὁ ἤδη μνημονευθεὶς προνοητὴς Ναυπλίου καὶ Ἄργους Pierazzo Malipiero (βλ. σημ. εἰς ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 2, στ. 7, ἐν σ. 357), ὅστις εἶχεν ἤδη παραιτηθῆ καὶ ἀνακληθῆ εἰς Βενετίαν κατ' Αὔγουστον 1389 (R. Cessi, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 157 = Politica ed Economia κλπ., σ. 259. — D. A. Zakythinos, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 135). Φαίνεται ὅτι ἡ τοιαύτη ἄρνησις τῶν διαδοχικῶς ἐκλεγέντων δύο τούτων Βενετῶν ἐπεβράδυνε τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποστολῆς, μέχρις ὅτου παρενεβλήθη ἕτερον ἐμπόδιον, ἡ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1390 γαλλογενουατικὴ κατὰ τῆς Τυνησίας ἐκστρατεία. Τοιουτοτρόπως μόλις κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1391 κατωρθώθη ν' ἀποσταλῇ ὁ πρεσβευτὴς καὶ πρόξενος Ἰάκωβος Valaresso, ὅστις καὶ ἔφερεν εἰς αἴσιον πέρας, καθ' ἃ εἴδομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 342 - 344), τὴν εἰς αὐτὸν ἀνατεθεῖσαν ἐντολὴν διὰ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης, δι' ἣν τοσοῦτον εἶχε πρὸ αὐτοῦ ἐργασθῆ ὁ Λεονάρδος Ντελλαπόρτας.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

3 - 1 - 1958

ΠΕΡΙ ΤΙΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΕΙΣ ΜΑΡΚΟΝ ΕΥΓΕΝΙΚΟΝ

Τὸ χειρόγραφον. Χειρόγραφον περιέχον ἀνέκδοτόν τινα ἀκολουθίαν Μ. Εὐγενικοῦ, εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 19 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μπενακείου Μουσείου Ἀθηνῶν[1]. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Ἀλεξ. Καραθεοδωρῆ, παλαιότερον δὲ ἀνῆκεν εἰς τὸν Νικόλαον Καρατζᾶν, ὅστις καὶ συνήνωσε τὰ διάφορα τετράδια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται[2]. Εἶναι σπουδαιότατον, διότι, πλὴν τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας κειμένων, περιλαμβάνει τὸ χρονικὸν τοῦ Σφραντζῆ, ἀντιγραφὲν τῷ 1753 ἐν Κωνσταντινουπόλει[3] ἔκ τινος παλαιοτέρου χειρογράφου καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Ἰωάννης Παπαδόπουλος εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἔκδοσιν τοῦ χρονικοῦ, τὸ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του ὡς λίαν ἀξιόλογον[4]. Τὸ χειρόγραφον ἀνεκοίνωσεν ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὅστις διὰ μακρῶν περιέγραψε τὰ περιεχόμενά του[5] καὶ ἐξέδωκεν ἐξ αὐτῶν τινὰ σχετικὰ μὲ τὸν Μ. Εὐγενικὸν καὶ τὴν ἁγιοποίησιν αὐτοῦ[6].

Εἶναι κῶδιξ σύμμεικτος, ἀποτελεσθεὶς ἐκ τῆς συσταχώσεως διαφόρων τετραδίων, χαρτῷος, διαστάσεων 0,219×0,158[7].

Περιλαμβάνει 428 φύλλα ἠριθμημένα διὰ νεωτέρας ἀριθμήσεως, ἕτερα δὲ κενὰ ἄνευ ἀριθμήσεως, τρία εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τέσσαρα εἰς τὸ τέλος[8]. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας σταχώσεως εἶναι προσκεκολλημένα δύο φύλλα. Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐφθαρμένα, ἕτερα δέ, ὡς φαίνεται, ἔχουν ἀφαιρεθῆ[9]. Ὑπάρχουν

---

[1] Δυστυχῶς δὲν ἐδημοσιεύθη ἀκόμη συγκεντρωτικὸς κατάλογος πάντων τῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου.

[2] Ε Φ.Σ.Π., ἔτος Η', Ἀθῆναι 1904, σ. 5 κ.ἑ.

[3] Φ. 229β.

[4] Georgii Phrantzae, Chronicon, edidit J. B. Papadopoulos, vol. I, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1935, σ. XIV.

[5] Ε.Φ.Σ Π., ἔτος Η', Ἀθῆναι 1904, σ. 7 - 23.

[6] Αὐτόθι, σ. 22 - 23 B.Z. 11, 1902, σ. 54 - 61, 63, 65, 66.

[7] Δίδονται αἱ διαστάσεις τῆς σταχώσεως.

[8] Ἕτερα κενὰ φύλλα: 5, 261α - 264β, 346α - 350α, 395, 404α - 407β κ.λ.π.

[9] Τὸ τετράδιον, τὸ περιέχον τὴν διήγησιν τοῦ Δούκα Καταβολάνου περὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου (φ. 265α - 345β), εἶναι κολοβόν.

πέντε διαφορετικαὶ γραφαὶ εἰς τὸ χειρόγραφον, ἀναγόμεναι εἰς τὸν 16ον καὶ 18ον αἰῶνα [1].

Ἡ ἀκολουθία Μ. Εὐγενικοῦ. Ἡ ᾀσματικὴ τοῦ Μ. Εὐγενικοῦ ἀκολουθία μετὰ τοῦ συναξαρίου, περιέχεται εἰς τὰ φ. 353α - 365α [2], ἀποτελεῖ δὲ μέρος τετραδίου γραφέντος τῷ 1731 [3] ὑπὸ Συλβέστρου τοῦ Βυζαντίου ἱερομονάχου ἐκ Κεφαλληνίας [4]. Αὕτη, ὡς δηλοῖ ὁ τίτλος της, ψάλλεται τὴν 19ην Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου, συνετέθη δὲ παρὰ τριῶν διδασκάλων Κωνσταντινουπόλεως, Μακαρίου μητροπολίτου Φιλαδελφείας, Γεωργίου Βύζαντος καὶ Γρηγορίου τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶ πατριαρχίας Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου [5].

Τῆς ἀκολουθίας προτάσσεται ἓν εἶδος ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Γεννάδιον Σχολάριον, ἥτις φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Γρηγορίου Βυζαντίου [6], ταύτης δὲ ἕπεται βεβαίωσις τοῦ Σχολαρίου τοῦ ἔτους 1456, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος θεσπίζει ὅπως ἡ ἀκολουθία τῶν τριῶν διδασκάλων ψάλληται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου [7]. Ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιστολή, ἡ βεβαίωσις τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, ὡς καὶ τὸ συναξάριον [8], εὑρίσκονται εἰς τὸ χειρόγραφον γεγραμμένα διὰ γλωσσικοῦ ἰδιώματος δημώδους, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς θεωρεῖ ὡς μεταπλάσεις ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, πονηθείσας ὑπὸ τοῦ Συλβέστρου [9].

Εἴτε πρόκειται ὅμως περὶ μεταπλάσεων ἐκ τοῦ πρωτοτύπου πάντων τῶν ἀνωτέρω,— ἡ ἐξέτασις τοῦ ποιητικοῦ μέρους τῆς ἀκολουθίας θὰ ἐγείρῃ σοβαρὰς ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τοῦτο,— εἴτε περὶ πλαστογραφημάτων, ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρουσιάζονται ταῦτα εἰς τὸ χειρόγραφον, εἶναι ἔργον τοῦ Συλβέστρου. Τοῦτο καταδεικνύεται πλήρως ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τοῦ

[1] Ἡ παλαιοτέρα γραφὴ εἶναι τοῦ χρονικοῦ τοῦ Δούκα Καταβολάνου, ἡ δὲ νεωτέρα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, ὅστις ἐξ ἰδίων ἐρευνῶν κατέγραψε πᾶν σχετικὸν μὲ τὰ εἰς τὸ χειρόγραφον περιεχόμενα.

[2] Πρώτη μνεία τῆς ἀκολουθίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἐν τῷ Παλαιογραφικῷ δελτίῳ τοῦ Παραρτήματος Φιλ. Συλ. Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ 16ου τόμου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1885, σ. 6. Αὐτόθι ἀναφέρονται ὡς ἀνέκδοτα καί τινα ἄλλα περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου.

[3] Φ. 377β.

[4] Πρβλ. καὶ Κ. Γ. Μαμώνη, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, Ἀθῆναι 1954, σ. 33.

[5] Πρβλ. αὐτόθι, ἔνθα τὰ εἰς τὴν ἀκολουθίαν ἀφορῶντα, μὴ ὄντος εἰσέτι εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν χειρογράφου, ἐγράφησαν ὡς βεβαιοῦν αἱ ὑποσημειώσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιγραφῶν τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως.

[6] Φ. 351α - 352α. Ἐκδεδ. Β.Ζ. 11, 1902, σ. 55 - 56.

[7] Φ. 352α. Ἐκδεδ. αὐτόθι, σ. 56.

[8] Φ. 359 - 362α. Ἐκδεδ. αὐτόθι, σ. 56 - 59.

[9] Πρβλ. αὐτόθι, σ. 54.

ὕφους καὶ τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως αὐτῶν, μετὰ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ ἀπολογίας περὶ Μ. Εὐγενικοῦ, συντεθείσης ὑπ᾽ αὐτοῦ [1]. Εἰς τὸ τέλος τῆς ὅλης ἀκολουθίας διὰ χειρὸς Νικ. Καρατζᾶ προστίθεται καὶ ἓν τροπάριον εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου [2], ἀγνώστου συνθέτου.

Ποῖοι εἶναι οἱ τρεῖς « *διδάσκαλοι* », οἱ φερόμενοι ὡς συνθέσαντες τὴν ἀκολουθίαν; Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ αἱ πληροφορίαι εἶναι πενιχραί. Ἐκ τῶν συγχρόνων μόνον ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς (Ἱερομνήμων) ἀναφέρει τὸν Μακάριον μητροπολίτην Φιλαδελφείας, ὡς γράψαντα βίον τοῦ Μ. Εὐγενικοῦ. Ἀναφέρει δὲ προσέτι ὁ Ἀγαλλιανός, ὅτι τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Μακαρίου εἶδεν ἔν τινι τόμῳ κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου « *...Συνεγράφη καὶ ὁ βίος αὐτοῦ καὶ ἡ ἄθλησις καὶ ὀλίγα τῶν θαυμάτων πρὸς ἑνὸς τούτων, ἀνδρὸς καὶ βίῳ καὶ λόγῳ κεκοσμημένου, καὶ διὰ πάντων τὸ αἰδέσιμον ἔχοντος, Μακαρίου τοὔνομα μητροπολίτου Φιλαδελφείας, οὗ τὴν οἰκειόχειρον ὑπογραφὴν αὐτὸς ἑώρακα ἐν τῷ κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου τόμῳ, τῷ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ γεγονότι. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ παρῆν καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις συνηγωνίζετο* » [3]. Ὅτι ὁ γράψας βίον καὶ ἄθλησιν Μ. Εὐγενικοῦ — μετὰ τὸ 1444 βεβαίως, ἔτος τοῦ θανάτου του [4], — ὑπέγραψε τόμον κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ παρέστη εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ σύνοδον (1351) [5], εἶναι χρονικῶς ἀστήρικτον. Ὁ Ἀγαλλιανός, ὡς φαίνεται, θὰ εἶδε τὴν ὑπογραφὴν ἑτέρου Μακαρίου Φιλαδελφείας ἐν τῷ εἰρημένῳ τόμῳ, περὶ τοῦ ὁποίου ποιεῖται λόγον ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν ἱστορίαν του [6], καὶ θὰ τὸν ἐταύτισε μετὰ τοῦ γράψαντος βίον Μ. Εὐγενικοῦ.

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων, ὁ Σύλβεστρος ὁ Βυζάντιος, εἰς τὸ ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ ἀνέκδοτον « *Ἔλεγχος καὶ ἀπολογία πρὸς τὸν ἅγιον Μᾶρκον τῆς Ἐφέσου* », γράφει ἀναφερόμενος εἰς τοὺς γράψαντας εἴτε ἀκολουθίας, εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἐξαῖρον τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας αὐτοῦ: « *ἀφήνω νὰ λέγω τὸν κὺρ Μακάριον μητροπολήτην Φιλαδελφίας, ὁποῦ τὴν ἀκολουθείαν ἐσήνθεσε μὲ δύο μαθητὰς τοῦ ἁγίου* » [7]. Ποῖοι εἶναι οἱ δύο οὗτοι μαθηταὶ τοῦ Μ. Εὐγ. δὲν ἀναφέρει ρητῶς ὁ Σύλβ. ὑπαινισσόμενος βεβαίως

[1] Φ. 365β - 377β.

[2] Φ. 365α. Ἐκδεδ. εἰς: « Βιβλίον καλούμενον ραντισμοῦ στηλίτευσις... δι᾽ ἐπιστασίας καὶ ἐπιμελείας τοῦ πανοσιολογιωτάτου κυρίου Σεραφεὶμ τοῦ Πισσιδείου », Λειψία 1758, σ. 229, καὶ Ε.Φ.Σ.Π., ἔτος Η΄, Ἀθῆναι 1904, σ. 17.

[3] Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Τόμος Χαρᾶς, 1705, σ. 627.

[4] L. Petit, ἐν « Patrologia orientalis » XVII, fasc. 2, 1923. σ. 326 - 328, καὶ « Dictionnaire de Théologie Catholique » 9_2, 1927, στ. 1970 - 1972.

[5] Καντακουζηνός. Ἔκδοσις Βόννης, τόμ. III, 1832, σ. 169 κ.ἑ.

[6] Αὐτόθι, σ. 275.

[7] Φ. 376α. Τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ χειρογράφου.

πέντε διαφορετικαὶ γραφαὶ εἰς τὸ χειρόγραφον, ἀναγόμεναι εἰς τὸν 16ον καὶ 18ον αἰῶνα[1].

Ἡ ἀκολουθία Μ. Εὐγενικοῦ. Ἡ ᾀσματικὴ τοῦ Μ. Εὐγενικοῦ ἀκολουθία μετὰ τοῦ συναξαρίου, περιέχεται εἰς τὰ φ. 353α - 365α[2], ἀποτελεῖ δὲ μέρος τετραδίου γραφέντος τῷ 1731[3] ὑπὸ Συλβέστρου τοῦ Βυζαντίου ἱερομονάχου ἐκ Κεφαλληνίας[4]. Αὕτη, ὡς δηλοῖ ὁ τίτλος της, ψάλλεται τὴν 19ην Ἰανουαρίου, ἑορτὴν τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου, συνετέθη δὲ παρὰ τριῶν διδασκάλων Κωνσταντινουπόλεως, Μακαρίου μητροπολίτου Φιλαδελφείας, Γεωργίου Βύζαντος καὶ Γρηγορίου τοῦ Βυζαντίου, ἐπὶ πατριαρχίας Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου[5].

Τῆς ἀκολουθίας προτάσσεται ἓν εἶδος ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Γεννάδιον Σχολάριον, ἥτις φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Γρηγορίου Βυζαντίου[6], ταύτης δὲ ἕπεται βεβαίωσις τοῦ Σχολαρίου τοῦ ἔτους 1456, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος θεσπίζει ὅπως ἡ ἀκολουθία τῶν τριῶν διδασκάλων ψάλληται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου[7]. Ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιστολή, ἡ βεβαίωσις τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, ὡς καὶ τὸ συναξάριον[8], εὑρίσκονται εἰς τὸ χειρόγραφον γεγραμμένα διὰ γλωσσικοῦ ἰδιώματος δημώδους, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς θεωρεῖ ὡς μεταπλάσεις ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, πονηθείσας ὑπὸ τοῦ Συλβέστρου[9].

Εἴτε πρόκειται ὅμως περὶ μεταπλάσεων ἐκ τοῦ πρωτοτύπου πάντων τῶν ἀνωτέρω,— ἡ ἐξέτασις τοῦ ποιητικοῦ μέρους τῆς ἀκολουθίας θὰ ἐγείρῃ σοβαρὰς ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τοῦτο,— εἴτε περὶ πλαστογραφημάτων, ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρουσιάζονται ταῦτα εἰς τὸ χειρόγραφον, εἶναι ἔργον τοῦ Συλβέστρου. Τοῦτο καταδεικνύεται πλήρως ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τοῦ

---

1 Ἡ παλαιοτέρα γραφὴ εἶναι τοῦ χρονικοῦ τοῦ Δούκα Καταβολάνου, ἡ δὲ νεωτέρα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, ὅστις ἐξ ἰδίων ἐρευνῶν κατέγραψε πᾶν σχετικὸν μὲ τὰ εἰς τὸ χειρόγραφον περιεχόμενα.

2 Πρώτη μνεία τῆς ἀκολουθίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐν τῷ Παλαιογραφικῷ δελτίῳ τοῦ Παραρτήματος Φιλ. Συλ. Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ 16ου τόμου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1885, σ. 6. Αὐτόθι ἀναφέρονται ὡς ἀνέκδοτα καί τινα ἄλλα περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου.

3 Φ. 377β.

4 Πρβλ. καὶ Κ. Γ. Μαμώνη, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, Ἀθῆναι 1954, σ. 33.

5 Πρβλ. αὐτόθι, ἔνθα τὰ εἰς τὴν ἀκολουθίαν ἀφορῶντα, μὴ ὄντος εἰσέτι εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν χειρογράφου, ἐγράφησαν ὡς βεβαιοῦν αἱ ὑποσημειώσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιγραφῶν τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως.

6 Φ. 351α - 352α. Ἐκδεδ. Β.Ζ. 11, 1902, σ. 55 - 56.

7 Φ. 352α. Ἐκδεδ. αὐτόθι, σ. 56.

8 Φ. 359 - 362α. Ἐκδεδ. αὐτόθι, σ. 56 - 59.

9 Πρβλ. αὐτόθι, σ. 54.

ὕφους καὶ τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως αὐτῶν, μετὰ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ ἀπολογίας περὶ Μ. Εὐγενικοῦ, συντεθείσης ὑπ' αὐτοῦ[1]. Εἰς τὸ τέλος τῆς ὅλης ἀκολουθίας διὰ χειρὸς Νικ. Καρατζᾶ προστίθεται καὶ ἓν τροπάριον εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου[2], ἀγνώστου συνθέτου.

Ποῖοι εἶναι οἱ τρεῖς «*διδάσκαλοι*», οἱ φερόμενοι ὡς συνθέσαντες τὴν ἀκολουθίαν; Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ αἱ πληροφορίαι εἶναι πενιχραί. Ἐκ τῶν συγχρόνων μόνον ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς (Ἱερομνήμων) ἀναφέρει τὸν Μακάριον μητροπολίτην Φιλαδελφείας, ὡς γράψαντα βίον τοῦ Μ. Εὐγενικοῦ. Ἀναφέρει δὲ προσέτι ὁ Ἀγαλλιανός, ὅτι τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Μακαρίου εἶδεν ἔν τινι τόμῳ κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου «*...Συνεγράφη καὶ ὁ βίος αὐτοῦ καὶ ἡ ἄθλησις καὶ ὀλίγα τῶν θαυμάτων πρὸς ἑνὸς τούτων, ἀνδρὸς καὶ βίῳ καὶ λόγῳ κεκοσμημένου, καὶ διὰ πάντων τὸ αἰδέσιμον ἔχοντος, Μακαρίου τοὔνομα μητροπολίτου Φιλαδελφείας, οὗ τὴν οἰκειόχειρον ὑπογραφὴν αὐτὸς ἑώρακα ἐν τῷ κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου τόμῳ, τῷ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Καντακουζηνοῦ γεγονότι. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ παρῆν καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις συνηγωνίζετο*»[3]. Ὅτι ὁ γράψας βίον καὶ ἄθλησιν Μ. Εὐγενικοῦ — μετὰ τὸ 1444 βεβαίως, ἔτος τοῦ θανάτου του[4], — ὑπέγραψε τόμον κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ παρέστη εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ σύνοδον (1351)[5], εἶναι χρονικῶς ἀστήρικτον. Ὁ Ἀγαλλιανός, ὡς φαίνεται, θὰ εἶδε τὴν ὑπογραφὴν ἑτέρου Μακαρίου Φιλαδελφείας ἐν τῷ εἰρημένῳ τόμῳ, περὶ τοῦ ὁποίου ποιεῖται λόγον ὁ Καντακουζηνὸς εἰς τὴν ἱστορίαν του[6], καὶ θὰ τὸν ἐταύτισε μετὰ τοῦ γράψαντος βίον Μ. Εὐγενικοῦ.

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων, ὁ Σύλβεστρος ὁ Βυζάντιος, εἰς τὸ ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ ἀνέκδοτον «*Ἔλεγχος καὶ ἀπολογία πρὸς τὸν ἅγιον Μᾶρκον τῆς Ἐφέσου*», γράφει ἀναφερόμενος εἰς τοὺς γράψαντας εἴτε ἀκολουθίας, εἴτε ὁ,τιδήποτε ἄλλο ἐξαῖρον τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας αὐτοῦ: «*ἀφήνω νὰ λέγω τὸν κὺρ Μακάριον μητροπολήτην Φιλαδελφίας, ὁποῦ τὴν ἀκολουθείαν ἐσήνθεσε μὲ δύο μαθητὰς τοῦ ἁγίου*»[7]. Ποῖοι εἶναι οἱ δύο οὗτοι μαθηταὶ τοῦ Μ. Εὐγ. δὲν ἀναφέρει ρητῶς ὁ Σύλβ. ὑπαινισσόμενος βεβαίως

---

1 Φ. 365β - 377β.

2 Φ. 365α. Ἐκδεδ. εἰς: «Βιβλίον καλούμενον ραντισμοῦ στηλίτευσις... δι' ἐπιστασίας καὶ ἐπιμελείας τοῦ πανοσιολογιωτάτου κυρίου Σεραφεὶμ τοῦ Πισσιδείου», Λειψία 1758, σ. 229, καὶ Ε.Φ.Σ.Π., ἔτος Η', Ἀθῆναι 1904, σ. 17.

3 Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Τόμος Χαρᾶς, 1705, σ. 627.

4 L. Petit, ἐν «Patrologia orientalis» XVII, fasc. 2, 1923. σ. 326 - 328, καὶ «Dictionnaire de Théologie Catholique» 9_2, 1927, στ. 1970 - 1972.

5 Καντακουζηνός. Ἔκδοσις Βόννης, τόμ. III, 1832, σ. 169 κ.ἑ.

6 Αὐτόθι, σ. 275.

7 Φ. 376α. Τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ χειρογράφου.

τοὺς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀκολουθίας ἀναφερομένους Γεώργιον Βύζαντα καὶ Γρηγόριον Βυζάντιον.

Οἱ τρεῖς οὗτοι « *διδάσκαλοι* » οὐδαμοῦ μαρτυροῦνται ὡς ὑμνογράφοι. Μόνον ὁ Ε. Γ. Παντελάκης ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (τόμ. 7ος, σ. 924), ἀναφέρει τὸν Βύζαντα Γεώργιον ὡς ὑμνογράφον τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι μόνον ἡ, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἀκολουθία, πονηθεῖσα μετὰ τῶν λοιπῶν δύο, Μακαρίου Φιλαδελφείας καὶ Γρηγορίου τοῦ Βυζαντίου.

Τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ ἀνωνύμου καὶ εἰς τὴν Θρησκευτικὴν καὶ Χριστιανικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν[1]. Τὰς εἰδήσεις αὐτάς, ἀσφαλῶς οἱ γράψαντες ἠρύσθησαν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως διαληφθέντων. Ὁ γράψας τὴν ἀκολουθίαν Σύλβεστρος ὁ Βυζάντιος[2] εἰς τὸ τέλος τῆς ἀνεκδότου ἀπολογίας του πρὸς τὸν Μᾶρκον ὑπογράφει, δίδων συγχρόνως ἀκριβῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα : « *ἐν ἔτι σωτηρίῳ ‚αψλα΄ γαμηλιῶνος λ΄ παρὰ συλβέστρου τοῦ Βυζαντίου, ἱερομονάχου ἐκ κεφαλληνίας* »[3].

Τὴν ἀνέκδοτον αὐτὴν ἀπολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Σύλβ. ἀναφέρεται καὶ εἰς τινας μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νεοφανεῖς ἁγίους, ἐγνώριζεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, παραλαβὼν ἐξ αὐτῆς στοιχεῖά τινα[4].

Ὁ Γεώργιος Ζαβίρας, ἐξ ἄλλου, ἀναφέρει ὡς ἔργα τοῦ Συλβ. τὴν ὡς ἄνω ὑπὲρ Μάρκου Ἐφέσου ἀπολογίαν, ὡς καί τινα κατάλογον τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν νεοφανῶν ἁγίων[5], θεωρήσας δηλονότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ὡς ἰδιαίτερον ἔργον αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς δὲ Ζαβίρας δηλοῖ, ὅτι δὲν γνωρίζει τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς του[6]. Εἰς τὸ χειρόγραφον διὰ τῆς γραφῆς τοῦ αὐτοῦ Συλβ., ὑπάρχει καὶ « *Ἶσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἐκδοθέντος πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ γράμματος περὶ ἱεροῦ Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ τῆς τούτου ἐτησίου ἑορτῆς* »[7]. Ὡς ἐκ πάντων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένων ἐν τῷ χειρο-

---

[1] « Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία », τόμος Β΄, Ἀθῆναι 1937, σ. 746.

[2] Ὁ Ἠλίας Ἀ. Τσιτσέλης εἰς τά : Κεφαλληνιακὰ σύμμεικτα, τόμ. Α΄, ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 14, σημ. 8. κακῶς ἀποκαλεῖ αὐτὸν *Σαμουὴλ Βυζάντιον*.

[3] Φ. 377β. Τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ χειρογράφου.

[4] Ἐπιστολὴ Εὐγενίου Βουλγάρεως πρὸς Πέτρον τὸν Κλαίρκιον. Περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα Ἁγίων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν γινομένων ἐν αὐτῇ θαυμάτων, Ἀθήνησιν 1844, σ. 22, 25, 26.

[5] Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου Π. Κρέμου, Ἀθήνησι 1872, σ. 529. Εἰς τὴν σελ. 538 τοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὁ Ζαβ. διαλαμβάνων πάλιν περὶ τῶν ἔργων τοῦ Συλβ. γράφει : « *ἔγραψεν ἀπολογίαν περὶ Μ. Ἐφέσου ἐν ᾗ καὶ κατάλογον...* ».

[6] Αὐτόθι, σ. 538.

[7] Φ. 390α - 394β. Ἰδ. σχετικά : Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1890, σ. 633, σημ. 1158. B.Z. 11, 1902, σ. 65 - 67.

γράφῳ καταφαίνεται, ὁ Σύλβ., παρὰ τὴν οἰκείωσίν του μὲ τὰ θεολογικὰ πράγματα, ἦτο μέτοχος μετριωτάτης παιδείας. Τοῦτο καταδεικνύεται ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ὕφους, ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συντακτικῶν καὶ γραμματικῶν σφαλμάτων κατὰ τὴν σύνθεσιν καὶ ἐκ τῆς σωρείας τῶν ὀρθογραφικῶν λαθῶν καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀντιγραφήν.

Ἡ ἐπισταμένη ἀνάγνωσις καὶ ἐξέτασις τοῦ ποιητικοῦ μέρους τῆς ἀκολουθίας τῶν τριῶν « *διδασκάλων* », γεννᾷ ὡρισμένα προβλήματα καὶ ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα αὐτῆς καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεομένων. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς : « *Ἄλλως δὲ αὐτῆς τῆς τῶν τριῶν διδασκάλων ἀκολουθίας ἡ γλῶσσα εἶναι γλαφυρά, πλήρης λέξεων ποιητικῶν, καλοσύντακτος, ἐκ δὲ ρυθμικῆς ἐπόψεως ἄπταιστος. Πάντως τῶν ᾀσμάτων αὐτῆς ἡ σύνθεσις ὀφείλεται εἰς χεῖρας ἐλλογίμους καὶ συνεπῶς οὐδὲν ἡμᾶς κωλύει νὰ παραδεχθῶμεν συντάκτας τοὺς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένους διδασκάλους* »[1]. Ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς εἶδε δηλαδὴ μίαν ἀνομοιογένειαν μεταξὺ τοῦ κυρίως ποιητικοῦ μέρους τῆς ἀκολουθίας καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνδεομένων, θεωρήσας τὸ πρῶτον μὲν τέλειον φραστικῶς καὶ ρυθμικῶς, τὰ λοιπὰ δὲ ὡς μηδεμίαν μετ' αὐτοῦ ἔχοντα σχέσιν, δι' ὃ καὶ ἐξέλαβε ταῦτα ὡς μεταπλάσεις.

Ἐν τούτοις, ἡ ἐπισταμένη ἐξέτασις τοῦ ᾀσματικοῦ τούτου μέρους πᾶν τοὐναντίον καταδεικνύει ὡς πρὸς τὴν γλωσσικήν, συντακτικήν, ἐκφραστικὴν καὶ μελικὴν αὐτοῦ ἀρτιότητα. Τοῦτο γέμει ἀσυνταξιῶν, ἀκυρολεξιῶν, καταχρήσεων ἐννοιολογικῶν, μετρικῶν παρεκκλίσεων καὶ ἀντιγραφῶν ἐκ παλαιοτέρων καὶ δὴ καθιερωμένων εἰς τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν ὑμνολογικῶν πηγῶν. Ἐπαναλήψεις δέ, ρητορισμοί, κενολόγος μεγαλοστομία μαρτυροῦν ἐν αὐτῷ πᾶσαν ἔλλειψιν ἀνωτέρας ποιητικῆς ἐμπνεύσεως. Κατωτέρω θὰ ἀναφέρωμεν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ σημεῖα, τὰ ἐπαληθεύοντα πλήρως τὰς ὡς ἄνω παρατηρήσεις καὶ θέτοντα ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν γνησιότητα τῆς ἀκολουθίας. Βεβαίως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μεταξὺ τοῦ ἀναφερομένου χρόνου τῆς συγγραφῆς του (1456) καὶ τῆς παραδόσεως αὐτοῦ (1731) μεσολαβοῦν περίπου τρεῖς αἰῶνες. Τοιαῦται φθοραὶ ὅμως θὰ ἦσαν ἐμφανεῖς ὁπωσδήποτε κατὰ μέγα μέρος, καὶ δὴ εἰς τὸν Κανόνα ὅστις φέρει ἀκροστιχίδα. Ἡ ἀντιγραφὴ ἐκ παλαιῶν ὑμνολογικῶν πηγῶν, ἀντιγραφὴ καὶ αὐτῆς τῆς ἀκροστιχίδος τοῦ Κανόνος ὡς θὰ ἴδωμεν, λάθη ἐπαναλαμβανόμενα καθ' ὅμοιον τρόπον, λάθη ἐκφράσεως καὶ συντάξεως καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ μετρικὴ τῶν στίχων εἶναι ἄμεμπτος καὶ ἐπομένως οὐδεμία φθορὰ τοῦ κειμένου θὰ ἔγινε,

---

Ἠλία Ἀ. Τσιτσέλη, ἔνθ' ἀν. σ. 17, σημ. 3. Ε.Φ.Σ.Π., ἔτος Η΄, 1904, σ. 18. Κ. Γ. Μαμώνη, ἔνθ' ἀν., σ. 34.

[1] B.Z. 11, 1902, σ. 54.

ὀφείλονται ὁπωσδήποτε εἰς τὴν χεῖρα τοῦ συγγράψαντος καὶ ὄχι τοῦ ἀντιγραφέως.

Ἡ ἀκολουθία ἀπὸ ἀπόψεως τυπικοῦ εἶναι πλήρης. Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου οὐδεμίαν ποικιλίαν θεμάτων ἢ πληροφοριακῶν στοιχείων παρουσιάζει. Τὸ θέμα τῆς ἐξάρσεως τῶν κατὰ τῶν δυτικῶν παρεμβάσεων ἀγώνων τοῦ Μάρκου, διαλαμβάνεται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς. Μόνη παρέχεται ἡ πληροφορία, ὅτι ὁ Μᾶρκος ἦτο γνώστης τῆς «*ἔσω*» καὶ τῆς «*θύραθεν*» παιδείας καὶ ὅτι ἵδρυσεν εἰς τὴν Ἔφεσον «*μουσεῖα δύο καὶ δέκα*», ὅπου ἐσύχναζεν «*ὁ χορὸς τῶν ἐναρέτων*» καὶ ὅπου ἐδίδαξεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἱεροδιάκονος Ἰωάννης (φ. 353β). Ὅτι ὁ Μ. Εὐγενικὸς ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς δώδεκα σχολείων ἐν Ἐφέσῳ, οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ μαρτυρεῖται. Μὴ ἐπικυρουμένης ὅμως ἐκ τῶν κατωτέρω παρατηρήσεων τῆς γνησιότητος τῆς ἀκολουθίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικυρωθῇ καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῆς μαρτυρίας αὐτῆς. Βέβαιον μόνον φαίνεται, ὅτι ἡ ὡς ἄνω μαρτυρία δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴν ὑπὸ τῶν δύο ἀδελφῶν Εὐγενικῶν διατήρησιν τοῦ πατρικοῦ φροντιστηρίου ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Παρατηρήσεις. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ παρατηροῦνται:

Α΄. Ἀντιγραφαί. Αἱ ἀντιγραφαὶ αὐταὶ ἀφοροῦν εἰς τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ Κανόνος, εἰς τὰ Θεοτοκία καὶ εἴς τινας λοιποὺς στίχους τῶν προσομοίων ἢ τῶν ἰδιομέλων, τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ σύνολον αὐτῆς. Ὁ Κανὼν τῆς ἀκολουθίας φέρει τὴν ἀκροστιχίδα «*Πτωχὸν παθῶν δεῖξόν με εὐχαῖς σου μάκαρ*» (φ. 357)[1]. Αὕτη εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἰωσὴφ εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην Καλυβίτην (15 Ἰανουαρίου)[2], ἐν τῷ ὁποίῳ Κανόνι τὸ νόημα τῆς ἀκροστιχίδος εὑρίσκεται βεβαίως τελείως προσηρμοσμένον πρὸς τὸ νόημα τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου. Ἡ ἀκροστιχὶς ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι εὔστοχος διὰ τὸν Κανόνα τοῦ Μάρκου. Ὡς πρὸς τὰ Θεοτοκία παρατηροῦμεν, ὅτι τινὰ ἐξ αὐτῶν ἔχουν ληφθῆ εἴτε ἰδίαις λέξεσιν, εἴτε παρηλλαγμένα κάπως ἐκ παλαιοτέρων Θεοτοκίων καὶ μάλιστα καθιερωμένων εἰς τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν. Τοιαῦται ἀντιγραφαὶ καὶ παραλλαγαὶ εἶναι αἱ κάτωθι[3].

[1] Ἐκ ταύτης ἐλλείπει ὁπωσδήποτε τὸ Υ τῆς λέξεως «*εὐχαῖς*»· ἕτερα δὲ τέσσαρα γράμματα αὐτῆς, κανονικῶς ἐλλείποντα, φαίνεται ὅτι ἀναπληροῦνται, κακῶς βεβαίως, διὰ τῶν ἀρχικῶν ξένων Εἱρμῶν.

[2] Ἡ ἀκροστιχὶς τοῦ Κανόνος τοῦ Ἰωσὴφ ἔχει «*Πτωχὸν παθῶν με δεῖξον εὐχαῖς σου μάκαρ, Ἰωσήφ*». Βλ. Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ-Ἰωάννου Μαρτίνου, Μηναῖον Ἰανουαρίου, ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 142.

[3] Ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξις ἀποκαθίστανται. Χωρίζονται μετρικῶς οἱ στίχοι, δηλουμένων τῶν Εἱρμῶν. Αἱ ἀναπτύξεις γραμμάτων τίθενται ἐντὸς παρενθέσεως. Τινὰ στοιχειωδέστατα λάθη, πρὸς εὐόδωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ κειμένου, διορθοῦμεν.

Τὴν ὡραιότητα.

Θεομακάριστε,
μῆτερ ἀνύμφευτε,
τὴν ἀσθενοῦσάν μου
ψυχὴν θεράπευσον,
ὅτι συνέχομαι πολλοῖς
ἐν πταίσμασι, Θ(εοτό)κε,
διὰ τοῦτο κράζω σοι
στεναγμῷ τε καὶ δάκρυσι,
δέξαι με, πανάσπιλε,
τὸν πολλὰ πλημμελήσαντα,
ἵνα ἐν παρρησίᾳ κραυγάζω:
«Χαῖρε ἡ κεχαριτωμένη».

(Θεοτοκίον Κάθισμα, φ. 356α).

Πρόκειται περὶ παραλλαγῆς Θεοτοκίου Καθίσματατος εἰλημμένου ἐκ τῆς Παρακλητικῆς (Ὄρθρος, πρωΐα Τρίτης, τοῦ γ΄ ἤχου)[1].

Ἁρματηλάτην Φαραώ.

Χαῖρε κατάρας παλαιᾶς ἡ λύτρωσις
καὶ εὐλογίας πηγή.
Χαῖρε, ζωῆς μῆτερ,
ᾅδου ἡ καθαίρεσις,
θανάτου ἡ ἀναίρεσις.
Χαῖρε, λύσις τῆς λύπης,
χαρᾶς χωρίον εὐρύχωρον.
Χαῖρε, Θ(εοτό)κε πανύμνητε.

(Θεοτοκίον τῆς α΄ ᾠδῆς τοῦ Κανόνος, φ. 357α).

Πρόκειται περὶ ἀντιγραφῆς ἐκ παλαιοτέρου Κανόνος εἰς τὴν Θεοτόκον[2].

Οὐρανίας ἁψῖδος ὀροφουργέ.

Θεῖον ὅπλον σε ἔχω
χαῖρε, πιστῶν Δέσποινα.
Χαῖρε, κραταιὰ προστασία.

[1] Ἀνδρέου τοῦ Ἱδρωμένου-Σπυρίδωνος ἱερομονάχου Ζερβοῦ, Παρακλητική, ἔκδοσις 7η, Βενετία 1900, σ. 110.

[2] Θεοτοκάριον ὡραιότατον καὶ χαρμόσυνον. Τὸ πρὶν ἐπιμελῶς συγγραφὲν ἐκ τῶν τοῦ Ἁγίου ὄρους βίβλων παρ᾽ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητὸς καὶ τὸ νῦν μετατυπωθέν τε καὶ διορθωθὲν... παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίκων, Ἑνετίησιν ,αχπα΄, σ. 151.

Χαῖρε, ἀντίληψις.
Χαῖρε, βοήθεια
ἁμαρτωλῶν. Χαῖρε, τεῖχος
τῶν προσκαλουμένων σε.
Χαῖρε, τοῦ κόσμου χαρά.
(Θεοτοκίον γ' ᾠδῆς, φ. 357β).

Πρόκειται περὶ ἀντιγραφῆς ἐκ τοῦ ἰδίου Κανόνος εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθη καὶ τὸ προηγούμενον Θεοτοκίον τῆς α' ᾠδῆς[1].

Θείας πίστεως.

Θείας γέγονας σκηνὴ τοῦ λόγου,
μόνη, πάναγνε Παρθενομῆτορ,
τῇ καθαρότητι ἀγγέλους ὑπερέχουσα,
τὸν ὑπὲρ πάντας ἐμὲ χοῦν γενόμενον,
μεμολυσμένον σαρκὸς ἁμαρτήμασι
ἀπακάθαρον, Παρθένε, τοῖς ἐνθέοις νάμασι,
παρέχουσα, ἁγνή, τὸ μέγα ἔλεος.
(Θεοτοκίον Κάθισμα γ' ᾠδῆς, φ. 358α).

Εἶναι παραλλαγὴ Θεοτοκίου Καθίσματος τῆς Παρακλητικῆς. (Ἑσπέρα Δευτέρας, τοῦ γ' ἤχου)[2].

Ἱλάσθητί μοι, Σωτήρ.

Χαρίσθητε αἱ δειναὶ (sic)
καὶ ἱκεσίαις πταισμάτων μου (sic)
Θεοκυῆτορ, ἁγνή[3],
καὶ τύχοιμεν, Πάναγνε,
τῆς θείας ἐλλάμψεως
τοῦ ἐκ σοῦ ἀφράστως
σαρκωθέντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.
(Θεοτοκίον ς' ᾠδῆς, φ. 359α).

Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι εἶναι παρεφθαρμένοι. Πρόκειται περὶ παραλλαγῆς Θεοτοκίου τῆς Παρακλητικῆς. (Πρωΐα Κυριακῆς τοῦ πλαγίου δ' ἤχου)[4], ἔχοντος ὡς ἑξῆς:

Ῥυσθείημεν τῶν δεινῶν
πταισμάτων ταῖς ἱκεσίαις σου,

---

1 Αὐτόθι.
2 Παρακλητική, ἔνθ' ἀν., σ. 105.
3 Ἐν τῷ χειρ. *ἁγνῆς*.
4 Παρακλητική, ἔνθ' ἀν., σ. 324.

Θεογεννῆτορ ἁγνή,
καὶ τύχοιμεν, Πάναγνε,
τῆς θείας ἐλλάμψεως
τοῦ ἐκ σοῦ ἀφράστως
σαρκωθέντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις.

Ἡμεῖς, ἁγνὴ Θ(εοτό)κε,
ἐν σοὶ καυχώμεθα ἀεὶ
καὶ πρὸς Θ(εό)ν σε ἔχομεν
τεῖχος[1] *καὶ προστασίαν·*
τὴν χεῖρά σου τὴν ἄμαχον
ἔκτεινον τοῖς σοῖς δούλοις
καὶ θραῦσον τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν
πρεσβείαις τοῦ ἱεράρχου.
(Ἐξαποστειλάριον Θεοτοκίον θ' ᾠδῆς, φ. 364α).

Εἶναι παραλλαγὴ τοῦ γνωστοῦ Ἐξαποστειλαρίου Θεοτοκίου τοῦ Μεγάλου Ὡρολογίου «*Ἡμεῖς ἐν σοὶ καυχώμεθα*» (πρωΐα Σαββάτου), ὅπερ συχνάκις χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς μνήμας ἁγίων[2].

Ἕτεροι στίχοι, παρουσιάζοντες καταφανῆ ἀντιστοιχίαν μὲ στίχους παλαιοτέρων ὑμνογραφικῶν πηγῶν, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι, ὅσους βεβαίως ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν. Πρὸς εὐκολίαν συγκρίσεως, παραθέτομεν τὰ χρησιμεύσαντα ὡς πρότυπα ὑμνογραφικὰ ἀποσπάσματα.

Δεῦτε, ἅπαντα τῆς γῆς τὰ πέρατα,	
τὸν στερεώσαντα τὴν εὐσέβειαν δοξολογήσωμεν,	
Μᾶρκον τὸν Εὐγενικὸν καὶ πολύαθλον,	
οἱ μέν, μιμούμενοι	*Τὰ κατὰ πόλιν δεσμὰ καὶ τὰς θλίψεις σου*
τὸν ἔνθεον αὐτοῦ ζῆλον	*τίς διηγήσεται,*
καὶ τὰ παλαίσματα,	*ἀπόστολε Παῦλε;*
οἱ δέ, τοὺς πόνους καὶ τοὺς μόχθους	*Τοὺς κόπους, τοὺς μόχθους,*
ὑπὲρ τῆς ἀμωμήτου πίστεως·	*τὰς ἀγρυπνίας,*
καὶ ἕτεροι, τὰς ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ	*τὰς ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ*
αὐτοῦ κακαπαθίας·	*κακοπαθίας,*
ἄλλοι δὲ πάλιν, τὴν περίοδον αὐτοῦ	. . . .
καὶ τῆς θαλάσσης τὰ ναυάγια.	*τὴν περίοδον, τὸν βυθόν,*
. . . .	*τὰ ναυάγια;*

---

1 Ἐν τῷ χειρ. *τοῖχον*.
2 Ὡρολόγιον τὸ μέγα. Ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 81.

Ἵνα κόσμον κερδήσῃ
καὶ τῇ ἀληθείᾳ παραστήσῃ,
μέχρι θανάτου ἐκινδύνευε...
(Ἰδιόμελον, φ. 355β).

Πάντα οὖν ὑπέμεινας
ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί σε Χριστῷ,
ἵνα κόσμον κερδήσῃς...
(Ἰδιόμελον Ἀνδρέου Κρήτης
εἰς τὸν Ἀπόστ. Παῦλον)[1].

Ἐξεχύθη ἡ χάρις τοῖς σοῖς χείλεσιν,
ὅσιε Π(άτ)ερ,
καὶ γέγονας στῦλος
τῆς τοῦ Χ(ριστ)οῦ Ἐκκλησίας,
διδάσκων τὰ πέρατα τῆς γῆς
μωρολογίας ἀπέχεσθαι.
(Ἰδιόμελον, φ. 356β).

Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χείλεσί σου,
ὅσιε Πάτερ,
καὶ γέγονας ποιμὴν
τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας,
διδάσκων τὰ λογικὰ πρόβατα
πιστεύειν εἰς Τριάδα ὁμοούσιον...
(Ἰδιόμελον εἰς τὸν Ἅγιον Βασίλειον)[2].

Τοῖς πᾶσιν μὲν ἐξέλαμψεν
ὁ βίος αὐτοῦ ὡς ἀστραπή,
ἀλλὰ καὶ ὥσπερ βροντὴ
εἰς οὖς ὁ ἥλιος ἐφορᾷ.
(Ἰδιόμελον, φ. 365α).

Ἐξέλαμψεν ὁ βίος ὡς ἀστραπή,
ἐξεχύθη δέ, Πάτερ, ὁ φθόγγος σου
ὥσπερ βροντὴ
πᾶσιν οὓς ὁ ἥλιος ἐφορᾷ.
(Ἐκ τοῦ Κανόνος Θεοφάνους Γραπτοῦ
εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον)[3].

Β΄. Λάθη συντάξεως, ἐκ τῶν ὁποίων συνηθέστερα εἶναι ἡ ἄκαιρος χρῆσις συνδέσμων καὶ ἡ ἀντὶ ῥήματος χρησιμοποίησις τῆς μετοχῆς. Στίχους τινάς, ὀρθοὺς μετρικῶς, ἐμφαίνοντας τὰ ὡς ἄνω λάθη, παραθέτομεν κατωτέρω[4].

Πανεύφημοι μάρτυρες.

Ὦ Μᾶρκε, λαμπρότατε φωστήρ,
οἰκουμένης ἔσοπτρον,
ἐκ τῆς ἑῴας ἀνέτειλας
πάμφωτος ἥλιος,
κ α ὶ κ α τ α λ α μ π ρ ύ ν ω ν
πᾶσαν τὴν ὑφήλιον
ἀκτῖσι[5] *διδαγμάτων ὀρθότητος,*

[1] Β α ρ θ ο λ ο μ α ί ο υ Κ ο υ τ λ ο υ μ ο υ σ ι α ν ο ῦ - Ἰ ω ά ν ν ν ο υ Μ α ρ τ ί ν ο υ, Μηναῖον Ἰουνίου, ἐν Ἀθήναις (ἄνευ χρονολ.), σ. 118.

[2] Μηναῖον Ἰανουαρίου, ἔνθ' ἀν., σ. 5, 7 (καὶ ἀλλαχοῦ εἰς τὰ Μηναῖα).

[3] Π α ν α γ ι ώ τ ο υ Ν. Τ ρ ε μ π έ λ α, Ἐκλογὴ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας, Ἀθῆναι 1949, σ. 200.

[4] Αἱ κακῶς ἀπὸ συντακτικῆς ἀπόψεως τεθεῖσαι λέξεις δηλοῦνται δι' ἀραιῶν γραμμάτων.

[5] Ἐν τῷ χειρ. *ἀκτίνας*.

Χ(ριστὸ)ν ἱκέτευε
ὀρθοδόξως πολιτεύεσθαι
τοὺς τελοῦντας
τὴν πάνσεπτον[1] *μνήμην σου.* (φ. 353α)

Ἁρματηλάτην Φαραώ.

Τὴν ἀτοπίαν θ ρ ι α μ β ε ύ σ α ς, ἔνδοξε,
τῶν κακοδόξων ἐχθρῶν
κ α ὶ ἐ π ι σ τ η ρ ί ζ ω ν
πιστοὺς τῷ Κ(υρί)ῳ τ ε,
διό σε μακαρίζομεν
τῷ Θεῷ ἐκβοῶντες
τοῦ στηριχθῆναι πρεσβείαις σου
πίστιν ἀληθῆ καὶ ἀνόθευτον. (φ. 357α)

Οὐρανίας ἁψῖδος.

Νοῦν ἀθόλωτον ἔχων
καὶ σταθερόν, ἅγιε,
πρόβολος καὶ πύργος ἐδείχθης
εἰς τοὺς παράφρονας,
ἀ π ο σ κ ο ρ π ί σ α ς γ ά ρ
τῶν ἐναντίων φληνάφους,
πονηρὰν συνάθροισιν,
σοφίας λόγῳ σου. (φ. 357β)

Ἱλάσθητί μοι, Σωτήρ.

Ἠδέσθη πᾶσα ἡ γῆ
τὰ σὰ λαμπρὰ κατορθώματα·
τὸν ζῆλον καὶ τὴν ὀρθὴν
πίστιν, παμμακάριστε
θεόφρον, ἐκήρυξας
κ α ὶ τρανῶς ἐ λ έ γ ξ α ς
δυσσεβῶν τὰ ἀτοπήματα. (φ. 358β)

Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός.

Ἁπάντων ἀνεδείχθης καθηγητὴς
καὶ ἀκέστωρ ψυχῶν καὶ σωμάτων τ ε,
καθοδηγῶν

[1] Ἐν τῷ χειρ. *μπάσεπτον*.

ὡς θεοπτικώτατος Μωϋσῆς,
οὗ μιμητὴς γενόμενος
σχίζοντος[1] *τὴν θάλασσαν τῶν ἐχθρῶν,*
ὁ δ ε ύ σ α ς ἀκωλύτως
εἰς γῆν ὀρθοδοξίας
τοὺς ἐναντίους τροπωσάμενος. (φ. 363β)

Ῥητόρων ἐναντίων τὰς μηχανὰς
ὡς ἀράχνης ἱστὸν ἐξηφάνισας,
Μᾶρκε σοφέ,
λόγοις τῶν δογμάτων σου τῶν ὀρθῶν,
κ α ὶ ν ο υ θ ε τ ῶ ν τὴν ποίμνην σου
νόθα ζιζανίων καὶ ἀκανθῶν
βλαστήματα ἐκτέμνειν,
αἱρέσεις κακοδόξων,
τῇ δρεπάνῃ τῆς θείας ὀρθότητος. (φ. 363β)

Γ'. Μετρικαὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ ἀναφερομένου Εἱρμοῦ, ὑπάρχουν πάρα πολλαί. Παραλείψεις ἢ περισσεύματα συλλαβῶν, ἔλλειψις ὁμοτονίας εἰς στίχους τινὰς παρατηροῦνται συνηθέστατα. Πολλάκις ὅμως ὑπάρχουν παραλείψεις ὁλοκλήρων στίχων ἐκεῖ, ὅπου τὸ νόημα δὲν δεικνύει χάσμα, ὥστε νὰ ὑποτεθῇ φθορὰ τοῦ κειμένου, προσέτι δὲ καὶ ὁλοσχερεῖς ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ Εἱρμοῦ.

Δείγματα τῶν σοβαρωτέρων μετρικῶν παρεκκλίσεων ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ, παρέχομεν κατωτέρω. Σημειοῦμεν τὰς παραλείψεις στίχων.

Χαίροις ἀσκητικῶν ἀληθῶς.

Μέγας τῆς ἐκκλησίας φωστὴρ
σὺ ἀνεδείχθης ἀληθῶς, Μᾶρκε πάνσοφε,
στηρίζων πιστῶν τὰς πόλεις
καὶ τὰς ψυχὰς πρὸς Θεὸν
ἀμιάντῳ δόξῃ πολιτεύεσθαι
καὶ μὴ ὑπακούειν καινοφωνίας ζιζάνια[2],
τῶν ἐναντίων
παραχαράττοντας δόγματα[3],

[1] Ἐν τῷ χειρ. *σχίζοντας.*
[2] Ἡνώσαμεν μετρικῶς τοὺς δύο στίχους εἰς ἕνα, πρὸς ἀποφυγὴν περικοπῆς ἐν τῷ μέσῳ λέξεως.
[3] Σχετικὰ μὲ τὸν στίχον ἰδ. περαιτέρω, σ. 384 (γ).

ἃ οὐκ οἴδαμεν
ἀπ' ἀρχῆς οἱ χριστώνυμοι[1].
Πρόφθασον οὖν, πανεύφημε,
καὶ φύλαξον ἅπαντας
καινοτομίας ἀτόπων
– – – ⊥ – – ⊥ – –
– ⊥ – – ⊥ –
καὶ ἐχθρῶν τῶν πολεμούντων
ἀδιαλείπτως κακῶς. (φ. 354β - 355α)

Στῦλος τῆς εὐσεβείας σαφῶς
Μᾶρκε, ἐφάνης ὡς Μωσῆς ὁ πανθαύμαστος,
ἐξάγων τοὺς ὀρθοδόξους
φαραωνίτου[2] *χειρῶν*
καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀγαγὼν αὐτούς,
κἀκεῖθεν γὰρ ἔλαβες
τὰ ὀρθότατα δόγματα
⊥ – – ⊥ –
⊥ – ⊥ – – ⊥ – –
καὶ παρέδωκας
τοῖς πιστοῖς[3], *ἱερώτατε.*
Ἔλαμψας, εὐσεβέστατε,
πατὴρ ἡμῶν ὅσιε,
ὡς ἑωσφόρος τῷ κόσμῳ
καὶ ἐκδιώξας κανόνοιαν
μανίαν καὶ σκότος
τῶν ἀφρόνως πολεμούντων
πίστιν τὴν ἄσειστον. (φ. 355α)

Πύργος ἐρηρεισμένος Χ(ριστ)ῷ,
Μᾶρκε, ἐδείχθης εὐσεβῶν περιτείχισμα,
τὸ κλέος τῶν ὀρθοδόξων
καὶ ἐκκλησίας λαμπτήρ,
ᾧ λαμπρὰ βραβεῖα νίκης ἤρατο,
μεθ' ὧν[4] *ἐπανῆλθες τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων*[5]

[1] Ἐν τῷ χειρ. *χριστόνομοι.*
[2] Ἐν τῷ χειρ. *φαραωνίτων.*
[3] Ἐν τῷ χειρ. *τῶν πιστῶν.*
[4] Ἐν τῷ χειρ. *δι' ὧν.*
[5] Ἡνώσαμεν μετρικῶς τοὺς δύο στίχους εἰς ἕνα. Εἰς τὸν στίχον αὐτόν, ὡς καὶ εἰς τὸν προηγούμενον, ὑπάρχει πλήρης ἀσυνταξία.

⊥ – – ⊥ –
⊥ – ⊥ – – ⊥ – –
καὶ ὑπέρτερος
ἀνεδείχθης τοῖς πέρασιν·
ἔστησας γὰρ τὰ τρόπαια
διώκων κακόνοιαν
καὶ νικηφόρος ἐφάνης
⊥ – – ⊥ – – ⊥ – –
– ⊥ – – ⊥ –
θαυμαστὸς τῶν πλανωμένων
ἐξακουστὸς τῶν πιστῶν. (φ. 355β)

Τὴν Σοφίαν καὶ Λόγον.

Καινοτομίας τὰ νέφη τὰ χαλεπὰ
ἐκδιώξας, παμμάκαρ, καρτερικῶς,
ἀβλαβῶς διεφύλαξας
τῶν πατέρων διδάγματα·
τοὺς δὲ εἰς ὕψους λαλήσαντας
ἀδικίαν διήλεγξας
καὶ στερρῶς ἀνθιστάμενος
παρανόμου συνάξεως,
διελέγχων τὴν ἄνοιαν
καὶ τὴν τούτων φαυλότητα.
Ὅθεν ἀνεβόας πρὸς τὸν πάντων δεσπότην;
«ἵλεως γενοῦ, Κ(ύρι)ε,
τοῖς πρός σε εὐσεβῶς μετανοοῦσιν,
ὡς μόνος πολυέλεος». (φ. 356α - 356β)

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους ὑπάρχουν πλεῖσται μετρικαὶ παρεκκλίσεις, ἰδίως εἰς τοὺς ἓξ τελευταίους, οἵτινες ἔπρεπε νὰ εἶναι ὀκτὼ καὶ οἵτινες οὐδεμίαν μετρικὴν ἀντιστοιχίαν ἔχουν πρὸς τὸν Εἱρμόν[1].

Τὴν ὡραιότητα.

Παύλου συνέκδημος
ἐδείχθης, πάνσοφε,
Μᾶρκε πανθαύμαστε,
πιστῶν τὸ καύχημα

[1] Τοὺς στίχους αὐτούς, ὡς καὶ τοὺς λοιποὺς ἀρρύθμους, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν, ἐχωρίσαμεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νοήματος.

καὶ τὴν ὀρθόδοξον καλῶς
ἐτήρησας ἐκκλησίαν,
ὅτι ἐστήριξας ἡμᾶς
καινοφωνούντων[1] ἀπέχειν
καὶ γέγονας φωστὴρ δᾳδουχῶν
τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα. (φ. 356β)

Εἰς τοὺς πέντε τελευταίους ὡς ἄνω στίχους, ὑπάρχει πλήρης ἀρρυθμία, προσέτι δὲ ἔλλειψις δύο ὁλοκλήρων στίχων.

Οὐρανίας ἁψῖδος.

Πατῶν τὰ σκῆπτρα
ἀνακτόρων, ἔνδοξε,
οὐδὲν λελόγισαι
μηδὲ δειλιάσας
τὴν τούτων ῥώμην, πολύαθλε,
στερρῶς δὲ ἔκραζες
πλατυσμῷ εὐσεβείας:
«οὐκ ἀρνοῦμαι πατέρων παράδοσιν». (φ. 357β)

Οἱ στίχοι οὐδεμίαν μετρικὴν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὸν Εἱρμόν.

Φώτισον ἡμᾶς τοῖς προστάγμασί σου.

Ὅρον τὸν ὀρθόν,
Μᾶρκε θεῖε, οὐκ ἐσάλευσας
ἀλλ' ὡς προῖκα τοῦτον
τῇ οἰκουμένῃ[2] ἐπροικοδότησας.

Νόσων χαλεπῶν
τοὺς πιστούς, μάκαρ, διέσωσας
εἰς τὰς παγίδας τῶν ἀντιπάλων
καὶ κακοδόξων τὴν σκοτόμαιναν. (φ. 358β)

Πλὴν τῶν δύο πρώτων στίχων ἀμφοτέρων τῶν τροπαρίων, οἱ λοιποὶ στίχοι εἶναι ἄρρυθμοι.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ρυθμικῶν παρεκκλίσεων, στοιχειῶδες λάθος μορφῆς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ ὅτι τὸ ἐφύμνιον τοῦ Οἴκου[3] εἶναι τελείως διάφορον τοῦ ἐφυμνίου τοῦ Κοντακίου[4].

[1] Ἐν τῷ χειρ. *κενοφωνοῦντας.*
[2] Ἐν τῷ χειρ. *τὴν οἰκουμένην.*
[3] *«Τὸ στέμα γὰρ ὑπάρχεις τῆς ὀρθῆς, τρισμάκαρ, πίστεως».*
[4] *«Τῶν εὐσεβῶν ὀρθοδόξων τὸ σύστημα».*

Δ΄. Ἄστοχοι ἐκφράσεις. Ὑπάρχουν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν ἀστόχως καὶ κατὰ τρόπον παραλλάσσοντα τὸ ἀληθὲς νόημα τῶν στίχων. Ἐξ αὐτῶν αἱ μᾶλλον χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

α΄) *Παύλου συνέκδημος ἐδείχθης, πάνσοφε...* (φ. 356β). Συνέκδημος τοῦ Παύλου ὑπῆρξεν ὁ ἀπόστολος Τιμόθεος καὶ ὄχι ὁ Μᾶρκος (πρβλ. Κοντάκιον εἰς τὸν ἅγιον Τιμόθεον)[1].

β΄) *Τὴν οἰκουμένην ἔστησας, εἰς ὁμώνυμον πίστιν...* (φ. 357α). Ἡ «*ὁμώνυμος πίστις*» δὲν ἔχει θέσιν ἐδῶ (πρβλ. Ἀπολυτίκιον εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευήν, ὅπου ἡ αὐτὴ ἔκφρασις χρησιμοποιεῖται εὐστόχως)[2].

γ΄) *... καὶ μὴ ὑπακούειν καινοφωνίας ζιζάνια, τῶν ἐναντίων παραχαράττοντας δόγματα...* (φ. 354β. Ὁλόκληρον τὸ τροπάριον σ. 380 - 381). Εἴτε τὸ «*παραχαράττοντας*» πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς «παραχαράττοντα», εἴτε ὄχι, οἱ στίχοι αὐτοὶ δὲν ἀποδίδουν τὴν δέουσαν ἐννοιολογικὴν σημασίαν. Ἀσφαλῶς πρέπει νὰ νοηθοῦν ἐδῶ τὰ παρακεχαραγμένα «*δόγματα τῶν ἐναντίων*». Ἡ ὡς ἄνω ἔκφρασις ὅμως, διαστρεβλοῖ τὸ νόημα τοῦτο.

δ΄) *Ὑμνοῦμεν, ἔνδοξε, καὶ πιστῶς σε τιμῶμεν, οἱ ἀνάξιοι τοιούτων ἐγκωμίων...* (φ. 363α). Ἡ ἔκφρασις «*ἀνάξιοι τοιούτων ἐγκωμίων*» εἶναι ἄστοχος. Τὸ νόημα τῶν στίχων πρέπει νὰ εἶναι: «Σὲ ὑμνοῦμεν, ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι εἴμεθα ἀνάξιοι νὰ συνθέσωμεν τοιούτους ὕμνους». Ἡ ἀνωτέρω ἔκφρασις ὅμως δὲν ἀποδίδει τὸ νόημα τοῦτο.

ε΄) *Τί σε νῦν προσείπωμεν, ἅγιε, ζηλωτὴν ἄλλον Ἠλίαν τὰς αἱρέσεις ἐκτεμῶν* (sic), *Ἰωάννην Θεολόγον νοημάτων τῶν γραφῶν;* (φ. 364β). Οἱ ἀνωτέρω στίχοι, ὡς καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τοῦ τροπαρίου, κατὰ τὸν Εἱρμὸν «*Τί ἡμᾶς καλέσωμεν ἅγιοι*», εἶναι ὀρθοὶ μετρικῶς. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ κακῶς κείμενον «*ἐκτεμῶν*» τοῦ δευτέρου στίχου, ὑπάρχει καὶ πλήρης ἀσάφεια εἰς τὸ νόημα τοῦ τρίτου στίχου.

Πλείστας ἄλλας παρατηρήσεις, ἀποδεικνυούσας πᾶν ἄλλο ἢ τελείαν μετρικῶς καὶ φραστικῶς τὴν ἀκολουθίαν, θὰ ἠδύνατό τις ἐξετάζων τὸ χειρόγραφον νὰ ἐκφέρῃ. Ἀνεφέραμεν τὰς πλέον καιρίας καὶ πλέον χαρακτηριστικάς. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁπωσδήποτε τὸ ᾀσματικὸν μέρος τῆς ἀκολουθίας δὲν ὀφείλεται, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, εἰς «*χεῖρας ἐλλογίμους*»[3].

Ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν γνησιότητα τῆς ἀκολουθίας.

Εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ τρεῖς ἀναφερόμενοι ὡς συνθέσαντες αὐτήν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἐπίσκοπος, δὲν ὑπῆρξαν ἄνδρες

---

[1] Ὡρολόγιον τὸ μέγα, ἔνθ' ἀν., σ. 304.

[2] Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ, Μηναῖον Ἰουλίου, ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 128.

[3] Β.Ζ. 11, 1902, σ. 54.

ἐλλόγιμοι. Ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος καὶ ἡ εὐσέβεια πρὸ καί, ἰδίως, μετὰ τὴν ἅλωσιν παρήγαγον ἄφθονα προϊόντα, στερούμενα καὶ τῆς πλέον στοιχειώδους φιλολογικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἀξίας. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μίαν τοιαύτην χειρίστης ποιότητος σύνθεσιν ἐπεκύρωσεν ὁ Γεννάδιος Σχολάριος καὶ καθιέρωσεν εἰς τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν; Καὶ ἂν θεωρήσωμεν ταύτην ὁπωσδήποτε ὀφειλομένην εἰς τοὺς τρεῖς ἀναφερομένους εἰς τὸ χειρόγραφον «*διδασκάλους*», εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν γνησίαν τὴν βεβαίωσιν τοῦ Σχολαρίου, ἥτις θεσπίζει ὅπως αὐτὴ ψάλληται κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου.

Ἡ μὴ παραδοχὴ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπισήμου βεβαιώσεως τοῦ Σχολαρίου, ἥτις παρέχεται εἰς τὸ χειρόγραφον εἰς δημώδη διάλεκτον καὶ ἥτις καθιεροῖ τῷ 1456 τὸν Μᾶρκον Εὐγενικὸν ὡς ἅγιον[1], οὐδόλως ἀντιβαίνει πρὸς τὴν παραδοχὴν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ ἀμέσως ἀπὸ τοῦ θανάτου του.

Ἡ ἀκολουθία, τὴν ὁποίαν συνέθεσεν Ἰωάννης ὁ Εὐγενικὸς πρὸς τιμὴν τοῦ ἀδελφοῦ του[2], ἐψάλλετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατόν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δηλοῖ τὴν πλήρη ἀποδοχὴν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ, ἄνευ ἐπισήμου τινὸς ἐκκλησιαστικοῦ διακανονισμοῦ[3], ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Διότι εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἁγίων ἰσχὺν ἀπόλυτον ἔχει μόνον ἡ ὁμόφωνος ἀπόφασις κλήρου καὶ λαοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθῇ ἀργότερον ἐκκλησιαστικὴ πρᾶξις ἐπισημοποιήσεως[4]. Εἶναι δυνατὸν ὅμως ἡ πρᾶξις αὐτὴ καὶ νὰ παραλειφθῇ[5].

Διὰ ταῦτα πάντα δεχόμεθα:

α΄) Ἡ βεβαίωσις τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, ἡ παρεχομένη εἰς τὸ χειρόγραφον, εἶναι πλαστή, καὶ δὴ συντεθεῖσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Συλβέστρου. Ὅτι εἶναι πλαστή, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐπικυροῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς οὐδὲν ἕτερον χειρόγραφον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, παραδίδεται, ὄχι βεβαίως ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, δηλαδὴ τὴν δημώδη, ἀλλὰ ὑπὸ ἄλλην τινά, λογίαν, ἥτις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς γνησία. Μία βεβαίωσις τοῦ Σχολαρίου, ἐπικυροῦσα τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν ἀκολουθίας πρὸς τιμὴν τοῦ διδασκάλου του καὶ ἐπιβεβαιοῦσα τὴν ἁγιότητα αὐτοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ποιάν τινα θέσιν εἰς τὴν πληθὺν τῶν χειρογράφων τῶν διασωζόντων

---

[1] Τὴν βεβαίωσιν αὐτὴν ἀναφέρουν καὶ οἱ: Μαν. Ἰ. Γεδεών, ἔνθ' ἀν., σ. 476 καὶ Ἀ. Ἠ. Τσιτσέλης, ἔνθ' ἀν., σ. 17, σημ. 3.

[2] «Ἀνάπλασις», Ἀθῆναι 1905, 1 Φεβρ. - 1 Ἀπριλ., ἀριθ. 361 - 365 καὶ «Studi Bizantini» II, Ρώμη 1927, σ. 193 - 235.

[3] Πρβλ. Β.Ζ. 11, 1902, σ. 52.

[4] Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἁγίων ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὸ περιοδ. «Θεολογία», τόμ. ΙΘ΄, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 18 - 52.

[5] Αὐτόθι, σ. 41.

ἔργα τοῦ Μάρκου, ἀκολουθίας πρὸς τιμὴν αὐτοῦ, εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο σχετικὸν μὲ τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσίν του. Ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ 1734, ἡ ἐπισημοποιοῦσα τὴν ἁγιότητα Μ. Εὐγενικοῦ, συνεξεδίδετο μὲ πολλὰς μεταγενεστέρας ἀκολουθίας[1], ἦτο δηλαδὴ εὐρύτατα γνωστή. Ἄλλως τε, ἡ ὕπαρξις τῆς συνοδικῆς αὐτῆς ἀποφάσεως, τῆς ληφθείσης ἐπὶ πατριαρχίας Σεραφεὶμ τὸ ἔτος 1734, στηρίζει ἀκόμη περισσότερον τὴν μὴ ὕπαρξιν προτέρας συνοδικῆς βεβαιώσεως τοῦ Σχολαρίου.

β') Τὸ ᾀσματικὸν μέρος τῆς ἀκολουθίας, ὡς προανεφέρθη, δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶναι γνήσιον, ὀφειλόμενον ὅμως, ὁπωσδήποτε, εἰς ἀμούσους συνθέτας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν βεβαίως τὰ εἰς δημώδη γλῶσσαν, συναξάριον καὶ προσφώνησις τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν συνθετῶν αὐτῶν, θὰ πρέπη νὰ ἐκληφθοῦν ὡς μεταγενέστεραι μεταπλάσεις τοῦ Συλβέστρου.

Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ βεβαίωσις τοῦ Σχολαρίου, ἡ συνδεομένη μετὰ τῆς ἀκολουθίας, ὡς ὑπεστηρίχθη, εἶναι πλαστή, διατί νὰ μὴ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι καὶ ἡ ὅλη κακότεχνος ἀκολουθία καὶ ἡ προσφώνησις εἶναι ἐπίσης πλασταί;

Πλαστογράφον πάντων αὐτῶν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὸν Σύλβεστρον. Οὗτος διατρίβων ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐν μέσῳ φιλενωτικοῦ κλίματος, θελήσας νὰ ἑορτάσῃ τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου[2] καὶ μὴ εὑρὼν πρόχειρον ἑτέραν ἀκολουθίαν, θὰ συνέθεσεν ὁ ἴδιος μίαν, τὴν ὁποίαν συνῆψε μετὰ πλαστῆς συνοδικῆς βεβαιώσεως τοῦ Σχολαρίου, διὰ νὰ ἔχῃ μεγαλύτερον κῦρος.

Ἡ ἀκολουθία αὐτὴ ψάλλεται τὴν 19ην Ἰανουαρίου, ἡμέραν ἀσφαλῶς τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Μάρκου[3], καὶ ὄχι τὴν 23ην Ἰουνίου, ἡμέραν τοῦ θανάτου[4] του. Ὅτι ὁ Σύλβεστρος ὑπῆρξεν ὁ πλαστογράφος αὐτῆς βεβαιοῦται καὶ διὰ τῶν κάτωθι:

α') Τόσον εἰς τὸ ᾀσματικὸν μέρος αὐτῆς, ὅσον καὶ εἰς τὰ μετ' αὐτοῦ συνδεόμενα, παρατηροῦνται στοιχειώδη λάθη γραμματικῆς καὶ συντάξεως, τὰ ὁποῖα παρατηρεῖ τις καὶ εἰς τὴν εἰς τὸ αὐτὸ χειρόγραφον «*ἀπολογίαν*» του περὶ Μάρκου.

β') Ἡ ὅλη σύνθεσις τῆς ᾀσματικῆς ἀκολουθίας ἔχει μετρικὴν καὶ φραστικὴν ὁμοιογένειαν. Ἡ ὁμοιογένεια αὐτὴ θὰ διεσπᾶτο κάπως, ἂν οἱ συνθέται της ἦσαν οἱ ἀναφερόμενοι τρεῖς.

Ἡ ὅλη σύνθεσις μαρτυρεῖ ἕνα συνθέτην, ἄμουσον, ἔχοντα μόνον μίαν, τρόπον τινά, ἀκουστικὴν ὑμνογραφικὴν παιδείαν, καὶ αὐτὴν βεβαίως ἀτελῆ. Ὡς τοιοῦτον εἶναι ἀσφαλέστερον νὰ δεχθῶμεν τὸν ἱερομόναχον Σύλβεστρον.

Κ. ΜΑΜΩΝΗ

[1] Ἰδ. ἀνωτέρω σημείωσιν 7, σ. 372.
[2] Β.Ζ. 11, 1902, σ. 65.
[3] Αὐτόθι, σ. 59.
[4] Κ. Γ. Μαμώνη, ἔνθ' ἀν., σ. 31.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑΛΟΓΩΝ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ Ι. Μ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Πρὸς εὐκολωτέραν χρῆσιν τοῦ ἀνωτέρω σσ. 233 - 271 ἐκδοθέντος συμπληρωματικοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Ι. Μ. Διονυσίου[1] ἐθεωρήσαμεν καλὸν νὰ συντάξωμεν καὶ δύο πίνακας, οἱ ὁποῖοι νὰ δεικνύουν τὴν ἀρίθμησιν τῶν κωδίκων, ὡς ὑπάρχει αὕτη εἰς τὸν ἐν λόγῳ κατάλογον καὶ εἰς τὸν τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Κορυτσᾶς κ. Εὐλογίου Κουρίλα[2]. Οἱ πίνακες συνετάχθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἰς τὸν πρῶτον νὰ προηγῆται ἡ ἀρίθμησις τοῦ Κουρίλα ἐνῷ εἰς τὸν δεύτερον ἡ τοῦ Εὐθυμίου.

Ὁ δημοσιευθεὶς κατάλογος περιλαμβάνει ἐν ὅλῳ 804 κώδικας, εἶναι δὲ πληρέστερος καὶ περισσότερον ἀκριβὴς τοῦ Κουρίλα, ὁ ὁποῖος ἀριθμεῖ μόνον 762. Ἐκ παραλλήλου ἡ περιγραφὴ τῶν κωδίκων εἶναι περισσότερον ἐκτενὴς καὶ πλήρης εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Εὐθυμίου παρὰ εἰς τὸν τοῦ Κουρίλα ἐκτὸς ὡρισμένων περιπτώσεων[3]. Λόγῳ τῆς ὑφισταμένης διαφορᾶς ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴν τῶν κωδίκων εἰς τοὺς δύο καταλόγους δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ πλήρης ταύτισις τῶν ὑπ' ἀριθμόν: 590, 595, 607, 608, 609, 614, 626, 630, 631, 656, 658, 662, 669, 674, 686, 687, 700, 701, 703, 704, 710, 730, 731, 732, 751, 756, 758 καὶ 761 κωδίκων τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Κουρίλα, πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους τοῦ Εὐθυμίου Διονυ-

1. Κρίνω σκόπιμον νὰ σημειώσω τὰ κάτωθι παροράματα παρεισφρήσαντα κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Καταλόγου:

Σελ.	260	ἀριθ.	κώδ. 747	ἀντὶ	ΜΗΗΑΙΟΝ	γράφε	ΜΗΝΑΙΟΝ
»	261	»	» 756	»	Λατσίου	»	Παϊσίου
»	263	»	» 768	»	ἀχῇ	»	ἀρχῇ
»	268			»	642	»	632
»	268 πρόσθες καὶ 650						
»	268			»	Κῦρος Θεόδωρος 594	»	Θεόδωρος κῦρος (ὁ Πρόδρομος) 594

2. Ὡς γνωστὸν καὶ ὁ σεβασμιώτατος Εὐλόγιος Κουρίλας εἶχε συντάξει κατάλογον τῶν ἀνεκδότων χειρογράφων τῆς Ι. Μ. Διονυσίου, ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν κατάλογον τοῦ προηγουμένου Μάρκου (περ. Θεολογία ΙΔ', 1936, σσ. 114 - 128 καὶ 330 - 347).

3. Π.χ. οἱ ὑπ' ἀριθ.: 697, 725, 762 καί τινες ἄλλοι κώδικες περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Εὐλ. Κουρίλα ἐκτενέστερον ἢ ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου Διονυσιάτου.

Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος
587	640	605	595	627	683	647	716	666	639	685	612	707	730	725	588	744	617
588	659	606	600	628	682	648	715	667	678	688	708	708	726	726	596	745	747
589	593	610	680	629	607	649	718	668	702	689	769	709	727	727	760	746	748
591	661	611	658	632	609	650	733	670	694	690	698	711	705	728	699	747	749
592	641	612	632	633	597	651	735	671	767	691	713	712	728	729	721	748	750
593	668	613	660	635	689	652	743	672	804	692	725	714	608	733	753	749	751
594	633	615	719	636	634	653	745	673	800	693	603	715	606	734	618	750	752
596	687	616	667	637	629	654	738	675	734	694	717	716	673	735	619	752	758
597	664	617	650	638	635	655	744	676	736	695	590	717	643	736	620	753	755
598	665	618	793	639	599	657	647	677	696	696	697	718	685	737	621	754	756
599	666	620	591	640	732	659	630	679	631	697	644	719	794	738	622	755	785
600	602	621	605	641	637	660	628	680	731	698	681	720	795	739	623	757	771
601	601	622	648	642	638	661	669	681	610	699	692	721	796	740	624	759	770
602	611	623	613	643	594	663	592	682	625	702	720	722	790	741	614	760	776
603	688	624	646	644	677	664	656	683	722	705	739	723	792	742	615	762	627
604	598	625	654	645	662	665	670	684	762	706	740	724	589	743	616		

Πίναξ 1. Ἀντιστοιχία κωδίκων κατὰ Κουρίλαν - Εὐθύμιον Διονυσιάτην.

Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας	Εὐθύμιος	Κουρίλας
588	725	605	621	621	737	639	666	664	597	688	603	719	615	739	705	762	684
589	724	606	715	622	738	640	587	665	598	689	635	720	702	740	706	767	671
590	695	607	629	623	739	641	592	666	599	692	699	721	729	743	652	769	689
591	620	608	714	624	740	643	717	667	616	694	670	722	683	744	655	770	759
592	663	609	632	625	682	644	697	668	593	696	677	725	692	745	653	771	757
593	589	610	681	627	762	646	624	669	661	697	696	726	708	747	745	776	760
594	643	611	602	628	660	647	657	670	665	698	690	727	709	748	746	785	755
595	605	612	685	629	637	648	622	673	716	699	728	728	712	749	747	790	722
596	726	613	623	630	659	650	617	677	644	702	668	730	707	750	748	792	723
597	633	614	741	631	679	654	625	678	664	705	711	731	680	751	749	793	618
598	604	615	742	632	612	656	664	680	610	708	688	732	640	752	750	794	719
599	639	616	743	633	594	658	611	681	698	713	691	733	650	753	733	795	720
600	606	617	744	634	636	659	588	682	628	715	648	734	675	755	753	796	721
601	601	618	734	635	638	660	613	683	627	716	647	735	651	756	754	800	673
602	600	619	735	637	641	661	591	685	718	717	694	736	676	758	752	804	672
603	693	620	736	638	642	662	645	687	596	718	665	738	654	760	727		

Πίναξ 2. Ἀντιστοιχία κωδίκων κατὰ Εὐθύμιον Διονυσιάτην - Κουρίλαν.

σιάτου. Ἕνεκα τούτου οἱ ἀνωτέρω ἀριθμοὶ δὲν περιλαμβάνονται εἰς τοὺς ὑπ' ἐμοῦ συνταχθέντας δύο πίνακας. Ὁμοίως καὶ ἐκ τοῦ δημοσιευθέντος καταλόγου δὲν ὑπάρχουν εἰς τοὺς πίνακας οἱ ὑπ' ἀριθμόν: 587, 604, 626, 636, 642, 645, 649, 651, 652, 653, 656, 657, 663, 671, 672, 674, 675, 676, 679, 684, 686, 690, 691, 693, 695, 700, 701, 703, 704, 706, 707, 709, 710, 711, 712, 714, 723, 724, 729, 737, 741, 742, 746, 754, 757, 759, 761, 763, 764, 765, 766, 768, 772, 773, 774, 775, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 786, 787, 788, 789, 791, 797, 799, 801, 802 καὶ 803 κώδικες, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω τοῦ Σεβ. Εὐλογίου Κουρίλα καὶ ἄλλοι εἶναι οἱ ἐπὶ πλέον ὑπάρχοντες.

Ἡ πλήρης ἀποκατάστασις τῶν πραγμάτων ἐλπίζω νὰ καταστῇ δυνατὴ διὰ μιᾶς νέας ἐπισκέψεως εἰς τὴν Ἱερὰν τοῦ Διονυσίου Μονήν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΜΑΝΑΦΗΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ ΤΟΥ ΚΩΔ. ΒΜ 36749

(Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 151 - 212)

Παραθέτομεν ἐνταῦθα βραχὺ ὑπόμνημα περὶ τῶν πηγῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται ὁ συγγραφεὺς τῶν ὡς ἄνω δημοσιευθεισῶν ἐπιστολῶν[1], χωρὶς ὅμως νὰ νομίζωμεν ὅτι ἐξαντλοῦμεν ὅλα τὰ εἰς αὐτὰς ὑπάρχοντα στοιχεῖα. Συμπληρώσεις θὰ εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτοι, ἰδίᾳ δὲ προκειμένου περὶ τῶν ἀναφορῶν εἰς τοὺς στίχους 180, 523, 670, 860, 886, 1021, 1087. 1574/1575, 1704/1705, 1814/1815, 2063.

FONTES

85. Cf. M. Treu, Griechische Sprichwörter, Philologus 47 (1888) 199. *137*. Cf. Zenobius 4, 29, Eustath. ad Il. 2, 331 Ilias. *158*. Cf. Gaisford 174, 24. *181*. Zenobius 2, 75. *183*. Cf. Strabo 14, 664. *187*. Cf. Leutsch - Schneidewin, Paroem. gr., App. 4, 100. *193*. Il. 9, 497 plus 15, 203. *194*. Il. 9, 523. *199*. Ephes. 4, 26. *207*. Zenobius 2, 51. *247*. Gaisford 3, 26. *288*. Cf. Zenobius 2, 48 etc. *314*. Cf. 158. *349*. Gaisford 5, 44. *355*. Od. 17, 218. *362*. Cf. Diogenianus 1, 65 etc. *388*. Cf. Diogenianus 2, 79. *398*. Cf. Diogenianus 8, 45 etc. *410*. Cf. Greg. Cypr. 1, 76, Aristotle Eth. Eud. 7, 2. *452*. Cf. Diogenianus 7, 94 πίθηκος ἐν πορφύρᾳ. Aesop. Fab. 405 Fur, apud Lucian., Apol. 5. *458*. Matth. 18, 26, Marc. 9, 42, *462*. Oraculum ap. Schol. Theocr. 14, 48. *489*. Diogenianus 3, 16. *491*. Diogenianus 2, 75 et 3, 14. *501*. Ephes. 4, 26. *528*. Gaisford 109, 887. *561*. Jacob. 1, 12. *565*. Socrates. *570*. Hippolytus. *622*. Leutsch - Schneidewin, Paroem. gr., App. 3, 44 etc., Soph. Antig. 1170, Philoct. 946. *661*. Cf. Eustath. ad Il. 1, 206. *684*. Gaisford 52, 449, Lucian., Timon 18, Hermotimus 61. *700*. Gaisford 132, 121. *702*. Cf. Zenobius 4, 9 etc., Herodotus 3, 150. *708*. Stob. flor. 84, 15, Plut. De Ira 462 C, De Frat. Am. 489 D. *721*. Il. 15, 203. *777*. Gaisford 111, 897. *780*. Cf. Leutsch - Schneidewin, Paroem. gr., App. 2, 45. *783*. Cf. Zenobius 2, 49 etc. *810*. Il. 9, 502. *846*. Od. 18, 136. *850*. Dindorf, Scholia graeca in Homeri Odysseam, ii, 659 - 660. *873*. Cf. Diogenia-

1. Εἰς τὸ κείμενον τῶν ἐπιστολῶν παρακαλοῦμεν νὰ διορθωθῶσιν τὰ ἀκόλουθα παροράματα. 214 ἤ : ἦ. 471 *πειθουμένους* : *πειθομένους*. 473 *καθεξομένων* : *καθεζομένων*. 698 *ἥν* : *ἦν*. 742 *ἔμαυτὸν* : *ἐμαυτόν*. 747 *αὐτὸς ἱκανός,* : *, αὐτὸς ἱκανός*. 1018 *οὖσα* : *οὖσα*. 1161 *ἔχουσιν.* : *ἔχουσιν,* 1162 *παρὰ σοί,* : *παρά σοι*. 1409 *ἀνάγυρον* : *Ἀνάγυρον*.

nus 2, 83 A. *881.* Cf. Zenobius 1, 34. *882.* Diogenianus 3, 36. *883.* Hes. Erg. 346. *896.* Gaisford 96, 782. *900.* Cf. Zenobius 1, 79 etc., Aristaen. ep. 1, 27. *909-911.* Cf. Gaisford 139, 211. 88, 732. 146, 290. *938.* Cf. Gaisford 105, 860. *1048.* Matth. 5, 29. *1059.* Malach. 2, 10. *1068.* Plato, Phaedo 83 D. *1072.* Cf. Athen. 13, 590 e. *1083.* Cf. Suidas s.v. Τιμόθεος. *1089.* Elias in Porph. Isag. 12/CA 18. i.p. 31, 11 ff. Iamblichus Vit. Pyth. 112, Sext. Emp. adv Math 6, 8 p. 749, 22 ff., Basil de leg. libr. gent 9, 45 ff. Boulenger, Ammon. Hermiae εἰς τὰς πέντε φωνὰς τοῦ Πορφυρίου in Ps-Galen, De partibus philos. p. 25, 28 ff. Wellmann, Galen, De placit. Hippocr. et Plat. 5, vol. 5, 473, 3 ff. K. Maximus Planudes in Walz, Rhet. gr. 5, 458, 12 ff. *1093.* Gaisford 23, 236. *1152.* Cf. Zenobius 5, 79 etc., Eustath. ad Il. 5, 490. *1316.* Cf. Pherekydes frg. 74, Simonides frg. 204 in Hypoth Eurip. Medea 1 et Schol. Aristoph. Eq. 1332, Lycophron 1315 et scholiast ad loc. *1360* Cf. Gaisford 102, 833. *1409.* Cf. Zenobius 2, 55 etc., Aristoph. Lys. 68. *1490.* Gaisford 61, 516. *1494.* Zenobius 6, 18. *1509.* Diogenianus 8, 48. *1623.* Cf. Aphthon. Prog. 8, Nicolaus Prog. in Spengel, Rhet. gr. 3, 479, 21. *1667.* Cf. Zenobius 5, 100, Eustath. ad Il. 1, 396. *1670.* Cf. Etym. Mag. 485, 56, Etym. Gud. s.v. κάλλος, Suidas s.v. καλὸν πρᾶγμα. *1679.* Sapientia Salomonis 5, 6. *1756.* Cf. Diogenianus 8, 58 etc., Hesych. s.v. τενέδιον βέλος, Photius s.v. τενέδιος πέλεκυς, Suidas s.v. τενέδιος ξυνηγόρος. *1771.* Cf. Zenobius 4, 76. *1786.* Gaisford 115, 924. *1789.* Cf. Zenobius 2, 70, Pollux 9, 6, 61. Suidas s.v. βοῦς ἐπὶ γλώττης. *1791.* Cf. Perry, Aesopica, fab. 395, Babrius fab. 73. *1800.* Cf. Diogenianus 5, 73, Plato, Gorg. 447 A. *1813.* Il. 5, 492. *1846,* Psalm. 23 (24), 1. *1858.* Cf. Plato Gorg. 497 C-D. *2009.* Od. 12, 124. *2068.* Greg. Nazianz. Contra Tulianum I, 72 Migne PG 35, 596 B; Nonnus Abbas, Schol. ad loc. Migne PG 36, 1002 C-D; Basilius Minimus Schol. ad loc. in Notices et Extraits des manuscrits XI, ii, p. 138.

ROBERT BROWNING - ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

† ΙΩΑΝΝΗΣ Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ (1875-1957)

Τὴν 23ην Μαΐου 1957 ἀπέθανε καὶ τὴν ἑπομένην ἐκηδεύθη ἐν Ἀθήναις ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰωάννης Β. Παπαδόπουλος. Ὁ μεταστὰς καθηγητὴς ἐγεννήθη ἐκ πατρὸς Βασιλείου Παπαδοπούλου ἰατροῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου εἰς τὸ Πικρίδιον τοῦ Κερατίου κόλπου ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ 1875, ὅπου καὶ ἐσπούδασε τὸ πρῶτον. Ἀδελφή του ὑπῆρξεν ἡ γνωστοτάτη διηγηματογράφος Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου (1868-1906), ἡ ὁποία ὑπηρέτησεν εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς οἰκογενείας τῆς Πόλεως καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὡς οἰκοδιδάσκαλος. Τῇ ὑποστηρίξει τῆς ἀδελφῆς του ἐστάλη ὁ νεαρὸς Τζαννῆς (οὕτως ἦτο γνωστὸς) εἰς Παρισίους διὰ νὰ σπουδάσῃ φιλολογίαν. Ἐκεῖ ἐμαθήτευσε καὶ παρ' ἄλλοις καὶ παρὰ τῷ ἀκμάζοντι τότε Charles Diehl († 1944), τοῦ ὁποίου διετήρησε ζωηροτάτην τὴν ἀνάμνησιν. Ἐπανελθὼν ὑπηρέτησεν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν ὡς καθηγητής. Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι δυσχέρειαι εὗρον τὸν Παπαδόπουλον μέλος τοῦ Μεικτοῦ Συμβουλίου καὶ πρόεδρον (τὸν ὕστατον) τοῦ περιφήμου ἐκείνου Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ λογιώτατος οἰκουμ. πατριάρχης Βασίλειος ὁ Β' ἀπὸ Ἀγχιάλου (Γεωργιάδης), ἀπένειμεν αὐτῷ διὰ πιττακίου τὸ ὀφφίκιον τοῦ ἄρχοντος Μεγάλου ὑπομνηματογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (1924). Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὸν Σύλλογον, μετέφεραν τὴν βιβλιοθήκην του εἰς Ἄγκυραν καὶ ὑπέβλεπον τὸν πρόεδρον. Ὁ Παπαδόπουλος κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἅμα τῇ συστάσει τοῦ Πανεπ. Θεσσαλονίκης (1926) διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας. Ἦτο παρ' ἡμῖν ὁ πρῶτος καὶ μόνος μέχρι τότε βυζαντινολόγος μὴ νεοελληνιστής, ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μελέτην τῆς Μέσης Ἑλληνικῆς Γραμματείας. Πράγματι εἶχε δημοσιεύσει τὴν διδακτορικήν του διατριβήν: Théodore II Lascaris imperateur de Nicée (1908), ἡ ὁποία ἔσχε μίαν ἀτελῆ μετάφρασιν καὶ ἑλληνιστὶ (ἔκδοσις «Ἑλληνισμοῦ», ἐν Ἀθήναις 1909) καὶ μίαν ἱστορικοφιλολογικὴν πραγματείαν περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιφήμου ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν (Le palais et l'églises des Blachérnes, Ἀθῆναι 1928). Γενόμενος καθηγητὴς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἠσχολήθη περὶ δύο κυρίως θέματα: α') Μὲ τὸν Γεώργιον Χιονιάδην, ἀστρονόμον καὶ ἐπίσκοπον, τοῦ ὁποίου ἐξέδωκε τὰς ἐπιστολὰς (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπ. Θεσ-

σαλονίκης, τόμος Α', 1927, σσ. 151-204, ἀνάτυπον 1929, σσ. 54 + 3 πίν.)[1]. β') Μὲ τὸν ἱστοριογράφον τῆς ἁλώσεως Γεώργιον Σφραντζῆν, τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἐκδίδων τὸ Chronicon Majus (Bibliotheca Teubneriana A', 1935). Ὡς γνωστόν, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς (ὡς ἦτο γνωστὸς παλαιόθεν καὶ ὡς ἐπέμενε λέγων καὶ γράφων αὐτὸν ὁ ἀείμν. Παπαδόπουλος), ἔγραψε τὸ Χρονικὸν αὐτοῦ (ἱστορίαν τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἰδίᾳ) ὑπὸ δύο μορφάς, μίαν δημωδεστέραν καὶ σύντομον (Chronicon Minus) καὶ ἑτέραν ἐκτενεστέραν καὶ λογιωτέραν (Chronicon Majus). Ὁ Παπ. ἤρχισεν ἐκδίδων κριτικῶς τὸ Majus, ἀλλ' ὁ ἐπελθὼν πόλεμος καὶ τὸ γῆρας ἀνέκοψαν τὴν ἐργασίαν του. Παραλλήλως ἐδημοσίευσε δεκάδα μελετῶν καὶ ἀνακοινώσεων διὰ τῶν ὁποίων ἀπέδειξεν ὅτι τὸ Majus ἦτο πλαστογραφημένον καὶ ὁ ἀληθὴς Σφραντζῆς εὑρίσκετο εἰς τὸ Minus. Τὴν ἄποψιν ταύτην ὑπεστήριξε τὸ πρῶτον εἰς τὸ Δ' Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον ἐν Σόφιᾳ (1934), ὅπου αὕτη ἔπεσεν ὡς δυσάρεστος βόμβα. Ἀργότερον ἡ ἄποψις αὕτη ἐπεκράτησεν.

Ὁ Παπαδ. ὑπηρέτησεν ἐν Θεσσαλονίκῃ μέχρι τοῦ 1938, ὅτε παρῃτήθη. Μολονότι δ' ἐξελέγη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1939 καθηγητὴς ἐν Ἀθήναις (ἔχων τὸν γράφοντα συνυποψήφιον!), δὲν διωρίσθη ὑπὸ τῆς δικτατωρίας Μεταξᾶ, σφοδρῶς ἀντιδράσαντος τοῦ φιλολογικῶς ἀντιφερομένου πρὸς αὐτὸν καὶ τὰς ἐκδόσεις του ἐπικρίναντος ἀειμν. συναδέλφου του Χ. Χ. Χαριτωνίδου[2]. Ὁ Παπαδ. ἔμεινεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδιωτεύων, ἀπεσύρθη δ' εἰς Νέαν Σμύρνην, ὅπου εἶχε μικρὰν οἰκίαν καὶ ἔζη τιμώμενος καὶ ἀγαπώμενος ἀπὸ τοὺς συμπολίτας του καὶ τοὺς μαθητάς του. Διετέλεσε μέλος τοῦ Δ.Σ. τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (1948-1954), εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς ὁποίας ἱκανὰ ἐδημοσίευσε, σύντομα συνήθως. Ἐδημοσίευσεν ἱστορικὴν πραγματείαν «Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς» (ἐν Ἀθήναις 1948)[3], εἰς τὴν ὁποίαν ὡρμήθη τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ Σφραντζῆ, τὸ δὲ ἐξ ὅσων ἐγὼ περὶ τοῦ θέματος εἶχον δημοσιεύσει καὶ ἀνακοινώσει. Ἡ ἔκδοσις τοῦ βιβλίου τούτου (ἀμελέστατα γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, πρὸς μεγάλην θλῖψιν τοῦ συγγραφέως), ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ συνδεθῶμεν. Ὁ Παπαδ. μ' ἐνθουσιασμὸν ἐδέχθη καὶ ἔκρινε τὸ βιβλίον μου περὶ Ἰωσὴφ Βρυεννίου (1947) καὶ τὴν ἐκλογήν μου ὡς τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζ. Φιλολογίας (1949), λόγῳ δὲ καὶ ἔργῳ μὲ ὑπεστήριξεν ἔκτοτε, ἐμὲ καὶ τοὺς μαθητάς μου. Εἶχε δὲ πρὸς τοῦτο καταλλήλους εὐκαιρίας, ἅτε δημοσιογραφῶν τακτικῶς διὰ τῆς ἐφ. «Ἔθνος»

1. Μία ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἐτυπώθη εἰς τὸν τόμον I τῶν Mélanges Charles Diehl, Paris 1930, σσ. 257-262: Une lettre de Grégoire Chioniadès, évêque de Tabriz (Rapports entre Byzance et les Mongols de Perse).

2. Πρβλ. τὴν ἐπίκρισιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Χιονιάδου ἐν Ἐπ. Φιλ. Σχ. Π. Θεσσ. Α', σσ. 260-280. Καὶ περὶ Σφραντζῆ πολλαχοῦ ἐσημείωσεν ὁ ἀείμν. Χ. Χ. Χαριτωνίδης.

3. Κρίσις ὑπὸ Μ. Παρλαμᾶ ἐν Κρ.Χρ. Β', 1948, σσ. 577-583.

τῆς πρωτευούσης. Μᾶς ἐνίσχυσεν οἰκονομικῶς διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Β' τόμου τῶν Ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ (ἐν Ἀθ. 1954), τὸν ὁποῖον εὐγνωμονοῦντες οἱ συνεργάται τῷ ἀφιερώσαμεν.

Ἡ μόνωσις, ἡ ἀσθένεια, τὸ γῆρας (διατηρῆσαν παρὰ ταῦτα ἀλώβητα τὴν γαλατικὴν εὐγένειαν, τὴν κωνσταντινουπολιτικὴν προσήνειαν καὶ τὴν φαναριωτικὴν εὐστροφίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρός) ἐμάραναν τὸν Παπαδ., ὁ ὁποῖος ἐλησμονήθη εἰς Ν. Σμύρνην μέχρι σημείου πολλοὶ νὰ ἐκπλαγοῦν ὅταν εἶδον τὴν ἀφιέρωσίν μας τῷ 1954, διότι ἐθεώρουν αὐτὸν ἀποθανόντα! Δὲν ἔλειψαν αἱ πικρίαι τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἐνεκαρτέρει ὅμως χριστιανικώτατα, ἐμψυχούμενος ἀπὸ ὀλίγους μαθητὰς καὶ φίλους ὡς ὁ κ. Εὐελπίδης Λιβεριάδης. Ἀφοῦ πρῶτον ἀνετύπωσε τὰ διηγήματα τῆς ἀδελφῆς του (Ἀθῆναι 1954), πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἐβοηθήσαμεν ὁ ὑποφαινόμενος καὶ ὁ βοηθός μου νέος φιλόλογος κ. Διον. Ρούσσας (τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει ὡς γραμματέα), ἀνέθεσεν ἐσχάτως εἰς τὸν διδ. κ. Ὀδ. Λαμψίδην τὴν συναγωγὴν καὶ τύπωσιν τῶν γαλλιστὶ καὶ ἄ. ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων, εἰς μικρὸν τόμον μὴ κυκλοφορήσαντα, πρὸ τοῦ θανάτου του[1].

Ὡς πρὸς τὰ σημειώματά του διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σφραντζῆ (καὶ δὴ τοῦ β' τόμου), ἀπέβλεψεν εἰς τὸν νέον Γάλλον (διαμαρτυρόμενον ὡς ὁ Diehl!) κ. Jacques Bompaires, καθηγητὴν ἐν Rènnes, βυζαντινολόγον, ἀθετήσαντα ἐπιτυχῶς τμῆμα τοῦ ἱστοριογράφου τούτου. Ὁ κ. Bompaire μ' ἐβεβαίωσεν ἐσχάτως ὅτι παρέλαβε τὰ σχετικὰ σημειώματα κλπ. καὶ ὅτι μετὰ τριετίαν ἐλπίζει νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἔκδοσιν διὰ τῆς Collection Budé τῶν Παρισίων (ἐπανεκδίδων καὶ τὸν Α' τόμον).

Ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ ἔργον του, ὁ Παπ. δὲν ἔγραψε πολλὰ ὡς ὁ Σπ. Λάμπρος ἢ ὁ Ν. Βέης ἢ σπουδαῖα τόσον ὅσον ὁ Κ. Ἄμαντος. Ἐξ ἄλλου ἡ φιλολογική του κατάρτισις ὑστέρει, ὥστε αἱ ἐκδόσεις του δὲν ἦσαν ἄψογοι. Ἀλλ' ἡ προσφορά του εἰς τὸν Σφραντζῆν εἶναι σπουδαία καὶ πάντοτε ὠφέλιμος. Ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὗτος ἦτο πρᾶος, εὐγενικὸς καὶ φιλόφρων, τρέφων βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν παράδοσιν, καὶ θερμὰ αἰσθήματα (ἐκδηλούμενα πολλάκις διὰ δακρύων) διὰ τὸ ἔθνος, τὸ ἐλεύθερον καὶ τὸ δουλεῦον. Χάριν αὐτοῦ διέθηκε τὸν βίον, διδάσκων, γράφων, ὁμιλῶν, ἐνθουσιῶν. Ἡ μνήμη του ἔσται ἄληστος[2].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, Αἱ περὶ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ διατριβαί. Ἐκδίδονται ἐπιμελείᾳ Ὀδυσσέως Λαμψίδου, Δ Φ., Ἀθῆναι 1957, 8⁰, σσ. 125 (+3). Τὸ βιβλίον τοῦτο, περιελθὸν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δημοσίου (διότι ὁ Παπ. ἀπέθανεν ἄνευ κληρονόμων καὶ διαθήκης) ἐλάχιστα ἐκυκλοφορήθη.

2. Σημειῶ ἐδῶ καὶ τὸ σπανιώτερον δημοσίευμα τοῦ Παπ.: Recherches Byzantines. A. Les citernes à ciel ouvert et le fossé des murailles de Byzance par Jean B. Papadopoulos, Constantinople 1919, 8⁰ μέγα, σσ. 8.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

α) *Legiuirea Caragea, Ediţie critica. — Editura Academiei Republicii Populare Romîne (Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris), 1955. Σελ. XXVI καὶ 336.*

β) *Pravilniceasca Condica 1780, Ediţie critica. — Editura Academiei Republicii Populare Romîne (Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris, II), 1957. Σελ. 268.*

Ἀμφότερα τὰ βιβλία, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον περιέχει τὸν Βλαχικὸν Κώδικα τοῦ Γ. Καρατζᾶ (1818) καὶ τὸ δεύτερον τὸ Συνταγμάτιον Νομικὸν τοῦ Ἀλεξ. Ὑψηλάντη (1780), ἀποτελοῦν ἐκδόσεις τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου εἰς τὴν ὑπὸ ταύτης μεταπολεμικῶς ἐγκαινιασθεῖσαν συλλογὴν τῶν πηγῶν τοῦ ἀρχαιοτέρου ἐγγράφου ρουμανικοῦ δικαίου, ἐν ᾗ, κατὰ τὴν σχετικὴν ἀναγγελίαν, πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν καὶ ἄλλαι νομοθετικαὶ συλλογαὶ εἰς κριτικὰς ἐκδόσεις. Ἀμφότερα τὰ βιβλία, πλὴν τῆς κριτικῆς ἐπανεκδόσεως τῶν κειμένων, περιλαμβάνουν καὶ σύντομα εἰσαγωγικὰ σημειώματα περὶ τῆς ἱστορίας, τῶν πηγῶν καὶ τῶν προηγηθεισῶν ἐκδόσεων ἑκάστης τῶν δημοσιευομένων νομοθετικῶν συλλογῶν, ἐπίσης δὲ καὶ παραρτήματα, ἐν οἷς παρατίθεται ἡ πρὸς ἑκάστην τῶν συλλογῶν τούτων συναφὴς νομοθεσία καὶ νομολογία ὡς καὶ βιβλιογραφία, λεξιλόγιον κλπ. Ἀμφότερα τὰ βιβλία περιέχουν καὶ ἐκτενεῖς περιλήψεις περὶ τῆς ἱστορίας, τῆς σημασίας, τῶν ἐκδόσεων κλπ. ἑκάστης συλλογῆς, δημοσιευομένας εἰς γλῶσσαν ρωσσικὴν καὶ εἰς γλῶσσαν γαλλικήν. Τέλος, ἀμφότερα τὰ βιβλία ἐξεδόθησαν ὑπὸ πολυμελοῦς παρὰ τῇ Ρουμανικῇ Ἀκαδημίᾳ εἰδικῆς διὰ τὸ ἀρχαιότερον ρουμανικὸν δίκαιον ἐπιτροπῆς, ἐργασθείσης ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ πολιοῦ πλέον σήμερον πρώην ἀρεοπαγίτου καὶ μέλους τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου Andrei Rădulescu, ἀποτελουμένης δ' ὑπὸ τῶν Al. Costin, V. Grecu, N. Daşcovici, V. Gaftoescu. C. Tegăneanu, Aurel Sava, Eugen Herovanu, κ.ἄ.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαιοτέρου ρουμανικοῦ δικαίου εἶναι, ὡς γνωστόν, στενώτατα συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ δικαίου. Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀσκῆται ἐνωρίτατα, ἤδη πολὺ πρὸ τοῦ ιζ' αἰῶνος, ὅτε αἱ βυζαντιναὶ συλλογαὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου, ἰδιαίτατα δὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ Ματθαίου Βλαστάρη, ἀπετέλεσαν

δίκαιον ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἐξ ἑτέρου καὶ τὸ λαϊκὸν βυζαντινὸν δίκαιον εἶχεν εἰσδύσει ἐπίσης ὑπὸ τὴν μορφὴν συλλογῶν λαϊκοῦ καὶ κανονικοῦ δικαίου, συνταχθεισῶν καὶ ἐνωρίτερον ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος Ματθαίου Βεσσαράβα (1632-1654) καὶ ἑξῆς. Ἡ λάμψις τοῦ ἐνδόξου βυζαντινοῦ παρελθόντος δὲν ἄφισεν ἀνεπηρέαστον τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τοῦ ρουμανικοῦ δικαίου. Θὰ πρέπει δὲ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πέραν τῆς διὰ τῆς ξηρᾶς ἀσκηθείσης ἐπιρροῆς, τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἐνωρὶς ἐπίσης εἶχεν ἀναπλεύσει τὸν Δούναβιν ὁμοῦ μὲ ποικίλας ἐκδηλώσεις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, μύθους, ἔθιμα, γλῶσσαν κλπ., διὰ νὰ διαβρώσῃ ἀποφασιστικῶς ἀλλὰ καὶ γονίμως τὸ ἔδαφος τῶν παραδουναβίων χωρῶν, καὶ τοῦτο πρὶν ἢ εἰς τὰς χώρας ταύτας τὸ βυζαντινὸν πνεῦμα ἀναπτυχθῇ εἰς παράγοντα κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἑλληνοβυζαντινῶν φαναριωτῶν ἡγεμόνων.

Ἡ περίοδος τῶν βυζαντινῆς προελεύσεως φαναριωτῶν ἡγεμόνων, ἀρξαμένη ἐν Μολδαβίᾳ μὲν τὸ 1711 ἐν Βλαχίᾳ δὲ τὸ 1716 καὶ λήξασα εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἡγεμονίας τὸ 1821, χαρακτηρίζεται μὲ τὴν ἔκδοσιν πολλῶν νομοθετικῶν κειμένων, ὑπὸ μορφὴν αὐτοτελῶν κωδίκων εἴτε μεμονωμένων χρυσοβούλλων εἴτε ἄλλων διατάξεων, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἔχουν δημοσιευθῇ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐνῶ τινὰ ἐξ αὐτῶν παραμένουν εἰσέτι ἀδημοσίευτα (βλ. τελευταῖον P. Zepos, L'influence du droit byzantin sur la législation roumaine de la période des princes phanariotes, ἐν «L'Europa e il diritto Romano», Studi in memoria P. Koschaker, I, 1953, σελ. 429-437, Al. Soloviev, L'influence du droit byzantin dans les pays orthodoxes, ἐν « Relazioni del X congresso intern. di scienze storiche, VI, 1955, σελ. 599-650, ἰδίᾳ σελ. 622 ἑπ., παρ' οἷς καὶ ἡ παλαιοτέρα βιβλιογραφία). Ἐκ τῶν νομοθετικῶν τούτων κειμένων διὰ τὴν Μολδαβίαν μὲν τὸ σημαντικώτατον ὑπῆρξεν ὁ Πολιτικὸς Κῶδιξ τοῦ Σκ. Καλλιμάχη (1813-1817), διὰ τὴν Βλαχίαν δὲ πλεῖστοι κώδικες, ἤτοι ὁ Νομοκάνων τοῦ Γ. Τραπεζουντίου (1730) καὶ τὸ Νομικὸν Πρόχειρον τοῦ Μ. Φωτεινοπούλου (1765), ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἤδη ἐκδεδομένα κείμενα τοῦ Συνταγματίου Νομικοῦ τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη (1780) καὶ τοῦ Βλαχικοῦ Κώδικος τοῦ Γ. Καρατζᾶ (1818),— ἅπαντα προδήλως ἐπηρεασμένα ἐντονώτατα ἀπὸ τὸ ἑλληνοβυζαντινὸν δίκαιον, ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην σημαντικώτατα διά τε τὴν ἱστορίαν τοῦ ρουμανικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τοῦ ιη' αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰῶνος.

Οἱ τελευταῖοι οὗτοι βλαχικοὶ κώδικες, τὸ «Συνταγμάτιον» τοῦ Ὑψηλάντη καὶ ἡ «Νομοθεσία» τοῦ Καρατζᾶ, ἐπανεκδίδονται νῦν εἰς τοὺς ὡς ἀνωτέρω σημειουμένους δύο τόμους τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἔκδοσις αὐτῶν ἐκ νέου ὑπὸ συγχρόνων ρουμάνων ἐπιστημόνων φέρει εἰς τὸ προσκή-

νιον καὶ πάλιν ζωηρότατα τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τῶν δύο τούτων κωδίκων καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῶν πηγῶν. Ἡ δ᾽ ἐπανεξέτασις τῶν προβλημάτων τούτων ἐν ὄψει τῶν συμπερασμάτων τῶν ρουμάνων ἱστορικῶν βεβαίως ἐνδιαφέρει ζωηρῶς καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι ἐπιβεβλημέναι αἱ κατωτέρω σημειούμεναι παρατηρήσεις.

Τὸ Συνταγμάτιον Νομικὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη (Pravilniceasca Condica) ἐξεδόθη ἐν Βουκουρεστίῳ ἐν ἔτει 1780. Ἔκτοτε ἀνετυπώθη ἐπανειλημμένως ἐν Ρουμανίᾳ. Τελευταία δὲ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ συνοδευομένου καὶ ὑπὸ τοῦ ρουμανικοῦ κειμένου τοῦ Κώδικος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιοτέρων ἐκδόσεων αὐτοῦ καὶ δύο χειρογράφων, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως τῶν ἐν τῷ Συνταγματίῳ θεσμῶν, ἐγένετο, μετὰ ἐπιτόπιον ἔρευναν καὶ ἐν Ρουμανίᾳ κατὰ τὸ 1931, ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐν Ἀθήναις τὸ 1936 (Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικὸν κλπ. «Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», Δ. 2, 1936). Ἤδη, ἡ νέα ρουμανικὴ ἔκδοσις, ἥτις ἀναγγέλλεται ἐνταῦθα, εἶναι κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιοτέρων ἐκδόσεων καὶ τῶν ὑφισταμένων χειρογράφων μὲ πολλὰς παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς ἀμφότερα τὰ κείμενα, τό τε ἑλληνικὸν καὶ τὸ ρουμανικόν. Ἡ νέα ρουμανικὴ ἔκδοσις ἀποδέχεταί τινας τῶν ἡμετέρων διορθώσεων τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐνῶ ἀποκρούει ἄλλας ἐξ αὐτῶν. Περιέχει δ᾽ ἐπίσης ἡ νέα ἔκδοσις πολλὰ κείμενα συναφῆ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Συνταγματίου (τινὰ τῶν ὁποίων κατὰ τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν ἀπόδοσιν ἐδημοσιεύσαμεν καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκδόσει τοῦ 1936), ἐνδιαφερούσας τινὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις ἀναφερομένας εἰς τὸ Συνταγμάτιον, ὡς καὶ πίνακα καθ᾽ ὕλην καὶ λεξιλόγιον (οἷον καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκδόσει), οὕτως ὥστε ἡ νέα ἔκδοσις ἐμφανίζεται ἄκρως ἐπιμελημένη καὶ ἐπιτυχής. Παρατηρήσεις τινὰς θὰ εἶχε βεβαίως νὰ σημειώσῃ ὁ γράφων καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (λ.χ. «ὁποῦ» ἀντὶ «ὁποὺ» κ.ἄ.) ὡς καὶ ὅσον ἀφορᾷ προφανῆ τινὰ τυπογραφικὰ λάθη (λ.χ. σελ. 63, στίχ. 11, σελ. 95, στίχ. 13, σελ. 97, στίχ. 27 κλπ.). Τοιαῦται ὅμως παρατηρήσεις εἶναι ἄνευ ἀποφασιστικῆς σημασίας. Τοὐναντίον, ὁ γράφων δὲν δύναται νὰ συμφωνήσῃ πρὸς ὅσα οἱ ρουμᾶνοι ἐκδόται σημειοῦν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ των ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκδόσεως καὶ τὰς πηγὰς τοῦ Συνταγματίου. Κατὰ τοὺς ρουμάνους συγγραφεῖς, ἐκ τῶν κυρίων λόγων τῆς ἐκδόσεως τοῦ Συνταγματίου ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ιη´ αἰῶνος σημειουμένη παρακμὴ τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ βαθμιαία ἀνάπτυξις τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, πλὴν τοῦ λόγου δὲ τούτου τὴν ἔκδοσιν τοῦ Συνταγματίου ἐπέβαλον καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναπτυσσομένη ὁρμὴ πρὸς κωδικοποίησιν, αἱ συνέπειαι τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ-Καϊναρτζῆ (1774), ἡ τάσις τοῦ ἡγεμόνος ὅπως παράσχῃ νομοθεσίαν εὔληπτον κλπ. Τοὺς τελευταίους τούτους λόγους εἴχομεν καὶ ἡμεῖς σημειώσει ἐν τῇ ἐκδόσει ἡμῶν τοῦ 1936, προσθέσαντες καὶ τὴν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν ἀκμάζουσαν ἄνθησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Βλαχίᾳ. Τὴν τελευταίαν ταύτην ἀντίληψιν ἀποκρούουν ὅμως νῦν οἱ ρουμᾶνοι ἐκδόται. Τοῦτο δ᾽ ὅλως ἀδικαιολογήτως, ὡς φρονοῦμεν, δεδομένης τῆς ἀναμφισβητήτου ἐκτάσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιη´ αἰῶνος εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας. Ἀδικαιολογήτως ὅμως ἐπίσης, ὡς φρονοῦμεν, ἀποκρούουν οἱ ρουμᾶνοι ἐκδόται καὶ τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν, καθ᾽ ἣν ἄμεσος συντάκτης τοῦ Συνταγματίου ὑπῆρξεν ἐπιτροπή τις ἢ ἀφανής τις ἑλληνοδιδάσκαλος ἐργασθεὶς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἡγεμόνος, ὡς καὶ ὅτι ὁ κῶδιξ συνετάχθη πρῶτον ἑλληνιστὶ καὶ εἶτα μετεγλωττίσθη ρουμανιστί. Περὶ τῶν θεμάτων τούτων ἐγράψαμεν ἤδη ἀρκετὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκδόσει τοῦ 1936 (σελ. 33 ἑπ.), ὥστε νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν νῦν ἐνταῦθα. Ἡ ἀντίθετος ἄποψις τῶν ρουμάνων ἐκδοτῶν, καθ᾽ ἣν τὸ Συνταγμάτιον ἐγράφη πρῶτον εἰς τὴν ρουμανικὴν καὶ εἶτα μετεγλωττίσθη εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἐλέγχεται, πλὴν ἄλλων, ἐπαρκῶς ὡς ἀνακριβὴς καὶ ἐκ τῆς ρητῆς περὶ μεταφράσεως μνείας εἰς τὸ χρυσόβουλον τοῦ 1775 (*«...ἐκάμαμεν ἓν νομικόν, τὸ ὁποῖον... μεταφράσαντές το εἰς τὸ βλαχικόν, θέλομεν τὸ ἐκδώσει εἰς τύπους...»*). Ὁ ρόλος δὲ τοῦ Enachiță Văcărescu δὲν φαίνεται νὰ ὑπερέβη τὸν τοῦ ἁπλοῦ μεταφραστοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ρουμανικήν, ὡς τοῦτο ἐσημειώσαμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκδόσει τοῦ 1936. Ἐπὶ τῶν σημείων τούτων διαφωνοῦμεν ριζικῶς πρὸς τοὺς ρουμάνους ἐκδότας. Πρὸς τούτους ὅμως διαφωνοῦμεν καὶ περαιτέρω ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς οὐσίας τῶν διατάξεων τοῦ Συνταγματίου, τὸ ὁποῖον, κατὰ τοὺς ρουμάνους συγγραφεῖς, ἀποδίδει πρωτίστως τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς Βλαχίας ὡς καὶ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἡγεμονικοῦ «διβανίου», ἐνῷ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκδόσει ἀπεδείξαμεν, ὡς φρονοῦμεν, ἀναμφισβητήτως, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ Συνταγματίου ἤντλησε κυρίως ἀπὸ τὸ ἑλληνοβυζαντινὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο εἶχε διαμορφωθῆ εἰς δίκαιον δημῶδες, χωνεῦσαν ἐν ἑαυτῷ διατάξεις αὐτοκρατορικὰς βυζαντινὰς καὶ πανάρχαιον ἀλλὰ ζωντανὸν ἑλληνικὸν ἐθιμικὸν δίκαιον. Τοῦτο δ᾽ ἐπαρκῶς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἐν τῷ Συνταγματίῳ καταστρώσεως θεσμῶν, οἷος ὁ τῆς δουλοπαροικίας, ὁ τῆς ἐμφυτεύσεως, ὁ τῆς πωλήσεως καὶ τῆς καταχωρίσεως εἰς εἰδικὰ βιβλία, ὁ τῆς προτιμήσεως, ὁ τοῦ δανείου καὶ τῶν τόκων καὶ τῆς ἐγγυήσεως, ὁ τῆς οἰκογενειακῆς κοινοκτημοσύνης, ὁ τῆς προικός, κ.ἄ., ὁ τῆς ρυθμίσεως τῶν bona materna, τῆς ἐκ διαθήκης καὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, τῶν εἰδικῶν δικαιωμάτων τῶν ἀρρένων κατιόντων ἐπὶ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν προικισθεισῶν θυγατέρων ἐκ τῆς κληρονομίας, τῆς συνεισφορᾶς τῆς προικός, τῶν «ψυχικῶν», τῶν «τριμοιριῶν» κλπ. Τοιοῦτοι θεσμοὶ δὲν ἀπαντοῦν μὲ πλήρη ρύθμισιν εἰς τὸ ἄλλως πενιχρὸν ἐθιμικὸν ρουμανικὸν δίκαιον. Δυσχερῶς οὕτως ἐν τέλει δύναται

νὰ ὑποστηριχθῇ, ὡς τοῦτο πράττουν οἱ ρουμᾶνοι ἐκδόται, ὅτι τὸ Συνταγμάτιον ἀπετέλεσε κατὰ τὸ πλεῖστον κωδικοποίησιν τοῦ ἀγράφου ρουμανικοῦ δικαίου, τοῦ obiceiul pamântului τῶν παραδουναβίων χωρῶν. Ὀρθοτέρα δὲ παραμένει ἡ ἑλληνικὴ ἄποψις, ὡς αὕτη ὑπεστηρίχθη παρ' ἡμῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1936, ἐγένετο δὲ δεκτὴ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων (βλ. οὕτω προχείρως G. Beseler, ἐν «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», 16, 1940, σελ. 255-263, Ἰ. Σόντην, ἐν «Ἀρχείῳ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου», 5, 1938, σελ. 70 ἑπ., Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, 1944, σελ. 277 κλπ.).

Ἡ «Νομοθεσία» τοῦ Γ. Καρατζᾶ, ἄλλως ὁ Πολιτικὸς Κῶδιξ τῆς Οὐγγροβλαχίας ἢ ἁπλῶς Βλαχικὸς Κῶδιξ (Legiuirea Caragea), συνετάχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ρουμανικήν, ἐξεδόθη δ' ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ 1818, μετὰ προεργασίαν ἀρξαμένην τὸ 1812, ὅτε ὁ ἡγεμὼν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Βλαχίας. Ἐδημοσιεύθη δ' ὁ κῶδιξ ἐπανειλημμένως κατά τε τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὸ ρουμανικὸν κείμενον αὐτοῦ, — τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐν Βιέννῃ τὸ 1818, ὅθεν ἀνετυπώθη ἐν Ἰ. καὶ Π. Ζέπου, Jus Graecoromanum, τόμ. 8, Ἀθῆναι 1931, σελ. 359-440, ἔνθα ἐπίσης (σελ. IX-XVI) ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Σημείωμα περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐν Ρουμανίᾳ κωδικοποιήσεων. Κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην, τὴν διατυπωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κ. Τριανταφυλλοπούλου, συντάκτης τοῦ Βλαχικοῦ Κώδικος ὑπῆρξε πρωτίστως ὁ Ἕλλην ποιητὴς Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὅστις διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ κώδικος ἤντλησεν ἰδίως ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον. Κατὰ τὴν γνώμην ὅμως τῶν ρουμάνων ἱστορικῶν καὶ τελευταίων ἐκδοτῶν τοῦ κώδικος, οὗτος ὑπῆρξεν ἔργον κυρίως τοῦ ρουμάνου νομικοῦ Nestor, ὁ δὲ Χριστόπουλος περιωρίσθη εἰς ἁπλῆν συνεργασίαν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (βλ. νῦν ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ θέματος τὰς ὀρθὰς ἀντιρρήσεις τοῦ N. Camariano, ἐν «Studii», Revistă de Istoria, ἔκδ. Ρουμ. Ἀκαδ., X. 1, 1957, σελ. 179 ἑπ., καθ' ὧν πάλιν A. Rădulescu, αὐτ. X. 4, 1957, σελ. 135 ἑπ.). Ὁπωσδήποτε, καὶ παρὰ τὴν βασικὴν ταύτην διαφορὰν γνωμῶν, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ Βλαχικὸς Κῶδιξ ἀποτελεῖ κείμενον σημαντικώτατον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποτυπωμέναι καί τινες ἰδέαι τοῦ τότε προσφάτου Γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ὡς ἀπέδειξαν αἱ μελέται τοῦ A. Rădulescu. Τὸ δὲ κείμενον τοῦ κώδικος αὐτοῦ, στενῶς συνδεομένου καὶ πρὸς τὸ Συνταγμάτιον τοῦ Ὑψηλάντη, ἐμφανίζει καὶ φιλολογικὸν καὶ λογοτεχνικὸν ἐνδιαφέρον, ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως διὰ τὴν ἐποχήν του. Τὸ κείμενον τοῦ Βλαχικοῦ Κώδικος, ἔστω καὶ ἂν τελικῶς κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1818 ἔκδοσίν του ὑπέστη πολλὰς μεταβολὰς εἰς βάρος τῶν ἀρχικῶν ἐλευθεριωτέρων ἰδεῶν ὑφ' ὧν κατείχοντο τὰ προηγηθέντα σχέδιά του, ἀποπνέει τὸ διάχυτον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεώς του πνεῦμα τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Τὸ κείμενον αὐτό, τό

τε ἑλληνικὸν καὶ τὸ ρουμανικόν, ἐκδίδεται νῦν ἐκ νέου ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν ἐπὶ τῇ βάσει χειρογράφων, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων. Τὴν ἔκδοσιν δὲ ταύτην ἀκολουθεῖ ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ ἡ δημοσίευσις καὶ ἄλλων ἄκρως ἐνδιαφερόντων ἐγγράφων συναφῶν πρὸς τὸν Βλαχικὸν Κώδικα, ἀποσπασμάτων τοῦ προσχεδίου αὐτοῦ καὶ ἄλλων κειμένων, ἐπίσης διατάξεων ἐκδοθεισῶν μεταξὺ 1818-1865 πρὸς τροποποίησιν ἢ συμπλήρωσιν κλπ. τοῦ κώδικος, τῆς συναφοῦς πρὸς τὸν κώδικα νομολογίας κ.ἄ.

Οἱ ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἐκδοθέντες δύο τόμοι εἶναι οὕτως ἐν γένει ἐπιτυχεῖς κριτικαὶ ἐκδόσεις τοῦ κειμένου τόσον τοῦ Συνταγματίου ὅσον καὶ τοῦ Βλαχικοῦ Κώδικος, παρέχουσαι καὶ ποικίλας ἐνδιαφερούσας νέας πληροφορίας περὶ τῆς ἱστορίας τῶν κωδίκων τούτων, περὶ τῆς ἰσχύος αὐτῶν καὶ τῆς ἐν τῇ πράξει μακρᾶς ἐφαρμογῆς των, ἔτι καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (βλ. λ.χ. τὴν ἐν σελ. 271 τῆς ρουμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ Βλαχικοῦ Κώδικος σημειουμένην ἀπόφ. τοῦ Ἀνωτ. Δικαστηρίου τῆς 27 Σεπτ. 1951 κ.ἄ.). Τὸ ἐπιτυχὲς ὅμως τῶν ἐκδόσεων τούτων μειοῦταί πως ἐκ τῆς προκαταλήψεως τῶν ρουμάνων ἐκδοτῶν ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν τοποθέτησιν τῶν δύο κωδίκων, ὡς αὕτη ἐσημειώθη ἀνωτέρω. Ἡ ρουμανικὴ «θέσις» εἶναι διάφορος τῆς ἑλληνικῆς, ἡ διαφορὰ δ' αὕτη εἶναι ὅλως ἀδικαιολόγητος, ἔστω καὶ ἂν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς τάσεως πρὸς προβολὴν τοῦ ἐθνικοῦ τῶν ρουμάνων δικαίου. Ἀπὸ ἄλλης ὅμως ἐπόψεως, ἡ ρουμανικὴ «θέσις» συντελεῖ εἰς ἀποσαφήνισιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως, τόσον ἀναγκαίας καὶ γονίμου διὰ τὴν συναγωγὴν ἀσφαλεστέρων συμπερασμάτων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην χαιρετίζομεν τὴν νέαν ρουμανικὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν, — ἐγκαινιασθεῖσαν καὶ παλαιότερον ἰδιωτικῶς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου St. Berechet διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ, σχεδιασθεῖσαν δὲ καὶ προταθεῖσαν ἐνθέρμως ἐπίσης ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου C. Spulber (Indreptarea Legei, Le Code Valaque de 1652, I, 1938, σελ. 3) —, ἤδη ἡ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία πραγματοποιεῖ ἐπὶ εὐρυτάτων βάσεων. Εὐχόμεθα δὲ συνέχισιν τῆς προσπαθείας, ταχεῖαν τὴν ἔκδοσιν καὶ τῶν λοιπῶν κωδίκων τοῦ ἀρχαιοτέρου ρουμανικοῦ δικαίου καὶ ἐπιτυχῆ τελείωσιν τοῦ ἀναληφθέντος ἔργου, χάριν τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης, τῆς ἐνδιαφερούσης οὐ μόνον τὴν ρουμανικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου.

ΠΑΝ. Ι. ΖΕΠΟΣ

Γεωργίου Α. Πετροπούλου, Νομικὰ ἔγγραφα Σίφνου τῆς συλλογῆς Γ. Μαριδάκη (1684 - 1835) μετὰ συμβολῶν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ μεταβυζαντινοῦ Δικαίου. Τεῦχον 1ον. (= Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Τόμ. Γ', τεῦχ. 1. Νομικὰ ἔγγραφα τῆς Ἑλλάδος τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας. — Γραφεῖον δημοσιευμάτων Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) 1956. Εἰς 4ον, σ. κζ'+517+2 ἄ.ἀ.

Τοῦ ἰδίου, Ὁ κῶδιξ τοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, 1822 - 1833 (= Παράρτημα τῆς ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1957). Εἰς μέγα 8ον, σ. ς'+786.

Εἶναι μέγας ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνεκδότων μέχρι σήμερον ἰδιωτικῶν νομικῶν ἐγχειριδίων (ἰδίως νομοκανόνων) τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας, ἔτι δὲ μεγαλύτερος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνεκδότων εἰσέτι συμβολαίων καὶ ἀποφάσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς ἰδίας ἐποχῆς· διὰ νὰ σχηματίσῃ τις πρόχειρον ἰδέαν περὶ τῶν πρώτων, ἀρκεῖ νὰ διεξέλθῃ τὸ ἐμὸν Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ Μεταβυζ. Δικαίου (β' ἔκδ. ἐν ΕΕΒΣ 26, 1956, σ. 164 - 197). Εἶναι δὲ φυσικὴ ἡ συσσώρευσις τῶν κειμένων τῶν ἀναμενόντων τὴν ἔκδοσιν, δοθέντος ὅτι ἡ μὲν ὑπὸ ἰδιωτῶν ἔκδοσις τούτων σχεδὸν ἀποκλείεται, λόγῳ τοῦ μικροῦ σχετικῶς κύκλου τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ τοῦ μεγάλου συνήθως ὄγκου τῶν συλλογῶν τούτων, ἐλάχιστα δ' εἶναι, ἀφ' ἑτέρου, παρ' ἡμῖν τὰ δυνάμενα ν' ἀναλάβουν τὴν ἀνανταπόδοτον δαπάνην τοιούτων ἐκδόσεων Ἱδρύματα. Ἐὰν ἀναφέρωμεν τὰς δύο σχετικὰς σειρὰς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Ἐπετηρίδα Ἀρχείου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, τὸ νεοφανὲς Παράρτημα τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί, ἴσως, τὴν Ἑταιρείαν Μακεδονικῶν Σπουδῶν, νομίζω ὅτι ἐξηντλήσαμεν τὸν κατάλογον τῶν Ἱδρυμάτων τῶν δυναμένων ν' ἀναλάβουν τοιαύτας ἐκδόσεις. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ἡ ἐπιλογὴ τῶν κειμένων, ὧν ἀναλαμβάνεται ἑκάστοτε ἡ ἔκδοσις θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ εἶναι αὐστηροτάτη, νὰ τηρῆται δὲ προτεραιότης τις, βασιζομένη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σπουδαιότητα τῶν κειμένων, νὰ μὴ γίνεται δηλ. ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἐκδοθησομένων ἑκάστοτε κειμένων «εἰς τὴν τύχην».

Λυποῦμαι, εἰλικρινῶς, ἰδιαιτέρως, διότι ἡ λαμπρὰ ὄντως ἔκδοσις τοῦ φίλου καθηγητοῦ κ. Γ. Πετροπούλου τῶν 104 συμβολαίων ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ κ. Γ. Μαριδάκη, μετὰ τῶν ἐκτεταμένων «συμβολῶν» τῶν συνοδευουσῶν ἕκαστον συμβόλαιον (αἱ ὁποῖαι καταλήγουν ν' ἀποτελοῦν μικρὰς μονογραφίας ἐπὶ ἑκάστου θεσμοῦ) καὶ τῶν λεπτομερῶν ἐν τέλει Πινάκων: α) λέξεων, β) κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων, γ) πραγμάτων καὶ δ) συζητουμένων κειμένων, ὡς καὶ τῶν συμβολαίων τοῦ Πούλου, ἐπροκάλεσε τὰς

ἀνωτέρω σκέψεις μου, διότι δὲν νομίζω, ὅτι εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀναμενόντων τὴν ἔκδοσιν νομικῶν κειμένων τῆς τουρκοκρατίας ἡ προτεραιότης ἀνῆκεν εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Σίφνου ἢ εἰς τὰ συμβόλαια τῶν ἐτῶν 1822 - 1833 τοῦ Πούλου, ἐν ᾧ λ.χ. παραμένουν ἀκόμη ἀνέκδοτα ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ, τὸ Σύνταγμα τοῦ Κουνάλη Κριτοπούλου, ἡ Βακτηρία Ἀρχιερέων, τὸ Νομικὸν Πρόχειρον τοῦ Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου, τὸ «Νομικὸν» τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας, διὰ ν' ἀναφέρω προχείρως τινὰς μόνον τῶν σπουδαιοτέρων ἰδιωτικῶν νομοκανονικῶν συλλογῶν τῆς τουρκοκρατίας, ἢ ἐπισκοπικαὶ ἀποφάσεις τοῦ ις' καὶ ἐφεξῆς αἰώνων. Ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων τῆς Σίφνου θὰ εἶχον μόνον νὰ παρατηρήσω, ὅτι εὑρίσκω ὑπερβολικὴν καὶ ἄσκοπον πολυτέλειαν τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων ἐκδόσεως παπύρων, διά τε τὸν πρόσθετον κόπον εἰς ὃν ὑπεβλήθη, ἄνευ λόγου — κατὰ τὴν γνώμην μου — ὁ ἐκδότης καὶ διὰ τὴν σπατάλην χώρου καὶ τήν, κατὰ συνέπειαν, αὔξησιν τοῦ ὄγκου καὶ τῆς δαπάνης τοῦ βιβλίου. Ὡς πρὸς τὰ συμβόλαια τοῦ νοταρίου Πούλου (περὶ ὧν εἶχον καὶ ἐγὼ πρό τινων ἐτῶν συντόμως ἀσχοληθῆ, ἐν ΕΕΒΣ 20, 1950, σ. 257 - 264), ταῦτα ἐξεδόθησαν, κατὰ ληφθεῖσαν ἀπόφασιν τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἄνευ σχολίων, ἀλλὰ μετὰ τεσσάρων εὑρετηρίων: α) κυρίων ὀνομάτων, β) ξενικῶν ὀνομάτων, γ) τοπωνυμίων καὶ δ) λέξεων, καταλαμβανόντων ἐν ὅλῳ 140 σελίδας, ὧν τὴν σύνταξιν ἐνεπιστεύθη ὁ ἐκδότης εἰς τὸν κ. Νικ. Καραστάθην· ἐκ προχείρου ἐλέγχου τοῦ εὑρετηρίου τῶν λέξεων, ὃν ἔκαμα, νομίζω, ὅτι τοῦτο, παρὰ τὴν ἔκτασίν του (σελίδες 59) δὲν εἶναι πλῆρες· τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως δυσάρεστον, διότι ἡ χρησιμοποίησις εἰδικῶς τοῦ εὑρετηρίου τῶν λέξεων ἐνδιαφέρει ὄχι μόνον τοὺς νομικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς γλωσσολόγους καὶ τοὺς λαογράφους, ἴσως μάλιστα τοὺς τελευταίους περισσότερον.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν ἀρχῇ σκέψεις μου καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Π. ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἐγγράφων Σίφνου χρησιμοποιήσεως τοῦ «Νομικοῦ» (1785;) τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας, ἐκδοθέντος, δῆθεν, ὑπὸ τῶν Ε. Ταπεινοῦ καὶ Κ. Βασιλειάδου (Κωνσταντινούπολις 1887) ὑπὸ τὸν τίτλον: Πρόχειρον Νομικόν, ἐπιθυμῶ νὰ πληροφορήσω πάντα χρησιμοποιοῦντα τοῦτο, ὅτι πρόκειται περὶ χονδροειδοῦς πλαστουργήματος καὶ ὅτι τὸ αὐθεντικὸν «Νομικὸν» τοῦ Θεοφίλου ἐλαχίστην ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀθλίαν ἐκείνην ἔκδοσιν. Προετοιμάζων κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ πολλαχῶς ἐνδιαφέροντος ἔργου τούτου τοῦ ὑπερόχου ἐκείνου ἐπισκόπου Καμπανίας, διεπίστωσα τὰς παντοειδεῖς στρεβλώσεις, ἃς ὑπέστη τοῦτο ὑπὸ τῶν δύο ἀσυνειδήτων ἐκδοτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κ. Π., ἀνατρέχων συχνὰ εἰς τὴν εἰρημένην «ἔκδοσιν» τοῦ Θεοφίλου, ἑπόμενον ἦτο νὰ καταλήγῃ ἐνίοτε εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα: π.χ. ἐν σ. 245 γράφει, ὅτι ὁ Θεόφιλος παρέρχεται ἐν σιωπῇ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ ἄδεια πωλήσεως τοῦ ἐνεχύρου ἀφορᾷ μόνον εἰς τὸ κεφάλαιον ἢ καὶ τοὺς τόκους· ἐν τούτοις ἐν ΚΣΤ' § 34 τῶν χφ. λύεται τὸ θέμα: «Τὸ ἀμανέτι

ὁποῦ βάνεται διὰ κεφάλαιον τοῦ χρέους, ἂν δὲν συμφωνηθῇ καὶ διὰ τὸ διάφορον τοῦ χρέους καὶ διὰ τὰ ἔξοδα ὁποῦ ἀκολουθήσουν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀμανετίου, ὅλα ἐννοοῦνται καὶ εἰς τὴν πώλησιν τοῦ ἀμανετίου, λογαριάζονται καὶ λαμβάνονται ἀπὸ τὸν δανειστήν». Αὐτόθι, εὐθὺς κατωτέρω, γράφει ὁ κ. Π. ὅτι δὲν περιέλαβεν ὁ Θεόφιλος διάταξιν περὶ ἐκποιήσεως τοῦ ἐνεχύρου· ἐν τούτοις ἐν τοῖς χφ. (ΚϚ' § 14) ρητῶς ὁρίζεται, ὅτι «πωλεῖται τὸ ἀμανέτι», παρερχομένης ἀπράκτου διετίας. Ἁπλῶς οἱ δῆθεν ἐκδόται τοῦ 1887 παρέλειψαν τὰ ἐδάφια ταῦτα! Ἐὰν δὲν ἀπατῶμαι, ἐξ ὅλων τῶν συγχρόνων συγγραφέων, οἵτινες προσφεύγουν εἰς τὸ «Νομικὸν» τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας, μόνον ὁ Γ. Μ. Βαλάσης, ἐν τῇ μελέτῃ του: Τινὰ περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ Δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ (Τόμος Ἀρμενοπούλου, σ. 529 ἑπ.) ἐχρησιμοποίησε τὸ χφ. 99 τῆς Δημ. Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Ὅλοι οἱ ἄλλοι, προσφεύγοντες εἰς τὴν δῆθεν ἔκδοσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, φυσικὸν εἶναι νὰ παρασύρωνται εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι εἰς αὐτοὺς εὔκολον νὰ συμβουλεύωνται ἓν ἐκ τῶν σωζομένων χφ. τοῦ «Νομικοῦ» (Ἐθνικῆς χφ. 2120, 2385, Δημητσάνης 96, Κοζάνης 99) θὰ ἦτο ἀσφαλέστερον ν' ἀγνοήσουν, ἁπλούστατα, τὴν ἔκδοσιν Κωνσταντινουπόλεως· τοῦτο δέ, μέχρις οὗ εὐδοκήσῃ ἓν ἐκ τῶν Ἱδρυμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνέφερον ἐν ἀρχῇ, ν' ἀναλάβῃ τὴν δαπάνην τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ γνησίου «Νομικοῦ» τοῦ Θεοφίλου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Ν. Κ. Μουτσοπούλου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, ἐν Ἀθήναις 1956, σσ. ιε'+238.

Ἡμεῖς προσωπικῶς καλύτερον παντὸς ἄλλου γνωρίζομεν πόσον ἐμόχθησε διὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὸ ἐγκατεσπαρμένον ὑλικὸν τῆς παρούσης μελέτης ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς, περιερχόμενος ὀρεινούς, δυσπροσίτους καὶ πολλάκις ἐπικινδύνους τόπους τῆς ἐπαρχίας Γορτυνίας. Ἀκολούθως ἐργασθεὶς μ' ἐπιμονήν, ἀγάπην, ἐνθουσιασμὸν καὶ εὐσυνειδησίαν, παρουσίασεν ἔργον ἀξιόλογον, διὰ τοῦ ὁποίου πολλὰ προσφέρων εἰς τὴν ἐπιστήμην δικαίως ἐκέρδισε τὸν ἐπιστημονικὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος μηχανικοῦ τοῦ Ἐθν. Μ. Πολυτεχνείου.

Ἡ κατάταξις τῆς ὕλης ἔγινε κατ' ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους, εἰς βάρος βεβαίως τῆς γεωγραφικῆς ἑνότητος, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως. Προτάσσεται βιβλιογραφία (σ. θ'-ιε'), βραχεῖα εἰσαγωγὴ μετὰ προλόγου (σ. 1-6) καὶ 8 κύρια κεφάλαια, μετ' ἐπισημειώσεως διὰ τὴν ψυχολογίαν

τοῦ τοπίου. Τὰ κύρια κεφάλαια τοῦ βιβλίου ἀναφέρονται εἰς τὰ δύο ἐν ἐρειπίοις σωζόμενα παλαιοχριστιανικὰ κτίσματα τῆς Βάναινας, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Θέλπουσαν (σ. 6-14), χρονολογούμενα ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τὸν ε'-ζ' αἰῶνα, εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ κατὰ χρονολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τύπου μέχρι τῆς ἐκφυλίσεως αὐτοῦ (σ. 19-111), τοῦ ὀκταγωνικοῦ τύπου (σ. 111-119), τῆς μονοκλίτου καμαρωτῆς Βασιλικῆς (σ. 119-148), τῆς μετὰ τρούλλου (σ. 148-158), τῆς τρικλίτου (σ. 158-162), τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν (σ. 162-169) καὶ εἰς τὰς σκήτας καὶ μοναστήρια (σ. 169-231). Πλῆθος σχεδίων, σκαριφήματα, κατόψεις, τομαί, φωτογραφίαι τοιχογραφιῶν, ἐπιγραφῶν, χαραγμάτων κλπ. συνοδεύουν τὰ κείμενα, ἄφθονοι δὲ ἱστορικαὶ εἰδήσεις ἐκ πρώτης ἢ δευτέρας χειρὸς συμπληρώνουν τὴν περιγραφὴν τῶν κειμένων, οὕτως ὥστε ἡ μελέτη νὰ εὐρύνεται πέραν τοῦ τίτλου αὐτῆς καὶ τῆς εἰδικότητος τοῦ σ. Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν κτισμάτων ἡ ὀξεῖα παρατηρητικότης, ἡ μεθοδικὴ κατάταξις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων καὶ τὰ ἐν γένει ἐφόδια τοῦ σ. εἶναι τόσον ἱκανοποιητικοὶ τίτλοι δι' αὐτόν, ὥστε θὰ ἐλέγομεν ὅτι τὰ λοιπά, ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ προσφέρῃ, ἀποβαίνουν φόρτος περιττὸς διὰ τὸ βιβλίον, ἀμφιβόλου δ' ἀξίας δάφναι διὰ τὸν σ. Διότι ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἐπιζήσῃ ἀπὸ τὸ ἔργον του εἶναι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέρος, δὲν εἶναι ἡ λύσις προβλημάτων ἱστορικῶν ἢ φιλολογικῶν.

Ἑπομένως θὰ ἠθέλαμεν ἔργον τῆς εἰδικότητος τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὄχι ἱστορικόν. Ἴσως ὄχι μόνον τὰ ἱστορικὰ τεμάχια παρεῖλκον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπανέκδοσις τῶν γνωστῶν ἐπιγραφῶν ἐπερίττευεν, ἀφοῦ μάλιστα αὗται ἀποτελοῦν ὀλισθηρὸν ἔδαφος δι' αὐτόν. Οὕτως, ἡ ἐπανέκδοσις τῆς ἐπιγραφῆς τῆς γεφύρας τῆς Καρυταίνης δὲν ἔγινεν ἄνευ σφαλμάτων. Ἐπίσης ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἠρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ παρὰ τὴν μονὴν Προδρόμου, ἐκδεδομένη ἄλλως τε ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Ζακυθηνοῦ, περιέχει σημαντικὰς διαφορὰς καὶ ἀστήρικτον χρονολογίαν ͵ζϡ[Δ] = 6904 ἤτοι ἀπὸ Χριστοῦ 1396. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἔτους κοσμογονίας ͵ζϡ[Λ]ϛ' = 6936, ἤτοι σωτηρίου 1428, ποὺ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ ἔτη κατὰ τὰ ὁποῖα δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ διετέλει Θεόδωρος Β' ὁ Παλαιολόγος (1407-1443), ἀλλὰ καὶ εἶχε λάβει σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ κόμητος τοῦ ἰταλικοῦ Rimini Μαλατέστα Κλεόπαν, τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν αὐτοῦ, ἤτοι τὸ 1419. Γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ἡ Κλεόπα ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1433, ἀναφέρεται δ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μετὰ τοῦ Θεοδώρου κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάγνωσιν, εὐχερῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ τὸ γράμμα τῶν δεκάδων εἰς Λ, οὕτως ὥστε τὸ ἔτος 1428, ποὺ προκύπτει, νὰ εὑρίσκεται μετὰ τὸ 1419 καὶ πρὸ τοῦ 1433 καὶ μόνον αὐτό.

Τὸ παράδειγμα ἀναφέρομεν ἀκριβῶς διὰ νὰ δείξωμεν πόσον δύσκολα προβλήματα παρέχουν τὰ φιλολογικὰ θέματα εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς. Καὶ ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι οὐδόλως μειώνεται ἡ ἀξία τοῦ ὑπὸ κρίσιν βιβλίου,

ποὺ εἶναι ἕνας ἀληθινὸς ἆθλος, θὰ σημειώσωμεν καὶ ἄλλα τινὰ τοῦ σ. ἀβλεπτήματα ἐπουσιώδη, ἀλλ' ἀναγόμενα εἰς ξένας ἁρμοδιότητας, ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰς περαιτέρω μελέτας του, διότι ἐκ τῆς φιλοπονίας του καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα πολλὰ ἀναμένομεν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ σ., ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ τῶν κριτῶν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν τὰ διὰ προσθέτου πίνακος, ἐκ τῶν ὑστέρων τυπωθέντος καὶ διανεμηθέντος, ἐπανορθούμενα σφάλματα. Συνήθως διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπανορθώνονται παροράματα τυπογραφικά, ὄχι σοβαρὰ σφάλματα, οἷον ἔτος ,ΑΧΣΤΑ'=1661 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ,ΑΧϞΑ'=1691. Σφάλμα παρόμοιον τρὶς ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑποδεικνύεται δι' ὑποσημειώσεως ἢ ἀποκατάστασις τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ζάχου (σ. 73-74, 82, 90)!

Τὸ παλαιὸν καθολικὸν τῆς μονῆς Φιλοσόφου καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Στεμνίτσης περιγράφονται καὶ ἀπεικονίζονται πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μερίμνῃ τοῦ Ὑπ. Παιδείας γενομένων στερεωτικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1956. Ἤδη σήμερον παρουσιάζουν ἄλλην ὄψιν καὶ παρουσιάζουν τὸ βιβλίον μὴ ἐνημερωμένον, καίτοι οὐχὶ ἐξ ὑπαιτιότητος τοῦ σ. Ὡς πρὸς τὸ καθολικὸν τῆς Χρυσοπηγῆς Στεμνίτσης, συμφωνοῦμεν μὲν μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ μακαρίτου Ζάχου, ὅτι ἡ τοιχοποιία του εἶναι δηλωτικὴ τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων, δὲν συμφωνοῦμεν ὅμως μὲ τὸν σ. (σ. 46), ὅτι ἡ τοιχοποιία δικαιολογεῖ τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν τοῦτο ἱδρύθη δέκα ἔτη πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς ΚΠόλεως, ἤτο τὸ 1443. Κατά τινα τρόπον ἐθίξαμεν ἄλλοτε τὸ θέμα τῆς παραχαράξεως τῆς ὑπαρχούσης ἐπιγραφῆς. Νομίζομεν, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἀρχαίων μνημείων παρὰ τῇ διευθύνσει ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπ. Παιδείας ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα, ὅτι ἐκ τῆς τοιχοποιίας του τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς ταύτης δὲν δύναται νὰ εἶναι παλαιότερον τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καίτοι εἶναι αὕτη λίαν ἐπιμελὴς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μαρτυροῦσα οἰκονομικὴν ἀκμὴν τῆς κώμης, ἀποδεικνυομένην ἱστορικῶς. Ἡ τοιχογράφησις τοῦ ἰδίου καθολικοῦ ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα (σ. 46), πάντως κατὰ τὰ τέλη αὐτοῦ, ἂν μὴ καὶ ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου, καθ' ἡμᾶς. Ὄχι ὅμως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συλλογισμῶν τοῦ σ., καθ' ὃν ἀποκλείεται ἡ τοιχογράφησις ἐντὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1705-1715 εὑρίσκοντο εἰς Γορτυνίαν οἱ Κρῆτες τοιχογράφοι Πεδιῶται, ἐργασθέντες εἰς ναὸν τῆς Στεμνίτσης, καὶ κατὰ τὸν σ. θὰ ἔπρεπε ν' ἀπευθυνθοῦν πρὸς αὐτοὺς οἱ Στεμνιτσιῶται διὰ τὴν Χρυσοπηγήν. Ἑπομένως, ἀφοῦ αἱ τοιχογραφίαι δὲν εἶναι ἔργα τῶν Πεδιωτῶν, δὲν εἶναι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος!

Ὁ ναὸς τοῦ κάστρου τῆς Καρυταίνης συνδέεται μὲ τὸν Θ. Κολοκοτρώνην, δὲν εἶναι ὅμως ἡ Ἁγία Μονὴ ποὺ ἀνεκαίνισεν ὁ Κολοκοτρώνης (σελ. 84, ὑποσ. 2). Αὕτη κεῖται παρὰ τὸ χωρίον Μερζὲ τῆς Μεγαλοπόλεως (Τ. Γριτσόπουλος, ΕΕΒΣ, ΚΔ', 1954, σ. 762).

Ὡς πρὸς τοὺς ναοὺς τῆς Στεμνίτσης ὁ σ. (σ. 130-133) δὲν ἀντελήφθη μίαν σημαντικὴν παραδρομὴν τοῦ Ζάχου, ποὺ περιγράφων μετὰ θαυμασμοῦ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ προσγράφει αὐτὰς εἰς τὸν ναὸν τῆς Μπαφέρως. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὅλως διαφορετικῆς τεχνοτροπίας τοιχογραφιῶν τῶν ἄλλων τῆς κώμης ταύτης ναῶν (σ. 134-136) παραλείπει νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν λόγον καὶ διαγράψῃ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης. Μᾶλλον συντόμως ἀσχολεῖται καὶ περὶ τῶν ναῶν τοῦ μικροῦ Ζυγοβιστίου, ἀναφέρει ὅμως (σ. 99) περὶ τοῦ χωρίου, ὅτι ἤρχιζε νὰ κτίζεται ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὑπὸ οἰκογενειῶν ἐλθουσῶν ἐξ Αἱμυαλῶν!

Τὰ περὶ τῆς μονῆς Προδρόμου, πενιχρὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι διαφορετικὰ χωρὶς λεπτομερῆ ἐξέτασιν κυρίως ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν δεδομένων. Παρατρέχει ὁ σ. (σελ. 187) τὸ ἠρειπωμένον ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὴν προτέραν ἱστορικὴν θέσιν τοῦ Ἀτσιχώλου, ποὺ ἦτο κτίσμα βυζαντινόν, εἶχε πιθανῶς καθολικὸν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου καὶ θέσιν πλησίον τοῦ Λουσίου ποταμοῦ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Ἀλλὰ τοιαῦται ἔρευναι ἐκφεύγουν τῶν ἁρμοδιοτήτων τοῦ σ. καὶ δὲν θὰ εἴχαμεν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον μελέτης αὐτοῦ, ἀρκεῖ ν' ἀπέφευγεν ἐντελῶς τὴν ἀνακίνησιν φιλολογικῶν θεμάτων.

Ἀλλ' εἴπομεν τὰ ψιλολογήματα ταῦτα δὲν ἠμποροῦν νὰ κλονίσουν τὴν ἀξίαν τοῦ σπουδαίου ἔργου. Χαίρομεν διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ θὰ ἐθεωρούσαμεν αὐτὴν περισσότερον ἀκαδημαϊκήν, ἂν ὡς διδακτορικὴ μάλιστα εἶχε περιορισθῆ αὐστηρῶς εἰς τὸ ἥμισυ, ἀπηλλαγμένη τῆς προσπαθείας νὰ κωδικοποιήσῃ τρόπον τινὰ τὰς γνώσεις ἐπὶ τῶν γορτυνιακῶν πραγμάτων. Ὡς πρὸς τὴν ἀπόπειραν καταρτίσεως πίνακος ἀναλογιῶν διὰ μαθηματικῶν τύπων, διὰ τὰς ἀριθμητικὰς τιμάς, τὰς ἀναλογίας κλπ., ἐπειδὴ προεκάλεσαν ἀντιρρήσεις (Δ. Ι. Πάλλας «Θεολογία», ΚΗ', 1957, 479-481), ἐπέχομεν νὰ σχηματίσωμεν γνώμην, ὡς μὴ εἰδικοί, παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τὰ προσκομιζόμενα ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἄνευ ἀξίας.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Κ. Ἀ. Ἀλεξανδρῆ, ναυάρχου ἐ.ἀ., Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, Ἀθῆναι 1957, σελ. 526 (ἔκδ. Ἱστορικῆς Ὑπηρεσίας Β.Ν.).

Ὁ κ. Ἀλεξανδρῆς ἀνήκει εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν μελέ-

την τῆς ἱστορίας τοῦ ναυτικοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς γενικωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Δὲν εἶναι μόνον αὐστηρῶς τεχνικὰ τῆς εἰδικότητός του τὰ θέματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν καὶ μελέτην τοῦ ναυάρχου κ. Ἀλεξανδρῆ καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται σειρὰ ἐμπεριστατωμένων ἄρθρων δημοσιευθέντων εἰς ἐγκυκλοπαιδείας καὶ εἰς εἰδικὰ περιοδικά. Οὗτος ἔστρεψε τὴν προσοχήν του καὶ ἐμελέτησε τὴν συμβολὴν τοῦ ναυτικοῦ παράγοντος κατὰ τὰς διαφόρους μακρὰς ἢ καὶ συντόμους, οὐχ ἧττον ὅμως σημαντικάς, περιόδους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Αἱ Ναυτικαὶ Ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος 1821 - 1827, Τὸ Ναυτικόν μας κατὰ τὴν πολεμικὴν περίοδον 1941 - 1945, Ἡ Θαλασσία Δύναμις εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἶναι οἱ τίτλοι αὐτοτελῶν συγγραφῶν του. Εἰς αὐτὰς προσετέθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος καὶ ἡ περὶ ἧς ἐν τῷ παρόντι σημειώματι ὁ λόγος.

Τὸ θέμα εἶναι εὐρὺ καὶ ἐξόχως ἐνδιαφέρον. Ὡς δὲ ὀρθῶς ὁ συγγρ. ἐν τῷ προλόγῳ του παρατηρεῖ, δὲν ἔτυχε μέχρι τοῦδε ἐπαρκοῦς προσοχῆς ὁ ναυτικὸς παράγων ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀνελίξει τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Βεβαίως δὲν λείπουν μελέται ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τοῦ ναυτικοῦ τῶν Βυζαντινῶν. Τοῦτο ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ, καὶ ἀκριβῶς ὡς συντελεστὴς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὡς παράγων τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτῆς βίου, δὲν ἔτυχε τῆς ἁρμοζούσης προσοχῆς. Οἱ κατὰ ξηρὰν ἀγῶνες ἐπέσυραν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι τὸ Βυζάντιον ἦτο κυρίως χερσαία δύναμις. Ἡ ἀναπλήρωσις τοῦ κενοῦ τούτου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ συγγραφέως.

Οὗτος δέχεται τὴν αὐτοκρατορίαν ὡς θαλασσίαν κυρίως δύναμιν. Ὁ χαρακτηρισμός του δὲ οὗτος δέον νὰ νοηθῇ ἐν τῇ εὐρείᾳ σημασίᾳ τοῦ ὅρου, δηλ. τῇ πολεμικῇ, τῇ ἐμπορικῇ καὶ τῇ οἰκονομικῇ γενικώτερον. Καὶ ὀρθῶς βεβαίως! Ἄλλως τε τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα συνυπάρχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐφ' ὅσον μάλιστα πρόκειται περὶ μεγάλων Δυνάμεων, καὶ μεγάλη Δύναμις ἐπὶ σειρὰν αἰώνων ἦτο ἡ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ συγγραφεὺς παρασυρόμενος ἀπὸ τὸ θέμα του ὑπερβάλλει εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς αὐτοκρατορίας ὡς κυρίως ναυτικῆς δυνάμεως.

Τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ κατὰ θάλασσαν βίου τῆς αὐτοκρατορίας ἐπιδιώκει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰς 514 σελίδας τοῦ βιβλίου του διαιρῶν τοῦτο εἰς τὰ ἑξῆς κεφάλαια: Α'. Ἡ Δυναστεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Β'. Τὸ Βυζαντινὸν Ναυτικόν. Γ'. Ἡ Δυναστεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Δ'. Ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ διάδοχοί του. Ε'. Ἡ Δυναστεία τῶν Ἰσαύρων. ϛ'. Νέα περίοδος ἀκμῆς ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ζ'. Ριζικὴ μεταβολὴ τῆς καταστάσεως ἐν τῇ Μεσογείῳ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Η'. Ἡ Δυναστεία τῶν Κομνηνῶν. Θ'. Ἡ Δυναστεία τῶν Ἀγγέλων καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. Ι'. Κατακερματισμὸς τοῦ Βυζαντίου - Φραγκικὰ καὶ Ἑλληνικὰ κράτη. Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1251. ΙΑ'. Ἡ μακρὰ ἀγωνία καὶ τὸ ἡρωϊκὸν τέλος. ΙΒ'. Κρίσεις καὶ συμπεράσματα. Πρόκειται δηλ. περὶ διαιρέσεως τὴν ὁποίαν συναντῶμεν μὲ μικρὰν ἀπόκλισιν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ βασικὰ συγγράμματα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ σύμπτωσις ὅμως αὐτὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ γνωρίσματα. Προχωρεῖ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ διερωτᾶται ὁ ἀναγνώστης, ἐὰν ἔχῃ ἐνώπιόν του συγγραφὴν ὁποίαν ὁ τίτλος προαναγγέλλει ἢ συγγραφὴν γενικῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Βεβαίως ὁ συγγρ. εἰς τὸν προλογόν του προλαμβάνων δηλοῖ ὅτι τὰ μὲ τὸ θέμα του συνδεόμενα γεγονότα θὰ πλαισιώσῃ μὲ συμβάντα ἀναγόμενα εἰς τὴν γενικὴν τοῦ Βυζαντίου ἱστορίαν. Ἡ τοιαύτη ἄποψις εἶναι ὀρθή. Προβαίνει ὅμως ἐκεῖνος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε τὸ θέμα του συχνότατα νὰ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὰ ὄμματα τοῦ ἀναγνώστου καὶ εἶναι τόσον ἐνδιαφέρον!

Τὸ θέμα Ἡ Θαλασσία Δύναμις εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι μέγα καὶ ὁμολογουμένως ἀπαιτεῖ εἰδίκευσιν καὶ μακρὰν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν καὶ τὴν μελέτην τῶν σχετικῶν βοηθημάτων. Ὁ κ. Ἀλεξανδρῆς χρησιμοποιεῖ βεβαίως πηγάς τινας καὶ βοηθήματα. Ἡ ἔκτασις ὅμως καὶ ὁ τρόπος δὲν εἶναι ἐπαρκής. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διαπιστοῦται κυρίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν συμβολὴν τοῦ ναυτικοῦ εἰς τὸν ἐμπορικὸν καὶ οἰκονομικὸν γενικώτερον βίον τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἀνταπόκρισις εἰς τὰς τελευταίας αὐτὰς ἀπαιτήσεις πρὸς συγγραφὴν ἔργου καλύπτοντος τὰς ἀνάγκας τῆς ἐρεύνης τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θέματος, ὑπερέβαινεν, ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, τὰς δυνατότητας τοῦ συγγραφέως. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἐκπλήσσει τὸν ἀναγνώστην εἶναι ἡ ἀπουσία γνωρισμάτων παντὸς μὲ ἐπιμέλειαν ἐκδεδομένου βιβλίου. Ἤτοι ἀρχιτεκτονικῆς, οἰκονομίας τῆς ὕλης, γλώσσης, καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρων τυπογραφικῶν σφαλμάτων. Πολλάκις παραθέτει ἱστορικὰ γεγονότα χωρὶς αὐτὰ νὰ συνδέωνται μὲ τὸ θέμα, πράττει δὲ τοῦτο μόνον καὶ μόνον διότι ταῦτα παρουσιάζουν ἐγκυκλοπαιδικὸν ἐνδιαφέρον. Ἀντλῶν ἐκ ξένων βοηθημάτων ἀφίσταται τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, π.χ. εἰς τὴν σ. 43 γράφει Γκιεντιγκέρδ Ι ἀντὶ Ἰσδιγέρδης Α'. Λίαν πλημμελὴς εἶναι καὶ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον παραπέμπει εἰς πηγὰς καὶ βοηθήματα. Σφάλματα οὐσίας δὲν εἶναι σπάνια. Π.χ. ὁ Ἀλάριχος (σ. 41) δὲν ἦτο ἡγεμὼν τῶν Ὀστρογότθων ἀλλὰ τῶν Βησιγότθων, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (σ. 43) φέρεται ζῶν τὸ ἔτος 449, ἐνῷ εἶχεν ἤδη ἀποθάνει τὸ 444, ἡ διαίρεσις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ Διοκλητιανοῦ παρατίθεται (σ. 28) ἐσφαλμένη, ἡ νῆσος τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης δὲν λέγεται Ἰοβάτη ἀλλὰ Ἰωτάβη (σ. 47), αἱ Institutiones τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶναι ἑλληνιστὶ Ἑρμηνεῖαι ἀλλ' Εἰσηγήσεις (σ. 120), τὸ λατ. foenus ἔδει ν' ἀποδοθῇ ὡς τόκος, δάνειον καὶ ὄχι ὡς δίκαιον (σ. 123), τὸ ὀψίκιον δὲν ἦτο ἀκραῖον θέμα κατὰ τὸν Θ'

αἰῶνα (σ. 191), ὁ Δούναβις καὶ ὁ Ἴστρος εἶναι τὸ αὐτὸ (σ. 191), τὸ ὄνομα τῆς θρακικῆς πόλεως δὲν εἶναι Δέρκα (σ. 461) ἀλλὰ Δέρκοι, τὸ Ἀνατολοὺ (ὄχι Ἀνατολὴ) Χισσὰρ δὲν ἐκτίσθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' ἀλλὰ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (σ. 467). Ἡ παράθεσις τῶν τοιούτων σφαλμάτων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἐπὶ μακρόν. Ἀρκοῦν ὅμως, νομίζομεν, διὰ νὰ φανῇ πόσον ἐπισφαλὴς εἶναι ἡ διαπραγμάτευσις θεμάτων ὑπὸ μὴ εἰδικῶν καὶ μάλιστα ἐν σπουδῇ ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Καὶ εἰς ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ τὰ σφάλματα οὐσίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶναι ἐπιεικὴς ἔναντι μὴ εἰδικοῦ, ὅταν ὅμως εὑρίσκεται ἐνώπιον πληθώρας σφαλμάτων γλωσσικῶν καὶ τυπογραφικῶν δεδικαιολογημένως δυσφορεῖ.

Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπαινέσῃ τις τὸν ζῆλον καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ συγγραφέως καὶ νὰ ἐξάρῃ ὡρισμένας ἀπόψεις αὐτοῦ ἐπὶ ζητημάτων εἰδικῶν καὶ γενικῶν ἀκόμη. Καταλήγομεν δὲ δεχόμενοι ὅτι παρ' ὅλα τὰ σφάλματά του τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἀλεξανδρῆ ἀποτελεῖ εὐχάριστον καὶ χρήσιμον ἀνάγνωσμα διὰ τὸ εὐρύτερον κοινόν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ. ΚΟΛΙΑΣ

The Akathistos Hymn. Introduced and trascribed by Egon Wellesz Copenhagen, 1957, 8⁰, σσ. XCII+108. Union Académique Internationale. Monumenta Musicae Byzantinae Transcripta... vol. IX.

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐξεδόθη ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ γνωστοῦ μουσικολόγου E. Wellesz. Δίδω μίαν περίληψιν διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας:

Εἰς τὸν Πρόλογον ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι τὸν Μάϊον τοῦ 1950 ἐπεσκέφθη τὴν βιββλιοθήκην τῆς Grottaferrata, ἔνθα μεταξὺ τῶν θησαυρῶν της εἶδεν ἓν χειρόγραφον, τὸν κώδικα Ashburnhamensis 64, μέγα μέρος τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἓν Κονδακάριον, γεγραμμένον εἰς τὴν Grottaferrata κατὰ τὸν ΙΓ' αἰ. Ἐξ ὅσον γνωρίζει εἶναι τὸ μόνον χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν μουσικὴν τοῦ προοιμίου καὶ τῶν 24 οἴκων τοῦ Ἀκαθίστου.

Γνωρίζει ἐπίσης ὅτι ὁ ὕμνος περιέχεται καὶ εἰς τὸν παλίμψηστον κώδικα Ε.β. VII (περιεγράφη ὑπὸ A. Rocchi, Codices Cryptenses pp. 421-422), ἀλλ' ὁ κῶδιξ οὗτος ἔχει ἤδη καταστραφῆ, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀλλέως ἢ εἰς συγκριτικὴν ἐργασίαν.

Πάντα τὰ εἰς ἡμᾶς γνωστὰ χειρόγραφα ἀνήκουν εἰς τὸν ΙΔ' ἢ ΙΕ' αἰ. καὶ περιέχουν τὴν μελῳδίαν μόνον τοῦ προοιμίου καὶ τοῦ α' οἴκου. Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ἀπετέλει ᾆσμα πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου, τὸ ὁποῖον ἔψαλλεν ὁ λαὸς εἰς τὰς Βλαχέρνας, ὁσάκις πολέμιοι ἐπαπειλοῦσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ πρῶτον ὁ λαὸς ἔψαλεν αὐτὸν τὴν 7ην Αὐγούστου 626, ἔκτοτε δὲ παρέμεινεν ὡς ᾆσμα νίκης πρὸς τὴν ἀήττητον προστάτιδα τῆς Πόλεως. Ἡ ἐργασία τὴν ὁποίαν ἤρχισεν ὁ W. ἐπὶ τοῦ ὕμνου διήρκεσεν περισσότερον ἢ ὅσον ὑπελόγισε, διότι τὰ χάσματα καὶ λάθη ἔπρεπε νὰ διορθωθοῦν ἐν συσχετισμῷ μὲ ὁλόκληρον τὸν ὕμνον.

Τὸ προοίμιον, ὅπως ἀκριβῶς τὸ εἶχεν ἀντιγράψει ἀπὸ τὸν κώδικα, ἔδωσε καὶ ἔψαλεν ὁ κ. Βασίλειος Παπαδάκης. Ἀκούων τις τοὺς στίχους καὶ τὴν μουσικὴν ἅμα, ἀντιλαμβάνεται διατί ὁ ὕμνος κατεῖχε καὶ κατέχει μίαν τοιαύτην λειτουργικὴν θέσιν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ἡ συνοχὴ στίχου καὶ μουσικῆς εἶναι θαυμασία.

Εἴς τινα σημεῖα τὰ μουσικὰ χειρόγραφα παρουσιάζουν προφανῆ λάθη, ὅπως παραλείψεις διαλείμματος, τὰ ὁποῖα σπανίως εἶναι διωρθωμένα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ παραμένουν ὡς ἔχουν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δέον νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ἑξῆς: Ὁ πρωτοψάλτης, ὅστις ἐγνώριζεν ἀπὸ στήθους ὅλον τὸ μουσικὸν ρεπερτόριον, ὁσάκις προσέπιπτεν εἰς λάθος ἠρκεῖτο εἰς μίαν σημείωσιν, εἶχεν δὲ ἐν νῷ νὰ ἀποφύγῃ κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τὸ αὐτὸ λάθος.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ὁ Wellesz ἐξετάζει τὰ ἑπόμενα ζητήματα:

Ἡ θέσις τοῦ Ἀκαθίστου εἰς τὴν Λειτουργικήν.

Ὁ κῶδιξ Ashburnham. 64 περιέχει μίαν συλλογὴν ἐξ 72 κοντακίων, τὰς Ὑπακοὰς τῶν 8 ἤχων, τοὺς Ἀλληλούϊα στίχους καὶ τὰ τροπάρια διὰ τοὺς Ἑσπερινοὺς τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς Πεντηκοστῆς. Τὸ πρῶτον καὶ πλῆρες κοντάκιον εἶναι ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος (fol. 1r-44r) ἔνθα εὑρίσκεται ἡ κάτωθι ὑπογραφή:

> *Ὦ Χριστὲ βοήθησον τὸν σὸν δοῦλον Παγκράτιον ἱερομόναχον ἐκκλησιάρχην τῆς περιβλέπτου μονῆς Κρυπτοφέρρης, τὸν κτησάμενον τὴν βίβλον ταύτην: ἐμοὶ δὲ τῷ γράψαντι Συμεῶνι, δώρησαι Σωτὴρ λύσιν ἀμπλακημάτων.*

Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι γραφεὺς τοῦ ὕμνου ὑπῆρξε Συμεών τις.

Τὸ folium 1 δὲν εἶναι τὸ πραγματικὸν πρῶτον φύλλον τοῦ κώδικος. Ἐλλείπουν περίπου 5 φύλλα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπῆρχε καὶ τὸ προοίμιον μετὰ τοῦ πρώτου οἴκου τοῦ ὕμνου. Εἰς τὸ σημερινὸν fol. 1r ὁ ὕμνος ἄρχεται διὰ τοῦ β' οἴκου «*Βλέπουσα ἡ ἁγία...*». Ἀργότερον ἐγράφη εἰς τὴν ἄνω ᾤαν ὁ τίτλος «*ψαλτικὸν*» καὶ ὡς ὑπότιτλος διὰ ἐρυθρᾶς μελάνης «*ζή(τει) τὸ ἄγγε(λος) πρωτοστάτης εἰς τὸ ψαλ(τικὸν) τὸ με(γάλον)*».

Τὸ προοίμιον «*Τῇ ὑπερμάχῳ...*» καὶ ὁ πρῶτος οἶκος «*Ἄγγελος πρωτοστάτης...*» εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπὸ Συμεῶνος Στυλίτου ἑορτολόγιον (fol. 108r-112r), ἔνθα καὶ ἡ σημείωσις:

«*ἐπὶ τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου*».

Ἐν τέλει δέ: «*ζήτει τοὺς ἑτέρους οἴκους εἰς τὰ τέτραδα τὰ μεγάλα*». Ἐκ σημειώσεων καὶ ἄλλων κωδίκων δηλοῦται ὅτι ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ἦτο κοντάκιον τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο εἰς τὰς 25 Μαρτίου εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου. Ἀργότερον, καὶ δὲν γνωρίζομεν τὴν αἰτίαν, ὁ Ἀκάθιστος ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Σάββατον τῆς Ε΄ ἑβδομάδος τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, Σάββατον τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ὡς ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον. (N. Borgia, Ὡρολόγιον, Orientalia Christiana, vol. XVI-2, Roma 1929, σ. 203 [55]). Ἐξ ἄλλου ὅμως τὸ Τυπικὸν τοῦ S. Luca di Messina († 1150) ἀναφέρει ὅτι τὰ 4 μέρη τοῦ ὕμνου πρέπει νὰ ψάλλωνται «*πρὸ πέντε ἡμερῶν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ*» ὁλόκληρος δὲ ὁ ὕμνος κατὰ τὴν ἀγρυπνίαν τῆς 25ης Μαρτίου. Αἱ διάφοροι αὗται λειτουργικαὶ χρήσεις ἀναμένουν μίαν μελέτην ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀκαθίστου.

Εἰς τὴν μελέτην του περὶ τυπικῶν ὁ A Dmitrievski ἀναφέρει τὰ ἑξῆς εἰλημμένα ἐκ τοῦ Τυπικοῦ (Cod. gr. 140 fol. 127) τῆς βιβλιοθήκης τῆς Dresden: «*καὶ ταύτης γενομένης εἰσάγει ὁ ἄρχων τῶν κοντακίων τὸν ὀφείλοντα ψάλλειν τὰ κοντάκια, καὶ σφραγιζόμενος παρὰ τοῦ πατριάρχου, ἐνδύεται τότε καμίσιον αὐτοῦ καὶ φαινόλιον, καὶ ἀνέρχεται ἐν τῷ ἄμβωνι*». «*Εἶτα τῆς ἀναγνώσεως πληρουμένης, βάλλει ὁ ψάλτης μετανοίας γ΄ ἕως ἐδάφους καὶ ἄρχεται. Τῇ ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ, καὶ λέγει τὸ αὐτὸ ἐκ γ΄, ὡσαύτως καὶ κατὰ τρεῖς οἴκους τοὺς στίχους τοῦ τοιούτου κοντακίου*». Εἶναι γεγονός, ἐξαγόμενον ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Κανόνος, ὅτι ὁ Ἀκάθιστος ἐψάλλετο ὑπὸ ἑνός. Ἐπίσης δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ Ashburnham. 64 κῶδιξ ἀπετέλει τὸ βιβλίου ἐξ οὗ ἔψαλλεν ὁ σολίστ. Τοῦτο ἐνισχύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἐφύμνιον «*Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε*» καὶ «*Ἀλληλούϊα*», ἅτινα ᾔδοντο ὑπὸ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιάσματος, δὲν ὑπάρχουν ἐν τῷ κώδικι.

Ὁ Πατριάρχης ἀπεφάσιζεν ἂν ἡ ἀκολουθία θὰ ἐτελεῖτο τὸ Σάββατον τῆς Δ΄ ἢ τῆς Ε΄ ἑβδομάδος. Τοῦτο ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἐτησίως μεταβαλλομένην σχέσιν τῆς ἑορτῆς καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ «*...καὶ οἵαν ἑβδομάδα τῶν νηστειῶν κελεύει ὁ Πατριάρχης εἴτε τῇ μέσῃ, εἴτε τῇ μετὰ ταύτην ἑβδομάδι γίνεται ἡ παννυχὶς ἐν Βλαχέρναις οὕτως*».

Εἶτα ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας καὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ Ὕμνου. Αἱ ῥίζαι τοῦ Ἀκαθίστου εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῶν Χριστιανικῶν συναγωγῶν. Τὸ πρωτότυπον τοῦ Ὕμνου χρονολογεῖται πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Α΄ ἐν Ἐφέσῳ συνόδου (431 μ.Χ.). Πότε ὅμως καὶ ὑπὸ ποίου τὰ στοιχεῖα ταῦτα πρὸς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ ἡνώθησαν μὲ τοὺς Χαιρετισμοὺς τῆς Παρθένου;

Εἰς πολλὰ χειρόγραφα ὁ ὕμνος φέρεται ἀνώνυμος. Εἰς τὸν Cod. Thessalonic. Blataion. 41 (Μονῆς Βλατέων), f. 193 εὕρηται ἡ σημείωσις: «*Οὗτοι οἱ θεῖοι οἶκοί εἰσιν ὥς τινὲς λέγουσι Σεργίου τοῦ τηνικαῦτα τὸν... Κωνσταντινουπόλεως· ἄλλοι δὲ τοῦ θείου Ῥωμανοῦ (διακόνου) τοῦ Μελῳδοῦ· δῆλον δὲ ἔστιν ἀπὸ τῶν ἐλ...*»[1]. Εἰς τὰ συναξάρια ὁ ὕμνος ἀναφέρεται συνδεόμενος πρὸς τὰς τρεῖς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν γνωρίζεται ὅμως ἐὰν ὁ Σέργιος ἢ ὁ Γερμανὸς ὑπῆρξαν οἱ συνθέται τοῦ Ἀκαθίστου. Ὑπάρχει ὅμως μνεία εἰς κώδικα ἀνήκοντα εἰς τὸν Θ΄ αἰῶνα, καὶ μεταφρασθέντα εἰς τὴν Λατινικήν, ὅτι ποιητὴς τοῦ ὕμνου ὑπῆρξεν ὁ Πατριάρχης Γερμανός. Ἡ μετάφρασις αὕτη παραδίδεται καὶ ὑπὸ ἄλλων κωδίκων ἀνηκόντων εἰς τὸν ΙΒ΄ ἢ ΙΓ΄ αἰῶνα, οἱ κώδικες ὅμως οὗτοι προέρχονται ἀπὸ ἄλλον τῶν ἀρχῶν τοῦ Θ΄ ἢ τοῦ τέλους τοῦ Η΄ αἰῶνος, ὅστις ὅμως ἔχει ἀπολεσθῇ. Οὕτω ἀποκλείεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ποιητὴς τοῦ ὕμνου ὑπῆρξεν ὁ Φώτιος καὶ ὅτι ἡ μνημονευομένη πολιορκία ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων τοιαύτην.

Τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συσχετισμοῦ πρὸς τὴν ῥωσικὴν πολιορκίαν ὑπεστήριξεν ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς (Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, οἱ Ῥὼς καὶ ὁ Πατριάρχης Φώτιος, Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, Ἀθῆναι 1903), ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζεν τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἐκδοθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ Winterfeld (Ein abendländisches Zeugnis über den Ἀκάθιστος d. griech. Kirche, Bd. 47 (1904), pp. 81-88). Διὰ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν συμφυρμὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ «ᾄσματος τῆς Νίκης» ὁ Krypiakiewicz λέγει ὅτι τὸ προοίμιον εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη, ἥτις ἀντικατέστησεν τὸ ἀρχικὸν προοίμιον «*Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς*». Τοῦτο δύναταί τις εὐκόλως νὰ ἀντιληφθῇ ἐὰν συγκρίνῃ τὸ κουκούλιον «τὸ προσταχὲν» μὲ αὐτὸν τοῦτον τὸν ὕμνον:

Κουκούλιον	***Ὕμνος***
Ὁ ἀσώματος λέγει τῇ ἀπειρογάμῳ	*Σὺν ἀσωμάτῳ φωνῇ* α΄, 4 — *τῇ ἀπειρογάμῳ* δ΄, 3.
Ὁ κλίνας τῇ καταβάσει τοὺς οὐρανοὺς	*Συγκατάβασις* ιε΄, 1
χωρεῖται ἀναλλοίωτος ὅλος ἐν σοὶ	*Ὅλος ἦν* ιε΄, 1
ὃν καὶ βλέπων ἐν μήτρᾳ σου	
λαβόντα δούλου μορφὴν	*ὡς καὶ δούλου ἔλαβεν μορφὴν* θ΄, 5
ἐξίσταμαι κραυγάζων σοι·	*Ἐξίστατο καὶ ἵστατο* α΄, 6
χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε.	*κραυγάζων πρὸς αὐτὴν* α΄, 7.

Ἐκεῖνο ποὺ κάνει μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν εἶναι ἡ δογματικὴ σημείωσις «*χωρεῖται ἀναλλοίωτος ὅλος ἐν σοί*», ἡ ὁποία εἶναι παράλληλος μὲ τὸν α΄ στίχον τοῦ ιε΄ οἴκου: «*Ὅλος ἦν ἐν τοῖς κάτω | καὶ ἐκ τῶν ἄνω οὐδ᾽ ὅλως | ἀπῆν ὁ ἀπερίγραφος* (sic) *λόγος*». Τὸ νόημα τῶν στίχων τούτων

1. Πληρεστέραν ἀνάγνωσιν τοῦ σημειώματος κατὰ Εὐστρατιάδην καὶ Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτην ὅρα εἰς τὸ περ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» ΙΒ΄, 1918, σ. 442.

κατευθύνεται ἐναντίον τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τῆς Λαοδικίας ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχεν ἀνθρώπινον σῶμα καὶ ἀνθρωπίνην ψυχήν, ἀλλ' ὄχι ἀνθρώπινον νοῦν, καὶ ὅτι ὁ λόγος ἦτο ὁ νοῦς αὐτοῦ. Οὕτως ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀκάθιστος ἐπανέρχεται εἰς τὴν περίοδον, ὅπου τὰ χριστολογικὰ ζητήματα συνεζητοῦντο μετὰ πάθους. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν μετρικῶν ὁμιλιῶν καὶ ὕμνων τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Ρωμανοῦ ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ T. M. Wehofer (Unbersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wienderkunft des Herrn, 1907), A. Baumstark καὶ P. Maas. Δι' ὃ καὶ ὁ Krypiakiewiez ἔρχεται εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα μετὰ τοῦ P. Maas, ὅτι ὁ Ρωμανὸς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου. Ὁ Maas ὁρμώμενος ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ρωμανοῦ: «*οὐ γὰρ γέγονε μετάβασις* | *ἡ συγκατάβασις·* | *οὐδ' ὑπέμεινε μείωσις.* | *Ἄνω γὰρ ἦν·* | *καὶ κάτω ἦν·* | *καὶ πανταχοῦ.*» καὶ συσχετίζων αὐτοὺς μὲ τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον ἀποφαίνεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου εἶναι ὁ Ρωμανὸς (P. Maas, Die Chronologie der Hymnen des Romanos, B.Z. XV (1906) pp. I, sqq). Ἐδῶ δεικνύει ὁ Maas ὅτι ἐξ ὅλων τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ὁ Ρωμανὸς ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὰ χριστιανολογικά, τίθεται δὲ ἐναντίος τῶν Μονοφυσιτῶν, Νεστοριακῶν κλπ. Περαιτέρω ὁ Maas καταδεικνύει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βασιλείου Σελευκείας ἐπὶ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ εἰδικῶς, τὴν ἐπίδρασιν τῆς εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ὁμιλίας ἐπὶ τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου. Εἰς τὸν διάλογον Μαρίας καὶ Γαβριήλ, λέγει ὁ Maas, ὁ Ρωμανὸς λαμβάνει ὡς πρότυπον τὸν ἑνδέκατον λόγον τῶν ἐγκωμίων τῆς Μαρίας τοῦ Πρόκλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ W. ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ἡ Βυζαντινὴ ὑμνογραφία ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν αὐτὸν νόμον μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ ᾄσματος. Ἔπρεπε νὰ πληροῖ ἓν ὡρισμένον ὑπούργημα κατὰ τὴν λειτουργίαν. Ἡ βυζαντινὴ εὐσέβεια εἶδεν εἰς τοὺς ὕμνους, εἰς τὸν λόγον ἅμα καὶ τὴν μουσικήν, τὴν ἀκουστὴν πραγματοποίησιν τῶν ᾀσμάτων τῶν ἀγγέλων, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν ἀντιληπτὰ εἰς τὰ ἀνθρώπινα ὦτα. Οἱ ὕμνοι ἦσαν τὰ ἀπηχήματα τῆς θείας ἁρμονίας καὶ ὡραιότητος. Ἦτο δὲ ὑποχρέωσις τῶν βυζαντινῶν νὰ ἀκολουθήσουν τὰ ἴχνη τῶν προγόνων. Ὁ Ἀκάθιστος ἦτο μέρος τῆς λειτουργίας καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἑορτήν.

Πλὴν τῶν δογματικῶν καὶ λειτουργικῶν αὐτῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν Ρωμανὸν ὡς ποιητὴν τοῦ ὕμνου προστίθενται καὶ τὰ ἀκόλουθα:

Εἰς τὸν ιζ' οἶκον ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν σοφίαν τῆς Θεοτόκου λέγων: «*τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκὰς διασπῶσα*» καὶ εἶναι δῆλον ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηναίων. Ὅθεν ὁ ὕμνος ἐγράφη πρὸ τοῦ 529 ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλεισε τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν. Τοῦτο παραλληλίζει ὁ συγγρ. πρὸς τὸ «*Τί φαντάζονται πρὸς Ἄρατον τὸν τρισκατάρατον...*» ἐκ τοῦ ὕμνου εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Ρωμανοῦ.

Εἰς μίαν ἀνέκδοτον μέχρι τοῦδε ἐργασίαν της ἡ δεσποινὶς J.E. Bickersteth ἠρεύνησε τὴν ἐπίδρασιν μιᾶς ὁμιλίας «Εἰς τὴν Ὑπαπαντήν», ἀποδιδομένης εἰς τὸν Ἰω. Χρυσόστομον, ἐπὶ τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ «Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου» (Pitra, A.S. I, p. 28-35). Ἡ δεσποινὶς B. σχολιάζουσα τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Συμεῶνος ἀναφέρει ὅτι ὁ Χρυσόστομος καὶ ἀκολουθῶν αὐτὸν ὁ Ρωμανὸς εἶναι οἱ μόνοι ἐξ ὅλων τῶν συγγραφέων ὁμιλιῶν, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν τὸ ἀπόκρυφον Acta Pilati καὶ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Συμεὼν στέλλεται διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τὴν ἐρχομένην σωτηρίαν καὶ ἀνάστασιν τοῦ μόνου φιλανθρώπου. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Συμεῶνος εἰς τὸν τελευταῖον οἶκον τῆς ἱστορίας τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον συνδέει τὸ πρῶτον μέρος μὲ τὸ δεύτερον, τὴν δογματικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Χριστοῦ ὡς Σωτῆρος τῆς ἀνθρωπότητος. Σχολιάζουσα τὴν τελευταίαν παράγραφον τῆς ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου ἡ δεσποινὶς B. συμπεραίνει ὅτι τὸ πρῶτον ἐγράφη ὑπὸ ταχυγράφων καὶ ἀργότερον οἱ γραφεῖς προσέθεσαν εἰς τὸ τέλος τὰ «Ἐγκώμια» καὶ εἰσήγαγον τὸν τίτλον «Θεοτόκος», τὸν ὁποῖον ὁ Χρυσόστομος δὲν εἶχε χρησιμοποιήσει.

Προσέτι ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «*Πρὸς τό· ἄγγελος πρω...*» εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ «*Εἰς τὸν πάγκαλον Ἰωσήφ*» (Pitra, A.S., I, p. XXXI) [1].

Ὁ Pitra ἀπέδωσε τὸν Ἀκάθιστον εἰς τὸν Σέργιον εἴτε ὁρμώμενος ἀπὸ τὰ συναξάρια εἴτε διότι ὅτε ἔγραφε δὲν εἶχε ἀποφασίσει ἀκόμη ἂν ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε τοὺς ὕμνους του εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ϛ' ἢ Η' αἰ. Ὁ Pitra δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν τελευταίαν χρονολογίαν, ἀλλ' ἄφησε τὴν ὑπόθεσιν ἀνοικτήν. Ὁ W. συμπεραίνει, ὅτι ὁ Ρωμανὸς διὰ τοῦ «*Πρὸς τό· ἄγγελος πρω...*» τοῦ ὕμνου του εἰς τὸν πάγκαλον Ἰωσήφ, ἤθελε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν ψάλτην ὅτι ὁ ὕμνος οὗτος δέον νὰ ψαλῇ συμφώνως πρὸς τὴν μελῳδίαν τοῦ Ἀκαθίστου. Εὐλόγως ἐξάγεται ὅτι ὁ ὕμνος εἰς τὸν Ἰωσὴφ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἀκαθίστου.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος ὁ W. ἀσχολεῖται μὲ τὸ κείμενον τοῦ Ὕμνου. Τὸ κείμενον τοῦ Ἀκαθίστου διαφέρει εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Pitra. Συγκρίνων τις τὸ κείμενον τοῦ Asburnham. 64 βλέπει ὅτι παρουσιάζει πολλὰς παραλλαγὰς ὀφειλομένας ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τῆς Grottaferrata, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀπροσεξίαν τοῦ γραφέως.

Οὕτως: Ὀρθογραφία. Ὁ γραφεὺς εἶχεν ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴν Βυζαν-

1. Τοῦτο κατ' ἐμὲ εἶναι τὸ σαθρότερον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἔγραψε τὸν Ἀκάθιστον. Διότι αἱ τοιαῦται ἐνδείξεις ἤχου καὶ μουσικοῦ προτύπου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ψάλλεται καὶ ἐγράφη ὁ ὕμνος δὲν εἶναι σύγχρονοι τοῦ Ρωμανοῦ ἀλλὰ μεταγενέστεραι τῆς ἐπὶ Ἰω. Δαμασκηνοῦ διαρρυθμίσεως τῆς βυζ. μουσικῆς καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὀκτὼ ἤχων. Οἱ κώδικες δὲ διὰ τῶν ὁποίων παραδίδονται δὲν εἶναι ἀρχαιότεροι τοῦ δεκάτου αἰῶνος!

τινὴν προφοράν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἰωτακισμοῦ εἰς τὴν ὀρθογραφίαν εἶναι μεγαλυτέρα ἢ εἰς χειρόγραφα, ἅτινα ἔχουσι τοὺς στίχους ἄνευ τῆς μουσικῆς.

Γράφει π.χ.	*λυτρωθησα*	ἀντὶ	*λυτρωθεῖσα*
	εκληψει	»	*ἐκλείψει*
	υ λητρωσις	»	*ἡ λύτρωσις*
	δεινον	»	*δεινῶν* κλπ.

Ἐνίοτε φαίνεται ὅτι ὁ γραφεὺς δὲν ἐγνώριζεν τὴν σημασίαν τῶν λέξεων. Π.χ. γράφει *η πολι σου* ἀντὶ *ἡ πόλις σου.*

Τὸ κείμενον ἐκδίδεται εἰς τὰς σσ. LXVIII - LXXX (ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ τὴν ὑπὸ ἀειμν. Εὐστρατιάδου γενομένην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀκαθίστου καὶ πᾶσαν περὶ αὐτοῦ ἐργασίαν τοῦ ἀειμν. μελετητοῦ). Ἐν τέλει τῆς μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ μετά τινας μουσικοὺς πίνακας, ἐπιχειρεῖται μεταγραφὴ δι' εὐρωπαϊκῶν φθογγοσήμων (σσ. 3 - 89) ὁλοκλήρου τοῦ Ὕμνου. Ἕπεται ὑπόμνημα εἰς τὴν τοιαύτην μεταγραφήν.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω κριτικὴν τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου. Οὐχὶ ἄνευ πικρίας παρατηρῶ ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ τὰ φιλολογικὰ ἐφόδια τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ θέματος[1]. Πρωτίστως δὲ δὲν κατέχει τὴν βιβλιογραφίαν αὐτοῦ. Δὲν γνωρίζει π.χ. ὅτι ὁ Ὕμνος εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν ἔχει νέαν ἔκδοσιν μὲ λαμπρὰ προλεγόμενα (Ὕμνοι Β'. 1954, σσ. 305 - 332). Οὐδ' ὅτι ἀπὸ τοῦ 1952 εἶναι ἐκδεδομένος Ὕμνος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου (Ὕμνοι Α', ΙΔ', σσ. 301 - 324), γνήσιον ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ, ὅπου χαιρετισμοὶ (οἶκος α') ἄλλοι ἀπὸ τοὺς τοῦ Ἀκαθίστου. Ἀλλ' ἀγνοεῖ τελείως τὴν μετὰ τὸ 1903 ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν, τὴν συγκεντρωμένην εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν» τοῦ διδασκάλου μου Νικ. Β. Τωμαδάκη (ἐν Ἀθήναις 1952, Α', σσ. 185 - 191). Ἐὰν ἐγνώριζε τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Τωμαδάκη θὰ ἐπείθετο πολὺ εὐκολώτερον (ὡς ἐπείσθη ἀπολύτως μετὰ ταῦτα καὶ ὁ διδάσκαλός μου) ὅτι ὁ Ἀκάθιστος ΔΕΝ εἶναι τοῦ Ρωμανοῦ, *πρὸς τὴν τεχνικὴν τῶν ὕμνων τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπολύτως ξένος*. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι ὁ κ. Wellesz θὰ πεισθῇ ἀπὸ τὴν δευτέραν (ἑτοιμαζομένην) ἔκδοσιν τῆς ἐν λόγῳ Εἰσαγωγῆς, ὅπου συμπληροῦται ἡ ὅλη περὶ Ἀκαθίστου βιβλιογραφία. Ἀρκεῖ νὰ θελήσῃ νὰ λάβῃ γνῶσιν αὐτῆς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΝΔΗΛΑΡΑΣ

1. Τοῦτο δεικνύει ἡ οἰκτρὰ ἔκδοσις τοῦ κειμένου τοῦ Ἀκαθίστου, ὅπου ὁ W. δὲν ἠδυνήθη οὐδ' αὐτὸν τὸν χωρισμὸν τῶν στίχων νὰ ἐπιτύχῃ (πρβλ. οἶκον γ'), παρουσιάζων ἄλλους τῶν περιττῶν οἴκων μὲ 24 καὶ ἄλλους (π.χ. τὸν ιζ') μὲ 25 στίχους, εἰσάγων γραφὰς ἀπαραδέκτους καὶ ἀντιπαραβάλλων τὸν κώδικά του πρὸς μόνην τὴν ὑπὸ τοῦ Pitra τὸ 1872 (πρὸ 85 ἐτῶν!) γενομένην ἔκδοσιν.

27 - 1 - 1958

Franz Babinger, Maometto il conquistatore e il suo tempo, 1957. Giulio Einaudi editore, 8^{0}, σσ. 795 (+3) + πίν.

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἶδε τὸ φῶς ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ ἐν Μονάχῳ τουρκολόγου καθηγητοῦ, ἐπιτίμου δ' ἑταίρου ἡμῶν κ. F. Babinger περὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ κατακτητοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἕπεται μὲν αὕτη τοῦ γερμανικοῦ κειμένου (1953) καὶ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως, προηγεῖται δὲ ἀναμενομένης ἱσπανικῆς. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι αἱ γενόμεναι ὡς ἄνω ἐκδόσεις εἴτε ἐξηντλήθησαν εἴτε πλησιάζουν νὰ ἐξαντληθοῦν. Τόσον εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ ἐκίνησε τὸ βιβλίον τοῦτο διεθνῶς.

Ὁ καθηγ. Bab. γνωρίζει ὄχι μόνον τὰς τουρκικὰς καὶ ἑλληνικὰς πηγάς, ἀλλὰ καὶ ἐμελέτησεν ἐκ πρώτης χειρὸς τὰ ἰταλικὰ κ.ἄ. δυτικὰ ἀρχεῖα, σπουδαιότατα διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ θέματός του. Κατόπιν δὲ πολλῶν μονογραφιῶν κατέληξεν εἰς τὴν ἄρθρωσιν τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μόνον τὸ πρῶτον τόμον τοῦ ὅλου ἔργου, ἀφοῦ εἰς τὸν δεύτερον (τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς σκοπεύει νὰ δώσῃ μόνον ὡς συμπλήρωμα τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως) θὰ συμπεριληφθοῦν αἱ πηγαί, ἡ βιβλιογραφία καὶ ἡ τεκμηρίωσις τῶν μαρτυριῶν τοῦ πρώτου. Πᾶσα μετάφρασις εἰς τὴν οὐσίαν ἀποτελεῖ νέαν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, ἀφοῦ ὁ συγγρ. ἔχει τὴν εὐκαιρίαν τὰ ἀναθεωρῇ τὸ προηγούμενον κείμενον καὶ νὰ προσθέτῃ ὅ,τι ἡ σοφή του πεῖρα καὶ αἱ δεύτεραι σκέψεις καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ ἐπιβάλλουν.

Ἡ μορφὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ μοιραίου διὰ τὸ Ἑλλην. Ἔθνος σουλτάνου Μωάμεθ Β' (1430 - 1481, βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1450 καὶ εἰς ἡλικίαν μόλις 23 ἐτῶν καταλαβόντος τὴν Κωνσταντινούπολιν!) δὲν εἶναι τυχαία. Ἕβδομος ἡγεμὼν ἐκ τῶν Ὀσμανλιδῶν, ὁ μεγαλύτερος τῶν Μουσουλμάνων ἡγεμόνων τοῦ Μεσαιῶνος, ἀποκληθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ του Fatih (κατακτητής), ὑπῆρξε, λόγῳ τῆς δράσεώς του, καὶ ὁ στενότερον συνδεόμενος πρὸς τὰς τύχας τῆς Δύσεως. Διότι δὲν ἐπέπρωτο ἁπλῶς νὰ καταλάβῃ τὴν βασιλεύουσαν, νὰ καταβάλῃ τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ Μορέως καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Κατὰ τὰ ἑπόμενα τῆς ἁλώσεως ἔτη διαδοχικῶς κατέκτησε τὰς ὑπολοιπομένας γειτονικὰς ἀποικίας τῆς Κριμαίας, μέρος τῆς Ἀλβανίας, τὴν Σερβίαν, τὴν Βοσνίαν καὶ Ἐρζεγοβίνην, ἐπολιόρκει τὴν Ρόδον καὶ εἰσήλαυνεν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ διαπερῶν τὴν Ἀδριατικὴν ἐπάτει ἐπὶ τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου. Ἐπὶ τριάκοντα ἔτη ὑπῆρξεν ὁ φόβος καὶ ἡ φροντὶς τῶν παπῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν δημοκρατιῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀχανοῦς ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀπὸ τῆς Μαύρης Θαλάσσης μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου μέχρι τοῦ Δουνάβεως, διοργανωτὴς δυνάμεως ἡ ὁποία ἐπέζησε μέχρι

τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Οὔτε ὁ ἥμερος πατήρ του οὔτε ἡ ἀγνοουμένη κατὰ τὰ ἄλλα ταπεινὴ Χριστιανὴ μήτηρ του φαίνεται νὰ ἔχουν συγγένειαν μὲ τὸν ἄγριον καὶ δεσποτικὸν καὶ φιλόδοξον χαρακτῆρα του, δεσπότου τῆς Ἀνατολῆς φιλοδοξοῦντος νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ κατορθώματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ψυχρὸς πολιτικὸς ὑπολογιστής, κατὰ βάθος θρησκευτικὸς ἀδιάφορος, μὲ ἐνδιαφέροντα διὰ τὰς τέχνας, τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, δὲν εἶχε τὴν τύχην νὰ διασωθῇ οὔτε μία γραμμὴ αὐτόγραφος ἰδική του. Ἡ ἐποχή του εἶναι ἐποχὴ καταπτώσεως καὶ ἀδυναμίας διὰ τὴν Δύσιν, διῃρημένην μεταξύ της, ἐρίζουσαν καὶ ἀσχολουμένην μὲ δολοπλοκίας. Ἡ ἀπειλὴ ἐξ Ἀνατολῆς ἔπεσεν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ὡς βαρεῖα σκιά, ἐνῷ αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἐχρειάσθη ν' ἀναπτύξουν πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν διὰ νὰ τοῦ ἐμποδίσουν τὴν στερέωσιν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Μεσευρώπης καὶ εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον. Ὁ πρόωρος θάνατός του ἀπήλλαξε τὴν Δύσιν ἀπὸ τὴν προδιαγραφομένην μοῖραν της καὶ ἤλλαξε τὸν ροῦν τῆς Ἱστορίας. Ἡ ἱστορία αὐτὴ ἐγράφη ἀπὸ συγχρόνους (τοὺς τέσσαρας κυρίως συγγραφεῖς τῆς Ἁλώσεως, τοὺς Ἕλληνας Δούκαν, Κριτόβουλον, Σφραντζῆν καὶ Χαλκοκονδύλην), ἀπὸ τοὺς Τούρκους μάλιστα πολὺ ὀλίγον συγκεκριμένα, καὶ ὑπεμνηματίσθη ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους σχολιαστὰς τῆς ἐποχῆς. Τὰ διπλωματικὰ μνημεῖα εἰς τὰ δυτικὰ ἀρχεῖα ἦσαν πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα. Εἰς ὅσας μονογραφίας εἶχον γραφῇ προηγουμένως, ἐχρειάζετο νὰ προστεθῇ μία συνθετικὴ τοῦ ὑλικοῦ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ἀρχείων. Τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ καθ. Babinger. Ἡ σύνθεσίς του εἶναι (ὅπως φαίνεται εἰς τὸν κρινόμενον τόμον) ἁπλῆ, ἡ διήγησίς του εὐχάριστος, ἡ ἔλλειψις πάθους ἢ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὸν βιογραφούμενον καθιστᾷ τὸ βιβλίον ἄξιον ἐμπιστοσύνης. Τὸ πλῆθος νέων στοιχείων γεννᾷ μέγα ἐνδιαφέρον εἰς τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην, ὁ ὁποῖος βλέπει διαλευκαινομένην τὴν ἀφορῶσαν εἰς αὐτὸν ἱστορίαν καὶ τὰ γνωστὰ γεγονότα τοῦ ΙΕ' αῶνος τοποθετούμενα εἰς εὐρύτερον πλαίσιον.

Ὁ τόμος διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ βιβλία: Εἰς τὸ ***πρῶτον*** ἐξετάζεται ἡ ἐποχή, ἡ κατάστασις τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ἡ γέννησις, ἡ νεότης καὶ ἡ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑπηρεσία τοῦ νεαροῦ Μωάμεθ, εἰς τὸν ὁποῖον κατόπιν ἀδοκήτου θανάτου τοῦ διαδόχου περιέρχεται ἡ διαδοχὴ καὶ εἶτα, θανόντος τοῦ Μουρὰτ Β', ὁ θρόνος. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιλαμβάνεται ἡ ἐξιστόρησις τῆς μάχης τῆς Βάρνης (1444). Εἰς τὸ ***δεύτερον*** ὁ συγγρ. πραγματεύεται τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον, τὰς πρώτας πολιτικὰς πράξεις τοῦ Μωάμεθ Β', τὴν κτίσιν τοῦ ἐπὶ τῆς εὐρωπ. ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου φρουρίου, τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ἀνάληψιν ὑπὸ τοῦ Κατακτητοῦ τῆς κληρονομίας τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν πρόοδον αὐτοῦ πρὸς Δυσμάς. Μὲ τὸ τέλος τῆς ἐξιστορήσεως συμπίπτει ὁ θάνατος τοῦ Ἰω. Οὐνυάδου. Εἰς τὸ ***τρίτον*** βιβλίον ἐξιστορεῖται ἡ δρᾶσις τοῦ Σκεντέρμπεη, τὰ γεγονότα τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ἀντίδρασις τῆς Δύσεως, ἡ πτῶσις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ ἅλωσις τῆς Λέσβου (1461) καὶ πλεῖστα ἄλλα θέματα μέχρι καὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Πορθητοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὸ ***τέταρτον*** βιβλίον ἀφιερώθη εἰς τὴν κατὰ τῆς Δύσεως διὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ ἐπίθεσιν τοῦ Πορθητοῦ, τὴν κατάληψιν τῆς Βοσνίας, τὸν κατὰ τῆς Ἑνετίας πόλεμον, τὰ γεγογότα εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὴν ἀντεπίθεσιν τῶν Δυτικῶν, ἐνῷ τὸ ***πέμπτον*** εἰς τὴν ἐν Ἀνατολῇ σύρραξιν μετὰ τοῦ Οὐζοὺν-Χασάν, συμμαχήσαντος μετὰ τῆς Δύσεως, τὴν κατάληψιν τοῦ Καφᾶ (ἀποικίας τῶν Γενουατῶν), καὶ ἄλλα γεγονότα μέχρι τῆς κοπῆς τοῦ πρώτου χρυσοῦ νομίσματος ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ. Εἰς τὸ ***ἕκτον*** ὁ συγγρ. πραγματεύεται τὴν ὁριστικὴν εἰρήνην Μωάμεθ - Βενετίας, τὴν κατάληψιν τῆς Ζακύνθου καὶ Λευκάδος, τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν, τὴν ἀποτυχοῦσαν κατὰ τῆς Ρόδου ἐπίθεσιν, τὴν ἀπόβασιν τῶν Τούρκων ὑπὸ τὸν Ἀχμὲτ Πασᾶ εἰς τὴν Ἰταλίαν (Puglia) καὶ τὴν κατάληψιν τοῦ Ὑδροῦντος (Otranto), τὴν νέαν (καὶ πάλιν ἀποκρουσθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν) ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ρόδου, τὸν αἰφνίδιον θάνατον τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ «τρόμου τῆς γῆς». Ὡς ἦτο φυσικὸν εἰς τὸ τελευταῖον, τὸ ***ἕβδομον*** βιβλίον, ὁ κ. Babinger ἐξετάζει τὸν Μωάμεθ ὡς ἡγεμόνα καὶ ὡς ἄνθρωπον, τὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνίαν ἐπὶ βασιλείας του, τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Δύσεως. Εὑρίσκει καὶ ἐδῶ εὐκαιρίαν διὰ νὰ πραγματευθῇ τὰς σχέσεις τοῦ Πορθητοῦ μὲ λογίους ὡς ὁ Κυριακὸς ἐξ Ἀγκῶνος, ὁ Σχολάριος, ἢ καλλιτέχνας ὡς ὁ G. Bellini.

Τὸ ὅλον ἔργον κατακλείουν πίνακες ὀνομάτων, τόπων, πραγμάτων, τῶν 27 εἰκόνων ἐκτὸς κειμένου (ἐξ αἱ 5 ἔγχρωμοι) καὶ τῶν 13 σχεδίων. Ὡραιοτάτη εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Μωάμεθ ἡ φιλοτεχνηθεῖσα ὑπὸ τοῦ διασήμου Ἰταλοῦ καλλιτέχνου Gentile Bellini, ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου, ἔγχρωμος.

Εἰς τοιαύτος ἐκτάσεως καὶ σημασίας βιβλίον μικρὰν ἀξίαν θὰ εἶχον αἱ ἰδικαί μου παρατηρήσεις. Γενικῶς ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἶναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὸν συνδυασμὸν τῶν γνωστῶν του γεγονότων πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἱστορίαν. Θὰ ἐπεθύμει ὅμως ζωηρῶς νὰ ἔβλεπε καὶ μίαν *ἑλληνικὴν μετάφρασιν* ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἐκδόσεως (ὡς πληρεστέρας) ἀλλὰ καὶ τοῦ μέλλοντος β' τόμου τοῦ ἔργου. Εἰς τὴν μετάφρασιν ταύτην ὁ συγγραφεὺς θὰ ἠδύνατο νὰ προσαρμόσῃ τὴν ἑλλην. βιβλιογραφίαν καὶ νὰ παραθέσῃ τὰ ἑλληνικὰ χωρία τῶν πηγῶν πρὸς μεγαλυτέραν ὠφέλειαν τοῦ Ἕλληνος ἀναγνώστου. Τὴν θερμὴν αὐτὴν παράκλησιν νομίζω ὅτι θὰ εὕρῃ τρόπον νὰ θεραπεύσῃ ὁ ἀγαπητὸς καὶ ἄξιος πάσης τιμῆς συνάδλφος κ. Babinger.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Asterii Sophistae, Commentariorum in Psalmos quae supersunt. Accedunt aliquot homiliae anonymae. Edidit Marsel Richard. Osloae, 1956, 8º, σσ. XXXIV+273 (Symbolae Osloenses fasc. supplet. XVI).

Ὁ καθηγητὴς abbé M. Richard, γνωστὸς διὰ τὰς παλαιογραφικὰς καὶ πατρολογικάς του μελέτας ἔδωκε τὰ Ὑπομνήματα εἰς τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Ἀστερίου τοῦ Σοφιστοῦ (δ' αἰ.), ἤτοι 31 ὁμιλίας καὶ 27 ἀποσπάσματα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐκ τῶν *σειρῶν*, εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν. Ἐν ἀρχῇ ἡ εἰσαγωγὴ διδάσκει περὶ τῆς χει/φου παραδόσεως καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κειμένου τῶν ὁμιλιῶν καὶ τῶν σειρῶν, καὶ τῶν τῆς παρούσης ἐκδόσεως κ.ἄ. ζητημάτων. Ἕπεται τὸ κείμενον εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν.

Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου ἐσημείωσα προχείρως τὰ ἑξῆς παροράματα: σ. 13, στ. 20 *φονεὶς* γράφε *φονεῖς*, 14,15 *ἄδελφε*>*ἀδελφέ*, 17,9 *ὁδοιπόρου*>*ὁδοιπόρου*, 23,1,3,4 *θλίψιν*>*θλῖψιν*, 37,26 *οὐχ' ἑαυτῷ*>*οὐχ ἑαυτῷ*, 41,22 *χαριεντῶς*>*χαριέντως*, 79,13 *ἀκροᾶται*>*ἀκροαταί*, 81,22 *θύμῳ σου*>*θυμῷ σου*, 44,11 *παθόμεθα*>*πειθόμεθα*, 93,23 *τοσοῦτῳ*>*τοσούτῳ* 93 test., *Eccli.* 9,10>*Sir.* 9,10, 118,19-20 *ἀμήτω, τρυγύτω*>*ἀμητῷ, τρυγητῷ*, 120,9 *Γαλαταῖς*>*Γαλάταις*.

Ἀναζητεῖται εἷς γραμματικὸς γλωσσικὸς πίναξ, διότι πάρα πολλαὶ λέξεις καὶ συντάξεις ἀξιοσημείωτοι: Πρβλ. *λιθόψυχοι, ἀμμογενεῖς, ὀργιλόφρονες* 30,25· *μισοκύριος, φιλοδέσποτος* 38,9· *συμβολαιογράφων* 45,21· *τόμου χάρτου* 46,1· *χαρτοφύλαξ* 48,17, *ἐκυριολόγει* 52,26· *ἔγειραν* (=ἤγειραν) 75,23· *νωτοφοροῦσα* (θάλασσα) 116,17· *τὰς ἐπηληνίους ᾠδὰς* 118,11· *ἐχαρακώθη, ἐδισκαφήθη* (ἡ ἄμπελος) 119,11-12· *ληνοβατεῖν* 123,20· *ὑποχάρτωσις* 234,4· *ἀσητόβρωτος* 241,6.

Καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, ῥητορικῆς κατασκευῆς τοῦ λόγου καὶ εἰδήσεων ἀφορωσῶν εἰς τὸν βίον τῶν συγχρόνων τοῦ Ἀστερίου, καὶ παροιμιῶν, ὁ ῥήτωρ εἶναι ἀξιοσημείωτος. Πρβλ.: «*Τὸ μὲν ἱμάτιον παλαιούμενον διαφθείρεται, ὁ δὲ παλαιὸς φίλος ὅσῳ παλαιοῦται, τοσούτῳ πλέον ὀφείλει εἶναι δοκιμώτερος*», 93,22-24. «*Ἵνα τί λαγνείας χειρόγραφον ποιεῖς σου τὸ πρόσωπον;*», 32,20-21. «*Ὡς τὸν οἰκέτην δουλοῖ ὁ χάρτης, οὕτω τὴν ἑταιριζομένην δουλοῖ τὰ νίμματα!*», 33,2-3. «*Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς γραμματείοις καὶ τοῖς προικῴοις καὶ ταῖς διαθήκαις ἄνω μὲν γράφεται πᾶσα ἡ διήγησις, εἰς τὸ τέλος δὲ τοῦ συγγράματος αὐτὸς ὑπογράφει ὁ κύριος τοῦ πράγματος, καὶ οὐδὲν ὄφελος ὅλῳ τῷ χάρτῃ καὶ τῷ γραμματίῳ, ἐὰν μὴ ὁ κύριος τοῦ πράγματος εἰς τὸ τέλος ὑπογράψῃ*» 45,16 ἑξ «*Οὐδέποτε κληρονόμος διαθήκην λαμβάνει ζῶντος τοῦ διατιθεμένου*» 48,14. «*Πολλάκις γὰρ μὴ λαλῶν ἀναγινώσκει ὁ ἄρχων, καὶ ὁρᾷ τὸν χάρτην ὡς ἱκέτην καὶ τὰς ἐγγρά-*

φους φωνὰς ὡς ἐλεινὰς ἱκεσίας...» 52,3 ἑξ. «*Ἐν ὕμνοις, ἵνα οἱ θρῆνοι τοῖς ἁμαρτήσασι καὶ μετανοήσασιν εἰς ὕμνους μετέλθωσιν... οὕτω πάλιν οἱ τῶν μετανοησάντων θρῆνοι εἰς ὕμνους μεταβάλλονται*» 85,11-16. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ οἱ χαιρετισμοί, δι' ὧν καταλήγει ἡ ὀγδόη ὁμιλία: «*Χαίρετε. Ὑμεῖς χαίρετε. Ἰουδαῖοι γὰρ κόπτονται. Ὑμεῖς χαίρετε· ἡ γὰρ κουστωδία τετάρακται. Ὑμεῖς χαίρετε· οἱ γὰρ τὸν τάφον τηροῦντες, τὴν ἐνθήκην μὴ ἔχοντες ὀλοφύρονται...*» 68,8.

Ἰδοὺ δείγματα ῥητορικοῦ ὕφους: «Εὐφραίνου, ὦ ἐκκλησία νύμφη· ἡ γὰρ τοῦ νυμφίου ἀνάστασις ἀνέστησέ σε, χαμαὶ κειμένην καὶ πατουμένην. Οὐκέτι βωμοὶ δαιμόνων τὰ σὰ τέκνα μερίζονται, ἀλλὰ ναοὶ Χριστοῦ τοὺς νεοφωτίστους ἐναγκαλίζονται. Οὐκέτι εἰδωλεῖα τυραννοῦσιν, ἀλλὰ θυσιαστήρια Χριστοῦ βασιλεύουσιν. Οὐκέτι αὐλοὶ τῇ χρυσῇ εἰκόνι προσκυνεῖν ἀναγκάζουσιν, ἀλλὰ ψαλμοὶ τῷ θεῷ προσκυνεῖν διδάσκουσιν. Οὐκέτι πόδες πόρνης ὀρχοῦνται Ἰωάννου θάνατον, ἀλλὰ πόδες ἐκκλησίας πατοῦσι θάνατον. Ἐπαύσαντο αἱ ἀποστασίαι καὶ ἤκμασαν αἱ γονυκλισίαι· *ἤργησαν αἱ τραγῳδίαι καὶ ἤνθησαν αἱ ψαλμῳδίαι...*» 76,6 ἑξ. Ἄλλο: «Ὦ νύξ, ἡμέρας λαμπροτέρα· ὦ νύξ, ἡλίου φαιδροτέρα· ὦ νύξ, χιόνος λευκοτέρα· ὦ νύξ, ἀστραπῆς φαεινοτέρα· ὦ νύξ, λαμπάδων διαυγεστέρα· ὦ νύξ, παραδείσου τερπνοτέρα· ὦ νύξ, σκότους ἀπηλλαγμένη· ὦ νύξ, φωτὸς πεπληρωμένη, ὦ νύξ, ἡ τὸν ὕπνον διώκουσα· ὦ νύξ, ἡ ἀγρυπνεῖν μετ' ἀγγέλων διδάσκουσα· ὦ νύξ, φοβερὰ τοῖς δαίμοσιν· ὦ νύξ, ἐνιαυτοῦ ἐπιθυμία· ὦ νύξ, νυμφαγωγὸς τῆς ἐκκλησίας· ὦ νύξ, ἡ τῶν νεοφωτίστων μήτηρ· ὦ νύξ, ἐν ᾗ νυστάξας ὁ διάβολος γεγύμνωται· ὦ νύξ, ἐν ᾗ ὁ κληρονόμος εἰς τὴν κληρονομίαν τὴν κληρονόμον εἰσήγαγεν» 77,10-18. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ *ἑλληνικὴ* αὐτὴ ῥητορικὴ ἐπηρέασεν ἀμεσώτατα τὴν *ἑλληνικὴν ὑμνογραφίαν* (πρβλ. Ἀκάθιστον, ἢ ὕμνους Ρωμανοῦ Μελῳδοῦ) περισσότερον οἱασδήποτε *συριακῆς*, ὡς νομίζεται, λογοτεχνίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Κωνσταντίνου Ἰ. Ἀμάντου, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀκαδημαϊκοῦ, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἔκδοσις δευτέρα, Ἀθῆναι 1953 - 1957 (Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων, τ. Α', σ. 476 καὶ Β', σ. 405.

Ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ οὐδέποτε εἶχε παύσει νὰ ἑλκύῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἕλληνος τῶν σκοτεινῶν ἀκόμη χρόνων τῆς τουρκικῆς δουλείας καὶ νὰ συγκινῇ τὸ Πανελλήνιον. Αἱ παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ

περὶ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ καὶ περὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελοῦν ἀδιάψευστον ἀπόδειξιν. Ἡ ἡγεσία τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ζῇ ἡ ἰδία τὸ ὄνειρον τῆς ἀνασυστάσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτὸ γαλουχεῖ τὰ στρώματα τοῦ βασανιζομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Ρήγας εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ ἐνσαρκωτὴς τῆς ἰδέας αὐτῆς καὶ οἱ ἄνδρες τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 κεντρίζονται ἀπὸ τὴν σκέψιν καὶ τὸν πόθον νὰ ἴδουν τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ πάλιν βασιλεύουσαν τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου.

Ἐνῷ τοιαῦτα ἴσχυον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὁ χριστιανικὸς κόσμος τῆς Δύσεως δὲν ἀποχωρίζεται τὰς σκέψεις καὶ τὰς διαθέσεις τὰς ὁποίας ἡ ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων ἔρις μεταξὺ καθολικῆς λατινικῆς Ρώμης καὶ ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε βαθέως καὶ ἀπὸ αἰώνων ἐνσταλάξει εἰς τὴν ψυχήν του. Χαιρεκακεῖ ἢ τὸ ὀλιγώτερον ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν σκληρὰν τύχην τοῦ αἱρετικοῦ δι᾽ αὐτὸν ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ. Ἀπὸ τῶν μέσων ὅμως τοῦ ΙΖ΄ αἰ. ἤρχισε νὰ γεννᾶται μεταξὺ ὡρισμένων κύκλων τῆς Δύσεως τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ πράγματα ἑνὸς κόσμου ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἑξῆς ὠνομάσθη Βυζαντινὸς καὶ ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνικόν. Εἰς τὴν στροφὴν αὐτὴν ἤγαγε τὸ μὲν ἡ ἀνάγκη μελέτης τῆς ἰδίας τῶν λαῶν τῆς Δύσεως ἱστορίας, τὸ δὲ ἡ ἀνάγκη μελέτης τῶν προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, τῆς ὁποίας ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπὶ αἰῶνας διετέλεσεν ὁ θεματοφύλαξ. Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι, μελετῶνται καὶ ἐκδίδονται. Συνθετικὰ ἔργα περὶ Βυζαντίου βλέπουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος καὶ εὐρέως ἀναγιγνώσκονται. Μέχρις ὅτου τέλος κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰ. σημειοῦται πραγματικὴ ἄνθησις τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πέραν τῶν συνόρων τῆς ἑλληνικῆς γῆς εὐρωπαϊκὰς χώρας.

Τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφήσουν ἀδιάφορον τὸν ἀναγεννηθέντα πολιτικῶς ἑλληνισμόν. Ὁ Ζαμπέλιος πρῶτος, ἀκολούθως ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Λάμπρος, ὁ Καλλιγᾶς, ὁ Σάθας κ.ἄ., ἔφερον ἐγγύτερον τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τοὺς συγχρόνους των. Εἰς τὰ ἐκτεταμένα καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν των περιλαμβάνοντα ἔργα τῶν Παπαρρηγοπούλου καὶ Λάμπρου ἡ βυζαντινὴ περίοδος κατέχει τὴν ἁρμόζουσαν θέσιν. Τὸ ἔργον πράγματι τοῦ Παπαρρηγοπούλου ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐγαλούχησε τοὺς Ἕλληνας. Εἶχον ὅμως παρέλθει ἀρκεταὶ δεκαετηρίδες κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων σημαντικώταται εἶχον ἐπιτελεσθῇ πρόοδοι εἰς ὅ,τι ἀφεώρα εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Τὰ ἔργα τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ τοῦ Λάμπρου εἶχον κατὰ πολλὰ σημεῖα ὑπερβληθῆ. Διὰ νὰ γίνῃ σαφὴς ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνείαν τοῦ ἔργου μεγάλων βυζαντινολόγων τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ, ἤτοι τοῦ Bury εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τοῦ Diehl εἰς τὴν Γαλλίαν, τοῦ Krumbacher εἰς τὴν Γερμανίαν, τοῦ Vasilievsky εἰς τὴν προεπαναστατικὴν Ρωσίαν. Ἔργα τῶν ὡς ἄνω ἐρευνητῶν καὶ ἄλλων εἶχον μεταφρασθῆ εἰς τὴν ἑλληνικήν. Τὸ ἑλληνικὸν ὅμως ἐνδιαφέρον διὰ τὴν πάτριον τῶν Μέσων Χρόνων ἱστορίαν δὲν εὗρε πλήρη τὴν ἱκανοποίησίν του εἰς τὰς μεταφράσεις ἐκείνας. Εἶχεν ἀνάγκην μιᾶς συνθετικωτέρας καὶ εὐρυτέρας ἐπισκοπήσεως τῆς μακρᾶς χρονικῶς καὶ μεγαλειώδους ποιοτικῶς ἱστορίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὴν ἀνάγκην ἀκριβῶς ταύτην ἦλθε νὰ ἱκανοποιήσῃ ὁ καθηγητὴς κ. Κωνσταντῖνος Ἄμαντος διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου του ὑπὸ τὸν τίτλον: *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*.

Τοῦτο περιλαμβάνει τὴν περίοδον 395 - 1204. Διαιρεῖται εἰς δύο τόμους· ὁ πρῶτος ἀναφέρεται εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου Α΄ τοῦ Μεγάλου (395) μέχρι τοῦ 867 ἔτους θανάτου τοῦ Μιχαὴλ Γ΄, τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς ἐξ Ἀμορίου δυναστείας, καὶ ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας Βασιλείου Α΄. Ὁ πρῶτος τόμος ἐξεδόθη τὸ 1939, ἔτος ἐξόδου τοῦ συγγραφέως ἐκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, ὁ δεύτερος τὸ 1947.

Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου ὁμιλοῦν αὐτὰ τὰ γεγονότα καὶ ἀκριβῶς ἡ ἀπήχησις καὶ ἐν ταὐτῷ ἡ ὑποδοχὴ τῆς ὁποίας ἔτυχε τοῦτο ἐκ μέρους τοῦ φιλίστορος ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Δὲν εἶχε παρέλθει δεκαετία ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως ἑνὸς ἑκάστου τόμου καὶ οὗτοι ἀνευρίσκοντο μόνον παλαιοπωλικῶς. Ἦσαν δὲ περιζήτητοι ἐκ μέρους ὄχι μόνον τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεολαίας, πρὸς τὴν ὁποίαν μετριοφρόνως λέγει ὅτι ἀπηυθύνετο κατὰ τὴν συγγραφὴν ὁ πονήσας, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους εὐρυτέρου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ἐπεβάλλετο ἐπανέκδοσις. Δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ ν᾽ ἀπονείμῃ τις δίκαιον ἔπαινον πρὸς τοὺς ἰθύνοντας τὸν Ὀργανισμὸν Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων διὰ τὴν σκέψιν καὶ ἀπόφασιν πρὸς δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Κων. Ἀμάντου.

Τὸ παρὸν σημείωμα δὲν ἀποτελεῖ κριτικὴν τοῦ ἔργου. Περὶ τῆς ἀξίας του ὡμίλησαν ἀρκετοὶ τῶν ξένων εἰδικῶν ἅμα τῇ πρώτῃ ἐκδόσει, ὡμίλησε τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν διὰ τῆς σπουδῆς τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴν ἱστορικήν του βιβλιοθήκην μὲ ἀντίτυπον τῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀμάντου. Ἡμεῖς θ᾽ ἀρκεσθῶμεν νὰ ἐξάρωμεν χαρακτηριστικά τινα γνωρίσματα τούτου.

Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἰσχύσασαν χρονολογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Διατηρεῖ τὴν κατὰ δυναστείας διαίρεσιν. Καινοτομεῖ ὅμως εἰς πλεῖστα σημεῖα. Καὶ δὴ προτάσσει εἴς τε τὸν πρῶτον καὶ τὸν δεύτερον τόμον στοιχεῖα ἐκτενῆ προοριζόμενα, ὅπως εἰσαγάγουν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, ἡ ὁποία διεῖπε μίαν ἑκάστην τῶν περιόδων, αἱ ὁποῖαι ἀπαρτίζουν τὸ περιεχόμενον τῶν δύο τόμων κεχωρισμένως. Οὕτω τὸ μὲν πρῶτον κεφάλαιον τοῦ Α΄ τόμου ὑπὸ τὸν γενι-

κὸν τίτλον Γενικαὶ Παρατηρήσεις ἀναλύεται εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ὡς ἑξῆς: Τέταρτος αἰὼν μ.Χ. Διαίρεσις τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, Γεωγραφικὴ κατάστασις, Πληθυσμός, Ἐθνολογία, Κωνσταντινούπολις, ἐνῷ τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ αὐτοῦ τόμου ὑπὸ τὸν τίτλον οἱ Συντελεσταὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἀναλύεται ὡς ἀκολούθως: Χριστιανισμὸς καὶ Ἐκκλησία. Ρωμαϊκὴ παράδοσις. Ἑλληνικὴ ἐπίδρασις. Οἰκονομικά. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Β' τόμου τὸ πρῶτον κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον Γενικαὶ Παρατηρήσεις ἔχει εἰσαγωγικὸν ἐπὶ τῶν ὅσων ἐν συνεχείᾳ θ' ἀναπτυχθοῦν χαρακτῆρα. Πρὶν ἢ ὅμως προχωρήσωμεν, ἐπιβεβλημένον κρίνομεν, ὅπως, κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐξάρωμεν τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἑνὸς ἑκάστου μέρους τῶν μνημονευθέντων εἰσαγωγικῶν κεφαλαίων. Πράγματι ἓν ἕκαστον μέρος ἀποτελεῖ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἰδιαιτέραν μονογραφίαν ἐπὶ τοῦ ἀναπτυσσομένου θέματος. Ταῦτα συνέταξεν ὁ συγγραφεὺς ἔχων ὑπ' ὄψει του ἰδίας ἐρεύνας, ὡς καὶ πορίσματα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἡμεδαπῶν καὶ ξένων ἐρευνητῶν.

Ἡ χρονολογικὴ κατὰ κεφάλαια εἰς τὰς ἐπὶ μέρους δυναστείας ἀνταποκρινομένη διαίρεσις τῆς ὕλης διασπᾶται ἐνίοτε διὰ νὰ παρεμβληθοῦν ἐξόχως ἐνδιαφέροντα κεφάλαια τοῦ βίου τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτω μεταξὺ τοῦ Δ' (Ἡ δυναστεία Λέοντος τοῦ Θρᾳκὸς) καὶ τοῦ ϛ' (Ἡ δυναστεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ) παρεμβάλλεται τὸ Ε' κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον Ἡ μεταβατικὴ ἐποχὴ μέχρι Ἰουστινιανοῦ, ὅπου ὁ λόγος περὶ Βυζαντινῆς τέχνης, περὶ τῶν Γραμμάτων, περὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ὁμοίως μεταξὺ τοῦ Θ' (Δυναστεία τῶν Ἰσαύρων) καὶ τοῦ ΙΑ' (Ἡ ἐξ Ἀμορίου δυναστεία) παρεμβάλλεται τὸ Ι' κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον Ἀνατολὴ καὶ Δύσις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ὅπου ὡς ἐπὶ μέρους θέματα ἀπαντοῦν: Ἵδρυσις τοῦ Φραγκικοῦ κράτους. Κάρολος ὁ Μέγας. Κάρολος, πάπας, Ἀνατολή, Νικηφόρος Α'. Θεόδωρος Στουδίτης. Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Νικηφόρου. Ὁ Νικηφόρος καὶ οἱ Βούλγαροι. Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος.

Τέλος δὲ ὡς δεῖγμα ἐπὶ μέρους ὑποδιαιρέσεως κεφαλαίου ἔστω ἡ ἐπὶ τοῦ Δ' κεφαλαίου τοῦ Β' τόμου: Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος. Ρωμανὸς Λεκαπηνός, Γράμματα. Πόλεμος κατὰ τῶν Ἀράβων. Κοινωνικὰ ζητήματα. Δυνατοί. Οὖγγροι. Πατσινάκαι. Ρῶσοι. Ἰταλία. Εἰς τὰ ὑποκεφάλαια, ἃς τὰ ἀποκαλέσωμεν οὕτω, ταῦτα ἀναπτύσσεται ἡ ἐσωτερική, ἐξωτερική, θρησκευτική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῶν προσώπων ἐκείνων τὰ ὁποῖα διηύθυνον κατὰ τὴν περὶ ἧς λόγος περίοδον τὰ κοινά.

Δὲν ἐπιτρέπεται, πιστεύομεν, ν' ἀντιπαρέλθωμεν καὶ ἕτερον, ἴδιον τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Κ. Ἀμάντου, γνώρισμα. Ὁ συγγραφεὺς παραθέτει εὐρέως καὶ συχνάκις χωρία βυζαντινῶν συγγραφέων. Δὲν πράττει ὅμως τοῦτο αὐθαιρέτως καὶ εἰς τὴν τύχην. Τὰ παρατιθέμενα χωρία ἀποτελοῦν τοὺς καλυτέρους καθρέπτας προσώπων, πραγμάτων καὶ καταστάσεων τῆς ἐξιστορουμένης περιόδου. Τὰ χωρία αὐτὰ ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀτομικὰ

δελτία ποιότητος τῶν εἰς οὓς ἀναφέρονται. Ἡ δὲ τοιαύτη καινοτομία τοῦ καθηγητοῦ Ἀμάντου εἶναι ἀξία ἐξάρσεως.

Τὸ παρὸν σημείωμα θὰ κλείσωμεν ἐξαίροντες τὸ προσωπικὸν ὕφος τοῦ συγγραφέως. Τὸ ὕφος τοῦτο ἐνθυμίζει εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ηὐτύχησαν νὰ ἔχουν αὐτὸν καὶ ἀκαδημαϊκὸν διδάσκαλον, τὸν διδάσκαλον Ἄμαντον, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν ἁπλοῦν καὶ μειλίχιον τόνον, μὲ τὴν ἐπαγωγικὴν διδασκαλίαν του ἐπέτυχε νὰ δημιουργήσῃ πλῆθος μαθητῶν. Δὲν πρέπει δὲ τέλος μόνον εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀφωσιωμένων μαθητῶν του ν' ἀποδοθῇ ἡ εὐρεῖα διάθεσις τοῦ συγγράμματός του, ἀλλὰ καὶ τὰς πολλαπλᾶς ἀρετὰς τὰς ὁποίας τοῦτο ἐμπερικλείει.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ. ΚΟΛΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Μανουὴλ Πανσέληνος, κείμενο Ἀνδρέα Ξυγγοπούλου, ἀντίγραφα, σχέδια καὶ κοσμήματα Φώτη Ζαχαρίου, Ἐκδόσεις Ἀθηνῶν, 1956.

Μὲ τὸν Μανουὴλ Πανσέληνον αἱ «Ἐκδόσεις Ἀθηνῶν» ἐγκαινιάζουν λαμπρὰν σειρὰν βιβλίων ἀφιερωμένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην. Ὁ παρακολουθῶν ἔργα δημοσιευόμενα εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, περιλαμβάνοντα ἢ συγκείμενα ἐξ ὁλοσελίδων ἐγχρώμων φωτογραφιῶν, πολλάκις σχήματος foglio, αἵτινες ἀναπαριστοῦν φορητοὺς πίνακας ἢ τοιχογραφίας, ἐδοκίμαζεν ἄλγος, ἐπειδὴ οὐδὲν τὸ παρόμοιον ἔβλεπε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος εἰς τὴν Ἑλλάδα, τῆς ὁποίας οἱ καλλιτεχνικοὶ θησαυροὶ καὶ μάλιστα οἱ τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἔμενον κατὰ μέγα μέρος ἄγνωστοι εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἴδουν αὐτοὺς ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Ἤδη αἱ «Ἐκδόσεις τῶν Ἀθηνῶν» ἔρχονται νὰ πληρώσουν τὴν ἔλλειψιν καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἐπιτυχέστερον τοῦ ἐφαρμοζομένου ἀλλαχοῦ. Οἱ δημοσιευόμενοι 13 ἔγχρωμοι πίνακες εἶναι φωτογραφίαι ἀντιγράφων ληφθέντων μετὰ πολλῆς ἀκριβείας ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Φώτη Ζαχαρίου, τοῦ ὁποίου ἡ συγκινητικὴ ἀγάπη πρὸς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην κατέστησεν αὐτὸν γνώστην πολλῶν μυστικῶν της. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπεφεύχθησαν λάθη περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν χρωμάτων, βαρύνοντα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ἐγχρώμους φωτογραφίας. Οἱ παρεχόμενοι πίνακες ἀποδίδουν λεπτομερείας καὶ μάλιστα πρόσωπα ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πανσελήνου εἰς τὸ Πρωτᾶτον τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Προηγεῖται τούτων κείμενον τοῦ καθηγητοῦ Ξυγγοπούλου ζηλευτὸν διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἁπλότητά του, ἰδιότητας ἀπορρεούσας ἐκ τῆς βαθείας γνώσεως τῶν θιγομένων θεμάτων, κείμενον ἀπευθυνόμενον κυρίως εἰς τὸν μέσον ἀναγνώστην, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ δι' αὐτοῦ γνωρίσῃ τὰς Καρυὰς καὶ τὸ Πρωτᾶτον καὶ κατατοπισθῇ εἰς τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Πανσέληνον, ἀποκτᾷ καθαρὰν ἰδέαν διὰ τὴν διάταξιν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πρωτάτου, τὴν θέσιν αὐτῶν εἰς τὴν Μακεδονικὴν ζωγραφικήν, τὰ χαρακτηριστικά των γνωρίσματα, τὸν σεβασμὸν τοῦ ἁγιογράφου πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν, τὴν ἰδιομορφίαν του, «τὶς πραγματικὰ θαυμαστὲς γιὰ τὴν ψυχολογική τους ἀλήθεια προσωπογραφίες του» τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν τόλμην τοῦ χρωματισμοῦ του, τὰς ἐπιδράσεις τὰς ὁποίας ἐδέχθη ἀπὸ τὴν Ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν τέχνην ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπὶ τὴν μεταγενεστέραν ἁγιογραφίαν. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Ξυγγοπούλου προδίδουσα πολλὴν ἱκανότητα ἁπλουστεύσεως τῆς ἐπιστήμης χάριν τῶν πολλῶν, ἀφίνει παρὰ τὸν εἰδικόν της σκοπὸν νὰ διαφαίνεται ἡ εἰκονογραφικὴ δεινότης ἡ διακρίνουσα τὰ ἔργα τοῦ συγγραφέως.

Βυζαντινὰ μνημεῖα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ἀρχιτεκτονικὴ - ψηφιδωτὰ - τοιχογραφίες, κείμενο: Μ. Χατζηδάκη, σχέδια: Α. Τάσσου, ἀντίγραφα: Φ. Ζαχαρίου, Ἐκδόσεις Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1956.

Τὸ βιβλίον ἔχει ἐκδοθῆ ὡς δεύτερος τόμος τῆς σειρᾶς, ἡ ὁποία ἀποβλέπει νὰ φέρῃ «τὸ πλατύτερο κοινὸ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης». Οἱ ἐκδόται ἐν ἀρχῇ ἐπεξηγοῦν ὅτι ἐπεδίωξαν ἐπιλογὴν «μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἀντιπροσωπευθοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν περισσότεροι ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι, καλλιτεχνικὲς παραδόσεις καὶ ζωγραφικὲς τάσεις, ἀποφεύγοντας ὅμως τὶς πολὺ γνωστὲς στὸ κοινὸ μορφές».

Δημοσιεύονται 10 καλαίσθητα σχέδια τοῦ Α. Τάσσου, ἅτινα δίδουν σαφῆ ἰδέαν τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν ναῶν — Σκριποῦς, Ὁσίου Λουκᾶ, Δαφνίου, Ὁσίου Μελετίου, Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀθηνῶν, Καπνικαρέας, Ἁγίου Ἐλευθερίου, Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς — καὶ 11 ἔγχρωμοι πίνακες ἀντιγράφων τοῦ Φ. Ζαχαρίου ἀπὸ Μωσαϊκὰ καὶ τοιχογραφίας τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τοῦ Δαφνίου καὶ τῆς Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς. Τῶν πινάκων προηγεῖται κείμενον 18 σελίδων τοῦ Ἐφόρου Βυζ. ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς Μανόλη Χατζηδάκη. Μετὰ σύντομον ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν καὶ μνημόνευσιν τῶν παραγόντων οἵτινες προσδίδουν τὸ ἰδιάζον ὕφος εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἔκφρασιν τοῦ τόπου ἀκολουθεῖ κυρίως αἰσθητικὴ ἑρμηνεία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν μνημείων καὶ ἰδίᾳ τοῦ ζωγραφικοῦ των διακόσμου, διακρινομένη καὶ διὰ τὴν γλαφυρότητα τῆς γλώσσης. Ἡ γνῶσις τῆς νεωτέρας τέχνης ἐπιτρέπει εἰς τὸν συγγραφέα νὰ προβαίνῃ εἰς παραλληλισμοὺς πρὸς ἔργα συγχρόνων ζωγράφων, συντελοῦντας εἰς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν ἑρμηνευομένων. Ἐντὸς τοῦ κειμένου παρατίθενται φωτογραφίαι· εἰς λευκὸν - μέλαν τοῦ Π. Παπαχατζηδάκη, ἀπεικονίζουσαι ψηφιδωτά, καὶ εἰς τὸ τέλος ἀκολουθεῖ συμπληρωματικὸν ὑπόμνημα, ἔνθα παρατίθεται καὶ βιβλιογραφία.

Ἐκ τῶν ἐπεξηγηματικῶν παρατηρήσεων εἰς τὸν Ὅσιον Λουκᾶν «μιὰν ἀπὸ τὶς τέλειες κατασκευὲς ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῆ μὲ σπάνια πληρότητα καὶ γνησιότητα» ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν συνθέσεων τῆς Καθόδου εἰς τὸν Ἅδην, τοῦ Νιπτῆρος καὶ τῆς ἐκφραστικῆς πτυχολογίας τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ νάρθηκος. Τὴν τέχνην τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ὁ Χατζηδάκης δὲν ὑπολαμβάνει οὔτε ἐπαρχιακὴν οὔτε ἰδιαιτέρως μοναστικήν, ἀλλ' ἀντιπροσωπεύουσαν καθολικῆς σημασίας καλλιτεχνικὴν παράδοσιν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου. Θελκτικὴ εἶναι ὡσαύτως ἡ ἑρμηνεία τῆς Βαϊφόρου καὶ τῆς Σταυρώσεως τοῦ Δαφνίου καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυσις τοῦ Παντοκράτορος καὶ λεπτομερείας τῆς Βαϊφόρου τῆς Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς. Τέλος εἰς τὴν κατακλείουσαν τὴν εἰσαγωγὴν σύνοψιν ἐξαίρονται ἡ λιτότης, τὸ μέτρον καὶ ἡ χάρις ὡς ἰδιάζουσαι ἀρεταὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀθηναϊκῶν μνημείων.

Ὁ διεξερχόμενος τὰ δύο ἀνωτέρω ἔργα, ὑπερήφανος διότι εἶδον τὸ φῶς εἰς τὴν χώραν μας, εὔχεται εἰς τὰς «Ἐκδόσεις Ἀθηνῶν» νὰ συνεχίσουν ἐπὶ μακρὸν τὴν τόσον ἐπιτυχῆ των προσπάθειαν καὶ νὰ περιλάβουν εἰς τοὺς τόμους των καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐκ τῶν πλουσίων θησαυρῶν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος.

Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, Ἀρχεῖον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τόμος Η', 1955 - 1956, τεῦχος 2, Ἀθῆναι.

Ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς παρέσχε νέον δεῖγμα τῆς θαυμαστῆς του δραστηριότητος, ἡ ὁποία ἐναγκαλίζεται τὰ μνημεῖα ὁλοκλήρου τῆς χώρας. Ἰδίᾳ οἱ ἐκ Κρήτης βυζαντινολόγοι αἰσθάνονται πολλὴν χαρὰν ἐπειδὴ τὸ ἐνδιαφέρον του ἐστράφη ἐσχάτως ζωηρότερον καὶ πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς νήσου. Εἰς τὸ ἀνὰ χεῖρας τεῦχος περιλαμβάνεται ἄρθρον διὰ τὸ μαρμάρινον τέμπλον τῆς Μονῆς Χελανδαρίου καὶ τὸ πλυντήριον αὐτῆς, τὸ πρῶτον παρόμοιον κτίσμα ὅπερ ὁ συγγραφεὺς συνήντησεν, εἰς ὅσας μέχρι τοῦδε Μονὰς ἔχει ἐπισκεφθῆ. Τὸ πλυντήριον, ἀναγόμενον εἰς τὸν ιη' αἰ., στεγάζεται διὰ δύο καλῶς καὶ σήμερον διατηρουμένων πλινθίνων θόλων καὶ περικλείει σειρὰν ἐκ δέκα ὡραίων μαρμαρίνων σκαφῶν. Ἀκολουθεῖ μελέτη διὰ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ βασιλικῆς τῶν Τρικάλων, χρονολογούμενον μετὰ πιθανότητος εἰς τὰ μέσα ἢ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ε' μ.Χ. αἰῶνος, καὶ ἡ δημοσίευσις δύο καταγράφων ναῶν

τῆς Δ. Κρήτης, τοῦ Χριστοῦ τῶν Μεσκλῶν καὶ τοῦ ῎Αϊ Κὺρ-Γιάννη τοῦ ῾Αλυκια-
νοῦ. ῾Εκάστης τῶν δύο τούτων δημοσιεύσεων προτάσσεται ἀναδίφησις διὰ τὴν ἐξα-
κρίβωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ναοῦ, ἀκολουθεῖ πλήρης ἐξέτασις τοῦ κτη-
ρίου ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως καὶ παρατίθενται διὰ τὸν ῎Αϊ Κὺρ-Γιάννην
ὡραῖαι ἀναπαραστάσεις. Τὸν τελευταῖον ναόν, σταυροειδῆ μετὰ τρούλλου, ἐγγεγραμ-
μένον, τετρακιόνιον, ἐμφανίζοντα ἱκανὰς ἐπιδράσεις τῆς τέχνης τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, ἀνεστήλωσε κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ παρὰ τῷ ῾Υπουργείῳ Παιδείας διεύθυνσις
᾿Αναστηλώσεως, ἧς προΐσταται ὁ σοφὸς καθηγητής. Εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀρχιτεκτο-
νικῆς ἕπεται περιγραφὴ καὶ μελέτη τῶν τοιχογραφιῶν, τῆς εἰκονογραφίας καὶ τεχνο-
τροπίας των, διαστέλλονται ζωγράφοι καὶ ἐξάγονται συμπεράσματα. Αἱ ἀρχαΐζουσαι
τοιχογραφίαι τῶν Μεσκλῶν (ἔργα τοῦ 1303) παρουσιάζουν ἐνδιαφερούσας λεπτομε-
ρείας ὡς εἶναι τὸ θέμα τῆς συλλογῆς τοῦ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ τῆς Σταυ-
ρώσεως ῥέοντος αἵματος ὑπὸ τῆς ἐν προσωποποιήσει εἰκονιζομένης ᾿Εκκλησίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

῎Αννα Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου, Πάτμος μὲ 200 φωτογραφίες ἐκτὸς κειμένου. ᾿Αθήνα 1957, 8⁰, σσ. 82+CXVI.
Collection de l'Institut Français d'Athènes dirigée par Octave Merlier. No 68 (Πόλεις καὶ τοπία τῆς ῾Ελλάδας).

Συνέκδημος τῆς ἱερᾶς νήσου χρήσιμος διὰ τὸν ἐπισκέπτην τῆς ῾Ι. Μονῆς ῾Αγίου
᾿Ιωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Σπηλαίου τῆς ᾿Αποκαλύψεως. Βιβλίον γραμμένον
ἐπαγωγῶς, μὲ βιβλιογραφίαν καὶ γνῶσιν καὶ ὡραιοτάτας εἰκόνας. Μία ἐπὶ πλέον ὑπη-
ρεσία τὴν ὁποίαν τὸ Γαλλικὸν ᾿Ινστιτοῦτον παρέσχε διὰ τὴν γνῶσιν τῶν Βυζαντινῶν
Μνημείων τῆς ῾Ελλάδος. ῾Η εἰσαγωγὴ τῆς κ. Χατζηνικολάου ἔχει καὶ ἱστορικὸν καὶ
φιλολογικὸν χαρακτῆρα.

Ν. Β. Τ.

a) Le Destān D'Umār pacha (Düsturnāme-i Enverī). Texte, traduction et notes par Irène Mélikoff-Sayar, Paris 1954, 4⁰, σσ. 155 (+5).
b) L'Émirat d'Aydin Byzance et l'Occident. recherches sur «La geste d'Umur pacha» par Paul Lemerle, Paris 1957, 8⁰, σσ. 276.
(Bibliothèque Byzantine, Études No 2).

Διὰ τοῦ δευτέρου δημοσιεύματος ὁ καθ. Lemerle ἐκμεταλλεύεται, συνδυάζων
τὰς πηγάς, τὰ δεδομένα τῆς ἐκ τοῦ πρώτου μεταφράσεως.

Ν. Β. Τ.

Στεργίου Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατία. ῾Ηράκλειον 1957, 8⁰, σσ. 159.
(Κρητικὴ ῾Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 1. ᾿Εκδόσεις ῾Εταιρείας Κρητικῶν ῾Ιστορικῶν Μελετῶν).

Δημοσιεύονται ἔγγραφα ἐκ τοῦ Archivio di Stato τῆς Βενετίας ἀφορῶντα εἰς
τὴν ἀνατολικωτάτην περιοχὴν τῆς Κρήτης, τὸ Λασίθι (1343-1583) καὶ στοιχεῖα
ἀπὸ τὴν ῎Εκθεσιν τοῦ Καστροφύλακα, περιέχοντα πληθὺν ὀνοματεπωνύμων τῶν κατὰ
τὸν ιϛ´ αἰ. ῾Ελλήνων κατοίκων, ὧν τὰ πλεῖστα σῴζουν αἱ σημεριναὶ οἰκογένειαι.
᾿Ακολουθοῦν ἄλλα ἀρχειακὰ στοιχεῖα ιϛ´ καὶ ιζ´ αἰ. ἐν πρωτοτύπῳ καὶ μεταφράσει,

σημειώσεις (ἱστορικαὶ διασαφήσεις) καὶ πίνακες. Τὸ βιβλίον παρέχει χρησιμώτατον ὑλικὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ᾿Ενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ καὶ δὴ ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως.

Ν. Β. Τ.

᾿Αναστασίου Π. Χριστοφιλοπούλου, Θέματα Βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐνδιαφέροντα τὴν σύγχρονον πρακτικήν, ᾿Αθῆναι 1957, 8⁰, σσ. 116.

Μεταξὺ ἄλλων θεμάτων (Σχέσεις πρὸς ἑτεροδόξους, βάπτισμα καὶ χρῖσμα, προσέλευσις εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τῶν ἑτεροδόξων καὶ ἀλλοθρήσκων, σχέσις τῆς ἱερωσύνης πρὸς τὴν μοναχικὴν ἰδιότητα, τελετουργικὴ καὶ διοικητικὴ ἐξουσία. ᾿Εκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, χειροτονία καὶ χειροθεσία, ἀπώλεια τῆς ἱερωσύνης, μοναχικὸς βίος, ἐπίσκοποι, ναοὶ καὶ μοναί, ἰδιαιτέρα νομικὴ μεταχείρισις κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Μυστήρια, ἱεραὶ τελεταὶ καὶ προσκύνησις ἁγίων, ᾿Εκκλησιαστικὰ πράγματα, ἐκκλησιαστικὸν ποινικὸν δίκαιον. ᾿Εξομολόγησις καὶ ἀφορισμός), ἅτινα καταλαμβάνουν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου (-σ. 72), ἰδιαιτέραν, καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς πλευρᾶς, ἀξίαν ἔχει ἡ ἔρευνα τοῦ συγγραφέως εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τὸ ἐπιγραφόμενον «῾Η ὑπὸ κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἀνάληψις δημοσίων λειτουργημάτων καὶ ἄσκησις βιοποριστικῶν ἐπαγγελμάτων» (σσ. 73-101) ὅπου καταγράφονται αἱ μαρτυρίαι περὶ τῶν ὅρων *ἀναγραφεύς, ἀπαιτητὴς ἀννώνης, ἀργυροκόπος, ἀργυροπράτης, ἀρμενορράφος, ἀρτοκοπάδιος καὶ ἀρτοπράτης, ἀρχίατρος, βασιλικὸς νοτάριος, βαφεύς, βεστάρχης, γενικός, γεωργός, γλύπτης, γραμματεύς, γραμματικὸς* (δικαστικὸν λειτούργημα), *δουκηνάριος, ἔκδικος, ἐλαιοπράτης, ἐνοικιολόγος, ἐπισκεπτίτης, ἐπιστάτης, ζωγράφος, ἰατρὸς* (καὶ ἀρχίατρος), *ἱστοριογράφος, καθολικὸς κριτής, κάπηλος, κεραμεύς, κλειδοποιός, κολλεκτάριος, κομμερκιάριος, κουβικουλάριος, κουράτωρ (καὶ προκουράτωρ), κραμβιτᾶς* (= λαχανοπώλης!), *κρεοπώλης, κριτὴς τῶν ὀπτιμάτων, κυέστωρ, λινοξόος, μαΐστωρ, μαΐστωρ τῆς σχολῆς τῶν γραμματικῶν, μείζων, μουσιάτωρ* (= ψηφοθέτης), *μυλωνάρχης, οἰκοδόμος, οἰνηγός, πακτωτής, πιστικός, πολιτευόμενος* (= curialis), *πράκτωρ, προκουράτωρ, προνοητὴς* (ἢ ὑποδέκτης), *πρωτοβεστιάριος, πρωτομανδάτωρ, ὁ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς σακέλλης, σαπροσωμάριος, σημαιοφόρος, σιδηρουργός, σκυτοτόμος, στιππουργός, στρατιώτης, σχολαστικός, τέκτων, τζαγγάριος ἢ σκυτοτόμος, τοξοποιός, τραπεζίτης, ὑποδέκτης, χρυσοχόος,* ἀφορώντων εἰς ἐπαγγέλματα κληρικῶν! ῾Ομοίων τῶν ὅρων: *μάγιστροι, πατρίκιοι, πρόεδροι καὶ πρωτοπρόεδροι, ῥέκτωρ,* ἀφορώντων εἰς αὐλικὰ ἀξιώματα, καὶ τῶν ὅρων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῶν μονῶν: *ἀκεστής, βεστιάριος, ῥάπτης, ῥαφεύς, ἁλιεύς, ἀμπελουργός, ἀμπελικός, ἀριστητάριος, ἀροτριῶν, ἀρτοποιός, ἀρτοκόπιος, μάγκιψ, βαγενάρης, βορδονάριος, βουκόλος, γεωργός, ζευγήτης, καλλιγράφος, κηπουρός, κτηνίτης, μάγειρος, ὀψοποιός, μαΐστωρ, μελισσουργός, μετόχιος (-άριος), ναύκληρος, ναυπηγός, ναύτης, νομεὺς προβάτων, ξυλουργός, ὀψαρᾶς, σκυτεύς, στρατεύς, στρατοκόπος, τέκτων, τσαγγάρης, ὑφαντής, χαλκεύς!*

Τὸ βιβλίον κατακλείουν ἐπιμελέστατοι πίνακες πραγμάτων καὶ πηγῶν.

Ν. Β. Τ.

᾿Αναστ. Π. Χριστοφιλοπούλου, Τὸ ῾Ελληνικὸν ᾿Ορθόδοξον ᾿Εκκλησιαστικὸν Δίκαιον κατὰ τὰ ἔτη 1954 καὶ 1955 (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Θεολογία ΚΗ´, 1957), 8⁰, σσ. 43.

Χρήσιμος καὶ συστηματικὴ ἀναγραφή, μετὰ πίνακος ἐν τέλει.

Ν. Β. Τ.

Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία τῆς τελευταίας δεκαετίας (1954 - 1955), Ἰσταμποὺλ 1957, 8°, σσ. 20.
(Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Ὀρθοδοξία).

Ἀναγράφονται χύδην, καὶ χωρὶς ἐνδείξεις περιοδικῶν εἰς ἃ ἐδημοσιεύθησαν, τόπου ἐκδόσεως κ.ἄ. στοιχείων πάντοτε ὠφελίμων, τὰ δημοσιεύματα τὰ ἀφορῶντα τὸν ἑρμηνευτικόν, ἱστορικόν, συστηματικὸν καὶ πρακτικὸν κλάδον τῆς Θεολογίας μας.

Ν. Β. Τ.

Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις 1957, 8°, σσ. 115 (=Ἐπ. Ἐπετ. Θ. Σχ. Π. Ἀθηνῶν 1955 - 1956).

Ἐν σσ. 113 - 115: Ἕτερα ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (51 ἀναγραφαὶ ἀπὸ τοῦ 1935 ἑξ.).

Ν. Β. Τ.

Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, Ὕμνοι, τόμος τρίτος, Μέρος Α΄. Κονδακάρια τοῦ Σινᾶ ὑπὸ Νικολάου Α. Λιβαδάρα, πτυχιούχου Φιλολογίας.
Ἐν Ἀθήναις 1957, 8°, σσ. υνη΄ (+ 6).

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου ἐγένετο ἡ ἀνωτέρω ἐκ 458 σσ. ἔκδοσις καὶ μοὶ ἀφιερώθη, δὲν μὲ ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ νὰ σημειώσω περὶ αὐτῆς ἐνταῦθα (ὁ Γ΄ τόμος ὁλόκληρος θὰ κριθῇ ἀπὸ ἄλλον συνεργάτην τῆς Ἐπετηρίδος).

Ὁ συγγραφεὺς ἀφιέρωσε μίαν τριετίαν συντόνου ἐργασίας διὰ ν' ἀναγνώσῃ καὶ περιγράψῃ (ἐκ μικροταινιῶν) τοὺς Σιναϊτικοὺς Ἑλληνικοὺς κώδικας 925, 926, 927, οἱ ὁποῖοι περιέχουν ὕμνους (κατὰ τὴν τάξιν τῶν Μηναίων - Τριῳδίου - Πεντηκοσταρίου) ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, εἷς δ' ἐξ αὐτῶν (ὁ 927) καὶ ἄλλην ὕλην ὑμνογραφικήν. Οὕτω σήμερον, μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν πατμιακῶν ἑλλην. κωδ. 912, 913 (Ρωμανοῦ Ὕμνοι, Α΄ μέρος, Β΄ τόμου, 1954), γενομένην ὑπὸ τῶν μαθητῶν μου Μάρκου Ναουμίδου καὶ Π. Γ. Νικολοπούλου, ἔχομεν ἐκτενῆ καὶ ἐπιμελημένην καταγραφὴν τῶν περιεχομένων τῶν τριῶν ἐκ τῶν πέντε σιναϊτικῶν κονδακαρίων, ἀπροσίτων ἄλλοτε καὶ οὐδέποτε μέχρι σήμερον χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τῆς ἐκδοτικῆς. Ταῦτα βεβαίως δὲν ἔχουν, διὰ τὸν Ρωμανὸν τοὐλάχιστον, τὴν αὐτὴν ἀξίαν τῶν πατμιακῶν, ἀλλὰ συμπληρώνουν ἐν πολλοῖς ἐκεῖνα καὶ φωτίζουν εἰς πολλὰ τὴν γνῶσιν μας ἐπὶ τῆς ὅλης λειτουργικῆς ὑμνογραφίας τῶν Βυζαντινῶν. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη κρίνων τὴν περιγραφὴν τῶν πατμιακῶν κοντ. ὁ Γάλλος Ch. Astruc (Bulletin de l'Association G. Budé, 1955, σσ. 108 - 109). Ὁ Λιβαδάρας περιγράφει ἐξονυχιστικῶς τοὺς κώδικας, δίδει τὸ περιεχόμενον αὐτῶν (αὐτούσια τὰ προοίμια καὶ τὰ incipit τῶν οἴκων μὲ ὅλας τὰς ἐνδείξεις, μουσικὰς κλπ.), ἐκδίδων οὕτω πολλὰς ἑκατοντάδας κειμένων καὶ ἐπιφέρων πλῆθος βελτιώσεων ἢ παρατηρήσεων καὶ βιβλιογραφικῶν προσδιορισμῶν εἰς αὐτά.

Μεγάλης σημασίας εἶναι οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν περιγραφὴν Πίνακες ἤτοι:

α΄) *Ἁγίων*, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πατμιακῶν, σιναϊτικῶν κοντακαρίων, τοῦ Corsinius καὶ τοῦ Mosquensis. Ὁ πίναξ δεικνύει τοὺς κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἐν λόγῳ λειτουργικῶν κωδίκων περιλαμβανομένους εἰς τὸ ἑορτολόγιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁγίων καὶ τῶν ἑορτῶν (δεσποτικῶν, θεομητορικῶν κλπ.).

β΄) *Προοιμίων* τῶν Ὕμνων εἰς τὰ μελετηθέντα κοντακάρια, ὁμοίως καὶ

γ΄) *οἴκων*. Ὁ Πίναξ οὗτος ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀποδελτιώσεως τῶν ἐν τοῖς πατμιακοῖς κοντακαρίοις οἴκων ὑπὸ τοῦ νέου φιλολόγου κ. Γεωργίου Μοραγλῆ.

δ΄) Πίναξ ἐφυμνίων (ἀνακλωμένων δηλονότι, κατὰ Νικολόπουλον) καὶ

ε΄) Πίναξ παραδόσεως τῶν ὕμνων δι' ὅλων τῶν γνωστῶν κοντακαρίων.

Ὁ παραστατικὸς οὗτος πίναξ εἶναι χρησιμώτατος διὰ τὴν ἄμεσον ἐξακρίβωσιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως οἱουδήποτε ὕμνου. Ὁ Λιβαδάρας ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὅλας τὰς μικροταινίας τὰς ὁποίας συνεκεντρώσαμεν ἐπὶ τούτῳ. Πολλοὺς ἐκ τῶν κωδίκων τούτων δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Krumbacher εἰς τὴν περὶ Ἀκροστιχίδος ἐργασίαν του, ἡ ὁποία οὕτω ἐν πολλοῖς ἠχρηστεύθη. Βεβαίως ὁ Kr. ἐγνώριζε (καὶ πολλάκις ἠγνόει) ἄλλους κώδικας (λειτουργικοὺς ἀλλ' οὐχὶ κοντακάρια) περιέχοντας μερικῶς ὕμνους, δευτερευούσης πάντοτε σημασίας διὰ τὴν χειρ/φον παράδοσιν τῶν ἐν λόγῳ κειμένων.

Διὰ τῆς πολυμόχθου ἐργασίας τοῦ Λιβαδάρα (ἣν οὗτος ἔφερεν εἰς φῶς τῆς δημοσιότητος πρὶν ἢ συμπληρώσῃ τὸ 25ον ἔτος τῆς ἡλικίας του), ἐτέθη θεμέλιον διὰ τὴν μελέτην τῆς ὑμνογραφίας μας καὶ ἐπετελέσθη χρησιμώτατον ἔργον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Anthologie Grecque. Première partie. Anthologie Palatine, tome VII (livre IX, épigr. 1 - 358). Texte établi par Pierre Waltz, traduit par Guy Soury. Paris 1957, 8°, σσ. LXIII+143+143 (+5).
(Collection des Universités de France, publié sous le patronage de l'Association Guillaume Budé).

Μετὰ πολυχρόνιον διακοπὴν (ἀπὸ τοῦ 1944, ὅτε ἐξεδόθη ὁ VI τόμος) συνεχίζεται ἡ ἔκδοσις τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας. Τὸν Ἰούλιον 1945 ἀπεβίωσεν ὁ καθ. P. Waltz, ἐχρειάσθη δὲ νὰ συμπληρωθοῦν αἱ μεταφράσεις, αἱ σημειώσεις ὑπὸ ἄλλων συνεργατῶν, μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ καθ. A. Dain εἰς τὰ βραχέα προλεγόμενά του. Τούτων ἕπεται ἡ Notice, πραγματευομένη τὸ θέμα τῆς χειρογράφου παραδόσεως κ.ἄ. συναφῆ ζητήματα, ὀφειλομένη δ' εἰς τὸν P. Waltz. Ἕπεται κατ' ἀντιστοιχίαν, ὡς συνήθως, τὸ κείμενον, καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασις, τὰ κριτικὰ ὑπομνήματα καὶ ὁ ὑπομνηματισμὸς τῶν ἐπιγραμμάτων 1 - 358. Ταῦτα εἶναι τὰ *ἐπιδεικτικά*.

Δυστυχῶς φαίνεται ἀπίθανον ὅτι τὸ ἀναληφθὲν ἀπὸ τοῦ 1928 ἔργον θ' ἀχθῇ εἰς πέρας, δεδομένου ὅτι ὑπολείπεται πρὸς ἔκδοσιν τὸ ἥμισυ περίπου τῆς Παλατίνης, ἡ Πλανούδειος Ἀνθολογία, καὶ τὰ ἐκ λίθων κ.ἄ. γνωστὰ ἐπιγράμματα. Πρὸς ὁλοκλήρωσιν δὲ τῆς ὅλης Ἀνθολογίας δέον εἰς τὸ μέλλον νὰ προστεθοῦν εἰς τὴν Ἑλλην. Ἀνθολογίαν τὰ Χριστιανικὰ Ἐπιγράμματα ὧν τὴν συναγωγὴν ἀνέλαβεν ἀπὸ ἐτῶν ὁ μαθητής μου κ. Ἀθ. Κομίνης, ἀνερχόμενα εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας (πρβλ. Ἀθηνᾶ ΝΖ΄, 1953, σσ. 390).

Ν. Β. Τ.

Franz Babinger, Schriftenverzeichnis 1952 - 1957. Werkdund- Druckerei Würzburg, August 1957, 8°, σσ. 8.

Συμπλήρωμα τῆς κατὰ τὴν 15ην Ἰαν. 1951 ἐκδοθείσης ἀναγραφῆς τοῦ καθηγητοῦ κ. Bab. διὰ τὰ ἔτη 1910 - 1951 εἰς « Serta Monacensia ».

Ν. Β. Τ.

Franz Babinger, Die Aufreichnungen der Genuesen Jacopo de Promontorio - de Campis über den Osmanenstaat um 1475, Munchen 1957, 12°, σσ. 95.
(Bayerische Akademie der Wisseschaften, Phil.-historische Klasse. Sitzungsberichte - Jahrgang 1956, Heft 8).

Ν. Β. Τ.

Βυζαντινὰ κείμενα· ἐπιμέλεια Διον. Α. Ζακυθηνοῦ. Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 3, Ἀθῆναι (1957), 8⁰, σσ. ις' + 358 (+ 2).

Ὁ συν. κ. Ζακυθηνὸς συνέταξε τὴν ὡραιοτάτην αὐτὴν ἀνθολογίαν *λογίων* Βυζαντινῶν *πεζογράφων*, εἰς τὴν ὁποίαν προέταξε σύντομον ἀλλὰ μεστὴν εἰσαγωγὴν μετὰ βιβλιογραφίας. Ἐχώρισε τὴν ὕλην του εἰς πέντε μέρη ὑπὸ τοὺς τίτλους: *Εἰς τὸ μεταίχμιον δύο κόσμων, Τὸ χριστιανικὸν ρωμαϊκὸν κράτος τῆς οἰκουμένης, Ἔρως Θεοῦ, Τὸ οἰκουμενικὸν χριστιανικὸν κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Πόνος πατρίδος.* Ἐπέταξε δὲ ἀλφαβητικὸν πίνακα τῶν 30 ἀνθολογηθέντων συγγραφέων, δι' ἕνα ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔγραψε μικρὸν βιογραφικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν σημείωμα, πλήρως ἐνημερωμένον. Οἱ ἐπιλεγέντες συγγραφεῖς εἶναι ἱστορικοί, ῥήτορες, ἐπιστολογράφοι, συγγραφεῖς βίων ἁγίων κλπ. Διὰ τῆς λίαν ἐπιμελημένης αὐτῆς ἐργασίας δίδεται μία καλὴ ἰδέα περὶ τῆς πλουσιωτάτης βυζαντινῆς πεζογραφίας, ἀλλ' οὐχὶ πλήρης. Οἱ συγγραφεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τοὐλάχιστον 100 (ἄρα καὶ οἱ τόμοι τρεῖς). Ὡς πρὸς τὴν ποίησιν (ὑμνογραφίαν δηλαδὴ κυρίως) εἶναι ἀναγκαία μία ἄλλη ἀνθολογία. Ἀλλὰ διὰ τοιαύτης ἐκτάσεως ἀνθολόγησιν τῶν Βυζαντινῶν δὲν εἶχε χῶρον ἡ «Βασικὴ Βιβλιοθήκη».

N. B. T.

The Byzantin Manuscript Tradition of the tragedies of Euripides, by Alexander Turyn, Urbana 1957, 8⁰, σσ. X + 415 + XXIV πίν.
(Illinois Studies in Language and Literature: Vol. 43).

Ὁ ἐν Οὐρμπάνα κλασσικὸς φιλόλογος καὶ παλαιογράφος καθηγ. κ. Ἀλέξ. Turyn, μετὰ τὴν μελέτην ἀναλόγων προβλημάτων τοῦ Πινδάρου κ.ἄ. ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος, προέβη εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ τραγικοῦ Εὐριπίδου, λαβὼν ὑπ' ὄψιν πολυάριθμα ἀνὰ τὰς βιβλιοθήκας τοῦ κόσμου χει/φα καὶ ἐξετάσας τὸ ζήτημα τῶν διασκευῶν, ἐκδόσεων κλπ.

N. B. T.

Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863. *Ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ὅπου δήποτε ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων καὶ ἐντύπων ἐν γένει ὑπὸ Δημητρίου Σ. Γκίνη καὶ Βαλερίου Γ. Μέξα († 1937). Τόμος τρίτος, περιέχων τὰ ἔντυπα τῶν ἐτῶν 1856 - 1863, τὰς προσθήκας τῶν ἐτῶν 1800 - 1855 καὶ τὸ εὑρετήριον τῶν κυρίων ὀνομάτων. Ἐν Ἀθήναις 1957, 4⁰, σσ. IX + 625.*
(Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμος 11ος).

Μετὰ μακρὰν ἀναμονήν, μετὰ τοὺς τόμους Α' (1939) καὶ Β' (1941), συνεπληρώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ὁ ὡς ἄνω πολύμοχθος τόμος, ὀφειλόμενος ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ κ. Δ. Σ. Γκίνη, διὰ τοῦ ὁποίου κατεγράφησαν ἁπλῶς τὰ βιβλία τὰ ἐκδοθέντα ἀπὸ τοῦ 1800 - 1863. Ὡς γνωστὸν μέχρι τοῦ 1800 φθάνει ἡ Bibliographie Hellènique τοῦ É. Legrand, ἡ ὁποία ὅμως ἀνατυπώνει καὶ σπάνια κείμενα ἐκ τῶν καταγραφομένων βιβλίων. Τὰ καταγραφέντα κατὰ τὰ ὡς ἄνω ἔτη ἑλληνικὰ βιβλία ὑπὸ τῶν Γκίνη καὶ Μέξα ἀνέρχονται εἰς 10.928, σημειοῦνται δὲ πάντοτε αἱ βιβλιοθῆκαι ὅπου οἱ βιβλιογράφοι τὰ εἶδον.

Ὁ κ. Γκίνης προλογίζων λέγει, ὅτι λόγοι ἀνεξάρτητοι τῆς θελήσεώς του τὸν ἠνάγκασαν νὰ παραιτηθῇ τῆς συνεκτυπώσεως α') τοῦ Πίνακος ἐφημ. καὶ περιοδ., β') τοῦ καθ' ὕλην εὑρετηρίου καὶ γ') τοῦ Πίνακος τυπογραφείων. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ταχέως ἡ Ἀκαδημία θὰ δημοσιεύσῃ τὸ σχετικὸν συμπλήρωμα.

N. B. T.
5 - 2 - 1958

Silloge Bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati, Roma 1957, 8⁰, σσ. XXIII + 426 + 1 πίναξ (εἰκὼν τοῦ τιμωμένου).
(Studi Bizantini e Neoellenici... volume nono).

Συνεργάζονται οἱ G. Agnello, K. Ἄμαντος, M. Ἀνάστος, P. Charanis, A. Dain, E. Follieri, C. Giannelli, J. Gill, R. Guilland, F. Halkin, G. Hofmann, Ἐ. Κριαρᾶς, Φ. Κουκουλές, V. Laurent, P. Lemerle, R. J. Loenertz, T. Minisci, O. Parlangèli, Γ. Σωτηρίου, N. Τωμαδάκης, Γ. Ζώρας κ.ἄ.

Ἐν ἀρχῇ βιβλιογραφία τοῦ τιμωμένου καθηγητοῦ Mercati. N. B. T.

Studia Patristica et Byzantina:
(2 Heft) Die theologische Arbeitsweise des Johannes von Damaskus von Basilius Studer, 1956, 8⁰, σσ. XVII + 141.
(3 Heft) Christliche Metaphysik in Byzanz 1 Die Illuminationslehre des Michael Psellos und Joannes Italos von Pericles Joannou, 8⁰, σσ. VIII + 152.
(4 Heft) Joannes Jtalos, Quaestiones Quodlibetales (Ἀπορίαι καὶ Λύσεις) editio princeps von Perikles Joannou, 1956, 8⁰, σσ. XII (+ IV) + 192.

Περικλῆς Joannou εἶναι ὁ ἐξ Ἀρμενίας πρώην οὐνίτης ἱερεὺς Πέτρος Joannou περὶ οὗ ἴδε Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955, σσ. 128 - 130.

N. B. T.

P. Joannou: Das Menologion des Despoten Demetrios I Palaiologos, BZ 50, 1957, σσ. 307 - 309.
Στ. 8 - 9 (σ. 307):

πρὸς γὰρ τὸν ἑσμὸν τῶν παθῶν τῶν δυσμάχων
ἐχρῆν τὸν ἑσμὸν συνδραμεῖν τῶν συμμάχων.

Ὁ ἐκδότης πρῶτον θὰ ἔπρεπε νὰ μάθῃ ἑλληνικὰ καὶ εἶτα νὰ βιβλιοκρίνῃ τὰ βιβλία τῶν Ἑλλήνων βυζαντινολόγων.

N. B. T.

The Hymns of the Hirmolohium part III 2. Transcribed by Aglaia Ayoutanti, revised and annotated by H. J. W. Tillyard.
Copenhagen 1956, 8⁰ μέγα, σσ. IX + 95. N. B. T.

Franz Dölger, Byzantinische Diplomatik, 1956, 8⁰, σσ. XVI + 419 + πίν.

Συναγωγὴ διαφόρων μελετῶν τοῦ καθ. Dölger ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς διπλωματικῆς. Λίαν ἐνδιαφέροντες πίνακες ἐν τέλει.

N. B. T.

Charles Diehl, Byzantium: Greatness and decline translated from the French by Naomi Walford. With introduction and bibliography by Peter Charanis. Rutgers University Press, New Brunswick - New Jersey, 1957, 8⁰, σσ. XVIII + 366.

Τὸ ἔργον εἶναι χρήσιμον διὰ τὴν βιβλιογραφίαν. Ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ κ. Χαρανῆς δὲν παρακολουθεῖ τὴν ἑλληνικὴν βυζαντινολογικὴν βιβλιογραφίαν ὅσον πρέπει, οὕτω δ' ἡ βιβλιογραφία του εἶναι ἐλλιπεστάτη ἀπὸ ἑλλην. ἀπόψεως.

N. B. T.

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204 - 1453). Φραγκοκρατία καὶ Παλαιολόγειοι χρόνοι. Τεῦχος πρῶτον: Ὁ δέκατος τρίτος αἰών. Ἐν Ἀθήναις 1957, 8ο, σσ. 128.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον: Ἡ ἅλωσις καὶ ἡ φραγκοκρατία ἐξετάζονται ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης. Ἑκάτερον ἀκολουθοῦν κείμενα χαρακτηριστικὰ κατὰ τὰς νεωτέρας καὶ καλυτέρας ἐκδόσεις.

Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον: Οἱ λόγιοι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου περιλαμβάνονται Ἰωάννης Ἀπόκαυκος μητροπολίτης Ναυπάκτου, Γεώργιος Βαρδάνης ἀττικὸς μητροπολίτης Κερκύρας καὶ Δημήτριος Χωματιανὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος, ὡς καὶ Παράρτημα περιέχον ἑπτὰ ἔγγραφα.

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον: Οἱ λόγιοι τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας περιλαμβάνει Νικήταν Χωνιάτην, Νικηφόρον Βλεμμίδην, Γεώργιον Ἀκροπολίτην (Παράρτημα κειμένων τοῦ ἱστορικοῦ τούτου συγγρ.), τὸν μαθητὴν τῶν τελευταίων Θεόδωρον Β' Λάσκαριν (καὶ κείμενα αὐτοῦ) καὶ τὸν Γεώργιον Παχυμέρην.

Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον Δ': Οἱ Θεολόγοι, περικλείει Γερμανὸν τὸν Β', τοὺς Ἀρσενιάτας, Γεώργιον τὸν Κύπριον καὶ Ἀθανάσιον Α' Κωνσταντινουπόλεως μετά τινων κειμένων (ἐπιστολῶν κλπ.) αὐτῶν.

Τὰς περὶ Ἀποκαύκου καὶ Βαρδάνου μελέτας τοῦ συγγραφέως συμπληροῖ ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος τόμου (ΚΖ', 1957, σ. 3 ἑξ.) καταγραφομένη ἀλληλογραφία αὐτῶν καὶ πρὸς αὐτούς.

Τὸ βιβλίον, ἀπολύτως ἐνημερωμένον εἰς τὴν ἐκλεκτικὴν βιβλιογραφίαν του, ἐχρησίμευσε διὰ τὰς παραδόσεις τοῦ καθηγ. Τωμαδάκη κατὰ τὰ ἔτη 1955 - 1957, ὅτε καὶ ἐδιδάχθησαν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κείμενα, εἰς ἱκανὰ σημεῖα αὐτῶν βελτιωθέντα ὑπὸ τοῦ συγγρ.

Β. Μ.

Const. Papas, L'urbanisme et l'architecture populaire dans les Cyclades, Paris 1957, σ. 152.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Κωνστ. Παπᾶ, διπλωματούχου τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου καὶ Δρος τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, εἶναι συντεταγμένον μὲ ἀκρίβειαν, εὐσυνειδησίαν καὶ γλαφυρότητα. Συνοδευόμενον ἀπὸ πολυάριθμα καλλιτεχνικώτατα σχέδια τοῦ συγγραφέως καὶ ἀπὸ ἐπιτυχεῖς φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις, ἀποτελεῖ ἐξαίρετον καὶ λίαν εὐπρόσδεκτον συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πολεοδομίας καὶ τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Κυκλάδων, περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγαι καὶ κατὰ στενὰς μόνον περιοχὰς μελέται ἐδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε.

Α. Κ. Ο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ[1]

ἰδίᾳ τῶν ἐτῶν 1956 - 1957 ὑπὸ Ἑλλήνων δημοσιευθεισῶν μελετῶν σχετιζομένων κατά τινα τρόπον μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΒΜΕ	= Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος (Ἀ. Ὀρλάνδου) περ., Ἀθῆναι.
ΑΕΚΔ	= Ἀρχεῖον Ἐκκλ. καὶ Κανον. Δικαίου (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηνᾶ	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΘΛΓΘ	= Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀκτῖνες	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀναγέννησις	= (περ.), Χανιά.
ΑΠ	= Ἀρχεῖον. Πόντου (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΠΞ	= Ἅγιος Παῦλος ὁ Ξηροποταμίτης (περ.), Ἅγιον Ὄρος.
Γεν.Στρ.Ἐπ.	= Γενικὴ στρατιωτικὴ ἐπιθεώρησις (περ.), Ἀθῆναι.
ΓΠ	= Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΔΑ	= Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΙΕΕ	= Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐκκλησία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἑλληνικὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΕΜΑ	= Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου (περ. Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν).
Ἐφημέριος	= (περ.), παράρτημα περ. « Ἐκκλησία », Ἀθῆναι.
ΕΦΘΣ	= Ἐπετηρὶς Φοιτητικοῦ Θεολ. Συνδέσμου (Πανεπ. Ἀθηνῶν).
ΕΦΣΑ	= Ἐπιστ. Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (περ.).
ΗΕ	= Ἠπειρωτικὴ Ἑστία (περ.), Ἰωάννινα.
HLC	= L'Hellénisme Contemporain (περ.), Ἀθῆναι.
Ἠλειακὰ	= (περ.), Λεχαινά.
Θεολογία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Θρᾳκικὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Κερ.Χρ.	= Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ (περ.), Κέρκυρα.
Κρ.Ε.	= Κρητικὴ Ἑστία (περ.), Χανιά.
Κρ.Χρ.	= Κρητικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἡράκλειον.
Κυκλαδικὰ	= (περ.), Ἑρμούπολις.
Κυπρ.Σ.	= Κυπριακαὶ Σπουδαὶ (περ.), Λευκωσία.
Μακεδονικὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΜΓ	= Μεσσηνιακὰ Γράμματα.

1 Συνετάχθη ὑπὸ τῶν φ.Φ. Κωνστ. Α. Μανάφη καὶ Δημ. Ν. Παγκάλου.

Mel.Merlier = Mellange Octave et Melpo Merlier.
Μικρ.Χρον. = Μικρασιατικά Χρονικά (περ.), Ἀθῆναι.
ΝΕ = Νέα Ἑστία (περ.), Ἀθῆναι.
ΝΣ = Νέα Σιὼν (περ.), Ἱεροσόλυμα.
Ὀρθοδοξία = (περ.), Κωνσταντινούπολις.
ΠΑΑ = Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
ΠΒΣΘ = Πεπραγμένα τοῦ Θ' διεθνοῦς βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου Θεσσαλονίκης (Παράρτημα περ. Ἑλληνικά, ἀρ. 7), Θεσσαλονίκη.
Πελ. = Πελοποννησιακὰ (περ.).
ΠΕ = Ποντιακὴ Ἑστία (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΠΕΠ = Πρακτικὰ Α' συνεδρίου τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ.
Πλάτων = (περ.), Ἀθῆναι.
SBN = Studi Bizantini e Neoellenici (περ.), Ρώμη.

1. ΓΕΝΙΚΑ
(καὶ Κωδίκων κατάλογοι)

ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ ΣΩΤ. Τὰ χριστιανικὰ πλαίσια τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 393 - 399.
ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΟΥ. Ἡ ἅλωσις τῆς Πόλης (Δράμα), 48, 12⁰, ἄ.ἔ.
ΑΠΟΣΚΙΤΟΥ ΜΑΡΘΑ. Βυζάντιο καὶ Παπαδιαμάντης, ΝΕ, 50, 1956, 244 - 252.
ΒΑΣΙΛΑ ΗΛ. Ὁ πάτερ Κοσμᾶς στὴν Πρέβεζα, ΗΕ, ς', 1957, 225 - 230.
ΒΕΗ ΝΙΚΟΥ Α. Σημειώματα ἐξ ἐντύπων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Λευκασίου, Πελ., Α', 1956, 454 - 455.
— Παλαιὰ βιβλία καὶ χειρόγραφα, Πελ., Α', 1956, 455.
— Ὁ τρίτος κῶδιξ τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, ΕΜΑ, ς', 1956, 3 - 58.
ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ Κ. Ι. Τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ξ. Α. Σιδερίδου κατάλοιπα αὐτοῦ, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 329 - 347, 493 - 508.
ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ (ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΑΜΟΥ). Τὸ νόημα τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 204 - 209, 223 - 225.
Ἐκκλησιαστικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ δισέκτου ἔτους 1956. Ἐπιστασίᾳ Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἔτος τριακοστὸν τρίτον, 16⁰, 350 (+2).
Ἐκκλησιαστικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1957... Ἔτος τριακοστὸν τέταρτον, 16⁰, 331 (+3).
ΕΡΑΣΤΟΥ Β. Κοινωνικαὶ ἰδέαι τοῦ Κλήμεντος, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 207 - 210.
— Πῶς βλέπει ὁ Newman τοὺς Πατέρας, Ἀκτῖνες, Κ', 1957, 20 - 25.
ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ †. Συμπληρωματικὸς κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων Ἱερᾶς Μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὄρους, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 233 - 271.
ΖΑΚΥΤΗΙΝΟS D. A. Phédon Koukoulès, Nicolas Vlachos, HLC, Deuxième Serie Tome X, Fasc. 1 Janvier - Février 1956
ΗΛΙΑΔΟΥ ΒΑΣ. Ὁ Ἱερὸς Λόφος τῆς Χάλκης ἔνθα ὑψοῦται ἡ περίφημος Θεολογικὴ Σχολή, Ἐφημέριος, ς', 372 - 375.
ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Ν. Τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, 20, 1957.
ΚΑΨΑΛΗ Γ. Ἡ Βαρδούνια καὶ οἱ Τουρκοβαρδουνιῶτες, Πελ., Β', 1957, 91 - 140.
Κ. Δ. Ψ. Τὸ φραγκαπήδημα, Ἠλειακά, 1956, 186 - 188.

ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ Φ. Ἁγιογραφικοὶ χαρακτῆρες Ἁγίων ἑορταζομένων κατὰ τὸν Ἰανουάριον καθὼς καὶ ὑποθέσεων Δεσποτικῶν Ἑορτῶν, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 13 - 14.
— Ἁγίων κατὰ Φεβρουάριον, 26 - 28.
— Ἁγίων κατὰ Μάρτιον, 72 - 73.
— Ἁγίων κατ' Ἀπρίλιον, 108 - 110.
ΚΟΥΓΕΑ ΣΩΚΡ. Β. Ἡ περιπέτεια τῆς (Νέας Ἑλλάδος) τοῦ Ζαβίρα, ΝΕ, 61, 1957, 200 - 203.
ΚΟΥΚΟΥ ΕΛ. Ε. Ἑλληνοχριστιανικὰ ἰδανικὰ καὶ παιδεία, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 74 - 78, 122 - 128.
ΚΟΥΡΚΟΥΛΑ Κ. Κορυφαῖοι ἐπιστήμονες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 257 - 261.
ΚΤΕΝΙΔΗ Φ. Εἰκοστὴ ἐνάτη Μαΐου 1453, ΠΕ, Ζ', 1956, 3699 - 3702.
ΚΥΡΡΗ ΚΩΝΣΤ. Π. Κυπριακὰ καὶ Ἀμμοχώστεια μελετήματα καὶ δοκίμια, τόμος Α', Τάσεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης - Ἡ καταγωγὴ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς φιλοσοφίας - Ἐνδείξεις περὶ μητρικοῦ δικαίου ἐν Ἀμμοχώστῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κύπρου, 8⁰, 1957, 164.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Κ. Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς παράγων τῆς ψυχικῆς ὑγείας, ΠΕΠ, 1956, 241 - 250.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΙΡΗΝΟΥΠΟΛΕΩΣ. Τὸ βυζαντινὸν Σκούταρι καὶ τὰ μοναστήρια του, Ὀρθοδοξία, ΛΒ', 1957, 6 - 10.
— Τὸ Μπέϊογλου κατὰ καὶ μετὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, Ὀρθοδοξία, ΛΒ', 1957, 146 - 150.
— Ἡ διαρρύθμισις τῶν νοσοκομείων κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, Ὀρθοδοξία, ΛΒ', 1957, 432 - 433.
ΚΩΤΣΑΚΗ Δ. Αἱ ἐπιστῆμαι κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου, ΠΕΠ, 1956, 169 - 186.
ΛΑΜΨΙΔΟΥ ΟΔΥΣΣΕΩΣ. Ποντιακαὶ Ἔρευναι. 1) Οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1461 - 1922). Α' Πολιτικὴ Ἱστορία, 8⁰, 1957, 96.
— Σχόλια εἰς τὸν ὡς Δελφικὸν φερόμενον χρησμὸν πρὸς τὸν αὐτοκρ. Ἰουλιανόν, Πλάτων, Θ', 1957, 133 - 135.
LAMPSIDIS O. La traditions manuscrite de la chronique de Panaretos, Mel. Merlier, III, 1957, 93 - 97.
ΛΙΒΑΔΑΡΑ Ν. Α. Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Πειραιῶς, ΔΙΕΕ, ΙΑ', 1956, 202 - 213.
ΛΟΥΪΖΙΔΟΥ Λ. Αἱ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τῶν παραινετικῶν γνωμῶν Κάτωνος τοῦ Ρωμαίου καὶ ὁ τοῦ κώδικος 357 τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Μονῆς τοῦ Διονυσίου, Πλάτων, Η', 1956, 206 - 221.
ΜΑΚΡΥΜΙΧΑΛΟΥ Σ. Ι. Χριστόφορος Ἄγγελος. Ὁ Ἑλληνοδιδάσκαλος τῆς Ὀξφόρδης, Πελ., Β', 1957, 219 - 246.
ΜΑΜΩΝΗ Κ. Τρεῖς κώδικες τῆς ἐπισκοπῆς Μετρῶν καὶ Ἀθύρα, ΑΘΛΓΘ, ΚΑ', 1956, 129 - 176+1 πίν.
ΜΑΝΑΦΗ ΚΩΝΣΤ. Α. Σημείωμα περὶ τῶν συμπληρωματικῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων τῆς Ι. Μ. Διονυσίου, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 387 - 390.
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Μ. Ι. Ἡ ἀλληλογραφία τῶν Γρηγοροπούλων χρονολογουμένη (1493 - 1501), ΕΜΑ, ς', 1956, 156 - 209.
— Ἔκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου πεπραγμένων κατὰ τὸ 1956, ΕΜΑ, ς', 1956, 223.

ΜΑΡΚΑΚΗ ΠΕΤΡΟΥ. Λάσκαρις Κανονός, ἕνας Ἕλληνας περιηγητὴς τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, ΜΓ, 232 - 235.
ΜΕΡΤΖΙΟΥ Κ. Δ. Συμπλήρωμα εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Χρονογραφίαν, ΗΕ, ϛ', 1957, 485 - 497.
ΜΟΣΧΟΝΑ Θ. Δ. Κοπτικὸν χειρόγραφον περὶ τοῦ Ἁγίου Θεράποντος, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 226 - 227.
— Δίπτυχον ἑλληνικῶν ἀνεκδότων χειρογράφων α' Πατριαρχικῆς Ἀλεξανδρείας 131 (126 Ρ.Π.Δ.) β' Ἐσκοριὰλ ΦΙΙΙ/11 (Publication de l'Institut d'études orientales de la bibliothéque Patriarcale d'Alexandrie), Alexandrie 1957.
ΜΟΥΣΤΑΚΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ. Τὸ Ἅγιον Ὄρος Ἄθω, 8⁰, 152.
ΜΠΑΛΑΝΟΥ Δ. Ἡ ἔννοια τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ΠΕΠ, 1956, 193 - 196.
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ Π. Ι. Εἰσήγησις εἰς τὸ συνέδριον τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 289 - 294.
ΠΕΤΡΑΚΗ Σ. Λ. Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Διάλεξις γενομένη εἰς τὴν λέσχην «Ὁ Θεοτοκόπουλος». Ἡράκλειον Κρήτης 1957, 12⁰, 24.
ΠΟΛΙΤΗ ΛΙΝΟΥ. Κατάλογος λειτουργικῶν εἰληταρίων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου, Μακεδονικά, Δ', 1957, 403 - 408+πίν.
Πρακτικὰ τοῦ Α' Συνεδρίου ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ (13 - 16 Μαΐου 1956), 8⁰, 386.
ΡΩΜΑΙΟΥ Κ. Α. Τοπογραφικὰ τῆς Φραγκοκρατίας, Πελ., Β', 1957, 1 - 26.
ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΒΑΣ. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ μετὰ τὸν Ὠριγένη, Ὀρθοδοξία, ΛΒ', 1957, 362 - 370, 445 - 460.
ΤΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΜ. ΑΡΧ. Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλ. τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, Ὀρθοδοξία, ΛΑ', 1956, 79 - 94, 195 - 210, 304 - 320, ΛΒ', 1957, 41 - 57, 194 - 210, 371 - 386, 495 - 502.
ΤΩΜΑΔΑΚΗ ΝΙΚ. Β. Ἰωάννης Β. Παπαδόπουλος, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 393 - 395.
— Πέμπτον διεθνὲς συνέδριον τῶν σπουδῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, Ἀθηνᾶ, Ξ', 1956, 286 - 288.
— Περὶ τοῦ ἔργου τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας ἐν Ἀθήναις, Ἀθηνᾶ, ΞΑ', 1957, 331 - 338.
— Ἡ ἔννοια καὶ ἡ ἀξία τῆς Ἑλληνικῆς Παραδόσεως. Σύγχρονα προβλήματα, 1957, 208 - 221.
ΦΕΡΕΤΟΥ ΜΙΜΗ ΗΛ. Ἡ παιδεία στὴν Καλαμάτα στὴν Τουρκοκρατία καὶ μέχρι 1835, ΜΓ, 1956,
ΦΩΤΙΑΔΟΥ Ε. Π. Ἑλλὰς καὶ Ἀσία, Γεν.Στρ.Ἐπ., Η', ἀρ. 1, 1957, 44 - 53.
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, Κατάλογος λειτουργικῶν εἰληταρίων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, Μακεδονικά, Δ', 1957, 391 - 402.

2. ΓΛΩΣΣΑ

ΑΝΔΡΙΩΤΗ Ν. Π. Ἡ κράση τοῦ συμπλέγματος ου+ε σὲ ο στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἑλληνική, Mel. Merlier, I, 1956, 1 - 11.
ANDRIOTES NIC. P. The confederate state of Skopie and its language, Athens 1957, 60+δ'.
ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ. Β. Περὶ τοῦ ὀνόματος Δικαῖος ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ΕΜΑ, ϛ', 1956, 210 - 222.

ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ. Β. ἐλαύνω - λάμνω. Παράγωγα καὶ σύνθετα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὰς νεοελληνικὰς διαλέκτους, Ἀθηνᾶ, Ξ', 1956, 234 - 266.
— Τὸ ἀσυνίζητον εἰς τὴν διάλεκτον τοῦ Πόντου, ΑΠ, 21, 1956, 26 - 42.
— Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ τοπωνύμια ἐκ Μάνης (Συμβολὴ δευτέρα), Πελ., Β', 1957, 302 - 334.
— Γλωσσικὴ βιβλιογραφία 1939 - 1956, Ἀθηνᾶ, ΞΑ', 1957, 104 - 222.
— Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ τοπωνύμια ἐκ Μάνης, Ἑλληνικά, ΙΕ', 1957.
ΓΕΩΡΓΑΚΑ ΔΗΜΗΤ. Ι. Μερικοὶ σλαβικοὶ ὅροι καὶ τοπωνύμια στὴν Πελοπόννησο, Πελ., Α', 1956, 385 - 408.
ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ ΑΝ. Τὸ ἰδίωμα τῆς Πάτμου, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 206 - 216+πίναξ.
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΦΑΙΔ. Ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἔθιμα, Mél. Merlier, I, 1956, 157 - 163.
KUKULES PH. Διὰ τὸ γλωσσάριον τῶν Ἑλλήνων τῆς Κάτω Ἰταλίας, SBN, IX, 1957, 250 - 258.
ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΠΑΝ. Πατμιακὰ τοπωνύμια, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 102 - 157.
ΚΡΙΑΡΑ Ε. Γλωσσικὰ φαινόμενα σὲ δημώδη μεσαιωνικὰ κείμενα, Ἑλληνικά, ΙΕ', 1957,
ΛΟΥΜΟΥ Σ. Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Χρυσάφης Λακεδαίμονος, Πελ., Α', 1956, 458 - 459.
ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΑΚΗ ΙΔΟΜ. Ἀπὸ τὸ Κρητικὸ γλωσ. ἰδίωμα (μελ.), Κρ.Ε., Η', τεῦχ. 67, Χανιὰ 1956, 27 - 29, 1957, 27 - 29.
ΣΑΛΤΣΗ Ι. Λέξεις καὶ φράσεις ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφὴ στὴν Ποντιακὴ διάλεκτο, ΠΕ, Η', 1957, 4276 - 4281.
ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ Α. Διαλεκτικὰ Ρόδου, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 72 - 101.
ΨΥΧΟΓΙΟΥ ΝΤ. Δ., Βυζαντινὰ τοπωνύμια Μυρτουντίας καὶ Βουπρασίας, Ἠλειακά, τεῦχ. Θ', 1956, 167 - 170.

3. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
(Λογία, ἐκκλησιαστικὴ καὶ δημώδης)

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΒΑΣΙΛ. Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ὀρθοδοξία, ΛΑ', 1956, 331 - 342, 485 - 494.
ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ ΣΟΦΙΑ. Πτωχοπροδρομικά, Mél. Merlier, I, 1956, 13 - 23.
ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΗΛΙΟΥΠΟΛΕΩΣ. Αἱ περὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου κρίσεις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς μας, Ὀρθοδοξία, ΛΑ', 1956, 37 - 69.
ARABADJOGLOU GENNADIOS. Sur une lettre du Patriarche de Constantinople Athanase I (Περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 71 - 72.
ΒΑΛΛΗΝΑΡΑ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ. Εἰς τὴν Α' στάσιν τῶν Χαιρετισμῶν Ἐκκλησία, Ε', 1956, 169 - 173.
ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΙΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ. Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν Ἅγιον Παχώμιον, ΑΠΞ, Ζ', τεῦχ. 58, 1956, 84 - 89.
— Ἀκολουθία εἰς τὴν Ὁσίαν Ὀλυμπιάδα, ΑΠΞ, Ζ', τεῦχ. 60, 1956, 135 - 150.
— Ἱερὰ ἀκολουθία τοῦ Ὁσίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Ὀρθοδοξία, ΛΑ', 1956, 185 - 195 καὶ 287 - 304.
ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΤΑΣΟΥ ΑΘ. Ἀνέκδοτοι στίχοι τοῦ Δερκῶν Γρηγορίου κατὰ τὰ σαρανταλείτουργα, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 48 - 52.

ΔΕΛΙΑΛΗ Ν. Ἡ διαθήκη τοῦ Ὁσίου Νικάνορος τοῦ Θεσσαλονικέως, Μακεδονικά, Δ', 1957, 416 - 425.
ΔΙΚΤΑΙΟΥ ΑΡΗ. Ἡ « Εὔμορφη Βοσκοπούλα » καὶ τὸ πρότυπό της, ΝΕ, 50, 1956, 126 - 135.
ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗ ΕΜΜ. Ι. Ἀνέκδοτοι δημοτικαὶ παραλλαγαὶ τῆς « Ἐρωφίλης » καὶ τῆς « Βοσκοπούλας », Κρ.Χρ., Ι, 1956, 241 - 273.
ΕΡΑΣΤΟΥ Β. Ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 12 - 16.
ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ. Ρωμανὸς ὁ Μελῳδὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα Β' (ἐπιμελείᾳ Μ. Ναουμίδου), ΕΕΒΣ, ΚΕ', 1955, 211 - 283.
ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ Δ. Α. Βυζαντινὰ κείμενα [ἀνθολογία λογίων πεζογράφων, ἐπιμέλεια —], Ἀθῆναι (1957). Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 3, 8⁰, ΙϚ'+358.
ZOUMPOS A. N. Eine kantische Frage in der theologie des Clemens von Alexandrien, Athen 1955.
— Eine Frage des Anaxagoras in der anthropologie des Gregor von Nyssa, Athen 1956.
ΖΩΡΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. Βυζαντινὴ ποίησις. Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 1, Ἀθῆναι 1956.
— Ὁ πουλλολόγος (κατὰ νέαν παραλλαγήν), Ἀθῆναι 1956.
— Θρῆνος Ἀθηνῶν, ΝΕ, 60, 1956, 19 - 22.
— Τζαμπλάκου. Ἠθικὸν Βυζαντινὸν ποίημα, ΝΕ, 60, 1956, 329 - 334.
— Στίχοι ἐμπαθοῦς ψυχῆς εἰς τὸν Σωτῆρα, ΝΕ, 60, 1956, 567 - 570.
— Τὰ ἑκατόλογα τῆς ἀγάπης, ΝΕ, 60, 1956, 135 - 142.
— Πανάρατος, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 110 - 126.
— Διγενὴ καὶ Χάρου πάλη, ΝΕ, 61, 1957, 253 - 257.
— Τζάνε Βεντράμου, Ἱστορία φυλαργυρίας μετὰ τῆς ὑπερηφανίας (ἄγνωστον στιχούργημα ΙϚ' αἰῶνος), Ἀθῆναι 1956.
— Μαρίνου Φαλιέρου, Ρίμα παρηγορητικὴ (κατὰ τὸν κώδικα 1549 τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας), Ἀθῆναι 1956.
— Νέαι παραλλαγαὶ τοῦ Πωρικολόγου, SBN, IX, 1957, 411 - 426.
ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ (Μέρος Β'), ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς διακονίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ϛ', 1956, 354.
ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ ΕΥΜΑΘΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ. Ἱστορικὰ Ραπίσματα. Διανομὴ Δευτέρα ἢ Σωκράτης ὁ Δόλιος (ἐκ Δολῶν) (Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός), Θεσσαλονίκη 1956, 24.
ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ. Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς διακονίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1956, Ζ', Μέρος Α', 427, Η' 438.
ΚΛΗΡΙΔΗ Ν. Κυπριακὴ ἁγιογραφία. Προλεγόμενα καὶ κείμενον τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Λεοντίου τοῦ θαυματουργοῦ, Κυπρ.Σ., Κ', 1956, 73 - 95.
ΚΟΜΙΝΗ ΑΘ. Δ. Πηγαὶ τοῦ εἰς τὸν Νιπτῆρα ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 224 - 232.
ΚΟΥΡΚΟΥΛΑ ΚΩΝΣΤ. Ἡ ἀνέκδοτος ὁμιλητικὴ τοῦ Γερασίμου Βλάχου, περ. « Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα » Νοεμβρίου - Δεκεμβρίου 1957 (συνεχίζεται εἰς Ἰαν. 1958).
ΚΡΙΑΡΑ Ε. Ἕνα νέο χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Θεσσαλονίκη 1956.
KRIARA E. Παρατηρήσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ μυθιστορήματος « Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα », SBN, IX, 1957, 237 - 249.

ΚΥΡΡΗ ΚΩΝΣΤ. Ἡ καταγωγὴ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς φιλοσοφίας (« Κυπρ. καὶ Ἀμμοχ. Μελετ. καὶ Δοκίμια Α' »), Ἀμμόχωστος 1956.
ΛΑΜΨΙΔΟΥ ΟΔ. Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ : Ὁποῖον χρὴ εἶναι τὸν πνευματικὸν πατέρα, ΑΕΚΔ, ΙΒ', 1957, 190 - 193.
— Διορθωτικὰ εἰς τὸ Χρονικὸν Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου, ΑΠ, 21, 1956, 3 - 25.
— Κροτῶ - κρατῶ - κροτίζω ἐν τῷ Χρονικῷ Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου, ΑΠ, 21, 1956, 226 - 230.
ΛΑΟΥΡΔΑ ΒΑΣ. Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, Μακεδονικά, Δ', 1956, 47 - 163.
— Συμεὼν Θεσσαλονίκης. Ἀκριβὴς διάταξις τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ΓΠ, ΛΘ', 1956, 327 - 342.
— Ὁ « Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς » τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, Μακεδονικά, Γ', 1956, 281 - 290.
— Μητροφάνους βίος τοῦ ὁσίου Διονυσίου τοῦ Ἀθωνίτου, ΑΠ 21, 1956, 43 - 79.
— Τὸ ἐγκώμιον τοῦ Δημητρίου Χρυσολωρᾶ εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον, ΓΠ, Μ', 1957, 15.
ΛΑΟΥΡΔΑ Β. - BROWNING R. Τὸ κείμενον τῶν ἐπιστολῶν τοῦ κώδικος ΒΜ 36749, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 151 - 212.
LAURDAS B. - JENKINS R. I. Eight letters of Arethas on the fourth Marriage of Leo the Wise, Ἑλληνικά, ΙΔ', 1956, 293 - 372.
ΛΙΒΑΔΑΡΑ ΝΙΚ. Α. Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ : Ὕμνοι, Γ', Μέρος Α', Κονδακάρια τοῦ Σινᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1957, 496.
ΜΑΜΑΛΑΚΗ Ι. Ἡ ἐπίδραση τῶν συγχρόνων γεγονότων στὶς ἰδέες τοῦ Γ. Γεμιστοῦ, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 498 - 533.
ΜΑΜΩΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗΣ. Περί τινα ἀκολουθίαν εἰς Μᾶρκον τὸν Εὐγενικόν, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 369 - 386.
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ ΜΑΝ. Ἑλληνικὰ ποιήματα γιὰ τὴν Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ, Mél. Merlier, II, 1956, 49 - 74.
ΜΕΡΑΝΑΙΟΥ Κ. Μελετήματα (...Ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ Βυζαντίου), Ἀθῆναι 1957, 8⁰, 128.
ΜΕΡΕΝΤΙΤΟΥ Κ. Ι. Ὁ Ἰουδαῖος λόγιος Ἀρτάπανος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 292 - 339.
ΜΠΟΝΗ ΚΩΝΣΤ. Γ. Ποῖος ὁ συντάκτης τοῦ τετραμελοῦς διαλόγου τοῦ Ψευδο - Καισαρίου Ναζιανζηνοῦ ; (Περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 218 - 220.
ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ ΦΑΙΔ. Κ. Ἑπτανησιακὰ στιχουργήματα ἐξ ἀνεκδότου κώδικος, ΕΜΑ, Ϛ', 1956, 59 - 71.
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝ. Γ. Ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ προοιμίου τοῦ εἰς τὸ Σάββατον τῆς Τυροφάγου Ὕμνου Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ΠΒΣΘ, Γ',
ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ, Ἐπισκόπου Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου. Μάξιμος ὁ Μαργούνιος Ἐπίσκοπος Κυθήρων (1549 - 1602), 16ος αἰών, Ἀναγέννησις, 1956 - 1957, 2163 - 2165, 2180 - 2182, 2197 - 2200, 2211 - 2213, 2227 - 2229, 2244 - 2246, 2260 - 2262, 2276 - 2278, 2292 - 2294, 2307 - 2310, 2324 - 2327, 2339, 2341, 2355 - 2358, 2372 - 2374, 2387 - 2388, 2404 - 2405, 2420 - 2421, 2435 - 2436, 2451 - 2452, 2467 - 2468, 2483 - 2484, 2499 - 2500, 2515 - 2516, 2531 - 2533, 2548 - 2550, 2566 - 2567, 2583 - 2584, 2595 - 2596, 2610 - 2611, 2626, 2642 - 2643.
ΞΥΔΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Ἡ παρομοίωση στὴ βυζαντινὴ ὑμνογραφία, ΝΕ, 61, 1957, 324 - 329.
— Θέματα εὐχολογίου, Ἐφημέριος, Ε', 1956, 160 - 167, 192 - 197.

ΞΥΔΗ ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Ὁ ὑμνογράφος Θεοφάνης ὁ Γραπτός, ΝΕ, 50, 1956, 155 - 161.
— Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος, Ἀθῆναι 1956, 8⁰, 11.
— Ὁ πλεονασμὸς στὴ βυζαντινὴ ὑμνογραφία, Mél. Merlier, II, 1956, 213 - 220.
— Ἡ μετρικὴ τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου, Ἀθῆναι 1956, 8⁰, 10.
— Ὑμνογραφικὰ ἀπηχήματα, Ἀθῆναι 1957, 8⁰, 13.
ΠΑΛΛΑ Δ. Ι. Ὁ ὕμνος τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου, κεφ. 94 - 97 (Παρατηρήσεις στὴν πρωτοχριστιανικὴ ποίηση), Mél. Merlier, II, 1956, 221 - 264.
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. Α. Αἱ πηγαὶ τῆς Ἀκριτηΐδος καὶ ἡ σημασία των διὰ τὴν ὀρθὴν διαφώτισιν τῶν ζητημάτων τοῦ ποιήματος, Ὁ «Βιβλιόφιλος», ΙΑ΄, 1957, ἀριθ. 1 - 2, 3 - 9.
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΟΛ. Π. πρωθιερέως, Ἀνέκδοτοι ὕμνοι εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Δωρόθεον, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Ἀναμόρφωσις», τεύχ. 28 - 30, 1957, 16.
ΠΑΠΑΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΑΡΧΙΜ. Ἐκ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ΕΦΘΣ, 1956, 80 - 88.
ΠΟΛΙΤΟΥ ΛΙΝΟΥ. Τὸ πρότυπο τῆς «Βοσκοπούλας», ΝΕ, 50, 298 - 301.
ΣΙΓΑΛΑ Α. Τὸ μυθιστόρημα «Βέλθανδρος καὶ Χρυζάντζα» καὶ ἡ ἀποκατάστασή του, Mél. Merlier, II, 1956, 355 - 377.
ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ Ι. Χριστιανισμὸς καὶ ἑλληνικὰ γράμματα, ΠΕΠ, Ἀθῆναι, 76 - 91.
ΣΥΝΔΙΚΑ Λ. Παρατηρήσεις σὲ δύο ὁμιλίες τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ΕΦΣΑ, Θεσσαλονίκη 1956.
ΣΥΝΔΙΚΑ - ΛΑΟΥΡΔΑ - ΛΟΥΪΖΑ. Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Γαβριήλ, Μακεδονικά, Δ΄, 1957, 352 - 370.
ΣΦΥΡΟΕΡΑ ΒΑΣ. ΒΛ. Χρύσανθος ὁ Αἰτωλός, ΕΜΑ, Ϛ΄, 1956, 130 - 155.
ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Π. Ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος τοῦ Ἐγκλείστου Ἁγίου Νεοφύτου, Κυπρ.Σ., Κ΄, 1956, 97 - 171.
ΤΣΟΥΜΑΡΗ ΑΘΑΝ. Β. Νέον ἑορτοδρόμιον, ἤτοι ἑρμηνεία εἰς τοὺς ᾀσματικοὺς κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, τεῦχος Α΄, Ἑρμηνεία τοῦ Ἰαμβικοῦ κανόνος τῶν Χριστουγέννων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ τοῦ Ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου καὶ προλεγόμενα, κείμενον, μετάφρασις, σχόλια εἰς τὸν αὐτὸν κανόνα, ὑπὸ ἱερέως Ἀθανασίου Β. Τσούμαρη τοῦ Βυζαντίου, 8⁰, 1957, 60+40.
ΤΩΜΑΔΑΚΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. Ρωμανικὰ Μελετήματα, ΕΕΒΣ, ΚϚ΄, 1956, 3 - 36.
— Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, Α΄, τεῦχ. Α΄, ἔκδοσις Β΄, Ἀθῆναι 1956, 8⁰, 166.
— Ἦσαν βάρβαροι αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Μιχαὴλ Χωνιάτου; ΕΦΣΑ, 1956 - 1957, 88 - 110.
— Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204 - 1453) Φραγκοκρατία καὶ Παλαιολόγειοι χρόνοι, τεῦχ. Α΄. Ὁ ΙΓ΄ αἰών, Ἀθῆναι 1957, 128.
— Βυζαντινῶν ἐπικλήσεις εἰς Μούσας καὶ Ἁγίους, ΕΦΣΑ, 1957 - 1958, 162 - 166.
— Οἱ λόγιοι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, ΕΕΒΣ, ΚΖ΄, 1957, 3 - 62.
— Ἀγαθίου τοῦ Σχολαστικοῦ ἐπίγραμμα ἐπιτάφιον εἰς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, ΕΦΣΑ, 1957 - 1958, 157 - 161.
— Βυζαντινὴ Ὁρολογία Α΄ Ἐκκλησιαστικά τινα βιβλία, Ἀθηνᾶ, ΞΑ΄, 1957, 3 - 16.
TOMADAKIS N. B. Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑμνογραφίᾳ, SBN, IX, 1957, 392 - 404.
ΦΟΥΓΙΑ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΑΡΧΙΜ. Ἰωάννης Μαυρόπους Μητροπολίτης Εὐχαΐτων (ΙΑ΄ αἰών), 1955.

ΦΥΤΡΑΚΗ ΑΝΔΡ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις κατὰ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς φάσεις, ΕΘΣΑ, 1956, 227 - 285.
ΩΡΙΓΕΝΗΣ. Ἔκδοσις Ἀποστολ. Διακονίας τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος, Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Θ΄ (1956), 348, Ι΄ (1957), 349, ΙΑ΄ (1957), 384, ΙΒ΄ (1957), 469.

4. ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ - ΝΟΒΑ Γ. Ἡ Ναύπακτος ὡς λιμὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα, ΠΒΣΘ, Β΄, 1956, 289 - 295.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ Κ. Α. Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, Ἀθῆναι 1957, 527.
ΑΜΑΝΤΟΥ ΚΩΝ. Σύντομος ἱστορία τῆς Κύπρου, Ἀθῆναι 1956, 12⁰, 189.
— Περὶ τῶν βυζαντινῶν διαθηκῶν, ΠΒΣΘ, Β΄, 1956, 281 - 287.
— Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Β΄ (β΄ ἔκδ.). Ἀθῆναι 1957, 8⁰, 405.
ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ ΣΟΦΙΑΣ Α. Δοκίμιον διὰ τὴν ἠθικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Βασιλείου Β΄ τοῦ Βουλγαροκτόνου, Μακεδονικά, Γ΄, 1956, 241 - 281.
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ ΙΣΡΑΗΛ. Τραπεζοῦς, ΠΕ, Η΄, 1957, 4248 - 4251, 4371 - 4373.
BEES N. Fragments d'un chrysobulle du couvent de Lycousada (Thessalie), Mel. Merlier, III, 1957, 479 - 486.
ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ Ι. Κ. Ἑρμηνεία τῆς διπλωματικῆς δραστηριότητος τῶν Βυζαντινῶν (Περίληψις), ΠΒΣΘ, Β΄, 1956, 298 - 300.
ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ Α. Β. Τὸ τέλος τῆς Ρώμης καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Ρωμ. κράτους, Γεν. Στρατ.Ἐπ., Η΄, ἀρ. 9. Ἀθῆναι 1957, 3 - 15.
DICIGOROPOULOS A. I. Contribution to the chronology of events in Cyprus from the seventh to the tenth century (Περίληψις), ΠΒΣΘ, Β΄, 1956, 366 - 367.
ΕΡΜΩΝΙΚΟΥ Ι. Ἡ παιδεία στὴν Τουρκοκρατουμένη Κύπρο, Ἀκτῖνες, Κ΄, 307 - 310.
ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ ΔΙΟΝ. Α. Ἡ Τουρκοκρατία. «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ», Ἀθῆναι 1957.
— Ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, Ἀθῆναι 1957, Ι (395 - 1081).
— Κάστρον Λακεδαίμονος, Ἑλληνικά, ΙΕ΄, 1957, 95 - 111.
— Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐν Πελοποννήσῳ, Mél. Merlier, III, 1957, 45 - 69.
ΗΛΙΑΔΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ Σ. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ Σλάβοι, ΠΒΣΘ, Γ΄, Ἀθῆναι 1957, 128 - 140.
ΘΕΟΤΟΚΗ ΣΠ. Μ. Περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑπτανήσῳ (1453 - 1564), Κερ.Χρ., Ε΄, 1956, 9 - 142.
ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Α. Μία ἄγνωστη σελίδα τῆς Ἱστορίας τῆς Σαντορίνης, Κυκλαδικά, Α΄, 1956, 201 - 204.
ΚΑΛΟΓΕΡΑ ΚΩΝΣΤ. ΕΜ. Μονεμβασία ἢ Βενετία τῆς Πελοποννήσου, Ἀθῆναι 1956, 8⁰, 176.
ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗ Γ. Ἡ Ἀργυρόπολις τοῦ Πόντου, ΠΕ, Ζ΄, 1956, 3523 - 3525, 3576 - 3578, 3751 - 3754, 3889 - 3891, 3943 - 3945, 3991 - 3993, Η΄, 1957, 4132 - 4135, 4253 - 4256.
KARAYANNOPOULOS J. Contribution au problème des «thèmes» byzantins, HLC, 1956, 455 - 502.
Κ. Δ. Ψ. Ἠλειακὸν Ἀρχεῖον, Ἠλειακά, 1956, 195 - 198.

Κελαΐδη Σταύρου. Ἱστορικὸ ριζίτικο τῶν Καλλεργῶν, Κρ.Ε., Η', τεῦχ. 67, 23 - 25.
Κεραμοπούλλου Α. Ἰλλυριοὶ - Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρβανῖται, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 470 - 486.
Κοζύρη Μιχ. Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις ἁγ. Νικολάου (Μεραμπέλλου), Κρ.Ε., Η', 1956, 25 - 27.
Κολιά Γ. Τ. Ἡ πρώτη κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπίθεσις τῆς Λατινικῆς Δύσεως κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς (1081 - 1085), Γεν.Στρ.Ἐπ., Ζ', τεῦχ. 10, 1956, 16 - 33.
— Λόγοι καὶ χρόνοι ἐκδόσεως τῆς Νεαρᾶς 109 Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 493 - 494.
— Ἡ πρώτη ἑλληνοουγγρικὴ συμμαχία (895), ΝΕ, 61, 1957, 204 - 208.
— Τὸ πρόβλημα τῆς μέσης ἀνατολῆς κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἡ συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Περσίας τοῦ ἔτους 562 μ.Χ. ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ σήμερον αὐτόθι συμβαίνοντα, Γεν.Στρ.Ἐπ., Η', ἀρ. 1, 1957, 17 - 35.
— Τὰ μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῆς ἀστυφιλίας, Γεν.Στρ.Ἐπ., Η', ἀρ. 2, 43 - 54.
— Οἱ θεσμοὶ τοῦ βυζ. κράτους, Γεν.Στρ.Ἐπ., Η', ἀρ. 7, 7 - 21, ἀρ. 8, 3 - 18, ἀρ. 12, 1957, 10 - 24.
Κονιδάρη Γ. Παρατήρησις βυζαντινοῦ συγγραφέως περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματος Βουλγαρία εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀχρίδος, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 494 - 495.
Constantinidi - Bibikou, Hélène. Documents concernant l'histoire Byzantine déposès aux Archives Nationales de France, Mél. Merlier, I, 1956, 119 - 132.
Κριμπά Θάνου Δ. Ἡ ἐνετοκρατουμένη Πελοπόννησος, Πελ., Β', 1957, 247 - 255.
Κτενίδου Φιλ. Λαζοὶ καὶ Λαζική, ΠΕ, Η', 1957, 4115 - 4116.
Κυριακίδη Στ. Πῶς ἡ λέξις Θέμα ἔφθασεν εἰς τὴν σημασίαν τῆς στρατιωτικῆς περιοχῆς, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 495 - 496.
Μανέση Σταύρ. Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης Κωνστάντζης Ρουμανίας, Mél. Merlier, II, 1956, 75 - 116.
Μανούσακα Μ. Ι. Ἡ ἀνέκδοτος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Rowe (1625 - 1628), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 533 - 544.
— Ὁ ποιητὴς Λεονάρδος Ντελλαπόρτας εἰς Τυνησίαν, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 340 - 368.
Μελά Ιω. Αἱ Κυκλάδες εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' μ.Χ. αἰῶνος, Κυκλαδικά, Α', 1956, 9 - 22.
Μελανοφρύδου Π. Η. Ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς καὶ ὁ Πόντος, ΠΕ, Η', 1957, 4055 - 4061.
Μερτζίου Κ. Δ. Μία ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Καρόλου Α' τοῦ Τόκκου πρὸς τὸν Δόγην Βενετίας γραφεῖσα ἐξ Ἰωαννίνων τὸ 1425, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 555 - 560.
Papadopoulos J. La formation des Communautés - Organisation de la garde civile... ΠΒΣΘ, Β', 1956, 561 - 569.
Παπακώστα Αγγ. Ν. Μαρία ἡ Συγκλητική, ΗΕ, ΣΤ', 1957, 504 - 508.
Πέννα Πέτρου Θ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μελενίκου: Ἀναστάσιος Παλλατίδης καὶ τὰ χειρόγραφά του, Σερραϊκὰ Χρονικά, Β', 1957, 67 - 125.
Πετρόβιτς Ναταλή Εμμ. Ἐξισλαμισμοί, Σερραϊκὰ Χρονικά, Β', 1957, 160 - 174.
Σαλαμάγκα Δημ. Σ. Ἡ σπηλιὰ τοῦ Σκυλοσόφου, Ἀθῆναι 1953.
Σπανάκη Στεργίου Γ. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατία, Ἡράκλειον 1957, 8ο, 159.
Σπυριδάκη Γ. Κ. Τὸ ἔργον τοῦ μιτωτοῦ κατὰ τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Mél. Merlier, II, 1956, 417 - 423.

Σπυριδάκι Κωνστ. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας Κύπρου κατὰ τὸν 4. αἰῶνα, τὰ αἴτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 258 - 268.
Στουπή Σπ. Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Αὐλῶνος, ΗΕ, ΣΤ', 1957, 318 - 323.
Στυλιανού Ανδρέα. Αἱ περιηγήσεις τοῦ Βάρσκυ ἐν Κύπρῳ, Κυπρ.Σ., ΚΑ', 1957.
Τόζη Γιάννη Αργ. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὅπως τὸν εἶδεν ἕνας Ἱσπανὸς περιηγητής, ΑΘΛΓΘ, ΚΒ', 1957.
Τσαντεκίδη Κοσμά. Παροικίαι Σανταίων, ΠΕ, 1957, 4271 - 4273.
Τωμαδάκη Νικολ. Β. Ὁ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἀποικισμὸς αὐτῆς κατὰ τὰς ἑλληνικὰς πηγάς, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 611 - 630.
— Τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ σύγχρονος Ἑλληνισμός, Γεν.Στρ.Ἐπ., Ζ', Ἀθῆναι 1956, 36 - 51, ἀρ. 12, 44 - 51, Η', ἀρ. 1, 37 - 44, ἀρ. 3, 27 - 41, ἀρ. 4, 43 - 47, ἀρ. 5, 37 - 41, ἀρ. 6, 33 - 41, ἀρ. 7, 33 - 40.
— Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ Τοῦρκοι, Ἀκτῖνες, Κ', 1957, 193 - 196.
— Τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ σύγχρονος Ἑλληνισμός. (Ἡ εἰκονομαχία καὶ Φράγκοι), Ἀναγέννησις, ΙΑ', 162, 1957, 2587 - 2589.
Φωτιάδου Ε. Π. Ἡ ἑνότης τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1950, 300.
Χατζηψάλτη Κ. Ἡ Κύπρος, τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ Ἰσλάμ, Κυπρ.Σ., Κ', 1956, 13 - 29.
— Ἡ Κύπρος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἐνάτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου μ.Χ. αἰῶνος, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 327 - 342.
Χρυσανθοπούλου Ε. Τὰ βιβλία θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τὸ χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας καὶ αἱ σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 134 - 157.
Χρυσάνθου Μητρ. Τραπεζ. Ἡ 29η Μαΐου. Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐκφων. τὴν 29 - 5 - 1916, ΠΕ, Η', 1957, 4243 - 4247.

5. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Αθανασίου Δημ. Κ. Ἡ Παναγία Δέσποινα Λαμίας, «Φθιῶτις», Γ', 1957, 229 - 233.
† Αθηναγόρα Επισκ. Ελαίας. Τὸ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 237 - 239, 261 - 263, 278 - 280, 293 - 297.
Αλεξάκη Ιωαν. Ἡ μονὴ Ἀνωπόλεως (Κρήτης), Ἀθῆναι 1957.
Αλεξίου Λευτέρη. Ριμάδα διὰ τὴ θρόνιαση τῆς Μητρόπολης τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, Κρ.Χρ., Ι, 1956, 101 - 133.
Αμάντου Κ. Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Χίου, SBN, IX, 1957, 9 - 13.
Βαγιακάκου Δ. Β. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μάνης, Θεολογία, ΚΖ', 1956, 545 - 567.
Βαλληνδρά Νικολ. Λ. (αρχιμ.). Ὁ Ἅγιος Λεωνίδης, Ἐκκλησία, ΛΓ', ἀρ. 5, 76 - 78.
Βασιλείου Μητρ. πρ. Λήμνου. Ὁ Λαρίσης Κύριλλος Βογάσαρης Τοποτηρητὴς Ὠλένης, ΑΕΚΔ, ΙΑ', 1956, 11 - 23, 101 - 108, 189 - 197.
— Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Λήμνου διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ΑΕΚΔ, ΙΒ', 1957, 3 - 16, 74 - 89, 145 - 160.
— Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 280 - 283.
Βασιλείου - Πάνου Ι. Ἐπιγραφὲς καὶ σημειώσεις ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ τὶς ἐκκλησιὲς τῆς Εὐρυτανίας, «Φθιῶτις», Γ', 1957, 207 - 211.

Βεη Ν. Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 499 - 503.
Βιταλη Φιλαρετου Α. αρχιμ. 'Ανέκδοτον σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε' περὶ τῆς 'Ιερᾶς Μονῆς Βρύσεως Σίφνου, Κυκλαδικά, Α', 1956, 229 - 236.
— 'Η ἐπισκοπὴ Δρυϊνουπόλεως καὶ ὁ Σίφνιος ἐπίσκοπος αὐτῆς Γαβριήλ, Κυκλαδικά, Α', 1956, 100 - 103.
— 'Ο Πατριάρχης 'Αλεξανδρείας Φώτιος ὁ Τήνιος, 'Αθῆναι 1956, 8⁰, 16.
— 'Ο Σίφνιος Πάπας καὶ Πατριάρχης 'Αλεξανδρείας 'Ιερόθεος Β' ὁ Σταφυλοπάτης, 'Αθῆναι 1956, 22.
— 'Ο Μητροπολίτης Τήνου Γαβριήλ, Πρέβεζα 1957, 8⁰, 56.
Βουρδακη Αριστειδ. Σελινάρι, Κρ.Ε., Η', τεῦχ. 64, 1956, 21 - 25.
Βρανουση Λ. Ι. 'Η ἐν 'Ηπείρῳ μονὴ Σωσίνου, ΕΜΑ, Ϛ', 1956, 72 - 129.
Γιοφυλλη Φ. 'Ο μάρτυς 'Ηρακλείδιος, 'Εφημέριος, Ε', 1956, 522 - 528.
— 'Η 'Αγία Φιλοθέη ἡ 'Αθηναία, 'Εφημέριος, Ϛ', 1957, 83 - 88.
Γριτσοπουλου Τασου Αθ. Σελίδες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Σηλυβρίας, ΑΘΛΓΘ, 21, 1956,
— Σουλτανικὸν Φερμάνιον ἐπὶ κληρονομικῆς διαφορᾶς τῆς ἐν Γορτυνίᾳ Μονῆς Αἰμυαλοῦς, ΑΕΚΔ, ΙΑ', τεῦχ. 2, 1956, 168 - 172.
— Αἱ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Φιλοσόφου, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 76 - 88.
— 'Η Μονὴ Φιλοσόφου κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ΑΕΚΔ, ΙΒ', 1957, 97 - 114.
Δημαρα Κ. Θ. Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. "Ενα μνημόσυνο, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 503 - 505.
Ευθυμιου Διονυσιατου - Κυριακιδου Στ. "Εγγραφα τῆς 'Ι. Μονῆς τοῦ 'Αγίου Διονυσίου ἀφορῶντα εἰς ἀγνώστους ναοὺς τῆς Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά, Γ', 1956, 363 - 377.
Ηλιαδου Βασ. 'Ο Σάρδεων Μιχαὴλ Κλεόβουλος Σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, 'Εφημέριος, Ϛ', 397 - 399.
— 'Η πρωτομάρτυς Θέκλα, 'Εφημέριος, Ϛ', 1957, 543 - 546.
Θεμελη Χρυσοστομου. 'Υπομνήματα ἐκλογῆς καὶ παραιτήσεις Μητροπολιτῶν Εὐρίπου, ΑΕΚΔ, ΙΑ', 1956, 24 - 33, 125 - 132.
— Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς τὸν ἀοίδιμον Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 487 - 491.
Θεοκλητου Διονυσιατου. Οἱ ἐν 'Αγίῳ "Ορει διαλάμψαντες Πατέρες ἡμῶν, ΑΠΞ, Η', 1957, 65 - 69.
Θεοχαριδη Γ. Δύο νέα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν Νέαν Μονὴν Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά, 4, 1957, 315 - 351+3 πίν.
Ιερεμιου Βαστα. Παναγία ἡ Διασῴζουσα, Πάτμος 1955, 8⁰, 35 (+ 1 λ.).
Ιερωνυμου μητρ. Ροδοπολεως. Γεράσιμος Μικραγιανίτης, ΑΠΞ, Ζ', 1956, 73 - 78, 114 - 120.
Καλοκυρη Κωνστ. Δ. 'Η 'Επισκοπὴ Λάμπης καὶ ἡ Παναγία ἡ Λαμπηνή, Κρ.Χρ., Ι', 1956, 305 - 316.
Καλοναρου Πετρου Π. 'Η ἱερὰ μονὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἡ ἐπιλεγομένη Βαρνάκοβα (ἱστορία, τέχνη, ἔγγραφα), "Αμφισσα 1957, 8⁰.
Καρμιρη Ιωαν. Τὸ ἱερὸν αἴτημα τῆς ἑνώσεως τῶν 'Εκκλησιῶν, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 387 - 389, 403 - 405.
Κανδηλαπτου Γ. Θ. † 'Ο Χαλδίας Γερβάσιος Σουμελίδης (1864 - 1906), ΠΕ, Η', 1957, 4067 - 4070.

Caraminas R. P. J. L'église de l'Annonciation, Alexandrie. 'Εκδόσεις τοῦ 'Ινστιτούτου τῶν 'Ανατολικῶν Σπουδῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης 'Αλεξανδρείας. 'Αριθμὸς 6.
Κονιδαρη Γερασ. Πότε παρήκμασε καὶ ἐξέλιπε καὶ ἐκκλησιαστικῶς ὡς Μητρόπολις ἡ Νικόπολις καὶ ἀνεδείχθη ἡ Ναύπακτος, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 150 - 206.
— Νέαι ἔρευναι πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τῶν πηγῶν τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ΕΘΣΑ, 1956, 211 - 223.
— 'Η φερομένη διαφορὰ μορφῶν τοῦ 'Εκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ἐν τῷ ἀρχικῷ Χριστιανισμῷ (34 - 156 μ.Χ.). Πορίσματα ἐρεύνης, ΠΑΑ, 32, 1957, 17 - 51.
Konidaris C. Conclusions de ses nouvelles recherches sur l'organisation primitive de l'Eclise, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 347 - 354.
Konstantinidis Chrysostome. La fête de l'apotre Saint André dans l'église de Constantinople à l'époque Byzantine et aux temps modernes. Revue des sciences Religieuses Volume Hors série. Mélanges Michel Andrieu. Strasbourg, 243 - 261.
Κοντογεωργακου Πολυκαρπου αρχιμ. 'Ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' καὶ ἡ 'Ελληνικὴ Παιδεία, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 154 - 161.
Κοντογλου Φ. 'Ο "Αγιος Συμεὼν ὁ Στυλίτης ἐν τῇ Μάνδρᾳ, 'Εφημέριος, Ε', 1956, 518 - 521.
Κουγεα Σ. Β. 'Ο Μητρ. Μονεμβασίας - Καλαμάτας 'Ιγνάτιος ὁ Τζαμπλάκος, Πελ., Β', 1957, 141 - 179.
Κτενιδου Φιλων. Παναγία Σουμελᾶ. 'Αναμνηστικὸν λεύκωμα Θεσσαλονίκη 1956, 48.
Κυκκωτη Χρυσοστ. Κύπριοι "Αγιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΔΙΕΕ, ΙΑ', 1956, 277 - 289.
Ματθαιακη Τιτου. 'Ανέκδοτοι ἐπιστολαὶ Νεκταρίου Κεφαλᾶ, Μητρ. Πενταπόλεως καὶ 'Ι. Μονῆς Κρυπτοφέρρης, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 30 - 32.
Μαχαιρα Κων. Γ. Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Λευκάδος, 'Αθῆναι 1957, 8⁰, 384.
Μερτζιου Κ. Δ. "Εν ἀνέκδοτον ὄχι Πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ 1698, 'Εκκλησία, ΛΔ', 'Αθῆναι 1957, 418 - 419.
Μητσοτακη Κυριακου. Τ' ἀρνὶ τοῦ Θεοῦ. 'Ο βίος καὶ ἡ πολιτεία τοῦ 'Οσίου καὶ Θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Κυρ - 'Ιωάννου τοῦ ἐν Κρήτῃ Λάμψαντος καὶ ἡ ἱστορία τῆς Μονῆς τῶν Μυριοκεφάλων καὶ Γουβερνέτου, Χανιά 1956, 16.
Μοσχονα Θεοδωρ. Δ. Περὶ τὴν χρῆσιν μιᾶς ἐκφράσεως εἰς Σουλτανικὰ Φιρμάνια, ΑΕΚΔ, ΙΑ', 1956, 229 - 230.
Μπαλανου Δ. Σ. Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 491 - 492.
— 'Ανέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 492 - 499.
Μπουσουλα Ν. Γ. Τὸ ἁγιώνυμον "Ορος τοῦ "Αθω διὰ μέσου τῶν Αἰώνων. 'Επιμελείᾳ 'Αθαν. Π. Κούσουλα. "Εκδοσις Λέσχης 'Ελλήνων Σιδηροδρομικῶν, 'Αθῆναι 1957, 12⁰, 88+χάρτης.
Μωραϊτακη Κ. (Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου). Οἱ ἐν Ρουμανίᾳ Οὐνῖται, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 184 - 187.
— 'Η 'Αρμενικὴ 'Εκκλησία καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ καθολικοῦ Πατριάρχου Zareh τοῦ Α', 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 372 - 375.
Νταβαρινου Γρηγ. - Τσιαπερα Α. 'Ιστορία ἱερᾶς μονῆς Προυσιωτίσσης, 8⁰, 8+312.
Οἱ κατὰ τὴν κηδείαν καὶ τὴν ταφὴν τοῦ Οἰκονόμου ἐκφωνηθέντες λόγοι: 1) 'Υπὸ τοῦ Μ. Σχινᾶ ἐκφωνηθεὶς λόγος ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς 'Αγίας Εἰρήνης. 2) 'Υπὸ τοῦ Ρηγοπούλου, 'Εκκλησία, ΛΔ', ἀρ. 24, 1957, 519 - 525.

Παναγιωτακου Παν. Ι. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς 'Αποστολ. 'Εκκλησίας τῆς Κύπρου, ΑΕΚΔ, ΙΒ', 65 - 73.

Παπαδακι Μιχ. 'Ο Ταπεινὸς 'Επίσκοπος Λάμπης Νικόδημος, Κρ.Ε., Η', τεῦχ. 67, 1956, 13 - 15.

Παπαδοπουλου Χρυσοστομ. (ἐπιμελείᾳ 'Ιωάννου Σπ. Ράμφου Π. Θ. πρεσβυτέρου), 'Η 'Εκκλησία Βουλγαρίας (865 - 1938), 'Αθῆναι 1957, 76+4.

Παπουτσακη Τιμ. αρχιμ. 'Ο 'Ιερὸς Πολύκαρπος, 'Εφημέριος, Ε', 1956, 120 - 127.

Πετρακι Εμμ. 'Ο "Αγιος Γεώργιος ὁ 'Απανωσήφης (ἱστορία μιᾶς Μονῆς), Κρ.Χρ., Γ', τεῦχ. Γ', 29 - 101.

Πολυκαρπου Συνοδινου (ἐπισκ. Μεσσηνίας), 'Η δρᾶσις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων μετὰ τὴν εἰς 'Ελλάδα ἐγκατάστασίν του, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 508 - 515.

Σκουτερη Β. Κ. Μακάριος Νοταρᾶς. 'Ο Μητρ. Κορίνθου καὶ τὸ ἀναμ. ἔργον του, 16⁰, 1957, 77.

Στεφανιδου Β. Κ. 'Ιστορικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν 'Εκκλησιαστικὴν 'Ιστορίαν τοῦ Σωκράτους, ΕΕΒΣ, ΚϚ', 1956, 57 - 129.

Τρεμπελα Π. 'Αρχαί, κρατήσασαι ἐν τῇ ἀνακηρύξει τῆς αὐτοκεφάλου, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 5 - 23.

Τσακοπουλου Αιμ. αρχιμ. 'Επισκοπικοὶ κατάλογοι τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, ΛΑ', 1956, 417 - 452, ΛΒ', 77 - 92, 170 - 186, 317 - 332, 461 - 484.

Τωμαδακη Ν. Β. 'Επισκοπὴ Κυδωνίας καὶ 'Επίσκοποι αὐτῆς, Κρ.Χρ., ΙΑ', 1957, 1 - 40.

Φουγια Μεθοδιου αρχιμ. 'Ιστορικὴ ἐξέλιξις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας Τσεχοσλοβακίας καὶ τὸ αὐτοκέφαλον αὐτῆς, ΑΕΚΔ, ΙΑ', 1956, 43 - 56.

Χρυσοστομου Α. - Κωνσταντινιδου Σ. 'Ο οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γερμανὸς ὁ Δ', ἱδρυτὴς τῆς 'Ιερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, 'Ορθοδοξία, 1954, 32, εἰκ. 2.

Χρυσοστομου (ἀρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν), Τινὰ περὶ τῆς μεταξὺ Οἰκονόμου καὶ Φαρμακίδου διαστάσεως, 'Εκκλησία, ΛΔ', 1957, 515 - 516.

6. ΤΕΧΝΗ
('Αρχαιολογία - Μουσική)

Ακογλου Ξ. Κ. Βυζαντινὴ μουσική, ΠΕ, 7, 1956, 3923 - 3932.

Αντωνελλη Παναγ. Σ. 'Η βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, 'Αθῆναι 1956, 226.

Ανωνυμου. Χρονογραφικὴ καὶ τοπογραφικὴ ἱστορία τοῦ 'Αγίου "Ορους "Αθω. 'Ιερὰ Μονὴ Κουτλουμουσίου, ΑΠΞ, Η', τεῦχ. 57, 1956, 33 - 39.

— 'Ιερὰ Μονὴ Παντοκράτορος, τεῦχ. 60, 1956, 129 - 131, τεῦχ. 61, 1957, 10 - 13.

— 'Ιερὰ Μονὴ Ξηροποτάμου, Η', τεῦχ 62, 42 - 46.

— 'Ιερὰ Μονὴ Ζωγράφου, τεῦχ. 63, 70 - 74.

Βασιλειαδη Δ. Β. Εἰσαγωγὴ στὴν Αἰγαιοπελαγίτικη λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική, 'Αθῆναι 1955.

— 'Η ἀξονικὴ τοξοστοιχία στὴν Αἰγαιοπελαγίτικη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονική, Τεχνικὰ Χρονικά, τεῦχ. 369 - 370, 'Αθῆναι 1955.

— 'Η λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Αἴγινας, 'Αθήνα 1957, 104.

Γεωργουλη Κ. Χριστιανισμὸς καὶ τέχνη, ΠΕΠ, 1956, 205 - 210.

— Χριστιανισμὸς καὶ τέχνη, Πλάτων, Θ', 1957, 3 - 6.

25 - 2 - 1958

Γκητακου Μιχ. Χ. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην καὶ ἑρμηνείαν τῶν ἀκιδογραφημάτων, 'Αθῆναι 1956, 8⁰, 37.

— 'Η ἐν 'Αμαρουσίῳ μονόκλιτος καμαροσκέπαστος βασιλικὴ τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου (Πέλικα), 'Αθῆναι 1956, 8⁰, 94.

Γριτσοπουλου Τ. Αθ. Μονῆς Φιλοσόφου τὰ δύο καθολικά, Πελ., Β', 1957, 180 - 218.

— 'Η τέχνη τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας, 'Εφημέριος, Ϛ', 1957, 252 - 257, 283 - 288, 313 - 317.

— 'Η Μονὴ Φιλοσόφου κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ΑΕΚΔ, ΙΒ', 1957, 97 - 114, 167 - 185.

Δελιαλη Ν. Π. Κατάλογος σκευοφυλακείου ἐκκλησίας 'Αγίας Κυριακῆς Σερβίων καὶ ἐπιγραφαὶ 'Ιερᾶς Μονῆς Ζιδανίου (Στάνου) μετὰ δύο εἰκόνων, Θεσσαλονίκη 1957, 12, εἰκ. 2.

Δρακακη Μ. 'Η θυμιανὴ Παναγία τῶν Σφακίων, Κρ.Ε., Θ', 1957, τεῦχ. 69, 5 - 9.

Δρανδακη Ν. Β. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ 'Αγ. Εὐτυχίου Ρεθύμνης, Κρ.Χρ., Ι', 1956, 215 - 237.

— Παλαιολόγειος εἰκὼν Βρεφοκρατούσης τοῦ εἰς Βενετίαν ἑλληνικοῦ ναοῦ, Θεολογία, 1957, 238 - 251+8 εἰκ.

† Εμμανουηλ μητροπ. Κω. 'Η ἐν Κῷ πάλαι ποτὲ διαλάμψασα 'Ιερὰ Μονὴ τῶν Σπονδῶν, ΔΑ, Β', 1956, 3 - 25.

Embirikos Alexandre. L'art de l'icône, HLC, X, 1956, 50 - 58.

Ηλιαδη Βασ. "Ενα νοερὸ προσκύνημα εἰς τὸν Βυζαντινὸ ἐρειπωμένο ναὸ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, 'Εφημέριος, Ε', 1956, 717 - 721.

— Παναγία ἡ Γκρεμιώτισσα, 'Εφημέριος, Ϛ', 1957, 476 - 478.

Θεολογιτου Ανθιμου. 'Ο Ταξιάρχης τῆς Σκάφης στὴ Σίφνο, 'Εφημέριος, Ϛ', 1956, 400 - 409.

Θεοχαρη Μαριας. 'Αφιερωτικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ ἀμφίων τοῦ "Αθω, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 452 - 457.

Κ.Δ.Ψ. Τὸ Φραγκαπήδημα, 'Ηλειακά, 1956, 200 - 204.

Καλοκυρη Κωνστ. Δ. 'Η Γέννησις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην τῆς 'Ελλάδος, 'Αθῆναι 1956, 104+πίν. XIII.

— Αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, 'Αθῆναι 1957.

Καρα Σιμωνος Ι. 'Η ὀρθὴ ἑρμηνεία καὶ μεταγραφὴ τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 140 - 150.

Κοντογλου Φ. 'Η Γέννησις ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ εἰκονογραφίᾳ, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 423.

— 'Η 'Ανάστασις τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἁγιογραφίᾳ, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 177 - 179.

— 'Η εἰκὼν τῆς Μεταμορφώσεως, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 281 - 283.

— 'Ο προφήτης 'Ηλίας ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 260 - 261.

— 'Ο "Αγιος Δημήτριος ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 362.

— Οἱ ἁγιογραφικοὶ χαρακτῆρες ἁγίων ἑορταζομένων κατὰ τὸν μῆνα Νοέμβριον, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 370 - 371, 389 - 390, 407 - 408.

— Οἱ ἁγιογραφικοὶ χαρακτῆρες ἁγίων ἑορταζομένων κατὰ τὸν μῆνα Δεκέμβριον, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 424 - 425.

— Αἱ εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς Κοιμήσεως αὐτῆς, 'Εκκλησία, ΛΓ', 1956, 291 - 293.

— Τὸ ὑπερέχον τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν παραδόσεως ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, 'Εφημέριος, Ε', 1956, 744 - 749.

— 'Η ὕψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ, 'Εκκλησία, ΛΓ, 1956, 309.

— 'Η θεία καὶ πάντιμος ἑορτὴ τῆς Θεομήτορος, 'Εφημέριος, Ε', 1956, 481 - 487.

ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ Φ. Ἡ λειτουργικὴ τέχνη ἢ ἡ βυζαντινὴ ζωγραφική, ΝΕ, 50, 1956, 27 - 29.
— Ὁ τροῦλλος, ΝΕ, 50, 1956, 89 - 93.
— Τὸ τάγμα τῶν ἀγγέλων, ΝΕ, 50, 1956, 372 - 377.
— Παντοκράτωρ, ΝΕ, 50, 1956, 252 - 257.
— Σύντομος περιγραφὴ τοῦ Ναϊδρίου τῆς Ἁγ. Βαρβάρας Χαλανδρίου, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 265 - 266.
— Λειτουργικὴ καὶ κοσμικὴ τέχνη, Ἐφημέριος, ϛ', 1957, 434 - 438.
— Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἐθνικὸς θησαυρὸς περιφρονημένος, Ἐφημέριος, ϛ', 1957, 550 - 552.
ΚΟΥΓΕΑ ΣΩΚΡ. Β. Ἡ Μονὴ τῆς Τίμιοβας. Ἐντυπώσεις, ἀναμνήσεις, ἔρευναι, ΜΓ, 1956, 9 - 23.
ΚΩΝΣΤΑ Κ. Σ. Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ, ΝΕ, 61, 1957, 745 - 749.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΤΡ. ΕΙΡΗΝΟΥΠΟΛΕΩΣ. Ἡ μεγάλη γυναικεία μονὴ τῆς Πριγκήπου, Ὀρθοδοξία, ΑΒ', 1957, 285 - 287.
ΛΑΣΚΑΡΙ ΜΙΧΑΗΛ Θ. Μιχαὴλ Θ' ὁ Παλαιολόγος ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς, 1953 - 1954, 1 - 10.
ΜΑΡΑΒΑ - ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. Πάτμος μὲ 200 φωτογραφίες ἐκτὸς κειμένου, Ἀθήνα 1957, 8⁰, 82+CXVI.
— Εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Χριστοφόρου τοῦ Κυνοκεφάλου, Mel. Merlier, III, 1957, 225 - 233.
ΜΕΝΤΖΟΥ ΘΕΟΦ. Γ. Μονὴ « Ἄβελ ». Ἡ κοίμησις τῆς Θεοτόκου τῆς Βησσάνης. Τὸ ἄλσος τῆς μονῆς, ΗΕ, ϛ', 1957, 397 - 405.
ΜΟΣΧΟΝΑΣ Α. Θ. Παναγία ἡ Κρυπτοφερρήτισσα, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 408 - 411.
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Ν. Κ. Ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Ἴσοβας, Συμβολὴ εἰς τὴν φραγκικὴν μοναστηριακὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Ἑλλάδος, Τεχνικὰ Χρονικά, τεῦχ. 381 - 382, 1956, 11+9 πίν.
ΜΠΑΣΤΙΑ Κ. Τὸ ἔργον τοῦ μεγίστου βυζαντινοῦ ζωγράφου Πανσελήνου, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 429 - 432.
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ ΣΤ. Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμός, ΠΕΠ, 1956, 70 - 76.
— Ἡ μουσικὴ τέχνη τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 255 - 258.
ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ Α. Φραγκικὰ κρινάνθεμα εἰς τὸ Γεράκι καὶ τὸν Μυστρᾶ, Mel. Merlier, II, 1956, 205 - 211.
— Κινστέρνα καὶ φρέαρ βυζαντινῶν χρόνων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, Ἐπιστ. Ἐπ. Φιλοσοφ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον., Ζ', 1956, 49 - 60.
— Ἡ εἰκὼν τῆς σταυρώσεως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἑλκομένου Μονεμβασίας, Πελ., Α', 1956, 23 - 49.
— Κρητικὰ Μελετήματα. Α' Δύο ἔργα ζωγραφικῆς εἰς τὴν Walters art Gallery of Baltimore. Β' Αἱ μικρογραφίαι τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἰς τὸν κώδικα τοῦ Λονδίνου, Κρ.Χρ., Ι, 1956, 323 - 341.
— Μανουὴλ Πανσέληνος, Ἀθῆναι 1956. Ἀντίγραφα, σχέδια καὶ κοσμήματα Φώτη Ζαχαρίου.
— Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων. Ἀθῆναι 1957, 132+22 πίν.
— Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν, Ἀθῆναι 1957 (ἔκδοσις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας).
ΟΡΛΑΝΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. Παραλειπόμενα ἀπὸ τὴν Μ. Χελανδαρίου, ΑΒΜΕ, Η', 1955 - 1956, 105 - 116.

ΟΡΛΑΝΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ. Ἀνάγλυφον κιβωτίδιον τῆς Μ. Λαύρας, ΑΒΜΕ, Η', 1955 - 1956, 100 - 104.
— Νεώτερα εὑρήματα εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου, ΑΒΜΕ, 1955 - 1956, Ι', 68 - 99.
— Νέα προσθήκη εἰς τὰ περὶ τῆς Μ. τοῦ Σαγματᾶ, ΑΒΜΕ, Η', 1955 - 1956, 206.
— Δύο βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Κρήτης, α) ὁ Χριστὸς τῶν Μεσκλῶν, β) ὁ Ἅϊ Κυρ - Γιάννης τοῦ Ἀλυκιανοῦ - Κουφοῦ, ΑΒΜΕ, Η', 1955 - 1956, 126 - 205.
— Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ βασιλικῆς τῶν Τρικάλων, ΑΒΜΕ, Η', 1955 - 1956, 117 - 125.
— Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1955, Ἀθῆναι 1956.
— Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1956, Ἀθῆναι 1957.
— Les baptistères du Dodécanèse, Actes du Ve Congrès Intern. d'Arch. Chrétienne 1954, Città di Vaticano 1957, 199 - 211.
— Les monuments paléochétiens découverts ou étudiés en Grèce de 1938 à 1954, αὐτόθι, 109 - 116+8 πίν.
— Ἡ φραγκικὴ ἐκκλησία τῆς Στυμφαλίας, Mél. Merlier, III, 1957, 99 - 116.
ΠΑΔΟΥΒΑ ΝΙΚ. Παλαιοχριστιανικαὶ Βασιλικαὶ τῆς Κρήτης, Κρ.Ε., Η', τεῦχ. 67, 1956, 5 - 8.
ΠΑΛΛΑ Δ. Ι. Ὁ ἐπιτάφιος τῆς Παραμυθιᾶς, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 127 - 150.
— Πρωτοχριστιανικὴ Κόρινθος, « Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά », 1957.
ΠΑΣΧΑΛΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. Βυζαντιναὶ καὶ μεταβυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῆς Ἄνδρου, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 440 - 452.
ΠΙΜΠΛΗ Ν. Β. Παναγία ἡ Χρυσοσκαλίτισσα (περιγραφή), Κρ.Ε., Ζ', τεῦχ. 57, 1956, 7 - 11.
ΠΟΛΑΤΙΔΗ ΣΠ. Τὸ κάστρο τῆς Ἄτρας, ΠΕ, Ζ', 1956, 3990 - 3991.
ΠΟΛΙΤΗ ΛΙΝΟΥ. Ἡ μονὴ τοῦ Ὀμπλοῦ κοντὰ στὴν Πάτρα, Πελ., Α', 1956, 238 - 252.
ΠΥΡΡΩΝ Ο ΕΦΕΚΤΙΚΟΣ. Μνημεῖα τῆς Ἠλείας, Ἠλειακά, Γ', 1956, 195 - 198.
ΣΕΦΕΡΗ Γ. Τρεῖς μέρες στὰ μοναστήρια τῆς Καππαδοκίας, Mél. Merlier, III, 1957, 185 - 215.
SOTIRIU G. A. Τοιχογραφίαι τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου εἰς παρεκκλήσια τοῦ τείχους τῆς μονῆς Σινᾶ, SBN, IX, 1957, 389 - 391+πίν. 6.
ΣΠΕΡΑΝΤΖΑ ΘΕΟΔ. Ὁ ταξιάρχης τῆς Σκάφης, Κυκλαδικά, Α', 1956, 47 - 52.
— Αἱ κατακόμβαι τῆς Μήλου, Ἐφημέριος, Ε', 1956, 421 - 428.
ΣΤΑΜΟΓΙΑΝΝΗ ΝΙΚ. Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας, Χαλκίς, 8⁰, 54.
ΣΤΡΟΥΘΟΠΟΥΛΟΥ Γ. Ἡ Μονὴ Μπάλτζανας καὶ τὸ 4ευάγγελον τοῦ Καραχισάρ, ΠΕ, Η', 1957, 4071 - 4072.
ΣΥΝΤΙΚΑ - ΛΑΟΥΡΔΑ - ΛΟΥΪΖΑΣ. Μία εἰκόνα τοῦ ὁσίου Νικάνορος, Μακεδονικά, Δ', 1957, 426 - 430+εἰκών.
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Α. Ξίφος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ΠΕ, Ζ', 1956.
— Τὸ φραγκικὸν κάστρον Χλουμουτσίου καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὴν Γλαρέντζαν, Mel. Merlier, II, 1956, 425 - 437.
— Ἡ χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ εἰκονογραφία. Α' Ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ. Β' Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου. Γ' Ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου, Θεολογία, Κϛ', 1955, 5 - 13, ΚΖ', 1956, 5 - 18 καὶ ΚΗ', 1957, 489 - 492+εἰκ.
ΤΣΟΚΑ ΝΟΤΗ Ι. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ἐν Ἀμαρουσίῳ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου (μετὰ 16 ἐνθέτων εἰκόνων), Ἀθῆναι 1956, 8⁰, 32.
— Νέα ἀνάγνωσις βυζαντινοῦ μολυβδοβούλλου, Ἀθῆναι 1957, 8⁰, 216.
ΧΑΤΖΗΔΑΚΙ ΜΑΝΟΛΗ. Ὁ ζωγράφος Εὐφρόσυνος, Κρ.Χρ., Ι', 1956, 273 - 292.

ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗ ΝΙΚ. Τὰ τονιαῖα διαστήματα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς μετὰ σχετικῶν διαγραμμάτων, Mél. Merlier, III, 1957, 235 - 253.

7. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ ΣΤΑΘΗ. Ὁ ἔρωτας στὸ Ποντιακὸ τραγούδι, ΠΕ, Η', 1957, 4120 - 4126.
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Π. Δημοτικὰ τραγούδια, Ἠλειακά, τεῦχ. Γ', 1956, 211 - 212.
ΒΑΒΟΥΛΗ ΠΑΝΤΕΛΗ Π. Παρατηρήματα. Β' Λαογραφικὸν παράρτημα, Κρ.Χρ., Ι', 1956, 8^{0}, 46.
ΒΑΡΒΕΡΗ Γ. Τὸ λαϊκὸ σπίτι τῆς Σαντορίνης, Κυκλαδικά, Α', 1956, 157 - 170.
ΒΟΓΑΖΛΗ Δ. Κ. Ἤθη, ἔθιμα καὶ προλήψεις τῶν Ἑλλήνων Βορειοθρακῶν, ΑΘΛΓΘ, Ἀθῆναι 1956.
ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ Ι. Κ. Γλῶσσα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου, Γ', 1957, 8^{0}, 320.
ΒΡΟΝΤΗ ΑΝ. Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ρόδου, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 267 - 277.
ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ Γ. Δημοτικὰ τραγούδια Μεσοχωρίου Καρπάθου, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 278 - 290.
ΖΕΡΒΟΥ ΙΩΑΝ. Δημοτικὰ τραγούδια καὶ λαϊκὰ ἢ στιχοπλοκίες Καλύμνου, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 241 - 266.
ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ ΡΕΩΡΓ. Τὸ κυκλαδίτικο τραγοῦδι, Κυκλαδικά, Α', 1956, 330 - 332.
ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ - ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΓΟΥ Μ. Οἱ καππαδοκικὲς παραλλαγὲς τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, Mel. Merlier, II, 1957, 71 - 83.
KAKOURIS J. CATÉRINA. « Dromena » champêtres. Le « Leidinos ». Une représentation dramatique de magie en Grèce, HLC, X, 1956, 188 - 213.
ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ ΒΑΣΟΥ. Στῆς Λάρσας τὸ Γιοφύρι, ΗΕ, ϛ', 1957, 698 - 701.
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ ΑΓΓ. « Ὁ Κλήδωνας » (μελέτη), Κρ Ε., Η', τεῦχ. 62, 1956, 11 - 14.
ΚΑΝΑΚΑΡΗ ΑΝΤ. Ξόρκια - Γητέματα τῆς Σίφνου, Κυκλαδικά, Α', 1956, 276 - 278.
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΦΑΙΔ. Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, ϛ', ἐν Ἀθήναις 1957 (1955), 8^{0}, 575+πίν.
ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ ΣΤ. Π. Κόρη ταξιδεύτρια, Mél. Merlier, I, 1956, 333 - 336.
ΚΩΝΣΤΑ Κ. Ἔθιμα τοῦ δωδεκαημέρου (Αἰτωλίας), ΝΕ, 1956, 38 - 47.
ΚΩΦΙΔΗ ΣΠ. Χ. Τὸ κάστρο τοῦ Σουράμ, ΠΕ, Ζ', 1956, 4008 - 4009.
ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΔΗΜ. Σ. Ἑλληνικὰ ἐθνογραφικὰ ἀντικείμενα στὸ Musée de l'Homme τοῦ Παρισιοῦ, Mél. Merlier, II, 1956, 27 - 42.
ΜΑΚΡΗ ΙΠΠΟΚΡ. Κ. Λαογραφικὰ Ἀρτάκης, Μικρ.Χρον., Ζ', 1957, 200 - 273.
ΜΕΓΑ Γ. Α. Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1957.
— Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης ὑπόθεσις, Mél. Merlier, II, 1956, 147 - 172.
ΜΠΙΡΗ ΚΩΣΤΑ Η. Ἡ λεβεντιὰ τῆς Ρούμελης τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ θέατρο, ΝΕ, 61, 1957, 661 - 668.
ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΑΝ. Γάμος στὸν Πόντο (στὴν περιφέρεια Τορούλ), ΠΕ, Η', 1957, 4266 - 4270 καὶ 4374 - 4377.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ ΔΗΜ. Β. Ξόρκια καὶ κατάδεσμοι ἐκ Νάξου, Κυκλαδικά, Α', 1956, 300 - 309.
ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ ΝΙΚ. Τὰ καρναβάλια εἰς τὸ Σοῦλι, ΗΕ, ϛ', 1957, 342 - 345.
ΠΑΠΑΔΗΜΑ ΑΔΑΜ. Δ. Γενικὰ στοιχεῖα λαογραφίας. Τὰ δημοτικὰ μνημεῖα τοῦ λόγου Λογοτεχνία, Λαογραφία, 8^{0}, 296.
ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΔΗΜ. Α. Ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Πελοποννήσου, Πελ., Α', 1956, 163 - 196.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΔΗΜ. Α. Ἀκριτικὰ τραγούδια στὴν Πελοπόννησο, Πελ., Β', 1957, 335 - 368.
ΡΩΜΑΙΟΥ Κ. Α. De l'Akadémie d'Athène, Ἔθιμα Καππαδοκίας στὸ Δωδεκαήμερο, Mel. Merlier, II, 1956, 305 - 310.
ΡΩΜΑΙΟΥ Κ. Τὸ τραγοῦδι τῆς ἀπαρνημένης, Mel. Merlier, III, 1957, 137 - 172.
ΡΩΝΑ ΣΩΚΡ. Λαϊκὸ μηνολόγιο τῆς Σμύρνης, Μικρ.Χρον., Ζ', 1957, 309 - 331.
ΣΕΪΤΑΝΙΔΟΥ ΑΝ. Κατὰ τῆς βασκανίας, ΠΕ, Η', 1957, 4273 - 4275.
ΣΚΑΦΙΔΑ Β. Κ. Ἡ νύφη ποὺ κακοτύχησε, ΗΕ, ϛ', 1957, 519 - 521.
— Ὁ νειόπαντρος, ΗΕ, ϛ', 1957, 630 - 631.
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ Κ. Γ. Εἰδήσεις περὶ σκωπτικῶν ᾀσμάτων τοῦ λαοῦ ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, Ἑλληνικά, ΙΕ', 1957, 275 - 278.
ΣΤΡΑΤΑΚΗ ΝΙΚΟΥ. Ὁ Λαμπαδάρης, ὁ Ἀλυτροπιὸς καὶ ὁ Κλήδονας Ἅη Γιάννης ὁ Πρόδρομος, Κρ.Ε., Θ', τεῦχ. 69, 1957, 16 - 19.
ΣΦΥΡΟΕΡΑ Ν. ΒΛ. Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Σαντορίνης (ἀνθολόγηση), Κυκλαδικά, Α', 1956, 213 - 217.

8. ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΓΟΥΡΙΔΗ ΣΑΒΒΑ. Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμός, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 353 - 355, 379, 400 - 401.
ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ ΑΜΙΛΚΑ Σ. Εἶναι δυνατὴ ἡ ἁρμονία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τῆς Ὀρθ. ἐκκλησίας καὶ τοῦ μοναρχικοῦ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐν περιπτώσει ἑνώσεως τῶν δύο ἐκκλ.; ΠΒΣΘ, Β', 1956, 65 - 71.
ΓΑΒΡΙΗΛ ΑΡΧΙΜ. Ἡ διοίκησις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπὸ τῆς συστάσεώς του εἰς μοναστικὴν πολιτείαν μέχρι σήμερον, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 99 - 100.
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΡ. ΝΕΥΡΟΚΟΠΙΟΥ. Ἱεροτελεστικά, τυπικά, σχόλια, ΑΕΚΔ, ΙΑ', τεῦχ. 2, 109 - 124, τεῦχ. 3, 188 - 210.
ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΜΗΤΡ. ΣΑΜΟΥ ΚΑΙ ΙΚΑΡΙΑΣ. Τὸ νόημα τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως, ΠΕΠ, 1956, 49 - 63.
— Τὸ κήρυγμα τῆς Ὀρθ. Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 66 - 72.
ΕΝΙΣΛΕΙΔΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ Μ. Ἡ Μεγάλη Τετάρτη - τὸ συνέδριον - τὸ μύρον τῆς πόρνης - ὁ Ἰούδας - Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ Μοναχὴ Κασσιανή, 16^{0}, 1957, 80.
ΕΡΑΣΤΟΥ Β. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 248 - 253.
— Ἑνότης καὶ σύνθεσις εἰς τὴν πατερικὴν σκέψιν, Ἀκτῖνες, Κ', 1957, 67 - 72.
ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. Ἡ περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σατανᾶ θεωρία ἐν τῇ σωτηριολογίᾳ τῆς Ἀρχαίας Ἀνατολ. Ἐκκλησίας, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 103 - 115.
ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ (Μοναχὸς Βιβλιοφύλαξ). Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης καὶ τὰ ὀρθόδοξα αἰτήματα, Ἐκκλησία, ΛΓ', 1956, 258 - 260.
— Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ἁγειορειτικὸς Μοναχισμός, Ἀθῆναι ,αϡνς', 8^{0}, 141 (+3).
ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ Β. Τὸ χριστιανικὸν ἦθος, ΠΒΣΘ, 221 - 234.
— Οἱ θεῖοι παράγοντες ἐν τῇ ἁγίᾳ ζωῇ τοῦ Ἰ. Χρυσοστόμου, ΕΘΣΑ, 1956, 179 - 208.
ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ Η. Α. Ψαλτήριον τὸ νέον βιβλίον, Α', 8^{0}, 210.
ΚΑΝΤΩΝΗ ΑΛΕΞ. Ἀξίως προσέλθετε, Α' Ἡ ἱερὰ ἐξομολόγησις, Β' Ἡ Θεία κοινωνία, ἔκδοσις γ', ἐπηυξημένη, 16^{0}, 1957, 112.

Καρμιρη Ιω. Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς ἐκκλησίας, ΕΘΣΑ, 1956, 67 - 176.

— Τὸ δόγμα τῆς Σωτηρίας. Β' Τὸ ἱερὸν αἴτημα τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, 16⁰, 1957, 56.

Katsanevakis Benedictos. Il Culto Ortodosso, Napoli 1957.

Κοτσωνη Ιερων. αρχιμ. Διάλογος ἐκ τῆς κατὰ τὸν Β' αἰ. τελετῆς τοῦ βαπτίσματος, Θεολογία, ΚΗ', 82 - 91.

Κουρκουλα Κωνστ. Κ. Ἡ θεωρία τοῦ κηρύγματος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβή, Ἀθῆναι 1957, 8⁰, 114 (+2).

— Αἱ πρὸς ἐκκλησιαστικὴν ἀναγέννησιν προτάσεις τοῦ Κων. Καλλινίκου, Ἀκτῖνες, Κ', 1957, 356 - 361.

Κωνσταντινιδου Χρυσ. Ἡ ἑορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, Ἰσταμποὺλ 1945, 49.

— Ἐδίδασκεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος ὅτι ὁ Κύριος εἶχεν ἀνθρωπίνην ψυχήν; Ὀρθοδοξία, ΛΑ', 1956, 69 - 79.

Konstantinidis Chrysostome. L'Ordo de la dédicace des Églises selon le rite byzantin vers la moitié du VIIIe siècle, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 206 - 215.

Λουβαρι Νικολαου Ι. Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ, Γεν.Στρ.Ἐπ., Ζ', ἀρ. 7, 1956, 15 - 22.

Μελετιου μητρ. Ρηγιου. Ἡ θεολογία τῆς χάριτος κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 233 - 234 καὶ 252 - 253.

Moraïtis Dém. La Messe des Présanctifiés (M.P.), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 220 - 229.

Μπρατσιωτου Π. Ι. Ἡ ἔννοια τοῦ δόγματος ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Θεολογίᾳ, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 509 - 516.

— Τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Λόγος πρυτανικός, Ἀθῆναι 1956.

— Ἄτομον καὶ κοινωνία ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, Γεν.Στρ.Ἐπ., Η', ἀρ. 3, 1957, 19 - 27.

Παϊσιου ιερεως. Χρύσανθος ἱερομόναχος ὁ Λαϊνᾶς, ΗΕ, ϛ', 1957, 581 - 593.

Παπαδοπουλου Ανθιμου. Ἡ περὶ Μυστηρίων διδασκαλία τοῦ Ἰουστίνου, Ὀρθοδοξία, ΛΑ', τεῦχ. Γ', 321 - 331.

Παπαδοπουλου Χρυσ. Τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, Ἐφημέριος, Ε', 1956, 213 - 219.

Πολυκαρπου μητρ. Μεσσηνιας. Περὶ τῆς τιμῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 107 - 108.

Προικοννησου Φιλοθεου. Ἡ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διδασκαλία τῆς Κ. Διαθήκης, Ὀρθοδοξία, ΛΑ', 278 - 287, 406 - 417.

Σταυριδου Β. Θ. Αἱ Ὠριγενιστικαὶ ἔριδες, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 550 - 577.

Σιωτου Μαρκου Αντ. Θεία Εὐχαριστία. Αἱ περὶ Θ. Εὐχαριστίας πληροφορίαι Κ.Δ. ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐκκλ. ἑρμηνείας, 16⁰, 72.

Στεφανοπουλου Στ. Χριστιανισμὸς καὶ πολιτικὴ ζωή, ΠΕΠ, 1956, 63 - 70.

Stéphanoy Pélopidas s.i. Le témoignage religieux de Mischel Psellos, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 268 - 273.

Τρεμπελα Π. Ν. Τὸ Μυστήριον τῆς ὕλης ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων ἀνακαλύψεων. Ἡ ὑφὴ τοῦ Ἀτόμου, Γεν.Στρ.Ἐπ., Ζ', ἀρ. 9, 1956, 33 - 43.

— Ἡ ἀνεξάλειπτος σφραγὶς ἐν τοῖς μυστηρίοις καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Ἱερωσύνῃ, ΕΘΣΑ, 1956, 49 - 63.

Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν συνερανισθεῖσα παρὰ τῶν Ἁγίων καὶ Θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, Α', 8⁰, κδ'+336.

Χαρακιαδη Π. Ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα στὴν Ἐκκλησία, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 1956, 17 - 19.

Χρυσοστομου Α. Παπαδοπουλου (†). ΙΒ' Ἡ ἐκκλησία Βουλγαρίας (865 - 1938), ἐν Ἀθήναις 1957, 8⁰, 80.

9. ΔΙΚΑΙΟΝ

Ανθιμου επισκ. Νουβιας. Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὡς Κανονολόγος, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 485 - 487.

Βισβιζη Ι. Τ. Δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου, ἐν Ἐπετ.Ἀρχείου Ἱστ.Ἑλλ. Δικαίου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ζ' (1957), 21 - 154.

Γκινη Δ. Σ. Ἀνέκδοτον ἐγχειρίδιον περὶ κληρονομικῆς διαδοχῆς κατὰ τὸ Ὀθωμ. Δίκαιον, ΕΕΒΣ, ΚΖ', 1957, 272 - 291.

— Τὸ «κοινάριον» τοῦ Καμπανίας Θεοφίλου, ΠΑΑ, ΛΒ' (1957), 247 - 251.

Dendias Mischel. Contribution à l'étude de l'administration locale dans l'Empire byzantin, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 343 - 366.

Ζεπου Ι. Ἡ χριστιανικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Δικαίου, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 337 - 342.

Zepos Pan. J. Quelques remarques sur les rapports entre le droit byzantin et le droit des Latins en Orient (περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 61 - 65.

Κισκιρα Ι. Π. Ἀνέκδοτος διαθήκη ἐκ Νάξου τοῦ ἔτους 1720, Ἐφημ. Ἑλλ. Νομικῶν, 24 (1957), 852 - 854.

Κοτσωνη Ιερωνυμου αρχιμ. Προβλήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, Ἀθῆναι 1957, 8⁰,

— Ἡ κανονικὴ ἄποψις περὶ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων (Intercommunio), Ἀθῆναι 1957.

— Ἡ θέσις τῶν λαϊκῶν ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ (κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὀρθ. Ἀνατ. Ἐκκλησίας), Ἀθῆναι 1956, 8⁰, 69.

Κρητικου Παν. Νοταριακὴ ἐπὶ εἰκόνος συμφωνία τῶν ἱερέων τῆς Πάτμου, ΔΑ, Β', 1956 - 1957, 42 - 46+πίν.

Κυριαζη Κ. Β. Τὸ φυσικὸν καὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Θεολογία, ΚΗ', 1957, 49 - 82 καὶ 376 - 412.

Κωστακη Θαν. Π. Ἕνα ἀνέκδοτο συγίλλιο κι ἕνα μπουγιουρτί, Πελ., Β', 1957, 369 - 377.

Mαταραγκα Δ. Συγγενομιξίας μιάσματα, Ἐκκλησία, ΛΔ', 1957, 505 - 508.

Μουρικη Γ. Ἡ συνταγματικὴ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ΑΕΚΔ, ΙΒ', 90 - 96.

Νειλαλ Εμμ. Β. Συντεχνιακὴ Ὀργάνωσις ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ «ἐπαρχικὸν βιβλίον» Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Ἀθῆναι 1956, 73.

Παναγιωτακου Παν. Ι. Περὶ κανονικοῦ τρόπου τελέσεως μοναχικῆς κουρᾶς ἐπὶ γυναικῶν, ΝΣ, 1957.

— Σύστημα τοῦ Ἐκκλ. Δικαίου κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχὺν αὐτοῦ. Δ' Τὸ δίκαιον τῶν Μοναχῶν, 8⁰, 768.

Πανταζοπουλου Ν. Ι. Ἡ ἑξάβιβλος τοῦ Ἁρμενοπούλου «ὡς κωδικοποίησις» καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὸ νεώτερον ρωμαϊκὸν Δίκαιον (περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 50 - 51.

Πετροπουλου Γ. Α. Μνημεῖα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. Ὁ κῶδιξ τοῦ Νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου (1822 - 1833), Ἀθῆναι 1957.

Πετροπουλου Γ. Α. Νομικὰ ἔγγραφα Σίφνου τῆς συλλογῆς Γ. Μαριδάκη (1684-1835), Ι, 1956, 4°, κζ'+517.
Triantaphyllopoulos K. Altgriechische Gedanken in Byzantinischen Strafrecht (περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 55-61.
Τριανταφυλλοπουλου Ι. Κ. Lex Cicereia (Ἐγγυητικά), Ι, 1957 (Διδακτορικὴ Διατριβὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν).
Φραγκιστα Χαρ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαρτύρων εἰς τὰς ἀστικὰς δίκας τοῦ Βυζαντίου, ΠΒΣΘ, Β', 1956, 24-33.
— Αἱ χριστιανικαὶ βάσεις τῆς δημοκρατίας, Ἀκτῖνες, ΙΘ', 385-392.
Χριστοφιλοπουλου Α. Π. Ἡ εἰς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθ. ἐκκλ. δικαίου (περίληψις), ΠΒΣΘ, Β', 1956, 7-8.
— Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, τεύχη Α', 1952, Β', 1954, Γ', 1956.
— Θέματα βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐνδιαφέροντα τὴν σύγχρονον πρακτικήν, Ἀθῆναι 1957, 8°, 116.
— Τὸ ἑλλην. ὀρθόδοξον ἐκκλησ. δίκαιον κατὰ τὰ ἔτη 1954 καὶ 1955, Θεολογία, ΚΗ', 1957 καὶ εἰς ἴδιον ἀνάτυπον, 43.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Ἀθηνᾶ, τόμος ΞΑ', 1957 (Ἀθῆναι).
Analecta Bollandiana, tomus LXXV, 1957 (Bruxelles).
Ἀρχεῖον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τόμ. ΙΒ', 1957 (Ἀθῆναι).
Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique, 1955 (Ἀθῆναι 1957).
Bizantiniskij Vremenik, XII, 1957 (Moscba).
Byzantinische Zeitschrift, τόμος 50, τεῦχος Ι, 1957 (Μόναχον).
Byzantinoslavica, XV, 1954 (Prague).
Bollettino della B. Greca di Grottaferrata, n. serie, vol. XI, 1957 (Grottaferrata).
Dumbarton Oaks Papers, No 11, 1957, Harvard Univ. Cambridge (U.S.A.).
Emerita, tomo XXV, fasc. 1, 1957 (Ἱσπανία).
Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν, ἔτος Ϛ', 1956 (Ἀθῆναι).
Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλ. Σχολ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμος 7, 1956-1957 (Ἀθῆναι).
Θεολογία, ΚΗ', 1957 (Ἀθῆναι).
Irénikon, tome XXX, 1957 (Chevetogne, Belgique).
Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΚΑ', 1957 (Λευκωσία).
Mitteilungen des Deutschen Arch. Inst., sezione Romana, vol. 64, 1957 (Roma).
Nouvelle Revue Théologique, 89 année, 1957 (Louvain).
Ὀρθοδοξία, ἔτος ΑΒ', 1957 (Οἰκουμεν. Πατριαρχ. Κωνσταντινουπόλεως).
Orientalia Christiana Periodica, XXIII, τεῦχος III-IV (Ρώμη).
Πελοποννησιακά, τόμος Β', 1957 (Ἀθῆναι).
Ποντιακὴ Ἑστία, ἔτος 8°, 1957 (Θεσσαλονίκη).
Revue des Études Byzantines, tome XIII, 1956 (Paris).
Studii si Cercenari de Istorie veche, anul VIII, 1957 (Bucarest).

ΕΙΔΗΣΕΙΣ*

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1957 τὸ προσωπικὸν ηὐξήθη διὰ τοῦ διορισμοῦ ἑνὸς ὑπαλλήλου, τοῦ Ζησίμου Βιρβίλη, ἐγκριθείσης δὲ πιστώσεως διὰ τὴν πρόσληψιν δύο εἰσέτι ταξινόμων, προεκηρύχθη ὁ σχετικὸς διαγωνισμός.

Ἡ ταξινόμησις τῶν ἀρχειακῶν συλλογῶν ἐνεργεῖται κανονικῶς ὑπὸ τῶν τριῶν ταξινόμων καθοδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Γραμματέως καὶ βοηθουμένων καὶ ὑπὸ τῶν δύο κλητήρων.

1) Ἐσυνεχίσθη ἡ ταξινόμησις τοῦ Ἀρχείου Οἰκονομίας τοῦ Καποδιστρίου καὶ τῆς Ἀντιβασιλείας μέχρι τοῦ ἔτους 1840.

2) Ἐγένετο ἔνταξις μεγάλου ἀριθμοῦ ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1822 - 1833 ἐκ τῶν ὑστέρων εὑρεθέντων.

3) Ἐταξινομήθη μόνον κατὰ κλάδους καὶ ἔτη ἡ μεγάλη συλλογὴ Μάμουκα.

4) Συνεχίζεται ἡ καταγραφὴ πεντακοσίων περίπου πρωτοκόλλων καὶ ἄλλων βιβλίων τοῦ Ἀγῶνος καὶ Καποδιστρίου.

5) Ἀπεδελτιώθη τμῆμα ἀρχείου τῶν Ἐθν. Ἀριστείων.

Ἐν γένει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ὑπηρεσία ἐλειτούργησε κανονικῶς.

Ἐτακτοποιήθησαν καὶ κατεγράφησαν τὰ νέα προσκτήματα τῶν Ἀρχείων καὶ τῆς Βιβλιοθήκης. Ἐλειτούργησε τακτικῶς τὸ Ἀναγνωστήριον.

Ἐνηργήθησαν ἐπιθεωρήσεις ἀρχείων πρὸς καταστροφὴν τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης, τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀργανισμοῦ Τουρισμοῦ (Ἀρχεῖα τοῦ διαλυθέντος Αὐτονόμου Ὀργανισμοῦ Σεισμοπλήκτων Κορινθίας), τῆς Γ.Δ.Δ.Λ.

Ἐξυπηρετήθησαν οἱ ἐρευνηταὶ καὶ τὸ κοινὸν διὰ παροχῆς πληροφοριῶν καὶ ἄλλων στοιχείων. Ἐξεδόθησαν ἀντίγραφα τῶν ἐν τοῖς ΓΑΚ παλαιῶν συμβολαίων.

Ἠγοράσθησαν 6 μεταλλικαὶ ἀρχειοθῆκαι τῶν τεσσάρων συρταρίων καὶ 2 τοῦ ἑνὸς συρταρίου ἐκ τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας.

Ἠγοράσθη ἐπίσης ἓν ἠλεκτρονικὸν Flash διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς Leica τῶν ΓΑΚ.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἠγοράσθησαν αἱ ἑξῆς ἀρχειακαὶ συλλογαί:

α) 198 ἔγγραφα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως Δημ. Πλαπούτα τῶν ἐτῶν 1822 - 1830.

β) 59 ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Γάλλον φιλέλληνα Ἱλαρίωνα Thouret τῶν ἐτῶν 1821 - 1869.

γ) 84 νοταριακὰ ἔγγραφα ἐκ Νάξου τῶν ἐτῶν 1785 - 1865 καὶ ἓν χειρόγραφον χαρτῷον ἐκ φύλλων 49 τοῦ 19ου αἰῶνος περιέχον ὑποδείγματα ἐπιστολῶν, ἰατροσόφια καὶ ἐνθυμήσεις.

δ) Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης καὶ εἶτα Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου καὶ τοῦ Γραμματέως αὐτοῦ Μόστρα ἀποτελούμενον ἐκ 200 ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1799 - 1827.

* Τὰ σημειώματα τῶν Εἰδήσεων δημοσιεύονται ὡς παραδίδονται ἡμῖν ὑπὸ τῶν οἰκείων ὑπηρεσιῶν. Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν καὶ τὸ Ἀρχεῖον Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἠρνήθησαν νὰ δώσουν σχετικὸν σημείωμα.

ε) 48 ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1824 - 1839 ἐκ τοῦ ἀρχείου Ἰωάννου Κωλέττη καὶ 17 χειρόγραφα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπαράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι σχεδάρια διδακτικὰ περιέχοντα ὕλην φιλολογικήν, θρησκευτικὴν καὶ μουσικήν.

ϛ) 35 ἔγγραφα νοταριακὰ καὶ δικαστικὰ τῶν ἐτῶν 1769 - 1866 προερχόμενα κυρίως μὲν ἐκ Κυθήρων, ἀλλὰ καὶ ἐκ Μονεμβασίας, Γυθείου, Σπάρτης κ.ἀ.

ζ) Κῶδιξ χαρτῷος ἐσταχωμένος ἐκ Κεφαλληνίας διαστ. 0,41×0,27 μ. τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος ἐκ φύλλων 256 περιέχων συλλογὴν Βενετικῶν ἐγγράφων περὶ τῆς νήσου Κεφαλληνίας τῶν ἐτῶν 1503 - 1790 καταρτισθεῖσαν δι' ἀντιγραφῆς ἐκ τῶν πρωτοτύπων ὑπὸ τοῦ Zuanne Loverdo εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀπὸ 29 Ὀκτωβρίου 1786 ἀποφάσεως τῶν συνδίκων Κεφαλληνίας.

η) Ἠγοράσθη ὁ 3ος τόμος τοῦ 1953 τοῦ ἀρχειακοῦ περιοδικοῦ «Archivum» καὶ δύο βιβλία ἀρχειακῆς φύσεως παρὰ τῆς Unesco: 1) R. Frontard, La normalisation internationale dans le domaine de la microcopie, Paris 1955 καὶ 2) H. R. Verry, Manuel de reproduction et de selection de documents.

Διὰ δωρεᾶς εἰσήχθησαν:

1) 24 ἱστορικὰ ἔγγραφα ἐκ Κεφαλληνίας τῶν ἐτῶν 1828 - 1875 ὑπὸ τοῦ κ. Εὐαγγέλου Μπλέσσα ἐν συνεχείᾳ προγενεστέρας δωρεᾶς ἐνεργείαις τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς κ. Γ. Πετροπούλου.

2) Κατεγράφη τὸ ἀπὸ 12 Ἀπριλίου 1940 κατατεθὲν εἰς τὰ ΓΑΚ χειρόγραφον χαρτῷον 0,13×0,09 μ. τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐκ φύλλων γεγραμμένων 73 τὸ περιέχον Ἀπομνημονεύματα τοῦ προκρίτου τῆς Κυνουρίας Ἀναγν. Κοντάκη, τὸ ὁποῖον καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ κ. Διευθυντοῦ εἰς τὴν σειρὰν «Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21» (ἀριθ. 11).

Ὑπηρεσιακῶς εἰσήχθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 52498/31 - 5 - 1957 ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης βιβλίον πρωτοκόλλου τοῦ Ἐκτάκτου Διοικητοῦ τοῦ Τμήματος Νοτίων Κυκλάδων τοῦ ἔτους 1828 ἕως 1829 ἐκ σελίδων 291 εὑρεθὲν ὑπὸ τοῦ Εἰρηνοδίκου Θήρας Α. Μαραβελίδη ἐν Σαντορίνῃ.

Τὸ Ἀναγνωστήριον ἐλειτούργησε κανονικῶς πλὴν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου καὶ ἐσημειώθησαν 920 παρουσίαι ἀναγνωστῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην εἰσήχθησαν αὐτοτελῆ βιβλία ἐξ ἀγορᾶς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ δωρεᾶς 250, καὶ ἀρκετοὶ τόμοι παλαιοτέρων σειρῶν.

Ὁ κ. Διευθυντὴς 1) κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 143419/2780/11 - 2 - 1957 διαταγῆς Ὑπουργείου Παιδείας μετέβη ἀπὸ 26 - 28 Μαΐου 1957 εἰς Ἐρέτριαν (Ν. Ψαρὰ) καὶ Χαλκίδα πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἀρχείων τῶν Ψαριανῶν καὶ τοῦ Κριεζώτου. Καὶ εἰς μὲν τὴν Ἐρέτριαν ἀνεῦρεν εἰς τὸ κοινοτικὸν κατάστημα κιβώτιον περιέχον τμῆμα ἀρχείου τῶν Ψαριανῶν ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἑξῆς, διὰ τὴν καλὴν συντήρησιν τοῦ ὁποίου καὶ τὴν ταξινόμησιν καὶ καταγραφὴν ἐστάλησαν διὰ τοῦ κ. Νομάρχου Εὐβοίας σχετικαὶ ὁδηγίαι. Εἰς δὲ τὴν Χαλκίδα ἐπεσκέφθη μετὰ τοῦ κ. Νομάρχου τὸν ἀπόγονον τοῦ Κριεζώτου ἐν τῇ παλαιᾷ οἰκίᾳ, ἥτις στεγάζει ἀξιόλογον συλλογὴν ὅπλων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος (ἀνηκόντων εἰς τὸν Ν. Κριεζώτην καὶ ἄλλους ἥρωας) ὡς καὶ ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων, ἰδίως εἰδωλίων τῆς Τανάγρας, ἔγγραφα ὅμως παλαιὰ ὁ κ. Κριεζώτης ἐδήλωσεν ὅτι δὲν κατέχει.

2) Κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 83423/1439 ἀπὸ 30 - 7 - 1957 διαταγῆς Ὑπουργείου Παιδείας μετέβη εἰς Ἰωάννινα καὶ Πρέβεζαν ἀπὸ 26 - 31/1/57 καὶ ἐπεθεώρησε τὰ ἐκεῖ ἀρχεῖα ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἐν Πρεβέζῃ διασωθεῖσα συλλογὴ ἐκκλησιαστικῶν, κοινοτικῶν καὶ νοταριακῶν ἀρχείων τυγχάνει λίαν ἀξιόλογος (1671 - 1871).

Τὰ ΓΑΚ συνεχίζοντα τὴν ἔρευναν ἐπακριβώσεως τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχείων τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν ἐφ' ὧν ἀσκοῦσι κατὰ Νόμον ἐποπτείαν ἐξαπέστειλαν ἐνερ-

γείαις τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν (Διευθύνσεως Διοικήσεως) σχετικὴν ἐγκύκλιον πρὸς ἁπάσας τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τούτου περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν φυλασσομένων ἀρχείων. Ἐκ τῶν ληφθεισῶν μέχρι τοῦδε ἀπαντήσεων ὅλων σχεδὸν τῶν Νομαρχιῶν, Δήμων καὶ Κοινοτήτων καὶ ἄλλων δημοσίων ὑπηρεσιῶν τῆς Ἐπικρατείας καταδείκνυται ἡ μεγάλη ὠφέλεια τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ ὡς πρὸς τὴν καλὴν διατήρησιν τῶν ἀρχείων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνημέρωσιν τῆς κεντρικῆς ἀρχειακῆς ὑπηρεσίας καὶ λῆψιν τῶν καταλλήλων μέτρων ὑπ' αὐτῆς.

Τοπικὰ Ἀρχεῖα. Τὸ πρόβλημα τῆς στεγάσεως τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης βαίνει ἐπὶ τέλους πρὸς τὴν εὐτυχῆ λύσιν του. Ἡ ἀποφασισθεῖσα στέγασις αὐτοῦ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. Α.Β.Κ. 247 δημόσιον κτήριον (Ἰσχακῆ Λεὼν) καὶ ἡ ἐγκριθεῖσα πίστωσις πρὸς ἐπισκευὴν τούτου ἐλπίζομεν ὅτι θὰ τακτοποιήσῃ ὁριστικῶς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἀρχειακὸν ἵδρυμα τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ἀπόψεως μονίμου στέγης.

Διετέθη ὡσαύτως κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀξιόλογος πίστωσις πρὸς ἐπισκευὴν τῆς στέγης τοῦ κτηρίου τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ὕδρας, τὸ ὁποῖον ἰδίαις δαπάναις ἀνήγειρε καὶ ἐδωρήσατο πρὸ ἐτῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον ὁ Ὑδραῖος Γκίκας Κουλούρας.

Ραγδαίαν ἐξέλιξιν εἰς τὴν ὀργάνωσίν του καὶ τὸν πλουτισμόν του παρουσιάζει τὸ νεοσύστατον Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μακεδονίας χάρις εἰς τὴν Ἐποπτικὴν αὐτοῦ Ἐπιτροπήν, τῆς ὁποίας τυγχάνει κατὰ νόμον Πρόεδρος ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμων, Ἀντιπρόεδρος δὲ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Στίλπων Κυριακίδης. Νέα προσκτήματα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας εἶναι ἐκτὸς τῶν Τουρκικῶν κωδίκων τοῦ ποτὲ Ἱεροδικείου Θεσσαλονίκης, οἱ κώδικες τῆς Μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως, τὰ ἀρχεῖα τῆς κοινότητος Μοναστηρίου καὶ τῶν Σχολείων αὐτῆς ὡς καὶ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πελαγωνίας, τὸ ἀρχεῖον τῆς Τραπέζης τῆς Ἀνατολῆς κ.ἄ.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεβίωσαν δύο διαπρεπεῖς ἀρχειακοὶ ὑπάλληλοι προσενεγκόντες ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν διατήρησιν, δημοσίευσιν καὶ ἐν γένει ἀξιοποίησιν τῶν ἀρχειακῶν πηγῶν: ὁ Ἀρχειοφύλαξ τοῦ καταστραφέντος κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953 Ἀρχειοφυλακείου Ζακύνθου Λεωνίδας Χ. Ζώης καὶ ὁ Διευθυντὴς καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Ὕδρας, ἐκδότης τῶν ἀρχείων τῆς Κοινότητος Ὕδρας καὶ τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Νήσου Ὕδρας, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀντώνιος Λιγνός.

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

α') Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον.

Τὸ ἔτος 1957 ὑπῆρξε τὸ πρῶτον, καθ' ὃ τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον ἠδυνήθη νὰ λειτουργήσῃ μὲ πλῆρες προσωπικόν, διότι αἱ τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων ὀργανικῶν θέσεων συντακτῶν αὐτοῦ, αἵτινες εἶχον παραμείνει ἐπὶ πολλὰ ἔτη κεναί, ἐπληρώθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ προηγουμένου ἔτους 1956. Ἕνεκα τούτου ἡ ἐν αὐτῷ συντελουμένη ἐπιστημονικὴ ἐργασία ὑπῆρξε κατὰ πολὺ ἀποδοτικωτέρα τῆς τῶν προηγουμένων ἐτῶν. Οὕτω κατηρτίσθησαν ὑπὲρ τὰς 15.000 ἐν συνόλῳ δελτία περὶ προσώπων, τοπωνυμίων καὶ λέξεων τῆς Τουρκοκρατίας ἐξ ἀποδελτιώσεως διαφόρων κειμένων καὶ μελετῶν. Ἰδιαιτέρα φροντὶς κατεβλήθη πρὸς ἀποδελτίωσιν ἐπιστολικῶν κειμένων τοῦ 15ου-17ου αἰῶνος καὶ βιβλιογραφικῶν ἔργων, οὕτω δὲ συνετελέσθη, κατὰ τὸ μέγιστον μέρος, ἡ ἀποδελτίωσις τῶν ἑλληνικῶν βιβλιογραφιῶν τοῦ Émile Legrand (τοῦ

15ου-16ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος), τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ (τῶν ἐτῶν 1791-1799), τῶν Δ. Γκίνη καὶ Β. Μέξα (τῶν ἐτῶν 1800-1821) ὡς καὶ τῆς βιβλιογραφίας τῶν ἑλληνικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ L. Petit. Κατὰ τὴν εἰς τὰ εἰδικὰ κυτία τοῦ Ἀρχείου κατάταξιν τοῦ συναχθέντος τούτου πλουσίου ὑλικοῦ ἐπηνέχθησαν ὡρισμέναι τεχνικαὶ βελτιώσεις πρὸς διευκόλυνσιν τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν δελτίων. Ἐξηκολούθησε δὲ ἡ ἐκ τῶν δελτίων τούτων παροχὴ ποικίλων πληροφοριῶν εἰς πολλοὺς καὶ σοβαροὺς ἐρευνητάς, Ἕλληνας καὶ ξένους, προσδραμόντας εἰς τὸ ἡμέτερον Ἀρχεῖον.

Ἐξ ἄλλου ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Ἕκτου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου ἀποτελεσθέντος ἐκ 240 σελίδων μετὰ δεκάδος φωτοτυπικῶν πινάκων καὶ περιλαμβάνοντος φιλολογικὰς καὶ ἱστορικὰς πραγματείας τῶν συντακτῶν τοῦ Ἀρχείου ἀναφερομένας εἰς τὴν ὑπὸ τούτου μελετωμένην περίοδον. Ἤρχισε δ' ἀμέσως καὶ ἡ ἐκτύπωσις τῶν πρώτων τυπογραφικῶν φύλλων τοῦ νέου (ἑβδόμου) τόμου.

Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἑκατὸν ἐν ὅλῳ τόμοι ἐπιστημονικῶν ἔργων ἢ περιοδικῶν προελθόντες ἐκ δωρεᾶς, ἀνταλλαγῆς ἢ καὶ ἀγορᾶς (ἀριθ. καταλ. εἰσαγωγῆς 522-621).

Ἀλλὰ τὸ μέγα καὶ ὄντως πολύτιμον ἀπόκτημα τοῦ Ἀρχείου ὑπῆρξεν ἡ κατὰ Μάρτιον μῆνα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν εὐγενῶς δωρηθεῖσα καὶ εἰς τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον ἐναποτεθεῖσα συλλογὴ περὶ Θράκης καὶ Θρακῶν ἡ καταρτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἀναστασίου Κ. Π. Σταμούλη, ἥτις, ἀποτελουμένη ἐξ 173 ὅλων τόμων, περιέχει περὶ τὰς 90.000 φύλλα ἔντυπα ἢ χειρόγραφα ἐξόχως ἐνδιαφέροντος ὑλικοῦ περὶ Θρᾴκης. Ἡ συλλογὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πλουσιωτέραν συναγωγὴν ὑλικοῦ τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ ἑλληνικῆς χώρας καὶ μέλλει νὰ προσφέρῃ ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἡμέτερον Ἀρχεῖον, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα μελετητὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος.

β') Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.

Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ἐλειτούργησε κατὰ τὸ ἔτος 1957 διὰ τοῦ Διευθυντοῦ Γ. Κ. Σπυριδάκη, τῶν συντακτῶν: Δημ. Πετροπούλου, Μαρίας Ἰωαννίδου-Μπαρμπαρίγου, Δημ. Λουκάτου καὶ Δημ. Οἰκονομίδου, τοῦ μουσικοῦ Σπυρ. Περιστέρη καὶ τῶν γραφέων Γρηγ. Δημητροπούλου καὶ Ἐλευθερίας Δήμου-Παπαδοπούλου.

Α') Εἰς τὸ Ἀρχεῖον εἰσήχθησαν 17 χειρόγραφα λαογραφικῆς ὕλης. Ἐκ τούτων 6 προῆλθον ἐκ λαογραφικῶν καὶ μουσικῶν ἀποστολῶν, 4 ἐξ ἀποστολῆς ὑπὸ Δημοδιδασκάλων καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἑπτὰ ὑπὸ ἄλλων φίλων τῆς λαογραφίας.

Τὸ μουσικὸν τμῆμα ἐπλουτίσθη διὰ τῆς μουσικῆς 442 δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ χορῶν, ἡ ὁποία ἠχογραφήθη τὸ πλεῖστον εἰς μουσικὰς ἀποστολὰς εἰς τὰς περιοχὰς Ναυπακτίας καὶ Μεσολογγίου, Πωγωνίου καὶ Θεσπρωτίας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀστυπαλαίας τῆς Δωδεκανήσου. Μικρὸς ἀριθμὸς τραγουδιῶν ἐκ τῆς Βυτίνης Ἀρκαδίας καὶ τῆς νήσου Ψερίμου Δωδεκανήσου ἠχογραφήθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Πρὸς τούτοις τὸ Μουσικὸν ἀρχεῖον ἐπλουτίσθη α) δι' ἑπτὰ δίσκων μὲ δημώδη μουσικὴν ἐκ Κρήτης, Πελοποννήσου, Μακεδονίας, Ἠπείρου, Πόντου, Νάξου καὶ Ρόδου, τῶν 5 ἐξ ἀγορᾶς, τῶν δὲ ὑπολοίπων 2 ἐκ δωρεᾶς τοῦ καθηγητοῦ Δ. Νοτοπούλου, β) μιᾶς φωνοταινίας μὲ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἄλλα δημώδη κείμενα τῶν Ἑλλήνων τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐκ δωρεᾶς τοῦ Στ. Καρατζᾶ, γ) δύο φωνοταινιῶν μὲ θρησκευτικὰ ᾄσματα τῆς ἑβραϊκῆς παροικίας τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ δωρεᾶς τοῦ μουσικολόγου Levy καὶ δ) μιᾶς φωνοταινίας καὶ 6 δίσκων μὲ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἰρλανδίας καὶ τῆς Ρουμανίας ἐκ δωρεᾶς τοῦ Ἰρλανδοῦ καθηγητοῦ Delargy καὶ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἡ μουσειακὴ τέλος συλλογὴ λαογραφικῶν ἀντικειμένων ἐπλουτίσθη δι' εἴκοσι νέων εἰδῶν.

Β') Λαογραφικαὶ καὶ μουσικαὶ ἀποστολαὶ ἐγένοντο εἰς Ἀστυπάλαιαν (Γ. Κ. Σπυριδάκης), εἰς Χειράδες καὶ Βελιγοστὴν Ἀρκαδίας (Δ. Πετρόπουλος), εἰς Παξοὺς (Δ. Λουκᾶτος), εἰς Ναυπακτίαν καὶ Μεσολόγγιον (Σπ. Περιστέρης) καὶ τέλος εἰς περιοχὰς τοῦ Πωγωνίου καὶ Θεσπρωτίας τῆς Ἠπείρου (Σπ. Περιστέρης) διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας χορηγίᾳ τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς.

Γ') Εἰς τὴν ἀρχειακήν, κατόπιν ἀποδελτιώσεως καὶ ἐπεξεργασίας, κατάταξιν λαογραφικῆς ὕλης ἠσχολήθη τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικόν, καταταχθέντων 3319 δημοτικῶν τραγουδιῶν, 2841 παροιμιῶν καὶ γνωμικῶν, πρὸς δὲ σημαντικὸν ἀριθμὸν παραδόσεων, αἰνιγμάτων, ἐπῳδῶν καὶ ποικίλης ἄλλης ὕλης ἀναφερομένης εἰς ἔθιμα τοῦ λαοῦ.

Εἰδικώτερον συνεχίσθη ἡ ἐργασία πρὸς παρασκευὴν δι' ἔκδοσιν Ἐκλογῆς ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων τοῦ λαοῦ.

Παρεσκευάσθη πρὸς ἔκδοσιν ἡ βιβλιογραφία τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας τῆς περιόδου 1954 - 1956, ἤρχισε δὲ ἡ σύνταξις αὐτῆς καὶ διὰ τὴν περίοδον 1921 - 1938 πρὸς συμπλήρωσιν οὕτω τῆς βιβλιογραφίας ταύτης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1907 μέχρι τῆς σήμερον.

Τέλος συνετάχθησαν καὶ ἐστάλησαν ἀπαντήσεις εἰς αἰτήσεις ἀλλοδαπῶν ἰδίᾳ λαογράφων καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων ἐπὶ διαφόρων λαογραφικῶν θεμάτων.

Εἰς τὸ μουσικὸν τμῆμα ἐγένετο ἡ καταγραφὴ ἐκ δίσκων ἢ φωνοταινιῶν τῆς μουσικῆς 153 τραγουδιῶν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφήν, ἡ μεταγραφὴ ἐκ τῆς βυζαντινῆς εἰς τὴν εὐρωπ. μουσικὴν γραφὴν 280 τραγουδιῶν, ἀποδελτίωσις ἐξ ἐντύπων κ.ἄ.

Δ') Τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀρχείου ἐγένετο ἡ κατάταξις κατὰ τὸ καθιερωμένον βιβλιοθηκονομικὸν σύστημα πρὸς εὐχερῆ χρῆσιν αὐτῆς, ἐπλουτίσθη δ' αὕτη τὸ 1957 δι' 117 βιβλίων, περιοδικῶν καὶ φυλλαδίων.

Ἐξετυπώθη ὁ τόμος Η' (1953 - 1954) τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Ἀρχείου.

Τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ἐχρησιμοποίησαν διὰ σχετικὰς μελέτας των ἡμεδαποὶ καὶ ἀλλοδαποὶ λαογράφοι καὶ μουσικολόγοι.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

Αἱ συλλογαὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθησαν κατὰ τὸ τρέχον ἔτος διὰ τῶν ἑξῆς ἀντικειμένων.

1) Ἐξ *ἀγορᾶς* εἰσῆλθον εἰς τὸ Μουσεῖον:

α') Τέσσαρες μεταβυζαντιναὶ εἰκόνες, ἤτοι: εἰκὼν τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, εἰκὼν ἐνθρόνου Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης, εἰκὼν τῆς Μεταμορφώσεως καὶ εἰκὼν τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ, ἅπασαι λαϊκῆς τέχνης.

β') Τρία ἀργυρᾶ μικρὰ ἐγκόλπια μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις ἁγίων.

γ') Φύλλα ἐκ χειρογράφων κωδίκων διαφόρου χρονολογίας.

2) Ἐκ *δωρεᾶς* τὸ Μουσεῖον ἀπέκτησεν:

α') Ἀρχιερατικὸν μανδύαν ἀνήκοντα εἰς τὸν ἀείμνηστον ἀρχιμανδρίτην Νικόλαον Παρέδαν, δωρεὰ οἰκογενείας Ἰ. Μεσολωρᾶ.

β') Σταυρὸν μετάλλινον (φυλακτήριον), μικροῦ σχήματος, ἔντυπον Εὐαγγέλιον ἐκδόσεως τοῦ 1795 μὲ ἀργυρᾶν καὶ ἐπίχρυσον στάχωσιν καὶ θήκην ἀργυρᾶν περιέχουσαν μαχαιρίδιον καὶ μικρὰν περόνην, ἅπαντα δωρεὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰ. Ριβουάρ.

3) Εἰς τὰ Κειμήλια τῶν Προσφύγων τὰ ἀποκείμενα ἐν τῷ Μουσείῳ προσετέθη ἀξιόλογος χειρόγραφος κῶδιξ τοῦ ἔτους 1154, περιέχων τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια. Ὁ κῶδιξ οὗτος κοσμεῖται διὰ μικρογραφιῶν τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ ἐπιτίτλων ἐν ἀρχῇ ἑκάστου Εὐαγγελίου.

4) Κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους τούτου (25 Μαΐου - 25 Ἰουνίου) ἔλαβεν χώραν εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Μουσείου μεγάλη ἔκθεσις ἀντιγράφων μωσαϊκῶν τῆς Ραβέννας, ὀργανωθεῖσα ἀπὸ τὸ Ἰταλικὸν Ἰνστιτοῦτον Ἀθηνῶν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἡ ἔκθεσις αὕτη διήγειρεν ἀμέριστον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ.

5) Κατὰ τὴν ἄνοιξιν ἐπίσης, ὀργανούμεναι ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐγένοντο ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις ἐπὶ θεμάτων βυζαντινῆς τέχνης, βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ φιλοσοφίας. Ὡμίλησαν οἱ κάτωθι: ὁ Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Ρωγῶν κ. Διονύσιος, ἡ κυρία Μ. Σωτηρίου, οἱ κύριοι Γ. Σωτηρίου, Α. Ξυγγόπουλος, Εὐ. Παπανοῦτσος, Μ. Χατζηδάκης, Δ. Πάλλας, Μ. Μανούσακας καὶ Θ. Ξύδης.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ 1957

Ἡ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου ὑπηρεσία ἀναστηλώσεως ἱστορικῶν μνημείων ἐξετέλεσε κατὰ τὸ 1957 τὰς κάτωθι ἐργασίας.

1) Ἐν *Ἀθήναις* ἀνεστηλώθη ὁ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου μνημονευόμενος ναὸς τῶν Ὁμολογητῶν, κείμενος κατὰ τὴν συνοικίαν τῶν Ἀμπελοκήπων. Τοῦ ναοῦ τούτου ἐσῴζετο μόνον ἡ ΒΑ γωνία μετὰ τῆς ἁψῖδος τοῦ ἱεροῦ. Ἐκ τῶν σωζομένων ἐδαφῶν κατασκευῆς καὶ ἄλλων στοιχείων ἀπεδείχθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δικιονίου ναοῦ, τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυρικοῦ τύπου μετὰ τρούλλου ὅστις καὶ ἀποκατεστάθη πλήρως εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ τε Διευθυντοῦ τῶν Ἀναστηλώσεων καὶ τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχιτέκτονος Εὐστ. Στίκα.

2) Ἐν *Δαφνίῳ*, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, ἐγένετο ἀπομάκρυνσις τῶν ἐπιχώσεων αἵτινες ἐκάλυπτον τὴν ἀνατολικήν, τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ. Ἀπεμακρύνθη ὡσαύτως καὶ ὁ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Καμπούρογλου σχηματισθεὶς μέγας σωρὸς χωμάτων κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ περιβόλου. Ἐν συνεχείᾳ ἀνεστηλώθη ὁλόκληρος ἡ ΝΑ γωνία τοῦ καθολικοῦ μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ ἄλλοτε ἀνοιγομένου τριλόβου παραθύρου, ὅπερ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν, ἐφοδιασθὲν καὶ διὰ κατακόσμων φεγγιτῶν, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν συγχρόνων φεγγιτῶν τοῦ ναοῦ τοῦ ὁσ. Λουκᾶ Φωκίδος. Ὅμοιοι φεγγῖται ἀντικατέστησαν καὶ τοὺς τῶν ὑπολοίπων παραθύρων τοῦ καθολικοῦ, ἤτοι τοὺς ἐπὶ Λαμπάκη ἐκτελεσθέντας. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν τὰ ψηφιδωτὰ καὶ ἐκαλύφθησαν οἱ γυμνοὶ τοῦ μνημείου τοῖχοι διὰ κονιάματος οὐδετέρου χρώματος. Ἀφῃρέθησαν ἐπίσης καὶ αἱ καλύπτουσαι τὸ δάπεδον τοῦ καθολικοῦ πλάκες Μάλτας ἀντικατασταθεῖσαι διὰ μαρμαρίνου δαπέδου. Ἀντικατεστάθησαν ὡσαύτως καὶ τὰ ἀκαλαίσθητα σιδηρᾶ παράθυρα τοῦ τρούλλου καὶ ἀπεμακρύνθησαν οἱ καλύπτοντες τοὺς θόλους τοῦ ναοῦ ὄγκοι χωμάτων, κατασκευασθείσης νέας κεραμώσεως. Πάσας τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας διηύθυνεν ὁ Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχιτέκτων κ. Ε. Στίκας.

3) Ἐν *Ὁσίῳ Λουκᾷ* τῆς Φωκίδος, χορηγούσης γενναίως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἐξετελέσθησαν σημαντικαὶ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ καθαρισμοῦ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ καθολικοῦ. Κατὰ τὴν πρόσφατον στερέωσιν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν ἑδωλίων τοῦ συνθρόνου ἀπεκαλύφθη κάτωθεν αὐτῶν

μυστική κρύπτη έντος της οποίας εύρέθησαν 18 σακκίδια χρυσών και έγχρώμων ψηφίδων, προερχομένων πιθανώτατα έκ τών ψηφιδωτών παραστάσεων τοϋ πάλαι καταπεσόντος τρούλλου. Έκ τών ψηφιδωτών παραστάσεων έστερεώθησαν κατά τό 1957 α) ή είκών της Παναγίας, έκ της υπέρ τό παράθυρον της κόγχης τοϋ ίεροϋ συνθέσεως της Δεήσεως, β) αί είς τάς δύο κόγχας τοϋ ίεροϋ παραστάσεις τοϋ Άγ. Άθανασίου και τοϋ Άγ. Γρηγορίου τοϋ Θεολόγου, γ) αί είς τό άνω μέρος τών δύο πλευρικών κογχών τοϋ ίεροϋ παραστάσεις τών αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ, δ) αί ψηφιδωταί εικόνες τοϋ Άγ. Ιωάννου τοϋ Χρυσοστόμου και τοϋ Άγ. Νικολάου, ε) τέλος άπεκαλύφθη τό πρώτον και έστερεώθη ή είκών τοϋ Άγ. Αύξεντίου είς τό άνωθεν τοϋ ανατολικού ημιχωνίου σφαιρικόν τρίγωνον. Παραλλήλως προς τάς ανωτέρω εργασίας ήρξατο και ή αναστήλωσις της παλαιάς Τραπέζης της Μονής, ήτις επί Τουρκοκρατίας είχεν υποστή πολλάς αλλοιώσεις και προσθήκας. Κατεδαφισθεισών ήδη, μετά λεπτομερή σχεδίασιν και φωτογράφησιν, τών μεταγενεστέρων διαρρυθμίσεων και προσθηκών ανεστηλώθη, ή δυτική μετά τριβήλου πρόσοψις της βυζαντινής Τραπέζης, συνεχίζεται δέ και ή αναστήλωσις τών δύο μακρών πλευρών αυτής, έξ ών ή νοτία είχε κρημνισθή συνεπεία τών επί Κατοχής βομβαρδισμών. Κατά τήν έκκαθάρισιν τοϋ εσωτερικού εύρέθη κάτωθεν τοϋ δαπέδου της Τραπέζης, υπόγειος αίθουσα χωριζομένη είς δύο κλίτη δι' άξονικής τοξοστοιχίας. Έκ τών εύρεθέντων έν τη υπογείω αυτή αιθούση κατά χώραν μεγάλων πίθων συνάγεται μετά πιθανότητος ότι αύτη θά έχρησιμοποιεΐτο ώς αποθήκη ίσως δέ και ώς μαγειρεΐον.

4) Έν *Θεσσαλονίκη* άπετολμήθη ή στερέωσις και αποκατάστασις είς τήν άρχικήν αυτού μορφήν τοϋ έτοιμορρόπου βυζαντινού ναοϋ τοϋ Προφήτου Ήλία. Επί πολλά έτη δέν απεφασίζετο ή έναρξις τών εργασιών στερεώσεως τοϋ ναοϋ τούτου επειδή έκρίνετο άκρως έτοιμόρροπος, καθόσον είχεν υποστή μεγάλην καθίζησιν και ισχυράν απόκλισιν, ιδία κατά τήν ΒΑ αυτού γωνίαν. Λόγω τών ζημιών τούτων είχον άλλοτε κατασκευασθή εξωτερικώς μέν πελώριαι, άντιαισθητικαί άντηρίδες εφ' όλων τών πλευρών τοϋ ναοϋ, αίτινες και τόν είχον τελείως παραμορφώσει, εσωτερικώς δέ κτιστά υποστηλώματα εντός τών οποίων είχον ένσωματωθή οί δύο ανατολικοί μονόλιθοι κίονες οί στηρίζοντες τόν τροϋλλον. Τήν πρωτοβουλίαν αποκαταστάσεως τοϋ σημαντικού τούτου μνημείου έσχεν ό έπιθεωρητής αρχιτέκτων Εύστ. Στίκας, όστις επρότεινε τήν κατασκευήν εσωτερικώς τεσσάρων έκ μπετόν άρμέ τόξων κάτωθεν τών τεσσάρων σταυροειδώς τεμνομένων κυλίνδρων τών άνεχόντων τόν τροϋλλον, ούτως ώστε τά βάρη και αί ώθήσεις τοϋ τρούλλου νά παραληφθώσιν υπό τών νέων τούτων τόξων, αφαιρουμένων πλέον τών αντηρίδων. Τήν σχετικήν στατικήν μελέτην έξεπόνησεν ό Πολ. Μηχανικός της Άναστηλώσεως Γ. Σολομωνίδης, τήν δ' έπιτυχή εφαρμογήν αυτής ανέλαβεν ό έμπειρος έν Θεσσαλονίκη Πολ. Μηχανικός κ. Σακλαμπάνης. Ή άμεσος εκτέλεσις τοϋ έργου ανετέθη είς τόν έμπειρον αρχιτεχνίτην της Άναστηλώσεως Νικ. Κορωνιόν, μέ τήν παρακολούθησιν τοϋ Εφόρου Βυζ. αρχαιοτήτων Μακεδονίας Στ. Πελεκανίδη. Ήδη έξετελέσθησαν α) ή ύποθεμελίωσις ολοκλήρου τοϋ ναοϋ, β) τέσσαρες πεσσοί έν επαφή προς τά 4 κεντρικά στηρίγματα τοϋ τρούλλου και έν συνεχεία τά τέσσερα μεγάλα έκ μπετόν άρμέ τόξα και γ) νέα, δίκην ένενδύσεως τοιχώματα είς τους κατακορύφους τοίχους και τους κυλινδρικούς θόλους. Μετά τήν ανωτέρω έσωτερικήν στερέωσιν τοϋ μνημείου αποκατεστάθη πλήρως ό κομψός τροϋλλος τοϋ ναοϋ ώς και τά αετώματα και αί στέγαι τών σκελών τοϋ σταυροϋ. Άφηρέθη ωσαύτως μία τών αντιαισθητικών εξωτερικών αντηρίδων και έγένετο τό άρμονόζημα τών εξωτερικών επιφανειών. Ούτω βαθμηδόν τό μνημείον ανακτά τήν ωραίαν άρχικήν του όψιν.

5) Έν *Βερροία* αποκατεστάθη και έστερεώθη ή στέγη τοϋ καταγράφου δι' ωραίων τοιχογραφιών τοϋ Καλλιέργη (αρχών 14ου αί.) βυζαντινού ναοϋ τοϋ Χριστού.

28 - 2 - 1958

6) Είς τόν έν *Εύρυτανία* παλαιόν ναόν της Επισκοπής, κινδυνεύοντα νά παρασυρθή υπό τοϋ παραρρέοντος ποταμού, έγένοντο σημαντικαί προστατευτικαί έργασίαι.

7) Είς τήν *Μ. Μεταμορφώσεως* (Μέγα Μετέωρον) έγένετο ή στερέωσις τοϋ παλαιού φούρνου και της Τραπέζης.

8) Είς τόν μεταβυζαντινόν ναόν της Άγ. Παρασκευής *Ιωαννίνων* έγένοντο ωσαύτως στερεωτικαί και συντηρητικαί έργασίαι.

9) Ομοίως είς τόν ναόν Οδηγητρίας *Λευκάδος*, και είς τόν άναστηλωθέντα μετά τους σεισμούς ναόν της Παναγίας τών Αγγέλων *Ζακύνθου*.

10) Εργασίαι στερεώσεως και καθαρισμού τών τοιχογραφιών έξετελέσθησαν ωσαύτως είς τόν παλαιόν ναόν Κοιμήσεως της Θεοτόκου Βαρέος *Κεφαλληνίας*.

11) Είς *Μυστράν*, διά τοϋ έπιμελητοϋ κ. Ν. Δρανδάκη, έστερεώθησαν οίκίαι τινές και διωρθώθησαν δρόμοι και τέλος

12) Εργασία συμπληρώσεως και αποκαταστάσεως έγένοντο είς τά μεσαιωνικά φρούρια *Μεθώνης* και *Πύλου*.

Η ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ

Άρχομένου τοϋ Μαρτίου 1958 έκυκλοφορήθη ολόκληρος ό τρίτος τόμος τών Ύμνων τοϋ Ρωμανού τοϋ Μελωδού, αφιερωμένος είς τόν έμπνευστήν της εκδόσεως καθηγητήν κ. Ν. Β. Τωμαδάκην, επί τη κατά τό λήξαν έτος 1957 συμπληρώσει τοϋ 50οϋ έτους της ηλικίας του. Έκ τών συνεργατών τοϋ τόμου ό μέν κ. Ν. Α. Λιβαδάρας περιγράφει σιναϊτικά κοντακάρια (βλ. άνωτ., σ. 430 - 431), οί δέ κ.κ. Άθ. Κομίνης, Παν. Νικολόπουλος, Μ. Ναουμίδης, Β. Μανδηλαράς, Δ. Ρούσσας και δίδες Έλλη Κυριακάκη, Λυδία Άθανασοπούλου και Σοφία Παπαδημητρίου έκδίδουν ανά ένα ύμνον. Οί κ.κ. Γεώργιος Μοραγλής και Ιωάννης Δρόσος μετά τοϋ κ. Ν. Λιβαδάρα συνέταξαν τους σπουδαιοτάτους πίνακας τοϋ τόμου, αριθμοϋντος περί τάς 900 σελίδας. Προτάσσονται λίαν επαινετικά γράμματα τοϋ Οίκουμ. Πατριάρχου κ. Άθηναγόρα, τοϋ αρχιεπισκόπου Αθηνών κ. Θεοκλήτου και τοϋ Εθνάρχου Κύπρου κ. Μακαρίου, έπευλογοϋντα τήν έκδοσιν. Οί υπολειφθέντες συνεργάται τοϋ Ρωμανού κ.κ. Δ. Δημήτραινας, Ν. Κοντοσόπουλος και δίδες Ινώ Μιχαηλίδου, Ήβη Άντωνοπούλου, Αγνή Βασιλικοπούλου κ.ά. θά προσφέρουν τήν συνεργασίαν των είς τόν τέταρτον τόμον τοϋ οποίου ή έκτύπωσις άρχίζει ήδη. Και ό τέταρτος τόμος θά είναι, ώς και ό τρίτος, αφιερωμένος είς τόν διδάσκαλον.

ΕΙΔΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Είς τόν ανά χείρας τόμον δημοσιεύεται ή Βιβλιογραφία τών Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών τών ετών 1956 και 1957, επιμελεία τών φοιτητών της Φιλολογίας κ. Κωνστ. Α. Μανάφη και Δημ. Ν. Παγκάλου, περιλαμβάνουσα τους τίτλους τών υπό Ελλήνων συγγραφέων τό γένος δημοσιευθέντων βιβλίων, πραγματειών και άρθρων τών αναφερομένων είς τήν Γλώσσαν, Φιλολογίαν, Ίστορίαν, Λαογραφίαν, Θεολογίαν και Δίκαιον τών Βυζαντινών.

Διά τοϋ περιοδ. «Αθηνά» (τόμοι Ξ', 1956 και ΞΑ', 1957) έδημοσιεύθη ή Ελληνική βιβλιογραφία της Ελληνικής Αρχαιογνωσίας, όφειλομένη είς τόν φιλόλογον κ. Έμμ. Δουλγεράκην. Ομοίως διά τοϋ ΙΑ', 1956 και ΙΒ', 1957 τόμου τοϋ Δελ-

τίου τῆς Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας δημοσιεύεται ἡ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας, συντασσομένη ὑπὸ τοῦ ἱστορικοφιλολόγου κ. Β. Παναγιωτοπούλου.

Ὁ διευθυντὴς τῶν τριῶν περιοδικῶν κ. Ν. Β. Τωμαδάκης συντονίζει τὰς τρεῖς βιβλιογραφίας.

† ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ

Τὴν 24ην Φεβρουαρίου 1958 ἀπεβίωσεν ἐν Χανίοις καὶ τὴν μεθεπομένην ἐτάφη ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Γουβερνέττου (μεσαιων. Γδερνέττου) ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος. Οὗτος, γεννηθεὶς τὸ 1872 ἐν Σούρῃ Ἀποκορώνου, σπουδάσας δὲ Θεολογίαν μὲν ἐν Ἱεροσολύμοις, Φιλοσοφίαν δ᾽ ἐν Ἰταλίᾳ ἠσχολήθη εὐδοκίμως μὲ τὰς μεσαιωνικὰς ἱστορικοφιλολογικὰς σπουδάς, δημοσιεύσας ἱκανά, ἐξ ὧν γνωστοτάτη εἶναι ἡ ἔκδοσις τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου τῶν Διακρούση καὶ Μπουνιαλῆ. Διετέλεσεν ἐφημέριος ἐν Βενετίᾳ καὶ Βιέννῃ, ἐπίσκοπος ἀπὸ τοῦ 1936, Ὑπουργὸς Γεν. Διοικητὴς Κρήτης (1945) καὶ ἐθνικὸς ἀγωνιστὴς (1897, κατὰ τὴν κατοχήν).

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ «ΓΛΩΣΣΙΚΟΝ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ»

Τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν προκηρύσσει διαγωνισμὸν πρὸς βράβευσιν τῆς καλυτέρας πραγματείας τῆς προαγούσης τὴν ἔρευναν τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀθλοθετηθέντα ὑπὸ τῆς κ. Ἑλένης Γ. Ἀναγνωστοπούλου εἰς μνήμην τοῦ ἀοιδίμου καθηγητοῦ Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι.

Τὸ βραβεῖον τοῦ διαγωνισμοῦ τούτου ἀνέρχεται εἰς δραχ. ἓξ χιλιάδας (6.000) περίπου, δύναται δέ, κρινομένης τῆς σημασίας τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς, ἢ νὰ ἀπονεμηθῇ ὁλόκληρον εἰς ἕνα συγγραφέα ἢ νὰ κατανεμηθῇ βραβευομένων κατ᾽ ἀναλογίαν δύο. Αἱ πρὸς κρίσιν πραγματεῖαι ὑποβάλλονται εἰς τὸ Πανεπιστήμιον (Γλωσσολογικὸν Σπουδαστήριον) χειρόγραφοι.

Προθεσμία ὑποβολῆς τῶν ἔργων ὁρίζεται ἡ 31 Δεκεμβρίου 1958.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1957 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι Ἑταῖροι,

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπὸ τῆς τελευταίας γενικῆς Συνελεύσεως (3 Φεβρουαρίου 1957) διάστημα ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν ἀπησχολήθη μὲ τὰ ἑξῆς ζητήματα:

1) Τὴν ἐξασφάλισιν πόρων πρὸς ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος καὶ ἀντιμετώπισιν τῶν ἄλλων αὐτῆς ἀναγκῶν (ἐνοικίου κλπ.). Πλὴν τῆς εἰσπράξεως τῶν συνδρομῶν τῶν Ἑταίρων, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ παραδίδεται ὁ τόμος τῆς Ἐπετηρίδος δωρεάν, ἐφροντίσαμεν, ὅπως πωληθοῦν καὶ σειραὶ ἢ μεμονωμένοι τινὲς τόμοι. Ἀλλὰ τὰ ἔσοδα ταῦτα δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ καλύψωσι τὰς τακτικὰς ἡμῶν δαπάνας, ἐὰν μὴ ἤρχετο ἀρωγὸς ἡ Πάγκειος Ἐπιτροπὴ διὰ τακτικῆς ἐπιχορηγήσεως ἐκ δρ. 9.000 καὶ δι᾽ ἐκτάκτου χορηγίας 10.000 δρ., αἱ ὁποῖαι κατεβλήθησαν ἡμῖν ἐνεργείαις τοῦ ἑταίρου κ. Φιλίππου Σ. Δραγούμη. Εἰδοποιήθημεν δ᾽ ὅτι ἡ τακτικὴ χορηγία τοῦ 1958 θ᾽ ἀναβιβασθῇ εἰς τὸ ποσὸν δρ. 12.000. Διὰ πάντα ταῦτα χάριτας ὁμολογοῦμεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ Ἐπιτροπὴν καὶ τὸν εἰσηγηθέντα τὰς ἐπιχορηγήσεις πολύτιμον τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν συνεργάτην καὶ φίλον κ. Δραγούμην. Ἀλλ᾽ οὐδ᾽ οὕτω ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν θὰ ἠδύνατο ν᾽ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δαπάνας τῆς Ἐπετηρίδος, ἐὰν μὴ ἡ γεραρὰ ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία δὲν ἐχορήγει ἡμῖν κατὰ Ἰανουάριον 1958, εἰσηγήσει τοῦ σ. προέδρου αὐτῆς κ. Π. Πουλίτσα, ποσὸν δρ. 10.000. Σημειωτέον ὅτι τελικῶς δὲν εἰσεπράξαμεν τὴν ἐκ 5.000 χορηγίαν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας διὰ τὸ 1957, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς Πεπραγμένοις τοῦ παρελθόντος ἔτους, διότι τὸ σχετικὸν ἔνταλμα δὲν ὑπεγράφη ἁρμοδίως. Οὐδ᾽ ὑπάρχει πρόβλεψις εἰσπράξεως ἐνισχύσεώς τινος τοῦ ἐν λόγῳ Ὑπουργείου, ὅπερ ἐνισχύει τοὺς λογοτέχνας ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ δι᾽ ὧν καλλιεργοῦνται μὲν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι, προβάλλονται δ᾽ ἐν τῇ ξένῃ τὰ ἐπιτεύγματα ἡμῶν εἰς τὸν τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

2) Εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν ὁμιλιῶν τῆς Ἑταιρείας, αἵτινες (ἐλλείψει ἰδίας αἰθούσης) ἐνσωματώθησαν εἰς τὰς διαλέξεις τοῦ Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς γεραρᾶς καὶ πολυτίμου Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Οὕτως ὡμίλησαν:

α΄) Τὴν 18ην Νοεμβρίου ὁ καθ. κ. Νικ. Β. Τωμαδάκης περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὡς ποιητοῦ.

β') Τὴν 2αν Δεκεμβρίου ὁ καθ. κ. Τάσος Γριτσόπουλος περὶ τῆς Μονῆς Φιλοσόφου καὶ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῆς (μετὰ προβολῶν).

γ') Τὴν 16ην Δεκεμβρίου ὁ καθ. κ. Γεώργιος Τ. Κόλιας περὶ τῶν κινήτρων καὶ προσχημάτων τῆς ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ἐπιθέσεως τοῦ Νορμανδοῦ Ροβέρτου Γουϊσκάρδου (1081).

δ') Τὴν 28ην Ἰανουαρίου 1958 ὁ καθ κ. Τάσος Γριτσόπουλος περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως, καί:

ε') Τὴν 18ην Φεβρουαρίου 1958 ὁ καθ. κ. Νικ. Β. Τωμαδάκης περὶ τῆς ἁγίας Φιλοθέης τῆς Ἀθηναίας.

Πολλοὶ τῶν ἑταίρων ἡμῶν καὶ ἄλλοι ἀκροαταὶ παρηκολούθησαν μετ' ἐνδιαφέροντος τὰς ἐν λόγῳ ὁμιλίας.

3) Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος 1957, ὁ ΚΖ' τόμος τῆς ὁποίας ἐκ 31 τυπογραφικῶν φύλλων περιέχων παντοίας μελέτας, φιλολογικάς, ἱστορικάς, ἀρχαιολογικὰς κλπ. βιβλιοκρισίας, βιβλιογραφίαν τῶν ὑπὸ Ἑλλήνων δημοσιευθέντων κατὰ τὰ ἔτη 1956 καὶ 1957 καὶ ἀναφερομένων εἰς τὸ Βυζάντιον, προσέτι δὲ ἀνέκδοτα κείμενα, θέλομεν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἁμιλλᾶται πρὸς τοὺς καλυτέρους προπολεμικοὺς τόμους, ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀξιόλογον παρ' ἡμῖν βυζαντινολογικὴν ἔρευναν καὶ συνδέει ἡμᾶς μετὰ τῶν ξένων μελετητῶν τῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ. Ὁ τόμος ὀφείλεται εἰς εἰκοσάδα δοκίμων συνεργατῶν.

Καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος τὸ περιοδικὸν ἀντηλλάγη πρὸς πλεῖστα περιοδικὰ ξένα καὶ ἡμέτερα, ὧν πίνακα εὑρίσκει τις ἐν τῇ Ἐπετηρίδι. Παρετηρήθη μάλιστα προθυμία (καὶ δὴ ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ Παραπετάσματος) ἀνασυνδέσεως τῶν ἐπιστημονικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Στοιχοῦντες καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστημονικῆς συνεργασίας, οὐ μόνον ἀπεδέχθημεν ἀριθμόν τινα βιβλίων, ἰδίᾳ ρωσικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπεστείλαμεν σειρὰς τῆς Ἐπετηρίδος εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Παλέρμου τῆς Ἰταλίας, τὴν τῆς Μόσχας καὶ τὴν τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ ἐκδίδοντος τὸ περ. Byzantinoslavica εἰς Πράγαν.

Δυστυχῶς κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος δὲν ἠδυνήθημεν νὰ προωθήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς βιβλιοθήκης ἡμῶν. Μέγα μέρος ταύτης ἀποτελεῖται, ὡς γνωστόν, ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Μυστακιδείου Βιβλιοθήκης ἅτινα ἐκληροδότησεν ἡμῖν ὁ ἀείμνηστος Β. Μυστακίδης. Ταῦτα, μετὰ τῶν χειρ/φων καταλοίπων αὐτοῦ, ἦσαν ἄλλοτε κατεταγμένα καὶ ἀσφαλῆ εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Θεολογικοῦ Σπουδαστηρίου, ἐντὸς ἰδίων ἐπίπλων, κατασκευασθέντων δαπάναις τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τριετίας τοὐλάχιστον (ζῶντος ἔτι τοῦ ἀειμν Κουκουλέ), τὸ ἥμισυ τῶν βιβλίων, ἄνευ τῆς ἀδείας ἡμῶν, ἐξεβλήθη τῶν οἰκείων προθηκῶν, ὅπου ἐτέθησαν βιβλία τοῦ Θεολογικοῦ Σπουδαστηρίου Βεβαίως ὁ χῶρος εἶναι πολύτιμος διὰ τὸ Πανεπιστήμιον. Ἀλλά, τό γε νῦν ἔχον καὶ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως εὐεργέτου τινός, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς τὴν Ἑταιρείαν ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν σημασίαν αὐτῆς στέγην, δὲν δυνάμεθα νὰ μετακινήσωμεν ἐκεῖθεν τὰ βιβλία, ἅτινα οὕτω κατέστησαν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπρόσιτα. Τὰ διασωθέντα βιβλία τῆς Ἑταιρείας καὶ ὅσα κατὰ τὰ τρία τελευταῖα ἔτη ἐλήφθησαν ἐκ δωρεᾶς ἢ ἀνταλλαγῆς, φυλάσσονται εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς ὁδοῦ Ἁρμοδίου 12. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἡ ὅλη βιβλιοθήκη νὰ ἑνοποιηθῇ καὶ παραδοθῇ εἰς χρῆσιν τῶν Ἑταίρων.

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐνεγράφησαν ἢ ἐπανενεγράφησαν ὀκτὼ τακτικὰ καὶ δύο ἀντεπιστέλλοντα μέλη, διεγράφησαν δ' ὅσοι ἠρνήθησαν τὴν καταβολὴν τῆς συνδρομῆς. Ὁ θάνατος ἀφήρπασεν ἑταίρους καὶ συνεργάτας ἡμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων μνημονεύομεν τὸν ὁμότιμον καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης βυζαντινολόγον Ἰωάννην Β. Παπαδόπουλον, διατελέσαντα σύμβουλον τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν, περὶ τοῦ ὁποίου δημοσιεύεται ἐν τῇ Ἐπετηρίδι ἡ προσήκουσα νεκρολογία, καὶ τὸν ὁμότιμον καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Στεφανίδην, ἀμφοτέρους συνεργάτας τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν. Τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν εἴη ἀγήρως ἡ μνήμη.

Ταῦτα εἶναι, φίλοι Ἑταῖροι, τὰ πεπραγμένα τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ὁ δὲ ταμίας κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης θὰ ἀναγνώσῃ τὸν ἀπολογισμὸν αὐτῆς.

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

Ὁ Γ. Γραμματεὺς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1957

ΕΣΟΔΑ

	Δρχ.
1. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκονομικῆς χρήσεως τοῦ ἔτους 1956	51.530.90
2. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων	15.965
3. Ἐκ πωλήσεων τόμων τῆς Ἐπετηρίδος	13.296.40
4. Ἐκ πωλήσεως ἀντιτύπων τοῦ Λευκώματος Βυζαντ. σχεδίων	3.500
5. Χορηγία τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς	19.000
Σύνολον	103.292.30

ΕΞΟΔΑ

	Δρχ.
1. Ἐξόφλησις τοῦ λογαριασμοῦ ἐκτυπώσεως τοῦ ΚϚ΄ τόμ. τῆς Ἐπετηρίδος	6.290
2. Προμήθεια χάρτου διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ΚΖ΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	6.820
3. Ἐκτύπωσις καὶ βιβλιοδεσία τοῦ ΚΖ΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	30.000
4. Ἀμοιβαὶ τρίτων (ποσοστὰ εἰσπράκτορος, μεταλλογραφήματα, μνημόσυνα, μεταφοραὶ κλπ.)	6.004.90
5. Γραφικὴ ὕλη, ἔντυπα καὶ ταχυδρομικὰ ἔνσημα	1.280.60
6. Ἐνοίκιον τῆς ἀποθήκης τῆς Ἑταιρείας	14.832
7. Χαρτόσημον	258
Σύνολον	65.485.50
Ὑπόλοιπον εἰς νέον μετρητὰ καὶ καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν	37.806.80
Σύνολον	103.292.30

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1957
Ὁ Ταμίας
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεὺς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ἀντιπρόεδρος
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Γεν. Γραμματεὺς
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β.

Ταμίας
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ.

Σύμβουλοι

ΒΕΛΤΣΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΖΕΠΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι.
ΖΩΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ.
ΚΟΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ.
ΜΕΓΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α.
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ
ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. †
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΑΙΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MLILER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBRETONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG. †
BABINGER FRANZ
BĂNESAU N.
BENEŠEVIČ V. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV.
BRÉHIER L. †
BROUVER FRANC. DE SMONE †
BURY J. B. †
BYRON R. †
CADAFALCH J. P. †
COLLINET PAUL †
DAIN A.
DANIÉLOU JEAN
DARKÓ E. †
DAWKINS R. M. †
DELEHAYE HIPPOC. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBRET †
FERRARI DALLE SPADE GIAN. †
GERLAND E. †
GIANNELLI CIRO
GRÉGOIRE HENRI
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HALKIN FR.
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
HOFMANN GEORG †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
LEMERLE PAUL
LOENERTZ R.-J.
MARSHALL F. H.
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G. †
MORAVCSIK G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE †
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD SIR RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ. †
SCHELTEMA H.
SCHLUMBERGER G. †
Α.Μ. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOV I. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI O. †
USPENSKIJ F. †

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α' ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Γεώργιος
Ἀθανασιάδης - Νόβας Γεώργιος
Ἀλεξόπουλος Γεώργιος
Ἄμποτ Εὐγενία
Ἀποστολάκη Ἄννα
Ἀποστολᾶτος Σπῦρος
Ἀρβιλιᾶς Κωνσταντῖνος
Ἀτέσης Βασίλειος
Ἀθηναῖος Βασίλειος
Ἀντωνακάκης Γεώργιος
Ἀλιβιζᾶτος Γεράσιμος
Ἀραβαντινὸς Γ.
Ἀνδρικοπούλου Ἀσπασία

Βάλληνδας Πέτρος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βάρτσος Ἰωάννης
Βασιλείου Σπῦρος
Βέλλας Βασίλειος
Βελουδίου Μαρία
Βερναρδάκης Κωνστ.
Βλασόπουλος Γεώργ.
Βουκίδης Τιμολέων
Βέλτσος Γεώργ.

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γαλάτης Στέφανος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γερωνυμάκης Ἀντώνιος
Γκητᾶκος Μιχαὴλ
Γκίκας Χαράλαμπος
Γκίνης Δημήτριος

Δασκαλάκης Ἀπόστολος
Δασκαλόπουλος Νικόλαος
Δημάκης Ἰωάννης
Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημαρᾶς Ἰωάννης
Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος
Δοανίδου Σοφία
Δοβλέτης Γεώργιος
Δραγούμης Φίλιππος
Δρανδάκης Νικόλαος
Δρίτσας Σταμάτιος

Ἐλεόπουλος Νικηφόρος
Ἐλευθερουδάκης Κωνσταντῖνος

Ζαλοκώστας Χρῖστος
Ζαλοκώστας Κωνσταντῖνος
Ζακυθηνὸς Διονύσιος
Ζαμπατῆς Ἐμμ.
Ζέπος Παναγιώτης
Ζίφου Μελανία
Ζουμπουλίδης Νικόλαος
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γεώργιος

Θέμελης Χρυσόστομος
Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης
Θεοφανίδης Ἰάσων
Θεοχάρη Μαρία Σ.
Θεοχάρης Κωνσταντῖνος
Θρουβάλας Ἀντώνιος

Καλβοκορέσης Δημήτριος
Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καλλαντζῆς Εὐστράτιος
Καναρέλλη Νίτσα

Κανδρῆς Εὐθύμιος
Καμπανάκης Ἰωάννης
Καλποῦζος Ἰωάννης
Καπερώνης Νικόλαος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Καρώνης Δημήτριος
Καργιωτάκης Νικόλαος
Κασιμάτης Γρηγόριος
Κεραμόπουλλος Ἀντώνιος
Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος
Κονιδάρης Γεράσιμος
Κόλιας Γεώργιος
Κομίνης Ἀθανάσιος
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κούζης Ἀριστοτέλης
Κουκουλὲς Ἰωάννης
Κούκκου Ἑλένη
Κουρμούλης Γεώργιος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσοῦκος Μανόλης
Κουτσοχέρας Στάθης
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κρητικὸς Παναγιώτης
Κυριάκης Κυριάκος
Κυριακόπουλος Κ.
Κυριαζοπούλου Μαρία
Κυριαζοπούλου Παναγιώτα
Κωνσταντόπουλος Νικόλαος
Κωτούλας Κωνσταντῖνος
Κούρσης Νικόλαος

Λαζαρῆς Θεόδωρος
Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λαχανᾶς Βασίλειος
Λειβαθηνὸς Διονύσιος
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λιβεριάδης Εὐελπίδης

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανῆς Εὐάγγελος
Μανουηλίδης Στέφανος
Μανούσακας Μανοῦσος
Μαργαρίτης Ἀλκιβιάδης
Μαρινᾶτος Σπυρίδων
Μαρκουῖζος Ἰωάννης
Ματθίας Ἀνδρέας
Ματορῖκος Παναγιώτης
Μαυρομμάτης Κωνσταντῖνος
Μαυρομμάτης Χαράλαμπος
Μέγας Γεώργιος
Μελαχρινοῦ Ὄλγα
Μελισσουργὸς Ἠλίας
Μενέγας Σπῦρος
Μιράσγεζης Δημοσθένης
Μιχαὴλ Θεόδωρος
Μουσούρης Σπῦρος
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπαλόγλους Σοφοκλῆς
Μπάρλα Χαρίκλεια
Μπαρμπάτη - Βάρτσου Εὐθαλία
Μπίτζιος Κωνσταντῖνος
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουγκέας Σπυρίδων
Μπουσούλας Νικ.
Μπουμπουλίδης Φαίδων
Μπρασιώτης Παναγιώτης

Ναουμίδης Μᾶρκος
Νειάδας Βασίλειος
Νικολαΐδης Σοφοκλῆς
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νομικὸς Γεώργιος

Ξανάλατος Διογένης
Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
Ξύδης Θεόδωρος

Οἰκονόμου Δημήτριος
Οἰκονόμου Μαρία
Οἰκονόμου Παναγιώτης

Ὀλυμπίου Μαρίκα
Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος

Παλαιολόγος - Δράγασης Ἰωάννης
Παναγιωτᾶκος Παναγιώτης
Παναγόπουλος Ἰωάννης
Παπανδρικόπουλος Γεώργιος
Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
Παπαντωνίου Ἀγησίλαος
Παππᾶς Νικόλαος
Πατριαρχέας Παναγιώτης
Παυλόπουλος Κανάρης
Πέππα Ἀδαμαντία
Πέρδικας Παναγιώτης
Πέτροβιτς Νατάλης
Πετρόπουλος Δημήτριος
Πλακίδης Σταῦρος
Πολίτου Δανάη
Πουλίτσας Παναγιώτης
Ποῦλος Ἰωάννης
Πουρῆς Μιλτιάδης

Ράμφος Ἰωάννης
Ραφτόπουλος Γεώργιος
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σαββίδου Σοφία
Σαραντῆς Μιλτιάδης
Σαρρῆς Ἀλέξανδρος
Σεργόπουλος Γεώργιος
Σιμωνίδης Βασίλειος
Σιφναῖος Τάκης
Σοφιανόπουλος Λεωνίδας
Σερπιέρης Ἰω. Βαπτιστὴς
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σούρλας Κίμων
Σπυριδάκης Γεώργιος Κ.

Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Σταματιάδου Εἰρήνη
Σταμίρης Γεώργιος
Σταυρόπουλος Ἰάσων
Στεφανάκης Κωνσταντῖνος
Στεφανίδης Μάνος
Στίκας Εὐστάθιος
Στρατηγὸς Ἀναστάσιος
Στράτος Ἀνδρέας
Σωτηρίου Γεώργιος
Σώτροπας Γεώργιος
Σωφρονόπουλος Γεώργιος

Ταρσούλη Ἀθηνᾶ
Τεγοπούλου Ἀλεξάνδρα
Τραυλὸς Ἰωάννης
Τρεμπέλας Παναγιώτης
Τρουλλινὸς Ἐμμανουὴλ
Τσαλίκης Κωνσταντῖνος
Τσάλλη Μίνα
Τσαμαδοῦ Χριστίνα
Τσαντίλης Περικλῆς
Τσάτσος Θεμιστοκλῆς
Τσάτσος Ἰωάννης
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φαρλέκας Ἐμμανουὴλ
Φουρκιώτης Κωνσταντῖνος
Φωτιάδης Εὐάγγελος

Χατζηγιαννάκης Δημοσθένης
Χατζημιχάλη Ἀγγελικὴ
Χατζηνικολάου Ἄννα
Χατζηπάνος Πάνος
Χατζῆς Παναγιώτης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος

Β' ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Βαφείδης Σάββας
Βεζανῆς Λεωνίδας
Βλάχος Παναγιώτης

Γκιουζέλογλου Καλλίνικος
Γρίβας Κωνσταντῖνος
Γριτσόπουλος Τάσος

Δάμτσας Νικόλαος
Δαπόλας Φραγκῖσκος

Ἐζερτζόγλου Νικόλαος
Ἐφραιμίδης Στέφανος

Ζάκος Γεώργιος

Θεοφανείδης Θεοφ.
Θεοχάρης Δημ.

Καλούμενος Δημήτριος
Καψωμένος Στυλιανὸς
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος
Κωνσταντῖνος Εἰρηνουπόλεως

Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κουντούρης Χρῖστος

Μέντζος Θεοφάνης
Μιρμίρογλου Βλαδίμηρος
Μυστακίδης Ἀθανάσιος
Μούτσογλου Σταῦρος

Νομίδης Μιλτιάδης

Πάλλας Δημ.
Πατριαρχέας Γεώργιος
Πελεκανίδης Στυλιανὸς
Πρεμετίδης Γαβριὴλ

Σγουρδαίου Πολῖνα
Σιδερίδης Παναγιώτης
Σιμαλαρίδου Αἴγλη
Σοφιανὸς Δημήτριος

Τούντας Νικόλαος

Χαβιαρόπουλος Δημήτριος
Χόλλεμπαχ Γεώργιος

Ψυχογιὸς Κωνσταντῖνος

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

R.-J. LOENERTZ

Ad epistulas Gregorii Acindyni

Addenda et corrigenda

Ep. 1, p. 90, lin. 23 *χρόνον* : lege *θρόνον*.

Ep. 5, p. 97, Inscriptio : Matthaeo monacho. Ille puta qui scripsit tractatum De gratia divina, in quo Gregorii Palamae doctrinam tuetur. Est in cod. Monacen. Gr. 508, f. 147 - 175. Inc. *Εὐσύνοπτον βούλομαι καὶ καθ' ὅσον...* Desin. *περὶ δὲ ὑμῶν ὑμεῖς ὄψεσθε.* In ora inferiore legitur : « *Οὗτος ὁ τοῦ παρόντος λόγου συγγραφεὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἦν μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος, ἀνὴρ εὐλαβὴς καὶ λόγιος καὶ τὰ θεῖα σοφός, μαθητὴς χρηματίσας τοῦ ἐν μοναχοῖς θαυμαστοῦ ἐκείνου κὺρ Ἰσαάκ, καὶ ἐν τῇ μονῇ τούτου τὸ τῆς ζωῆς τέλος δεξάμενος.* Eadem nota cum tractatu eodem occurrit in bibl. Mosquensi apud Matthaei, p. 178 ». Ign. Hardt. Catal. cod. manuscriptorum Monacensium, t. V, Monachii, 1812, p. 241.— Edocuit me de his d. Georgius Theocharides, in Thessalonicensi Panepistemio subdoctor Qui censet etiam Matthaeum non alium esse quam Matthaeum Blastarem, iuris canonici peritum, scriptis polemicis in Latinos notum.

RÉSUMÉ DU VOLUME XXVII, 1957

N. B. Tomadakis, Les savants du despotat d'Épire, pp. 3 - 62.

L'auteur offre la biographie de Jean Apocaucos, métropolite de Naupacte, Georges Bardanés, métropolite de Corfou, et Démétrius Chomatianos, archevêque d'Achride. L'activité de ces trois hommes des lettres se place dans les premières décades du XIIIe siècle (après la prise de Constantinople par les Francs en 1204) et a comme cadre les confins du despotat d'Épire et du royaume de Thessalonique. Plusieurs questions de détail sont traitées et une liste des *incipit* de leurs lettres y est ajoutée. Ce qui est particulièrement souligné, c'est le rôle politique de Jean Apocaucos.

R. Guilland, Le grand palais sacré de Byzance. Le palais de la Magnaure (en français), pp. 63 - 74.

T. A. Gritsopoulos, Les sources de l'histoire du monastère de Philosophe, pp. 75 - 88.

L'auteur, qui prépare une monographie sur cet important couvent, soumet ici à un examen critique les sources de son histoire.

R.-J. Loenertz, Gregorii Acindyni epistulae selectae IX, pp. 89 - 109.

Édition critique de neuf lettres de Grégoire Acindynos, datées de 1344 à 1351, d'après le cod. Ven. Marc. 155.

G. Th. Zoras, Panaratos, une adaptation populaire de l'« Érophile » en un acte, pp. 110 - 126.

L'auteur publie une adaptation populaire de la fameuse tragédie crétoise « Érophile » (composée vers 1600 par Georges Chortatzis), qui est réprésentée, sur le texte de cette adaptation, même aujourd'hui en Amphilochie (actuellement Carvassaras, en Acarnanie) tous les derniers samedis et dimanches avant le Carême. Cette adaptation, de

132 vers rimés de quinze syllabes, a été élaborée par la réunion des fragments les plus caractéristiques de la pièce originale, dont plusieurs vers ont été repris sans le moindre changement.

D. J. Pallas, L'« épitaphios » de Paramythia, pp. 127-150.

Il s'agit d'un ἐπιτάφιος conservé dans la cathédrale de Paramythia (en Épire), daté de 1577, œvre éxécutée par le moine Arsène, sur la commande d'un hiéromoine des Météores nommé Sophronios.

R. Browning-B. Laourdas, Le texte des lettres du cod. Br. Mus. 36749, pp. 151-212 et 391-392.

Les auteurs, qui avaient déjà publié, chacun à part, certains fragments de ce manuscrit épistolaire, éditent ici les parties qui étaient restées inédites. L'édition est suivie d'un commentaire.

R. Katičić, Anne Comnène et Homère, pp. 213-223.

L'auteur, entreprenant ce sujet, attire l'attention sur l'élément épique de l'« Alexiade » et essaie d'expliquer cette tendance d'Anne Comnène par l'état social de Byzance aux XIe-XIIe siècles.

Ath. Cominis, Sources de l'hymne à Νιπτῆρ de Romanos, pp. 224-232.

L'auteur examine l'hymne à Νιπτῆρ de Romanos le Mélode (édité par B. Mandélaras, dans N. B. Tomadakis, Ὕμνοι, II, 1954); il constate une influence d'Eusèbe d'Alexandrie et d'autres Pères de l'Église exercée sur le poète.

Euthyme Dionysiatés †, Catalogue supplémentaire des manuscrits grecs du couvent de Dionysiou, au Mont Athos, pp. 233-271 et 387-390.

Ce catalogue du feu moine Euthyme est édité par les soins de Const. Manafis, qui a ajouté des *indices* et une table de concordance des manuscrits décrits dans ce catalogue par rapport à ceux qui avaient été énumérés par Eulogios Kourilas.

D. S. Ghinis, Un traité inédit sur la succession ab intestat *d'après le droit ottoman*, pp. 272-291.

L'auteur édite ici, d'après le cod. athen. gr. 2237, un traité, sous forme de dialogue, daté de 1759 et portant sur la succession *ab intestat* chez les Ottomans.

Const. Merentitis, Le juif Artapanos et son oeuvre, pp. 292-339.

L'historien Eusèbe nous a transmis des fragments d'Artapanos, juif hellénisant, qui a composé un ouvrage « Sur les Juifs ». L'auteur examine ces fragments et essaie de les interprêter.

M. Manoussacas, Le poète Léonard Dellaporta comme ambassadeur de Venise en Tunisie d'après des documents vénitiens inédits (1389), pp. 340-368.

Le poète crétois Léonard Dellaporta (XIV-XV s.), dans un de ses poèmes inédits, recemment découverts par l'auteur de cette étude (voir sa communication dans les Πρακτικὰ de l'Académie d'Athènes, t. 29, 1954, pp. 32-44), nous raconte, entre autres événements de sa vie mouvementée de militaire en Italie, d'avocat en Crète et d'ambassadeur de Venise auprès des souverains musulmans et grecs, sa mission diplomatique auprès du sultan de Tunisie. Or, cette mission est attestée par quatre documents que l'auteur a trouvés dans les archives d'État de Venise (*Senato Misti*, Reg. 41, ff. 3v, 8r-9r, 45r) et qu'il publie et commente ici.

Le deuxième et le troisième de ces documents, datés du 31 mai 1389, contiennent les instructions *(commissiones)* données par le Doge de Venise Ant. Venerio à Léonard Dellaporta, envoyé pour délivrer les captifs et conclure un nouveau traité avec le sultan de Tunisie (Abou'l-'Abbās), et à Léonard Trévisan, vice-capitaine de l'Adriatique, qui fut chargé d'amener Dellaporta en Tunisie. Le premier concerne sa nomination d'avocat à Candie, office que Venise lui a attribué vingt jours plus tôt (10 mai), pour le recompenser, sans doute, d'avance de cette mission dangereuse. Le quatrième document, enfin, a pour objet la décision (prise le 9 décembre 1389) de procéder à l'election d'un nouvel ambassadeur de Venise, qui aurait aussi les prérogatives de consul, auprès dudit sultan de Tunisie, après le retour et selon les suggestions de Dellaporta; cet ambassadeur et consul fut

certainement Jacques Valaresso, qui a réussi à conclure le traité connu du 4 juillet 1391.

Ces documents éclairent d'une lumière nouvelle non seulement la vie du poète grec, mais aussi l'histoire des relations diplomatiques de Venise avec les sultans Hafsides de Tunisie.

Kyr. Mamonis, Autour d'une acolouthie inédite concernant Marc Eugénikos, pp. 369 - 386.

Il s'agit d'une acolouthie inédite sur Marc Eugénikos, conservée dans le ms. 19 du Musée Bénaki d'Athènes. Cette acolouthie est attribuée à des auteurs du XVe siècle. L'auteur prouve qu'on a affaire à une compilation due à un certain Sylvestre de Byzance (1731), hiéromoine originaire de Céphalonie.

Mélanges, pp. 387 - 392.
Necrologie de Jean Papadopoulos, ancien professeur de l'Université de Thessalonique († 23 mai 1957), par N. B. Tomadakis, pp. 393 - 395.
Comptes - rendus de divers livres, par P. Zépos, D. Ghinis, T. Gritsopoulos, G. Kolias, B. Mandélaras, N. B. Tomadakis, pp. 395 - 425.
Notices bibliographiques, par N. Drandakis, B. M(andélaras), A. K. O(rlandos), N. B. T(omadakis), pp. 426 - 434.
Bibliographie 1956 - 1957, par C. Manafis et D. N. Pangalos, pp. 435 - 456.
Informations, pp. 458 - 466.
Bilan de la Société pour l'année 1957, pp. 467 - 469.
Tables, pp. 470 - 472.
Liste des membres de la Société, pp. 473 - 477.
Additions, pp. 478.
Résumé du volume XXVII, pp. 479 - 482.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ΠΑΡΩΝ ΤΟΜΟΣ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ
ΕΝ ΤΩ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩ ΜΥΡΤΙΔΗ
ΤΗΝ 5ην ΜΑΡΤΙΟΥ 1958

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Καθηγητοῦ Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ